

SİZ MÜQƏDDƏS KİTABI ANLAYA BİLƏRSİNİZ!

Tarixçi Luka: Həvarilərin İşləri

Bob Atli (Bob Utley)
Hermenevtika (Müqəddəs Kitab şərh) üzrə professor

Tərcümə edən: İ.Pavliy

*Müqəddəs Kitab şərh seriyası
Əhdi-Cədid, Cild 3B*

MÜNDƏRİCAT

Müəllifin sözü: Bu Şərh sizə necə kömək edə bilər?	8
Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi: təsdiqlənə bilən həqiqətin şəxsi axtarışı	10
Bu şərhdə istifadə olunan ixtisarlar.....	17
Şərh:	
Həvarilərin İşlərinə Giriş	19
Həvarilərin İşləri 1	27
Həvarilərin İşləri 2	56
Həvarilərin İşləri 3	98
Həvarilərin İşləri 4	116
Həvarilərin İşləri 5	135
Həvarilərin İşləri 6	157
Həvarilərin İşləri 7	169
Həvarilərin İşləri 8	186
Həvarilərin İşləri 9	198
Həvarilərin İşləri 10	213
Həvarilərin İşləri 11	226
Həvarilərin İşləri 12	236
Həvarilərin İşləri 13	246
Həvarilərin İşləri 14	265
Həvarilərin İşləri 15	275
Həvarilərin İşləri 16	287
Həvarilərin İşləri 17	299
Həvarilərin İşləri 18	314
Həvarilərin İşləri 19	324
Həvarilərin İşləri 20	337
Həvarilərin İşləri 21	351
Həvarilərin İşləri 22	361
Həvarilərin İşləri 23	370
Həvarilərin İşləri 24	379
Həvarilərin İşləri 25	385

Həvarilərin İşləri 26	392
Həvarilərin İşləri 27	405
Həvarilərin İşləri 28	414
Əlavələr:	
Yunan dilinin qrammatik quruluşuna dair qısa təriflər.....	422
Mətn tənqidçiliyi.....	430
Tarixi hekayət	434
Lüğət	436
Doktrin bəyanatı.....	445

XÜSUSİ MÖVZULARIN MÜNDƏRİCATI

Erkən imanlılar cəmiyyətinin <i>keriqması</i> , Həvarilərin İşlərinə Giriş.....	23
İsanın göyə qaldırılması, Həv. 1:2	28
Müqəddəs Ruhun bir şəxs olması, Həv. 1:2	29
İsanın dirilməsindən sonrakı zühur etmələri, Həv. 1:3	31
Müqəddəs Yazıda rəmzi rəqəmlər, Həv. 1:3	32
Allahın Padşahlığı, Həv. 1:3	33
Allahın adları, Həv. 1:6.....	36
YAHVE-nin əbədi xilas planı, Həv. 1:8	41
Buludlar içində gəlmə, Həv. 1:9	42
Həvarilərin adları, Həv. 1:13	44
İskaryot, Həv. 1:13.....	46
İsa və şagirdləri ilə səyahət edən qadınlar, Həv. 1:14.....	48
İlahi ilham, Həv. 1:16	49
Tipologiya, Həv. 1:16	50
On iki sayı, Həv. 1:21-22	53
Ürək, Həv. 1:24.....	54
Əhdi-Cədidə ruh (<i>pneuma</i>), Həv. 2:2	58
Od, Həv. 2:3	59
Müqəddəs Kitabda alkoqola və alkogolizmə qarşı münasibət, Həv. 2:13	63
Bu dövr və gələcək dövr, Həv. 2:17	66
Müqəddəs Kitabda qadınlar, Həv. 2:17	67
Apokaliptik ədəbiyyat, Həv. 2:19-20.....	70
İsanın ikinci gəlişi, Həv. 2:20	71
Rəbbin adı, Həv. 2:21	72
Nazaretli İsa, Həv. 2:22	73
Ümid, Həv. 2:26.....	76
Ölülər haradadır?, Həv. 2:27.....	77
Məsih, Həv. 2:31	80
Bəşər (<i>sarx</i>), Həv. 2:31	81

Üçlük, Həv. 2:32-33.....	81
Allahın insana xas olan xüsusiyyətlərlə təsvir olunması (antropomorfizm), Həv. 2:33 ...	83
Əhdi-Ətiqdə tövbə, Həv. 2:38.....	85
Vəftiz, Həv. 2:38.....	87
Təkallahlılıq, Həv. 2:39	89
Xilas (yunanca feil zamanları), Həv. 2:40	91
<i>Koinōnia</i> , Həv. 2:42.....	93
Seçilmə/əvvəlcədən təyin edilmə və teoloji balansın vacibliyi, Həv. 2:47.....	95
Əhd, Həv. 2:47	96
Nəzir, Həv. 3:2.....	100
Ehtişam/izzət (<i>doxa</i>), Həv. 3:13.....	103
Ponti Pilat, Həv. 3:13	104
Müqəddəs Olan, Həv. 3:14	105
Salehlik, Həv. 3:14.....	106
Bani/rəhbər (<i>Archēgos</i>), Həv. 3:15	109
İman, iman etmək və ya inam (<i>pistis</i> [isim], <i>pisteuō</i> [feil], <i>pistos</i> [sifət], Həv. 3:16	110
Sadukelər, Həv. 4:1	117
Sinedrion, Həv. 4:5	120
Guşədaşı, Həv. 4:11	124
Müqəddəs Kitabda məsh (BDB 603), Həv. 4:27	128
Böyük Hirodun ailəsi, Həv. 4:27	129
Cəsarət (<i>parrhēsia</i>), Həv. 4:29.....	131
Barnaba, Həv. 4:36	133
Şeytan, Həv. 5:3	136
Şəxs olaraq şəx, Həv. 5:3.....	138
Dəfn adətləri, Həv. 5:6.....	140
Sınamaq üçün yunan sözləri və məna çalarlıqları, Həv. 5:9.....	141
İmanlılar cəmiyyəti (<i>ekklesia</i>), Həv. 5:11	142
Cinlər (murdar ruhlar), Həv. 5:16.....	145
Ekzorsizm, Həv. 5:16.....	146
Fariseylər, Həv. 5:34.....	152
Qamliel, Həv. 5:34.....	153

Əhdi-ətiqdə inam, iman və sədaqət (ἰμᾶ), Həv. 6:5	160
Müqəddəs Kitabda insanların üzərinə əl qoyma, Həv. 6:6	164
Misirdən çıxışın tarixi, Həv. 7:18	175
Sina dağının yeri, Həv. 7:30	178
Forma (<i>tupos</i>), Həv. 7:43	181
Cadugərlik, Həv. 8:9	189
İmanda davam etmə, Həv. 8:13	191
Müqəddəslər, Həv. 9:13	202
Allah Oğlu, Həv. 9:20	205
Əhdi-Cədidə müqəddəslik/təqdis edilmə, Həv. 9:32	210
Yeşayada hakim, məhkəmə və ədalət (צדק), Həv. 10:42	223
Əl (Yezekekdə təsvir olunan), Həv. 11:21	231
Əhdi-Cədid peyğəmbərliyi, Həv. 11:27	233
Vəsətət duası, Həv. 12:5	238
İsanın ögey qardaşı Yaqub, Həv. 12:17	243
Nurlandırma, Həv. 13:1	247
Oruc, Həv. 13:2	248
İbrani kanonu, Həv. 13:15	253
Fələstinin İsraildən əvvəlki sakinləri, Həv. 13:19	255
Musanın Qanununa dair Paulun görüşləri, Həv. 13:39	261
Göndərmək (<i>apostellō</i>), Həv. 14:4	268
Sila, Həv. 15:22	282
Məsihçi azadlığı və məsihçi məsuliyyəti, Həv. 15:29	284
İsa və Ruh, Həv. 16:6,7	290
Korinf şəhəri, Həv. 18:1	315
Şərqi ədəbiyyat, Həv. 19:10	328
Paulun yazılarında mələklər, Həv. 19:12	330
İqrar/etiraf, Həv. 19:18	331
Əhdi-Cədidə şər və fəzilətlər, Həv. 20:19	342
İmandan dönmə (<i>aphistēmi</i>), Həv. 20:30	346
İnkişaf etdirmək, Həv. 20:32	348
Allahın iradəsi (<i>thelēma</i>), Həv. 21:14	354

Nəziri andı, Həv. 21:24.....	358
Yas mərasimləri, Həv. 22:23	367
İlahiyyətçilər, Həv. 23:9	373
Lənət (<i>anathema</i>), Həv. 23:14	375
Berniki, Həv. 25:13.....	389
Sələhiyyət (<i>exousia</i>), Həv. 26:18	397
Paulun yazılarında "həqiqət", Həv. 26:25.....	402
Sağ qalanlar, üç mənə, Həv. 28:25-27	419

Müəllifin sözü: Bu Şərh sizə necə kömək edə bilər?

Müqəddəs Kitab şərh, Allahdan ilham almış qədim müəllifin yazdığı mətni qavramaq və bu yolla Allahın dediyini anlayıb bu gün tətbiq etmək məqsədilə həyata keçirilən əqli və ruhani prosesdir.

Ruhani proses son dərəcə önəmlidir, lakin onu müəyyən etmək çətinidir. Bu prosesdə Allaha tabe olmaq, Allahın öündə açıq olmaq vacibdir. Şərh edən adam acı-susamalıdır və (1) Allahın Özünə, (2) Onu tanımağa, (3) Ona xidmət etməyə can atmalıdır. Bu prosesdə dua, etiraf və öz həyatını dəyişdirmək arzusu önəmlidir. Şərh prosesində Müqəddəs Ruh həlledici rol oynayır və Allaha sadıq qalan səmimi məsihçilərin Müqəddəs Kitabı fərqli anlamalarının səbəbi sirr olaraq qalır.

Əqli prosesi təsvir etmək daha asandır. Mətnə yanaşmamız ardıcıl və ədalətli olmalı və şəxsi görüşlərimiz yaxud məzhəbimizin görüşləri bizə təsir etməməlidir. Hamımız müəyyən tarixi şəraitdə formalaşmışıq. Aramızda obyektiv, qərəzsiz şərhçi yoxdur. Bu Şərhə əvvəlki görüşlərimizin təsirindən azad olmaq üçün üç şərh etmə prinsipindən ibarət olan ciddi əqli proses təqdim olunur.

Birinci prinsip

Birinci prinsip Müqəddəs Yazıya daxil olan verilən kitabın yazıldığı tarixi konteksti və konkret tarixi yazılma münasibətini öyrənməkdən ibarətdir. Orijinal müəllifin bir məqsədi, çatdırmaq istədiyi bir fikri var idi. Mətnin mənası, Allahdan ilham almış orijinal qədim müəllifin heç ağlına gəlməyən bir məna ola bilməz. Əsas olan, müəllifin məqsədidir, bizim öz tarixi, emosional, mədəni, şəxsi və ya konfessional tələblərimiz deyildir. Tətbiq şərhin mühüm bir hissəsidir, lakin müvafiq şərh həmişə tətbiqdən əvvəl olmalıdır. Müqəddəs Kitaba daxil olan hər mətnin yalnız bir mənası olduğu təkrar-təkrar vurğulanmalıdır. Bu məna, orijinal müəllifin Müqəddəs Ruhun rəhbərliyi altında öz dövrünün insanlarına ifadə etmək istədiyi fikirdir. Bu tək məna fərqli mədəniyyətlərə, vəziyyət və şəraitlərə çoxlu yollarla tətbiq oluna bilər. Bütün tətbiq yolları orijinal müəllifin əsas həqiqəti ilə əlaqəli olmalıdır. Bu səbəbdən şərh üçün bu köməkçi vəsaitin Müqəddəs Kitaba daxil olan hər kitabı giriş hissəsi ilə təmin etməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İkinci prinsip

İkinci prinsip, mətnin hissələrini müəyyən etməkdən ibarətdir. Müqəddəs Kitaba daxil olan hər kitab vahid mətnədir. Həqiqətin bir cəhətini ayırmaq üçün başqa cəhətlərini kənar etməyə şərhçilərin haqqı yoxdur. Buna görə biz Müqəddəs Kitaba daxil olan bir kitabın ayrı-ayrı hissələrini şərh etməzdən əvvəl bütün kitabın məqsədini anlamağa çalışmalıyıq. Ayrı hissələrin (fəsillər, paragraflar, ayələr) mənası bütün kitaba uyğun olmayan bir məna ola bilməz. Şərh, tam kitaba deduktiv yanaşmadan başlayıb ayrı-ayrı hissələrə induktiv yanaşmaya doğru hərəkət etməlidir. Beləliklə, şərh üçün bu köməkçi vəsait, Kəlamı öyrənən şəxsin mətnin hər hissəsinin strukturunu paragraflarla təhlil etməyinə kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitabın paragraflara və fəsillərə bölünməsi Allahdan ilham almış deyildir, amma düşüncə vahidlərini müəyyən etməyimizə kömək edir.

Müqəddəs Kitab müəllifinin nəzərdə tutduğu mənanı izləmək üçün nə cümlə, nə fraza, nə də söz səviyyəsində deyil, paraqraf səviyyəsində şərh etmək əsasdır. Paraqraflar çox vaxt tema və ya tematik cümlə olaraq adlandırılan vahid mövzuya əsaslanır. Paraqrafdakı hər söz, fraza və cümlə bu vahid mövzu ilə əlaqəlidir. Bunlar mövzunu məhdudlaşdırır, genişləndir, izah edir və/və ya sual altına qoyur. Düzgün şərhin həqiqi açarı, Müqəddəs Kitaba daxil olan verilən kitabı təşkil edən ayrı-ayrı hissələrdən paraqraf səviyyəsində orijinal müəllifin fikrini izləməkdir. Şərh üçün bu köməkçi vəsait, Kəlamı öyrənən şəxsin müasir ingiliscə tərcümələri müqayisə edərək bunu etməyinə kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə fərqli tərcümə nəzəriyyələri əsasında yerinə yetirilmiş ingiliscə tərcümələri seçilmişdir.

1. Birləşmiş Müqəddəs Kitab Cəmiyyətinin (United Bible Society) yunanca mətninin reviziya edilmiş dördüncü nəşridir (UBS⁴). Bu mətn müasir mətnşünaslar tərəfindən paragraflara bölünmüşdür.
2. Kral Yakovun yeni versiyası (New King James Version – NKJV), “Tekstus Reseptus” (Textus Receptus) olaraq bilinən yunanca əlyazma ənənəsinə əsaslanan sözbəsöz hərfi tərcümədir. O, digər tərcümələrdən

daha uzun paraqraflara bölünmüşdür. Bu uzun hissələr Kəlamı öyrənənlərin vahid mövzuları görməyinə kömək edir.

3. Yenidən reviziya edilmiş standart versiya (New Revised Standard Version – NRSV), uyğunlaşdırılmış sözbəsöz tərcümədir. Aşağıdakı iki müasir versiyanın orta nöqtəsini təşkil edir. Onun paraqraflara bölünməsi mövzuları müəyyən etmək üçün xeyli faydalıdır.
4. Bu günün ingiliscə versiyası (Today's English Version – TEV), Birləşmiş Müqəddəs Kitab Cəmiyyəti tərəfindən nəşr edilmiş dinamik ekvivalent tərcüməsidir. Bu versiyada Müqəddəs Kitab elə tərcümə olunub ki, müasir ingilis oxucu və ya dinləyici yunanca mətnin mənasını anlaya bilsin. Bu tərcümədə, ələlxüsus Müjdələrdə, Yeni beynəlxalq versiyada (New International Version – NIV) olduğu kimi, mətn mövzulara görə deyil, söyləyicilərə görə paraqraflara bölünmüşdür. Şərhinin məqsədləri üçün bu heç də faydalı deyildir. Maraqlıdır ki, UBS⁴ və TEV eyni cəmiyyət tərəfindən nəşr olunub, amma paraqraflara bölünməsi fərqlidir.
5. Yerusəlim Bibliyası (Jerusalem Bible – JB), fransız katolik tərcüməsinə əsaslanan bir dinamik ekvivalent tərcüməsidir. Bu versiya, Avropa nöqteyi-nəzərindən paraqraflara bölünməsi ilə müqayisə etmə baxımından çox faydalıdır.
6. Əsas olaraq qəbul edilən mətn 1995-də yenilənmiş Yeni amerikan standart Bibliyadır (New American Standard Bible – NASB). Bu da sözbəsöz tərcümədir. Ayələrin şərhini bu paraqraflara bölünmə qaydasını izləyir.

Üçüncü prinsip

Üçüncü prinsip, Müqəddəs Kitabı söz və ifadələrinin mümkün qədər geniş mənada (semantik sahəsində) qavranılması üçün müxtəlif tərcümələrdə oxumaqdan ibarətdir. Yunanca bir ifadə və ya söz çox vaxt bir neçə mənada başa düşülə bilər. Müxtəlif tərcümələr bu mənə variantlarını üzə çıxarır və beləcə yunanca əlyazma variantlarını aşkarlayıb izah etməkdə kömək edir. Bunlar doktrinə təsir etmir, lakin Allahdan ilham almış qədim müəllif tərəfindən yazılmış orijinal mətnə geri qayıtmağımıza kömək edir.

Bu Şərh, Kəlamı öyrənən şəxsə öz şərhlərini tez yoxlamaq imkanı verir. Qəti şəkildə öyrətmək üçün deyil, məlumatlarla təmin etmək və düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Digər mümkün şərhlər çox vaxt həddən artıq məhdud və doqmatik olmamaq və öz məzhəbimizə qapanmamaq üçün bizə kömək edir. Şərhçilər, qədim mətnin bəzən nə qədər anlaşılmaz olduğunu dərk etmək üçün daha geniş şərh variantlarına bələd olmalıdır. Müqəddəs Kitabı həqiqətin mənbəyi olaraq qəbul edən məsihçilərin öz aralarında nə qədər az həmfikir olması dəhşət doğurur.

Bu prinsiplər məni qədim mətn ilə çarpışaraq düşüncəmi formalaşdıran tarixi şəraitdən əhəmiyyətli dərəcədə azad olmağıma kömək etmişdir. Bunların sizin üçün də xeyir-dua olacağına ümid edirəm.

Bob Atli
27 iyun 1996-cı il

MÜQƏDDƏS KİTABI YAXŞI OXUMA BƏLƏDÇİSİ: TƏSDİQLƏNƏ BİLƏN HƏQİQƏTİN ŞƏXSİ AXTARIŞI

Aşağıda Dr. Bob Atlinin hermenevtika fəlsəfəsinin və şərhlərində istifadə olunan üsulların qısa izahatı təqdim olunur.

Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi videosu -- 40 dəq.

Həqiqəti bilmək mümkündürmü? Həqiqət haradan tapılır? Həqiqəti məntiqcə təsdiqləmək mümkündürmü? Ən yüksək səlahiyyət varmı? Həyatımız, dünyamız üçün bələdçi ola biləcək mütləq həqiqətlər varmı? Həyatın mənası varmı? Niyə buradayıq? Haraya gedirik? Bütün şüurlu insanları düşündürən bu suallar, zamanın başlanğıcından bəri insan düşüncəsini məşğul etmişdir (Vaiz 1:13-18; 3:9-11). Mən həyatın mənasını tapmaqdan ötrü öz şəxsi axtarışımı yada salıram. Əsasən ailəmdə imanlı olan bəzi şəxslərin şəhadəti sayəsində hələ gənc yaşda Məsihə iman gətirdim. Böyüdükcə özüm və dünyam haqqındakı suallarım da böyüdü. Bəsit mədəni və dini klişelər mənə oxuduğum və ya keçirdiyim təcrübələrin mənasını anlamaqda heç kömək etmədi. O vaxt qarışıqlıq və axtarış içində idim, bu etinasız, amansız dünyada həsrət çəkir, tez-tez ümitsizlik hissi keçirirdim.

Çoxları bu mühüm suallara cavab verdiklərini iddia ediblər, lakin mən bu məsələni araşdırıb düşündükdən sonra elə nəticəyə gəldim ki, onların cavabları (1) şəxsi fəlsəfələrinə, (2) qədim əsətlərə, (3) şəxsi təcrübələrinə və ya (4) psixoloji qavrayışlarına əsaslanırdı. Mən öz dünyagörüşümü, həyatımın mənası və məqsədini əsaslandırma biləcəyim qanəedici bir təsdiq, bir sübut, bir məntiq axtarırdım.

Bütün bunları Müqəddəs Kitabı araşdırmalarımnda tapdım. Müqəddəs Kitabın etibarlılığını axtarmağa başladım və (1) Müqəddəs Kitabın arxeologiya tərəfindən təsdiqlənən tarixi dəqiqliyi, (2) Əhdi-Ətiq peyğəmbərliklərinin düzgünlüyü, (3) on altı əsr müddətində yazılmış olan Müqəddəs Kitabın təlim vəhdəti və (4) Müqəddəs Kitabla təmasa girəndən sonra həyatları dəyişən insanların şəxsi şəhadətləri vasitəsilə onu tapdım. Vahid iman və əqidə sistemi olan məsihçilik, insan həyatının mürəkkəb məsələlərini həll etməyə qadirdir. Bu məni nəinki əqli bir təməllə təmin etdi, həm də Müqəddəs Kitaba əsaslanan imanın təcrübə cəhəti mənə emosional sevinc və sabitlik gətirdi.

Elə bilirdim ki, Müqəddəs Yazı ilə dərk edilən Məsihdə həyatımın mənasını tapmışam. Bu, məstədicə bir təcrübə idi, emosional coşğunluqdur. Bir cəmiyyət və ya düşüncə məktəbi daxilində belə bu Kitabın nə qədər çox sayda müxtəlif şərhlərinin müdafiə edildiyini dərk edəndə keçirdiyim sarsıntı və ağrı hələ yadımdadır. Müqəddəs Kitabın Allahdan ilham almış mətn olduğunu və etibarlılığını təsdiqləmək, işin sonu deyil, başlanğıcı idi. Müqəddəs Yazının səlahiyyətinə və etibarlılığına inanan şəxslərin onun çoxlu çətin yerlərinə dair fərqli, hətta bir-birinə zidd şərhlərini necə təsdiq və ya rədd etmək olar?

Bu iş həyatımın məqsədi və iman yolumda macərə olmuşdur. Məsihə iman edəndə sülh və sevincə nail olduğumu bilirdim. Bir yandan mədəniyyətimin nisbililiyi, digər yandan bir-birinə zidd olan dini sistemlərin doqmatizmi və məzhəblərin iddiaları arasında qalan zehnim mütləq həqiqətlərin arzusunda idi. Qədim ədəbiyyatı şərh etməyə düzgün bir yanaşma axtararkən tarixi, mədəni, konfessional və təcrübə baxımdan öz qeyri-obyektivliyimi kəşf etməyimə təəccübləndim. Demə, Müqəddəs Kitabı çox vaxt sadəcə olaraq öz görüşlərimi daha da təsdiqləmək məqsədilə oxumuşdum. Bundan doqmatik şəkildə başqalarına hücum etmək üçün istifadə edir və beləcə öz şübhələrimi və gücsüzlüyümü bir daha təsdiqləyirdim. Bu həqiqəti dərk edəndə nə qədər əzab çəkdim!

Büsbütün obyektiv olmaq mümkün olmasa da, Müqəddəs Kitabın daha yaxşı bir oxucusu olmaq mümkündür. Qeyri-obyektivliyimi boynuma alıb ondan agah olmaqla onu məhdudlaşdırma bilərəm. Ondən hələ tam azad olmamışam, lakin öz zəifliyimi boynuma almışam. Şərhçinin özü çox vaxt Müqəddəs Kitabı yaxşı oxumanın ən qatı düşməni olur! Mən Müqəddəs Kitabı öyrənəndə ona müəyyən qənaətlərlə yanaşıram. Bu qənaətlərimi sizin mühakiməsinə verirəm, hörmətli oxucu. Bunlar aşağıda sadalanır:

I. Qənaətlər

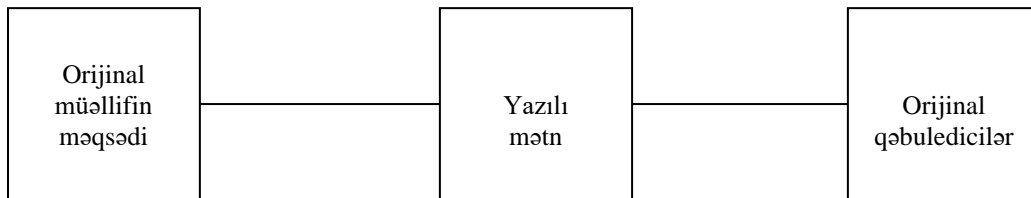
1. Mən inanıram ki, Müqəddəs Kitab həqiqi yeganə Allahın Özünü tanıtdığı yeganə mətn və Allahdan ilham almış yeganə kitabdır. Buna görə də müəyyən tarixi şəraitdə bəşəri bir yazıçı vasitəsilə fikrini ifadə edən orijinal ilahi müəllifin məqsədi işığında şərh edilməsi vacibdir.
2. Mən inanıram ki, Müqəddəs Kitab adı insan üçün yazılmışdır – hər kəs üçün! Allah müəyyən tarixi və mədəni kontekstdə bizə açıq şəkildə danışmaq üçün Öz nitqini bizə görə uyğunlaşdırmışdır. Allah həqiqəti gizlətmir. O istəyir ki, biz həqiqəti dərk edək! Buna görə Yazı bizim dövrümüzün işığında deyil, yazıldığı dövrün işığında şərh edilməlidir. Müqəddəs Kitabı, onu birinci oxuyan və ya eşidən şəxslərin ağına gəlməyən bir mənada anlamaq olmaz. Bu Kitab adı insan üçün anlaşılandır və bu Kitabda adı bəşəri ünsiyyətin formalarından və üsullarından istifadə olunur.
3. Mən inanıram ki, Müqəddəs Kitabın vahid təlimi və məqsədi vardır. Müqəddəs Kitabda çətin və paradoksal yerlər varsa da, ziddiyyətlər yoxdur. Beləliklə, Müqəddəs Kitabın ən yaxşı şərhçisi özüdür.
4. Mən inanıram ki, hər mətn parçasının (peyğəmbərliklər istisna olmaqla) yalnız bir mənası vardır və bu məna Allahdan ilham almış orijinal müəllifin məqsədinə əsaslanır. Biz heç vaxt orijinal müəllifin məqsədini bildiyimizdən tam əmin ola bilməsək də, bu istiqamətə yönəldən çoxlu işarələr vardır:
 - a. fikri ifadə etmək üçün seçilmiş janr (ədəbi növ)
 - b. mətnin yazılmasına səbəb olmuş tarixi şərait və/və ya konkret bir olay
 - c. bütün kitabın və eləcə də hər hissəsinin ədəbi konteksti
 - d. mətnin bütün fikrinə nisbətən hissələrinin təşkili (strukturu)
 - e. fikri ifadə etmək üçün istifadə olunan konkret qrammatik xüsusiyyətlər
 - f. fikri təqdim etmək üçün seçilmiş sözlər

Bir mətn parçasını tədqiq edərkən bunlardan hər birinin tədqiqini qarşımıza məqsəd qoyuruq. Müqəddəs Kitabı yaxşı oxumaq üçün öz metodologiyamı izah etməzdən əvvəl bu gün istifadə olunan və müxtəlif şərhlərin meydana gəlməsinə səbəb olan, bu səbəbdən rədd edilməsi vacib olan yanlış metodların bəzisini sadalamaq istəyirəm:

II. Yanlış metodlar

1. Müqəddəs Kitaba daxil olan kitabların ədəbi kontekstinə əhəmiyyət verməmək və hər cümlədən, frazadan, hətta ayrı sözlərdən müəllifin məqsədini və ya geniş konteksti nəzərə almadan istifadə etmək. Buna çox vaxt “mətndən sübut üçün istifadə” deyilir.
2. Kitabların tarixi şəraitini nəzərə almamaq və bunun əvəzinə mətnə görə az ehtimalı olan və ya heç ehtimalı olmayan xəyali tarixi şəraiti uydurmaq.
3. Kitabların tarixi şəraitini nəzərə almamaq və bunları başlıca olaraq şəxsən müasir məsihçilərə yazılmış bir qəzet kimi oxumaq.
4. Kitabların tarixi şəraitini nəzərə almamaq və mətni ilkin oxucular və orijinal müəllifin məqsədi ilə heç əlaqəsi olmayan fəlsəfi/teoloji mətn olaraq alleqorik şəkildə şərh etmək.
5. Orijinal məqsədi nəzərə almamaq və bunun əvəzinə öz teoloji sistemini, sevimli doktrini və ya orijinal müəllifin məqsədi və ifadə etdiyi fikri ilə heç əlaqəsi olmayan müasir bir məsələni mətnə gətirmək. Belə hal çox vaxt söyləyicinin öz səlahiyyətini təsbitləmək üçün Müqəddəs Kitabı oxumasından sonra yaranır. Buna bəzən “oxucunun cavabı” deyirlər (“bu mətn mənim üçün nə deməkdir” prinsipi əsasında şərh).

İnsanların yazılı ünsiyyətinin hamısında ən azı üç əlaqəli komponent tapıla bilər:

Keçmişdə müxtəlif oxuma üsulları bu üç komponentin birində mərkəzləşib. Lakin Müqəddəs Kitabın unikal şəkildə Allahdan ilham almasını həqiqətən təsdiqləmək üçün yeni sxem daha uyğun görünür:

Həqiqətdə bu komponentlərin hər üçü şərh prosesinə daxil olmalıdır. Təsdiqlənmə məqsədilə şərhimdə ilk iki komponentə - orijinal müəllifə və mətnə - üstünlük verilir. Ola bilsin ki, mən müşahidə etdiyim sui-istifadələrə reaksiya verirəm: (1) mətni alleqorik və ya “ruhani” şəkildə şərh etmə və (2) “oxucunun cavabı” şərh (bu mətn mənim üçün nə deməkdir?). Sui-istifadə hər mərhələdə baş verə bilər. Biz öz motivasiyamızı, qənaətlərimizi, oxuma və tətbiq yollarımızı həmişə yoxlamalıyıq. Lakin şərhlər üçün heç bur məhdudiyyət, heç bir meyar yoxdursa, biz bunları necə yoxlaya bilərik? Bu nöqtədə müəllifin məqsədi və mətn strukturu mümkün olan düzgün şərhələrin miqyasını məhdudlaşdırmaq üçün mənə bəzi meyarlar verir. Müqəddəs Kitabı oxumanın bu yanlış yollarının fonunda yetəri qədər ağılabatan və ardıcıl görünən hansı yanaşmalar Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuyub şərh etməyə imkan verir?

III. Müqəddəs Kitabı yaxşı oxumağa mümkün yanaşmalar

Mən burada konkret janrları şərh etmənin xüsusi üsullarından danışmıram, lakin Müqəddəs Kitaba daxil olan bütün mətn növləri üçün qüvvədə olan hermenevtika prinsiplərindən danışım. Janrlara əsaslanan yanaşmalar üçün yaxşı kitab Qordon Fi və Duqlas Styuart, “Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır” (Gordon Fee and Douglas Stuart, How To Read the Bible For All Its Worth, Zondervan).

Mənim metodologiyamın mərkəzində hər şeydən əvvəl oxucunun mətni dörd dəfə oxuyub Müqəddəs Ruhun Kəlamı açıqlamasına imkan verməsi durur. Bu yolla Ruh, mətn və oxucu ikinci deyil, birinci rol oynayırlar. Bu həmçinin oxucunu şərhçilərin təsiri altına düşməkdən qoruyur. Mən belə bir söz eşitdim: “Müqəddəs Kitab şərh kitablarına xeyli işıq salır”. Bu söz köməkçi vəsaitlərin dəyərini aşağı salmır, ancaq bunlardan münasib vaxtda istifadə edilməsini tələb edir.

Biz öz şərhlərimizi mətnin özü ilə əsaslandırmağa qadir olmalıyıq. Beş cəhət bizi ən azı bir az əminliklə təmin edir:

1. tarixi şərait
2. ədəbi kontekst
3. qrammatik strukturlar (sintaksis)
4. sözün müasir istifadəsi
5. müvafiq paralel ayələr
6. janr

Biz öz şərhlərimizi əsaslandırmağa qadir olmalıyıq. Müqəddəs Kitab iman və əməl üçün yeganə mənbəyimizdir. Təəssüf ki, məsihçilər bu Kitabın nə öyrətdiyi barədə çox vaxt razılığa gələ bilmirlər. Mətni dörd dəfə oxumaqla şərh üçün vacib olan aşağıdakı üstünlüklər əldə edilir:

1. Birinci oxuma
 - a. Kitabı bir oturma oxuyun. Onu başqa tərcümədə (fərqli tərcümə nəzəriyyəsinə əsaslanan tərcümə olsa yaxşıdır) bir daha oxuyun

- (1) sözbəsöz (NKJV, NASB, NRSV)
 - (2) dinamik ekvivalent (TEV, JB)
 - (3) perifrəz (Living Bible, Amplified Bible)
 - b. Bütün mətnin əsas məqsədini axtarın. Mövzunu müəyyən edin.
 - c. Mümkünsə, bu əsas məqsədi və ya mövzunu açıq şəkildə ifadə edən hissəni, fəslə və ya paraqrafı qeyd edin.
 - d. Mətnə hakim olan ədəbi janrı müəyyən edin
 - (1) Əhdi-Ətiq
 - a) İbrani hekayəti
 - b) İbrani poeziyası (hikmət ədəbiyyatı, məzmur)
 - c) İbrani peyğəmbərliyi (nəsr, nəzm)
 - d) Qanunlar
 - (2) Əhdi-Cədid
 - a) Hekayətlər (Müjdələr, Həvarilərin İşləri)
 - b) Məsəllər (Müjdələr)
 - c) Məktublar
 - d) Apokaliptik ədəbiyyat
2. İkinci oxuma
- a. Bütöv kitabı təkrar oxuyun və oxuyarkən mühüm mövzuları müəyyən etməyə çalışın.
 - b. Mühüm mövzuları təsvir edin və sadə bir cümlə ilə məzmununu açıqlayın.
 - c. Yazdığınız məqsəd bəyanatını və mövzuların təsvirini köməkçi vəsaitlərlə yoxlayın.
3. Üçüncü oxuma
- a. Bütöv kitabı təkrar oxuyun və oxuyarkən kitabın yazılmasına səbəb olmuş tarixi şəraiti və konkret olayı mətn əsasında müəyyən etməyə çalışın.
 - b. Müqəddəs Kitaba daxil olan bu kitabda bəhs olunan tarixi xüsusiyyətləri sadalayın
 - (1) müəllif
 - (2) tarix
 - (3) oxucular
 - (4) yazılmasının xüsusi səbəbi
 - (5) yazılmasının məqsədinə aid olan mədəni şəraitin cəhətləri
 - (6) tarixi şəxsiyyətlərə və olaylara istinadlar
 - c. Təsvirinizi şərh etdiyiniz kitabın verilən hissəsinin paraqraf səviyyəsinə şamil edin. Həmişə mətnin verilən hissəsini müəyyən edin və qısa təsvirini verin. Mətnin hissəsi bir neçə fəslə və ya paraqrafı əhatə edə bilər. Bu yolla siz orijinal müəllifin məntiqini və mətn quruluşunu izləyə bilərsiniz.
 - d. Tarixi şəraiti köməkçi vəsaitlərlə yoxlayın.
4. Dördüncü oxuma
- a. Mətnin verilən hissəsini bir neçə tərcümədə təkrar oxuyun
 - (1) sözbəsöz (NKJV, NASB, NRSV)
 - (2) dinamik ekvivalent (TEV, JB)
 - (3) perifrəz (Living Bible, Amplified Bible)
 - b. Ədəbi və ya qrammatik strukturlara diqqət yetirin:
 - (1) təkrar olunan ifadələr, Ef. 1:6,12,14
 - (2) təkrar olunan qrammatik strukturlar, Rom. 8:31
 - (3) bir-birinə əks olan anlayışlar
 - c. Aşağıdakıların siyahısını yazın
 - (1) mühüm terminlər
 - (2) qeyri-adi terminlər
 - (3) mühüm qrammatik strukturlar

- (4) xüsusilə çətin sözlər, frazalar və cümlələr
- d. Müvafiq paralel ayələri axtarın
 - (1) mövzunuzda aid ən açıq təlimi tapmaqdan ötrə a) “sistemativ teologiya” kitablarına, b) izahlı Müqəddəs Kitab nəşrlərinə, c) simfoniyalara müraciət edin
 - (2) mövzunuza aid mümkün paradoksları axtarın. Müqəddəs Kitabda bir çox həqiqətlər dialektik cütlüklər ilə təqdim olunur; konfessional mübahisələrin çoxu belə cütlüyün yalnız bir yarısını qəbul edib “məndən sübut üçün istifadə” etməkdən irəli gəlir. Bütün Müqəddəs Kitab Allahdan ilham almışdır və şərhimizin tarazlı olması üçün biz Yazının bütöv təlimini axtarmalıyıq.
 - (3) Eyni kitabın daxilində, eyni müəllifin yazılarında və ya eyni janrda paralelləri axtarın; Müqəddəs Kitabın ən yaxşı şərhçisi özüdür, çünki Müqəddəs Kitabın bir müəllifi vardır – o da Allahın Ruhudur.
- e. Tarixi şərait və yazılma münasibəti haqqındakı müşahidələrinizi yoxlamaq üçün köməkçi vəsaitlərdən istifadə edin
 - (1) Dərs üçün Müqəddəs Kitab nəşrləri
 - (2) Müqəddəs Kitab ensiklopediyaları, məlumat kitabçaları, lüğətləri
 - (3) Müqəddəs Kitaba giriş nəşrləri
 - (4) Müqəddəs Kitab şərhləri (bu mərhələdə keçmiş və indiki imanlıların sizin şəxsi tədqiqinizi düzəltməsinə imkan verin).

IV. Müqəddəs Kitab şərhinin tətbiqi

Bu mərhələdə biz tətbiqə keçirik. İndi, mətni orijinal kontekstində qavramağa vaxt ayırdandan sonra, onu öz həyatınıza, öz mədəniyyətinizə tətbiq etməlisiniz. Mən Müqəddəs Kitabın səlahiyyətinə belə tərif verirəm: “Müqəddəs Kitaba daxil olan bir mətnin müəllifinin öz dövrünə nə söylədiyini anlamaq və o həqiqəti bizim dövrümüzdə tətbiq etmək”.

Tətbiq istər zaman, istərsə məntiq baxımından orijinal müəllifin məqsədini izləməlidir. Biz Müqəddəs Kitabdan bir mətn parçasının yazıldığı dövrdə nə mənə verdiyini anlamadan onu öz dövrümüzdə tətbiq edə bilmərik! Müqəddəs Kitabdan bir mətn parçası keçmişdə gəlmədiyi mənaya indi də gəlməməlidir! Paraqraf səviyyəsində etdiyiniz təfəssilatlı təsvir (3-cü oxuma) sizə istiqamət verəcəkdir. Tətbiq söz səviyyəsində deyil, paraqraf səviyyəsində həyata keçirilməlidir. Sözlər yalnız kontekstdə mənə verirlər; frazalar da yalnız kontekstdə mənə verirlər; cümlələr də yalnız kontekstdə mənə verirlər. Şərh etmə prosesində iştirak edən şəxslərdən yalnız orijinal müəllif Allahdan ilham almışdır. Biz sadəcə olaraq Müqəddəs Ruh tərəfindən nurlandırılaraq onun yolunu izləyirik. Nurlanmaq, Allahdan ilham almaq demək deyildir. “Rəbb belə deyir!” deyə elan etmək üçün orijinal müəllifin məqsədindən kənara çıxmamalıyıq. Tətbiq bütün yazının və eləcə də mətnin konkret hissəsinin ümumi məqsədi və paraqraf səviyyəsindəki düşüncənin gedişi ilə konkret olaraq əlaqəli olmalıdır.

İndiki dövrün məsələlərinin Müqəddəs Kitabı şərh etməsinə imkan verməyin; qoy Müqəddəs Kitab özü danışsın! Bunun üçün məndən prinsiplər götürmək lazımdır. Mətn ilə əsaslandırılan prinsiplər doğrudur. Təəssüf ki, bizim prinsiplərimiz çox vaxt yalnız “bizim”dir, mətnin prinsipləri deyildir.

Müqəddəs Kitabı tətbiq edərkən yadda saxlamaq vacibdir ki, (peyğəmbərlik istisna olmaqla) Müqəddəs Kitaba daxil olan konkret bir mətnin tək-cə bir mənası düzgün ola bilər. Bu düzgün mənə, öz dövründə bir böhrana və ya ehtiyaca müraciət edən orijinal müəllifin məqsədinə uyğun gələn mənədir. Bu tək mənəyə əsasən çoxlu mümkün tətbiq yolları ola bilər. Tətbiq oxucuların ehtiyaclarına əsaslanacaqdır, amma mütləq orijinal müəllifin nəzərdə tutduğu mənə ilə əlaqəli olacaqdır.

V. Şərhin ruhani cəhəti

İndiyə qədər şərh və tətbiqdə əqli prosesdən bəhs etmişik. İndi şərhin ruhani cəhətindən qısaca bəhs edəcəyik.

Aşağıdakı addımlar mənə çox faydalı olmuşdur:

1. Müqəddəs Ruhun köməyi üçün dua et (müq. et. 1Kor. 1:26-2:16).
2. Öz günahlarının bağışlanması və bildiyin günahlarından təmizlənmək üçün dua et (müq. et. 1Yəh. 1:9).
3. Allahı tanımaq arzusunun artması üçün dua et (müq. et. Zəb. 19:7-14; 42:1-dən sonrakı ayələr; 119:1-dən sonrakı ayələr).
4. Dərk etdiyini yeni həqiqəti dərhal öz həyatına tətbiq et.
5. Həlim və öyrənməyə hazır ol.

Əqli proses və Müqəddəs Ruhun ruhani rəhbərliyi arasında tarazlıq saxlamaq çətinidir. Aşağıdakı sitatlar mənə bunları tarazlamaqda kömək olmuşdur:

1. Ceymz U. Sayer, “Yazının təhrifi” (James W. Sire, Scripture Twisting), ss. 17-18:
“Allah, təkə ruhani elitasını deyil, bütün xalqını nurlandırır. Müqəddəs Kitaba əsaslanan məsihçilikdə düzgün şərh etmə səlahiyyətinə malik xüsusi “nurlanmış” şəxslər yoxdur. Belə ki, Müqəddəs Ruh bəzi insanlara xüsusi hikmət, bilik və ruhani dərrakə ənamlarını veribsə də, bu qabiliyyətli məsihçiləri Öz Kəlamının tək səlahiyyətli şərhçiləri olaraq təyin etməyib. Hətta Allahın xüsusi qabiliyyətlər verdiyi şəxslər üçün də səlahiyyətli olan Müqəddəs Kitabı öyrənmək, ona əsasən mühakimə yürütmək və ayırd etmək Allahın xalqına mənsub olan hər kəsin məsuliyyətidir. Xülasə, bu kitab başdan-başa belə bir əqiddə üzərində qurulub ki, Müqəddəs Kitab Allahın bütün bəşəriyyətə verdiyi həqiqi vəhydir, bəhs etdiyi hər mövzuda bizim üçün ən yüksək səlahiyyətdir, başdan-başa sirr deyildir, lakin hər mədəniyyətə mənsub olan adi insanlar üçün anlaşılan Kitabdır”.
2. Kyerkeqor (Kierkegaard) haqqında, Bernard Ramm “Müqəddəs Kitabın protestant şərhisi” (Bernard Ramm, Protestant Biblical Interpretation), s. 75:
Kyerkeqorun fikrincə, Müqəddəs Kitabı düzgün oxumaq üçün onun qrammatik, leksik və tarixi tədqiqi vacib olsa da, ilkin addım olaraq vacibdir. “Müqəddəs Kitabı Allahın kəlamı olaraq oxumaq üçün ona heybətlə yanaşmaq, intizarda olmaq, alışıb-yanaşmaq, Allahla söhbət kimi oxumaq lazımdır. Müqəddəs Kitabı fikirləşmədən, diqqətsizcə, elmi və ya peşəkar oxucu kimi oxumaq, onu Allahın kəlamı kimi heç oxumamaq deməkdir. Onu yalnız eşq məktubu kimi oxuyanlar Allahın kəlamı kimi oxuyurlar”.
3. H.H Rouli, “Müqəddəs Kitabın aktuallığı” (H. H. Rowley, The Relevance of the Bible), s. 19:
“Müqəddəs Kitabın sırf intellektual dərki, nə qədər dolğun olur-olsun, bütün xəzinələrini dərk etməyə imkan vermir. Bu demək deyil ki, intellektual dərki önəmli deyildir, çünki Kəlamı dolğun şəkildə anlamaq üçün o da vacibdir. Bununla belə, Kəlamın dolğun dərki üçün intellektual dərki bu Kitabın ruhani xəzinələrinin kəşf edilməsinə yol açmalıdır. Kəlamın ruhani dərki üçün intellektual tədqiqlə kifayətlənmək olmaz. Ruhani şeylər ruhən dərk edilir və Müqəddəs Kitabı oxuyan şəxs ruhani şeyləri qəbul etməyə hazır olmalı, Allaha təslim olmaq üçün Ona qovuşmağa can atmalı, o zaman elmi tədqiqindən keçib bu Kitablara Kitabının zəngin mirasını əldə edə bilər”.

VI. Bu Şərhdə istifadə olunan metod

Şərh üçün bu köməkçi vəsait Müqəddəs Kitabı şərh etmə prosesində sizə aşağıdakı yollarla kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur:

1. Hər kitabın girişində qısa tarixi məlumat verilir. “Üçüncü oxuma”nı tamamlandıqdan sonra bu məlumatı oxuyun.
2. Kontekstə dair mülahizələr hər fəslin başında verilir. Bu, mətnin verilən hissəsinin necə təşkil olunduğunu görməyinizə kömək edəcək.
3. Hər fəslin və ya böyük hissənin başında bir neçə müasir tərcümədə paraqraflara bölünməsi və paraqraf başlıqları verilir:
 - a. Birləşmiş Müqəddəs Kitab Cəmiyyətinin yunanca mətni dördüncü nəşrdi (UBS4).
 - b. 1995-ci il yenilənmiş Yeni amerikan standart Bibliya (NASB)
 - c. Kral Yakovun yeni versiyası (NKJV)
 - d. Yeni reviziya edilmiş standart versiya (NRSV)
 - e. Bu günün ingiliscə versiyası (TEV)

f. Yeni Yerusəlim Bibliyası (NJB)

Kitabın paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış deyildir, kontekstə əsasən həyata keçirilməlidir. Müxtəlif tərcümə nəzəriyyələri və teoloji baxış bucaqlarından həyata keçirilən bir neçə müasir tərcüməni müqayisə edərək orijinal müəllifin fikrinin təxmini strukturunu təhlil edə bilərik. Hər paraqrafda ən mühüm bir həqiqət vardır. Buna “tematik cümlə” və ya “mətnin mərkəzi ideyası” deyilir. Bu mərkəzi fikir düzgün tarixi və qrammatik şərhin açarıdır. Paraqraftan daha qısa bir mətn parçası haqqında şərh etmək, vəz etmək və ya öyrətmək əsla olmaz! Bundan əlavə, hər bir paraqrafın ətrafındakı paraqraflarla əlaqəli olduğunu yadda saxlamaq lazımdır. Buna görə bütün kitabın paraqraflar səviyyəsində təsviri bu qədər önəmlidir. Biz Allahdan ilham almış orijinal müəllifin bəhs etdiyi mövzunun məntiqi axınını izləməliyik.

4. Bobun qeydlərində ayələrin tək-tək şərhini əsas götürülüb. Beləcə biz orijinal müəllifin düşüncəsini izləməyə məcbur oluruq. Bu qeydlər bizi bir neçə sahəyə aid məlumatlarla təmin edir:
 - a. ədəbi kontekst
 - b. tarixi, mədəni məlumatlar
 - c. qrammatik məlumatlar
 - d. sözlərin tədqiqi
 - e. müvafiq paralel ayələr
5. Şərhin bəzi yerlərində Müqəddəs Kitab tərcüməsi ilə yanaşı bir neçə müasir ingiliscə tərcümələri verilir:
 - a. Kral Yakovun yeni versiyası (NKJV); bu tərcümə “Tekstus Reseptus” mətn əlyazmalarına əsaslanır.
 - b. Yeni reviziya edilmiş standart versiya (NRSV); bu, Reviziya edilmiş standart versiyanın İmanlılar cəmiyyətlərinin Ümumxalq Şurası tərəfindən sözbəsöz reviziya edilmiş yeni variantıdır.
 - c. Bu günün ingiliscə versiyası (TEV); bu, Amerika Müqəddəs Kitab cəmiyyətinin dinamik ekvivalent tərcüməsidir.
 - d. Yerusəlim Bibliyası (JB); bu, fransız katolik tərcüməsinə əsaslanan ingiliscə dinamik ekvivalent tərcüməsidir.
6. İngiliscə tərcümələrin müqayisəsi, yunanca oxuya bilməyən şəxslərə mətndəki məsələləri aşkarlamaqda kömək edə bilər.
 - a. əlyazma variantları
 - b. sözlərin məna variantları
 - c. qrammatik baxımdan çətin olan mətnlər və struktur
 - d. ikimənalı mətnlər. İngiliscə tərcümələr bu məsələləri həll edə bilməsə də, daha dərin və əsaslı tədqiqi tələb edən yerləri müəyyən etməyə xidmət edir.
 - e. Hər fəslin sonunda müzakirə üçün müvafiq suallar verilir; beləcə verilən fəslin şərhini ilə bağlı ən ciddi məsələlərin müəyyən edilməsinə cəhd olunur.

BU ŞƏRH DƏ İSTİFADƏ OLUNAN İXTİSARLAR

- AB "Anchor" Müqəddəs Kitab şərhləri (*Anchor Bible Commentaries*, ed. William Foxwell Albright and David Noel Freedman)
- ABD "Anchor" Müqəddəs Kitab lüğəti (6 cildə) (*Anchor Bible Dictionary* (6 vols.), ed. David Noel Freedman)
- ABPS Amerika baptist nəşriyyat cəmiyyəti (*American Baptist Publication Society*)
- AKOT Əhdi-Ətiq üçün analitik açar (*Analytical Key to the Old Testament* by John Joseph Owens)
- ANE Qədim Yaxın Şərq (Ancient Near East)
- ANET Qədim Yaxın Şərq mətnləri (*Ancient Near Eastern Texts*, James B. Pritchard)
- ASV Standart Amerika versiyası (*American Standard Version*)
- AV Avtorizə versiya (*Authorized Version*)
- BAGD Əhdi-Cədidin və erkən məsihçi ədəbiyyatının yunanca-ingiliscə lüğəti (*A Greek-English Lexicon of the New Testament and Early Christian Literature*, Walter Bauer, 2nd ed. by F. W. Gingrich and Fredrick Danker)
- BDB Əhdi-Ətiqin ibrancə və ingiliscə leksikonu (*A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* by F. Brown, S. R. Driver and C. A. Briggs)
- BHS İbrancə Bibliya (*Biblia Hebraica Stuttgartensia*, GBS, 1997)
- DSS Ölü dəniz tumarları (*Dead Sea Scrolls*)
- EJ Cudaika ensiklopediyası (*Encyclopedia Judaica*)
- IDB Şərhinin Müqəddəs Kitab lüğəti (4 cildə) (*The Interpreter's Dictionary of the Bible* (4 vols.), ed. George A. Buttrick)
- ISBE Beynəlxalq standart Müqəddəs Kitab ensiklopediyası (5 cildə) (*International Standard Bible Encyclopedia* (5 vols.), ed. James Orr)
- JB Yerusəlim Bibliyası (*Jerusalem Bible*)
- JPSOA Masoret mətn əsasında Müqəddəs Yazılar: yeni tərcümə (*The Holy Scriptures According to the Masoretic Text: A New Translation* (The Jewish Publication Society of America))
- KB Əhdi-Ətiqin qədim ibrancə və aramicə leksikonu (*The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament* by Ludwig Koehler and Walter Baumgartner)
- KJV Kral Yakovun versiyası (*King James Version*)
- LAM Qədim şərq əlyazmalar əsasında Müqəddəs Kitab (Peşitta) (*The Holy Bible From Ancient Eastern Manuscripts (the Peshitta)* by George M. Lamsa)
- LXX Septuaqinta (yunanca-ingiliscə variantı) (*Septuagint (Greek-English)* by Zondervan, 1970)
- MOF Bibliyanın yeni tərcüməsi (*C. Mofat*) (*A New Translation of the Bible* by James Moffatt)
- MT Qədim ibrancə masoret mətni (*Masoretic Hebrew Text*)
- NAB Bibliyanın yeni Amerika mətni (*New American Bible Text*)
- NASB Yeni standart Amerika Bibliyası (*New American Standard Bible*)
- NEB Yeni ingiliscə Bibliya (*New English Bible*)
- NET NET Müqəddəs Kitabı: yeni ingiliscə tərcümə (*NET Bible: New English Translation*, Second Beta Edition)
- NIDNTT Əhdi-Cədid teologiyasının yeni beynəlxalq lüğəti (4 cildə) (*New International Dictionary of New Testament Theology* (4 vol.s), by Colin Brown)
- NIDOTTE Əhdi-Ətiq teologiya və ekzegezasinın yeni beynəlxalq lüğəti (5 cildə) (*New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (5 vols.), ed. Willem VanGemeren)
- NIV Yeni beynəlxalq versiya (*New International Version*)
- NJB Yeni Yerusəlim Bibliyası (*New Jerusalem Bible*)
- NKJV Kral Yakovun yeni versiyası (*New King James Version*)
- NRSV Yeni reviziya edilmiş standart Bibliya (*New Revised Standard Bible*)
- OTPG Əhdi-Ətiq sorğu kitabçası (*Old Testament Passing Guide* by Todd S. Beall, William A. Banks and Colin Smith)
- REB Reviziya edilmiş ingiliscə Bibliya (*Revised English Bible*)
- RSV Reviziya edilmiş standart versiya (*Revised Standard Version*)

- SEPT Septuaqinta (*yunanca-ingiliscə variantı*) (*The Septuagint (Greek-English)* by Zondervan, 1970)
- TCNT İyirminci əsr Əhdi-Cədidi (*The Twentieth Century New Testament*)
- TEV Bu günün ingiliscə versiyası (*Today's English Version* from United Bible Societies)
- UBS⁴ Birləşmiş Müqəddəs Kitab Cəmiyyətlərinin yunanca Əhdi-Cədidi, reviziya edilmiş dördüncü nəşr (*United Bible Societies' The Greek New Testament, fourth revised edition*)
- YLT Müqəddəs Kitabın Yanq tərəfindən hərfi tərcüməsi (*Young's Literal Translation of the Holy Bible* by Robert Young)
- ZPEB Zondervan şəkilli Bibliya ensiklopediyası (5 cildə) (*Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible* (5 vols.), ed. Merrill C. Tenney)

Copyright © 2014 Bible Lessons International

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİNƏ GİRİŞ

GİRİŞ MÜDDƏALARI

- A. Həvarilərin İşləri kitabı, bir yandan İsanın həyatı (Müjdələr) və digər yandan İsanın işləri ilə sözlərinin şagirdləri tərəfindən şərh, öyrədilməsi və tətbiqi arasındakı zəruri əlaqəni təşkil edir.
- B. Erkən imanlılar cəmiyyəti iki Əhdi-Cədid toplusunu yaradıb yaymışdır: (1) Müjdələr (dörd Müjdə kitabı) və (2) Həvari (Paulun məktubları). Bununla belə, II əsrin xristoloji bidətlərinin meydana gəlməsi ilə əlaqədar olaraq Həvarilərin İşləri kitabının çox dəyərli olduğu bəlli olmuşdur. Bu kitab, həvarilərin vəzlərinin məzmunu və məqsədini (*keriqma*) və eləcə də Müjdənin ecazkar nəticələrini aşkarlayır.
- C. Həvarilərin İşlərinin tarixi dəqiqliyini müasir arxeoloji kəşflər, ələlxüsus Roma dövlət xadimlərinin titulları ilə bağlı olanlar, bariz şəkildə nümayiş etdirmiş və təsdiq etmişdir.
1. *stratēgoi*, Həv. 16:20,22,35,36 (həmçinin məbəd mühafizəçiləri barəsində işlənmişdir; bax: Luka 22:4,52; Həv. 4:1; 5:24-26)
 2. *politarchas*, Həv. 17:6,8; və *prōtō*, Həv. 28:7, müq. et. A.N. Şeruin-Uayt, "Əhdi-Cədidə Roma cəmiyyəti və Roma qanunu" (Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*)
Luka erkən imanlılar cəmiyyətindəki ixtilafı, hətta Paul və Barnaba arasındakı münaqişəni belə təsvir etmişdir (müq. et. Həv. 15:39). Bu, Lukanın ədalətli və balanslı şəkildə, tədqiqatlara əsaslanaraq yazdığını göstərir.
- D. Kitabın adı, qədim yunanca mənlərdə bir az fərqli formalarda olur.
1. κ əlyazması (Sinaitikus), Tertullian, Didimus və Yevseviy bunu "İşlər" (ASV, NIV) olaraq adlandıırırlar
 2. B (Vatikanus) və D (Bezı) əlyazmalarında, İrineyin, Tertullianın, Kiprianın və Afanasinin əsərlərində "Həvarilərin İşləri" (KJV, RSV, NEB) variantı yer alır
 3. A² (Aleksandrinos-un ilk korreksiyası), E, G əlyazmalarında və İoann Zlatoustun əsərlərində buna "Müqəddəs Həvarilərin İşləri" adı verilir
Ehtimal ki, yunan sözləri *praxeis*, *praxis* (işlər, yollar, davranışlar, əməllər, praktika) Aralıq dənizi bölgəsində yayılmış, məşhur və ya nüfuzlu adamların (məs. Yəhya, Peter, Stefan, Filip, Paul) həyatı və işlərini nəql edən qədim ədəbi janrı əks etdirir. Yəqin ki, başlanğıcda bu kitabın başlığı yox idi (Lukanın nəql etdiyi Müjdənin başlığı olmadığı kimi).
- E. Həvarilərin İşlərinin iki fərqli mətn ənənəsi vardır. Daha qısa variant İsgəndəriyyə mətn tipinə aiddir (P⁴⁵, P⁷⁴, κ , A, B və C əlyazmaları). Qərbi əlyazma ailəsinə (P²⁹, P³⁸, P⁴⁸ və D) daha çox təfərrüat daxildir. Bu təfərrüatların müəllimdən qaynaqlandığı yoxsa erkən imanlılar cəmiyyətinin ənənəsinə görə əlyazmaları köçürən şəxslər tərəfindən daha sonra əlavə edildiyi aydın deyildir. Mətnşünasların əksəriyyətinin qənatincə, qərbi əlyazmalara daha sonra edilən əlavələrin səbəbləri belədir:
1. qeyri-adi və ya çətin mətnləri "hamarlaşdırma" və ya düzəltmə cəhdləri
 2. bəzi təfərrüatların əlavə edilməsi
 3. İsanın Məsih olması üzərində əksent etmək məqsədilə xüsusi frazaların əlavə edilməsi
 4. ilk üç əsr boyunca erkən məsihçi müəlliflərdən heç biri bunları sitat gətirməmişdir (müq. et. F.F. Bryus, "Həvarilərin İşləri: yunanca mətni" (F. F. Bruce, *Acts: Greek Text*), ss. 69-80).

Ətraflı məlumat üçün bax: Bryus M. Metsqer, "Yunanca Əhdi-Cədidin mətnşünaslıq baxımından şərh", Birləşmiş Müqəddəs Kitab Cəmiyyətlərinin nəşri (Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, published by United Bible Societies), ss. 259-272.

Daha gec dövrə aid olan əlavələrin çox sayda olması səbəbindən bu şərhimizdə bütün mətn variantları nəzərdən keçirilməyəcəkdir. Burada yalnız şərh üçün önəmli olan mətn variantları nəzərdən keçiriləcəkdir.

MÜƏLLİF

- A. Bu kitabın müəllifi anonim olsa da, Luka olduğuna dair əsaslı sübutlar vardır.
1. Müəllifin unikal və təəccüblü bir şəkildə "biz" ilə yazdığı hissələr (Həv. 16:10-17 [ikinci müjdəçi səyahətində Filipidə]; Həv. 20:5-15; 21:1-18 [üçüncü müjdəçi səyahətinin sonunda] və Həv. 27:1-28:16 [Paul dustaq kimi Romaya göndərildikdə]) Lukanın bu kitabı yazdığına inanmağımıza ciddi əsas verir.
 2. Üçüncü Müjdə və Həvarilərin İşləri arasındakı əlaqə, Luka 1:1-4 və Həv. 1:1-2 müqayisə edildikdə aşkar olur.
 3. Luka adlı yunan bir həkimdən Kol. 4:10-14, Flm. 24 və 2Tim. 4:11-də Paulun yol yoldaşı olaraq bəhs olunur. Luka, Əhdi-Cədidin yəhudi olmayan yeganə müəllifidir.
 4. Erkən imanlılar cəmiyyəti bir ağızdan şəhadət edir ki, bu kitabın müəllifi Lukadır.
 - a. Muratorinin parçası, (Roma, b.e. 180-200-cü illər, "Həkim Luka tərəfindən tərtib edilmişdir" deyilir)
 - b. İrineyin əsərləri (b.e. 130-200-cü illər)
 - c. İsgəndəriyyəli Klementin əsərləri (b.e. 156-215-ci illər)
 - d. Tertullianın əsərləri (b.e. 160-200-cü illər)
 - e. Origenin əsərləri (b.e. 185-254-cü illər)
 5. Üslubdan və lüğətdən gələn daxili sübut (xüsusilə tibbi terminlər) Lukanın müəllif olduğunu təsdiqləyir (Ser Uilyam Remzey və Adolf Fon Harnak – Sir William Ramsay and Adolph Von Harnack).
- B. Luka haqqında üç mənbədən məlumat alırıq.
1. Əhdi-Cədidə üç mətn parçası (Kol. 4:10-14; Flm. 24; 2Tim. 4:11) və Həvarilərin İşləri Kitabının özü.
 2. II əsrdə yazılmış "Markionun əleyhinə proloq" (b.e. 160-180-ci illər)
 3. Erkən imanlılar cəmiyyətinin IV əsrdə yaşamış tarixçisi Yevseviy özünün *İmanlılar cəmiyyətinin tarixində* (3:4) belə deyir: "Əslən antakyalı, ixtisası həkim olan Luka, ən yaxından Paul ilə ünsiyyətdə olub, qalan həvarilərlə daha az əlaqə saxlayıb; bu həvarilərdən öyrəndiyi ruhani şəfanın nümunələrini Allahdan ilham almış iki yazısında – "Lukanın İncili" və "Həvarilərin İşləri"ndə paylaşmışdır.
 4. Bunlar, Lukanın bioqrafik məlumatlarıdır.
 - a. yəhudi deyil idi (Kol. 4:12-14-də Paulun yəhudi köməkçiləri ilə deyil, Epafra və Dima ilə birlikdə adı çəkilmişdir)
 - b. ya Suriya Antakyasından (Markionun əleyhinə proloq), ya da Makedoniyadakı Filipidən idi (Ser Uilyam Remzey (Sir William Ramsay) Həv. 16:19 haqqında)
 - c. həkim (müq. et. Kol. 4:14) yaxud, ən azından, təhsilli adam idi
 - d. Antakyada imanlılar cəmiyyəti yarandıqdan sonra, orta yaşlarında imana gəlmişdir (Markionun əleyhinə proloq)
 - e. Paulun yol yoldaşı idi (Həvarilərin İşlərinin "biz" hissələri)
 - f. subay idi
 - g. üçüncü Müjdəni və Həvarilərin İşlərini yazmışdır (oxşar giriş hissələri, eyni üslub və lüğət tərkibi)
 - h. 84 yaşında Betiyada vəfat etmişdir
- C. Lukanın müəllifliyi ilə bağlı problemlər
1. Paul Afinadakı Mars təpəsində vəz edərəkən "ortaq zəmin" yaratmaq üçün yunan fəlsəfi kateqoriya və terminlərindən istifadə edir (müq. et. Həv. 17), lakin Rom. 1-2-ci fəsillərdə Paulun sanki hər hansı bir ortağ zəmini (təbiət, daxili mənəvi şəhadət) mənasız hesab etdiyini görürük.
 2. Həvarilərin İşlərində Paul öz vəzləri və söylədikləri ilə sanki Musanın yazılarına ciddi yanaşan yəhudi məsihçisi kimi görünür, lakin Paulun Məktublarında Qanun problem törədən, keçib-gedən bir şey kimi qiymətdən salınır.

3. Paulun Həvarilərin İşlərindəki vəzlərində, ilk Məktublarından (1-ci və 2-ci Salonikilərə) fərqli olaraq, esxatoloji mövzulara əhəmiyyət verilmir.
 4. Fərqli terminlər, üslub və aksentlər maraqlı bir şeydir, lakin hər hansı nəticəni çıxarmağa imkan vermir. Eyni meyarlar Müjdələrə də tətbiq edilsə, Sinoptiklərin təsvir etdiyi İsanın danışıqının Yəhyanın təsvir etdiyi İsanın danışıqından xeyli fərqləndiyini görəcəyik. Ancaq demək olar ki heç bir alim bunların hər ikisində İsanın həyatının əks olduğunu inkar etmir.
- D. Həvarilərin İşlərinin müəllifliyindən bəhs edərkən Lukanın istifadə etdiyi mənbələrdən danışmaq son dərəcə önəmlidir, çünki bir çox alim (məs., Ç.K. Tori - C. C. Torrey) Lukanın ilk on beş fəslinin çox hissəsi üçün arami mənbə sənədlərindən (yaxud şifahi ənənələrindən) istifadə etdiyini düşünür. Əgər bu düzdürsə, Luka kitabın müəllifi deyil, redaktorudur. Luka Paulun daha sonrakı vəzlərini belə tam dəqiq çatdırmır, sadəcə xülasəsini verir. Lukanın istifadə etdiyi mənbələr də kitabın müəllifliyi qədər mühüm bir məsələdir.

TARİX

- A. Həvarilərin İşlərinin yazılma tarixi barədə çoxlu mübahisələr gedir, lakin kitabda təsvir olunmuş hadisələr təqribən b.e. 30-63-cü illəri əhatə edir (Paul 60-cı illərin ortalarında Roma həbsindən azad edilmiş və Neronun hakimiyyəti zamanı, çox güman ki 65-ci il təqiblərində təkrar həbs edilib edam edilmişdir).
- B. Kitabın Roma hökumətinə qarşı yumşaq münasibəti nəzərə alınsa, yazılma tarixi (1) b.e. 64-cü ildən (Romada Neronun məsihçilərə qarşı təqibləri) əvvəl və/və ya (2) b.e. 66-73-cü illərin yəhudi qiyamı ilə bağlı olaraq müəyyən ediləcək.
- C. Həvarilərin İşləri ardıcıl olaraq Lukanın Müjdəsi ilə əlaqələndirilsə, bu Müjdənin yazılma tarixi Həvarilərin İşlərinin yazılma tarixinə təsir edəcəkdir. B.e. 70-ci ildə Yerusəlimin süqutuna dair peyğəmbərlik edildiyinə (Luka 21), amma bu hadisənin təsvir edilmədiyinə görə, kitabın yazılma tarixi b.e. 70-ci ildən əvvəl olmalıdır. Belə olduqda, Müjdənin davamı olaraq yazılmış Həvarilərin İşləri ondan sonrakı bir tarixə aid olmalıdır.
- D. Kitabın qəfildən bitməsi adamı narahat edərsə (Paul hələ Romada həbsdədir, F.F. Bryus - F. F. Bruce), onda Paulun 58-63-cü illərdə birinci Roma həbsinin sonuna yaxın bir tarixə üstünlük verilir.
- E. Həvarilərin İşlərində qeyd olunmuş tarixi hadisələrlə əlaqədar bəzi tarixlər.
 1. Klavdinin hakimiyyəti dövründə geniş yayılmış qıtlıq (Həv. 11:28, b.e. 44-48-ci illər)
 2. I Hirod Aqrippanın ölümü (Həv. 12:20-23, b.e. 44-cü il [yaz fəsl])
 3. Sergi Paulun valiliyi (Həv. 13:7, b.e. 53-cü ildə təyin olunmuşdur)
 4. yəhudilərin Klavdi tərəfindən Romadan qovulması (Həv. 18:2, b.e. 49-cu il [?])
 5. Qalliyonun valiliyi, Həv. 18:12 (b.e. 51-ci və ya 52-ci il [?])
 6. Feliksin valiliyi (Həv. 23:26; 24:27, b.e. 52-56-cı illər [?])
 7. Feliksin Fest ilə əvəz olunması (Həv. 24:27, b.e. 57-60-cı illər [?])
 8. Yəhudədəki Roma hökmdarları
 - a. Valilər
 - (1) Ponti Pilat, b.e. 26-36-cı illər
 - (2) Markell, b.e. 36-37-ci illər
 - (3) Marull, b.e. 37-41-ci illər
 - b. B.e. 41-ci ildə Roma idarəsinin valilik üsulu empirik modelə dəyişdirilmişdir. Roma imperatoru Klavdi b.e. 41-ci ildə I Hirod Aqrippanı təyin etmişdir.
 - c. I Hirod Aqrippanın vəfat etməsindən sonra, b.e. 44-cü ildə, valilik üsulu bərpa edilib 66-cı ilə qədər davam etmişdir.
 - (1) Antoniy Feliks
 - (2) Porki Fest

MƏQSƏD VƏ STRUKTUR

- A. Həvarilərin İşləri Kitabının bir məqsədi İsanın ardıcıllarının sürətlə artmasını, yəhudi köklərindən ümumdünya hərəkətinə çevrilməsini, qıfıllı yuxarı otaqdan qeysərin sarayına yüksəlməsini təsvir etmək idi.

1. Bu coğrafi model, Həvarilərin İşlərinin böyük tapşırığı olan Həv. 1:8 ilə uyğun gəlir (Mat. 28:19-20).
2. Bu coğrafi yayılma bir neçə yolla təsvir olunur.
 - a. Böyük şəhərlər və millətlərin sərhədlərindən istifadə etməklə. Həvarilərin İşlərində 32 ölkənin, 54 şəhərin və Aralıq dənizindəki 9 adanın adları çəkilir. Ən böyük üç şəhər Yerusəlim, Antakya və Romadır (müq. et. Həv. 9:15).
 - b. Əsas şəxslərdən istifadə etməklə. Həvarilərin İşlərini, Peterin xidməti və Paulun xidməti olmaqla iki yerə ayırmaq olar. Həvarilərin İşlərində 95-dən artıq insanın adı çəkilir, lakin əsas şəxslər bunlardır: Peter, Stefan, Filip, Barnaba, Yaqub və Paul.
 - c. Həvarilərin İşlərində təkrar-təkrar işlənən və güman ki müəllifin strukturla bağlı şüurlu cəhdlərini əks etdirən iki-üç ədəbi növ vardır:

(1) yekun bəyanatlar	(2) artma barədə bəyanatlar	(3) rəqəmlərdən istifadə
Həv. 1:1 – 6:7 (Yerusəlim)	2:47	2:41
Həv. 6:8 – 9:31 (Fələstin)	5:14	4:4
Həv. 9:32 – 12:24 (Antakya)	6:7	5:14
Həv. 12:25 – 15:5 (Kiçik Asiyaya)	9:31	6:7
Həv. 16:6 – 19:20 (Yunanıstana)	12:24	9:31
Həv. 19:21 – 28:31 (Romaya)	16:5	11:21, 24
	19:20	12:24
		14:1
		19:20

- B. Aydınır ki, Həvarilərin İşləri, İsanın xain olaraq öldürüldüyünə dair səhv fikirlərlə əlaqəlidir. Lukanın yəhudi olmayanlara yazdığı bəllidir (ehtimal ki, Teofil, romalı vəzifəli şəxs idi). Luka (1) Peterin, Stefanın və Paulun söylədiklərindən istifadə edərək yəhudilərin fitnə-fəsadlarını və (2) romalı dövlət xadimlərinin məsihçiliyə müsbət yanaşdığını göstərir. Romalıların İsanın ardıcılılarından qorxması üçün heç bir səbəb yox idi.
1. məsihçi rəhbərlərin nitqləri
 - a. Peter, Həv. 2:14-40; 3:12-26; 4:8-12; 10:34-43
 - b. Stefan, Həv. 7:1-53
 - c. Paul, Həv. 13:10-42; 17:22-31; 20:17-25; 21:40-22:21; 23:1-6; 24:10-21; 26:1-29
 2. dövlət xadimləri ilə əlaqələr
 - a. Ponti Pilat, Luka 23:13-25
 - b. Sergi Paul, Həv. 13:7,12
 - c. Filipinin hakimləri, Həv. 16:35-40
 - d. Qalliyə, Həv. 18:12-17
 - e. Efesdəki Asiya vilayətinin sədrləri, Həv. 19:23-41 (xüs. a. 31)
 - f. Klavdi Lisiya, Həv. 23:29
 - g. Feliks, Həv. 24
 - h. Porki Fest, Həv. 24
 - i. II Aqrippa, Həv. 26 (xüs. a. 32)
 - j. Publi, Həv. 28:7-10
 3. Peterin vəzlərini Paulun vəzləri ilə müqayisə etdikdə Paulun Müjdəyə yenilik gətirmədiyi, həvarilərin Müjdə həqiqətini sədaqətlə elan etdiyi aşkara çıxır. Başqasını təqlid edən bir adam varsa, o Peterdir (müq. et. 1Pet.), çünki Peter Paulun işlədiyi söz və ifadələri işlədir. *Keriqma* vahiddir!
- C. Luka nəinki Roma hökumətinin önündə məsihçiliyi, həm də qeyri-yəhudi imanlılar cəmiyyətinin önündə Paulu müdafiə etmişdir. Paula həm yəhudi qruplar (Qalatiyalılara Məktubda imanlıları yəhudiləşdirməyə çalışanlar, 2Kor. 10-13-də "fövqəl həvarilər"), həm də ellinist qruplar (Kolosselilərə və Efeslilərə Məktublardakı qnostisizm) hücum edib. Luka Paulun səyahətləri və vəzləri ilə onun ürəyini və teologiyasını açıqlayaraq düzgün bir müəllim olduğunu göstərir.

- D. Həvarilərin İşləri doktrin öyrətmək üçün nəzərdə tutmayıbsa da, erkən həvarilərin vəzlərinin elementlərini ehtiva edir. Ç.H. Dodd (C.H. Dodd) bu vəzlərin məzmununu "*Keriqma*" (İsaya dair əsas həqiqətlər) olaraq adlandırmışdır. Bu, onların – xüsusilə İsanın ölümü və dirilməsi ilə əlaqədar olaraq – hansı təlimləri Müjdənin əsasları saydıqlarını görməyimizə kömək edir.

XÜSUSİ MÖVZU: "ERKƏN İMANLILAR CƏMIYYƏTİNİN KERIQMASI" (SPECIAL TOPIC: THE KERYGMA OF THE EARLY CHURCH)

Məsihcilik haqqında çoxlu fikirlər vardır. Bizim yaşadığımız dini plüralizm dövrü I əsrə bənzəyir. Şəxsən mən İsa Məsihi tanıdığımı, Ona iman etdiyini söyləyən hər qrupu qəbul edirəm. Bəzi mövzularda aramızda fikir ayrılığı ola bilər, lakin hamımız razılaşıyıq ki, məsihcilik əsasən İsa ilə bağlıdır. Bununla belə, məsihçi olduğunu iddia etdikləri halda həqiqətdə məsihçi olmayan, yalnız "məsihcilərə bənzəyən" qruplar, "kultlar" da vardır. Bunların arasındakı fərqi necə müəyyən etmək olar?

Bunun iki yolu vardır:

- A. müasir kultların nəyə inandığını öyrənmək üçün (onların öz əsərlərinə əsasən) faydalı kitab, Uolter Martinin "Kultlar aləmi" (Walter Martin, *The Kingdom of the Cults*).
- B. erkən imanlılar cəmiyyətinin vəzləri, ələlxüsus Həvarilərin İşləri Kitabında Həvari Peter və Həvari Paulun vəzləri, I əsrdə Allahdan ilham almış müəlliflərin məsihciliyi müxtəlif qruplara necə təqdim etdiyini qısaca təsvir edir. Erkən dövrdəki bu "əlanlar" və ya "vəzlər" (Həvarilərin İşlərində bunların xülasəsi verilir) yunanca *keriqma* olaraq adlandırılır. İsa haqqındakı Müjdənin Həvarilərin İşlərində verilən başlıca həqiqətləri aşağıdakılardır:
1. İsa bir çox Əhdi-Ətiq peyğəmbərliklərini yerinə yetirir – Həv. 2:17-21,30-31,34; 3:18-19,24; 10:43; 13:17-23,27; 33:33-37,40-41; 26: 6-7,22-23
 2. İsa, vəd edildiyi kimi, YAHVE tərəfindən göndərilmişdir – Həv. 2:23; 3:26
 3. İsa Öz təlimini təsdiq etmək və Allahın mərhəmətini göstərmək üçün möcüzələr yaratmışdır – Həv. 2:22; 3:16; 10:38
 4. İsa ələ verilmiş, rədd edilmişdir – Həv. 3:13-14; 4:11
 5. İsa çarmıxa çəkilmişdir – Həv. 2:23; 3:14-15; 4:10; 10:39; 13:28; 26:23
 6. İsa dirilmişdir – Həv. 2:24,31-32; 3:15,26; 4:10; 10:40; 13:30; 17:31; 26:23
 7. İsa Allahın sağına yüksəlmişdir – Həv. 2:33-36; 3:13,21
 8. İsa təkrar gələcəkdir – Həv. 3:20-21
 9. İsa Hakim olaraq təyin edilmişdir – Həv. 10:42; 17:31
 10. İsa Müqəddəs Ruhunu göndərmişdir – Həv. 2:17-18,33,38-39; 10:44-47
 11. İsa, iman edən hər kəsin Xilaskarıdır – Həv. 13:38-39
 12. Ondan başqa Xilaskar yoxdur – Həv. 4:12; 10:34-36

Həvarilərin bu əsas həqiqətlərinə cavabən bunları etmək lazımdır:

1. Tövbə etmək – Həv. 2:38; 3:19; 17:30; 26:20
2. İman etmək – Həv. 2:21; 10:43; 13:38-39
3. Vəftiz olmaq – Həv. 2:38; 10:47-48
4. Ruhunu qəbul etmək – Həv. 2:38; 10:47
5. Hamı gələ bilər – Həv. 2:39; 3:25; 26:23

Bunlar erkən imanlılar cəmiyyətinin əlan etdiyi əsas həqiqətlər olub, ancaq Əhdi-Cədidin ayrı-ayrı müəllifləri öz yazılarında bunlardan bəzisini buraxır, yaxud xüsusən vurğulayırdı. Markın Müjdəsi başdan-başa *keriqma*-nın Peterə aid olan tərəfinə əsaslanır. Rəvayətə görə, Mark Peterin Romada verdiyi vəzləri yazılı bir Müjdə şəklinə salmışdır. Matta və Luka da Markın əsas strukturunu götürüblər.

- E. Frenk Steq "Həvarilərin İşləri Kitabı: erkən dövrdə maneəsiz Müjdə üçün mübarizə" adlı şərh kitabında (Frank Stagg, *The Book of Acts, the Early Struggle for an Unhindered Gospel*) belə bir fikir irəli sürür ki, bu kitabın başlıca məqsədi İsa haqqındakı xəbərin (Müjdənin) millətçi yəhudiliyin hüdudlarından çıxıb bütün

insanlar üçün ümumbəşəri inanc olaraq yayılmasını göstərməkdir. Steqin bu şərh kitabı Lukanın Həvarilərin İşlərini yazmasındakı məqsəd(lər)i üzərində fokuslaşır. Müxtəlif fərziyələrin yaxşı xülasəsi və təhlili 1-18-ci səhifələrdə verilir. Steq Həv. 28:31-də kitabı qeyri-adi şəkildə yekunlaşdıraraq "heç bir maneə olmadan" ifadəsi üzərində fokuslaşır və Lukanın məsihçiliyin bütün maneələri aşır yayıldığını vurğuladığını anlamaq üçün məhz bu ifadənin əsas olduğunu bildirir.

- F. Müqəddəs Ruh adının Həvarilərin İşlərində əlli dəfədən çox çəkilməsinə baxmayaraq, kitabın adı "Müqəddəs Ruhun İşləri" deyildir. On bir fəsildə Ruhun adı heç çəkilməyib. Lukanın digər mənbələrdən (ehtimal ki, əsli aramicə yazılmış olanlardan) sitatlar gətirdiyi ilk yarısında Ruhun adı daha çox çəkilir. Müjdələrin İsanı təsvir etdiyi kimi Həvarilərin İşlərinin Ruhunu təsvir etdiyini demək olmaz! Bu o demək deyil ki, Ruhun yeri aşağıdır, ancaq bu bizi Ruhun teologiyasını başlıca olaraq və ya tək-cə Həvarilərin İşləri üzərində qurmaqdan qoruyur.
- G. Həvarilərin İşləri doktrin öyrətmək üçün nəzərdə tutulmayıb (bax: Fi və Styuart, "Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır" (Fee and Stuart, *How To Read the Bible For All Its Worth*), ss. 94-112). Bunun bir misalı, imana gəlmə doktrinini Həvarilərin İşləri üzərində qurmaq cəhdidir. Belə cəhd başdan uğursuzluğa məhkumdur. Həvarilərin İşlərində qeydə alınmış imana gəlmə əhvalatlarının qaydası və elementləri fərqli olduğundan hansı model normativ sayılacaq? Doktrin üçün Məktublara müraciət etməliyik.
- Və maraqlıdır ki, bəzi ilahiyatçılar (Hans Kontselmann - Hans Conzelmann) Lukanın I əsr üçün xas olan "Məsih tez gələcək" esxatologiyasını təxir edilən *parusya*-ya görə səbirli xidmət ilə qəsdən əvəz etdiyini düşünürlər. Allahın Padşahlığı indi buradadır və qüdrətlə həyatları dəyişdirir. Diqqət mərkəzində esxatoloji ümid deyil, indi fəaliyyət göstərən imanlılar cəmiyyəti olur.
- H. Həvarilərin İşlərinin başqa mümkün bir məqsədi Rom. 9-11-ci fəsillərdə qaldırılan "Niyə yəhudilər yəhudi Məsihini rədd ediblər və imanlılar cəmiyyəti əsasən başqa millətlərdən ibarətdir?" sualına oxşardır. Həvarilərin İşlərinin bəzi yerlərində Müjdənin ümumdünya səciyyəsi açıqca elan olunur. İsa onları bütün dünyaya göndərir (müq. et. Həv. 1:8). Yəhudilər İsanı rədd edir, başqa millətlərsə qəbul edirlər. İsanın xəbəri Romaya çatır.
- Ola bilsin, Lukanın məqsədi yəhudi məsihçiliyinin (Peter) qeyri-yəhudi məsihçiliyi (Paul) ilə birgə yaşamayıb böyüməsinin mümkün olduğunu göstərmək olub! Onlar bir-biri ilə rəqabət etməzlər, lakin Müjdəni bu dünyada yayma işində birgə iştirak edirlər.
- İ. Kitabın məqsədi barədə F.F. Bryusun "Yeni beynəlxalq şərh"ində (F. F. Bruce, *New International Commentary*, s. 18) dediyi ilə razılaşıram; o deyir ki, Lukanın Müjdəsi və Həvarilərin İşləri başlanğıcda tək kitab olduğundan, Lukanın Müjdəsinin proloqu (1:1-4) həmçinin Həvarilərin İşlərinin proloqu olaraq xidmət edir. Luka şəxsən o hadisələrin hamısının şahidi olmasa da, özünün tarixi, ədəbi və teoloji imkanlarından istifadə edərək bunların hamısını diqqətlə araşdırmış və dəqiq təsvir etmişdi.
- Beləliklə, Luka həm Müjdə kitabında həm də bu hekayətdə İsanın və imanlılar cəmiyyətinin tarixi gerçəkliyi və teoloji etibarlılığını göstərmək istəyir (müq. et. Luka 1:4). Ola bilsin ki, Həvarilərin İşlərinin diqqət mərkəzində hər şeyin tamamlanması durur ("Heç bir maneə olmadan"; bu ifadə, kitabın son ayəsi olan Həv. 28:31-in yunanca mətninin ən sonunda yerləşir). Bu mövzu bir neçə fərqli söz və ifadələrlə irəliyə aparılır (müq. et. Uolter L. Layfeld, "Həvarilərin İşləri Kitabının şərh edilməsi" (Walter L. Liefeld, *Interpreting the Book of Acts*), ss. 23-24). Müjdə, Allahın ağılına sonradan gələn bir fikir, "B" planı və ya yeni bir şey deyildir, Allahın qabaqcadan təyin olunmuş planıdır (müq. et. Həv. 2:23; 3:18; 4:28; 13:29).

JANR

- A. Əhdi-Ətiqədə Yeşuadan 2-ci Padşahlara qədərki hissə tarixi hekayət janrında yazılmış olduğu kimi, Əhdi-Cədidə Həvarilərin İşləri də tarixi hekayətdir (bax: Əlavə 3). Müqəddəs Kitabdakı tarixi hekayət faktları təqdim edir, lakin xronologiyayı yaxud hadisələri ətraflı təsvir etmək məqsədi daşımır. Seçilən hadisələr Allahın kim olduğunu, insanın Allahın önündə necə doğru ola biləcəyini, Allahın necə yaşamağımızı istədiyini izah etməyə xidmət edir.
- B. Müqəddəs Kitabın tarixi hekayət janrında yazılmış mətnlərini şərh etmənin problemi ondan ibarətdir ki, müəlliflər (1) öz məqsədlərini, (2) əsas həqiqətin nə olduğunu, yaxud (3) yazılmış olanlardan necə nümunə götürməli olduğumuzu mətnin içində açıqlayırlar. Oxucu aşağıdakı suallar haqqında düşünməlidir:

1. Bu hadisə nə üçün qeyd edilmişdir?
 2. Bu, Müqəddəs Kitabın bundan öncəki hissələri ilə necə əlaqəlidir?
 3. Burada öyrədilən əsas teoloji həqiqət nədir?
 4. Ədəbi kontekst əhəmiyyətliirmi? (Bundan əvvəl yaxud sonra hansı hadisələr verilir? Bu mövzuya başqa bir yerdə də toxunulubmu?)
 5. Ədəbi kontekst nə qədər böyükdür? (Bəzən böyük hekayətlər tək teoloji mövzunu və ya məqsədi təşkil edirlər).
- C. Tarixi hekayət bir doktrin yeganə əsası olmamalıdır. Qeyd olunan olaylar çox vaxt müəllifin məqsədinə xidmət etmək üçün nəzərdə tutulur. Tarixi hekayət Müqəddəs Kitabın başqa yerlərində öyrədilən həqiqətləri əyani olaraq göstərə bilər. Müqəddəs Kitabda təsvir olunan hər şey bütün zamanlarda bütün imanlılar üçün Allahın iradəsi deyildir (məs., intihar, çoxarvadlılıq, müqəddəs müharibə, ilanları əllə tutmaq və s.).
- D. Tarixi hekayəti necə şərh etmək barəsində ən yaxşı qısa izahat Qordon Fi və Duqlas Styuartın "Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır" (Gordon Fee and Douglas Stuart, *How To Read the Bible For All Its Worth*, ss. 78-93, 94-112) kitabında verilir.

TARİXİ FONA DAİR BİBLİOQRAFİYA

Həvarilərin İşlərini I əsr zəminində nəzərdən keçirməyə kömək edən yeni kitablar, klassisizm üzrə mütəxəssislər tərəfindən yaradılmışdır. Belə fənlərarası yanaşma Əhdi-Cədidin anlaşılmasında həqiqətən çox faydalı olmuşdur. Seriya Bryus M. Minterin redaktəsi ilə nəşr olunmuşdur.

- A. "Həvarilərin İşləri Kitabı qədim ədəbiyyat zəminində" (*The Book of Acts in Its Ancient Literary Setting*)
- B. "Həvarilərin İşləri Kitabı Yunan-Roma zəminində" (*The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting*)
- C. "Həvarilərin İşləri Kitabı və Paul Roma kustosiyasında" (*The Book of Acts and Paul in Roman Custody*)
- D. "Həvarilərin İşləri Kitabı özünün Fələstin zəminində" (*The Book of the Acts in Its Palestinian Setting*)
- E. "Həvarilərin İşləri Kitabı özünün diaspora zəminində" (*The Book of Acts in Its Diaspora Setting*)
- F. "Həvarilərin İşləri Kitabı özünün teoloji zəminində" (*The Book of Acts in Its Theological Setting*)

Başqa faydalı kitablar:

1. N. Şeruin-Uayt, "Əhdi-Cədidə Roma cəmiyyəti və Roma qanunu" (N. Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*)
2. Pol Barnett, "İsa və erkən məsihçiliyin meydana gəlməsi" (Paul Barnett, *Jesus and the Rise of Early Christianity*)
3. Ceymz S. Cefferz, "Yunan-Roma dünyası" (James S. Jeffers, *The Greco-Roman World*)

BİRİNCİ OXUMA

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müqəddəs Kitaba daxil olan bütöv bir kitabı bir oturma oxuyun. Bütöv kitabın əsas mövzusunun öz sözlərinizlə ifadə edin.

1. Bütöv kitabın mövzusu
2. Ədəbiyyat növü (janr)

İKİNCİ OXUMA

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müqəddəs Kitaba daxil olan bütöv bir kitabı bir oturma oxuyun. Bütöv kitabın əsas mövzusunu öz sözlərinizlə ifadə edin.

1. Mətnin birinci hissəsinin mövzusu
2. Mətnin ikinci hissəsinin mövzusu
3. Mətnin üçüncü hissəsinin mövzusu
4. Mətnin dördüncü hissəsinin mövzusu
5. Və s.

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 1

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ*

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Müqəddəs Ruhun vədi 1:1-5	Proloq 1:1-3 Müqəddəs Ruhun vəd olunması	Giriş; dirilmiş Məsih 1:1-5	Giriş 1:1-5	Proloq 1:1-5
İsanın göyə qaldırılması 1:6-11	1:4-8 İsa göylərə qalxır 1:9-11	İsanın göyə qaldırılması 1:6-11	İsa göylərə götürülür 1:6 1:7-9 1:10-11	İsanın göyə qaldırılması 1:6-8 1:9-11
Yəhudanın xələfinin seçilməsi 1:12-14	Yuxarı otaqdakı dua toplantısı 1:12-14 Mattiyanın seçilməsi	On İki şagirdin toplanması 1:12-14	Yəhudanın xələfi 1:12-14	Həvarilərin qrupu 1:12-14 Yəhudanın əvəz olunması
1:15-26	1:15-26	1:15-26	1:15-17 1:18-19 1:20 1:21-22 1:23-26	1:15-20 1:21-22 1:23-26

* Kitabın paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir nizam olmasa da, müəllifin məqsədini anlamaq və izləmək üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Müqəddəs Kitabın müasir tərcümələrində mətn paraqraflara bölünür və hər paraqraf başlığında xülasə edilir. Hər paraqrafın əsas mövzusu, həqiqəti və ya fikri vardır. Bu mövzu hər versiyada özünəməxsus şəkildə xülasə edilir. Mətni oxuyarkən, hansı tərcümənin mətnin mövzular və ayələr üzrə bölünməsi haqqındakı fikrinizə uyğun gəldiyini özünüzdən soruşun.

İlk əvvəl Kitabdan fəslə oxumalı, mövzularını (paraqraflarını) müəyyən etməyə çalışmalı, sonra da öz düşüncəmizi müasir versiyalarla müqayisə etməliyik. Müqəddəs Kitabı anlamaq üçün müəllifin məqsədini anlamalıyıq, bunun üçün müəllifin məntiqini və ifadə tərzini izləməliyik. Yalnız müəllif Allahdan ilham almışdır, oxucuların mətnin məzmununu dəyişdirməyə haqqı yoxdur. Müqəddəs Kitabın oxucusu Allahdan ilham almış həqiqəti öz gündəlik həyatına tətbiq etməyə görə məsuliyyət daşıyır.

Diqqət! Bütün elmi terminlər və ixtisarlara aşağıdakı bölmələrdə tam şəkildə izah edilmişdir: "Yunan dilinin qrammatik quruluşuna dair qısa təriflər", "Mətn tənqidçiliyi" və "Lüğət".

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nürda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüza, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 1:1-5

¹Ey Teofil, birinci yazılarım İsanın göyə qaldırıldığı günədək başladığı işlər və öyrətməyə başladığı tam təlim barəsindədir. ²Göyə qaldırılmazdan əvvəl İsa seçdiyi həvarilərə Müqəddəs Ruh vasitəsilə əmrlər verdi. ³Ölüm əzabını çəkəndən sonra həvarilərə çoxlu inandırıcı dəlillərlə Özünü diri olaraq göstərdi. O, qırx gün ərzində onlara görünərək Allahın Padşahlığı barədə danışdı. ⁴İsa onlarla duz-çörək kəsəndə bu əmri verdi: «Yerusalimdən kənara çıxmayın, Atanın verdiyi, Məndən eşitdiyiniz vədin həyata keçməsinə gözləyin. ⁵Belə ki Yəhya su ilə vəftiz edirdi, amma siz bir neçə gündən sonra Müqəddəs Ruhla vəftiz olacaqsınız».

1:1 "birinci yazılarım" Bu, aorist qayıdış növ xəbər formasıdır, hərfi tərcümədə: "*etdiyim* birinci yazı". Həm Luka Müjdəsinin, həm də Həvarilərin İşlərinin Luka tərəfindən yazıldığı bəllidir (Luka 1:1-4 və Həv. 1:1-2-ni müqayisə edin). Yunan dilində "cild" sözü tarixi hekayət üçün işlənmişdir. Praktiki olaraq (yəni klassik yunan dilində) bu söz ən azı üç əsərlərdən birini bildirirdi. Böyük ehtimal var ki, Həvarilərin İşlərinin qəribə sonu Lukanın üçüncü cildi yazmaq niyyəti ilə izah oluna bilər. Bəziləri hətta Pastoral Məktubların (1-ci Timoteyə, 2-ci Timoteyə və Titə Məktubları) müəllifinin Luka olduğunu irəli sürürlər.

▣ **"Teofil"** Bu ad iki sözdən ibarətdir: (1) Allah (*Theos*) və (2) qardaşlıq sevgisi (*philos*). "Allahı sevən", "Allahın dostu" və ya "Allahın sevdiyi adam" olaraq tərcümə oluna bilər.

Luka 1:3-də (Azərbaycan dilinə tərcümədə 1:1) "hörmətli" sözü romalı dövlət xadiminə müraciətlə işlənən hörmətli titul ola bilər (müq. et. Həv. 23:26; 24:3; 26:25); həmin titulun Roma cəmiyyətinin ekvit (süvarilər) sinfinə aid olaraq işlənmə ehtimalı vardır. Bu şəxs Lukanın iki kitabının yazılması, çoxaldılması və yayılması işinə dəstək verən xeyriyyəçi ola bilər. İmanlılar cəmiyyətinin ənənəsinə görə, əsl adı T. Flavi Klemens olan bu şəxs, imperator Domisianın (b.e. 24-96) əmisi oğlu idi.

▣ **"İsanın... başladığı işlər"** Luka Müjdəsindən söhbət gedir. Maraqlıdır ki, yunanca orijinalda Luka "İsanın başladığı bütün işlər" demişdir. Onun burada "bütün" sözünü işlətməsi təəccüblüdür, çünki Luka Müjdəsində (bütün Sinoptik Müjdələrdə olduğu kimi) İsanın həyatının və təlimlərinin seçilmiş hissələri verilir.

1:2 "göyə qaldırıldığı günədək" Bu, Luka 24:51-də təsvir olunmuşdur. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "İSANIN GÖYƏ QALDIRILMASI" (SPECIAL TOPIC: THE ASCENSION)

İsa göydən gəlmişdir (müq. et. Fil. 2:6-7; 2Kor. 8:9). İndi əzəli izzətinə qayıtmış (müq. et. Yəh. 1:1-3; 17:5; Ef. 4:10; 1Tim. 3:16; 1Yəh. 1:2), Allahın sağında oturmuşdur (müq. et. Zəb. 110:1; Luka 22:69; Həv. 2:33; Rom. 8:34; Ef. 1:20; Kol. 3:1; İbr. 1:3; 8:1; 10:12; 12:2; 1Pet. 3:22). Beləcə Ata, İsanın həyatından və ölümündən razı olduğunu təsdiq etmişdir! Yunan dilində İsanın göyə qaldırılmasını təsvir etmək üçün bir sıra sözlər işlənir:

1. Həv. 1:2,11,22; *analambanō*, qaldırmaq, yuxarı çəkmək (müq. et. 1Tim. 3:16)
2. Həv. 1:9, *epairō*, qaldırmaq, yüksəltmək
3. Luka 9:51, *analēpsis* (№1-in bir variantıdır)
4. Luka 24:51, *diistēmi*, uzaqlaşmaq, getmək

Yəhya Müjdəsində İsanın göyə qayıtmasına bir neçə dəfə işarə olunur (müq. et. Yəh. 7:33; 8:14,21; 12:33-34; 13:3,33,36; 14:4,5,12,28; 16:5,10,17,28; 26:7)

5. Yəh. 3:13; 20:17, *ana BeBēken*, göyə çıxmayıb, qalxmamışam
6. Yəh. 6:62, *anabainō*, qalxmaq

Bu hadisə Matta Müjdəsində və Mark Müjdəsində qeyd edilməyib. Mark Müjdəsi 16:8 ilə başa çatır, lakin daha gec dövrə aid olan əlyazmalarda əlavə olunan üç mətndən birində bu hadisə Mark 16:19-da təsvir olunur (*analambanō* sözü ilə).

Həvarilərin İşlərində İsanın göydə olduğu bir neçə dəfə qeyd olunur.

1. Peter – Həv. 2:33; 3:21
2. Stefan – Həv. 7:55-56
3. Paul – Həv. 9:3,5; 22:6-8; 26:13-15

▣ **"Müqəddəs Ruh vasitəsilə"** Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS RUHUN BİR ŞƏXS OLMASI" (SPECIAL TOPIC: THE PERSONHOOD OF THE SPIRIT)

Əhdi-Ətiqdə "Allahın Ruhunu" (*ruax*) YAHVE-nin məqsədlərini həyata keçirən qüvvə idi, Ruhun bir şəxs olduğu demək olar ki bildirilməmişdi (Əhdi-Ətiq təkallahlılığı, bax: Xüsusi mövzu: "Təkallahlılıq"). Lakin Əhdi-Cədidə Ruhun tam şəxsiyyəti, şəxs olması açılmışdır.

1. Ona küfr etmək mümkündür (müq. et. Mat. 12:31; Mark 3:29)
2. O öyrədir (müq. et. Luka 12:12; Yəh. 14:26)
3. O şəhadət edir (müq. et. Yəh. 15:26)
4. O ifşa edir, yol göstərir (müq. et. Yəh. 16:7-15)
5. Ona "kim" deyilir (yunanca *hos*, müq. et. Eph. 1:14 – yunanca hərfi tərcümədə "kim ki... girovdur")
6. Onu kədərləndirmək mümkündür (müq. et. Ef. 4:30)
7. Onu "söndürmək" mümkündür (müq. et. 1Sal. 5:19).
8. Onun əleyhinə çıxmaq mümkündür (müq. et. Həv. 7:51)
9. O, imanlıların Vəsətətçisidir (müq. et. Yəh. 14:26; 15:26; 16:7)
10. O, Oğulu izzətləndirir (müq. et. Yəh. 16:14)

Trinitar mətnlər də üç Şəxsdən bəhs edir (çox sayda olan belə mətnlərdən üçünü burada veririk; bax: Xüsusi mövzu: "Üçlük").

1. Mat. 28:19
2. 2Kor. 13:14
3. 1Pet. 1:2

Yunanca "ruh" sözü (*pneuma*) orta cinsdədir, lakin Əhdi-Cədidə Müqəddəs Ruhdan bəhs edildikdə müvafiq sifətlər adətən kişi cinsində olur (müq. et. Yəh. 16:8,13-14).

Müqəddəs Ruh insanların fəaliyyətinə bağlanır.

1. Həv. 15:28
2. Rom. 8:26
3. 1Kor. 12:11
4. Ef. 4:30

Həvarilərin İşlərinin ən başlanğıcında Ruhun rolu vurğulanır (Yəhya Müjdəsində olduğu kimi). Əllinci Gün bayramı, Ruhun işinin başlanğıcı deyil idi, lakin yeni mərhələsi idi. İsa həmişə Ruha malik idi. Onun vəftizi, Ruhun işinin başlanğıcı deyil, yeni mərhələsi idi. Müqəddəs Ruh, Allahın surətində yaranmış bütün insanların bərpa edilməsi ilə bağlı Atanın məqsədini həyata keçirir (bax: Xüsusi mövzu: "YAHVE-nin əbədi xilas planı")!

▣ **"əmlər verdi"** Burada Luka 24:44-49, Mat. 28:18-20 və Həv. 1:8-də qeyd olunmuş məlumatdan bəhs olunur.

▣ **"əmrlər"** Bu, aorist qayıdış növ (deponent) felii sifətidir. Bəzi ilahiyyatçılar bunların 1:8-ə aid olduğunu düşünürlər (müq. et. Mat. 28:19-20; Luka 24:45-47 və ya Luka 24:49). İmanlılar cəmiyyətinin funksiyası iki cəhətlidir:

1. müjdəçilik və Məsihə bənzər yetkinlik; hər imanlı bunlara nail olmaq üçün Allahın qüdrətini gözləməlidir
2. başqaları bunu belə anlaşırlar: "Ruhun gəlib sizi qüdrətlə təmin etməsini Yerusəlimdə gözləyin" (müq. et. Həv. 1:4; Luka 24:49)

▣ **"həvarilər"** Bax: Həv. 1:13, Həvarilərin adlarının cədvəli.

▣ **"seçdiyi"** Bu söz (*eklegō*, aorist qayıdış növ xəbər forması) iki mənada işlənir. Əhdi-Ətiqdə qayda olaraq xilasa deyil, xidmətə, Əhdi-Cədidə isə ruhani xilasa işarə edir. Burada, görünür ki, həmin söz hər iki mənəni özündə birləşdirir (müq. et. Luka 6:13).

1:3 "Özünü diri olaraq göstərdi" Yəqin ki, İsanın dirilməsindən sonra üç həftə hər bazar günü yuxarı otaqda toplanmış bütün şagirdlərə zühur etməsi nəzərdə tutulur, ancaq başqa zühur etmə olayları da nəzərdə tutula bilər (müq. et. 1Kor. 15:5-8). İsanın dirilməsi Müjdənin həqiqiliyi üçün həyati önəm daşıyır (müq. et. Həv. 2:24,32; 3:15,26; 4:10; 5:35; 10:40; 13:30,33,34,37; 17:31; və xüs. 1Kor. 15:12-19,20). Məsihin dirilməsindən sonrakı zühur etmə olayları göstərilən aşağıdakı cədvəl, Pol Barnettin "İsa və erkən məsihçiliyin meydana gəlməsi" (Paul Barnett, *Jesus and the Rise of Early Christianity*, s. 185) kitabından götürülmüşdür.

Yəhya Müjdəsi	Matta Müjdəsi	Luka Müjdəsi	1-ci Korinfilərə
Məryəm (Yəh. 20:15)	<i>Yerusəlimdə zühur etmə olayları</i> Qadınlar (Mat. 28:9)	Şimon (Luka 24:34) Xamma yolunda iki şagird (Luka 24:15)	Kefa (1Kor. 15:5)
on şagird (Yəh. 20:19) on bir şagird (Yəh. 20:26)		şagirdlər (Luka 24:36)	On İki şagird (1Kor.15:5)
yeddi şagird (Yəh. 21:1)	şagirdlər (Mat. 28:16-20)	<i>Qalileyədə zühur etmə olayları</i>	500+ imanlı (1Kor. 15:6; ehtimal ki, Mat. 28:16-20 ilə əlaqəli) Yaqub (1Kor. 15:7)
		<i>Yerusəlimdə zühur etmə olayları</i> İsanın göyə qaldırılması (Luka 24:50-51)	bütün həvarilər (1Kor. 15:7)

NASB, NRSV,	
NIV	"bir çox inandırıcı sübutlarla"
NKJV	"bir çox səhvsiz sübutlarla"
TEV	"şübhəsiz olaraq sübut edilmiş şəkildə dəfələrlə"
NJB	"çoxlu dəlillərlə"

Bu söz, *tekmēriōn*, Əhdi-Cədidin yalnız bu yeridə işlənmişdir. Bu sözlərin yunan ədəbiyyatında işləndiyi mənə barədə Multon və Milliğanın "Yunanca Əhdi-Cədid lüğəti"ndə (Moulton and Milligan, *The Vocabulary of the Greek Testament*, s. 628) faydalı məlumat verilir; orada bu söz "əyani sübut" olaraq izah olunur. Həmin söz həmçinin Süleymanın Hikməti 5:11; 19:3 və 3-cü Makkavey 3:24-də işlənir.

▣ **"əzabını çəkəndən sonra"** Müjdənin bu tərəfi yəhudi imanlılarına çox çətin gəlmişdir (müq. et. 1Kor. 1:23). Məsihin əzab çəkməsi Əhdi-Ətiqdə təsvir olunur (müq. et. Yar. 3:15; Zəb. 22; Yeş. 53; Zək. 10:12; həmçinin Luka 24:45-47-yə diqqət yetirin). Bu, həvarilərin vəzlərində mühüm teoloji bəyanat idi (*keriqma*; Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzuya bax).

Luka İsanın çarmıxa çəkilməsindən bəhs edərəkən *paschō* (əzab çəkmək) sözünün aorist məlum növ infinitivindən tez-tez istifadə edir (müq. et. Luka 9:22; 17:25; 22:15; 24:26,46; Həv. 1:3; 3:18; 9:16; 17:3). Ehtimal ki, Luka bunu Markın Müjdəsindən götürmüşdür (müq. et. Həv. 8:31).

▣ **"onlara görünərək"** Əhdi-Cədidə İsanın dirildəndən sonra on-on bir zühur etmə olayı qeyd edilmişdir. Lakin bunlar sadəcə misallardır, zühur etmələrinin hamısı deyildir. Yəqin ki, İsa o müddət ərzində gəlib gedir, heç bir qrupla qalmırdı.

XÜSUSİ MÖVZU: "İSANIN DİRİLMƏSİNDƏN SONRAKI ZÜHUR ETMƏLƏRİ" (SPECIAL TOPIC: JESUS' POST RESURRECTION APPEARANCES)

İsa dirilməsini təsdiq etmək məqsədilə bir neçə adama Özünü göstərmişdir.

1. qəbrin yanındakı qadınlar – Mat. 28:9
2. Qalileyadakı yığıncaqda on bir şagird, Mat. 28:16
3. Şimon, Luka 24:34
4. Xamma yolunda iki şagird, Luka 24:15
5. yuxarıdakı otaqda şagirdlər, Luka 24:36
6. Məcdəlli Məryəm, Yəh. 20:15
7. yuxarıdakı otaqda on şagird, Luka 20:20
8. yuxarıdakı otaqda on bir şagird, Luka 20:26
9. Qalileya dənizində yeddi şagird, Yəh. 21:1
10. Kefa (Peter), 1Kor. 15:5
11. On İki şagird (Həvarilər), 1Kor. 15:5
12. 500 bacı-qardaş, 1Kor. 15:6 və Mat. 28:16-17
13. Yaqub (cismani ailəsi), 1Kor. 15:7
14. bütün həvarilər, 1Kor. 15:7
15. Paul, 1Kor. 15:8 (Həv. 9)

Əlbəttə, bunlardan bəzisi eyni olaya aiddir. İsa onları Özünün yaşadığına dair əmin etmək istəyirdi!

▣ **"qırx gün"** Bu, ayın bir dövrəsindən daha uzun qeyri-müəyyən müddəti bildirən Əhdi-Ətiq idiomu idi. Burada həmin idiom yəhudilərin Pasxa və Əlinci Gün bayramları arasındakı müddəti (əlli gün) bildirir. Luka bu məlumatın yeganə mənbəyidir. İsanın göyə qaldırılmasının tarixi çox mühüm məsələ olmadığından (hətta b.e. IV əsrdən əvvəlki məsihçi müəlliflər bundan bəhs etməyiblər), bu rəqəm, güman ki, başqa bir məqsədə xidmət

etmişdir. Musanın Sina dağında qalması, İsrailin səhrada dolaşması, İsanın sınağa çəkilməsi və yaxud bilmədiyimiz başqa bir şey ilə bağlı ola bilər, ancaq tarixin özünün mühüm olmadığı aydındır.

XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS YAZIDA RƏMZİ RƏQƏMLƏR" (SPECIAL TOPIC: SYMBOLIC NUMBERS IN SCRIPTURE)

A. Bəzi rəqəmlər həm say, həm də rənz kimi çıxış edirdi.

1. Bir – Allah (məs., Qan. 6:4; Ef. 4:4-6)
2. Dörd – bütün yer üzü (yəni, dörd bir tərəf, dörd külək, məs., Yeş. 11:12; Yer. 49:36; Dan. 7:2; 11:4; Zək. 2:6; Mat. 24:31; Mark 13:27; Vəhy 7:1)
3. Altı – insanın nöqsanlılığı (7-yə çatışmayan rəqəm, məs., Vəhy 13:18)
4. Yeddi – ilahi kamillik (yaradılışın yeddi günü). Vəhydə istifadə olunan rəmzi rəqəmlərə diqqət yetirin:
 - a. yeddi çıraqdən, Vəhy 1:12,20; 2:1
 - b. yeddi ulduz, Vəhy 1:16,20; 2:1
 - c. yeddi cəmiyyət, Vəhy 1:20
 - d. Allahın yeddi ruhu, Vəhy 3:1; 4:5; 5:6
 - e. yeddi məşəl, Vəhy 4:5
 - f. yeddi möhür, Vəhy 5:1,5
 - g. yeddi buynuz və yeddi göz, Vəhy 5:6
 - h. yeddi mələk, Vəhy 8:2,6; 15:1,6,7,8; 16:1; 17:1
 - i. yeddi şeypur, Vəhy 8:2,6
 - j. yeddi göy gurultusu, Vəhy 10:3,4
 - k. yeddi min, Vəhy 11:13
 - l. yeddi baş, Vəhy 13:1; 17:3,7,9
 - m. yeddi bəla, Vəhy 15:1,6,8; 21:9
 - n. yeni nimçə, Vəhy 15:7; 21:9
 - o. yeddi padşah, Vəhy 17:10
5. On – tamlıq
 - a. Müjdələrdə istifadə
 - (1) Mat. 20:24; 25:1,28
 - (2) Mark 10:41
 - (3) Luka 14:31; 15:8; 17:12,17; 19:13,16,17,24,25
 - b. Vəhy Kitabında istifadə
 - (1) Vəhy 2:10, on gün əziyyət
 - (2) Vəhy 12:3; 17:3,7,12,16, on buynuz
 - (3) Vəhy 13:1, on tac
 - c. Vəhy Kitabında 10-ların cəmi
 - (1) $144000 = 12 \times 12 \times 1000$, müq. et. Vəhy 7:4; 14:1,3
 - (2) $1000 = 10 \times 10 \times 10$, müq. et. Vəhy 20:2,3,6
6. On iki – insan təşkilatı
 - a. Yaqubun on iki oğlu (yəni, İsrailin on iki qəbiləsi, Yar. 35:22; 49:28)
 - b. on iki sütun, Çıx. 24:4
 - c. Baş kahinin döşlüyündəki on iki daş, Çıx. 28:21; 39:14
 - d. Müqəddəs yerdəki masa üçün on iki çörək (Allahın on iki qəbiləni ərzaqla təmin etməsinin rəmzi), Lev. 24:5; Çıx. 25:30
 - e. on iki casus, Qan. 1:23;
 - f. on iki daş götürən on iki adam, Yeşua 4:2,3,4,8,9,20
 - g. On iki həvvari, Mat. 10:1
 - h. Vəhy Kitabında istifadə

- (1) on iki min möhürlənmiş şəxs, Vəhy 7:5-8
- (2) on iki ulduz, Vəhy 12:1
- (3) on iki darvaza, on iki mələk, on iki qəbilə, Vəhy 21:12
- (4) on iki təməl daşı, on iki həvarinin adları, Vəhy 21:14
- (5) Yeni Yerusəlimin ölçüsü on iki min stadi idi, Vəhy 21:16
- (6) on iki mirvaridən olan on iki darvaza, Vəhy 21:21
- (7) on iki cür meyvə gətirən həyat ağacı, Vəhy 22:2

7. Qırx – zamanın rəqəmi

- a. bəzən hərfi mənada (İsrailin Misirdən çıxışı və səhrada gəzib-dolaşması, məs., Çıx. 16:35); Qan. 2:7; 8:2
- b. həqiqi və ya məcazi mənada ola bilər
 - (1) daşqın, Yar. 7:4,17; 8:6
 - (2) Musanın Sina dağında qaldığı müddət, Çıx. 24:18; 34:28; Qan. 9:9,11,18,25
 - (3) Musanın həyatının hissələri:
 - (a) Misirdə qırx il
 - (b) səhrada qırx il
 - (c) İsrailin rəhbəri olaraq qırx il
 - (4) İsa qırx gün oruc tutmuşdur, Mat. 4:2; Mark 1:13; Luka 4:2
- c. Bu rəqəmin Müqəddəs Kitabda neçə dəfə zaman mənasında işləndiyini yoxlayın (simfoniya ilə)!

8. Yetmiş – xalq üçün yuvarlaq rəqəm

- a. İsrail, Çıx. 1:5
- b. yetmiş ağsaqqal, Çıx. 24:1,9
- c. esxatoloji, Dan. 9:2,24
- d. müjdəçi komandası, Luka 10:1,17
- e. bağışlama (70 x 7), Mat. 18:22

B. Faydalı qaynaqlar

1. Con C. Deyvis, "Müqəddəs Kitab numerolojiyası" (John J. Davis, *Biblical Numerology*)
2. D. Brent Sendi, "Kotan və dəryaz" (D. Brent Sandy, *Plowshares and Pruning Hooks*)

▣ **"Allahın Padşahlığı barədə danışırdı"** Qnostiklər iddia ediblər ki, Pasxa bayramı və Əllinci Gün bayramı arasındakı bu müddətdə İsa şəxsən onlara gizli məlumatlar vermişdir. Bu, əlbəttə, yalandır. Ancaq Xamma yolunda iki şagirdin başına gələn əhvalat, İsanın dirildikdən sonra verdiyi təlimin yaxşı bir nümunəsidir. Məncə, İsa Əhdi-Ətiqdə Öz həyatı, ölümü, dirilməsi və ikinci gəlişini bildiren mətnləri imanlılar cəmiyyətinin rəhbərlərinə Özü göstərmişdir. Bax: aşağıdakı XÜSUSİ MÖVZU: ALLAHIN PADŞAHLIĞI.

XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN PADŞAHLIĞI" (SPECIAL TOPIC: THE KINGDOM OF GOD)

Əhdi-Ətiqdə YAHVE İsrailin Padşahı olaraq qəbul olunurdu (müq. et. 1Şam. 8:7; Zəb. 10:16; 24:7-9; 29:10; 44:4; 89:18; 95:3; Yeş. 43:15; 44:6); Məsih də ideal padşah kimi göstərilirdi (müq. et. Zəb. 2:6; Yeş. 9:6-7; 11:1-5). İsanın Bet-Lexemdə doğulması (b.e.ə. 6-4-cü illər) ilə Allahın Padşahlığı yeni qüvvətlə, xilasla bəşəriyyətin tarixinə daxil olmuşdur ("yeni əhd", müq. et. Yer. 31:31-34; Yez. 36:27-36).

1. Vəftizçi Yəhya Padşahlığın yaxınlaşdığını elan edirdi (müq. et. Mat. 3:2; Mark 1:15).
2. İsa açıqca öyrətmişdir ki, Padşahlıq Onun şəxsinə və təlimlərində mövcuddur (müq. et. Mat. 4:17,23; 10:7; 12:28; Luka 10:9,11; 11:20; 17:21; 21:31-32). Lakin Padşahlıq həmçinin gələcəkdədir (müq. et. Mat. 16:28; 24:14; 26:29; Mark 9:1; Luka 21:31; 22:16,18).

Markın və Lukanın Sinoptik paralellərində "Allahın Padşahlığı" ifadəsini görürük. İsanın təlim öyrədərkən tez-tez toxunduğu bu mövzu Allahın hal-hazırda insanların ürəklərində hökmranlıq etməyindən və bu hökmranlığın bir gün bütün yer üzündə tamamlanacağından ibarət idi. Bu həqiqət, İsanın Mat. 6:10-da

öyrətdiyi duada da əksini tapmışdır. Matta yəhudilər üçün yazdığına görə Allahın adı çəkilməyən ifadəyə (Səməvi Padşahlıq) üstünlük verirdi, başqa millətlərə yazan Mark və Luka isə Allahın adı ilə qurulan konstruksiyadan istifadə etmişlər.

Sinoptik Müjdələrdə bu çox mühüm bir ifadədir. İsanın ilk və son vəzləri və məsələlərinin əksəriyyəti bu mövzu ilə əlaqədardır. Allahın insan ürəklərində indidən hökmranlıq etməsini bildirir! Yəhyanın bu ifadəni yalnız iki dəfə işlətməsi (və İsanın məsələlərində heç işlətməməsi) təəccüblüdür. Yəhyanın Müjdəsində ən önəmli metafora "əbədi həyat"dır.

Bu frazadakı gərginlik Məsihin iki gəlişi ilə əlaqədardır. Əhdi-Ətiqin diqqət mərkəzində Allahın Məsihinin yalnız bir gəlişi – hərbi qüvvətlə hökm etmək üçün izzətlə gəlməsi durur; Əhdi-Cədidə isə İsanın birinci gəlişində Yeşaya 53-ün İztirab çəkən Qulu və Zək. 9:9-un itaətkar padşahı olaraq gəldiyi göstərilir. Şər dövrü və yeni salehlik dövrü olmaq üzrə iki yəhudi dövrü üst-üstə düşür (bax: Xüsusi mövzu: "Bu dövr və gələcək dövr"). Hal-hazırda İsa imanlıların ürəklərində hökmranlıq edir, lakin bir gün O bütün yaradılış üzərində hökmranlıq edəcəkdir. İsa Əhdi-Ətiqdə əvvəlcədən bildirildiyi kimi gələcəkdir (müq. et. Vəhy 19)! İmanlılar Allahın Padşahlığının "artuq gəlib, lakin hələ gəlməyib" gerçəkliyində yaşayırlar (Bax: Qordon Fi və Duqlas Styuart, "Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır" (Gordon Fee and Douglas Stuart, *How To Read the Bible For All Its Worth*), ss. 131-134.

1:4

NASB	"onları bir yerə toplayanda"
NKJV	"onlar ilə birlikdə toplananda"
NRSV	"onlarla qalarkən"
TEV	"onlar bir yerə gəldikdə"
TEVb	"O onlarla qalarkən"
NIV	"O onlarla yemək yeyərkən"
NJB	"onlarla birlikdə süfrədə ikən"

4-5-ci ayələrdə İsanın bir dəfə zühur etməsi, bir neçə dəfə zühur edib sübut etməsinin bir misalı olaraq nəql olunur. *Sunalizomenos* sözü müxtəlif cür yazıla bilər. Sözü mənəsi yazılışından asılıdır.

1. uzun a – toplanmaq
2. qısa a – birgə çörək yemək (hərfi tərcümədə "duz ilə")
3. au (difthonq) – ilə qalmaq

Hansı mənənin nəzərdə tutulduğu aydın deyildir, lakin Luka 24:41-43-də (müq. et. Yəh. 21) İsanın həvarilərlə yemək yədiyi təsvir olunur, beləcə İsanın fiziki bədəndə dirilməsi təsdiqlənmiş olur (müq. et. Həv. 1:3).

▣ **"Yerusəlimdən kənara çıxmayın"** Bu, Luka 24:49-da qeyd edilmişdir. Həvarilərin İşlərinin ilk hissəsində Lukanın Müjdəsinin son hissəsi təkrarlanır; ehtimal ki, bu, iki kitabı əlaqələndirmək üçün tətbiq olunmuş bir ədəbi üsul idi.

▣ **"Atanın verdiyi... vədin həyata keçməsinə gözləyin"** Həv. 2:16-21-də Peter bunu Yoel 2:28-32-dəki esxatoloji peyğəmbərliyə bağlayır. Onlar Əllinci Gün bayramına qədər on gün gözləyiblər. Luka "Atanın vədi" dedikdə Müqəddəs Ruhu nəzərdə tutduğunu konkret olaraq bildirir (müq. et. Luka 24:49; Həv. 2:33). Yəh. 14-16-cı fəsillərdə İsa onlara Ruhun gələcəyini söyləmişdi. Bununla belə, Luka Atanın vədi dedikdə təkcə bir şeyi (Müqəddəs Ruhu) deyil, böyük ehtimalla Əhdi-Ətiqdə vəd olunmuş xilasın Məsihin şəxsində İsrailə gətiriləcəyini də (müq. et. Həv. 2:39; 13:23,32; 26:6) nəzərdə tutmuşdu.

▣ **"Atanın"** Əhdi-Ətiqdə yaxın ailə münasibətlərinə əsaslanan metafora ilə Allah Ata olaraq təqdim olunur:

1. İsrail xalqı çox vaxt YAHVE-nin "oğlu" olaraq təsvir olunur (müq. et. Huşə 11:1; Mal. 3:17)
2. Qanunun Təkrarı Kitabında Allahın Ata ilə analogiyasından istifadə olunub (1:31)
3. Qan. 32:6-da İsrailə "Onun övladları", Allaha da "Atanız" deyilib

4. bu analogiya Zəb. 103:13-də də işlənib və Zəb. 68:5-də daha irəliyə götürülüb (yetimlərin atası)
5. peyğəmbərlərin yazılarında da buna dəfələrlə rast gəlmək olar (müq. et. Yeş. 1:2; 63:8; İsrail oğuldur, Allah Atadır, 63:16; 64:8; Yer. 3:4,19; 31:9).

İsa aramicə danışdı, buna görə də çox yerdə yunanca *Pater* ("Ata") sözü aramicə *Abba*-nı əks etdirir (müq. et. Həv. 14:36). Ailədə işlənən bu söz ("Atacan" və ya "papa") İsanın Ata ilə yaxın münasibətini əks etdirir; İsanın Allahın bu adını Öz ardıcılılarına tanıtması bizi də Ata ilə yaxın münasibətə ruhlandırır. YAHVE-yə müraciətdə "Ata" sözü Əhdi-Ətiqdə nadir hallarda işlənirdi (rəbbinik ədəbiyyatda da az işlənirdi), lakin İsa bu addan tez-tez istifadə etmişdir. Bu, imanlıların Məsih vasitəsilə Allahla yeni münasibətləri haqqında mühüm bir vəhydir (müq. et. Mat. 6:9).

1:5 "Yəhya" Müjdələrin hər dördündə (müq. et. Mat. 3:1-12; Mark 1:2-8; Luka 3:15-17; Yəh. 1:6-8,19-28) Vəftizçi Yəhyanın xidmətindən bəhs olunur. "Yəhya", "YAHVE rəhmlidir" və ya "YAHVE-nin hədiyyəsi" mənasını verən ibrancə Yoxanan (BDB 220) adının qısa forması idi. Onun adı mühüm idi, çünki Müqəddəs Kitabdakı adların hamısı kimi, Allahın onun həyatı üçün olan məqsədini işarə edirdi. Yəhya, Əhdi-Ətiq peyğəmbərlərinin sonuncusu idi. Malakidən (təqr. b.e.ə. 430) sonra İsraildə heç bir peyğəmbər olmamışdı. Yəhyanın gəlməsi öz-özlüyündə İsrail xalqında böyük ruhani həvəsə səbəb olmuşdu.

▣ **"su ilə vəftiz edirdi"** Vəftiz I-II əsrlərdə yəhudilərin təzə iman edənləri qəbul etmə mərasimi idi, lakin təkə prozelitlər vəftiz edilirdi. Başqa millətdən olan bir adam İsrailin əsl övladı olmaq istədikdə bunları etməli idi:

1. kişidirsə, sünnət olunmalı
2. şahidlərin hüsurunda suya salınmaqla vəftiz olunmalı
3. mümkünsə, məbəddə qurban gətirməli idi

I əsr Fələstinində yessəylər kimi təriqətçilər arasında vəftiz tez-tez təkrar olunan bir adət idi. Lakin rəsmi yəhudilikdə bu yuyunma mərasiminin başqa presedentləri sadalana bilər:

1. mənəvi paklanmanın rəmzi (müq. et. Yeş. 1:16)
2. kahinlər tərəfindən müntəzəm yerinə yetirilən mərasim (müq. et. Çıx. 19:10; Lev. 15)
3. ibadət etmək üçün məbədə girməzdən əvvəl müntəzəm yerinə yetirilən mərasim

▣ **"Müqəddəs Ruhla vəftiz olacaqsınız"** Bu, gələcək zaman məchul növ xəbər formasıdır. Mat. 3:11 və Luka 3:16 səbəbindən məchul növ İsayə işarə edə bilər. *Ev* sözünü "içində", "ilə" və ya "tərəfindən" (vasitə, bax: Mat. 3:11) mənasını verə bilər. Bu fraza iki hadisəyə aid ola bilər: (1) insanın məsihçi olması (müq. et. 1Kor. 12:13) və ya, (2) bu kontekstdə, effektiv xidmət üçün vəd olunan ruhani qüvvənin tökülməsi. Vəftizçi Yəhya İsanın xidmətindən danışdıqda çox vaxt bu ifadəni işlədirdi (müq. et. Mat. 3:11; Mark 1:8; Luka 3:16-17; Yəh. 1:33).

Bu, Yəhyanın vəftizindən fərqlənir. Məsih Ruhun yeni dövrünü açacaqdır. Onun vəftizi Ruh ilə (və ya "Ruhda", "Ruh vasitəsilə") olacaqdır. Məsihçi konfessiyaları arasında bu vəftizin hansı məsihçi təcrübəsi olduğu barədə çoxlu mübahisələr gedir. Bəziləri bunu xilasdan sonra qüdrət alma təcrübəsi, bir növ ikinci xeyir-dua kimi anlayırlar. Şəxsən mən düşünürəm ki, bu vəftiz məsihçi olmaq deməkdir (müq. et. 1Kor. 12:13). İmanlının daha sonra təkrar-təkrar Ruhla dolmasını inkar etmirəm, ancaq inanıram ki, imanlıların İsanın ölümünə və dirilməsinə şərik olduqları tək bir ruhani vəftiz, başlanğıcda Məsihə vəftiz olduqları təcrübələri vardır (müq. et. Rom. 6:3-4; Ef. 4:5; Kol. 2:12). Ruhun bu başlanğıcdakı işi Yəh. 16:8-11-də təsvir olunmuşdur. Mən elə başa düşürəm ki, Müqəddəs Ruhun işləri bunlardır:

1. günahı ifşa etmək
2. Məsih haqqındakı həqiqəti açmaq
3. insanı Müjdəni qəbul etməyə yönəltmək
4. Məsihə vəftiz etmək
5. imanlının davam etdirdiyi günahı ifşa etmək
6. imanlını Məsihin surətinə dəyişdirmək

▣ **"bir neçə gündən sonra"** Burada yəhudilərin Pasxadan yeddi həftə sonra qeyd etdikləri Əllinci Gün bayramından bəhs olunur. Allahın məhsulun sahibi olduğunu yada salmaq üçün nəzərdə tutulan bu bayram Pasxadan əlli gün sonra keçirilirdi (müq. et. Lev. 23:15-31; Çıx. 34:22; Qan. 16:10).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 1:6-11

“Həvarilər bir yerə toplaşanda İsadən soruşdular: «Ya Rəbb, İsraildə Padşahlığı indimi bərpa edəcəksən?»⁷İsa cavab verdi: «Atanın hökmü ilə təyin olunan vaxtları və tarixləri bilmək sizin işiniz deyil. ⁸Amma Müqəddəs Ruh üzərinizə enəndə siz qüdrət alacaqsınız və Yerusəlimdə, bütün Yəhudeya və Samariyada, həmçinin yer üzünün qurtaracağına qədər hər yerdə Mənim şahidlərim olacaqsınız». ⁹İsa bunları deyəndən sonra həvarilərin gözləri qarşısında yuxarı qaldırıldı. Bir bulud İsanı götürüb onlardan gizlədi. ¹⁰İsa göyə qalxanda onlar səmaya baxırdılar. Elə həmin an ağ libaslı iki kişi onların yanında peyda olub ¹¹soruşdu: «Ey Qalileyalılar, niyə səmaya baxa-baxa qalmısınız? Aranızdan götürülüb göyə qaldırılan İsanın aparıldığı necə gördünüzsə, elə də qayıdacaq».

1:6 "İsadan soruşdular" Burada bitməmiş zaman ya keçmiş zamanda təkrarlanan hərəkəti, ya da bir hərəkətin başlanğıcını bildirir. Yəqin ki, şagirdlər bunu dəfələrlə soruşmuşdular.

▣ **"Rəbb"** Yunanca "Rəbb" (*kurios*) sözü ümumi mənada "cənab", "ağa", "sahib", "ər" yaxud xüsusi teoloji mənada "tam Allah və tam insan" (müq. et. Yəh. 9:36, 38) olaraq dərk oluna bilər. Əhdi-Ətiqədə bu söz (ibranicə "adon") YAHVE mənəsində işləndirilib, çünki yəhudilər, ibranicə "var olmaq" felinin bir forması olan bu ilahi adı (müq. et. Çıx. 3:14) dillərinə gətirmək istəməmişdilər. "Allahın Rəbbin adını boş yerə dilinə gətirmə" (müq. et. Çıx. 20:7; Qan. 5:11) əmrini pozmaqdan qorxurdular. Bu adı heç söyləməməklə onu boş yerə dillərinə gətirməyəcəklərini düşünürdülər. Buna görə onlar o adı yunanca *kurios* (Rəbb) sözünə bənzəyən ibranicə *adon* ilə əvəz ediblər. Əhdi-Cədid müəllifləri Məsihin tam ilahiliyini təsvir etmək üçün bu sözdən istifadə ediblər. "İsa Rəbdir" ifadəsi ilə erkən imanlılar öz imanlarını insanlar qarşısında iqrar edərək vəftiz olunurdular (müq. et. Rom. 10:9-13; 1Kor. 12:3; Fil. 2:11).

XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN ADLARI" (SPECIAL TOPIC: NAMES FOR DEITY)

A. *El* (BDB 42, KB 48)

1. Tanrını bildiren qədim ümumi sözün orijinal mənəsi aydın deyildir, ancaq bir çox alimlər bunun akkade "güclü olmaq" və ya "qüdrətli olmaq" kökündən gəldiyini düşünür (müq. et. Yar. 17:1; Say. 23:19; Qan. 7:21; Zəb. 50:1).
2. Kənanada ən uca tanrı *El* (Ras Şamra mətnləri) adındakı "tanrıların atası" və "göyün ağası"dır.
3. Müqəddəs Kitabda *El* çox vaxt Allahı xarakterizə edən mürəkkəb sözlərin tərkibində işlənir.
 - a. *El-Elyon* ("Allah-Taala", BDB 42 və 751 II), Yar. 14:18-22; Qan. 32:8; Yeş. 14:14
 - b. *El-Roi* ("Görən Allah" yaxud "Özünü tanıdan Allah", BDB 42 və 909), Yar. 16:13
 - c. *El-Şadday* ("Küllü-İxtiyar Allah", "Böl mərhəmətli Allah" və ya "Dağın Allahı", BDB 42 və 994), Yar. 17:1; 35:11; 43:14; 49:25; Çıx. 6:3
 - d. *El-Olam* ("Əbədi Allah", BDB 42 və 761), Yar. 21:33. Bu ad etiqadi cəhətdən Allahın Davuda verdiyi vədlə əlaqəlidir, 2Şam. 7:13,16
 - e. *El-Berit* ("Əhd Allahı", BDB 42 və 136), Hak. 9:46
4. *El* bunlarla eyniləşdirilir:
 - a. YAHVE, Say. 23:8; Zəb. 16:1-2; 85:8; Yeş. 42:5
 - b. *Elohim*, Yar. 46:3; Əyy. 5:8, "Mən El-əm, atanın Allahıyam"
 - c. *Şadday*, Yar. 49:25; Say. 24:4,16
 - d. "qısqanc", Çıx. 34:14; Qan. 4:24; 5:9; 6:15
 - e. "rəhmlı", Qan. 4:31; Neh. 9:31
 - f. "böyük və zəhmlı", Qan. 7:21; 10:17; Neh. 1:5; 9:32; Dan. 9:4

- g. "bilən", 1Şam. 2:3
- h. "mənim qüvvətli qalam", 2Şam. 22:33
- i. "mənə görə qisas alan", 2Şam. 22:48
- j. "müqəddəs", Yeş. 5:16
- k. "qüdrətli", Yeş. 10:21
- l. "xilasım", Yeş. 12:2
- m. "böyük və güclü", Yer. 32:18
- n. "əvəz verən", Yer. 51:56

5. Allahın Əhdi-Ətiqdəki əsas adlarının hamısı Yeşua 22:22-də vardır (*El, Elohim, YAHVE*, təkrar olunur)

B. *Elyon* (BDB 751, KB 832)

1. Əsas mənası "uca", "ucalmış" və ya "yüksəlmiş" (müq. et. Yar. 40:17; 1Pad. 9:8; 2Pad. 18:17; Neh. 3:25; Yer. 20:2; 36:10; Zəb. 18:13).
2. Allahın başqa adlarının bəziləri ilə paralel olaraq işlənmişdir.
 - a. *Elohim* – Zəb. 47:1-2; 73:11; 107:11
 - b. *YAHVE* – Yar. 14:22; 2Şam. 22:14
 - c. *El-Şadday* – Zəb. 91:1,9
 - d. *El* – Say. 24:16
 - e. *Elah* – Daniel 2-6-cı fəsillərdə və Ezra 4-7-ci fəsillərdə tez-tez işlənmişdir, Dan. 3:26; 4:2; 5:18,21-də *İllaya* (aramicə "Ali Tanrı") sözü ilə birgə işlənmişdir
3. Qeyri-yəhudilər tərəfindən tez-tez işlənmişdir
 - a. Melkisedeq, Yar. 14:18-22
 - b. Bilam, Say. 24:15
 - c. Musa, Qan. 32:8-də millətlərdən bəhs edərkən
 - d. Əhdi-Cədidə başqa millətlərə yazılmış olan Luka Müjdəsində həmçinin bu sözün yunanca qarşılığı *Hupsistos* işlənmişdir (müq. et. 1:32,35,76; 6:35; 8:28; Həv. 7:48; 16:17)

C. *Elohim* (CƏM), *Eloah* (TƏK), başlıca olaraq poeziyada işlənmişdir (BDB 43, KB 52)

1. Bu söz Əhdi-Ətiqdən kənarında rast gəlinməyib.
2. Bu söz İsrailin Allahını və ya millətlərin allahlarını bildirə bilər (müq. et. Çıx. 3:6; 20:3). İbrahimin soyu çoxallahlı idi (müq. et. Yeşua 24:2).
3. Bu söz İsrailin hakimlərini bildirə bilər (müq. et. Çıx. 21:6; Zəb. 82:6).
4. *Elohim* də ruhani varlıqlara (mələk, cin) dair işlənir, məsələn, Qan. 32:8 (LXX); Zəb. 8:5; Əyy. 1:6; 38:7.
5. Müqəddəs Kitabda bu, Allahu bildiren ən birinci addır (müq. et. Yar. 1:1). Yar. 2:4-ə qədər yalnız bu ad işlənir, ondan sonra bu söz *YAHVE* adı ilə birgə işlənməyə başlayır. Əsasən (etiqadi cəhətdən) kainatı yaradan, yaşadan, həyat üçün lazım olan hər şeyi təmin edən Allah mənasına gəlir (müq. et. Zəb. 104).
El ilə sinonimdir (müq. et. Qan. 32:15-19). Həmçinin *YAHVE* ilə paralel ola bilər, məs. Zəb. 14 (*Elohim*, a. 1,2,5; *YAHVE*, a. 2,6; hətta *Adon*, a. 4).
6. Bu söz cəm formada olsa da və başqa allahlar mənasına gəlsə də, çox vaxt İsrailin Allahını bildirir, ancaq bir Allaha aid işləndikdə adətən tək formadakı feillə birgə işlənir (bax: Xüsusi mövzu: "Təkallahlılıq").
7. İsrailin tək Allahının əsas adının cəm formada olması qeyri-adidir (həmçinin Yar. 1:26; 3:22; 11:7-də işlənən birinci şəxsin cəminə – "biz" – diqqət verin)! Buna dair dəqiq məlumat olmasa da, bəzi fərziyyələr var.
 - a. İbrani dilində cəm formadan çox vaxt vurğu məqsədilə istifadə olunur. Bununla sıx əlaqəli olan, daha gec dövrün ibrancəsinə xas olan və bir kəsi ucaltmaq üçün işlənən "əzəmət cəm forması"dır.

- b. Allahın səmada birlikdə toplandığı, əmrinə tabe olan mələklər şurasını bildirə bilər (müq. et. 1Pad. 22:19-23; Əyy. 1:6; Zəb. 82:1; 89:5,7).
- c. Hətta üç sifətdən ibarət olan tək Allah barəsində Əhdi-Cədid vəhyini əks etdirə bilər. Yar. 1:1-də Allah yaradır; Yar. 1:2-də Ruh dolaşır; Əhdi-Cədidə İsa yaradılışda Ata Allahın icraçısıdır (müq. et. Yəh. 1:3,10; Rom. 11:36; 1Kor. 8:6; Kol. 1:16; İbr. 1:2; 2:10).

D. YAHVE (BDB 217, KB 394)

1. Bu adda Allahın əhd bağlayan şəxs olması əks olunur; Allah Xilaskardır! İnsanlar əhd pozandılar, Allah isə Öz sözünə, vədinə, əhdinə, sadıqdır (müq. et. Zəb. 103).
Bu ad ilk dəfə Yar. 2:4-də *Elohim* ilə birgə işlənmişdir. Yar. 1-2-ci fəsillərdə iki fərqli yaradılış hekayəsi yoxdur, sadəcə fərqli aksentlər vardır:
 - a. Allah kainatı yaradır (fiziki aləm; Zəb. 104)
 - b. Allah xüsusi olaraq bəşəriyyəti yaradır (Zəb. 103)
 Yar. 2:4-3:24 bəşəriyyətin müstəsna mövqeyi və məqsədi haqqındakı xüsusi vəhydən başlayır, həmin mövqe ilə bağlı günah və itaətsizlik probleminə toxunur.
2. Yar. 4:26-da belə deyilir: "insanlar Rəbbin adını (YAHVE) çağırmağa başladı". Ancaq Çıx. 6:3-dən anladığımız kimi, qədim əhdin xalqı (əcdadlar və ailələri) Allahı yalnız *El Şadday* kimi tanıyırdı. YAHVE adı birçə dəfə, Çıx. 3:13-16-da, xüs. 14-cü ayədə izah olunmuşdur. Bununla belə, Musanın yazılarında sözlərin mənaları çox vaxt əsl etimologiyaları ilə deyil, xalqın qavrayışına görə, kəlmə oyunları ilə izah olunur (müq. et. Yar. 17:5; 27:36; 29:13-35). Bu adın mənası barədə bir neçə fərziyyə irəli sürülmüşdür (mənbə: IDB, Cild 2, ss. 409-11).
 - a. "coşqun məhəbbət göstərmək" mənasını verən ərəb kökündən
 - b. "əsmək, üfləmək" mənasını verən ərəb kökündən (YAHVE tufan Allahı kimi)
 - c. "danışmaq" mənasına gələn ugart (kənan) kökündən
 - d. Bir Finikiya kitabəsinə əsasən "yaşadan" və ya "möhkəmləndirən" mənasına gələn icbar növ feli sifəti
 - e. İbranicə *Qal* formasından – "var Olan" və ya "mövcud Olan" (gələcək zamanda, "gələcək Olan")
 - f. ibranicə *Hiphil* formasından – "olmasına səbəb Olan"
 - g. ibranicə "yaşamaq" kökündən (məs., Yar. 3:21) – "əbədi yaşayan, tək var Olan" mənasında
 - h. Çıx. 3:13-16-nın kontekstindən – bitmiş zamanda işlənən bitməmiş zaman forması üzərində kəlmə oyunu – "Əvvəl olduğum kimi olmaqda davam edəcəyəm" və ya "Həmişə olduğum kimi olmaqda davam edəcəyəm" (müq. et. C. Uoş Uotts, "Əhdi-Ətiqdəki sintaksisə dair bir araşdırma" (J. Wash Watts, *A Survey of Syntax in the Old Testament*), s. 67). Tam adı, YAHVE, çox vaxt ixtisar və ya bəlkə orijinal formada ifadə olunur.
 - (1) *Yah* (məs., Hallelu - yah, BDB 219, müq. et. Çıx. 15:2; 17:16; Zəb. 89:8; 104:35)
 - (2) *Yahu* ("Yeşaya" kimi adların "-ya" sonluğu)
 - (3) *Yo* ("Yeşua" yaxud "Yoel" kimi adların başındakı "Ye-" və ya "Yo-")
3. Gec dövr yəhudiliyində bu əhd adı (tetraqrammaton – ibranicə dörd hərflə – YHVH) o qədər müqəddəs tutulmağa başlayıb ki, Çıx. 20:7; Qan. 5:11; 6:13-dəki əmrləri poza biləcəklərindən qorxan yəhudilər onu ümumiyyətlə dilə gətirməməyə başlayıblar. Bu adın əvəzində ibranicə "sahib", "ağa", "ər", "Rəbb" mənasına gələn *adon* və ya *adonai* (Rəbbim) deyiblər. Əhdi-Ətiqi oxuyarkən YAHVE-ni "Rəbb" olaraq oxuyublar. Buna görə Müqəddəs Kitab tərcümələrində YAHVE adı RƏBB olaraq verilir.

4. *El* adı olduğu kimi, YAHVE də çox vaxt başqa terminlərlə birləşdirilərək İsrailin əhd Allahının konkret xüsusiyyətlərini vurğulamağa xidmət edir. Belə mürəkkəb adların çoxlu mümkün variantları vardır, bir neçəsi aşağıda verilir.
- a. YAHVE-*Yire* (YAHVE təmin edəcək, BDB 217 və 906), Yar. 22:14
 - b. YAHVE-*Rofexa* (YAHVE sənə şəfa verəndir, BDB 217 və 950, *Qal* feli sifəti), Çıx. 15:26
 - c. YAHVE-*Nissi* (YAHVE bayrağıdır, BDB 217 və 651), Çıx. 17:15
 - d. YAHVE-*Meqaddişxem* (YAHVE sizi təqdis edəndir, BDB 217 və 872, *Piel* feli sifəti), Çıx. 31:13
 - e. YAHVE-*Şalom* (YAHVE sülhdür, BDB 217 və 1022), Hak. 6:24
 - f. YAHVE-*Tsevaot* (Orduların YAHVE-si, BDB 217 və 878), 1Şam. 1:3,11; 4:4; 15:2; Peyğəmbərlərdə tez-tez rast gəlinir
 - g. YAHVE-*Roi* (YAHVE çobanıdır, BDB 217 və 944, *Qal* feli sifəti), Zəb. 23:1
 - h. YAHVE-*Tsidqenu* (YAHVE salehliyimizdir, BDB 217 və 841), Yer. 23:6
 - i. YAHVE-*Şamma* (YAHVE oradadır, BDB 217 və 1027), Yez. 48:35

▣ **"İsraildə Padşahlığı indimi bərpa edəcəksən"** Onların fikirləri hələ tamamilən yəhudi millətçi düşüncəsi idi (müq. et. Zəb. 14:7; Yer. 33:7; Huşə 6:11; Luka 19:11; 24:21). Hətta bəlkə də özlərinin dövlət vəzifələri haqqında maraqlanırdılar.

Bu teoloji sual hələ çoxlu mübahisələrə səbəb olur. İndi mən Vəhy Kitabına dair şərhimin (bax: www.freebiblecommentary.org) bu mövzudan bəhs edən hissəsini diqqətinizə təqdim edirəm.

"Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri Fələstində yerləşən və mərkəzi Yerusəlim olan yəhudi padşahlığının bərpa olunacağını və dünyanın bütün millətlərinin Davudun nəslindən gələn hökmdarı ucaltmaq, Ona xidmət etmək üçün orada toplanacaqlarını bildirirlər, ancaq Əhdi-Cədid həvariləri bunda heç vaxt fokuslaşmırlar. Bəs Əhdi-Ətiq Allahdan ilham almış yazı deyildirmi (müq. et. Mat. 5:17-19)? Məgər Əhdi-Cədid müəllifləri axır zamanda baş verəcək olan mühüm hadisələri nəzərdən qaçırdıblarmı?

Dünyanın axırı ilə bağlı məlumatın bir neçə mənbəyi vardır:

1. Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri
2. Əhdi-Ətiqin apokaliptik yazıları (müq. et. Yez. 37-39; Dan. 7-12)
3. əhdlərəarası müddətdə yazılmış qeyri-kanonik yəhudi apokaliptik əsərləri (1-ci Xanok kimi)
4. İsanın Öz sözləri (müq. et. Mat. 24; Mark 13; Luka 21)
5. Paulun yazıları (müq. et. 1Kor. 15; 2Kor. 5; 1Sal. 4; 2Sal. 2)
6. Yəhyanın yazıları (Vəhy Kitabı).

Bunların hamısı axır zamanı (hadisələri, xronologiyası və şəxsiyyətləri ilə) açıq şəkildə öyərirmi? Əgər öyrətmirsə, niyə? Məgər bunların hamısı (əhdlərəarası müddətdə yazılmış yazılar istisna olmaqla) Allahdan ilham almış yazılar deyildirmi?

Ruh Əhdi-Ətiq müəlliflərinə həqiqətləri açanda, onların anlama biləcəkləri termin və kateqoriyalardan istifadə etmişdir. Lakin Ruh, tədrici vəhy vasitəsilə bu Əhdi-Ətiq anlayışlarını genişləndərək ümumdünya miqyasına gətirmişdir (müq. et. Ef. 2:11-3:13). Aşağıda bir neçə müvafiq misal verilir:

1. Allahın xalqının metaforası olan Yerusəlim şəhəri (Sion) Əhdi-Cədidə Allahın iman və tövbə edən bütün insanları qəbul etməsini ifadə edən bir termin olur (Vəhy 20-22-dəki Yeni Yerusəlim). Fiziki, coğrafi bir şəhərin hərfi mənasının Allahın xalqı olaraq teoloji baxımdan genişləndirilməsi, hələ yəhudi xalqı və ya yəhudi paytaxtı yaranmazdan əvvəl Yar. 3:15-də günaha batmış insanların xilasına dair Allahın vədində bildirilmişdir. Allah İbrahimi çağırdığı zaman (müq. et. Yar. 12:3) belə başqa millətlərdən bəhs etmişdir.
2. Əhdi-Ətiqdə düşmənlər, Allahın xalqını əhatə edən qədim Yaxın Şərqi millətləriydi, Əhdi-Cədidə isə bunlar Allaha qarşı çıxan, Şeytana qulluq edən bütün imansız insanlara şamil olmuşdur. Müharibə coğrafi, regional münaqişədən kosmik münaqişəyə çevrilmişdir.

3. Əhdi-Ətiqin ayrılmaz hissəsi olan torpağa dair vəd (əcdadlara verilən vədlər) artıq bütün dünyaya dair vədə çevrilmişdir. Yeni Yerusəlim təkcə Yaxın Şərqlə deyil, yenidən yaradılan yer üzünə gəlir (müq. et. Vəhy 20-22).
4. Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərlik anlayışlarının genişləndirilməsinə dair digər misallardan bir neçəsi bunlardır: (1) İbrahimin nəslə artıq ruhən sünnət olunmuş insanlardır (müq. et. Rom. 2:28-29); (2) əhd xalqına artıq başqa millətlər də daxildir (müq. et. Huşə 1:9; 2:23; Rom. 9:24-26; həmçinin Lev. 26:12; Çıx. 29:45; 2Kor. 6:16-18 və Çıx. 19:5; Qan. 14:2; Tit. 2:14); (3) məbəd artıq yerli imanlılar cəmiyyətidir (müq. et. 1Kor. 3:16) və ya imanlı fərddir (müq. et. 1Kor. 6:19); (4) hətta İsrail və onun səciyyəvi təsviri ifadələri artıq Allahın bütün xalqına aiddir (müq. et. Qal. 6:16; 1Pet. 2:5, 9-10; Vəhy 1:6)

Peyğəmbərliklər artıq yerinə yetirilmiş, genişləndirilmiş və daha əhatəli olmuşdur. İsanın və həvarilərin yaşadığı dövrün müəllifləri axır zamanı Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri kimi təsvir etməzlər (müq. et. Martin Uinqaarden, "Padşahlığın gələcəyinə dair peyğəmbərliklər və bunların yerinə yetirilməsi" [Martin Wyngaarden, *The Future of The Kingdom in Prophecy and Fulfillment*]). Əhdi-Ətiqdəki yazıları hərfi mənada şərh edən və ya normativ olaraq qəbul edən müasir şərhçilər Vəhy Kitabını son dərəcə yəhudi kitab şəklində salırlar, İsanın və Paulun ayrı-ayrı ikimənəli frazalarını da başqa mənada yozurlar. Əhdi-Cədid müəllifləri Əhdi-Ətiq peyğəmbərliklərini inkar etməz, ancaq onların son nəticədə ümumdünya məqsədini göstərirlər".

1:7

NASB "Atanın Öz səlahiyyəti ilə təyin etdiyi vaxtları və ya epoxaları bilmək sizin işiniz deyil"
NKJV "Vaxtları və ya mövsümləri bilmək sizin işiniz deyil"
NRSV "Vaxtları və ya dövrləri bilmək sizin işiniz deyil"
TEV "vaxtları və hadisələri"
NJB "Vaxtları və ya tarixləri bilmək sizin işiniz deyil"

"Vaxtlar" (*chronos*) sözü "eralar" və ya "dövrlər" (vaxtın keçməsi) mənasına gəlir, "tarixlər" (*kairos*) sözü ilə "konkret hadisələrin və ya mövsümlərin vaxtı" (müq. et. Tit. 1:2-3) deməkdir. Louv və Naydanın "Yunanca-İngiliscə lüğət"ində (Louv and Nida, *Greek-English Lexicon*) bunların sadəcə olaraq vaxtı, müddəti bildirən sinonimlər olduğu qeyd olunur. Bəllidir ki, imanlılar konkret tarixlər verməyə çalışmamalıdır; hətta İsa ikinci gəlişinin vaxtını bilmirdi (müq. et. Mat. 24:36; Mark 13:32). Bunun vaxtı haqqında imanlıların ümumi təsəvvürü ola bilər, ancaq buna hər zaman hazır olmalı və fəal işləməliyik (müq. et. Mat. 24:32-33). Əhdi-Cədidə Məsihin ikinci gəlişi ilə bağlı olaraq vurğulanan iki əmr bunlardır: **fəal ol** və **hazır ol**. Qalan hər şey Allahın işidir!

1:8 "siz qüdrət alacaqsınız" Müqəddəs Ruhun gəlişinin qüdrət və şəhadət ilə əlaqəli olduğuna diqqət yetirin. Həvarilərin İşlərinin əsas mövzusu "şəhadət"dir (yəni, *martus*). Bu, bütün kitabda ən üstün mövzudur (müq. et. Həv. 1:8,22; 2:32; 3:15; 5:32; 10:39,41; 13:31; 22:15,20; 26:16). İmanlılar cəmiyyətinə Məsihin Müjdəsinə şəhadət etmək tapşırılmışdır (müq. et. Luka 24:44-49)! Daha öncə İsanın həyatının və təliminin şahidləri olan həvarilər artıq Onun həyatı və təlimi barədə şəhadət verməli idilər. Təsirli şəhadət yalnız Ruhun qüdrəti ilə mümkündür.

"İyeronimin Müqəddəs Kitab şərhində" (*Jerome Biblical Commentary*, s. 169) Lukanın "təxir edilən parusiya"nı öyrətməyə meyli olduğunu qeyd edilməsi maraqlıdır.

Sitatı diqqətinizə çatdırırıq.

"Ruh *parusiya*-nı əvəz edir. İsanın cavabının iki hissəsini birləşdirən *alla* ("amma") bağlayıcısı məhz bunu ifadə edir. Ruh, müqəddəs tarixin yeni erasında – imanlılar cəmiyyəti və müjdəçilik erasında varlığını davam etdirən məsihçiliyin prinsipidir. Bu gerçəkliklər məsihçilərin əvvəlki "fokus nöqtəsi" olaraq *parusiya*-nın yerini tutmalıdır. Lukanın *parusiya*-nın təxir edilməsi və tarixin davam etməsi probleminə verdiyi cavab, imanlılar cəmiyyətində olan Ruhdur".

▣ **"Yerusəlimdə... Yəhudeya... Samariyada... yer üzünün qurtaracağınadək"** Bu, Həvarilərin İşlərinin coğrafi strukturudur:

1. Yerusəlimdə, Həv. 1-7
2. Yəhudeya və Samariyada, Həv. 8-12
3. yer üzünün qurtaracağınadək (yəni Romalıları), Həv. 13-28.

Ehtimal ki, əsərin ədəbi strukturu və müəllifin məqsədi bunlarla müəyyən olunur. Məsihiyyət yəhudiliyin bir tərifi deyil, həqiqi yeganə Allahın günahkar bəşəriyyətlə ünsiyyəti bərpa edəcəyinə dair Əhdi-Ətiqdə verdiyi vədlərini yerinə yetirərək həyata keçirdiyi ümumdünya hərəkətidir (müq. et. Yar. 12:3; Çıx. 19:5; Yeş. 2:2-4; 56:7; Luka 19:46).

"Yer üzünün qurtaracağına" ifadəsi Həv. 13:47-də təkrar işlənir ("dünyanın ən uzaq yerlərinə" şəklində); bu, "məsihi" ayə olan Yeş. 49:6-dan sitatdır, həmin ayədə həmçinin "millətlərə nur" ifadəsi də işlənir. Allahın planında Xilaskar (müq. et. Yar. 3:15) və millətlərin xilasını (müq. et. Yar. 12:3; Çıx. 19:5-6; Yeş. 2:2-4) həmişə olmuşdur.

Septuagintaya bələd olan və YAHVE-nin Yerusəlimi bərpa edəcəyinə, ucaldacağına, Yerusəlimə dünyanı gətirəcəyinə dair peyğəmbərlərin çoxlu vədlərini bilən ilk yəhudi rəhbərlər bu vədlərin hərfi-hərfinə yerinə yetməsinə gözləyirdi.

Onlar Yerusəlimdə qalırdı (müq. et. Həv. 8:1). Lakin Müjdə, Əhdi-Ətiqdəki anlayışları inqilabi şəkildə genişlətməmişdir. Məsihin böyük tapşırığı (müq. et. Mat. 28:18-20; Luka 24:47; Həv. 1:8) imanlıların dünya onlara gəlsin deyərək gözləmələrini deyil, bütün dünyaya getmələrini buyurmuşdur. Əhdi-Cədidə Yerusəlim, Fələstinin bir şəhəri deyil, cənnətin metaforasıdır (müq. et. Vəhy 21:2).

XÜSUSİ MÖVZU: "YAHVE-nin ƏBƏDİ XİLAS PLANI" (SPECIAL TOPIC: YHWH's ETERNAL REDEEMPTIVE PLAN)

Bu mövzuya gəldikdə, oxucuya qərəzli olduğumu etiraf etməliyəm. Mənim sistematik teologiyam kalvinizm yaxud dispensasionalizm deyil, Məsihin böyük tapşırığına görə yevangelikalizmdir (müq. et. Mat. 28:18-20; Luka 24:46-47; Həv. 1:8). Mən inanıram ki, Allahın əzəldən bütün bəşəriyyətin xilasını üçün bir planı olmuşdur (məs., Yar. 3:15; 12:3; Çıx. 19:5-6; Yer. 31:31-34; Yez. 18; 36:22-39; Həv. 2:23; 3:18; 4:28; 13:29; Rom. 3:9-18,19-20,21-31) – Allahın surətinə və bənzərinə görə yaradılmış hər kəsin xilasını üçün (müq. et. Yar. 1:26-27). Əhdələr Məsihdə birləşmişdir (müq. et. Qal. 3:28-29; Kol. 3:11). İsa, Allahın əvvəllər gizli qalmış, indi isə açılmış olan sirridir (müq. et. Ef. 2:11-3:13)! Müqəddəs Yazının açarı İsrail deyildir, Əhdi-Cədidəki Müjdədir.

Bu "qərəzli" anlayış Müqəddəs Yazıya dair şərhlərimin hamısını müəyyən edir. Mən bütün mətnlərə bu anlayışla yanaşıram! Bəli, bu bir qərəzlilikdir (hər şərhçinin öz qərəzli fikirləri var!), ancaq bu qənaət Müqəddəs Yazıdan qaynaqlanır.

Yaradılış 1-2-ci fəsillərin əsas mövzusu, YAHVE-nin ən uca məxluqları olan insanlarla ünsiyyətdə olmaq üçün bir məkanı yaratmasıdır (müq. et. Yar. 1:26,27; 3:8). Fiziki yaradılış bu şəxslərə ilahi plan üçün zəmin hazırlayır.

1. Müqəddəs Avqustin bunu hər insanda olan, yalnız Allahın doldura biləcəyi bir boşluq olaraq təsvir etmişdir.
2. Klayv S. Lyuis (C.S. Lewis) yer kürəsini "toxunulmuş planet" (yəni insanlar üçün Allah tərəfindən hazırlanmış) olaraq adlandırmışdır.

Əhdi-Ətiqdə bu ilahi plana dair çoxlu işarələr vardır.

1. Yar. 3:15-də YAHVE günaha batmış insanlara ilk dəfə söz verir ki, onları günah və itaətsizlik bataqlığında tərks etməyəcək. Bu vəd İsrailə aid deyil idi, çünki Allah Yar. 12-də İbrahimi çağırırdı, əvvəl İsrail xalqı hələ yox idi.
2. Yaradılış 12:1-3-də YAHVE ilk olaraq İbrahimi çağırır və əhd xalqı olacaq İsrail haqqında ona vəhy verir. Lakin bu ilk çağırışda belə Allah bütün dünyanı nəzərdə tutur. Yar. 12:3-ə diqqət yetirin!
3. Çıxış 20-ci fəsildə (Qanunun Təkrarı 5) YAHVE Öz xüsusi xalqına yol göstərmək üçün Musaya Qanununu verir. Qeyd edək ki, Çıx. 19:5-6-da YAHVE İsrailin malik olacağı müstəsna münasibətlərini Musaya bildirir. Lakin İsrailin də İbrahim kimi dünyaya xeyir-dua vermək üçün seçildiyinə diqqət yetirin (müq. et. Çıx. 19:5, "Bütün yer üzünü Mənimdir"). İsrail xalqı, millətlərin YAHVE-ni tanıması və Ona cəlb olunması üçün bir vasitəçi olacaq idi. Təəssüf ki, onlar bunu bacara bilməmişlər (müq. et. Yez. 36:22-38).

4. 1-ci Padşahlar 8-ci fəsildə Süleyman məbədi təqdis edir, belə ki, hamı YAHVE-nin yanına gəlsin (müq. et. 1Pad. 8:43,60).
5. Zəburda – 22:27-28; 66:4; 86:9 (Vəhy 15:4)
6. Peyğəmbər vasitəsilə YAHVE Öz ümumdünya xilas planlarını bildirməyə davam etmişdir.
 - a. Yeşaya – 2:2-4; 12:4-5; 25:6-9; 42:6,10-12; 45:22; 49:5-6; 51:4-5; 56:6-8; 60:1-3; 66:18,23
 - b. Yeremya – 3:17; 4:2; 16:19
 - c. Mikeya 4:1-3
 - d. Malaki 1:11

Günaha batmış insanların əməllərinə deyil, YAHVE-nin mərhəmətinə əsaslanan "yeni əhd"-in (müq. et. Yer. 31:31-34; Yez. 36:22-38) meydana gəlməsi ilə xilasın ümumdünya olması vurğulanır. Artıq "yeni ürək", "yeni zəhin" və "yeni ruh" vardır. İtaət hələ də həyati önəm daşıyır, lakin təkcə kənardan, qanunlara zahiri riayətlə deyil, daxildən, ürəkdən itaət tələb olunur (müq. et. Rom. 3:21-31).

Əhdi-Cədidə ümumdünya xilas planı açıq bir şəkildə bir neçə cəhətdən təsdiq olunur.

1. Məsihin böyük tapşırığı – Mat. 28:18-20; Luka 24:46-47; Həv. 1:8
2. Allahın əzəli planı (yəni əvvəlcədən təyin olunmuş) – Luka 22:22; Həv. 2:23; 3:18; 4:28; 13:29
3. Allah hər insanın xilas olmasını istəyir – Yəh. 3:16; 4:42; Həv. 10:34-35; 1Tim. 2:4-6; Tit. 2:11; 2Pet. 3:9; 1Yəh. 2:2; 4:14
4. Məsih Əhdi-Ətiqlə Əhdi-Cədidi birləşdirir – Qal. 3:28-29; Ef. 2:11-3:13; Kol. 3:11. İnsanlar arasındakı bütün maneələr və fərqlər Məsihdə aradan qaldırılır. İsa, Allahın əvvəllər gizli qalmış, indi isə açılmış olan sirridir (müq. et. Ef. 2:11-3:13)!

Əhdi-Cədid İsrail üzərində deyil, İsa üzərində fokuslaşır. Diqqət mərkəzində bir millət və ya coğrafi bölgə deyil, Müjdə durur. İsrail birinci vəhy idi, İsa isə son vəhydir (müq. et. Mat. 5:17-48).

"Niyə Əhdi-Ətiqdəki vədlər Əhdi-Cədidəki vədlərdən bu qədər fərqli görünür" xüsusi mövzusunun oxumağınızı məsləhət görürəm. Bunu www.freebiblecommentary.org saytında tapa bilərsiniz.

1:9 "yuxarı qaldırıldı" Bu hadisə İsanın göyə qaldırılması olaraq bilinir. Dirilmiş Məsih əzəli izzətinə qayıtmışdır (müq. et. Luka 24:50-51; Yəh. 6:22; 20:17; Ef. 4:10; 1Tim. 3:16; İbr. 4:14; 1Pet. 3:22). Məchul növdə nəzərdə tutulan iş görəni şəxs Atadır. Bax: Həv. 1:2-dəki XÜSUSİ MÖVZU: "İSANIN GÖYƏ QALDIRILMASI".

Bu hadisəni təsvir etmək üçün istifadə olunmuş feilin müxtəlif variantlarına diqqət yetirin.

1. "göyə qaldırılmazdan", Həv. 1:2 – aorist məchul növ xəbər forması
2. "yuxarı qaldırıldı", Həv. 1:9 – aorist məchul növ xəbər forması
3. "göyə qaldırılan", Həv. 1:11 (Həv. 1:2-dəki feilin eynisi) – aorist məchul növ xəbər forması
4. "göyə aparıldı", Luka 24:51 (mətn variantı) – bitməmiş zaman məchul növ xəbər forması

Bax: Həv. 1:2-dəki XÜSUSİ MÖVZU: "İSANIN GÖYƏ QALDIRILMASI".

▣ **"bulud"** Buludlar mühüm esxatoloji işarə idi. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "BULUDLAR İÇİNDƏ GƏLMƏ" (SPECIAL TOPIC: COMING ON THE CLOUDS)

Buludlar içində gəlmə çox mühüm bir esxatoloji əlamət idi. Əhdi-Ətiqdə üç fərqli mənada işlənmişdir.

1. Allahın fiziki hüsurunu göstərmək üçün, *Şekina* izzət buludu (müq. et. Çıx. 13:21; 14:19,20,24; 16:10; 19:9; Say. 11:25; Neh. 9:19)
2. Allahın müqəddəsliyini örtmək üçün, belə ki, insan Onu görəni ölməsin (müq. et. Çıx. 33:20; Yeş. 6:5)

3. Allahın hərəkət etməsi üçün vasitə olaraq (müq. et. Zəb. 18:9; 104:3; Yeş. 19:1; Nah. 1:3; Həv. 1:9; 1Sal. 4:17)

Dan. 7:13-də buludlar ilahi-bəşəri Məsihin hərəkət etdiyi vasitə olub (Bax: Xüsusi mövzu: "Məsih"). Danielin bu peyğəmbərliyinə Əhdi-Cədidə 30 dəfədən çox istinad edilir. Məsihin göydəki buludlarla eyni əlaqəsini Mat. 24:30; 26:64; Mark 13:26; 14:62; Luka 21:27; Həv. 1:9,11; 1Sal. 4:17; Vəhy 1:7-də görmək olar.

1:10 "baxırdılar" Bu, perifrastik bitməmiş zamandır. Onlar İsanı mümkün qədər uzun görmək üçün var gücləri ilə çalışırdılar. İsa gözdən itəndən sonra belə baxmağa davam ediblər.

Bu söz Lukanın yazıları üçün səciyyəvidir (müq. et. Luka 4:20; 22:56; Həv. 1:10; 3:4,12; 6:15; 7:55; 10:4; 11:6; 13:9; 14:9; 23:1, Əhdi-Cədidə buna Lukanın Müjdəsindən və Həvarilərin İşlərindən kənarında ikicə dəfə rast gəlinir – 2-ci Korinfilərə 3-cü fəsildə). Bu sözün mənası "diqqətlə baxmaq" və ya "gözlərini zilləmək"dir.

▣ **"səmaya"** Qədim insanlar səmanın, yəni cənnətin yuxarıda olduğuna inanırdılar, bizim günümüzdə isə kainat haqqında daha dəqiq biliyə malik olduğumuz üçün bunun nisbi xarakter daşdığını anlarıq. Luka 24:31-də İsanın qeybə çəkildiyi (görünməz olduğu) deyilir. Bizim üçün bu, daha yaxşı təsvir ola bilər. Səma (cənnət, səmavi aləm) yuxarıda deyildir, bəlkə də zamanın və məkanın başqa bir ölçüsündədir. Səma bir yön deyildir, şəxsdir!

▣ **"ağ libaslı iki kişi"** Əhdi-Cədidə mələklər çox vaxt ağappaq libasları ilə tanınırlar (müq. et. Luka 24:4; Yəh. 20:12). İsa doğulanda, sınağa çəkiləndə, Getsamanidə dua edəndə, dilirəndə və göyə qaldırılanda mələklər peyda olmuşlar.

1:11 "Qalileyəyə" Luka Həvarilərin İşlərinin bir neçə yerində şagirdlərin qalileyəyə olduqlarını qeyd edir (müq. et. Həv. 2:7; 13:31). Yəhuda İskariyot istisna olmaqla On İki şagirdin hamısı Qalileyədən idi. O bölgənin əhalisinin böyük hissəsini qeyri-yəhudilər təşkil etdiklərinə və onlar şifahi ənənəyə (Talmuda) "koşer" (yəni ciddi) şəkildə riayət etmədiklərinə görə, Yəhudəyanın sakinləri qalileyəyə həqarətlə baxırdılar.

Ola bilər ki, Luka İsanın təxir edilən ikinci gəlişinə dair sonrakı sualların cavabını vermək üçün bunu belə təşkil etmişdir. Məsihçilər *parusiya* üzərində fokuslaşmamalı, xidmət etməyə və Müjdəni yaymağa diqqət verməlidirlər!

▣ **"İsa... qayıdacaq"** Bəzi ilahiyyatçılar "İsa" ilə "Məsih"i fərqləndirir.

Mələklər məhz onların tanıdıqları İsanın qayıdacağını təsdiq edirlər. İzzətlənmiş, göyə qalxmış Məsih, izzətlənmiş Nazareti İsanın Özüdür. O, Allah-insan olaraq qalır.

İsa buludlar içində aparıldığı kimi qayıdacaqdır (Bax: Həv. 1:9-dakı Xüsusi mövzu; müq. et. Mat. 10:23; 16:27; 24:3,27,37,39; 26:64; Mark 8:38-39; 13:26; Luka 21:27; Yəh. 21:22; 1Kor. 15:23; 1Sal. 1:10, 4:16; 2Sal. 1:7, 10; 2:1,8; Yaq. 5:7-8; 2Pet. 1:16; 3:4,12; 1Yəh. 2:28; Vəhy 1:7). İsanın ikinci gəlişi, Əhdi-Cədidin tez-tez təkrar olunan mühüm bir mövzudur. Müjdənin yazılması, erkən imanlılar cəmiyyətinin Məsihin tezliklə qayıtmasını gözlədiyinə görə bu qədər uzun çəkmişdir. İsanın ikinci gəlişinin gözlənilməyən təxiri, həvarilərin vəfat etməsi və bidətlərin meydana gəlməsi – bütün bunlar axırda cəmiyyəti İsanın həyat və təlimlərini yazmağa vadar etmişdir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 1:12-14

¹²Bundan sonra həvarilər Zeytun dağı adlanan yerdən Yerusəlimə endilər. Bu dağ Yerusəlimin yaxınlığındadır, oraya olan məsafə Şənbə yolu qədərdir. ¹³Onlar şəhərə girib qaldıqları evin yuxarı otağına çıxdılar. Oradakılar bunlar idi: Peter, Yəhya, Yaqub, Andrey, Filip, Tomas, Bartalmay, Matta, Halfay oğlu Yaqub, Millətçi Şimon və Yaqub oğlu Yəhuda. ¹⁴İsanın anası Məryəmlə qardaşları və başqa qadınlar da həvarilərlə birlikdə dayanmadan dua edirdilər.

1:12 "endilər" Luka 24:52-də "böyük sevinclə... qayıtdılar" deyə yazılmışdır.

▣ **"Zeytun dağı adlanan yerdən"** Bu Luka 24:50-yə zidd görünə bilər ("Bet-Anyadan"); lakin Luka 19:29 və 21:37-ni Mark 11:11-12 və 14:3 ilə müqayisə edin. Zeytun dağı olaraq bilinən silsilə, Yerusəlimdən təqribən 100-120 m hündürlüyündə yerləşən, Bet-Anyadan Qidron vadisi qarşısında, məbədlə üzbəüz uzanan 4 km uzunluğunda bir silsilə idi. Əhdi-Ətiqin esxatoloji peyğəmbərliklərində də bu dağın adı çəkilmişdir (müq. et. Zək. 14:4). İsa şagirdləri ilə birlikdə dua etmək və bəlkə də dincəlmək üçün oraya dəfələrlə getmişdir.

▣ **"oraya olan məsafə Şənbə yolu qədərdir"** Bir yəhudinin Şənbə günü gedə edə biləcəyi məsafəni rəbbilər müəyyən edirdi (müq. et. Çıx. 16:29; Say. 35: 5). Bu məsafə təqribən 2000 qulac (yaxud addım) idi; rəbbilərə görə bu, insanın Şənbə günündə Musanın Qanunu pozmadan yeriyə biləcəyi ən böyük məsafə idi.

1:13 "evin yuxarı otağı" Güman ki, onlar sonuncu şam yeməyini də orada keçirmişdilər (müq. et. Luka 22:12; Mark 14:14-15). Rəvayətə görə, ora Yəhya Markın (müq. et. Həv. 12:12) evinin yuxarı mərtəbəsi (2-ci və ya 3-cü mərtəbə) idi və Mark öz Müjdəsində Peterin xatirələrini yazmışdır. Yəqin ki, ora çox böyük bir otaq idi, 120 nəfər orada yerləşə bilirdi.

▣ **"onlar"** Bu, həvarilər siyahısının dörd variantından biridir (müq. et. Mat. 10:2-4; Mark 3:16-19; Luka 6:14-16). Siyahılar eyni deyildir. Adlar və adların ardıcılığı fərqlənir. Lakin dörd nəfərlik üç qrupda həmişə eyni şəxslərin adları yazılır. Peter həmişə birinci, Yəhuda axırıncıdır. Bu dörd nəfərlik üç qrupun bu cür təşkil olunması bəlkə də o adamların vaxtaşırı ailələri ilə maraqlanması və onların qayğısına qalması üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "HƏVARİLƏRİN ADLARI" (SPECIAL TOPIC: APOSTLES' NAMES)

	Matta 10:2-4	Mark 3:16-19	Luka 6:14-16	Həv. 1:12-18
1-ci qrup	Şimon (Peter) Andrey (Peterin qardaşı) Yaqub (Zavday oğlu) Yəhya (Yaqubun qardaşı)	Şimon (Peter) Yaqub (Zavday oğlu) Yəhya (Yaqubun qardaşı) Andrey	Şimon (Peter) Andrey (Peterin qardaşı) Yaqub Yəhya	Peter Yəhya Yaqub Andrey
2-ci qrup	Filip Bartalmay Tomas Matta (vergi yığan)	Filip Bartalmay Matta Tomas	Filip Bartalmay Matta Tomas	Filip Tomas Bartalmay Matta
3-cü qrup	Yaqub (Halfay oğlu) Tadday Şimon (kənanlı) Yəhuda (İskaryot)	Yaqub (Halfay oğlu) Tadday Şimon (kənanlı) Yəhuda (İskaryot)	Yaqub (Halfay oğlu) Şimon (zelot) Yəhuda (Yaqub oğlu) Yəhuda (İskaryot)	Yaqub (Halfay oğlu) Şimon (zelot) Yəhuda (Yaqub oğlu)

Luka 6:14-dəki qeydlərdən:

- ▣ **"Peter adını verdiyi Şimon"** On İki həvarinin üç başqa siyahısı vardır. Peter həmişə birincidir; Yəhuda İskaryot həmişə axırıncıdır. Hərəsi dörd nəfərdən ibarət üç qrup vardır, bu qruplar həmişə eyni qalır, ancaq qruplardakı adların qaydası çox vaxt dəyişir (müq. et. Mat. 10:2-4; Mark 3:16-19; Həv. 1:13).
- ▣ **"Andrey"** Bu yunan sözü "kişi kimi" mənasına gəlir. Yəh. 1:29-42-dən öyrəndiyimiz kimi, Andrey Vəftizçi Yəhyanın şagirdi idi və qardaşı Peter onu İsa ilə tanış etmişdir.
- ▣ **"Yaqub"** Bu ibrani adı (BDB 784) "devirən" mənasına gəlir (müq. et. Yar. 25:26). On İki şagird siyahısında Yaqub adında iki nəfər vardır. Biri Yəhyanın qardaşı (müq. et. Mark 3:17) və ən yaxın şagirdlərdən (Peter, Yaqub və Yəhya) biridir. Bu, Yəhyanın qardaşıdır.
- ▣ **"Yəhya"** Bu, Yaqubun qardaşı və ən yaxın şagirdlərdən biridir. Əhdi-Cədidin beş kitabının müəllifi və həvarilərdən ən uzun yaşayanıdır.
- ▣ **"Filip"** Bu yunan adı "atları sevən" deməkdir. Onun çağırılması Yəh. 1:43-51-də nəql edilir.
- ▣ **"Bartalmay"** Bu adın mənası "Ptolemeyin oğlu"dur. Ehtimal ki, o, Yəhyanın Müjdəsindəki Natanaeldir (müq. et. Yəh. 1:45-49; 21:20).
- ▣ **Matta"** Bu ibrani adı (*Mattitya*-dan, müq. et. 1Saln. 9:31; 15:18,21; 16:5; 25:3,21; Neh. 8) "YAHVE-nin hədiyyəsi" deməkdir. Levidən söhbət gədir (müq. et. Mark. 2:13-17).
- ▣ **"Tomas"** Bu ibrani adı "əkiz" və ya Didimus deməkdir (müq. et. Yəh. 11:16; 20:24; 21:2).
- ▣ **"Halfay oğlu Yaqub"** On İki şagird siyahısında Yaqub adında iki nəfər vardır. Biri Yəhyanın qardaşı (müq. et. Luka 6:17) və ən yaxın şagirdlərdən (Peter, Yaqub və Yəhya) biridir. Bu, "kiçik Yaqub" olaraq bilinəndir (müq. et. Mark 3:17).
- ▣ **"Millətçi adlanan Şimon"** Markın Müjdəsinin yunanca mətnində o "Kənançı" olaraq adlandırılır (həmçinin Mat. 10:4). Müjdəsinə romalıları üçün yazan Mark siyasi cəhətdən mənfəətli səsələnən "zelot" (millətçi, Romaya qarşı mübarizə aparən yəhudi) sözündən istifadə etmək istəməyib. Luka onu belə adlandırır (müq. et. Həv. 1:13). "Kənançı" sözünün bir neçə mümkün mənşəyi ola bilər.
1. Qalileyanın Kana adlı yerindən olan
 2. Əhdi-Ətiqədə tacir mənasında işlənən Kənançı terminindən
 3. ümumiyyətlə əslən Kənandan olan
- Luka səhv etməsə, zelot (millətçi) "vətənpərvər" mənasına gələn arami sözündən törəyir (müq. et. Həv. 1:17). İsanın seçdiyi on iki şagird bir sıra fərqli və rəqib qruplardan idi. Şimon, Roma hakimiyyətini zor gücü ilə devirmək ideyasını təbliğ edən millətçi qrupun üzvü idi. Şimon və Levi (yəni vergi yığan Matta) əvvəllər bir otaqda otura bilməyən insanlar idi.
- ▣ **"Yaqub oğlu Yəhuda"** O həmçinin "Lebbay" (müq. et. Mat. 10:3) və ya "Yəhuda" (müq. et. Yəh. 14:22) olaraq bilinirdi. Həm Tadday, həm də Lebbay "sevimli övlad" mənasına gəlir.
- ▣ **"Yəhuda İskaryot"** İki Şimon, iki Yaqub və iki Yəhuda vardır. İskaryot adının iki mümkün mənşəyi ola bilər:
1. Yəhudanın Keriot şəhərindən gələn adam (müq. et. Yeşua 15:23; bu halda bu adam Yəhudəyadan olan yeganə həvari idi)
 2. atasının adı (müq. et. Yəh. 6:71; 13:2,26)
 3. "xəncər adamı" və ya qatil; bu halda o da Şimon kimi bir zelot idi

- ▣ **"Peter"** Qalileyalı yəhudilərin əksəriyyətinin həm yəhudi adı (məs. "eşitmək" kökündən törəmiş Şimon ya da Simeon [BDB 1035, müq. et. Yar. 29:33]), həm də yunan adı (heç vaxt verilmir) var idi. İsa onu həmçinin "qaya" olaraq adlandırmışdır. "Qaya" yunan dilində *Petros*, arami dilində *Kefas*-dır (müq. et. Yəh. 1:42; Mat. 16:16).
- ▣ **"Andrey"** Bu yunan sözü "kişi kimi" mənasına gəlir. Yəh. 1:29-42-dən öyrəndiyimiz kimi, Andrey Vəftizçi Yəhyanın şagirdi idi və qardaşı Peter onu İsa ilə tanış etmişdir.
- ▣ **"Filip"** Bu yunan adı "atları sevən" deməkdir. Onun çağırılması Yəh. 1:43-51-də ətraflı şəkildə nəql edilir.
- ▣ **"Tomas"** Bu ibrani adı "əkiz" və ya Didimus deməkdir (müq. et. Yəh. 11:16; 20:24; 21:2).
- ▣ **"Bartalmay"** Bu adın mənası "Ptolemeyin oğlu"dur. Ehtimal ki, o, Yəhyanın Müjdəsindəki Natanaeldir ("Allahın hədiyyəsi" BDB 681 və 41) (müq. et. Yəh. 1:45-49; 21:20).
- ▣ **"Matta"** Ehtimal ki, bu söz "YAHVE-nin hədiyyəsi" mənasına gələn ibrancə *Mattenay* (BDB 683) ilə əlaqəlidir. Bu, Levinin başqa adıdır (müq. et. Mark 2:14; Luka 5:27).
- ▣ **"Yaqub"** (BDB 784, müq. et. Yar. 25:26) On İki şagird siyahısında Yaqub adında iki nəfər vardır. Biri Yəhyanın qardaşı (müq. et. Mark 3:17) və ən yaxın şagirdlərdən (Peter, Yaqub və Yəhya) biridir. Bu, "kiçik Yaqub" olaraq bilinəndir.
- ▣ **"Millətçi Şimon"** Markın Müjdəsinin yunanca mətnində o "Kənançı" olaraq adlandırılır (həmçinin Mat. 10:4). Müjdəsinə romalılar üçün yazan Mark siyasi cəhətdən mənfə səsələnən "zelot" (millətçi, Romaya qarşı mübarizə aparan yəhudi) sözündən istifadə etmək istəməyib. Luka onu belə adlandırır (müq. et. Luka 6:15 və Həv. 1:13). "Kənançı"nın bir neçə mümkün mənşəyi ola bilər.
 1. Qalileyanın Kana adlı yerindən olan
 2. Əhdi-Ətiqədə tacir mənasında işlənən Kənançı terminindən
 3. ümumiyyətlə əslən Kənandan olan.
 Luka səhv etmirsə, zelot (millətçi) "vətənpərvər" mənasına gələn arami sözündən törəyir (müq. et. Luka 6:25; Həv. 1:17). İsanın seçdiyi on iki şagird bir sıra fərqli və rəqib qruplardan idi. Şimon, Roma hakimiyyətini zor gücü ilə devirmək ideyasını təbliğ edən millətçi qrupun üzvü idi. Şimon və Levi (yəni vergi yığan Matta) əvvəllər bir otaqda otura bilməyən insanlar idi.
- ▣ **"Tadday"** O həmçinin "Lebbay" ("ürək adamı", müq. et. Mat. 10:3) və ya "Yəhuda" (müq. et. Luka 6:16; Yəh. 14:22; Həv. 1:13) olaraq bilinirdi. Tadday "sevimli övlad" (hərflər "döşlərdən") mənasına gəlir.
- ▣ **"Yəhuda İskaryot"** İki Şimon, iki Yaqub və iki Yəhuda vardır. "İskaryot"un iki mümkün mənşəyi ola bilər: (1) Yəhudanın Keriot şəhərindən gələn adam (müq. et. Yeşua 15:23) və ya (2) "xəncər adamı" yaxud qatil; bu halda o da Şimon kimi bir zelot idi.

XÜSUSİ MÖVZU: "İSKARYOT" (SPECIAL TOPIC: ISCARIOT)

Yəhuda Rəbb İsa haqqında eşitmişdi, Onu müşahidə etmişdi və bir neçə il ərzində Onunla yaxın ünsiyyətdə olurdu, lakin, görünür ki, hələ iman əsasında Onunla şəxsi münasibət qurmamışdı (müq. et. Mat. 7:21-23). Peter Yəhudanın sınağı qədər şiddətli bir sınağa çəkilib, lakin nəticə tamamilə fərqli olub (müq. et. Mat. 26:75). Yəhudanın xəyanətinin arxasındakı motivlər haqqında çoxlu mübahisələr gədir:

1. əsasən maddi (müq. et. Yəh. 12:6)
2. əsasən siyasi (Uilyam Klassen, "'Yəhuda – İsanı ələ vermiş şəxs yoxsa İsanın dostu?" [William Klassen, *Judas Betrayer or Friend of Jesus?*])

3. ruhani (müq. et. Luka 22:3; Yəh. 6:70; 13:2,27)

Şeytanın təsiri və ya cinə tutulması mövzusunda (Bax: Xüsusi mövzu: "Əhdi-Cədidə cinlər") ingilis dilində bir sıra yaxşı əsərlər vardır (ən çox güvəndiyim əsərdən başlamaqla ardıcıl olaraq təqdim olunur).

1. Merrill F. Unger, *Biblical Demonology, Demons in the World Today* (Merrill F. Unqer, "Müqəddəs Kitab demonologiyası, bu günkü dünyada cinlər")
2. Clinton E. Arnold, *Three Crucial Questions About Spiritual Warfare* (Klinton F. Arnold, "Ruhani müharibə haqqında üç həyati sual")
3. Kurt Koch, *Christian Counseling and Occultism, Demonology Past and Present* (Kurt Kox, "Məsihiçi məsləhətçiliyi və okultizm, demonologiya keçmişdə və bu gün")
4. C. Fred Dickason, *Demon Possession and the Christian* (Fred Dikason, "Cinə tutulma və məsihiçi")
5. John P. Newport, *Demons, Demons, Demons* (Con. P. Nyuport, "Cinlər, cinlər, cinlər")
6. John Warwick Montgomery, *Principalities and Powers* (Con Uorvik Montqomeri, "Başçılar və qüvvələr")

Mədəniyyətdən qaynaqlanan əsətlər və mövhumatlardan özünü gözləyin. Mat. 16:23-də Peter şeytanın təsiri ilə İsanı sınağa çəkir, əvəzedici ölümünə mane olmağa çalışır. Şeytan ardıcıl hərəkət edir. İsanın bizi xilas etmək üçün həyata keçirdiyi satınalma işinə maneə törətmək üçün əlindən gələni edir.

1. İsanı sınağa çəkir, Luka 4
2. Peterdən istifadə edir
3. Yəhudadan və Sinedriondan istifadə edir

Yəh. 6:70-də İsa hətta Yəhudanı iblis adlandırır. Müqəddəs Kitabda imanlıların cinə tutulması və ya cinlərin təsiri altına düşməsi mövzusunda toxunulmamışdır. Lakin imanlıların öz seçimlərinin və şəxslərinin imanlılara təsir etdiyi aşkardır (Bax: Xüsusi mövzu: "Şəxs olaraq şəxslər")!

"İskaryot" sözünün etimologiyası bir az qaranlıq qalır; lakin bir neçə mümkün variant vardır:

1. *Qeriyot*, Yəhudeyada bir şəhər (müq. et. Yeşua 15:25)
2. *Qartan*, Qalileyada bir şəhər (müq. et. Yeşua 21:32)
3. *Karōides*, Yerusəlimdə və ya Yerixonda xurma ağacılığı
4. *scortea*, döşlük və ya dəri çanta (müq. et. Yəh. 13:29)
5. *ascara*, özünü asma (ibranicə), Mat. 27:5-dən
6. qatil bıçağı (yunanca), o mənada ki, Yəhuda Şimon kimi zelot idi (müq. et. Luka 6:15)

1:14 "birlikdə" Bu mürəkkəb söz "eyni" (*homo*) və "ağıl emosiyası" (*thumos*) hissələridən ibarətdir. Bu bir şərt deyil, intizar atmosferi idi. Həvarilərin İşlərində belə münasibətdən dəfələrlə bəhs olunur (imanlıların birliyi, müq. et. Həv. 1:14; 2:46; 4:24; 5:12; 15:25; və başqalarının birliyi, Həv. 7:57; 8:6; 12:20; 18:12; 19:29).

NASB	"daim həsr edirdi"
NKJV	"davam edirdi"
NRSV	"mütəmadi həsr edirdi"
TEV	"tez-tez yığışdı"
NJB	"mütəmadi birləşirdi"

Bu söz (*pros* və *kaptereō*) məqsədli olmaq, təkidli olmaq və ya məqsədli surətdə çalışmaq mənasına gəlir. Lukanın tez-tez istifadə etdiyi bu söz (müq. et. Həv. 1:14; 2:42,46; 6:4; 8:13; 10:7) perifrastik indiki zaman məlum növ xəbər formasındadır.

▣ **"başqa qadınlar da"** İsa və həvarilər ilə birlikdə səyahət edərək qayğılarına qalan bəzi qadınlar da var idi (müq. et. Mat. 27:55-56; Mark 15:40-41; Luka 8:2-3; 23:49; Yəh. 19:25). Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "İSA VƏ ŞAĞİRDƏRİ İLƏ SƏYAHƏT EDƏN QADINLAR" (SPECIAL TOPIC: WOMEN WHO TRAVELED WITH JESUS AND HIS DISCIPLES)

Matta 27:55-56

Məcdəlli Məryəm
Yaqub və Yusifin anası
Məryəm

Zavdayın oğullarının
anası (Yaqub və Yəhya)

Mark 12:41-44

Məcdəlli Məryəm
kiçik Yaqubun, Yusifin
anası Məryəm

Şalomit

Luka 8:2-3; 23:49

Məcdəlli Məryəm
Xuzanın (Hirodun
eşikağası) arvadı
Yoxanna

Şoşanna və başqaları

Yəhya 19:25

İsanın anası Məryəm
Onun anasının bacısı

Məryəm, Klopanın
arvadı
Məcdəlli Məryəm

Aşağıda Mark 15:40-41-ə dair şərhimdə bu qadınlar haqqındakı qeydlərim verilir:

"Olub-keçənlərə uzaqdan baxan qadınlar da var idi". Bir neçə qadın həvarilərə maddi və fiziki xidmətlər etmişdir (yemək bişirmək, paltar yumaq kimi işlər, müq. et. Mark 15:41; Mat. 27:55; Luka 8:3).

"Məcdəlli Məryəm". Məcdəl, Qalileya dənizində, Tiberiyadan 5 km şimalda yerləşən kiçik bir şəhər idi. İsa Məryəmdən bir neçə cin qovandan sonra (müq. et. Luka 8:2) Məryəm Qalileyadan Onun ardınca gəlməyə başladı. Məryəm ədalətsizcəsinə fahişə adlandırılmışdır, halbuki Əhdi-Cədidə buna dair məlumat yoxdur.

"kiçik Yaqubun və Yusifin anası Məryəm". Mat. 27:56-da o, "Yaqub ilə Yusifin anası Məryəm" adlandırılmışdır. Mat. 28:1-də o, "o biri Məryəm" adlandırılmışdır. Sual budur ki, o, kimin arvadı idi? Yəh. 19:25-ə görə ola bilər ki, o Klopanın arvadı olub, lakin onun oğlu Yaqub "Halfay oğlu" olaraq adlandırılır (müq. et. Mat. 10:3; Mark 3:18; Luka 6:15).

"Şalomit". O, İsanın ən yaxın şagird əhatəsinə daxil olan Yabub və Yəhyanın anası və Zavdayın arvadı idi (müq. et. Mat. 27:56; Mark 15:40; 16:1-2).

Aşağıda Yəh. 19:25-ə dair şərhimdə bu qadınlar haqqındakı qeydlərim verilir:

"İsanın çarmıxı yanında anası, anasının bacısı, Klopanın arvadı Məryəm və Məcdəlli Məryəm dayanmışdı" Burada dörd yoxsa üç adın çəkildiyi barədə çoxlu müzakirələr gedir.

Dörd adın çəkilməsi ehtimalı daha yüksəkdir, çünki Məryəm adında iki bacı ola bilməzdi. Məryəmin bacısı Şalomitin adı Mark 15:40 və Mat. 27:56-da çəkilmişdir. Əgər bu doğrudursa, onda Yaqub, Yəhya və İsa qohum idilər. II əsrə aid bir rəvayətdə (Hegesippus) Klopanın Yusifin qardaşı olduğu bildirilir. Məcdəlli Məryəm, İsanın yeddi cin qovduğu qadın idi və İsa diriləndən sonra ilk əvvəl məhz bu Məryəmə görünmüşdür (bax: Yəh. 20:1-2; 11-18; Mark 16:1; Luka 24:1-10).

- ▣ **"qardaşları"** İsanın bəzi ögey qardaşlarının adlarını bilirik: Yəhuda, Yaqub (bax: Həv. 12:17-dəki Xüsusi mövzu) və Şimon (müq. et. Mat. 13:55; Mark 6:3 və Luka 2:7). Onlar əvvəllər imansız idi (müq. et. Yəh. 7:5), sonra isə şagirdlərin "daxili qrupu" nun bir hissəsi olublar. Məryəmin "daimi bakirəliyi" doktrininin tarixinə dair maraqlı qısa məlumat üçün bax: F.F. Bryus, "Yeni beynəlxalq şərh, Həvarilərin İşləri" (F. F. Bruce, *New International Commentary, Acts*), s. 44, səhifəaltı qeyd 47.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 1:15-26

¹⁵Həmin günlərdə təxminən yüz iyirmi bacı-qardaşdan ibarət olan toplantı arasından Peter qalxıb dedi: ¹⁶«Qardaşlar, İsanı tutanlara yol göstərən Yəhuda haqqında Müqəddəs Ruhun Davudun dili ilə əvvəlcədən dediyi Müqəddəs Yazı sözləri yerinə yetməlidir. ¹⁷Yəhuda bizə qoşuldu, bu xidmətdən ona da pay düşdü. ¹⁸Bu adam etdiyi haqsızlığın haqqına bir tarla satın aldı, sonra da oradan kəlləmayallaq aşıb qarnı yırtıldı və bağırsaqları töküldü. ¹⁹Bütün Yerusəlim əhalisi bunu eşitdi və o yeri öz dillərində "Haqal-Dema", yəni "Qan tarlası" adlandırdı. ²⁰Axi Zəbur kitabında yazılıb:

“MƏSKƏNİ VİRAN OLSUN,
KİMSƏSİZ, BOŞ QALSIN” VƏ
“VƏZİFƏSİNİ BAŞQASI TUTSUN”.

²¹⁻²²Buna görə də Rəbb İsanın aramızda gəlib-gətdiyi müddət ərzində, yəni Yəhyanın vəftizindən başlayaraq Rəbb İsanın göyə qaldırıldığı günə qədər yanımızdakılardan bir kişi Onun dirilməsinə bizimlə birgə şahid olmalıdır». ²³Beləliklə, iki nəfəri – Barsabba çağırılan, həm də Yust adlanan Yusifi və Mattiyanı namizəd göstərdilər. ²⁴Sonra dua etdilər: «Ya Rəbb, Sən hamının ürəyindən xəbərdarsan. Bu iki nəfərdən birini seçib bizə göstər ki, ²⁵qoy onlardan biri bu xidmətə – həvari vəzifəsinə keçsin. Çünki Yəhuda öz yerini tutsun deyə bu işi atdı». ²⁶Sonra püşk atdılar. Püşk Mattiyaya düşdü və o, həvari sırasına – on bir nəfərin yanına keçdi.

1:15 "Həmin günlərdə" (*en tais hēmerais*) Bu ifadə Həvarilərin İşlərinin açılış fəsilərində tez-tez işlənir (müq. et. Həv. 1:15; 2:18; 5:37; 6:1; 7:41; 9:37; 11:27; 13:41). Luka digər şahidlərin mənbələrindən istifadə edir. O həmçinin qeyri-müəyyən vaxtdan bəhs edərək "gündən-günə" (*kath hēmeran*) ifadəsindən də istifadə edir (müq. et. Həv. 2:46,47; 3:2; 16:5; 17:11,31; 19:9). Həv. 15-dən sonra nəql edilən hadisələrin çoxunda Luka şəxsən iştirak etmişdir. O hələ də "gün" sözündən tez-tez istifadə edir, ancaq bu qeyri-müəyyən, idiomatik ifadələrdəki qədər tez-tez deyil.

▣ **"Peter qalxıb"** Peter açıq-aşkar həvarilərin sözcüsüdür (müq. et. Matta 16). Müqəddəs Ruhun gəlişindən sonra cəmiyyətin ilk vəzini (müq. et. Həv. 2) və Həv. 3-də ikinci vəzini məhz Peter vermişdir. İsa dirildəndən sonra ən birinci məhz Peterə görünür (müq. et. Yəh. 21 və 1Kor. 15:5). Onun ibrani adı "Şimon"dur (müq. et. Həv. 15:14; 2Pet. 1:1). Yunanca "Simon" olaraq yazılır. "Peter" (*petros*) yunan dilində "parçalanmış qaya" deməkdir. Arami dilində bu ad "Kefa" və ya "dərin qayalıq" deməkdir (müq. et. Mat. 16:18).

▣ **"təxminən yüz iyirmi bacı-qardaşdan ibarət olan toplantı"** Bu fraza UBS⁴-ün yunanca mətnində mötərizə içindədir. Yəqin ki, bu qrupa on bir həvari, İsanı müşayiət edən qadınlar və İsanın vəz və şəfa xidmətində iştirak edən başqa şagirdlər daxil idi.

1:16 "Müqəddəs Yazı" Əhdi-Cədidə "Müqəddəs Yazı" ifadəsi həmişə (2Pet. 3:15-16 istisna olmaqla) Əhdi-Ətiqə işarə edir (məs., Mat. 5:17-20; 2Tim. 3:15-17). Bu mətnə həmçinin Müqəddəs Ruhun Davuda ilham verdiyi təsdiq olunur (müq. et. 2 Pet. 1:21). Bu eyni zamanda ibrani Müqəddəs Kitabının "Yazılar" bölməsinin kanonik olduğuna işarə edir.

XÜSUSİ MÖVZU: "İLAHİ İLHAM" (SPECIAL TOPIC: INSPIRATION)

Bu, Allahın Öz işlərini, vədlərini və insanlar üçün iradəsini Öz Ruhunu ilə yazdırmaqda fəal olduğu qənaətidir. Allahın Özünü tanıtmamasının "məğzi"dir! Buna "vəhy" deyilir. Vəhyin gələcək nəsillər üçün yazılması prosesinə "Allahdan ilham alma" və ya "ilahi ilham" deyilir.

Müqəddəs Kitabda "Allahdan ilham almış" ifadəsinə bircə dəfə 2Tim. 3:16-da rast gəlinir və həmin ifadənin hərfi tərcüməsi "Allahın nəfəs verdiyi"dir. Qeyd edək ki, Əhdi-Cədidə "Yazı" deyildikdə həmişə Əhdi-Ətiqə nəzərdə tutulur (2Tim. 3:15-də Timoteyin yəhudi tərbiyəsindən bəhs olunur). Müqəddəs Yazının iki məqsədinə diqqət yetirin.

1. xilas gətirən hikmət, 2Tim. 3:15

2. salehlik tərbiyəsi, 2Tim. 3:16

Yəh. 5:39, 1 Kor. 15:3-4 və 1Pet. 1:10-12-də Əhdi-Ətiqin Məsihə işarə etdiyinə dair yazılanlara diqqət yetirin. Luka 24:25-27-də İsanın Özü bunu təsdiq edir! Əhdi-Ətiq müəlliflərini Ruh yönləndirmişdir (müq. et. 2Pet. 1:20-21). İmanlılar cəmiyyəti Əhdi-Ətiqin kanonunu qəbul etmişdir (bax: Xüsusi mövzu: "Kanon"). Onlar Əhdi-Ətiqi tamamilə Allahdan ilham almış yazı sayırdı (müq. et. Mat. 5:17-19). Lakin onlar həmçinin İsanın sözləri və işləri olan Əhdi-Cədidin son vəhy olduğunu dərk edirdi (müq. et. Mat. 5:21-48; İbr. 1:1-2). İsa, YAHVE-nin tam son və kamil vəhyidir (müq. et. Yəh. 1:1-5,14; Kol. 1:15-16). İsa, Əhdi-

Ətiqin Məsihə dair vədini yerinə yetirir (Mat. 26:31,56; 14:27,49; Luka 20:17; Yəh. 12:14-16; 13:18; 15:25; 17:12; 19:24-36; Həv. 1:16; 3:18,21-26; 4:25-28).

İnsanın Yazını anlaması üçün zehninin və ürəyinin Ruh tərəfindən açılması vacibdir (müq. et. Həv. 8:34-35; 13:27). Ruh Müqəddəs Kitabın müəlliflərini yönəltmişdir və onlar Allahın İsanın şəxsində Özünü tanıtmaları ilə bağlı həqiqətləri bəşəri sözlər, idiomlar və misallar ilə ifadə etmişlər (müq. et. Yəh. 14:26; 15:26-27; 1Kor. 2:10-11,13-16).

Bunun yaxşı qısa izahatı Milard C. Eriksonun "Məsihçi teologiyası" (Millard J. Erickson, *Christian Theology*, 2nd ed., ss. 224-245) kitabında verilmişdir.

Həmçinin "şifahi" ünsiyyətə adət etmiş bir cəmiyyətdən yazılı mətnlərə keçmə prosesi haqqında məlumat, Con H. Uolton və D. Brent Sendinin "Müqəddəs Yazının itmiş dünyası" (John H. Walton and D. Brent Sandy, *The Lost World of Scripture*, 2013) kitabında verilmişdir.

▣ **"...məlidir"** Yunan mətnində zərurəti bildirən *dei* sözü işlənmişdir. Bu söz bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasındadır və Həv. 1:20-dəki sitatların birincisinə aiddir.

Vacibliyi bildirən bu söz, İsanın həyatını və erkən imanlılar cəmiyyətini Əhdi-Ətiq yazılarının davamı olaraq dərk edən Luka üçün səciyyəvidir (müq. et. Luka 18:31-34; 22:37; 24:44). Lukanı bundan tez-tez istifadə edir (müq. et. Luka 2:49; 4:43; 9:22; 11:42; 12:12; 13:14,16,33; 15:32; 17:25; 18:1; 19:5; 21:9; 22:7,37; 24:7,26,44; Həv. 1:16,21; 3:21; 4:12; 5:29; 9:6,16; 14:27; 15:5; 16:30; 17:3; 19:21,36; 20:35; 23:11; 24:19; 25:10,24; 26:9; 27:21,24,26). Mənası "vacibdir", "lazımdır", "labüddür". Müjdənin meydana gəlməsi və artması təsadüf deyildir, Allahın əvvəlcədən təyin olunmuş planı və Əhdi-Ətiq yazılarının yerinə yetməsidir (LXX-dən istifadə).

▣ **"yerinə yetməlidir"** Bu Əhdi-Ətiq sitatlarını oxuyarkən (Həv. 1:20), Zəburun müəllifinin bu sözləri Yəhudanın xəyanətini təsvir etmək məqsədilə yazmadığını görürük (Zəb. 69:25; 109:8). Həvarilər Əhdi-Ətiqi İsa ilə yaşadıkları təcrübələrinə əsasən şərh ediblər. Buna tipoloji şərh deyilir (müq. et. Həv. 1:20). Ehtimal ki, İsa Xamma yolunda iki şagirdlə yeriyib söhbət etdikdə Özü bunun nümunəsini göstərmişdir (müq. et. Luka 24:13-35, xüs. Həv. 1:25-27). Erkən dövrün məsihçi şərhçiləri Əhdi-Ətiqdəki hadisələrlə İsanın həyatı və təlimləri arasında paralellər görürdü. Onlar İsanı Əhdi-Ətiqin peyğəmbərliklərinin yerinə yetməsi sayırdı. Hal-hazırda imanlılar bu cür yanaşmadan ehtiyatlanmalıdırlar! Allahdan ilham almış Əhdi-Cədid müəllifləri həm xüsusi ilhamın təsiri altında, həm də İsanın həyatına və təlimlərinə şəxsən bələd olaraq yazıblar. Biz onların şəhadətinin həqiqətini və səlahiyyətini təsdiq edirik, lakin onların üsullarından istifadə edə bilmirik.

XÜSUSİ MÖVZU: "TİPOLOGİYA" (SPECIAL TOPIC: TYPOLOGY)

Filonun və erkən imanlılar cəmiyyətinin alleqoriyadan istifadəsi Paulun bu üsuldən istifadəsindən xeyli fərqlənirdi. Filon tarixi fona heç əhəmiyyət verməyib və müəllifin məqsədinə tamamilə yad olan təlimlər yaradıb (Platonun düşüncəsində paralellər tapıb). Paulun yanaşmasını "tipologiya" olaraq səciyyələndirmək daha yaxşıdır. Paul Yaradılış Kitabının tarixi fonunu və köhnə əhdlə yeni əhdin vəhdətini qəbul edirdi, buna görə də bunların eyni Allahdan qaynaqlanması əsasında onların oxşarlıqları üzərində qura bilirdi. Bu konkret kontekstdə (yəni Qal. 3-4) Paul Allahın İbrahimlə və Musayla bağladığı əhdləri müqayisə edərək nəticələrini Yer. 31:31-34-ə və Əhdi-Cədidə tətbiq edir.

Qal. 4:21-31-də dörd əlaqədən bəhs olunur.

1. iki ana iki ailəni təmsil edir: biri təbii yolla, o biri isə fəvqəltəbii vədlə meydana gəlir
2. bu iki ana arasında və övladları arasında münafişə yaranıb; beləcə imanlıları yəhudiləşdirməyə çalışanların təlimi və Paulun Müjdəsi arasında münafişə var idi
3. hər iki qrup İbrahimin övladı olduğunu iddia edirdi, lakin biri Musanın Qanununun əsarətində kölə idi, o biri isə Məsihin tamamlanmış işində azad idi
4. bu fərqli əhdlər iki dağa – Musa Sina dağına, İbrahimsə Sion dağına bağlı idi. Sion yaxud Moriya dağı, İbrahimin İshaqı qurban gətirdiyi yer (müq. et. Yar. 22) idi və sonra Yerusəlim oldu. İbrahim

dünyəvi Yerusəlimi istəməyib, səmavi şəhəri axtarib (İbr. 11:10; 12:22; 13:14, Yeni Yerusəlim, Yeş. 40-66).

Paul bu tipologiyadan bu səbəblərə görə istifadə edib:

1. İbrahimin əsl nəslı olduqlarını iddia edən yalançı müəllimlər eyni üsuldan istifadə ediblər
2. ehtimal ki, yalançı müəllimlər özlərinin yəhudi əhd teologiyasını əsaslandırmaqdan ötrü Musanın yazılarında alleqoriyadan istifadə ediblər, buna görə Paul da yəhudi inancının atası İbrahimdən istifadə edir
3. bəlkə də Paul 30-cu ayədə sitat gətirdiyi, təbii oğlu "qovmağı" əmr edən Yar. 21:9-10-a görə bundan istifadə edib; Paulun analogiyasında bu, imanlıları yəhudiləşdirməyə çalışanlara işarə edir
4. ola bilsin, Paul bundan yəhudilərin yalançı müəllimlərinin müstəsnalıq iddialarına, ələlxüsus başqa millətlərə həqarətlə baxdıqlarına görə istifadə edib; Paulun tipologiyasında başqa millətlər Allah tərəfindən qəbul olunur, öz milli mənsubiyyətinə arxayın olanlar isə rədd olunur (müq. et. Mat. 8:11-12)
5. ehtimal ki, Paul Qal. 3-4-də "oğulluq" və "varislik" üzərində aksent etdiyinə görə bu tipologiyadan istifadə edib. Paulun təliminin məğzi bu idi ki, Allahın ailəsinə qəbul etməyimiz öz təbii cismani nəslimizə görə deyil, yalnız imanla, Məsih vasitəsilə baş verir.

▣ **"Yəhuda"** Yəhudanın əvəzində başqa bir həvarinin seçilməsinə onun ölməsi deyil, imandan dönməsi səbəb olmuşdu. Həv. 1:20b-də Yəhudanın davranışı bir peyğəmbərliyin yerinə yetməsi olaraq qiymətləndirilib.

Əhdi-Cədidə Yaqubun vəfatından sonra başqa bir həvarinin seçildiyi qeyd edilməyib (müq. et. Həv. 12:2). Yəhudanın həyatında çoxlu sirlər və faciə vardır. Çox güman ki, o, qalileyalı olmayan yeganə həvari idi. O, həvarilərin pulundan məsul xəzinədar olaraq seçilmişdi (müq. et. Yəh. 12:6). İsa ilə olduqları müddətdə pul oğurlamaqda günahlandırılıb. Bir peyğəmbərliyin yerinə yetməsi və şeytanın hücum etdiyi şəxs olduğu deyilib. Yəhudanın motivləri heç vaxt açıqlanmayıb, ancaq peşmançılığı onu rüsvəti qaytarıb intihar etməyə vadar edib.

Yəhuda və onun motivasiyası haqqında çoxlu fərziyyələr irəli sürülür. Yəhya'nın Müjdəsində Yəhudanın adı mənfi mənada tez-tez çəkilir (müq. et. Yəh. 6:71; 12:4; 13:2,26,39; 18:2,3,5). Müasir "İsa Məsih Superulduz" ("Jesus Christ Superstar") rok-operasında Yəhuda, İsanı yəhudi "məsih" rolunu yerinə yetirməyə – yəni romalıları məğlub edib pisləri cəzalandırmağa və Yerusəlimi dünyanın paytaxtına çevirməyə məcbur edən sadıq, lakin həvəsdən salınmış bir şagirdi kimi təsvir olunub. Ancaq Yəhya Yəhudanın motivlərini tamahkarlıq və şər kimi təsvir edir.

Əsas məsələ, Allahın tam ixtiyarı və insanın azad iradəsi ilə bağlı teoloji problemdir. Allah və ya İsa Yəhudadan istifadə edibmi? Yəhudanın hərəkətlərinə Şeytan nəzarət edibsə və ya Allah onun İsaya xəyanət edəcəyini əvvəlcədən bildiribsə, Yəhuda buna görə məsuliyyət daşıyırmı? Müqəddəs Kitabda bu sualların cavabı açıq şəkildə verilməyib. Allah tarixə nəzarət edir, gələcək hadisələri bilir, amma insanın seçimləri və hərəkətləri üçün insanın özü məsuliyyət daşıyır. Allah ədalətlidir, insanları manipulyasiya etməz.

Yəhudanı müdafiə etməyə cəhd göstərən yeni bir kitab vardır – "Yəhuda – İsanı ələ vermiş şəxs yoxsa İsanın dostu?", müəllifi Uilyam Klassen (William Klassen, *Judas, Betrayer or Friend of Jesus?* Fortress Press, 1996). Mən müəlliflə razlaşmıram, lakin kitab çox maraqlı və düşündürücüdür.

▣ **"İsanı tutanlara yol göstərən"** Matta 26:47-50-yə dair şərhimdən (see www.freebiblecommentary.org) bir sitatı diqqətinizə çatdırıram.

"Yəhudanın motivasiyası haqqında çoxlu mübahisələr gedir. Bu məsələnin qaranlıq qaldığını söyləmək lazımdır. Onun Mat. 26:49-da İsanı öpməsi ya (1) əsgərlərə tutulacaq adamı göstərən işarə olub (müq. et. Mat. 26:48), ya da müasir bir fərziyyəyə görə (2) Yəhuda İsanı hərəkətə keçməyə vadar etməyə çalışırdı (müq. et. Mat. 27:4). İncilin başqa yerlərində onun başlanğıcdan oğru və imansız olduğu söylənir (müq. et. Yəh. 12:6).

Luka 22:52-də o izdihamın kimlərdən ibarət olduğu bildirilir. Orada romalı əsgərlər var idi, çünki qanuna görə qılınc daşımaq haqqı yalnız onlara verilmişdi. Həmçinin məbəd polisinin də orada olduğunu bilirik, çünki onlar adətən dəyənəklər daşıyırdı. İsanı tutmağa gələnlər arasında Sinedrionun üzvləri də var idi (müq. et. Mat. 26:47,51)".

1:17 İsa tərəfindən seçilməyinə, sözlərini eşidib möcüzələrini görməyinə, İsanın yolunda missiyaya göndərilməyinə, yuxarı otaqda və bu hadisələrdə iştirak etməyinə baxmayaraq, Yəhuda İsağa xəyanət etmişdir!

1:18

NASB, NKJV,

NRSV, NJB,

NIV

"kəlləmayallaq yıxılıb qarnı yırtıldı"

TEV

"orada öz ölümünə düşdü və qarnı yırtıldı"

Ehtimal ki, "kəlləmayallaq yıxılmaq", "şişmək" mənasına gələn tibbi termin idi (bax: Multon və Milligan, "Yunanca Əhdi-Cədid lüğəti" [Moulton and Milligan, *The Vocabulary of the Greek Testament*], ss. 535-536) - məhz bu termin bəzi ingiliscə tərcümələrdə (məs., Phillips, Moffatt və Goodspeed) işlənmişdir.

Yəhudanın ölümünün fərqli versiyalarına (Mat. 27:5 və Həv. 1:18) dair yaxşı tədqiqat üçün bax: "Müqəddəs Kitabın çətin yerləri" (*Hard Sayings of the Bible*), ss. 511-512.

▣ **"Bu adam... bir tarla satın aldı"** 18-19-cu ayələr, müəllifin oxucuya verdiyi əlavə izahatdır və bəzi tərcümələrdə mötərizə içində verilir (müq. et. NASB, NKJV, NRSV, NJB, NIV). Mat. 27:6-8-dən öyrəndiyimiz kimi, kahinlər Əhdi-Ətiqdəki bir peyğəmbərliyin yerinə yetməsi olaraq bu torpaq sahəsini satın alıblar (müq. et. Mat. 27:9). Kahinlər Yəhudanın bu pulunu murdar sayıb, sahibi çıxmayan meyitlərin dəfn olunması üçün bir tarla almağa sərf ediblər. 18-19-cu ayələrdə Yəhudanın özünün də məhz o tarlada öldüyü bildirilir. Yəhudanın ölümünə dair bu məlumat başqa heç bir yerdə yoxdur.

1:19 "öz dillərində" İsanın dövründə bir çox yəhudilər ibrancə nə oxuya, nə danışa bilirdi, lakin buna oxşar başqa bir sami dilində – farsların hakimiyyəti illərində öyrəndikləri arami dilində – oxuyub danışırıdı. Təhsilli insanlar ibrani dilində də danışa və oxuya bilirdi. İsa sinaqoqlarda Müqəddəs Yazını oxuyanda ibrani dilində istifadə edirdi. Fələstində yaşayan insanların çoxu iki dilli (koynə yunancası və aramicə) və ya üç dilli (koynə yunancası, aramicə və ibrancə) idi. İsa adətən aramicə danışırıdı. İncildə İsanın transliterasiya edilmiş bütün sözləri arami dilindədir.

NASB, NRSV "Haqaldama, yəni Qan tarlası"

NKJV

"Aqel dama, yəni Qan tarlası"

TEV

"Aqeldama – bu, Qan tarlası mənasına gəlir"

NJB

"Qan sahəsi... Haqel-dama"

Bu, arami sözünün transliterasiyasıdır. Bir dildən başqasına eyni şəkildə transliterasiya etmək həmişə çətinidir. Bu ad, yunanca yazılış variantlarından asılı olmayaraq, aramicə "qan tarlası" deməkdir. Bunun belə mənaları ola bilər:

1. qan pulu ilə satın alınmış tarla (müq. et. Mat. 27:7a)
2. qan tökülən tarla (müq. et. Həv. 1:18)
3. qatillərin yaxud yadellilərin basdırıldığı tarla (müq. et. Mat. 27:7b)

1:20 Burada Zəburdan iki sitat gətirilir. Birincisi Zəb. 69:25-dir. Orijinalda cəm formada olan bu frazadan Yəhudanı lənətləmək üçün istifadə olunur. İkinci sitat Zəb. 109:8-dəndir (LXX). Həv. 1:21-26-da bəhs olunan Yəhudanın əvəz edilməsi üçün əsas verən peyğəmbərlik olaraq xidmət edir.

Müasir imanlılar belə tipoloji hermenevtikanı tətbiq edə bilməz, çünki tarixin bu mərhələsində heç birimiz Allahdan ilham almış şərhçi sayıla bilmərik. Müqəddəs Kitabı yazan şəxslər, daha sonrakı dövrlərdə yaşayan imanlılar üçün artıq ölçətməz bir səviyyədə Ruh tərəfindən yönəldilmişlər. Hamımız Ruh tərəfindən

nurlandırılıq, amma bəzən aramızda fikir ayrılığı olur (bax: Həv. 1:16-dakı XÜSUSİ MÖVZU: "İLAHİ İLHAM").

NASB, NKJV,
NJB "vəzifə"
NRSV "gözetçi vəzifələri"
TEV "xidmət yeri"

Septuaqintada *episkopē* sözünün "vəzifəli şəxsin məsuliyyəti" yaxud "xidməti" mənə çaları vardır (müq. et. Say. 4:16; Zəb. 109:8). Roma katolik kilsə sistemində bu söz, "yepiskop", bir vəzifə mənasında qəbul olunub, yunan dilində isə bu sadəcə yunan şəhər-dövlətində "rəhbər" sözü idi (müq. et. NIV), necə ki yəhudilər "ağsaqqal" (*presbuteros*) sözünü "rəhbər mənasında işlədiblər (məs., Yar. 50:7; Çıx. 3:16,18; Say. 11:16,24,25,39; Qan. 21:2,3,4,6,19,20 və s.). Buna görə də, bəlkə Yaqub istisna edilməklə, "gözetçi" və "ağsaqqal" sözləri həvarilər vəfat edəndən sonra pastor mənasına gəlməyə başlamışdır (müq. et. Həv. 20:17,28; Tit. 1:5,7; Fil. 1:1).

1:21 "olmalıdır" Bu, *dei* sözüdür (Həv. 1:16-dakı ətraflı qeydə bax). Yəqin ki, Peter On İki həvarinin on iki qəbiləni yaxud çox mühüm olan başqa bir rəmzi təmsil etdiyini hiss edirdi.

1:21-22 Bunlar, həvarilik üçün tələb olunan xüsusiyyətlərdir (Bax: Həv. 14:4: Xüsusi mövzu: Göndərmək [*apostellō*]). Qeyd edək ki, burada İsanın yer üzündəki xidmətinin müddəti boyunca On İki şagirdindən başqa Onun ardınca gedən imanlılar olduğu bildirilir. Bu meyarlara görə bəziləri daha sonra Paulun həvariliyini rədd ediblər.

Çox güman ki, Lukanın daxil etdiyi bu iki ayə, bundan sonra haqqında heç nə eşitmədiyimiz Mattiyanın seçilməsini deyil, həvarilərin şəhadətinin üstünlüyünü göstərmək məqsədi daşıyır. İmanlılar cəmiyyəti və Əhdi-Cədid yazıları İsanın həyatı və təlimləri üzərində qurulacaqdır, lakin İsanı görən şahidlərin avtoritetli şəhadəti və Əhdi-Cədidin seçilmiş teoloji şəhadəti vasitəçi rolu oynayacaqdır. Bu, "on iki"nin rəmziliyi məsələsi deyil, teoloji məsələdir!

XÜSUSİ MÖVZU: "ON İKİ SAYI" (SPECIAL TOPIC: THE NUMBER TWELVE)

On iki həmişə təşkilatın rəmzi sayısı olmuşdur (bax: Xüsusi mövzu: "Müqəddəs Yazıda rəmzi rəqəmlər")

- A. Müqəddəs Kitabdan kənarında
 - 1. on iki Zodiak bürcü
 - 2. ilin on iki ayı
- B. Əhdi-Ətiqdə (BDB 1040 və 797)
 - 1. Yaqubun oğulları (yəhudi qəbilələri)
 - 2. bunlara işarə edən
 - a. Çıx. 24:4-də qurbangahın on iki sütunu
 - b. Çıx. 28:21-də baş kahinin döşlüyündəki on iki qiymətli daş (qəbilələrin rəmzi)
 - c. Lev. 24:5-də müqəddəs məskənin müqəddəs yerindəki on iki kökə
 - d. Saylar 13-cü fəsildə Kənanə göndərilən on iki casus (hər qəbilədən bir adam)
 - e. Say. 17:2-də Qorahın baş qaldırması zamanı on iki əsa (qəbilələrin bayraqları)
 - f. Yeşua 4:3,9,20-də on iki daş
 - g. 1Pad. 4:7-də Süleymanın idarəsindəki on iki inzibati bölgə
 - h. 1Pad. 18:31-də İlyasın YAHVE-yə qurbangahının on iki daşı
- C. Əhdi-Cədidə
 - 1. on iki həvarinin seçilməsi
 - 2. Mat. 14:20-də çörək dolu on iki səbət (hər həvariyə bir dənə)
 - 3. Mat. 19:28-də şagirdlərin oturacaqları on iki taxt (İsrailin 12 qəbiləsinə aid olaraq)

4. Mat. 26:53-də İsanı azad edə biləcək on iki legion mələk
5. Vəhy Kitabının simvolizmi
 - a. 4:4-də 24 taxtda oturan 24 ağsaqqal
 - b. 7:4; 14:1,3-də 144000 (12 x 12000)
 - c. 12:1-də qadının tacındakı on iki ulduz
 - d. 21:12-də on iki qəbiləni əks etdirən on iki darvaza, on iki mələk
 - e. 21:14-də Yeni Yerusəlimin on iki təməl daşı və onların üzərində on iki həvarinin adları
 - f. 21:16-da on iki min stadi idi (Yeni Yerusəlimin ölçüsü)
 - g. 21:17-də divar 144 qulac ölçüsündədir
 - h. 21:21-də on iki mirvari darvazası
 - i. 22:2-də yeni Yerusəlimdə olan, on iki cür meyvə gətirən ağaclar (hər ay)

1:23 "iki nəfəri... namizəd göstərdilər" Bu frazanın fərqli əlyazma variantları vardır və bunlarla bağlı bir teoloji məsələ yaranır:

1. *estēsan* ("onlar göstərdilər") Ɑ, A, B, C, D1 və E əlyazmalarında
2. *estesēn* ("o göstərdi") D* əlyazmasında (V əsr), Leksionariy 156-da (X əsr), iki qədim latın əlyazma (V və XIII əsrlər) və Avqustində (b.e. 354-430)

1-ci variant Yəhudanın mümkün əvəz edilməsi üçün bütün şagirdlər qrupunun səs verməsinə (bir növ konqreqatsionalist idarə forması; müq. et. Həv. 15:22), 2-ci variant isə Peterin başçılığına (müq. et. Həv. 15:7-11,14) dəlalət edir. Əlyazmaların tədqiqi, 1-ci variantın doğru olduğunu təsdiq edir (UBS⁴ bunu "A" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (tam əminlik).

▣ **"Yusif... Mattiya"** Əhdi-Cədidə bu kişilər haqqında heç məlumat yoxdur. Biz yadda saxlamalıyıq ki, Müjdələr və Həvarilərin İşləri qərbi tarix kitabları deyil, İsanı təqdim etmək və təliminin dünyaya necə təsir etdiyini göstərmək üçün nəzərdə tutulan seçilmiş teoloji yazılardır.

1:24

NASB	"bütün insanların ürəklərini tanıyan"
NKJV	"hamının ürəklərini tanıyan"
NRSV	"Sən hər kəsin ürəyini tanıyırsan"
TEV	"Sən hər kəsin düşüncələrini tanıyırsan"
NJB	"Sən hər kəsin ürəyini oxuya bilirsən"

Bu, "ürəklər" və "bilmək" sözlərindən ibarət mürəkkəb sözdür (müq. et. Həv. 15:8). Həmin söz Əhdi-Ətiqin bir həqiqətini əks etdirir (müq. et. 1Şam. 2:7; 16:7; 1Pad. 8:39; 1Saln. 28:9; 2Saln. 6:30; Zəb. 7:9; 44:21; Sül. 15:11; 21:2; Yer. 11:20; 17:9-10; 20:12; Luka 16:15; Həv. 1:24; 15:8; Rom. 8:27). Allah bizi tamamilə tanıyır və hələ də sevir (müq. et. Rom. 8:27).

Şagirdlər YAHVE-nin onların niyyətlərini və o iki namizədin niyyətlərini və bütün həyatlarını bildiyini təsdiq edirlər. Onlar istəyirlər ki, onların seçimində Allahın iradəsi olsun (aorist qayıdış növ). İsa On İki şagirdi seçmişdi, lakin indi O, Atanın yanındadır.

XÜSUSİ MÖVZU: "ÜRƏK" (SPECIAL TOPIC: THE HEART)

Yunanca *kardia* sözü Septuaqıntada və Əhdi-Cədidə ibrancə *lēv* (BDB 523, KB 513) sözünün qarşılığı olaraq işlənir. Onun bir neçə mənası vardır (müq. et. Bauer, Arndt, Qingriç və Danker, "Yunanca-İngiliscə lüğət" (Bauer, Arndt, Gingrich and Danker, *A Greek-English Lexicon*, 2nd ed. ss. 403-404)).

1. fiziki həyatın mərkəzi, şəxsin metaforası (müq. et. Həv. 14:17; 2Kor. 3:2-3; Yaq. 5:5)

2. ruhani həyatın mərkəzi (yəni mənəviyyat)
 - a. Allah ürəyi bilir (müq. et. Luka 16:15; Rom. 8:27; 1Kor. 14:25; 1Sal. 2:4; Vəhy 2:23)
 - b. insanın ruhani həyatı mənasında işlənir (müq. et. Mat. 15:18-19; 18:35; Rom. 6:17; 1Tim. 1:5; 2Tim. 2:22; 1Pet. 1:22)
3. insanın düşüncəsinin, intellektinin mərkəzi (müq. et. Mat. 13:15; 24:48; Həv. 7:23; 16:14; 28:27; Rom. 1:21; 10:6; 16:18; 2Kor. 4:6; Ef. 1:18; 4:18; Yaq. 1:26; 2Pet. 1:19; Vəhy 18:7; 2Kor. 3:14-15-də və Fil. 4:7-də ürək ağıl ilə sinonimdir)
4. iradənin mərkəzi (müq. et. Həv. 5:4; 11:23; 1Kor. 4:5; 7:37; 2Kor. 9:7)
5. hisslərin, emosiyaların mərkəzi (müq. et. Mat. 5:28; Həv. 2:26,37; 7:54; 21:13; Rom. 1:24; 2Kor. 2:4; 7:3; Ef. 6:22; Fil. 1:7)
6. Ruhun işlədiyi unikal yer (müq. et. Rom. 5:5; 2Kor. 1:22; Qal. 4:6 [yəni, Məsih ürəklərimizdədir, Ef. 3:17])
7. Ürək, insanın bütün varlığını bildiren metaforik sözdür (müq. et. Mat. 22:37, orada sitat gətirilən ayə Qan. 6:5-dir). Ürəkdən qaynaqlandığı deyilən düşüncələr, niyyətlər və hərəkətlər şəxsiyyətin tipini tam aşkara çıxarır. Əhdi-Ətiqdə bu sözün işlənməsindən gözəl misallar gətirmək olar.
 - a. Yar. 6:6; 8:21, "Allah ürəyində kədərləndi", həmçinin bax: Huşə 11:8-9
 - b. Qan. 4:29; 6:5; 10:12, "bütün qəlbinizlə, bütün varlığınıza"
 - c. Qan. 10:16; Yer. 9:26, "ürəyi sünnətsiz", həmçinin Rom. 2:29
 - d. Yez. 18:31-32, "yeni ürək"
 - e. Yez. 36:26, "yeni ürək" – bunun əksi "daş ürəyi"dir (müq. et. Yez. 11:19; Zək. 7:12)

1:25 "öz yerini" Bu, "lənət, məhkumiyət" əvəzində istifadə olunan bir evfemizmdir. Şeytan öz məqsədləri üçün Yəhudadan istifadə etmişdisə də (müq. et. Luka 22:3; Yəh. 13:2; 27), Yəhuda öz qərar və hərəkətlərinə görə cavabdeh idi (müq. et. Qal. 6:7).

1:26 "püşk atdılar" Bu, Əhdi-Ətiqdə Baş kahinin istifadə etdiyi urim və tummim (Lev. 16:8) və ya buna bənzər başqa bir üsula (müq. et. Sül. 16:33; 18:18) əsaslanır. Romalı əsgərlər də İsanın paltarları üçün püşk atmışlar (müq. et. Luka 23:34). Lakin Əhdi-Cədidə bundan sonra Allahın iradəsini bilmənin bu üsulundan heç bəhs olunmayıb. Öz fikrini təsdiqləmək üçün bu mətnəndən istifadə edərək ruhani qərarlarında bu üsulu tətbiq edənlər pis vəziyyətə düşə bilərlər (məs., Allahın iradəsini müəyyən etmək üçün Müqəddəs Kitabı açıb təsadüfi yerə barmağını qoyub oxumaqla). İmanlılar imanla yaşamalı və Allahın iradəsini müəyyən etmək üçün belə üsullara əl atmamalıdırlar (məs., yun əlaməti, bax: Hak. 6:17,36-40).

▣ **"Mattiya"** Yevseyiy bu adamın Yetmiş şagirdin missiyasında iştirak etdiyini demişdir (müq. et. Luka 10). Sonrakı rəvayətlər onun Həbəşistanda şəhid edildiyini bildirir.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüze, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə İsa 40 gün boyunca şagirdləri ilə birlikdə qalıb?
2. "Ruhla vəftiz" nədir?
3. Niyə 7-ci ayə bu qədər mühümdür?
4. Məsihin göyə qaldırılması niyə mühümdür?
5. Niyə Peter Yəhudanın yerinə başqa bir şəxsin seçilməsini vacib saymışdır?
6. Paul bu tələblərə cavab vermədiyi halda necə həvari ola bilər? (1:21-22)

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 2

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Ruhun gəlişi 2:1-4	Müqəddəs Ruhun gəlişi 2:1-4	Əllinci Gün bayramı 2:1-4	Müqəddəs Ruhun gəlişi 2:1-4	Əllinci Gün 2:1-4
2:5-13	İzdihamnın cavabı 2:5-13	2:5-13	2:5-13	2:5-13
Peterin Əllinci Gün bayramındakı nitqi 2:14-21	Peterin vəzi 2:14-39	Peterin vəzi 2:14-21	Peterin vəzi 2:14-21	Peter izdihama xitab edir 2:14-21
2:22-28		2:22-28	2:22-28	2:22-28
2:29-36		2:29-36	2:29-35 2:36	2:29-35 2:36
2:37-42		Tövbəyə çağırış 2:37-42	2:37 2:38-39	İlk imana gələnlər 2:37-41
	İmanlılar cəmiyyəti böyüyür 2:40-47		2:40-42	Erkən dövrdə imana gələn məsihçilər 2:42
İmanlıların birgə həyatı 2:43-47		2:43-47	İmanlıların birgə həyatı 2:43-47	2:43 2:44-45 2:46-47

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Bu, yeni dövrün ilk vəzidir. Həv. 2-də Əhdi-Ətiqdən gətirilən sitatlara və Əhdi-Ətiqə edilən istinadlara diqqət yetirin. Peter, Aralıq dənizi hövzəsinin bütün bölgələrindən gələn yəhudilərə vəz edir. Müqəddəs Yazıdan seçdiyi mətnlər İsanın Xamma yolunda iki şagirdə (müq. et. Luka 24:21-32) və dirilməsindən sonra şagirdlərə görüldükdə (müq. et. Luka 24:45) öyrətdiyi təlimi əks etdirir.
 1. Həv. 2:16-21 – Yoel 2:28-32
 2. Həv. 2:25-28 – Zəb. 16:8-11
 3. Həv. 2:30 – 2Şam. 7:11-16-ya və Zəb. 89:34 və ya 132:11-ə istinad
 4. Həv. 2:34-35 – Zəb. 110:1

- B. Yoelin esxatoloji peyğəmbərliyinin yerinə yetməsi, Malakidən (və ya Salnamələr kitablarının müəllifindən) sonra Öz Ruhunu xalqından saxlayan Allahın mühakiməsinin sona çatdığını fiziki şəkildə göstərir! Məsihin böyük tapşırığının qüdrətində və məqsədində Ruh geri qayıtmışdır.
- C. Babil qülləsində baş vermiş dillərin qarışması problemi (müq. et. Yar. 11) artıq həll olunmuşdur (ən azından simvolik olaraq). Yeni çağ başlamışdır.
- D. Həvarilərin İşlərindəki "dillər" Korinfdəki dillərdən fərqlənir. Burada izah edənə ehtiyac yoxdur. Deyilənlər sırf müjdəçi xarakter daşıyır.

Həvarilərin İşlərindəki dillər imanlı yəhudilər üçündür, Allahın başqa millətlərdən/bölgələrdən olan insanları (yəni samariyalıları, romalıları və s.) Öz Padşahlığına qəbul etdiyini imanlı yəhudilərə öyrətməyə xidmət edir.

Korinfdəki dillər, Qədim Yunanistanın Delfi şəhərindəki Orakl adlanan kahinlərin mədəniyyətinə uyğun gəlirdi. Onlar insanlara deyil, Allaha xitab edirdi (müq. et. 1Kor. 14:2) O dillərdə danışanlar özlərini inkişaf etdirirdi (müq. et. 1Kor. 14:4). Xahiş edirəm, bu mülahizələrimi Korinfdəki dillərə qarşı mənfi mənada qəbul etməyin (müq. et. 1Kor. 14:5,18). Bunların indiyə kimi davam edən ruhani ənam olduğuna inanıram. Ancaq 1Kor. 12:28-29-də "xeyr" cavabını tələb edən suallara görə bunların hər imanlıya verilmədiyinə inanıram! Bu mövzuya dair ətraflı qeydləri www.freebiblecommentary.org saytında 1-ci Korinflilərə 12 və 14 şərhlərimdə tapa bilərsiniz.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 2:1-4

¹Əllinci Gün bayramı zamanı onların hamısı bir yerə yığılmışdı. ²Birdən güclü külək uğultusu kimi göydən bir səs gəlib onlar oturan evin hər tərəfini bürüdü. ³Onlara göründü ki, nə isə alov kimi dillərə parçalanaraq hər birinin üstünə düşür. ⁴Onların hamısı Müqəddəs Ruhla doldu və Ruhun danışdırdığına görə başqa dillərdə danışmağa başladılar.

2:1 "Əllinci Gün bayramı" Həmçinin "Həftələr bayramı" (müq. et. Çıx. 34:22; Qan. 16:10) olaraq adlandırılan bu yəhudi bayramı Pasxadan əlli gün (yeddi həftə) sonra keçirilirdi (Mayasız Çörək bayramının ikinci günündən 50 gün sonra). İsanın dövründə bu bayramın üç məqsədi var idi:

1. Musaya Qanunun verilməsini yad etmək (müq. et. "Yubileylər" 1:1)
2. məhsul üçün Allaha şükür etmək
3. taxıl məhsulunun nübarını təqdim etmək (YAHVE-nin bütün məhsulun Sahibi olduğuna dair əlamət). Əhdi-Ətiqədəki arxa planı Çıx. 23:16-17; 34:22; Lev. 23:15-21; Say. 28:26-31 və Qan. 16:9-12-dir.

NASB, NRSV "gəlmişdi"

NKJV "tam gəlmişdi"

TEV "gəldi"

NJB "gəlib çatdı"

Hərfi tərcümədə "doldurulmuşdu". Bu, indiki zaman məchul növ infinitividir. Bu, ilahi tədbir və ilahi məqsədinin tamamlanması idi. Bu söz yalnız Lukanın yazılarında işlənmişdir (müq. et. Luka 8:23; 9:51; burada və Luka 2:6-da oxşar bir metafora). Bəşəriyyətin tarixinin təqvimini YAHVE tərəfindən müəyyən olunur.

R. Vinsent, "Sözlərin tədqiqi"ndə (M. R. Vincent, *Word Studies*, vol. 1, s. 224) bizə xatırladır ki, yəhudilər o günü doldurulacaq bir qab sayırdılar. Əllinci Gün bayramının vaxtı tam gəlmişdi! O gün həmçinin Allahın "Ruhun çağını" başlatdığı gün, imanlılar cəmiyyətinin başlanğıcı idi.

▣ **"onların hamısı bir yerə yığılmışdı"** Bu fraza, onların həm bir yerdə, həm də bir fikirdə olduqlarını ifadə edir (müq. et. Həv. 1:14). Bunun harada baş verdiyi dəqiq bilinmir. Güman ki, onlar "yuxarı otaq"da idilər (müq. et. Həv. 1:13; "ev", Həv. 2:2), lakin məbəddə olduqları da qeyd edilir (müq. et. Luka 24:53; qrupun böyüklüyü Həv. 2:47-də bildirilir).

2:2 "güclü külək uğultusu kimi göydən bir səs gəlib" Bu mətnin hamısında külək və ya od üzərində deyil, səs üzərində aksent edilir. Bu, Yar. 3:8-ə bənzəyir. Əhdi-Ətiqədə *ruax* sözü (BDB 924) nəfəs, yel/külək və Ruh mənalarında işlənir (müq. et. Yez. 37:9-14); Əhdi-Cədidə *pneuma*-nın mənaları yel/külək və Müqəddəs Ruhdur (müq. et. Yəh. 3:5-8). Bu ayədə külək sözü *pnoē*-dir. Həmin sözə yalnız burada və Həv. 17:25-də rast gəlinir. *Pneuma* sözü Həv. 2:4-də Ruhü bildirir.

XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-CƏDİDDƏ RUH (PNEUMA)" (SPECIAL TOPIC: SPIRIT (PNEUMA) IN THE NT)

Yunanca "ruh" sözü Əhdi-Cədidə bir neçə mənada işlənir. Bəzi təsnifatlar və misalları aşağıda verilir.

- A. Üçlükdə vahid olan Allaha dair (Bax: Xüsusi mövzu: "Üçlük")
 1. Ata (müq. et. Yəh. 4:24)
 2. Oğul (müq. et. Rom. 8:9-10; 2Kor. 3:17; Qal. 4:6; 1Pet. 1:11)
 3. Müqəddəs Ruh (müq. et. Mark 1:11; Mat. 3:16; 10:20; Yəh. 3:5,6,8; 7:39; 14:17; Həv. 2:4; 5:9; 8:29,35; Rom. 1:4; 8:11,16; 1Kor. 2:4,10,11,13,14; 12:7)
- B. insanın həyat gücünə dair
 1. İsa (müq. et. Mark 8:12; Yəh. 11:33,38; 13:21)
 2. bəşəriyyət (müq. et. Mat. 22:43; Həv. 7:59; 17:16; 20:22; Rom. 1:9; 8:16; 1Kor. 2:11; 5:3-5; 7:34; 15:45; 16:18; 2Kor. 2:13; 7:13; Fil. 4:23; Kol. 2:5)
 3. ilahi Ruhun bəşəri ruhlrın içində və vasitəsilə yaratdığı şeylər
 - a. köləlik ruhunu almadınız, övladlıq Ruhunu aldınız – Rom. 8:15
 - b. həlimlik ruhu – 1Kor. 4:21
 - c. iman ruhu – 2Kor. 4:13
 - d. Özünü sizə tanımaq üçün hikmət və vəhy ruhu – Ef. 1:17
 - e. qorxaqlıq ruhu deyil, güc, məhəbbət və ağıllı-kamallı olmaq ruhu – 2Tim. 1:7
 - f. Həqiqət ruhu və aldatma ruhu – 1Yəh. 4:6
- C. ruhani aləmə dair
 1. ruhani varlıqlar
 - a. yaxşı (mələklər, müq. et. Həv. 23:8-9; İbr. 1:14)
 - b. pis (cinlər, müq. et. Mat. 8:16; 10:1; 12:43,45; Həv. 5:16; 8:7; 16:16; 19:12-21; Ef. 6:12)
 - c. xəyal (müq. et. Luka 24:37)
 2. ruhani dərrakə (müq. et. Mat. 5:3; 26:41; Yəh. 3:6; 4:23; Həv. 18:25; 19:21; Rom. 2:29; 7:6; 8:4,10; 12:11; 1Kor. 14:37)
 3. ruhani şeylər (müq. et. Yəh. 6:63; Rom. 2:29; 8:2,5,9,15; 15:27; 1Kor. 9:11; 14:12)
 4. ruhani ənamlar (müq. et. 1Kor. 12:1; 14:1)
 5. Ruhun ilhamı (müq. et. Mat. 22:43; Luka 2:27; Ef. 1:17)
 6. ruhani bədən (müq. et. 1Kor. 15:44-45)
- D. xarakterizə edir:
 1. dünyanın göstərdiyi münasibəti (müq. et. Rom. 8:15; 11:8; 1Kor. 2:12)
 2. insanların düşünmə prosesini (müq. et. Həv. 6:10; 8:6; 1Kor. 4:2)
- E. fiziki aləmə dair
 1. yel/külək (müq. et. Mat. 7:25,27; Yəh. 3:8; Həv. 2:2)
 2. nəfəs (müq. et. Həv. 17:25; 2Sal. 2:8)

Aydındır ki, bu söz bilavasitə kontekstinə görə şərh edilməlidir. Sözü müxtəlif mənə çalarları (1) fiziki aləmə, (2) görünməyən aləmə və eləcə də (3) bu fiziki aləmdə yaxud ruhani aləmdə olan şəxslərə işarə edə bilər.

Müqəddəs Ruh, Üçlükdə vahid olan Allahın tarixin bu mərhələsində ən çox fəal olan şəxsidir. Ruhun yeni dövrü gəlmişdir. Yaxşı, müqəddəs, doğru və həqiqi olan hər şey Ona bağlıdır. Onun hüçuru, ənamları və xidməti Müjdənin irəliləməsi və Allahın Padşahlığının uğurlu olması üçün həyati önəm daşıyır (müq. et.

Yəh. 14 və 16). O, Özünə diqqət çəkməz, Məsihə diqqət çəkər (müq. et. Yəh. 16:13-14). O bütün imanlıları ifşa edir, inandırır, cəlb edir, vəftiz edir və yetkinləşdirir (müq. et. Yəh. 16:8-11).

2:3 "nə isə alov kimi dillərə parçalanaraq" Bu mətndə təsvir olunmuş əhvalat səs və nurdan ibarət idi. Nura bənzəyən od əvvəlcə tək idi, lakin ayrı-ayrı dillərə parçalanaraq hər imanlının üzərinə qonmuşdur. Yuxarı otaqdakı hər kəs – həvarilər, İsanın ailə üzvləri və şagirdləri – bunları açıq-aydın görmüşdür. İmanlılar cəmiyyəti bir idi!

Yəhudilikdə Əllinci Gün bayramı Sina dağında Musaya Qanunun verilməsi münasibətilə keçirilirdi (bu ənənənin nə vaxt meydana gəldiyi məlum deyildir, b.e. II əsrdə bu ənənənin mövcud olduğu bəllidir, lakin ondan daha çox əvvəl meydana gəlmə ehtimalı böyükdür). Buna görə də güclü külək uğultusu və od YAHVE-nin Xorev dağına enməsinə xatırlada bilirdi (müq. et. Çıx. 19:16).

Əhdi-Ətiqdə od, (1) Allahın hüzurunun; (2) mühakimənin (müq. et. Yeş. 66:15-18); (3) paklanmanın (müq. et. Çıx. 3:2; Qan. 5:4 və Mat. 3:11) rəmzidir. Luka Ruhun fiziki şəkildə zühur etməsinin misilsiz hadisəsini ifadə etməyə çalışaraq analoqiyan istifadə edir. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "OD" (SPECIAL TOPIC: FIRE)

Odun yaxud alovun Müqəddəs Yazıda həm müsbət, həm də mənfi mənə çalarları vardır.

A. Müsbət

1. isitmə (müq. et. Yeş. 44:15; Yəh. 18:18)
2. işıqlandırma (müq. et. Yeş. 50:11; Mat. 25:1-13)
3. bişirmə (müq. et. Çıx. 12:8; Yeş. 44:15-16; Yəh. 21:9)
4. təmizləmə (müq. et. Say. 31:22-23; Sül. 17:3; Yeş. 1:25; 6:6-8; Yer. 6:29; Mal. 3:2-3)
5. Allahın müqəddəsliyi (müq. et. Yar. 15:17; Çıx. 3:2; 19:18; Yez. 1:27; İbr. 12:29)
6. Allahın rəhbərliyi (müq. et. Çıx. 13:21; Say. 14:14; 1Pad. 18:24)
7. Allahın qüdrətlə təmin etməsi (müq. et. Həv. 2:3)
8. Allahın qoruması (müq. et. Zək. 2:5)

B. Mənfi

1. yandırma (müq. et. Yeşua 6:24; 8:8; 11:11; Mat. 22:7)
2. yox etmə (müq. et. Yar. 19:24; Lev. 10:1-2)
3. qəzəb (müq. et. Say. 21:28; Yeş. 10:16; Zək. 12:6)
4. cəza (müq. et. Yar. 38:24; Lev. 20:14; 21:9; Yeşua 7:15)
5. yalançı esxatoloji əlamət (müq. et. Vəhy 13:13)

C. Allahın günaha qarşı qəzəbi çox vaxt od/alov obrazları ilə ifadə olunur

1. qəzəbi alovlanır (müq. et. Huşə 8:5; Sef. 3:8)
2. qeyzini od kimi tökür (müq. et. Nah. 1:6)
3. əbədi od (müq. et. Yer. 15:14; 17:4; Mat. 25:41; Yəhd. a. 7)
4. esxatoloji məhkəmə (müq. et. Mat. 3:10; 5:22; 13:40; Yəh. 15:6; 2Sal. 1:7; 2Pet. 3:7-10; Vəhy 8:7; 16:8; 20:14-15)

D. Od/alov təəllilərdə (teofaniyalar, Allahın təzahürləri) tez-tez olur

1. Yar. 15:17
2. Çıx. 3:2
3. Çıx. 19:18
4. Zəb. 18:7-15; 29:7

5. Yez. 1:4,27; 10:2

6. İbr. 1:7; 12:29

E. Müqəddəs Kitabdakı metaforaların çoxu kimi (məs., maya, aslan), od və alov metaforaları da kontekstə görə xeyir-dua yaxud lənət ola bilər.

▣ **"hər birinin"** Həvarilər və şagirdlər, kişilər və qadınlar bir-birindən fərqləndirilmir (müq. et. Yoel 2:28-32; Həv. 2:16-21).

2:4 "Onların hamısı Müqəddəs Ruhla doldu" Bu hadisədən Luka 24:49-da da bəhs olunur və ona "Atamın vədi" deyilir. "Dolmaq" tez-tez təkrar edilir (müq. et. Həv. 2:4; 4:8,31; 6:3,5; 7:55; 9:17; 11:24; 13:9). Gündəlik həyatda Məsihə bənzəməkdən söhbət gedir (müq. et. Ef. 5:18 və Kol. 3:16). Bu, ilk məsihçi təcrübəni və ya Məsihi qəbul etməni bildiren "Ruhla vəftiz" ifadəsindən fərqlənir (müq. et. 1Kor. 12:13; Ef. 4:4-5). Ruhla dolmaq, səmərəli xidmət üçün Ruhun qüdrətini almaq (müq. et. Ef. 5:18-20), burada Müjdəni yaymaq deməkdir! Həv. 3:10-dakı qeydə bax.

Müjdəçi (yevangelik) hərəkətinin bəzi qrupları ruhani təcrübə sahəsində ifratçılıq olaraq gördükləri bəzi məqamlara reaksiya verərək Əhdi-Cədidə Müqəddəs Ruh üzərində edilən aksenti layiqincə qiymətləndirməmişlər. Mənə bu məsələdə Qordon Finin (Gordon Fee) iki kitabı kömək etmişdir.

1. "Müjdə və Ruh" (*Gospel and Spirit*)

2. "Paul, Ruh və Allahın xalqı" (*Paul, the Spirit, and the People of God*)

Həv. 5:17-dəki ətraflı qeydə bax.

NASB, NKJV "başqa dillərdə danışmağa başladılar"

NRSV "başqa dillərdə danışmağa başladılar"

TEV "başqa dillərdə danışmaq"

NJB "fərqli dillərdə danışmağa başladılar"

Hərfi tərcüməsi "başqa dillər" (*heterais glōssais*). "Fərqli dillər" tərcüməsi bu ifadənin Həv. 2:6 və 11 əsasında anlaşılmasını əks etdirir. Digər mümkün tərcüməsi, 1Kor. 12-14-ə və bəlkə də Həv. 2:13-ə əsasən "ekstazda danışdılar" ola bilər. Neçə fərqli dildə danışdıqları dəqiq bilinmir, amma bunların çox olduğu bəllidir. Həv. 2:9-11-də adı çəkilən bütün ölkə və bölgələri toplasaq iyirmidən artıq dilin danışıldığını görəcəyik. 120 imanlının içində, yəqin ki, bəziləri eyni dildə danışmışlar.

Qapıları qıfıllanmış yuxarı otaqda qorxu içində gizlənən kişi və qadınların Müjdəni cəsarətlə elan edənlərə dönməsi, Allahın misilsiz və qüdrətli işi idi. Vəd olunmuş Müqəddəs Ruhun gəlişinin ilkin əlaməti nə olur-olsun, Allah bununla başqa xalqları (məs., samariyalıları, romalı əsgərləri, büt-pərəstləri) da qəbul etdiyini təsdiq etmişdir. Həvarilərin İşlərində "dillər", Müjdənin bir etnik və coğrafi maneənin daha aradan qaldırılmasına dair bir əlamət olmuşdur. Həvarilərin İşlərindəki dillər, illər sonra Paulun Korinfdəki xidmətindəki dillərdən açıq şəkildə fərqlənir (müq. et. 1Kor. 12-14).

Etiqadi cəhətdən Əllinci Gün bayramının Babil qülləsinin tam əksi olması ehtimalı var (müq. et. Yar. 10-11). Qürurlü, itaətsiz insanlar bağımsız olduqlarına (yer üzündə yayılıb onu doldurmadıqlarına) görə Allah çoxlu dillərin meydana gəlməsi ilə Öz iradəsini həyata keçirmişdir. Lakin Ruhun yeni dövründə insanların birləşməsinə (axır zamanın tək dünya hökumətinə) mane olan millətçilik imanlılar üçün əksinə dəyişmişdir. İnsanların hər maneəsini (yaş, cinsiyyət, sinif, ölkə, dil) aşan məsihçi şərikliyi Yar. 3-ün mənfi nəticələrinin əksinə dəyişməsidir.

▣ **"Ruhun danışdığına görə"** Bu feil bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasındadır – yəni Ruh onları danışdırmağa başlayıb mənasına gəlir. "Danışdırmaq" (*apophtheggomai*) sözü indiki zaman məchul növ (deponent) infinitividir. Lukanın yalnız Həvarilərin İşlərində işlətdiyi bu söz (müq. et. Həv. 2:4,14; 26:25) Septuaqintada peyğəmbərlərlərin danışdıqlarını bildirir (Ruhdan ilham almış nitq, müq. et. Qan. 32:2; 1Saln. 25:1; Yez. 13:9,19; Mik. 5:11; Zək. 10:2).

Mən klassik yunan etimologiyasına əsaslanan "uca səs", "atəşin nitq" və ya "yüksək natiqlik" variantlarından daha çox bu şərhlə üstünlük verirəm. Luka Septuaqintanı yaxşı bilirdi və terminologiyasına bələd idi. Septuaqinta Aralıq dənizi hövzəsindəki ölkələrin Müqəddəs Kitabı idi və imanlılar cəmiyyətinin Müqəddəs Kitabı olmuşdur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 2:5-13

⁵Bu vaxt səma altında mövcud olan bütün millətlər arasından gələn mömin Yəhudilər Yerusəlimdə yaşayırdılar. ⁶Bu səs gələndə orada böyük izdiham toplandı. Hamı öz dilində danışıldığıni eşidəndə çaş-baş qaldı. ⁷Mat qalaraq heyrət içində dedilər: «Bu danışanların hamısı Qalileyalı deyilmi? ⁸Bəs necə olur ki, biz hamımız öz ana dilimizi eşidirik? ⁹Biz Parfiyalılar, Midiyalılar, Elamlılar, Mesopotamiyada, Yəhudeyada, Kappadokiya, Pontda və Asiya vilayətində, ¹⁰Frigiyada, Pamfiliyada, Misirdə və Livianın Kirenaya yaxın bölgələrində yaşayanlar, Romada yaşayan ¹¹Yəhudilər və Yəhudi dinini qəbul edənlər, Kritlilər, Ərəblər eşidirik ki, onlar bizim dilimizdə Allahın əzəmətli işlərindən danışır». ¹²Hamı mat qalıb çaşqınlıq içində bir-birindən soruşurdu: «Bu nədir?» ¹³Bəziləri də rişxəndlə deyirdi: «Bunlar şirin şərəbdən sərxoş olublar».

2:5 "mömin" Bu söz "bir şeydən yaxşı yapışmaq" deməkdir (müq. et. LXX Lev. 15:31; Mik. 7:2). I əsr yəhudiliyində bu söz Allaha və ağsaqqalların ənənələrinə (yəni daha sonra Talmud olmuş şifahi ənənə) qarşı ehtiram mənasını daşıyır. Möminlər, dindar insanlar idi (müq. et. Həv. 8:2; 22:12; Luka 2:25). Bu sözün mənası, Nuh və Əyyub haqqında söylənən "qüsursuz" sözünün mənasına yaxındır.

▣ **"səma altında mövcud olan bütün millətlər arasından"** Bütün yəhudi kişilərin ildə bir dəfə keçirilən üç böyük bayramı (müq. et. Lev. 23) məbəddə (müq. et. Qan. 16:16) qeydə etməsi təkidlə məsləhət görülürdü. Bu insanlar,

1. yəqin ki, Pasxa bayramı üçün Aralıq dənizi hövzəsindəki bütün ölkələrdən Yerusəlimə gələn və Əllinci Gün bayramına qədər orada qalan ziyarətçilər idi
2. Yerusəlimin kənarından gəlmiş Yerusəlim sakinləri idi (bu sözün Həv. 4:16; 7:24; 9:22,32-də necə işlədildiyinə bax)

Bundan çox ciddi teoloji nəticələr çıxarıla bilər (müq. et. Mat. 28:19-20; Luka 24:47; Həv. 1:8).

2:6 "Bu səs gələndə" Burada (1) güclü külək uğultusu (müq. et. Həv. 2:2) və ya (2) başqa dillərdə danışan imanlıların səsi (cf. Acts 2:4) nəzərdə tutula bilər.

NASB, NRSV,

NJB "heyrtləndi"

NKJV "çaşb-qaldı"

TEV "həyəcanlandı"

Eyni söz Septuaqintada Babil qülləsində dillərin qarışması mənasında Yar. 11:7,9-da işlənmişdir. Məncə, Əllinci Gün bayramındakı bu hadisə, Babil qülləsindən başlamış millətçiliyin simvolik olaraq əksinə dəyişməsidir; birincisi, Allahın iradəsinə görə yer üzünə yayılmağı rədd edən insanların cəzasıdır, ikincisi də bəşəriyyəti tək dünya hökumətindən qorumaq üçündür. "İyeronimin Müqəddəs Kitab şərh" (*Jerome Biblical Commentary*, Cild. 2, s. 172) bu fikri əsaslandırmaq üçün Həv. 2:3-də *diamezizō* sözünün işlənməsini bildirir; nadirən işlədilən bu sözə həmçinin Babil qülləsinə dair Qan. 32:8-in Septuaqinta tərcüməsində rast gəlinir. Millətçilik artıq imanlıları bölməz! Həv. 9:22-dəki qeydə bax.

▣ **"böyük izdiham toplandı"** Bu deməkdir ki, əhvalat məbədin ərazisində baş verib, çünki böyük izdiham yuxarı otağa və ya Yerusəlimin dar küçələrinə sığa bilməzdi.

▣ **"Bəs necə olur ki, biz hamımız öz ana dilimizi eşidirik?"** Ehtimal ki, danışılan deyil, işidilən şeylər möcüzə idi (müq. et. Həv. 2:8 və 11). Çox insan eyni zamanda fərqli dillərdə danışsa idi, qarışıqlıq meydana gələrdi. Etiqadi cəhətdən bu, Babil qülləsinin əksi idi (müq. et. Yar. 11).

Burada yunanca *dialektos* (müq. et. Həv. 2:8) sözü işlənir; bizim "dialekt" sözüümüz məhz bundan törəyib. Luka, Həvarilərin İşlərində tez-tez işlətdiyi (müq. et. Həv. 1:19; 2:6,8; 21:40; 22:2; 26:14) bu sözü "dil" mənasında işlədir. Ancaq burada məhz "dialekt" (ləhcə, şivə) nəzərdə tutulmuş ola bilər. O yəhudilərin hərəsi öz doğma ləhcəsində İsa haqqında eşidib. Bu hadisə Allah haqqındakı yeni təlimi və həmin təlimin bütün dünyaya aid olduğunu təsdiq etmək üçün baş vermişdir!

2:7,12 Burada şiddətli hissləri ifadə edən müxtəlif sözlərin hamısına diqqət yetirin.

1. *sunechō*, "çaş-baş" (Həv. 2:6)
2. *existēmi*, "mat" (Həv. 2:7)
3. *thaumazō*, "heyrət" (Həv. 2:7)
4. *diaporeō*, "çaşqınlıq" (Həv. 2:12)

▣ **"Bu danışanların hamısı Qalileyalı deyilmi?"** Bu ritorik sual ("bəli" cavabını tələb edən) onların şimali aksentinə (dialekt, ləhcə, müq. et. Mat. 26:73) görə verilmişdir. Yunanca bu cümlə, Həvarilərin İşlərində və Lukanın Müjdəsində iyirmi üç dəfə işlənmiş *idou* (Bax!) sözü ilə başlayır.

2:9 "Parfiyalılar, Midiyalılar, Elamlılar, Mesopotamiyada... (yaşayanlar)" bu qrupların hamısı Bərəkətli Hilaldan (Mesopotamiya) idi; məhz oradan İbrahim çağırılmışdı (Xaldeylilərin Ur şəhəri, müq. et. Yar. 11:28) və İsrail və Yəhuda oraya sürgün edilmişdi (Aşşur, Babil).

▣ **"Yəhudeya"** Niyə Yəhudeyanın adı əlaqəsi olmayan iki ölkənin adı arasında çəkilir? Və niyə bu söz qrammatik cəhətdən səhv bir şəkildə – artiklsiz yazılmışdır? Qalileyalıların arami dilində danışması yəhudeyalıları niyə təəccübləndirir? Bu suallar çoxlarını burada bir səhvin yer aldığına və həqiqətdə başqa bir millətdən bəhs edildiyinə inanmağa vadar etmişdir.

1. Tertullian, Avqustin – Ermənistan
2. İyeronim – Suriya
3. İoann Zlatoust, Erazm – Hindistan
4. müasir tədqiqatçıların irəli sürdüyü bir neçə variant üçün bax: Bryus M. Metsqer, "Yunanca Əhdi-Cədidin mətnşünaslıq baxımından şərh" (Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*), p. 293.

2:9-10 "Kappadokiya, Pontda və Asiya vilayətində, Frigiyada, Pamfiliyada" Bunlar indiki Türkiyənin ərazisində yaşamış xalqlar idi.

2:10 "Misirdə və Livianın Kirenaya yaxın bölgələrində yaşayanlar" Bunlar, Şimali Afrikadakı xalqlar idi.

▣ **"Romada yaşayan"** Ehtimal ki, bu hadisədə imana gəlmiş yəhudi ziyarətçilər daha sonra Romadakı imanlılar cəmiyyətinin əsasını qoymuşlar.

▣ **"Yəhudi dinini qəbul edənlər"** Bütpərəstlikdən yəhudiliyə dönmüş olan bu insanlardan tələb olunurdu ki,

1. Musanın Qanununa riayət etsinlər
2. kişilər sünnət olsun
3. şahidlərin hüzarında vəftiz olsunlar
4. mümkünsə, məbəddə qurban gətirsinlər

Onlar Yerusəlimə gəlmişdilər, çünki bütün yəhudi kişilərə hər il üç böyük bayramı Yerusəlimdə keçirmək buyurulmuşdu (müq. et. Çıx. 23 və Lev. 23).

2:11 "Kritlilər" Krit, Aralıq dənizində Türkiyəyə yaxın bir ada idi. Ola bilər ki, Egey dənizinin bütün adalarında yaşayanlar nəzərdə tutulurdu.

▣ **"Ərəblər"** Bu söz Esavın nəslini bildirirdi. Yaxın Şərqi cənubunda çoxlu ərəb qəbilələri yaşayırdı. Burada sadalananlar yəhudilər üçün I əsrdə bilinən bütün dünyanı təşkil edirdi. Güman ki, bunlar, yəhudilərin bütün bəşəriyyət mənasında işlətdikləri "dünyanın yetmiş dili" ifadəsinə bənzər bir metafora idi (müq. et. Luka 10). Eyni fikir Qan. 32:8-in Septuaginta tərcüməsində də əks olunmuşdur.

2:12 Bu ziyarətçilər bu xüsusi hadisədə mühüm bir əlamət görüblər. Peter onların suallarına cavab vermək üçün fürsətdən istifadə edir.

2:13 "Bunlar... sərxoş olublar" Perifrastik bitmiş zaman məchul növ xəbər formasında olan bu ifadənin mənası budur ki, şagirdlər sərxoş olana qədər içmişdi və sərxoş halda qalırdılar.

▣ **"şirin şərabdan"** Bu hadisəni şagirdlərin sərxoş olması ilə izah etmək mümkündür (müq. et. Ef. 5:18a). Ancaq onların sərxoş halı dil qabiliyyətlərinə bu cür təsir etdiyini necə izah etmək olar? Mən əminəm ki, onların arasında eləcə də sevinc və coşqu ab-havası var idi.

XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS KİTABDA ALKOQOLA VƏ ALKOGOLİZMƏ QARŞI MÜNASİBƏT" (SPECIAL TOPIC: BIBLICAL ATTITUDES TOWARD ALCOHOL AND ALCOHOLISM)

I. Müqəddəs Kitab terminləri

A. Əhdi-Ətiq

1. *Yayın* – Şərabı bildiren ümumi termin (BDB 406, KB 409), 141 dəfə işlənmişdir. İbrani kökündən olmadığına görə etimologiyası dəqiq məlum deyildir. Həmişə fermentləşmiş meyvə şirəsini (adətən üzüm) bildirir. Bəzi tipik mətn parçaları Yar. 9:21; Çıx. 29:40; Say. 15:5,10-dur.
2. *Tiroş* – "Təzə şərab" (BDB 440, KB 1727). Yaxın Şərqi iqlim şəraitlərinə görə şirə sıxıldıqdan altı saat sonra fermentləşməyə başlayırdı. Bu termin fermentləşmə prosesində olan şərabı bildirirdi. Bəzi tipik ayələr üçün bax: Qan. 12:17; 18:4; Yeş. 62:8-9; Huşə 4:11.
3. *Asis* – Alkoqollu içkilər ("şirin şərab" BDB 779, KB 860, məs., Yoel 1:5; Yeş. 49:26).
4. *Sekar* – "Qüvvətli içki" (BDB 1016, KB 1500). Bu ibrani kökü "sərxoş", "keflənmiş" sözlərində işlənir. Bu içkinin daha çox kefləndirici olması üçün içinə bir şey əlavə olunurdu. Bu söz *yayın* ilə paraleldir (müq. et. Sül. 20:1; 31:6; Yeş. 28:7).

B. Əhdi-Cədid

1. *Oinos* – *yayın*-in yunanca qarşılığı
2. *Neos oinos* (təzə şərab) – *tiroş*-un yunanca qarşılığı (müq. et. Mark 2:22).
3. *Gleuchos vinos* (şirin şərab, *asis*) – fermentləşməyə yeni başlayan şərab (müq. et. Həv. 2:13).

II. Müqəddəs Kitabda işlənməsi

A. Əhdi-Ətiq

1. Şərab, Allahın ənamıdır (Yar. 27:28; Zəb. 104:14-15; Vaiz 9:7; Huşə 2:8-9; Yoel 2:19,24; Amos 9:13; Zək. 10:7).
2. Şərab, qurban gətirmənin bir hissəsidir (Çıx. 29:40; Lev. 23:13; Say. 15:7,10; 28:14; Qan. 14:26; Hak. 9:13).
3. Şərabdan dərman kimi istifadə olunur (2Şam. 16:2; Sül. 31:6-7).
4. Şərab əsl problem ola bilər (Nuh – Yar. 9:21; Lot – Yar. 19:33,35; Şimşon – Hak. 16; Naval – 1Şam. 25:36; Uriya – 2Şam. 11:13; Amnon – 2Şam. 13:28; Ela – 1Pad. 16:9; Ben-Hadad – 1Pad. 20:12; hökmdarlar – Amos 6:6; xanımlar – Amos 4).

5. Şərabdan sui-istifadə edilir (Sül. 20:1; 23:29-35; 31:4-5; Yeş. 5:11,22; 19:14; 28:7-8; Huşə 4:11).
 6. Şərab bəzi qruplara qadağan idi (vəzifələrini yerinə yetirən keşişlər, Lev. 10:9; Yez. 44:21; Nəzirilər, Say. 6; və hökmdarlar, Sül. 31:4-5; Yeş. 56:11-12; Huşə 7:5).
 7. Şərabdan esxatoloji obrazlarda istifadə olunur (Amos 9:13; Yoel 3:18; Zək. 9:17).
- B. Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid arasındakı dövr
1. Məhdud miqdarda şərab çox faydalıdır ("Ekkleziastikus" 31:27-33).
 2. Rəbbilər deyirlər: "Şərab dərmanların əlasıdır, şərab olmayan yerdə dərman lazım olar" (BB 58b).
- C. Əhdi-Cədid
1. İsa bol miqdarda suyu şərabla döndərmişdir (Yəh. 2:1-11)
 2. İsa şərab içmişdir (Mat. 11:18-19; Luka 7:33-34; 22:17 və sonrakı ayələr).
 3. Əllinci Gün bayramında Peter "şirin şərabdan" sərxoş olmaqla günahlandırılmışdır (Həv. 2:13).
 4. Şərabdan dərman kimi istifadə etmək olar (Mark 15:23; Luka 10:34; 1Tim. 5:23).
 5. Rəhbərlər şərabdan sui-istifadə etməməlidirlər. Şərabdan tam imtina etmələri vacib deyildir (1Tim. 3:3,8; Tit. 1:7; 2:3; 1Pet. 4:3).
 6. Şərabdan esxatoloji obrazlarda istifadə olunur (Mat. 22:1 və sonrakı ayələr; Vəhy 19:9).
 7. Sərxoşluq pislənir (Mat. 24:49; Luka 12:45; 21:34; 1Kor. 5:11-13; 6:10; Qal. 5:21; 1Pet. 4:3; Rom. 13:13-14).

III. Teoloji baxış

A. Dialektik gərginlik

1. Şərab Allahın ənamıdır.
2. Sərxoşluq böyük problemdir.
3. Bəzi ölkələrdə imanlılar Müjdə uğrunda öz azadlıqlarını məhdudlaşdırmalıdır (Mat. 15:1-20; Mark 7:1-23; 1Kor. 8-10; Rom. 14).

B. Qoyulmuş məhdudiyyətlərdən kənara çıxmaq meyli

1. Allah hər yaxşı şeyin mənbəyidir.
 - a. yemək – Mark 7:19; Luka 11:44; 1Kor. 10:25-26
 - b. hər şey təmizdir – Rom. 14:14,20; 1Tim. 4:4
 - c. hər şey caizdir – 1Kor. 6:12; 10:23)
 - d. hər şey pakdır – Tit. 1:15
2. Günaha batmış insanlar Allahın hər yaxşı ənamını Allahın qoyduğu məhdudiyyətdən kənara çıxararaq korlamışlar.

C. Məsələ o şeylərdə deyil, özümüzdədir. Maddi yaradılışda pis bir şey yoxdur (bax: yuxarıda B. 1).

IV. I əsr yəhudi mədəniyyəti və fermentləşdirmə

- A. Üzüm sıxıldıqdan təxminən 6 saat sonra fermentləşməyə başlayır.
- B. Yəhudi ənənəsinə görə, şirənin üstündə azca köpük əmələ gəldikdə (fermentləşmə əlaməti), onun onda bir hissəsini vermək lazımdır ("Ma aserot" 1:7). Buna "təzə şərab" və ya "şirin şərab" deyilirdi.
- C. İlkin fermentləşmə bir həftədən sonra tamamlanardı.
- D. İkinci fermentləşmə təqribən 40 gün çəkərdi. Bu mərhələdə şərab "yetişmiş" sayılar və qurbangaha tökülə bilərdi ("Eduyyot" 6:1).
- E. Çəlləkdə qalmış şərab (köhnə şərab) yaxşı sayılırdı, lakin içilməzdən əvvəl diqqətlə süzülməli idi.
- F. Şərab qayda olaraq bir il fermentləşəndən sonra lazımınca yetişmiş sayılırdı. Şərabın saxlana biləcəyi ən uzun müddət üç il idi. Belə şərabla "köhnə şərab" deyilirdi və ona su əlavə edilməli idi.
- G. Yalnız son 100 ildə steril mühit və kimyəvi əlavələr sayəsində fermentləşmə təxir edilmişdir. Qədim dünyada insanlar təbii fermentləşmə prosesini dayandıra bilməzdi.

V. Yekun

- A. Çalışın, İsanı və I əsr yəhudi/məsihiçi mədəniyyətini öz təcrübəniz, teologiyanız və şərhiniz ilə dəyərləndirməyəsiniz! Onlar spirtli içkilərdən tam imtina edən insanlar deyil idi.
- B. Mən cəmiyyətdə spirtli içkilər içmənin tərəfdarı deyiləm. Lakin çoxları Müqəddəs Kitabın bu mövzuya dair təlimini səhv anlayıblar və öz mədəniyyətlərindəki yaxud konfessiyalarındakı qərəzli fikirlərə görə özlərini üstün sayırlar.
- C. Mənə elə gəlir ki, Rom. 14 və 1-ci Korinfilərə 8-10-cu fəsillərdə imanlının öz azadlığı və ya başqalarını mühakimə, tənqid etməsi əsasında deyil, başqa imanlılara sevgi və hörmət və özünün mədəni mühitində Müjdənin yayılması əsasında düzgün anlayış və davranış qaydaları verilmişdir. Əgər iman və əməl üçün yeganə mənbəyimiz Müqəddəs Kitabdırsa, onda biz gərək bu məsələni təkrar nəzərdən keçirək.
- D. Alkoqoldan tam imtina etmənin Allahın iradəsi olmasında israr ediriksə, onda şərab içən İsanın Özü və müntəzəm şəkildə şərab içən müasir xalqlar (məs., Avropa, İsrail, Argentina) haqqında nə deyəcəyik?

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 2:14-21

¹⁴Peter On Bir həvari ilə bərabər irəli çıxdı və izdihama ucadan nida etdi: «Ey Yəhudilər və Yerusəlimin bütün sakinləri, sizə bildiriməm, sözlərimə qulaq asın. ¹⁵Bu adamlar fikirləşdiyiniz kimi sərxoş deyil. Hələ günün üçüncü saatıdır. ¹⁶Bu gördükləriniz Yoel peyğəmbər vasitəsilə əvvəlcədən deyilən hadisədir.

¹⁷ALLAH DƏDİ Kİ, AXIR ZAMANDA

“BÜTÜN BƏŞƏR ÜZƏRİNƏ RUHUMDAN TÖKƏCƏYƏM.

OĞULLARINIZ VƏ QIZLARINIZ PEYĞƏMBƏRLİK EDƏCƏK,

CAVANLARINIZ GÖRÜNTÜLƏR,

AĞSAQQALLARINIZSA RÖYALAR GÖRƏCƏK.

¹⁸O GÜNLƏRDƏ QUL VƏ QARABAŞLARIN ÜZƏRİNƏ DƏ

RUHUMDAN TÖKƏCƏYƏM,

ONLAR DA PEYĞƏMBƏRLİK EDƏCƏK.

¹⁹YUXARIDA – GÖYLƏRDƏ XARİQƏLƏR,

AŞAĞIDA – YERDƏ ƏLAMƏTLƏR GÖSTƏRƏCƏYƏM:

QAN, ALOV VƏ TÜSTÜ BUXARLARI GÖRÜNƏCƏK.

²⁰RƏBBİN MÖHTƏŞƏM VƏ ƏZƏMƏTLİ GÜNÜ GƏLMƏZDƏN ƏVVƏL

GÜNƏŞ QARANLIĞA

VƏ AY QAN RƏNGİNƏ DÖNƏCƏK.

²¹RƏBBİN ADINI ÇAĞIRAN HƏR KƏS XİLAS OLACAQ”.

2:14 "Peter" Bir düşünün, bütün şagirdlərin arasında ilk məsihiçi vəzi verən Peter olub – İsanı tanıdığını üç dəfə inkar etmiş adam (müq. et. Luka 23)! Məsihi inkar edən qorxaq Peterin dönüb cəsarətli, ruhani adam olması, Öz qüdrəti ilə həyatları dəyişən Ruhun dövrünün başladığına dair daha bir sübutdur. Bu, Həvarilərin İşlərində yazılmış olan ilk vəzdir. Bu vəz bizə həvarilərin təliminin məzmununu və önə çıxan məqamlarını göstərir. Belə vəzlər, Həvarilərin İşlərinin mühüm hissəsini təşkil edir. Bax: Həvarilərin İşlərinə Girişdəki XÜSUSİ MÖVZU: "ERKƏN İMANLILAR CƏMİYYƏTİNİN KERİQMASI".

▣ **"On Bir həvari ilə bərabər"** Bu ifadə iki şeyə işarə edir: (1) Peter həvarilərin sözcüsüdür, ancaq hələ də həvarilər qrupunun bir hissəsidir və özbaşına, öz səlahiyyəti ilə danışmır. Ruh bu çağırılmış şahidlərin hamısı vasitəsilə unikal şəkildə danışır və (2) Mattiya, xidməti haqqında heç nə məlum deyilsə də, həvarilər qrupuna daxil olmuşdur.

▣ **"Ey Yəhudilər və Yerusəlimin bütün sakinləri"** Burada müraciət edilən insanlar, göründüyü kimi, Həv. 2:7-11-də milliyətləri sadalanan ziyarətçilərdən fərqlənirlər.

▣ **" sizə bildirirəm, sözlərimə qulaq asın"** Bu feillərin hər ikisi əmr şəklindədir. Birincisi indiki zaman məlum növdə, ikincisi isə aorist qayıdış növ (deponent)dir. Peter onların tam diqqət etməsini istəyir.

Bu frazanın bir sami idiomu olduğu aşkardır. Peter öz vəzlərində iki dəfə (müq. et. Həv. 2:14; 4:10) və Pavel də iki dəfə (müq. et. Həv. 13:38; 28:28) bu ifadədən istifadə etmişdir. Luka bütürəst ailənin uşağı idi və artıq böyüyəndən sonra imana gəlmişdi. Sami idiomlarının izləri Lukanın Həvarilərin İşlərində öz teoloji məqsədləri üçün vəzlər uydurmadiğını, mənbələrdən öyrəndiklərini sədaqətlə çatdırdığını göstərir.

2:15 "Bu adamlar fikirləşdiyiniz kimi sərxoş deyil" Həv. 2:13-dəki ittihama cavabən Peter bildirir ki, ortodoks yəhudilər günün bu erkən vaxtında şərab içməzlər. Bu, Çıx. 16:8-in rəbbinik şərhilə uyğun gəlirdi (müq. et. E.M. Bleyklok, "Tindeyl Əhdi-Cədid şərh seriyası, *Həvarilərin İşləri*" [E. M. Blaiklock, Tyndale NT Commentary Series, *Acts*], s. 58).

▣ **"üçüncü saat"** Bizim vaxtımızla bu, səhər saat 9:00-dır. Məbəddə gündəlik səhər qurbanı təqdim edilən bu saat, yəhudilər üçün xüsusi dua vaxtı olmuşdu. Yəhudi vaxtı ilə "üçüncü saat" idi. Əhdi-Cədid müəllifləri (xüs. Yəhya) həm yəhudi, həm də Roma vaxtından istifadə edirlər.

2:16 "Bu gördükləriniz Yoel peyğəmbər vasitəsilə əvvəlcədən deyilən hadisədir" Burada Yoel 2:28-32-nin Septuaqinta tərcüməsi sitat gətirilir. Çox güman ki, bu peyğəmbərliyin yerinə yetdiyini İsanın Özü izah etmişdi (müq. et. Luka 24:27,45).

2:17 "axır zamanda" Bu ifadəni (hərfi tərcümədə "son günlərdə") Luka Septuaqintadakı mətndən fərqli şəkildə vermişdir. Əhdi-Ətiqdə bu ifadə zamanın sonuna və məsihi dövrün başlamasına işarə edirdi. Əhdi-Cədidə "son günlər" deyildikdə, iki yəhudi dövrünün üst-üstə gəlməsi nəzərdə tutulurdu. Yeni dövr İsanın Bet-Lexemdə bədənə bürünməsindən başlayıb ikinci gəlişinədək davam edəcəkdir. Biz Allahın Padşahlığının "artıq gəlib" və eyni zamanda "hələ gəlməyib" arasındakı gərginliyi içində yaşayırıq. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "BU DÖVR VƏ GƏLƏCƏK DÖVR" (SPECIAL TOPIC: THIS AGE AND THE AGE TO COME)

Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri gələcəyi indiki zamanın davamı olaraq görürdü. Onlara görə, gələcəkdə İsrailin coğrafi mövcudluğu bərpa ediləcək. Lakin onlar özləri də bunu yeni günün başlanğıcı kimi görürdü (müq. et. Yeş. 65:17; 66:22). İbrahimim nəsli (sürgündən sonra belə) YAHVE-ni şüurlu şəkildə rədd etməyə davam etdikcə, yəhudi əhdlərarası apokaliptik ədəbiyyatında (1-ci Xanok, IV Ezra, II Barux) yeni düşüncə formalaşmışdır. Bu əsərlər, Şeytanın hökm sürdüyü indiki şərh dövrü və Məsihin (çox vaxt qüvvətli döyüşçü) gəlişi ilə başlanacaq olan, Ruhun hökm sürəcəyi gələcək salehlik dövrü olmaqla iki dövrü fərqləndirir.

Teologiya (esxatologiya) sahəsində açıq-aşkar irəliləmə vardır. İlahiyyatçılar buna "tədrici vəhy" deyirlər. Əhdi-Cədid iki dövrün bu yeni kosmik gerçəkliyini təsdiq edir.

İsa
Mat. 12:32; 13:22,39
Mark 10:30
Luka 16:8; 18:30; 20:34-35

Paul
Rom. 12:2
1Kor. 1:20; 2:6,8; 3:18
2Kor. 4:4
Qal. 1:4
Ef. 1:21; 2:2,7; 6:12
1Tim. 6:17
2Tim. 4:10
Tit. 2:12

İbraniyə Məktub (Paul)
İbr. 1:2; 6:5; 11:3

Məsihin iki gəlişinə dair gözlənilməyən və nəzərdən qaçan peyğəmbərliklər səbəbindən Əhdi-Cədid teologiyasında iki yəhudi dövrü üst-üstə düşmüşdür. İsanın bədənə bürünməsi, Əhdi-Ətiqin yeni dövrün başlamasına dair peyğəmbərliklərinin əksəriyyətini gerçəkləşdirmişdir (Dan. 2:44-45). Lakin Əhdi-Ətiqdə Məsihin Hakim və Fateh kimi gəlişi də elan edilmişdir; bununla belə, O əvvəlcə İztirab çəkən Qul (müq. et. Yeş. 53; Zək. 12:10), həlim və itaətkar (müq. et. Zək. 9:9) olaraq gəlmişdir. İsa, Əhdi-Ətiqdə əvvəlcədən bildirildiyi kimi, qüdrətlə geri qayıdacaqdır (müq. et. Vəhy 19). Bu iki gəliş səbəbi ilə Padşahlıq həm indi mövcuddur (başlamışdır), həm də hələ gələcəkdədir (axıradək tamamlanmamışdır). Bu, Əhdi-Cədidin "artıq gəlib, lakin hələ gəlməyib" təzadıdır!

▣ **"Allah dedi"** Kodeks Bezı, "D" əlyazmasında *kurios* (Rəbb) yazılmışdır. Bu *kurios* sözü kimə aiddir: YAHVE-yə, yoxsa İsa Məsihə? Böyük ehtimal var ki, *Theos* (Allah) variantı mübtədanı dəqiqləşdirmə cəhdindən qaynaqlanır.

▣ **"Bütün bəşər üzərinə Ruhundan tökəcəyəm"** Vədin ümumbəşəri cəhətinə diqqət yetirin (müq. et. Həv. 2:39). Bütün qədim ənənəvi əngəllər Məsihdə aradan götürülür (müq. et. 1Kor. 12:13; Qal. 3:28; Ef. 3:6; Kol. 3:11). Yoel 2-ci fəsildə yəhudilər və başqa millətlər arasındakı fərqlərdən bəhs edilmirsə də, Həv. 2:38-in heç fərqlər olmadığını bildirdiyinə diqqət verin. YAHVE, Yar. 1:26-27-də bildirildiyi kimi, Öz surətində yaratdığı bütün insanlarla ("bütün bəşərlə") Ruhunu paylaşır.

▣ **"Oğullarınız və qızlarınız peyğəmbərlik edəcək... qul və qarabaşların üzərinə də Ruhundan tökəcəyəm"** Bu, Say. 11:29-un konkret şəkildə yerinə yetməsi ola bilər. Burada cinsi ayrı-seçkiliyin olmamasına diqqət yetirin.

XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS KİTABDA QADINLAR" (SPECIAL TOPIC: WOMEN IN THE BIBLE)

I. Əhdi-Ətiq

A. O mədəniyyətdə qadınlar kişinin mülkü sayılırdı.

1. kişinin mülkü sadalandıqda qadının da adı çəkilir (Çıx. 20:17)
2. qarabaşlarla rəftar (Çıx. 21:7-11)
3. qadınların əhdləri cəmiyyətdə məsuliyyət daşıyan kişiler tərəfindən ləğv edilə bilirdi (Say. 30)
4. qadınlar müharibədə əsir götürülürdü (Qan. 20:10-14; 21:10-14)

B. Praktiki olaraq bərabərlik var idi

1. kişi və qadın Allahın surətində yaranıb (Yar. 1:26-27)
2. atana və anana hörmət et (Çıx. 20:12 [Qan. 5:16])
3. anana və atana ehtiram (Lev. 19:3; 20:9)
4. kişiler və qadınlar Nəziri ola bilirdi (Say. 6:1-2)
5. qızların miras alma haqları var idi (Say. 27:1-11)
6. qadınlar Allahın əhd bağladığı xalqın bir hissəsi idi (Qan. 29:10-12)
7. atadan və anadan tərbiyə al (Sül. 1:8; 6:20)
8. Hemanın oğulları və qızları (Levili ailə) məbəddə musiqiyə rəhbərlik edirdi (1Saln. 25:5-6)
9. yeni çağda oğullar və qızlar peyğəmbərlik edəcək (Yoel 2:28-29)

C. Rəhbər qadınlar

1. Musanın bacısı Məryəm peyğəmbər adlandırılmışdır (Çıx. 15:20-21, həmçinin bax: Mik. 6:4)
2. Müqəddəs məskən üçün material əyirməyi Allahdan öyrənən qadınlar (Çıx. 35:25-26)
3. evli qadın Devora peyğəmbər idi (müq. et. Hak. 4:4) və bütün qəbilələrə başçılıq edirdi (Hak. 4:4-5; 5:7)
4. Xulda peyğəmbər qadın idi və padşah Yoşiya təzəcə tapdığı "Qanun Kitabı"nı oxuyub izah etsin deyə Xuldanı çağırmışdır (2Pad. 22:14; 2Saln. 34:22-27)

5. Mələkə Ester mömin qadın idi və Persiyadakı yəhudiləri xilas etmişdir

II. Əhdi-Cədid

- A. İstər yəhudi, istərsə Yunan-Roma mədəniyyətində qadınlar ikinci sinif şəxsləri idi və hüquqları az idi (Makedoniya istisna olmaqla)
- B. Rəhbər qadınlar
1. Elizavet və Məryəm, özlərini Allaha həsr edən mömin qadınlar (Luka 1-2)
 2. Xanna, məbəddə xidmət edən peyğəmbər qadın (Luka 2:36)
 3. Lidiya, imanlı qadın və ev cəmiyyətinin rəhbəri (Həv. 16:14,40)
 4. Filipin dörd subay qızı peyğəmbər (Həv. 21:8-9)
 5. Fibi, Kenxreyadakı cəmiyyətdə dyakonisa idi (Rom. 16:1)
 6. Priskila, Paulun əməkdaşı və Apollosun müəlliməsi (Həv. 18:26; Rom. 16:3)
 7. Məryəm, Trifena, Trifosa, Persis, Yuliya, Nereyin bacısı, Paulun əməkdaşları olan qadınlardan bəzisi (Rom. 16:6-16)
 8. Yuniya (KJV), böyük ehtimalla həvari qadın (Rom. 16:7)
 9. Evodiya və Sintixi, Paulun əməkdaşları (Fil. 4:2-3)

III. Müasir imanlılar Müqəddəs Kitabdakı bu fərqli misalları necə balanslaşdırırlar?

- A. Yalnız orijinal kontekstə aid olan tarixi və ya mədəni həqiqətləri, bütün dövrlərin imanlıları və cəmiyyətləri üçün keçərlilən əbədi həqiqətlərdən necə ayırd etmək olar?
1. Allahdan ilham almış orijinal müəllifin məqsədinə çox ciddi yanaşmalıyıq. Müqəddəs Kitab Allahın kəlamıdır, iman və əməl üçün yeganə əsasdır.
 2. Allahdan ilham almış mətnlərimizin müəyyən tarixi şəraitdə yazılmış olduğu açıq-aşkardır.
 - a. İsrailin kultu, yəni dini mərasimləri və liturjiyası (müq. et. Həv. 15; Qal. 3)
 - b. I əsr yəhudiliyi
 - c. Korinfilərə 1-ci Məktubda Paul tərəfindən açıq-aşkar müəyyən tarixi şəraitdə yazılmış bəyanatlar
 - (1) büt-pərəst Romanın hüquqi sistemi (1Kor. 6)
 - (2) qul olaraq qalmaq (1Kr. 7:20-24)
 - (3) selibat (1Kor. 7:1-35)
 - (4) bakirə qızlar (1Kor. 7:36-38)
 - (5) büt-lərə təqdim olunan ət (1Kor. 8; 10:23-33)
 - (6) Rəbbin Süfrəsində layiq olmayan hərəkətlər (1Kor. 11)
 3. Allah konkret mədəniyyətdə və konkret dövrdə verdiyi vəhy ilə Özünü tam və açıq şəkildə tanıtmışdır. Biz vəhyə ciddi yanaşmalıyıq, lakin tarixi şəraitin hər bir cəhətinə həddindən artıq əhəmiyyət verməməliyik. Allahın kəlamı bəşəri sözlərlə yazılmış, konkret dövrdə konkret mədəniyyətə ünvanlanmışdır.
- B. Müqəddəs Kitabı original müəllifin məqsədinə uyğun olaraq şərh etməliyik. Müəllif öz dövrünə müraciətlə ne deyirdi? Düzgün şərh üçün bu sual əsas və həyatidir. Ondan sonra bunu öz dövrümüzdə tətbiq etməliyik. Terminlərin mənasının müəyyən edilməsi şərh üçün əsl çətinlik təşkil edə bilər. Pastordan başqa xidmətçilər də rəhbər sayılırdımı? Dyakonisa və peyğəmbər qadınlar da rəhbər sayılırdı? 1Kor. 14:34-35 və 1Tim. 2:9-15-də Paul açıq-aydın buyurur ki, qadınlar ibadətə rəhbərlik etməməlidirlər! Bəs bu gün bu sözlər necə tətbiq edilməlidir? Mən Paulun yaxud özümün mədəniyyətimizin Allahın kəlamını, iradəsini susdurmasını istəmirəm. Ola bilsin, Paulun dövründə qadınlar həddən artıq məhdudlaşdırılırdı, mənim dövrümdə isə qadınlar həddən artıq sərbəst olur. Paulun sözlərinin, öyrətdiyi təlimin I əsrin şəraitində yazılmış, məhdud zaman və məkanda tətbiq oluna bilən həqiqətlərdən ibarət olduğunu deyəndə özünü çox narahat hiss edirəm. Mən kiməm ki, öz zehnim və ya mədəniyyətim ilə Allahdan ilham almış müəllifin dediyinə qarşı çıxıram? Ancaq Müqəddəs Kitabda qadın rəhbərlərin misalları qarşısında nə deyə bilərəm (hətta Paulun yazılarında, müq. et. Rom. 16)? Bunun yaxşı bir nümunəsi, 1Kor. 11-14-cü fəsillərdə ibadət

toplantıları barədə Paulun dedikləridir. 1 Kor. 11:5-də Paul elə bil qadınların toplantılarda vəz və dua etməsinə icazə verir, yalnız başlarını örtmələrini buyurur, amma 14:34-35-də o, qadınların susmalarını əmr edir! "Dyakonisa"lar, yaxud xidmətçi qadınlar (müq. et. Rom. 16:1) və peyğəmbər qadınlar (müq. et. Həv. 21:9) var idi. Məhz bu müxtəlifliyə görə mən Paulun dediklərini (qadınlara dair) I əsr Korinf və Efes şəraiti ilə məhdud olaraq müəyyən etməkdə haqlı olduğumu düşünürəm. Hər iki şəhərdə imanlılar cəmiyyətində yeni əldə etdikləri azadlıqlarından sui-istifadə edən qadınlar var idi (müq. et. Bryus Uinter, "Paul Korinfə tərk edəndən sonra" [Bruce Winter, *After Paul Left Corinth*]) və çox güman ki bu, cəmiyyətin öz xalqını Məsihə imana gətirməsini çətinləşdirirdi. Müjdənin daha təsirli olması üçün onların azadlığını məhdudlaşdırmaq lazım idi. İndiki dövrdə vəziyyət Paulun dövründəkindən tamamilə fərqlənir. Bu gün qabiliyyətli, təhsilli qadınların Müjdəni vəz etməsinə, cəmiyyətdə rəhbərlik etməsinə icazə verilməməsi, Müjdənin yayılmasına maneə törədir! İbadət toplantısının ali məqsədi nədir? Müjdəni yaymaq və insanları Məsihin şagirdi etmək deyildirmi? Qadın rəhbərlər Allahı izzətləndirə, razı sala bilərlərmi? Ümumiyyətlə Müqəddəs Kitab bu suala "bəli" cavabını verir!

Mən Paulun dediyinə əməl etmək istəyirəm. Teologiyam başlıca olaraq Paulun yazılarına əsaslanır. Müasir feminizmin təsiri altına düşmək istəmirəm! Ancaq mənə elə gəlir ki, imanlılar cəmiyyəti köləlik, irqçilik, dözümsüzlük və seksizm kimi yersiz şeylərə mənfi münasibətini bildirməkdə çox ləng davranır, müasir dünyada qadın zorakılığına müvafiq cavab verməkdə də ləng davranır. Allah kölələri və qadınları Məsihdə azad etmişdir. Mən mədəni şəraitə görə yazılmış bir mətn ilə bu insanların təkrar kölələşdirilməsinə yol verməyəcəyəm.

Bir də onu qeyd edirəm ki, bir şərhçi kimi Korinfdəki imanlılar cəmiyyətinin çox problemlili olduğunu bilirəm. Oradakı imnalılar xarizmatik ənamları ilə lovğalanırdı. Güman ki, qadınlar da həmçinin. Düşünürəm ki, efesli imanlılara mənfi təsir edən bəzi yalançı müəllimlər də onların ev toplantılarında danışan qadınlardan istifadə edirdi.

C. Oxumaq üçün təklif olunan əlavə əsərlər

1. Qordon Fi və Duqlas Styuart, "Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır" (Gordon Fee and Doug Stuart, *How to Read the Bible For All Its Worth*, ss. 61-77)
2. Qordon Fi, "Müjdə və Ruh: Əhdi-Cədid hermenevtikasındakı məsələlər" (Gordon Fee, *Gospel and Spirit: Issues in New Testament Hermeneutics*)
3. Uolter Kayzer, Piter Devids, F.F. Bryus və Manfred Braux, "Müqəddəs Kitabın çətin yerləri" (Walter C. Kaiser, Peter H. Davids, F. F. Bruce, and Manfred T. Branch, *Hard Sayings of the Bible*, ss. 613-616; 665-667)

▣ **"peyğəmbərlik"** Bu sözü ən azından iki cür anlamaq olar: (1) Korinflilərə Məktublarda bu söz Müjdəni elan etmək mənasına gəlir (müq. et. Həv. 14:1; Həv. 2:17) (2) Həvarilərin İşlərində peyğəmbərlərdən bəhs olunur (müq. et. Həv. 12:27; 13:1; 15:32; 22:10, hətta peyğəmbərlik edən qızlardan da, 21:9) və o peyğəmbərlər gələcəyi bildirirlər (Həv. 11:27-dəki Xüsusi mövzuya bax).

Burada belə sual doğur ki, Əhdi-Cədidəki peyğəmbərlik ənamının Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri ilə nə əlaqəsi vardır? Əhdi-Ətiqdə peyğəmbərlər Müqəddəs Yazının müəllifləri idi. Əhdi-Cədidə bu iş On İki həvariyyə və köməkçilərinə tapşırılır. "Həvari" davamlı ənam olaraq qaldığı (müq. et. Ef. 4:11), lakin On İki həvarinin vəfatından sonra vəzifələri bir qədər dəyişdiyi kimi, peyğəmbərin xidməti də dəyişmişdir. İlahi ilham sona çatmışdır, Allahdan ilham almış Müqəddəs Yazı artıq olmayacaq (müq. et. Yhd. 3,20). Əhdi-Cədid peyğəmbərlərinin başlıca vəzifəsi Müjdəni elan etməkdir; lakin eyni zamanda başqa bir vəzifəsi də vardır, ehtimal ki, Əhdi-Cədid həqiqətlərini indiki durumlara və ehtiyaclarla tətbiq etmək vəzifəsidir.

▣ **"Cavanlarımız... Ağsaqqallarımız"** Yaş ayrı-seçkiliyinin olmamasına diqqət yetirin.

2:18 "qul və qarabaşların üzərinə də" Sosioekonomik ayrı-seçkilik yoxdur. Peter Yoelin peyğəmbərliyinə "peyğəmbərlik edəcək" ifadəsini əlavə etmişdir. İbranica masoret mətnində və ya yunanca Septuagintada bu ifadə olmasa da, Həv. 2:17-də bunun nəzərdə tutulduğu deyilir.

Luka 24-də (Həv. 2:3,6,12,17,32,36,40,51) olduğu kimi, Həvarilərin İşlərinə də bir neçə mənt variantı vardır (yəni, 2:11,18,37,44). Bu variantlar çox vaxt "D" əlyazmasında (V əsrə aid olan Bezi əlyazması) və bir neçə qədim latın versiyasında (V əsrə aid olan it^d) yer alan daha qısa mətnlə əlaqədardır. Yunanca əlyazmaların qərbi ailəsində adətən əlavə olunmuş frazalara rast gəlinir, ancaq Lukanın Müjdəsi və Həvarilərin İşlərinin versiyaları daha qısaadır. İngiliscə tərcümələrin əksəriyyəti, əlyazmaların İsgəndəriyyə ailəsindəki uzun versiyasına əsaslanır.

Bax: Həvarilərin İşlərinə Giriş, "Giriş Müddəaları", E.

2:19-20 Bu, apokalitik dildir; Peter açıq-aşkar deyir ki, bunlar həyata keçmişdi, halbuki burada sadalanan konkret təbiət hadisələri baş verməmişdi, bəlkə İsanın çarmıxa çəkildiyi zaman qaranlığın çökməsi istisna olmaqla. Burada Yaradanın və Hakimin gəlişi obrazlı dildə təsvir olunur. Əhdi-Ətiqdə Onun gəlişi xeyir-dua yaxud mühakimə üçün ola bilər. Onun yaxınlaşması bütün yaradılışı lərzəyə salır (müq. et. Yeş. 13:6 və sonrakı ayələr, Amos 5:18-20). Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərliklərdə Məsihin bədənə bürünməsi (birinci gəlişi) və *Parusiya* (ikinci gəlişi) açıq şəkildə fərqləndirilmir. Yəhudilər Məsihin bir gəlişini, qüdrətli Hakim və Xilaskar olaraq gələcəyini gözləyirdi. Apokalitik dil haqqında çox faydalı kitab, D. Brent Sendinin, "Kotan və dəryaz: peyğəmbərlik və apokalipsis dilinin təkrar nəzərdən keçirilməsi"dir (D. Brent Sandy, *Plowshares and Pruning Hooks: Rethinking Prophetic and Apocalyptic Language*).

XÜSUSİ MÖVZU: "APOKALİPTİK ƏDƏBİYYAT" (SPECIAL TOPIC: APOCALYPTIC LITERATURE)

Vəhy Kitabı unikal yəhudi ədəbi janrda – apokalitik janrda yazılmışdır. Gərginliklə dolu zamanlarda Allahın tarixə nəzarət etdiyinə və Öz xalqını qurtacacağına dair əminliyi ifadə etmək üçün ondan tez-tez istifadə olunmuşdur. Bu ədəbiyyat növünün xüsusiyyətləri:

1. bütün kainat üzərində Allahın tam ixtiyarı olduğunu hiss etdirir (təkaləhlilik və determinizm)
2. xeyir və şər, bu dövr və gələcək dövr arasındakı mübarizə əks olunur (dualizm)
3. gizli kod sözlərindən istifadə olunur (adətən Əhdi-Ətiqdən və ya əhdlərərası yəhudi apokalitik ədəbiyyatından olan)
4. rənglərdən, saylardan, heyvanlardan, bəzən heyvan-insanlardan istifadə olunur
5. görüntülər və rüyalar vasitəsilə mələklərin müdaxilələrindən, adətən mələklərin vasitəçiliyindən istifadə olunur
6. başlıca olaraq axır zaman (yeni çağ) önə çıxır
7. axır zamana dair xəbərlər gerçəklik deyil, sabitləşmiş simvollar vasitəsilə verilir
8. Bu janrın bəzi misalları:
 - a. Əhdi-Ətiq
 - (1) Yeşaya 24-27, 56-66
 - (2) Yezekel 37-48
 - (3) Daniel 7-12
 - (4) Yoel 2:12-13
 - (5) Zəkəriyyə 1-6, 12-14
 - b. Əhdi-Cədid
 - (1) Matta 24, Mark 13, Luka 21 və 1-ci Korinfilərə 15 (bəzi hissələri)
 - (2) 2-ci Salonikilərə 2 (böyük hissəsi)
 - (3) Vəhy (4-22-ci fəsillər)
 - c. qeyri-kanonik (D.S. Rasselin "Yəhudi apokalitik yazısının metodu və mesajı" [D. S. Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, ss. 37-38] əsərindən götürülmüşdür)
 - (1) I Xanok, II Xanok (Xanokun sirləri)
 - (2) Yubileylər Kitabı

- (3) Sivillaların peyğəmbərlikləri III, IV, V
- (4) On iki əcdadın vəsiyyəti
- (5) Süleymanın Məzmurları
- (6) Musanın görə qalxması
- (7) Yeşayanın şəhidliyi
- (8) Musanın apokalipsisi (Adəm və Həvvanın həyatı)
- (9) İbrahimin apokalipsisi
- (10) İbrahimin vəsiyyəti
- (11) 2-ci Ezra (4-cü Ezra)
- (12) Barux II, III

9. Bu janrda dualizm hiss olunur. Gerçəklik bir sıra dualizmlər, təzadlar, gərginliklər olaraq nəzərdən keçirilir (Yəhyanın yazılarında bunlara tez-tez rast gəlinir)

- a. göy – yer
- b. şər dövrü (pis insanlar və pis mələklər) – yeni salehlik dövrü (mömin insanlar və mömin mələklər)
- c. indiki həyat – gələcək həyat

Bütün bunlar, Allahın tamamlayacağı məqsədə doğru gedir. Bu dünya Allahın istədiyi kimi deyildir, Allah işləməkdə davam edir və Eden bağında başlamış yaxın ünsiyyətin bərpa edilməsi ilə bağlı iradəsini həyata keçirir. Məsihin hadisəsi Allahın planının dönüş nöqtəsidir, lakin iki dəfə gəlişi indiki dualizmlərə səbəb olmuşdur.

2:20 "Rəbbin möhtəşəm və əzəmətli günü" "Əzəmətli", İsanın ikinci gəlişi mənasında tez-tez işlədilən *epiphaneia* (zühur) kökündən törəyən sözdür (müq. et. 1Tim. 6:14; 2Tim. 4:1; Tit. 2:13). Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "İSANIN İKİNCİ GƏLİŞİ" (SPECIAL TOPIC: THE SECOND COMING)

İsanın ikinci gəlişini bildirən bir sıra terminlər və ifadələr vardır.

1. *parousia* (Yaq. 5:7), "hüzur" mənasına gəlir və hökmdarın ziyarəti üçün işlənirdi (müq. et. Mat. 24:3,27,37,39; 1Kor. 15:23; 1Sal. 2:19; 3:13; 4:15; 5:23; 2Sal. 2:1,8; 2Pet. 1:16; 3:4,12; 1Yəh. 2:28)
2. *epiphaneia*, "üz-üzə gəlmə" (1Tim. 6:14; 2Tim. 1:10; 4:1,8; Tit. 2:13)
3. *apokalypis*, "üstünü açma" (1Kor. 1:7; 2Sal. 1:7; 1Pet. 1:5,13; 4:13; 5:1)
4. "Rəbbin günü" və bu ifadənin başqa variantları (bax: Xüsusi mövzu: "Rəbbin günü")

Bütün Əhdi-Cədid, Əhdi-Ətiqin dünyagörüşü üzərində yazılmışdır. Bu dünyagörüşü bunları təsdiq edir:

1. indiki şər dövrü
2. gələcək salehlik dövrü
3. Ruh tərəfindən Məsihin (məsh olunmuş Şəxs; bax: Xüsusi mövzu "Məsih") işi vasitəsilə həyata keçiriləcəkdir

Buna tədrici vəhy nöqtəyi-nəzərindən yanaşmaq lazımdır, çünki Əhdi-Cədid müəllifləri İsrailin gözləntilərini bir qədər dəyişdirirlər. Məsihin millətçi (İsrail üçün) hərbi rəhbər kimi bir gəlişi əvəzində iki gəlişi baş verir. Birinci gəlişi, Nazaretli İsanın bakirədən doğulması yolu ilə Allahın bəşər olması idi. İsa hərbi rəhbər və ya hakim kimi gəlməyib, Yeş. 53-ə görə "iztirab çəkən Qul" və Zək. 9:9-a görə eşşəyin balası sıpaya (döyüşçü kimi ata yaxud padşah kimi qatıra deyil) minmiş həlim adam kimi gəlib. İsanın birinci gəlişi ilə yeni məsihi dövr, yer üzündə Allahın Padşahlığı başlamışdır (bax: Xüsusi mövzu: "Allahın Padşahlığı"). Bir yandan Padşahlıq gəlmişdir, lakin digər yandan, əlbəttə, o hələ uzaqdadır. Bir anlamda məhz Məsihin iki gəlişi arasındakı bu gərginlik Əhdi-Ətiqdə görünməyən yaxud aydın olmayan iki yəhudi dövrünün üst-üstə düşməsindən ibarətdir. Həqiqətdə bu ikili gəlişdə YAHVE-nin bəşəriyyəti xilas etmək qərarı əksini tapmışdır

(müq. et. Yar. 3:15; 12:3; Çıx. 19:5 və peyğəmbərlərin, ələlxüsus Yeşaya və Yunusun vəzləri; bax: Xüsusi mövzu: "YAHVE-nin əbədi xilas planı").

İmanlılar cəmiyyəti Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyinin yerinə yetməsinə gözləmir, çünki bunların əksəriyyəti Məsihin birinci gəlişinə aiddir (Bax: "Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır" (*How To Read the Bible For All Its Worth*), ss. 165-166). İmanlılar ölümdən dirilmiş padşahlar Padşahı və rəblər Rəbbinin izzətli gəlişini və göydə olduğu kimi yer üzündə də yeni salehlik dövrünün bəşəriyyətin tarixində gerçəkləşməsinə gözləyirlər (müq. et. Mat. 6:10). Əhdi-Ətiqdəki kəlamlar yalnız deyil, amma natamamdır. Məsih, peyğəmbərlərin bildirdiyi kimi, YAHVE-nin güc və qüdrəti ilə təkrar gələcəkdir (bax: Xüsusi mövzu: "Niyə Əhdi-Ətiqdəki vədlər Əhdi-Cədidəki vədlərdən bu qədər fərqli görünür?").

İkinci gəliş Müqəddəs Kitabda işlədilən termin deyildir, lakin bu anlayış bütün Əhdi-Cədidin dünyagörüşünü əks etdirir. Allah hər şeyi düzəldəcəkdir. Allah ilə surətində yaranmış insanlar arasındakı ünsiyyət bərpa olunacaqdır (müq. et. Vəhy 21-22). Şər mühakimə olunacaq və aradan götürüləcəkdir (müq. et. Vəhy 20:11-15). Allahın məqsədləri mütləq həyata keçəcəkdir. Başqa cür mümkün deyildir!

2:21 "hər kəs" Burada yenə ümumbəşəri cəhət önə çıxır (müq. et. Həv. 2:17 və 39). İsa bütün dünyanın günah(lar)ı üçün ölmüşdür (müq. et. Yəh. 1:12; 3:16; 4:42; 1Tim. 2:4; Tit. 2:11; 2Pet. 3:9; 1Yəh. 2:1; 4:14). Ruhun bütün bəşər üzərinə tökülməyinə diqqət yetirin müq. et. Həv. 2:17).

▣ **"çağırın"** Bu, aorist qayıdış növ lazım şəkildir. İnsanın cavabı, Allahın xilas planının bir hissəsidir (müq. et. Yoel 2:32; Yəh. 1:12, 3:16; Rom. 10:9-13). Ayrı-ayrı insanlar çağırılırlar (müq. et. Həv. 2:39) – onlar tövbə etməyə (müq. et. Həv. 2:38), Müjdəyə iman etməyə və Məsih vasitəsilə Allahla şəxsi münasibət qurmağa (müq. et. Həv. 3:16,19; 20:21; Mark 1:15) dəvət olunurlar. İsa bütün dünya üçün ölmüşdür; bəzilərinin Ruhun cəlbəməsinə cavab verməsi (müq. et. Yəh. 6:44,65), başqalarının isə cavab verməməsinin (müq. et. 2Kor. 4:4) səbəbi sirr olaraq qalır.

▣ **"Rəbbin adını"** İsanın xasiyyəti yaxud İsa haqqındakı təlimlər nəzərdə tutulur. Bunun həm şəxsi, həm də doktrinal cəhətləri vardır.

XÜSUSİ MÖVZU: "RƏBBİN ADI" (SPECIAL TOPIC: THE NAME OF THE LORD)

Bu ifadə Əhdi-Cədidə adətən Üçlükdə vahid olan Allahın imanlılar cəmiyyətində mövcud olduğunu (hüzurunu) və fəal gücünü bildirirdi. Bu, sehrli bir formula deyil idi, İsada zahir olan Allahın xasiyyətinə müraciət idi.

Bu ifadə çox vaxt İsanı Rəbb olaraq göstərir (müq. et. Fil. 2:11)

1. bir adam İsayə iman etdiyini iqrar etdikdə (müq. et. Rom. 10:9-13; Həv. 2:21,38; 8:12,16; 10:48; 19:5; 22:16; 1Kor. 1:13,15; Yaq. 2:7)
2. cin qovduqda (müq. et. Mat. 7:22; Mark 9:38; Luka 9:49; 10:17; Həv. 19:13)
3. şəfa verdikdə (müq. et. Həv. 3:6,16; 4:10; 9:34; Yaq. 5:14)
4. xidmət etdikdə (müq. et. Mat. 10:42; 18:5; Luka 9:48)
5. cəmiyyətdə tərbiyə verdikdə (müq. et. Mat. 18:15-20)
6. başqa millətlərə Müjdəni elan etdikdə (müq. et. Luka 24:47; Həv. 9:15; 15:17; Rom. 1:5)
7. dua etdikdə (müq. et. Yəh. 14:13-14; 15:7,16; 16:23; 1Kor. 1:2)
8. məsihçilikdən bəhs etdikdə (müq. et. Həv. 26:9; 1Kor. 1:10; 2Tim. 2:19; Yaq. 2:7; 1Pet. 4:14)

Biz nə etsək – elan, xidmət, kömək etsək, şəfa versək, cin qovsaq və s. – hər şeyi Onun xasiyyəti, Onun qüdrəti, Onun təminatı ilə, yəni Onun adı ilə edirik (Fil. 2:9-10)!

▣ **"xilas olacaq"** Bu kontekstdə bu ifadə ruhani xilasını bildirir, Yoelin kitabında o, yəqin ki, Allahın qəzəbindən fiziki qurtuluşu bildirirdi (müq. et. Həv. 2:40). "Xilas" sözü Əhdi-Ətiqdə fiziki qurtuluşu bildirir (müq. et. Mat. 9:22; Mark 6:56; Yaq. 5:14,20). Lakin Əhdi-Cədidə bu söz məcazi mənada, ruhani xilas, yaxud Allahın qəzəbindən azad olma mənasında işlədilir (məs. Yaq. 1:21; 2:14; 4:12). Allahın ürəyi, Öz surətində yaratdığı hər kəsinin və qadının xilas olmasını istəyir (müq. et. Yar. 1:26-27); Allah onları Özü ilə şəriklik üçün yaratmışdır!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 2:22-28

²²Ey İsraililər, bu sözlərimə qulaq asın! Bildiyiniz kimi Allahın aranızda Nazaretli İsa vasitəsilə yaratdığı möcüzələr, xariqələr və əlamətlər aydın göstərdi ki, O, Allahdan gələn Şəxsdir.²³ Allahın əzəldən bilib müəyyən etdiyi məqsədə uyğun olaraq siz bu Şəxsi qanunsuzlara təslim edib onların əli ilə çarxıxa mıxlatdıraraq öldürdünüz. ²⁴Allah isə ölüm əzablarını kəsərək Onu dirilti. Çünki Onu ölüm tutub saxlaya bilməzdi.

²⁵Davud da Onun barəsində demişdi:

“RƏBBƏ HƏMİŞƏ ÜZ TUTMUŞAM,
SAĞIMDA OLDUĞU ÜÇÜN SARSILMARAM.

²⁶ELƏ BUNUN ÜÇÜN QƏLBİM SEVİNİR, DİLİM ŞAD OLUR,
CİSMİM BELƏ, ÜMİDLƏ YAŞAYIR.

²⁷ÇÜNKİ MƏNİ ÖLÜLƏR DİYARINA ATMAZSAN,
MÖMİN İNSANINI ÇÜRÜMƏYƏ QOYMAZSAN.

²⁸MƏNƏ HƏYAT YOLUNU ÖYRƏDİRSƏN,
HÜZURUNDA MƏNƏ DOYUNCA SEVİNC VERİRSƏN”.

2:22 "Ey İsraililər" Dinləyicilər, İsanın yer üzündəki həyatının son həftəsini öz gözləri ilə görmüş şahidlər idi. Onlar Peterin bəhs etdiyi hadisələrə yaxından bələd idilər. Ruhani dərrakəyə malik olan təxminən üç yüz nəfər bu birinci vəzdən sonra Müjdəni qəbul ediblər (müq. et. Həv. 2:41).

▣ **"qulaq asın"** Bu, aorist məlum növ əmr şəklidir. Ruhun fiziki təzahürü onların diqqətini cəlb etmişdir.

▣ **"Nazaretli İsa"** Bu ifadə çox vaxt "Nazaret şəhərindən olan İsa" kimi başa düşülür. Lakin orijinal mətnə bu ifadə olduqca qeyri-adi bir şəkildədir və bəlkə Məsihin "Pöhrə" adını əks etdirir (BDB 666, müq. et. Yeş. 4:2; 6:13; 11:1,10; 14:19; 53:2; Yer. 23:5; 33:15-16; Zək. 3:8; 6:12-13). İbrani dilində "pöhrə" sözü, *nezzer*-dir.

XÜSUSİ MÖVZU: "NAZARETLİ İSA" (SPECIAL TOPIC: JESUS THE NAZARENE)

Əhdi-Cədidə İsadən bəhs edildikdə bir sıra müxtəlif yunan sözləri işlənmişdir

A. Əhdi-Cədidəki sözlər

1. Nazaret – Qalileyada bir şəhər (müq. et. Luka 1:26; 2:4,39,51; 4:16; Həv. 10:38). O dövrə aid mənbələrdə Nazaretin adı çəkilmir, lakin daha gec dövrə aid kitabələrdə ona rast gəlinir. İsanı nazaretli adlandırmaq heç də iltifat sayılmırdı (müq. et. Yəh. 1:46). İsanın çarxıxa üzərindəki lövhədə bu şəhərin adının yazılması, yəhudilərin Ona aşağı gözlə baxdığını göstərir.
2. *Nazarēnos* – güman ki, bu da coğrafi yeri bildirən bir sözdür (müq. et. Luka 4:34; 24:19).
3. *Nazōraios* – şəhərin adı ola bilər; yaxud Məsih üçün işlənən ibraniyə "Pöhrə" sözü üzərindəki kəlmə oyunu ola bilər (*netzer*, BDB 666, KB 718 II, müq. et. Yeş. 11:1; SİNONİMİ, BDB 855, Yer. 23:5; 33:15; Zək. 3:8; 6:12; eləcə də Vəhy 22:16-də buna istinad vardır). Luka 18:37-də və Həv. 2:22; 3:6; 4:10; 6:14; 22:8; 24:5; 26:9-da Luka İsadən bəhs etdikdə bu sözdən tez-tez istifadə edir.
4. 3-cü variant ilə əlaqədar olan *nāzir* (BDB 634, KB 684) "and vasitəsilə özünü həsr edən" mənasına gəlir.

B. Bu sözün tarixən Əhdi-Cədidən kənarında işlənməsi.

1. Məsihçilikdən əvvəl bir yəhudi bidətinin adı (aramicə *nāsōrayā*).

2. Yəhudilər arasında məsihçi imanlıların adı (müq. et. Həv. 24:5,14; 28:22, *nosri*).
3. Suriya (arami) cəmiyyətlərindəki imanlılar adətən belə adlanırdı. Yunan cəmiyyətlərində imanlılar "xristian" olaraq tanınırdı.
4. Yerusəlimin süqutundan bir müddət sonra fariseylər Yavnedə məclis keçirib sinaqoq ilə kilsənin (imanlılar cəmiyyəti) ayrılmasını rəsmiləşdirmişlər. Berakot 28b-29a-dakı "On səkkiz bəxtiyarlıq"da yazılmış məsihçilərə qarşı lənətləmələrdən bir nümunədə imanlılar "Nazaretli" olaraq adandırılmışlar.
"Nazaretlilər və bidətçilər bir anda yox olsunlar, həyat kitabından silinsinlər və sadıq olanlarla birgə yazılmasınlar!"
5. Şəhid Yustin bu sözdən istifadə edib, *Dial.* 126:1; İsadan, Yeşayadakı *netzer* (Yeş. 11:1, "budaq") kimi bəhs etmişdir.

C. Müəllifin rəyi

Bu sözün yazılış variantlarının çoxluğuna təəccüblənirəm, lakin bilirəm ki, Əhdi-Ətiqdə "Yeşua" adının bir neçə müxtəlif ibrancə yazılış variantı vardır. Aşağıdakı məqamlara görə bu sözün dəqiq mənası mənim üçün qaranlıq qalır:

1. bu sözün Məsihin adı olan "Pöhrə, Budaq" (*netzer*) və buna bənzər *nəzir* (and vasitəsilə özünü həsr edən) ilə sıx əlaqəsi
2. müxtəlif millətlərin yaşadığı Qalileya bölgəsinin mənfə mənə çaları
3. Qalileyadakı Nazaret şəhərinin adının o dövrün mənbələrində az çəkilməsi və ya heç çəkilməməsi
4. cinin bu sözü esxatoloji mənada işlətməsi ("Bizi məhv etməyəmi gəlmisən?")

Bu söz qrupuna dair tədqiqatların tam bibliografiyası üçün bax: Kolin Braun (red.), "Əhdi-Cədid teologiyası üzrə yeni beynəlxalq lüğət" (Colin Brown (ed.), *New International Dictionary of New Testament Theology*), Cild 2, s. 346; yaxud Reymond E. Braun, "Məsihin doğulması" (Raymond E. Brown, *Birth of the Messiah*) ss. 209-213, 223-225.

▣ **"aydın göstərdi ki, O, Allahdan gələn Şəxsdir"** İsa tam insandır (Həv. 2:23; Rom. 1:3) və eyni zamanda tam Allahdır (müq. et. 1Yəh. 4:1-3).

Bu, bitmiş zaman məchul növ felii sifətidir. "Nümayiş etdirilmiş" deməkdir. Allah İsanın sözləri, işləri və həyat tərzini vasitəsilə Özünü dəfələrlə açıq şəkildə tanıtmışdır. Bu yerusəlimli dinləyicilər özləri də görüb-eşitmişdilər!

▣ **"möcüzələr, xariqələr və əlamətlər"** Bu dinləyicilər İsanın ömrünün son həftəsində Yerusəlimdə etdiklərinin şahidi idilər.

"Xariqələr" (*teras*) sözü Həv. 2:19-20-də təsvir olunduğu kimi göydə baş verən qeyri-adi bir əlamət mənasını verir.

"Əlamətlər" (*səmeion*), bir məna və ya əhəmiyyət daşıyan xüsusi hadisəni bildirir. Bu, Yəhyanın Müjdəsində əsas termdir (xüsusi yeddi əlamət, müq. et. Həv. 2:1-11; 4:46-54; 5:1-18; 6:1-15,16-21; 9:1-41; 11:1-57). Əlamətlər heç də həmişə müsbət məna verməz (müq. et. Yəh. 2:18; 4:48; 6:2). Burada bu söz, Ruhun yeni dövrünün başladığını göstərən bir sıra qüdrət təzahürlərini bildirir.

Maraqlıdır ki, Peter birinci vəzində (ən azından Həv. 2-də verilmiş xülasəsində) İsanın həyatının əvvəlki illərinə və ilk təlimlərinə toxunmur. Vəzin başlıca mövzuları, Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərliyin yerinə yetməsi, İsanın əvvəlcədən təyin olunmuş qurban ölümü və izzətli dirilməsidir.

2:23 "bu Şəxsi" Bu ifadə, aşağı gözlə baxılan adama dair işlənir (müq. et. Həv. 5:28; 6:13; Luka 23:14; Yəh. 9:16; 18:29), lakin Həv. 23:9 və 20:31-32-də bu mənfə mənada işlənməyib. İsanın bəşəriyyəti yenə vurğulanır (müq. et. Həv. 2:22).

▣ **"təslim edib"** Bu söz (*ekdotos*) Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində işlənir.

NASB "əvvəlcədən təyin olunmuş plan"

NKJV "qərarlaşdırılmış məsləhət"

NRSV "müəyyən plan"

TEV "Allahın Öz planı"

NJB "məqsədli niyyət"

Bu, *horizō* sözünün bitmiş zaman məchul növ felii sifətidir. Əsas mənası qərarlaşdırmaq, müəyyən etmək yaxud təyin etməkdir. Əhdi-Ətiqdə bu söz torpağın və ya arzuların hüdudlarını qoymaq mənasında işlənir. Luka bu sözdən tez-tez istifadə edir (müq. et. Luka 22:22; Həv. 2:23; 10:42; 11:29; 17:26,31). Çarmıx Allah üçün sürpriz deyil idi, lakin günahkar insanların xilasını üçün həmişə Onun seçilmiş vasitəsi olmuşdur (Lev. 1-7-dəki qurban gətirmə sistemi; müq. et. Yar. 3:15; Yeş. 53:10; Mark 10:45; 2Kor. 5:21).

İsanın ölümü təsadüf deyil idi, Allahın əzəli xilas planı idi (müq. et. Luka 22:22; Həv. 3:18; 4:28; 13:29; 26:22-23). İsa ölmək üçün gəlmişdir (müq. et. Mark 10:45)! Çarmıx təsadüf deyil idi!

▣ **"Allahın əzəldən bilib"** Bu söz *prognosis* (əvvəlcədən bilmək) yalnız burada və 1Pet. 1:2-də işlədilmişdir. Allahın bəşəriyyətin bütün tarixini bilməsi həqiqəti, bizim məntiqimizə görə, insanın azad iradəsi ilə uyğun gəlmir. Allah, zamanla məhdud olmayan əzəli və əbədi ruhani varlıqdır. Hər şeyə O nəzarət etsə də və tarixi müəyyən edən O olsa da, insanlar öz niyyətlərinə və əməllərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Allahın əvvəlcədən bilməsi, məhəbbətinə və seçiminə təsir etməz. Əgər etsəydi, insanların gələcək cəhdləri və xeyirli işlərindən asılı olardı. Allah külli-ixtiyardır və Onunla əhd bağlayan, yolunu tutan insanların Ona cavab verməkdə azad olmalarını qərarlaşdırmışdır (müq. et. Rom. 8:29; 1Pet. 1:20).

Teologiyanın bu sahəsində iki ifrat vardır: (1) insanın azadlığı şişirdilir, hətta bəziləri Allahın insanların gələcək seçimlərini və əməllərini bilmədiyini deyirlər (açıq teizm, tərəqqi düşüncəsinin fəlsəfi nəticəsi); (2) Allahın külli-ixtiyarlığı şişirdilir, belə ki, Allah bəzilərini cənnətə aparır, başqalarını cəhənnəmə atır (supralapsarianizm, "ikiağızlı" kalvinizm). Şəxsən mən 139-cu məzmunu üstünlük verirəm!

▣ **"siz"** Peter bu yerusəlimli dinləyicilərini İsanın ölümündə və yalanda günahlandırır (müq. et. Həv. 3:13-15; 4:10; 5:30; 10:39; 13:27,28). Onlar Məsihin çarmıxa çəkilməsini tələb edən yığının içində yox idilər; İsanı Pilata gətirən Sinedrion üzvləri deyil idilər; Onu çarmıxa çəkən romalı başçılar və ya əsgərlər də deyil idilər; bununla belə, onlar cavabdehdir, biz də cavabdehik. İsa, insanların günahı və itaətsizliyi üzündən ölmüşdür!

▣ **"çarmıxa mıxladıraçaq"** Bu sözün hərfi tərcüməsi "bağlamaq, bərkitmək"dir (*prospēgnumi*). Bu söz, Əhdi-Cədidin yalnız bu yeridə işlənmişdir. Çarmıxa həm mıxlamaq, həm də bağlamaq mənasını verir. Həv. 5:30-da eyni proses "ağacdan asmaq" olaraq təsvir edilmişdir. Yəhudi başçıları İsanın daha sonra Stefan kimi (müq. et. Həv. 7) küfr üçün daşqalaq edilməsini istəməyiblər, lakin çarmıxa çəkilməsini istəyiblər (Louv və Nayda [Louv and Nida] deyirlər ki, bu *hapax legomenon*, çarmıxa çəkmək mənasına gələn *staurōō* sözünün qarşılığı ola bilər [s. 237, səhifəaltı qeyd 9]). Güman ki, bu, Qan. 21:23-dəki lənətlə əlaqəli idi. Başlanğıcda bu lənət hamının önündə payaya keçirməklə bağlı idi, lakin İsanın dövründə rəbbilər onu çarmıxa çəkməklə əlaqələndirirdilər. İsa bütün imanlılar uğrunda Əhdi-Ətiq Qanununun lənətini Öz üzərinə götürmüşdür (müq. et. Qal. 3:13; Kol. 2:14).

▣ **"qanunsuzlar"** Romalılar nəzərdə tutulur.

2:24 "Allah... Onu dirilti" Əhdi-Cədidə əsasən, Müqəddəs Üçlüyün hər üç Şəxsi İsanın dirilməsində fəal iştirak edib.

1. Ruh (müq. et. Rom. 8:11)

2. Oğul (müq. et. Yəh. 2:19-22; 10:17-18)

3. və ən tez Ata (müq. et. Həv. 2:24,32; 3:15,26; 4:10; 5:30; 10:40; 13:30,33,34,37; 17:31; Rom. 6:4,9)

Atanın işləri, İsanın həyatını, ölümünü və təlimlərini qəbul etdiyini təsdiq edirdi. Bu, ilk həvarilərin vəz etdiyi təlimin ən mühüm cəhəti idi. Bax: Həvarilərin İşlərinə Girişdəki Xüsusi mövzu: "*Keriqma*".

▣ **"ölüm əzablarını kəsərək"** Bu söz (1) həqiqi mənada doğuş ağrısı (klassik yunan dili, müq. et. Rom. 8:22) və (2) məcazi mənada Məsihin ikinci gəlişindən əvvəlki problemlər (müq. et. Mat. 24:8; Mark 13:8; 1Sal. 5:3) mənasına gələ bilər. Ehtimal ki, Zəb. 18:4-5 və 116:3-də "ip" və ya "kəmənd" ibrani sözləri bunda əks olunur; bunlar Əhdi-Ətiqdə mühakiməni bildirən məcazlar idi (müq. et. Yeş. 13:6-8; Yer. 4:31).

▣ **"Çünki Onu ölüm tutub saxlaya bilməzdi"** Yəh. 20:9-da da İsanın dirilməsi Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyi ilə əlaqələndirilmişdir (müq. et. Həv. 2:25-28). İsa bir məqsədlə ölümlər diyarına getmişdir (müq. et. 1Pet. 3:19; 4:6). Oranı tərək edəndə saleh imanlıları Özü ilə aparmışdır (müq. et. 2Kor. 5:6,8)!

2:25 "Davud da Onun barəsində demişdi" Bu, Zəb. 16:8-11-dən bir sitatdır. Peter 16-cı məzmunun məsihi olduğunu (Paul Həv. 13:36-da bunu təkrar edir; bunlar, 16-ci məzmunun Əhdi-Cədidə sitat gətirildiyi yeganə iki yerdir) və birşəya İsayə işarə etdiyini deyir. İsanın dirilməsi məzmunun müəllifinin ümidi olduğu kimi, eləcə də Əhdi-Cədid imanlılarının ümididir.

2:26 "ümid" Bu söz Müjdələrdə işlədilmir, lakin Həvarilərin İşlərində işlədilir və imanlıların Müjdədəki vədlərin gələcəkdə gerçəkləşəcəyinə dair imanını təsvir etməyə xidmət edir (müq. et. Həv. 23:6; 24:15; 26:6,7; 28:20). Paulun yazılarında işlənən bu söz bir neçə mənası ilə Allahın əzəli xilas planına bağlıdır. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "ÜMİD" (SPECIAL TOPIC: HOPE)

Paul bu sözü çox vaxt fərqli, amma əlaqəli mənələrdə işlətməmişdir. Ümid çox vaxt imanlının iman etdiyi şeylərin tamamlanması ilə bağlı olur (məs., 1Tim. 1:1) və izzət, əbədi həyat, tam xilas, Məsihin ikinci gəlişi və s. ilə ifadə oluna bilər. Ümid edilənin yerinə yetməsi labüddür, lakin gələcəyə aiddir və zamanı naməlumdur. Ümid çox vaxt "iman" və "məhəbbət" ilə əlaqələndirilib (müq. et. 1Kor. 13:13; Qal. 5:5-6; Ef. 4:2-5; 1Sal. 1:3; 5:8). Paulun bu sözü işlətməsindən bəzi nümunələr aşağıda sadalanmışdır:

1. İsanın ikinci gəlişi, Qal. 5:5; Ef. 1:18; 4:4; Tit. 2:13
2. İsa ümidimizdir, 1Tim. 1:1 (Allah ümidimizdir, 1Tim. 5:5; 1Pet. 3:5)
3. Allaha təqdim ediləcək imanlı adam, Kol. 1:22-23; 1Sal. 2:19
4. Ümid göylərdə saxlanır, Kol. 1:5
5. Müjdənin verdiyi ümid, Kol. 1:23; 1Sal. 2:19
6. Tam xilas, Kol. 1:5; 1Sal. 4:13; 5:8
7. Allahın izzəti, Rom. 5:2; 2Kor. 3:12; Kol. 1:27
8. Başqa millətlərin Məsih vasitəsilə xilas olması, Kol. 1:27
9. Xilas olduğumuza dair əminlik, 1Sal. 5:8
10. Əbədi həyat, Tit. 1:2; 3:7
11. Məsihçinin yetkinliyinin nəticəsi, Rom. 5:2-5
12. Bütün yaradılışın xilas, Rom. 8:20-22
13. Övladlığa götürülmənin tamamlanması, Rom. 8:23-25
14. Allahın adı, Rom. 15:13
15. Paulun imanlılar üçün arzusu, 2Kor. 1:7
16. Əhdi-Ətiqin Əhdi-Cədid imanlıları üçün bələdçi olması, Rom. 15:4

2:27 "ölülər diyarı" Bu, ölümlərin saxlandığı yeri bildirən yunan sözüdür. Əhdi-Ətiqdə ibrancə *Şeol* sözünün qarşılığıdır. Əhdi-Ətiqdə axirət, adamın öz ailəsi ilə şüurlu yaşaması olaraq təsvir olunmuşdur, ancaq orada sevinc və ya şəriklik yox idi. Yalnız Əhdi-Cədidin tədrisi vəhyi axirəti daha açıq şəkildə müəyyən etmişdir (cənnət və cəhənnəm).

XÜSUSİ MÖVZU: "ÖLÜLƏR HARADADIR?" (SPECIAL TOPIC: WHERE ARE THE DEAD?) (*SHEOL/HADES, GEHENNA, TARTARUS*)"

I. Əhdi-Ətiq

- A. Bütün insanların getdiyi yer *Şeol*-dur (əlaqəli kök yoxdur və etimologiya aydın deyildir, BDB 982, KB 1368); əsasən Hikmət ədəbiyyatında və Yeşayanın Kitabında bu söz, ölümlərin olduğu yeri və ya qəbri bildirirdi. Əhdi-Ətiqdə oradakı həyat kölgə kimi, şüurlu, amma sevincsiz təsvir olunurdu (müq. et. Əyy. 10:21-22; 38:17)
- B. *Şeol* haqqındakı təsəvvürlər
1. Allahın mühakiməsi ilə əlaqəli (od), Qan. 32:22
 2. darvazalı zindan, Əyy. 38:17; Zəb. 9:13; 107:18
 3. geri qayıdılmayan yer, Əyy. 7:9 (akkadca ölüm ismi)
 4. qaranlıq yeri/padşahlığı, Əyy. 10:21-22; 17:13; 18:18
 5. sükut yeri, Zəb. 28:1; 31:17; 94:17; 115:17; Yeş. 47:5
 6. hökm günündən əvvəl cəza ilə bağlı, Zəb. 18:4-5
 7. Allahın da var olduğu *Abaddon* (məhv; bax: Xüsusi mövzu: "*Avaddon... Apollion*") ilə əlaqəli, Əyy. 26:6; Zəb. 139:8; Amos 9:2
 8. qəbir ilə əlaqəli, Zəb. 16:10; 88:3-4; Yeş. 14:15; Yez. 31:15-17
 9. pis adamlar *Şeol*-a diri-diri düşürlər, Say. 16:30,33; Əyy. 7:9; Zəb. 55:15
 10. çox vaxt yekə ağızlı heyvan olaraq şəxsəşdirilir, Say. 16:30; Sül. 1:12; Yeş. 5:14; Hab. 2:5
 11. oradakı insanlara *Refa'im* (yəni, "ölülərin ruhları", Əyy. 26:5; Sül. 2:18; 21:16; 26:14; Yeş. 14:9-11) deyilirdi
 12. lakin YAHVE orada da vardır, Əyy. 26:6; Zəb. 139:8; Sül. 15:11

II. Əhdi-Cədid

- A. İbranicə *Şeol*, yunanca *Hades* (gözə görünməyən aləm) olaraq tərcümə olunurdu
- B. *Hades* haqqındakı təsəvvürlər (*Şeol*-a çox bənzəyir)
1. ölümü bildirir, Mat. 16:18
 2. ölümlə əlaqəli, Vəhy 1:18; 6:8; 20:13-14
 3. çox vaxt əbədi cəza yerinə bənzəyir (*Gehenna*), Mat. 11:23 (Əhdi-Ətiqdən sitat); Luka 10:15; 16:23-24
 4. çox vaxt qəbrə bənzəyir, Luka 16:23
- C. Bölünmüş olma ehtimalı (rəbbilərin təsəvvürü)
1. salehlərin qismi *Paradise* (Cənnətin başqa adı, müq. et. 2Kor. 12:4; Vəhy 2:7), Luka 23:43
 2. pislərin qismi *Tartarus*; zindan yeri, *Hades*-dən xeyli çox aşağıdadır; 2Pet. 2:4, pis mələklərin saxlandığı zindan (müq. et. Yar. 6; 1-ci Xanok). Ora "dibsiz dərinlik" ilə əlaqəlidir, Luka 8:31; Rom. 10:7; Vəhy 9:1-2,11; 11:7; 17:18; 20:1,3
- D. *Gehenna*
1. Əhdi-Ətiqdəki "Hinnom oğullarının vadisi" ifadəsini əks etdirir. Finikiyanın od tanrısı *Molek* (BDB 574, KB 591) üçün uşaqları qurban gətirərək səcdə edilən yer idi (müq. et. 2Pad. 16:3; 21:6; 2Saln. 28:3; 33:6); bu, Tövratda qadağan edilmişdir (Lev. 18:21; 20:2-5).
 2. Yeremya bütələrə səcdə edilən bu yeri YAHVE-nin mühakiməsinin yerinə döndərmişdir (müq. et. Yer. 7:32; 19:6-7). 1-ci Xanok 90:26-27 və Sib. 1:103-də ora, əbədi alovlu məhkumiyyətin yeri olmuşdur.
 3. İsanın dövründəki yəhudilər, əcdadlarının öz uşaqlarını qurban gətirməklə bütərə səcdə etmələrindən diksinərək o yeri Yerusəlimin zibilliyinə döndərmişdilər. İsanın əbədi cəzaya

dair bir çox metaforaları o yerlə bağlı idi (od, tüstü, qurd, üfunət, müq. et. Mark 9:44,46). *Gehenna* sözü yalnız İsa tərəfindən işlədilir (Yaq. 3:6 istisna olmaqla).

4. İsanın *Gehenna* sözünü işlətməsi
 - a. od, Mat. 5:22; 18:9; Mark 9:43
 - b. əbədi, Mark 9:48 (Mat. 25:46)
 - c. məhv yeri (həm canın, həm bədənin məhvi), Mat. 10:28
 - d. *Şeol* ilə paralel, Mat. 5:29-30; 18:9
 - e. pislər "cəhənnəm övladları" ("cəhənnəmlik") adlandırılır, Mat. 23:15
 - f. həkimin çıxardığı hökmün nəticəsi, Mat. 23:33; Luka 12:5
 - g. *Gehenna* anlayışı ikinci ölüm (müq. et. Vəhy 2:11; 20:6,14) və ya od gölü (müq. et. Mat. 13:42,50; Vəhy 19:20; 20:10,14-15; 21:8) ilə paraleldir. Ehtimal ki, od gölü insanların (*Sheol*-dan) və mələklərin (*Tartarus*-dan, 2Pet. 2:4; Yəhd. 1:6 yaxud dİbsiz dərinlikdən, müq. et. Luka 8:31; Vəhy 9:1-11; 20:1,3) əbədi məskəni olur.
 - h. insanlar üçün deyil, şeytan və mələkləri üçün yaradılmışdır, Mat. 25:41

E. *Şeol*, *Hades* və *Gehenna* üst-üstə düşdüynə görə, çox güman ki,

1. başlanğıcda bütün insanlar *Şeol/Hades*-ə gedirdi
2. Hökm günündən sonra onların oradakı vəziyyəti (yaxşı/pis) daha pisləşir və pislər eyni yerdə qalırlar (buna görə KJV-də *hades* (qəbir) *gehenna* (cəhənnəm) olaraq tərcümə olunmuşdur.
3. Əhdi-Cədidə Hökm günündən əvvəl cəhənnəm əzabının təsvir olunduğu yeganə yer Luka 16:19-31-dir (Lazar və varlı adam məsəli). *Şeol* həmçinin indiki cəzanın yeri olaraq təsvir olunur (müq. et. Qan. 32:22; Zəb. 18:1-5). Ancaq bir məsəl üzərində doktrin qurmaq olmaz.

III. İnsanın ölməsi ilə dirilməsi arasındakı vəziyyət

A. Əhdi-Cədid "ruhun ölümsüzlüyü"nü öyrətmir. Axirət haqqındakı qədim baxışlardan biri olan "ruhun ölümsüzlüyü" bunlardan ibarətdir:

1. insan ruhları bədəndə yaşamazdan əvvəl mövcud olurlar
2. insan ruhları əzəli və əbədidir
3. çox vaxt bədən ruhun zindanı, ölüm isə əzəli vəziyyətinə qayıtması sayılır

B. Əhdi-Cədidə insanın ölməsi ilə dirilməsi arasındakı müddətdə bədənsiz yaşadığına işarələr vardır

1. İsa bədənlə canı ayırır, Mat. 10:28
2. Ola bilər ki, İbrahimin artıq bədəni vardır, Mark 12:26-27; Luka 16:23
3. İsanın görünüşünün dəyişməsi zamanı Musa və İlyas bədəndə gəliblər, Mat. 17
4. Paul deyir ki, Məsihin ikinci gəlişi zamanı öncə Məsihin yanındakı imanlılar yeni bədənlərinə bürünəcəklər, 1Sal. 4:13-18
5. Paul deyir ki, imanlılar dirilmə günündə yeni ruhani bədənlərinə bürünəcəklər, 1Kor. 15:23,52
6. Paul deyir ki, imanlılar *Hades*-ə getmirlər, lakin öləndə İsanın yanında olurlar, 2Kor. 5:6,8; Fil. 1:23. İsa ölümə qalib gəlib salehləri Özü ilə göylərə aparmışdır, 1Pet. 3:18-22.

IV. Göylər

A. Bu söz Müqəddəs Kitabda üç mənada işlənir.

1. yerin üzərindəki atmosfer, Yar. 1:1,8; Yeş. 42:5; 45:18
2. ulduzlu səma, Yar. 1:14; Qan. 10:14; Zəb. 148:4; İbr. 4:14; 7:26
3. Allahın taxtı olan yer, Qan. 10:14; 1Pad. 8:27; Zəb. 148:4; Ef. 4:10; İbr. 9:24 (göyün üçüncü qatı, 2Kor. 12:2)

B. Müqəddəs Kitabda axirət haqqında çox şeylər yazılmayıb, bəlkə də ona görə ki, günahkar insanlar bunu qavramağa qadir deyillər (müq. et. 1Kor. 2:9).

C. Göylər həm bir yer (müq. et. Yəh. 14:2-3), həm də bir şəxsdir (müq. et. 2Kor. 5:6,8). Göylər, bərpa olunmuş Eden bağı ola bilər (Yar. 1-2; Vəhy 21-22). Yer təmizlənilib bərpa ediləcəkdir (müq. et. Həv. 3:21; Rom. 8:21; 2Pet. 3:10). Allahın surəti (Yar. 1:26-27) Məsihdə bərpa olunur. Eden bağındakı yaxın münasibət yenə mümkündür.

Lakin bunu, çox güman ki, hərfi mənada deyil, məcazi mənada anlamaq lazımdır (göylər, Vəhy 21:9-27-dəki nəhəng kvadrat şəhər kimidir). 1Kor. 15-də fiziki bədən və ruhani bədən arasındakı fərq, toxum və yetişmiş bitki arasındakı fərqə bənzədir. Bir daha, 1Kor. 2:9 (Yeş. 64:4 və 65:17-dən sitat) böyük vəddir və bizə ümid verir! Onu görəndə Ona bənzəyəcəyimizi bilirəm (müq. et. 1Yəh. 3:2).

V. Faydalı qaynaqlar (ingilis dilində)

- A. Uilyam Hendriksen, "Müqəddəs Kitab axirət haqqında nə öyrədir" (William Hendriksen, *The Bible On the Life Hereafter*)
- B. Moris Roulinqz, "Ölüm qapısının arxasında" (Maurice Rawlings, *Beyond Death's Door*)

▣ **"Mömin insanını çürüməyə qoymazsan"** Bu, müqəddəs Olanın, vəd olunmuş Məsihin öləcəyinə, amma çürüməyəcəyinə dair açıq bir işarə idi (müq. et. Zəb. 49:15 və 86:13).

2:28 "Hüzurunda mənə doyunca sevinc verirsən" Bu cümlə Məsihin ölümü sayəsində insanın göylərdə olan Ata ilə sevinc yaşadığını bildirir (Həv. 2:22-28; müq. et. Yeş. 53:10-12). Axirətdə Allahla ünsiyyətə eyni müsbət baxış Əyyubun Kitabında əks olunmuşdur, Əyy. 14:14-15; 19:25-27.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 2:29-36

²⁹ Qardaşlar, sizə cəsərlə deməliyəm ki, doğrudan da, ulu babamız Davud ölüb və dəfn olunub. Onun qəbri bu günə qədər buradadır. ³⁰ Davud peyğəmbər idi və öz nəslindən bir Nəfəri onun taxtına çıxarmaq üçün Allahın and içərək Davuda vəd etdiyini bilirdi. ³¹ Ona görə Məsihin dirilməsini əvvəlcədən görüb barəsində demişdi ki, Allah

ONU ÖLÜLƏR DİYARINA ATMAZ,
CİSMİNİ ÇÜRÜMƏYƏ QOYMAZ..

³² Allah bu İsanı ölümdən dirilti və hamımız buna şahid olduq. ³³ Allah Onu ucaltdı və sağ əlində oturtdu. O, vəd edilən Müqəddəs Ruh Atadan götürüb sizin görüb-əşitdiyiniz kimi üstümüzdə tökdü. ³⁴⁻³⁵ Davud özü göylərə qalxmadı, amma belə dedi:

“RƏBB MƏNİM AĞAMA DEDI:

«MƏN DÜŞMƏNLƏRİNİ AYAQLARININ ALTINA KƏTİL KİMİ SALANADƏK
SAĞIMDA OTUR»”.

³⁶ Ona görə də qoy bütün İsrail xalqı möhkəm bilsin ki, Allah sizin çarmıxa çəkdiyiniz bu İsanı həm Rəbb, həm də Məsih təyin etmişdir».

2:29-31 Müasir qərbi oxucular Peterin bu məzmunu dair təhlilini çətin izləyə bilirlər, çünki Peter rabbinik hermenevtikanı tətbiq edir (eyni şey İbraniyə Məktub üçün də keçərlidir). Ola bilsin, Peter gələcək Məsihə dair bu fikri sinaqoqda eşitmiş və bunun Nazareti İsayaya aid olduğunu anlamışdı.

2:29 Peter göstərir ki, 16-cı məzmun qismən Davudun şəxsindən yazılsa da (xüs. 16:10b), başdan-başa Davudun sözlərindən ibarət ola bilməz.

2:30 "Davud peyğəmbər idi" Yəhudilər Allahın peyğəmbərlər vasitəsilə danışdığına inanırdılar. Musa peyğəmbər adlandırılır (müq. et. Qan. 18:18). Əhdi-Ətiqin Yeşua, Hakimlər, 1-ci və 2-ci Şamuel, 1-ci və 2-ci Padşahlar kitabları yəhudi kanonunda "erkən dövr peyğəmbərləri" olaraq bilinirlər. Son peyğəmbər Malakinin vəfatından sonra rabbilər vəhyi kəsilmiş saymışlar. Davud sözün bu yəhudi mənasında (yəni Müqəddəs Yazının

müəllifi olaraq) peyğəmbər sayılırdı. Əhdi-Ətiqi daha əvvəlki yerində Allah Musaya Məsihin Yəhuda qəbiləsindən gələcəyini bildirmişdir (müq. et. Yar. 49). 2-ci Şamuel Kitabının 7-ci fəslində Allah Onun Davudun padşah nəslindən gələcəyini söyləmişdir. 110-cü məzmurda Allah Onun həm də Melkisedeqin kahin nəslindən gələcəyini bildirmişdir (müq. et. Həv. 2:34-35).

▣ **"öz nəslindən bir Nəfəri onun taxtına çıxarmaq üçün Allahın and içərək Davuda vəd etdiyini"**

2Şam. 7:11-16; Zəb. 89:3-4; yaxud 132:11 mətnlərinə istinadlardan ibarət mürəkkəb nitq burada yekunlaşdırılır. Allahın əzəli məqsədinin Nazaretli İsadə yerinə yetəcəyi göstərilir. İsanın ölümü və dirilməsi "B" planı deyil idi, Allahın yaradılışdan əvvəl təyin etdiyi xilas planı idi (müq. et. Ef. 2:11-3:13).

2:31 "Məsih" Yunanca "Xristos" olan, "məsh olunmuş" mənasına gələn "Messiya" sözünün tərcüməsidir. İsa yalnız Davud Oğlu, İsrailin Padşahı deyil idi, həmçinin səmavi taxtda oturan Allahın Oğlu idi (müq. et. Zəb. 110).

XÜSUSİ MÖVZU: "MƏSİH" (SPECIAL TOPIC: MESSIAH)

Bu sözü şərh etmənin çətinliyi, "Məsih" və ya "məsh olunmuş şəxs" (BDB 603, KB 645) termininin müxtəlif mənələrdə işlənməsi ilə əlaqədardır. Bir insanın Allah tərəfindən müəyyən rəhbərlik vəzifəsinə çağırılmasının və bu vəzifə üçün təchiz edilməsinin rəmzi olaraq üstünə xüsusi yağın tökülməsi ("məsh olunması") ilə bu insan "məsih/məsh olunmuş" olurdu.

1. yəhudi padşahları (məs., 1Şam. 2:10; 12:3; 24:6,10; 2Şam. 19:21; 23:1; Zəb. 89:51; 132:10,17; Mərs. 4:20; Hab. 3:13; "məsh olunmuş hökmdar", Dan. 9:25)
2. yəhudi kahinləri ("məsh olunmuş kahinlər", Çıx. 29:7; məs., Lev. 4:3,5,16; 6:15; 7:36; 8:12; bəlkə də Zəb. 84:9-10; və 133:2)
3. əcdadlar və peyğəmbərlər (müq. et. Yar. 26:7; 1Saln. 16:22; Zəb. 105:15 – burada kollektiv olaraq Allahın əhd bağladığı xalqdan bəhs olunur; ehtimal ki, Hab. 3:13)
4. peyğəmbərlər (müq. et. 1Pad. 19:16; bəlkə 1Saln. 29:22)
5. padşah Kir (müq. et. Yeş. 45:1)
6. Zəb. 110-da və Zək. 6-da eyni zamanda həm 1-ci, həm də 2-ci mənələr
7. Yeni sahlilik dövrünü başlatmaq üzrə Allahın Davudun nəslindən gələn seçilmiş Padşahı
 - a. Yəhuda nəslə (müq. et. Yar. 49:10)
 - b. Yesseyin evi (müq. et. 2Şam. 7)
 - c. dünya üzərində hökmranlıq (müq. et. Zəb. 2; Yeş. 9:6; 11:1-5; Mik. 5:1-4 və sonrakı ayələr)
 - d. ehtiyac içində olanlara xidmət (müq. et. Yeş. 61:1-3)

Şəxsən mən, "məsh olunmuş şəxs" in Nazaretli İsa olduğunu (müq. et. Yəh. 1:41; 4:25) aşağıdakı səbəblərə görə ağılabatan sayıram:

1. Daniel 2-ci fəsildə əbədi Padşahlığın dördüncü imperiyanın dövründə başlaması
2. Daniel 7:13-də əbədi Padşahlığın "bəşər oğlu"na verilməsi
3. Daniel 9:24-də xilasa dair ifadələrin günahlı dünyanın tarixinin zirvə nöqtəsinə aid olması
4. İsanın Əhdi-Cədidə Danielin Kitabına istinad etməsi (müq. et. Mat. 24:15; Mark 13:14)

Qeyd edək ki, Əhdi-Ətiqdə bu ad bir titul (Məsih) kimi çox nadir, bəlkə də təkə Dan. 9:25-də işlənir. Bunu da qeyd edək ki, İsa Əhdi-Ətiqdəki Məsihin ümumi təsvirinə uyğun gəlmir.

1. İsraildə başçı deyil idi
2. bir kahin tərəfindən rəsmi surətdə məsh edilməmişdi
3. yalnız İsrailin xilaskarı deyil idi
4. təkə "bəşər oğlu" deyil, həm də "Allah Oğlu" idi

▣ **"Onu ölümlər diyarına atmaz, Cismini çürüməyə qoymaz"** 1995 NASB mətnində bu mətn Əhdi-Ətiqdən stiat kimi işarələnməmişdir. Bunun Zəb. 16-ya istinad etdiyi aşkardır.

"Cism" haqqında məlumat üçün aşağıdakı Xüsusi mövzuya bax.

XÜSUSİ MÖVZU: BƏŞƏR (SARX) (SPECIAL TOPIC: FLESH (SARX))

Bu söz ən çox Paulun Qalatiyalılara və Romalılarına Məktublarında işlədilmişdir. Bu sözün müxtəlif mənə calarları barədə ilahiyyatçılar arasında fikir ayrılığı vardır. Şübhəsiz ki, mənaların müəyyən qədər üst-üstə düşməsi də müşahidə olunur. Aşağıda bu sözün geniş mənə spektrini nəzərdən keçirməyə cəhd edirik.

- A. insan bədəni, Yəh. 1:14; Rom. 2:28; 1Kor. 5:5; 7:28; 2Kor. 4:11; 7:5; 12:7; Qal. 1:16; 2:16,20; 4:13; Fil. 1:22; Kol. 1:22,24; 2:5; 1Tim. 3:16
- B. insan nəsli, Yəh. 3:6; Rom. 1:3; 4:1; 9:3,5,8; 11:14; 1Kor. 10:18; Qal. 4:23,29
- C. insan, Rom. 3:20; 7:5; 8:7-8; 1Kor. 1:29; 2Kor. 10:3; Qal. 2:16; 5:24
- D. bəşəri nöqteyi-nəzərdən, Yəh. 8:15; 1Kor. 1:26; 2Kor. 1:12; 5:16; 10:2; Qal. 6:12
- E. bəşəri zəiflik, Rom. 6:19; 7:18; 8:5-6,9; 2Kor. 10:4; Qal. 3:3; 5:13,16,19-21; Kol. 2:18
- F. insanların günaha batmasının nəticəsi olaraq Allaha qarşı düşmənçiliyi, Rom. 7:14; 13:14; 1Kor. 3:1,3; Ef. 2:3; Kol. 2:18; 1Pet. 2:11; 1Yəh. 2:16

Qeyd edək ki, yunan düşüncəsindən fərqli olaraq, Əhdi-Cədidə "cisim, bədən" şərs sayılmır. Yunan filosoflarına görə "bədən" insanın problemlərinin mənbəyi idi və ölüm bu şərin təsirindən azad olma idi. Əhdi-Cədidə isə "bədən" ruhani mühabirə meydanıdır (müq. et. Ef. 6:10-18), lakin öz-özlüyündə neytraldır. İnsan öz fiziki bədənindən yaxşılıq və ya pislilik üçün istifadə edə bilər.

2:32-33 "İsa... Allah... Müqəddəs Ruh" "Üçlük" sözü Müqəddəs Kitabda işlədilməyibse də, (1) İsanın ilahliliyi və (2) Ruhun şəxs olması Üçlükdə vahid olan Allahın anlayışını zəruri edir. Müqəddəs Kitabda bu anlayış, Üçlükdəki Şəxslərdən bir kontekstdə bəhs olunması ilə ifadə olunmuşdur (müq. et. Həv. 2:32-33; Mat. 28:19; 1Kor. 12:4-6; 2Kor. 1:21-22; 13:14; Ef. 4:4-6 and 1Pet. 1:2).

XÜSUSİ MÖVZU: "ÜÇLÜK" (SPECIAL TOPIC: THE TRINITY)

Müqəddəs Üçlüyün hər üç Şəxsindən birlikdə bəhs edildiyini qeyd edək. "Üçlük" sözünü ilk dəfə işlədən Tertullian idi. Müqəddəs Kitabda bu söz işlədilməyib, lakin bu anlayışa Yazının hər yerində rast gəlmək olar.

- A. Müjdələrlər
 1. Mat. 3:16-17; 28:19 (və paralelləri)
 2. Yəh. 14:26
- B. Həvarilərin İşləri – Həv. 2:32-33, 38-39
- C. Paul
 1. Rom. 1:4-5; 5:1,5; 8:1-4,8-10
 2. 1Kor. 2:8-10; 12:4-6
 3. 2Kor. 1:21-22; 13:14
 4. Qal. 4:4-6
 5. Ef. 1:3-14,17; 2:18; 3:14-17; 4:4-6
 6. 1Sal. 1:2-5
 7. 2Sal. 2:13
 8. Tit. 3:4-6
- D. Peter – 1Pet. 1:2
- E. Yəhuda – a. 20-21

Allahın cəminə Əhdi-Ətiqdə də işarə olunur.

- A. Allahın CƏM FORMADA işlədilməsi
 1. *Elohim* adı CƏMDİR (Bax: Xüsusi mövzu: "Allahın adları"), lakin Allaha dair həmişə TƏK FƏRMADA FEİL ilə işlənir.

2. Yar. 1:26-27; 3:22; 11:7-də "biz"
- B. "Rəbbin mələyi" (bax: Xüsusi mövzu: "Rəbbin mələyi") Allahın gözlə görünən nümayəndəsi idi
 1. Yar. 16:7-13; 22:11-15; 31:11,13; 48:15-16
 2. Çıx. 3:2,4; 13:21; 14:19
 3. Hak. 2:1; 6:22-23; 13:3-22
 4. Zək. 3:1-2
- C. Allah və Ruh ayırılır, Yar. 1:1-2; Zəb. 104:30; Yeş. 63:9-11; Yez. 37:13-14
- D. Allah (YAHVE) və Məsih (*Adon*) ayırılır, Zəb. 45:6-7; 110:1; Zək. 2:8-11; 10:9-12
- E. Məsih və Ruh ayırılır, Zək. 12:10
- F. Yeş. 48:16; 61:1-də hər üçündən bəhs olunur

İsanın ilahiliyi və Ruhun bir şəxs olması ciddi təkallahlılığa (bax: Xüsusi mövzu: "Təkallahlılıq") bağlı olan erkən imanlılar üçün çətinlik törədirdi.

1. Tertullian – Oğulu Ataya tabe etmişdir
2. Origen – Oğulun və Ruhun ilahi təbiətini tabe etmişdir
3. Arius – Oğulun və Ruhun ilahiliyini inkar etmişdir
4. Monarxianizm – bir Allahın tarixdə ardıcıl olaraq əvvəl Ata, sonra Oğul və axırda Ruh olaraq zühur etdiyini öyrədən təlim

Üçlük, tarixən Müqəddəs Kitab əsasında formalaşmış əqidədir.

1. İsanın Ataya bərabər olan tam Allah olması b.e. 325-ci ildə Nikeya Kilsə Məclisi tərəfindən təsdiq olunmuşdur (müq. et. Yəh. 1:1; Fil. 2:6; Tit. 2:13)
2. Ruhun tam şəxsiyyəti, habelə Ataya və Oğula bərabər tam ilahiliyi b.e. 381-ci ildə Konstantinopol Kilsə Məclisi tərəfindən təsdiq olunmuşdur
3. Üçlük doktrini Avqustinin "*De Trinitate*" əsərində tam ətraflı izah edilmişdir

Burada həqiqətən bir sirr vardır. Lakin Əhdi-Cədid tək ilahi varlığı (təkallahlılıq) və əzəli və əbədi olan üç şəxsə (Ata, Oğul, Müqəddəs Ruh) zühur etməsini təsdiq edir.

2:32 "Allah bu İsanı ölümdən dirilti" Həv. 2:24-dəki ətraflı qeydə bax.

▣ **"və hamımız buna şahid olduq"** Burada, dirilmiş Məsihi görmüş insanlardan söhbət gedir. Həv. 1:3-də (s. 30) Pol Barnettin "İsa və erkən məsihçiliyin meydana gəlməsi" (Paul Barnett, *Jesus and the Rise of Early Christianity*, s. 185) kitabından götürülmüş Məsihin dirilməsindən sonrakı zühur etmə olayları cədvəlinə bax.

2:33 "Allah Onu ucaltdı və sağ əlində oturtdu" "Allahın sağ əli" antropomorfik metaforası qüdrət, hakimiyyət və vəsatət yerini bildirir (müq. et. 1Yəh. 2:1) və burada Zəb. 110:1 (Əhdi-Cədidə ən çox sitat gətirilən məzmur) və ya Zəb. 118:16-dan götürülmüşdür. Allah, fiziki və ruhani yaradılışın hamısında var olan əzəli və əbədi Ruhdur. İnsanlar Allaha danışarkən yer üzünə aid olan dildən və anlayışlardan istifadə etməyə məcburdurlar, lakin bunların hamısı ya (1) inkar, ya (2) analogiya, ya da (3) mətəforalardır. Hətta Allaha dair "Ata" və ya İsaya dair "Oğul" sözləri məcazi olaraq işlədilir. Bütün məcazlar məhduddur və Allah haqqında mərkəzi bir həqiqəti və ya anlayışı ifadə etməyə xidmət edir. Onları hərfi anlamaqdan özünüzü gözləyin! Sözsüz, cənnətə gedəndə qoca bir kişini, taxtda oturan bir gənci və göydə uçan bir göyərçini görəcəyinizi düşünmürsünüz. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN İNSANA XAS OLAN XÜSUSİYYƏTLƏRLƏ TƏSVİR OLUNMASI (antropomorfik dil)" (SPECIAL TOPIC: GOD DESCRIBED AS HUMAN (anthropomorphic language))

- I. Allahın insana xas olan xüsusiyyətlərlə təsvir olunmasına Əhdi-Ətiqdə tez-tez rast gəlinir (bəzi misallar)
- A. Bədən üzvləri
1. göz – Yar. 1:4,31; 6:8; Çıx. 33:17; Say. 14:14; Qan. 11:12; Zək. 4:10
 2. əl – Çıx. 15:17; Say. 11:23; Qan. 2:15
 3. qol – Çıx. 6:6; 15:16; Qan. 4:34; 5:15
 4. qulaq – Say. 11:18; 1Şam. 8:21; 2Pad. 19:16; Zəb. 5:1; 10:17; 18:6
 5. üz – Çıx. 33:11; Lev. 20:3,5,6; Say. 6:25; 12:8; Qan. 31:17; 32:20; 34:10
 6. barmaq – Çıx. 8:19; 31:18; Qan. 9:10; Zəb. 8:3
 7. səs – Yar. 3:9,11,13; Çıx. 15:26; 19:19; Qan. 26:17; 27:10
 8. ayaq – Çıx. 24:10; Yez. 43:7
 9. insan şəkli – Çıx. 24:9-11; Zəb. 47; Yeş. 6:1; Yez. 1:26
 10. Rəbbin mələyi – Yar. 16:7-13; 22:11-15; 31:11,13; 48:15-16; Çıx. 3:4,13-21; 14:19; Hak. 2:1; 6:22-23; 13:3-22
- B. Fiziki hərəkətlər (bəzi misallar)
1. yaradarkən danışır – Yar. 1:3,6,9,11,14,20,24,26
 2. gəzir (gəzməsinin səsi) – Yar. 3:8; Lev.26:12; Qan. 23:14; Hab. 23:14
 3. Nuhun gəmisinin qapısını bağlayır – Yar. 7:16
 4. qurbanları iyləyir – Yar. 8:21; Lev. 26:31; Amos 5:21
 5. aşağı enir – Yar. 11:5; 18:21; Çıx. 3:8; 19:11,18,20
 6. Musanı basdırır – Qan. 34:6
- C. İnsan hissləri (bəzi misallar)
1. peşmanlıq – Yar. 6:6,7; Çıx. 32:14; Hak.. 2:18; 1Şam. 15:29,35; Amos 7:3,6
 2. qəzəb/hiddət – Çıx. 4:14; 15:7; Say. 11:10; 12:9; 22:22; 25:3,4; 32:10,13,14; Qan. 6:15; 7:4; 29:20
 3. qısqanclıq – Çıx. 20:5; 34:14; Qan. 4:24; 5:9; 6:15; 32:16,21; Yeşua 24:19
 4. nifrət/ikrah – Lev. 20:23; 26:30; Qan. 32:19
- D. Ailə terminləri (bəzi misallar)
1. Ata
 - a. İsrail haqqında – Çıx. 4:22; Qan. 14:1; Yeş. 1:2; 63:16; 64:8; Yer. 31:9; Huşə 11:1
 - b. padşah haqqında – 2Şam. 7:11-16; Zəb. 2:7
 - c. atalıq metaforaları – Qan. 1:31; 8:5; 32:6-14; Zəb. 27:10; Sül. 3:12; Yer. 3:4,22; 31:20; Huşə 11:1-4; Mal. 3:17
 2. Valideyn – Huşə 11:1-4
 3. Ana – Yeş. 49:15; 66:9-13 (körpəsini əmizdirən ana ilə analogiya)
 4. Vəfalı gənc sevgili – Huşə 1-3
- II. Bu təsvir növündən istifadə etmənin vacibliyi
- A. Allah Özünü insanlara tanıtmıq istəyir. Günaha batmış dünyada işlənən sözlərdən istifadə etməsi labüddür. Allahın adətən kişi (qadın deyil) olaraq təsvir edilməsi, antropomorfizmin bir nümunəsidir, çünki Allah ruhdur!
- B. Allah günaha batmış insanlara Özünü tanıtmıq məqsədilə onların həyatının ən mənalı cəhətlərindən istifadə edir (ata, ana, valideyn, sevgili).
- C. Allahın Özünü fiziki hüdudlara salması bəzən zəruri olsa da (Yar. 3:8), Allah Özünün bu şəkildə məhdud edilməsini istəmir (müq. et. Çıx. 20; Qan. 5)

D. Antropomorfizmin son həddi, Allahın İsada bədənə bürünməsidir! Allah fiziki, toxunula bilən şəkllə girmişdir (müq. et. 1Yəh. 1:1-3). Allahın mesajı dönüb Allahın kəlamı olmuşdur (müq. et. Yəh. 1:1-18).

III. Yaxşı və qısa izahat üçün bax: C.B. Kerd, "Müqəddəs Kitabın dili və simvolikası" (G. B. Caird, *The Language and Imagery of the Bible*), 10-cu fəsil, "Antropomorfizm" ("Anthropomorphism"), "Beynəlxalq standart Bibliya ensiklopediyası"nda (*The International Standard Bible Encyclopaedia*), ss. 152-154

▣ **"vəd edilən Müqəddəs Ruh"** Əhdi-Ətiq, Məsihin fəaliyyəti ilə başlanacaq yeni günü, Ruh tərəfindən yönəldilən yeni salehlik dövrünü vəd etmişdir.

1. Yəh. 7:39, yeni gün gəlib-çatmışdır
2. Qal. 3:14, İbrahimin xeyir-duası (müq. et. Yar. 12:3) artıq bütün dünya üçün əlçatandır
3. Ef. 1:13, bu yeni dövrdə imalılar Ruh ilə möhürlənmişlər.

▣ **"sizin görüb-əşitdiyiniz kimi"** Vəzdə dinləyicilərin şahid olduqları təkrar-təkrar vurğulanır (a. 14,22,32,33,36). Onlar orada olduqları üçün Peterin həqiqəti söylədiyini bildirdilər. Hüquqşünaslar buna ilkin qaynağın şahadəti deyirlər.

2:34 "Rəbb mənim Ağama dedi" Bu, Zəb. 110:1-dən sitatdır (YAHVE...Adon). İsa bu ayəni Mat. 22:41-46-da sitat gətirir. Əhdi-Cədidə bu, Padşahlığın ikili cəhətini göstərir: İsa artıq Allahın sağındadır, lakin düşmənləri hələ ayaqlarının altında deyildir. Bax: Həv. 1:3-dəki XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN PADŞAHLIĞI".

2:36 "qoy bütün İsrail xalqı" Həm yəhudi başçıları, həm də Peterin müraciət etdiyi xalq nəzərdə tutulur. Peter Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərliyin Nazaretli İsada yerinə yetib zirvəsinə çatdığını elan edir. Bax: Həv. 1:3-dəki XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN PADŞAHLIĞI".

NASB "yəqin bilsin"

NKJV "məhkəm bilsin"

NRSV "əminliklə bilsin"

TEV "yəqin bilsin"

NJB "əmin ola bilərlər"

Burada iki yunan sözü, "əmin şəkildə bağlamaq" (məcazi mənada əminliklə, müq. et. Həv. 16:23) mənasına gələn *aphalōs* zərfi və indiki zaman məlum növ əmr şəklində olan *ginōskō* ("bilmək") sözü əks olunmuşdur. İsanın son həftəsinin, ölüb dirilməsinin şahidi olan bu adamlar Peterin həqiqəti söylədiyini şübhəsiz bildirdilər.

▣ **"həm Rəbb, həm də Məsih"** "Rəbb" (*kurios*) sözü ümumi mənada və ya xüsusi teoloji mənada işlənə bilər (müq. et. Həv. 2:21). Bu sözün mümkün mənaları "ağa", "cənab", "sahib", "ər" və ya "tam Allah və tam insan"dır. Əhdi-Ətiqdə bu söz (*adon*) YAHVE mənasında işlənirdi, çünki yəhudilər, ibrancə "var olmaq" felinin bir forması olan bu ilahi adı (müq. et. Çıx. 3:14) dillərinə gətirmək istəmirdilər. "Allahın Rəbbin adını boş yerə dilinə gətirmə" (müq. et. Çıx. 20:7; Qan. 5:11) əmrini pozmaqdan qorxurdular. Bu adı heç söyləməməklə onu boş yerə dillərinə gətirməyəcəklərini düşünürdülər. Buna görə onlar o adı yunanca *Kurios* (Rəbb) sözünə bənzəyən ibrancə *adonay* ilə əvəz ediblər. Əhdi-Cədid müəllifləri Məsihin tam ilahiliyini təsvir etmək üçün bu sözdən istifadə ediblər. "İsa Rəbdir" ifadəsi ilə erkən imanlılar öz imanlarını insanlar qarşısında iqrar edir və vətiz olunurdular (müq. et. Rom. 10:9-13; 1Kor. 12:3; Fil. 2:11). Bax: Həv. 1:6-da Xüsusi mövzu: "Allahın adları".

"Məsih" yunanca "Xristos", ibrani dilində "məsh olunmuş" mənasına gələn *messiya* sözünün qarşılığıdır (müq. et. Həv. 2:31,36; 3:18,20; 4:26; 5:42; 8:5; 9:22; 17:3; 18:5,28; 26:23). Mənası belədir: "Allahın xüsusi

tapşırığı yerinə yetirmək üçün çağırıldığı və təchiz etdiyi şəxs". Əhdi-Ətiqdə kahinlər, padşahlar və peyğəmbərlər olmaq üzrə üç növ rəhbərlər məsh olunardı. İsa bu məhs olunmuş rəhbərliklərin hər üçünü yerinə yetirmişdir (müq. et. İbr. 1:2-3). Bax: Həv. 2:31-dəki XÜSUSİ MÖVZU: "MƏSİH".

Luka Nazaretli İsanı bu iki titulla adlandırmaqla həm ilahiliyini (müq. et. Fil. 2:6-11; bax: Həv. 2:32-dəki Xüsusi mövzu), həm də məsihliyini (müq. et. Luka 2:11) təsdiq edir. Bu, şübhəsiz ki, Həvarilərin İşlərindəki digər vəzlərin "elanı" (*keriqma*) üçün zəmin yaradır!

Bax: Həvarilərin İşlərinə Girişdəki XÜSUSİ MÖVZU: "ERKƏN İMANLILAR CƏMİYYƏTİNİN KERİQMASI".

▣ **"sizin çarmıxa çəkdiyiniz bu İsanı"** Peter bu yerusəlimliləri İsanın öldürülməsi qarşısında ikiüzlü davranmaqla günahlandırmışdır. Günaha batmış bütün insanlar bərabər şəkildə bunda təqsirkardır. Həv. 2:23-dəki qeydə bax.

▣ **"bu İsa"** Bu ifadə (müq. et. Həv. 2:23,32,36) ilə Peterin elan etdiyi tarixi İsa, dirilmiş və ucalmış Məsihe bağlanır. Hər iki anlayış doğrudur. Əvvəlki İsa və imanla qəbul edilən bu İsa arasında heç bir fərq yoxdur!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 2:37-42

³⁷Bu sözlər ona qulaq asanların ürəyinə ox kimi sancıldı. Onlar həm Peterdən, həm də o biri həvarilərdən soruşdular: «Qardaşlar, bəs biz nə edək?» ³⁸Peter onlara cavab verdi: «Tövbə edin, hamınız İsa Məsihin adı ilə vəftiz olun. Onda günahlarınız bağışlanacaq və bəxşis olaraq Müqəddəs Ruh alacaqsınız. ³⁹Çünki bu vəd siz, övladlarınız, uzaqdakıların hamısı – Allahımız Rəbbin çağırıldığı hər kəs üçündür». ⁴⁰Peter başqa çox söz deyib onlara xəbərdarlıq etdi və yalvardı: «Bu əyri nəsildən xilas olun». ⁴¹Onun sözünü qəbul edənlər vəftiz oldular. O gün üç min nəfərə yaxın insan imanlılara qoşuldu. ⁴²Onlar da özlərini həvarilərin təliminə, hər şeydə şərik olmağa, birgə çörək bölməyə və duaya həsr etdilər.

2:37 "ürəyinə ox kimi sancıldı" Yunanca *kata* və *nussō*. Bu sözün törədiyi kök Yəh. 19:34-də İsanın çarmıxa mıxlanması üçün işlənmişdir. Paulun vəzi bu dinləyiciləri Müjdənin həqiqətinə "mıxlamışdır". Bu ifadə, yəqin ki, xilas olmazdan əvvəl Müqəddəs Ruhun insanı ifşa etməsinin vacibliyinə işarə edir (müq. et. Yəh. 16:8-11; Rom. 3:21-31).

2:38 "Tövbə edin" Bu, aorist məlum növ əmr şəklidir, qəti qərara gəlmə mənasını verir. İbrani dilində "tövbə", hərəkətin dəyişməsi deməkdir. Yunan dilində isə o, düşüncənin dəyişməsi deməkdir. Tövbə, insanın dəyişmək arzusudur. Tövbə etmək, artıq heç günah işlətməmək mənasına gəlmir, özünü deyil Allahı razı salmaq mənasına gəlir. Günaha batmış bəşəriyyət olaraq biz özümüz üçün yaşayırıq, lakin imanlı olaraq Allah üçün yaşayırıq! Tövbə və iman, xilas üçün Allahın tələbləridir (müq. et. Mark 1:15; Həv. 3:16, 19; 20:21). İsa, "tövbə etməsəniz, hamınız məhv olacaqsınız" demişdir (müq. et. Luka 13:3,5). Tövbə, günaha batmış insanlar üçün Allahın iradəsidir (müq. et. 2Pet. 3:9, Yez. 18:23, 30, 32). Allahın tam ixtiyarı və insanın azad iradəsi ilə bağlı sirr, xilas üçün tələb olunan tövbə ilə açıq göstərilə bilər. Lakin paradoks (yaxud dialektik cüt) ondan ibarətdir ki, tövbə həmçinin Allahın ənamıdır (müq. et. Həv. 5:31; 11:18 və 2Tim. 2:25) Müqəddəs Kitabda Allahın təşəbbüs göstərən lütfü və insanın əhddə tələb olunan cavabı arasında həmişə təzad vardır. Qədim əhddə olduğu kimi, yeni əhddə də "əgər... onda..." şərti mövcuddur. Əhdi-Cədidə tövbə anlayışı ilə bağlı bir neçə termin işlədilir.

XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDI-ƏTİQDƏ TÖVBƏ" (SPECIAL TOPIC: REPENTANCE IN THE OLD TESTAMENT)

Bu anlayış son dərəcə önəmlidir, lakin onu müəyyən etmək çətindir. Tövbə haqqındakı təsəvvürümüz adətən konfessiyamızın təlimindən asılıdır. Ümumiyyətlə tövbənin "sabit" teoloji tərifini bir sıra ibrani (və yunan) sözlərinə əsaslanır, lakin bu sözlər bu "sabit" tərifini konkret olaraq əks etdirmir. Umutmayaq ki,

Əhdi-Cədid müəllifləri (Luka istisna olmaqla) koyne yunancasından istifadə edən ibrani mütəfəkkirlər idi, buna görə ilk əvvəl ibrani sözlərindən başlamalıyıq. Əsas iki söz bunlardır:

1. *naxam* (BDB 636, KB 688)
2. *şuv* (BDB 996, KB 1427)

Birinci söz, əvvəllər "dərin nəfəs almaq" mənasına gələn *naxam* sözü, bir neçə mənada işlənir.

- a. "istirahət" və ya "təsəlli" (məs., Yar. 5:29; 24:67; 27:42; 37:35; 38:12; 50:21; çox vaxt adlarda işlənir, müq. et. 2Pad. 15:14; 1Saln. 4:19; Neh. 1:1; 7:7; Nah. 1:1)
- b. "kədərləndi" (məs., Yar. 6:6,7)
- c. "fikrini dəyişdi" (məs., Çıx. 13:17; 32:12,14; Say. 23:19; Əyy. 42:5-6)
- d. "rəhm" (məs., Qan. 32:36)

Bütün bunların dərin emosiya ilə əlaqəli olduğuna diqqət yetirin! Buna əsasən, tövbəyə belə tərif vermək olar: dərin hisslər və onlardan nəticələnən hərəkət. Hərəkətin dəyişməsi çox vaxt başqa insanlara yönəlir, amma Allaha da yönəlir. Məhz Allaha qarşı münasibətin və davranışın dəyişməsi bu sözün teoloji əhəmiyyətini artırır. Ancaq burada bir az ehtiyatlı olmaq lazımdır. "Tövbə" olaraq tərcümə edilən bu söz həmçinin Allaha dair işlənir (müq. et. Yar. 6:6,7; Çıx. 32:14; Hak. 2:18; 1Şam. 15:11,35; Zəb. 106:45) və Allahın bir günah və ya səhvə görə kədərləndiyi mənasına gəlmir, sadəcə Allahın insanlara rəhm etdiyini, onların qayğısına qaldığını göstərmək üçün işlənir (müq. et. Say. 23:19; 1Şam. 15:29; Zəb. 110:4; Yer. 4:27-28; Yez. 24:14). Günahkar adam öz günahından həqiqətən əl çəkib Allaha tərəf dönersə, Allah onun günahını, itaətsizliyini əfv edir. Beləcə, həyatın yeni istiqamət almasından söhbət gedir.

İkinci söz, *şuv*, "dönmək" (birindən üz döndərmək, geriye dönmək, birinə tərəf dönmək) deməkdir. *Şuv* FEİLİ (BDB 996, KB 1427) əsasən "geriyə dönmək" və ya "qayıtmaq" deməkdir. Bu mənələrdə işləyə bilər:

1. Allahdan üz döndərmək, Say. 14:43; Yeşua 22:16,18,23,29; Hak. 2:19; 8:33; 1Şam. 15:11; 1Pad. 9:6; Yer. 3:19; 8:4
2. Allaha tərəf dönmək, 1Pad. 8:33,48; 2Saln. 7:14; 15:4; 30:9; Zəb. 51:13; 116:7; Yeş. 6:10; 10:21,22; 31:6; Yer. 3:7,12,14,22; 4:1; 5:3; Huşə 3:5; 5:4; 6:1; 7:10,16; 11:5; 14:1,2; Amos 4:6,8-11 (xüs. bax: Yeremya 7 və Amos 4)
3. YAHVE Yeşayaya başdan deyir ki, Yəhuda xalqı tövbə etmək istəmir və edə bilmir (müq. et. Yeş. 6:10), lakin O hələ də onları Özünə tərəf dönməyə çağırır.

Tövbə əsasən hiss deyil, Allaha qarşı göstərilən münasibətdir. Həyatın yenidən istiqamətləndirilməsi, özmərkəzli həyatdan Allah mərkəzli həyata keçməkdir. Dəyişmək və dəyişilmək arzusudur. Artıq heç günah işlətməmək deyil, bilinən itaətsizlikdən hər gün əl çəkmək deməkdir! Yaradılış 3-cü fəsildəki günaha batmanın özmərkəzli nəticələrinin əksinə dəyişməsidir. Bu deməkdir ki, Allahın surəti və bənzəri (Yar. 1:26-27) pozulsa da, bərpa olunmuşdur! Günahkar insanların Allahla ünsiyyəti yenidən mümkün olmuşdur.

Əhdi-Ətiqdə tövbə başlıca olaraq "davranışın dəyişməsi", Əhdi-Cədidə isə başlıca olaraq "düşüncənin dəyişməsi" deməkdir (Bax: Xüsusi mövzu: Tövbə [Əhdi-Cədid]). Müqəddəs Kitaba görə həqiqətən tövbə etmək üçün hər ikisi vacibdir. Bunu da dərk etmək lazımdır ki, tövbə həm bir dəfəlik aktdır, həm də davamlı prosesdir. Bir dəfəlik aktı Mark 1:15; Həv. 3:16,19; 20:21-də, davamlı prosesi isə 1Yəh. 1:9-də və Vəhy 2-ci və 3-cü fəsillərdə görmək mümkündür. Tövbə, seçim məsələsi deyildir (müq. et. Luka 13:3,5)!

Əgər əhdin iki şərti həqiqətən "tövbə" və "iman"dırsa (məs., Mat. 3:2; 4:17; Mark 1:4,15; 2:17; Luka 3:3,8; 5:32; 13:3,5; 15:7; 17:3), onda *naxam* insanın dərin peşmanlıq hissi ilə günahını dərk edib ondan üz döndərməsini, *şuv* isə günahdan əl çəkib Allaha tərəf dönməsini bildirir (bu iki ruhani hərəkətinin bir misalı Amos 4:6-11, "lakin Mənə tərəf dönmədiniz" [beş dəfə] və Amos 5:4,6,14-dir, "Mənə tərəf dönün... Rəbbə tərəf dönün... pislikdən yaxşılığa dönün").

Tövbənin gücünə dair ilk böyük nümunə Davudun Bat-Şeva ilə günah işlətdikdən sonra tövbə etməsidir (bax: 2Şam. 12; Zəb. 32,51). Bu günahın Davud, ailəsi və İsrail üçün pis nəticələri qalsa da, Davudun Allahla ünsiyyəti bərpa edilmişdir! Hətta Menaşşe kimi pis adam tövbə edib bağışlana bilər (müq. et. 2Saln. 33:12-13).

Bu sözlərin hər ikisi paralel olaraq Zəb. 90:13-də işlənmişdir. Günahı boynuna almaq vacibdir, eyni zamanda günahdan qəti şəkildə üz döndərmək və Allaha və salehliyinə yönəlmək arzusunda olmaq da vacibdir (müq. et. Yeş. 1:16-20). Tövbənin koqnitiv (dərk etmə), şəxsi və əxlaqi cəhətləri vardır. Allahla yeni münasibət qurmaq və bu münasibəti davam etdirmək üçün bunların üçü də lazımdır. Dərin peşmanlıq hissi insanın özünü Allaha həsr etməsinə, Allah üçün yaşamasına səbəb olur!

▣ "vəftiz olun" Bu bir daha aorist məchul növ əmr şəklidir. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "VƏFTİZ" (SPECIAL TOPIC: BAPTISM)

I. Yəhudilərdə vəftiz

A. Vəftiz I-II əsrlərdə yəhudilər arasında yaygın olan bir mərasim idi.

1. məbəddə ibadətə hazırlıq (təmizlənmə mərasimi)
2. prozelitlərin özünü vəftiz etməsi

Başqa millətdən olan bir adam İsrailin əsl övladı olmaq istədikdə bunları etməli idi:

- a. kişidirsə, sünnət olunmalı
- b. şahidlərin hüsurunda suya salınmaqla vəftiz olmalı
- c. məbəddə qurban gətirməli

3. paklanma aktı (müq. et. Levililər 15)

I əsr Fələstinində yessəylər kimi təriqətçilər arasında vəftiz tez-tez təkrar olunan bir adət idi. Lakin rəsmi yəhudilikdə Yəhyanın tövbə vəftizi alçaldıcı sayılırdı, çünki başqa millətlərdən imana gələnlərin qəbul edilməsi üçün keçirilən mərasimi yerinə yetirmək İbrahimin övladı üçün qeyri-münasib sayılırdı.

B. Əhdi-Ətiqdə yuyunma mərasiminin bəzi presedentləri sadalana bilər:

1. mənəvi paklanmanın rəmzi (müq. et. Yeş. 1:16)
2. kahinlər tərəfindən müntəzəm yerinə yetirilən mərasim (müq. et. Çıx. 19:10; Lev. 16)

Qeyd edək ki, I əsr yəhudiliyində başqa vəftizlərin hamısında insan öz-özünü vəftiz edirdi.

Yalnız Vəftizçi Yəhya vəftiz etdiyi insanların tövbəsini dəyərləndirir (müq. et. Mat. 3:7-12) və idarə edirdi (müq. et. Mat. 3:6).

II. İmanlılar cəmiyyətində vəftiz

A. Teoloji məqsədləri

1. günahların bağışlanması – Həv. 2:38; 22:16
2. Müqəddəs Ruh qəbul etmə – Həv. 2:38 (Həv. 10:44-48)
3. Məsih ilə birləşmə – Qal. 3:26-27
4. imanlılar cəmiyyətində üzv olma – 1Kor. 12:13
5. ruhən dönmənin rəmzi – 1Pet. 3:20-21
6. ruhani ölüm və dirilmənin rəmzi – Rom. 6:1-5

B. Vəftiz erkən imanlılar cəmiyyətində bir adamın öz imanını açıqca elan etməsi (iqrar etməsi) üçün fürsət idi. Xilasın "mexanizmi" deyil idi (və hələ deyildir), ancaq insanın öz imanını dili ilə iqrar etməsi (yəqin ki, "İsa Rəbdir") üçün münasib şərait idi. Yadda saxlayın ki, erkən imanlılar cəmiyyətinin kilsələri yox idi, məsihçilər təqib olunduqlarına görə gizli yerlərdə toplanırdılar.

C. Bir çox şərhçilər Peterin 1-ci Məktubunun vəftizdə oxunan vəz olduğu qənaətinə gəlirlər. Bu, doğru ola bilər, ancaq başqa versiyalar da vardır. Həqiqətən, Peter vəftizdən mühüm iman aktı kimi bəhs edir (müq. et. Həv. 2:38,41;10:47). Lakin vəftiz sakramental hadisə deyil, iman hadisəsidir; ölümün, dəfnin və dirilmənin rəmzidir, belə ki, insan vəftiz olduqda Məsihin bu yaşadıklarına şərik olur (müq. et. Rom. 6:7-9; Kol. 2:12). Vəftiz aktı sakramental deyil, rəmzi xarakter daşıyır; xilasın "mexanizmi" deyil, imanını iqrar etmək üçün münasib şəraitdir.

III. Həv. 2:38-də vəftiz və tövbə

Kurtis Voqanın (Curtis Vaughan) Həvarilərin İşləri haqqındakı kitabının 28-ci səhifəsində Həv. 2:38-ə dair maraqlı bir səhifəaltı qeyd vardır.

"Yunanca 'vəftiz olun', üçüncü şəxsin əmr şəklidir; 'tövbə edin' isə ikinci şəxsin əmr şəklidir. İkinci şəxsə bilavasitə verilən əmrdən sonra 'vəftiz' əmrini daha "vasitəli" olan üçüncü şəxsə verməsi ilə Peter ilk əvvəl tövbəni tələb etdiyini göstərir".

Bu, Vəftizçi Yəhyanın (müq. et. Mat. 3:2) və İsanın (müq. et. Mat. 4:17) vəzlərinin aksenti ilə də uyğun gəlir. Göründüyü kimi, tövbə, ruhani həyatın açarıdır, vəftiz isə insanın ruhən dəyişməsinin zahiri ifadəsidir. Əhdi-Cədidə vəftiz olmamış imanlılardan söhbət belə getmir! Erkən imanlılar cəmiyyətində vəftiz, yeni imanlının öz imanını açıq şəkildə elan etməsi idi. İnsanın Məsihə iman etdiyini insanlar qarşısında iqrar etməsi üçün münasib şərait idi, xilasının mexanizmi deyil idi! Bunu da unutmayaq ki, Peter ikinci vəzində vəftizdən bəhs etmir, tövbədən isə bəhs edir (müq. et. Həv. 3:19; Luka 24:17). Vəftiz, İsanın göstərdiyi nümunə idi (müq. et. Mat. 3:13-18). Vəftiz, İsa tərəfindən əmr edilmişdir (müq. et. Mat. 28:19). Müasir insanların müzakirə etdikləri vəftizin xilas üçün vacib olub-olmaması məsələsinə Əhdi-Cədidə heç toxunulmur; bütün imanlıların vəftiz olması gözlənilir. Bununla belə, vəftizə sakrament kimi, yaxud xilasın mexanizmi kimi yanaşmaqdan da özümüzü gözləməliyik! İnsan imanla xilas olur, doğru yerdə doğru sözləri demək və ya doğru mərasimi yerinə yetirməklə deyil!

▣ **"İsa Məsihin adı ilə"** Bu, İsanın şəxsiyyətini və ya xasiyyətini bildiren ibrani idiomudur (Yoel 2:32-də əks olunmuşdur). Ehtimal ki, erkən imanlılar cəmiyyətində vəftiz olunmağa namizədlərin iqrar etdiyi əqidə belə idi: "İman edirəm ki, İsa Rəbdir" (müq. et. Rom. 10:9-13; 1Kor. 1:13,15). Bu, həm teoloji bəyanat, həm də şəxsi inamı iqrar etmə yolu idi. Mat. 28:19-20-də (Məsihin böyük tapşırığında) üçdə vahid olan ad, vəftiz iqrarı idi. Burada yenə sakramentlərə həddən artıq əhəmiyyət verməkdən özümüzü gözləməliyik! Əsas mühüm olan, vəftiz olanların dediyi ad və ya iqrar etdiyi sözlər deyildir, ürəyidir.

"Məsih" haqqında bax: Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzu.

NASB, NJB,

NIV "günahlarınızın bağışlanması üçün"

NKJV "günahların ləğv olunması üçün"

NRSV "belə ki, günahlarınız bağışlansın"

TEV "beləcə günahlarınız bağışlanacaq"

Teoloji sual "üçün" (*eis*) sözünün funksiyası ilə bağlıdır. Bağışlanma "tövbə"yə, yoxsa "vəftiz"ə bağlıdır? Bağışlanma tövbədən və/və ya vəftizdən asılıdır?

Müxtəlif cür işlənən "*eis*" ən çox "belə ki" və ya "məqsədilə" mənasında işlənir. Baptist ilahiyatçılarının əksəriyyəti teoloji səbəblərə görə "çünki" variantını seçirlər, amma bu variantın düzgün olma ehtimalı azdır. Əvvəlcədən mənimşənilməmiş qənaətlərimiz çox vaxt qrammatik təhlil səviyyəsində belə işləyir. Biz Müqəddəs Kitabın konkret kontekstdə nə dediyinə baxmalı, paralelləri yoxlamalı və ondan sonra öz sistematik teologiyamızı qurmalıyıq. Bütün şərhçilər öz tarixləri, konfessiyaları və təcrübələri ilə şərtləndirilmişlər.

Məsihə iman vasitəsilə bağışlanma, Həvarilərin İşlərindəki bu vəzlərin təkrarlanan mövzudur (Peter – 2:38; 3:19; 5:31; 10:43; Paul – 13:38).

▣ **"bəxşis olaraq Müqəddəs Ruhunu alacaqsınız"** Bu ifadə (hərfi tərcüməsi "Ruhun ənamı"), gələcək zaman qayıdış növü (deponent) xəbər formasındadır. Ruhun ənamı bunlardan ibarət idi

1. xilas olduğuna dair əminlik
2. daxili hüzuru
3. xidmət üçün təchiz etməsi

4. tədrisən Məsihə bənzəmək

Xilas prosesində baş verən hadisələr və onların sırası üzərində israr etməməliyik, çünki Həvarilərin İşlərində bunlar çox vaxt fərqlənir. Həvarilərin İşləri standart bir formulunu və ya teoloji ardıcılığı öyrətmək üçün nəzərdə tutulmamışdır (Bax: "Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır" (*How To Read the Bible For All Its Worth*), ss. 94-112), ancaq baş verənlər burada qeydə alınmışdır.

Bir şərhçi bu məntədən istifadə edərək xilas prosesinin bir ardıcılığını öyrədə bilərmə (tövbə, vəftiz, bağışlanma, sonra Ruhun ənamı)? Mənim teologiyama görə, Ruh ən başdan fəal olur (müq. et. Yəh. 6:44,65) və ifşa etmə (müq. et. Yəh. 16:8-12), tövbə (müq. et. Həv. 5:31; 11:18; 2Tim. 2:25) və iman prosesində daim aparıcı rol oynayır. Ruh ən birincidir, başdan sona qədər zəruridir (müq. et. Rom. 8:9). O, yəqin ki, son sırada ola bilməz!

Öz konfessional qənaətlərindən imtina edib Müqəddəs Kitabın qüdrətli sözlərinə qulaq asmaqda mənə kömək edən kitabdən biri, F.F. Bryusun "Suallara cavab"ıdır (F. F. Bruce, *Answers to Questions*). Bu kitabın müəllifi Həv. 2:38 haqqında bir neçə yaxşı mülahizə irəli sürür. Mənə xüsusilə təsir eləyən mülahizəsi budur:

"İnsanın vəftiz olmasından əvvəl Ruh qəbul etməsi mümkün olduğu kimi (Həv. 10:44), həmçinin vəftizdən sonra (Həv. 2:38) və yaxud vəftiz olandan və həvarilərin əllərinin qoyulmasından sonra (Həv. 8:16; 19:54) da ola bilər" (s. 167).

Müasir insanlar təsdiqlənə biləcək açıq doktrin bəyanatlara üstünlük verirlər, lakin bu məqsədlə adətən "məntədən sübut üçün istifadə" üsuluna əl atır və yalnız özlərinin əvvəlcədən mənimsənilmiş qənaətləri ilə uyğun gələn məntələri seçirlər (bax: Müqəddəs Kitab şərh seminarı, www.freebiblecommentary.org)

2:39 "bu vəd siz, övladlarınız... (üçündür)" Bu, Əhdi-Ətiqdəki kollektiv, nəsil və ailə ilə bağlı bir anlayış idi (müq. et. Çıx. 20:5-6 və Qan. 5:9-10; 7:9). Övladların imanı valideynlərin təsiri altında idi və valideynlərin məsuliyyəti sayılırdı (müq. et. Qan. 4:9; 6:6-7; 20-25; 11:19; 32:46). Kollektivin bu təsirinin qorxunc cəhəti Mat. 27:25-də ("Onun qanının məsuliyyəti bizim və övladlarımızın üzərinə olsun!") əks olunmuşdur.

Nəsildən-nəslə keçən imanın təsirinə dair bu vəd, Allahın mənim imanım vasitəsilə övladlarıma təsir edib xeyir-dua verəcəyinə, onları qoruyacağına inanmaqda mənə kömək edir (müq. et. Qan. 7:9). Bu, fərdin şəxsi məsuliyyətini inkar etmir, ancaq kollektiv təsir elementini əlavə edir. Mənim imanım və Məsihin yolunda sədaqətli xidmətim ailəmə, övladlarıma təsir edir, sonra onlar da öz övladlarına təsir edirlər və sairə (müq. et. Qan. 7:9). Bu ümid nə qədər təsəlliverici və ruhlandırıcıdır! İman ailələr vasitəsilə davam edir!

Həvarilərin İşlərində Allahın vədi (2:39) Əhdi-Ətiqlə əlaqəli bir neçə hissədən ibarətdir:

1. günahların bağışlanması – Həv. 2:38; 3:19; 5:31; 10:43; 13:38-39; 26:18
2. xilas – Həv. 2:21; 4:12; 11:14; 13:26; 16:31
3. Ruh – Həv. 2:38-39; 3:19; 5:32; 8:15-18; 10:44-48; 19:6
4. rahatlıq vaxtı – Həv. 3:20

▣ **"uzaqdakıların hamısı"** Peter yəhudilərə müraciət edir. Bu ifadə başlanğıcda Vəd olunmuş torpağa geri gətiriləcək olan yəhudilərə dair işləndirdi (müq. et. Yeş. 57:19). Lakin bəzi məntələrdə o həmçinin YAHVE-ni tanımaqdan çox uzaq olan başqa millətləri də bildirirdi (müq. et. Yeş. 49:1; Zək. 6:15). Müjdənin xoş xəbəri ondan ibarətdir ki, bütün insanlar Öz surətində yaratmış (müq. et. Yar. 1:26-27) yeganə həqiqi Allah (təkallahlılıq) onların hamısı ilə ünsiyyətdə olmaq istəyir (müq. et. 1Tim. 2:4; 2Pet. 3:9). Bu, bütün insanların Məsihdə birləşməsi ümididir. Məsihdə yəhudi və qeyri-yəhudi, qul və azad, kişi və qadın ayrı-seçkiliyinə son qoyulub – hamı birdir (müq. et. Ef. 2:11-3:13). Paul Ef. 2:13 və 17-də başqa millətlərdən bəhs edərək eyni məntəni sitat gətirmişdir. Ruhun yeni dövrü gözlənilməz vəhdəti meydana gətirmişdir!

XÜSUSİ MÖVZU: "TƏKALLAHLILIQ" (SPECIAL TOPIC: MONOTHEISM)

İnsanlar həmişə hiss ediblər ki, fiziki gerçəklikdən başqa bir gerçəklik də vardır (fırtınalar, günəş/ay tutulması, kometalar, hava şəraitləri, hadisələr, ölüm kimi nəzarət edə bilmədikləri şeylər). Antropoloqlar ibtidai hominidlərin qəbirlərində tapılan əşyaların, bu həyatın davamı olaraq təsəvvür etdikləri axirət üçün oraya qoyulduğunu söyləyirlər.

İlk yazı mədəniyyəti Şumer idi (Dəclə və Fərat çaylarının cənubi qismi); bu mədəniyyət təqr. b.e.ə. 10000-8000-ci illərdə meydana gəlmişdir. Şumerlər tanrılar barəsindəki təsəvvürlərini və tanrıların əlaqələrini öz şeirlərində təsvir etmişlər. Onların tanrıları bütün zəiflikləri ilə insanlara bənzəyirdi. Ənənələri yazılı olmasdan əvvəl əsrlər uzununu şifahi olaraq ötürülürdü.

Etiqadi tərəqqi baş vermişdir:

1. animizmdən
2. politeizmə (çoxallahlılığa)
3. və uca tanrıya (və ya dualizmə)

"Monoteizm" yaxud "təkallahlılıq" anlayışı (əxlaqi şəxsiyyət olan, heç bir yoldaşı, arvadı olmayan yeganə Allah), sadəcə politeizmdəki "uca tanrı" və ya İran dualizmindəki (Zərdüşt dini) yaxşı tanrı anlayışından fərqli olub İsrailə məxsus unikal inanc idi (İbrahim və Əyyub, b.e.ə. 2000-ci il). Yalnız bir istina qədim Misirdə qısa müddət mövcud olmuşdur (IV Amenhotep, həmçinin Axenaten adı ilə bilinir, b.e.ə. 1367-1350 və ya 1386-1361-cı illər, günəş tanrısı *Aten*-ə yeganə Allah kimi ibadət etmişdir). Bax: C. Assmann, "Misir düşüncəsi" (J. Assmann, *The Mind of Egypt*), ss. 216-217.

Bu anlayış Əhdi-Ətiqdə bir neçə şəkildə ifadə olunmuşdur.

1. "Elohim-imiz YAHVE kimisi yoxdur", Çıx. 8:10; 9:14; Qan. 33:26; 1Pad. 8:23
2. "Ondan başqası yoxdur", Qan. 4:35,39; 32:39; 1Şam. 2:2; 2Şam. 22:32; Yeş. 45:21; 44:6,8; 45:6,21
3. "YAHVE birdir", Qan. 6:4; Rom. 3:30; 1Kor. 8:4,6; 1Tim. 2:5; Yaq. 2:19
4. "Sənin kimisi yoxdur", 2Şam. 7:22; Yer. 10:6
5. "Yalnız Sən Allahsan", Zəb. 86:10; Yeş. 37:16
6. "Məndən əvvəl Allah mövcud olmayıb, Məndən sonra da olmayacaq", Yeş. 43:10
7. "Məndən başqası yoxdur... başqası yoxdur", Yeş. 45:5,6,22
8. "O, hər şeyin mənbəyidir", Yeş. 45:7 (müq. et. Amos 3:6)
9. "Bundan savayı Allah yoxdur", Yeş. 45:14,18
10. "Məndən başqası yoxdur", Yeş. 45:21
11. "başqası yoxdur... Mənə bənzəri yoxdur", Yeş. 46:9

Qeyd edək ki, bu həyatı doktrin tədricən açılmışdır. Daha erkən dövrdəki ifadələri "henoteizm" yaxud praktiki təkallahlılıq kimi başa düşmək olar, yəni, başqa allahlar da var (Yeşua 24:15; 1Pad. 18:21), amma bizim üçün tək Allahımız vardır (müq. et. Çıx. 15:11; 20:2-5; Qan. 5:7; 6:4,14; 10:17; 32:12; 1Pad. 8:23; Zəb. 83:18; 86:8; 136:1-9).

Allahın tək olmasını (fəlsəfi təkallahlılıq) bildiren ik mətnlər erkən dövrə aiddir (müq. et. Çıx. 8:10; 9:14; 20:2-3; Qan. 4:35,39; 33:26). Bu həqiqəti tam şəkildə açıqlayan bəyanatlar Yeşaya 43-46-cı fəsillərdə vardır (müq. et. 43:10-11; 44:6,8; 45:7,14,18,22; 46:5,9).

Əhdi-Ətiqdə millətlərin allahları qiymətdən salınır, çünki onlar

1. insanların yaratdıqlarıdır – Qan. 4:28; 2Pad. 19:18; Zəb. 115:4-8; 135:15-18; Yeş. 2:8; 17:8; 37:19; 40:19; 41:7,24,29; 44:10,12; 46:6-7; Yer. 10:3-5; Vəhy 9:10
2. cinlərdir – Qan. 32:17; Zəb. 106:37; Yeş. 8:19; 19:3c; 1Kor. 10:20; Vəhy 9:20
3. mənasız və boşdur – Qan. 32:21; 2Pad. 17:15; Zəb. 31:6; Yeş. 2:18; 41:29; Yer. 2:5; 10:8; 14:22
4. allah deyillər – Qan. 32:21; 2Saln. 13:9; Yeş. 37:19; Yer. 2:11; 5:7; 1Kor. 8:4-5; 10:20; Vəhy 9:20

Əhdi-Cədidə Qan. 6:4-ə istinad edilən mətnlər: Rom. 3:30; 1Kor. 8:4,6; Ef. 4:6; 1Tim. 2:5; Yaq. 2:19.

İsa bu ayəni ilk əmr olaraq sitat gətirir: Mat. 22:36-37; Mark 12:29-30; Luka 10:27. Həm Əhdi-Ətiqdə, həm də Əhdi-Cədidə təsdiq olunur ki, başqa ruhani varlıqlar (cinlər, mələklər) da vardır, lakin yaradan/satınalan/xilas edən Allah birdir (YAHVE, Yar. 1:1).

Müqəddəs Kitabdakı təkallahlılığın xüsusiyyətləri:

1. Allah birdir, misli yoxdur (var olduğu deyilmir, həqiqət kimi qəbul olunur)
2. Allah şəxsiyyətdir (müq. et. Yar. 1:26-27; 3:8)
3. Allah əxlaqidir (müq. et. Çıx. 34:6; Neh. 9:17; Zəb. 103:8-10)
4. Allah insanları Öz surətində (Yar. 1:26-27) ünsiyyət üçün (yəni №2) yaratmışdır. O, qısqanc Allahdır (müq. et. Çıx. 20:5-6)

Əhdi-Cədidən

1. Allah əzəldən üç şəxsə zühur etmişdir (bax: Xüsusi mövzu: "Üçlük")
2. Allah İsadə Özünü tamamilə tanıtmışdır (müq. et. Yəh. 1:1-14; Kol. 1:15-19; İbr. 1:2-3)
3. Günaha batmış bəşəriyyətin xilasını ilə bağlı Allahın əzəli planı, yeganə Oğlunun qurban verilməsindən ibarətdir (Yeş. 53; Mark 10:45; 2Kor. 5:21; Fil. 2:6-11; İbraniyə Məktub)

▣ **"Allahımız Rəbbin çağırdığı hər kəs üçündür"** Bu ifadə aorist qayıdış növü (deponent) lazım şəkildədir. Əvvəllər o, səpələnmiş yəhudiləri bildirirdi. Təşəbbüs həmişə Allahındır (orta növ, müq. et. Yəh. 6:44,65). Yez. 18:32; Yəh. 3:16; 1Tim. 2:4; 2Pet. 3:9-dan bildiyimiz kimi, Allah bütün insanları nə vaxtsa Özünə çağırır. Lakin insanlar cavab verməlidirlər (lazım şəkli).

"Çoxları/çox adam" və "bütün/hamı/hər kəs" Müqəddəs Kitabda paralel olaraq işlənir (Yeş. 53:6-dakı "hamı"nı Yeş. 53:11-12-dəki "çoxları, çox adam" ilə yaxud Rom. 5:18-dəki "bütün"ü Rom. 5:19-dəki "bir çoxları" ilə müqayisə edin). Allah, Öz surətində (müq. et. Yar. 1:26-27) Özü ilə şəriklik üçün yaratdığı itmiş insanların xilas olmasını istəyir!

2:40 "başqa çox söz deyib" Bu, Həvarilərin İşlərində yazılmış vəzlərin xülasə şəkildə olduğunu təsdiqləyən mətdir. Müjdələrdə yazılmış İsanın təlimləri və vəzləri də eynilə xülasə şəkildə verilir. Əvvəlcədən mənimsənilən qənaətimiz əsasında bunları ilahi ilhamla yazılmış dəqiq xülasələr olduğunu təsdiq edirik. I əsr dünyasında kəlamın şifahi olaraq yayılması və qoruyub-saxlanması adi bir şey idi.

▣ **"xəbərdarlıq etdi"** Luka bu yunan ifadəsindən (*dia və marturomai*) tez-tez istifadə edib (müq. et. Həv. 2:40; 8:25; 10:42; 18:5; 20:21,23,24; 23:11; 28:23; Luka 16:28). Müjdə təcili və son olduğundan onu həm elan edənələr, həm də dinləyənlər çox ciddi olmalıdırlar.

▣ **"yalvardı"** İnsan Allahın Məsihdə təklif etdiyini qəbul etməlidir (müq. et. Yəh. 1:12; 3:16; Rom. 10:9-13). Bu, Allahın tam ixtiyarı və insanın azad iradəsi ilə bağlı paradoksdur (müq. et. Fil. 2:12-13).

NASB, NKJV "Xilas olun"

NRSV, TEV,

NJB "Canımızı xilas edin"

Bu söz aorist məchul növü əmr şəkildədir, lakin, gördüyünüz kimi, NRSV, TEV və NJB-də o qayıdış növdə tərcümə olunur. Bu, xilasa bağlı etiqa di təzaddır (müq. et. Fil. 2:12-13). Xilas başdan-başa Allahın işidir, yoxsa Allahın dinləyicinin həyatında çalışmasına dinləyicinin özü imkan verməlidir? Yunanca "xilas" sözü (*sōsō*), ibrani anlayışı (*yaşa*, BDB 446, müq. et. Çıx. 14:30) - fiziki qurtuluşu (müq. et. Yaq. 5:15,20) əks etdirir, ancaq Əhdi-Cədidə bu söz ruhani xilas mənasını daşımağa başlayır (müq. et. Yaq. 1:21; 2:14; 4:12).

XÜSUSİ MÖVZU: "XİLAS (YUNANCA FEİL ZAMANLARI)" (SPECIAL TOPIC: SALVATION (GREEK VERB TENSES))

Xilas bir "mal" deyildir, Allahla Məsihdə gündəlik münasibətdir. İnsanın Məsihə iman gətirməsi ilə iş bitmir, hər şey yeni başlayır (əvvəl qapı, sonra yol, müq. et. Mat. 7:13-14)! Bu, yangın sığortası və ya cənnətə bilet deyil, getdikcə Məsihə bənzəməyə doğru gedən həyatdır (bax: Rom. 8:28-29; 2Kor. 3:18; 7:1; Qal. 4:19; Ef. 1:4; 4:13; 1Sal. 3:13; 4:3,7; 5:23; 1Pet. 1:15). Amerikada bir söz var: ər-arvad birlikdə yaşadıqca bir-birinə bənzəməyə başlayar. Xilasın məqsədi budur!

TAMAMLANMIŞ AKT KİMİ XİLAS (AORİST)

- Həv. 15:11

- Rom. 8:24
- 2Tim. 1:9
- Tit. 3:5
- Rom. 13:11 (gələcəyə yönəlmiş AORİST)

BİR HAL KİMİ XİLAS (BİTMİŞ ZAMAN)

- Ef. 2:5,8

DAVAM EDƏN PROSES KİMİ XİLAS (İNDİKİ ZAMAN)

- 1Kor. 1:18; 15:2
- 2Kor. 2:15
- 1Pet. 3:21

GƏLƏCƏKDƏ TAMAMLANACAQ OLAN XİLAS (FƏİLİN GƏLƏCƏK ZAMANI və ya GƏLƏCƏK ZAMAN konteksti)

- Rom. 5:9,10; 10:9,13
- 1Kor. 3:15; 5:5
- Fil. 1:28
- 1Sal. 5:8-9
- İbr. 1:14; 9:28
- 1Pet. 1:5

Beləliklə, xilas ilkin iman qərarından başlayır (müq. et. Yəh. 1:12; 3:16; Rom. 10:9-13), lakin bu iman həyat tərzinə çevrilməlidir (müq. et. Rom. 8:29; Qal. 2:19-20; Ef. 1:4; 2:10) və bir gün gözə görünən şəkildə tamamlanacaqdır (müq. et. 1Yəh. 3:2). Bu son hala çox vaxt "izzətlənmə" deyilir (müq. et. Rom. 8:28-30).

Bunu belə göstərmək olar:

1. ilkin xilas – saleh sayılma (günahın cəzasından xilas oluruq)
2. tədrisi xilas – təqdis edilmə (günahın qüdrətindən xilas oluruq)
3. son xilas – izzətlənmə (günahın mövcudluğundan xilas oluruq)

▣ **"Bu əyri nəsil"** Ehtimal ki, burada Qan. 32:5-ə və Zəb. 78:8-ə istinad edilir. "Saleh", "doğru", "adil", "haqq" sözlərinin Əhdi-Ətiq kökü "çay qamışı" idi (Həv. 3:14-dəki Xüsusi mövzuya bax). Zamanla bu söz məcazən inşaatda ölçü qamışı, düz standart olaraq işlədilməyə başlamışdır. Allah Öz xasiyyətini təsvir etmək üçün bu metaforanı seçmişdir. Allah Özü standartdır! İbrani və yunan dillərində günahı bildirən sözlərin çoxu bu standartta uyğun gəlməyən (əyri, pozulmuş) hala və hərəkətlərə işarə edir. Bütün insanlar xilas olub bərpa edilməlidirlər.

2:41

NASB	"qəbul edənlər"
NKJV	"sevinclə qəbul edənlər"
NRSV	"xoş qəbul edənlər"
TEV	"iman edənlər"
NJB	"qəbul edənlər"

Bu, *apodechomai* sözünün aorist qayıdış növ feli sifətidir. Louw və Naydanın "Yunanca-İngiliscə lüğət"ində (Louw and Nida, *Greek-English Lexicon*) bu terminin üç mümkün variantı verilir (Cild 2, s. 28).

1. bir adamı xoş qəbul etmək
2. bir şeyi və ya kəsi doğru olaraq qəbul etmək və müsbət cavab vermək
3. bir şeyin və ya kəsin həqiqiliyini və ya dəyərini qəbul etmək

Luka bu sözdən tez-tez istifadə edir (müq. et. Luka 8:40; 9:11; Həv. 2:41; 18:27; 24:3; 28:30). Müjdə qəbul ediləcək şəxs, o şəxs haqqında inanılacaq həqiqət və o şəxsin həyatına bənzər yaşanacaq olan həyatdır. Bunların üçü də son dərəcə önəlidir.

▣ **"vəftiz oldular"** Vəftiz, məbədə daxil olan yəhudilərin dini gözləntisi idi. Prozelitlər öz-özlərini vəftiz edirdi. Bu, o dinləyicilər üçün gözlənilən dini ritual idi, ancaq ona yeni məna verilir. İsa vəftiz olmuşdur (Mat. 3:13-17) və vəftiz olmağımızı əmr etmişdir (Mat. 28:19) – bu, kifayətdir! Əhdi-Cədidə vəftiz olmamış imanlılardan söhbət belə getmir. Mənə elə gəlir ki, vəftiz, Allahın yəhudilikdən açıq-aşkar ayrılan yeni xalqının (yəni imanlılar cəmiyyətinin, müq. et. Qal. 6:16) başlanğıcı idi.

▣ **"üç min nəfər"** Bu, yuvarlaq rəqəm, amma çox böyük rəqəmdir. Peterin vəzi bu şahidlərə dərindən təsir etmişdi. Onlar iman etmək üçün tələb olunan "iman sıçrayışı" üçün hazır idilər.

1. İsa Məsih idi
2. Məsih izdirab çəkməli idi
3. Ona iman etmək, bağışlanmağın yeganə yolu idi
4. vəftiz lazım idi

Bunun üçün dərhal həyat dəyişdirən qəti qərarı vermək lazım idi (bu gün olduğu kimi)! Bax: Həvarilərin İşlərinə Girişdəki Xüsusi mövzu: "*Keriqma*".

2:42 "Onlar da özlərini... həsr etdilər" Luka bu anlayışdan tez-tez istifadə edir (müq. et. Həv. 1:14; 2:42,46; 6:4; 8:13; 10:7). Onların nələri birgə etdiklərinə diqqət yetirin:

1. təlim (müq. et. Həv. 2:42; 4:2,18; 5:21,25,28,42)
2. şəriklik
3. çörək bölmə (böyük ehtimalla Rəbbin Süfrəsi nəzərdə tutulur, Həv. 2:46-dakı qeydə bax)
4. dua (müq. et. Həv. 2:43-47)

Biz yeni imanlılara məhz bunları öyrətməliyik! Bu yeni imanlılar həqiqət və cəmiyyət üçün susamışdılar. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "KOINŌNIA" (SPECIAL TOPIC: KOINŌNIA)

"Ünsiyyət" (*koinōnia*) sözünün mənaları:

1. bir şəxslə sıx əlaqə
 - a. Oğul ilə (müq. et. 1Kor. 1:9; 1Yəh. 1:6)
 - b. Ruh ilə (müq. et. 2Kor. 13:14; Fil. 2:1)
 - c. Ata və Oğul ilə (müq. et. 1Yəh. 1:3)
 - d. əhddəki digər bacı-qardaşlar ilə (müq. et. Həv. 2:42; 2Kor. 8:23; Qal. 2:9; Flm. a. 17; 1Yəh. 1:3,7)
 - e. şər ilə deyil (müq. et. 2Kor. 6:14)
2. şeylərlə və ya qruplarla sıx əlaqə
 - a. Müjdə ilə (müq. et. Fil. 1:5; Flm. a. 6)
 - b. Məsihin qanı ilə (müq. et. 1Kor. 10:16)
 - c. qaranlıqla deyil (müq. et. 2Kor. 6:14)
 - d. əzab ilə (müq. et. 2Kor. 1:7; Fil. 3:10; 4:14; 1Pet. 4:13)
3. səxavətlə verilən hədiyyə və ya ianə (müq. et. Rom. 12:13; 15:26; 2Kor. 8:4; 9:13; Fil. 4:15; İbr. 13:16)
4. Allahın Məsih vasitəsilə verdiyi və bəşəriyyətin Allahla və öz bacı-qardaşları ilə ünsiyyətini bərpa edən lütf ənamı

Beləcə bu söz insanın şaquli münasibətinin (Yaradan ilə) nəticəsi olan üfuqi münasibətini (insanlar ilə) bildirir. Bu söz həmçinin məsihçi cəmiyyətinin vacibliyini və sevincini vurğulayır (məs., İbr. 10:25).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 2:43-47

⁴³Bütün imanlıların ürəyinə qorxu düşdü. Həvarilər vasitəsilə çoxlu xariqələr və əlamətlər göstərilirdi. ⁴⁴İman edənlərin hamısı bir yerdə idi, bütün əmlaklarından da birgə istifadə edirdi. ⁴⁵Onlar mallarını, mülklərini satıb pulu hər kəsə ehtiyacına görə paylayırdılar; ⁴⁶hər gün məbədə yığılmaqda davam edir, evlərdə sevinə-sevinə, səmimi qəlbdən çörək bölüb yeyirdilər. ⁴⁷Onlar Allaha həmd edir və bütün xalq qarşısında lütf qazanırdılar. Rəbb isə hər gün insanları xilas edir və imanlılara qoşurdu.

2:43-47 Göründüyü kimi, bu, Lukanın çoxlu redaktor qeydlərindən ən birincisidir (bax: Həv. 6:7; 9:31; 12:24; 16:5; 19:20). Bax: Giriş, "Məqsəd və struktur", A.

2:43 "Bütün imanlıların ürəyinə qorxu düşdü" Bu, bitməmiş zaman məchul növ (deponent) xəbər formasıdır. Bu "qorxu" sözünün yunancası "fobiya" kökündən törəmişdir. Allahın hüuru və qüdrəti sayəsində yaranmış müqəddəs ab-havada xilas olmamış günahkarlar belə o vaxtın və yerin müqəddəsliyini hiss edirdi!

2:44 "İman edənlərin hamısı" Həv. 3:16-dakı qeydə bax.

▣ **"bütün əmlaklarından da birgə istifadə edirdi"** Erkən cəmiyyətin bu "komunna" eksperimenti uğurlu alınmamışdır (müq. et. Həv. 4:32-5:11). Bu, ümumi prinsip deyil idi, sadəcə olaraq sevgi və qarşılıqlı yardım üzərində bir iman kommunası qurma cəhdi idi. Bu uğursuzluq, Müqəddəs Kitabda yazılmış hər şeyin ümumi prinsip olaraq qəbul edilməməyinə dair yaxşı misaldır! Bu ilk imanlıların bir-birinə qarşı çox böyük məhəbbəti var idi. Kaş ki, onların bu məhəbbətindən və Allahın aramızdakı hüuru və qüdrətini hiss etmələrindən nümunə alaydıq (müq. et. Yəh. 17:11,21,22,23)!!

2:46 "yığılmaqda" Erkən imanlılar cəmiyyətinə vəhdət xas idi, onların məqsədləri bir idi (müq. et. Həv. 1:14; 2:46; 4:24; 5:12). Onlar həmişə hər şey barədə razılaşmasalar da, ürəkləri, fikirləri bir idi, hamı öz arzularına, planlarına deyil, Allahın Padşahlığına üstünlük verirdi.

▣ **"məbədə"** Onlar yəqin ki "Süleymanın eyvanı"nda toplanırdılar (müq. et. Həv. 3:11; 5:12). Əvvəllər İsa da orada təlim öyrədərdi (müq. et. Yəh. 10:23). Süleymanın eyvanı, Hirodun məbədində başqa millətlər üçün nəzərdə tutulan xarici həyətin şərq tərəfində yerləşən sütunlu örtülü bir yer idi (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 15.11.3). Rabbilərin təlim öyrətdiyi yer də ora idi. Xalq müəllimlərin təlimini dinləmək üçün tez-tez oraya gedərdi.

Qeyd edək ki, rabbilər sinaqoqa gələnləri İsayə lənət etməyə məcbur etməzdən əvvəl (bu "lənətləmələr" təqribən b.e. 70-ci ildən başlayıb) erkən imanlılar cəmiyyəti məbədə və bəlkə də yerli sinaqoqlara gedib ibadətə iştirak edərdi. Sonra cəmiyyət yəhudilikdən ayrılmışdır. Erkən imanlılar həftəlik toplantılarını davam etdirib eyni zamanda bazar günləri İsanın dirilməsini qeyd etmək üçün toplanırdılar. Unutmayaq ki, İsa Özü üç həftə hər bazar günü şagirdləri ilə birlikdə yığılmışdı.

▣ **"evlərdə... çörək bölüb yeyirdilər"** Əgər "çörək bölmək" deyildikdə Rəbbin Süfrəsi nəzərdə tutulursa (müq. et. Luka 22:19 və xüs. 1Kor. 11:17-22; 2Pet. 2:13-14 və Yəhd. 12-də bəhs edilən erkən imanlılar cəmiyyətindəki aqape süfrələri, məs., Acts 20:7), onda o imanlılar evlərdə hər gün Rəbbin Süfrəsini keçirirdi (bununla əlaqədar olaraq, Luka 24:30,35-də bu sözün adı yemək mənasında işlədildiyi qeyd edilməlidir). Rəbbin Süfrəsinin nə vaxt, harada, nə qədər tez-tez və nə şəkildə keçirilməsi ilə bağlı öz konfessiyanızın ənənələri barədə doqmatik olmaqdan özünüzü gözləyin. Əsas ürəkdir!

NASB "sevinc və ürək səmimiliyi"

NKJV "sevinc və ürək sadəliyi"

NRSV "sevincli və səxavətli ürəklər"

TEV "sevincli və həlim ürəklər"

NJB "sevinc və səxavət ilə"

İkinci sözün müxtəlif tərcümə variantları *aphelotēs*-i tərcümə etmənin çətinliyini aşkar edir. Hərfi mənası hamar və ya düz olan bu sözün məcazi mənalari "sadə", "səmimi" və ya "həlim" idi (Louv və Nayda [Louw and Nida]). Bax: Həv. 1:24-dəki XÜSUSİ MÖVZU: "ÜRƏK".

2:47

NASB, NKJV "bütün xalq qarşısında lütf qazanırdılar"

NRSV "bütün xalqın etibarını qazanırdılar"

TEV "bütün xalq qarşısında etibar qazanırdılar"

NJB "hər kəs onlara hörmətlə baxırdı"

Burada Yerusəlimin sakinlərinin ilk məsihçiləri necə qəbul etdikləri təsvir olunur. Cəmiyyətin fərqli qrupları və təbəqələri bu imanlılar haqqında yaxşı düşünürdülər. Məsihçilər Roma hakimiyyətinə yaxud Roma imperiyasındakı sülhə təhdid yaratmırdılar (Həvarilərin İşlərinin məqsədlərindən biri bunu göstərmək idi). İmanlılar cəmiyyəti ilk illərində rəbbinik yəhudiliyindən ayrılmamışdı.

▣ **"Rəbb... qoşurdu"** Bu, bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasıdır. Müqəddəs Kitabda Allahın tam ixtiyarı önə çıxır. Allahın iradəsindən kənarında heç nə baş vermir. Allahı heç nə təəccübləndirmir. Lakin təkallahlılığı təsdiq etmənin bu üsulu Əhdi-Ətiqə xas olduğundan (yəni ilahi səbəb, bax: Həv. 2:39-dəki Xüsusi mövzu) səhv başa düşülmüşdür. Burada biri balans, biri əhd olmaqla iki Xüsusi mövzunu vermək istəyirəm. Bunun hərərət deyil, işiq olacağına ümid edirəm!

XÜSUSİ MÖVZU: "SEÇİLMƏ/ƏVVƏLCƏDƏN TƏYİN EDİLMƏ VƏ TEOLOJİ BALANSIN VACİBLİYİ" (SPECIAL TOPIC: ELECTION/PREDESTINATION AND THE NEED FOR A THEOLOGICAL BALANCE)

Seçilmə heyrətamiz doktrindir. Ancaq o bizi tərəfgirliyə yönəltməməlidir, başqalarının xilas olması üçün bir kanal, bir alət, bir vasitəçi olmağa çağırmalıdır! Əhdi-Ətiqədə bu söz başlıca olaraq "xidmət üçün seçilmə", Əhdi-Cədidə isə "xilas üçün seçilmə" (və xilasın nəticəsi olaraq xidmət) mənasında işlənmişdir. Müqəddəs Kitab, Allahın tam ixtiyarı və insanların azad iradəsi arasındakı zahiri ziddiyyəti heç vaxt həll etmir, lakin bunların ikisini də təsdiqləyir! Rom. 9-da Allahın külli-ixtiyar seçimi və Rom. 10-da insanların cavan verməsinin vacibliyi (müq. et. Rom. 10:11,13) Müqəddəs Kitabdakı bu təzadı yaxşı nümayiş etdirir.

Bu teoloji təzadın açarını Ef. 1:4-də tapmaq olar. İsa, Allahın seçdiyi adamdır və İsada hamı potensial olaraq seçilmişdir (Karl Bart). İsa, Allahın günaha batmış bəşəriyyətə "bəli" cavabıdır (Karl Bart). Ef. 1:4 həmçinin əvvəlcədən təyin olunmanın məqsədinin cənnət deyil, müqəddəslik (Məsihə bənzərlik) olduğunu təsdiq etməklə məsələni aydınlaşdırmaqda kömək edir. Bizi çox vaxt Müjdənin faydaları cəlb edir, məsuliyyətlərə isə ciddi yanaşmırıq! Allahın çağırışı (seçimi) həm bu ani həyata, həm də əbədiyyətə aiddir!

Doktrinlər ayrı-ayrılıqda, əlaqəsiz həqiqətlər kimi deyil, digər həqiqətlərlə əlaqəli olaraq verilir. Bir ulduz və çoxlu ulduzlardan ibarət olan bir bürc arasındakı fərq bunun yaxşı bir analogiyası ola bilər. Allah həqiqəti qərbi deyil, şərq janrlarında təqdim edir. Doktrinal həqiqətlərin dialektik (paradoksal) cütlərdən qaynaqlanan təzadları aradan götürməməliyik:

1. Əvvəlcədən təyin olunma – insanın azad iradəsi
2. Xilasdən əminlik – imanda davam etmənin vacibliyi
3. İlk günah – iradədən irəli gələn günah
4. Günahsız yaşamaq (kamilliyə çağırış) – günahı azaltmaq
5. İlk saleh sayılma və təqdis edilmə – tədrici təqdis edilmə
6. Məsihçi azadlığı – məsihçi məsuliyyəti
7. Allahın hər şeyin fəvqündə olması – Allahın hər şeyin daxilində olması
8. Allahı tanımanın qeyri-mümkün olması – Allahın Müqəddəs Yazıda tanına bilməsi
9. Allahın Padşahlığının gəlmiş olması – hələ gələcəkdə tamamlanacağı
10. Tövbənin Allahdan bəxş olunması – tövbənin insandan tələb olunan cavab olması

11. İsanın ilahiliyi – İsanın bəşəriyi

12. İsanın Ataya bərabər olması – İsanın Ataya tabe olması

Teologiyada "əhd" anlayışı, Allahın tam ixtiyarını (O həmişə başladıcı və aparıcıdır) və insanın ilkin və davamlı olaraq tövbə və imanla cavab verməsinin vacibliyini birləşdirir (müq. et. Mark 1:15; Həv. 3:16,19; 20:21). Müqəddəs Yazıdan sübut üçün istifadə edərək paradoksun bir tərəfini vurğulamaq və başqasını qiymətdən salmaqdan özünüzü gözləyin! Yalnız sevdiyiniz doktrini və ya teoloji sistemini təsdiqləməkdən özünüzü gözləyin!

XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHD" (SPECIAL TOPIC: COVENANT)

Əhdi-Ətiqədə "əhd" olaraq tərcümə olunan *berit* (BDB 136, KB 157) sözünün tərifini vermək çətinidir. İbrani dilində ona uyğun gələn bir FEİL yoxdur. Etimoloji və ya əlaqəli tərifləri müəyyən etmə cəhdləri heç inandırıcı olmayıb. Güman ki, ən yaxşı variant "kəsmək"dir (BDB 144), çünki əhd bağlandıqda qurban kəsilirdi (müq. et. Yar. 15:10,17). Lakin bu anlayış Yazıda çox əhəmiyyətli olduğundan, ilahiyatçılar onun funksional mənasını müəyyən etmək üçün bu sözün işlənməsini araşdırmışlar.

Əhd, yeganə həqiqi Allahın (bax: Xüsusi mövzu: "Təkallahlılıq") yaratdığı insanlarla əlaqədə olduğu vasitədir. Əhd, əhdi-peyman, müqavilə və ya razılaşma anlayışı Müqəddəs Kitab vəhyinin dərk edilməsi üçün son dərəcə mühümdür. Allahın tam ixtiyarı və insanların azad iradəsi arasındakı təzad əhd anlayışında açıq-aşkar görünür. Bəzi əhdlər sırf Allahın xasiyyəti və işləri üzərində qurulur.

1. yaradılışın özü (müq. et. Yar. 1-2)
2. nəslin davam etdirilməsi və Nuha verilmiş vəd (müq. et. Yar. 6-9)
3. İbrahimin çağırılması (müq. et. Yar. 12)
4. İbrahimlə bağlanmış əhd (müq. et. Yar. 15)

Lakin əhd ümumiyyətlə xarakteri etibarilə qarşı tərəfin cavabını tələb edir.

1. imanla Adəm Allaha itaət etməli və Edendəki ağacın meyvəsini yeməməli idi
2. imanla Nuh sudan uzaq yerdə nəhəng gəmi qayırib heyvanları yığmalı idi
3. imanla İbrahim öz ailəsini tərk edib Allahın göstərdiyi yerə getməli və gələcək nəslinə inanmalı idi
4. imanla Musa israilliləri Misirdən çıxarıb Sina dağına gətirmişdi və orada dini və sosial həyat üçün konkret qayda-qanunlar, xeyir-dua və lənət vədləri ilə birlikdə qəbul etmişdi (müq. et. Lev. 26; Qan. 27-28)

Allahın insanlarla münasibətinə aid eyni təzad "yeni əhd"də də vardır (müq. et. Yer. 31:31-34; İbr. 7:22; 8:6,8,13; 9:15; 12:24). Həmin təzadı açıqca görmək üçün Yez. 18:31-i Yez. 36:27-38 (YAHVE-nin işi) ilə müqayisə etmək olar. Bu əhd Allahın lütf işinə, yoxsa insanın üzərinə qoyulmuş cavab vermə məsuliyyətinə əsaslanır? Köhnə əhd və yeni əhd arasında əsas mühüm məsələ budur. Hər ikisinin hədəfləri eynidir:

1. YAHVE ilə ünsiyyətin Yar. 3-də pozulmasından sonra bərpa edilməsi
2. Allahın xasiyyətini əks etdirən saleh xalqın yaranması

Yer. 31:31-34-də bəhs olunan yeni əhd, insanın əməllərinə əsasən qəbul edilməsinin sona çatması ilə bu təzadı həll edir. Allahın qanunu, kənar qaydalar əvəzində ürək arzusuna çevrilir. Mömin, saleh xalqın məqsədi eyni qalır, yalnız metodu dəyişir. Günaha batmış insanlar, Allahın surətini əks etdirməkdən aciz olublar. Məsələ Allahın əhdində deyil, insanların günahkarlığında və gücsüzlüyündə idi (müq. et. Yar. 3; Rom. 7; Qal. 3).

Əhdi-Ətiqin şərtsiz və şərtli əhdləri arasındakı təzad eynilə Əhdi-Cədidə də qalır. İsa Məsihin tamamlanmış işi sayəsində xilas tamamən əvəzsiz olaraq verilir, lakin insandan tövbə və iman tələb olunur (həm ilkin, həm də davamlı olaraq, bax: Xüsusi mövzu: "Əhdi-Cədidə "inanmaq"). İsa imanlılarla yeni münasibətini "yeni əhd" olaraq adlandırır (müq. et. Mat. 26:28; Mark 14:24; Luka 22:20; 1Kor. 11:25). Bu həm qanuni (hüquqi) elan, həm də Məsihə bənzər olmağa çağırışdır (müq. et. Mat. 5:48; Rom. 8:29-30; 2Kor. 3:18; 7:1; Qal. 4:19; Ef. 1:4; 4:13; 1Sal. 3:13; 4:3,7; 5:23; 1Pet. 1:15), xəbər forması ilə təsdiq edilən qəbul edilməmiz (Rom. 4) və eyni zamanda əmr şəkli ilə ifadə olunan müqəddəslik çağırışdır (Mat. 5:48)!

İmanlılar əməlləri ilə xilas olurlar, lakin itaət üçün xilas olurlar (müq. et. Ef. 2:8-10; 2Kor. 3:5-6). Mömin həyat xilasın vasitəsi deyil, xilasın sübutu olur (Yaqub və 1-ci Yəhya). Bununla belə, əbədi həyatın müşahidə edilə bilən zahiri xüsusiyyətləri vardır! Bu təzad Əhdi-Cədidəki xəbərdarlıqlarda açıq-aşkar görünür (bax: Xüsusi mövzu: "İmandan dönmə").

NASB, NKJV "onların sayına"
NKJV "imanlılar cəmiyyətinə"
TEV "onların qrupuna"
NJB "onların cəmiyyətinə"

Epi to auto ifadəsi klassik yunancada və koynə yunancasında (Septuaqinta və Həv. 1:15; 2:1,47; 1Kor. 11:20; 14:23) "bir yerə gəlmək" mənasında işləndi (Metsqer "Yunanca Əhdi-Cədidin mətnşünaslıq baxımından şərh" [Metzger, *Textual Commentary*], s. 305). Burada, Əhdi-Cədidə bu ifadə imanlılar cəmiyyətinin toplantısını bildirirdi. Beləliklə, Rəbb hər gün insanları cəmiyyətə (yəni toplantılara) qoşurdu. Bu, ilk nəsil imanlılarının öz həyatları ilə Müjdəni yaydıqlarını göstərir!

▣ **"insanları xilas edir"** Hərfi tərcümədə "xilas olanları/edilənləri qoşurdu/əlavə edirdi". "Rəbb (Allah və ya Məsih) qoşurdu" bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasında, bu fraza isə indiki zaman məchul növ feli sifətidir. Məchul növün ("xilas olan/edilən") açıqca bildirilən subyekti Rəbdir. "Xilas olanlar" hələ prosesdədir. Xilas imandan/inamdan başlayır (Yəh. 1:12; 3:16; Rom. 10:9-13). Xilas, Allahın/Ruhun təşəbbüsü ilə qurulan münasibətdir (müq. et. Yəh. 6:44,65), lakin bu münasibətdə davamlı yaşamaq lazımdır. Bu, cənnətə bilet və ya həyat sığortası deyildir, gündən günə böyüyən iman münasibətidir. Bax: Həv. 2:40-dakı Xüsusi mövzu: "Xilas üçün işlənən yunanca feil zamanları".

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Peterin vəzinin sxematik təsvirini verin
2. Əllinci Gün bayramında baş verənin məqsədi bu idi?
3. Yoelin peyğəmbərliyi bu kontekstə necə aiddir?
4. Peterin Əhdi-Ətiq sitatlarından necə istifadə etdiyini təsvir edin.

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 3

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Məbədin qapısında şikəst adamın şəfa tapması 3:1-10	Şikəst adamın şəfa tapması 3:1-10	Gözəl qapıda şəfa 3:1-10	Şikəst dilənçi şəfa tapır 3:1-10	Şikəst adamın sağalması 3:1-10
Peterin Süleymanın eyvanındakı nitqi 3:11-26	Süleymanın eyvanındakı vəz 3:11-26	Peterin vəzi 3:11-16 3:17-26	Peterin məbəddəki vəzi 3:11-16 3:17-26	Peter xalqa xitab edir 3:11-16 3:17-24 3:25-26

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

Həvarilərin İşləri 3-5-ci fəsilər, Yerusəlimdə İsanın təlimi və həvarilərin möcüzələri üstündəki münaqişəni təsvir edir. İlk beş fəsildəki hadisələr təqribən bir il müddətində baş vermişdir.

- E. Peter və Yəhya şikəst adama şəfa verirlər, Həv. 3:1-4:31 (Həv. 2:43-də deyilənlərin bir misalı)
 1. şəfa baş verir
 2. Peter ikinci vəzini verir, şəfanı izah edir
 3. reaksiya və məhkəmə (Peter üçüncü vəzini Sinedrionun qarşısında verir)
 4. təqib başlayır
- F. Kommuna olaraq yaşamaq cəhdi, Həv. 4:32-5:11
 1. erkən imanlıların vəhdəti (Həv. 2:43-47-də deyilənlərin bir misalı)
 2. Xananya və Səpfiyanın problemləri
- G. Erkən imanlılar cəmiyyətinin rəbbinik yəhudiliyi ilə münasibətləri, Həv. 5:12-42
 1. imanlılar cəmiyyətinin həyatı
 2. Sinedrionun qısqançlığı
 3. mələyin vəsatətçiliyi
 4. Peterin dördüncü vəzi
 5. reaksiya və cəza

3-4-CÜ FƏSİLLƏRDƏ İSANIN ADLARI

- A. Nazaretli İsa Məsih, Həv. 3:6; 4:10
- B. Qulu İsa, Həv. 3:13,26; 4:27
- C. Müqəddəs və Saleh Olan, 3:14 (müq. et. Həv. 2:27)
- D. Həyat Banisi, Həv. 3:15
- E. Məsih, Həv. 3:18,20; 4:10 (müq. et. "Rəbb və Məsih", Həv. 2:36)
- F. Peyğəmbər, Həv. 3:22
- G. Ehtimal ki, burada "İbrahimin nəsl" adına istinad edilir, Həv. 3:25-26
- H. Guşədaşı, Həv. 4:11

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 3:1-10

¹Bir gün Peterlə Yəhya doqquzuncu saatda, dua vaxtı məbədə gedirdilər. ²Bu zaman ayaqları anadangəlmə şikəst olan bir kişi məbədın Gözəl adlı qapısına gətirilirdi. Hər gün bu adamı ona görə oraya gətirərdilər ki, məbədə gəlib-gedənlərdən dilənərək nəzir alsın. ³O, məbədə girən Peterlə Yəhyanı görüb onlardan nəzir istədi. ⁴Peterlə Yəhya ona diqqətlə baxdı. Peter ona dedi: «Bizə bax». ⁵Bu kişi onlardan nə isə umaraq gözlərini onların üzünə dikdi. ⁶Peter ona dedi: «Nə qızılı, nə də gümüşüm var ki, sənə verim. Nəyim varsa, sənə onu verirəm. Nazaretli İsa Məsihin adı ilə qalx, gəz». ⁷Sonra sağ əlindən tutub onu qaldırdı. Bu kişinin topuqları və ayaqları dərhal qüvvət aldı. ⁸Atılaraq ayağa qalxdı və yeriməyə başladı. Qaçıb tullana-tullana, Allaha həmd edərək onlarla bərabər məbədə girdi. ⁹Bütün xalq gördü ki, bu kişi yeriyir və Allaha həmd edir. ¹⁰Onun məbədın Gözəl qapısında oturub dilənən kişi olduğunu tanıyanda hamı ondakı dəyişikliyə mat qalıb heyrətə düşdü.

3:1 "Peterlə Yəhya... məbədə gedirdilər" Bu, bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasıdır. İlk məsihçilərin hamısının hər gün məbədə getmək adəti var idi (müq. et. Luka 24:53; Həv. 2:46). Fələstindəki İsanın ilk ardıcılıqları

1. məbədə (hər gün və ya xüsusi günlərdə)
2. yerli sinaqoqlarda (şənbə günləri)
3. bazar günləri imanlılarla birlikdə ibadət edirdilər

Uzun müddət belə davam etmişdir. O imanlılar, vəd olunmuş Məsih kimi İsayə iman etmələrinin yəhudilikdən fərqli bir inanc olduğunu düşünmürdülər. Özlərini "İsrail xalqı yaxud icması" sayırdılar. Buna görə onlar öz qrupları üçün *eklesia* sözünü seçmişdilər. Septuagintada ibrancə "İsrail icması (*qahal*)" məhz bu sözlə tərcümə olunmuşdu.

Yerusəlimin süqutundan sonra yəhudilər yerli sinaqoqlarda üzvlüyü məhdudlaşdırmaq üçün rəsmi şəkildə tədbir görüb İsanın Məsih olduğunu rədd edən andı təsis etmişlər. Elə o vaxt imanlılar cəmiyyəti ibadət günü olaraq bazar gününü təsdiq etmişdir (İsanın dirilməsini yad etmə günü; İsanın yuxarı otaqdakı şagirdlərə üç dəfə zühur etdiyi gün).

Yəhya Həvarilərin İşlərində çox vaxt Peterlə birlikdə olur (müq. et. Həv. 1:13; 3:1,3,4,11; 4:13,19; 8:14). Böyük ehtimal var ki, Yerusəlimdəki erkən imanlılar cəmiyyətinin rəhbərləri, Müjdənin müxtəlif cəhət və aksentlərinə görə bir neçə ayrı qrupda fəaliyyət göstərirdi. Güman ki, Peter və Yəhya başqa millətlərə Müjdəni yaymaq fikrinə daha açıq idilər (müq. et. Həv. 3:8,10), Yaqub (İsanın ögey qardaşı) isə daha çox mühafizəkar yəhudilərlə məşğul olurdu. Bu vəziyyət, Həv. 15-ci fəsildə təsvir olunan Yerusəlimdəki məşvərdədən sonra bir az dəyişmişdir.

▣ **"doqquzuncu saatda, dua vaxtı"** Yəni, günəşin doğmasından doqquz saat sonra. Yəhudilər (yəni, fariseylər) adətən hər gün səhər saat 9-da, gün orta vaxtı saat 12-də və gündüz saat 3-də dua edirdi (ola bilsin, Zəb. 55:17 əsasında). Burada saat 3-ə düşən axşam qurban gətirmə vaxtı nəzərdə tutulur. (Səhər qurban gətirmə vaxtı saat 9-a düşürdü). O saatda məbədə çox adam var idi (müq. et. Həv. 10:30).

3:2 "ayaqları anadangəlmə şikəst olan bir kişi" Məbədə müntəzəm gələnlərin hamısı o adamın halından xəbərdar idi ("təkrar-təkrar gətirilirdi" - bitməmiş zaman məchul növ); bu səbəbdən həmin adamın şəfa tapmasında heç bir hiylə işlənmə bilməzdi (müq. et. 3:10; 4:22). Bu, Məsihə dair Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyinin yerinə yetirilməsi idi (müq. et. Yeş. 35:6). Yəhudilər əlamət istəyirdilər. İsa onlara çoxlu əlamətlər vermişdi və indi onlara başqa bir əlamət verildi, yalnız bunu görmək üçün onların görənlərə ehtiyacı var idi.

Burada hər gün Allahın evi önündə oturan xəstələrin sarsıdıcı paradoksunu görürük. Əslində, bu cür insanların ibadətə fəal iştirak etməsi belə qadağan idi (yəni onlar kahin olaraq xidmət edə bilməzdi, müq. et. Lev. 21:16-24). Müjdə onlara yeni həyat verir. Yeni Padşahlığa dəvət edilənlər arasında hətta həbəşli (milləti maneə törətmir) xədim (fiziki qüsuru maneə törətmir) var idi (müq. et. Həv. 8:26-40).

▣ **"məbədin Gözəl adlı qapısı"** Bu qapının dəqiq yeri bilinmir. Ola bilsin, Korinf bürüncündən qayırılmış Nikanor qapısından bəhs olunur (İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 15.11.3; "Yəhudi müharibələri" 5.5.3). Həmin qapı, Başqa millətlərin həyatından Qadınların həyatına aparır və məbədin Zeytun dağına baxan şərqi tərəfində, Süleymanın eyvanına yaxın yerləşirdi.

▣ **"məbədə gəlib-gedənlərdən dilənərək nəzir alsın"** Nəzir yaxud yoxsullara pul vermək yəhudi inancında zəruri idi (müq. et. Mat. 6:1-4; Luka 11:41; 12:33; Həv. 10:2,4,31; 24:17). Adətən həftədə bir dəfə yerli sinaqoqlarda pul toplanırdı, sonra yemək verilirdi, lakin, göründüyü kimi, bəziləri hər gün məbədə dilənirdi.

XÜSUSİ MÖVZU: "NƏZİR" (SPECIAL TOPIC: ALMSGIVING)

- I. Bu söz haqqında
 - A. Yəhudiliyin içində yaranmışdır.
 - B. Yoxsullara və/və ya ehtiyac içində olanlara yardım etmək mənasına gəlir.
 - C. İngiliscə "almsgiving", yunanca "*eleēmosunē*"-nin qısa variantından törəmişdir.
- II. Əhdi-Ətiq anlayışı
 - A. Yoxsullara yardım anlayışı Tövrətin ilk hissəsində ifadə edilmişdir
 1. tipik kontekst, Qan. 15:7-11
 2. biçinçilərin ardınca başaq yığmağa icazə vermək, Lev. 19:9; 23:22; Qan. 24:20
 3. "şabat ili", yoxsulların yeddinci ilin məhsulundan yeməsinə icazə vermək, Çıx. 23:10-11; Lev. 25:2-7.
 - B. Bu anlayış Hikmət ədəbiyyatında əksini tapmışdır (seçilmiş misallar)
 1. Əyy. 5:8-16; 29:12-17 (pis adamların 24:1-12-də təsvir olunması)
 2. Zəb. 11:7
 3. Sül. 11:4; 14:21,31; 16:6; 21:3,13
- III. Yəhudilikdə inkişaf etməsi
 - A. Mişnanın birinci bölümündə yoxsullar, möhtaclər və levililər ilə rəftardan bəhs olunur.
 - B. Seçilmiş sitatlar
 1. Ekkleziastikus (yaxud Ben Siraxın Hikməti) 3:30-da belə yazılmışdır: "su alovu söndürdüyü kimi nəzir günahı yuyur" (NRSV)
 2. Tovit 4:6-11, ⁶Çünkü həqiqətə görə davransan, bütün işlərinə uğurlu olarsan. ⁷Əmlakının bir hissəsini sədəqə ver və sədəqə verdiyin zaman gözün arxasınca baxmasın. Yoxsul olan bir kəsdən əsla üz döndərmə, Allah da səndən üz döndərməz. ⁸Əgər çoxlu əmlakın varsa, ona uyğun olan miqdarda da sədəqə ver, əgər az əmlakın varsa, az miqdarda da verməkdən qorxma. ⁹Belə etsən, ehtiyac günü üçün özünə zəngin xəzinə tədarük edərsən. ¹⁰Çünkü sədəqə vermək insanı ölümdən qurtarır, qaranlıq diyarına düşməkdən saxlayır. ¹¹Həqiqətən, sədəqə vermək Haqq-Taalanın önündə yaxşı töhfədir".

3. Tovit 12:8-9, "8Səmimiliklə dua etmək və salehliklə sədəqə vermək zülm etməklə varlı olmaqdan yaxşıdır. Qızıl yığmaqdan sədəqə vermək daha yaxşıdır. 9Çünki sədəqə vermək insanı ölümdən qurtarır və hər cür günahdan təmizləyir. Sədəqə verənlər uzun ömür sürəcəklər".

C. Tovit 12:8-9-dan son sitat bir problemə səbəb olur. İnsanın əməlləri, bağışlanmasının və bol həyat yaşamasının "mexanizmi" olaraq qəbul olunurdu.

Bu anlayış Septuaqintada daha irəliyə aparılmışdır, belə ki "nəzir" üçün işlənən söz, "sədəqə" (yunanca *eleēmosunē*), "salehliyin" (*dikaiousunē*) sinonimi olmuşdur. İbranicə "salehlik" (BDB 842, Allahın əhd məhəbbəti və sədəqəti, müq. et. Qan. 6:25; 24:13; Yeş. 1:27; 28:17; 59:16; Dan. 4:27) sözünü tərcümə etdikdə bu iki sözün hər hansı birini işlətmək olardı.

D. İnsanın mərhəmət aktları bu həyatda bərəkət və öləndən sonra xilas əldə etmək üçün vasitəyə çevrilmişdir. Aktın özü mərhəmətli niyyəti əvəz edərək teoloji baxımdan üstün olmuşdur. Allah öncə insanın ürəyinə baxar və sonra əməlini mühakimə edir. Rəbbilərin təlimi də belə idi, amma özünü saleh saymalarında necəsə itib yox olmuşdur (müq. et. Mik. 6:8).

IV. Əhdi-Cədid reaksiyası

A. Bu sözlər

1. Mat. 6:1-4-də
2. Luka 11:41; 12:33-də
3. Həv. 3:2-3,10; 10:2,4,31; 24:17-də rast gəlinir

B. İsa salehliyin ənənəvi anlayışına toxunur (müq. et. II Klement 16:4)

1. nəzir/sədəqə
2. oruc
3. dua

C. İsa dağüstü vəzində (müq. et. Mat. 5-7) ənənəvi salehlik baxışını (yəni öz əməllərinə güvənmək) köklü şəkildə dəyişdirir. Yer. 31:31-34-dəki "yeni əhd" Allahın önündə doğru olmağın yeni standartına çevrilir (müq. et. Rom. 3:19-31). Allah yeni ürək, yeni zəhin və yeni ruh verir. Diqqət mərkəzində insanın əməlləri deyil, Allahın işi durur (Yez. 36:26-27).

3:3 Başlanğıcda o adamın yeganə arzusu pul idi (müq. et. Həv. 3:5).

3:4 "diqqətlə baxdı" Həv. 1:10-dəki qeydə bax.

▣ **"Bizə bax"** Onlar onun tam diqqət etməsini istəyirdilər (*blepō*, aorist məlum növ əmr şəklidir).

3:5 Həvarilər maddi cəhətdən varlı deyil idilər, amma Allahın ruhani qaynaqlarına malik idilər (müq. et. Həv. 3:6).

3:6 "İsa Məsihin adı ilə" "Ad" ibrani idiomu insanın xasiyyətini bildirir (müq. et. Luka 9:48,49; 10:17; 21:12,17; 24:47, Bax: Həv. 2:21-dəki Xüsusi mövzu). Bu sözlər şikəst adam üçün, yəqin ki, sarsıdıcı olub. Bu yaxınlarda mühakimə olunub çarmıxa çəkilmiş İsayə bu adam (yəni Peter) "Məsih" deyirdi (yəni "Messiya, məsh olunmuş", bax: Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzu).

▣ **"Nazaretli"** Həv. 2:22-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"gəz"** Bu, indiki zaman məlum növ əmr şəklidir. Peter və Yəhya, İsanın etdiyi kimi, təsadüfən rast gəldikləri adamlara Allahın məhəbbətini və qüdrətini nümayiş etdirərək Müjdənin həqiqiliyini təsdiq etmişlər (müq. et. Həv. 3:9). Bu möcüzə məbədə gələn mömin yəhudilərin diqqətini çəkmişdir (müq. et. Həv. 3:12 və sonrakı ayələr).

3:7 Burada şahidlər tərəfindən nəql edilmiş bir-biri ilə əlaqəli bir neçə olay təsvir olunur. Olayın şahidi onu Lukaya canlı, təfərrüatlı şəkildə danışmışdı.

▣ **"dərhal"** Bu, yunanca *parachrēma* sözüdür. Luka bu sözü Müjdəsində on dəfə, Həvarilərin İşlərində altı dəfə işlədir (müq. et. Həv. 3:7; 5:10; 12:23; 13:11; 16:26,33). Bundan əlavə, bu sözə yalnız Matta Müjdəsində iki dəfə rast gəlinir və Əhdi-Cədidin başqa heç bir yeridə rast gəlinmir. Septuaqintada o, bir neçə dəfə işlənmişdir. Luka Əhdi-Ətiqin bu yunanca tərcüməsindəki idiom və terminlərdən geniş istifadə edir. Yəqin ki, o, Həvari Paulla əlaqədə olduğu və ya yeni imanlıların katexizasiyası ilə məşğul olduğu üçün Əhdi-Ətiqə yaxından bələd idi.

3:8 "Atlaraq ayağa qalxdı" Bu, indiki zaman qayıdış növ feli sifətidir (müq. et. Həv. 3:9). Bu adam məbədin o hissəsində hərlənməyə başlayıb. Xoş Xəbəri yaymaq üçün əla fürsət düşüb!

3:10 O adamı tanıyıblar (bitməmiş zaman məlum növ xəbər forması, onu tanımağa başlayıblar). O, yad bir adam və ya ziyarətçi deyil idi. Onu hər gün məbədin qarısında görür, yan keçirdilər! İsanın nümayəndələri isə yan keçməyiblər, Əllinci Gün bayramında aldıkları qüdrətlə hərəkət ediblər!

▣ **"mat qalib heyrətə düşdü"** Hərfi tərcüməsi "təəccüb və heyrət ilə doldular". Luka "dolmaq" sözünü tez-tez işlətməmişdir (Həv. 5:17-dəki ətraflı qeydə bax.). İnsanlar çox şeylərlə "dolar":

1. Müqəddəs Ruhla, Luka 1:15,41,67; Həv. 2:4; 4:8,31; 9:17; 13:9
2. hiddətlə, Luka 4:28; 6:11
3. qorxuyla, Luka 5:26
4. təəccüb və heyrətlə, Həv. 3:10
5. qısqançlıqla, Həv. 5:17; 13:45
6. qarışıqlıqla, Həv. 19:29

Peter və Yəhya mat qalib heyrətə düşənlərin (onların diqqətini cəlb etmişdi) Müjdə ilə "dolmasını" (aşib-daşmasını) istəyirdi!

Təəccübü və heyrəti bildiren sözlər də Lukanın yazılarında tez-tez işlənilir.

1. *thambos*, Luka 3:6; 5:9; Həv. 3:10; *ekthambos*, Həv. 3:11
2. *ekstasis*, Luka 5:26; Həv. 3:10; 10:10; 11:5; 22:17
3. *existēmi*, Luka 2:47; 8:56; 24:22; Həv. 2:7,12; 8:9,11; 9:21; 10:45; 12:16

Allahın məhəbbəti və əməlləri həmişə heyrət oyadır (bu yunan sözləri Septuaqintada Allahın qarşısındakı dəhşəti təsvir etmək üçün işlənmişdir, müq. et. Yar. 15:12; Çix. 23:27; Qan. 28:28).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 3:11-16

¹¹Bu kişi Peterin və Yəhyanın əlindən yapışdı. Heyrətə düşən bütün xalq onlara tərəf, Süleymanın eyvanı adlanan yerə qaçdı. ¹²Bunu görən Peter xalqa nida etdi: «Ey İsraililər, burada heyrətamiz nə var ki? Niyə gözlərinizi bizə dikib baxırsınız? Elə bil biz öz qüdrətimizlə, öz möminliyimizlə bu kişinin yeriməsinə səbəb olmuşuq. ¹³İbrahimin Allahı, İshaqın Allahı və Yaqubun Allahı, ata-babalarımızın Allahı Qulu İsanı izzətləndirib. Siz Onu sataraq Pilatın qarşısında rədd etdiniz. Pilat Onu azad etmək üçün qərar vermişdi, ¹⁴amma siz Müqəddəs və Saleh Olanı rədd edib bir qatilin azad edilməsini istədiniz. ¹⁵Siz Həyat Banisini öldürdünüz, amma Allah Onu ölümlər arasından diriltdi. Biz bunun şahidləriyik. ¹⁶Gördüyünüz və tanıdığınız bu kişi İsanın adı sayəsində, Onun adına olan imanla sağaldı. İsa vasitəsilə olan imanla bu kişi hamınızın gözü qarşısında tam şəfa tapdı.

3:11 "Bu kişi Peterin və Yəhyanın əlindən yapışdı" Bu, indiki zaman məlum növ feli sifətidir. Məryəm qəbirin yanında İsadan yapışdığı kimi (müq. et. Yəh. 20:16-17) Peterin İsadan necə yapışdığını təsəvvürümə gətirirəm.

▣ **"Süleymanın eyvanı"** Ora, Başqa millətlərin həyatının şərqi tərəfində yerləşən, damla örtülü uzun bir yer idi (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 20.9.7). Dam çoxlu sütunlar üzərində dururdu. Buranın adı,

Süleymanın məbədinin qədim bünövrəsinin burada olması ilə əlaqədar idi. İsa da orada dəfələrlə təlim öyrətmişdi (müq. et. Yəh. 10:23).

3:12 "Bunu görə Peter" Onlar xalqın heyranlığını və marağını görüb Müjdəni elan etmək üçün fürsətdən istifadə ediblər (təzəcə yaranmış imanlılar cəmiyyətinin ikinci vəzi; müq. et. Kol. 4:3; 2Tim. 4:2).

▣ **"Ey İsraililər"** Həv. 2:22-də Peter onlara belə müraciət etmişdi. O hələ yəhudilərlə danışır.

▣ **"nə var ki? Niyə"** Peter bu şəfa möcüzəsinə niyə təəccübləndiklərini soruşdu. Məgər İsa ömrünün son həftəsi ərzində bu kimi möcüzələr yaratmamışdı?

Və niyə Peterlə Yəhyaya elə heyranlıqla baxırlar, elə bil onlar bunu eləyiblər? Bu, Müjdənin etibarlılığına və dirilmiş Məsihin adının qüdrətinə dair bir əlamət idi.

Ruh bu möcüzəni bir neçə səbəbə görə həyata keçirmişdir.

1. Peter və Yəhyanın rəhbərliyini təsdiq etmək üçün
2. ehtiyac içində olan insana yardım etmək üçün
3. məbəddəki yəhudilərə şahadət etmək üçün

3:13 "İbrahimin Allahu, İshaqın Allahu və Yaqubun Allahu" Bu göstərir ki, İsanın xidməti və Müjdəsi, Əhdi-Ətiqdə insanlarla əhd bağlayan Allaha və əhd bağladığı xalqa bağlı idi (müq. et. Çıx. 3:6,15; Luka 20:37).

Məsihcilik, yəhudiliyin həqiqi tamamlanması olaraq səciyyəlandırılmışdır (müq. et. Mat. 5:17-19). Bir çox yəhudi bunu yəhudiliyin təhrifi sayırdı, lakin Əhdi-Cədid müəllifləri bunu yəhudiliyin tamamlanması kimi göstərir. İsanın ardıcılıqları Yer. 31:31-34-dəki "yeni əhd"-in vəd olunmuş yetişməsidir (müq. et. Qal. 6:16). İsrail dünyada kahinlər padşahlığı olma vəzifəsini layiqincə yerinə yetirməmişdir (müq. et. Çıx. 19:5-6; 1Pet. 2:5,9; Vəhy 1:6). Bu şərəfli vəzifə imanlılar cəmiyyətinə verilmişdir (müq. et. Mat. 28:18-20; Luka 24:46-47; Həv. 1:8). Allahın məqsədi, insanlarda olan ilahi surətini bərpa etməkdir, belə ki, Onun əvvəlki məqsədi – insanlarla ünsiyyət/şəriklik – həyata keçsin. Yalnız bir Allah varsa (təkalahlılıq, Bax: Həv. 2:39-dəki Xüsusi mövzu), "xüsusi bir xalq" ola bilməz, amma Allahın bütün bəşəriyyət üçün olan ümumdünya məqsədlərinə xidmət edən qullar ola bilər (Bax: Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzu).

▣ **"izzətləndirib"** Bu söz bir neçə mənada başa düşülə bilər.

1. bilavasitə kontekst – şikəst adamın İsanın adı ilə şəfa tapması
2. geniş kontekst – Peterin vəzində dediyi kimi, İsanın dirilməsi və beləcə izzətlənməsi
3. Əhdi-Ətiq konteksti – İsanın gələcək Məsih olması
4. Yəhyanın Müjdəsində İsa daim çarmıxa çəkilməsindən danışdıqda bu sözü işlədir (müq. et. Həv. 7:39; 12:10,23; 13:31-32; 16:14; 17:1).

XÜSUSİ MÖVZU: "EHTİŞAM/İZZƏT (DOXA)" (SPECIAL TOPIC: GLORY (DOXA))

Müqəddəs Kitabdakı "ehtişam/izzət" anlayışının tərifini vermək çətindir. Septuaqintada *doxa* sözü ilə iyirmidən artıq ibrani sözü tərcümə olunur. Bu söz Əhdi-Cədidin çox yerində Allaha, İsaya, insanlara və məsihi Padşahlığa dair təkrar-təkrar müxtəlif yollarla işlənir.

Əhdi-Ətiqdə "ehtişam/izzət" üçün ən çox işlənən ibrani sözü (*kavod*, BDB 458, KB 455-458) əvvəllər qoşa tərəzini bildirən ticarət termini idi ("ağır olmaq", KB 455). Ağır olan şeylər qiymətli idi və ya dəyərli xüsusiyyətlərə malik idi. Bu söz çox vaxt parıltı anlayışı ilə birləşərək Allahın ehtişamını ifadə etmişdir (müq. et. Çıx. 19:16-18; 24:17; 33:18; Yeş. 60:1-2). Yalnız O şərəfə layiqdir (müq. et. Zəb. 24:7-10; 66:2; 79:9). Onun nuru o qədər parlaqdır ki, günaha batmış insanlar Ona baxa bilməzlər, buna görə O buluda və ya tüstüyə bürünür (müq. et. Çıx. 16:7,10; 33:17-23; Yeş. 6:5). YAHVE-ni yalnız Məsih vasitəsilə həqiqətən tanımaq mümkündür (müq. et. Yəh. 1:18, 6:46; 12:45; 14:8-11; Kol.1:15; 1Tim. 6:16; İbr. 1:3; 1Yəh. 4:12).

"*Kavod*" sözü haqqında ərtaflı məlumat üçün bax: Xüsusi mövzu: "Ehtişam/izzət (Əhdi-Ətiq)". İmanlıların izzəti ondan ibarətdir ki, onlar Müjdəni anlayırlar və özləri ilə öyünməkdənsə Allahla öyünürlər (müq. et.

1Kor. 1:29-31; Yer. 9:23-24). Ətraflı məlumat üçün bax: "Əhdi-Ətiq teologiya və ekzegezasının yeni beynəlxalq lüğəti" (NIDOTTE), Cild 2, ss. 577-587.

▣ **"Qulu"** "Qul" sözü (Septuaqintada müntəzəm işlənən *pais*)

1. Əhdi-Ətiqdə Yaquba, Musaya, Yeşuaya və Davuda verilən fəxri ad (müq. et. Zəb. 105; Luka 1:69)
2. Yeşayanın Qul haqqındakı nəğməsində (Yeş. 42:1-5; 49:1-7; 50:4-11; 52:13-53:12)
3. İsrail xalqı (müq. et. Həv. 41:8-9; 42:19; 43:10; 44:1,21; həmçinin Luka 1:54-də əksini tapan Septuaqinta)
4. Allahın Məsihi (müq. et. Həv. 42:1; 52:13; 53:11)
5. *Pais* Həv. 3:13,26; 4:27,30-da Qul/Məsih kimi İsayə dair işlənmişdir

Kollektiv və fərdi cəhətlər arasında açıq fərq, ələlxüsus son nəğmədə (Yeş. 52:13-53:12). Bu söz kontekstdə İsrailə aid ola bilməz.

1. xalqın özü xilas gətirən ola bilməz, çünki xalq cəzaya layiqdir (müq. et. Yeş. 41:18-22; 53:8d)
2. Yeş. 52:14-üm Septuaqinta variantında "sənin" əvəzində "Onun" işlənir (həmçinin Həv. 3:15-də). İsanın doğulmasından əvvəlki tərcüməçilər (ehtimal ki, b.e.ə. 250-150-ci illər) bu mətni Məsihə aid, fərdi olaraq qavrayırdılar.

▣ **"İsa"** Təkcə İsanın adı işlədildikdə, adətən Onun bəşəriyyəti vurğulanır (müq. et. Həv. 3:6).

▣ **"Siz Onu sataraq... rədd etdiniz"** "Siz" emfatikdir! İsanın ölümünə görə yalnız yəhudi başçıları məsuliyyət daşıyırdı (müq. et. Həv. 3:17; 2:23). Peter izdihamın Pilatın qarşısındakı reaksiyasına xüsusilə işarə edir (müq. et. Luka 23:18-25). Bəlkə də onlardan bəzisi orada olmuşdu, lakin Peter bu qrupa bütün qrup təqsirkar imiş kimi müraciət edir (müq. et. Həv. 3:15). Allahın seçdiyi xalq (yəhudilər) Allahın Məsihini "satmış" və "rədd etmiş"dir (müq. et. Yəh. 1:11).

▣ **"Pilat"** Aşağıdakı Xüsusi mövzuya bax.

XÜSUSİ MÖVZU: "PONTİ PİLAT" (SPECIAL TOPIC: PONTIUS PILATE)

I. Bu adam haqqında

- A. Doğulduğu yer və tarix naməlumdur
- B. Ekvit (süvarilər) sinfindəndir (Roma cəmiyyətinin üst orta təbəqəsi)
- C. Evli, uşaqları yoxdur
- D. Əvvəlki vəzifələri (yəqin ki daha öncə bir neçə vəzifədə olmuşdu) naməlumdur

II. Şəxsiyyəti

- A. İki fərqli baxış
 1. Filon (*Legatio ad Gaium*, 299-305) və İosif Flaviy ("Qədim yəhudi tarixi" 18.3.1 və "Yəhudi müharibələri" 2.9.2-4) onu rəhmsiz diktator kimi təsvir edirlər.
 2. Əhdi-Cədidə (Müjdələr, Həvarilərin İşləri) o zəif, asanlıqla təsir edilən Roma valisi kimi təsvir olunur.
- B. Pol Barnett, "İsa və erkən məsihçiliyin meydana gəlməsi" (Paul Barnett, *Jesus and the Rise of Early Christianity*) kitabının 143-148-ci səhifələrində bu iki görüşün məntiqli izahını verir.
 1. Pilat b.e. 26-cı ildə yəhudilərin tərəfdarı olan (müq. et. Filon, *Legatio ad Gaium*, 160-161) imperator Tiveriy tərəfindən, Tiveriyin yəhudilərin əleyhdarı olan baş məsləhətçisi Seyanın məsləhəti ilə Yəhudəyə prokuratoru olaraq təyin edilmişdir.
 2. Tiveriyin siyasi hakimiyyəti özünün pretorium prefekti olan və yəhudilərə nifrət edən L. Eliy Seyana keçmişdir (Filon, *Legatio ad Gaium*, 159-160).
 3. Seyanın himayəsi altında olan Pilat Seyana yaxşı təəssürat bağışlamaq üçün

- a. Roma bayraqlarını Yerusəlimə gətirmişdir (b.e. 26-cı il); başqa prokuratorlar bunu etməmişdilər. Roma tanrılarının bu rəmzləri yəhudilərin qəzəbinə səbəb olmuşdur (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 18.3.1 və "Yəhudi müharibələri" 2.9.2-3).
 - b. Roma ibadətinin təsvir olunduğu pullar zərb etmişdir (b.e. 29-31-ci illər). İosif Flaviyin dediyinə görə o qəsdən yəhudi qayda-qanunlarını dəyişdirməyə çalışmışdır (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 18.4.1-2).
 - c. Yerusəlimdə bir arx tikmək üçün məbəd xəzinəsindən pul götürmüşdür (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 18.3.2 və "Yəhudi müharibələri" 2.9.3).
 - d. Pasxa bayramında Yerusəlimdə qurban gətirən bir neçə qalileyalını qətlə yetirmişdir.
 - e. b.e. 31-ci ildə Yerusəlimə Roma qalxanlarını gətirmişdir. Böyük Hirodun oğlu onları oradan qaldırmasını rica edəndən, lakin o bunu etməyəcəyini deyəndən sonra onlar Tiveriyə yazmışlar və Tiveriy bunların dəniz sahilindəki Qeysəriyyəyə qaytarılmasını tələb etmişdir (müq. et. Filon, *Legatio ad Gaium*, 299-305).
 - f. öz dinlərinin itmiş müqəddəs əşyalarını axtaran bir çox samariyalını Qerizim dağında qətlə yetirmişdir (b.e. 36/37-ci il). Bu səbəbdən Pilatın yerli amiri (Vitelli, Suriya prefekti) onu vəfzəsindən azad edib Romaya göndərmişdir (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 18.4.1-2).
4. B.e. 31-ci ildə Seyan edam edildikdən sonra Tiveriyin siyasi hakimiyyəti tamamilən bərpa edilmişdir; buna görə, "a", "b", "c" və "d" bəndlərindəki işləri Pilat, yəqin ki, Seyanın etimadını qazanmaq üçün etmişdir; "e" və "f" bəndləri bəlkə də Tiveriyin etimadını qazanmaq məqsədi daşıyırdı, lakin Pilat buna müvəffəq olmamışdır.
 5. Aydındır ki, yəhudilərin tərəfini saxlayan imperator bərpa olunandan və Tiveriydən prokuratorlara göndərilən məktublarda yəhudilərlə xoş rəftar etmələri əmr ediləndən sonra (müq. et. Filon, *Legatio ad Gaium*, 160-161), Yerusəlimdəki yəhudi başçıları Pilatın siyasi zəifliyindən istifadə edərək onu İsanı çarlığa çəkməyə vadar etmişlər. Barnettin bu fərziyyəsində Pilat haqqındakı bu iki görüş məntiqli şəkildə birləşir.

III. Onun taleyi

- A. O, Tiveriyin ölümündən dərhal sonra Romaya geri çağırılmışdır (b.e. 37-ci il).
- B. Təkrar vəzifəyə təyin olunmamışdır.
- C. Bundan sonrakı həyatı haqqında məlumat yoxdur. Sonradan meydana gəlmiş çoxlu fərziyyələr var, lakin dəqiq faktlar yoxdur.

▣ **"Pilat Onu azad etmək üçün qərar vermişdi"** Bu, Luka 23:4,14,22-yə aiddir; orada Pilat, "Mən bu Adama təqsirkar görmədim" deyərək üç dəfə elan edir və Onu buraxmağa üç dəfə cəhd edir (müq. et. Luka 23:16,20,22). Bir çox alimlər düşünür ki, Həvarilərin İşləri Kitabı romalı başçılara İsanın xain olmadığını göstərmək üçün yazılmışdır. Pilat etmək istəmədiyi işi yəhudi başçılarının təzyiqi ilə etməyə məcbur olmuşdur.

3:14 "Müqəddəs və Saleh Olan" Bu ifadə İsanın təqsirsiz və günahsız olduğunu açıq bildirir. İsanın məhkəməsi başdan-baş yalan idi. Bu həmçinin Əhdi-Ətiqədə Məsihin bir adı idi (müq. et. Yeş. 53:11; Həv. 7:52; 22:14; Yəh. 6:69). Cinlər İsayə Allahın Müqəddəsi deyiblər (Mark 1:24; Luka 4:34). Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS OLAN" (SPECIAL TOPIC: THE HOLY ONE)

- I. "İsrailin Müqəddəsi" Yeşayanın ən çox sevdiyi Allahın adıdır (müq. et. Yeş. 1:4; 5:19; 10:17,20; 12:6; 17:7; 29:19,23; 30:11,12,15; 31:1; 37:23; 40:25; 41:14,16,20; 43:3,14,15; 45:11; 47:4; 48:17; 49:7; 54:5;

55:5; 60:9,14). O "müqəddəs" olduğu üçün xalqı da müqəddəs olmalıdır (müq. et. Lev. 19:2; Mat. 5:48; 1Pet. 1:16).

Bu ad bir anlamda qeyri-mümkün olan bir təzadı – günahkar insanların müqəddəs standartda uyğun dəyişməsinə ifadə edir. Musa ilə bağlanan əhd əməl etmək qeyri-mümkün idi (müq. et. Yeşua 24:19; Həv. 15; Qal. 3; İbranlıərə Məktub). Köhnə əhd, insanların Allahın standartına uymalarının qeyri-mümkünlüyünü göstərirdi (Qal. 3), lakin Allah onlarla birlikdə idi, onların tərəfində idi, onların günaha batmış vəziyyətinə Özünün verəcəyi cavaba (yəni "Məsih İsada olan yeni əhdə") onları hazırladırdı. Allah Öz standartlarını aşağı salmaz, lakin Öz Məsihi vasitəsilə təmin edir. Yeni əhd (müq. et. Yer. 31:31-34; Yez. 36:22-38) bəşəri əməllərə deyil, imana və tövbəyə əsaslanan əhddir, lakin bunun nəticəsində insan Məsihə bənzəməyə başlayır (müq. et. Yaq. 2:14-26). Allah istəyir ki, xalqı bütün millətlərə Onun xasiyyətini göstərsin (müq. et. Mat. 5:48).

II. "Müqəddəs Olan" deyildikdə

1. Ata Allah (müq. et. "İsrailin Müqəddəsi" ifadəsinin yer aldığı çoxlu Əhdi-Ətiq mətnləri)
2. Oğul Allah (müq. et. Mark 1:24; Luka 4:34; Yəh. 6:69; Həv. 3:14; 1Yəh. 2:20)
3. Ruh Allah (Onun adı "Müqəddəs Ruh"dur, müq. et. Yəh. 1:33; 14:26; 20:22) nəzərdə tutulur.

Həv. 10:38-də Allahın hər üç Şəxsinin məsh etmə işində iştirak etdiyini görürük. İsa məsh olunmuşdur (müq. et. Luka 4:18; Həv. 4:27; 10:38). Bu anlayış genişlənilərək bütün imanlılara şamil olmuşdur (müq. et. 1Yəh. 2:27). Məsh olunmuş bir Şəxs çoxlu məsh olunmuş şəxslərə çevrilmişdir! Bir Məsih əleyhdarı və çoxlu Məsih əleyhdarları haqqında da eyni şey söyləmək mümkündür (müq. et. 1Yəh. 2:18). Əhdi-Ətiqdə yağ çəkmək yolu ilə rəmzi məsh etmə aktı (müq. et. Çıx. 29:7; 30:25; 37:29) Allahın xüsusi tapşırıq üçün çağırıldığı və hazırladığı şəxslərə aiddir (yəni peyğəmbərlər, kahinlər və padşahlar). "Məsih" sözü, ibrani dilində "Allahın məsh etdiyi şəxs" mənasına gəlir və yunanca "Xristos" olaraq tərcümə olunur.

XÜSUSİ MÖVZU: "SALEHLİK" (SPECIAL TOPIC: RIGHTEOUSNESS)

"Salehlik" o qədər mühüm bir mövzudur ki, Müqəddəs Kitabı tədqiq edən hər kəs şəxsən bunu əsaslı surətdə araşdırmalıdır.

Əhdi-Ətiqdə Allahın xasiyyəti "saleh", yaxud "haqq", "ədalətli" olaraq təsvir olunur (FEİL, BDB 842, KB 1003; KİŞİ CİNSİNDƏ İSİM, BDB 841, KB 1004; QADIN CİNSİNDƏ İSİM, BDB 842, KB 1006).

Mesopotamiyadan gələn bu söz "çay qamışı" mənasına gəlir. Çay qamışı inşaatda divar və hasarların üfüqi düzlüyünü yoxlamaq üçün istifadə olunan alət idi. Allah Öz xasiyyətini təsvir etmək üçün məcazi mənada bu sözdən istifadə etmişdir. O, hər şeyin qiymətləndirildiyi düz bucaq (xətkeş) kimidir. Bu anlayış Allahın salehliyini və mühakimə etmək haqqını təsdiq edir.

İnsan Allahın surətində yaranmışdır (müq. et. Yar. 1:26-27; 5:1,3; 9:6). Bəşəriyyət Allahla ünsiyyət üçün yaranmışdır (müq. et. Yar. 3:8). Bütün yaradılış, Allahla insan arasındakı qarşılıqlı əlaqələr üçün səhnədir yaxud fondur. Allah istəyir ki, ən uca yaradılışı olan insan Onu tanısin, sevsin, Ona xidmət etsin və bənzəsin! İnsanların sədaqəti sınınmış (müq. et. Yar. 3) və ilk kişi və qadın sınaqdan uğurla çıxmamışlar. Nəticədə Allah və insan arasındakı münasibət pozulmuşdur (müq. et. Rom. 5:12-21).

Allah bu münasibəti bərpa edəcəyinə söz vermişdir (müq. et. Yar. 3:15; bax: Xüsusi mövzu: "YAHVE-nin əbədi xilas planı"). O bunu Öz iradəsi ilə, Oğlu vasitəsilə həyata keçirir. İnsanlar bu pozulmuş münasibəti bərpa etməyə qadir deyil idi (müq. et. Rom. 1:18-3:20; Vəhy 5).

İnsanın günaha batmasından sonra bərpa olunması üçün atılan ilk addım, Allahın dəvətinə və insanın tövbə, iman və itaətlə cavabına əsaslanan əhd idi (müq. et. Yer. 31:31-34; Yez. 36:22-38). Günaha batmış insanlar, lazım olanı etməyə qadir deyil idi (müq. et. Rom. 3:21-31; Qal. 3). Allah əhdi pozan insanları bərpa etmək üçün Özü təşəbbüs göstərməli idi. Bu məqsədlə O,

1. insanları Məsihin işi vasitəsilə saleh elan etmişdir (hüquqi salehlik)
2. insanlara Məsihin işi vasitəsilə əvəzsiz olaraq salehlik bəxş etmişdir (bizə sayılan salehlik)
3. insanın daxilində məskən salan və salehliyi (yəni Məsihə bənzərlik, Allahın surətinin bərpası) əmələ gətirən Ruh verir
4. Eden bağındaki ünsiyyəti bərpa edir (Yaradılış 1-2-ni Vəhy 21-22 ilə müqayisə edin)

Lakin Allah insanın əhddə cavab verməsini tələb edir. Allah qərarlaşdırır (yəni əvəzsiz verir, Rom. 5:8; 6:23) və təmin edir, lakin insanlar

1. tövbə edərək
2. iman edərək
3. itaət edərək
4. imanda davam edərək Allaha birinci dəfə və davamlı olaraq cavab verməlidirlər

Beləliklə, salehlik, Allah və ən uca məxluqu arasında əhdləşmədir, qarşılıqlı əlaqədir; salehlik hər kəsin şəxsi və davamlı olaraq müvafiq surətdə cavab verməli olduğu Allahın xasiyyətinə, Məsihin işinə və Ruhun qüdrətinə əsaslanır. Bu anlayış, "lütf ilə iman vasitəsilə saleh sayılma" olaraq bilinir (Ef. 2:8-9). Müjdələrdə bu anlayış açıqlansa da, bu sözlərlə açıqlanmır. Yunanca "salehlik" sözünü müxtəlif formalarında 100-dən artıq dəfə işlədən Paul bu anlayışa aydınlıq gətirmişdir.

Təhsil görmüş rabbi olaraq Paul bu sözü, *dikaionē*, yunan ədəbiyyatındakı mənasında deyil, Septuagintada işlənən ibrancə *tsaddiq* (saleh) sözünün qarşılığı olaraq işlətməmişdir. Yunan yazılarında bu söz Tanrının və cəmiyyətin gözləntilərinə uyğun olaraq davranan şəxsi bildirir (Nuh, Öyyub). İbrancə mənasında bu söz həmişə əhd çərçivəsində yer alır (bax: Xüsusi mövzu: "Əhd"). YAHVE ədalətli, mənəvi, əxlaqi Allahdır və xalqının Özünün xasiyyətini əks etdirməsini istəyir. Satın alınmış insan dönüb yeni məxluq olur (müq. et. 2Kor. 5:17; Qal. 6:15). Bu yenilənməsinin nəticəsində möminlik insanın həyat tərzinə çevrilir (müq. et. Mat. 5-7; Qal. 5:22-24; Yaqubun Məktubu; 1-ci Yəhya). İsrail teokratik cəmiyyət olduğuna görə dünyəvi (cəmiyyətin qaydaları) və qüdsi (Allahın iradəsi) sahələr aydın şəkildə fərqləndirilmirdi. Belə fərqləndirməni ifadə edən ibrani və yunan sözləri ingilis dilinə müvafiq olaraq "justice" (ədalət, ictimai mənada) və "righteousness"-dir (salehlik, dini mənada).

İsanın Müjdəsi, günaha batmış insanın Allahla ünsiyyətinin bərpa edilməsi barədə xoş xəbərdir. Bu Atanın məhəbbəti, mərhəməti və lütfü; Oğulun həyatı, ölümü və dirilməsi; Ruhun insanı Müjdəyə cəlb etməsi vasitəsilə həyata keçmişdir. Saleh sayılma Allahdan əvəzsiz olaraq bəxş edilir, lakin möminliklə nəticələnir (Avqustinin bu mövqeyi həm Reformasiyada önə çıxan Müjdənin əvəzsiz olaraq verilməsini, həm də Roma katolik təlimində önə çıxan məhəbbət və sədaqət ilə dolu dəyişmiş həyatı əks etdirir). İslahatçılar "Allahın salehliyi" ifadəsini OBYEKTİV YİYƏLİK HALDA qavrayırdı (yəni günahkar insanların Allaha məqbul edilməsi [mövqə olaraq təqdis edilmə]; katoliklərsə bunu SUBYEKTİV YİYƏLİK HALDA qavrayırdı - yəni getdikcə Allaha bənzəmə prosesi kimi [təcrübi tədrici təqdis edilmə]. Həqiqətdə, şübhəsiz, hər ikisi də doğrudur!!)

Mənim fikrimcə, Müqəddəs Kitabın Yar. 4-dən Vəhy 20-yə qədərki hissəsi tamamən Allahın Edendəki ünsiyyəti (şərikliyi) bərpa etməsinin hekayəsidir. Müqəddəs Kitab Allahla insanın yer üzündə ünsiyyətdə olmasından başlayır (müq. et. Yar. 1-2) və eyni şəkildə başa çatır (müq. et. Vəhy 21-22). Allahın surəti və məqsədi bərpa olunacaq!

Yuxarıda yazılanları təsdiqləmək üçün bu yunan sözün müxtəlif formalarının işlədilməsinə dair xüsusilə seçilmiş Əhdi-Cədid mətnlərini nəzərdən keçirin.

1. Allah salehdir (çox vaxt Allahın Hakim olması ilə əlaqədar)
 - a. Rom. 3:26
 - b. 2Sal. 1:5-6
 - c. 2Tim. 4:8
 - d. Vəhy 16:5
2. İsa salehdir
 - a. Həv. 3:14; 7:52; 22:14 (Məsihin adı)
 - b. Mat. 27:19

- c. 1Yəh. 2:1,29; 3:7
- 3. Allahın məxlurları üçün iradəsi, salehlikdir
 - a. Lev. 19:2
 - b. Mat. 5:48 (müq. et. 5:17-20)
- 4. Allahın salehlik bəxş etməsinin yolları
 - a. Rom. 3:21-31
 - b. Rom. 4
 - c. Rom. 5:6-11
 - d. Qal. 3:6-14
- 5. Allahdan verilir
 - a. Rom. 3:24; 6:23
 - b. 1Kor. 1:30
 - c. Ef. 2:8-9
- 6. İmanla qəbul olunur
 - a. Rom. 1:17; 3:22,26; 4:3,5,13; 9:30; 10:4,6,10
 - b. 2Kor. 5:7,21
- 7. Oğulun işi vasitəsilə
 - a. Rom. 5:21
 - b. 2Kor. 5:21
 - c. Fil. 2:6-11
- 8. Allahın iradəsi, ardıcılığının saleh olmasıdır
 - a. Mat. 5:3-48; 7:24-27
 - b. Rom. 2:13; 5:1-5; 6:1-23
 - c. Ef. 1:4; 2:10
 - d. 1Tim. 6:11
 - e. 2Tim. 2:22; 3:16
 - f. 1Yəh. 3:7
 - g. 1Pet. 2:24
- 9. Allah dünyanı salehliklə mühakimə edəcək
 - a. Həv. 17:31
 - b. 2Tim. 4:8

Salehlik, Allahın bir xüsusiyyətidir; günahkar insanlara salehlik Məsih vasitəsilə əvəzsiz olaraq verilir.

Salehlik

- 1. Allahın qərarıdır
- 2. Allahın hədiyyəsidir
- 3. Məsihin işidir
- 4. yaşanaq həyatdır

Lakin o həmçinin get-gədə saleh olma prosesidir; insan bu prosesdə var gücü ilə çalışmalı və buna can atmalıdır; Məsihin ikinci gəlişində bu proses tamamlanacaqdır. İnsanın Allahla ünsiyyəti xilas olduğu anda bərpa olunur, ömrü boyunca tədricən artır və öldüyü anda yaxud *Parusiya*-da Onunla üzbəüz görüşməsi ilə nəticələnir (müq. et. 1Yəh. 3:2)!

Bu mövzunu IVP tərəfindən nəşr olunmuş "Paulun və Məktublarının lüğəti"ndən (*Dictionary of Paul and His Letters*) yaxşı bir sitatla bitirmək istəyirəm:

"Kalvin, Allahın salehliyinin münasibətlə əlaqədar olan cəhəti üzərində Lüterdən daha çox aksent edir. Lüterin Allahın salehliyi barəsindəki görüşü, əvflə əlaqədar olan cəhətindən ibarətdir. Kalvin Allahın salehliyinə şərək olmağımızın heyrətamiz təbiəti üzərində aksent edir" (s. 834).

Məncə, imanlının Allahla münasibətinin üç cəhəti vardır.

- 1. Müjdə bir şəxsdir (Şərqi imanlılar cəmiyyətinin və Kalvinin aksenti)

2. Müjdə həqiqətdir (Avqustinin və Lüterin aksenti)
3. Müjdə, dəyişən həyatdır (katoliklərin aksenti)

Bunların hamısı doğrudur və Müqəddəs Kitaba əsaslanan sağlam məsihçilik üçün bərabər şəkildə qəbul olunmalıdır. Bunlardan birinə daha çox və ya daha az əhəmiyyət verildikdə problem meydana gəlir.

İsanı qəbul etməliyik!
Müjdəyə iman etməliyik!
Məsihə bənzəməyə can atmalıyıq!

▣ **"bir qatilin azad edilməsini istədiniz"** İroniya ondadır ki, Barabba məhz onların İsanı ittiham etdikləri cinayəti törətmişdi – üsyan qaldırmışdı (müq. et. Luka 23:18-19,23-25).

3:15 "öldürdünüz" Təəccüblüdür ki, Həvarilərin İşləri Kitabında İsanın ölümündən bəhs edilərkən (müq. et. Həv. 2:23,36; 3:15; 4:10; 5:30; 7:52; 10:39; 13:28) Yar. 3:15 yaxud Yeş. 53 kimi Əhdi-Ətiq mətnlərinə çox az istinad edilir.

Bundan əlavə, İsanın ölümü müxtəlif sözlərlə təsvir olunur.

1. çarmıxa mıxlandı – Həv. 2:23
2. çarmıxa çəkildi – Həv. 2:36; 4:10
3. ölümə təslim edildi (hərfi tərcümədə) – Həv. 3:15; 13:28
4. çarmıxda asılıb öldürüldü – Həv. 5:30; 10:39
5. öldürüldü – Həv. 7:52

Diqqət mərkəzində olan İsanın dirilməsidir, əvəzedici satınalması deyildir.

NASB, NKJV "Həyat Hökmdarı"
NRSV, NIV "Həyat Banisi"
TEV "Həyata aparan şəxs"
NASB, NKJV "həyat hökmdarı"
Moffatt "həyat öncülü"

Bu adda *archēgos* sözünün üç mümkün mənasından biri əks olunur:

1. bani və ya təsisçi (müq. et. NRSV, İbr. 2:10; 12:2)
2. yaradılışın vasitəçisi (müq. et. Yəh. 1:3; 1Kor. 8:6; Kol. 1:16; İbr. 1:2).
3. öndə gedən, ilk cığır açan (müq. et. TEV, NEB, Moffatt, Həv. 5:31)

Bu söz açıq-aşkar "qatil" in (Həv. 3:14) ziddi olaraq işlənmişdir. Aşağıdakı Xüsusi mövzuya bax.

XÜSUSİ MÖVZU: BANİ/RƏHBƏR (ARCHĒGOS) (SPECIAL TOPIC: AUTHOR/LEADER (ARCHĒGOS))

"Bani" və ya "rəhbər" sözü, yunanca *archēgos*-dur. Yunanca "başlanğıc" (*archē*) və "getmək", "aparmaq" (*agō*) köklərindən törəyən bu mürəkkəb söz (insan və ya mələk) hökmdar, başçı və ya rəhbər mənasında işlənmişdir. Əhdi-Cədidə bu söz yalnız dörd dəfə İsayə dair işlənir.

1. Həv. 3:15-də Həyat Başçısı yaxud Banisi
2. Həv. 5:31-də Başçı yaxud Rəhbər və Xilaskar
3. İbr. 2:10-da onların xilasının Banisi
4. İbr. 12:2-də imanın Banisi (yaxud öncülü) və kamilləşdiricisi

İsa, xilasını başlandı, təmin edən və tamamlayan Şəxsdir.

▣ **"Allah Onu ölümlər arasından dirildi"** Əhdi-Cədidə adətən deyilir ki, Ata Oğulun həyatını, təlimlərini, əvəzedici ölümünü bəyəndiyini və təsdiqlədiyini bildirdiyini göstərərək Onu ölümdən dirildib. Həmçinin Əhdi-Cədidə əsasən, Müqəddəs Üçlüyün hər üç Şəxsi İsanın dirilməsində fəal iştirak edib:

1. Ruh (müq. et. Rom. 8:11)
2. Oğul (müq. et. Yəh. 2:19-22; 10:17-18)
3. Ata (müq. et. Həv. 2:24,32; 3:15,26; 4:10; 5:30; 10:40; 13:30,33,34,37; 17:31; Rom. 6:4,9)

Bu, *Keriqma*-nın mühüm teoloji aspekti idi (Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzuya bax). Bu doğru deyilsə, qalan hər şey doğru deyildir (müq. et. 1Kor. 15:12-19).

▣ **"Biz bunun şahidləriyik"** Bu, iki şeydən biri ola bilər:

1. ilkin qaynaqlar üzərində edilən aksent; bu dinləyicilər olayın şahidləri idi (müq. et. Həv. 2:22)
2. yuxarı otaqdakı həvarilərlə şagirdlərə işarə (müq. et. Həv. 1:22; 2:32)

Kontekst baxımından 2-ci variant daha yaxşı görünür.

3:16 "imanla" Eyni ifadə Fil. 3:9-da işlənmişdir. Yunanca "iman" (*pistis*) sözü ingilis dilinə "faith" (iman, inam, dini etiqad), "trust" (etibar etmək, güvənmək) və "believe" (iman etmək) olaraq tərcümə oluna bilər. Bu, Allahın şərtsiz lütfünə insanın şərtli cavabıdır (müq. et. Ef. 2:8-9). İman əslində imanlının Allahın etibara layiq olduğuna (xasiyyətinə, vədlərinə, Məsihinə) yaxud sədaqətinə inanmaq deməkdir! Müjdələrdə və Həvarilərin İşlərində təsvir olunan şəfa hadisələrinin ruhani (əhdlə bağlı) cəhətinin qeyd olunması çətindir. Şəfa tapan adamlar heç də həmişə "xilas" olmurlar (müq. et. Yəh. 5). Aşağıdakı Xüsusi mövzuya bax.

Burada işlənən yunan sözlərini *eis* (müq. et. Fil. 3:9) bir adamın Məsihə imamı ilə əlaqədar olaraq nadir işlənir (Həv. 2:38-də bənzər ifadə vardır). Adətən aşağıdakı sözlərdən biri işlənir.

1. *dia* – Rom. 3:22,25,30; Qal. 2:16; 3:14,26; Ef. 2:8; 3:12,17; Kol. 2:12; 2Tim. 3:15; 1Pet. 1:5
2. *ek* – Rom. 9:30; 14:23; Qal. 3:8,9,22; 5:5; Yaq. 2:24
3. *en* – 1Kor. 16:13; 2Kor. 13:5; Qal. 2:20; 1Tim. 3:13
4. Rom. 1:17-də həm *eis*, həm də *ek* işlənir

"Xilas edən iman" üçün standart bir ifadə yox idi.

XÜSUSİ MÖVZU: "İMAN, İMAN ETMƏK VƏ YA İNAM"(PİSTİS [İSİM], PİSTEUŌ [FİİL], PİSTOS [SİFƏT]) (SPECIAL TOPIC: FAITH, BELIEVE, OR TRUST (PISTIS [NOUN], PISTEUŌ [VERB], PISTOS [ADJECTIVE]))

A. Bu söz, Müqəddəs Kitabda son dərəcə mühüm bir termdir (müq. et. İbr. 11:1,6). İsanın ilk vaxtlardakı vəzlərinin mövzudur (müq. et. Mark 1:15). Yeni əhddə ən azından iki şey tələb olunur: tövbə və iman (Mark 1:15; Həv. 3:16,19; 20:21).

B. Etimologiyası

1. Əhdi-Ətiqdə vəfa, sədaqət və ya etibarlılıq mənasını verən "iman" sözü bizim xasiyyətimizi deyil, Allahın xasiyyətini bildirirdi.
2. Bu söz, əvvəllər "əmin və ya sabit olmaq" mənasına gələn ibrani terminindən (*emun, emunah*, BDB 53, Hab. 2:4) qaynaqlanırdı. Xilas gətirən iman
 - a. qəbul ediləcək olan şəxsdir (yəni şəxsi inam, iman, müq. et. E. 1. aşağıda)
 - b. o şəxs haqqındakı həqiqətlərə inanmaqdır (yəni Müqəddəs Yazıya, müq. et. E. 5. aşağıda)
 - c. o şəxsin həyatına bənzər yaşamaqdır (Məsihə bənzəmək)

C. Əhdi-Ətiqdə işlənməsi

Xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, İbrahim gələcək Məsihə deyil, öz övladı və nəslə olacağına dair Allahın vədinə iman edirdi (müq. et. Yar. 12:2; 15:2-5; 17:4-8; 18:14; Rom. 4:1-5). İbrahim bu vədə cavabən Allaha və Allahın sözünə güvənirdi (bax: Xüsusi mövzu: "Əhdi-ətiqdə inam, iman və sədaqət"). Bu vəd barəsində hələ də şübhələri və narahatlıqları var idi və əslində vədin həyata

keçməsi üçün on üç il gözləməli idi. Lakin onun imanını – kamil olmasa da – Allaha məqbul olub. Allah, Özünü və vədlərinə imanla cavab verən nöqsanlı insanlarla birgə işləməyə hazırdır, imanları xardal toxumu boyda (müq. et. Mat. 17:20) və ya qarışıq (müq. et. Mark 9:22-24) olsa belə.

D. Əhdi-Cədidə işlənməsi

"İman" sözünün yunancası (*pisteuō* FEİLİ və ya *pistis* İSMİ) ingilis dilinə "believe" (iman etmək), "trust" (etibar etmək, güvənmək) və "faith" (iman, inam, dini etiqad) olaraq tərcümə olunur. Məsələn, "iman" İSMİ Yəhyanın Müjdəsində işlənməyib, lakin "iman etmək" FEİLİ dəfələrlə işlənib. Yəh. 2:23-25-də çox adamın Nazaretli İsayə Məsih kimi səmimi olaraq inanıb-inanmaması aydın deyildir. "İman etmək" feilinin belə qeyri-ciddi mənada işlənməsinin digər misallarını Yəh. 8:31-59-da və Həv. 8:13, 18-24-də tapmaq olar. Müqəddəs Kitaba əsaslanan həqiqi iman ilkin cavabla kifayətlənmir, şagirdliklə davam etməlidir (müq. et. Mat. 13:20-22,31-32; 28:19-20).

E. Sözləri ilə işlənməsi

1. *eis* "içinə" deməkdir. Bu sözləri ilə qurulan ifadələrdə imanlıların İsayə inam bağlamaları və ya iman etmələri vurğulanır
 - a. Onun adına ("adı içinə", Yəh. 1:12; 2:23; 3:18; 1Yəh. 5:13)
 - b. Ona ("Onun içinə", Yəh. 2:11; 3:15,18; 4:39; 6:40; 7:5,31,39,48; 8:30; 9:36; 10:42; 11:45,48; 12:37,42; Mat. 18:6; Həv. 10:43; Fil. 1:29; 1Pet. 1:8)
 - c. Mənə ("Mənim içinə", Yəh. 6:35; 7:38; 11:25,26; 12:44,46; 14:1,12; 16:9; 17:20)
 - d. Oğula ("Oğlun içinə", Yəh. 3:36; 9:35; 1Yəh. 5:10)
 - e. İsayə ("İsanın içinə", Yəh. 12:11; Həv. 19:4; Qal. 2:16)
 - f. Nura ("Nurun içinə", Yəh. 12:36)
 - g. Allaha ("Allahın içinə", Yəh. 14:1)
2. *ev* "içində" deməkdir, məs., Yəh. 3:15; Mark 1:15; Həv. 5:14
3. *epi* "içində" və ya "üstündə" deməkdir, məs., Mat. 27:42; Həv. 9:42; 11:17; 16:31; 22:19; Rom. 4:5,24; 9:33; 10:11; 1Tim. 1:16; 1Pet. 2:6
4. SÖZÖNÜ işlənmədən YÖNLÜK HALIN işlənməsi, məs., Yəh. 4:50; Qal. 3:6; Həv. 18:8; 27:25; 1Yəh. 3:23; 5:10
5. *hoti*, "ki": "inanmaq ki", nəyə inanıldığını bildirir
 - a. İsa Allahın Müqəddəsidir (Yəh. 6:69)
 - b. İsa "Mənəm"dir (Yəh. 8:24)
 - c. İsa Atadadır, Ata da İsadadır (Yəh. 10:38)
 - d. İsa Məsihdür (Yəh. 11:27; 20:31).
 - e. İsa Allahın Oğludur (Yəh. 11:27; 20:31)
 - f. İsa Ata tərəfindən göndərilmişdi (Yəh. 11:42; 17:8,21)
 - g. İsanın Ata ilə birdir (Yəh. 14:10-11)
 - h. İsa Atadan gəlmişdir (Yəh. 16:27,30)
 - i. İsa Özünü Allahın əhd adı – "Mənəm" olaraq adlandırmışdır (Yəh. 8:24; 13:19)
 - j. Biz Onunla yaşayacağıq (Rom. 6:8)
 - k. İsa ölüb dilirmişdir (1Sal. 4:14)

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 3:17-26

¹⁷İndi, ey qardaşlar, bilirəm ki, rəhbərləriniz kimi siz də bunu bilmədən etmişiniz. ¹⁸Amma Allah peyğəmbərlərin dili ilə Öz Məsihinin əzab çəkməsi barədə əvvəlcədən bəyan etdiyini yerinə yetirdi. ¹⁹²⁰Beləliklə, günahlarınız silinsin deyə tövbə edib Allaha tərəf dönün ki, Rəbbin hüzurunda rahatlıq vaxtı tapasınız və O da sizin üçün əvvəlcədən təyin olunan Məsihi, yəni İsanı göndərsin. ²¹Çünki Allahın qədimdən bəri müqəddəs peyğəmbərlərinin dili ilə məlum etdiyi kimi hər şeyin yenidən hazırlanacağı vaxtadan İsanın səmada qalması lazımdır. ²²Musa belə demişdi: "Allahınız Rəbb sizin üçün öz

soydaşlarınız içərisindən mənim kimi bir peyğəmbər yetirəcək. Sizə nə söyləyəcəksə, ona qulaq asın". ²³"Bu peyğəmbərə qulaq asmayan hər adam xalqı arasından ayrılıb məhv ediləcək". ²⁴Şamueldən başlayaraq bütün peyğəmbərlər bu günləri elan etdilər. ²⁵Siz də peyğəmbərlərin varisləri, Allahın ata-babalarınızla kəsdiyi Əhdin varislərisiniz. Allah İbrahimə demişdi: "Yer üzünün bütün tayfaları sənin nəslin vasitəsilə xeyir-dua alacaq". ²⁶Allah hər birinizi pis əməllərinizdən döndərmək və xeyir-dua vermək üçün Öz Qulunu dirildərək əvvəlcə sizin yanınıza göndərirdi».

3:17 "bilirəm ki... bunu bilmədən etmişiniz" Bu, İsanın çarmıxda dediyi sözləri əks etdirir (müq. et. Luka 23:34). Ancaq, bunu bilmədən etdikləri halda, xalq hələ də buna görə ruhani məsuliyyət daşıyırdı! Bu "üzrlü səbəb" bir yandan xalqın məsuliyyəti boynuna almasına kömək edirdi (müq. et. Həv. 13:27; 17:30; 26:9; 1Kor. 2:8). Bu anlayış haqqında yaxşı material üçün bax: Milard Erikson, "Məsihiçi teologiyası" (Millard Erikson, *Christian Theology*, 2nd ed.), ss. 583-585.

▣ **"rəhbərləriniz kimi"** Luka xalqı və rəhbərləri çox vaxt fərqləndirir (müq. et. Luka 7:29-30; 23:35; Həv. 13:27; 14:5). Belə etməsi, hər iki qrupun müştərək məsuliyyəti ilə bağlı ola bilər. İsanın bütün yəhudiləri deyil, yalnız qeyri-qanuni (yəni Harunun nəslindən olmayan) rəhbərlərini məhkum etdiyi fikrini tez-tez eşidirik. Əncir ağacının lənətlənməsinin (müq. et. Mark 11:12-14,20-24) və pis bağbanlar məsələsinin (müq. et. Luka 20:9-18) I əsr yəhudiliyini yoxsa tək-cə rəhbərlərini məhkum etdiyini anlamaq çətindir. Luka bunların hər ikisini təsdiq edir!

3:18 "əvvəlcədən bəyan etdiyini" Müjdə, Allahın ağılına sonradan gələn bir fikir deyil idi, lakin Allahın əzəli və məqsədli bir planı idi (müq. et. Yar. 3:15; Mark 10:45; Luka 22:22; Həv. 2:23; 3:18; 4:28; Rom. 1:2, bax: Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzu). Həvarilərin İşlərində ilk vəzlər (*keriqma*, bax: Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzu) İsanı Əhdi-Ətiq vədləri və peyğəmbərliklərinin yerinə yetməsi olaraq təqdim edir.

Keriqma-nın bir neçə cəhəti (yəni Həvarilərin İşlərindəki vəzlərin əsas teoloji cəhətləri) bu ayələrdə ifadə edilmişdir.

1. İsayə iman vacibdir
2. İsanın şəxsiyyəti və işi barədə Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri xəbər vermişlər
3. Məsihi əzab çəkməlidir
4. onlar tövbə etməlidirlər
5. İsa təkrar gələcək.

▣ **"Allah peyğəmbərlərin dili ilə... əvvəlcədən bəyan etdi"** İsa Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərliyi yerinə yetirmişdir (müq. et. Həv. 3:34, Mat. 5:17-48). Mən düşünürəm ki, İsa Xamma yolunda iki şagirdə (müq. et. Luka 24:13-35) Özünün əzabına, ölümünə və dirilməsinə dair Əhdi-Ətiq peyğəmbərliklərini Özü göstərib. Onlar bunları həvarilərlə bölüşüblər və bu təlim onların vəzlərində əks olunub (müq. et. Luka 24:45).

▣ **"Məsihi"** Yunanca "Xristos", ibrani dilində "məsh olunmuş" mənasına gələn "Messiya" sözünün tərcüməsidir (bax: Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzu). Məsihi Allahın xüsusi adamı idi ki, Onun həyatı və ölümü ilə yeni salehlik dövrü, Ruhun yeni çağı başlayacaq idi.

İsanın YAHVE-nin vəd etdiyi Məsihi olaraq təsdiqlənməsi, Həvarilərin İşlərindəki vəzlərdə təkrar olunan mövzudur.

1. Peter – 2:31; 3:18; Həv. 5:42; 8:5
2. Paul – 9:22; 17:3; Həv. 18:5,28

▣ **"əzab çəkməsi"** Əhdi-Ətiqin bir neçə yerində bundan söhbət gedirdi (müq. et. Yar. 3:15; Zəb. 22; Yeş. 53; Zək. 12:10). Əzab çəkən Məsihin bu cəhəti yəhudilərə qəribə gəlirdi (müq. et. 1Kor. 1:23). Onlar müzəffər hərbi başçının intizarında idilər (müq. et. Vəhy 20:11-16). Bu, Həvarilərin İşləri Kitabındakı həvarilərin vəzlərində təkrarlanan mövzu idi:

1. Paul (müq. et. Həv. 17:3; 26:23)
2. Peter (müq. et. Həv. 3:18; 1Pet. 1:10-12; 2:21; 3:18)

3:19 "tövbə edib Allaha tərəf dönün" Yunan dilində "tövbə", düşüncənin dəyişməsi deməkdir. Bu, *metanoēō* feilinin aorist məlum növ əmr şəklidir. İbrani dilində tövbə, "davranışın dəyişməsi" mənasına gəlir ("qayıtmaq" [*emistrepō*] ibrancə "dönmək" [*šuv*] sözünü əks etdirə bilər; müq. et. Say. 30:36; Qan. 30:2,10, Septuagintada variantı). Tövbə, imanla birlikdə xilas üçün əhdin zəruri bir hissəsidir (müq. et. Mark 1:15 və Həv. 3:16,19; 20:21). Həvarilərin İşlərində tövbədən tez-tez bəhs olunur (müq. et. Peter – 2:38; 3:19,26 və Paul – 14:15; 17:30; 20:21; 26:20). Tövbə zəruridir (müq. et. Luka 13:3 və 2Pet. 3:9). Əsas etibarilə insanın dəyişmək arzusudur. Həm iradi akt, həm də Allahın ənamıdır (müq. et. Həv. 5:31; 11:18; 2Tim. 2:25) Həv. 2:38-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"günahlarınız silinsin"** Bu söz "pozmaq", "çıxarmaq", "silmək" deməkdir (müq. et. Kol. 2:14; Vəhy 3:5; 7:17; 21:4). Nə gözəl vəddir! Qədim dünyada mürəkkəb turşu idi və silinməsi qeyri-mümkün idi. Bu, Allahın lütfünün əsl möcüzəsidir (müq. et. Zəb. 51:1; 103:11-13; Yeş. 1:18; 38:17; 43:25; 44:22; Yer. 31:34; Mik. 7:19). Allah bağışlayanda unudur (silir)!

▣ **"rahatlıq vaxtı"** Yunan sözü (*anapsuchō, anapsuxis*) əsas etibarilə "nəfəs alma, istirahət, yüngülləşmə" mənasına gəlir (müq. et. Bauer, Arndt, Qingriç və Danker, "Yunanca-İngiliscə lüğət" [Bauer, Arndt, Gingrich, and Danker, *A Greek-English Lexicon*], s. 63), "hava ilə sərinlətmək" yaxud "yararı hava ilə müalicə etmək" (Kittel, "Əhdi-Cədidin teoloji lüğəti" [Kittle, *Theological Dictionary of the New Testament*], Cild 9, s. 663). Məcəzi mənası fiziki və ya ruhani təzələnmə və ya bərpa olunmadır.

Septuagintada bu ifadə, müharibədən sonra döyüşçünün fiziki qüvvəsinin bərpası (müq. et. Çıx. 23:12; Hak. 15:19; 2Şam. 16:14) və ya 1Şam. 16:23-dəki kimi emosional təzələnməsi mənasında işlənir.

Peter bu ifadəni Əhdi-Ətiqdəki bir vəd kimi sitat gətirir, lakin bu ifadə Əhdi-Ətiqdə işlənir. Səhra xalqı üçün genişlik, azadlıq və sevincin rəmzi, dar yerlər isə narahatlıq və sıxıntının rəmzi idi. Allah xalqına genişlik, ruhani təzələnmə dövrü verəcək idi. Məsihin fəaliyyəti Müjdədə, "Rahatlıq vaxtı" Nazaretli İsada başlamışdır və gələcək Ruhun yeni dövründə tamamlanacaqdır. Məhz bu konkret kontekstdə Peter ikinci gəlişdən danışır. Bu ifadə, göründüyü kimi, "hər şeyin yenidən hazırlanacağı vaxt" ifadəsi ilə paraleldir (Həv. 3:21). Bax: Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzu: "Keriqma".

3:20 "İsanı göndərsin" Bu, müəyyən şərtliyi ifadə edən aorist məlum növ lazım şəklidir. Peterin dinləyicilərinin hərəkətləri bir mənada bu ruhani hadisənin tamamlanacağı vaxtı müəyyən edirdi (müq. et. F.F. Bryus, "Suallara cavab" [F. F. Bruce, *Answers to Questions*], - bu əsərin müəllifi Həv. 3:19-21-i Rom. 11:25-27 ilə əlaqələndirir, s. 201).

"İsa" adının "Məsih" sözü ilə birgə işlədilməsi, böyük ehtimalla, Peterin Nazaretli İsanın məsihliyini konkret olaraq təsdiq etdiyini göstərir. Daha sonra Əhdi-Cədidə "Rəbb İsa Məsih" ifadəsi İsayə dair tez-tez işlənir və təkcə "Məsih" adı üzərində əksent edilmir. Bu, əksərən qeyqi-yəhudilərdən ibarət olan cəmiyyətlər üçün xüsusilə doğrudur.

▣ **"sizin üçün əvvəlcədən təyin olunan Məsih"** Buradakı feil, bitmiş zaman məchul növ feli sifətidir. Eyni söz, Həv. 10:41; 22:14; 26:16-da Allahın əvvəlcədən seçməsi barədə işlənmişdir; İsanın dünyaya gəlib ölməsi, Allahın əzəli xilas planında həmişə olmuşdur (müq. et. Həv. 2:23; 3:18; 4:28; 13:29).

Septuagintada bu söz Allahın seçimini əks etdirir, lakin əvvəlcədən bilməsini bildirmir (Luka üçün "pro" əvvəlcədən deməkdir, müq. et. Çıx. 4:13 və Yeşua 3:12) və bu sözün Həvarilərin İşlərində məhz belə işləndiyi açıq-aşkardır. Ancaq burada həqiqətən bildirilir ki, İsanı göndərməklə Allah bizə xeyir-dua verməyi, bizi xilas etməyi seçmişdir!

3:21

NASB, NKJV "səma Onu qəbul etməlidir"

NRSV "O səmada qalmalıdır"

TEV, NIV "O səmada qalmalıdır"

NJB "səma Onu saxlamalıdır"

Bu frazanın subyekti "səma", obyekt "kimi"dir (yəni İsanı). Burada iki feil vardır. Birincisi *dei*-dir, "lazımdır", "münasibdir" mənasına gələn *deō*-dan irəli gəlir. Həv. 1:16-dakı ətraflı qeydə bax.

İkincisi, *dechomai* sözünün AORİST QAYIDIŞ NÖV (deponent) infinitividir. Harold K. Multon, "Reviziya edilmiş analitik yunanca lüğət"ində (Harold K. Moulton, *The Analytical Greek Lexicon Revised*) deyir ki, bu kontekstdə həmin söz "daxilinə qəbul etmək və saxlamaq" mənasını verir (s. 88). İngiliscə tərcümələrdə bu kontekstin necə əks etdirildiyini görə bilərsiniz. Luka bu sözü başqa Əhdi-Cədid müəlliflərindən daha çox işlədir (Luka Müjdəsində 13 dəfə və Həvarilərin İşlərində 8 dəfə). Sözü mənəsi etimologiyasına əsasən deyil, konkret kontekstdə işlənməsi baxımından müəyyən edilməlidir. Lüğətlərdə yalnız sözü işləndiyi mənalar verilir. Sözü tərifini lüğətlər müəyyən etmir!

NASB "...vaxtadək"
NKJV, NRSV,
TEV "...vaxtadək"
NJB "...vaxtacan"

Bu söz yunanca UBS⁴ mətnində vardır. "NASB, 1995 edition" Müqəddəs Kitabında bu sözü kursivlə verilməsinin səbəbini bilmirəm, çünki adətən yunan mətnində olmayan, amma tərcümə mətninin başa düşülməsi üçün zəruri olan sözlər kursivlə göstərilir.

"NASB" Müqəddəs Kitabının 1970-ci il nəşrində müəyyənlik artikli "the" kursivlə verilib, "vaxtadək" sözü isə kursivlə verilməyib. Bu düzdür.

▣ **"hər şeyin yenidən hazırlanacağı vaxtacan"** yenidən yaradılışdan söhbət gedir (müq. et. Mat. 17:11; və xüsusilə Rom. 8:13-23). Yar. 3-cü fəsildə insanın günaha batması ilə baş vermiş itaətsizliyə son qoyulur və yaradılış bərpa olunur; Allahla ünsiyyət də bərpa olunur. Yaradılışın əsl qayəsi axırda yerinə yetirilir.

▣ **"Allahın qədimdən bəri müqəddəs peyğəmbərlərinin dili ilə məlum etdiyi kimi"** Mark Müjdəsi Mal. 3:1-dən gətirilən sitatla başlayır. Mat. 1:22-23-də, Yeş. 7:14-dəki peyğəmbərliyə istinad edilir. Luka 1:70-də də eyni ifadə işlənmişdir. *Keriqma*-nın (Həvarilərin İşlərindəki vəzlərdə təkrarlanan teoloji həqiqətlər, Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzuya bax) cəhətlərindən biri, İsanın doğulması, həyatı, ölümü və dirilməsinin Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərliyi yerinə yetirməsi ilə bağlı həqiqətdir (müq. et. Mat. 5:17-19). İsanın xidməti Allahın ağılına sonradan gələn bir fikir yaxud "B" planı deyil idi, Allahın əvvəlcədən təyin olunmuş planı idi (müq. et. Həv. 2:23; 3:18; 4:28; 13:29, bax: Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzu). Hər şey, Allahın yaradılış üçün iradəsinin tam bərpasının tamamlanmasına doğru gedir.

3:22 "Musa belə demişdi" "Peyğəmbər" sözü gələcək Məsihə dair işlənmişdi (müq. et. Qan. 18:14-22; xüs. 15,18; Yəh. 1:21,25). İsanın Musanın Qanunu tərəfindən təsdiq olunması bu yəhudi dinləyicilər üçün son dərəcə mühüm idi (istər sadukey, istər farisey olsun, yəhudilərin hamısı Qanunu Əhdi-Ətiq kanonunun ən avtoritetli hissəsi sayırdı). İsa həmişə Allahın xilas planı olmuşdur (bax: Yar. 3:15). O ölmək üçün gəlmişdir (müq. et. Mark 10:45; 2Kor. 5:21).

3:23 Bu, ciddi xəbərdarlıq idi. Qan. 18:19-a istinad idi. İsanı rədd etmək əbədiyyət baxımından ciddi məsələ olmuşdur və hələ qalmaqdadır.

Qan. 18:14-22-yə istinadən deyilən bu sitatda bəzi mühüm teoloji fikirlər söylənmişdir.

1. Həm fərdi, həm də kollektiv cəhətlərinə diqqət yetirək. Hər kəs Məsihə şəxsən cavab verməlidir. Kollektiv olaraq İsrail icmasına mənsub olmaq kifayət deyildir.
2. "Məhv ediləcək" ifadəsi "müqəddəs müharibəyə" işarə edir. Allah Öz meynəsini (yəni İsraili, müq. et. Yəh. 15; Rom. 9-11) budayıb təmizləyəcək. Bu "Peyğəmbər"i rədd edənlər Allah tərəfindən rədd ediləcəklər. Bir adamın xilas, Allahın Məsihinə imanla verdiyi cavabdan asılıdır. Ailəsi, milləti, əxlaqı və qayda-qanunlara riayət etməsi yeni əhdə xilasın meyarı deyildir; yeni əhdə xilas olmaq üçün Məsihə iman etmək lazımdır (müq. et. 1Yəh. 5:12).

3:24 "Şamuel" Yəhudi kanonunda bu (yəni 1-ci Şamuel), kanonun ikinci bölməsinə daxil olan "Erkən dövr peyğəmbərləri"nin bir hissəsidir. Şamuel 1Şam. 3:20-də "peyğəmbər" və 1Şam. 9:9, 1Saln. 29:29-da "görcü" (peyğəmbərin sinonimi) olaraq adlandırılmışdır.

▣ **"bu günlər"** "Rahatlıq vaxtı" (Həv. 3:20) və "hər şeyin yenidən hazırlanacağı vaxt" (Həv. 3:21) deyildikdə Məsihin ikinci gəlişi zamanı Allahın Padşahlığının tamamlanması nəzərdə tutulur; ancaq burada İsanın Bet-Lexemdə bəşər olaraq dünyaya gəldiyi vaxt və ya ən azından Məsihin yer üzünə iki gəlişi arasındakı axır zaman müddətində baş verən məsihi Padşahlığın başlanmasına işarə edir. Əhdi-Ətiqdə Məsihin əsasən tək gəlişi bilinirdi. Onun "İztirab çəkən Qul" (Həv. 3:18) kimi birinci gəlişi sürpriz olub; hərbi başçı və hakim olaraq izzətli gəlişi gözlənirdi.

3:25 Peter yəhudilərə İbrahimin övladları, Allahın əhd bağladığı xalq kimi müraciət edir. Lakin əhd xalqı iman və tövbə ilə İsayə və Müjdəyə cavab verməlidir, əks halda onlar rədd ediləcəklər (Həv. 3:23)!

Əhdi-Cədidə (yeni əhd) millət deyil, şəxsiyyət önə çıxır. İbramin çağırılmasının özü ümumbəşəri xarakter daşıyır (müq. et. Yar. 12:3). Məsihdə hər kəs dəvət olunur, xilas hər kəs üçün mümkündür (Luka başlıca olaraq qeyri-yəhudilərə müraciət edirdi. Onun Müjdəsində və Həvarilərin İşlərində bu dəvət dəfələrlə konkret şəkildə təkrarlanır).

▣ **"Əhd"** Bax: Həv. 2:47, XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHD".

▣ **"Yer üzünün bütün tayfaları sənin nəslin vasitəsilə xeyir-dua alacaq"** Bu, Yar. 12:1-3-də Allahın İbrahimə verdiyi vədə istinaddır. Həmçinin Yar. 22:18-dəki ümumbəşəri elementə diqqət yetirin. Allah bir xalq seçmək və nəticə etibarilə bütün dünyanı seçmək məqsədilə İbrahimi seçmişdir (müq. et. Çıx. 19:5-6; Ef. 2:11-3:13). Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzuya bax.

3:26 "əvvəlcə sizin yanınıza" Yəhudilər, əhdlə bağlı milli irsləri sayəsində, Müjdəni eşitmək və dərk etmək üçün ən birinci fürsət əldə edəcəklər (müq. et. Rom. 1:16; 9:5). Lakin onlar başqaları kimi tövbə etməli, iman edərək vəftiz olmalı, itaət edib imanda davam etməlidirlər.

▣ **"Öz Qulunu dirildərək əvvəlcə sizin yanınıza göndərdi"** Həv. 2:24 və 3:13-dəki qeydə bax.

▣ **"xeyir-dua vermək üçün"** Allah bütün dünyaya xeyir-dua vermək istəyir (müq. et. Yar. 12:3). Lakin O İsanı ilk əvvəl İsrailin itmiş qoyunlarına göndərmişdir!

▣ **"hər birinizi pis əməllərinizdən döndərmək"** Xilas günahla bağlı düşüncənin dəyişməsinə və nəticədə davranış və üstünlüklərin də dəyişməsinə tələb edir. Bu dəyişmə, insanın həqiqətən imana gəldiyini göstərir! Əbədi həyatın müşahidə edilə bilən zahiri xüsusiyyətləri vardır!

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Məbəddə "dua saati" nə idi?
2. Bu adamın şəfa tapmasının əhəmiyyəti nə idi?
3. Niyə iztirab çəkən Məsih yəhudilər üçün sarsıdıcı idi?
4. Niyə Luka Yar. 12:3-ü sitat gətirir?
5. Yəhudilər başqa millətlərdən fərqli bir yollamı xilas olur?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 4

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Peter və Yəhya Şuranın qarşısında 4:1-4	Peter və Yəhya həbs olunur 4:1-4	Peter və Yəhyanın həbs edilməsi və buraxılması 4:1-4	Peter və Yəhya Şuranın qarşısında 4:1-4	Peter və Yəhya Sinedrionun qarşısında 4:1-4
4:5-22	Sinedriona müraciət 4:5-12 İsanın adı qadağan olunur 4:13-22	4:5-12 4:13-22	4:5-7 4:8-12 4:13-17 4:18-22	4:5-12 4:13-17 4:18-22
İmanlılar cəsarət üçün dua edirlər 4:23-31	Cəsarət üçün dua 4:23-31	4:23-31	İmanlılar cəsarət üçün dua edirlər 4:23-30 4:31	Həvarilərin duası təqib altında 4:23-26 4:27-31
Hər şey müştərək 4:32-37	Hər şeydən birgə istifadə 4:32-37	Əmlaklardan birgə istifadə (4:32-5:6) 4:32-5:11	İmanlılar əmlaklarından birgə istifadə edirlər 4:32-35 4:36-37	Erkən məsihçi icması 4:32 4:33 4:34-35 Barnabanın səxavəti 4:36-37

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtdir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Həvarilərin İşlərinin fəsillərə bölünməsinin qeyri-münasib olduğu açıq-aşkardır. Yadda saxlayın ki, fəsillərə, ayələrə, paraqraflara bölünmə, böyük hərflər və punktuasiya – bütün bunlar orijinal yunanca mətnə yox idi və buna görə müasir tərcümə qruplarının işidir.
- B. 1-31-ci ayələr, Həv. 3-də təsvir olunan şikəst adamın şəfa tapması və nəticələri ilə əlaqədardır.
- C. 32-37-ci ayələr Həv. 5:1-11 ilə tək hissə təşkil edir.
- D. Erkən imanlılar cəmiyyətinin problemləri davam edir və artır, amma Müqəddəs Ruhun lütfü və qüdrəti də davam edib artıq.

- E. Lukanın erkən imanlılar cəmiyyətinin sevgisi və səxavəti üzərində aksent etməsi qarşısında müasir şərhçilər "kapitalist" qənaətləri ilə ehtiyatlı olmalıdırlar. Görünür ki, Lukanın təsdiqlədiyi şəriklik köntüllü idi. Həvarilərin İşlərinin müəllifi nə kommunizmin, nə də kapitalizmin tərəfdarıdır – onun dövründə ümumiyyətlə bunlardan heç biri yox idi. Mətn, yazıldığı dövrün işığında, müəllifin məqsədi və dinləyicilərin dünyası əsasında şərh edilməlidir.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 4:1-4

¹Kahinlər, məbəd mühafizəçilərinin başçısı və sadukeylər xalqa vəz edən Peterlə Yəhyanın üstünə getdilər. ²Çünki bu həvarilərin xalqı öyrətməsinə, İsağa şamil edərək ölümlər arasından dirilməni bəyan etməsinə qıvcıqlandılar. ³Onları tutdular və axşam olduğu üçün sabahkı günə qədər zindanda saxladılar. ⁴Lakin onların sözlərinə qulaq asanlardan bir çoxu iman etdi. Beləliklə, iman edən kişilərin sayı beş minə qədər çatdı.

4:1 "Kahinlər" Bu söz, κ, Α, D və E qədim unsial yunanca əlyazmalarında işlənmişdir, C əlyazmasında isə "başçı kahinlər" (*archiereis*) deyərək yazılmışdır. UBS⁴ "kahinlər" variantını "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (yüksək əminlik). Həv. 4-cü fəslin konteksti göstərir ki, qarşı durma başçı kahinlərdən qaynaqlanmamışdır (müq. et. Həv. 4:6).

Əhdi-Ətiqdə Levi qəbiləsi (Musa və Harunun qəbiləsi) "ilk doğulan oğul"un əvəzində YAHVE-yə xidmət etmək üçün seçilmişdi. Bu qəbilənin daxilində,

1. yerli Qanun müəllimləri
2. məbəd xidmətçiləri
3. məbəddə ibadətə keçirən, ələlxüsus qurban gətirmə prosesində fəal iştirak edən kahinlər (müq. et. Lev. 1-7) var idi.

Baş Kahin xüsusilə Musa və Harunun nəslindən olmalı idi. O qəbilə, Yaqubun/İsrailin başqa qəbilələrindən fərqli olaraq, heç bir torpaq ərazisinə malik deyil idi. Onlara qismən verilmiş şəhərləri var idi (48 Levit şəhəri, müq. et. Yeşua 20). Bu Levili ailələr başqa qəbilələrin dəstəyindən, məbədə verdikləri on faizdən və ildə üç dəfə verdikləri yerli on faizdən asılı idi.

Romanın Fələstini zəbt etməsi ilə vəziyyət tamamilən dəyişmişdir. Baş Kahin vəzifəsi Romadan satın alınmaya başlamışdır. Bu artıq Əhdi-Ətiqdəki kimi ruhani vəzifə deyil idi, ticarət və siyasətdə güdrətli bir vəzifə olmuşdur.

O zaman Baş Kahin Qayafa idi (müq. et. Mat. 26:3; Luka 3:2; Yəh. 18), lakin vəfizinin arxasında duran əsl güdrət sahibi keçmiş Baş Kahin Xanna idi (müq. et. Luka 3:2; Yəh. 18:13,24; Həv. 4:6). Bu ailə, yəhudiliyin sadukey təriqətinə mənsub idi.

▣ **"məbəd mühafizəçilərinin başçısı"** Bu vəzifə, Baş Kahindən sonra ikinci səlahiyyətə malik olan xüsusi Levi vəzifəsi idi (müq. et. İosif Flaviy, "Yəhudi müharibələri" 6.5.3). Bu adam məbəd polisində nəzarət edirdi (müq. et. 1Saln. 9:11; Neh. 11:11; Luka 22:4,52; Həv. 5:24,26). İbrani dilində ona "ev dağının adamı" deyirdilər.

▣ **"sadukeylər"** Sinedrionun dövlətli siyasi rəhbərləri.

XÜSUSİ MÖVZU: "SADUKEYLƏR" (SPECIAL TOPIC: SADDUCEES)

I. Qrupun meydana gəlməsi

- A. İlahiyyətçilərin əksəriyyəti bu sözün Davudun baş kahinlərindən biri Sadokun adından törədiyini düşünürlər (müq. et. 2Şam. 8:17; 15:24). Daha sonra Süleyman, Adoniyanın üsyanına qoşulan Evyatari sürgün edib (müq. et. 1Pad. 2:26-27) Sadoku yeganə baş kahin olaraq tanışındır (müq. et. 1Pad. 2:35). Babil əsarətindən sonra bu kahin nəslə Yeşua ilə bərpa olunmuşdur (müq. et. Haq. 1:1).

Bu levili ailə məbədi idarə etmək üçün seçilmişdir. Sonra bu kahin ənənəsinə mənsub olanlara və onların tərəfdarlarına "sadoki" yaxud "sadukey" deyilməyə başladı.

- B. B.e. IX əsrə aid bir rəbbinik rəvayətdə (Rabbi Natanın *Avot* əsəri) Sadokun Soxolu Antiqonun şagirdi olduğu deyilir (b.e.ə. II əsr). Öz müəlliminin "ölülərin mükafatı üçün çalışanlar" sözünü səhv başa düşən Sadok axirəti inkar edən bir teologiya yaratmış və bədənin dirilməsini də inkar etmişdir.
- C. Sonradan sadukeylər yəhudilik içində boetusey adı ilə tanınmışlar. Boetus da Soxolu Antiqonun şagirdi idi və Sadokun təliminə bənzər axirəti inkar edən bir təlim yaratmışdır.
- D. Sadukey sözü Yoxanan Hirkanın (b.e.ə. 135-104-ci illər) dövründə meydana gəlmişdir; İosif Flaviy da bundan sitat gətirmişdir (müq. et. "Qədim yəhudi tarixi" 13.10.5-6). "Qədim yəhudi tarixi" 13.5.9-da İosif Flaviy "üç düşüncə məktəbi"ndən danışır: fariseylər, sadukey və yesseylər.
- E. Başqa bir fərziyyəyə əsasən onlar, Antiox IV Epifanın hakimiyyəti dövründə Selevki hökmdarlarının kanihliyi ellinləşdirmək cəhdləri zamanından meydana gəlmişlər (b.e.ə. 175-163-cü illər). Makkavey üsyanı zamanında Şimon Makkavey (b.e.ə. 142-135-ci illər) və nəslə (müq. et. 1Mak. 14:41) ilə yeni kahinlik başlamışdır. Bəlkə də bu yeni Həşməni baş kahinləri əsilzadə sadukeylərin başlanğıcı idi. Fariseylər də eyni zamanda "xasidim"lərdən meydana gəlmişlər ("ayrılmış olanlar", müq. et. 1Mak. 2:42; 7:5-23).
- F. Müasir bir fərziyyəyə görə (T.U. Manson [T. W. Manson]), "sadukey", yunanca *sundikoi* sözünün transliterasiyasıdır. Bu söz, Roma hakimiyyəti ilə əlaqədə olan yerli hakimləri bildirirdi. Bu fərziyyə, bəzi sadukeylərin əsilzadə kahinlər deyil, Sinedrionun üzvləri olmasının səbəbini izah etməyə kömək edə bilər.

II. Sadukeylərin özünəməxsus inancları

- A. Sadukeylər, Həşməni və Roma dövründə yəhudi təriqətlərinin mühafizəkar kahinlər qrupu idi (yalnız Tövrətə Allahdan ilham almış qəbul edirdi).
- B. Məbəddəki işlərə, qayda-qanunlara, mərasimlərə və liturgiyaya xüsusi əhəmiyyət verirdilər.
- C. Yazılı Tövrətə (Yaradılış – Qanunun Təkrarı) səlahiyyət olaraq qəbul edir, şifahi ənənəni (Talmud) isə rədd edirdilər.
- D. Beləcə onlar fariseylərin bir çox sevimli doktrinini rədd edirdilər
 - 1. bədənin dirilməsi (müq. et. Mat. 22:23; Mark 12:18; Luka 20:27; Həv. 4:1-2; 23:8)
 - 2. ruhun ölməzliyi (müq. et. "Qədim yəhudi tarixi" 18.1.3-4; "Yəhudi müharibələri" 2.8.14)
 - 3. mələklərin mürəkkəb iyerarxiyası (müq. et. Həv. 23:8)
 - 4. "gözə göz" (*lex talionis*) qanununu hərfi mənada anlayırdılar, fiziki cəzanın və ölüm cəzasının tərəfdarı idilər (pul cəriməsi əvəzində)
- E. Mübahisələr doğuran başqa bir etiqad, əvvəlcədən təyin olunma və insanın azad iradəsi idi. İosif Flaviyin bəhs etdiyi üç qrupdan
 - 1. yesseylər bir növ determinizmi öyrədirdi
 - 2. sadukeylər insanın azad iradəsi üzərində aksent edirdi (müq. et. "Qədim yəhudi tarixi" 13.5.9; "Yəhudi müharibələri" 2.8.14)
 - 3. Fariseylər bunların ikisi arasında bir qədər balanslı mövqə tuturdu
- F. Bir anlamda bu iki qrup (sadukeylər və fariseylər) arasındakı mübahisələr Əhdi-Ətiqədə kahinlərlə peyğəmbərlər arasındakı münaqişəni əks etdirirdi.

Bir münaqişə daha sadukeylərin üst təbəqəni təmsil etməsi ilə əlaqədar idi. Onlar əsilzadə idilər (müq. et. İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi" 13.10.6; 18.1.4-5; 20.9.1), fariseylər və ilahiyyətçilər isə ölkənin alim və dindar adamları idi. Bu münaqişənin, bir yandan Yerusəlimdəki məbəəd və digər yandan ölkədəki yerli sinaqoqlar arasında olduğu deyilə bilər.

Başqa bir münaqişə bəlkə də sadukeylərin zərdüştiliyyətin fariseylərin ilahiyyətinə təsirini rədd etməsi ilə bağlı olub. Zərdüştiliyyətin fariseylərə təsirinin misalları: (1) mələklər haqqında geniş teoloji təlim; (2) YAHEVƏ və Şeytan arasındakı dualizm; (3) axirətin fiziki şəkildə təsəvvür edilməsi. Yessey və fariseylərin bu ifratçılıqlarına reaksiya verən sadukeylər digər yəhudi qrupların əsassız təsəvvürlərini təkzib etməyə cəhd edərək "yalnız Musa" mühafizəkar mövqeyinə qayıtmışlar.

III. Məlumat mənbələri

- A. İosif Flaviyin əsərləri, sadukeylər haqqındakı məlumatların əsas mənbəyidir. Bu müəllif fariseylərə rəğbət bəslədiyinə və yəhudi həyatını romalılara müsbət şəkildə təsvir etməkdə maraqlı olduğuna görə qərəzli mövqedən yazmışdır.
- B. Başqa bir məlumat mənbəyi, rabbinik ədəbiyyatdır. Lakin bunda da xeyli qərəzlilik vardır. Sadukeylər ağsaqqalların şifahi ənənəsinin (yəni Talmudun) aktuallığını və səlahiyyətini inkar etmişlər. Fariseylər öz əsərlərində, əlbəttə, müxaliflərini mənfi obrazda qələmə verirlər və bəlkə də mənfi cəhətlərini şişirdirlər.
- C. Sadukeylərin bu günə qədər gəlib çıxan əsərləri məlum deyildir. B.e. 70-ci ildə Yerusəlimin və məbədin darmadağın edilməsindən sonra kahin elitasının bütün sənədləri məhv edilmişdir.

Onlar dini baxımdan sülh içində yaşamaq istəyirdi və I əsrdə bunun yeganə yolu Roma ilə əməkdaşlıq etmək idi (müq. et. Yəh. 11:48-50).

4:2

NASB, NKJV "xeyli narahat oldular"

NRSV "çox qıcıqlandılar"

TEV "qıcıqlandılar"

NJB "həddən artıq qıcıqlandılar"

Bu nadir yunan sözü (burada indiki zaman qayıdış növ [deponent] feil sifətidir) "bir şeyin üzərində çox zəhmət çəkmək" mənasına gəlir. Həvarilərin İşləri Kitabında təkcə burada işlənir (16:18). Ona nə Septuagintada, nə də Misirdə tapılmış koyne papiruslarında rast gəlinmişdir.

Məsihi rəhbərlərin məbəddəki izdihama İsanın adı ilə təlim öyrətməsi və Onun dirildiyini bəyan etməsi sadukeylərin başçılarını narahat edirdi (sadukeylər İsanın dirilməsini və ümumiyyətlə dirilmə etiqadını inkar edirdilər). Həv. 4:2-dən həmçinin belə mənə çıxarmaq olar ki, həvarilər nəinki İsanın dirildiyini elan ediblər, həm də Onun dirilməsinin bütün imanlıların dirilməsi baxımından böyük əhəmiyyətini təsdiq ediblər (müq. et. 1Kor. 15).

4:3 "tutdular... saxladılar" Həv. 4:2-də Peter, Yəhya və bəlkə də şəfa tapmış şikəst adamdan söhbət gedirdi. Həv. 4:3-də isə üçüncü şəxs cəmi kahinlərə və məbəd polisində işarə edir.

▣ **"tutdular"** Hərfi tərcümədə "Onların üstünə əl qoydular". Bu yunan feilinin geniş semantik sahəsi var, amma Luka bunu çox vaxt həbs etmək mənasında işlədir (müq. et. Luka 20:19; 21:12; Həv. 5:18; 12:1; 21:27).

▣ **"sabahkı günə qədər"** Yəhudi qanununa görə, məhkəmənin toranlıqdan sonra keçirilməsi qadağan idi. Bu başçılar istəyirdi ki, bu vəzə/təlim dərhal son qoyulsun. Buna görə onlar həvariləri tutub məbəd ərzaisində saxlayıblar, zindana aparmayıblar (müq. et. Həv. 5:18).

4:4 "qulaq asanlardan bir çoxu iman etdi" Bu feillərin ikisi də aorist zamanındadır. İman eşitməkdən başlayır (müq. et. Rom. 10:17). Müjdəni eşitmək, Müjdəyə iman etməklə nəticələnir (Ruhun köməyi ilə, müq. et. Yəh. 6:44,65; 16:8-11). Bax: Həv. 2:40, XÜSUSİ MÖVZU: "XİLAS (YUNANCA FEİL ZAMANLARI)"

▣ **"iman edən kişilərin sayı beş minə qədər çatdı"** Qeyd edək ki, bu sayə qadınlər və uşaqłar daxil deyil idi. Əhdi-Cədidə ailə başçısının imanının bütün ailəsinə də şamil edildiyi onsuz da aydın olaraq qəbul olunur (müq. et. Həv. 11:14; 16:15,31,33). Yuxarıdakı otaqdakı qrupda təqribən 120 nəfər var idi. Əllinci Gün bayramında 3000 nəfər cəmiyyətə qoşulmuşdu (müq. et. Həv. 2:41); burada imanlıların sayı artıq 5000 nəfərə çatmışdı! Yerusəlimdəki cəmiyyət sürətlə böyüyürdü!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 4:5-12

⁵Ertəsi gün Yəhudilərin rəhbərləri, ağsaqqalları və ilahiyyatçıları Yerusəlimə topladılar. ⁶Baş kahin Xanan, Qayafa, Yəhya, İsgəndər və baş kahinin nəslindən olanların hamısı orada idi. ⁷Peterlə Yəhyanı onların qarşısına gətirib soruşdular: «Siz bunu hansı qüdrətlə, kimin adı ilə edirsiniz?» ⁸O zaman Peter Müqəddəs Ruhla dolub dedi: «Ey xalqın rəhbərləri və ağsaqqalları! ⁹Əgər bu gün biz bir xəstəyə etdiyimiz yaxşılığa və onun necə sağlmasına görə sorğu-suala çəkiliriksə, ¹⁰hamınız, bütün İsrail xalqı bilsin ki, bu adam sizin çarmıxa çəkdiyiniz, lakin Allahın ölümlər arasından diriltiyi Nazareti İsa Məsihin adı ilə qarşınızda sağlam durub.

¹¹Siz “bənnaların rədd etdiyi daş guşədaşı olan” həmin İsadır.

¹²Ondan başqa heç kimdə xilas yoxdur. Çünki səma altında biz insanlara verilən başqa bir ad yoxdur ki, onun vasitəsilə xilas olaq».

4:5 "Yəhudilərin rəhbərləri, ağsaqqalları və ilahiyyatçıları" Sinedrion (yəni Yerusəlim şurası, 5:21; ağsaqqallar şurası, 22:5) yetmiş nəfər yəhudi başçılarından ibarət idi. İsanın dövründə yəhudiliyin ali siyasi-dini orqanı idi (Romanın icazə verdiyi rəsmi orqan). Bu məfhumun (yəhudi ənənəsinin) əsasını Ezra və "böyük sinaqoqun adamları" qoyublar. Əhdi-Cədidə bu adətən "ilahiyyatçılar, ağsaqqallar və başçı kahinlər" şəklində ifadə olunur (müq. et. Luka 23:13; Həv. 3:17; 4:5,8; 13:27). Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "SİNEDRİON" (SPECIAL TOPIC: THE SANHEDRIN)

I. Məlumat mənbələri

- A. İncilin özü
- B. İosif Flaviyın "Qədim yəhudi tarixi"
- C. Talmudun Mişna bölümü ("Sinedrion" traktatı)

Təəssüf ki, Əhdi-Cədid və İosif Flaviy rabbinik yazılarla uyğun gəlmir. Rabbinik yazılarda Yerusəlimdə iki Sinedrion olduğu bildirilir: biri Baş Kahin tərəfindən idarə olunan, mülki və cinayət hüququ ilə məşğul olan kahinlər şurasıdır (sadukeylər), o biri də fariseylər və ilahiyyatçılar tərəfindən idarə olunan din və ənənə məsələləri ilə məşğul olan şura. Lakin bu rabbinik yazılar b.e. 200-cü ilə aiddir və b.e. 70-ci il Yerusəlimin süqutundan sonrakı vəziyyəti əks etdirir. Yəhudilər (farisey rəhbərliyi) öz dini həyatlarının mərkəzini Yavne adındakı şəhərə köçürmüş və daha sonra (b.e. 118-ci ildə) Qalileyaya köçmüşdülər.

II. Terminologiya

Bu hüquqi orqanın müxtəlif adları ilə tanınması müəyyən edilməsini çətinləşdirir. Yerusəlimin yəhudi icması daxilindəki hüquqi orqanlar üçün bir sıra sözlər işləndirdi.

- A. *Gerousia* – "senat" və ya "şura". Bu, Persiya dövrünün axırlarında istifadə olunan ən qədim termindir (müq. et. İosif Flaviyın "Qədim yəhudi tarixi", 12.3.3 və 2Mak. 11:27). Luka bu sözü Həv. 5:21-də "Sinedrion" ilə birgə işlədir. Ola bilsin, bu yolla o bu termini yunanca danışan oxuculara izah edirdi (müq. et. 1Mak. 12:35).
- B. *Synedrion* – "Sinedrion". Bu, *syn* (ilə birlikdə) və *hedra* (oturacaq) hissələrindən ibarət olan mürəkkəb sözdür. Qəribədir ki, bu termin arami dilində istifadə olunurdu, lakin yunan mənşəli idi. Makkavey dövrünün axırlarında bu, Yerusəlimdəki yəhudilərin ali şurasını bildirən ümumqəbul edilmiş termin olmuşdu (müq. et. Mat. 26:59; Mark 15:1; Luka 22:66; Yəh. 11:47; Həv. 5:27). Eyni termin Yerusəlimdən kənardakı yerli məhkəmə şuraları üçün işləndikdə problem yaranır (müq. et. Mat. 5:22; 10:17).
- C. *Presbyterion* – "ağsaqqallar şurası" (müq. et. Luka 22:66). Əhdi-Ətiqdə qəbilə başçıları üçün işlənən bu söz, Yerusəlimdəki ali məhkəmə üçün işlənməyə başlamışdır (müq. et. Həv. 22:5).
- D. *Boulē* – İosif Flaviy bu sözdən ("şura") bir neçə hüquqi orqanı təsvir etmək üçün istifadə etmişdir ("Yəhudi Mühəribələri" 2.16.2; 5.4.2, lakin Əhdi-Cədidə bu söz işlənməmişdir):
 1. Roma senati

2. yerli Roma məhkəmələri
3. Yəhudilərin Yerusəlimdəki ali məhkəməsi
4. yerli yəhudi məhkəməsi

Arimateyalı Yusif bu sözün bir forması ilə ("məsləhətçi" mənasına gələn *bouleutēs*, müq. et. Mark 15:43; Luka 23:50) Sinedrion üzvü olaraq təsvir olunur.

III. Tarixi inkişafı

Başlanğıcda Ezranın sürgündən sonrakı dövrdə Böyük Sinaqoqun əsasını qoyduğu bildirilir (müq. et. Nəğmələr Nəğməsi 6:1 haqqında Tarqum); çox güman ki, İsanın dövründə Sinedrion orada idi.

- A. Mişna (Talmud) Yerusəlimdə iki böyük məhkəmə olduğunu bildirir (müq. et. Sanh. 7:1).
 1. Biri 70 (və ya 71) üzvdən ibarət idi (Sand. 1:6-də Musanın Say. 11-də ilk Sinedrionun əsasını qoyduğu deyilir, müq. et. Say. 11:16-25).
 2. Biri də 23 üzvdən ibarət idi (Lakin bu, yerli sinaqoq məhkəmələri ola bilər).
 3. Bəzi yəhudi ilahiyyatçıları Yerusəlimdə hərəsi 23 üzvdən ibarət olan üç Sinedrion olduğunu düşünürlər. Bunların üçü də iki nəfər rəhbər ilə birlikdə bir yerə gəldikdə 71 üzvdən ibarət "Böyük Sinedrion" meydana gəlirdi (məs., *Nasi və Av Bet Din*).
 - a. bir kahinlər şurası (sadukeylər)
 - b. bir hüquq şurası (fariseylər)
 - c. bir əsilzadələr şurası (ağsaqqallar)
- B. Sürgündən sonrakı dövrdə Davudun nəslini Zərubbabil, Harun nəslini də Yeşua təmsil edirdi. Zərubbabilin vəfatından sonra Davudun nəslini təmsil olunmamışdı, buna görə də hakim mantıyası müstəsna şəkildə kahinlərə (müq. et. 1Mak. 12:6) və yerli ağsaqqallara (müq. et. Neh. 2:16; 5:7) qalmışdı.
- C. Məhkəmə qərarlarında kahinlərin rolu ellinist dövründə Diodorus tərəfindən, 40:3:4-5-də yazılmışdır.
- D. Hökumətdə kahinlərin rolu Selevki dövründə davam etmişdir. İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 12.138-142-də III "Böyük" Antioxdan (b.e.ə. 223-187-ci illər) sitat gətirir.
- E. İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi" 13.10.5-6; 13.15.5-ə görə, kahinlərin bu hakimiyyəti Makkavey dövründə davam etmişdir.
- F. Roma dövründə Suriya valisi (b.e.ə. 57-55-ci illərdə Qabiniy) beş regional "Sinedrion" yaratmışdır (müq. et. İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi" 14.5.4; və "Yəhudi Müharibələri" 1.8.5), amma bunlar daha sonra Roma tərəfindən ləğv olunmuşdur (b.e.ə. 47-ci il).
- G. Sinedrion Hirod ilə siyasi münaqişəyə girmişdir ("Qədim yəhudi tarixi" 14.9.3-5) və b.e.ə. 37-ci ildə Hirod Sinedriona cavab zərbəsi endirərək ali məhkəmənin çoxunu öldürmüşdür (müq. et. İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi" 14.9.4; 15.1.2).
- H. Romalı prokuratorların dövründə (yəni b.e. 6-66-cı illərdə), İosif Flaviyin bildirdiyinə görə (müq. et. "Qədim yəhudi tarixi" 20.200,251) Sinedrion yenidən xeyli güclənmiş və təsirli olmuşdur (müq. et. Mark 14:55). Əhdi-Cədidə təsvir olunan üç məhkəmədə Sinedrion, Baş Kahinin ailəsinin rəhbərliyində hökm çıxarır.
 1. İsanın məhkəməsi (müq. et. Mark 14:53-15:1; Yəh. 18:12-23,28-32)
 2. Peter və Yəhya (müq. et. Həv. 4:3-6)
 3. Paul (müq. et. Həv. 22:25-30)
- İ. Yəhudilər b.e. 66-cı ildə üsyan qaldırandan sonra romalı yəhudi cəmiyyətini və 70-ci ildə Yerusəlimi dağıtmışlar. Sinedrion həmişəlik buraxılmışdır, lakin Yavnedəki fariseylər ali məhkəməni (*Beyt Din*) yəhudiliyin dini həyatında (mülki və siyasi həyatında deyil) yenidən bərqərar etməyə çalışmışlar.

IV. Üzvlük

- A. Müqəddəs Kitabda Yerusəlimdəki ali məhkəmədən ilk dəfə 2Saln. 19:8-11-də bəhs olunur. Bu məhkəmə

1. levililərdən
 2. kahinlərdən
 3. ailə başçılarından (ağsaqqallar, müq. et. 1Mak. 14:20; 2Mak. 4:44) ibarət idi.
- B. Makkavey dövründə bu məhkəmədə (1) sadukey kahin ailələri və (2) yerli əsilzadələr (müq. et. 1Mak. 7:33; 11:23; 14:28) üstünlük təşkil edirdi. Bu dövrün sonrakı hissəsində "ilahiyatçılar" (Musanın Qanunu üzrə hüquqşünaslar, qayda olaraq fariseylər) da ona qoşulmuşdu (böyük ehtimalla, Aleksandr Yannayın arvadı Şalomit tərəfindən, b.e.ə. 76-67-ci illər). Hətta deyilənə görə, o qadın fariseylərin hakim qrup olmasına kömək etmişdir (müq. et. İosif Flaviy "Yəhudi Müharibələri" 1.5.2).
- C. İsanın dövrünə qədər bu məhkəmə
1. baş kahininlərin ailələri
 2. dövlətli ailələrdən gələn yerli adamlardan
 3. ilahiyatçılardan (müq. et. Luka 19:47) ibarət idi.

V. İstifadə olunmuş mənbələr

- A. "İsa və Müjdələr lüğəti" (*Dictionary of Jesus and the Gospels*, IVP), ss. 728-732
- B. "Zondervanın şəkilli Müqəddəs Kitab ensiklopediyası" (*The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*), Cild 5, ss. 268-273
- C. "Yeni Şaf-Hertsoq dini biliklər ensiklopediyası" (*The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*), Cild 10, ss. 203-204
- D. "Şərhcinin Müqəddəs Kitab lüğəti" (*The Interpreter's Dictionary of the Bible*), Cild 4, ss. 214-218
- E. "İudaika ensiklopediyası" (*Encyclopedia Judaica*), Cild 14, ss. 836-839

4:6 "Xanan" Yunanca adı Xannas; İosif Flaviy onu Xannanos (Yoxanan) olaraq adlandırır. Bu ad, göründüyü kimi, ibrnicə "rəhmli" və ya "lütfkar" (*xānān*, BDB 336) sözündən törəyir.

Əhdi-Ətiqədə baş kahinlik xidməti ömürlük idi və baş kahin mütləq Harunun soyundan gəlməli idi. Lakin romalılar bu xidməti bir levili ailəsinin pulla satın aldığı bir siyasi vəzifəyə döndərmişdilər. Baş kahin məbədin Qadınlar həyatindəki ticarətə nəzarət edirdi. İsa məbədi təmizləməsi ilə bu ailəni qəzəbləndirmişdir.

İosif Flaviyə əsasən, Xanan b.e. 6-14-cü illərdə baş kahin idi. Suriya valisi Kviriini tərəfindən vəzifəsinə təyin olunmuş, Valeri Qrat tərəfindən vəzifəsindən uzaqlaşdırılmışdır. Onu qohumları (5 oğlu və 1 nəvəsi) əvəz etmişlər. Onun birbaşa xələfi, kürəkəni Qayafa olmuşdur (b.e. 18-36; bax: Yəh. 18:13). Bu vəzifənin əsl qüdrəti, Xananın əlində idi. Yəhyanın yazdığına görə, İsanı ilk əvvəl məhz Xananın yanına aparıblar (bax: Yəh. 18:13,19-22).

▣ **"Qayafa"** Onu baş kahin vəzifəsinə Yəhudeya valisi Valeri Qrat təyin etmişdir (müq. et. D əlyazması, *Tōnathas*, müq. et. NEB, NJB), b.e. 18-36-cı illər.

▣ **"Yəhya"** Ehtimal ki, İosif Flaviyin bildirdiyinə görə, Xananın oğullarından b.e. 36-cı ildə Qayafadan sonra baş kahin olan "Yonatan" nəzərdə tutulur. Ancaq UBS⁴ *Tōannēs* (yəni Yəhya) adını "A" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (tam əminlik); REB variantında da "Yəhya" deyilir.

▣ **"İsgəndər"** Bu adam haqqında heç bir məlumat yoxdur, ancaq o, Yəhya kimi, yəqin ki Xananın ailəsindən idi və ya sadukey partiyasının aparıcı üzvlərindən biri idi.

4:7 "Peterlə Yəhyanı onların qarşısına gətirib" Sinedrionun üzvləri platformada yarı dairə şəklində oturardı.

▣ **"soruşdular"** Bu feil bitməmiş tərzdədir və (1) keçmiş zamanda davamlı hərəkəti yaxud (2) bir hərəkətin başlanğıcını bildirir.

▣ **"hansı qüdrətlə, kimin adı ilə"** Onlar bu şafanın sehrbazlıq işi olduğuna eyham etmişlər (müq. et. Həv. 19:13). İsanın başına da eyni oyunu gətirməyə çalışmışdılar (müq. et. Luka 11:14-26; Mark 3:20-30). Möcüzələri inkar etmək mümkün deyil idi, buna görə onlar bu qüdrətin üsuluna və ya mənbəyinə kölgə atmağa cəhd edirdilər.

4:8 "Müqəddəs Ruhla dolub" Ruh, həvarilərin hikmətinin və cəsarətinin mənbəyi idi (müq. et. Luka 12:11-12; 21:12-15). Unutmayın ki, bunu deyən adam bir neçə gün ondan əvvəl qorxudan Rəbbi inkar etmişdi (müq. et. Həv. 4:13). Peterin "dolduğuna" diqqət yetirin (müq. et. Həv. 2:4; 4:8,31). Gördüyümüz kimi, Peter təkrar-təkrar Ruhla dolurdu (müq. et. Ef. 5:18). Həv. 5:17-dəki ətraflı qeydə bax.

4:9 "Əgər... çəkiliriksə" Bu, birinci sinif şərt cümləsidir, yəni deyilənin müəllifin nöqtəyi-nəzərindən doğru olduğunu güman edən bir ifadədir.

▣ **"Əgər bu gün... sorğu-suala çəkiliriksə"** Bu yunan sözünün hərfi mənası "məhkəmə tərəfindən müayinə edilmiş"dir (müq. et. Həv. 12:19; 24:8; 28:18; Luka 23:14). Bu söz, Paulun öyrətdiklərinin doğru olub-olmadığını anlamaq üçün Müqəddəs Yazıları araşırıran veriyalı yəhudilər haqqında da işlənmişdir (müq. et. Həv. 17:11).

▣ **"bir xəstəyə etdiyimiz yaxşılığa"** Peter, heyrətamiz şəfa və mərhəmət möcüzəsinə qarşı bu qədər düşməncə mühihdə rəsmi məhkəmənin keçirilməsinin qeyri-münasib olduğunu deyirdi. Onlar gərək bunun əvəzində Allaha həmd edəydilər!

▣ **"sağalmasına"** Bu, bitmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır və tam sağlamlığı, o adamın tamamilə sağalmasını bildirir.

4:10 "hamınız, bütün İsrail xalqı bilsin" Bu, bitmiş zaman məlum növ əmr şəklidir. Ruh Peterə cəsarət vermişdir. Peter məhkəmədən qorxmur. O rəhbərlər Məsihi qəbrin içində tutmağa qadir deyil idi və onların önündə dayanan adamın şəfa tapmış olduğunu inkar edə bilmirlər!

▣ **"Nazaretli İsa Məsihin adı ilə"** Peter onların sualına cavabən möcüzənin konkret necə baş verdiyini bildirir. Bax: Həv. 2:22, XÜSUSİ MÖVZU: "NAZARETLİ İSA".

▣ **"sizin çarmıxa çəkdiyiniz"** Bu, açıq-aşkar həqiqət idi. İsanın edam edilməsi üçün aranı qızırdıranlar onlar idi. Həv. 4:11-dəki "Siz" sözünə diqqət yetirin; bu söz də onların təqsirini bildirir.

▣ **"Allahın ölümlər arasından diriltiyi"** Əhdi-Cədidə əsasən, Müqəddəs Üçlüyün hər üç Şəxsi İsanın dirilməsində fəal iştirak edib.

1. Ruh, Rom. 8:11

2. İsa, Yəh. 2:19-22; 10:17-18

3. Ata, Həv. 2:24,32; 3:15,26; 4:10; 5:30; 10:40; 13:30,33,34,37; 17:31; Rom. 6:4,9

İsanın dirilməsi, həyatının və Allah haqqında öyrətdiyi təlimin həqiqət olduğunu və həmçinin Atanın Onun əvəzedici ölümünü tam qəbul etdiyini təsdiq etmişdir. Bu, *Keriqma*-nın (yəni Həvarilərin İşlərindəki vəzlərin, bax: Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzu) ən mühüm cəhəti idi.

▣ **"bu adam... qarşınızda sağlam durub"** burada "durmaq" sözü üzərində kəlmə oyunu vardır. Şikəst adam ayağa durur və onların qarşısında durur.

4:11 Bu, Zəb. 118:22-dən bir sitatdır, lakin həmin sitat nə masoret mətnindən nə də Septuaqintadandır (müq. et. Ef. 2:20; 1Pet. 2:4 və sonrakı ayələr). Mark 12:10-da və Luka 20:17-də İsa bu ayəni Özünə aid edir (Septuaqinta variantı). Bu ayə, İsrailin və dünyanın xilasını üçün Allahın əzəli planının (Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzuya bax) mərkəzində olan rədd edilmiş Məsih haqqındakı Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyinin yerinə yetməsinə işarə edir. O yəhudi başçıları üçün bu, sarsıdıcı bəyanat idi (müq. et. 1Tim. 2:5).

NASB	"əsas guşə daşı"
NKJV	"əsas guşədaşı"
NRSV, NJB	"guşədaşı"
TEV	"daşdır... hamıdan çox əhəmiyyətlidir"

XÜSUSİ MÖVZU: "GUŞƏDAŞI" (SPECIAL TOPIC: "CORNERSTONE")

I. Əhdi-Ətiqdə işlənməsi

- Yaxşı bünövrə üçün istifadə oluna biləcək bərk və möhkəm bir şey olaraq daş, YAHVE-ni təsvir etmək üçün işləndirdi (müq. et. Əyy. 38:6; Zəb. 18:2-də "qaya" üçün iki söz işlənir, BDB 700, 849).
- Sonradan o Məsihin bir adı olmuşdur (müq. et. Yar. 49:24; Zəb. 118:22; Yeş. 28:16).
- "Daş" və ya "qaya" sözləri YAHVE-nin Məsih vasitəsilə həyata keçirdiyi mühakiməni təmsil etmişdir (müq. et. Yeş. 8:16 [BDB 6 İNŞA ETMƏK BDB 103]; Dan. 2:34-35,44-45 [BDB 1078]).
- Bu, Müqəddəs Kitabda bir metafora olmuşdur (xüsusilə Yeş. 28:16).
 - təməl daşı, ən birinci qoyulan və binanın bütün guşələri üçün əsas olan daş "guşədaşı" olaraq adlandırılmışdır
 - bu həmçinin son olaraq qoyulan və divarları tutan "təpədaşı"na (ibranicə *roş*, yəni baş sözümdən) aid ola bilər (müq. et. Zək. 4:7; Ef. 2:20,21)
 - giriş tağının orta yerinə qoyulan və bütün divarın ağırlığını tutan "açar daş"a da aid ola bilər

II. Əhdi-Cədidə işlənməsi

- İsa Özümdən danışarkən dəfələrlə 118-ci məzmurdan sitat gətirmişdir (müq. et. Mat. 21:41-46; Mark 12:10-11; Luka 20:17)
- Paul YAHVE-nin sədaqətsiz, asi İsraili rədd etməsi ilə bağlı olaraq 118-ci məzmurdan istifadə edir (müq. et. Rom. 9:33)
- Paul Ef. 2:20-22-də Məsihə aid olaraq "guşədaşı" anlayışından istifadə edir
- Peter 1Pet. 2:1-10-da İsayə dair bu anlayışdan istifadə edir. İsa guşədaşıdır, imanlılar da diri daşlardır (imanlılar məbədə bənzəyirlər, müq. et. 1Kor. 6:19), İsanın üzərində qurulurlar (İsa yeni Məbəddir, müq. et. Mark 14:58; Mat. 12:6; Yəh. 2:19-20). Yəhudilər İsa Məsihi rədd etməklə əslində öz ümidlərinin təməlini rədd etmiş olurlar.

III. Teoloji bəyanatlar

- YAHVE Davudun/Süleymanın məbəəd inşa etməsinə icazə vermişdir. O onlara demişdir ki, əhdə sadıq qalsalar onlara xeyir-dua verəcək və onlarla birlikdə olacaq (müq. et. 2Şam. 7), əks halda isə məbəəd darmadağın olacaq (müq. et. 1Pad. 9:1-9)!
- Rabbilik yəhudiliyi formalar və dini mərasimlər üzərində fokuslaşır, imanın şəxsi cəhətinə əhəmiyyət vermirdi (müq. et. Yer. 31:31-34; Yez. 36:22-38). Allah Öz surətində yaratdığı məxluqlarla (müq. et. Yar. 1:26-27) gündəlik, şəxsi, müqəddəs münasibətdə olmaq istəyir. Luka 20:17-18-də, Mat. 5:20-də olduğu kimi, yəhudiliyə qarşı qorxunc mühakimə sözləri elan olunur.
- İsa Öz bədəni haqqında məbəəd obrazı kimi danışdı (müq. et. Yəh. 2:19-22). Bu obraz, insanın YAHVE ilə münasibətinin təməli olaraq İsayə Məsih kimi iman etməsi anlayışını davam etdirir və genişləndir (Yəh. 14:6; 1Yəh. 5:10-12).
- Xilas, insanlarda zədələnmiş olan ilahi surətin bərpa olunması (Yar. 1:26-27 və 3-cü fəsil) üçün nəzərdə tutulmuşdur, belə ki, Allahla ünsiyyət mümkün olsun. Məsihciliyin məqsədi indidən Məsihə bənzəməkdir. İmanlılar diri daşlar (Məsihin təməli üzərində, Onun nümunəsi ilə inşa edilən kiçik məbədlər) olmalıdırlar.
- İsa, imanımızın təməli və təpədaşıdır (Alfa və Omega), eyni zamanda büdrəmə və yıxılma daşdır (Yeş. 28:16). İsadan yan keçmək, hər şeyi itirmək deməkdir. Burada neytrallıq qeyri-mümkündür!

4:12 "Ondan başqa heç kimdə xilas yoxdur" Burada güclü bir ikili inkar vardır. İbrahimdə yaxud Musada xilas yoxdur (müq. et. Yəh. 14:6; 1Tim. 2:5; 1Yəh. 5:10-12). Necə də sarsıdıcı bəyanatdır! Şübhəsiz, İsa inanırdı ki, yalnız Onunla şəxsi münasibət vasitəsilə Allahı tanımaq mümkündür. Peter yəhudi başçılarına bu həqiqəti cəsarətlə elan edir. Buna çox vaxt məsihçiliyin müstəsnağının skandalı deyilmişdir. Orta yer yoxdur! Ya bu söz həqiqətdir, ya da məsihçilik yalandır!

▣ **"səma altında biz insanlara verilən başqa bir ad yoxdur"** "Verilən" feli sifəti bitmiş zaman məchul növdədir. Allah belə qərar vermişdir! İsa, bəşəriyyətin mənəvi ehtiyaclarına Allahın cavabıdır. "B" planı yoxdur! Məsihçiliyin müstəsnağ iddiaları mövzusunda yaxşı kitab üçün bax: H.A. Netlend, "Ahəngsiz səslər: dini plüralizm və həqiqət məsələsi" (H. A. Netland, *Dissonant Voices: Religious Pluralism and the Question of Truth*).

▣ **"biz insanlara"** Ümumbəşəri elementə diqqət yetirin (müq. et. Yəh. 3:16; 1Tim. 2:4; 2Pet. 3:9).

▣ **"ki, onun vasitəsilə xilas olaq"** Burada iki feil işlənmişdir:

1. *dei*, indiki zaman məlum növ xəbər forması, "bizə gərəkdir" (*dei* haqqında ətraflı qeyd Həv. 1:16-da verilmişdir)
2. *sōthēnai*, "xilas olmaq" mənasına gələn *sōzō* sözünün aorist məchul növ infinitivi

"Xilas" sözü Əhdi-Cədidə iki mənada işlənir.

1. fiziki xilas (Əhdi-Ətiqdəki mənası, müq. et. Mat. 9:22; Mark 6:56; Luka 1:71; 6:9; 7:50; Həv. 27:20,31; Yaq. 1:21; 2:14; 4:12; 5:20)
2. ruhani xilas (Əhdi-Cədidə uyğun mənə, müq. et. Luka 19:10; Həv. 2:21,40,47; 11:14; 15:11; 16:30-31)

Şikəst adam hər ikisini yaşamışdır. Dini rəhbərlərin qəbul edilmək və bağışlanmaq üçün yeganə ümidləri İsayə inanmaq idi! İnsanlar xilas olmalıdır (müq. et. Rom. 1:18-3:20) və İsa xilasa aparan yeganə yoldur (müq. et. Rom. 3:21-31). Həv. 4:12-də Əhdi-Ətiqdən gətirilmiş sitat İsanın həmişə Allahın planında olduğunu göstərir (müq. et. Yeş. 8:14-15; 28:14-19; 52:13-53:12).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 4:13-22

¹³Onlar Peter və Yəhyanın cəsarətini görəndə, onların savadsız, sadə insanlar olduğunu biləndə heyrətə düşdülər, amma tanıdılar ki, onlar İsa ilə birgə olmuşdular. ¹⁴Şəfa tapan adam Peter və Yəhya ilə birgə onların gözləri qarşısında durmuşdu, buna görə onların əleyhinə heç nə deyə bilmədilər. ¹⁵Ali Şuranın üzvləri onlara bayıra çıxmağı əmr edəndən sonra aralarında müzakirəyə başlayıb ¹⁶dedilər: «Bu adamlara nə edək? Bütün Yerusəlim əhalisinə aydın olub ki, bu adamların əli ilə əhəmiyyətli bir əlamət göstərilib və biz bunu dana bilmərik. ¹⁷Amma bu xəbərin xalq arasında daha çox yayılmasının qarşısını almaq üçün onlara hədə-qorxu gələk ki, bundan sonra bu Adı çəkib heç kimə heç nə deməsinlər». ¹⁸Beləcə onları çağırub əmr verdilər ki, İsanın adını bəyan etmək və bu adla hər hansı bir təlim öyrətmək qadağandır. ¹⁹Lakin Peterlə Yəhya cavab verib dedilər: «Özünüz qərar verin, Allaha deyil, sizə qulaq asmaq Allahın gözündə nə qədər doğrudur? ²⁰Axı eşidib-gördüklərimizi deməyə bilmərik». ²¹Ali Şuranın üzvləri onlara cəza vermək üçün imkan tapa bilmədiklərinə görə onları bir daha hədələyəndən sonra azadlığa buraxdılar. Çünki bütün xalq baş verən hadisəyə görə Allahı izzətləndirdi. ²²Bu əlamət vasitəsilə sağalan adamın qırxdan artıq yaşı var idi.

4:13 "cəsarətini" Bax: Həv. 4:29-dəki Xüsusi mövzu: "Cəsarət (*parrhēsia*)".

▣ **"savadsız"** Burada işlənən *agrammatos*, alfa prefiksi ilə "yazma" sözündən ibarətdir. Bu onu bildirə bilir ki, onlar,

1. cahil və ya təhsilsiz idi (müq. et. Moulton və Milliyanın "Lügət"i - Moulton, Milligan, *Vocabulary*, s. 6)
2. rəbbinik məktəblərdə təhsil görməmişdilər (müq. et. A.T. Robertson, "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri" [A. T. Robertson, *Word Pictures in the Greek New Testament*], Cild 3, s. 52 və Louw və Naydanın "Lügət"i [Louw and Nida, *Lexicon*], Cild 1, s. 328)

▣ **"sadə"** Bu söz, *idiōtēs*, adətən "dünyəvi" yaxud "müəyyən sahədə təlim almamış" olaraq tərcümə olunur. Başlanğıcda o, bir rəhbərdən və ya sözçüdən fərqli olaraq adi insanı bildirirdi. Zamanla bir qrupun üzvündən fərqli olaraq o qrupdan kənarada olan adama dair işlənməyə başlamışdır (müq. et. 1Kor. 14:16,23-24; 2Kor. 11:6). Müxtəlif ingiliscə tərcümələrdə bu ifadənin necə tərcümə edildiyinə diqqət yetirin.

NASB, NKJV	"savadsız və təhsilsiz adamlar"
NRSV	"təhsilsiz və sadə adamlar"
TEV	"təhsil almamış sadə insanlar"
NJB	"təhsilsiz dünyəvilər"

▣ **"heyrotə düşdülər"** Bu, bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasıdır (bundan sonrakı iki feil olduğu kimi). Bunlar ya hərəkətin başlanğıcını, ya da keçmiş zamanda təkrarlanan hərəkəti bildirir (xəbər forması). Luka bu sözdən tez-tez istifadə edir (Luka Müjdəsində və Həvarilərin İşlərində 18 dəfə); bu sözün adətən, amma həmişə deyil, müsbət mənə çaları vardır (müq. et. Luka 11:38; 20:26; Həv. 4:13; 13:41).

▣ **"tanıdılar ki, onlar İsa ilə birgə olmuşdular"** Bu, əslində, bir iltifat idi. İsa da rəbbinik məktəblərdə oxumamışdı, lakin Əhdi-Ətiqi əla bilirdi. Bütün uşaqlar kimi (və Peter və Yəhya kimi) İsa da sinaqoq məktəbinə getmişdir (oraya bütün uşaqlar mütləq gedirdi).

Bu rəhbərlər Peter və Yəhyanın cəsəətini və qüdrətini tanımışlar. Bunları İsa da görmüşdülər.

4:14 O şikəst adamı hamı bilirdi, çünki o hər gün məbədin qapısında otururdu. Lakin o artıq oturmurdu! Məbəddəki izdiham da bunu inkar edə bilmirdi (müq. et. Həv. 4:16,22).

4:15 Onların üçünə bayıra çıxmağı əmr ediblər, özləri mümkün variantları müzakirə edib inkar və yalan strategiyalarını qurmuşlar (müq. et. Həv. 4:17-18).

4:17-18 Onların planı belə idi! İsa haqqında danışmaqdan və insanlara Onun adı ilə kömək etməkdən əl çəkin! Bəs şəfaya görə Allaha həmd edən o insanların hamısı necə olub (müq. et. Həv. 3:8-9; 4:16)?

4:19 "nə qədər doğrudur?" Hərfi tərcüməsi "əgər doğrudursa". Bu, gerçəkliyi bildirmək deyil, düşündürmək məqsədilə istifadə olunan birinci sinif şərt cümləsidir. Peter və Yəhya onların əmrlərini keçərli saymamışlar (müq. et. Həv. 5:28).

▣ **"doğru"** Bax: Həv. 3:14, XÜSUSİ MÖVZU: "SALEHLİK".

▣ **"Özünüz qərar verin"** Bu, aorist məlum növ əmr şəklidir. Bu rəhbərlər öz sözləri, niyyətləri və hərəkətləri ilə özlərini mühakimə etmişlər.

4:20 Peter və Yəhya yaşadıklarının inkar edə bilməyəcəklərini və paylaşmaqdan əl çəkməyəcəklərini deyirlər!

4:21 "onları bir daha hədələyəndən sonra" Maraqlıdır, onları konkret olaraq nə ilə hədələyiblər? İsa ölümdən dirilmişdi. Bu adam da yatağından qaldırılmışdı. bu rəhbərlər Peterlə Yəhyaya nə etmək niyyətində idi?

▣ **"onlara cəza vermək üçün imkan tapa bilmədiklərinə görə"** Ehtimal ki, Lukanın bu kitabı yazmaqda məqsədlərindən biri bu idi. Məsihçilik Roma və ya Yerusəlimin sülhü üçün təhdid təşkil etmirdi. Sinedrion belə məsihçi rəhbərlərini məhkum etmək üçün heç bir əsas tapa bilmirdi.

▣ **"bütün xalq"** Yerusəlimdəki hadisələrin şahidləri erkən imanlılar cəmiyyətinə ehtiramla yanaşırdı (müq. et. Həv. 2:47). Məsihçilərin şöhrəti yəhudi başçıları üçün təhdid idi (müq. et. Həv. 5:13,26).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 4:23-31

²³Azadlığa buraxılan Peter və Yəhya öz yoldaşlarının yanına gəlib başçı kahinlərlə ağsaqqalların sözlərini onlara çatdırdılar. ²⁴Yoldaşları bunu eşidərkən bir nəfər kimi Allaha nida etdilər: «Ey Pərvərdigarımız, yeri, göyü, dənizi və bunların içindəki hər şeyi yaradan Sənsən. ²⁵Müqəddəs Ruh vasitəsilə Öz qulun atamız Davudun dili ilə belə dedin:

“Nə üçün millətlər belə hirsələnir,
Ümmətlər boş şeylər düşünür?

²⁶Dünya şahları yığışır,
Hökmdarlar Rəbbə və Onun məsh etdiyinə qarşı birləşir”.

²⁷Həqiqətən, Hirod və Ponti Pilat başqa millətlər və İsrail xalqı ilə birlikdə Sənin məsh etdiyin müqəddəs Qulun İsanın əleyhinə bu şəhərdə toplaşdı ki, ²⁸Sənin əvvəldən qərar verdiyin, Sənin əlində və niyyətində olan şeyləri həyata keçirsin. ²⁹İndi, ya Rəbb, onların etdikləri hədə-qorxuya bax! Biz qullarına güc ver ki, Sənin sözlərini tam cəsarətlə yayaq. ³⁰Xəstələri sağaltmaq üçün əlini uzat və müqəddəs Qulun İsanın adı ilə əlamətlər və xariqələr göstər». ³¹Onlar dualarını qurtaran kimi toplandıqları yer lərzəyə gəldi və onların hamısı Müqəddəs Ruhla dolub Allahın kəlamını cəsarətlə yaymağa başladı.

4:23 Onlar şagirdlərlə görüşmək üçün yuxarı otağa qayıtmışlar.

4:24 "bir nəfər kimi" Ürək və fikir birliyi erkən imanlılar cəmiyyəti üçün səciyyəvi idi (müq. et. Həv. 1:14; 2:46; 4:24; 5:12; 15:25). Bir məqsəddə birləşən imanlılar vəhdət ab-havasında ruhani qüdrətlə hərəkət edə bilirlər.

▣ **"Pərvərdigarımız"** Burada yunanca *despota* sözü işlənib; bizim "despot" sözü müqəddəs məhz bundan törəyib. Tam hakimiyyətə malik şəxs mənasına gələn bu söz burada Ata Allahı bildirir (müq. et. Luka 2:29 və Vəhy 6:10). Bəzi yerlərdə o İsanı da bildirir (müq. et. 2 Pet. 2:1 və Yəhuda 4).

▣ **"yeri, göyü, dənizi və bunların içindəki hər şeyi yaradan Sənsən"** Bu, Çix. 20:11-ə istinad ola bilər. Bu ayə həmçinin Həv. 14:15-də sitat gətirilir və bu həqiqət Həv. 17:24-də deyilir. YAHVE Yaradandır!

4:25 Bu ayənin ilk hissəsinin müxtəlif variantları vardır. Ən qədim əlyazmalar P⁷⁴, K, A və B-də aydın olmayan variant vardır. Sözlər dəqiq bilinməsə də, mətnin mənası açıq-aşkardır. Problemlə bağlı fərziyyələr barədə ətraflı məlumat üçün bax: Bryus M. Metsqer, "Yunanca Əhdi-Cədidin mətnşünaslıq baxımından şərh" (Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*) ss. 321-323.

▣ **"Müqəddəs Ruh vasitəsilə Öz qulun atamız Davudun dili ilə"** Burada Əhdi-Ətiqin Allahdan ilham almış olması təsdiq olunur (müq. et. Mat. 5:17-19). Zəb. 2:1-2-nin Septuaqinta versiyası sitat gətirilir (bu məzmur Məsihin Padşahlığından bəhs edir). Məsihçilik yeni bir şey deyil, Əhdi-Ətiqin tamamlanmasıdır (müq. et. Mat. 5:17-48). Dünyanın qarşı durması gözlənilir, lakin eyni zamanda YAHVE-nin qələbəsi də gözlənilir.

4:25-26 "millətlər... ümmətlər... dünya şahları... hökmdarlar" Şagirdlər elə bil "hökmdarlar" sözünü rabbinik əlaqələndirmə üsulu ilə nəzərdən keçirirlər. Bir anlamda Sinedriona *Qoyim* (yəni başqa millətlər) deyirlər və yaxud, ən azından, Əhdi-Ətiqdəki bu isimləri o günlərdə İsanın məhkəməsində və Onu çarmıxa çəkdirməkdə iştirak edən qruplar (Pilat, Hirod, Sinedrion və yəhudi izdihamı) ilə əlaqələndirirlər.

▣ **"hirsələnir"** Hərfi tərcümədə "burnunu finxırır". Bu söz çox böyük təkəbbürü bildirir.

4:26 "Rəbbə və Onun məsh etdiyinə" YAHVE-dən və Məsihdən birlikdə bəhs edildiyinə diqqət yetirin. Onların Zəb. 110:1-i sitat gətirmədiklərinə təəccüblənirəm.

Tək Allaha inanmaq (Həv. 2:39-dəki Xüsusi mövzuya bax) və eyni zamanda Məsihin tam ilahiliyini və Ruhun şəxsiyyətini təsdiq etmək (müq. et. Həv. 4:25, bax: Həv. 2:32-dəki Xüsusi mövzu) necə çətinindir! Lakin bu əzəli, ilahi üç şəxsin adları, Əhdi-Cədidə bir neçə dəfə bir yerdə çəkilir. Unutmayaq ki, Luka istisna olmaqla

bütün Əhdi-Cədid müəllifləri tək Allaha iman edən yəhudi məsihçiləri idi. Allahın üç şəxsə bir olduğunu (Müjdəni) təsdiq etmələri üçün fəvqəladə bir səbəb lazım idi. Bax: Həv. 2:32, XÜSUSİ MÖVZU: "ÜÇLÜK".

4:27 "Sənin məsh etdiyin müqəddəs Qulun İsa" Məsihin bu titullarına diqqət yetirin.

1. müqəddəs (müq. et. Həv. 3:14; 4:30)
2. qul (*pais*, müq. et. Həv. 3:13,26; 4:25,27,30. Həv. 3:13-dəki qeydə bax)
3. məsh etdiyi (*chriō*, "Xristos", yəni Məsih, sözü bundan törəmişdir, müq. et. Luka 4:18; Həv. 4:27; 10:38)

Bu ayədə İsanın YAHVE tərəfindən necə göndərildiyi və səlahiyyətlə təmin edildiyi bildirilir. İsa, Allahın əzəli xilas və bərpa planı və üsuludur (müq. et. Həv. 4:28, bax: Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzu).

XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS KİTABDA MƏSH (BDB 603)" (SPECIAL TOPIC: ANOINTING IN THE BIBLE (BDB 603))

- A. Gözəllik məqsədilə istifadə olunur (BDB 691 I. müq. et. Qan. 28:40; Rut 3:3; 2Şam. 12:20; 14:2; 2Saln. 28:15; Dan. 10:3; Mik. 6:15)
- B. Qonaqlar üçün istifadə olunur (BDB 206, müq. et. Zəb. 23:5; Luka 7:38,46; Yəh. 11:2)
- C. Şəfa üçün istifadə olunur (BDB 602, müq. et. Yeş. 61:1; Mark 6:13; Luka 10:34; Yaq. 5:14) [Yez. 16:9-da gigiyena ilə bağlı mənada işlənir]
- D. Dəfnə hazırlıq üçün istifadə olunur (müq. et. Mark 16:1; Yəh. 12:3,7; 19:39-40; qeyd et: 2Saln. 16:14, lakin "məsh etmək/çəkmək" FEİLİ olmadan)
- E. Dini mənada istifadə olunur (bir əşya haqqında, BDB 602, müq. et. Yar. 28:18; 31:13 [sütun]; Çıx. 29:36 [qurbangah]; Çıx. 30:26; 40:9-16; Lev. 8:10-13; Say. 7:1 [Müqəddəs məskən/çadır])
- F. Rəhbərlərin təyin edilməsi üçün istifadə
 1. Kahinlər
 - a. Harun (Çıx. 28:41; 29:7; 30:30)
 - b. Harunun oğulları (Çıx. 40:15; Lev. 7:36)
 - c. standart ifadə və ya ad (Say. 3:3; Lev. 16:32)
 2. Padşahlar
 - a. Allah tərəfindən (müq. et. 1Şam. 2:10; 2Şam. 12:7; 2Pad. 9:3,6,12; Zəb. 45:7; 89:20)
 - b. peyğəmbərlər tərəfindən (müq. et. 1Şam. 9:16; 10:1; 15:1,17; 16:3,12-13; 1Pad. 1:45; 19:15-16)
 - c. kahinlər tərəfindən (müq. et. 1Pad. 1:34,39; 2Pad. 11:12)
 - d. ağsaqqallar tərəfindən (müq. et. Hak. 9:8,15; 2Şam. 2:7; 5:3; 2Pad. 23:30)
 - e. Məsihi padşah kimi İsa haqqında (müq. et. Zəb. 2:2; Luka 4:18 [Yeş. 61:1]; Həv. 4:27; 10:38; İbr. 1:9 [Zəb. 45:7])
 - f. İsanın ardıcılıqları (müq. et. 2Kor. 1:21; 1Yəh. 2:20,27 [chrisma])
 3. bəlkə peyğəmbərlər (müq. et. 1Pad. 19:16; Yeş. 61:1)
 4. ilahi xilasın imansız vasitəçiləri
 - a. Padşah Kir (müq. et. Yeş. 45:1)
 - b. Sur padşahı (müq. et. Yez. 28:14, Eden bağı metaforaları)
 5. "Məsih" sözü/adı "məsh olunmuş Şəxs" deməkdir (BDB 603), müq. et. Zəb. 2:2; 89:38; 132:10 Həv. 10:38-də Allahın hər üç Şəxsinin məsh etmə işində iştirak etdiyini görürük. İsa məsh olunmuşdur (müq. et. Luka 4:18; Həv. 4:27; 10:38). Bu anlayış genişlədilərək bütün imanlılara şamil olmuşdur (müq. et. 1Yəh. 2:27). Məsh olunmuş bir Şəxs çoxlu məsh olunmuş şəxslərə çevrilmişdir! Bir Məsih əleyhdarı və çoxlu Məsih əleyhdarları haqqında da eyni şey söyləmək mümkündür (müq. et. 1Yəh. 2:18). Əhdi-Ətiqdə yağ çəkmək yolu ilə rəmzi məsh etmə aktı (müq. et. Çıx. 29:7; 30:25; 37:29) Allahın xüsusi tapşırıq üçün çağırıldığı və hazırlaşdırıldığı şəxslərə aiddir (yəni peyğəmbərlər, kahinlər və padşahlar). "Məsih" sözü, ibrani dilində "Allahın məsh etdiyi şəxs" mənasına gəlir və yunanca "Xristos" olaraq tərcümə olunur.

▣ **"İsanın əleyhinə bu şəhərdə toplaşdı"** Yerusəlimdə İsayə qarşı duranlar burada sadalanır.

1. Hirod, romalıların Fələstin hökmdarı olaraq təyin etdiyi edomlu adam (Aşağıdakı Xüsusi mövzuya bax)
2. Ponti Pilat, Fələstinin romalı başçısı (Həv. 3:13-dəki Xüsusi mövzuya bax)
3. Başqa millətlər – Roma ordusu və ya prozelit yəhudilər
4. "İsraill xalqı" – yəhudi başçıları, habelə Barnabanın buraxılmasını, İsanın isə çarmıxa çəkilməsini tələb edən yəhudi izdihamı

XÜSUSİ MÖVZU: "BÖYÜK HIRODUN AİLƏSİ" (SPECIAL TOPIC: THE FAMILY OF HEROD THE GREAT)

A. Böyük Hirod

1. Yəhudəya padşahı (b.e.ə. 37-4-cü illər), idumeyalı (Edomlu), siyasi oyun və Mark Antoniyin dəstəyi ilə b.e.ə. 40-cı ildə Roma senatı tərəfindən Fələstinin (Kənan) böyük hissəsi üzərində hökmdar olaraq təyin edilməyə müvəffəq olmuşdur.
2. Mat. 2:1-19-da və Luka 1:5-də adı çəkilmişdir
3. Oğulları
 - a. Hirod Filip (Şimon qızı Mariammedən)
 - (1) Hirodiyanın əri (b.e.ə. 4 – b.e. 34-cü illər)
 - (2) Mat. 14:3 və Mark 6:17-də adı çəkilmişdir
 - b. Hirod I Filip (Kleopatradan)
 - (1) Qalileya dənizinin şimalındakı və qərbindəki bölgələrin tetraxı (b.e.ə. 4 – b.e. 34-cü illər)
 - (2) Luka 3:1-də adı çəkilmişdir
 - c. Hirod Antipa
 - (1) Qalileya və Pereyanın tetraxı (b.e.ə. 4 – b.e. 39-cu illər)
 - (2) Mat. 14:1-12; Mark 6:14,29; Luka 3:1,19; 9:7-9; 13:31; 23:6-12,15; Həv. 4:27; 13:1-də adı çəkilmişdir
 - d. Arxelay, Hirod Etnarx
 - (1) Yəhudəya, Samariya və İdumeya hökmdarı (b.e.ə. 4 – b.e. 6-cı illər)
 - (2) Mat. 2:22-də adı çəkilmişdir
 - e. Aristobul (Mariammedən)
 - (1) Hirod I Aqrippanın atası olaraq adı çəkilmişdir; o,
 - (a) Yəhudəya padşahı idi (b.e. 37-44-cü illər)
 - (b) Həv. 12:1-24; 23:35-də adı çəkilmişdir
 - (i) Hirod II Aqrippa onun oğlu idi
- Şimali ərazinin tetraxı idi (b.e. 50-70-ci illər)
 - (ii) onun qızı Berniki idi
- qardaşının arvadı
- Həv. 25:13-26:32-də adı çəkilmişdir
 - (iii) onun qızı Drusilla idi
- Feliksin arvadı
- Həv. 24:24-də adı çəkilmişdir

B. Müqəddəs Kitabda Hirodlar haqqında deyilənlər

1. Mat. 14:1 və s.; Luka 3:1; 9:7; 13:31 və 23:7-də bəhs olunan Tetrax Hirod Böyük Hirodun oğlu idi. Böyük Hirodun vəfatından sonra padşahlığı oğulları arasında bölüşdürülmüşdür. Tetrax "dördü bir hissənin başçısı" deməkdir. Bu Hirod, "Hirod Antipa" olaraq tanınırdı; Antipa, "Antipater" in qısa formasıdır. O Qalileya və Pereyada hökmlərlik edirdi. Bu deməkdir ki, İsanın xidmətinin böyük hissəsi ikinci nəsil idumeyalı hökmdarın ərazisində keçmişdir.
2. Hirodiya Hirod Antipanın qardaşı Aristobulun qızı idi. O əvvəlcə Hirod Antipanın ögey qardaşı Filipin arvadı olmuşdu. Bu Filip, Qalileyanın şimalındakı ərazidə hökmlərlik edən Tetrax Filip

deyil idi, Romada yaşayan o biri qardaşı Filip idi. Hirodiyanın Filipdən bir qızı var idi. Hirod Antipa Romalı ziyarət edəndə, siyasətdə yüksəlməyə çalışan Hirodiya tərəfindən yoldan çıxarılmışdır. Belə ki, Hirod Antipa Nabateya şahzadəsi olan arvadını boşayıb, Filip boşayan Hirodiya ilə evlənmişdir. O həmçinin Hirod I Aqrippanın bacısı idi (müq. et. Həv. 12).

3. Hirodiyanın qızının adını, Şalomit, İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi"ndən (8:5:4) öyrənirik. O vaxt on iki - on yeddi yaşlarında olan Şalomitin anası tərəfindən idarə olunduğu aşkardır. Sonra o, Tetrarx Filipə ərə getmiş, amma tezliklə dul qalmışdır.
4. Vəftizçi Yəhyanın başı kəsildəndən təqribən on il sonra Hirod Antipa arvadı Hirodiyanın təhriki ilə padşah titulu əldə etmək ümidi ilə Romaya getmişdir, çünki Hirodiyanın qardaşı I Aqrippa o titulu almışdı. Lakin I Aqrippa Romaya göndərdiyi məktubda Antipanı Bərəkətli Hilaldan (Mesopotamiya) olan mənfur düşmənləri parflarla əlbir olmaqda ittiham etmişdir. Göründüyü kimi, imperator, I Aqrippaya inanmışdır, çünki Hirod Antipa arvadı Hirodiya ilə birlikdə İspaniyaya sürgün edilmişdir.
5. Əhdi-Cədidə bəhs olunan bu müxtəlif Hirodları belə yadda saxlamaq olar: Böyük Hirod Bet-Lexemdə körpələri qətl etmişdir; Hirod Antipa Vəftizçi Yəhyanı öldürmüşdür; Hirod I Aqrippa Həvari Yaqubu öldürmüşdür; Hirod II Aqrippa Həvarilərin İşlərində qeyd olunan Paulun vəzini eşitmişdir.

C. Böyük Hirodun ailəsi haqqında daha çox məlumat üçün İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi"nə bax.

4:28 "Sənin əvvəldən qərar verdiyin, Sənin əlində və niyyətində olan şeyləri" Hələ yaradılışdan əvvəl Allahın xilas planı var idi (müq. et. Mat. 25:34; Yəh. 17:24; Ef. 1:4; 1Pet. 1:20; Vəhy 13:8; Həv. 2:13; 3:18; 13:29). Məsihin bu düşmənləri yalnız Allahın niyyətində olanları etmişdilər. İsa ölmək üçün gəlmişdir (müq. et. Mark 10:45). Burada "əvvəlcədən qərar verdiyin" olaraq tərcümə olunmuş söz, "əvvəl" sözlü və "hüddud qoymaq" feilindən ibarət olan mürəkkəb sözdür (müq. et. Rom. 8:29,30; 1Kor. 2:7; Ef. 1:5,11).

Əhdi-Cədidə birmənalı şəkildə əvvəlcədən təyin olunmanı öyrədən mətnlər Rom. 8:28-30; Rom. 9; Ef. 1:3-14-dür. Bu mətnlərdə Allahın külli-ixtiyar olduğu açıq şəkildə vurğulanır. Allah hər şeyə, hətta bəşəriyyətin tarixinə tam nəzarət edir. Allahın əvvəlcədən təşkil olunmuş və zaman içində həyata keçirilən bir xilas planı vardır. Lakin bu plan ixtiyarı və ya seçici deyildir. Bu plan yalnız Allahın tam ixtiyarına və əvvəlcədən bilməsinə əsaslanmır, həmçinin Onun dəyişməyən xasiyyətinə: məhəbbətə, mərhəmətə və layiq olmayanlara verdiyi lütfə əsaslanır.

Biz öz qərbi (Amerika) fərdiyyətçiliyimiz və ya müjdəçi canfəşanlılığımız ilə bu ecazkar həqiqəti pozmamalıq üçün çox ehtiyatlı olmalıyıq. Biz həmçinin Avqustin ilə Pelagiy və kalvinizm ilə arminianizm arasındakı teoloji münaqişələrdə hər hansı tərəfi tutmaqdan özümüzü gözləməliyik.

Əvvəlcədən təyin olunma doktrini bəzi insanları Müjdədən kənarlaşdırmaqla Allahın məhəbbətini, lütfünü və mərhəmətini məhdudlaşdırmamalıdır. Əksinə, imanlıların dünyagörüşünü formalaşdıraraq onları möhkəmləndirməlidir. Allahın sevgisi bütün insanlar üçündür (müq. et. 1Tim. 2:4; 2Pet. 3:9). Allah hər şeyə nəzarət edir. Bizi Ondən kim və ya nə ayıra bilər (müq. et. Rom. 8:31-39)? Əvvəlcədən təyin olunma, həyata iki növ yaşamaqdan biridir. Allah bütün tarixə indiki zaman kimi baxır, insanlar isə zamana bağlıdırlar. Bizim baxışımız və zehni qabiliyyətlərimiz məhduddur. Allahın tam ixtiyarı və insanların azad iradəsi arasında heç ziddiyyət yoxdur. Bu bir əhdin qaydasıdır. Bu, Müqəddəs Kitabdən paradoksal, dialektik, gərgin cütlərdə verilən həqiqətlərin daha bir nümunəsidir. Müqəddəs Kitab doktrinləri bir neçə bucaqdan təqdim olunur və çox vaxt paradoksal görünür. Həqiqət zahirən bir-birinin əksi kimi görünən cütlərin balansıdır. Biz belə həqiqətlərdən yalnız birini seçərək gərginliyi azaltmamalıyıq. Müqəddəs Kitabdən heç bir həqiqəti ayrı bir doktrin olaraq təcrid etməməliyik.

Bunu da qeyd etmək vacibdir ki, seçilmənin məqsədi yalnız öləndən sonra cənnətə getmək deyil, indidən Məsihə bənzəməkdir (müq. et. Ef. 1:4; 2:10)! Biz "müqəddəs və qüsursuz" olmaq üçün seçilmişik. Allah bizi dəyişdirməyi seçir, belə ki başqaları bizdəki dəyişikliyi görüb Məsihə iman etsinlər. Əvvəlcədən təyin olunma şəxsi bir üstünlük deyil, əhddə bir məsuliyyətdir! Biz xidmət etmək üçün xilas olmuşuq! Həv. 2:47-dəki Xüsusi mövzuya bax.

4:29 "Sənin sözlərini... yayaq" Bu, indiki zaman məlum növ infinitividir. Burada davamlı cəsarət üçün dua (müq. et. Ef. 6:19 və Kol. 4:3) və ilahi ilhamın təsdiqlənməsi (müq. et. 2Tim. 3:15-17) yer alır.

NASB "tam arxayınlıqla"
NKJV, NRSV,
TEV "tam cəsarətlə"
NJB "tam qorxusuzluqla"

Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "CƏSARƏT (PARRHĒSIA)" (SPECIAL TOPIC: BOLDNESS (PARRHĒSIA))

Bu yunan sözü mürəkkəbdir: "hamı/bütün" (*pan*) və "nitq" (*rhēsis*). Nitqdə sərbəstlik və ya cəsarət çox vaxt qarşıdurma və ya rəddedilmə qarşısında cəsarət məna çalarına malik idi (müq. et. Yəh. 7:13; 1Sal. 2:2).

Yəhyanın yazılarında (13 dəfə işlənmişdir) bu söz çox vaxt xalqa açıqca elan etmək mənasını verir (müq. et. Yəh. 18:20, həmçinin Paulun yazılarında, Kol. 2:15). Lakin bəzən bu söz sadəcə olaraq "açıq/açıqca" deməkdir (müq. et. Yəh. 10:24; 11:14; 16:25,29).

İsa Ata haqqında, eləcə də Atanın planları və vədləri haqqında belə (cəsarətlə) danışdığı kimi, Həvarilərin İşlərində həvarilər də İsa haqqındakı xəbəri eynilə cəsarətlə elan edirlər (müq. et. Həv. 2:29; 4:13,29,31; 9:27-28; 13:46; 14:3; 18:26; 19:8; 26:26; 28:31). Paul həmçinin Müjdəni cəsarətlə elan edə bilsin (müq. et. Ef. 6:19; 1Sal. 2:2) və Müjdəni yaşaya bilsin (müq. et. Fil. 1:20) deyə özünə görə dua edilməsini xahiş edirdi.

Paulun Məsihə dair esxatoloji ümidi, indiki şəər dövründə Müjdəni yayması üçün ona cəsarət və əminlik verirdi (müq. et. 2Kor. 3:11-12). O həmçinin İsanın ardıcıllarının layiqli şəkildə hərəkət etməyinə əmin idi (müq. et. 2Kor. 7:4).

Bu sözün bir cəhəti daha vardır. İbranilərə Məktubda o, imanlının Məsihdə Allaha yaxınlaşmaq və müraciət etmək cəsarəti mənasında işlənmişdir (müq. et. İbr. 3:6; 4:16; 10:19,35). İmanlılar Oğul vasitəsilə Ata ilə yaxın münasibətə tam qəbul olunurlar (müq. et. 2Kor. 5:21)!

Əhdi-Cədidə bu söz bir neçə mənada işlənir.

1. cəsarət, arxayınlıq, əminlik
 - a. insanlarla bağlı (müq. et. Həv. 2:29; 4:13,31; 2Kor. 3:12; Ef. 6:19)
 - b. Allahla bağlı (müq. et. 1Yəh. 2:28; 3:21; 4:12; 5:14; İbr. 3:6; 4:16; 10:19)
2. açıq və ya aydın danışmaq (müq. et. Mark 8:32; Yəh. 7:4,13; 10:24; 11:14; 16:25; Həv. 28:31)
3. xalqa açıq danışmaq (müq. et. Yəh. 7:26; 11:54; 18:20)
4. əlaqəli forması (*parrhēsiazomai*), çətin vəziyyətdə cəsarətlə Müjdəni yaymaq mənasında işlənir (müq. et. Həv. 18:26; 19:8; Ef. 6:20; 1Sal. 2:2)

4:30 "Xəstələri sağaltmaq üçün əlini uzat" Bu antropomorfizm (Bax: Həv. 2:33-dəki Xüsusi mövzu), Allahın Öz mərhəmət və qüdrətini necə göstərdiyini təsvir edir. Əlamətlər, Müjdəni təsdiq etməyə xidmət edirdi. Müjdə onların ömürləri boyu sinaqoqlarda eşitdikləri təlimdən köklü şəkildə fərqlənirdi.

4:31 "toplandıqları yer lərzəyə gəldi" Allah, Əllinci Gün bayramında etdiyi kimi, bir daha Öz qüdrətini və hüzzurunu fiziki şəkildə nümayiş etdirməklə bu şahidləri ruhlandırılmışdır. Bu söz, yelkənli gəmiyə əsən küləyə dair işlənirdi.

▣ **"hamısı Müqəddəs Ruhla dolub"** Burada yenə hamının dolduğuna diqqət yetirin (müq. et. Həv. 2:4; 4:8,31; 9:17; 13:9,52, həmçinin Həv. 5:17-dəki ətraflı qeydə bax). Onlar Müjdəni cəsarətlə yaymaq üçün dolmuşlar. Həmçinin dillərdən bəhs edilmədiyini qeyd edək. Həvarilərin İşlərində bəhs edilən dillər, bir qayda olaraq, Müjdənin mədəni-milləti və/və ya coğrafi əngəlləri aşması kontekstində baş verən hadisədir.

▣ **"Allahın kəlamı"** "İyeronimin Müqəddəs Kitab şərhində"ndə (The Jerome Biblical Commentary, s. 180) bu ifadə haqqında yaxşı bir qeyd vardır: "Bu, Lukanın məsihi təlim mənasında ən çox işlətdiyi ifadədir (bax: Həv. 6:2,7; 8:14; 11:1; 13:5,7,44,46,48; 16:32; 17:13; 18:11). Bunun başqa variantarı, "Rəbbin kəlamı" (Həv. 8:25; 13:49; 15:35,36; 19:10,20; 20:35) və ya sadəcə "kəlam"dır (Həv. 4:29; 6:4; 8:4; 10:44; 11:19; 14:25; 16:6)."

İmana dair əsas sual budur: "Əhdi-Cədidə təqdim olunan Müjdə Allahın kəlamıdır mı?" Ruhun verdiyi imanın cavabı "Bəli"dir!!!

▣ **"cəsərlə"** Bax: Həv. 4:29-dakı Xüsusi mövzu.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 4:32-35

³²İmanlıların hamısı canbir qəlbə idi. Heç kim öz əmlakına «bu mənimdir» demir, bütün əmlaklarından birgə istifadə edirdi. ³³Həvarilər Rəbb İsanın dirilməsi barədə böyük qüdrətlə şəhadət edirdilər və hamısının üzərinə bol-bol lütf ehsan olunurdu. ³⁴Onların arasında heç kim yoxsul deyildi. Çünki onların arasında torpaq və ev sahibi olanlar mülkünü satıb pulunu gətirər, ³⁵həvarilərin ixtiyarına verərdi. Bu da hər kəsə ehtiyacına görə paylanardı.

4:32 "İmanlıların hamısı canbir qəlbə idi" O imanlıların arasındakı birlik ruhu (müq. et. Həv. 1:14) Üçlükdə vahid olan Allahın birliyini əks etdirirdi (müq. et. Yəh. 17:11,21,23; Ef. 4:4-6). Eyni sözlər, Qan. 6:4-5-də yazılmış olan ilk əmri əks etdirən Mark 12:30-da işlənmişdir.

▣ **"bütün əmlaklarından birgə istifadə edirdi"** Onlar özlərini bir ailə hiss edir və ailə kimi hərəkət edirdi. Bu, imanlılar cəmiyyətinin ilk dəfə maliyyə xidməti təşkil etmək cəhdi idi. Bu xidmət məcburi deyil, könüllü və qarşılıqlı idi. Onların motivləri, idarə sistemi və ya sosial bərabərlik yaratmaq arzusu deyil idi, məhəbbət və qayğı idi.

4:33 "dirilməsi barədə böyük qüdrətlə şəhadət edirdilər" Bu onların təliminin əsas həqiqəti idi (müq. et. 1Kor. 15). İsa yaşayır!

▣ **"və hamısının üzərinə bol-bol lütf ehsan olunurdu"** Paulun Məktublarından bu cəmiyyətin bir müddət sonra çox yoxsul vəziyyətdə olduğunu öyrənirik (müq. et. Rom. 15:3; Qal. 2:10). Bol lütf, bol həyat olduğu kimi (müq. et. Yəh. 10:10), maddi şeylərlə demək olar ki əlaqəli deyildir. Qeyd edək ki, bolluq təkcə rəhbərlərinin, müəyyən ənam sahiblərinin və ya müəyyən sosial-iqtisadi səviyyədə olanların deyil, onların hamısının üzərinə ehsan olunurdu.

4:34 İmanlılar cəmiyyəti qarşılıqlı məsuliyyət hiss edirdi. Kimin mülkü var idisə, ehtiyacı olanlarla paylaşırdı (müq. et. Həv. 4:35). Bu, kommunizm deyil, əməli məhəbbətdir.

4:35 "həvarilərin ixtiyarına verərdi" Hərfi tərcüməsi "həvarilərin ayaqları altına qoyardı". Onlar öz həyatlarını İsanın "ayaqları altına qoyduqları" (İsaya həsr etdikləri) üçün əmlaklarını, pullarını həvarilərin "ayaqları altına qoyardı".

▣ **"paylanardı"** Bu, keçmiş zamanda davamlı hərəkəti göstərən bitməmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır. Bu, sinaqoqun yoxsullara, möhtaqlara yardım etmək üsuluna görə həyata keçirilirdi.

▣ **"hər kəsə ehtiyacına görə"** Kleyn, Blomberq və Habberdin "Müqəddəs Kitab şərhinə giriş"də (Klein, Blomberg, and Hubbard, *Introduction to Biblical Interpretation*, ss. 451-453) belə maraqlı bir qeyd vardır ki, Marksın "Manifest"ində Həvarilərin İşlərindən iki sitat vardır:

1. "hər kəsdən gücü çatan qədər" – Həv. 11:29
2. "hər kəsə ehtiyacına görə"

Hermenevtik problem ondan ibarətdir ki, müasir insanlar Müqəddəs Kitabda heç toxunulmayan mövzularda öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün Müqəddəs Kitabdan istifadə etməyə çalışırlar. Müqəddəs Kitabı, orijinal müəllifin və ya dinləyicinin heç ağına gəlməyən bir mənada anlamaq olmaz. Biz mətni öz mədəniyyətimizə və ya vəziyyətimizə tətbiq edə bilərik, lakin mətndən çıxardığımız nəticə mütləq orijinal müəllifin fikri ilə bağlı olmalıdır. Müqəddəs Kitabda hər mətnin yalnız bir mənası var, amma çoxlu tətbiqləri ola bilər. (Bax: Müqəddəs Kitab Şərhi haqqındakı seminarım, www.freebiblecommentary.org)

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 4:36-37

³⁶Məsələn, Kiprdə anadan olan, həvarilərin Barnaba adlandırdığı (mənası «Təsəlli oğlu») Levili Yusif ³⁷sahib olduğu torpaq sahəsini sataraq pulunu gətirib həvarilərin ixtiyarına verdi.

4:36 "Levili Yusif" Əhdi-Ətiqədə kahinlərin torpaq sahəsi sahibi olması qadağan olunmuşdu, lakin Roma hakimiyyəti Fələstində çoxlu dəyişikliklər etmişdi.

▣ **"həvarilərin Barnaba adlandırdığı (mənası «Təsəlli oğlu»)"** Bu, "Barnaba" adının xalq arasında bilinən mənası idi. Ehtimal ki, o aramicə "peyğəmbərlik oğlu" və ibrancə "Nebonun oğlu" (AB, Cild 1) mənasına gəlirdi. O, Yerusəlimdəki erkən cəmiyyətin rəhbəri, Paulun dostu və müjdəçi səyahətlərində yoldaşı idi. Erkən məsihçi tarixçisi Yevseyiyn bildirdiyinə görə, o, Luka 10-cu fəsildə bəhs olunan yetmiş şagirddən biri idi.

XÜSUSİ MÖVZU: "BARNABA" (SPECIAL TOPIC: BARNABAS)

I. Bu adam haqqında

- A. əsl adı Yusifdir (müq. et. Həv. 4:36)
- B. Kiprdə anadan olmuşdur (müq. et. Həv. 4:36)
- C. Levi qəbiləsindəndir (müq. et. Həv. 4:36)
- D. "təsəlli oğlu" ləqəbi var idi (müq. et. Həv. 4:36; 11:23)
- E. "yaxşı adam" adlandırılmışdır (müq. et. Həv. 11:24)
- F. Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin üzvüdür (müq. et. Həv. 11:22) və Suriyadakı Antakyada böyüyən cəmiyyəti yoxlamaq üçün nümayəndə olaraq göndərilmişdir (müq. et. Həv. 11:19-28)
- G. Müqəddəs Ruhla dolu olduğu yazılmışdır (müq. et. Həv. 11:24)
- H. imanla dolu olduğu yazılmışdır (müq. et. Həv. 11:24)
- İ. peyğəmbər və müəllim ruhani ənamları var idi (müq. et. Həv. 13:1)
- J. həvari adlandırılmışdır (müq. et. Həv. 14:14)

II. Onun xidməti

A. Yerusəlimdə

1. bütün mülkünü satıb pulu yoxsullara yardım üçün həvarilərə vermişdir (müq. et. Həv. 4:37)
2. Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətində rəhbər idi (müq. et. Həv. 11:22)

B. Paulla birlikdə

1. Şaul/Paulun imana gəlməsinə inanan ilk adamlardan biri idi (müq. et. Həv. 9:27)
2. Şaul/Paulu tapmaq və Antakyadakı yeni imanlılar cəmiyyəti ilə ona yardım etmək üçün Tarsusa getmişdir (müq. et. Həv. 11:24-26)
3. Antakyadakı imanlılar cəmiyyəti Barnabanı və Şaulu Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinə yardım aparsınlar deyə göndərmişdir (müq. et. Həv. 11:29-30)
4. Barnaba və Paul birinci müjdəçi səyahətinə çıxmışlar (müq. et. Həv. 13:1-3)
5. Kipr adasında müjdəçi komandasının rəhbəri Barnaba idi (ora onun doğma yeri idi), lakin sonra Paul rəhbər olaraq tanınmışdır (müq. et. Həv. 13:13)
6. onlar başqa millətlər arasındakı missiyası haqqında Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinə hesabat verirdi (müq. et. Həv. 15:1-21, Yerusəlimdəki məşvərət).

7. yəhudilərin yeməklə bağlı qayda-qanunları və başqa millətlərlə ünsiyyət haqqında Barnaba və Paul arasında fikir ayrılığı olmuşdur; bu, Qal. 2:11-14-də qeyd olunmuşdur
8. Barnaba və Paul ikinci müjdəçi səyahəti planlaşdırmışdılar, lakin Barnabanın qohumu Yəhya Mark (müq. et. Kol. 4:10) birinci müjdəçi səyahətində işi buraxdığına görə (müq. et. Həv. 13:13), Paul ikinci müjdəçi səyahətinə onu götürmək istəmir. Bunun nəticəsində ilk komanda dağılmış (müq. et. Həv. 15:36-41) və iki komanda meydana gəlmişdir (Barnabayla Yəhya Mark və Paulla Sila).

III. İmanlılar cəmiyyətinin rəvayəti (Yevseviy)

- A. Barnaba, İsanın göndərdiyi yetmiş şagirddən biri idi (müq. et. Luka 10:1-20).
- B. Öz vətəninə - Kipr adasında məsihçi şəhid olaraq ölmüşdür ("Barnabanın İşləri"ndən).
- C. Tertullianın dediyinə görə, İbraniyə Məktubun müəllifi o idi.
- D. İsgəndəriyyəli Klementin dediyinə görə, qeyri-kanonik "Barnabanın Məktubu"nun müəllifi o idi.

4:37 "sahib olduğu torpaq sahəsini" O, dövlətli adam idi (Nikodim və Arimateyalı Yusif kimi). Həvarilərin İşləri 5-ci fəsildə belə maliyyə xidmətinin mümkün mənfi cəhətləri (məs., qısqanclıq, yalan, ölüm) göstərilir.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nura gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Sadukeylər kimlərdir? Onlar niyə bu qədər çox hirsli idilər?
2. Sinedrion nədir?
3. 118-ci məzmunun əhəmiyyəti nədir?
4. Həv. 4:12 niyə bu qədər əhəmiyyətlidir?
5. Həv. 4:28-də bəhs olunan əvvəlcədən təyin olunma fərdlərlə, yoxsa Allahın xilas planı ilə əlaqəlidir? Niyə?
6. Həv. 4:32-5:11-də Luka imanlılar cəmiyyəti üçün presedent yaratmağa çalışırmı?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 5

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Xananya və Səpfiyə	Müqəddəs Ruha yalan söyləmək	Əmlaklardan birgə istifadə (4:32-5:11) 4:32-5:6	Xananya və Səpfiyə	Xananya və Səpfiyənin hiyləsi
5:1-11	5:1-11	5:7-11	5:1-6 5:7-8 5:9-11	5:1-6 5:7-11
Bir çox əlamətlər və xariqələr yaradılır 5:12-16 Həvarilərin təqib olunması	İmanlılar cəmiyyətində davam edən qüdrət 5:12-16 Həbs olunmuş həvarilər buraxılır	Həvarilərin ikinci dəfə həbs olunması 5:12-21a	Möcüzələr və xariqələr Həvarilər təqib olunur	Ümumi vəziyyət 5:12-16 Həvarilərin həbs olunması və azad edilməsi 5:17-18 5:19-21a Sinedrionun qarşısına çıxmağa çağırış 5:21b-26
5:17-26	5:17-21	5:21b-26	5:17-21a 5:21b-26	5:17-18 5:19-21a Sinedrionun qarşısına çıxmağa çağırış 5:21b-26
5:27-32	Həvarilər yenə məhkəmədə 5:22-32	5:27-32	5:27-28 5:29-32	5:27-33
5:33-42	Qamlielin məsləhəti 5:33-42	Qamliel 5:33-39a 5:39b-42	5:33-39a 5:39b-42	Qamlielin müdaxiləsi 5:34-39a 5:39b-41 5:42

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtədir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 5:1-6

¹Xananya adında bir kişi arvadı Sappira ilə razılığa gəlib bir mülk satdı. ²O, pulun bir hissəsini özünə götürüb qalan hissəsini həvarilərin ixtiyarına verdi. Arvadının da bu işdən xəbəri var idi. ³Peter ona dedi: «Xananya, niyə ürəyinə Şeytanı buraxıb Müqəddəs Ruha yalan söyləyərək torpağın pulunun bir hissəsini özünə götürdün? ⁴Bu torpaq satılmamışdan əvvəl sənın deyildimi? Sən onu satandan sonra da pul sənın ixtiyarında deyildimi? Bu nə niyyətdir, ürəyində tutmusan? Sən insanlara deyil, Allaha yalan satdın». ⁵Xananya bunları eşidən kimi yerə yıxıldı və canı çıxdı. Bunu eşidən hər kəsi böyük bir vahimə bürüdü. ⁶Gənclər gəlib Xananyanın meyitini kəfənə bürüdülər və aparıb dəfn etdilər.

5:1 "Xananya" Bu ibrani adının mənası, "YAHVE lütf etmişdir" və ya "YAHVE lütfkardır"dır (BDB 337).

▣ **"Sappira"** Xananyanın arvadı. Adının aramicə mənası "gözəl"dir. Onların hər ikisi imanlı idi.

5:2 "özünə götürüb" Bu nadir feil (*nosphizomai*) Septuaqintada (LXX) Yeşua 7:1-də Axanın günahını təsvir etmək üçün işlənmişdir. F.F. Bryus (F. F. Bruce) Həvarilərin İşlərinə dair şərhində qeyd edir ki, Yeşua üçün Axan nə idisə, erkən imanlılar cəmiyyəti üçün Xananya o idi. Bu günah bütün cəmiyyətə zərər verə bilərdi. Həmin bu söz həmçinin Tit. 2:10-da öz ağalarından oğurluq edən qullara dair işlənir.

▣ **"qalan hissəsini həvarilərin ixtiyarına verdi"** Bu, Həv. 4:37-də Barnabanın etdiyinə oxşayır. Öz mülkünü satmaq yaxud satmamaq, ər-arvadın ixtiyarında idi (müq. et. Həv. 5:4). Bir hissəsini ya da hamısını Rəbbin işinə verməkdə azad idilər. Ancaq bir hissəsini verib hamısını verdiyini iddia etməyə haqları yox idi. Onların pis niyyətləri və yalançı davranışları ürəklərini ifşa etmişdir (müq. et. Həv. 5:4c; Luka 21:14). Allah ürəyə baxır (müq. et. 1Şam. 16:7; 1Pad. 8:39; 1Saln. 28:9; Sül. 21:2; Yer. 17:10; Luka 16:15; Həv. 1:24; Rom. 8:27).

5:3 "Şeytan... Müqəddəs Ruh" Dünyamızda və həyatlarımızda fəal olan iki ruhani qüvvənn varlığı göstərilir. Ef. 2:2-3-də (müq. et. Yaq. 4) bəşəriyyətin üç düşməni sadalanır:

1. günahlı dünya sistemi
2. sınağaçəkən şəxs
3. günahlı təbiətimiz

XÜSUSİ MÖVZU: "ŞEYTAN" (SPECIAL TOPIC: SATAN)

Bu çox çətin mövzudur və çətinliyinin bir neçə səbəbi vardır.

1. Əhdi-Ətiqdə Şeytan "xeyrin qədim düşməni" kimi təsvir olunmur, lakin YAHVE-nin xidmətçisi kimi təsvir olunur (bax: A.B. Devidson, "Əhdi-Ətiq teologiyası" [A. B. Davidson, *OT Theology*], ss. 300-306); o, insanlara fərqli seçim təklif edir və haqsızlıqda ittiham edir. Əhdi-Ətiqdə yalnız bir Allah (Bax: Xüsusi mövzu: Təkallahlılıq), bir qüdrət, bir səbəb vardır – YAHVE (müq. et. Yeş. 45:7; Amos 3:6).
2. Allahın qədim düşməni anlayışı, Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid arasındakı dövrdə Persiyanın dualistik dinlərinin (Zərdüştilik) təsiri ilə qeyri-kanonik ədəbiyyatda meydana gəlmişdir. Bu da öz növbəsində rəbbinik yəhudiliyinə və yessey cəmiyyətinə (Ölü dəniz tumarları) böyük təsir göstərmişdir.
3. Əhdi-Ətiqdəki bu mövzular Əhdi-Cədidə olduqca qəti, amma seçici kateqoriyalarda inkişaf etdirilir.

Müqəddəs Kitab teologiyası nöqtəyi-nəzərindən şərh problemini tədqiq etdikdə (hər kitab, müəllif və ya janrın ayrıca tədqiqi), şərhə dair xeyli fərqli təsəvvürlər aşkara çıxır.

Lakin şər problemini tədqiq edərkən buna Müqəddəs Kitabdən kənar olan dünya və ya şərqlə dinləri nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda, Əhdi-Cədidə bu problemin inkişaf etdirilməsində Persiya dualizminin və Yunan-Roma spiritizminin daha öncə keçdiyi yolun izlərini görmək mümkündür.

Müqəddəs Yazının səlahiyyətinə inanan adam (mən də beləyəm!) Əhdi-Cədidə bu problemin inkişaf etdirilməsini tədrisi vəhy olaraq görəcəkdir. Məsihiçilər yəhudi folklorunun və ya qərb ədəbiyyatının (Dante, Milton) bu anlayışa daha çox təsir etməsinə yol verməmək üçün ehtiyatlı olmalıdırlar. Vəhyin bu sahəsi, sözsüz, aydın deyildir və sirr olaraq qalır. Allah şər, onun meydana gəlməsi (bax: Xüsusi mövzu: "Lüsiifer"), inkişaf etməsi və məqsədi haqqında hər şeyi bildirməmişdir, lakin şərin məğlub olacağını bildirmişdir!

Əhdi-Ətiqədə "şeytan" və ya "ittihamçı" (BDB 966, KB 1317) sözü üç fərqli qrupa aid ola bilər.

1. ittihamçı insanlar (müq. et. 1Şam. 29:4; 2Şam. 19:22; 1Pad. 11:14,23,25; Zəb. 109:6)
2. ittihamçı mələklər (müq. et. Say. 22:22-23; Əyy. 1-2; Zək. 3:1)
3. ittihamçı cinlər (müq. et. 1Saln. 21:1; 1Pad. 22:21; Zək. 13:2)

Yalnız daha sonra, əhdlərəarası dövrdə Yar. 3-dəki ilan Şeytan olaraq başa düşülmüşdür (bax: Hikmət Kitabı 2.23-24; II Xanok 31:3) və ondan daha sonra bu anlayış rabbilərin rəyi olmuşdur (müq. et. *Sot* 9b və *Sanh.* 29a). Yar. 6-dakı "Allah oğulları" I Xanok 54:6-da mələklər olmuşlar. Mən heç demək istəmirəm ki, bunlar etiqa di baxımdan dəqiqdir, ancaq etiqa dların necə inkişaf etdiyini göstərmək istəyirəm. Əhdi-Ətiqdəki bu işlər Əhdi-Cədidə şeytani mələklərə, şəxsi formada mövcud olan şərə aid edilir (müq. et. 2Kor. 11:3; Vəhy 12:9).

Şəxsləşmiş şərin meydana gəlməsini Əhdi-Ətiqə görə müəyyən etmək çətindir və ya qeyri-mümkündür (baxışınızdan asılı olaraq). Bunun bir səbəbi, İsrailin güclü təkallahlılığıdır (bax: Xüsusi mövzu: "Təkallahlılıq"; bax həmçinin: 1Pad. 22:20-22; Vaiz 7:14; Yeş. 45:7; Amos 3:6). YAHVE hər şeyin səbəbi (müq. et. Yeş. 45:7; Amos 3:6) olaraq göstərilirdi və beləcə Onun misilsizliyi və üstünlüyü təsdiqlənirdi (müq. et. Yeş. 43:11; 44:6,8,24; 45:5-6,14,18,21,22).

Mümkün məlumat mənbələri (1) Əyy. 1-2, Şeytan burada "Allah oğulları"ndan (yəni mələklərdən) biridir; və ya (2) Yeş. 14 və Yez. 28, Yaxın Şərqlin məğrur padşahları (Babil və Sur padşahları) böyük ehtimalla Şeytanın qürurunu göstərməyə xidmət edirlər (müq. et. 1Tim. 3:6) Bu yanaşmaya qarşı qarışıq hisslər keçirirəm. Yezekel Eden bağı metaforalarından istifadə etdikdə yalnız Sur padşahını Şeytan olaraq təsvir etmir (müq. et. Yez. 28:12-16), lakin həmçinin Misir padşahını xeyirlə şəri bilmə ağacı olaraq təsvir edir (Yez. 31). Lakin Yeş. 14-cü fəsildə, xüsusilə 12-14-cü ayələrdə, görüldüyü kimi, qürur vasitəsilə mələklərin üsyanı təsvir olunur. Allah Şeytanın xüsusi təbiətini və meydana gəlməsini bizə bildirmək istəyibse, bunu belə dolaylı yolla, belə mətnlərdə etməsi qəribədir. Sistemik teologiyada çox vaxt müxtəlif əhdlərdən, müəlliflərdən, kitablardan və janrlardan aydın olmayan kiçik mətnlər ilahi bir pəzl hissələri kimi birləşdirilir. Bununla çox ehtiyatlı olmaq lazımdır.

Mən Alfred Ederşeym (Alfred Edersheim) ilə razılaşıram ("İsa Məsihin həyatı və dövrü" [*The Life and Times of Jesus the Messiah*], Cild 2, Əlavə XIII [ss. 748-763] və Əlavə XVI [ss. 770-776]) ki, Persiyanın dualizmi və cinlər haqqındakı təsəvvürləri rabbinik yəhudiliyinə böyük təsir göstərmişdir. Rabbilər bu mövzuda həqiqəti öyrənmək üçün yaxşı mənbə deyildirlər. İsa bu mövzuda sinaqoqdan çox fərqli təlim öyrədir. Məncə, YAHVE-nin qədim mələk düşməni anlayışı İran dualizminin iki ali tanrısı olan *Əhrimən* və *Hörmüz*-dən qaynaqlanır; rabbilər bu anlayışı YAHVE və Şeytan olmaqla Müqəddəs Kitab dualizminə döndərmişlər.

Sözsüz, Əhdi-Cədidə şərin şəxs olması haqqında tədrisi vəhy vardır, lakin bu təlim rabbilərin kimi müfəssəl deyildir. "Göydəki müharibə" bu fərqlə dair yaxşı bir misaldır. Şeytanın göydən düşməsi məntiqi zərurətdir, lakin buna dair konkret məlumat verilməyib (bax: Xüsusi mövzu: "Şeytanın və mələklərinin göydən düşməsi"). Verilən məlumatlar belə apokaliptik janrdə "üstüörtülü" şəkildə verilir (müq. et. Vəhy 12:4,7,12-13). Şeytan İsa tərəfindən məğlub edilib yerə sürgün edilməyinə baxmayaraq, hələ YAHVE-nin xidmətçisi kimi fəaliyyət göstərir (müq. et. Mat. 4:1; Luka 22:31-32; 1Kor. 5:5; 1Tim. 1:20).

Bu mövzuda marağımızı saxlamalıyıq. İnsanı sınağa çəkən şəxsi şər qüvvəsi vardır, bununla belə, Allah birdir və biz öz seçimlərimizə görə məsuliyyət daşıyıyıq. Həm xilas olmazdan əvvəl, həm də xilas olandan sonra həyatımızda ruhani mübarizə gedir. Qələbə yalnız Üçlükdə vahid olan Allahda və Onun vasitəsilə mümkündür. Şər məğlub edilmişdir və yox ediləcəkdir (müq. et. Vəhy 20:10)!

BAX: XÜSUSİ MÖVZU: "ŞƏXS OLARAQ ŞƏR" (SPECIAL TOPIC: PERSONAL EVIL)

I. ŞEYTAN ÇOX ÇƏTİN BİR MÖVZUDUR

- A. Əhdi-Ətiqdə şeytan xeyrin (Allahın) qədim düşməni kimi təsvir olunmur, lakin YAHVE-nin insanlara fərqli seçim təklif edən və haqsızlıqda ittiham edən xidmətçisi kimi təsvir olunur (bax: A.B. Davidson, "Əhdi-Ətiq teologiyası" [A. B. Davidson, *A Theology of the OT*], ss. 300-306).
- B. Allahın qədim düşməni anlayışı, Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid arasındakı dövrdə Persiya dininin (Zərdüştilik) təsiri ilə qeyri-kanonik ədəbiyyatda meydana gəlmişdir. Bu da öz növbəsində rabbinik yəhudiliyinə böyük təsir göstərmişdir (İsrailin Babilə, Persiyaya sürgün edilməsi).
- C. Əhdi-Ətiqdəki bu mövzular Əhdi-Cədidə olduqca qəti, amma seçici kateqoriyalarda inkişaf etdirilir.

Müqəddəs Kitab teologiyası nöqteyi-nəzərindən şər problemini tədqiq etdikdə (hər kitab, müəllif və ya janrın ayrıca tədqiqi), şərə dair xeyli fərqli təsəvvürlər aşkara çıxır.

Lakin şər problemini tədqiq edərkən buna Müqəddəs Kitabdən kənarında olan dünya və ya şər q dinləri nöqteyi-nəzərindən yanaşdıqda, Əhdi-Cədidə bu problemin inkişaf etdirilməsində Persiya dualizminin və Yunan-Roma spiritizminin daha öncə keçdiyi yolun izlərini görmək mümkündür.

Müqəddəs Yazının səlahiyyətinə inanan adam (mən də beləyəm!) Əhdi-Cədidə bu problemin inkişaf etdirilməsini tədrici vəhy olaraq görəcəkdir. Məsihçilər yəhudi folklorunun və ya ingilis ədəbiyyatının (Dante, Milton) bu anlayışa daha aydınlıq gətirməsinə yol verməmək üçün ehtiyatlı olmalıdırlar. Vəhyin bu sahəsi, sözsüz, aydın deyildir və sirr olaraq qalır. Allah şər, onun meydana gəlməsi (bax: Xüsusi mövzu: "Lüsifer") və məqsədi haqqında hər şeyi bildirməmişdir, lakin şərin məğlub olacağını bildirmişdir!

II. ƏHDİ-ƏTİQDƏ ŞEYTAN

Əhdi-Ətiqdə "şeytan" (BDB 966, KB 1317) və ya "ittihamçı" sözü üç fərqli qrupa aid ola bilər.

- A. ittihamçı insanlar (1Şam. 29:4; 2Şam. 19:22; 1Pad. 5:4; 11:14,23,25; Zəb. 109:6,20,29)
- B. ittihamçı mələklər (Say. 22:22-23; Zək. 3:1)
 1. Rəbbin mələyi – Say. 22:22-23
 2. Şeytan – 1Saln. 21:1; Əyy. 1-2; Zək. 3:1
- C. ittihamçı cinlər, bəlkə Şeytan (1Pad. 22:21; Zək. 13:2)

Yalnız daha sonra, əhdlərarası dövrdə Yar. 3-dəki ilan Şeytan olaraq başa düşülmüşdür (bax: Hikmət Kitabı 2.23-24; II Xanok 31:3) və ondan daha sonra bu anlayış rabbilərin rəyi olmuşdur (müq. et. Sot 9b və Sanh. 29a). Yar. 6-dakı "Allah oğulları" I Xanok 54:6-da şər mələkləri olmuşlar. Rabbinik teologiyasında onlar şərin mənbəyi olmuşlar. Mən heç demək istəmirəm ki, bunlar etiqadi baxımdan dəqiqdir, ancaq etiqadların necə inkişaf etdiyini göstərmək istəyirəm. Əhdi-Ətiqdəki bu işlər Əhdi-Cədidə şeytani mələklərə, şəxsi formada mövcud olan şərə (Şeytan) aid edilir (müq. et. 2Kor. 11:3; Vəhy 12:9).

Şəxsləşmiş şərin meydana gəlməsini Əhdi-Ətiqə görə müəyyən etmək çətindir və ya qeyri-mümkündür (baxışınızdan asılı olaraq). Bunun bir səbəbi, İsrailin güclü təkallahlılığıdır (müq. et. Qan. 6:4-6; 1Pad. 22:20-22; Vaiz 7:14; Yeş. 45:7; Amos 3:6). YAHVE hər şeyin səbəbi olaraq göstərilirdi və beləcə Onun misilsizliyi və üstünlüyü təsdiqlənirdi (müq. et. Yeş. 43:11; 44:6,8,24; 45:5-6,14,18,21,22).

Mümkün məlumat mənbələri (1) Əyy. 1-2, Şeytan burada "Allah oğulları"ndan (yəni mələklərdən) biridir; və ya (2) Yeş. 14; Yez. 28, Yaxın Şər qin məğrur padşahları (Babil və Sur padşahları) Şeytanın qürurunu göstərməyə xidmət edirlər (müq. et. 1Tim. 3:6). Bu yanaşmaya qarşı qarışıq hisslər keçirirəm. Yezekel Eden bağı metaforalarından istifadə etdikdə yalnız Sur padşahını Şeytan olaraq təsvir etmir (müq. et. Yez. 28:12-16), lakin həmçinin Misir padşahını xeyirlə şəri bilmə ağacı olaraq təsvir edir (Yez. 31). Lakin Yeş. 14-cü fəsildə, xüsusilə 12-14-cü ayələrdə, göründüyü kimi, qürur vasitəsilə mələklərin üsyanı təsvir olunur. Allah Şeytanın xüsusi təbiətini və meydana gəlməsini bizə bildirmək istəyibse, bunu belə dolaylı yolla, belə mətnlərdə etməsi qəribədir (bax: Xüsusi mövzu: "Lüsifer"). Sistematik teologiyada çox vaxt müxtəlif əhdlərdən, müəlliflərdən, kitablardan və janrlardan aydın olmayan kiçik mətnlər ilahi bir pəzl hissələri kimi birləşdirilir. Bununla çox ehtiyatlı olmaq lazımdır.

III. ƏHDİ-CƏDİDDƏ ŞEYTAN

Alfred Ederşeym ("İsa Məsihin həyatı və dövrü" [Alfred Edersheim, *The Life and Times of Jesus the Messiah*], Cild 2, Əlavə XIII [ss. 748-763] və Əlavə XVI [ss. 770-776]) deyir ki, Persiyanın dualizmi və cinlər haqqındakı təsəvvürləri rəbbinik yəhudiliyinə böyük təsir göstərmişdir. Rəbbilər bu mövzuda həqiqəti öyrənmək üçün yaxşı mənbə deyildirlər. İsa sinaqoqdan çox fərqli təlim öyrədir. Məncə, Sina dağında Qanunun Musaya verilməsində mələklərin vasitəçiliyi (müq. et. Həv. 7:53) və buna qarşı müqavimət göstərmələri haqqında rəbbilərin təlimləri YAHVE-nin və insanların qədim düşməni anlayışına yol açmışdır. İran dualizminin iki ali tanrısı var idi (Zərdüştilik).

1. *Ahura Mazda*, daha sonra *Hörmüzd*, yaradan tanrı, xeyir tanrısı

2. *Anqra Mainyu*, daha sonra *Əhrimən*, məhv edən ruh, şər tanrısı

Onlar birincilik üçün bir-biri ilə savaşırlar və yer üzünü onların müharibə meydanıdır. Bu dualizm yəhudilikdə inkişaf edərək konkret olaraq YAHVE və Şeytan dualizmi olmuşdur.

Sözsüz, Əhdi-Cədidə şər inkişaf etməsi haqqında tədrici vəhy vardır, lakin bu təlim rəbbilərin kimi müfəssəl deyildir. "Göydəki müharibə" bu fərqlə dair yaxşı bir misaldır. Şeytanın (iblisin) göydən düşməsi məntiqi zərurətdir, lakin buna dair konkret məlumat verilməyib (bax: Xüsusi mövzu: "Şeytanın və mələklərinin göydən düşməsi"). Verilən məlumatlar belə apokaliptik janrdə "üstüörtülü" şəkildə verilir (müq. et. Vəhy 12:4,7,12-13). Şeytan (iblis) İsa tərəfindən məğlub edilib yerə sürgün edilməyinə baxmayaraq, hələ YAHVE-nin xidmətçisi kimi fəaliyyət göstərir (müq. et. Mat. 4:1; Luka 22:31-32; 1Kor. 5:5; 1Tim. 1:20).

Bu mövzuda marağımızı saxlamalıyıq. İnsanı sınağa çəkən şəxsi şər qüvvəsi vardır, bununla belə, Allah bəzilər və insanlar öz seçimlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Həm xilas olmazdan əvvəl, həm də xilas olandan sonra həyatımızda ruhani mübarizə gedir. Qələbə yalnız Üçlükdə vahid olan Allahda və Onun vasitəsilə mümkündür. Şər məğlub edilmişdir və yox ediləcəkdir (müq. et. Vəhy 20:10)!

▣ **"ürəyini Şeytanı buraxıb"** Hərfi tərcüməsi "Şeytan ürəyini doldurub". "Ruhla dolmaq" ifadəsində (müq. et. Ef. 5:18) işlənən "dolmaq" sözü burada da işlənmişdir. İnsan ürəyinin nə ilə dolmasına özü qərar verir! Hər kəs nə iləsə doludur (Həv. 5:17-dəki ətraflı qeydə bax)! Şeytan bunda fəal rol oynasa da, biz cavabdehik (müq. et. Luka 22:3-6). Klinton E. Arnoldun, "Ruhani müharibə haqqında üç həyati sual" (Clinton E. Arnold, *Three Crucial Questions About Spiritual Warfare*) kitabını məsləhət görürəm. Təəccüblü olsa da, imanlıların həyatında Şeytanın təsiri davam edir (müq. et. Ef. 6:10-19; 1Yəh. 5:18-19). Həv. 2:4 və 3:10-dakı qeydlərdə bu mövzudan daha ətraflı bəhs olunur.

Bu ifadə (yəni "ürəyini doldurub"), yəqin ki, ibrani idiomudur (müq. et. Ester 7:5; Vaiz 8:11; 9:3). Bir çox ilahiyyatçının fikrincə, Həvarilərin İşlərinin ilk fəsillərinin əslisi aramicə idi.

▣ **"Müqəddəs Ruha yalan söyləyərək"** Onlar Peterə və cəmiyyətə yalan söyləyiblər, lakin bunu etməklə əslində Ruha yalan söyləmiş olublar. Teoloji baxımdan bu, İsanın Dəməşq yolunda Paula dediyi "Niyə Məni təqib edirsən?" sözlərinə çox bənzəyir (müq. et. Həv. 9:4). Paul ayrı-ayrı imanlıları təqib edirdi, lakin İsa bunu Özünə qarşı təqib hesab etmişdir, necə ki burada Ruh həvarilərə söylənən yalanı Özünə söylənən yalan kimi qəbul etmişdir. Bu, müasir imanlılar üçün xəbərdarlıq olmalıdır.

5:4 Bu ayədə "bəli" cavabı gözləyən iki sual vardır. Bu, şərh məsələsi deyil, qrammatik xüsusiyyətdir.

▣ **"Sən insanlara deyil, Allaha yalan satdın"** Məsələ onların pulun bir hissəsini saxlamaqlarında deyil, özlərini ruhani kimi göstərmək üçün yalan söyləməklərində idi. Diqqət yetirin ki, xeyirxahlıq və səxavət belə, pis niyyətlə göstəriləndə günah olur (müq. et. Rom. 14:23c). Buna da diqqət yetirin ki, Həv. 5:3-də bəhs olunan Müqəddəs Ruh burada Allah adlandırılmışdır.

5:5 "yerə yıxıldı və canı çıxdı" Hərfi tərcüməsi "son nəfəsini verdi". Qədim dünyada insanın son nəfəsi ilə ruhunun bədənindən çıxdığına inanılırdı (müq. et. Hak. 4:2; Yez. 21:7 Septuaqinta versiyasında). Əhdi-Cədidə

bu nadir söz yalnız Həvarilərin İşlərində işlənir (müq. et. Həv. 5:4,10; 12:23). Bu, ani mühakimənin bir misalıdır. Levililər 10-cu fəsildə Harunun oğullarına qarşı Allahın mühakiməsinə bənzəyir. Günah Allahın gözündə çox ciddi məsələdir. Günah adama həyatı bahasına başa gəlir (müq. et. 2Pad. 14:6; Yez. 18:4,20).

▣ **"hər kəsi böyük bir vahimə bürüdü"** Çox güman ki, bu ani mühakimənin məqsədi məhz bundan ibarət idi. Bu hadisə, Əhdi-Ətiqdəki Nadavla Avihunun ölümünə (Lev. 10) və Uzzanın ölümünə (2Şam. 6) oxşardır. 1Kor. 11:30; Yaq. 5:20; 1Yəh. 5:16-17 – bu mətnlərə əsasən güman etmək olar ki, imanlıların bəzi günahları erkən ölmələrinə səbəb olur. Allahın müqəddəsliyi (fövqümüzdə olması) ilə Allahın Atalığını (daxilimizdə olması) balanslaşdırmaq çətinidir.

5:6 "dəfn etdilər" I əsr yəhudiləri ölümləri mumiyalamazdılar (və indiyədək mumiyalamırlar), bəlkə də Yar. 3:19-a görə (müq. et. Zəb. 103:14; 104:29). Ölənlər tez, adətən iyirmi dörd saat içində dəfn edərtilər. Xalq bürənməmək üçün məsihçilər dəfn mərasimi keçirmirdi.

XÜSUSİ MÖVZU: "DƏFN ADƏTLƏRİ" (SPECIAL TOPIC: BURIAL PRACTICES)

- I. Mesopotamiya
 - A. Düzgün dəfn olunmaq, bu həyatın davamı olaraq təsəvvür edilən axirətdəki xoşbəxt həyat üçün çox mühüm idi (bax: Xüsusi mövzu: "Ölümlər haradadır?").
 - B. Mesopotamiyadakı qarğışlardan biri belə idi: "Torpaq sizin meyitlərinizi qəbul etməsin!"
- II. Əhdi-Ətiq
 - A. Düzgün dəfn olunmaq çox mühüm idi (müq. et. Vaiz 6:3).
 - B. İnsan çox tez dəfn edərtilər (müq. et. Yar. 23-də Sara, Yar. 35:19-də Rəhilə, həmçinin bax: Qan. 21:23).
 - C. Düzgün dəfn olunmamaq rədd edilmənin və günahın əlaməti sayılırdı.
 1. Qanunun Təkrarı 28:26
 2. Yeşaya 14:20
 3. Yeremya 8:2; 22:19
 - D. Mümkünsə, adamı evinin ərazisindəki ailə məzarında dəfn edərtilər ("öz ataları ilə uyudu")
 - E. Misirdən fərqli olaraq, mumiyalama yox idi. İnsan torpaqdan gəlib, torpağa qayıtmalı idi (məs., Yar. 3:19; Zəb. 103:14; 104:29). Həmçinin bax: Xüsusi mövzu: "Kremasiya".
 - F. Rabbilik yəhudiliyində bir yandan ölənlərin bədəninə hörmət və eyni zamanda meyitə toxunmaqla bağlı dini natəmizlik anlayışı arasında balans saxlamaq çətin idi.
- III. Əhdi-Cədid
 - A. Ölənlər tez, qayda olaraq iyirmi dörd saat ərzində dəfn edərtilər. Ruhun üç gün ərzində bədənə qayıda biləcəyinə inanən yəhudilər çox vaxt məzara üç gün nəzarət edərtilər (müq. et. Yəh. 11:39).
 - B. Dəfn olunan meyit yuyular, sarılar, ədviyyat tətbiq olunardı (müq. et. Yəh. 11:44; 19:39-40).
 - C. I əsr Fələstinində fərqli yəhudi və ya məsihçi dəfn mərasimləri yox idi (və məzara fərqli şeylər qoyulmazdı).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 5:7-11

⁷Bundan təxminən üç saat sonra Xananyanın arvadı içəri daxil oldu. Onun olub-keçənlərdən heç bir xəbəri yox idi. ⁸Peter ondan soruşdu: «Mənə söylə, torpağı bu qiymətəmi satdınız?» Qadın cavab verdi: «Bəli, o qiymətə». ⁹Peter ona dedi: «Niyə əlbir olub Rəbbin Ruhunu sınamaq istədiniz? Budur, ərinin dəfn edənlərin ayaq səsləri qapı ağzındadır, indi də səni aparmağa gəlirlər». ¹⁰Qadın həmin an Peterin ayaqları qarşısına yıxıldı və canı çıxdı. İçəri daxil olan gənclər gördülər ki, o da ölüb. Onlar onu götürüb ərinin yanında dəfn etdilər. ¹¹Bütün imanlılar cəmiyyətini və bu hadisəni eşidənlərin hamısını böyük bir vahimə bürüdü.

5:7 "təxminən üç saat sonra" Burada canlı şahidin sözləri hiss olunur. Belə təfərrüatlara diqqətin yetirilməsi Luka üçün səciyyəvidir. Lukanın həm yazma üslubu, həm də tədqiqat metodları (canlı şahidlərlə müsahibə) burada öz əksini tapmışdır.

5:8 Yalan və hiylə davam edir!

5:9 "sınamaq" Dolaylı anlamda bu, Ata Allahın yer üzündəki varlığı olan Müqəddəs Ruhun hüsurunun və qüdrətinin sınılanması idi (Həv. 1:2-dəki Xüsusi mövzuya bax). Ruha meydan oxumağın ani nəticələri olduğu kimi, əbədi nəticələri də vardır! O ər və arvad Müqəddəs Ruha yalan danışdıqlarını dərk etməmişdilər, lakin Peter bunu dərk edirdi.

Yunan dilində sınaq mənasında iki söz işlənirdi. Bu sözün mənası "məhv etmək məqsədilə sınamaq"dır. Ehtimal ki, YAHVE-ni sınağa çəkmək bərsində xəbərdarlıq edən Çıx. 17:2 və Qan. 6:16 burada əks olunmuşdur (müq. et. Zəb. 78:18,41,56).

XÜSUSİ MÖVZU: "SINAMAQ ÜÇÜN YUNAN SÖZLƏRİ VƏ MƏNA ÇALARLIQLARI" (SPECIAL TOPIC: GREEK TERMS FOR TESTING AND THEIR CONNOTATIONS)

Yunan dilində bir kəsi bir məqsədlə sınamaq məna çalarını ifadə edə biləcək iki söz vardır.

1. *Dokimazō, Dokimion, Dokimasia*

Bu söz, metalların həqiqiliyinin od (bax: Xüsusi mövzu: "Od") ilə yoxlanması üçün işlənən sözdür (məcazi mənada bir insana aid işlənir). Od həqiqi metalı yandıra bilmir, metala qarışmış hər şeyi isə yandırır (beləcə metalı təmizləyir). Bu fiziki proses insanın Allah və/və ya Şeytan və/və ya başqa insanlar tərəfindən sınıanmasına dair güclü bir idiom olmuşdur. Bu söz yalnız müsbət mənada, qəbul etmək üçün sınamaq mənasında işlənir (bax: Xüsusi mövzu: "Allah xalqını sınayır [Əhdi-Ətiq]").

Əhdi-Cədidə aşağıdakıları sınamaq/yoxlamaq mənasında işlənir:

- a. öküzləri – Luka 14:19
- b. özümüzü – 1Kor. 11:28
- c. imanımızı – Yaq. 1:3
- d. hətta Allahı – İbr. 3:9

Bu sınaqların nəticələri müsbət sayılırdı (müq. et. Rom. 2:18; 14:22; 16:10; 2Kor. 10:18; 13:3,7; Fil. 2:27; 1Pet. 1:7), buna görə bu söz birinin sınıanıb,

- a. layiq
- b. yaxşı
- c. səmimi
- d. dəyərlı
- e. hörmətli

olaraq təsdiq/qəbul edilməsini bildirir.

2. *Peirazō, Peirasmus*

Bu söz çox vaxt təqsir tapmaq, rədd etmək üçün yoxlamaq məna çalarını ifadə edir. İsanın səhrada sınağa çəkilməsi ilə bağlı olaraq işlənir.

- a. İsanı tələyə salmaq cəhdlərini ifadə edir (müq. et. Mat. 4:1; 16:1; 19:3; 22:18, 35; Mark 1:13; Luka 4:2; İbr. 2:18).
- b. Bu söz (*peirazōn*) Mat. 4:3 və 1Sal. 3:5-də Şeytanın adı olaraq işlənir ("sınağaçəkən").
- c. Sözün işlənməsi
 - (1) İsanın "Allahı sınağa çəkməyin" xəbərdarlığında bu söz işlənmişdir (müq. et. Mat. 4:7; Luka 4:12, [və ya Məsihi, müq. et. 1Kor. 10:9]).
 - (2) Bundan əlavə, bir şeyi etməyə cəhd etmək və müvəffəq olmamaq mənasına gəlir (müq. et. İbr. 11:29).

(3) Bu söz imanlıların sınaqları və əziyyətləri ilə bağlı olaraq işlənir (müq. et. 1Kor. 7:5; 10:9, 13; Qal. 6:1; 1Sal. 3:5; İbr. 2:18; Yaq. 1:2, 13, 14; 1Pet. 4:12; 2Pet 2:9).

5:10 Həv. 5:6-da "gənclər" sözü (*neōteroi*) Həv. 5:10-dakı sözdən (*neanikoi*) fərqlənir. Müəllifin sadəcə olaraq sinonimləri işlətdiyi, yoxsa cəmiyyətdəki gənclərin başqa bir qrupundan bəhs etdiyi məlum deyildir. Hər iki yunan sözü eyni kökdən (*neos*) törəyir.

5:11 "bu hadisəni eşidənlərin hamısını böyük bir vahimə bürüdü" Luka *phobos* sözünü belə ümumi mənada bir neçə dəfə işlədir (müq. et. Luka 1:69; 3:37; Həv. 19:17). İmanlılar üçün bu, bir mənada, ehtiram, hörmət, heybət hissidir, imansızlar üçünə pis bir hiss, qorxu, vahimədir (müq. et. Luka 12:4-5; İbr. 10:31).

▣ **"imanlılar cəmiyyəti"** Bu söz Həvarilərin İşlərində ilk dəfə burada işlənir, ancaq Tekstus Reseptusda o, Həv. 2:47-də də vardır. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: " İMANLILAR CƏMİYYƏTİ (EKKLESIA)" (SPECIAL TOPIC: CHURCH (EKKLESIA))

Yunan sözü, *ekklēsia*, "içindən" və "çağırılmış" hissələrindən ibarətdir. Bu söz dünyəvi mənada işləndiyi kimi (vətəndaşların yığınağı, müq. et. Həv. 19:32,39,41), Septuaqintada "İsrail camaatı" (*Qahal*, BDB 874, KB 1078, müq. et. Say. 16:3; 20:4; Qan. 31:30) bu sözlə tərcümə olunduğu üçün dini mənada da işlənirdi. Erkən imanlılar cəmiyyəti özünü Əhdi-Ətiqdəki Allahın xalqının davamı sayırdı. Onlar yeni İsrail (müq. et. Rom. 2:28-29; Qal. 3:29; 6:16; 1Pet. 2:5,9; Vəhy 1:6) və Allahın ümumdünya missiyasının tamamlanmasıdır (müq. et. Yar. 3:15; 12:3; Çıx. 19:5-6; Mat. 28:18-20; Luka 24:47; Həv. 1:8; Bax: Xüsusi mövzu: "YAHVE-nin əbədi xilas planı").

Bu söz Müjdələrdə və Həvarilərin İşlərində müxtəlif mənalarda işlənir.

1. dünyəvi şəhər yığınağı, Həv. 19:32,39,41
2. Məsihdə Allahın universal xalqı, Mat. 16:18 və Efeslilərə Məktub
3. Məsihə iman edənlərin yerli icması, Mat. 18:17; Həv. 5:11 (bu ayələrdə Yerusəlimdəki cəmiyyət); Həv. 13:1; Rom. 16:5; 1Kor. 16:19; Kol. 4:15; Flm. 2
4. kollektiv olaraq İsrail xalqı, Həv. 7:38, Stefanın vəzində
5. bir bölgədə Allahın xalqı, Həv. 8:3; Qal. 1:2 (Yəhuda və ya Fələstin)

Kilsə binası deyil, toplanan insanlar. Kilsələr bir neçə yüz il boyunca yox idi. Yaqubun Məktubunda (ən qədim məsihçi kitablarından biri) imanlılar cəmiyyəti "*synagōgē*" (camaat) sözü ilə ifadə olunmuşdur. İmanlılar cəmiyyətinin bu sözlə adlandırılmasına yalnız Yaqubun Məktubunda rast gəlinir (müq. et. Yaq. 2:2; 5:14).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 5:12-16

¹²Həvarilər vasitəsilə xalq arasında çox əlamətlər və xariqələr göstərilirdi. Bütün imanlılar Süleymanın eyvanına yığılardı. ¹³Xalqın gözündə böyük nüfuz qazansalar da, kənardan heç kim onlara qoşulmağa cürət etməirdi. ¹⁴Buna baxmayaraq, get-gedə daha çox qadın və kişi Rəbbə iman gətirirdi. ¹⁵Buna görə də Peter yoldan keçəndə heç olmasa kölgəsi xəstələrin üstünə düşsün deyərək xalq öz xəstələrini döşək və çarpayı ilə birlikdə çıxarıb küçələrə qoyardı. ¹⁶Yerusəlimin ətraf şəhərlərində yaşayanlar da axın-axın gələr, öz xəstələrini və natəmiz ruhdan əzab çəkənləri gətirərdi. Onların hamısı şəfa tapardı.

5:12-16 Bu, Həvarilərin İşləri üçün səciyyəvi olan xülasədir (müq. et. Həv. 2:43-47 və 4:32-35).

5:12 "çox əlamətlər və xariqələr" Bu, bitməmiş zaman məchul növ (deponent) xəbər formasıdır. Bu iki söz Həv. 2:19-da Peterin Yoel 2-dən gətirdiyi sitatda da yanaşı işlənmişdir. Möcüzələr təkrar-təkrar baş verirdi (müq. et. Həv. 2:43; 4:30; 5:12; 6:8; 7:36; 14:3; 15:20). Unutmayaq ki, hər hansı möcüzə öz-özlüyündə Allahın əlaməti deyildir (müq. et. Mat. 24:24 və 2Sal. 2:9), lakin məsihçi təlimi yəhudilikdə vurğulanan məqamlardan köklü şəkildə fərqləndiyinə görə məhz möcüzələrlə təsdiq olunurdu.

▣ **"Bütün imanlılar... yığılardı"** Həv. 1:14-dəki qeydə bax. Luka imanlıların vəhdəti üzərində dönə-dönə aksent edirdi. Bu, uzun sürməyən bir ideal idi!

▣ **"Süleymanın eyvanı"** Ora, məbədin Başqa millətlər həyatının şərq divarı boyunca yerləşən sütunlu bir yer idi. İsa da orada tez-tez təlim öyrətmişdi (müq. et. Yəh. 10:23). Peterlə Yəhya ilk dəfə məhz orada tutluşdular.

5:13

NASB "qalanlardan heç kəs onlarla ünsiyyətdə olmağa cürət etmirdi"
NKJV, NRSV "qalanlardan heç kəs onlara qoşulmağa cürət etmirdi"
TEV "Qrupun kənarından heç kim onlara qoşulmağa cürət etmirdi"
NJB "Başqa heç kim onlara qoşulmağa cürət etmirdi"

Bu, qeyri-adi bir cümlədir. Görünür ki, o, "qorxu"nun mənfi cəhətini təsvir edir. Bu kontekstdə bir neçə qrupdan söhbət gedir (müq. et. Həv. 5:12-16). Əksəriyyəti bu hadisələr sayəsində Məsihə iman gətirmiş (müq. et. №5 və bəlkə də №6 və №7) və ya imanda möhkəmlənmişdir (№3).

1. həvarilər, Həv. 5:12
2. xalq, Həv. 5:12,13
3. imanlılar (Süleymanın eyvanına yığılanlar), Həv. 5:12
4. qalanlar (yəhudi başçıları), Həv. 5:13
5. yeni imanlılar – Həv. 5:14
6. Yerusəlimdəki xəstələr, Həv. 5:15
7. Yerusəlimin ətrafında yaşayan xəstə və cinli adamlar, Həv. 5:16

İndiki zaman qayıdış növ infinitivi "qoşulmaq" hərfi tərcümədə "yapışmaq"dır. Luka bu termini tez-tez işlədir, lakin çoxlu mənalarda. Burada bu söz onların yeni qrupun üzvü olmamasını bildirir (yəni, İsanın vəd olunmuş Məsih olduğuna iman edənlər qrupu).

5:14 "iman gətirirdi" Bu, davamlı hərəkəti bildirən indiki zaman məlum növ feli sifətidir. Həv. 2:40 və 3:16-dəki Xüsusi mövzulara bax.

NASB, TEV,
NJB, NIV "Rəbdə"
NKJV, NRSV "Rəbbə"

Qrammatik forması (səkkiz hallı sistemdə) yönlük hal ("kimə") və ya yerlik hal ("kimdə") olaraq anlaşıla bilər. Məncə bu, imanlıların Rəbbə məxsus oduqlarını göstərir. Biz Onunuq, O da bizimidir!

▣ **"qadın"** Luka həm Müjdəsində, həm də Həvarilərin İşlərində "qadın"ları xüsusilə vurğulayır (Həv. 1:14; 8:12; 16:1,13; 17:4,12,34; 18:2; 21:5). İsa qadınlara və uşaqlara yeni ləyaqət və dəyər hissi verir.

▣ **"get-gedə daha çox"** Luka imanlılar cəmiyyətinin böyüməsinə dair çoxlu yekun bəyanatlar vermişdir (müq. et. Həv. 2:47; 5:14; 6:7; 9:31; 12:24; 16:5; 19:20).

5:15 "Peter yoldan keçəndə heç olmasa kölgəsi" O vaxt Müjdəni təsdiq etmək üçün çoxlu möcüzələr baş verirdi. Bəllidir ki, Peter həvarilərin sözcüsü idi. Müjdəni təsdiq edən buna bənzər bir şəfa möcüzəsi həmçinin Paulun vasitəsilə baş vermişdir (müq. et. Həv. 19:12).

Bir şərhçi kimi bu möcüzəvi əlamətlərin məqsədini yadda saxlamalıyıq:

1. Allahın mərhəmətini göstərmək
2. Müjdənin həqiqətini göstərmək
3. Kimlərin Allahın çağırdığı rəhbər olduğunu göstərmək

Bu əlamətlər konkret mədəniyyətdə xüsusi məqsəd üçün verilmişdir. Allah orada o möcüzəni yaradıbsa, bu demək deyil ki, O hər dövrdə və hər millətdə eyni möcüzələr yaradacaq.

Mən demirəm ki, Allah hər dövrdə fəal və ya mərhəmətli deyildir, ancaq dediyim odur ki, Allahın xalqı gözlə görünənə deyil, imana görə həyat sürür! Möcüzələr davam edir, amma ali məqsədimiz fani bədənlərin şəfa tapması deyil, günahkarların xilas olması olmalıdır!

Mən fikirləşirəm ki, Allah dəyişməyib. Onun xasiyyəti, qüdrəti, mərhəməti, hər kəsin xilas olmasını arzulaması eyni qalır. Ancaq teoloji bucaqdan tarixə baxanda, istər Allahdan, istərsə Şeytandan gələn fəvqəltəbii əlamətlərin çox olduğu iki böyük dövr vardır.

1. Məsihin bədən alması və erkən imanlılar cəmiyyətinin yaranmasının dövrü
2. imanlıların dəhşətli təqiblərə məruz qalacağı axır zaman hadisələrindən əvvəlki dövr

A.T. Robertsonun "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri"nin (A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*) 3-cü cildindən sitat gətirmək istəyirəm (s. 212)

"Peterin kölgəsində, əlbəttə, heç bir güc və ya qüdrət yox idi. Bu, əlbəttə, mövhumatla qarışıq bir iman idi, Müjdələrdə buna bənzər hadisələrdə (Mat. 9:20; Mark 6:56; Yəh. 9:5) və Paulun dəsmalından istifadə olunan hallarda olduğu kimi (Həv. 19:12). Allah, həqiqətən Ona iman edildikdə, mövhumatla qarışıq imanı belə mükafatlandırır. Mövhumatlardan tamamilən azad olan insanlar azdır".

5:16 "Onların hamısı şəfa tapdı" Bu, bitməmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır, beləcə hər kəsin şəfa tapdığı deyilir (subyekt bildirilmir, amma çox güman ki, Müqəddəs Ruhdur) – hamısı son adama kimi bir-bir gəlib şəfa tapmışdır!

Bu bəyanat, yekun növündəndir. Bunu həqiqi mənada qəbul etməliyikmi (yəni hər bir adam)? İsa (1) şagirdlərinə təlim öyrətmək və ya (2) xalqın Ona qulaq asması üçün iman tələb edir və ya şəfa verirdi.

Şəxsən mən məəttəl qalırım ki, Əhdi-Cədidə şəfa tapan hər kəs "xilas" olmur (yəni Məsihə iman gətirib əbədi həyata malik olmur). Fiziki şəfa, ruhani xilas əvəz edə bilməz. Möcüzələr yalnız bizi Allaha yaxınlaşdırdıqları təqdirdə faydalı olurlar. Bütün insanlar günaha batmış bir dünyada yaşayırlar. Burada pis şeylər baş verir. Allah çox vaxt müdaxilə etmir, lakin bu demək deyil ki, Allah bizi sevmir və qayğımıza qalır. Ehtiyatlı olun, indiki şəhər dövründə Allahdan hər dəfə möcüzə yaratmağı tələb etməyin. O, külli-ixtiyardır və biz hər konkret situasiyanı hər tərəfdən görə bilmirik.

Bununla bağlı olaraq 2Tim. 4:20-dən Paul və fiziki şəfa barədəki şərhlərimi bölüşmək istəyirəm (www.freebiblecommentary.org).

"Əhdi-Cədid müəlliflərindən soruşmaq istədiyimiz neçə-neçə suallar vardır. Hər imanlının ağılı məşğul edən mövzulardan biri fiziki şəfadır. Həvarilərin İşlərində (müq. et. Həv. 19:12; 28:7-9) Paulun şəfa verməyə qadir olduğunu görürük, lakin burada və həmçinin 2Kor. 12:7-10-da və Fil. 2:25-30-da o sanki buna qadir deyildir. Niyə bəzi insanlar şəfa tapır, amma hamı şəfa tapmır? Məgər şəfa üçün bir "fərsət pəncərəsi" açılan zaman var idi, indi isə o pəncərə bağlandı?

Mən, əlbəttə ki, həm fiziki, həm ruhani şəfa vermiş və hələ də verməkdə davam edən fəvqəltəbii mərhəmətli Ataya iman edirəm. Ancaq niyə bu şəfa hadisələri bir müddət baş verir və sonra heç görünmür? Bu məsələnin insanın imanı ilə bağlı olduğunu düşünürəm, çünki Paulun imanı, şübhəsiz ki, var idi (müq. et. 2Kor. 12). Mənə elə gəlir ki, şəfa və digər möcüzələr Müjdənin həqiqiliyini və etibarlılığını təsdiqləyirdi və Müjdənin ilk dəfə yayıldığı bölgələrdə hələ də təsdiqlənməkdədir. Bununla belə, mən elə hiss edirəm ki, Allah bizim gözlə görünənə deyil, imana görə həyat sürməimizi istəyir. Fiziki xəstəliklər də çox vaxt imanlıların həyatında (1) günahlarının müvəqqəti cəzası kimi, (2) günaha batmış dünyada yaşamalarının nəticəsi olaraq və (3) imanlıların ruhən yetkin olmasına kömək etmək məqsədilə baş verir. Mənə görə, problem ondan ibarətdir ki, mən hər konkret xəstəlikdə bunlardan hansının doğru olduğunu bilmirəm! Hər vəziyyətdə Allahın iradəsi üçün dua edirsə, bunu imanımın əskikliyindən etmirəm, ancaq lütfkar, mərhəmətli Allahın hər insanın həyatında Öz iradəsini həyata keçirməsini sidq ürəkdən istəyirəm".

XÜSUSİ MÖVZU: "CİNLƏR (MURDAR RUHLAR) (SPECIAL TOPIC: THE DEMONIC (UNCLEAN SPIRITS))

A. Qədim xalqlar animist idi. Təbiət qüvvələrinə, heyvanlara və təbii obyektlərə insan xüsusiyyətlərini aid edir, həyatı bu ruhani varlıqların insanlarla qarşılıqlı əlaqəsi ilə izah edirdilər.

B. Bu şəxsləşdirmə zamanla politeizmə (çoxallahlılıq) çevrilmişdir. Cinlər (*genii*) adətən fərdlərin həyatlarına təsir edən aşağı tanrılar və ya yarıtanrılar (xeyir və ya şər) idi.

1. Mesopotamiya, kaos və münaqişə

2. Misir, nizam və fəaliyyət

3. Kənan, bax: U.F. Olbrayt, "Arxeologiya və İsrailin dini" (W. F. Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, Fifth Edition, ss. 67-92)

C. Əhdi-Ətiqdə aşağı tanrılar, mələklər və ya cinlər mövzusunda toxunulmur; bunun səbəbi, bəlkə də, Əhdi-Ətiqin ciddi təkallahlılığıdır (Bax: Xüsusi mövzu: "Təkallahlılıq", müq. et. Çıx. 8:10; 9:14; 15:11; Qan. 4:35,39; 6:4; 33:26; Zəb. 35:10; 71:19; 86:8; Yeş. 46:9; Yer. 10:6-7; Mik. 7:18).

Bütpərəst millətlərin yalançı tanrılarından (*şedim*, BDB 993, müq. et. Qan. 32:17; Zəb. 106:37) bəhs olunur və bəzilərinin konkret adları verilir.

1. *Se'im* (satirlər və ya tüklü cinlər, BDB 972 III, KB 1341 III, müq. et. Lev. 17:7; 2Saln. 11:15; Yeş. 13:21; 34:14)

2. *Lilit* (qadın cinsində, yoldan çıxaran gecə cini, BDB 539, KB 528, müq. et. Yeş. 34:14)

3. *Mavet* (ibranicə "ölüm" deməkdir; Kənanın yeraltı tanrısı, *Mot*, BDB 560, KB560, müq. et. Yeş. 28:15,18; Yer. 9:21; və bəlkə də Qan. 28:22)

4. *Reşef* (vəba, od və ya dolu, BDB 958, KB 958, müq. et. Qan. 32:24; Zəb. 78:48; Hab. 3:5)

5. *Dever* (ölümcül xəstəlik, BDB 184, müq. et. Zəb. 91:5-6; Hab. 3:5)

6. *Az'azel* (bu adın mənası aydın deyildir; ola bilsin, səhra cini və ya yer adıdır, BDB 736, KB 736, müq. et. Lev. 16:8,10,26)

(Bu misallar "İudaika ensiklopediyası"ndan [*Encyclopaedia Judaica*] götürülmüşdür, Cild 5, s. 1523.)

Lakin Əhdi-Ətiqdə YAHVE-nin heç dualizmi yoxdur və O, mələklərdən heç asılı deyildir.

Şeytan YAHVE-nin xidmətçisidir (müq. et. Əyy. 1-2; Zək. 3), Ondan müstəqil olan, öz-özünü idarə edən düşmən deyildir (müq. et. A.B. Davidson, "Əhdi-Ətiq teologiyası" [A. B.

Davidson, *A Theology of the Old Testament*], ss. 300-306).

D. Yəhudilik Babil sürgünü dövründə (b.e.ə. 586-538-ci illər) meydana gəlmişdir. Teologiyasına zərdüştiliyin Persiya dualizmi təsir göstərmişdir: ali xeyir tanrısı *Mazda* və ya *Hörmüzd* və onun müxalifi, şər tanrısı *Əhrimən*. Beləcə sürgündən sonrakı dövrün yəhudiliyində bir yandan YAHVE və mələkləri və digər yandan Şeytan və mələkləri yaxud cinlər olmaqla iki şəxs dualizmi meydana gəlmişdir.

Yəhudiliyin şəxsləşmiş şər teologiyası Alfred Ederşeymin "İsa Məsihin həyatı və dövrü" (Alfred Ederşeym, *The Life and Times of Jesus the Messiah*, Cild 2, Əlavə XIII [ss. 749-863] və Əlavə XVI [ss. 770-776]) kitabında əla izah olunmuşdur. Yəhudilikdə şər üç yolla şəxsləşdirilmişdir.

1. Şeytan və ya *Sammael*

2. insanın içindəki pis niyyət (*yetzer hara*)

3. Ölüm mələyi

Ederşeym onları,

1. ittihamçı

2. sınağaçəkən

3. cəzaverən olaraq səciyyələndirir (Cild 2, s. 756).

Sürgündən sonrakı dövrün yəhudiliyində və Əhdi-Cədidə şər haqqındakı etiqadlar fərqli təqdim və izah olunur.

- E. Əhdi-Cədidə, ələlxüsus Müjdələrdə ruhani şər qüvvələrinin mövcud olması, insanların və YAHVE-nin əleyhinə çıxması təsdiqlənir (yəhudilikdə Şeytan, Allahın düşməni deyil, yalnız insanların düşməni idi). Onlar Allahın iradəsinin, hökmlərinin və padşahlığının əleyhinə çıxırlar.

İsa cinləri insanlardan çıxarır, qovurdu. Cinlərə həmçinin (1) murdar ruhlar (müq. et. Luka 4:36; 6:18) və (2) şər ruhlar (müq. et. Luka 7:21; 8:2) deyilirdi. İsa xəstəliyi (fiziki və əqli) və cinə tutulmanı fərqləndirirdi. Bu şər ruhları tanıyaraq, onları qovaraq Öz qüdrətini və ruhani dərrakəsini nümayiş etdirirdi. Onlar çox vaxt İsanı tanıyır və danışmaq istəyirdi, lakin İsa onların şəhadətini rədd edərək susmalarını tələb edir, onları qovurdu. Ekzorsizm, Şeytanın padşahlığının məğlubiyyətinin əlamətidir.

Əhdi-Cədidəki həvarilərin məktublarında bu mövzuya dair məlumatın azlığı təəccüblüdür. Ekzorsizm heç vaxt ruhani ənamlar arasında sadalanmayıb və xidmətçilərin, imanlıların gələcək nəsillərinə cin qovma metodları öyrədilməyib.

- F. Şər gerçəkdir; şər şəxsdir; şər mövcuddur. Lakin şərin necə yaxud nə üçün meydana gəldiyi bildirilməyib. Müqəddəs Kitab şərin gerçəkliyini təsdiq edir və təsirinə şiddətlə qarşı durur. Son nəticədə dualizm yoxdur. Allah hər şeyə tam nəzarət edir; şər məğlub edilir, mühakimə olunur və yaradılışdan götürüləcəkdir.

- G. Allahın xalqı şərə qarşı durmalıdır (müq. et. Yaq. 4:7). Şər imanlıları idarə edə bilməz (müq. et. 1Yəh. 5:18), lakin imanlılar sınağa çəkilib şərə uya bilirlər, beləcə onların şəhadəti və təsiri zədələnməz (müq. et. Ef. 6:10-18). Şər, məsihçi dünyagörüşünün açıq bir hissəsidir. Müasir məsihçilər şərə yenidən tərif verə bilməzlər (Rudolf Baltmannın [Rudolf Baltmann] demifologizasiyası), şərin şəxsi xarakterini inkar edə bilməzlər (Pol Tillixin [Paul Tillich] sosial strukturları) və ya şəri sırf psixoloji şəkildə izah edə bilməzlər (Ziqmund Freyd [Sigmund Freud]). Şərin təsiri hər yerdə görünərsə də, məğlub edilmişdir. İmanlılar Məsihin qələbəsində yaşamaladırlar!

XÜSUSİ MÖVZU: "EKZORSİZM" (SPECIAL TOPIC: EXORCISM)

Ekzorsizm (cin qovma) İsanın dövründə geniş yayılmışdı, lakin İsanın metodları köklü şəkildə fərqlənirdi (müq. et. Mat. 8:16; Mark 1:27). Onun cin çıxarması Yeni Çağın əlaməti idi (müq. et. Luka 9:1). Rabbilər (müq. et. Mat. 12:27; Həv. 19:13) cadu formulalarından istifadə edirdi (bax: Alfred Ederşeym, "İsa Məsihin həyatı və dövrü" [Alfred Edersheim, *The Life and Times of Jesus, the Messiah*], Cild 2, Əlavə XIII, ss. 748-763; Əlavə XVI, ss. 770-776), İsa isə Öz səlahiyyətindən istifadə edirdi. Bu gün ekzorsizm və cinlər haqqında o qədər qarışıqlıq və dəhşətli məlumatlar yayılır. Bir yandan, problem odur ki, Əhdi-Cədid bu mövzuya toxunmur. Mən bir pastor kimi bu haqda daha çox bilmək istəyirəm. Etibralı saydığım bəzi kitablar bunlardır:

1. Kurt Kox, "Məsihçi məsləhətçiliyi və okultizm" (*Christian Counseling and the Occult*, Kurt E. Koch)
2. Merrill F. Unger, "Bu günkü dünyada cinlər" (*Demons in the World Today*, Merrill F. Unger)
3. Merrill F. Unger, "Müqəddəs Kitab demonologiyası" (*Biblical Demonology*, Merrill F. Unger)
4. Con Uorvik Montqomeri, "Başçılar və qüvvələr" (*Principalities and Powers*, John Warwick Montgomery)
5. Hendrikus Berkoff, "Məsih və hakimiyyətlər" (*Christ and the Powers*, Hendrik Berkhof)
6. Klinton Arnold, "Ruhani müharibə haqqında üç həyati sual" (*Three Crucial Questions About Spiritual Warfare*, Clinton Anton)

Ekzorsizmin ruhani ənamlar arasında adının çəkilmədiyi və həvarilərin məktublarında bu mövzuya toxunulmadığı təəccübləndiricidir. Mən Müqəddəs Kitab dünyagörüşünə əsasən ruhani aləmə (xeyir və şər əməlləri), fiziki dünyada fəal olaraq var olan (Əyy. 1-2; Dan. 10; Ef. 6:10-18) ruhani aləmə inanıram. Ancaq

Allah bizə bu haqda ətraflı məlumat verməməyi seçmişdir. İmanlı kimi Allah yolunda mömin və səmərəli həyat sürmək üçün lazım olan hər məlumat bizə verilib! Lakin bəzi mövzular tam açıq və ya aydın deyildir. İmanlılar yadda saxlamalıdır ki, ekzorsizm İsanın şər üzərindəki qələbənin əyani sübutudur (müq. et. Luka 10:17-20). Əhdi-Cədidə ekzorsizm (cin qovmaq) və şəfa açıq şəkildə bir-birindən ayırd edilir (müq. et. Mat. 8:16; Mark 1:32; Luka 4:40-41).

Bax: Xüsusi mövzular:

1. Xüsusi mövzu: "Şeytan"
2. Bax: Xüsusi mövzu: "Şəxs olaraq şər"
3. Xüsusi mövzu: "Əhdi-Ətiqədə cinlər"
4. Xüsusi mövzu: "Əhdi-Cədidə cinlər"

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 5:17-26

¹⁷Bu, baş kahini və yanındakıların hamısını, yəni sadukey təriqətinə mənsub olanları hərəkətə gətirdi, çünki qısqançlıqları aşıb-daşırdı. ¹⁸Ona görə də həvariləri tutub ümumi zindana atdılar. ¹⁹Amma Rəbbin mələyi gecənin bir vaxtında gəlib zindanın qapısını açdı, onları bayıra çıxarıb dedi: ²⁰«Gedin, məbəddə durun və camaata yeni həyatla bağlı sözlərin hamısını deyin». ²¹Həvarilər bunu eşidəndə səhər tezdən məbəddə daxil olub təlimlərini öyrətməyə başladılar. Baş kahin və yanındakılar gəlib Ali Şurani – İsrailin bütün ağsaqqallar məclisini çağırırdı ki, bir yerə yığılsınlar. Onlar həvariləri gətirmək üçün mühafizəçiləri zindana göndərdilər. ²²Lakin mühafizəçilər gəlib zindanda həvariləri tapa bilmədi və geri qayıdıb belə xəbər verdilər: ²³«Gördük ki, zindan bağlıdır, tamamilə nəzarət altındadır və gözətçilər qapıda dayanıb. Amma qapıları açanda içəridə heç kimi tapa bilmədik». ²⁴Bu sözləri eşidən məbəd mühafizəçilərinin başçısı ilə başçı kahinlər «Bu işin sonu necə qurtaracaq?» deyərək çaşıb-qaldılar. ²⁵Elə bu zaman kimsə onların yanına gəlib xəbər verdi: «Baxın, zindana saldığınız adamlar məbəddə dayanıb camaata təlim öyrədir». ²⁶Bu vaxt başçı ilə mühafizəçilər gedib həvariləri gətirdilər. Xalqın onları daşqalaq etməsindən qorxduqları üçün güc tətbiq etmədilər.

5:17 "qısqançlıqları aşıb-daşırdı" Yunan sözü "qaynamaq" mənasına gəlir. Buna görə də bu kontekstdə canfəşanlıqdan və ya qısqançlıqdan söhbət gedir. Burada dini rəhbərlərin bu hərəkətlərinin əsl motivi təsvir olunur – qısqançlıq! Lukanın Müjdəsində İsanın başlıca düşmənləri fariseylər idi, Həvarilərin İşlərində isə İsanın ardıcılılarının başlıca düşmənləri sadukeylərdir.

"Aşır-daşmaq" olaraq tərcümə olunmuş söz "dolmaq"dır. Luka bir şəxsin yaxud şəxsləşdirilən bir şeyin xüsusiyyətlərini göstərmək üçün bu sözdən müxtəlif cür istifadə edir.

1. Vəftizçi Yəhya hələ doğulmazdan əvvəl Müqəddəs Ruhla dolur – Luka 1:15
2. Elizavet Müqəddəs Ruhla dolur – Luka 1:41
3. Zəkəriyyə Müqəddəs Ruhla dolur – Luka 1:61
4. sinaqoqda İsanı eşidənlərin hamısı qəzəblə dolur – Luka 4:28
5. iflic adamın damdan endirildiyi evdə olanlar qorxu ilə dolurlar – Luka 5:26
6. Şabat günü İsanın yanında olan fariseylər və ilahiyatçılar qəzəblə dolurlar – Luka 6:11
7. Əllinci Gün bayramında yuxarı otaqda olanlar Müqəddəs Ruhla dolurlar – Həv. 2:4
8. Peterin məbəddə danışdığını eşidənlər heyrətlə dolurlar – Həv. 3:10
9. Peter Sinedrionun qarşısında danışanda Müqəddəs Ruhla dolur – Həv. 4:8
10. yuxarı otaqda hər kəs Müqəddəs Ruhla dolur – Həv. 4:31
11. Şeytan Xananya və Sappiranın ürəklərini doldurur – Həv. 5:3
12. Peter və Yəhya yenə Sinedriona danışirlar və Sinedriondakılar qısqançlıqla dolurlar – Həv. 5:17
13. Yerusəlim Müjdə ilə dolur – Həv. 5:28
14. yeddi nəfər Ruh və hikmət ilə dolur – Həv. 6:3
15. Stefan iman və Müqəddəs Ruh ilə dolur – Həv. 6:5,8; 7:55

16. Xananya əllərini Şaul/Paulun üstünə qoyur və o Müqəddəs Ruhla dolur – Həv. 9:17

17. Paul Ruhla dolaraq vəz edir – Həv. 13:9

18. Paulun vəz etdiyi izdihamdakı yəhudilər qısqançılıqla dolurlar – Həv. 13:45

19. şagirdlər davamlı olaraq sevinc və Müqəddəs Ruh ilə dolurlar – Həv. 13:52

20. Efes qarışıqlıqla dolur, Həv. 19:29

Müjdənin qarşısında siz nə ilə "dolursunuz"?

5:18 Həvarilərin İşlərinin bu ilk fəsillərində erkən imanlılar cəmiyyətinin üzleşdiyi problemlər göstərilir. Problemlər dövrdən dövrə, ölkədən ölkəyə fərqlənir, lakin Allah bizimlədir, bizim tərəfimizdədir və qələbə üçün bizi qüvvələndirir. İmanlı Məsihin hüzurundan və sülhündən nə həbsxanalar, nə alçaltmalar, nə hədələmələr, nə də başqa bir şey məhrum edə bilər (müq. et. Rom. 8:31-39).

5:19 "Rəbbin mələyi" Bu ifadə Əhdi-Ətiqdə iki mənada işlənmişdir.

1. bir mələk (müq. et. Yar. 24:7,40; Çıx. 23:20-23; 32:34; Say. 22:22; Hak. 5:23; 1Şam. 24:16; 1Saln. 21:15 və sonrakı ayələr; Zək. 1:28)

2. YAHVE-yə dair (müq. et. Yar. 16:7-13; 22:11-15; 31:11,13; 48:15-16; Çıx. 3:2,4; 13:21; 14:19; Hak. 2:1; 6:22-23; 13:3-22; Zək. 3:1-2).

Luka bundan tez-tez istifadə edir (müq. et. Luka 1:11,13; 2:9; Həv. 5:19; 7:30; 8:26; 12:7,11,23; 10:3; 27:23), ancaq yuxarıdakı 1-ci mənada. 2-ci mənaya Əhdi-Cədidə rast gəlmirik, yalnız Həv. 8:26 və 29-da "Rəbbin mələyi" Müqəddəs Ruh ilə paraleldir.

▣ **"zindanın qapısını açdı"** Bu əhvalat Paul və Silanın Filipidəki zindanda yaşadıkları möcüzəyə bənzəyir (müq. et. Həv. 16:26). Peterin həyatı çox cəhətdən Paulun həyatı ilə paraleldir. Ola bilsin ki, Luka bunu qəsdən belə təsvir etmişdir.

5:20 "Gedin, məbəddə durun və... deyin" Bunlar, əmr şəklində çıxış edən üç feildir.

1. Gedin, indiki zaman qayıdış növ (deponent) əmr şəklindədir

2. Durun, əmr şəkli olaraq işlənən aorist məchul növ feli sifətidir (Friberg, "Analitik yunanca Əhdi-Cədid" [Friberg, *Analytical Greek New Testament*], s. 379)

3. Deyin, indiki zaman məlum növ əmr şəklindədir

Mələk erkən imanlılar cəmiyyəti (və indiki cəmiyyət) üçün müjdəçi missiya ilə gəlmişdir.

▣ **"camaata... deyin"** Bu, həvarilərin xidmətinin mahiyyəti idi. Onların Ruhla dolu yeni həyatın xüsusiyyəti qorxu deyil, cəsarətdir (bax: Həv. 4:29-dakı Xüsusi mövzu).

NASB "Həyatın bütün xəbəri"

NKJV "bu həyatın bütün sözləri"

NRSV "bu həyat haqqında bütün xəbər"

TEV "bu yeni həyat haqqında hər şey"

NJB "bu yeni Həyat haqqında hər şey"

Burada yalnız İsa Məsihin Müjdəsində tapılan yeni həyatdan (*zōe*, əbədi həyat) bəhs olunur. Onlar həm ruhən (xilas), həm də cismən (zindandan) azad olmuşdular. İndi onlar hər şeyi hər kəsə deməli idilər (müq. et. Mat. 28:18-20; Luka 24:47; Həv. 1:8)!

5:21 Qeyd edək ki, bir dəfə fəvqəltəbii şəkildə azadlığa çıxmaları bir də heç vaxt həbs edilməyəcəyi mənasına gəlmirdi. Hətta Allahın təminatı, xidmətdə bütün çətinliklərin həll olunacağı yaxud aradan qaldırılacağı mənasına gəlmir (müq. et. Mat. 5:10-12; Rom. 8:17; 1Pet. 4:12-16)

▣ **"Ali Şurani – İsrailin bütün ağsaqqallar məclisini"** Bax: Həv. 4:5, Xüsusi mövzu: "Sinedrion". "Ağsaqqallar məclisi" nə deməkdir? Kurtis Voqan "Həvarilərin İşləri"ndə (Curtis Vaughan, *Acts*, ss. 39-40) deyir ki, onlar o

vaxt Sinedrionun üzvü olmayan yerusəlimli ağsaqqallar idi (müq. et. R. Vinsent, "Sözlərin tədqiqi" [M. R. Vincent, *Word Studies*], Cild 1, s. 234), lakin NASB və NIV tərcümələrində "Sinedrion" və "ağsaqqallar məclisi"nin sinonim kimi işlədildiyi fərz olunmuşdur.

5:23 "bağlıdır" Bu, bitmiş zaman məchul növ feli sifətidir. Burada zindanın qapısının bağlı və qıfıllı olduğu, gözətçilərin də yerində dayandıqları halda (bitmiş zaman məlum növ feli sifəti) məhbusların qaçdıqları nəzərdə tutulur.

5:24 "çaşıb-qaldılar" Luka bu ifadəni bir neçə dəfə işlətməmişdir. Bu, *aporeō* (müq. et. Luka 24:4; Həv. 25:20) sözünün *dia* ilə gücləndirilmiş formasıdır (müq. et. Luka 9:7; Həv. 2:12; 5:24; 10:17). Əsas mənası şübhə, qeyri-müəyyənlik və ya çaşqınlıqdır.

▣ **"Bu işin sonu necə qurtaracaq?"** Bu frazanın qrammatik forması tamamlanmamış dördüncü sinif şərt cümləsidir (*an* üstəgəl aorist qayıdış növ [deponent] arzu şəkli). Arzu şəkli çaşqınlığı ifadə edir (müq. et. Luka 1:61-62; 3:15; 8:9; 15:26; 22:23; Həv. 5:24; 8:31; 10:17; 21:33, bax: Ceymz Allen Hyuet, "Əhdi-Cədid yunancası" (James Allen Hewett, *New Testament Greek*), s. 195).

5:26 "Xalqın onları daşqalaq etməsindən qorxduqları" Bu, erkən imanlılar cəmiyyətinin xalq arasında yaxşı tanındığını (müq. et. Həv. 5:13; 2:47; 4:21) və yəhudi başçıları qışqanclıq hissi oyatdığını göstərir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 5:27-32

²⁷Onlar həvariləri Ali Şuranın qarşısına gətirdilər. Baş kahin onlardan soruşdu: ²⁸«Bu adla təlim öyrətməyi sizə qəti qadağan etmədikmi? Amma siz təliminizi bütün Yerusəlimə yaydınız və o Adamın qanını bizim boynumuza yükləmək istəyirsiniz». ²⁹Peter və başqa həvarilər belə cavab verdi: «İnsana deyil, Allaha itaət etmək daha vacibdir. ³⁰Ata-babamızın Allahı sizin çarmıxa çəkib öldürdüyünüz İsanı dirilti. ³¹İsraillə günahlarından tövbə və bağışlanma imkanı vermək üçün Allah Onu Bani və Xilaskar olaraq Öz sağ tərəfinə qaldırdı. ³²Bu şeylər barədə biz şahidik, Allahın Özünə itaət edənlərə verdiyi Müqəddəs Ruh da şahiddir».

5:28

NASB, NRSV,

TEV "ciddi tapşırıqlar"

NKJV "ciddi əmr"

NJB "qəti xəbərdarlıq"

NKJV-də "Bu adla təlim öyrətməyi sizə qəti qadağan etmədikmi?" cümləsi α^2 , D və E əlyazmalarında var, P⁷⁴, α^* , A və B əlyazmalarında isə yoxdur. UBS⁴-də NKJV variantı mətnə salınır, ancaq "not" (inkar ədatı) mötərizədə verilir. Bu suala "bəli" cavabının veriləcəyi gözlənilir. Həvarilərə xəbərdarlıq edilmişdir!

Burada işlənən ibrani idiomu (müq. et. Luka 22:15) koyne yunancasında eyni kökdən gələn feil (*parangellō*) və vasitəsiz tamamlıq (*parangelia*) ilə əmələ gələn "əlaqəli təsirlik hal"a bənzəyir. Belə konstruksiya sözlərin əsas mənasını gücləndirir. Maraqlıdır ki, Misirdə tapılmış koyne papiruslarında bu söz məhkəməyə rəsmi çağırış və ya məhkəmədən gələn bildiriş mənasında işlənir (müq. et. Multon və Milliyan, "Yunanca Əhdi-Cədid lüğəti" [Moulton and Milligan, *Vocabulary of the Greek New Testament*], s. 481).

▣ **"o Adam"** Bu ifadə yəhudi başçılarının İsayə aşağı gözlə baxdığını göstərir. Onlar İsanın adını heç vaxt dillərinə gətirmirlər. Talmudda İsa çox vaxt "filankəs" adlandırılır (müq. et. R. Vinsent, "Sözlərin tədqiqi" [M.R. Vincent, *Word Studies*], Cild 1, s. 234).

▣ **"qanını bizim boynumuza"** Peter və Yəhya məhz bu yəhudi başçılarının İsanın öldürülməsini təşkil etdiklərini söyləməkdə davam edirdi (müq. et. Həv. 5:30; 2:33; 3:14-15; 4:10). Həv. 7:52-də Stefanın ittihamı da eyni idi.

5:29 "vacibdir" *Dei* sözü mənəvi vacibliyi bildirir, həvarilərin nəticələrdən asılı olmayaraq həqiqəti yaymağa borclu olduqlarını göstərir (müq. et. Həv. 4:19). Həv. 1:16-dakı ətraflı qeydə bax.

5:30 "Ata-babamızın Allahı" Bu erkən məsihçilər, Əhdi-Ətiqdəki Allah xalqının ruhani varisləri və övladları olduqlarına inanırdılar (müq. et. Həv. 3:13; Rom. 2:28-29; Qal. 6:16; 1Pet. 3:5,9; Vəhy 1:6).

▣ **"İsanı dirilti"** Əhdi-Cədid Atanın, İsanın həyatının və təlimlərinin həqiqət olduğunu təsdiq etmək üçün İsanı diriltiyini elan edir (müq. et. Həv. 2:24,32; 3:15,26; 4:10; 5:30; 10:40; 13:30,33,34,37; 17:31; Rom. 6:4,9). Bu, *Keriqma*-nın mühüm aspekti idi (müq. et. 1Kor. 15).

Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, Əhdi-Cədid Oğulun və Ruhun da bu böyük hadisədə fəal iştirak etdiyini təsdiq edir.

1. Oğul – Yəh. 2:19-22; 10:17-18
2. Ruh – Rom. 8:11

▣ **"sizin çarmıxa çəkib öldürdüyünüz"** Bu, Qan. 21:23 ilə bağlıdır. Bu dini rəhbərlər, özünü Məsih kimi qələmə verən İsanın YAHVE tərəfindən lənətlənməsini istəyirdi. İsa bizim uğrumuzda Əhdi-Ətiq Qanununun lənətini (yəni, günah işlədən adam öləcəkdir [müq. et. Yez. 18:4,20] və bütün insanlar günah işlədiblər, müq. et. Rom. 3:9-18, 23) Öz üzərinə götürmüşdür (müq. et. Qal. 3:13; Kol. 1:14). İsa, Allahdan uzaqlaşmış dünyanın uğrunda Özünü fəda edən qüsuruz Allah quzusu idi (müq. et. Yəh. 1:29; 2Kor. 5:21).

5:31 "Allah Onu... Öz sağ tərəfinə qaldırdı" "Qaldırdı" sözü Yəh. 3:14-də də "qaldırıldı", lakin Fil. 2:9-da "ucaldı" olaraq tərcümə olunmuşdur. Çarmıx, Məsihin ucaltmasının və zəfərinin vasitəsi idi (müq. et. Kol. 1:15; 2Kor. 2:14).

Burada "sağ tərəfi" olaraq tərcümə olunmuş antropomorfik ifadə "sağ əl", qüdrət və səlahiyyət yerinin metaforası idi (müq. et. Mat. 26:64). Allah əzəli və əbədi Ruhdur. Fiziki bədəni yoxdur. Həv. 2:33-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Bani"** Bu ayədə İsanın Məsih olduğu açıq və konkret şəkildə bildirilir. Eyni söz Həv. 3:15-də işlənmişdir. Mümkün mənaları "başçı", "öncül" və ya "hökmdar"dır. Həmçinin bir məktəbin və ya soyun banisi mənasında işlənirdi (müq. et. İbr. 2:10; 12:2). Həv. 3:15-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Xilaskar"** Bu söz I əsr Yunan-Roma dünyasında qeysərə dair işlənirdi. Qeysər özünü mədəniyyətin və sülhün xilaskarı elan etmişdir. Qeysərin özünə deyilməsini tələb etdiyi, amma məsihçilərin təkəcə İsayə dedikləri başqa ad Rəbb idi (*kurios*).

"Xilaskar" sözü Əhdi-Ətiqdə YAHVE-yə dair işlənirdi (müq. et. 2Şam. 22:3; Zəb. 106:21; Yeş. 43:4,11; 45:15,21; 49:26; 60:16; 63:8). Əhdi-Cədid müəllifləri çox vaxt YAHVE-nin Əhdi-Ətiqdəki adlarını İsayə dair işlədərək İsanın ilahiliyini təsdiqləyirlər. Paulun Titusa Məktubunda bunu necə etdiyinə diqqət yetirək.

1. Tit. 1:3, "Xilaskarımız Allah"
2. Tit. 1:4, "Xilaskarımız Məsih İsa"
3. Tit. 2:10, "Xilaskarımız Allah"
4. Tit. 2:13, "ulu Allah və Xilaskarımız İsa Məsih"
5. Tit. 3:4, "Xilaskarımız Allah"
6. Tit. 3:6, "Xilaskarımız İsa Məsih"

▣ **"İsrailə günahlarından tövbə və bağışlanma imkanı vermək üçün"** Hərfi tərcüməsi: "İsrailə tövbə, günahların bağışlanması bəxş etmək üçün". Burada İsanın ölümünün məqsədi göstərilir (müq. et. Luka 24:47 və Həv. 2:38). Əhdi-Cədid müəlliflərinin tövbədən Allahın ənamı kimi bəxş edildiyini deməsi qeyri-adidir (müq. et. Həv. 11:18 [başqa millətlərə]; 2Tim. 2:25; və bəlkə də həmçinin Rom. 2:4). Adətən bu, yeni əhdin Müjdəni qəbul edən insana qoyduğu tələblərdən biridir (müq. et. Mark 1:15 və Həv. 3:16,19; 20:21). Məncə, bu, Allahın Öz surətində yaratdığı hər insanın xilas olmasını istədiyini göstərmək üçün istifadə olunan ədəbi üsuldur. Bu, Allahın tam ixtiyarı ilə bağlı bir məsələ deyildir.

Yalnız yeni əhddə Allahın işi üzərində fokuslaşanlar bu ayəyə əsasən "sübut" edirlər ki, xilas tamamilə Allahın işidir və insanın iştirakından heç asılı deyildir. Beləcə, bu ayə, əvvəlcədən mənimsənilən teoloji bir sistemi sübut etmək üçün istifadə olunan bir mətnin yaxşı nümunəsidir. Müqəddəs Kitab Allahın təşəbbüsünün vacibliyini açıqca öyrədir, lakin həmçinin bildirir ki, Onun ehtiyac içində olan insanlarla münasibət qurmaq üçün seçdiyi modeli "əhd" anlayışı ən yaxşı ifadə edir. Azadlıq, Allahın yaradılışdan verdiyi ənamdır. Allah bu ənamı yaxud məsuliyyəti ləğv etmir (müq. et. Rom. 2:4; 2Kor. 7:10). Bəli, O bizi cəlb edir, cəzb edir, bizimlə işləyir və xilas yolunu təmin edir (müq. et. Yəh. 6:44,65). Lakin günahkar insanlar Allaha cavab verməlidir və tövbə, iman, itaət və səbatla cavab verməkdə davam etməlidirlər.

Frenk Steqin "Əhdi-Cədid teologiyası" (Frank Stagg, *New Testament Theology*) kitabından maraqlı bir sitat yetirək (s. 119):

"İnsanlar tövbəni icra edə bilməz, yalnız qəbul edə bilirlər, amma onu qəbul etmək vacibdir. Adam Məsihi imanla öz ürəyinə qəbul edir və Məsih hər şeyi dəyişdirən hüzzuru ilə o adamın həyatını dəyişdirir, özünə inamdan Allaha inanmağa, özünü təsdiqdən özünü inkar etməyə döndərir. Bu qayıdış, günaha batmanın əksidir; insan günaha batdıqda varlığının mənasını tamamilə özündə tapmağa çalışmışdır".

5:32 Həvarilərin İşlərində Peter, həvarilərlə şagirdlərin İsanın həyatının, ölümünün və dirilməsinin şahidləri olduğundan bir neçə dəfə bəhs etmişdir. Bu kontekstdə o, "Müqəddəs Ruh"dan da şahid kimi bəhs edir. Ehtimal ki, bu, bir məsələnin təsdiqlənməsi üçün vacib olan iki şahidə işarə idi (müq. et. Say. 35:30; Qan. 17:6).

Lukanın Müjdəsinə və Həvarilərin İşlərinə görə, Ruhun ənamı,

1. vətənz zamanı alınır, Həv. 2:38
2. Müjdəyə itaət edənlərə verilir – Həv. 5:32
3. satın alınma bilməz – Həv. 8:19-20
4. başqa millətlərə verilir – Həv. 10:45; 11:17
5. Atadan gəlir – Luka 11:13 (müq. et. Yaq. 1:17)

▣ **"Özünə itaət edənlərə"** İtaət, insanın seçdiyi həyat tərzidir! Biz Müjdəyə iman etməklə itaət etməliyik. İtaətdən bəhrələnmək üçün itaət etməkdə davam etməliyik (müq. et. Mat. 7:24-27; Luka 6:46-48). Həv. 5:29 və 32-də işlənmiş nadir "itaət" sözü (*peithomai* + *archē*, müq. et. Həv. 27:21; Tit. 3:1) "hökmdar" (*archē*) və "itaət"dən ibarət idi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 5:33-39

³³Onlar bunu eşidəndə çox qəzəbləndi və həvariləri öldürmək istədilər. ³⁴Lakin bütün xalqın hörmətini qazanmış Qanun müəllimi olan Qamliel adlı bir farisey Ali Şurada ayağa qalxdı və əmr etdi ki, bu adamları qısa müddətə bayıra çıxarsınlar. ³⁵O, Ali Şuranın üzvlərinə belə dedi: «Ey İsraililər, bu insanlara nə edəcəyiniz barədə yaxşı-yaxşı fikirləşin. ³⁶Bir qədər bundan əvvəl Tevda özü barəsində yüksək iddiada olaraq ortaya çıxdı və ona təxminən dörd yüz nəfər qoşuldu. Lakin bu kişi öldürüldü, bütün tərəfdarları darmadağın edildi və bu hərəkət yatırıldı. ³⁷Sonra siyahıyaalma zamanı Qalileyalı Yəhuda ortaya çıxdı və camaatı ardınca apardı. O da öldü və tərəfdarlarının hamısı darmadağın edildi. ³⁸İndiki iş barəsində sizə onu deyirəm ki, bu adamlardan əl çəkin və azad buraxın. Əgər bu hərəkət, bu iş insandandırsa, məhv olub gedəcək. ³⁹Yox, əgər Allahdandırsa, bu adamların işini məhv edə bilməzsiniz. Allaha qarşı çıxanların vəziyyətinə belə, düşə bilərsiniz».

5:33

NASB "onlar qəlbən yaralandılar"

NKJV "onlar hiddətləndilər"

NRSV "onlar qəzəbləndilər"

TEV "onlar o qədər hiddətləndilər"

NJB "bu onları o qədər hiddətləndirdi"

Bu sözün hərfi mənası "mişarla kəsmək" və ya "dişlərlə sıxmaq"dır. Həmin bu feilin bu forması həmçinin Həv. 7:54-də işlədilmişdir – oraya "ürəkləri partlayırdı" əlavə etməklə metaforanın tam mənası açıqlanır (həmçinin bax: Luka 2:35). Bu təsirli söz (*diaprō*) mənacə 2:37a-ya bənzərdir.

▣ **"həvariləri öldürmək istədilər"** Bu ifadə bitməmiş zaman qayıdış növ (deponent) xəbər formasındadır; bu göstərir ki, (1) onlar bundan sonra həvariləri öldürməyə çalışmaya başlayıblar və ya (2) bu onların davamlı planı və arzusu idi. Həvarilərin İşlərində erkən imanlılar cəmiyyətinin böyüdüyü haqda yazıldığına görə, 1-ci variant daha yaxşı görünür. Qeyd edək ki, qəzəblənənlər və həvariləri öldürmək istəyənlər sadukeylər idi. Ola bilsin, fariseylər (Qamliel) sadukeylərin ümumiyyətlə dirilməni inkar etmələrinə qarşı bir alət kimi erkən imanlılar cəmiyyətindən istifadə etmək istəyiblər. Farisylər İsanın dirilməsini təsdiq etmək istəmədi, lakin ölümlərin dirilməsi və Allahla birlikdə əbədi yaşaması fikrini təsdiq edirdi.

Dini rəhbərlərin qətl planı qurmaları, Müqəddəs Kitabın müasir oxucularına çox təəccüblü gəlir. Unutmayaq ki, sadukeylər küfr edən hər kəsin daşqalaq edilməsini əmr edən Musanın yazılarına sadıq idilər. Bu rəhbərlər Allahın adından, kəlamına əsasən hərəkət etdiklərini düşünürdülər (müq. et. Lev. 24:10-16).

5:34 "farisey" Bax: Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "FARİSEYLƏR" (SPECIAL TOPIC: PHARISEES)

- I. Bu sözün aşağıdakı mümkün mənşə variantları vardır:
 - A. "Ayrılmış olmaq" Bu qrup Makkavey dövründə meydana gəlmiş (ən geniş qəbul olunmuş görüşə görə) və Musanın Qanununun şifahi ənənəsinə riayət etmək üçün xalqdan ayrılmışdır (*Hasidim*).
 - B. "Ayrılmaq" Bu, eyni ibrancə kökün (BDB 827, BDB 831 I, KB 976) başqa mənasıdır; hər ikisi "ayırma" deməkdir. Bəzi alimlər bunun şərhçi mənasına gəldiyini deyirlər (müq. et. Neh. 8:8; 2Tim. 2:15).
 - C. "Fars" Bu, eyni aramicə kökün (BDB 828, KB 970) başqa bir mənasıdır. Farisylərin bəzi doktrinlərinin Persiyanın Zərdüş dualizmi ilə çox oxşar cəhətləri vardır (Bax: Xüsusi mövzu: "Şəxs olaraq şəh").
- II. Farisylərin necə yaranması barədə bir neçə fərziyyə vardır.
 - A. erkən dövr yəhudiliyinin bir tərifi (İosif Flaviy)
 - B. Həşmənlərin və Hironun dövrlərindən siyasi qrup
 - C. Musanın Qanununu şərh edən, Musa ilə bağlanmış əhdi və onunla bağlı olan şifahi ənənələri adi insanın anlamasına kömək edən alimlər
 - D. məbədin rəhbərliyində olan kahinlərlə rəqabət edən Ezra kimi kahinlərin "qeyri-ruhani" hərəkəti və Böyük Sinaqoq
Farisylərin meydana gəlməsi,
 1. qeyri-yəhudi hökmdarlarla (xüs., IV Antiox) münaqişə
 2. zadəganların "dünyəvilər" ilə münaqişəsi
 3. özlərini əhdə görə yaşamağa həsr edənlərin adi fələstinli yəhudilər ilə münaqişəsi ilə bağlı idi.
- III. Onlara dair məlumatımız,
 - A. bir farisey olan İosif Flaviydən
 1. "Qədim yəhudi tarixi"ndən
 2. "Yəhudi Mühəribələri"ndən
 - B. Əhdi-Cədidədən
 - C. daha gec dövrə aid mənbələrdən gəlir.
- IV. Onların əsas inancları

- A. Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid arasındakı dövrün I Xanok kimi apokaliptik əsərlərinin təsir etdiyi gələcək Məsihə dair inanc.
- B. Allahın gündəlik həyatda fəal olduğuna dair inanc. Bunlar sadukeylərin inanclarının tam əksi idi (müq. et. Həv. 23:8). Farisəylərin bir çox doktrinləri etiqadi cəhətdən sadukeylərin doktrinlərinin əksini təşkil edirdi.
- C. Yer üzündəki həyata bənzər fiziki axirətə dair inanc, o cümlədən mükafat və cəza (müq. et. Dan. 12:2).
- D. Əhdi-Ətiqin və şifahi ənənənin (Talmud) səlahiyyətinə inanc. Onlar öz şərhələrinə görə, rabbinik ilahiyyatçıların (mühafizəkar Şammai və liberal Hillel) tətbiqinə əsasən Əhdi-Ətiqə əməl etməyə çalışırdı. Rabbinik şərh, biri mühafizəkar, o biri liberal olan iki fərqli fəlsəfənin tərəfdarları olan rabbiyələrin dialoqu üzərində qurulmuşdur. Müqəddəs Yazının mənası barədə bu şifahi müzakirələr axırda Babil Talmudu və Fələstin Talmudu olmaq üzrə iki yazılı əsər şəklini almışdır. Onlar Musanın Sina dağında bu şifahi şərhəri qəbul etdiyinə inanırdı. Bu tarixi müzakirələr Ezra ilə "Böyük Sinaqoq"un (sonradan Sinedrion adlandırılan) adamlarından başlamışdır.
- E. Çox mürəkkəb angelologiya (mələklər haqqında təlim). Buna həm xeyir, həm şər ruhani varlıqları daxil idi. Bu təlim Persiya dualizmindən və Əhdi-Ətiqlə Əhdi-Cədid arasındakı dövrün yəhudi ədəbiyyatından əmələ gəlmişdir.
- F. Allahın tam ixtiyarına və eyni zamanda insanın azad iradəsinə (*yetzer*) dair inanc.
- V. Farisəylərin hərəkətinin güclü cəhətləri.
- A. Onlar Allahın vəhyinə (yəni Qanun, Peyğəmbərlər, Yazılar və şifahi ənənə daxil olmaqla bütün vəhyinə) sevgi və hörmətlə yanaşır, inam bağlayırdılar.
- B. Onlar Allahın vəhyinin saleh adrıçıları olmağa (yəni gündəlik imana və həyata) özlərini həsr etmişlər. Onlar peyğəmbərlərin "saleh İsrail" in yeni xoşbəxt çağına dair vədlərinin yerinə yetməsinə istəyirdilər.
- C. Yəhudi cəmiyyətində bütün səviyyələrdəki insanların bərabərliyini müdafiə etmişlər. Bir anlamda kahinlərin (yəni sadukeylərin) rəhbərliyini və teologiyasını rədd etmişlər (müq. et. Həv. 23:8).
- D. Musa ilə bağlanan əhdin keçərli bəşəri hissəsini müdafiə etmişlər. Allahın tam ixtiyarını və eyni zamanda insanın azad iradəsinin (iki *yetzer*) vacibliyini təsdiqləyirdilər.
- E. Əhdi-Cədidə bir neçə möhtərəm farisəydən bəhs olunur (Nikodim, dövlətli gənc adam, Arimateyalı Yusif).
- VI. B.e. 70-ci ildə Yerusəlimin və məbədin romalıların tərəfindən darmadağın edilməsindən sonra I əsr yəhudiliyinin təriqətlərindən sağ qalan yeganə təriqət olan farisəylər, müasir yəhudiliyi təşkil etmişdir.

XÜSUSİ MÖVZU: "QAMLIEL" (SPECIAL TOPIC: GAMALIEL)

- I. Adı haqqında
- A. Qamliel adı "Mənə mükafat verən Allahdır" mənasına gəlir.
- B. Sözügedən adamı ondan sonra fəal olan başqa bir yəhudi başçısından ayırd etmək məqsədilə "ağsaqqal" və ya I Qamliel olaraq adlandırırlar.
- II. Bu adam haqqında
- A. Rəvayətə görə o, Hillelin nəvəsi idi.
- B. Başqa rəvayətlər onun Hironun (I Aqrrippa) hökmdar nəslinə əlaqəsi olduğunu söyləyir.
- C. Rəvayətə görə, Qamliel Sinedrionun başçısı idi, lakin bu böyük ehtimalla II Qamlielə aiddir.
- D. Rabban titulu almış yeddi möhtərəm rabbiyələrdən biri idi.

E. B.e. 70-ci ildən əvvəl ölmüşdür.

III. Onun teologiyası

A. O, İsanın dövründə ehtiram edilən rəbbilərdən biri idi (müq. et. Həv. 5:34).

B. Diasporanın pərən-pərən olmuş yəhudilərinə qayğı göstərdiyi və nəzarət etdiyi üçün tanınırdı.

C. Həmçinin mülki hüquqlardan məhrum edilmiş insanların maraqlarını müdafiə etməsi ilə şöhrət qazanmışdır (onun "Takkonot"u çox vaxt "bəşəriyyətin xeyrinə" sözləri ilə başlayırdı).

1. yetimlər

2. dullar

3. qadınlar

D. O Həvari Paulun Yerusəlimdəki müəllimi idi (müq. et. Həv. 22:3).

E. Həv. 5:34-39-da o, Fələstindəki imanlılar cəmiyyəti ilə necə rəftar etmək barədə müdrik məsləhət verir.

F. Bu rabbiyə qarşı o qədər çox hörmət var idi ki, o vəfat edəndə belə demişlər: "Rabban Qamliel, ağsaqqal öləndə Tövrətin izzəti kəsilib və paklıq və müqəddəslik (hərf. "ayrılma") yox olub" (Sot. 9:15, sitatın mənbəyi "İudaika ensiklopediyası"dır [*Encyclopedia Judaica*], Cild 7, s. 296).

G. Qeyd edək ki, Həv. 5:34-39-da Qamlielin motivasiyası aydın deyildir. Ehtimal ki, o, sadukeylərin çilgünlüyünə qarşı fariseylərin hikmətini nümayiş etdirirdi. Bu iki yəhudi təriqət, bir-birinə qarşı hər fürsətdən istifadə edirdi!

5:36-37 "Tevda... Qalileyahı Yəhuda" İosif Flaviy də bu adları çəkir (müq. et. *Antik*. 20.5.1), ancaq onları əks sırada verir. Əlavə tarixi məlumat onu göstərir ki, Romaya qarşı mübarizə aparan zelotlardan bu adda iki nəfər var idi. Beləcə həm Əhdi-Cədidin, həm İosif Flaviyin verdiyi məlumatın dəqiq olması ehtimalı vardır. Qamlielin bəhs etdiyi adam b.e. 6-cı ildə, İosif Flaviyin adını çəkdiyi şəxs isə b.e. 44-cü ildə üsyan qaldırmışdır.

5:37 "siyahıyaalma zamanı" İosif Flaviyin (müq. et. "Qədim yəhudi tarixi" 18.1.1; "Yəhudi müharibələri" 2.8.1) bildirdiyinə görə, Arxelay taxtdan salındıqdan və Kvirini Suriya valisi vəzifəsinə təyin olunduqdan bir müddət sonra (yəni təqribən b.e. 6-7-ci illərdə) Avqust yəhudilərdən vergilərin yığılması haqqında fərman vermişdir. Verginin yığılması üçün siyahıyaalınma on dörd ildə bir keçirilirdi və illər sürərdi.

▣ **"Qalileyahı Yəhuda"** İosif Flaviy ondan bir neçə dəfə bəhs edir (müq. et. "Qədim yəhudi tarixi" 18.1.1-6; 20.5.2 və həmçinin "Yəhudi müharibələri" 2.8.1; 2.17.8-9). Onun üsyanı b.e. təqr. 6-7-ci illərdə baş vermişdir. O, zelot hərəkatının banisi idi. Zelotlar (İosif Flaviy onları "dördüncü fəlsəfə" adlandırır) və sikarilər (yəni qatillər) eyni siyasi hərəkatın adları ola bilər.

5:38 "bu adamlardan əl çəkin və azad buraxın" Necə təəccüblü məsləhətdir! Burada aorist məlum növ əmr şəklində iki feil vardır.

1. *aphistēmi*, ayırmaq, uzaqlaşdırmaq

2. *aphiēmi*, göndərmək, buraxmaq

▣ **"Əgər... insandandırsa"** Bu, potensial hərəkəti bildirən üçüncü sinif şərt cümləsidir.

5:39 "Əgər Allahdandırsa" Bu, adətən həqiqəti təsdiq etmək üçün istifadə olunan birinci sinif şərt cümləsidir, ancaq burada onun bu mənada işlədilməsi qeyri-mümkündür. Buna görə bu qrammatik formadan qrammatik üsul kimi istifadə edildiyi bəllidir.

▣ **"Allaha qarşı çıxanların vəziyyətinə belə, düşə bilərsiniz"** Yadda saxlamaq lazımdır ki, bu dini rəhbərlər Allahın adından hərəkət etdiklərini düşünürlər. Qamlielin onların səmimi olaraq yanılmaları ehtimalından danışması belə sarsıdıcı bəyanatdır (müq. et. Həv. 11:17).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 5:40-42

⁴⁰Onlar Qamlielin sözünə baxdılar, həvariləri içəri çağırıb qamçılattılar və əmr etdilər ki, İsanın adını çəkərək heç nə danışmasınlar. Sonra onları azad etdilər. ⁴¹Həvarilər bu ad uğrunda təhqirə layiq görüldükləri üçün sevinərək Ali Şuranın önündən ayrıldılar. ⁴²Onlar hər gün məbəddə və evlərdə təlim öyrətməkdən, İsanın Məsih olması barədə Müjdəni yaymaqdan əl çəkmədilər.

5:40 "Onlar Qamlielin sözünə baxdılar" Bu ifadə bəzi tərcümələrdə Həv. 5:39-a daxildir (müq. et. ingiliscə NRSV tərcüməsi və azərbaycanca Müqəddəs Kitab), digərlərində isə Həv. 5:40-a daxildir (müq. et. NASB, NKJV). TEV və NJB-də bu ifadə Həv. 5:39-dadır, amma ondan yeni paraqraf başlayır.

▣ **"qamçılattılar"** Bu, İsanın dözdüyü Roma qamçılattması (*mastix*, müq. et. Həv. 22:24-25) deyil idi. Onlar yəhudi adəti üzrə dəyənəklə döyülüblər (müq. et. Qan. 25:3; *derō*, Luka 12:47-48; 20:10-11; 22:63). Belə cəza çox əzabverici idi, amma həyat üçün təhdid təşkil etmirdi.

Şərh üçün problem, bu iki sözün çox vaxt sinonim kimi işlədilməsidir. Qan. 25:3 yəhudi cəzasından bəhs etsə də, bu ayənin Septuaqinta tərcüməsində *mastix* sözü işlədilmişdir. Luka yəhudi sinaqoqlarında tətbiq olunan bu döymə cəzası haqqında müntəzəm olaraq *derō* sözünü işlədir (hərfi mənası "heyvanın dərisini üzmək"dir).

▣ **"və əmr etdilər ki, İsanın adını çəkərək heç nə danışmasınlar"** Eyni Şura daha öncə bunu əmr etmişdi (müq. et. Həv. 4:17,21). Bu dəfə onları döyüb bir daha xəbərdarlıq etmişlər.

5:41 İsa onlarla belə rəftar ediləcəyini əvvəlcədən bildirmişdi (müq. et. Mat. 10:16-23; Mark 13:9-13; Luka 12:1-12; 21:10-19; Yəh. 15:18-27; 16:2-4).

▣ **"bu ad uğrunda təhqirə layiq görüldükləri üçün sevinərək"** Bu gün fiziki təqibə az rast gəlinəndi cəmiyyətdə yaşadığımız görə bu bizə təəccüblü gəlir, lakin əsrlər boyu imanlıların böyük əksəriyyətinin vəziyyəti bizimki kimi deyil idi.

İsa, ardıcılığının əziyyət çəkəcəklərini açıqca söyləmişdir. Bu ayələri oxuya bilərsiniz: Mat. 5:10-12; Yəh. 15:18-21; 16:1-2; 17:14; Həv. 14:22; Rom. 5:3-4;; 8:17; 2Kor. 4:16-18; Fil. 1:29; 1Sal. 3:3; 2Tim. 3:12; Yaq. 1:2-4. Həmçinin Peterin 1-ci Məktubunda İsanın əzablarının (müq. et. Həv. 1:11; 2:21,23; 3:18; 4:1,13; 5:1) ardıcılıqları tərəfindən necə davam etdiriləcəyi (müq. et. Həv. 1:6-7; 2:19; 3:13-17; 4:1,12-19; 5:9-10) barədə yazılanlara nəzər yetirin.

5:42 "hər gün məbəddə" İsanın bu ilk şahidləri yəhudiliyin tam mərkəzində, Yerusəlimdəki məbəddə belə, susmağı rədd etmişlər.

▣ **"evlərdə"** Erkən imanlılar cəmiyyəti şəhərin müxtəlif yerlərindəki şəxsi evlərdə toplaşır (müq. et. Həv. 2:46). Kilsələr (binələr) bir neçə yüz ildən sonra meydana gəlmişdir.

NASB, NKJV "Məsih"
NRSV, TEV,
REB "Messiya"

Yəhudi mühitdə "Messiya" adı (Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzuya bax) daha münasibdir (müq. et. Həv. 2:31; 3:18; 5:42; 8:5; 9:22); Mat. 16:16-da Peter məhz bu sözü işlətməmişdir. Paul da yəhudilərə vəz edərək Allahın vəd etdiyi, məsh etdiyi Şəxsi məhz belə adlandırdı (müq. et. Həv. 17:3; 18:5,28).

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə həvarilər hələ uzun müddət yəhudilikdə qalmışlar?
2. Həv. 3-də istifadə olunan İsanın adlarını sadalayın və mənalarını söyləyin.
3. Xilas üçün iki əsas tələb nədir?
4. Niyə Əhdi-Cədidə Musadan bu qədər tez-tez sitat gətirilir?
5. İbrahimlə bağlanmış əhdin Əhdi-Cədid cəmiyyəti üçün əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
6. Peter və Yəhya niyə həbs olunmuşlar?
7. Peterin üçüncü vəzinin sxematik təsvirini verin.
8. Həv. 4:24-31-dəki duanın əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
9. Əhdi-Cədidə uyğun yaşamaq üçün kommunist olmaq lazımdır mı? (müq. et. Həv. 4:32)
10. Lukanın Xananya və Sappiranın əhvalatını nəql etməsinin səbəblərini sadalayın.
11. Xananyanın Şeytan ilə dolduğundan xəbəri var idi? Allaha yalan danışdığından xəbəri var idi?
12. Niyə Allah bu qədər rəhmsiz görünür?
13. Bəs günümüzdə baş verən möcüzələr (ələlxüsus şəfalar) nə deməkdir?
14. Sadukeylər niyə bu qədər çox hirsli idilər?
15. Niyə mələk həvariləri zindandan azad etmişdir?
16. Peterin dördüncü vəzinin sxematik təsvirini verin. Peterin Həvarilərin İşlərində yazılmış digər vəzləri ilə müqayisədə ortaq elementləri sadalayın.
17. Qamliel kim idi?
18. Niyə məsihçilər əzab çəkərkən sevinməlidirlər?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 6

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Yeddi nəfərin təyin olunması 6:1-6	Yeddi nəfər xidmət üçün seçilir 6:1-7	Yeddi nəfərin seçilməsi 6:1-7	Yeddi köməkçi 6:1-4 6:5-6 6:7	Yeddi nəfərin təyini 6:1-6 6:7
6:7 Stefanın həbs edilməsi 6:8-15	Stefan küfrdə ittiham olunur 6:8-15	Stefanın vəzi və şəhid olması (6:8-7:2a) 6:8-7:2a	Stefanın həbs edilməsi 6:8-15	Stefanın həbs olunması 6:8-15

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- a. Həvarilərin İşləri 6-cı və 7-ci fəsillərdə Lukanın istifadə etdiyi ədəbi üsul və tarix, başqa millətlərə müjdəçi missiyasını nəql etməyə başlamağa xidmət edir.
- b. O vaxt Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti artıq sürətlə böyümüşdü (müq. et. Həv. 6:1)
- c. O cəmiyyət Fələstindən aramicə danışan və diasporadan yunanca danışan yəhudilərdən ibarət idi.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 6:1-6

¹O günlərdə – şagirdlərin çoxaldığı vaxtda yunanca danışan Yəhudilər ibrancə danışan Yəhudilərdən şikayət etməyə başladılar. Çünki gündəlik yardım paylananda onların dul qadınlarını nəzərə almamışdılar. ²Ona görə On İki həvari bütün şagirdləri bir yerə yığıb belə dedi: «Allahın kəlamını vəz etmək işini atıb maddi işlərlə məşğul olmağımız düzgün deyil. ³Ey qardaşlar, aranızda etibar qazanmış, Ruh və hikmətlə dolu olan yeddi kişi seçin ki, onları bu işə təyin edək. ⁴Biz isə özümüzü duaya və Allahın kəlamını yaymağa həsr edək». ⁵Bu sözlər bütün toplantının xoşuna gəldi. Stefanı, Filipi, Proxoru, Nikanoru, Timonu, Parmenani və Yəhudi dinini qəbul edən Antakyalı Nikolani seçdilər. Stefan iman və Müqəddəs Ruhla dolu bir kişi idi. ⁶Bunları həvarilərin qarşısına çıxardılar. Həvarilər də dua edib onların üzərinə əl qoydular.

6:1 "şagirdlər" Hər fi tərcüməsi "öyrənənlər", *manthanō* feilindən. Əhdi-Cədidə təkcə "qərar vermək" deyil, "şagird olmaq" (müq. et. Mat. 28:19; Həv. 14:21) üzərində aksent edildiyini dərk etmək vacibdir. İmanlıların "şagird" olaraq adlanması, Müjdələr və Həvarilərin İşləri ilə məhduddur. İncilin Məktublarında İsanın ardıcılıarı "qardaşlar" və "müqəddəslər" olaraq adlandırılır.

▣ **"çoxaldığı"** Bu, indiki zaman məlum növ feli sifətidir. Böyümə həmişə gərginliyə səbəb olur.

▣ **"şikayət"** Bu söz, "alçaq səslə təkbətək danışmaq" (insanlar arasında şəxsi söhbətlər, Multon, "Analitik lüğət", [Moulton, *Analytical Lexicon*], s. 81) deməkdir. Çıxış Kitabının Septuaqinta tərcüməsində səhrada gəzib-dolaşma dövrünün təsvir olunduğu bir neçə yerdə işlənmişdir (müq. et. Çıx. 16:7,8; 17:3; həmçinin Say. 11:1; 14:27). Eyni söz Luka 5:30-da və Yəhyanın Müjdəsinin bir neçə yerində (müq. et. Yəh. 6:41,43,61; 7:12,32) işlənir.

▣ **"yunanca danışan Yəhudilər ibrancə danışan Yəhudilərdən"** Fələstindən gəlib başlıca olaraq aramicə danışan yəhudilər və diasporada böyümüş, başlıca olaraq koyne yunancasında danışanlardan söhbət gedir. Bu situasiyada, şübhəsiz, mədəni və milli amillər mühüm rol oynayırdı.

▣ **"gündəlik yardım paylananda"** Erkən imanlılar cəmiyyəti sinaqoqun adətlərini davam etdirirdi. Yoxsullara yemək vermək üçün hər həftə pul (nəzir) yığılırdı. Həmin pulla satın alınan yemək sinaqoq tərəfindən həftəlik və erkən imanlılar cəmiyyəti tərəfindən gündəlik olaraq paylanırdı. Bax: Həv. 3:2, Xüsusi mövzu: "Nəzir".

Tarixdən öyrəndiyimiz kimi, başqa ölkələrdə yaşayıb çalışan bir çox yəhudi ailələr, ataları qocalandan sonra Fələstinə qayıdırdı ki, ataları Vəd olunmuş torpaqda dəfn olunsun. Buna görə Fələstində, ələlxüsus Yerusəlimdə və ətrafındakı bölgədə çoxlu dul qadınlar var idi.

Yəhudilikdə (Musa ilə bağlanmış əhdə əsasən) yoxsullara, yadellilərə və dul qadınlara göstərilən qayğı, təşkilat şəklini almışdır (müq. et. Çıx. 22:21-24; Qan. 10:18; 24:17). Luka öz Müjdəsində İsanın da dulların qayğısına qaldığını göstərir (müq. et. Luka 7:11-15; 18:7-8; 21:1-4). Buna görə erkən imanlıların həm sinaqoqdakı sosial xidmətlərdən, həm də İsanın təlimindən nümunə götürərək cəmiyyətdəki dulların qayğısına qalmaları təbiidir.

6:2 "On İki həvari" Hər fi tərcümə "On İkilər". Həvarilərin İşlərində həvarilər tez-tez "On İkilər" adlandırılır. Onlar İsanın yer üzündə Qalileyadan başlayan xidməti zamanı xüsusilə seçilmiş yoldaşları idi.

▣ **"bütün şagirdləri bir yerə yığıb"** Bunun dəqiq necə baş verdiyi məlum deyildir, çünki imanlılar cəmiyyəti o vaxt bir neçə nəfərdən ibarət idi və onların hamısının yerləşə biləcəyi bir ev və ya iş yeri yox idi. Yəqin ki, bu yığıncaq məbəddə, bəlkə də Süleymanın eyvanında keçirilib (müq. et. Həv. 3:11; 5:12).

Bu, sonradan konqreqatsionalist idarə forması olaraq adlandırılan sistemin ilk nümunəsidir (müq. et. Həv. 6:3,5; 15:22). Bu, müasir imanlılar cəmiyyətinin Müqəddəs Kitaba əsaslanan üç idarə formasından biridir:

1. yepiskopal (bir başçı)
2. presviterian (rəhbərlər heyəti)
3. konqreqatsionalist (bütün imanlılar cəmiyyəti)

Həvarilərin İşləri 15-ci fəsildə də hamı iştirak edir.

▣ **"Allahın kəlamını vəz etmək işini atıb maddi işlərlə məşğul olduğumuz düzgün deyil"** Bu sözlərlə xidmət qiymətdən salınmır, ancaq Allahın xalqı içində pastoral məsuliyyətlərin bölüşdürülməsinə ehtiyac duyulmağa başlaması bildirilir. Bunlar vəzifələr deyil, həvalə edilən işlər idi. Müjdənin elan edilməsi, ehtiyac duyulan bəzi xidmətdən üstün sayılmalıdır. Həvarilər özlərinə tapşırılan işlər üçün müstəsna dəvət və səlahiyyət almışdılar. Onları o işlərdən heç nə yayındırmamalı idi. Burada "ya bu, ya o" deyil, "həm bu, həm o" prinsipi tətbiq olunur.

Burada "məşğul olmaq" olaraq tərcümə olunan söz, yunanca "xidmət" mənasında işlənən *diakonia*-dır. Təəssüflər olsun ki, bir çox müasir şərhçilər daha sonra meydana gəlmiş dyakon vəzifəsinin (müq. et. Fil. 1:1; 1Tim. 3:8-10,12-13) tərifi üçün bu mətnəndə istifadə etmişlər. Onlar "dyakon" deyil, "dünyəvi xidmətçi/vaiz"dir (dünyəvi sözü burada "imanlılar cəmiyyətində rəsmi vəzifə tutmayan şəxs" mənasında işlənmişdir). Yalnız eysegeza yolu ilə Həv. 6-da dyakon vəzifəsini tapmaq olar.

Bu erkən cəmiyyətin xidmətlərini binasız necə həyata keçirməsi şəxsən mənim üçün maraqlıdır.

1. Onların hamısı birlikdə toplaşmaq istədikdə, yəqin ki, məbəddə toplaşırdılar.
2. Şabat günlərində, əlbəttə, yerli sinaqoqlarının toplantılarına gəlir, bazar günləri isə evlərdə toplantı keçirirdilər.
3. Həftə ərzində (hər gün) həvarilər evdən-evə hərəkət edərək toplantı keçirirdilər (müq. et. Həv. 2:46).

6:3

NASB, NRSV "seçin"
NKJV "tapın"
TEV "seçin"
NJB "seçməlisiniz"

Bu, aorist qayıdış növ (deponent) əmr şəklidir. Birliyi, vəhdət ruhunu bərpa etmək üçün nəsə etmək lazım idi. Cəmiyyət daxilindəki bu problem Müjdənin yayılmasına mənfi təsir göstərə bilərdi. Cəmiyyət xidmət üçün təşkil olunmalı idi. Hər imanlı çağırılmış, ənam almış, tam vaxtlı xidmətçidir (müq. et. Ef. 4:11-16).

▣ **"yeddi kişi"** Onların məhz yeddi olması üçün bircə səbəb var idi: yaradılışın yeddi günü ilə əlaqədar olaraq Əhdi-Ətiqədə yeddi rəqəmindən çox vaxt kamilliyin rəmzi olaraq istifadə edilmişdir (müq. et. Yar. 1; Zəb. 104). İkinci, "yardımçı" rəhbərliyin yaradılması üçün Əhdi-Ətiqədə bir presedent vardır (müq. et. Say. 18). Bax: Həv. 1:3, Xüsusi mövzu: "Müqəddəs Yazıda rəmzi rəqəmlər".

NASB, NJB "yaxşı ad çıxarmış"
NKJV "yaxşı ad çıxarmış"
NRSV "etibar qazanmış"
TEV "tanınan"

İngiliscə tərcümələrdəki variantlar arasındakı fərq, bu sözün iki fərqli mənada işlənməsini əks etdirir.

1. bir adam barədə "şəhadət etmək" və ya məlumat vermək (müq. et. TEV, NIV)
2. "bir adamdan yaxşı danışmaq" (müq. et. Luka 4:22).

▣ **"Ruh... (ilə) dolu"** Həvarilərin İşlərində Ruhla dolmaq haqqında bir neçə dəfə, adətən On İki həvari və onların vəz/təlim/müjdəçilik xidmətləri ilə əlaqədar olaraq bəhs olunur. Bu ifadə, xidmət üçün qüdrət mənasını verir. Bir insanın həyatında Ruhun hüzu hiss olunur. Onun başqalarına göstərdiyi münasibət, əməlləri və effektivliyi bunu sübut edir. Dul qadınlar önəmlidir, amma Müjdə onlardan da üstündür (müq. et. Həv. 6:4). Həv. 5:17-də "dolmaq" haqqında ətraflı qeydə bax.

▣ **"və hikmətlə"** Əhdi-Ətiqədə iki növ hikmət vardır.

1. bilik əldə etmək (elmi)
2. müdrikəsinə yaşamaq (əməli)

O yeddi kişinin hər ikisi var idi!

▣ **"onları bu işə təyin edək"** Onlara konkret işlər tapşırılırdı. Bu ayəyə əsasən dyakonların cəmiyyətin iqtisadi işləri (ingiliscə KJV tərcüməsində "this business" [bu iş/biznes] ifadəsinə əsasən) ilə məşğul olmalarını tələb etmək olmaz! Burada "iş" olaraq tərcümə olunmuş söz (*chraomai*) "vəzifə/xidmət" deyil, "ehtiyac" mənasını daşıyır (Alfred Marşall, "RSV Sətiraltı" [Alfred Marshall, *RSV Interlinear*] s. 468).

6:4 "özümüzü... həsr edək" Bu yunan ifadəsi bir neçə mənada işlədilir.

1. bir şəxslə sıx əlaqədə olmaq, Həv. 8:13
2. bir adama şəxsən xidmət etmək, Həv. 10:7
3. özünü bir şeyə və ya bir kəsə ciddi şəkildə həsr etmək
 - a. ilk şagirdlər özlərini bir-birinə və duaya həsr edir, Həv. 1:14

- b. ilk şagirdlər özlərini həvarilərin təliminə həsr edir, Həv. 2:42
- c. ilk şagirdlər özlərini bir-birinə həsr edir, Həv. 2:46
- d. həvarilər özlərini duaya və Allahın kəlamını yaymağa həsr edir, Həv. 6:4 (Paul imanlıları durmadan dua etməyə səslədikdə eyni sözdən istifadə edir, Rom. 12:12; Kol. 4:2).

▣ **"duaya və Allahın kəlamını yaymağa"** Bu fraza yunanca cümlədə vurğu məqsədilə cümlənin başına çəkilmişdir. Müjdəni dünyaya yaymaq missiyası üçün ilk həvəslənənlərin həvarilər deyil, məhz bu "yeddi kişi" olması, maraqlı paradoksdır. Məhz "bu yeddi" nəfərin vəzləri (həvarilərin vəzləri deyil) cəmiyyəti yəhudiliklə əlaqəni kəsməyə vadar etmişdir.

Çox qəribədir ki, Məsihin böyük tapşırığını yerinə yetirmək üçün təşəbbüs göstərənlər həvarilər deyil, bu yunanca danışan yəhudilər idi. Həvarilərin İşlərində bu yeddi nəfərin həvarilərin tapşırığı ilə deyil, özbaşına Müjdəni yaydığı yazılmışdır. Onların xüsusiyyətlərinin, Yerusəlimdəki cəmiyyəti idarə etmək və qayğısına qalmaqdan müjdəçilik işinə daha uyğun gəldiyini görürük.

Xidmətləri sülh gətirməyib, əksinə, münaqişəyə və təqibə səbəb olub!

6:5 "Stefan" Adın mənası "qalibin tacı"dır. Bu yeddi kişinin hamısının yunan adları var idi, lakin diasporadakı yəhudilərin çoxunun həm ibrani adı, həm yunan adı var idi. Lakin onların adlarına görə hamısının yunanca danışan yəhudi olduğunu demək olmaz. Məntiqə görə, orada hər iki qrupun nümayəndələri olmalı idi.

▣ **"iman... (ilə) dolu"** "İman", ayaqları sabit vəziyyətdə olan, möhkəm duran mənasına gələn Əhdi-Ətiq termini (*emeth*) ilə əlaqəli idi. Zamanla o söz vəfalı, sədaqətli, etibarlı bir şəxs üçün məcazi mənada işlənməyə başlamışdır. Əhdi-Cədidə bu söz, Allahın Məsih vasitəsilə verdiyi vədə imanlının cavabı mənasında işlənmişdir. Biz Onun etibara layiq olduğuna inanırıq! Sədaqətinə iman edirik. Stefan Allahın etibara layiq olduğuna inanırdı; buna görə o, Allahın xasiyyətini (iman və sədaqətlə dolu) əks etdirirdi.

XÜSUSİ MÖVZU: "Əhdi-ətiqdə inam, iman və sədaqət" (יָמַן) (SPECIAL TOPIC: Believe, Trust, Faith, and Faithfulness in the Old Testament (יָמַן))

I. Giriş

Qeyd edək ki, Əhdi-Cədid üçün son dərəcə önəmli olan bu teoloji anlayış Əhdi-Ətiqdə bu qədər açıq müəyyən edilməmişdir. Sözsüz, Əhdi-Ətiqdə də mövcud olan bu anlayış, yalnız ayrı-ayrı mətnlərdə və şəxslərdə ifadə olunmuşdur.

Əhdi-Ətiqdə

A. fərd və cəmiyyət

B. şəxsi münasibət və əhdə itaət qarışdırılır.

İman həm şəxsi münasibət, həm də gündəlik həyat tərzidir! İmanı leksik olaraq (sözün tədqiqi ilə) təsvir etməkdənsə, sadıq bir imanlının həyatı ilə təsvir etmək asandır. İmanın bu şəxsi cəhəti

A. İbrahim və nəsli

B. Davud və İsrail vasitəsilə ən yaxşı göstərmək olar.

Bu adamlar Allahla qarşılaşblar və həyatları bir dəfəlik dəyişib (kamil olmayıb, amma davam edib). Sınaqlar onların imanının zəif və güclü cəhətlərini aşkara çıxarıb, lakin etimada əsaslanan yaxın münasibət zaman boyunca davam edib! Bu münasibət sınıanıb, təmizlənilib, lakin onların sədaqəti və həyat tərzilə təsdiqlənərək davam edib.

II. Əsas işlənən kök

A. יָמַן (BDB 52, KB 63)

1. FEİL

a. *Qal* şəkli – dəstək vermək, bəsləmək (2Pad. 10:1,5; Ester 2:7, ilahiyyatdan kənar işlənməsi)

- b. *Nifal* şəkli – əmin və ya möhmək etmək, möhkəmləndirmək, təsdiqləmək, sadıq və ya etibarlı olmaq
- (1) insanlar haqqında, Yeş. 8:2; 53:1; Yer. 40:14
 - (2) əşyalar haqqında, Yeş. 22:23
 - (3) Allah haqqında, Qan. 7:9; Yeş. 49:7; Yer. 42:5
- c. *Hifil* şəkli – möhkəm dayanmaq, inanmaq, güvənmək
- (1) İbrahim Allaha iman etdi, Yar. 15:6
 - (2) Misirdəki israililər iman gətirdilər, Çıx. 4:31; 14:31 (Qan. 1:32-də inkar formasında)
 - (3) İsraililər inanırdı ki, YAHVE Musa vasitəsilə danışırdı, Çıx. 19:9; Zəb. 106:12,24
 - (4) Axaz Allaha güvənmirdi, Yeş. 7:9
 - (5) buna/ona inanan hər kəs, Yeş. 28:16
 - (6) Allah haqqındakı həqiqətlərə inanmaq, Yeş. 43:10-12
2. İSİM (KİŞİ CİNSİ) – sədaqət (Qan. 32:20; Yeş. 25:1; 26:2)
 3. ZƏRF – həqiqətən, doğrusu, razıyam, belə olsun (müq. et. Qan. 27:15-26; 1Pad. 1:36; 1Saln. 16:36; Yeş. 65:16; Yer. 11:5; 28:6). Əhdi-Ətiqdə və Əhdi-Cədidə liturgiya olaraq "Amin" deyə işlənir.
- B. נָאָה (BDB 54, KB 68) QADIN CİNSİNDƏKİ İSİM, mətanət, sədaqət, həqiqət
1. insanlar haqqında, Yeş. 10:20; 42:3; 48:1
 2. Allah haqqında, Çıx. 34:6; Zəb. 117:2; Yeş. 38:18,19; 61:8
 3. həqiqət haqqında, Qan. 32:4; 1Pad. 22:16; Zəb. 33:4; 98:3; 100:5; 119:30; Yer. 9:5; Zək. 8:16
- C. נְהוּאָה (BDB 53, KB 62), mətanət, səbat, vəfa
1. əllər haqqında, Çıx. 17:12
 2. vaxtlar haqqında, Yeş. 33:6
 3. insanlar haqqında, Yer. 5:3; 7:28; 9:2
 4. Allah haqqında, Zəb. 40:11; 88:11; 89:1,2,5,8; 119:138

III. Paulun bu Əhdi-Ətiq anlayışından istifadə etməsi

- A. Paul YAHVE və Əhdi-Ətiq haqqındakı yeni anlayışını Dəməşq yolunda İsa ilə şəxsi qarşılaşması üzərində qurur (müq. et. Həv. 9:1-19; 22:3-16; 26:9-18).
- B. Paul bu yeni anlayışını (נָאָה) kökündən törəyən iki təməl Əhdi-Ətiq mətni ilə əsaslandırır.
1. Yar. 15:6 – Allahın təşəbbüs göstərdiyi İbrahimin Onunla şəxsi qarşılaşması (Yar. 12) itaətkar iman həyatı ilə nəticələnmişdir (Yar. 12-22). Paul Rom. 4 və Qal. 3-də buna istinad edir.
 2. Yeş. 28:16 – ona (Allahın sınaqdan keçirib sabitləşdirdiyi guşədaşına) iman edənlər əsla
 - a. Rom. 9:33, "utandırılmayacaq" yaxud "məyus olmayacaqlar"
 - b. Rom. 10:11, yuxarıdakı şeyin eynisi
 3. Hab. 2:4 – sadıq olan Allahu tanıyanlar sədaqətli həyat sürməlidirlər (müq. et. Yer. 7:28). Paul bu mətndən Rom. 1:17 və Qal. 3:11-də istifadə edir (həmçinin bax: İbr. 10:38).

IV. Peterin bu Əhdi-Ətiqin anlayışından istifadə etməsi

- A. Peter bunları birləşdirir
1. Yeş. 8:14 – 1Pet. 2:8 (büdrəmə daşı)
 2. Yeş. 28:16 – 1Pet. 2:6 (guşədaşı)
 3. Zəb. 118:22 – 1Pet. 2:7 (rədd edilmiş daş)
- B. İsraili təsvir edən unikal ifadələrdən istifadə edir: "seçilmiş xalq, Padşahın kahin dəstəsi, müqəddəs millət, Allaha məxsus insanlar"
1. Qan. 10:15; Yeş. 43:21
 2. Yeş. 61:6; 66:21

3. Çıx. 19:6; Qan. 7:6

və həmin ifadələri imanlılar cəmiyyətinin Məsihə olan imanına dair işlədir (müq. et. 1

Pet. 2:5,9)

V. Yəhyanın bu anlayışdan istifadə etməsi

A. Əhdi-Cədidə işlənməsi

"İman etdi" sözü yunanca *pisteuō*-dan gəlir. Bu söz həmçinin "inanmaq", "sadiq qalmaq" və ya "güvənmək" olaraq tərcümə oluna bilər. Məsələn, "iman" ismi Yəhyanın Müjdəsində işlənməyib, lakin "iman etmək" FEİLİ dəfələrlə işlənilib. Yəh. 2:23-25-də çox adamın Nazaretli İsayə Məsih kimi səmimi olaraq inanıb-inanmaması aydın deyildir. "İman etmək" feilinin belə qeyri-ciddi mənada işlənməsinin digər misallarını Yəh. 8:31-59-da və Həv. 8:13, 18-24-də tapmaq olar. Müqəddəs Kitaba əsaslanan həqiqi iman ilkin cavabla kifayətlənmir, şagirdliklə davam etməlidir (müq. et. Mat. 13:20-22,31-32).

B. SÖZÖNLƏRİ ilə işlənməsi

1. *eis* "içinə" deməkdir. Bu sözünü ilə qurulan ifadələrdə imanlıların İsayə inam bağlamaları və ya iman etmələri vurğulanır
 - a. Onun adına ("adı içinə", Yəh. 1:12; 2:23; 3:18; 1Yəh. 5:13)
 - b. Ona ("Onun içinə", Yəh. 2:11; 3:15,18; 4:39; 6:40; 7:5,31,39,48; 8:30; 9:36; 10:42; 11:45,48; 12:37,42; Mat. 18:6; Həv. 10:43; Fil. 1:29; 1Pet. 1:8)
 - c. Mənə ("Mənim içimə", Yəh. 6:35; 7:38; 11:25,26; 12:44,46; 14:1,12; 16:9; 17:20)
 - d. Oğula ("Oğulun içinə", Yəh. 3:36; 9:35; 1Yəh. 5:10)
 - e. İsayə ("İsanın içinə", Yəh. 12:11; Həv. 19:4; Qal. 2:16)
 - f. Nura ("Nurun içinə", Yəh. 12:36)
 - g. Allaha ("Allahın içinə", Yəh. 14:1)
2. *ev* "içində" deməkdir, məs., Yəh. 3:15; Mark 1:15; Həv. 5:14
3. *epi* "içində" və ya "üstündə" deməkdir, məs., Mat. 27:42; Həv. 9:42; 11:17; 16:31; 22:19; Rom. 4:5,24; 9:33; 10:11; 1Tim. 1:16; 1Pet. 2:6
4. SÖZÖNÜ işlənmədən YÖNLÜK HALIN işlənməsi, məs., Qal. 3:6; Həv. 18:8; 27:25; 1Yəh. 3:23; 5:10
5. *hoti*, "ki": "inanmaq ki", nəyə inanıldığını bildirir
 - a. İsa Allahın Müqəddəsidir (Yəh. 6:69)
 - b. İsa "Mənəm"dir (Yəh. 8:24)
 - c. İsa Atadadır, Ata da İsadadır (Yəh. 10:38)
 - d. İsa Məsihdür (Yəh. 11:27; 20:31).
 - e. İsa Allahın Oğludur (Yəh. 11:27; 20:31)
 - f. İsa Ata tərəfindən göndərilmişdi (Yəh. 11:42; 17:8,21)
 - g. İsanın Ata ilə birdir (Yəh. 14:10-11)
 - h. İsa Atadan gəlmişdir (Yəh. 16:27,30)
 - i. İsa Özünü Allahın əhd adı - "Mənəm" olaraq adlandırmışdır (Yəh. 8:24; 13:19)
 - j. Biz Onunla yaşayacağıq (Rom. 6:8)
 - k. İsa ölüb dilirmişdir (1Sal. 4:14)

VI. Yekun

A. Müqəddəs Kitaba əsaslanan iman, Allahın sözünə/vədinə insanın cavabıdır. Allah həmişə təşəbbüs göstərir (Yəh. 6:44,65), lakin ilahi ünsiyyətin bir tərəfi insanın cavab verməsinin vacibliyidir (bax: Xüsusi mövzu: "Əhd").

1. tövbə (bax: Xüsusi mövzu: "Tövbə")
2. iman/inam (bax: Xüsusi mövzular)
3. itaət
4. davam etmə (bax: Xüsusi mövzu: "İmanda davam etmə")

B. Müqəddəs Kitaba əsaslanan iman,

1. şəxsi münasibət (ilkin iman)
2. Müqəddəs Kitaba əsaslanan həqiqətin təsdiqlənməsi (Allahın vəhyinə, yəni Müqəddəs Yazıya, iman)
3. buna uyğun itaətkar cavab (gündəlik həyatda sədaqət)

Müqəddəs Kitaba əsaslanan iman, cənnətə билет və ya sığorta deyildir, şəxsi münasibətdir.

Yaradılışın məqsədi, Allahın surətində yaranmış (müq. et. Yar. 1:26-27) insanlardır.

"Yaxınlıq" məsələsi. Allah teoloji inanc deyil, ünsiyyət istəyir! Lakin müqəddəs Allahla ünsiyyət üçün Onun övladları "ilahi ailə"yə xas xüsusiyyətləri nümayiş etdirməlidirlər (müqəddəslik, müq. et. Lev. 19:2; Mat. 5:48; 1Pet. 1:15-16). Günaha batma (müq. et. Yar. 3) düzgün cavab vermə qabiliyyətimizə təsir etmişdir. Buna görə Allah bizim üçün hərəkət edib (müq. et. Yez. 36:27-38), bizə "yeni ürək" və "yeni ruh" vermişdir; o bizə iman və tövbə vasitəsilə Allahla ünsiyyətdə olmaq və Ona itaət etmək qabiliyyətini verir!

Bunların üçü də son dərəcə önəlidir. Üçünü də qorumaq lazımdır. Məqsəd Allahı tanımaq (sözün həm ibrancə, həm də yunanca mənasında) və xasiyyətini öz həyatımızda əks etdirməkdir. İmanın məqsədi sadəcə bir gün cənnətə getmək deyil, hər gün Məsihə bənzəməkdir!

C. İnsanın sədaqəti, Allahla ünsiyyətin əsası (Əhdi-Ətiq) deyil, nəticəsidir (Əhdi-Cədid): insanın Allahın sədaqətinə inanması; Allahın etibara layiq olduğuna güvənməsidir. Əhdi-Cədidin xilas baxışının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, insanlar Allahın Məsihdə göstərdiyi lütf və mərhəmətinə ilk dəfə cavab verməli və sonra davamlı olaraq cavab verməkdə davam etməlidirlər. O sevmişdir, göndərmişdir, təmin etmişdir; biz iman və sədaqətlə cavab verməliyik (müq. et. Ef. 2:8-9 və 10)!

Sadiq Allah, sədaqətsiz dünyaya Özünü tanımaq və insanları imana gətirmək üçün Özünə sadiq insanlar arzu edir.

▣ "**Müqəddəs Ruhla dolu**" Müqəddəs Ruhun imanlılara xidmətini təsvir edən çoxlu ifadələr vardır:

1. Ruhun cəlbətməsi (müq. et. Yəh. 6:44,65)
2. Ruhla vəftiz (müq. et. 1Kor. 12:13)
3. Ruhun səmərəsi (müq. et. Qal. 5:22-23).
4. Ruhun ənamları (müq. et. 1Kor. 12)
5. Ruhla dolmaq (müq. et. Ef. 5:18)

Ruhla dolu olmaq iki şeyə işarə edir: (1) insan xilas olmuşdur (müq. et. Rom. 8:9) və (2) insan Ruh ilə yönəldilir (müq. et. Rom. 8:14). Görünür ki, "dolu" davamlı olaraq dolmaqla əlaqədardır (Ef. 5:18-də indiki zaman məchul növ əmr şəkli işlənmişdir). Həv. 5:17-də "dolmaq" haqqında ətraflı qeydə bax.

▣ "**Filip**" Əhdi-Cədidə Filip adında bir neçə adam vardır. Bu, yeddi xidmətçidən biri idi. Adı "at sevən" deməkdir. Xidməti Həv. 8-də təsvir olunur. Onun Samariyadakı oyanışda mühüm rolu olmuşdur, Həbəşistandan gəlmiş dövlət xadiminə şəhadət etmişdir. Həv. 21:8-də o "müjdəçi Filip" olaraq adlandırılmışdır; qızları da fəal xidmət edirdi (peyğəmbərlər idi, müq. et. Həv. 21:9, Bax: Həv. 2:17, XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS KİTABDA QADINLAR").

▣ "**Proxor**" Bu adam haqqında az məlumat vardır. "Beynəlxalq standart Bibliya ensiklopediyası"nda (*The International Standard Bible Encyclopedia*, Cild 4, James Orr [ed.]) Proxorun Nikomedianın yepiskopu olduğu və Antakyada şəhid edildiyi bildirilir (s. 2457).

▣ "**Nikanor**" İmanlılar cəmiyyətinin tarixində bu adam haqqında heç məlumat yoxdur. Yunan adının mənası "fateh"dir.

▣ **"Timon"** İmanlılar cəmiyyətinin tarixində bu adam haqqında heç məlumat yoxdur. Yunan adının mənası "möhtərəm"dir.

▣ **"Parmena"** Bu, *Parmenides* adının qısa variantıdır. İmanlılar cəmiyyətinin rəvayətinə görə o, Trayanın hakimiyyəti dövründə şəhid edilmişdir (müq. et. "Beynəlxalq standart Bibliya ensiklopediyası" [*The International Standard Bible Encyclopedia*], Cild 4, s. 2248).

▣ **"Yəhudi dinini qəbul edən Antakyalı Nikola"** Bu adam haqqında daha çox məlumat verilməsinin səbəbi, Lukanın həmvətəni olması ola bilər. Yəhudi dinini qəbul edənlər, yaxud prozelitlər, üç şey etməli idi:

1. şahidlərin qarşısında özünü vəftiz etmək
2. kişidirsə, sünnət olmaq
3. mümkünsə, məbəddə qurban gətirmək

Vəhy 2:14-15-də bu adda bir qrup olduğundan, imanlılar cəmiyyətinin tarixində bu adamla bağlı müəyyən qarışıqlıq yaranmışdır. Erkən imanlılar cəmiyyətinin atalarından bəzisi (İriney və İppolit) məhz bu Nikolanın eyni adda bidətin banisi olduğunu zənn etmişdir. Ataların əksəriyyəti o bidətçilərin böyük ehtimalla öz rəhbərinin Yerusəlimdəki cəmiyyətdən gəldiyini iddia etmək üçün Nikolanın adından istifadə etdiyini demişlər.

6:6 "onların üzərinə əl qoydular" Qrammatikaya görə, cəmiyyətin bütün üzvləri əllərini onların üzərinə qoyublar (müq. et. Həv. 13:1-3), ancaq əvəzliyin işarə etdiyi şəxslər aydın deyildir. Roma katolik kilsəsi həvari xələfliyi bu kimi mətnlərlə əsaslandırır. Baptistlər bu kimi mətnlərə əsasən insanları ruhani xidmətə təyin edirlər. Əgər bütün imanlıların çağırılmış, ənamlar almış xidmətçilər olduqları (müq. et. Ef. 4:11-12) həqiqətdirsə, onda imanlıların "ruhanilər" və "dünyəvilər" olaraq bölünməsi üçün Əhdi-Cədidə əsas yoxdur. Müqəddəs Kitaba əsaslanmayan kilsə ənənələri üzərində qurulan və yayılan "elitizm" Əhdi-Cədidə görə yenidən araşdırılmalıdır. İnsanların üzərinə əl qoymaqla müəyyən iş tapşırıla bilər, lakin xüsusi mövqe və ya səlahiyyət ötürülməz. Bizim konfessional ənənələrimizin çoxu tarixə yaxud məzhəbə əsaslanır və Müqəddəs Kitabın təlimi yaxud əmri deyildir. Ənənə öz-özlüyündə problem deyil, ancaq ona Müqəddəs Yazı ilə eyni səlahiyyət verildikdə problemə çevrilir.

XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS KİTABDA İNSANLARIN ÜZƏRİNƏ ƏL QOYMA" (SPECIAL TOPIC: LAYING ON OF HANDS IN THE BIBLE)

Bu "şəxsi iştirak" jesti Müqəddəs Kitabda bir neçə mənada işlənir.

1. and içmək (əlini birinin budunun altına qoymaq [müq. et. Yar. 24:2,9; 47:29])
2. ailə başçılığını həvalə etmək (müq. et. Yar. 48:14,17,18)
3. qurbanlıq heyvanın ölümünün əvəzedici olduğunu göstərmək
 - a. kahinlər (müq. et. Çıx. 29:10,15,19; Lev. 16:21; Say. 8:12)
 - b. "dünyəvi" insanlar (müq. et. Lev. 1:4; 3:2,8; 4:4,15,24; 2Salm. 29:23)
4. insanı Allah yolunda xüsusi tapşırıq və ya xidmətə ayırmaq (müq. et. Say. 8:10; 27:18,23; Qan. 34:9; Həv. 6:6; 13:3; 1Tim. 4:14; 5:22; 2Tim. 1:6)
5. bir günahkarın daşqalaq edilməsində iştirak etmək (müq. et. Lev. 24:14)
6. əlini ağzına qoymaq, sükutu və ya etirazsız qəbulu bildirir (müq. et. Hak. 18:19; Əyy. 21:5; 29:9; 40:4; Mik. 7:16)
7. əlini öz başının üstünə qoymaq, kədəri/yası bildirir (2Şam. 13:19)
8. sağlamlıq, xoşbəxtlik və möminlik üçün xeyir-dua almaq (müq. et. Mat. 19:13,15; Mark 10:16)
9. fiziki şəfa ilə əlaqədar (müq. et. Mat. 8:3; 9:18,20; Mark 5:23; 6:5; 7:32; 8:23; 16:18; Luka 4:40; 13:13; Həv. 9:17; 28:8)
10. Müqəddəs Ruhu qəbul etmək (müq. et. Həv. 8:17-19; 9:17; 19:6, qeyd et: Qan. 34:9)

Tarixən imanlılar cəmiyyətində rəhbərlərin təyin edilməsi üçün əsas götürülmüş mətnlərin arasındakı uyğunsuzluq təəccübləndiricidir (bax: Xüsusi mövzu: "Xidmətə təyin etmə").

1. Həv. 6:6-da yerli xidmətə təyin olunanların üzərinə əl qoyan, həvarilərdir.

2. Həv. 13:3-də müjdəçi xidmətinə təyin olunan Barnaba və Paulun üzərinə əl qoyan, peyğəmbərlər və müəllimlərdir.
3. 1Tim. 4:14-də Timoteyin çağırışı və təyin edilməsində yerli ağsaqqallar iştirak edirlər.
4. 2Tim. 1:6-da Timoteyin üzərinə Paul əl qoyur.

Bu müxtəliflik və qeyri-müəyyənlik I əsr imanlılar cəmiyyətində təşkilatçılığın əskikliyi göstərir. Erkən imanlılar cəmiyyəti daha çox dinamik idi və imanlıların ruhani ənamlarından müntəzəm olaraq istifadə edirdi (müq. et. 1Kor. 12; 14). Əhdi-Cədid bir idarə modelini yaxud xidmətə təyin etmə qaydasını öyrətmək və ya müdafiə etmək üçün yazılmamışdır (Həv. 15-dəki müxtəlifliyə baxın). İmanlılar cəmiyyətinin təşkilat əhəmiyyəti vacibdir, lakin Müqəddəs Kitaba əsaslanmır. Rəhbərliyin möminliyi, idarə formasından qat-qat daha çox önəmlidir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 6:7

⁷Allahın kəlamı yayılır, Yerusəlimdə şagirdlərin sayı xeyli artır və bir çox kahinlər də bu imana tabe olurdu.

6:7 "Allahın kəlamı" İsa Məsihin Müjdəsi nəzərdə tutulur. Onun həyatı, ölümü, dirilməsi və Allah haqqındakı təlimi köhnə əhdə yeni baxışı yaradır (müq. et. Mat. 5:17-48). İsa Kəlamdır (müq. et. Yəh. 1:1; 14:6). Məsihçilik bir Şəxsdir! Həv. 4:31-dəki ətraflı qeydə bax.

▣ **"yayılır"** Həv. 6:7-dəki feillərin üçü də bitməmiş zamandadır. Bu, Həvarilərin İşlərində təkrarlanan mövzudur. Allahın kəlamı, insanların Məsihə iman gətirməsi və Allahın əhd bağladığı yeni xalq olması ilə yayılır (müq. et. Həv. 6:7; 12:24; 19:20).

Burada Allahın İbrahimə soyunun sayca artacağına dair verdiyi vədlərə istinad ola bilər (müq. et. Həv. 7:17; Yar. 17:4-8; 18:18; 28:3; 35:11).

▣ **"bir çox kahinlər də bu imana tabe olurdu"** Bu, yəhudi rəhbərlərinin (sadukeylərin) məsihçiliyə görə narahat olmalarının səbəblərindən biri idi. Əhdi-Ətiqə yaxşı bələd olanlar Nazareti İsanın həqiqətən vəd olunmuş Məsih olduğuna inanırdı. Yəhudilik daxildən dağılmaqda idi!

Cəmiyyətin böyüməsinə dair yekun bəyanatlar, kitabın strukturunun açarı ola bilər (müq. et. Həv. 9:31; 12:24; 16:5; 19:20; 28:31).

▣ **"iman"** Bu sözün bir sıra açıq məna çaları ola bilər:

1. Əhdi-Ətiqdəki qarşılığının mənası "sədaqət" və ya "etibarlılıq" idi; beləcə Allahın sədaqətinə iman, etibara layiq olduğuna inam nəzərdə tutulur (bax: Həv. 6:5-dəki Xüsusi mövzu)
2. Allahın Məsihdə əvəzsiz olaraq verdiyi bağışlamayı qəbul etməyimiz
3. sadıq, mömin yaşantımız
4. kollektiv mənada məsihçi inancı və ya İsa haqqında doktrinal həqiqət (müq. et. Rom. 1:5; Qal. 1:23; və Yəhd. 3,20). 2Sal. 3:2 kimi bəzi mətnlərdə Paulun bu sözü hansı mənada işlətdiyini müəyyən etmək çətinidir.

Bax: Həv. 3:16, XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDI-ƏTİQDƏ İNAM, İMAN VƏ SƏDAQƏT (אמן) İnam, iman [isim, feil, sifət]).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 6:8-15

⁸Lütf və qüdrətlə dolu olan Stefan xalq arasında böyük xariqə və əlamətlər göstərirdi. ⁹Belə olanda Azadlar Sinaqoqu adlanan sinaqoqun bəzi üzvləri, Kirenalılardan, İsgəndəriyyəliyərdən, Kilikiyadan və Asiya vilayətindən bəzi insanlar Stefana qarşı çıxıb onunla mübahisəyə başladılar. ¹⁰Amma Stefanın sözündəki hikmətin və Ruhun qarşısında dayana bilmədilər. ¹¹Onda bir neçə nəfəri şirnikləndirdilər ki, belə desinlər: «Bu adamın həm Musaya, həm də Allaha qarşı küfr dolu sözlər dediyini eşitmişik». ¹²Beləliklə, xalqı, ağsaqqalları və ilahiyatçıları da təşvişə saldılar. Stefanın üstünə gəlib onu tutdular və Ali Şuranın qarşısına gətirdilər. ¹³Gətirdikləri yalançı şahidlər onun üzünə durub dedilər: «Bu adam dayanmadan bu Müqəddəs məkana və Qanuna qarşı danışır. ¹⁴«Nazaretli İsa bu məkanı darmadağın edəcək və Musadan bizə əmanət qalan adətləri dəyişəcək» dediyini özümüz eşitmişik». ¹⁵Ali Şurada oturanların hamısı Stefana diqqətlə baxanda gördü ki, onun üzü bir mələyin üzünə bənzəyir.

6:8 "Lütf və qüdrətlə dolu" "Lütfə dolu", Allahın xeyir-duasının onun həyatı və xidməti üzərində olduğuna işarə edir. Həv. 5:17-dəki Xüsusi mövzuya bax.

"Qüdrət", ondan sonrakı "böyük xariqə və əlamətlər göstərirdi" frazasına aiddir.

▣ **"böyük xariqə və əlamətlər göstərirdi"** Bu, bitməmiş zamandır (Həv. 6:7 kimi). Bəlkə bu, yeddi xidmətçi seçilməmişdən əvvəl baş verirdi. Stefanın yaydığı Müjdə müntəzəm olaraq onun şəxsiyyəti (lütfə dolu) və qüdrəti (əlamətlər və xariqələr) ilə təsdiqlənirdi.

6:9 "bəzi üzvləri... bəzi insanlar" Neçə qrup Stefana qarşı çıxdı sualının cavabı, şərhçidən asılıdır.

1. bir sinaqoq (sadalınmış ölkələrdən olan insanların hamısı daxil)
2. iki sinaqoq
 - a. Kirenadən və İsgəndəriyyədən yəhudilər
 - b. Kilikiyadan və Asiya vilayətindən yəhudilər (Paul Kilikiyadan idi)
3. bir sinaqoq, amma iki qrup
4. beş ayrı sinaqoq

Yiyəlik hal, kişi cinsi, cəm formada olan yunan sözü (*tōn*) iki dəfə təkrar olunur.

▣ **"adlanan"** "Azadlar" sözü latınca olduğuna görə aydınlaşdırılmalı idi. Yəqin ki bunlar, başqa ölkələrə qullar olaraq (hərbi və ya iqtisadi) aparılmış və sonra Fələstinə azadlar olaraq qayıtmış olsalar da koyne yunancasında danışan yəhudilər idi.

6:10 Stefanın yaydığı Müjdə nəinki qüdrət əlamətləri ilə təsdiqlənir, həm də məntiqi cəhətdən inandırıcı idi. Həv. 7, onun vəzinin bir misalıdır.

▣ **"Ruh"** Yunanca mətndə kiçik və baş hərflər yox idi; buna görə, bu sözün baş hərflə yazılması tərcüməçilərin şərhidir. Bu söz baş hərflə yazıldıqda Müqəddəs Ruh, kiçik hərflə yazıldıqda isə insan ruhunu bildirirdi (KJV, NRSV-dəki səhifəaltı qeyd, REB, müq. et. Həv. 7:59; 17:16; 18:25; Rom. 1:9; 8:16; 1Kor. 2:11; 5:4; 16:18; 2Kor. 2:13; 7:13; 12:18; Qal. 6:18; Fil. 4:23). Ehtimal ki, burada Sül. 20:27-yə istinad edilir.

Bax: Həv. 2:2, XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-CƏDİDDƏ RUH (*PNEUMA*)"

6:11 "bir neçə nəfəri şirnikləndirdilər ki, belə desinlər" "Şirnikləndirmək" sözü (1) rüşvət vermək (müq. et. Louv və Nayda, "Lügət" [Louv and Nida, *Lexicon*], Cild 1, ss. 577-578) və ya (2) gizli plan qurmaq (müq. et. Bauer, Arndt, Qingriç və Danker, "Yunanca-İngiliscə lügət" [Bauer, Arndt, Gingrich, and Danker, *A Greek-English Lexicon*], s. 843) mənasını verə bilər. Bu, İsayə (müq. et. Mat. 26:61) və Paulaya (müq. et. Həv. 21:28) qarşı işlənən üsulun eynisidir. Onları Çıx. 20:7-ni pozmaqda ittiham ediblər, bu da ölüm cəzasını tələb edən bir cinayət sayılırdı.

▣ **"Bu adamın... Musaya... qarşı küfr dolu sözlər dediyini eşitmişik"** Stefanın Həv. 7-dəki vəzi bu ittihama cavab verir. Həv. 7-dəki vəzin Stefanın tipik vəzi yoxsa bu ittihama cavab verən xüsusi vəz olduğu məlum deyildir, lakin Stefan, yəqin ki, İsanın Məsih olduğunu öyrətmək üçün Əhdi-Ətiqdən tez-tez istifadə edirdi.

▣ **"həm də Allaha"** Bu yəhudilər Allahın adını Musanın adından sonra çəkirlər! Cümlənin quruluşu onların zehindəki bu problemi aşkara çıxarır. Musanın Qanunu onlar üçün hər şeydən üstün idi.

6:12 "ağsaqqalları və ilahiyyətçiləri... Ali Şuranın" "Ağsaqqallar və ilahiyyətçilər" ifadəsi çox vaxt Sinedrionun üzvləri mənasında işlənirdi və bu kontekstdə "Ali Şura" da eyni mənaya gəlir. B.e. 70-ci ildən əvvəlki Roma dövründə yəhudi xalqının dini hakimiyyət orqanı olan Sinedrion

1. baş kahin (başçı kahinlər) və ailələrindən
2. dövlətli mülkədarlar və rəhbərlərdən
3. yerli ilahiyyətçilərdən ibarət idi.

Sinedrionun üzvləri, Yerusəlim bölgəsindən olan yetmiş rəhbər idi. Bax: Həv. 4:5, Xüsusi mövzu: "Sinedrion".

6:13 "Bu adam" Bu ifadə sami dillərində aşağı gözlə baxılan adam barədə işlənirdi. İsadən da çox vaxt belə bəhs ediblər.

▣ **"bu Müqəddəs məkana və Qanuna qarşı danışır"** Həv. 6:11-dəki ittiham burada davam etdirilir. Güman ki, Luka 19:44-48-də (həmçinin Mark 13:2-də) İsanın məbədin dağılmasına dair sözlərinin yaxud Mat. 26:61; 27:40; Mark 14:58; 15:29; Yəh. 2:19-da (müq. et. Həv. 6:14) İsanın təhdidlərinin Stefan tərəfindən təsdiqləndiyindən söhbət gedir. İsa Özünü "yeni Məbəd", yeni ibadət yeri, Allahla insanların bir araya gəldiyi yeni görüş yeri sayırdı (müq. et. Mark 8:31; 9:31; 10:34). Hironun tikdirdiyi o binanın Allahın mühakimə edəcək idi.

İsanın insanı əvəzsiz olaraq tamamilə bağışladığını vəz edən Stefanın bu təlimi yəqin ki "Qanuna qarşı danışmaq" sayılırdı. Müjdə "Musa ilə bağlanan əhd" in xilas yolu olmadığını, sadəcə tarixi şəhadət olduğunu elan etməklə Musanın əhəmiyyətini azaldır (müq. et. Qalatiyalılara 3 və İbranilərə Məktub).

I əsrdə yaşayan yəhudilərə bu təlim kürf kimi gəlirdi! Bu təlim həqiqətən Əhdi-Ətiqin təkallahlılıq, xilas və İsrailin müstəsna yeri barəsindəki tipik fikrindən fərqlənirdi. Əhdi-Cədidə aksentlər xeyli dəyişmişdir (İsrail əvəzinə İsa, bəşəri əməllər əvəzinə lütf).

6:14 Bir anlamda onların ittihamları doğru idi! Bu iki ittiham həm sadukeyləri ("bu məkani darmadağın edəcək"), həm də fariseyləri ("Musadan bizə əmanət qalan adətləri") hirsəndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdu.

▣ **"Nazaretli İsa"** Həv. 2:22-dəki Xüsusi mövzuya bax.

6:15 "Stefana diqqətlə baxanda" Lukanın tez-tez istifadə etdiyi bu ədəbi üsul çox diqqət vermək mənasına gəlir (müq. et. Luka 4:20; 22:56; Acts 1:10; 3:4,12; 6:15; 7:55; 10:4; 11:6; 13:9; 14:9; 23:1).

▣ **"onun üzü bir mələyin üzünə bənzəyir"** Güman ki, bu,

1. YAHVE ilə görüşəndən sonra Musanın üzünün nur saçmasına (müq. et. Çıx. 34:29-35, 2Kor. 3:7)
2. İsanın görünüşünün dəyişməsi əhvalatında üzünün və bədəninin nur saçmasına (müq. et. Mat. 17:2; Luka 9:29)
3. Dan. 10:5-6-dakı mələk elçisinə bənzəyirdi.

Bu, Allahın hüzurunda olmuş bir adamı təsvir edən metafora idi.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nura gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə erkən imanlılar cəmiyyətində ən yaxşı, ən ruhani adamlar maddi işlərlə məşğul olmağa seçilmişlər?
2. Niyə sürətli böyümə gərginliklə müşayiət olunur?
3. İnsanların üzərinə əl qoymanın məqsədi nədir?
4. Niyə yəhudilər Stefana qarşı çıxıblar?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 7

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Stefanın nitqləri	Stefanın nitqi: İbrahimin çağırılması	Stefanın vəzi və şəhid olması (6:8-8:1a)	Stefanın nitqi	Stefanın nitqi
7:1-8	7:1-8		7:1 7:2-8	7:1-8
	Əcdadlar Misirdə	7:2b-8		
7:9-16	7:9-16	7:9-16	7:9-16	7:9-16
7:17-22	7:17-36	7:17-22	7:17-22	7:17-22
7:23-29		7:23-29	7:23-29	7:23-29
7:30-43		7:30-34	7:30-34	7:30-34
	İsrail Allaha qarşı üsyan qaldırır	7:35-43	7:35-38	
	7:37-43			
	Allahın həqiqi Müqəddəs məskəni		7:39-43	
7:44-50	7:44-50	7:44-50	7:44-47 7:48-50	7:44-50
	İsrail Müqəddəs Ruhun əleyhinə çıxır			
7:51-53	7:51-53	7:51-53	7:51-53	7:51-53
Stefanın daşqalaq edilməsi	Şəhid Stefan		Stefanın daşqalaq edilməsi	Stefanın daşqalaq edilməsi, Şaul təqib edənlər arasında
7:54-8:1a	7:54-60	7:54-8:1a	7:54-8:1a	7:54-8:1

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Həv. 7-dəki Stefanın nitqi, Həvarilərin İşlərində qeyd alınmış ən uzun nitqdır. Bu nitq, Paulun (və imanlılar cəmiyyətinin) Müjdə ilə Əhdi-Ətiq arasındakı əlaqəyə dair görüşünə zəmin yaradır. Stefanın vəzi, ona qarşı irəli sürülən ittihamlara cavab verərək göstərir ki,
1. Allah məbəddən kənardə fəal olmuşdur
 2. Allah başqa millətlər ilə işləyir
 3. Yəhudilər Allahın sözlərini həmişə rədd ediblər, indi də Məsihi rədd ediblər!

- B. Stefanın müdafiəsi Tarsuslu Şaulun ürəyinə və Paulun teologiyasına təsir etmişdir.
- C. Stefan yəhudi xalqının daim əhdə vəfasız çıxdığını elan edir və deyir ki, Allah Özünü Vəd olunmuş torpaqdan kənarında, I əsr yəhudiliyinin ibadət mərkəzi olan Yerusəlimdəki məbəddən uzaqda belə tanıtmışdır.
- D. Yəhudi xalqı Allahın elçilərini müntəzəm olaraq rədd etmişdi və burada yenə Stefanı rədd etdiklərini görürük. Onlar Nazaretlı İsanı şiddətlə rədd etmişdi və şahidi Stefanı da şiddətlə rədd etmək üzrə idilər.
- E. Stefanın ittihamçıları İsanı ittiham edən adamlar idi, ittiham edildiyi küfr də İsanı ittiham etdikləri küfrün eynisidir. Stefanın daşqalaq edilərkən dediyi sözlər, İsanın çarmıxda dediyi sözlərlə səsləşir. Bu, Lukanın qəsdən istifadə etdiyi ədəbi üsul idimi? Buna bənzəyir!
- F. Stefanın yəhudilər və məsihçilər arasındakı əlaqəyə dair baxışı təqiblərin (müq. et. Həv. 8:1-3) və nəticə etibarilə bu iki qrupun ayrılmasını (b.e. 70-ci ildəki lənətləmələr) zəminini hazırlayır. Böyük ehtimal var ki, Allah Əhdi-Ətiqədə Şimşondan istifadə etdiyi kimi Stefandan münəfiqə yaratmaq üçün istifadə etmiş və bu yolla Müjdənin Fələstindən kənarında yayılmasını təmin etmişdir.
- G. Stefanın nitqi/müdafiəsi/vəzində Əhdi-Ətiqin ibrancə mətnindən fərqlənən bəzi məqamlar vardır (Stefan Septuaqintadan sitat gətirir). Alimlər Stefanın dediklərini müdafiə etməyə çalışmalıyıq, yoxsa bunların yəhudi rəvayətləri və hətta tarixi yanlışlar kimi qəbul etməlidirmi? Bu sual, şərhçilərin qərəzli hiss və fikirlərini aşkarlayır. Mən Müqəddəs Kitabın həqiqi tarix olduğuna və məsihçiliyin Müqəddəs Kitabdakı tarixi hadisələrin doğru olub-olmamasından asılı olduğuna inanıram. Ancaq Müqəddəs Kitabın ən başında (Yar. 1-11) və ən sonunda (Vəhy Kitabı) təsvir olunanlar "tipik tarix" deyildir! Qalan əhvalatlara gəlicə, onların hamısının doğru və dəqiq olduğunu düşünürəm. Nəzərə almaq lazımdır ki, bəzən bunlarda
1. fərqli saylar
 2. fərqli janrlar
 3. fərqli təfərrüatlar
 4. rabbinik şərh üsulları (iki və daha çox mətnin birləşdirilməsi) yer alır.
- Bunlar mənim Müqəddəs Kitabdakı əhvalatların tarixi dəqiqliyi və ya etibarlılığı barədəki qənaətlərimə təsir etməz.
- Ola bilsin, Stefan sinaqoq məktəbində öyrəndiklərini təkrarlayır və ya öz məqsədləri üçün mətni bir az dəyişdirirdi. Bir-iki xırdalığa diqqət yetirərək bütün nitqin mənasını nəzərdən qaçıрмаğımız onu göstərir ki, biz tarixə I əsrdəki kimi yanaşmırıq və bu mətni müasir tarixşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən oxuyuruq.
- H. Allahın İsrailə əlaqələrinin tarixinə dair Stefanın Həv. 7-dəki nitqinin qısa təsviri:
1. əcdadlar, Həv. 7:2-16
 2. Çıxış və səhrada gəzib-dolaşma, Həv. 7:17-43
 3. Müqəddəs məskən və məbəd, Həv. 7:44-50
 4. Əhdi-Ətiq tarixinin xülasəsinin yəhudilərə aid tətbiqi, Həv. 7:51-53
- İ. Stefan Əhdi-Ətiqə bir neçə dəfə istinad edir (sitatlar və işarələr).
1. Həv. 7:3 – Yar. 12:1
 2. Həv. 7:5 – Yar. 12:7 və ya 17:8
 3. Həv. 7:6-7a – Yar. 15:13-14
 4. Həv. 7:7b – Çıx. 3:12
 5. Həv. 7:8a – Yar. 17:9-14
 6. Həv. 7:8b – Yar. 21:2-4
 7. Həv. 7:8c – Yar. 25:26
 8. Həv. 7:8d – Yar. 35:22-26
 9. Həv. 7:9 – Yar. 37:10,28; 45:4
 10. Həv. 7:10 – Yar. 39:21; 41:40-46
 11. Acts 7:11 – Yar. 41:54-55; 42:5
 12. Həv. 7:12 – Yar. 42:2
 13. Həv. 7:13 – Yar. 45:1-4
 14. Həv. 7:14 – Yar. 45:9-10
 15. Həv. 7:15 – Yar. 46:5; 49:33; Çıx. 1:6

16. Həv. 7:16 – Yar. 23:16; 50:13
17. Həv. 7:17 – Çix. 1:7-8
18. Həv. 7:18 – Çix. 1:8
19. Həv. 7:19 – Çix. 1:10-11
20. Həv. 7:20 – Çix. 2:2
21. Həv. 7:21 – Çix. 2:5,6,10
22. Həv. 7:22 – Çix. 2:10
23. Həv. 7:23 – Çix. 2:11-12
24. Həv. 7:26 – Çix. 2:13
25. Həv. 7:27-28 – Çix. 2:14
26. Həv. 7:30 – Çix. 3:1-2
27. Həv. 7:29a – Çix. 2:15
28. Həv. 7:29b – Çix. 2:22; 4:20; 18:3-4
29. Həv. 7:32 – Çix. 3:6
30. Həv. 7:33-34 – Çix. 3:5,7-10
31. Həv. 7:36 – Çix. 12:41; 33:1
32. Rom. 7:37 – Qan. 18:15
33. Həv. 7:38 – Çix. 19:17
34. Həv. 7:39 – Say. 14:3-4
35. Həv. 7:40 – Çix. 32:1,23
36. Həv. 7:41 – Çix. 32:4,6
37. Həv. 7:42-43 – Amos 5:25-27
38. Həv. 7:44 – Çix. 25:31,36-40
39. Həv. 7:45 – Yeşua 3:14 və sonrakı ayələr; 18:1; 23:9
40. Həv. 7:46 – 2Şam. 7:8 və sonrakı ayələr
41. Həv. 7:47 – 1Pad. 6-8; 2Saln. 1-6
42. Həv. 7:49-50 – Yeş. 66:1-2

İsrailin tarixinin yaxşı bir xülasəsi həmçinin Nehemyanın 9-cu fəslində verilir.

1. Neh. 9:6 – Yar. 1-11
2. Neh. 9:7-8 – Yar. 12-50
3. Neh. 9:9-14 – Çıxış (Misirdən çıxış)
4. Neh. 9:15-21 – Saylar (səhrada gəzib-dolaşma dövrü)
5. Neh. 9:22-25 – Yeşua (vəd olunmuş torpağın fəth edilməsi)
6. Neh. 9:26-31 – Hakimlər
7. Neh. 9:32-38 – Şamuel, Padşahlar, Salnamələr kitabları (padşahlıq)

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:1-8

¹Baş kahin Stefandan soruşdu: «Bunlar doğrudurmu?» ²Stefan belə cavab verdi: «Qardaşlar və atalar, məni dinləyin! Atamız İbrahim hələ Mesopotamiyada ikən Xaranda məskunlaşmazdan əvvəl izzətli Allah ona göründü. ³Ona belə dedi: “ÖZ TORPAĞINDAN, QOHUMLARININ ARASINDAN ÇIX, SƏNƏ GÖSTƏRƏCƏYİM TORPAĞA GET”. ⁴Buna görə İbrahim Xaldeylilərin ölkəsini tərk edib Xarana köçdü. Atasının ölümündən sonra Allah onu oradan da götürüb sizin indi yaşadığınız bu ölkəyə gətirdi. ⁵Burada ona irs olaraq bir qarış belə, torpaq vermədi. Amma İbrahimin o zaman hələ övladı olmasa da, Allah BU TORPAĞI MÜLK OLARAQ ONA VƏ ONUN GƏLƏCƏK NƏSLİNƏ VERƏCƏYİNİ vəd etmişdi. ⁶Allah ona belə dedi: “Nəslin yad ölkədə qərib olacaq, orada olan millətə köləlik edəcək və onlara dörd yüz il zülm ediləcək”. ⁷“ANCAQ ONLARIN KÖLƏLİK EDƏCƏKLƏRİ MİLLƏTİ ÖZÜM CƏZALANDIRACAĞAM” dedi Allah, “BUNDAN SONRA ORADAN ÇIXACAQLAR” VƏ “BU YERDƏ MƏNƏ İBADƏT EDƏCƏKLƏR”. ⁸Sonra Allah onunla sünnətlə bağlı Əhd kəsdi. Beləliklə də, İbrahim İshaqın atası olarkən onu səkkiz günlük olanda sünnət etdi. Bundan sonra İshaqdan Yaqub, Yaqubdan da on iki ulu babamız törədi.

7:1 "Baş kahin" Bu, Qayafa idi. Həv. 4:6-dakı qeydə bax.

7:2 "Stefan belə cavab verdi" Stefanın müdafiəsi İbraniyə Məktuba çox bənzəyir. O ittihamlara iki cür cavab vermişdir: (1) yəhudi xalqı keçmişdə Musanı davamlı olaraq rədd etmişdi və (2) Məbəd, Allahın İsrailə danışmasının yalnız bir vasitəsi idi. Bu, Həv. 6:13-də ona qarşı səslənən ittihamlara birbaşa cavabdır.

▣ **"dinləyin"** Bu, yunanca *akouō* sözünün aorist məlum növ əmr şəklidir. Həmin söz Septuaqintada yəhudiliyin məşhur *Şma* duasını tərcümə etmək üçün işlənmişdir (müq. et. Qan. 6:4-5). Bundan əlavə, peyğəmbərlər bu sözdən "əşitmək və reaksiya vermək" mənasında istifadə etmişlər (müq. et. Mik. 1:2; 6:1). Bu yəhudilər öz fikirlərini koyne yunancasında ifadə etdikdə bu sözü belə mənada işlədib-ıştəmədiklərini əminlikdə söyləmək çətinidir.

▣ **"izzətli Allah"** Bu izzətli Allahın (müq. et. Zəb. 29:3) onların əcdadı İbrahimə görünməsi (müq. et. Yar. 12:1, 15:1,4; 17:1; 18:1, 22:1) nəticəsində yəhudi xalqı meydana gəlmişdir. Həv. 3:13-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"İbrahim"** İbrahim, yəhudi xalqının atası sayılırdı. O, xalqın birinci əcdadı idi! Onun çağırılması və Allahın yolunda yaşaması Yar. 12:1-25:11-də təsvir olunmuşdur. Qal. 3-də və sonra Rom. 4-də Paul saleh sayılmanın və lütf vasitəsilə imanın bir misalı kimi ondan istifadə etmişdir.

▣ **"İbrahim hələ Mesopotamiyada ikən Xaranda məskunlaşmazdan əvvəl"** Yar. 11:31-də İbrahimin YAHVE-nin ona səslənməsindən əvvəl Xaran şəhərində yaşadığı bildirilir. Lakin Allahın İbrahimi çağırduğu vaxt dəqiq bildirilmir. İbrahim xaldeylilərin Ur şəhərindən idi (müq. et. Yar. 11:28,31) və daha sonra Allahın əmrinə əsasən Xarana köçmüşdür (müq. et. Yar. 11:31,32; 29:4). Əsas fikir budur ki, Allah İbrahimə Kənan ölkəsindən kənarında danışmışdır. İbrahim ömrü boyunca müqəddəs torpağın heç bir hissəsinə sahib olmamışdı (müq. et. Həv. 7:5), yalnız öz ailəsini dəfn etmək üçün bir mağara almışdı (müq. et. Yar. 23:9).

"Mesopotamiya" sözü iki fərqli etnik qrupa aid ola bilər.

1. Dəclə və Fərat çaylarının şimalında yaşayan xalq ("Çaylar arasındakı Suriya")
2. Dəclə və Fərat çaylarının mənsəbi yaxınlığında yaşayan xalq

7:3 "Öz torpağından, qohumlarının arasından çıx, sənə göstərəcəyim torpağa get" Bu, Yar. 12:1-dən sitatdır. Buradakı teoloji problem, Allahın İbrama nə vaxt səslənməsi ilə bağlıdır:

1. İbram, atası Terahı və qardaşı oğlu Lutu Xarana aparmamışdan əvvəl Urda olduğu vaxt
2. yoxsa Allahın çağırışı ilə cənuba getməzdən əvvəl Xaranda yaşadığı və atasının ölməsini gözlədiyi vaxt?

7:4 "Xaldeylilərin ölkəsini tərk edib" Xaldeya (BDB 505) Dəclə və Fərat çaylarının mənsəbi yaxınlığındakı bölgənin adı ola bilər (Həv. 7:2-dəki qeydə bax). Sonradan bu bölgədə meydana gələn Babil adı ilə şöhrət qazanmış xalqa xaldeyli deyilmişdir (BDB 93). Bu xalqdan çıxan alimlər gecə işıqlarının (yəni planet, ulduz, kometa və s.) hərəkətlərinə dair riyazi formulalar icad etmişlər. Bu hikmətli adamlar (astroloqlar) həmçinin xaldeylilər adı ilə tanınmışlar (müq. et. Dan. 2:2; 4:7; 5:7-11).

▣ **"Xaran"** Xaran (BDB 357), Terahın, İbrahimin və Lutun köçdükləri şəhərin adıdır (müq. et. Yar. 11:31-32). İbramın qardaşlarından biri orada məskunlaşmış və o yerə onun adı verilmişdir (Naxorun şəhəri, müq. et. Yar. 24:10; 27:43). Fəratın yuxarı hissəsində (yəni çayın Balix adındakı qolunda) yerləşən o şəhər b.e.ə. III minillikdə qurulmuş və adını bu günədək saxlamışdır. Qeyd edək ki, İbrahimin qardaşı Haran (BDB 248) və şəhərin adı Xaran bir-birinə oxşasa da, ibrancə fərqli yazılır.

▣ **"Atasının ölümündən sonra"** Çoxları burada, Yar. 11:26,32 və 12:4 arasında bir ziddiyyət görmüşlər. Bunun ən az iki mümkün həlli ola bilər.

1. Ehtimal ki, İbrahim ən böyük oğlu deyil, ən məşhur oğlu idi (onun adı birinci çəkilir).
2. Samariya Tövətində Terahın ibrani mətnindəki kimi 205 yaşında deyil, 145 yaşında vəfat etdiyi bildirilir.

Bax: Qlison L. Arçer, "Müqəddəs Kitabdakı çətinliklər ensiklopediyası" (Gleason L. Archer, *Encyclopedia of Bible Difficulties*), s. 378.

7:5 "Allah bu torpağı mülk olaraq ona və onun gələcək nəslinə verəcəyini vəd etmişdi" Burada Yar. 12:7 və ya 17:8-ə istinad edilir. Teoloji baxımdan təkcə Allahın vədi deyil, İbrahimin imanı, Allahın ona nəsil və torpaq verəcəyinə inanması mühümdür. Bu iman Yar. 15:6-da vurğulanır (müq. et. Qal. 3:6; Rom. 4:3).

7:6 Bu peyğəmbərlik Yar. 15:13,14-də verilir və Çıx. 3:12-də təsdiq edilir. Ancaq Çıx. 12:40-da "400 il" deyil, "430 il" deyə yazılmışdır. Septuaqintada (LXX) Çıx. 12:40 belə tərcümə olunub: "Və İsrail övladları Misir ölkəsində və Kənan ölkəsində yaşadıkları zaman, orada yaşamalarının müddəti 430 il idi".

Rabbilərin dediyinə görə, "400" il müddəti Yar. 22-də İshaqın qurban verilməsindən başlayaraq sayılır. Jan Kalvin bu 400 ili yuvarlaq rəqəm adlandırmışdır. Hərəsi 100 il sürən dörd nəsiləndən bəhs oluna bilər (müq. et. Yar. 15:16).

7:7 "Ancaq onların köləlik edəcəkləri milləti" Bu, Yar. 15:14-ün Septuaqinta versiyasından sitatdır. Burada deyilən, qeyri-müəyyən deyil, ümumi şəkildə ifadə olunmuşdur. O millətin Misir olması açıq-aşkardır. Lakin digər millətlər (yəni Filistiya, Suriya, Aşşur, Babil) də İsraili sıxışdıracaq və Allah onları da mühakimə edəcək.

▣ **"bundan sonra"** Bu frazanın tamamı, Çıx. 3:12-dən sitatdır. Stefan İsrailin tarixini ardıcıl olaraq nəql edir.

Bu mətnə Kənanın və Yerusəlimin YAHVE-nin xüsusi yeri olacağı bildirilir. Bu, Qanunun Təkrarının əsas mövzuna tam uyğun gəlir.

▣ **"bu yerdə"** Çıx. 3:12-dən gətirilən sitatın işığında baxsaq, burada Vəd olunmuş torpaqdan kənardə yerləşən və İsrailin həyatında ən mühüm hadisələrdən birinin (Musanın Qanununun verilməsi) baş verdiyi yer olan Sina dağından söhbət gedir (bax: Həv. 7:30-dakı Xüsusi mövzu).

7:8 "Əhd" Həv. 2:47-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"sünnətlə"** İsrailin filistlilərdən (Egey bölgəsindəki yunan xalqı) başqa demək olar ki bütün qonşularında sünnət adəti var idi. Xalqların əksəriyyətində oğlanın kişi olmasını göstərən ritual olan sünnət, yalnız İsrail üçün əhd xalqına daxil olmaq mənasını daşıyırdı, YAHVE ilə xüsusi iman münasibətlərinin rəmzi idi (müq. et. Yar. 17:9-14). Hər əcdad öz oğullarını sünnət etmişdir (yəni öz ailəsinin kahini kimi hərəkət etmişdir). Robert Qirdelstoun, "Əhdi-Ətiq sinonimləri" (Robert Girdlestone, *Synonyms of the Old Testament*, s. 214) kitabında deyir ki, sünnət mərasiminin mənası, bu aktdə axıdılan qanla əlaqədardır. Qan əhd kəsməklə (müq. et. Yar. 15:17), əhdi pozmaqla (müq. et. Yar. 2:17) və əhdə görə satın alınmaqla (müq. et. Yeş. 53) bağlı idi.

▣ **"on iki ulu babamız"** "Əcdad" (burada "ulu baba") sözü adətən İbrahimə, İshaqa və Yaquba dair işlənirdi, lakin burada bu söz Yaqubun on iki oğluna (sonradan İsrailin on iki qəbiləsi) aiddir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:9-10

⁹Bu ulu babalarımız PAXILLIQDAN YUSİFİ QUL KİMİ MİSİRƏ SATDI. Lakin Allah YUSİFƏ YAR İDİ. ¹⁰Onu bütün əziyyətlərdən qurtardı və ona hikmət verərək Misir hökmdarı fironun gözündə lütf qazandırdı. Firon onu Misirin və öz sarayında olan bütün xalqın rəhbəri təyin etdi.

7:9 "Yusif" Bu əhvalat Yar. 37:11,28; 45:4-də nəql olunur. Stefan yəhudi xalqının və rəhbərlərinin Allahın seçdiyi rəhbəri dəfələrlə rədd etdiklərini göstərməyə çalışır (müq. et. Həv. 7:35-də Musa).

7:10 Bu əhvalat Yar. 39:21; 41:40-46-da nəql olunur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:11-16

¹¹Sonra BÜTÜN MISİR VƏ KƏNAN TORPAĞI acliq və böyük əziyyətlərlə üzləşdi. Bu ata-babalarımız yemək tapa bilmədi. ¹²Yaqub eşidəndə ki, Misirdə taxıl var, bu ata-babalarımızı birinci dəfə oraya göndərdi. ¹³Onlar ikinci dəfə Misirə gələndə Yusif özünü qardaşlarına tanıtdı. Bununla da firon Yusifin ailəsi ilə tanış oldu. ¹⁴Yusif atası Yaquba xəbər göndərərək onunla birgə bütün qohumlarını – yetmiş beş nəfəri çağırırdı. ¹⁵Beləliklə, Yaqub MISİRƏ GETDİ. Özü ilə bu ata-babalarımız da orada öldü. ¹⁶Onların cəsədləri sonradan Şekemə gətirildi və Şekemdə İbrahimin Xamor övladlarından bir neçə gümüşə satın aldığı qəbirdə dəfn olundu.

7:11 Bu əhvalat Yar. 41:54-55; 42:5-də nəql olunur.

7:12 Bu əhvalat Yar. 42:4-də nəql olunur.

7:13 Bu əhvalat Yar. 45:1-4-də nəql olunur.

7:14 "yetmiş beş nəfər" Bu, Septuaqinta və Ölü dəniz tumarlarına uyğun gələn versiyadır, masoret mətnində isə "yetmiş nəfər" deyərək yazılmışdır (müq. et. Yar. 46:27; Çıx. 1:5; Qan. 10:22). İlk baxışdan bu, Stefanın sitat gətirdiyi Çıx. 1:5-in Septuaqinta variantı ilə ibrancə mətni arasındakı əlyazma məsələsi kimi görünür. Ancaq bunu bir az dərinlən təhlil etdikdə görürük ki, bu əslində Yaqubun nəslinin iki cür sayılması ilə bağlı ola bilər. Məsələ, Yar. 46:26 və 27 arasında ortaya çıxır:

1. 27-ci ayənin masoret mətnindəki versiyasında Yusifin Misirdə doğulmuş iki oğlundan, Septuaqinta versiyasında isə doqquz oğlundan bəhs olunur, yəni Efrayimin və Menaşşenin uşaqları da hesaba qatılır
 2. ibrani mətnində Yaqub və arvadı sayılır, lakin Efrayimin və Menaşşenin uşaqları sayılmır
- Yunan mətnində Yaqub və arvadı sayılmır, lakin Efrayimin və Menaşşenin uşaqları sayılır. Hər ikisi düzdür, ancaq Yaqubun nəslini başqa cür sayılır. Ölü dəniz tumarları adı ilə bilinən ibrancə mətnlərdə Yar. 46:27-də və Çıx. 1:5-də "yetmiş beş nəfər" deyərək yazılmışdır. İsgəndəriyyəli Filon hər iki variantı bilirdi.

Biz buna bənzər çətin mətnlərdə və ya say məsələlərində müasir alimlərin köməyindən faydalana bilərik. Hal-hazırda bu çətin mətnlərin təhlili üçün yeni köməkçi vəsaitlər mövcuddur. Mən bunları məsləhət görürəm (ingilis dilində):

1. "Müqəddəs Kitabın çətin yerləri" (*Hard Sayings of the Bible*), IVP nəşri;
2. "Müqəddəs Kitabın daha çox çətin yeri" (*More Hard Sayings of the Bible*), IVP nəşri;
3. Qlison Arçer, "Müqəddəs Kitabdakı çətinliklər ensiklopediyası" (Gleason Archer, *Encyclopedia of Bible Difficulties*).

Həv. 7:14-15-in təhlili üçün bax: №1, ss. 521-522.

7:15 Bu əhvalat Yar. 46:5; 49:33; Çıx. 1:6-da nəql olunur.

7:16 "Şekemə" Yaradılışda nəql edilən (1) Yusifin dəfn edilməsi (Yeşua 24:32) və (2) Yaqubun dəfn edilməsi (Yar. 50:13) əhvalatlarına əsasən, Stefanın vəzində bir uyğunsuzluq vardır. Məsələ (1) şəhərdədir – Şekem deyil, Xevron olmalıdır; və (2) əcdaddadır – İbrahim deyil, Yaqub olmalıdır. Lakin həm İbrahim, həm də Yaqub torpaq sahəsi almışdır (müq. et. Yar. 23:16; 33:19). Xevronda həm Sara və İbrahim (müq. et. Yar. 23:19; 25:9), həm İshaq və Rivqa (müq. et. Yar. 49:29-31), həm də Yaqub (müq. et. Yar. 50:13) dəfn olunmuşlar. Şekemdəki o dəfn yeri haqqında heç bir məlumat olmasa da, çox güman ki, İbrahim bunu hələ Yar. 12:6-7-də bəhs olunan əhvalat əsnasında əvvəldən satın almışdı. Sonra Yaqub o yeri təkrar almışdır (müq. et. Yar. 33:19; Yeşua 24:32). Əlbəttə, bu sadəcə bir fərziyyədir, lakin Stefan Əhdi-Ətiq tarixinə bələd idi və bu fərqli hekayələri uzlaşdırmanın yeganə yolu budur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:17-29

¹⁷Allahın İbrahimə bəyan etdiyi vədin həyata keçdiyi vaxt yaxınlaşanda Misirdəki xalqımızın sayı bir xeyli çoxalmışdı. ¹⁸AXIRDA MİSİRDƏ YUSİFİ TANIMAYAN YENİ BİR PADŞAH TAXTA ÇIXDI.. ¹⁹Bu adam soydaşlarımıza hiylə işlətdi, zorakılıqla ata-babalarımızı məcbur etdi ki, yeni doğulan körpələrini sağ qalmasın deyər bayıra atsınlar. ²⁰Bu dövrdə son dərəcə gözəl bir körpə olan Musa doğuldu. O, üç ay atasının evində bəsləndi. ²¹Sonra o da bayıra atıldı. Onu fironun qızı tapıb özünə övlad etdi və öz oğlu kimi böyütdü. ²²Musa Misirlilərin bütün elmi biliklərinə bağlı tərbiyə alıb söz və əməlində güclü bir şəxsiyyət oldu. ²³Musa qırx yaşına çatanda ürəyində soydaşları İsrail övladlarının vəziyyətini yaxından bilmək arzusu oyandı. ²⁴Onlardan birinin zərər çəkdiyini görəndə Musa onu müdafiə etdi. Zərər vuran Misirlini öldürərək əzilən insanın intiqamını aldı. ²⁵O belə fikirləşdi: "Soydaşlarım dərk edəcəklər ki, mənim vasitəmlə Allah onları xilas edir". Amma onlar bunu dərk etmədilər. ²⁶Ertəsi gün Musa dalaşan iki İsrailini görəndə onları barışdırmaq istədi və dedi: "Ay kişilər, siz soydaşsınız, niyə bir-birinizə zərər vurursunuz?" ²⁷Lakin soydaşına zərər vuran kişi Musanı itələyib dedi: "SƏNİ BİZİM ÜSTÜMÜZƏ KİM BAŞÇI VƏ HAKİM QOYUB?" ²⁸YOXSA DÜNƏN MİSİRLİNİ ÖLDÜRDÜYÜN KİMİ MƏNİ DƏ ÖLDÜRMƏK FİKRİNDƏSƏN?" ²⁹Bu sözə görə Musa qaçdı. O, Midyan torpağında, qərbətdə yaşadı və orada iki oğlu atası oldu.

7:17 Burada, yəqin ki, Yar. 15:12-16-ya (vəd) və Çıx. 1:7-yə (xalqın sayının çoxalması) istinad edilir.

7:18 "yeni bir padşah taxta çıxdı" Bu, Çıx. 1:8-dən bir sitatdır. Çıxışın tarixi haqqında alimlər çox mübahisə etmişlər və hələ də etməkdə davam edirlər. Bu Misir padşahının kim olması barədə fikir ayrılığı vardır. Güman ki, o, XVIII sülalədən (b.e.ə. 1445-ci il) və ya XIX sülalədən (b.e.ə. 1290-cı il) bir Misir padşahı idi. Belə fərziyyə də vardır ki, bu padşah, Misirin Hiksos (sami) hökmdarlarını devirən ilk milli misirli sülalənin hökmdarı idi. Bu variant, Həv. 7:18-də işlənən *heteros* sözüünə uyğun gəlir. Hiksoslar da ibranilər kimi sami olduqlarından, misirli bir padşah öz ərazisində çox sayda ibranilərin (samilərin) yaşamasını istəmirdi.

XÜSUSİ MÖVZU: "MİSİRDƏN ÇIXIŞIN TARİXİ" (SPECIAL TOPIC: THE DATE OF THE EXODUS)

Misirdən çıxışın tarixi barədə alimlərin bir neçə fikri vardır.

- A. 1Pad. 6:1-ə əsasən, "İsrail övladları Misir torpağından çıxdıqdan 480 il sonra Süleyman məbəəd tikməyə başladı".
1. Süleymanın hökmranlığı b.e.ə. 970-ci ildə başlamışdır. Başlanğıc tarixi olaraq Qarqar döyüşü (b.e.ə. 853-cü il) götürülür.
 2. Məbəəd dördüncü ildə tikilmişdir (b.e.ə. 965-ci ildə), Misirdən çıxış isə təqribən b.e.ə. 1445-1446-cı illərdə baş vermişdir.
 3. Bu halda çıxış, Misirin XVIII sülaləsində baş verir.
 - a. Zülmkar firon, III Tutmos olur (b.e.ə. 1490-1436-cı illər).
 - b. Çıxışdakı firon, II Amenhotep olur (b.e.ə. 1436-1407-ci illər).
 - (1) Yerixondan qaaynaqlanan sübutlara əsasən bəzi adamlar, III Amenhotepin (b.e.ə. 1413-1377-ci illər) hakimiyyəti zamanı Yerixon və Misir arasında heç bir diplomatik yazışma baş vermədiyini iddia edir.
 - (2) Amarna mətnlərində III Amenhotepin hakimiyyəti zamanı "Habiru"ların Kənan ölkəsini zəbt etməsi barədə diplomatik yazışmadan bəhs olunur. Bu halda çıxış, II Amenhotepin hakimiyyəti zamanı baş vermişdir.
 - (3) Misindən çıxış XIII əsrdə baş veribsə, Hakimlər dövrü olduqca qısa olub.
 4. Bu tarixlərlə bağlı olan mümkün problemlər.
 - a. Septuaqintada (LXX) 480 deyil, 440 il yazılmışdır.
 - b. Ola bilsin, 480 il, qırx illik on iki nəslə təmsil edən rəmzi rəqəmdir.

- c. Harundan Süleymana qədər on iki nəsil vardır (müq. et. 1Saln. 6), sonra Süleymandan ikinci məbədə qədər də on iki nəsil vardır. Yəhudilər, yunanlar kimi, bir nəslin 40 il olduğunu düşünürdü. Beləcə, aşağı yuxarı 480 illik dövr vardır (rəqəmlərdən simvolik istifadə, müq. et. Bimson, "Misirdən çıxışın və Kənanın fəthinin yenidən tarixlənməsi" (Bimson, *Redating the Exodus and Conquest*).
5. Tarixlərin qeyd olunduğu daha üç mətn vardır.
- Yar. 15:13,16 (müq. et. Həv. 7:6), 400 il əsarət
 - Çıx. 12:40-41 (müq. et. Qal. 3:17)
 - MT – 430 il Misirdə yaşamışlar
 - LXX – 215 il Misirdə yaşamışlar
 - Hak. 11:26 – İftahın dövrü ilə Kənanın fəthi arasında 300 il (1445-ci ili təsdiq edir)
 - Həv. 13:19 – çıxış, səhrada gəzib-dolaşma və fəth – 450 il
6. Padşahlar Kitablarının müəllifi yuvarlaq rəqəmlərdən deyil, dəqiq tarixlərdən istifadə etmişdir (Eduin Tile, "İbrani padşahlarının xronologiyası" [Edwin Thiele, *A Chronology of the Hebrew Kings*], ss. 83-85)
- B. Arxeoloqların verdiyi məlumat ümumiyyətlə b.e.ə. 1290-cı ilə və ya Misirin XIX sülaləsinə işarə edir.
- Yusif öz atasını və fironu eyni gündə ziyarət edə bilmişdir. Paytaxtı Tebesdən Nilin deltasına, keçmiş Hiksos paytaxtı Avaris/Soan/Tanisə geri daşıyan ilk milli firon I Seti (b.e.ə. 1309-1290-cı illər) idi. Bu halda zülmkar firon da o idi.
 - Bu versiya, hiksosların Misirdə hakimiyyətinə dair iki məlumata uyğun gəlir.
 - II Ramsesin dövrünə aid bir sütunda Avarisin 400 il əvvəl əsasının qoyulması bildirilir (b.e.ə. 1700-cü illər, hiksoslar tərəfindən).
 - Yar. 15:13-də 400 illik zülmədən bəhs olunur.
 - Buna əsasən, Yusifin hakimiyyətdə olması hiksos (sami) fironun dövründə idi. Çıx. 1:8-də yeni Misir sülaləsindən bəhs olunur.
 - Hiksos, "yad ölkələrin hökmranları" mənasına gələn Misir sözüdür; misirli deyil, sami bir millətə mənsub hiksoslar, XV və XVI Misir sülaləsi zamanı boyunca Misirdə hökmranlıq etmişlər (b.e.ə. 1720-1570-ci illər). Bəziləri hiksosları Yusifin hakimiyyətdə olması ilə əlaqələndirir. Çıx. 12:40-dakı 430 ili b.e.ə. 1720-ci ildən çıxarsaq, təqribən b.e.ə. 1290-cu ilə gəlib çıxacağıq.
 - I Setinin oğlu II Ramses idi (b.e.ə. 1290-1224-cü illər). İbrani qulların tikdiyi şəhərlərdən biri Ramses adlanır, Çıx. 1:11. Bundan əlavə, Misirin Qoşenə yaxın olan eyni bölgəsi də Ramses adlanır, Yar. 47:11. Avaris/Soan/Tanis b.e.ə. 1300-1100-cü illərdə "Ramsesin evi" olaraq tanınmışdır.
 - III Tutmos, II Ramses olduğu kimi, böyük inşaatçı olaraq tanınmışdır.
 - II Ramsesin ayrı-ayrı saraylarda yaşayan qırx yeddi qızı var idi.
 - Arxeoloqların verdiyi məlumata görə, Kənanın böyük surlu şəhərlərinin əksəriyyəti (Hazor, Devir, Laxiş) haradasa b.e.ə. 1250-ci ildə dağıdılıb tezliklə yenidən tikilmişdir. Qırx il səhrada gəzib-dolaşma dövrünü də nəzərə alsaq, təxminən b.e.ə. 1290-cı ilə gəlib çıxacağıq. Arxeoloqlar Ramsesin xələfi Merneptaxın sütununda (b.e.ə. 1224-1214-cü illər, müq. et. "Merneptaxın sütunu" [*The Stele of Merneptah*], b.e.ə. 1220-ci il ilə tarixlənilir) israililərin cənubi Kənanda olduğuna dair yazı kəşf etmişlər.
 - Edomun və Moavın b.e.ə. 1300-cü illərin axırlarında güclü milli kimliyə malik olduğu görünür. Bu ölkələr XV əsrdə təşkil olunmamışdı (Qluek [Glueck]).
 - Con C. Bimsonun 1978-ci ildə Şefild universiteti tərəfindən nəşr olunmuş "Misirdən çıxışın və Kənanın fəthinin yenidən tarixlənməsi" kitabı (John J. Bimson, *Redating the Exodus and Conquest*, University of Sheffield, 1978) çıxışın erkən tarixinə dair bütün sübutlara qarşı etiraz edir.
- C. Tarix kanalında (History Channel) göstərilən "Çıxışın şifrəsi açılmışdır" ("Exodus Decoded") proqramı yeni fərziyyəni təqdim etmişdir; bu fərziyyəyə görə çıxış birbaşa şimal yolu ilə (yəni "filiştillərin yolu" ilə) b.e.ə. 1445-ci ildən əvvəl, hiksosların ("çoban padşahlar", b.e.ə. 1630-1523-ci illər) dövründə baş vermişdir.

7:19 Bu əhvalat Çıx. 1:10 və sonrakı ayələrdə nəql olunur.

7:20 "Musa doğuldu" Bu əhvalat Çıxış Kitabının 2-ci fəslində nəql olunur.

▣ **"son dərəcə gözəl bir körpə"** Bu ibrani idiomunun hərfi tərcüməsi belədir: "Allahın gözündə gözəl idi" (müq. et. Çıx. 2:2). İosif Flaviy da Musanın gözəlliyini qeyd etmişdir (müq. et. "Qədim yəhudi tarixi" 2.9.6).

7:21 Bu əhvalat Çıx. 2:5-6,10-da nəql olunur.

▣ **"bayıra atıldı"** Bu yunan sözü *ektithēmi* "düçar etmək" (müq. et. Həv. 7:19) və ya "bayırda qoymaq" mənasına gəlir. Misirlilər ibrani əhalisinin sürətli artımının qarşısını almaq üçün ibranlıları oğlan uşaqlarını təhlükəli yerlərə, vəhşi heyvanlara buraxmağa məcbur ediblər.

NASB, NKJV "Fironun qızı onu apardı"

NRSV, NJB "Fironun qızı onu övladlığa götürdü"

TEV "padşahın qızı onu övladlığa götürdü"

Bu söz, *anaireō*, hərfi mənada "qaldırmaq" deməkdir. Musa çaydan "qaldırılıb" və beləcə fironun qızının övladlığı olub.

7:22 Fironun sarayında Musa o dövrün ən yaxşı elmi və hərbi tərbiyəsini almışdır.

▣ **"söz və əməlində güclü bir şəxsiyyət oldu"** Burada yəqin ki Musanın sonrakı həyatı xülasə edilir, çünki yanıb qurtarmayan kol əhvalatında YAHVE ilə danışarkən Musa yaxşı danışa bilmədiyini söyləmişdir (müq. et. Çıx. 4:10-17).

7:21 Bu əhvalat Çıx. 2:11-12-də nəql olunur.

7:23 "Musa qırx yaşına çatanda" Səhv etmirəmsə, D.L. Mudi (D. L. Moody) Musanın həyatının qırx illik üç hissəyə ayrılı biləcəyini demişdir:

1. ilk qırx il ərzində Musa özünü çox əhəmiyyətli bir şəxs sayırdı (fironun sarayında təhsil almış şəxs)
2. ikinci qırx illiyində Musa əhəmiyyətsiz olduğunu düşünürdü (Midyan ölkəsinə qaçmış bir adam; o vaxt Musa Sina səhrasının yollarını yaxşı öyrənmişdir)
3. üçüncü qırx illiyində Musa Allahın əhəmiyyətsiz adamdan necə istifadə edə biləcəyini aşkar etmişdir (Allahın xalqını Vəd olunmuş torpağa aparmışdır)

7:25 Burada Stefan öz fikrini bildirir (ola bilsin, yəhudi rəvayəti); burada deyilənlər Çıxış Kitabında yoxdur.

7:26-29 Bu əhvalat Çıx. 2:13-14-də nəql olunur.

7:28 Bu suala "xeyr" cavabının veriləcəyi gözlənilir.

7:29 "Bu sözə görə Musa qaçdı" Bu əhvalat Çıx. 2:15,22-də nəql olunur. Misirli adamı öldürən Musanın qorxuya düşməsi onu göstərir ki, firon, öz qızlarından birinin Musanı övladlığa götürməsinə müsbət baxmamışdı. Bununla belə, İbr. 11:27-də deyilənlər açıqdır!

▣ **"O, Midyan torpağında, qütbətdə yaşadı"** Midya torpağında Allah yanıb qurtarmayan kolun içində Musaya görünmüş (müq. et. Çıx. 3-4) və Midyan torpağında, Sinada ona Qanununu vermişdir (müq. et. Çıx. 19-20); deməli, Allah Özünü tanımaq üçün müəyyən bir yerlə məhdud deyil idi. Allahın Yerusəlimdəki məbəddən kənarında Özünü tanıması həmçinin Həv. 7:36, 44, 48 və 53-də də vurğulanır.

▣ "iki oğul atası oldu" Bu əhvalat Çıx. 2:22; 4:20; 18:3-4-də nəql olunur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:30-34

³⁰Qırx il keçəndən sonra Musa Sina dağının yaxınlığındakı səhrada olanda mələk ona bir kol arasından od-alov içərisində göründü. ³¹Musa gördüklərinə heyrətləndi. Baxmaq üçün oraya yaxınlaşanda Rəbbin səsinə eşitdi: ³²"Mən ata-babalarının Allahı – İbrahimin, İshaqın və Yaqubun Allahıyam". Musa qorxusundan lərzəyə gəlib baxmağa belə, cəsarət etmədi. ³³Rəbb ona dedi: "Ayaqlarından çarıqlarını çıxart, çünki durduğun yer müqəddəs torpaqdır. ³⁴Həqiqətən, Mən Misirdə olan xalqımın əziyyətini gördüm, fəryadlarını eşitdim və onları qurtarmaq üçün endim. İndi get, Mən səni Misirə göndərirəm".

7:30 Bu əhvalat Çıxış Kitabının 3-cü və 4-cü fəsillərində nəql olunur.

▣ "mələk" Əhdi-Ətiq mətnində bu "mələk" əslində YAHVE-nin Özüdür. Həv. 5:19-dakı ətraflı qeydə bax. Bu mələk haqqında deyilənlərə diqqət yetirin.

1. Çıx. 3:2, "Rəbbin mələyi ona bir kol arasından od-alov içərisində göründü"
2. Çıx. 3:4, "Rəbb (YAHVE) Musanın baxmağa gəldiyini görəndə"
3. Çıx. 3:4, "Allah (*Elohim*) kolun ortasından onu çağıraraq dedi"

Bax: Həv. 1:6-da XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN ADLARI".

▣ "Sina dağı" Aşağıdakı Xüsusi mövzuya bax.

XÜSUSİ MÖVZU: "SİNA DAĞININ YERİ" (SPECIAL TOPIC: THE LOCATION OF MT. SINAI)

- A. Musa firondan "üç günlük yol" getməyə icazə istəyəndə məcazi deyil, həqiqi mənada danışıbsa (Çıx. 3:18; 5:3; 8:27), bu Sina yarımadasının cənubundakı ənənəvi yerə çatmaları üçün yetərli vaxt deyil idi. Buna görə də bəzi alimlər bu dağın Qadeş-Barnea vahəsinin yaxınlığında olduğunu düşünürlər (bax: Tarix kanalı, "Çıxışın şifrəsi açılmışdır" videosu [History Channel, "Exodus Decoded"]).
- B. Ənənəvi yeri, Sin səhrasındakı "Cebel Musa", bəzi xüsusiyyətlərinə görə üstündür.
1. Dağın önündə böyük düzlük vardır.
 2. Qan. 1:2-də Sina dağından Qadeş-Barneaya qədər on bir günlük yol olduğu bildirilir.
 3. "Sina" sözü (BDB 696, KB 751) ibrani mənşəli deyildir. Kiçik səhra kolunun adı olan *Sin* səhrası ilə əlaqəli ola bilər. Dağın ibrani adı Xorevdır (yəni səhra, BDB 352, müq. et. Çıx. 3:1; 17:6; 33:6).
 4. Sina dağı, o dağın b.e. IV əsrdən bəri ənənəvi yeri olmuşdur. Bu, Sina yarımadasının və Ərəbistanın böyük hissəsini tutan "Midyan torpağı"dır.
 5. Görünür ki, arxeologiya Misirdən çıxış əhvalatında adı çəkilmiş bəzi şəhərlərin (*Elim, Dofka, Refidim*) Sina yarımadasının qərbi tərəfində olduğunu təsdiqləmişdir.
- C. Yəhudilər Sina dağının coğrafi yeri ilə heç vaxt maraqlanmamışlar. Onlar inanmışlar ki, Allah onlara Qanunu verib Yar. 15:12-21-dəki vədini yerinə yetirmişdir. O yerin harada olması onları maraqlandırmırdı və onlar oraya qayıtmaq niyyətində deyil idi (oranı hər il ziyarət etmirdi).
- D. Sina dağının ənənəvi yeri ancaq b.e. 385-388-ci illərdə "Silviyanın ziyarəti" yazıldıqdan sonra qəbul olunmuşdur (müq. et. F.F. Bryus, "Həvarilərin İşlərinin şərhə" [F. F. Bruce, *Commentary on the Book of the Acts*], s. 151).

Əhdi-Ətiqdə YAHVE-nin "On Kəlam"ını verdiyi o yerə həmçinin "Xorev" deyilmişdir (BDB 352, KB 350, müq. et. Çıx. 3:1; 17:6; 33:6; Qan. 1:2,6,19; 4:10,15; 5:2; 9:8; 18:16; 29:1; 1Pad. 8:9; 19:8; 2Saln. 5:10; Zəb. 106:19; Mal. 4:4). Bu kök "viran", "dağıntı" mənasını daşıyan üç ibrani samitlə əlaqəli ola bilər (BDB 352, KB 349). Görünür ki, "Xorev" dağ silsiləsinin, "Sina" isə zirvələrindən birinin adı idi.

7:32 Bu əhvalat Çıx. 3:6-da nəql olunur.

▣ **"ata-babalarının"** Həm ibrani mətnində, həm də yunan tərcüməsində (Septuaqintada) bu söz tək formada. Bundan başqa hər yerdə bu fraza cəm formada işlənir. Allah Musanın kölə olan atasını tanıyırdı.

7:33 Bu əhvalat Çıx. 3:5-də nəql olunur. Musa o kola dindarlığına görə deyil, maraqdan yaxınlaşmışdır.

Çarıqlarını çıxartmasının səbəbi dəqiq məlum deyildir.

1. ayaqqabı kirlənir (heyvan peyini ilə)
2. ayaqqabılarını çıxartmaq, yaxın və ya doğma olmağın (öz evindəki kimi) rəmzi ola bilər
3. əcdadların mədəniyyəti və ya Misirin bir dini mərasimi ola bilər

7:34 Bu əhvalat Çıx. 3:7-də nəql olunur. Mən bu ayəni etiqadi cəhətdən çox mühüm sayıram, çünki YAHVE onların dualarını eşitmiş, əziyyətlərini görmüş və onlara cavab vermişdir. YAHVE onları xilas etməyə gəlib, amma Onun xilasının insanlar vasitəsilə həyata keçdiyinə diqqət yetirin. Getmək istəməyən Musanı göndərən Allah, insanlarla digər insanlar vasitəsilə işləməyi seçmişdir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:35-43

³⁵Bu, həmin Musadır ki, onu rədd edib demişdilər: "SƏNİ BİZİM ÜSTÜMÜZƏ KİM BAŞCI VƏ HAKİM QOYUB?" Amma Allah Musanı bir kol arasında görünən mələyin əli ilə başcı və qurtarıcı olaraq göndərdi. ³⁶O, xalqı Misirdən çıxaran, həm orada, həm Qırmızı dənizdə, həm də qırx il ərzində səhrada xariqə və əlamətlər yaradan insan idi. ³⁷İsrail övladlarına "ALLAH MƏNİ YETİRDİYİ KİMİ SİZİN ÜÇÜN ÖZ SOYDAŞLARINIZ İÇƏRİSİNDƏN BİR PEYĞƏMBƏR YETİRƏCƏK" deyən bu Musadır. ³⁸Bu, həmin adamdır ki, Sina dağında onunla danışan mələklə və ata-babalarımızla birgə səhradakı cəmiyyətdə olmuşdu. O, canlı sözlər almışdı ki, bizə versin. ³⁹Ata-babalarımızsa Musanın sözünə baxmaq istəmədi, onu rədd etdi və Misirə qayıtmağı arzuladılar. ⁴⁰HARUNA DEDİLƏR: "BİZİM ÜÇÜN ALLAHLAR DÜZƏLT Kİ, QABAĞIMIZCA GETSİNLƏR. ÇÜNKİ BİZİ MİSİR TORPAĞINDAN ÇIXARAN ADAMIN – BU MUSANIN BAŞINA NƏ İŞ GƏLDİYİNİ BİLMİRİK!" ⁴¹O günlərdə dana şəklində bir büt düzəldib ona qurban gətirdilər və öz əlləri ilə düzəldikləri bu büt üçün şənlik qurdular. ⁴²Buna görə Allah ata-babalarımızdan üz döndərüb onları tərək etdi ki, səma cisimlərinə ibadət etsinlər. Peyğəmbərlərin kitabında da belə yazılıb: "EY İSRAİL NƏSLİ, QIRX İL ÇÖLDƏ OLANDA MƏNƏ QURBAN VƏ TƏQDİMLƏR GƏTİRMİŞDİNİZMİ? ⁴³SƏCDƏ EDƏSİNİZ DEYƏ DÜZƏLTDİYİNİZ MOLEKİN ÇADIRINI, TANRINIZ REFANIN ULDUZ BÜTÜNÜ GƏZDİRDİNİZ. ELƏ BUNA GÖRƏ DƏ SİZİ BABİLİN O TAYINA SÜRGÜNƏ APARACAĞAM".

7:35 "Bu, həmin Musadır ki, onu rədd edib demişdilər" Allahın xalqı Allahın elçilərini müntəzəm olaraq rədd etmişdir (müq. et. Həv. 7:51-52). Hətta Həv. 7:27-nin məqsədi də bu ola bilər!

▣ **"bir kol arasında görünən mələyin əli ilə"** Allah yenə Vəd olunmuş torpaqdan kənarında bir israillinin yanına gəlir. Allahın işi heç bir coğrafi yerlə məhdud deyil idi. İsrailin tarixinin böyük hissəsi Yerusəlimdəki məbəbindən kənarında baş vermişdir. İsraililərin tarixi boyunca Allahın rəhbərləri öz soydaşları tərəfindən rədd edilmişlər (müq. et. Həv. 7:9,27-28,35,39). Bu, təkrarlanan mövzudur.

Bu mələk ilahi varlıq olaraq təsvir olunur (müq. et. Çıx. 3:2,4). Allahın fiziki şəkildə züھر etməsini bu mətnlərdə də görmək olar: Yar. 16:7-13; 22:11-15; 31:11,13; 48:15-16; Çıx. 13:21; 14:19; Hak. 2:1; 6:22-23; 13:3-22; Zək. 3:1-2. Bununla belə, qeyd edək ki, "Rəbbin mələyi" heç də həmişə Allahın fiziki şəkildə züھر etməsi mənasına gəlmir; bəzən sadəcə olaraq bir mələk və ya elçi mənasına gəlir (müq. et. Yar. 24:7,40; Çıx. 23:20-23; 32:34; Say. 22:22; Hak. 5:23; 2Şam. 24:16; 1Saln. 21:15 və sonrakı ayələr; Zək. 1:11; 12-13).

7:36 Bu, Musadan Haruna qədər Allahın möcüzəvi qüdrətinin (Musanın əsası) xülasəsidir.

7:37-38 Bu, Qan. 18:15-dən "məsihi" sitatdır. İsrailin Misirdən çıxışı və səhrada gəzib-dolaşması dövründə olan Allahın hüzzurunu həm Allahın mələyi, həm də Musanın xüsusi Xələfi (yəni Məsih, Peyğəmbər) olaraq müəyyən edən Stefan, Musanın əhəmiyyətini heç aşağı salmır, əksinə, Musanın sözünə qulaq asır.

7:38 "cəmiyyətdə" Bu yunanca *ekklesia* sözüdür, ancaq burada imanlılar cəmiyyəti deyil, bir yığıncaq mənasında işlədilmişdir. Bax: Həv. 5:11, Xüsusi mövzu: "İmanlılar cəmiyyəti".

▣ **"Sina dağında onunla danışan mələk"** Rabbilərin fikrincə, mələklər YAHVE və Qanunun verilməsi arasındakı vasitəçilər idi (Həv. 7:53-dəki qeydə bax). Həmçinin ola bilər ki, mələk deyildikdə YAHVE-nin Özü nəzərdə tutulur (müq. et. Çıx. 3:21, müq. et. 14:19 ilə; və eləcə də Çıx. 32:34; Say. 20:16; Hak. 2:1).

7:39 "Ata-babalarımızsa Musanın sözünə baxmaq istəmədi" Stefan Əhdi-Ətiqdə olan itaətsizliyin səbəbini aşkara çıxarır. O deyir ki, yəhudilər Allahın rəhbərlərini həmişə rədd etmişlər, indi də Məsihi rədd etmişlər.

▣ **"onu rədd etdi"** Bu əhvalat Say. 14:3-4-də nəql olunur.

7:40-41 Bu əhvalat Çıxış Kitabının 32-ci fəslində nəql olunur. Bu, büt-pərəstlik deyil idi, Allahın fiziki surətinin yaradılması idi. Sonradan bu, məhsuldarlığa pərəstişə çevrilmişdir.

7:41 Stefan qızıl buzovu büt hesab edir və bu tarixi hadisədən yola çıxaraq Amos 5-ci fəsildən gətirdiyi sitatla İsrail xalqının hələ Misirdən çıxdığı və səhrada gəzib-dolaşdığı dövrdə belə büt-pərəst və itaətsiz olduğunu söyləyir.

7:42 "Allah ata-babalarımızdan üz döndərüb onları tərək etdi ki, səma cisimlərinə ibadət etsinlər" 42-ci və 43-cü ayələr Amos 5:25-27-dən sitatdır; bu mətndə Amos deyir ki, İsrail həmişə yad allahlara qurban gətirmişdir. Onların tarixi qədimdən bu gedişlə davam etmişdir (müq. et. Yeşua 24:20). Bu, Rom. 1:24,26,28-də bəhs olunan dramatik rədd edilməni xatırladır.

▣ **"səma cisimlərinə"** Aşşurun və Babilin astral cisimləre (ulduzlara) pərəstiş etməsindən söhbət gedir (müq. et. Qan. 17:3; 2Pad. 17:16; 27:3; 2Saln. 33:3,5; Yer. 8:2; 19:13). Amos 5:25-27-nin ibrancə mətni (MT), yunanca mətni (LXX) və Stefanın sitatı arasında mətn fərqləri vardır:

1. ulduz tanrısının adı. MT-də işlənən *kywn* yaxud *kaiwann*, Saturn planetinin Aşşur adıdır. LXX-də işlənən *rypn* yaxud *raiphan*, Saturn planetinin Misir adı *repa* ola bilər.
2. İbrancə mətndə (MT) və yunanca mətndə (LXX) "Dəməşqin ötəsinə", Stefanın sitatında isə "Babilin ötəsinə" yazılmışdır.

Amosun mövcud olan nüsxələrindən heç birində "Babil" variantı yoxdur. Bəlkə də Stefan Amosun bəhs etdiyi Aşşur sürgününü Yahudanın Babil sürgününə bənzədərək sürgün yerini dəyişdirmişdir.

Astral tanrılara (ulduzlara) pərəstiş Mesopotamiyada başlamış, lakin Suriyaya və Kənana da yayılmışdır (müq. et. Əyy. 31:26,27). Arxeoloqların Tell El-Amarnada kəşf etdikləri b.e.ə. XIV əsrə aid yüzrlərlə məktublarda da sözügedən astral tanrıların adları, yer adları olaraq işlənmişdir.

▣ **"Peyğəmbərlərin kitabında"** On iki "kiçik" peyğəmbərin yazılarını ehtiva edən tumardan söhbət gedir (müq. et. Həv. 13:40). Həv. 7:42-43-də Amos 5:25-27-nin Septuaqinta variantı sitat gətirilir.

Həv. 7:42-də bundan sonra yer alan cümlə, "xeyr" cavabını tələb edən sualdır.

7:43 "Molek" İbrancə "padşah" sözünün samitləri *mlk*-dir (BDB 574). Kənanda bu üç samitlə qurulmuş bir neçə tanrı adı vardır: *Milkom*, *Molek* və ya *Molox*. *Molox*, amurluların baş məhsuldarlıq tanrısıdır; bu "tanrı"ya cəmiyyətin və ya xalqın rifahı üçün uşaqlar qurban verilərdi (müq. et. Lev. 20:2-5; Qan. 12:31; 1Pad. 11:5,7,33; 2Pad. 23:10,13,14; Yer. 7:31; 32:35). A.T. Robertson "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri" (A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*) kitabında (3-cü cild, s. 93) deyir ki, Molek "öküz başlı, qollarını açmış surət idi; qollarının altında boş yer var idi, orada od yandırılırdı və bütün qolları arasında qoyulan uşaqlar yanardı". Bu sözün Lev. 18:21-də qeyri-münasib cinsi aktlar kontekstində işlədilməsi səbəbindən bəzi ilahiyatçılar fərz ediblər ki, uşaqlar Molekə qurban verilməzdi, məbəddə erkək və qadın fahişəliyinə həsr olunardı. Bu fikir, məhsuldarlıqla əlaqədar olan büt-pərəstliyin adətləri ilə uyğun gəlir.

▣ "bütünü" Hərfi tərcümədə "surətini" Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "FORMA (TUPOS)" (SPECIAL TOPIC: FORM (TUPOS))

Tupos sözünün geniş mənə spektri vardır.

1. Multon və Milliğan, "Yunanca Əhdi-Cədid lüğəti" (Moulton and Milligan, *The Vocabulary of the Greek Testament*), s. 645
 - a. qəlib
 - b. plan
 - c. yazma şəkli və ya üslubu
 - d. fərman və ya elan
 - e. hökm və ya qərar
 - f. şəfa verən tanrıya təqdim olunan insan bədəni modeli
 - g. FEİL, qanunun maddələrini qüvvəyə mindirmək mənasına gəlir
2. Louv və Nayda, "Yunanca-İngiliscə lüğət" (Louv and Nida, *Greek-English Lexicon*), Cild 2, s. 249
 - a. yara (müq. et. Yəh. 20:25)
 - b. büt (müq. et. Həv. 7:43)
 - c. nümunə (müq. et. İbr. 8:5; Fil. 3:17)
 - d. ibrət (müq. et. 1Kor. 10:6)
 - e. təsvir (müq. et. Rom. 5:14)
 - f. cür (müq. et. Həv. 23:25)
3. Harold K. Multon, "Reviziya edilmiş analitik yunanca lüğət" (Harold K. Moulton, *The Analytical Greek Lexicon Revised*), s. 411
 - a. zərbə, nişanə, iz (müq. et. Yəh. 20:25)
 - b. ayırma
 - c. surət (müq. et. Həv. 7:43)
 - d. formula, sxema (müq. et. Rom. 6:17)
 - e. forma, ifadə (müq. et. Həv. 23:25)
 - f. şəkil, surət (müq. et. 1Kor. 10:6)
 - g. gələcəyə dair şəkil, tip (müq. et. Rom. 5:14; 1Kor. 10:11)
 - h. model qəlibi (müq. et. Həv. 7:44; İbr. 8:5)
 - i. mənəvi nümunə (müq. et. Fil. 3:17; 1Sal. 1:7; 2Sal. 3:9; 1Tim. 4:12; 1Pet. 5:3)

Yadda saxlayın ki, lüğətlər mənəni müəyyən etməz; yalnız sözün cümlədə/abzasda işlənməsi mənəni müəyyən edir (yəni kontekst). Bir sözün müəyyən mənasını təyin edib Müqəddəs Kitabda işləndiyi hər yerdə o sözü bu mənada anlamaqdan özünüzü gözləyin. Kontekst, kontekst və bir daha kontekst mənəni müəyyən edir!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:44-50

⁴⁴Səhrada ata-babalarınızın Şəhadət çadırı var idi. Musa bunu onunla danışan Allahın əmr etdiyi kimi, gördüyü nümunəyə əsasən düzəltmişdi.⁴⁵Şəhadət çadırını əvvəlki nəsildən təhvil alan ata-babalarımız Yeşuanın başçılığı ilə başqa millətlərin mülkünü ələ keçirəndə çadırı da özləri ilə gətirmişdilər. Allah Özü millətləri ata-babalarımızın qarşısından qovdu. Şəhadət çadırı Davudun dövrünə qədər qaldı.⁴⁶Allahın lütfünü qazanan Davud yalvardı ki, Yaqubun nəslə üçün bir məskən qura bilsin.⁴⁷Lakin Allaha ev tikən Süleyman oldu.⁴⁸Amma Haqq-Taala əllə tikilən evlərdə yaşamaz. Peyğəmbərin dediyi kimi

⁴⁹RƏBB BELƏ DEYİR:

“GÖYLƏR MƏNİM TAXTIMDIR,

YER AYAQLARIMIN ALTINDAKI KƏTİLDİR. Mənim üçün nə cür ev tikəcəksiniz,

DİNCƏLƏCƏYİM YER HARADA OLACAQ?

⁵⁰BÜTÜN BUNLARI MƏNİM ƏLİM YARATMADIMI?”

7:44 Bu əhvalat Çıxış Kitabının 25-31-ci və 36-40-cı fəsillərində nəql olunur. Müqəddəs məskənin (çadırın) dəqiq layihəsi Musaya Sina dağında bildirilmişdir. Əhdi-Cədidəki İbranilərə Məktubda, o, dünyəvi çadırın surəti olduğu səmavi çadırdan bəhs edir (müq. et. Həv. 8:5-6; 9:11,23). Musanın əleyhinə çıxması haqqında 6-cı fəsildə özünə qarşı irəli sürülmüş ittihama (müq. et. Həv. 6:11) bu fəslin əvvəlki hissəsində cavab verən Stefan, Məbədin əleyhinə çıxması ilə bağlı olan ikinci ittihama (müq. et. Həv. 6:13) burada cavab verir.

▣ **"nümunə"** Həv. 7:43-dəki Xüsusi mövzuya bax.

7:45 Bu, Vəd olunmuş torpağın fəth edilməsindən (b.e.ə. 1400-cü və ya 1250-ci il) Davudun hakimiyyəti dövrünə (b.e.ə. 1011-ci-971/970-ci illər, Harrison; b 973-cü il, Young; b.e.ə. 961-ci il, Bright) qədər davam edən müddətdən söhbət gədir.

7:46 Burada mühüm əhəmiyyətə malik olan 2-ci Şamuel 7-ci fəsil, Davudun padşahlığının Allah tərəfindən möhkəmləndirilməsi əks olunmuşdur.

7:47 "Allaha ev tikən Süleyman" Bu hadisə 1-ci Padşahlar 6-8-ci fəsillərdə və 2-ci Salnamələr 1-6-cı fəsillərdə nəql olunur.

7:48 Bu söz, 1Pad. 8:27-də və 2Saln. 6:18-də Süleymanın dediyinə bənzəyir.

7:49-50 Bu sitat Yeş. 66:1-2-nin Septuaqinta variantından gətirilmişdir. Yəni, hətta Süleyman belə Yaradan Allahın bir binaya sığmadığını dərk edirdi!

Bu ayələrdə Allahın başqa millətləri də qəbul etməsinə işarə olunurmu? Olunursa, bir qədər üstüörtülü şəkildə olunur. Hər necə olsa, Süleymanın özü də məbədi dünyanın YAHVE-yə gələcəyi yer olaraq dərk edirdi (müq. et. 1Pad. 8:41-43). Məhz yunanca danışan yəhudilər (yəni Həv. 6-dakı yeddi xidmətçi) bu ümumdünya müjdəçi missiyasını ilk dəfə görüb elan etmişlər; həvarilər İsa Məsihin təliminin bu cəhətini hələ tam dərk edə bilirdi (müq. et. Mat. 28:18-20; Həv. 1:8). Ehtimal ki, Həv. 7:50-də Stefan buna eyham vururdu.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:51-53

⁵¹Ey dikbaş, həm ürəkləri, həm də qulaqları "sünnət" edilməmiş insanlar, ata-babanız kimi siz də həmişə Müqəddəs Ruhun əleyhinə çıxırsınız. ⁵²Ata-babalarınızın təqib etmədiyi peyğəmbər varmı? Onlar Saleh Olanın zühuru barədə əvvəlcədən xəbər verənləri belə, öldürdülər. Sizsə bu Saleh Olana xəyanət edərək Onu qətlə yetirdiniz. ⁵³Mələklər vasitəsilə verilən Qanunu aldınız, lakin ona riayət etmədiniz».

7:51 "Ey... insanlar" Stefan keçmişdəki yəhudi başçıların və xalqın itaətsizliyindən dönüb indiki xalqa, məbəddə onun sözünə qulaq asmaqda olan başçılara və xalqa xitab etməyə başlayır. Onlar YAHVE-yə qarşı itaətsiz olmuş və olmaqdadırlar!

▣ **"dikbaş"** Stefan Musanın Yaqub/İsrail övladlarını adlandırdığı sifəti işlədir (müq. et. Çıx. 32:9; 33:3,5; 34:9; Qan. 9:6).

▣ **"ürəkləri... "sünnət" edilməmiş"** Bu ibrani idiomu sədaqətsiz, vəfasız, etibarsız mənasını verir (müq. et. Lev. 26:41; Yer. 9:25-26; Yez. 44:7). Qan. 10:16 və Yer. 4:4-ün ziddidir!

▣ **"həm də qulaqları"** Bu idiom onların Allahın elçilərinə qulaq asıb sözlərini qəbul etmək istəmədiyini bildirir (müq. et. Yer. 6:10).

▣ **"həmişə Müqəddəs Ruhun əleyhinə çıxırsınız"** Bu, Yeş. 63:10-a çox bənzəyir. Yeş. 63:9,11-14-də Allahın məhəbbəti və sədaqəti ucaldılıb, lakin xalqın buna cavabı itaətsizlik idi!

7:51b-52 Burada həm qədim İsrailin başçıları, həm də müasir yəhudi başçıları şiddətlə qınanır. Allahın qədim xalqı elçilərini qətlə yetirmişdi və indi onlar Məsihi öldürmüşlər (müq. et. Həv. 3:14; 5:28).

7:52 "Saleh Olan" Bu, Həv. 3:14 və 22:14-də İsanın bir adı olaraq işlədilir. Həv. 3:14-dəki qeydə bax; həmçinin bax: Həv. 3:14, Xüsusi mövzu: "Salehlik".

7:53 "Mələklər vasitəsilə verilən" Bu fikir, Qan. 33:2-nin Septuaqinta variantının rabbilər tərəfindən şərhindən qaynaqlanır; Allahın Musaya Qanunu mələklər vasitəsilə verməsi haqqında rabbilərin fikri, göründüyü kimi, Qal. 3:19-da və İbr. 2:2-də də təsdiqlənir.

▣ **"lakin ona riayət etmədiniz"** Stefan öz müdafiəsini başladığı "dinləyin" (BDB 1033) sözü, güman ki, ibrancə "sözə baxmaq/əməl etmək üçün dinləmək" mənasını verən *Şema* sözünə uyğun gəlir (müq. et. Qan. 6:4). Stefan və daha sonra Yaqub (İsanın ögey qardaşı) deyirlər ki, "Kəlamı yalnız eşidənlər deyil, icra edənlər olun" (müq. et. Yaq. 1:22-23, İsanın təliminə görə, Mat. 7:24-27; Luka 11:48; Yəh. 13:17; Paul etdiyi kimi, Rom. 2:13).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 7:54-60

⁵⁴ Ali Şuramın üzvləri bu sözləri eşidəndə çox qəzəbləndilər və Stefana dişlərini qıçırdılar. ⁵⁵Müqəddəs Ruhla dolan Stefan isə gözlərini göyə dikib Allahın ehtişamını və Allahın sağında dayanan İsanı gördü. ⁵⁶O dedi: «Baxın, mən göylərin yarıldığını və Bəşər Oğlunun Allahın sağında dayandığını görürəm». ⁵⁷Onlar qulaqlarını tutub haray qopardılar və hamısı birlikdə Stefanın üstünə hücum çəkildilər. ⁵⁸Onu şəhərdən kənara çıxarıb daşqalaq etdilər. Stefanın əleyhinə şahidlik edənlər öz üst geyimlərini Şaul adlı bir gəncin ayaqları altına qoydular. ⁵⁹Stefan üstünə yağan daşlar altında belə yalvarırdı: «Ya Rəbb İsa, ruhumu qəbul et». ⁶⁰Sonra diz çöküb ucadan nida etdi: «Ya Rəbb, bunu onlara günah sayma». Bunu deyəndən sonra gözlərini bu həyata yumdu.

7:54 "qəzəbləndilər" Hərfi tərcümədə "qəlbən yaralandılar" (müq. et. Həv. 5:33).

NASB "qəlbən yaralandılar"

NKJV "qəbləri yaralandı"

NRSV "onlar qəzəbləndilər"

TEV "onlar hiddətləndilər"

NJB "onlar hiddətə gəldilər"

Bu, bitməmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır. Stefanın dedikləri o rəhbərlərə çox təsir etmişdi, lakin onlar tövbə etməkdənsə həmişəki kimi rədd etməyi və öldürməyi seçiblər (müq. et. Həv. 5:33).

▣ **"dişlərini qıçırdılar"** Bu, qəzəbin əlamətidir (müq. et. Əyy. 16:9; Zəb. 35:16; 37:12; Mərs. 2:16).

7:55 "Müqəddəs Ruh... Allah... İsa" Üçlükdə vahid olan Allahdan bəhs olunduğuna diqqət yetirin. Həv. 2:32-33-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Müqəddəs Ruhla dolan"** Müjdəni elan edən adamın Ruhla dolması, Həvarilərin İşlərinə xas unikal anlayışdır (*plēroō*, müq. et. Həv. 2:4; 4:8,31; *plērēs*, müq. et. Həv. 6:3,5,8; 7:55; 11:24). Həv. 5:17-dəki ətraflı qeydə bax.

Müqəddəs Kitabda Ruh barəsindəki həqiqətlər belədir:

1. Ruhun şəxsiyyəti (müq. et. Yəh. 14-16)
2. Ruhla vəftiz (müq. et. 1Kor. 12:13)
3. Ruhun səmərəsi (müq. et. Qal. 5:22-23)
4. Ruhun ənamları (müq. et. 1Kor. 12)
5. Ruhla dolmaq (müq. et. Ef. 5:18)

Həvarilərin İşlərində 5-ci həqiqət önə çıxır. Erkən imanlılar cəmiyyətinin rəhbərləri, yəqin ki, İsa Məsihin Müjdəsini qüdrətlə elan etmək üçün təkrar-təkrar Ruhun qüvvəsi ilə dolurdular. Stefanın vəzinin təsirliliyi həyatı bahasına başa gəlmişdir.

▣ **"gözlərini... dikib"** Luka bu ifadəni çox sevirdi (müq. et. Luka 4:20; 22:56; Həv. 1:10; 3:4,12; 6:15; 7:55; 10:4; 11:6; 13:9; 14:9; 23:1). Stefan, yəhudilərin dua adəti üzrə başını qaldıraraq yuxarı baxdığı anda Allah ona cənnəti görməyi nəsib etmişdir.

▣ **"Allahın ehtişamını... gördü"** Qeyd edək ki, Stefanın Allahı gördüyü deyil, Allahın ehtişamını gördüyü deyilir. Allahı görüb sağ qalmaq mümkün deyildir (müq. et. Çıx. 33:20-23). Əyyub Allahı görəcəyinə inanırdı (müq. et. Əyy. 19:25-27; Həv. 7:55). İsa, ürəyi təmiz olanların bir gün Allahı görəcəyinə söz vermişdir (müq. et. Mat. 5:8). Bax: Həv. 3:13, XÜSUSİ MÖVZU: "EHTİŞAM/İZZƏT (DOXA)".

▣ **"Allahın sağında dayanan İsanı"** İsanın Allahın sağında (hərfi tərcümədə "sağ əlinin yanında") dayanması, ilahi qüdrət və hakimiyyət yeri üçün işlənən antropomorfik idiomdur (Həv. 2:33-dəki Xüsusi mövzuya bax). İsanın ayaq üstündə dayanması, ilk məsihçi şəhidlə maraqlandığı, qayğısına qaldığı mənasına gəlir.

Allah Stefana onun qəbul edə biləcəyi şəkildə Özünü tanıtmışdır. Bu demək deyil ki,

1. cənnət "yuxarıda"dır
2. Allah taxt üzərində oturur

Ancaq bu ifadə, İsanın qayğısını təsvir etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bəşəri mədəniyyətdən qaynaqlanan antropomorfik ifadələr üzərində doktrin qurmaqdan özümüzü gözləməliyik. Təəssüflər olsun ki, müasir qərbli oxucular əksərən Müqəddəs Kitaba inandıqlarını, özlərini ona həsr etdiklərini göstərmək üçün hər mətni həqiqi mənada anlamağa çalışırlar. Allah yaratdığı insanlara həqiqətən Özünü tanıdır, lakin bunu insanların anlaya biləcəkləri yer üzünə məxsus bəşəri üsullar və formalar ilə edir. Sözsüz ki, Allah Öz dediyini bizə görə uyğunaşdırır. Günah batmış fani məxluqlar olaraq insanlar ruhani aləmi tam dərk edə bilmirlər. Allah bizimlə ünsiyyət qurmaq üçün mədəniyyətimizdə, təcrübəmizdə olan şeylərdən istifadə edərək məcazlarla danışır. Bunlar doğrudur, amma tam kamil deyildir.

7:56 "Bəşər Oğlu" Stefan açıq-aşkar İsanın, Həv. 5:52-də adı çəkilən "Saleh Olan" olduğunu deyir. Onun dinləyiciləri, bunu deməklə İsanın Məsih olduğunu təsdiqlədiyini çox yaxşı anlayıblar. "Bəşər Oğlu" termini Əhdi-Ətiqədə iki mənada işlənir.

1. bir adam mənasında (müq. et. Yez. 2:1; Zəb. 8:4)
2. ilahi şəxs (Məsih) mənasında (Dan. 7:13-14 və Zəb. 110:1)

Beləcə bu ifadənin "bəşəri və ilahi" mənə çaları var idi. Məhz bu səbəbdən İsa Özünü belə adlandırdı; bundan əlavə, Əhdi-Ətiqədəki adları müstəsna baxımından, millətçi və hərbi mənada işlətməyə meyilli olan rəbbilər bu addan istifadə etmədikləri üçün Özünü belə adlandırdı. Bu sözü Əhdi-Cədidə, iki yer istisna olmaqla, yalnız İsa işlətməmişdir; o iki istisna yerdən biri, Stefanın burada dediyi sözdür (müq. et. Yəh. 12:34).

7:57-58 Bu dinləyicilərin fikrincə, Stefan İsanın gələcək olan Bəşər Oğlu olduğunu deməklə Allaha küfr etmişdir (müq. et. Dan. 7:13). Bu monoteist (Həv. 2:39-dəki Xüsusi mövzuya bax) yəhudilərin fikrincə, Stefan artıq həddini aşmışdı! Onlar Stefana Musanın Qanununda küfr üçün müəyyən olunmuş cəzanı veriblər (müq. et. Lev. 24:14-16; Qan. 13:9; 17:7). Ya Stefanın dediyi doğrudur, ya da o Allaha küfr edir və ölümə layiqdir! İsanın iddiaları barədə başqa seçim yoxdur (müq. et. Yəh. 14:6-9).

7:57 "hamısı birlikdə Stefanın üstünə hücum çəkdilər" Luka burada ilk məsihçilərin vəhdəti haqqında danışarkən tez-tez işlətdiyi ifadəni işlədir (müq. et. Həv. 1:14; 2:46; 5:12; 15:25). Sinedrion Stefanı qəzəblə rədd etmək üçün birləşmişdi (həmçinin bax: 18:12-də Axayyadakı yəhudilərin Paulu rədd etməsi və 19:29-da Efesdəki bütperəstlərin Efesdəki məsihçilərə qarşı qəzəbi).

7:58 "Onu şəhərdən kənara çıxarıb" Yerusəlimin daxilində heç kəs öldürülməməli idi, çünki ora "müqəddəs" yer idi!

▣ **"daşqalaq etdilər"** Çox vaxt deyirlər ki, Roma işğalı altında olan yəhudilərin kimsəyə edam cəzasını verməyə haqları yox idi. Burada gördüyümüz kimi, bu heç də həmişə doğru deyil imiş. Qəzəblənmiş izdihamı saxlamaq çətin idi.

▣ **"Şaul adlı bir gənc"** Yəhudilərdə 40 yaşa qədər insan gənc sayılırdı. Sonradan Həvari Paul adıyla şöhrət qazanmış olan Tarsuslu Şaula biz ilk dəfə burada rast gəlirik. Paul Stefanın Əhdi-Ətiq tarixini və bəlkə də Yerusəlimdə kilikiyalılar sinaqoqundakı nitqlərini eşitmişdi (6:9). Ehtimal ki, bunlar Şaulda şübhələr doğurub və Şaulun məhz bu şübhələri dağıtmaq məqsədilə məsihçiləri təqib etdiyi istisna edilmir.

7:59 "Ya Rəbb İsa, ruhumu qəbul et" Bu, aorist qayıdış növ əmr şəklidir. Qeyd edək ki, Stefan *hades*-ə deyil (*hades*, ibrancə *şəol* kimi ölümlər diyarı, Həv. 2:27-dəki Xüsusi mövzuya bax), cənnətə, İsanın yanına getdiyinə (müq. et. 2Kor. 5:6,8) inanırdı. Güman ki, Stefan İsanın çarmıxa çəkilməsinin şahidi olmuş yaxud ən azından bunun haqqında eşitmişdi, çünki o, İsanın çarmıxda söylədiyi iki ifadəni işlədir (Həv. 7:59 və 60-ı Luka 23:34,46 ilə müqayisə et).

Şagirdlər Həv. 1:24-də etdikləri kimi, Stefanın da İsağa dua etməsi diqqətəlayiqdir. Əhdi-Cədidin başqa yerlərində isə yalnız Oğulun adı ilə Ataya edilən dualar görürük.

7:60 "diz çöküb" Daşqalaq edilənlər həmişə tez ölməzdi. Bu mətnədən elə çıxır ki, Stefanın ölməsi bir neçə dəqiqə çəkmişdir.

▣ **"ucadan nida etdi"** Bu da İsanın çarmıxdakı ölümə bənzəyir. Onun dediyi sözlər YAHVƏ üçün olduğu qədər oradakı xalq üçün də nəzərdə tutulmuşdur. O sözlər, yəqin ki, Şaulun qulağında qalmışdır.

▣ **"gözlərini bu həyata yumdu"** Hərfi tərcümədə "yuxuya daldı". Müqəddəs Kitabda bu, ölümü bildirən metafora idi (məs. Əyy. 3:13; 14:12; Zəb. 76:5; 2Şam. 7:12; 1Pad. 2:10; Yer. 51:39,57; Dan. 12:2; Mat. 27:52; Yəh. 11:11; Həv. 7:60; 13:36; 1Kor. 15:6,18,20; 1Sal. 4:13; 2Pet. 3:4). Bu idiom, öləndən sonra "ruhun yuxusu" doktrini üçün əsas ola bilməz.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nürdə gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Stefanın bəyanatının məqsədi nə idi? O, yəhudilər haqqında nə göstərirdi? Onlar niyə bu qədər qəzəblənmişlər?
2. İsa Musaya necə bənzəyirdi (37-ci ayə)?
3. 49-50-ci ayələrdə Yeş. 66:1-2-nin sitat gətirilməsi nə üçün o qədər mühümdür?
4. Stefanın İsanı görməsinin böyük əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 8

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Şaul imanlılar cəmiyyətini təqib edir 8:1b-3	Şaul imanlılar cəmiyyətini təqib edir 8:1-3	Müjdənin Samariyada və dənizin sahilindəki bölgələrdə yayılması 8:1b-3	Şaul imanlılar cəmiyyətini təqib edir 8:1b-2 8:3	Stefanın daşqalaq edilməsi, Şaul təqib edənlər arasında (7:55-8:3) 8:2 8:3
Müjdə Samariyada vəz olunur 8:4-8	Məsih Samariyada vəz olunur 8:4-8	8:4-8	Müjdə Samariyada vəz olunur 8:4-8	Filip Samariyada 8:4-8
8:9-13	Cadugərin iman iqrarı 8:9-13	8:9-13	8:9-13	Cadugər Şimon 8:9-13
8:14-24	Cadugərin günahı 8:14-24	8:14-24	8:14-17 8:18-19 8:20-24	8:14-17 8:18-24
8:25 Filip və Həbəşli hərəmağası 8:26-33	8:25 Bir həbəşliyə Məsihin vəz edilməsi 8:26-40	8:25 8:26-40	8:25 Filip və həbəşli dövlət adamı 8:26-30 8:31-33 8:34-37 8:38-40	8:25 Filip hərəmağasını vəftiz edir 8:26-33 8:34-40

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 8:1a

¹Stefanın qətlindən Şaul da razı qalmışdı.

8:1 "Stefanın qətlindən Şaul da razı qalmışdı" Bu cümlə, Həv. 7-ci fəslə yekunlaşdırır. Bu feil, perifrastik bitməmiş zaman məlum növdədir. Paul bunu yada salanda çox xəcalət çəkirdi (müq. et. Həv. 22:20; 1Kor. 15:9;

Qal. 1:13,23; Fil. 3:6; 1Tim. 1:13). Bəziləri bu ayəni, Paulun Sinedrionda məsihçilərin edam edilməsinə səs verdiyini bildirən Həv. 26:10 ilə əlaqələndirirlər.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 8:1b-3

^{1b}O gün Yerusəlimdə olan imanlılar cəmiyyətinə qarşı güclü təqib başladı. Həvarilərdən başqa bütün imanlılar pərən-pərən düşüb Yəhudəyə və Samariyanın hər tərəfinə yayıldı. ²Bəzi mömin kişilər isə Stefanı dəfn etdi və onun üçün dərin hüznə yas saxladılar. ³Amma Şaul imanlılar cəmiyyətini dağıtmağa başladı. Belə ki o, evdən-evə gedərək qadın-kəşi bilmədən imanlıları sürüyüb zindana salırdı.

▣ **"O gün Yerusəlimdə olan imanlılar cəmiyyətinə qarşı güclü təqib başladı"** Yəqin ki, burada Yerusəlimdəki erkən imanlılar cəmiyyətinin sürətlə artması və nüfuz qazanması qarşısında yəhudi başçılarının (əksərən sadukeylərin) fəallaşdığından söhbət gedir. Bununla belə, Allah bu vəziyyət vasitəsilə imanlılar cəmiyyətini Həv. 1:8-dəki əmri yerinə yetirməyə vadar etmişdir! 1:8-ə əməl edilmədikdə 8:1 baş verir!

Lukanın yeni yaranmış imanlılar cəmiyyətini *ekklesia* (Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax) adlandırması təsadüfi deyildir. O kişilər və qadınlar özlərini Allahın Əhdi-Ətiq vədlərindən ayrı bir qrup saymırdı, lakin bu vədlərin tamamlanması olaraq görürdü! Septuaqintada *ekklesia* sözü "İsrail camaatı" (MT – *qahal*) ifadəsinin tərcüməsi olaraq işlənmişdir (müq. et. Həv. 7:38); indi bu söz Yerusəlimdəki imanlıların cəmiyyətini bildirmək üçün işlənirdi.

Luka "böyük" (*meqas*) sözünü çox sevdi. Buna Luka Müjdəsində iyirmi beş dəfə, Həvarilərin İşlərində də iyirmi doqquz dəfə rast gəlinir. Həvarilərin İşləri 8-ci fəsildə o bu sözü dəfələrlə işlətməmişdir:

1. güclü təqib, Həv. 8:1
2. dərin hüznə, Həv. 8:2
3. bərkədən çıxırmaq, Həv. 8:7
4. böyük bir şəxsiyyət, Həv. 8:9
5. Böyüklü-küçüklü, Həv. 8:10
6. böyük möcüzələr, Həv. 8:13

▣ **"Həvarilərdən başqa bütün imanlılar pərən-pərən düşüb"** Bu təqibin həvarilərə toxunmadan ellinist (yunanca danışan) yəhudi məsihçilərinin başına gəlməsi son dərəcə maraqlıdır. Aydın ki, o mərhələdə həvarilər hələ yəhudiliyin içində rahat qalırdılar. Onların Qalileyədə İsa ilə görüşməsindən (müq. et. Mat. 28:18-20) və Əllinci Gün bayramından sonra xeyli vaxt keçməyinə baxmayaraq, həvarilər təkcə yəhudilərə və prozelitlərə, özü də yalnız Yerusəlimdə və ətrafında Müjdəni yaymaqla kifayətlənirdi.

▣ **"Yəhudəyə və Samariyanın hər tərəfinə yayıldı"** Lukanın Həv. 1:8-də yazdığı Məsihin böyük tapşırığı beləcə yerinə yetirilməyə başlamışdır. İsanın bu tapşırığı verməsindən xeyli vaxt keçmişdir və deyəsən məsihçilərin bütün dünyaya getməsi üçün yeganə çarə təqib idi. İmanlılar cəmiyyəti indi də buna o qədər həvəs göstərmir!

8:2 "Bəzi mömin kişilər isə Stefanı dəfn etdi" "Mömin kişilər" deyidəkdə adətən ruhən həssas olan yəhudilər nəzərdə tutulur (müq. et. Luka 2:25). O "mömin kişilər" yəhudi məsihçilər və ya sadəcə olaraq Stefanın qanunsuz yolla (izdihamın zorakılığı) edam edilməsi ilə razılaşmayan yəhudilər ola bilər. *Mişna* küfr edənləri dəfn etməyə icazə verir, ancaq onları dəfn edən adamların uca səslə ağlamasına icazə vermir. Bu mömin kişilər açıqca yas tutmuşlar,

1. baş vermiş edamə etiraz edərək
2. baş vermiş edamın rəsmi icazə olmadan yerinə yetirildiyinə görə

8:3 "Şaul imanlılar cəmiyyətini dağıtmağa başladı" Bu feil, bitməmiş zaman qayıdış növ xəbər formasındadır. Bu, keçmişdə bir hərəkətin başlanğıcını (müq. et. NASB, NJB) və ya təkrar olunan hərəkəti (müq. et. NKJV, NRSV, TEV) bildirə bilər.

"Dağıtmaq" sözünün mənası, "bədənin bir heyvan tərəfindən yırtılması"dır. Septuaqintada bu söz, Çıx. 22:13 və Zəb. 74:13-də heyvanlara, Yer. 28:2 və 31:18-də isə hərbi qələbəyə dair işlənmişdir. Paul deyəsən Stefanın

sözlərindəki həqiqətin təsiri altında idi və bəlkə də daxilindəki münaqişəni basdırmaq üçün imanlılar cəmiyyətini şiddətlə təqib edirdi (müq. et. Həv. 9:1,13,21; 22:4,19; 26:10-11; 1Kor. 15:9; Qal. 1:13; Fil. 3:6; 1Tim. 1:13).

Bax: Həv. 5:11, Xüsusi mövzu: "İmanlılar cəmiyyəti".

▣ **"evdən-evə gedərək"** Bu frazanı iki cür anlamaq olar:

1. Paul həvarilərin ziyarət etdikləri evləri öyrənirdi (müq. et. Həv. 5:42)
2. o vaxt Yerusəlimdə artıq imanlıların müntəzəm şəkildə yığıldığı ev kilsələri var idi

O erkən məsihçilər,

1. hər şənbə günü yerli sinaqoqlarda
2. xüsusi günlərdə və hətta başqa günlərdə də Məbəddə
3. bazar günləri xüsusi yerlərdə və ya çoxlu evlərdə toplaşır.

▣ **"qadın-kəşi bilmədən imanlıları sürüyüb"** Bu söz Vəhy 12:4-də Şeytanın göy ulduzlarının üçdə birini "süpürməsi" üçün işlənmişdir. Həvarilərin İşlərində ona bir neçə dəfə rast gəlinir (müq. et. Həv. 8:3; 14:19; 17:6). Şaulun təqibləri amansız idi (müq. et. Həv. 26:10). "Qadın-kəşi bilmədən" ifadəsi bunu göstərir. Şaul həqiqi imanlıların yuvalarını dağıdır, ailə üzvlərini həbsə atır və hətta öldürdü (müq. et. Həv. 9:1,13,21; 22:4,19; 26:10,11; Qal. 1:13,23; 1Tim. 1:13). Buna görə o sonradan özünə "müqəddəslərdən ən dəyərsizi" deyir (müq. et. 1Kor. 15:9; Ef. 3:8).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 8:4-8

⁴Pərən-pərən düşən imanlılar hər yerdə Allahın kəlamını – Müjdəni yayırdı. ⁵Filip də Samariya şəhərinə gəlib Məsihi vəz edirdi. ⁶Filipi eşidib, göstərdiyi əlamətləri görəndə izdiham onun sözlərinə birlikdə diqqət yetirirdi. ⁷Natəmiz ruha tutulan çox adamdan bu ruhlar bərkədən çıxıraraq çıxır, çox iflic və ayaqları şikəst olanlar şəfa tapırdı. ⁸Ona görə bu şəhərdə bol sevinc var idi.

8:4 "Pərən-pərən düşən imanlılar hər yerdə Allahın kəlamını – Müjdəni yayırdı" Qeyd edək ki, bunlar həvarilər deyil idi. Həvarilər Yerusəlimdə qalmışdılar. Bölgənin hər tərəfinə yayılmış olan bu müjdəçilər, ellinist yəhudi məsihçiləri idi. İmanlılar cəmiyyətinin dünya missiyasının əsasının qoyulmasının həvarilərin deyil, Stefan və Filipin adı ilə bağlı olması heyrətvericidir.

Burada "kəlam", şübhəsiz ki, Müjdə deməkdir, lakin bununla yanaşı Stefanın təkcə yəhudilər deyil, bütün dünya üzərində fokuslaşması da burada öz əksini tapır (Məsihin böyük tapşırığı, 1:8; Mat. 28:18-20; Luka 24:47).

8:5 "Filip" Həv. 6:5-də (müq. et. Həv. 21:8-9) adı çəkilmiş "yeddi" nəfərdən biri olan Filipin üç yerdə xidmət etdiyindən bəhs olunur: (1) Samariya; (2) Həbəşli hərəmağası; (3) Fələstinin sahilə yaxın bölgələri. O "yeddi nəfər" Müjdəni yaymağa can atırdı.

▣ **"Samariya şəhərinə gəlib"** Əlyazmalarda bu mətnin iki variantı var: "Samariya şəhəri" (müəyyənlik artiklli) və ya "Samariyada bir şəhər" (müəyyənlik artiklsiz) Müəyyənlik artiklli əlyazmalar daha əsaslıdır (müq. et. P⁷⁴, x, A, B). Lakin bu şəhərin adı o dövrdə Samariya deyil, Sebaste idi. Roma hakimiyyətinin o dövrdə Samariya bir şəhərin adı deyil, bölgənin adı idi. Samariyanın böyük şəhəri, o vaxt Neapolis, hal-hazırda Nablus adını daşıyan Şekem idi. Oranın Qitta şəhəri olduğu da fərz edilmişdir, çünki rəvayətə görə Cadugər Şimonun evi orada idi. O bölgədən olan Şəhid Yustin də bu fikirdə idi.

▣ **"Məsihi vəz edirdi"** Yəhudilər samariyalıları qarışıq irq sayıb onlara nifrət edirdilər (müq. et. Ezra 4:1-3). Əvvəllər İsrailin on qəbiləsinin yaşadığı bu bölgənin b.e.ə. 722-ci ildə Aşşur tərəfindən işğalından sonra aşşurlular orada büt-pərəstləri məskunlaşdırmışdı; sonra orada qalmış az saylı yəhudi əhali o yeni gəlmiş büt-pərəstlərlə ailə quraraq qarışmışdı (müq. et. 2Pad. 17:24-41).

İsa da samariyalılara xidmət etmişdi. İsa, samariyalı bir qadına və bütün kənd əhalisinə Özünü Məsih kimi tanıtmışdır (müq. et. Yəh. 4). Filip yunanca "Xristos"u (müəyyənlik artiklli isim), ibrancə "Messiya"nı (Məsihi) vəz edirdi (bax: Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzu). Əhdi-Ətiqədə "Məsih", YAHVE-nin yeni padşahlığını quraraq

Ruhun yeni dövrünü "açacağı" və etdiyi Şəxsdir. Bu hadisə hələ İsanın xidmətində bidirilmişdi və İsanın son sözlərində (1:8) bunun üçün xüsusilə tapşırıq verilmişdir.

8:6 "izdiham onun sözlərinə birlikdə diqqət yetirirdi" "Birlikdə" ifadəsini Luka çox sevirdi. Həv. 1:14-dəki qeydə bax.

▣ **"Filipi eşidib, göstərdiyi əlamətləri görəndə"** Filipin yaydığı xəbəri təsdiq edən möcüzələrdən söhbət gedir (müq. et. Həv. 8:7). İsanın, On İki şagirdin, Yetmiş şagirdin, Peterlə Yəhyanın vəzləri də Ruhun eyni cür əlamətləri ilə müşayiət olunmuşdur.

8:7 Cinə tutulma, dünyamızda bir gerçəklikdir (Merrill F. Unqerin (Merrill F. Unger) iki kitabına bax: (1) "Müqəddəs Kitab demonologiyası" [*Biblical Demonology*] və (2) "Bu günkü dünyada cinlər" [*Demons in the World Today*]). Həv. 5:16-dəki iki Xüsusi mövzuya bax.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 8:9-13

⁹Amma bu şəhərdə bundan əvvəl cadugərlik edən və Samariya millətini mat qoyan Şimon adlı bir kişi var idi. O özünü böyük bir şəxsiyyət kimi təqdim edirdi. ¹⁰Böyük-küçük hər kəs ona diqqətlə qulaq asır və belə deyirdi: «Böyük adlanan Allahın qüdrəti budur». ¹¹Onun cadugərliyi hamını çoxdan mat qoymuşdu. Buna görə də ona diqqətlə qulaq asırdılar. ¹²Amma Filip Allahın Padşahlığı və İsa Məsihin adı ilə bağlı Müjdəni yayanda sözlərinə iman gətirdilər və kişilər də, qadınlar da vəftiz oldular. ¹³Şimon özü də iman gətirdi. Vəftiz olduqdan sonra Filipin yanından ayrıldı. Göstərilən əlamət və möcüzələr Şimonu mat qoydu.

8:9 "Şimon adlı bir kişi" Bu adamın həqiqətən imana gəldiyi (müq. et. Həv. 8:13,18) yoxsa yalnız güc-qüdrət axtaran fırıldaqçı olduğu məlum deyildir. Mən Həv. 8:24-ə əsasən bu adamın imana gəldiyinə inanıram. Erkən imanlılar cəmiyyətində bu adamla bağlı meydana gəlmiş rəvayətlərin çoxluğu təəccübləndiricidir. Bu rəvayətlərin hamısı gümanlardan ibarətdir (müq. et. "Zondervanın Şəkilli Müqəddəs Kitab ensiklopediyası" [*The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*], Cild 5, ss. 442-444).

NASB, NRSV "cadu"

NKJV, TEV "cadugərlik"

NJB "cadu sənəti"

XÜSUSİ MÖVZU: "CADUGƏRLİK" (SPECIAL TOPIC: MAGIC)

Qədim zamanlarda müxtəlif cür cadugərliklə məşğul olan bir neçə növ fərd və qrup var idi. Cadugərlik, dini fəaliyyətin bir formasıdır.

1. Cadugərliyin ən qədim izlərini ilk yazı mədəniyyətinin (Şumer) yaradılış hekayəsində tapmaq olar.
 - a. baş tanrı *Ea-enki*, *Apsu*-nu sehr ilə öldürdüyünə görə "Tilsimin ağası" adlandırılır
 - b. onun oğlu *Marduk*, atasının sehrli tilsim və qüvvələrinə görə *Tiamat*-ı məğlub edir
 - c. bax: Erika Rayner, "Surpu – Şumer və Akkad tilsimlərinin toplusu" (Erica Reiner, *Surpu: A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations*)
2. Misirdə də *Tot* və *İsis* ilə bağlı cadugərlik çox mühüm rol oynayırdı. №1 və №2-də olduğu kimi, xeyir və şər bir-birindən fərqləndirilmirdi. Cadugərlik adətən
 - a. şəfa
 - b. yuxu yozma
 - c. siyasi fəaliyyət
 - d. ölümlər aləminə keçmə (dünyasını dəyişmə) ilə bağlı idi.

3. Anadoluda (Hittit mədəniyyətində) cadugərlik №1-ə bənzəyirdi. Yaşşı cadu və pis cadu var idi. Birincisi təsdiqlənirdi və ikincisi məhkum olunurdu. Çox vaxt kahinlərlə yanaşı qarılardan da istifadə olunurdu. Bütün qədim insanlar kimi, onlar da cadugərliyin hər müharibənin mühüm hissəsi olduğunu düşünürdü.
4. "Xaldeyli" adında astrologiya ilə məşğul midiyalı kahin kastası var idi (müq. et. Dan. 1:20; 2:2,10,27; 4:7,9; 5:11; Mat. 2:1,7,16). Herodot onları "midiyalı kahinlər" olaraq adlandırmışdır. Onlar astral tanrıların (yəni planet, ulduz, bürc, kometa) hərəkət və vəziyyətlərinə əsasən gələcək hadisələri bildirir və idarə edirdi.
5. Kənan (uqarit) cadugərliyi haqqında çox az hekayə günümüzə gəlib çıxmışdır. Məlum olduğu kimi, *El* böyük qüdrət sahibi idi və Uqarit padşahını cadu ilə sağaltmışdır (bax: "Padşah Keret əfsanəsi" ["The Legend of King Keret"], ANET. 148b).
6. Cadugər qruplarının çoxu, fəvqəltəbii və ya təbiət qüvvələrini idarə etməyə qadir olduqlarını iddia edən adamlar idi (müq. et. Yar. 41:8,24; Çıx. 7:11,22; 8:7,19; 9:11). Bu qüvvələr (və ya tanrılar) çox vaxt insanlarla münəqişə içində imiş kimi görünür, bu və ya digər qüvvənin tərəfini tutmaqla elm sahibi o qüvvələrdən öz şəxsi mənfəəti üçün istifadə edə bilirdi (müq. et. b.e. III-IV əsrlərə aid sehrli papiruslar). Belə insanlar:
 - a. gələcək hadisələrdən xəbər verirdi
 - b. gələcək hadisələri idarə edirdi
 - c. gələcək hadisələri və rüyaları yozurdu
 - d. digər şəxsləri, şəhərləri, millətləri, orduları və s. lənətləyir və ya qoruyurdu.
7. Həv. 8:9,11-də təsvir olunduğu kimi, cadugərlər öz istədiklərinə nail olmaq üçün şəxssiz təbiət qüvvələrini və ya şəxsi qüvvələri (cinləri) idarə etməyə qadir olduqlarını iddia edirdi. Cadu çox vaxt müəyyən ritual və tilsimlərlə müşayiət olunurdu. "Əsl" cadugərlər, ritual və liturgiyları düzgün yerinə yetirməyən digər cadugərlərə hücum edərdi. Onlara şarlatan və ya aldadıcı deyirdi (müq. et. Həv. 13:6,8; 19:13).
8. Paulun Efesdəki xidməti zamanı Müjdənin qüdrəti, keçmiş cadugərlərin Məsihə iman gətirməsi və bahalı cadu kitablarını (tilsim, ritual və liturgiyların düzgün yerinə yetirilməsi haqqında) satmaq əvəzinə camaatın önündə yandırması ilə nümayiş etdirilmişdir (müq. et. Həv. 19:19).
9. Oxumaq üçün əlavə mənbələr (ingilis dilində)
 - a. Susan Garrett, *The Demise of the Devil*, Fortress Press, 1989 (Suzan Qarret, "İblisin ölümü")
 - b. Merrill Unger, *Biblical Demonology*, Scripture Press, 1967 (Merrill Unger, "Müqəddəs Kitab demonologiyası")
 - c. Hendrik Berkhof, *Christ and the Powers*, Herald Press, 1977 (Hendrik Berkoff, "Məsih və hakimiyyətlər")
 - d. Waller Wink, *Naming the Powers*, Fortress Press, 1984 (Uoller Uink, "Hakimiyyətləri adlandırmaq")
 - e. Clinton Arnold, *Three Crucial Questions About Spiritual Warfare*, Baker, 1997 (Klinton Arnold, "Ruhani müharibə haqqında üç həyati sual")
10. YAHVE bu caduların, okkultizmin hamısından iyrənir və Öz xalqına bunları qadağan edir (Qan. 18:10-14-dəki qeydlərə bax).

8:10 "Böyük adlanan Allahın qüdrəti budur" Yunan-Roma panteonunun ən uca tanrısı (Zevs) belə adlandırılırdı. Arami dilində bu cümlə belə olardı: "Bu, böyük adlanan tanrının qüdrətidir". Bu adam yerli əhalini aldaraq buna inandırmışdı. Bəlkə özünü də aldatmışdı (müq. et. Həv. 8:9,13).

8:12 "iman gətirdilər" Həv. 3:16-da "İman, iman etmək və ya inam" və Həv. 6:5-də "Əhdi-ətiqdə iman" xüsusi mövzularına bax.

NASB "xoş xəbəri vəz edirdi"
NKJV "şeyləri vəz etdi"
NRSV "xoş xəbəri elan edirdi"
TEV "xoş xəbər haqqındakı təlimi"

Yunanca *euangelizō*, yaxşı (*eu*) və xəbər/mesaj (*angelizō*) hissələrindən ibarət bir mürəkkəb sözdür. Yevangelik, yevangelizm və yevangelist sözləri bu yunan sözündən törəyir. Filip bu samariyalılara İsanın tarixçəsini danışmış, onlar da onun sözlərini xilas gətirən imanla qəbul ediblər.

▣ **"Allahın Padşahlığı"** Həv. 1:3-də bu mövzuya aid iki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"İsa Məsihin adı"** Həv. 2:21-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"vəftiz oldular"** Həv. 2:38-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"kişilər də, qadınlar da"** Bu frazanın kontekstdə iki önəmli mənası ola bilər.

1. Paul "qadın-kişi bilmədən" imanlılara təqib etdiyi kimi (müq. et. Həv. 8:3)", Müjdədə də "qadın-kişi bilmədən" hər kəsi xilas edirdi.
2. Yəhudilikdə yalnız kişilər sünnət mərasimində iştirak edirdi, Müjdədə isə hər iki cins vəftiz mərasimində iştirak edir.

8:13 "Şimon özü də iman gətirdi" Müjdəçi məsihçilərin çoxu "iman gətirmək" ifadəsini (Bax: Həv. 3:16-dəki Xüsusi mövzu) konkret mənada işlədir, ancaq Əhdi-Cədidə bu söz bəzən (məs., Yəh. 8:31-də) tam imana gəlməkdən, dönüb imanlı olmaqdan daha zəif bir mənanı daşıyır (müq. et. Yəh. 8:59).

Bir dəfəlik imana gəlmə hadisəsi, imanlının yeganə meyarı ola bilməz (müq. et. Mat. 13:1-9,10-23; 24:13). İmanda davam və itaət etmək həmçinin Məsihlə həqiqi münasibətin bir sübutudur.

XÜSUSİ MÖVZU: "İMANDA DAVAM ETMƏ" (SPECIAL TOPIC: PERSEVERANCE)

Məsihçi həyatına dair Müqəddəs Kitaba əsaslanan doktrinlər, Şərq üçün səciyyəvi olan dialektik cütlərlə təqdim edildiyinə görə, çətin izah olunur (Bax: Xüsusi mövzu: "Şərqi ədəbiyyat" [Müqəddəs Kitabdakı paradokslar]) Bu cütdəki həqiqətlərin bir-birinə zidd olaraq görünməyinə baxmayaraq, bunların hər ikisi Müqəddəs Kitaba əsaslanan həqiqətlərdir. Qərbi məsihçilər cütdəki həqiqətlərdən birini seçib o birinə əhəmiyyət verməməyə və ya onu inkar etməyə meyllidir. Bir misal yetirək.

- A. İmana gəlməkmi xilas gətirir, yoxsa özünü həyat boyu Məsihin şagirdi olmağa həsr etməkmi?
- B. Xilas, külli-ixtiyar Allahın lütfü və seçimi ilə, yoxsa insanın Allahın dəvətinə iman və tövbə ilə cavab verməsi ilə həyata keçir?
- C. Bir dəfə xilas qəbul edən insan onu itirə bilməzmi, yoxsa davamlı cəhd etməsi vacibdir?

İmanda davam etmə mövzusu imanlılar cəmiyyətinin tarixi boyunca mübahisələrə səbəb olmuşdur.

Problem Əhdi-Cədidin təzadlı kimi görünən mətnlərindən başlayır:

- A. əminlik haqqındakı mətnlər
 1. İsanın bəyanatları (Yəh. 6:37; 10:28-29)
 2. Paulun bəyanatları (Rom. 8:35-39; Ef. 1:13; 2:5,8-9; Fil. 1:6; 2:13; 2Sal. 3:3; 2Tim. 1:12; 4:18)
 3. Peterin bəyanatları (1Pet. 1:4-5)
- B. imanda davam etmənin vacibliyi barədəki mətnlər
 1. İsanın bəyanatları (Mat. 10:22; 13:1-9,24-30; 24:13; Mark 13:13; Yəh. 8:31; 15:4-10; Vəhy 2:7,17,26; 3:5,12,21)
 2. Paulun bəyanatları (Rom. 11:22; 1Kor. 15:2; 2Kor. 13:5; Qal. 1:6; 3:4; 5:4; 6:9; Fil. 2:12; 3:18-20; Kol. 1:23; 2Tim. 3:2)

3. İbraniyə Məktubun müəllifinin bəyanatları (2:1; 3:6,14; 4:14; 6:11)
4. Yəhyanın bəyanatları (1Yəh. 2:6; 2Yəh. 9)
5. Atanın bəyanatı (Vəhy 21:7)

Müqəddəs Kitaba əsasən xilas Üçlükdə vahid olan külli-ixtiyar Allahın məhəbbətindən, mərhəmətindən və lütfündən qaynaqlanır. Ruhun təşəbbüsü olmadan heç kəs xilas ola bilməz (müq. et. Yəh. 6:44,65). Birinci Allah gəlib hər şeyi planlayır, amma insanların həm bir dəfəlik qərarla, həm də davamlı olaraq iman və tövbə ilə cavab verməsini də tələb edir. Allah bəşəriyyətlə əhd münasibətləri vasitəsilə işləyir. İmtiyazlar və məsuliyyətlər vardır!

Xilas bütün insanlara təklif olunur. İsanın ölümü günahlı məxluqların günah problemini həll etmişdir. Allah xilas yolunu açmışdır və İsada göstərdiyi məhəbbətinə Öz surətində yaratdığı hər kəsin cavab verməsini istəyir.

Bu mövzu haqqında kalvinist olmayan bir baxışdan daha çox oxumaq istəyirsinizsə, bu kitablara baxın (ingilis dilində):

1. Dale Moody, *The Word of Truth*, Eerdmans, 1981 (Deyl Mudi, "Həqiqət Kəlamı", ss. 348-365)
2. Howard Marshall, *Kept by the Power of God*, Bethany Fellowship, 1969 (Howard Marşal, "Allahın qüdrəti ilə qorunub saxlananlar")
3. Robert Shank, *Life in the Son*, Westcott, 1961 (Robert Şenk, "Oğuldakı həyat")

Müqəddəs Kitab bu mövzuda iki fərqli problemə toxunur: (1) xilas əminliyini bəhanə edərək səmərəsiz, xudbin həyat sürmək; (2) xidmət və şəxsi həyatda günahla mübarizə aparınları ruhlandırmaq. Problem ondan ibarətdir ki, yanlış qruplar yanlış təlimi yayır və Müqəddəs Kitabdən götürdükləri ayrı-ayrı mətnlər üzərində teoloji sistemləri qururlar. Bəzi məsihçilərin əminlik təliminə, bəzilərinin isə ciddi xəbərdarlıqlara dərin ehtiyacları var! Siz hansı qrupdasınız?

▣ **"Filipin yanından ayrılmaq"** Bu, perifrastik bitməmiş zamandır. Ardıcılığa diqqət yetirin.

1. eşidib, Həv. 8:6-7,12
2. görüb, Həv. 8:6-7,13
3. iman gətirib, Həv. 8:13
4. vətiz olub, Həv. 8:13
5. Filiplə gedib (ondan ayrılmayıb), Həv. 8:13

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 8:14-24

¹⁴Yerusəlimdə qalan həvarilər Samariyalıların Allahın kəlamını qəbul etdiklərini eşidəndə Peterlə Yəhyanı onların yanına göndərdi. ¹⁵Peterlə Yəhya oraya çatanda dua etdilər ki, Samariyalı imanlılar Müqəddəs Ruhunu alsınlar. ¹⁶Çünki Ruh hələ onların heç birinin üzərinə enməmişdi, sadəcə olaraq Rəbb İsanın adı ilə vətiz olmuşdular. ¹⁷Sonra Peterlə Yəhya əllərini onların üstünə qoydular və onlar Müqəddəs Ruhunu aldılar. ¹⁸Həvarilərin əl qoyması ilə Ruhun verildiyini görəndə Şimon onlara pul təklif edərək ¹⁹dedi: «Mənə də belə bir səlahiyyət verin. Əlimi kimin üstünə qoysam, Müqəddəs Ruhunu alsın». ²⁰Peter ona dedi: «Pulun da yox olsun, sən də! Ona görə ki sən Allahın ənəmini pulla əldə edə bilmək xəyalına düşmüşsən. ²¹Bu işdə sənə nə haqqın var, nə payın. Çünki Allahın qarşısında ürəyin düz deyil. ²²Bu pisliyin üçün tövbə et, Rəbbə yalvar. Bəlkə ürəyinin bu niyyəti bağışlanar. ²³Görürəm ki, səndə acı zəhər var və haqsızlığın əsirisən». ²⁴Şimon ona cavab verdi: «Mənim üçün Rəbbə siz yalvarın ki, dediklərinizin heç biri mənim başıma gəlməsin».

8:14 "Yerusəlimdə qalan həvarilər Samariyalıların Allahın kəlamını qəbul etdiklərini eşidəndə Peterlə Yəhyanı onların yanına göndərdi" İsanın sağlığında şagirdlərinin samariyalılara xidmət etməsi qadağan idi (müq. et. Mat. 10:5). Yəqin ki, həvarilər Müqəddəs Ruhun ənənəvi olaraq nifrət edilən bu xalqın içində başlayan qeyri-adi hərəkətinə öz rəsmi xeyir-dualarını vermək istəyirdi. Həv. 1:8-də bu bölgənin adı xüsusi ilə çəkilmişdir. Həmişəki kimi Filip dünya müjdəçiliyinin mənasını On İki şagirddən daha tez dərk etmişdi.

İsaya iman gətirmənin "Allahın kəlamını qəbul etmək"lə paralel olduğuna diqqət yetirin. Allahın kəlamı bir neçə mənada işləyə bilər.

1. Allahın ümumiyyətlə insanlarla ünsiyyəti
2. Allahın insanlarla ünsiyyətinin yazılı şəkli (Müqəddəs Yazı)
3. Allahın Oğlu (yəni Kəlam, müq. et. Yəh. 1:1) – Allahın son vəhyi (müq. et. İbr. 1:3)

Peterlə Yəhyanın göndəriləyinə diqqət yetirin. Peter həvarilər qrupunun rəhbəri sayılırdı, Yəhya isə əvvəllər samariyalıların üstünə göydən alov yağdırmaq istəyən adam idi (müq. et. Luka 9:54).

8:15 "dua etdilər ki, Samariyalı imanlılar Müqəddəs Ruhunu alsınlar" Xilas teologiyasını Həvarilərin İşləri üzərində qurmaq cəhdi çox böyük problemlərlə əlaqəlidir, çünki müxtəlif yerlərdə xilasın baş verdiyi hadisələrin ardıcılığı və hadisələr özləri də bir-birindən fərqlənir. Müqəddəs Ruh bu mətndə, Əllinci Gün bayramında etdiyi kimi, Allahın bu samariyalıları qəbul və xilas etdiyini təsdiqləməyə xidmət edir. Müqəddəs Ruhun işi olmadan onlar xilas ola bilməzdilər ("almaq" bitmiş zaman qayıdış növ xəbər formasındadır) (müq. et. Rom. 8:9).

Məncə, Əllinci Gün bayramında yaşananlar bir nümunə olmuşdur – Allah müxtəlif millətlərdə, coğrafi yerlərdə yeni bir etnik qrupu tamamilə qəbul etdiyini yəhudi imanlılar cəmiyyətinə göstərmək və təsdiqləmək üçün bu nümunəni təkrar yaşatmışdır. Beləliklə, Həvarilərin İşlərində Ruhun zühur etməsi (Əllinci Gün bayramı) etiqadi cəhətdən Korinfdəki dillərdən fərqlənir.

Bu mətndə əsasən, xilasın təsdiqlənməsi üçün Korinfdəki kimi dillərin olmasını tələb etmək olmaz (müq. et. 1Kor. 12:29-30 – burada sadalanan suallar "xeyr" cavabını tələb edir). Luka baş verən hadisələri təsvir edir və belə hadisələrin hər dəfə baş verməli olduğunu söyləmək yanlışdır.

8:16-17 Bu, Həv. 2:38-dəki hadisələr ardıcılığından fərqlənir. Uyğunsuzluq Müqəddəs Ruhun konkret işi ilə izah oluna bilər: (1) Həv. 2:38-də xilasla bağlı olan bu hadisə, (2) Həv. 8:16-da Əllinci Gün bayramında yaşananlarla bağlı idi. Həv. 2-dəki "Müqəddəs Ruh hadisəsi"nin eynisini samariyalılar da yaşamışlar. Bu təkcə onlara görə deyil, hətta onlardan da çox yəhudi məsihiçi icmasına görə lazım idi. Beləcə onlar Allahın samariyalıları tamamilə qəbul etdiyinə əmin olmuşlar! Bu, ilkin xilasın iki addımdan ibarət olduğunu söyləməyə əsas vermir.

Qeyd edək ki, Əllinci Gün bayramında yaşanan Ruhun xüsusi əlamətlərinin baş vermədiyinə diqqət yetirənlər Peter və Yəhya idi. Bu demək deyil ki, Filipin vəzini müşayiət edən möcüzəvi əlamətlər Ruhun həqiqi əlamətləri deyil idi (müq. et. Həv. 8:13). Peter və Yəhya Samariyanın da bir "Əllinci Gün bayramı" yaşamasını istəyirdi! Bu çox mühümdür, çünki Kornelinin eyni təcrübəni yaşadığını (Həv. 10) görə Peter Allahın romalı hərbçini və ailəsini qəbul etdiyini anlamışdır. Müjdə bütün insanlar üçündür. Bu böyük həqiqət, Həvarilərin İşlərindəki bu hadisələrlə açıılır!

8:16 Buna Samariyadakı "Əllinci Gün bayramı" deyə bilərik.

8:17 Bu mətndə əsasən əl qoymanın vacibliyini öyrətmək olmaz. Bu məqsədlə əl qoymaqdan Həvarilərin İşlərinin qalan hissəsində bir daha bəhs edilmir. Bu, həvarilərin qüdrət və səlahiyyətini ifadə edir. Bax: Həv. 6:6, XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS KİTABDA İNSANLARIN ÜZƏRİNƏ ƏL QOYMA".

8:20 Bizim üçün teoloji olan bir sual, Şimon üçün soterioloji (xilasla bağlıdır) idi. Şimon xilas olmuşdu, yoxsa olmamışdı? Peterin sözü məhkumiyyət yaxud xəbərdarlıq kimi başa düşülə bilər. Hər yeni imanlının Müjdə haqqında zəif və səhv təsəvvürləri var. Ancaq Şimonun xudbinliyi həddindən artıq böyük idi? Ziddiyyətli həyat üstünlükləri olan insanlar xilas ola bilərlərmi?

▣ **"Allahın ənamı"** Burada Ruh Allahın günahkar və itaətsiz bəşəriyyət üçün etdiyi hər işini təmsil edir (müq. et. Yeş. 55:1-2; Yer. 31:31-34; Yez. 36:22-38; Luka 11:13; Həv. 2:38).

8:21 "Bu işdə sənə nə haqqın var, nə payın" "Haqqın" olaraq tərcümə olunmuş birinci sözün (*meris*) hərfi mənası "hissə"dir. Bu söz müştərək hissəni bildirir. Burada və 2Kor. 6:15-də bu sözün mənfi mənə çaları vardır.

İkinci söz "pay" (*klēros*) Əhdi-Ətiqədə Allahın iradəsini müəyyən edən "püşk" deməkdir (*urim və tummim*). Vəd olunmuş torpaq qəbilələr arasında bölüşdürüldükdə məhz belə püşkdən istifadə olunmuşdur (müq. et.

Yeşua 12-19). Beləcə, bu söz miras mənasında işlənir. İngilis dilində "clergy" (klerik, klerikalizm – yəni, ruhanilər) sözü məhz bu Yunan sözündən törəmişdir, ancaq Əhdi-Cədidə bu söz bütün imanlılara aiddir.

▣ **"Allahın qarşısında ürəyin düz deyil"** Ehtimal ki, burada Zəb. 78:37-yə istinad edilir. "Düz" və "haqlı" sözləri (Həv. 3:14-dəki Xüsusi mövzuya bax) və müxtəlif formaları Mesopotamiyada tapılan çay qamışını bildirən sözdən törəmişdir. Çay qamışı dörd-altı metr hündürlüyündə düz bir bitki idi. Allah, inşaatda istifadə olunan (divarların üfüqi düzlüyünü yoxlamaq üçün) bu termini götürüb, Öz mənəvi xasiyyətini təsvir etmək üçün işlətməmişdir. Allah, bütün insanların mühakimə olunacağı standartdır, xətkəşdir, düz bucaqdır. Bununla yoxlanan hər kəs əyri çıxır (müq. et. Rom. 3:9-18,23).

8:22 "tövbə et" Bu, təcillik ifadə edən aorist məlum növ əmr şəklidir. Həv. 2:38-dəki qeydə və Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"yalvar"** Bu, aorist məchul növ (deponent) əmr şəklidir. İnsanın Allahla danışması, Onunla şəxsi münasibəti olduğuna dəlalət edir; tövbə ilə nəticələnən günahın ifşası, insanın daxilində məskən salmış Ruha dəlalət edir!

▣ **"Bəlkə... bağışlanar"** Bu, birinci sinif şərt cümləsidir, yəni deyilənin müəllifin bədii məqsədləri nöqtəyindən nəzərdən doğru olduğunu güman edən bir ifadədir. Bu cümlədə şərt, Şimonun tövbə etməyə və bağışlanmaq üçün yalvarmağa nə qədər can atmasından asılıdır. Onun düşüncəsi və əməlləri həqiqi məsihçilikdən çox uzaqlaşmışdır.

▣ **"ürəyinin bu niyyəti"** Günah insanın düşüncəsindən başlayar. Rəbbilər zehni toxum əkməyə hazır olan şumlanmış torpağa bənzədirlər. Gözlərimizdən və qulaqlarımızdan buraxdığımız şeylər içimizdə kök salır. Bu fikirlər aqlımızda qaldıqca əməllərə çevrilir. Buna görə Əhdi-Cədid bizə "aqlımızı toplamağı" (müq. et. 1Pet. 1:13) və ya "düşüncəmizi təzələməyi" (müq. et. Rom. 12:2; Ef. 4:23) buyurur.

8:23

NASB, NRSV "acı öd"

NKJV "acılıqla zəhərlənmiş"

TEV "acı paxılıqla dolu"

NJB "öd acılığı"

Burada "acı zəhər" olaraq tərcümə olunan "öd" (*cholē*) və "acılıq" (*pikros*) sözləri qayda olaraq qəzəb və imansızlıqdan qaynaqlanan "acı ruh"u bildirir (müq. et. Qan. 29:18; 32:28-33; İbr. 12:15). Paul, qaçmalı olduğumuz şeyləri sadalayarkən bu "acılıq" sözündən bir neçə dəfə istifadə edir (müq. et. Rom. 3:14; Ef. 4:31).

NASB "haqsızlığın əsarətində"

NKJV "haqsızlıqla bağlanmış"

NRSV "şər zəncirləri"

TEV "günahın əsiri"

NJB "günah zəncirləri"

Ehtimal ki, burada Məsihin işinə istinad edilir (müq. et. Yeş. 58:6). İsa Şimonu günahın cəzasından azad etdiyi kimi qüdrətə malik olmaq arzusunun bu şeytani əsarətindən də azad edə bilirdi. Günahın iki cəhəti vardır: (1) günah işlədən adamın həm fiziki, həm də ruhani ölümünə səbəb olur və (2) onun həyatını idarə edir (istər xilas olmuş, istər xilas olmamış – günah hər kəsə təsir edir, müq. et. 1Kor. 3:1-3). Həm zaman içində, həm də əbədilikdə günah problemi həll olunmalıdır. Günahın cəzasına və gücünə qarşı çarə tapılmalıdır. Lakin buna yalnız Məsih və Ruh qadırlar, odur ki, biz, imanlılar, Onların bunu etməsinə imkan verməliyik!

8:24 "Mənim üçün Rəbbə siz yalvarın" Bu, aorist məchul növ əmr şəklidir (cəm formada – bütün müjdəçi komandasına müraciətlə deyilmiş ola bilər). Şimon Peterin Həv. 8:22-də dediyini təkrarlayır. Peterin sözləri onu qorxutmuşdu. Mən inanıram ki, Şimon imanlı idi, amma yeni imanlı, imanda körpə idi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 8:25

²⁵Peterlə Yəhya şəhadət edib Rəbbin kəlamını söyləyəndən sonra Samariyalıların yaşadığı xeyli kəndlərdə Müjdəni yaya-yaya Yerusəlimə qayıdırdılar.

8:25 "şəhadət edib" Həv. 2:40-dakı qeydə bax.

▣ **"Samarialıların yaşadığı xeyli kəndlərdə Müjdəni yaya-yaya"** Həvarilərin samariyalılara göstərdikləri münasibətin xeyli dəyişmiş olduğunu görürük.

"Rəbbin kəlamı" və "Müjdə"nin sinonim olduğu görünür.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 8:26-40

²⁶ Bu zaman Rəbbin bir mələyi Filipə belə dedi: «Dur, cənuba tərəf, Yerusəlimdən Qəzzəyə düşən yola – səhra yoluna çıx». ²⁷ Filip qalxıb getdi. Yolda Həbəşli bir hərəmağası ilə rastlaşdı. Bu, kandakinin, yəni Həbəşlilərin mələkəsinin vəzirlərindən biri idi. O, mələkənin bütün xəzinəsinə cavabdeh idi. Yerusəlimə ibadət etmək üçün gəlmişdi. ²⁸ Arabasına oturub geri qayıdarkən Yeşaya peyğəmbərin kitabını oxuyurdu. ²⁹ Ruh Filipə dedi: «Get, bu arabaya çatıb yanında qal». ³⁰ Filip qaça-qaça arabanın yanına gəldi və eşitdi ki, hərəmağası Yeşaya peyğəmbərin kitabını oxuyur. Ondan soruşdu: «Görəsən oxuduğunu başa düşürsənmi?» ³¹ Hərəmağası ona dedi: «Əgər mənə yol göstərən yoxdursa, bunu necə başa düşmək olar?» Sonra Filipdən xahiş etdi ki, arabaya minib onun yanında otursun. ³² O, Müqəddəs Yazılardan bu hissəni oxuyurdu:

«KƏSİLMƏYƏ APARILAN QOYUN KİMİ,
QIRXANLARIN QABAĞINDA DİLSİZ QUZU KİMİ
AĞZINI AÇMADI.

³³ ALÇALDIĞI ZAMAN ƏDALƏTDƏN MƏHRUM OLDU.

ONUN NƏSLİNİ KİM TƏSVİR EDƏ BİLƏR?

ONUN HƏYATI YER ÜZÜNDƏN GÖTÜRÜLÜR».

³⁴ Hərəmağası Filipdən soruşdu: «Xahiş edirəm, deyin, burada peyğəmbər kimdən bəhs edir, özündən, yoxsa başqasından?» ³⁵ Bundan sonra Filip sözə başlayıb danışdı və Müqəddəs Yazıların bu hissəsindən başlayıb İsa barədə olan Müjdəni bəyan etdi. ³⁶ Onlar yol gedə-gedə gəlib su olan yerə çatdılar. Hərəmağası dedi: «Burada su var. Mənim vəftiz olmağıma nə isə mane olurmu?» ³⁷ Filip dedi: «Əgər bütün qəlbinlə iman edirsənsə, mümkündür». Hərəmağası cavab verdi: «İsa Məsihin Allahın Oğlu olduğuna inanıram». ³⁸ Sonra əmr etdi ki, araba dayansın. Filip hərəmağası ilə birgə suya girdi. Beləliklə, Filip hərəmağasını vəftiz etdi. ³⁹ Sudan çıxanda Rəbbin Ruhu Filipi götürüb oradan uzaqlaşdırdı. Filipi bir daha görməyən hərəmağası sevinə-sevinə yoluna davam etdi. ⁴⁰ Filip bir də gördü ki, Aşdod şəhərinə gəlib-çıxıb. O, Qeysəriyyəyə çatanacan bütün şəhərləri gəzib-dolaşaraq Müjdəni yaydı.

8:26 "Bu zaman Rəbbin bir mələyi Filipə belə dedi" Burada "Rəbbin mələyi" və "Müqəddəs Ruh"un sinonim olduğu görünür (müq. et. Həv. 8:29). Həvarilərin İşlərində bunlar tez-tez sinonim olaraq işlənir. Həv. 5:19-dakı qeydə bax.

▣ **"Dur, cənuba tərəf... çıx"** Hər iki feil əmr şəklindədir. Misirə gedən iki yoldan birindən bəhs oluna bilər. Bu əmr xüsusilə əhəmiyyətli olduğundan, çox güman ki, Filip bu sözləri qulaqları ilə eşitmişdir. Bu əhvalatın (Paulun əhvalatı kimi) Allah tərəfindən hazırlandığı açıq-aşkardır.

NASB "(Bu, səhra yoludur.)"

NKJV "Bu, səhradır"

NRSV "(Bu, çöl yoludur)"
TEV "(Bu yoldan hal-hazırda istifadə olunmur)"
NJB "səhra yolu"

Əgər bu, Lukanın şərhidirsə, onda Luka bunu öz şəxsi biliyinə əsasən deyir, yoxsa başqa bir adamdan (yəqin ki Filipdən, müq. et. Həv. 21:8) öyrəndiyi məlumatı verir? Bu suallara dəqiq cavab vermək qeyri-mümkündür. İlahi ilham, Yazının yazılmasında iştirak edən şəxslərin sayından asılı olmayaraq işləyir.

8:27 "vəzirlərindən biri" "Vəzir" sözünün hərfi tərcüməsi "xədim"dir. Lakin o adamın həqiqətən axtalanmış olduğu yoxsa sarayda vəzir kimi qulluq etdiyi (sözün başqa mənası) bəlli deyildir. Əhdi-Ətiqdə Potifar xədim olaraq adlandırılmışdır, amma onun evli olduğu məlumdur (müq. et. Yar. 39:1). Əhdi-Ətiqdə, Qan. 23:1-də xədimin yəhudi camaatına daxil olması qadağan olunur; Yeş. 56:3-5-də isə bu qadağa ləğv olunur. Bu açıq-aydın onu göstərir ki, Ruhun yeni dövrü gəlmişdir. Dəqiq bilinməsə də, ehtimal var ki, bu adam Allahdan qorxan yaxud prozelit idi. Mətdən onun sadəcə yüksək vəzifəli hökumət xadimi olduğu başa düşülür.

▣ **"kandakinin, yəni Həbəşlilərin mələkəsinin"** Kandaki, "firon" və ya "qeysər" kimi bir tituldur. Həbəşistanda padşah ilahi şəxs sayıldığına görə mələkənin adı çəkilməmişdir. "Adi" inzibati və siyasi işlərlə məşğul olmaq padşahın ləyaqətini alçaldardı.

8:28 "Yeşaya peyğəmbərin kitabını oxuyurdu" Ola bilsin, bu adam Yeşayanın bahalı dəri tumarını almışdı. Belə tumar, yəqin ki, 9 metrədən uzun idi (Ölü dəniz tumarlarında tapılan tumarlar kimi). Ruh tərəfindən idarə olunan adam Yeş. 53:7-8-ni açıb oxuyurdu.

8:29 "Ruh Filipə dedi: «Get, bu arabaya çatıb yanında qal»" Bu, aorist məchul növ əmr şəklidir. Sözün hərfi mənası "yapışdırılmaq"dır. Ruh Filipə konkret əmrlər verir.

8:30 "Filip qaça-qaça arabanın yanına gəldi və eşitdi ki, hərəmağası Yeşaya peyğəmbərin kitabını oxuyur" Qədim adamlar həmişə, təklildə belə, ucadan oxuyardılar.

▣ **"Görəsən oxuduğunu başa düşürsənmi?"** Əla sualdır! İnsan Müqəddəs Yazını oxuyub mənasını anlamaya bilər. Ruh Filipi "ilahi tədbir"də iştirak etməyə yönəldir. Bunun nəticəsində

1. yeni çağın artıq başladığı bilinəcək
2. başqa bir etnik qrupa qüvvətlə şəhadət ediləcək

8:31 A. T. Robertson, "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri"ndə (A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*) bu ayəni belə şərh edir: "Bu, qarışıq şərttdir, çıxarılan nəticə əvvəlcə bildirilir, dördüncü növə məxsusdur... 'an' və arzu şəkli ilə işlənir, şərt isə... birinci növə məxsusdur... koynədə olduqca tez-tez rast gəlinən hadisədir" (s. 110). Birinci sinif şərt cümləsində, Luka 19:40-da olduğu kimi, *ei* əvəzində *ean* işlənir. Şərtin növü, cümlənin quruluşu ilə deyil, feilin şəkli ilə müəyyən olunur (müq. et. Luka 19:40).

8:32-33 Bu sitat, Məsihdən bəhs edən Yeş. 53:7-9-un Septuaqinta variantından gətirilmişdir. Əhdi-Ətiqdə Məsihdən bəhs edən çoxlu mətnlərdən məhz bu ayələrin vurğulanması məni təəccübləndirir. Lakin Filip bu adamın oxuduğu yerdən başlayıb, bütün o mətni Nazaretli İsanın həyatı, xidməti, ölümü və dirilməsinin işığında izah edir. Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyi tamamlanmışdır və Məsih vasitəsilə hər kəs bağışlanmağa dəvət olunur!

8:35 "Filip sözə başlayıb danışdı" Bu, Əhdi-Ətiqin "iztirab çəkən Qul" haqqındakı mətninin Müjdədə mərkəzi yerini göstərir. Mənim qənaətimcə, bu qədim peyğəmbərliklərin İsayə necə işarə etdiyini erkən imanlılar cəmiyyətinə İsanın Özünü göstərmişdir (müq. et. Luka 24:27).

8:36 "Burada su var. Mənim vəftiz olmağuma nə isə mane olurmu?" Filip Müjdəni yayanda vəftizdən də bəhs edirdi (müq. et. Mat. 3; 28:19; Həv. 2:38; Rom. 6:1-11; Kol. 2:12)! Həv. 2:38-dəki Xüsusi mövzuya bax. Qeyd

edək ki, imana gələn bir adamı vəftiz etmək üçün Filip həvarilərin razılığını almalı deyil idi. Vəftiz konfessional məsələ deyil, Allahın Padşahlığı ilə bağlı məsələdir. Günümüzdə zəruri sayılan qayda-qanunlarla Müqəddəs Kitabın təmiz sularını bulandıran konfessional ənənələrdən özümüzü gözləməliyik!

O hərəmağası Allahın Padşahlığına qəbul edilməsinə mane ola biləcək hansı məsələlərə görə narahat olurdu?

1. milliyəti
2. fiziki vəziyyəti
3. sosial-iqtisadi vəziyyəti
4. məsihçi inancını bilmə səviyyəsi

İsa Məsihdə bütün maneələr aradan qaldırılmışdır (müq. et. Ef. 2:11-3:13). Hər istəyən gələ bilər (müq. et. Yəh. 1:12; 3:16; Rom. 10:9-13).

8:37 Hərəmağasının iman iqrarını ehtiva edən bu ayə qədim yunan papirus əlyazmaları P⁴⁵ (Çester Bitti papirusları), P⁷⁴ (Bodmer papirusları) və ya qədim unsial yunanca əlyazmalar x, A, B və ya C-yə daxil deyildir. Bundan əlavə, qədim Vulqatanın bəzi versiyalarında, habelə süryani, qibtı və Efiopiya dillərinə tərcümələrdə bu ayə yoxdur. 37-ci ayə Həvarilərin İşlərinin orijinalında yox idi. UBS⁴ bu ifadənin daxil edilməməsinə "A" dərəcəsi ilə, yəni tam əminlik olaraq qiymətləndirir. Bu ayə, NASB ingiliscə tərcüməsinin 1970-ci ilin nəşrinə də daxil edilməmişdir, lakin 1995-ci ilin yenilənmiş nəşrinə mötərizə içində daxil edilmişdir.

8:38-39 "suya girdi... Sudan çıxanda" Bu mətndən suya salınmaqla vəftizi sübut etmək üçün istifadə etmək olmaz. Kontekstdən onların yalnız bir su hövzəsinə girdikləri bəlli olur, nə yolla vəftiz olduqları deyil. Əvvəlcədən mənimsənilən qənaətlərinizdən özünüzü gözləyin!

8:39 "Rəbbin Ruhu Filipə götürüb oradan uzaqlaşdırdı" Bu hadisənin İlyasın (müq. et. 1Pad. 18:12; 2Pad. 2:16) və ya Yezekelin (müq. et. Yez. 3:14; 8:3) yaşadıkları möcüzələr kimi bir möcüzə olduğu, yoxsa sadəcə Filipin oradan dərhal uzaqlaşdığı dəqiq məlum deyildir. Müqəddəs Ruh bu adamın iman gətirməsində fəal iştirak etmişdir. Onu da qeyd edək ki, məsihçilər ondan sonra o adamlarla məşğul olmayıb və inancın əsaslarını ona öyrətməyiblər, o yalnız əlində Yeşayanın tumarı və daxilində yaşayan Ruh ilə qalıb!

▣ **"sevinə-sevinə yoluna davam etdi"** Xoş Xəbər həmişə sevinclə müşayiət olunur (müq. et. Həv. 8:8). İrineyin qeyd etdiyi rəvayətə görə, bu hərəmağası öz xalqına Müjdəni yayan müjdəçi olub. Filip ondan ayrıldıqdan sonra, yəqin ki, Müqəddəs Ruhun Özünü o adamlarla məşğul olub, onu İsanın şagirdi edib!

8:40 Ondan sonra Filip, doğma Qeysəriyyəyə gedən yolda fəliştlilərin dəniz kənarındakı Aşdod (yaxud *Azotus*) şəhərində müjdəçi xidmətini davam etdirib. Aydınır ki, Filip samariyalıların və həbəşlilərin imana gəlməsinin dünya müjdəçiliyi baxımından əhəmiyyətini dərk edirdi. Fəliştlilər belə Müjdəni qəbul etməli idi!

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə Allah erkən imanlılar cəmiyyətinin təqib edilməsinə yol vermişdir?
2. Niyə Müjdənin samariyalılara yayılması bu qədər əhəmiyyətli idi?
3. Şimon imanlı idimi?
4. Samariyalılar iman gətirəndə niyə Müqəddəs Ruhu almamışdılar?
5. Həbəşli hərəmağası nə cür insanları təmsil edir?
6. Niyə 37-ci ayə Müqəddəs Kitabın bütün nəşrlərində yoxdur?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 9

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Şaulun imana gəlməsi	Dəməşq yolu: Şaul imana gəlir	Tarsuslu Şaulun imana gəlməsi	Şaulun imana gəlməsi	Şaulun imana gəlməsi
9:1-9	9:1-9	9:1-9	9:1-2 9:3-4 9:5a 9:5b-6 9:7-9	9:1-2 9:3-9
	Xananya Şaulu vəftiz edir			
9:10-19a	9:10-19	9:10-19a	9:10a 9:10b 9:11-12 9:13-14 9:15-16 9:17-19a	9:10-12 9:13-19a
Şaul Dəməşqdə vəz edir	Şaul Məsihi vəz edir		Şaul Dəməşqdə vəz edir	Şaulun Dəməşqdə vəz etməsi
9:19b-22	9:20-22	9:19b-22	9:19b-20 9:21 9:22	9:19b-22
Şaul yəhudilərdən qurtulur	Şaul ölümdən qurtulur	Şaulun Yerusəlimə birinci ziyarəti		
9:23-25	9:23-25	9:23-25	9:23-25	9:23-25
Şaul Yerusəlimdə	Şaul Yerusəlimdə		Şaul Yerusəlimdə	Şaulun Yerusəlimə ziyarəti
9:26-30	9:26-30	9:26-30	9:26-30	9:26-30
	İmanlılar cəmiyyəti irəliləyir			Müvəqqəti sakitlik
9:31	9:31	9:31	9:31	9:31
Eneyanın şəfa tapması	Eneya şəfa tapır	Peterin Loda və Yafoya səyahəti	Peter Loda və Yafoya gəlir	Peter Yafoda bir iflici sağaldır
9:32-35	9:32-35	9:32-35	9:32-35	9:32-35
"Ceyran" yenidən canlandırılır	"Ceyran" yenidən canlandırılır			Peter Yafoda bir qadını həyata qaytarır
9:36-43	9:36-43	9:36-43	9:36-43	9:36-38 9:39-42 9:43

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Burada Həvarilərin İşlərindəki aksentlər dəyişməyə başlayır:
1. Həvari Peterdən Həvari Paula
 2. Fələstindən Aralıq dənizi hövzəsinə
 3. yəhudilərdən başqa millətlərə.
- B. Paulun imana gəlməsi imanlılar cəmiyyəti tarixində o qədər mühüm bir hadisədir ki, Həvarilərin İşlərində üç dəfə qeyd olunmuşdur.
1. Lukanın hekayəsi, Həv. 9:1-30
 2. Paulun Yerusəlimdəki izdihamın qarşısındakı nitqində, Həv. 22:3-16
 3. Paulun Qeysəriyyədə II Aqrippanın qarşısındakı nitqində, Həv. 26:4-18
 4. Bundan əlavə, Paul Qal. 1:13-17 və 2Kor. 11:32-33-də bu dövrdən qısaca bəhs edir
- C. Stefanın təlimi və Paulun təlimi arasındakı oxşarlıqlar açıq-aşkardır. Paul, vaxtilə Stefanın vəz etdiyi o ellinist yəhudilərə xidmət etməyə başlamışdır. Paul Stefanın Həv. 7-dəki vəzini eşitmişdi (müq. et. Həv. 7:58; 8:1; 22:20). Hətta ehtimal var ki, Yerusəlimin ellinist sinaqoqlarında Stefanla mübahisə edən və uduzan sinaqoq başçılarından biri Paul idi!
- D. Paulun imana gəlməsinə təsir etmiş mümkün amillərdən bir neçəsi
1. yəhudilik insanın ürəyinə sülh və sevinc verməkdən aciz idi
 2. İsanın həyatı və təlimləri rabbilər arasında (xüsusən Yerusəlimdə) yaxşı bilinir və müzakirə edilirdi
 3. Paul Stefanın vəzini eşitmiş və necə öldüyünü görmüşdü (və bəlkə də Stefanla mübahisə etmişdi)
 4. Paul təqib olunan məsihçilərin dözümlü və imanını görürdü
 5. Onun dirilmiş Rəbb ilə şəxsi qarşılaşması hər şeyi dəyişdirmişdir

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 9:1-9

¹Şaul Rəbbin şagirdlərinə qarşı hələ də ölüm hədələri yağdırırdı. Baş kahinin yanına gedib ²ondan Dəməşq sinaqoqlarına yazılan məktublar istədi ki, orada İsa yolunu tutan kişi və qadınlardan kimi tapsa, əl-qolunu bağlayıb Yerusəlimə gətirmək üçün səlahiyyəti olsun. ³Dəməşqə yollanıb oraya yaxınlaşanda birdən göydən gələn bir işıq onun ətrafında parladi. ⁴Şaul yerə yıxıldı və bir səs eşitdi, ona deyirdi: «Şaul, Şaul, niyə Məni təqib edirsən?» ⁵Şaul ona dedi: «Ey Ağam, Sən kimsən?» O cavab verdi: «Mən sənəni təqib etdiyim İsayam. ⁶Qalx ayağa, şəhərə get və nə etmək lazımdırsa, sənə deyiləcək». ⁷Şaulla birlikdə yola çıxan adamlar yerlərindəcə susub qalmışdı. Səsi eşitsələr də, heç kimi görə bilmədilər. ⁸Şaul yerdən qalxdı, amma gözlərini açanda heç nə görə bilmirdi. Sonra onun əlindən tutub Dəməşqə apardılar. ⁹Üç gün ərzində Şaulun gözləri görmədi və o nə yedi, nə də içdi.

9:1 "Şaul... hələ də ölüm hədələri yağdırırdı" Hərfi tərcüməsi "fırxırırdı". Həv. 26:11-də Paul onlara qarşı hiddətindən partladığını söyləyir. Yəqin ki, Paul bəzi məsihçiləri öldürmüşdü belə (müq. et. Həv. 8:1).

▣ **"Rəbbin şagirdləri"** "Öyrənən" mənasına gələn bu sözə yalnız Müjdələrdə və Həvarilərin İşlərində rast gəlinir. Bu söz tezliklə "müqəddəslər" sözü ilə əvəz olunmuşdur. Bu fəsildə Allahın xalqını təsvir etmək üçün işlənən sözlərin çoxluğuna diqqət yetirin:

1. şagirdlər, Həv. 9:1,10,19,25,26,36,38
2. Yol, Həv. 9:2
3. müqəddəslər, Həv. 9:13,32,41
4. qardaşlar, Həv. 9:17.

▣ **"Baş kahinin yanına gedib"** Bu, Sinedriona açıq-aşkar işarədir (müq. et. Həv. 26:10). Həv. 4:5-də Sinedriona dair qeydə bax.

9:2 "ondan Dəməşq sinaqoqlarına yazılan məktublar" Roma hökuməti sinaqoqlardakı və ya imperiyada yəhudilərin həyatı ilə bağlı olan fəaliyyətləri idarə etmək üçün Sinedriona məhdud səlahiyyət vermişdi (müq. et. 1Mak. 15:16-21 yaxud İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 14.10.2). Yəhudilik Yunan-Roma dünyasında tanınan qanuni bir din idi.

Yəqin ki bunlar, yəhudilərin təqibi üzündən Yerusəlimdən qaçmış yəhudi məsihçilərin dövlətə təhvil verilməsi üçün "ekstradisiya məktubları" idi (müq. et. Həv. 9:14,21; 22:5; 26:10).

▣ **"tapsa"** Bu, potensial hərəkəti bildirən üçüncü sinif şərt cümləsidir.

▣ **"İsa yolu"** Hərfi tərcüməsi "Yol". İlk vaxtlarda imanlılar "Yol" olaraq adlandırılırdı (müq. et. Həv. 19:9,23; 22:4; 24:14,22 və bəlkə də 18:25,26). Bu söz hələ Əhdi-Ətiqdə imana uyğun həyat tərzini bildirmişdi (müq. et. Zəb. 1:1; 16:11; 119:105; 139:24; Sül. 4:10-19). İsa Mat. 7:14-də bu anlayışdan istifadə edir və Yəh. 14:6-da Özünü belə adlandırır. Məsihçilik, insanın Məsihlə şəxsi görüşməsi və ondan sonra hər gün Məsihlə münasibətini davam etdirməsidir.

▣ **"qadınlardan"** Paulun təqib etdiyi insanlar arasında üç dəfə qadınlardan bəhs olunması, Paulun təqiblərinin nə qədər şiddətli olduğunu göstərməyə xidmət edir (müq. et. Həv. 8:3; 22:4). Luka qadınlara xüsusi qayğı ilə yanaşır!

9:3 "Dəməşq" Bu qədim şəhər, Romanın Suriya vilayətinin mərkəzi, Qalileyadan şimalda/şimal-şərqində, Yerusəlimdən 240 km uzaqlığında yerləşirdi.

▣ **"birdən"** Bu söz həmçinin "gözlənilmədən" mənə çalarına malikdir.

▣ **"göydən gələn bir işıq"** Bu hadisənin Həvarilərin İşlərindəki üç variantında Paulun bu "ışıq" əhvalatı bir-birində fərqli olaraq təsvir olunmuşdur

1. "göydən gələn bir işıq onun ətrafında parladı" (Həv. 9:3)
2. "göydən böyük bir işıq ətrafımda parladı" (Həv. 22:6)
3. "göydən məni və yoldaşlarımı hər tərəfdən nurlandıran günəşdən daha parlaq bir işıq gördüm" (Həv. 26:13)

Paul bu hadisəni çox yaxşı xatırlayırdı! Bəlkə də bu "ışıq", etiqadi/fiziki cəhətdən İsrailin səhrada gəzib-dolaşması dövründə YAHVE-nin hüsurunun *Şekina* ehtişamı ilə əlaqəlidir. İbranicə "izzət" anlayışının "parlayan işıq/nur" cəhəti məhz o tarixi hadisədən başlayır (Bax: Həv. 3:13, XÜSUSİ MÖVZU: "EHTİŞAM/İZZƏT (DOXA)". Bu işıq rabbi Şaula Allahın şəxsən orada olduğunu göstərməli idi.

9:4 "bir səs eşitdi" Bu səmavi səs yəhudilikdə *"bat kol"* olaraq tanınırdı. Yəhudilər məhz bu səsin vasitəsilə Allahdan məlumat və/və ya təsdiq alırdılar (Malakinin kitabının [yaxud Salnamələr kitablarının] yazılmasından Vəftizçi Yəhyanın xidmətinin başlanğıcına qədər davam edən Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid arasındakı dövrdə). Vəhyin bu forması zəruri idi, çünki bu dövrdə Allahdan ilham almış peyğəmbərlər yox idi.

▣ **"Şaul, Şaul"** İbrani dilində adın təkrarlanması, daha təkidlə danışmaq üçün istifadə olunan üsul idi.

▣ **"niyə Məni təqib edirsən"** Bu ifadə İsa ilə cəmiyyəti arasındakı əlaqəni və yaxınlığı göstərdiyi üçün etiqadi cəhətdən son dərəcə mühümdür (müq. et. Mat. 10:40; 25:40,45). Paul imanlılar cəmiyyətini təqib edirdi, lakin İsa bunu Özünə qarşı təqib hesab edirdi. Həv. 26:14-dən bilirik ki, İsa Paulla aramicə danışdı.

Məsihçiliyin həm bir şəxs (İsa), həm də qrup (imanlılar cəmiyyəti) olması da etiqadi cəhətdən mühümdür. Əhdi-Cədidə imanlılar cəmiyyətini bildirən kollektiv metaforaları bunlardır:

1. bədən
2. ailə
3. bina
4. müqəddəslər

Bunların hamısı imanın kollektiv xarakterini vurğulayır (müq. et. 1Kor. 12:7). İman fərddən başlayır və qrupa doğru hərəkət edir (vicdanlılıq və qayğıkeşlik). Bu fərdi kollektivliyi Paulun Adəm və Məsih haqqında danışdığı Rom. 5:12-21-də görmək olar. Bir nəfər, bir bütünün hissəsidir; bir nəfər hamıya təsir edə bilər (müq. et. Yeşua 7).

9:5a "Ey Ağam, Sən kimsən" Paul "Ağa" olaraq tərcümə olunmuş sözü dedikdə nə nəzərdə tuturdu?

1. ehtiramla müraciət, "ağa, cənab" (məs., Yəh. 4:11)
2. YAHVE, Əhdi-Ətiqdə "Rəbb" olaraq tərcümə olunur (məs., Yar. 2:4)

Fokusda olan təəccübdürsə, onda 1-ci variant daha ağlabatan gəlir, amma göydən gələn işıq Allahın işinə işarə edirsə, onda 2-ci variant yaxşıdır. 2-ci variant doğru olduğu təqdirdə, Paulun rəbbinik teologiyasına meydan oxunur. O anda Paul, yəqin ki, böyük çaşqınlıq və qorxu içində idi! Bax: Həv. 1:6-da XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN ADLARI".

9:5b-6b Bu ayələr erkən dövrə aid heç bir yunanca əlyazmada yoxdur. Yalnız əlyazmaların bir latın ailəsində bunlar vardır. Vulqatadan tərcümə edən Rotterdamlı Erazm, 1516-cı ildə nəşr etdirdiyi yunanca Əhdi-Cədidə (ilk nəşr) bu ayələri də daxil etmişdir. Bu sözlər Həv. 26:14-də vardır. Beləcə əlyazmaları köçürən şəxslərin paralelləri eyni şəkllə salmağa və bütün təfərrüatları daxil etməyə meylli aşkara çıxır.

9:5 "Mən sənəni təqib etdiyim İsayam" Paul izzətlənmiş Məsihi gördüyünü demişdir (müq. et. Həv. 22:14; 1Kor. 9:1; 15:8-9). Sonra Paul bu əhvalatı, özünün başqa millətlərə həvari olmağa çağırılmasının mühüm bir hissəsi kimi dərk etmişdir.

Çarmıxa çəkilmiş Nazaretli dülğər izzətlənmiş Məsih imiş!

9:6 Bu ayə, Həv. 9:10-19-da ətraflı olaraq izah olunur.

▣ **"etmək lazımdır"** *Dei* haqqında ətraflı qeyd, Həv. 1:16-da verilmişdir.

9:7 "Şaulla birlikdə yola çıxan adamlar" Ehtimal ki, sözügedən adamlar

1. Paulu müşayiət edən Məbəd polisleri
2. bəlkə də ellinistlərin sinaqoqlarından olan digər yəhudi zelotları
3. Yerusəlimdən gələn başqa ilahiyyat şagirdləri idi.

▣ **"Səsi eşitsələr də, heç kimi görə bilmədilər"** Bu əhvalatla əlaqədar olaraq Həv. 9:7 ilə 22:9 arasında bir ziddiyyət görünür. Bu məsələnin həllinə dair bir neçə fərziyyə vardır:

1. Bu sadəcə bir sintaksis məsələsidir. "Eşitmək" ziyəlik halla (Həv. 9:7) və ya təsirlik halla (Həv. 22:9) birlikdə işləyə bilər. Bu fərqli formaların fərqli mənaları və ya mənə çalarları vardır. NRSV tərcüməsinin səhifəaltı qeydində belə yazılmışdır: "Yunanca mətnədən elə çıxır ki, onun yoldaşları bir səs eşidiblər, lakin o səsin dediyi sözləri eşitməyiblər".
2. Başqalarının dediyinə görə, bu ayə Yəh. 12:29-30-də İsanın Yerusəlimə girməsinə və göydən gələn səsə bənzəyir.
3. Kimisi İsanın deyil, Paulun səsindən bəhs edildiyini deyir. Onlar Paulun danışdığını eşidiblər, lakin İsanın danışdığını eşitməyiblər.
4. Başqaları bunun Sinoptiklərin məsələsinə bənzər olduğunu deyirlər. Müjdələrin müəllifləri eyni hadisələri, İsanın vəzlərini və işlərini müxtəlif cür nəql edirlər – ayrı-ayrı şahidlərin şəhadətləri.

9:8 "gözlərini açanda heç nə görə bilmirdi" Yəqin ki, o andan sonra Paulun gözləri zəif görməyə başlayıb (müq. et. Qal. 4:13-15; 6:11). Şəxsən mən düşünürəm ki, Paulun "cismim üçün bir tikan" dediyi şey (müq. et. 2Kor. 12:7-10; Qal. 4:13-15; 6:11) bir göz xəstəliyi idi və çox güman ki, o xəstəliyin səbəbi məhz bu əhvalat idi. Burada bir ironiya vardır; Paul yenidən istiqamətləndirilir. O elə bilirdi ki, gözləri görə bilər (həm fiziki, həm də ruhani mənada, müq. et. Yəh. 9), lakin bu əhvalatda o, kor olduğunu dərk etmişdir. Məsihlə qarşılaşmasından sonra Paulun fiziki gözləri bir müddət kor olmuş, ruhani gözləri isə tamamilə açılmışdır!

9:9 "Üç gün ərzində Şaulun gözləri görmədi" Bu, perifrastik bitməmiş zamandır. Bəzi şərhçilər düşünür ki, Paulun 2Kor. 12:1-4-də bəhs etdiyi səmavi görüntü məhz bu günlərdə baş vermişdir.

▣ **"və o nə yedi, nə də içdi"** Paul oruc tutub dua edirdi (müq. et. Həv. 9:11). Paulun ağılında (teologiyası) və ürəyində (arzuları) hər şey yeni istiqamət almışdır! Müjdəni təqib edən bu adam, Müjdəni elan edənə çevrilməyə başlamışdır!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 9:10-19a

¹⁰Dəməşqdə İsanın şagirdlərindən Xananya adlı bir nəfər var idi. Rəbb görüntü vasitəsilə «Xananya!» deyə çağırırdı. O cavab verdi: «Bəli, ya Rəbb!» ¹¹Rəbb ona dedi: «Qalx, "Düz Küçə" adlanan küçəyə get və Yəhudanın evində adı Şaul olan Tarsuslu bir adamı soruş. Hal-hazırda orada dua edir. ¹²O, görüntüdə görüb ki, yanına Xananya adlı bir kişi gəlib onun üzərinə əllərini qoyur ki, gözləri açılsın». ¹³Xananya cavab verdi: «Ya Rəbb, bu kişi barədə çoxlarından eşitmişəm ki, Yerusəlimdə Sənin müqəddəslərinə nə qədər pislilik edib. ¹⁴Burada Sənin adını çağıranların hər birinin əl-qolunu bağlamaq üçün başçı kahinlərdən səlahiyyət alıb». ¹⁵Amma Rəbb ona dedi: «Get! Başqa millətlərə, padşahlara və İsrail övladlarına Öz adımı bəyan etmək üçün bu adam seçdiyim alətdir. ¹⁶Mənim adım uğrunda çəkəcəyi əzabın nə qədər böyük olduğunu ona göstərəcəyəm». ¹⁷Bundan sonra Xananya gedib həmin evə girdi və əllərini Şaulun üstünə qoyub dedi: «Qardaşım Şaul, Rəbb, yəni bura gələrkən yolda sənə görünən İsa məni göndərdi ki, sənin gözlərin açılsın və Müqəddəs Ruhla dolasan». ¹⁸O andaca Şaulun gözlərindən sanki pulcuqlar töküldü və Şaul təkrar görməyə başladı. O qalxdı və vəftiz oldu. ¹⁹Sonra yemək yeyib taqəət gəldi.

9:10 "Xananya" Bu ad, "YAHVE lütfkardır" mənasına gəlir. O yəqin ki bir qaçqın deyil idi, adlı-sanlı bir yəhudi idi (müq. et. Həv. 22:12).

▣ **"Bəli, ya Rəbb!"** Bu, "Baş üstə!" mənasını verən yəhudi idiomu idi (müq. et. Yeş. 6:8). 11-ci ayədəki əmr xüsusi xarakterinə görə, yəqin ki, ucadan deyilmişdir.

9:12 "O, görüntüdə görüb ki, yanına Xananya adlı bir kişi gəlib" "Görüntüdə" qədim yunanca əlyazmaları P⁷⁴, x və A-da yoxdur, lakin B və C əlyazmalarında vardır. UBS⁴ daha qısa variantı verir, lakin onu "C" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (qərar vermək çətinidir). Bu ayə göstərir ki, Xananyanın gəlməsi, hərəkətləri və sözləri, İsanın Paula əvvəlcə dediyi sözləri təsdiqləyirdi (müq. et. Həv. 9:6)

▣ **"onun üzərinə əllərini qoyur"** Həv. 6:6-dakı Xüsusi mövzuya bax.

9:13 "çoxlarından eşitmişəm" Yəqin ki, Yerusəlimdən gələn yəhudi qaçqınlar Xananyaya Paulun imanlıları necə amansızcasına təqib etdiyindən danışmışdılar.

▣ **"Sənin müqəddəslərinə"** *Hagioi* sözü yunanca "müqəddəs" (*hagios*) ilə əlaqəlidir. Bunun Əhdi-Ətiqdəki qarşılığı (*kadoş*) Allahın xüsusi bir tapşırıq və ya məqsəd üçün ayırdığı bir şeyi, şəxsi və ya yeri bildirir. "Müqəddəslər" sözü həmişə cəm formadadır, yalnız Fil. 4:21-də bunun bir istisnası vardır, amma orada belə tək forma cəm mənasında işlənir. Məsihiçi olmaq, bir ailənin, bir cəmiyyətin hissəsi olmaq deməkdir. İmanda təkbaşına yaşamaq qeyri-mümkündür.

XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏSLƏR" (SPECIAL TOPIC: SAINTS)

Bu yunanca sözün ibrancə qarşılığı *kadoş* (İSİM, BDB 871; FEİL, BDB 872, KB 1066-1067; bax: Xüsusi mövzu: "Müqəddəs"), əsasən bir kəsi, bir şeyi və ya bir yeri YAHVE-nin müstəsna istifadəsi üçün ayırmaq mənasına gəlir. İsrail YAHVE-nin "müqəddəs xalqı" idi (müq. et. 1Pet. 2:9, - burada Çıx. 19:6-dan sitat

gətirilir). YAHVE Öz təbiəti (əzəli və əbədi, yaranmamış Qüdsiyyət) və xasiyyəti (mənəvi kamillik) ilə insanlardan ayrılır. O, hər şeyin ölçüldüyü və mühakimə olunduğu standartdır. O hər şeyin fəvqündədir, Müqəddəs Olan, Müqəddəs Ötəkdir.

Allah insanları şəriklik (ünsiyyət) üçün yaratmışdır, lakin günaha batma (Yar. 3) səbəbindən Müqəddəs Allah və günahlı bəşəriyyət arasında münasibət pozulmuş, mənəvi əngəl meydana gəlmişdir. Allah şüurlu məxluqunu bərpa etməyi qərara almışdır; buna görə O Öz xalqını "müqəddəs" olmağa çağırır (müq. et. Lev. 11:44; 19:2; 20:7,26; 21:8). YAHVE-nin xalqı iman ilə Onunla ünsiyyətdə olaraq əhddə müqəddəs mövqeyə malikdirlər, lakin eyni zamanda onlar müqəddəs həyat sürməyə çağırılırlar (bax: Xüsusi mövzu: "Təqdis edilmə", müq. et. Mat. 5:48; Ef. 4:1,17; 5:2-3,15; 1Pet. 1:15).

Müqəddəs həyat mümkündür, çünki imanlılar (1) İsanın həyatı və (2) ağıllarında və ürəklərində Müqəddəs Ruhun yaşayış işləməsi sayəsində tamamilə qəbul olunub bağışlanırlar. Bu, imanlıların paradoksal vəziyyəti ilə nəticələnir:

1. Məsihin onlara saydığı salehlik sayəsində müqəddəs olurlar (Rom. 4)
2. Ruhun hüuru sayəsində müqəddəs həyat sürməyə çağırılırlar (bax: Xüsusi mövzu: "Təqdis edilmə")

İmanlılar "müqəddəslər"dir (*hagioi*)

1. Müqəddəs Olanın iradəsinə görə (Ata, müq. et. Yəh. 6:29,40; 1Pet. 1:15-16)
2. Müqəddəs Oğulun işinə görə (İsa, müq. et. 2Kor. 5:21; 1Pet. 1:18-21)
3. Müqəddəs Ruhun onlarda yaşamasına görə (müq. et. Rom. 8:9-11,27)

Əhdi-Cədidə müqəddəslər həmişə CƏM FORMADA olur (yalnız Fil. 4:21-də bunun bir istisnası vardır, amma orada belə kontekstdə CƏM FORMA nəzərdə tutulur). Xilas olmaq, bir ailənin, bir bədənin, bir binanın hissəsi olmaq deməkdir! Müqəddəs Kitaba əsaslanan iman, insanın Müjdəni şəxsən qəbul etməsi ilə başlayır, lakin kollektiv şərikliklə nəticələnir. Hər birimizə ənam verilib (müq. et. 1Kor. 12:11) və ənamların məqsədi Məsihin Bədəninin – imanlılar cəmiyyətinin – sağlam olması, böyüyüb inkişafı etməsi və yaxşılığı üçündür (müq. et. 1Kor. 12:7). Biz xidmət etmək üçün xilas olmuşuq! Müqəddəslik bir ailəyə xas xüsusiyyətdir!

Bu, həm imanlıların adı (müq. et. Həv. 9:13,32,41; 26:10; Rom. 1:7; 1Kor. 1:2; 2Kor. 1:1; Ef. 1:1; Fil. 1:1; Kol. 1:2), həm də başqalarına xidmətin adı (müq. et. Rom. 12:13; 16:2; Ef. 1:15; Kol. 1:4; 1 Tim. 5:10; İbr. 6:10) olmuşdur. Paul Yerusəlimdəki "ana" cəmiyyətin yoxsulları üçün başqa millətlərdən olan imanlılar cəmiyyətlərindən xüsusi bir dəfəlik ianə toplamışdır (müq. et. Rom. 15:25-26; 1Kor. 16:1; 2Kor. 8:4; 9:1).

9:14 "başçı kahinlər" Əhdi-Ətiqdə baş kahinlik ömürlük xidmət idi və atadan oğluna keçirdi (müq. et. Lev. 8-10). Lakin Roma dövründə bu xidmət romalı dövlət adamlarından satın alınan bir vəzifəyə çevrilmişdi. Buna görə də Xananın sadukey ailəsində bir neçə baş kahin var idi.

▣ **"Sənin adını çağırılanlar"** Bu frazadan çox mühüm teoloji nəticələr çıxır. Luka Həvarilərin İşlərində bundan bir neçə dəfə belə mənələrdə işlədir:

1. İsayə müraciət edən adam (müq. et. Həv. 7:59)
2. İsanı Xilaskar kimi qəbul etmiş adam (müq. et. Həv. 9:14,21)
3. Əhdi-Ətiqdə YAHVE-nin adı ilə çağırılan adama dair Amos 9:12-dən sitat gətirərək (yəni imanlı adam, müq. et. Həv. 15:17)
4. Bir adamın İsayə iman etdiyini açıq-aşkar bildirməsi (müq. et. Həv. 22:16)

Bu fraza həmçinin Paulun Rom. 10:9-13-də istifadə etdiyi Yoel 2:32-də İsrail xalqına müraciətinin bir hissəsidir (müq. et. 2Tim. 2:22). Peter Əllinci Gün bayramındakı vəzində eyni mətni (Yoel 2:28-32) elan edərək dinləyicilərini "Rəbbin adını çağırmağa" (Yoel 2:32-də deyildiyi kimi) dəvət etmişdir.

Ad adamı təmsil edir. Bu adı çağırmaqla günahkarlar İsayə yalvarırlar ki, onlar üçün hərəkət etsin və Öz ailəsinə onları daxil etsin. Həv. 2:22-dəki Xüsusi mövzuya bax.

9:15 "Get" Bu, indiki zaman qayıdış növ (deponent) əmr şəklidir. İsa getmək istəməyən Xananyanı Öz səlahiyyəti ilə Şaulun yanına göndərir.

▣ **" bu adam seçdiyim alətdir"** Ah, Allahın lütfü və seçimi nə böyük və ucadır! Paul müjdəçi məsihçilərinin könüllü imana gələn insan tipinə uyğun gəlir. Onun imana gəlməsi dramatik şəkildə baş vermişdir!

NASB, NKJV "başqa millətlərin önünə"
NRSV, NJB "adımı başqa millətlərin önünə gətirmək"
TEV "adımı başqa millətlərə tanımaq"

Bir yəhudi üçün bu sarsıdıcı bəyanat idi (müq. et. Ef. 3:7)! Lakin Allahın planı həmişə belə idi (müq. et. Yar. 12:3; Çıx. 19:5-6; Ef. 2:11-3:13, bax: Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzu). İsrail, Allahın surətində yaranmış (müq. et. Yar. 1:26-27) və sonra günaha batmış (müq. et. Yar. 3:15) bütün dünyanın Allaha tərəf dönməsi üçün sadəcə bir alət idi.

▣ **"padşahlara"** Paul kiçik və böyük hökumət başçılarına və axırda qeysərə danışmışdır!

▣ **"və İsrail övladlarına"** Paulun müjdəçi strategiyası belə idi ki, o adətən hər şəhərdə əvvəlcə yerli sinaqoqda vəz edərdi (müq. et. Rom. 1:16). Beləcə Müjdəni qəbul etmək fürsəti ilk əvvəl yəhudilərə və Əhdi-Ətiqə bələd olan "Allahdan qorxanlar"a verilərdi. Ondan sonra Paul başqa millətlərə müraciət edərdi.

9:16 "Mənim adım uğrunda çəkəcəyi əzabın nə qədər böyük olduğunu ona göstərəcəyəm" Günaha batmış bu dünyada əzab çəkmək məsihçilər üçün müstəsna hal deyil, adi haldır (müq. et. Mat. 5:10-12; Yəh. 15:18-21; 16:1-2; 17:14; Həv. 14:22; Rom. 5:3-4; 8:17-18; 2Kor. 4:7-12; 6:3-10; 11:24-33; Fil. 1:29; 1Sal. 3:3; 2Tim. 3:12; Yaq. 1:2-4; 1Pet. 4:12-19).

Günaha batmış bu gerçəklikdə Məsihin əzabları və ardıcılılarının əzabları arasında teoloji əlaqə vardır. Peterin 1-ci Məktubunda bu paralel göstərilmişdir.

1. İsanın əzabları, 1Pet. 1:11; 2:21,23; 3:18; 4:1,13; 5:1
2. Ardıcılılarının əzabları, 1Pet. 1:6-7; 2:19; 3:13-17; 4:1,12-19; 5:9-10

Dünya İsanı rədd etmişdisə, onları da rədd edəcək (müq. et. Yəh. 7:7; 15:18-19; 17:14).

9:17 "və əllərini Şaulun üstünə qoyub" Müqəddəs Yazıda ruhani ənamların verilməsində "həvari səlahiyyəti"ni əsaslandıracaq heç bir mətn yoxdur. Dəməşqdə adı tanınmayan adı "dünyəvi" imanlı Xananya Rəbbin yolunda

1. Paulun Müqəddəs Ruhla dolmasında (müq. et. Həv. 9:17)
2. Paulun fiziki şəfa tapmasında (müq. et. Həv. 9:18)
3. Paulun vəftiz olmasında (müq. et. Həv. 9:18)
4. Allahın sözcüsü və vasitəçisi kimi çıxış edir

▣ **"Qardaşım Şaul"** İtaətin və məhəbbətin çox gözəl nümunəsi!

9:18 "Şaulun gözlərindən sanki pulcuqlar töküldü" Bu tibbi termin, dərinin yaradan qopmasını bildirir; Luka Paulun şəfa tapdığı anda nə yaşadığını bu şəkildə təsvir edir. Bu söz ("pulcuqlar") ilə Septuaqintada balığın pulcuqları tərcümə olunmuşdur (müq. et. Lev. 11:9,10,12; Qan. 14:9). Məcəzi mənada bu söz Say. 16:38-də yastılanmış metal lövhələr haqqında işlənir. Bu kontekstdə pulcuqlar, güman ki, Paulun gözlərində əmələ gəlmiş dəri və ya qabıq deməkdir.

▣ **"vəftiz oldu"** Xananya böyük etimalla həmçinin Paulu vəftiz etmişdir (müq. et. Həv. 8:36,38). Əhdi-Cədidə vəftiz İsanın nümunəsinə (müq. et. Mat. 3:13-17; Mark 1:9-11; Luka 3:21-22) və əmrinə (müq. et. Mat. 28:19) itaət aktı idi. Vəftiz, bundan sonra başqa ağaya məxsus olmaq və ona sadıq qalacağına söz vermək deməkdir.

9:19a "yemək yeyib taqəətə gəldi" Paul güclü işığa görə yerə yıxılıandan bəri oruc tutub dua edirdi (müq. et. Həv. 9:9). Üç gün tam oruc (heç nə yemədən və su içmədən) tutan Paul, yəqin ki, çox zəif düşmüşdü.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 9:19b-22

^{19b}Bir neçə gün Şaul Dəməşqdə olan şagirdlərin yanında qaldı. ²⁰Dərhal sinaqoqlarda İsanın Allahın Oğlu olduğunu vəz etməyə başladı. ²¹Onu eşidənlərin hamısı mat qalıb deyirdi: «Yerusəlimdə bu adı çəkənləri dağdan adam bu deyilmi? Buraya belələrini əl-qolunu bağlayıb başçı kahinlərin yanına aparmağa gəlməmişdimi?» ²²Şaul isə gündən-günə qüvvətlənirdi. İsanın Məsih olmasına dair sübutlar göstərməklə Dəməşqdə yaşayan Yəhudiləri çaş-baş saldı.

9:20 "sinaqoqlarda İsanın Allahın Oğlu olduğunu vəz etməyə başladı" Bu, bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasıdır – ya (1) hərəkətin başlanğıcını, ya da (2) təkrarlanan hərəkəti bildirə bilər. Bu, əsl ironiyadır! Yerusəlimdəki baş kahinlərdən aldığı məktublarla İsanın ardıcılığını təqib etmək üçün Dəməşqdəki sinaqoqlara gələn adam bu sinaqoqlara gəlib İsanın Məsih olduğunu elan edirdi (müq. et. a. 21).

▣ **"Allahın Oğlu"** "Allahın Oğlu" ifadəsi Həvarilərin İşlərində yalnız bir dəfə burada işlənir (bircə istisna, Həv. 13:33-də Zəb. 2:7-dən gətirilən sitatdır). Bu ifadənin mənası Əhdi-Ətiqdəki qarşılıqda əks olunur: (1) İsrail xalqı (müq. et. Huşə 11:1); (2) İsrailin Padşahı: (müq. et. 2Şam. 7:14); (3) Məsih (müq. et. Mat. 2:15). Paulun ciddi təkəllahlığı (Həv. 2:39-dəki Xüsusi mövzuya bax) yenidən müəyyən olunur!

XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAH OĞLU" (SPECIAL TOPIC: THE SON OF GOD)

Bu, Əhdi-Cədidə İsanın ən mühüm adlarından biridir. Bu ad, şübhəsiz, ilahilik mənasını daşıyır. İsayə "Oğul" və ya "Oğlum" deyilir və İsa Allaha "Ata" deyə müraciət edir (bax: Xüsusi mövzu: "Allahın Ata olması"). Bu ad Əhdi-Cədidə 124-dən çox dəfə işlənmişdir. Hətta İsanın Özünü adlandırdığı "Bəşər Oğlu" ifadəsi belə Dan. 7:13-14-də ilahilik mənasını daşıyır.

Əhdi-Ətiqdə "oğul" dörd fərqli qrupa mənsubluğu bildirə bildirdi (bax: Xüsusi mövzu: "Oğullar [Əhdi-Ətiqdə]").

- A. mələklər (adətən CƏM FORMADA, müq. et. Yar. 6:2; Əyy. 1:6; 2:1)
- B. İsrail padşahı (müq. et. 2Şam. 7:14; Zəb. 2:7; 89:26-27)
- C. bütün İsrail xalqı (müq. et. Çix. 4:22-23; Qan. 14:1; Huşə 11:1; Mal. 2:10)
- D. İsrail hakimləri (müq. et. Zəb. 82:6)

İsayə bağlı olan, 2-ci variantdır. Bu yolla "Davud oğlu" və "Allah Oğlu", hər ikisi, 2 Şamuel 7-ci fəsil; Zəbur 2 və 89 ilə əlaqəlidir. Əhdi-Ətiqdə "Allahın oğlu" ifadəsi heç vaxt konkret Məsihə dair işlənmiş, ancaq İsrailin "məsh olunmuş xidmətləri"ndən biri olan esxatoloji padşaha dair işlənməsi istisna olmaqla. Lakin Ölü dəniz tumarlarında bu ad Məsih mənasında tez-tez işlənir (konkret istinadlar üçün bax: "İsa və Müjdələr lüğəti" [*Dictionary of Jesus and the Gospels*], s. 770). "Allahın Oğlu" həmçinin Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid arasındakı dövrün yəhudi apokaliptik əsərlərində Məsihin adı olaraq işlənir (müq. et. II Ezra 7:28; 13:32,37,52; 14:9 və I Xanok 105:2).

Əhdi-Cədidə bu adın İsayə dair mənası aşağıdakı kateqoriyalarda əla yekunlaşdırılır:

1. Onun əzəldən mövcud olması (müq. et. Yəh. 1:15-30; 8:56-59; 16:28; 17:5; 2Kor. 8:9; Fil. 2:6-7; Kol. 1:17; İbr. 1:3; 10:5-8)
2. Unikal (bakirədən) doğulması (müq. et. Yeş. 7:14; Mat. 1:23; Luka 1:31-35)
3. Onun vəftizi (müq. et. Mat. 3:17; Mark 1:11; Luka 3:22. Allahın göydən gələn səsi, 2-ci məzmurdakı padşahla Yeş. 53-dəki iztirab çəkən qulu birləşdirir).
4. Onun Şeytan tərəfindən sınağa çəkilməsi (müq. et. Mat. 4:1-11; Mark 1:12,13; Luka 4:1-13. İsa Öz oğulluğundan şübhə etməsi və ya ən azından bunun məqsədinə çarmıxdan başqa yollarla çatması üçün sınaqdan çəkilir).
5. Onun oğulluğunun müxalifləri tərəfindən təsdiqlənməsi

- a. cinlər (müq. et. Mark 1:23-25; Luka 4:31-37,41; Mark 3:11-12; 5:7; bax: Xüsusi mövzu: "Cinlər" [murdar ruhlar])
- b. imansızlar (müq. et. Mat. 27:43; Mark 14:61; Yəh. 19:7)
- 6. Onun oğulluğunun şagirdləri tərəfindən təsdiqlənməsi
 - a. Mat. 14:33; 16:16
 - b. Yəh. 1:34,49; 6:69; 11:27
- 7. Onun oğulluğunun Özü tərəfindən təsdiqlənməsi
 - a. Mat.11:25-27
 - b. Yəh. 10:36
- 8. Ailə münasibətlərinə əsaslanan metaforanı işlədərək Allahu Ata adlandırması
 - a. Ataya *abba* deməsi
 - 1) Mark 14:36
 - 2) Rom. 8:15
 - 3) Qal. 4:6
 - b. Allahla münasibətini təsvir etmək üçün təkrar-təkrar Ata (*patēr*) sözündən istifadə etməsi

Xülasə, Əhdi-Ətiqə, onun vədlərinə və kateqoriyalarına bələd olanlar üçün "Allah Oğlu" adı böyük teoloji mənaya malik idi, lakin Əhdi-Cədid müəllifləri başqa millətlər üçün bu addan istifadə etməkdən narahat idilər, çünki bütərəstlikdə "tanrılar" qadınlarla evlənilir və onlardan "titan" yaxud "azman" nəslə törənirdi.

9:21 Bu ayə, "bəli" cavabını tələb edən bir sual şəklindədir.

▣ **"dağıdan"** Bu nadir söz viran etmək, kökünü kəsmək, tamamilə dağıtmaq mənasına gəlir. Bu sözə Əhdi-Cədidə yalnız burada və Qal. 1:13,23-də rast gəlinir, bundan əlavə o, 4Mak. 4:23-də işlənmişdir. Paul imanlıları amansızcasına təqib edirdi!

9:22

NASB "Şaul qüvvədə artmaqda idi"
NKJV "Şaul qüvvədə getdikcə artırdı"
NRSV "Şaul get-gedə daha qüvvətlənirdi"
TEV "Şaulun vəzi daha da qüvvətlənirdi"
NJB "Şaulun qüvvəti durmadan artırdı"

Bu, bitməmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır. Şaulun ənam və bacarıqlarının inkişaf etməsi üçün bir az vaxt lazım idi. Kontekstdə Paulun vəz və mübahisə etmə bacarıqlarından söhbət gedir (müq. et. TEV).

▣ **"çaş-baş saldı"** Bu feil keçmiş zamanda təkrar olunan hərəkəti bildirən bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasındadır. "Birlikdə" (*sun*) və "tökmək" (*cheō*) hissələrindən ibarət olan bu mürəkkəb sözə yalnız Həvarilərin İşlərində rast gəlinir.

1. Həv. 2:6, çaş-baş qaldı
2. Həv. 9:22, çaş-baş saldı
3. Həv. 19:32, aləm qarışmışdı
4. Həv. 21:27, təşvişə salaraq
5. Həv. 21:31, təşvişə düşməsi

Yəhudilər Paulun imana gəlməsi və ya İsanın Əhdi-Ətiqdə vəd olunmuş Məsih olduğunu qüvvətlə vəz etməsi qarşısında məəttəl qalırdılar.

▣ **"sübutlar göstərməklə"** Bu söz "nəticə çıxarmaq" (müq. et. Həv. 16:10; 19:33) və beləcə "sübut etmək" deməkdir. Paulun üsulu Stefanınkına bənzəyirdi. Həm Stefan, həm Paul Nazaretli İsanın Əhdi-Ətiqdə vəd olunmuş Məsih olduğunu sübut etmək üçün Əhdi-Ətiqdəki mətnlərdən istifadə edirdi.

▣ **"Məsih"** Yunanca "Xristos" olan bu söz Messiya və ya Məsih üçün işlənirdi (məsh olunmuş, vəd olunmuş, gələcək olan Şəxs, Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzuya bax). Həvarilərin İşlərində bu isim çox vaxt müəyyənlik artıqlı ilə işlənir (məs., Həv. 2:31,36; 3:18,20). Şaul Yerusəlimdə öldürülmüş Nazaretli İsanın həqiqətən Allahın Oğlu Məsih olduğunu qüvvətlə və əminliklə elan edirdi. Bu həqiqət idisə, yəhudilər (və başqa millətlər) üçün hər şey dəyişərdi! Onlar İsanı anlamamış və rədd etmişdilər. Allahın ənamını görə bilməmiş, ruhən qaranlıq və möhtac vəziyyətdə qalmışdılar.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 9:23-25

²³Aradan xeyli gün keçdi. Yəhudilər Şaulu öldürmək üçün sui-qəsd hazırladı. ²⁴Amma onların bu qəsdini haqqında xəbər Şaula çatdı. Yəhudilər onu öldürmək üçün gecə-gündüz şəhərin qapılarında pusqu qururdu. ²⁵Amma Şaulun şagirdləri gecə olan kimi onu götürüb bir səbətə qoyaraq şəhər divarlarından aşağı endirdilər.

9:23 "Aradan xeyli gün keçdi" Qal. 1:15-24-də Paulun uzun müddət Ərəbistanda qaldığı haqqında dediyini nəzərə almaq lazımdır. Bu kontekstdə Ərəbistan dedikdə Paul Dəməşqin cənubşərqində yerləşən Nabateya padşahlığını (b.e.ə. 9-cu ildən b.e. 40-cı ilə qədər padşahı IV Aretas idi) nəzərdə tutur. Üç illik müddət əslində on səkkiz ay da ola bilər. Yəhudilər günün bir hissəsini tam gün sayırdılar (müq. et. Mat. 26:61; 27:40,63); illəri də eyni məntiqə sayırdılar.

▣ **"Yəhudilər Şaulu öldürmək üçün sui-qəsd hazırladı"** Görünür ki, yəhudilər şəhər hakimiyyətini təşvişə salmışlar (müq. et. 2Kor. 11:32-33). Paul yəqin ki özünü alçalmış hiss edirdi, çünki o, 2Kor. 11-də zəiflikdən bəhs edərkən bu hadisəni də yada salır.

9:25 "şəhər divarlarından" Yəqin ki, şəhər surları içindəki bir evin pəncərəsindən söhbət gedir (müq. et. 2Kor. 11:33; Yeşua 2:15; 1Şam. 19:12).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 9:26-30

²⁶Şaul Yerusəlimə çatanda oradakı şagirdlərə qoşulmağa çalışdı, lakin onların hamısı Şauldan qorxur və inanmırdılar ki, o, İsanın şagirdidir. ²⁷Amma Barnaba onu götürüb həvarilərin yanına apardı və onlara açıqladı ki, Şaul yolla gedəndə Rəbbi necə görüb, Rəbb onunla necə danışmış, o, Dəməşqdə İsanın adını necə cəsarətlə bəyan edib. ²⁸Beləliklə, Şaul onların yanında qalıb Yerusəlimdə hər yərə bir gedib-gəlir və orada da Rəbbin adını cəsarətlə bəyan edirdi. ²⁹O yunanca danışan Yəhudilərlə söhbət edərək mübahisə edirdi. Onlar isə Şaulu öldürmək istəyirdilər. ³⁰İmanlı bacı-qardaşlar isə bunu öyrənəndə Şaulu Qeysəriyyəyə aparıb oradan Tarsusa göndərdilər.

9:26 "Şaul Yerusəlimə çatanda" Bu, yəqin ki, on səkkiz-otuz altı ay sonra olmuşdur (müq. et. Qal. 1:15-24). Bu ayə Yerusəlimdəki imanlıların əvvəllər onları təqib edən bu adama necə şübhə ilə yanaşdıqlarını göstərir. Həvarilərin İşlərində Paulun dramatik imana gəlməsindən sonra Yerusəlimi bir neçə dəfə ziyarət etdiyi qeyd olunmuşdur.

1. Həv. 9:26, birinci ziyarət
2. Həv. 11:30, yardım üçün ziyarət
3. Həv. 12:25, missiyadan sonra
4. Həv. 15:2, Yerusəlimdəki məşvərət
5. Həv. 18:22, imanlılar cəmiyyətinin qısa ziyarəti
6. Həv. 21:17, Yaqubla ağsaqqalların ziyarəti, nəziri andı və həbs olunması

9:27 "Barnaba" Adının etimoloji olmasa da, xalq arasında bilinən mənası "təsəlli oğlu" idi. Həv. 4:36-da haqqında danışılan bu müqəddəs adam Paulun müjdəçi səyahətlərində ilk yoldaşı olmuşdur. Həv. 4:36-dakı qeydə və Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"onu götürüb həvarilərin yanına apardı"** Bu əhvalat bundan başqa bircə yerdə – Qal. 1:18-də nəql olunmuşdur.

▣ **"və onlara açıqladı"** Barnaba Şaulun şəhadətliyini bilirdi və paylaşmışdır. Beləcə o, Paulun qəbul edilməsinə yol açmışdır (müq. et. Həv. 9:28).

9:28

NASB	"sərbəstcə hərəkət edirdi"
NKJV	"girib-çıxırdı"
NRSV	"girir və çıxırdı"
TEV	"hər yerə gedirdi"
NJB	"hər yerə getmək"

Bu idiom Əhdi-Ətiqdə gündəlik həyatı və ya fəaliyyəti bildirirdi (müq. et. Say. 27:17; 1Pad. 3:7).

9:29 "O yunanca danışan Yəhudilərlə söhbət edərək mübahisə edirdi" Stefanı öldürmüş qrupdan söhbət gedir (Yerusalimdə yunanca danışan yəhudilərin sinaqoqları); indi onlar, Stefan kimi diasporadan gəlmiş bir yəhudi olan Şaulu öldürmək üçün plan qururdular. Bəlkə onlara elə gəlmişdi ki, Stefan geri qayıtmışdı!

9:30 "İmanlı bacı-qardaşlar isə bunu öyrənəndə" 22:17-21-dən öyrəndiyimiz kimi, İsa bu dəfə Paula görünüb Yerusalimdən qaçmasını əmr etmişdir. İsa Paulu ruhlandırmaq və istiqamətləndirmək məqsədilə xidməti boyunca bir neçə dəfə ona görünmüşdür (müq. et. Həv. 18:9-11; 22:17-21; və Həv. 27:23-də Rəbbin mələyi).

▣ **"Qeysəriyyə"** Fələstinin Aralıq dənizi sahilində yerləşən romalıların limanı şəhəri Qeysəriyyə, Roma hökumətinin Fələstindəki rəsmi qərargahı idi.

▣ **"Tarsus"** Bundan sonra öz doğma şəhərində bir neçə il keçirən Paul bir müddət diqqət mərkəzindən kənar qalır. Tarsus azad şəhər idi. O həmçinin İsgəndəriyyə və Afinadan sonra qədim dünyanın üçüncü böyük təhsil şəhəri idi. Tarsusdakı universitetlərdə xüsusilə fəlsəfə, ritorika və hüquq öyrədilirdi. Paul yəqin ki yunan ritorikası və fəlsəfəsi və eləcə də rabbinik yəhudiliyi üzrə təhsil almışdı.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 9:31

³¹Beləcə bütün Yəhudəyə, Qalileya və Samariyadakı imanlılar cəmiyyəti əmin-amanlığa çatdı. İnkişaf edən və Rəbb qorxusu içində yaşayan cəmiyyət Müqəddəs Ruhun ürəkləndirməsi ilə sayca artırdı.

9:31 Bu ayədə Luka Paulun imana gəlməsi əhvalatını yekunlaşdırır və Peterin səyahətlərinə keçir. Həvarilərin İşlərində belə "yekun ayə"lər çoxdur. Bax: Giriş, IV, "Məqsəd və struktur", A.

▣ **"imanlılar cəmiyyəti"** Həv. 5:11-dəki qeydə və Xüsusi mövzuya bax; tək formada "imanlılar cəmiyyəti"nin bir çox ayrı icmaları bildirdiyinə diqqət yetirək. "İmanlılar cəmiyyəti" termin, yerli imanlılar cəmiyyəti (məs., Kol. 1:18,24; 4:15,16), bir bölgədəki cəmiyyətlərin hamısı (məs., Ef. 1:22; 3:10,21; 5:23,24,25,27,29,32) və dünyanın bütün cəmiyyətləri (məs., Mat. 16:18) mənasına gələ bilər.

▣ Lukanın seçdiyi sözlərə diqqət yetirin.

1. bütün cəmiyyətlərdə əmin-amanlıq
2. inkişaf və artım

3. Ruhun ürəkləndirməsi

Bu vəziyyət, Həv. 8:1-dəki təqibdən necə fərqlənir! Problemlər hələ var idi, lakin Allah hər ehtiyacı ödəmişdi!

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nürda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə Paul imanlılar cəmiyyətini bu qədər amansızcasına təqib edirdi?
2. Niyə Həvarilərin İşlərində Paulun imana gəlməsi əhvalatı üç dəfə təkrarlanır?
3. Paula əl qoymaq, onu vəftiz etmək üçün Xananyanın göndərilməsinin əhəmiyyəti nədir?
4. Paulun İsanı "Allahın Oğlu" adlandırmasının əhəmiyyəti nədir?
5. Niyə Luka Paulun Ərəbistanda keçirdiyi üç ildən bəhs etməyib?

9:32-10:48-İN KONTEKSTİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Həvarilərin İşləri Kitabı ümumiyyətlə Peterdən başlayır və sonra Paulla davam edir, lakin Həv. 9:32-12:25-də Peterin xidmət səyahətləri təsvir olunur.
- B. Bu bölümdə Peterin Lodda (Həv. 9:32-35), Yafoda (Həv. 9:36-43, 10:9-23), Qeysəriyyədə (Həv. 10:1-8, 23-48) və Yerusəlimdə (Həv. 11:1-18; 12:1-17) xidmət etməsi nəql edilmişdir.
- C. Bu bölüm, başqa millətlər üçün müjdəçi missiya ilə bağlı münaqişələrin və Peterin (həvarilər qrupunun başçısı kimi) bu münaqişələrdəki rolunun nəql edilməsi baxımından son dərəcə mühümdür. Luka Kornelinin əhvalatına o qədər böyük əhəmiyyət verir ki, bu bölümdə bu əhvalatı üç dəfə təkrarlayır.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 9:32-35

³²Bu zaman hər yanı dolaşan Peter Lodda yaşayan müqəddəslərin yanına gəldi. ³³Orada Eneya adlı bir nəfərə baş çəkdi. Eneya iflic olmuşdu və səkkiz il idi ki, yataqda idi. ³⁴Peter ona dedi: «Eneya, İsa Məsih səni sağaldır. Qalx, yatağımı yığışdır». Eneya dərhal ayağa qalxdı. ³⁵Lod və Şaronda yaşayanların hamısı bu adamı görüb Rəbbə tərəf döndü.

9:32 "dolaşan Peter" Bəllidir ki, həvarilər Fələstinin hər yanında və qonşu ölkələrdə Müjdəni yayırdılar.

■ **"müqəddəslər"** Bu söz Həvarilərin İşlərində imanlılar cəmiyyətini təsvir etmək üçün işlənir. Bax: Həv. 9:13, XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏSLƏR". "Şagirdlər" sözü tədricən "müqəddəslər" sözü ilə əvəz olunmuşdur. Əhdi-Ətiqədə Allahın xidmətinə "ayrılmış" mənasına gələn ibrancə "müqəddəs" sözü ilə əlaqəlidir. Bu söz tək formada heç işlənməmişdir, bircə istisna Fil. 4:21-dir, amma burada da tək forma kollektiv kontekstdə işlənir. Bu onu göstərir ki, müqəddəs olmaq, "cəmiyyət" in içində olmaq deməkdir. Həv. 9:13-dəki Xüsusi mövzuya bax. Əhdi-Cədidə bütün imanlılar "müqəddəslər" olaraq adlandırılır! Məsihdəki mövqeyimiz vurğulanır.

XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-CƏDİDDƏ MÜQƏDDƏSLİK/TƏQDİS EDİLMƏ" (SPECIAL TOPIC: NEW TESTAMENT HOLINESS/SANCTIFICATION)

Əhdi-Cədid öyrədir ki, günahkarlar tövbə və imanla İsayə dönəndə (müq. et. Mark 1:15; Həv. 3:16,19; 20:21), dərhal saleh sayılır və təqdis olunurlar. Bu onların Məsihdə yeni mövqeləridir. Məsihin salehliyi onlara sayılmışdır (müq. et. Yar. 15:6; Rom. 4). Onlar saleh və müqəddəs elan olunmuşlar (Allah onları hüquqi olaraq saleh saymışdır)

Lakin Əhdi-Cədid həmçinin imanlıları müqəddəsliyə və ya təqdis edilməyə çağırır. Bu həm İsa Məsihin tamamlanmış işindəki teoloji mövqe, həm də rəftarda, gündəlik həyatda Məsihə bənzəməyə çağırışdır. Xilas olduğu kimi, təqdis edilmə də həm əvəzsiz hədiyyə, həm də hər şeyin bahasına gələn həyat tərzidir.

İlkin cavab

Həv. 26:18

Rom. 15:16

1Kor. 1:2-3; 6:11

2Sal. 2:13

İbr. 2:11; 10:10,14; 13:12

2Pet. 1:2

Tədrici Məsihə bənzərlik

Rom. 6:19

2Kor. 7:1

Ef. 1:4; 2:10

1Sal. 3:13; 4:3-4,7; 5:2

1Tim. 2:15

2Tim. 2:21

1Pet. 1:15-16

İbr. 12:14

▣ **"Lod"** Lod şəhəri Babilədən başlayan və Misirə qədər uzanan ticarət yolunda yerləşirdi (Əhdi-Ətiqədə 1Saln. 8:12-də bu şəhərin adı çəkilmişdir). Aralıq dənizindən təqribən 18 km uzaqlığında idi. Filipin Həv. 8:40-da dolaşdığı bölgə ora idi.

9:33 " Eneya adlı bir nəfər" Bu yunan adının mənası "həmd" idi. Bu adamın imanlı olub-olmadığı məlum deyildir, ancaq Peterin Filip tərəfindən yaradılmış cəmiyyətlərə baş çəkdiyi aydındır.

▣ **"iflic olmuşdu və səkkiz il idi ki, yataqda idi"** Bu tərcümə, bu yunanca ifadənin ən geniş yayılmış şərhini əks etdirir (NASB, NKJV, NRSV, TEV, NJB). Lakin bu ifadə yunan dilində həmçinin "yeddi yaşından bəri" mənasına gələ bilər (müq. et. Nyumen və Nayda, "Paulun Romalılara Məktubuna dair tərcüməçinin sorğu kitabçası" [Newman and Nida, *A Translator's Handbook on The Acts of the Apostles*], s. 199).

9:34 "İsa Məsih səni sağaldır" Burada artıq yoxdur və bu deməkdir ki, "İsa Məsih" artıq geniş istifadə olunan bir ad idi. Burada işlənən ədəbi forma "aoristik indiki zaman" olaraq bilinir və cümlə "Məsih sənə bu an şafa verir" olaraq tərcümə olunur.

▣ **"Qalx, yatağını yığışdır"** Bu iki feil, intensivlik və təcillik ifadə edən aorist məlum növ əmr şəklindədir!

▣ **"Eneya dərhal ayağa qalxdı"** Eneyanın bu hərəkəti, Peterin İsa haqqındakı sözlərini imanla qəbul etdiyini aşkara çıxarır.

9:35 "Lod və Şaronda yaşayanların hamısı" Bu, Müqəddəs Kitabda "hamı" sözündən hiperbolik (mübaligə olaraq) istifadəyə dair yaxşı bir misaldır (müq. et. Yar. 41:37; Qan. 2:25; Luka 2:1; Rom. 11:26).

▣ **"Şaron"** Fələstinin şimalında, Yafodan Qeysəriyyəyə qədər dəniz sahili boyunca uzanan, təqribən 50 km uzunluğunda olan düzlüyün adı.

▣ **"Rəbbə tərəf döndü"** Ehtimal ki, "dönmək" feili Əhdi-Ətiqdə tövbə mənasına gələn sözü (*şuv*) əks etdirir. O söz (*şuv*) günahdan və öz mənliyindən üz döndərmək (tövbə) və Rəbbə tərəf dönmək (iman) mənasına gəlir (müq. et. Həv. 11:21).

Bu kiçik "yekun bəyanat" bu bölümdə bir neçə dəfə verilir, beləcə Allahın Ruhunun Peter və daha sonra Paul vasitəsilə həyata keçirilən böyük hərəkəti göstərilir. Bu möcüzə Müjdənin elan edilməsinə yol açmışdır.

Bax: Həv. 2:38, XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-ƏTIQDƏ TÖVBƏ".

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 9:36-43

³⁶Yafoda İsanın şagirdləri arasında Tabita adlı bir qadın var idi. «Tabita» «Ceyran» deməkdir. Bu qadın həmişə xeyirxah işlər görür və yoxsullara kömək edirdi. ³⁷Bu vaxtlarda o xəstələnib öldü. Onun meyitini yuyub yuxarı mərtəbədəki otağa qoydular. ³⁸Lod Yafoya yaxın idi, ona görə də Peterin Lodda olduğunu eşidən şagirdlər iki kişini onun yanına göndərdilər və onlar gəlib xahiş etdilər: «Vaxt itirmədən yanımıza gəl». ³⁹Peter durub onlarla getdi. Yafoya çatanda onlar Peteri evin yuxarı mərtəbəsinə çıxartdılar. Bütün dul qadınlar ağlaşa-ağlaşa Peterin yanına yığıldı və Tabitanın onlarla birlikdə olanda tikdiyi köynəkləri, paltarları göstərdilər. ⁴⁰Peter isə onların hamısını bayıra çıxartdı, sonra diz çöküb dua etdi. Bundan sonra isə ölüyə tərəf dönüb dedi: «Tabita, qalx!» Qadın gözlərini açıb Peteri görən kimi dik oturdu. ⁴¹Peter əlini uzadıb onu ayağa qaldırdı və sonra müqəddəslərlə dul qadınları çağırdı. Tabitanı sağ-salamat onların qarşısına çıxartdı. ⁴²Bu xəbər bütün Yafoya yayıldı və çox adam Rəbbə iman gətirdi. ⁴³Peter isə xeyli gün Yafoda, Şimon adlı bir dabbənin evində qaldı.

9:36 "Yafə" Bu gün Təl-Əviv şəhərinin bir hissəsidir. Qədimdən Yerusəlimə ən yaxın liman şəhəri idi.

▣ **"şagird"** Həvarilərin İşlərinin bu hissəsində tez-tez rast gəlinən bu sözün hərfi mənası "öyrənən"dir, lakin burada o, imanlı mənasında işlənir.

▣ **"«Tabita» «Ceyran»"** Bu qadının arami adı *Tabita*, yunan adı isə *Dorkas* idi. Cəmiyyətdə fəal olan və ya kommersiya ilə məşğul olan yəhudilərin əksəriyyətinin – biri arami, biri yunan olmaqla – iki adı var idi. Bu adların hər ikisi "ceyran" deməkdir; ceyran, məlahət və gözəllik rəmzi idi (müq. et. Nəğ. 2:9, 17; 4:5; 7:3).

▣ **"xeyirxah işlər görür və yoxsullara kömək edirdi"** Yəhudilərin icmasında möhtaqlara qayğı göstərmək məqsədilə sinaqoqda "nəzir" və ya "sədəqə" olaraq adlandırılan həftəlik yardımlardan bəhs olunur. İsanın dövründəki yəhudilər bunu ruhani cəhətdən çox mühüm sayırdılar. İmanlılar cəmiyyəti bu adəti davam etdirmişdir (müq. et. Həv. 6). Həv. 3:2-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"həmişə... edirdi"** Bu, bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasıdır. Keçmiş zamanda adət halına gəlmiş hərəkəti bildirir.

9:37 "Onun meyitini yuyub yuxarı mərtəbədəki otağa qoydular" Yəhudilər adətən meyiti dəfnə hazırlamaq üçün yuyardılar. Yerusəlimdə adam vəfat etdiyi gündə dəfn edilməli idi, lakin Yerusəlimdən kənarda meyit üç gün sonra dəfn oluna bilərdi. Həv. 5:6-dakı Xüsusi mövzuya bax.

9:38 "iki kişini onun yanına göndərdilər" O imanlılar Allahın Peter vasitəsilə yaratdığı böyük möcüzələr haqqında eşitmişdi və bu xeyirxah yəhudi qadın üçün bir möcüzə edə biləcəyinə inanırdılar.

9:39 "Bütün dul qadınlar ağlaşa-ağlaşa Peterin yanına yığıldı" Yəqin ki, onlar Tabitanın tikdiyi iki növ paltarını geyinmişdilər: (1) alt paltar və (2) üst paltar.

9:40 "Peter isə onların hamısını bayıra çıxartdı" Hərfi tərcümədə "bayıra atdı". İsa Mark 5:40-da eyni şey etmişdi. Əslində, bu bölümdəki möcüzələr İsanın yer üzündəki həyatında yaratdığı möcüzələrə çox bənzəyir. İsanın xidməti həvarilər üçün yeganə nümunə idi.

Belə bir sual doğur: "Niyə Peter onların hamısının otağı tərk etməsini istəyirdi?" İsa təkcə "şəfa verən" kimi tanınmaq istəmədiyini və Müjdə hələ tamamlanmadığına görə belə edirdi. Bəs Peter nə üçün belə edib? Görünür ki, bu möcüzələr iman qapısını açdı, buna görə Peter mümkün qədər çox insanın möcüzələri görməsini istəməli idi.

▣ **"diz çöküb"** Yəhudilər adətən dua edərkən ayaq üstə dayanır, əllərini göyə qaldırır və baxışlarını göyə zilləyirdi. Lakin Həvarilərin İşlərində şagirdlərin diz çöküb dua etdikləri bir neçə dəfə yazılmışdır. Aydınır ki, bu ifadə ekspressivliyi artırmağa xidmət edirdi (müq. et. Həv. 7:60; 20:36; 21:5); İsanın Getsamani bağında dua etməsində də bu ifadənin məqsədi eynidir (müq. et. Luka 22:41).

▣ **"Tabita, qalx"** Görünür ki, Peter aramicə danışdı. İsa və I əsr Fələstinindəki yəhudilərin hamısı ibranicə deyil, aramicə danışdı. Hələ Ezra və Nehemyanın dövründə aramicə danışq dili idi (müq. et. Neh. 8:4-8).

9:41 "müqəddəslər" Bax: Həv. 9:13, Xüsusi mövzu: "Müqəddəslər".

9:42 "və çox adam Rəbbə iman gətirdi" Bu, Peterin möcüzə yaratma və Müjdəni yayma xidmətinin böyük nəticələrini bildirən növbəti bir "yekun bəyanat"dır. Həv. 2:40 və 3:16-dakı Xüsusi mövzulara bax.

9:43 "Peter isə xeyli gün Yafoda, Şimon adlı bir dabbağın evində qaldı" Görünür ki, Peterin yəhudi qanunpərəstliyi artıq güclü deyil idi, çünki Şimon kimi natəmiz dabbağın evində qalmaqla (dabbağ ölü heyvanların dəriləri ilə işləyir) Peterin özü də natəmiz ola bilərdi.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə Paulun imana gəlməsi Həvarilərin İşlərində üç dəfə nəql olunmuşdur?
2. Paulun imana gəlməsi niyə üç yerdə bir az fərqli təsvir olunur?
3. Paulun imana gəlməsi nə dərəcədə onun öz seçimi idi? Paulun bu təcrübəsi normativ sayılmalıdırmı?
4. Niyə ellinist yəhudilər Paulu öldürməyə çalışıblar?
5. Peter və Paul Müjdənin yayılmasına yol açmaq üçün möcüzələrdən istifadə ediblərsə, bu gün Allah niyə bu üsuldan artıq istifadə etmir?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 10

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Peter və Korneli 10:1-8	Korneli bir heyət göndərir 10:1-8	Kornelinin imana gəlməsi 10:1-8	Peter və Korneli 10:1-3	Peter romalı bir yüzbaşını ziyarət edir 10:1-2 10:3-8
10:9-16	Peterin görüntüsü 10:9-16	10:9-16	10:4a 10:4b-8 10:9-13 10:14	10:9-16
10:17-23a	Qeysəriyyəyə dəvət 10:17-23	10:17-23a	10:15-16 10:17-18 10:19-21 10:22-23a	10:17-23a
10:23b-33	Peter Korneli ilə tanış olur 10:24-33	10:23b-29 10:30-33	10:23b-29 10:30-33	10:23b-33
Peter Kornelinin evində danışır 10:34-43	Kornelinin ev əhli üçün vəz 10:34-43	10:34-43	Peterin nitqi 10:34-43	Peterin Kornelinin evindəki nitqi 10:34-35 10:36-43
Başqa millətlər Müqəddəs Ruhunu qəbul edirlər 10:44-48	Müqəddəs Ruh başqa millətlərin üstünə tökülür 10:44-48	10:44-48	Başqa millətlər Müqəddəs Ruhunu qəbul edirlər 10:44-48	Başqa millətlərdən ilk iman edənlərin vəftizi 10:44-48

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Müjdə yəhudi kökündən kənara çıxaraq yayılmağa başlayır.
 1. Korneli – Allahdan qorxan romalı əsgər
 2. həbəşli hərəmağası – Allahdan qorxan qeyri-yəhudi
- B. Yunanca danışan yəhudilərin (Həv. 6-dakı "yeddi kişi") işi böyük təsir göstərir.
- C. Əllinci Gün bayramındakı hadisənin təkrarlanması Allahın bütün insanları qəbul etdiyini göstərir.

1. Samariyalılar (Həv. 8)
2. Romalılar (Həv. 10)
3. Həbəşli (Həv. 8)

D. Həvarilərin İşləri 15-ci fəsildəki Yerusəlimdəki məşvərət üçün teoloji zəmin hazırlanmaqdadır. Müjdə, bütün dünyaya yayılmasının dönüş nöqtəsinə çatmışdır!

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 10:1-8

¹Qeysəriyyədə Korneli adlı bir nəfər yaşayırdı. O, İtaliyalı adlı alayın yüzbaşlarından biri idi. ²Həm özü, həm də bütün külfəti mömin olub Allahdan qorxardı. O, xalqa çox nəzir-niyaz paylayar, daim Allaha dua edərdi. ³Bir gün təxminən doqquzuncu saat radələrində görüntüdə aydın gördü ki, Allahın bir mələyi yanına gəlib onu çağırdı: «Ey Korneli!» ⁴Korneli qorxa-qorxa ona baxıb dedi: «Nədir, ey ağam?» Mələk ona dedi: «Duaların və nəzir-niyazların xatirə təqdimi kimi Allahın hüsurunda qəbul olundu. ⁵İndi Yafoya adamlar göndər, Peter adlanan Şimonu çağırtdır. ⁶O, dabbağ Şimonun dəniz kənarındakı evində qonaqdır». ⁷Onunla danışan mələk gedəndən sonra Korneli xidmətçilərindən ikisini və mühafizəçilərindən bir mömin əsgəri çağırtdı. ⁸Onlara hər şeyi danışdı və sonra onları Yafoya göndərtdi.

10:1 "Qeysəriyyədə Korneli adlı bir nəfər yaşayırdı" Kornelinin imana gəlməsi böyük hadisə idi. Ancaq yadda saxlamaq lazımdır ki, o, Müjdənin ən birinci aşdığı sosial maneə deyil idi.

1. Ən birincisi samariyalılar idi
2. sonra böyük ehtimalla Allahdan qorxanlardan olan həbəşli hərəmağası iman gətirib
3. ondan sonra Korneli iman gətirib; Korneli nəinki qeyri-yəhudi idi, həm də Vəd olunmuş torpağı işğal edən ordunda bir yüzbaşı idi

Bu əhvalatın diqqət mərkəzində Kornelinin imana gəlməsi deyil (çünki Korneli, həbəşli hərəmağası kimi Allahdan qorxan bir adam idi), onunla birlikdə xilas olan qohum-əqrəbaları və dostları durur (Həv. 10:1,24,27,44,48). Yerusəlimdəki məşvərətdə Peter Həv. 15:7-9-da bu əhvalatı danışır və beləcə imanlılar cəmiyyətinin başqa millətlərə müjdəçi missiyanın zəminini hazırlayır.

▣ **"Korneli"** F.F. Bryusun "Həvarilərin İşlərinin şərh"nin (F. F. Bruce's *Commentary on the Book of the Acts*) 214-cü səhifəsindəki 1 nömrəli səhifəaltı qeyddə belə yazılmışdır: "Publi Korneli Sulla b.e.ə. 82-ci ildə 10 min köləni azadlığa buraxıb özünün mənsub olduğu *gens Cornelia* əsilzadə soyuna qəbul edəndən sonra Korneli adı Romada çox geniş yayılmışdır". "*Gens*" eyni bir ada şəriq olan və bir əcdadı və ya qəhrəmanı olan ailələrdən ibarət bir klan idi.

▣ **"yüzbaşılardan biri"** Yüzbaşılara Əhdi-Cədidə bir neçə dəfə rast gəlinir və onlar həmişə müsbət cəhətdən göstərilir (cf. Mat. 8:5; Luka 7:2; 23:47; Həv. 10:1; 22:5; 27:3; və s.). Ümumiyyətlə yüz adamın başçısı olan yüzbaşı, bizim dildə ehtiyat zabit və ya mayor idi.

▣ **"İtaliyalı adlı alay"** Roma alayı adətən 600 nəfərdən ibarət idi. Lakin bu konkret alay min nəfər könüllü romalıdan ibarət idi və Suriyada yerləşirdi. Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, onlara "ehtiyatda olan" alay deyilirdi. Ola bilsin ki, o əsgərlər oxatan idi. Yəhudilərin üsyankarlığı üzündən Fələstində Roma qoşunlarının yerləşməsi zəruri idi.

10:2 "mömin" Bu adamın möminliyi üç cəhətdən təsvir olunur:

1. həm özü, həm də bütün külfəti Allahdan qorxardı (Həv. 10:22-dəki qeydə bax)
2. o həmişə səxavətli idi, xalqa çox nəzir-niyaz paylayardı
3. o adətən Allaha dua edərdi (müq. et. Həv. 10:22; 13:16,26).

Bu adam tam imanlı olmasa da, dini, emosional və sosial cəhətdən sinaqoqa bağlı idi. Yəhudi olmayan bir şəxs tam imanlı sayılmaq üçün

1. kişidirsə, sünnet olmalı

2. şahidlərin qarşısında özünü vəftiz etməli
3. mümkünsə, məbəddə qurban gətirməli idi.

Bu tələblər Allahla maraqlanan qeyri-yəhudilərin çoxunun tam anlamda prozelit olmasına mane olurdu.

▣ **"həm də bütün külfəti"** Həvarilərin İşlərində tez-tez gördüyümüz ailənin dini cəmiyyət kimi təqdim olunmasının ilk nümunəsi budur (müq. et. Həv. 10:2; 11:14; 16:15, 31; 18:8). Bu mədəniyyətdə atanın inancı, yaxın qohumları və qulları daxil edilməklə bütün ailənin inancı olurdu.

▣ **"çox nəzir-niyaz"** Kornelinin bu işini görəni onu yerli sinaqoqun fəal iştirakçısı və yaqın ki Allahdan qorxan adam sayırdı. Bax: Həv. 3:2, Xüsusi mövzu: "Nəzir".

▣ **"daim Allaha dua edərdi"** Burada işlənən üç indiki zaman feli sifəti, Kornelinin möminliyini göstərən davamlı hərəkəti bildirir.

1. qorxardı, indiki zaman qayıdış növ (deponent)
2. paylayardı, indiki zaman məlum növ
3. dua edərdi, indiki zaman qayıdış növ (deponent)

Bu adam hər gün özünü buna həsr edirdi, bu onun şəxsi inancı idi. O, rabbinik yəhudiliyin ən çox hörmət etdiyi iki işi görürdü: nəzir (sədəqə) və dua.

10:3 "təxminən doqquzuncu saat radələrində" Bu, axşam təqdiminin vaxtı idi (bizim vaxtımızla gündüz saat 3-də; müq. et. Çıx. 29:39, 41; Say. 28:3-31; 1Pad. 18:29-36; Zəb. 55:17; 141:2; Dan. 6:10; İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 11.4.1; "Yəhudi müharibələri" 1.1.1). Bu, ənənəvi dua vaxtı idi.

NASB, NRSV,

TEV "aydın gördü"

NKJV "aydın gördü"

NJB, NIV "açıq şəkildə gördü"

Müjdələrdə bu zərf (*phanerōs*) açıq şəkildə görünmək, zühur etmək mənasına gəlir (müq. et. Mark 1:45; Yəh. 7:10). Görüntü gün işığında baş verib və son dərəcə konkret və aydın olub.

▣ **"görüntüdə... Allahın bir mələyi"** Kornelinin imana gəlməsi bir baxımdan Şaulun imana gəlməsinə bənzəyir. Korneli mömin, dindar adam idi. Allah onu imana yönəltmək üçün ona fəvqəltəbii bir elçi göndərmiş. Belə elçiyə kim "yox" deyə bilər? Bu iki adamın imana gəlməsi, insanın azad iradəsi ilə deyil, Allahın seçimi ilə baş vermişdir. Bu iki adam Müjdənin həqiqiliyini yaşayıb açıq-aşkar sübutların qarşısında onu qəbul etmişdir.

10:4 Mələyin sözlərində qurbanvermə ilə bağlı iki termin işlənmişdir: "yüksəldi" (Azərbaycan dilinə tərcümədə "qəbul olundu") və "Allahın hüsurunda xatirə təqdimi". Görünür ki, o adam Müjdəni eşitməzdən əvvəl Allah onun ibadətini (dua və nəzirlərini) qəbul etmişdi.

▣ **"ona baxıb"** Həv. 1:10-dakı qeydə bax.

▣ **"«Nədir, ey ağam?»"** Burada "ağam" olaraq tərcümə olunmuş sözün necə tərcümə olunmalı olduğunu anlamaq çox çətindir. Bu söz ya (1) "ağa" və ya "cənab", ya da (2) Küll-İxtiyar, Sahib mənasını verən "Rəbb" ola bilər. Əhdi-Cədidə bu ikimənəlik göstərən başqa yaxşı bir mətn, Yəh. 4:1,11,15,19,49-dur.

Həvarilərin İşlərində bir seçim daha əlavə olunur. Korneli Rəbbin mələyinə (müq. et. Vəhy 7:14), Peter də "səs"ə (müq. et. Həv. 10:13,15) Rəbb deyərək müraciət edir (müq. et. Həv. 10:14). Beləliklə, bu söz İsa ilə bağlı olaraq görünən hər hansı fəvqəltəbii şəxsə aid ola bilərdi. Həv. 8:26 və 29-da Rəbbin mələyi, Müqəddəs Ruhun Özüdür. Eyni dəyişmə Həv. 10:13,14,15,19,20-də "səs" və Ruh arasında baş verir.

10:5 "İndi Yafoya adamlar göndər" Bu, aorist qayıdış növ (deponent) əmr şəklidir. Qeyd edək ki, mələk özü Müjdəni verməyib, lakin Peteri çağırırdı. Allah insanlar vasitəsilə işləyir (müq. et. Çıx. 3:7-10). Bu adam mömin və səmimi olsa da (Şaul kimi) İsa Məsihin Müjdəsini eşitməli və qəbul etməli idi.

10:7 "xidmətçilərindən ikisini və mühafizəçilərindən bir mömin əsgəri çağırırdı" Burada üç nəfəri görürük, lakin 19-cu ayədə yalnız iki nəfərdən bəhs olunur. Bəlkə əsgər mühafizəçi idi və yalnız iki xidmətçi danışırdı.

10:8 Kornelinin inancı ailəsinə və dostlarına da şamil olurdu. Bu adam inancına ciddi yanaşırdı. Onun vasitəsilə bütün icma imana gələ bilərdi.

Kornelinin göndərdiyi üç adam, yəqin ki, gecə yol gedə-gedə mələyin sözləri və öz ağalarının inancı haqqında söhbət edib.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 10:9-16

⁹Ertəsi gün təxminən altıncı saat radələrində, onlar yolda olub şəhərə yaxınlaşanda Peter dua etmək üçün dama çıxdı. ¹⁰O acıb yemək istəyirdi. Yemək hazırlanarkən Peterin fikrini bir görüntü apardı. ¹¹O gördü ki, göy yarıldı, böyük mələfəyə bənzər bir şey dörd küncündən asılaraq yerə endi. ¹²Onun üstündə hər cür dördayaqlılar, sürünənlər və göydə uçan quşlar var idi. ¹³Ona bir səda gəldi: «Qalx, Peter, kəs və ye!» ¹⁴Peter Ona dedi: «Əsla, ya Rəbb! Mən heç vaxt nə haram, nə də murdar bir şey yeməmişəm». ¹⁵Səda ikinci dəfə yenə gəldi və Peterə dedi: «Allahın halal dediyi şeylərə sən haram demə». ¹⁶Bu, üç dəfə təkrarlandıqdan sonra o şey dərhal göyə çəkildi.

10:9 "təxminən altıncı saat radələrində... dua etmək üçün" Rabbilik yəhudiliyində dua vaxtı səhər saat 9:00 və gündüz saat 3:00 (məbəddə gündəlik qurbanların gətirildiyi vaxt) olduğu halda, farisələr buna günorta vaxtını əlavə etmişdilər. Görünür ki, Peter günorta vaxtı dua etməklə ağsaqqalların ənənəsinə görə hərəkət edirdi, yaxud sadəcə olaraq nahardan əvvəl mürgüləyirdi.

10:10 "O acıb" Peterin görüntüsü acması və Şimonun evinin damından Aralıq dənizinə tamaşa etməsi fonunda baş vermişdir.

Bu "aclıq" sözü bütün bilinən yunan ədəbiyyatında yalnız burada işlənmişdir. Mənası dəqiq bilinmir, ancaq bu söz *pros* sözünü ilə birgə işləndikdə "şiddətli aclıq" deməkdir (bu kontekstdə belə məna, təəccüblüdür). Bu *hapax legomenon* (Əhdi-Cədidə bircə dəfə işlənmiş sözlər), daha çox leksik məlumat kəşf edilənə qədər qeyri-müəyyən qalacaqdır. Lukanın məhz bu sözü işlətməsinin səbəbi qeyri-müəyyən qalacaq, lakin sözün kontekstdə ümumi mənası aydındır.

▣ **"fikrini bir görüntü apardı"** Hərfi tərcümədə "özündən kənara düşdü". Bu ifadə çox vaxt heyrət mənasında işlənir (müq. et. Mark 5:42; 16:8; Luka 5:26; və Septuagintada bir neçə dəfə). "Ekstaz" (vəcd) sözü bu yunan sözündən törəmişdir. Bu ayədə və eləcə də 11:5-də və 22:17-də bu söz insanın yarışüurlu vəziyyətini bildirir ki, belə vəziyyətdə Allah insanın təhtəşüuruna danışa bilər. 3-cü ayədə Kornelinin görüntüsü üçün başqa bir söz işlənmişdir.

10:11

NASB "göy açıldı"
NKJV, TEV "səma açıldı"
NRSV "səma açıldı"
NJB "səma birdən açıldı"

Bu, bitmiş zaman məchul növ feli sifətidir; hərtfi tərcüməsi belədir: "göylər açılmış və açılmaqda davam edirdi". Əhdi-Ətiqədə səma həmişə cəm formadadır (göylər). Atmosferin bu cür açılması, görünməz ruhani ölçünün fiziki gerçəkliyə girməsini bildiren idiomdur (müq. et. Yez. 1:1; Mat. 3:16; Mark 1:10; Luka 3:21; Yəh. 1:51; Həv. 7:56; 10:11; Vəhy 4:1; 19:11).

▣ **"böyük mələfəyə bənzər"** Gəmi yelkəni üçün eyni söz işlənir.

10:12 "hər cür dördəyaqlılar, sürünənlər və göydə uçan quşlar" Bunlar, Yar. 1-ci fəsildə və 6:20-də sadalanmış olan üç növ heyvanlardır. Aydın ki, onlar Lev. 11-i fəsildəki yəhudi yemək qaydalarına görə təmiz və natəmiz (halal və haram) heyvanlardan ibarət idi.

10:13 "Ona bir səda gəldi" Malaki peyğəmbərin gəlişindən başlayaraq Əhdi-Cədidin dövrünə kimi Allahdan gələn səlahiyyətli peyğəmbərlik səsi yəhudilər arasında eşidilməmişdi. O dövrdə yəhudilər bir şeyi Allahdan gəlib-gəlmədiyini təsdiq etdirmək üçün *"bat kol"* olaraq bilinən səmavi səsə güvənirdilər. Əhdi-Cədidə bunu Mat. 3:17; 17:5 və eləcə də Həv. 9:7-də və burada görürük.

10:14 "Əsla, ya Rəbb! Mən heç vaxt nə haram, nə də murdar bir şey yeməmişəm" "Əsla" yunan dilində çox güclü bir ifadədir; Septuagintada bir neçə ibrani idiomu bu ifadə ilə tərcümə olunmuşdur. Peterin içində yəhudi ortodoksallığı ilə mübarizə gedirdi. O Lev. 11-ci fəslə əsasən davranırdı. Lakin İsa, Mark 7:14 və sonrakı ayələrdə, xüs. 19-cu ayədə konkret bu məsələyə toxunmuşdur. Qeyd edək ki, Markın Müjdəsi, yəqin ki, Romada yazılmış Peterin sonrakı xatirələrindən və ya vəzlərindən ibarətdir.

10:15 "Allahın halal dediyi şeylərə sən haram demə" Bu, inkar ədatı ilə indiki zaman məlum növ əmr şəklidir; adətən artıq gedən prosesin dayandırılmasını bildirir. Allah Musanın Qanunundakı yemək qayda-qanunlarının (Lev. 11) ləğv edildiyini açıq-aydın bildirmişdir. Onlar yeni əhddəki imanlılar üçün artıq keçərli deyildir. Burada həmin qayda-qanunların analogiyası ilə bütün insanların qəbul edilməsi göstərilir!

10:16 "Bu, üç dəfə təkrarlandıktan sonra" Müqəddəs Kitabda önəmli duaların, həmdlərin və ya işlərin üç dəfə təkrarlanması heç də qeyri-adi bir hadisə deyildir.

1. İsanın Getsamani bağında etdiyi dua (müq. et. Mark 14:36,39)
2. İsanın dirildikdən sonra Peterlə söhbəti (müq. et. Yəh. 21:17)
3. Paulun "cismindəki tikan" üçün dua etməsi (müq. et. 2Kor. 12:8)

Sami dillərində bu təkrarlama, vurğulamaq məqsədilə işlənirdi (müq. et. Yeş. 6:3; Yer. 7:4). Burada o, konkret olaraq Peterin səmavi səsin dediyinə əməl etmək istəmədiyini göstərməyə xidmət edir!

A.T. Robertson, "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri"ndə (A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*) bu barədə belə yazmışdır:

"Bu, Allahın səsinə tanıyan, lakin Rəbbin əmri özünün qərəzli fikirlərinə zidd olduqda tərslik edən bir adamın bariz nümunəsidir. Bu gün eynilə bu cür davranan adamların sayı-hesabı yoxdur. Həqiqətən, Peter Rəbbin iradəsindən kənarında özünü dindar kimi aparır" (s. 137).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 10:17-23a

¹⁷Peter bu görüntünün mənası barədə fikirləri ilə çəşbaş qalanda Kornelinin göndərdiyi adamlar Şimonun evini soruşurdular. Onlar qapı ağzında dayanıb ¹⁸bərkdən soruşdular: «Peter deyə çağırılan Şimon burada qalır mı?» ¹⁹Bu zaman görüntü barədə fikirləşən Peterə Ruh belə dedi: «Bax səni üç kişi axtarır. ²⁰Dur, aşağı en və heç tərəddüd etmədən onlarla get. Çünki onları Mən göndərmişəm». ²¹Peter aşağı enib həmin adamlara dedi: «Axtardığınız adam mənəm. Niyə gəlmisiniz?» ²²Onlar dedilər: «Korneli adlı bir yüzbaşı var. O, saleh və Allahdan qorxan kişidir; buna bütün Yəhudi milləti də şahiddir. Müqəddəs bir mələk ona əmr etdi ki, səni öz evinə çağırırsın və deyəcəyin sözlərə qulaq assın». ²³Bundan sonra Peter onları içəri dəvət edib qonaq saxladı.

10:17 "Peter... çəşbaş qalanda" Bu feil, bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasındadır və burada keçmiş zamanda bir hərəkətin başlanğıcını bildirir.

Luka bu sözdən zehni qarışıqlığı göstərmək üçün dəfələrlə istifadə etmişdir (müq. et. Luka 9:7; Həv. 2:12; 5:24; 10:17). Peter görüntünün məqsədini dərhal anlamamışdı.

▣ **"görüntü"** Peterin təcrübəsini təsvir etmək üçün burada işlənmiş söz, *horama*, Həv. 10:3-də Kornelinin görüntüsü üçün işlənmiş eyni sözdür (müq. et. Həv. 10:19).

10:19 "Ruh belə dedi" Bu kontekstdə "Ruhun" (Həv. 10:19) danışması və "mələyin" (Həv. 10:3,22) danışması arasındakı əlaqə tam aydın deyildir (müq. et. Həv. 10:20, "onları Mən göndərmişəm"). Yəqin ki, mələk Müqəddəs Ruhun adından danışmışdır yaxud onların ikisi Əhdi-Ətiqdəki "təcəlli" (ilahi zühur) olaraq eyniləşdirilir (müq. et. Çıx. 3:2,4; Həv. 8:26,29).

10:20 Bu ayə çox emfatikdir.

1. dur, əmr şəkli olaraq işlədilən feli sifət
2. aşağı en, aorist məlum növ əmr şəkli
3. onlarla get, indiki zaman qayıdış növ (deponent) əmr şəkli
4. tərəddüd etmədən, əmr şəkli olaraq işlədilən feli sifət
5. onları Mən göndərmişəm, *ego* və bitmiş zaman məlum növ xəbər forması

Peterin getməkdən başqa seçimi yox idi! Bu, ilahi tədbir idi. Kornelinin görüntüsü, adamlarını göndərməsi, Peterin görüntüsü və nəhayət Peterin onların dəvətini qəbul etməsi – bunların hamısı Ruhun işi idi.

10:22 Onlar baş vermiş olayı olduğu kimi danışdıblar.

NASB "saleh biri"
NKJV "adil adam"
NRSV, NJB "doğru"
TEV "yaxşı adam"

Bu söz, yəqin ki, Əhdi-Ətiqdəki "qüsursuz" sözünün mənasında işlənmişdir. Günahsızlıq (müq. et. Yar. 6:1; Əyy. 1:1; Luka 1:6; 2:25), yaxud Məsihin salehliyinin bizə sayılması (müq. et. Rom. 4) mənasında işlənməmişdir. O adam Allahın iradəsini dərk etdiyi qədər buna görə yaşayırdı. Bax: Həv. 3:14, XÜSUSİ MÖVZU: "SALEHLİK".

NASB, NRSV,
NJB "Allahdan qorxan"
NKJV "Allahdan qorxan biri"
TEV "Allaha səcdə edən"

Bu ifadə (və ya buna bənzər) Kornelini təsvir etmək üçün tez-tez işlənir (müq. et. Həv. 10:2,22,35). Həv. 13:16,26,43,50-də etnik yəhudi və ya tam prozelit olmayan, lakin müntəzəm olaraq sinaqoqa gələn insanlar belə adlandırılmışlar. Onlara "Allahdan qorxan" deyilirdi (müq. et. Həv. 16:14; 17:4,17; 18:7).

10:23 "Bundan sonra Peter onları içəri dəvət edib qonaq saxladı" Bu, Peterin yəhudi qanunpərəstliyindən getdikcə ayrılmasına dair başqa bir nümunədir. O iki adamın yanındakı əsgərin bir romalı olduğu məlumdur, lakin Peter onu nahar və söhbət üçün evə dəvət etmişdir. Həv. 10:48-də Peterin romalıların evində bir neçə gün qalmasına diqqət yetirin.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 10:23b-29

^{23b}Ertəsi gün Peter qalxıb onlarla yola çıxdı və Yafodan olan bəzi qardaşlar da onlara qoşuldu. ²⁴Sonrakı gün Qeysəriyyəyə çatdı. Korneli öz qohumlarını və yaxın dostlarını bir yerə yığıb onları gözləyirdi. ²⁵Peter içəri girəndə Korneli ayağına düşüb ona səcdə etdi. ²⁶Peter isə onu ayağa qaldıraraq dedi: «Qalx, mən də sənin kimi insanam». ²⁷Peter Korneli ilə danışa-danışa içəri daxil olanda gördü ki, oraya xeyli adam yığılıb. ²⁸Onlara belə dedi: «Bilirsiniz ki, Yəhudilərə hər hansı bir yadelli ilə ünsiyyət yaratmaq, onlara qonaq getmək qadağandır. Amma insanları haram və murdar saymamağı Allah mənə göstərdi. ²⁹Buna görə mənə çağıranda etiraz etmədən gəldim. Deyə bilərsinizmi, mənə niyə çağırırsınız?»

10:24 "Yafodan olan bəzi qardaşlar da onlara qoşuldu" Həv. 11:12-də onların altı nəfər olduğu bildirilir. Bu əhvalatın bəzi yəhudi məsihçilər üçün problem təşkil edəcəyini bilən Peter yanına bir neçə şahid götürmüşdür (müq. et. Həv. 11:12).

▣ **"Qeysəriyyə"** Qeysəriyyə, dəniz kənarında gözəl bir şəhər idi. Roma qeysərinin şərəfinə bu cür adlandırılmış bu şəhər, Fələstini işğal etmiş Roma qoşunlarının Fələstindəki qərargahı idi. Romalılar oranı kiçik bir limana döndərmişdilər.

▣ **"öz qohumlarını və yaxın dostlarını bir yerə yığıb"** Allahın elçisini gözləyən Korneli bütün ailəsini, dostlarını, xidmətçilərini, bəlkə digər əsgərləri də dəvət etmişdir. Güman ki, onlar saatlarla gözləmişdilər. Kornelinin evi, yəqin ki, intizar ab-havası ilə dolu idi! Gələnlərin hamısı Kornelinin görüntüsünü və onun mənasını müzakirə edirdi.

İmanlılar cəmiyyətinin yəhudi qismi, başqa millətlərdən çox sayda adamın, o cümlədə Allahdan qorxanlardan olmayanların belə, Ruhla dolub vəftiz olması qarşısında sarsıntı keçirmişdir (müq. et. Həv. 10:27).

10:25,27 "Peter içəri girəndə... daxil olanda" Yunan mətninin bu yeri, bir uyğunsuzluq kimi görünür. Ancaq Həv. 10:25-də onların evin həyətinə, 10:27-də isə evin içinə girmələrindən bəhs etdiyi də istisna edilmir. Hər necə olsa, Peter qeyri-yəhudi adamın evinə girməklə yəhudi qayda-qanunlarını pozur.

10:25 "ayağına düşüb ona səcdə etdi" Bu, Septuaqintada və Müjdələrdə "səcdə/ibadət" mənasında işlənən idiomdur. Lakin bu kontekstdə "ehtiram göstərdi" tərcüməsi daha yaxşı ola bilər (müq. et. NJB). Bir mələk Peterin gəlişi üçün hər şeyi hazırlamışdı; Kornelinin bu elçiyə hörmət və ehtiram göstərməsi təbiidir (müq. et. Vəhy 19:10; 22:8-9).

10:28 "Bilirsiniz ki, Yəhudilərə hər hansı bir yadelli ilə ünsiyyət yaratmaq, onlara qonaq getmək qadağandır" Peter rabbinik təlimi və ya sinaqoq məktəbində öyrəndiyini təkrarlayır; ancaq belə qadağa Əhdi-Ətiqədə yoxdur, sadəcə rabbinik şərhlərdə vardır.

▣ **"yadelli"** Bu söz, Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində tapılan başqa unikal bir mətnidir. Luka bu fəsildə çox nadir olan bir neçə söz seçmişdir.

1. *eusebēs*, Həv. 10:2,7, mömin (müq. et. 2Pet. 2:9)
2. *prospeinos*, Həv. 10:10, ac
3. *dienthumeomai*, Həv. 10:19, fikirləşən
4. *sunomileō*, Həv. 10:27, danışdı
5. *athemiton*, Həv. 10:28, qanunsuz
6. *alophulō*, Həv. 10:28, yadelli
7. *anantirrētos*, Həv. 10:29, etiraz etmədən (müq. et. Həv. 19:36)
8. *prosōpolēmpēs*, Həv. 10:34, tərəfkeşlik (Rom. 2:11; Ef. 6:9; Yaq. 2:19-a bənzər)
9. *katadunasteuō*, Həv. 10:38, sıxışdırmaq (müq. et. Yaq. 2:6)
10. *procheirotoneō*, Həv. 10:41, əvvəlcədən seçmək

Lukanın Həvarilərin İşlərində erkən dövrdəki bu vəzləri və hadisələri başqa mənbələrdən köçürtdüyü yoxsa şahidlərdən aldığı müsahibədən qeyd etdiyi aydın deyildir.

▣ **"Amma insanları haram və murdar saymamağı Allah mənə göstərdi"** Peter hər şeyi anlayıb! Mələfdəki heyvanlar, Allahın surətində yaranmış (müq. et. Yar. 1:26-27) bütün insanları təmsil edir. Allahın Korneliyə, ailəsinə və dostlarına olan məhəbbətini görən Peter, Müjdənin ümumdünya əhatəsini dərk etmişdir! Bu hadisə, Stefanın şəhadətini və Filipin müjdəçiliyini təsdiqləmişdir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 10:30-33

³⁰Korneli cavab verdi: «Üç gün əvvəl elə bu vaxtlarda doqquzuncu saatın duasını edirdim ki, birdən parlaq libashlı bir kişi qarşımda dayandı ³¹və dedi: “Ey Korneli, sənin duaların eşidildi və nəzir-niyazların Allah tərəfindən yada salındı. ³²İndi Yafoya adamlar göndər, Peter adlanan Şimonu çağırtdır. O, dabbağ Şimonun dəniz kənarındakı evində qonaqdır”. ³³Ona görə sənin yanına adamlar göndərdim və sən də xeyirxahlıq göstərərək gəldin. İndi hamımız Allahın önündəyik və Rəbbin sənə əmr etdiyi hər sözə qulaq asmağa hazırıq».

10:30 "parlaq libashlı" Mələklər çox vaxt bu surətdə görünürlər (müq. et. Həv. 1:10; Mat. 28:3; Mark 16:5; Yəh. 20:12; Luka 24:4).

10:31 Kornelinin möminliyi bu fəsildə üçüncü dəfə təsdiqlənir (müq. et. Həv. 10:4,22). Təəccüblü olan, Kornelinin imana gəlməsi deyil, onun dostları, qulları və ailə üzvlərinin Məsihə iman gətirməsidir. Bu, Həvarilərin İşlərində "ailəcə xilas" olanların bir neçə əhvalatından biridir.

Fərdin öz iradəsi ilə Müjdəni qəbul etməsini vurğulayan qərbi müjdəçi üsullara alışmış biz qərblilər, Müjdəni bu cür kollektiv şəkildə qəbul etmə olaylarına təəccüb edirik, lakin dünyanın böyük hissəsi üçün ailə, cəmiyyət, qrup böyük əhəmiyyət daşıyır. Allah Öz surətində yaratdığı insanları xilas etmək üçün çoxlu yollarla işləyə bilər. Müjdəçiliyin bircə doğru yolu yoxdur!

10:33 Bu insanlar eşitməyə hazır idi! Allahın göndərdiyi elçi ilə qarşılaşdıqlarını anlayırdılar.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 10:34-43

³⁴Peter sözə başlayıb dedi: «İndi bildim ki, həqiqətən, Allah tərəfkeşlik etmir. ³⁵Milliyətindən asılı olmayaraq kim ki Ondən qorxub əməlisaleh olarsa, Ona məqbuldur. ³⁶O, İsrail övladlarına Öz kəlamını göndərdi və hamının Sahibi olan İsa Məsih vasitəsilə barışdırma Müjdəsini yaydı. ³⁷Bilirsiniz ki, Yəhyanın vətiz üçün çağırışından sonra Qalileyadan başlayaraq bütün Yəhudədə nələr baş verdi. ³⁸Allah Nazaretli İsanı Müqəddəs Ruhla və qüdrətlə məsh etdi. İsa xeyirxahlıq edərək hər yanı gəzib iblisin təzyiqinə məruz qalanların hamısını sağaltdı. Çünki Allah Ona yar idi. ³⁹Yəhudilərin ölkəsində və Yerusəlimdə İsanın nələr etdiyinin şahidi olduq. Onu çarmıxa çəkib öldürdülər. ⁴⁰⁻⁴¹Amma Allah Onu üçüncü gün dirilti və bütün xalqa deyil, əvvəlcədən seçdiyi Öz şahidlərinə – ölümlər arasından dirilməsindən sonra Onunla birlikdə yeyib-içən bizlərə aydın göstərdi. ⁴²Bizə isə əmr verdi ki, “Allahın təyin etdiyi ölümlərlə dirilərin Hakimi Budur” deyərək bunu xalqa şəhadət etməklə vəz edək. ⁴³Onun barəsində bütün peyğəmbərlər şəhadət edir ki, Ona iman edən hər kəsin günahı Onun adı ilə bağışlanır».

10:34 "Allah tərəfkeşlik etmir" Bu, Peterin Korneliyə vəzinin başlanğıcıdır. Bu, erkən imanlılar cəmiyyətinin qeyri-yəhudilərə vəz etməsinin yaxşı bir nümunəsidir. Əhdi-Ətiqdə bu hüquqi terminlə Allahın xasiyyəti təsvir olunur (müq. et. Qan. 10:17; 2Saln. 19:7) və xalqın da bu xasiyyətdə olması tələb olunur (müq. et. Qan. 1:17; 16:19). Əhdi-Cədidə də Allahın xasiyyəti belə təsvir olunur (müq. et. Rom. 2:11; Qal. 2:6; Ef. 6:9; Kol. 3:24-25; 1Pet. 1:17). Əhdi-Ətiqdəki ifadənin hərfi tərcüməsi "üzünü qaldırmaq" idi. İbrani məhkəmələrdə müttəhim başını aşağı salmış vəziyyətdə qalmalı idi ki, hakim onu tanımasın və qərəzli qərar çıxarmasın.

Allahın favoritləri yoxdur (millətlər, xalqlar, insanlar arasında)! Bəs onda əvvəlcədən təyin olunma necə olur? İsrailin xüsusi olması necə olur? Müasir teoloji sistemlərdən özünüzü gözləyin!

10:35 "Milliyətindən asılı olmayaraq kim ki Ondən qorxub əməlisaleh olarsa, Ona məqbuldur" Burada ruhani xilasdan deyil, nəzir, dua və möminlikdən söhbət gedir. Həv. 3:2-dəki Xüsusi mövzuya bax. Bu fraza Müjdəni qəbul etmək əmri ilə balanslaşdırılmalıdır (müq. et. Yəh. 1:12; 3:16; Rom. 10:9-13).

Ən mühüm həqiqət odur ki, Allah qeyri-yəhudiləri "prozelit" (yəhudiliyə dönmüş) olmalarını tələb etmədən qəbul edir. Bu, Həvarilərin İşləri 15-ci fəsildəki Yerusəlimdəki məşvərət üçün teoloji zəmin hazırlayır.

10:36-39 "İyeronimin Müqəddəs Kitab şərhı"ndə (*The Jerome Biblical Commentary*; Cild II, s. 188) bu adlar haqqında bir neçə yaxşı qeyd vardır.

1. bunlar Peterin Müjdə xülasəsini (*Keriqma*) təşkil edir
2. bunlar sintaksis baxımından zəifdir, bu da Lukanın istifadə etdiyi mənbələri dəqiq qeyd etdiyini, onları uydurmədiyini və hətta düzəltmədiyini göstərir

10:36 "O, İsrail övladlarına Öz kəlamını göndərdi" Əhdi-Ətiq deyil, İsanın və həvarilərin vəzləri nəzərdə tutulur.

▣ **"İsa Məsih vasitəsilə barışdırma Müjdəsini yaydı"** Burada Yeş. 52:7-ə istinad edilə bilər. Burada "barışdırma" (başqa yerlərdə həmçinin "sülh" və "əmin-amanlıq") olaraq tərcümə olunmuş söz Əhdi-Cədidə üç mənada işlənir:

1. Allah və insanlar arasındakı sülh (müq. et. Kol. 1:20)
2. imanlı fərdin içindəki sülh (müq. et. Yəh. 14:27; 16:33, Fil. 4)
3. Məsihi qəbul edən qruplar arasındakı sülh (müq. et. Ef. 2:14-3:6; Kol. 3:16)

Bəşəri əngəllərin hamısı Məsihdə aradan götürülür (müq. et. Qal. 3:28; Kol. 3:11)

▣ **"hamının Sahibi olan"** Bu, redaktorun/müəllifin qeydidir. İsa Məsihin Müjdəsinin bu ümumdünya xarakteri ortodoksal bir yəhudinin dilində hələ də çox radikal səslənirdi (müq. et. Həv. 2:36; Mat. 28:18; Rom. 10:12; Ef. 1:20-22; Kol. 2:10; 1Pet. 3:22). O, bütün xalqların və hər şeyin Sahibidir (kainatın Rəbbidir)!

10:37,39 "Bilirsiniz ki... nələr etdiyinin şahidi olduq" Peter Əllinci Gün bayramındakı vəzinə bənzər bir formadan istifadə edir (müq. et. Həv. 2:22,33). Onlar İsa haqqında eşitmişdilər və Yerusəlimdə İsanın başına gələn əhvalatı bildirdilər.

Bu insanların bütün bu məlumatları haradan eşitdiyini soruşmaq olar. Yoxsa Peter mübaligə edi? Onlar Yerusəlimdəki hadisələrdə iştirak etmişdilərmi? Kornelinin evindəki qullardan bəzisi yəhudi idimi? Mətn çox qısa və biz sadəcə olaraq dəqiq bilmirik.

Bəziləri bu vəzə əsasən iddia etmişlər ki,

1. Həvarilərin İşlərindəki vəzlərin hamısını Luka özü yazmışdır (lakin Lukanın koyne üslubu gözəldir, Həv. 10:36-38-in üslubu isə heç o qədər də yaxşı deyildir).
2. Luka istifadə etdiyi mənbələrə sadıq idi və onları düzəltmədən, yöndəmsiz qrammatikası ilə verirdi.
3. Bu fraza Həvarilərin İşlərinin sonrakı oxucuları üçün aydın olmalı idi (müq. et. "İyeronimin şərhı" [*The Jerome Commentary*], Cild II, s. 189).

10:37 " Yəhyanın vəftiz üçün çağırışından sonra" İsanın vəftiz olmasının səbəbi həmişə imanlıların ağıllarını məşğul etmişdir, çünki Yəhyanın vəftizi tövbə edənlər üçün idi. İsa günahsız olduğuna görə tövbə etməyə və ya bağışlanmağa ehtiyacı yox idi (müq. et. 2Kor. 5:21; İbr. 4:15; 7:26; 1Pet. 2:22; 1Yəh. 3:5). Belə fərziyyələr vardır:

1. imanlılara nümunə vermək üçün
2. imanlıların ehtiyacına şərik olaraq
3. xidmətə təyin edilməsi və hazırlanması olaraq
4. Onun xilas işinin bir rəmzi olaraq
5. Vəftizçi Yəhyanın xidmətini və təlimini təsdiq etmək üçün
6. Özünün ölümü, dəfni və dirilməsi haqqında bir peyğəmbərlik olaraq (müq. et. Rom. 6:4; Kol. 2:12).

Yəhyanın vəftizi İsanın Ruhla dolu ictimai xidmətinin başlanğıcı sayılır. Bu mühüm hadisə Sinoptik Müjdələrin üçündə də nəql olunmuşdur. Mark öz Müjdəsinə bu hadisə ilə başlayır (Peterin şəhadəti əsasında). Erkən imanlılar cəmiyyəti bunu İsanı xidməti ilə bağlı olaraq Ruhun yeni dövrünün başlanğıcı kimi qəbul edirdi.

10:38 "Allah Nazaretli İsanı Müqəddəs Ruhla və qüdrətlə məsh etdi" Peterin İsa haqqında nə dediyinə diqqət yetirək.

1. Allah Onu məsh edib ("Məsih", ibrancə "məsh" sözündən törəmişdir)

2. Müqəddəs Ruhla (yeni çağ, Ruhun dövrüdür)
3. qüdrətlə (təsirli xidmət)
 - a. xeyirxahlıq edərək
 - b. iblisin (şərin və Şeytanın qüdrəti) təzyiqinə məruz qalanların hamısını sağaltdı
4. Allah Ona yar idi (O, YAHVE-nin adından danışır və hərəkət edirdi, müq. et. Yəh. 3:2; 9:33; 10:38; 14:10-11)

Yəqin ki, bu, İsanın vəftizi ilə bağlıdır (müq. et. F.F. Bryus, "Suallara Cavab" [F. F. Bruce, *Answers to Questions*], ss. 171-172).

Robert B. Qirdelstounun "Əhdi-Ətiq sinonimləri" (Robert B. Girdlestone, *Synonyms of the Old Testament*) kitabında maraqlı bir şey qeyd olunur:

"*XPIEIN* feili Əhdi-Cədidə beş dəfə işlədilmişdir. Bunların dördündə həmin feil Atanın Məsihi məsh etməsini bildirir: Yeş. 61:1-dən sitat gətirilən Luka 4:18; Zəb. 45:7-dən stat gətirilən İbr. 1:9; 2-ci Məzmurdan gətirilən konkret sitatla bağlı olaraq işlədilən Həv. 4:27; və Allahın İsanı Ruhla məsh etdiyini bildirən Həv. 10:38" (s. 183).

Bax: Həv. 2:14, Xüsusi mövzu: "*Keriqma*".

▣ "**iblisin təzyiqinə məruz qalanların hamısını sağaltdı**" Həv. 5:3 və 5:16-dakı Xüsusi mövzulara bax.

10:39 "Onu çarmıxa çəkib öldürdülər" Yəhudi rəhbərlərdən, izdihandan və Roma hakimiyyətindən söhbət gedir. Həv. 2:23-dəki qeydə bax. Hərfi tərcümədə "ağacdan asılmaq" olan bu ifadəyə Həv. 5:30-da da rast gəlinir; bu ifadə Qan. 21:23-ü əks etdirir (o ayədə həmin ifadə payaya keçirmək mənasına gəlir, çünki qədimdən insanı aşağılamaq üçün payaya keçirərək edam edərtilər, lakin İsanın dövründəki rabblər bu ifadəni romalıların çarmıxı olaraq şərh edirdi); beləliklə, İsa Əhdi-Ətiq qanununun lənətini Öz üzərinə götürmüşdür (müq. et. Yeş. 53); bunu bizim üçün etmişdir (müq. et. Qal. 3:13).

10:40 "Allah isə... Onu dirilti" Teologiya baxımından maraqlıdır ki, Yeş. 53:4-6,10-da İsanın əzab çəkib ölməsinin YAHVE-nin iradəsi olduğu deyilir (müq. et. Yar. 3:15). YAHVE çoxlarından istifadə etmişdir

1. Şeytandan
2. pis yəhudi başçılarından
3. Romalı başçalardan
4. qəzəbli yəhudi izdihamından

Allahın iradəsində şərin də öz yeri vardır! Allah Öz surətində yaratdığı insanlar üçün əbədi məqsədini yerinə yetirmək üçün şərdən də istifadə edir. İnanılmaz! Allahın tam ixtiyarı teologiyası nə qədər heyranedicidir! O ölümə yol verir, sonra İsayə və hamıya dirilmə həyatını verir!

Əhdi-Cədidə əsasən, Müqəddəs Üçlüyün hər üç Şəxsi İsanın dirilməsində fəal iştirak edib:

1. Ruh (Rom. 8:11)
2. İsa (Yəh. 2:19-22; 10:17-18)
3. Ata (Həv. 2:24,32; 3:15,25; 4:10; 5:30; 10:40; 13:30,33,34,37; 27:31; Rom. 6:4,9)

İsanın dirilməsi, həyatının, ölümünün və Allah haqqında öyrətdiyi təlimin həqiqət olduğunu təsdiq etmişdir. Bu, *Keriqma*-nın (yəni Həvarilərin İşlərindəki vəzlərin, bax: Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzu) ən mühüm cəhəti idi.

▣ "**üçüncü gün**" 1Kor. 15:4-ə görə bəziləri bunun Zəb. 16:10 və ya Huşə 6:2-dən sitat olduğunu düşünürlər, lakin Mat. 12:40-a görə bunun Yunus 1:17-dən sitat olması ehtimalı daha yüksəkdir.

10:40-41 "bütün xalqa deyil, əvvəlcədən seçdiyi Öz şahidlərinə... aydın göstərdi" İsa bir neçə seçilmiş qrupa görünmüşdür (müq. et. Yəh. 14:19, 24; 15:27; 16:16, 22; 1Kor. 15:5-9).

10:41 "ölülər arasından dirilməsindən sonra Onunla birlikdə yeyib-içən bizlərə" İsanın dirilmiş bədəninin fiziki qidaya ehtiyacı olmasa da, O Öz xüsusi şahidlərinə həqiqətən dirilmiş olduğunu göstərmək və onlarla ünsiyyətdə olmaq üçün yeyib-içirdi (müq. et. Luka 24:35, 41-43; Yəh. 21:9-13).

10:42 "Bizə isə əmr verdi ki... vəz edək" Mübtədə rolunda İsa çıxış edir (müq. et. Mat. 28:18-20; Luka 24:47-48; Yəh. 15:27). Şəhadət Yerusəlimdən başlayıb bütün dünyaya yayılacaq idi (müq. et. 1:8).

▣ **"Ölülərlə dirilərin Hakimi"** Ata Məsihi vasitəsilə hər kəsi mühakimə edəcək (müq. et. Dan. 7:13-14; Yəh. 5:22,27; Həv. 17:31; 2Kor. 5:10; 2Tim. 4:1; 1Pet. 4:5), Məsihin vasitəsilə hər şeyi yaratdığı kimi (müq. et. Yəh. 1:3; Kol. 1:16; İbr. 1:2). İsa mühakimə deyil, xilas etməyə gəlmişdir (müq. et. Yəh. 3:17-19).

"Ölülərlə dirilər" ifadəsi Məsihin ikinci gəlişindəki esxatoloji məhkəməyə aiddir. Bəzi imanlılar sağ olacaqlar (müq. et. 1Sal. 4:13-18).

XÜSUSİ MÖVZU: "YEŞAYADA HAKİM, MƏHKƏMƏ VƏ ƏDALƏT (טֹבֵן)" (SPECIAL TOPIC: JUDGE, JUDGMENT, and JUSTICE (טֹבֵן) IN ISAIAH)

Bu, Əhdi-Ətiqdə geniş istifadə olunan sözdür (BDB 1047, KB 1622). "Əhdi-Ətiq teologiya və ekzegezasinın yeni beynəlxalq lüğəti" (NIDOTTE), Cild 4, s. 214-də bunun işlənməsi və mənası haqqında məlumat verilir.

1. Tövrət (Musanın 5 kitabı), 13%, bəşəri hakimlər
2. Tarixi kitablar, 34%, bəşəri rəhbərlər
3. Hikmət ədəbiyyatı, 22%, Allahın fəaliyyəti
4. Peyğəmbərlər, 31%, Allahın fəaliyyəti

Yeşayadan aşağıdakı cədvələ baxın:

Hakim olaraq YAHVE	Hakim olaraq Məsih	İsrailin ideal hakimləri	İsrailin həqiqi hakimləri
2:4	9:7	1:17	1:23
3:14	11:3, 4	26:8	3:2
4:4	16:5	56:1	5:7
5:16	32:1	58:2, 8	10:2
28:6, 17, 26	40:14		59:4, 9, 11, 14, 15
30:18	42:1, 3, 4		
33:5, 22	51:4, 5		
61:8	53:8		
66:16			

İsrail bütün millətlər üçün YAHVE-nin xasiyyətini əks etdirməli idi. Buna müvəffəq olmadığına görə, YAHVE Özünü dünyaya tanıtmmaq üçün "ideal" bir israilini dünyaya gətirmişdir (Məsihi, Nazareti İsanı, müq. et. Yeş. 52:11-53:12)!

10:43 "Onun barəsində bütün peyğəmbərlər şəhadət edir" İsa, Əhdi-Ətiqin hansı mətnlərinin və necə Ona işarə etdiyini Xamma yolunda qarşılaşdığı iki şagirdə göstərmişdir (bu əhvalat yalnız Luka 24:13-35-də qeyd olunmuşdur). Bu iki şagird o mətnləri yuxarı otaqdakı şagirdlərə göstərib izah etmişlər və beləcə o məlumat yəhudilərə şəhadət etmək üçün standart qəbul olunmuşdur (müq. et. Həv. 3:18). İsa şagirdlərin zəhinlərini açmışdır (müq. et. Luka 24:45).

▣ **"Onun adı ilə"** (müq. et. Yoel 2:32 və Luka 24:47)

▣ **"Ona iman edən hər kəsin günahı... bağışlanır"** Müjdənin məzmunu belədir:

1. hər kəs
2. Onun adı ilə
3. Ona iman edən
4. günahı bağışlanır (müq. et. Luka 24:46-47)

Müjdənin mərkəzində insanın əməlləri deyil, İsa durur (Yer. 31:31-34-də bəhs olunan yeni əhd; müq. et. Yez. 36:22-38). Hər kəsin xilas olması üçün lazım olan hər şey tamamlanmışdır! Allah günaha batmış bəşəriyyətlə əhd vasitəsilə işləməyi seçmişdir. Əhddə başladıcı və aparıcı rolu Allah oynayır, lakin O həmçinin insanın tövbə, iman, itaət və səbatla cavab verməsini tələb edir. İnsanlar Allahın Məsihdə bəxş etdiyi ənami qəbul etməlidir (müq. et. Yəh. 1:12; 3:16; Rom. 10:9-13). Bu avtomatik baş vermir.

Frenk Steqin "Əhdi-Cədid teologiyası" (Frank Stag, *New Testament Theology*) kitabında bağışlanma və onun tövbə ilə əlaqəsi haqqında maraqlı bir qeyd vardır.

"Bağışlanan insan günah barəsində həssas olur və ondan üz döndərir. Günahın bağışlanmasına və təmizlənməsinə dair əminlik etiraf edənlərə verilir (1Yəh. 1:9), lakin etiraf etməyənlərə heç nə vəd edilmir. Kornelinin evindəki vəzində Peter bağışlanmağı imana başlayıb dedi ki, Onun (İsanın) barəsində bütün peyğəmbərlər şəhadət edir ki, "Ona iman edən hər kəsin günahı Onun adı ilə bağışlanır" (Həv. 10:43). Bu inamla, tövbə və etiraf edərək, insan öz günahını həm "boyununa alır", həm də ondan "yaxasını qurtarır". Bu demək deyil ki, bağışlanma tövbə ilə *qazanılır*; insanın tövbəsi belə bağışlanmağa layiq olmasına səbəb ola bilməz. Bir nəfər demişkən, günahkar rədd edildiyini qəbul etməli, sonra isə – qəbul edilməz adam olduğunu bilsə də – qəbul edildiyini qəbul etməlidir. Günahkar Allahdan "bəli" eşitmək üçün əvvəlcə "xeyr" deyən səsini eşitmək istəmədikcə bağışlanmağa qabil deyildir" (s. 94).

"Ona iman edən" üçün bax: Həv. 3:16-dakı Xüsusi mövzu.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 10:44-48

⁴⁴Peter bu sözləri deyirdi ki, Müqəddəs Ruh söhbətə qulaq asan hər kəsin üzərinə endi. ⁴⁵Peterlə birlikdə gəlmiş sünnətli imanlılar Müqəddəs Ruhun bəxşisi olaraq başqa millətlərin də üstünə töküldüyünə mat qaldı; ⁴⁶onların başqa dillərdə danışıb Allahı mədh etdiyini eşitdilər. Onda Peter belə dedi: ⁴⁷«Bu adamlar bizim kimi Müqəddəs Ruh alıb. Bunların su ilə vəftiz olmalarına kim mane ola bilər?» ⁴⁸Beləliklə, onların İsa Məsihin adı ilə vəftiz olmalarını buyurdu. Sonra onlar Peterdən xahiş etdilər ki, bir neçə gün onların yanında qalsın.

10:44 Qeyd edək ki, Peter hələ vəzini bitirməmiş Ruh oradakıların üzərinə enmişdir (müq. et. Həv. 8:16-17; 10:44; 11:15).

▣ **"söhbətə qulaq asan hər kəsin üzərinə"** Teoloji münaqişənin səbəbkarı Korneli deyil idi. Yerli sinaqoq onsuz da Kornelini tam qəbul etmişdi. Məsələ onun yanındakılarda idi! Onların yəhudiliklə heç əlaqələri yox idi, amma Allah onları tamamilə qəbul etmişdir. Onların qəbul edilməsi Əllinci Gün bayramındakı kimi ruhani hüsurun və qüdrətin təzahürləri ilə təsdiqlənmişdir.

Həmçinin hadisələrin ardıcılığının dəyişdiyinə diqqət yetirin. Ruh su ilə vəftiz zamanı (müq. et. Həv. 2:38) və ya ondan sonra (müq. et. Həv. 8:17) enmir, su vəftizindən öncə enir. Luka "baş verməli olan" hadisələri deyil, baş verən hadisələri təsvir edir. Həvarilərin İşlərində qeyd olunmuş bu hadisələrdən birini "standart" olaraq qəbul etməkdən özünü gözəyiniz!

10:45 Əllinci Gün bayramında baş vermiş Ruhun eyni fəvqəltəbii təzahürləri (müq. et. Həv. 10:46) romalıların arasında bir daha baş vermişdir! Bu xüsusi əlamət təkcə Korneli və dostları üçün deyil, lakin başlıca olaraq sünnətli imanlılar üçün verilmişdir (müq. et. Həv. 10:47). Allahın başqa millətləri (qeyri-yəhudiləri), hətta romalıları belə qəbul etdiyi çox güclü və qəti şəkildə sübut edilmişdir (müq. et. Həv. 11:17)!

Luka Həvarilərin İşləri 15-ci fəsildəki Yerusəlimdəki məşvərət üçün ədəbi zəmin hazırlayır. Peter və Paul, ellinist yəhudi imanlılarla birlikdə, Allahın Məsih vasitəsilə başqa millətləri qəbul etdiyinə əmin olmuşdu.

▣ **"Müqəddəs Ruhun bəxşisi olaraq"** Hərfi tərcümədə "Müqəddəs Ruhun ənami". Ruhun xidməti Yəh. 16:8-14-də açıq şəkildə təsvir olunmuşdur. Günahın ifşa edilməsi, bir anlamda, Ruhun ənami. Xilasın özü də Ruhun ənami. İnsanın içindəki hüsur da Ruhun ənami. Bu, Ruhun yeni dövrüdür (müq. et. Həv. 2:38; 8:20; 11:17). Ruhun hüsuru və qüdrəti olmadan əbədi və təsirli bir şey baş vermir.

▣ **"töküldüyünə"** Bu, bitmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır. Tökmə, Əhdi-Ətiq qurbanvermə nizamının bir hissəsi idi. Yoel 2:28-də Ruhun töküləcəyi bildirilmişdi; Peter Əllinci Gün bayramındakı vəzində o ayəni sitat götürmüşdür (müq. et. Həv. 2:17,33). Allah imanlılara Ruhunu tam və əbədilik olaraq vermişdir.

10:47 Bu, "xeyr" cavabını tələb edən ritorik sualdır. Bu sual, Yafodan Peterlə birlikdə gəlmiş yəhudilərin həmrəyliyinə nail olmaq üçün verilmişdir. Bax: Həv. 2:38, XÜSUSİ MÖVZU: "VƏFTİZ".

10:48 "onların İsa Məsihin adı ilə vəftiz olmalarını buyurdu" Yeni imana gələnlərin dərhal vəftiz edildiyinə diqqət yetirin. Eləcə də vəftizin, Həv. 2:38-də və 19:5-də olduğu kimi, İsanın adı ilə edildiyinə diqqət yetirin. Həvarilərin İşlərində vəftiz "İsanın adı ilə", Mat. 28:19-da isə Üçlükdə vahid olan Allahın adı ilə yerinə yetirilirdi. Əsas mühüm olan, vəftizdə deyilən sözlər deyildir, vəftiz olan adamın ürəyidir!

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə Kornelinin xilas bu qədər mühümdür?
2. Kornelinin xilas olması əhvalatı Paulun əhvalatına necə bənzəyir?
3. Heyvanlarla dolu mələfə və Peterin sözləri Korneli ilə əlaqədar olaraq nə mənə daşıyır?
4. Niyə Kornelinin dostlarının imana gəlməsi bu qədər böyük problem idi?
5. Peterin vəzinin sxematik təsvirini verin və Həvarilərin İşlərindəki başqa imana gəlmə əhvalatları ilə müqayisə edin. Bunların hamısı fərqlidir, amma eynidir.

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 11

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Peterin Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinə verdiyi hesabat 11:1-18	Peter Allahın lütfünü müdafiə edir 11:1-18	Peterin müdafiəsi 11:1-18	Peterin Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinə verdiyi hesabat 11:1-4 11:5-17	Yerusəlim: Peter öz davranışına bəraət qazandırır 11:1-10 11:11-14 11:15-17 11:18
Antakyadakı imanlılar cəmiyyəti 11:19-26	Barnaba və Şaul Antakyada 11:19-26	Antakyadakı yunanlara missiya 11:19-26	Antakyadakı imanlılar cəmiyyəti 11:19-26	Antakyadakı kilsənin yaradılması 11:19-21 11:22-24 11:25-26
11:27-30	Yəhudeyaya yardım 11:27-30	Yerusəlimə qıtlıqla bağlı göndərilən yardım 11:27-30	11:27-30	Barnaba və Şaul nümayəndə olaraq Yerusəlimə göndərilirlər 11:27-30

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: 11:1-18

¹Həvarilərlə bütün Yəhudeyadakı imanlı bacı-qardaşlar eşitdilər ki, başqa millətlər də Allahın kəlamını qəbul ediblər. ²Peter Yerusəlimə gələndə sünnət tərəfdarları onu tənqid edərək ³dedilər: «Sən sünnətsizlərin evinə gedib onlarla birgə yemək yeməsin». ⁴Peter sözə başlayıb onlara hər şeyi bir-bir izah etdi: ⁵«Mən Yafo şəhərində dua edirdim. Birdən fikrimi görüntü apardı. Gördüm ki, böyük mələfəyə bənzər bir şey dörd küncündən asılaraq göydən enib mənim yanıma çatır. ⁶Bu şeyə gözlərimi dikib diqqətlə baxdım. Gördüm ki, onun üstündə yer üzərində yaşayan dördəyaqlılar, çöl heyvanları, sürünənlər və göydə uçan quşlar var. ⁷Sonra eşitdim ki, bir səda mənə deyir: “Qalx, Peter, kəs və ye!” ⁸Mən dedim: “Əsla, ya Rəbb! Heç vaxt mənim ağızıma nə haram, nə də murdar bir şey dəyməyib”. ⁹Yenə göydən səda gəldi: “Allahın halal dediyi şeylərə sən haram demə”. ¹⁰Bu, üç dəfə təkrarlandıktan sonra hər şey yenə göyə

çəkildi. ¹¹Elə bu zaman Qeysəriyyədən mənim yanıma göndərilən üç kişi qaldığımız evin qapısında dayandı. ¹²Ruh mənə dedi ki, tərəddüd etmədən onlarla gedim. İmanlı qardaşlarımız olan bu altı nəfər də mənə qoşulub həmin kişinin evinə girdik. ¹³Bu adam bizə nəql etdi ki, öz evində dayanan mələk görüb. Mələk ona demişdi: “Yafoya adamlar göndər, Peter adlanan Şimonu çağırtdır. ¹⁴Onun sənə deyəcəyi sözlərlə həm sən, həm də bütün külfətin xilas olacaq”. ¹⁵Mən sözə başlayanda Müqəddəs Ruh başlanğıcda bizim üstümüzdə endiyi kimi onların da üstünə endi. ¹⁶Onda Rəbbin dediyi bu sözlər yadıma düşdü: “Yəhya su ilə vəftiz etdi, amma siz Müqəddəs Ruhla vəftiz olacaqsınız”. ¹⁷Beləliklə, Rəbb İsa Məsihə iman edən bizlərə verdiyi eyni bəxşişi Allah onlara da veribsə, mən kiməm ki, Allaha qarşı çıxam?» ¹⁸Bu sözləri eşidib hamı sakitləşdi və Allahı izzətləndirib dedi: «Deməli, Allah başqa millətlərə də imkan yaratdı ki, tövbə edib həyat tapsın».

11:1 Bu ayədən görüldüyü kimi, hadisələrin bu gedişatı Yerusəlimdəki cəmiyyətin rəhbərliyini təəccübləndirmiş və hətta sarsıtmışdır. Buna görə tam dəstəklərini verə bilməmişlər! Məsihin böyük tapşırığının qeyri-yəhudilərin də Padşahlığa qəbul ediləcəkləri mənasına gəldiyini anlaya bilməmişdilər (müq. et. Mat. 28:18-20; Luka 24:47; Həv. 1:8). Eyni fraza Həv. 8:14-də samariyalıların Müjdəni qəbul etməsi ilə əlaqədar olaraq işlənmişdir.

▣ **"bacı-qardaşlar"** Erkən dövrdə imanlılara dair işlənən bu söz bizim ruhən bir ailə olduğumuzu vurğulayır (müq. et. Həv. 1:15; 6:3; 9:30; 10:23; 11:1,12, 29; 12:17; 14:2; 15:1,3,22,23,32-33,40; 16:2,40; 17:6,10,14; 18:18,27; 21:7, 17; 22:5; 28:14-15). Məsihçi olmaq, bir ailənin hissəsi olmaq deməkdir (müq. et. 1Kor. 12:13; Qal. 3:28; Kol. 3:11).

▣ **"bütün Yəhudeyadakı"** Bu, o zamankı imanlılar cəmiyyətinin coğrafi hüdudlarını göstərir. Aradan çox il keçmiş olsa da, cəmiyyət öz mədəniyyətindən kənara çıxa bilməmişdi. İsanın Həv. 1:8-də verdiyi əmrə əməl edilməmişdi! Bu mətn, demək olar ki, Yar. 10-11-ci fəsillərlə paraleldir.

▣ **"başqa millətlər də Allahın kəlamını qəbul ediblər"** Bu, aorist qayıdış növü (deponent) xəbər formasıdır; Müjdəni şəxsən qəbul etməyin vacibliyini göstərir (müq. et. Yəh. 1:12; 3:16; Rom. 10:9-13 Ef. 2:8-9). "Allahın kəlamını qəbul etmək" ifadəsi "Müjdə" ilə paraleldir. Əhdi-Ətiqin ümumdünya vədləri/peyğəmbərlikləri yerinə yetirilməkdə idi. Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzuya bax.

11:2 "Peter Yerusəlimə gələndə" Görünür ki, Həv. 15-də davam edən başqa millətlərə müjdəçi missiyası ilə bağlı problem, erkən imanlılar cəmiyyətinin Yerusəlimdəki rəhbərliyinin təkrar-təkrar üzləşdiyi bir problem idi. Məsihi qəbul etmiş adamların çoxu hələ də xeyli millətçi idi (müq. et. Həv. 15:5; 21:18-26).

NASB	"sünnətli olanlar"
NKJV	"sünnətə mənsub olanlar"
NRSV, NJB	"sünnətli imanlılar"
TEV	"başqa millətləri sünnət etmənin tərəfdarı olanlar"
Williams	"sünnətin tərəfdarları"

Bu ifadə bir neçə mənada işlənmişdir:

1. Həv. 10:45-də Peterin altı yəhudi yoldaşı
2. burada Yerusəlim cəmiyyətində olan bir qrup imanlıya işarə edir (müq. et. Həv. 11:18 və ya 15:5)
3. Qalatiyalılara Məktubda Yerusəlim cəmiyyətindən gələn imanlılara (müq. et. Həv. 2:12) və həmçinin imansız yəhudilərə (müq. et. Həv. 1:7; 2:4; 5:10,12) işarə edir.

Bu imanlıların səmimiyyətindən və ya tutduqları mövqenin məntiqindən şübhə yoxdur. Lakin Müjdənin radikal xarakteri Musanın Qanununa heç bağlı olmayan bütün insanların üzünə qapını açmışdır (Rom. 3:21-31). Bu gün bir çox imanlılar bu xəbəri (əməllər deyil, lütf xilas gətirir) eşitməli və qəbul etməlidirlər!

NASB	"qarşı etiraz etdilər"
NKJV	"qarşı çıxdılar"

NRSV, TEV "tənqid etdilər"
NJB "etiraz etdilər"

Bu, bitməmiş zaman qayıdış növ xəbər formasıdır. Bu qrammatik form keçmiş zamanda təkrarlanan hərəkəti və ya hərəkətin başlanğıcını bildirir. Qeyd edək ki, ənənələrə bağlı olan bu imanlılar Müjdəyə deyil, Peterə qarşı etiraz ediblər. Bu məsələnin Müjdəyə aid olduğunu dərk etməyiblər.

11:3 "Sən sünnətsizlərin evinə gedib onlarla birgə yemək yemisen" Görünür ki, Peter, etirazlara qulaq asmayan bir rəhbər deyil idi. Qrammatik baxımdan bu ayə ya təsdiqləyici cümlə, ya da sual (NRSV) ola bilər.

Birlikdə çörək yemək, yəhudilər üçün son dərəcə önəmli bir məsələ idi. Güman ki, Lev. 11-ci fəslin arxasında məhz bu məsələ durur. Yəhudilər kənanlılarla birgə heç bir sosial fəaliyyətdə iştirak etməməli idi. Qədim Yaxın Şərqdə çörək yemək bir növ yoldaşlıq, ünsiyyət, "əhd kəsmə" idi.

İsa da Mat. 9:11; 11:19; Luka 5:30; 15:2-də bu cəhətdən ənənəni pozmaqda ittiham edilmişdir.

Peter öz xidmətində bu məsələ ilə bağlı çətinliklərlə üzləşmişdir (müq. et. Qal. 2:12). Bu, ilk imanlılar üçün son dərəcə həssas məsələ idi. Öz ənənələrimizi, mədəniyyətimizi və şəxsi istəklərimizi təkrar nəzərdən keçirmək çətin olur, lakin Müjdə bunu etməyimizi tələb edir (müq. et. 1Kor. 12:13; Qal. 3:23-29; Kol. 3:11). Əhdi-Ətiqin "yəhudilər – başqa millətlər" modeli, "imanlı – imansız" modeli ilə əvəz edilmişdir!

11:4-18 Peter Şimonun və Kornelinin evindəki təcrübəsini (Həv. 10) Yerusəlimdəki yəhudi başçılarına danışır. Bu təkrar (müq. et. Həv. 15, Yerusəlimdəki məşvərət) vasitəsilə Luka bu məsələnin (dünyada Müjdəni yaymaq) imanlılar cəmiyyətinin həyatı üçün nə qədər önəmli olduğunu göstərir. Bu, teoloji dönüş nöqtəsi idi!

11:4
NASB "nizamlı ardıcılıqla"
NKJV "başdan nizamla"
NRSV "addım-addım"
TEV "tam hesabı"
NJB "bir-bir təfsilatları"

Kathexēs sözündən Əhdi-Cədidə yalnız Luka istifadə edir (müq. et. Luka 1:3; 8:1; Həv. 3:24; 11:4; 18:23). Bir şeyi məntiqi, xronoloji və ya ardıcıl surətdə danışmaq mənə çalarını ifadə edən bu söz Lukanın tədqiqat metoduna (müq. et. Luka 1:1-4), xasiyyətinə və peşəkar təliminə (həkim) uyğun gəlir.

11:6 "gözlərimi dikib diqqətlə baxdım" Həv. 1:10-dakı qeydə bax.

11:12
NASB "şübhəyə düşmədən"
NKJV "heç nədən şübhə etmədən"
NRSV "ayırd etmədən"
TEV "tərəddüdsüz"
NJB "tərəddüd etmədən"

Bu feli sifətin zamanı ilə bağlı bir neçə fərqli yunanca əlyazma variantı vardır (Həv. 10:20-dən indiki zaman qayıdış növ və ya P⁷⁴, 8², B əlyazmalarında aorist qayıdış növ). P⁴⁵ və D yunanca əlyazmalarında, bəzi qədim latın versiyalarda və bir süryani versiyada bu ifadə həтта buraxılmışdır. Əlyazmaları köçürən şəxslər, göründüyü kimi, paralel yerləri uzlaşdırmağa çalışmışlar. Əhdi-Cədidə mətn variantlarının çoxunda olduğu kimi, bunlar da mətnin mənasına təsir etmir. UBS⁴ bu mətdə aorist qayıdış növ feli sifətini verir, lakin mətni "C" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (qərar vermək çətinidir).

11:14 "xilas olacaq" Korneli öz möminliyi və səxavəti sayəsində məsihçi olmamışdı! Özü, ailəsi və dostları Məsihə imanla xilas olmuşlar!

11:15 Bu ayə Həvarilərin İşlərində təkrar olunan Əllinci Gün bayramı təcrübəsinin məqsədini dərk etmək üçün etiqadi cəhətdən həyati önəm daşıyır. Allah milli, coğrafi və mədəni qrupları qəbul etdiyini göstərmək üçün Yerusəlimdə cəmiyyətin başlanmasını göstərən təcrübədən istifadə etmişdir (müq. et. Həv. 11:17). Bu təcrübə təkcə Korneli üçün deyil, həmçinin

1. Peter
2. yanındakı yəhudi imanlılar
3. Yerusəlimdəki cəmiyyət üçün idi.

11:16 "Rəbbin dediyi bu sözlər yadıma düşdü" İsanın Həv. 1:5-də dediyi sözlər nəzərdə tutulur. Bu, erkən həvarilərin teologiyaya necə yanaşmasını göstərir:

1. İsanın sözlərini sitat gətirmək
2. İsanın nümunəsindən istifadə etmək
3. Əhdi-Ətiqədən sitat gətirmək (müq. et. Mat. 3:11; Həv. 1:5)

Peter Rəbbin belə olacağını əvvəlcədən bildiyini deyir (əlamət).

11:17 "veribsə" Bu, birinci sinif şərt cümləsidir, yəni deyilənin müəllifin nöqtəyi-nəzərindən doğru olduğunu güman edən, yaxud sırf bədi məqsədlərinə xidmət edən bir ifadədir.

▣ **"eyni bəxşişi Allah onlara da veribsə"** Həv. 11:15-də olduğu kimi, burada da Əllinci Gün bayramındakı təcrübədən bəhs olunur (müq. et. Həv. 2:1-4; 8:15; 10:46; 15:8). Ruh Allahın ənamı olduğu kimi, xilas da Allahın ənamıdır (müq. et. Rom. 3:24; 5:15-17; 6:23; Ef. 2:8).

▣ **"Rəbb İsa Məsihə iman edən"** Bu ənamı və ya bəxşişi qəbul etmək lazımdır (müq. et. Həv. 11:1; Yəh. 1:12; Ef. 2:8-9). Həv. 11:17-də həm Allahın tam ixtiyarının, həm də insanın üzünə qoyunmuş cavab vermə məsuliyyətinin necə təsdiq edildiyinə diqqət yetirin. Əhdi-Cədidə İsayə olan imanın təsvir edilməsi üçün bir neçə sözləri işləyir:

1. *epi* = üzərində (burada)
2. *eis* = içinə
3. *en* = içində
4. *hoti* = İsa haqqında deyilənlər
5. Sözlərsüz yönlük hal

Belə müxtəliflik, böyük ehtimalla, "iman etmək" (*pisteuō*) feilinə bağlı xüsusi qrammatik forma olmadığı göstərir. Adətən imanın şəxsi, iradi cəhəti önə çıxır (Müjdənin və ya doktrinlərin məzmununu bildiren *hoti* istisna olmaqla). İsa, qəbul ediləcək şəxsdir! Həv. 2:40 və 3:16-dəki Xüsusi mövzulara bax.

11:18 "hamı sakitləşdi və Allahı izzətləndirib dedi" Peterin şəhadəti mənfi ab-havanı dağıtmaqla yanaşı həmdlərə səbəb olmuşdur! Erkən məsihçi rəhbər və imanlılarının əksəriyyəti həlim və öyrənməyə hazır idi. Öz ilahiyyatlarını dəyişdirib Allahın göstərdiyi yolu izləməyə hazır idilər.

▣ **"Allah başqa millətlərə də imkan yaratdı ki, tövbə edib həyat tapsın"** Bu, Əhdi-Cədidə Allahın həm tövbənin, həm də lütfün mənbəyi olduğunu bildiren mətnlərdən biridir (müq. et. Həv. 5:31, 8:22; 2Tim. 2:25).

Bu mətnlə bağlı teoloji problem budur: "Allahın xilas işində tam ixtiyarı, insanlardan tələb olunan cavabla necə uyğunlaşa bilər?" İman və tövbə (müq. et. Mark 1:15; Həv. 3:16,19; 20:21) insanın cavabıdır mı, yoxsa Allahın bəxşisidir mi? Bəzi ayələr bunların Allahın bəxşişi olduğuna işarə edir (müq. et. Həv. 5:31; 11:18; Rom. 2:4 və 2Tim. 2:25). Mən bütün Yazının Allahdan ilham almış olduğuna inandığıma görə (müq. et. 2Tim. 3:16) düşünürəm ki, hər hansı bir etiqadi məsələyə dair bütün mətnləri birlikdə nəzərdən keçirmək və məzhəblərin öz doktrinlərini əsaslandırmaq məqsədilə əl atdıqları "məndən sübut üçün istifadə" metodundan qaçmaq lazımdır. Yeganə həqiqi Allahın hər şeyə nəzarət etdiyi açıq-aşkar həqiqətdir! Həvarilərin İşlərində bu həqiqət dönə-dönə vurğulanır. Bununla belə, Allah ən uca məxluqu ilə əhd vasitəsilə münasibət qurmağı qərara almışdır. Allah həmişə başladıcı və aparıcı olur, lakin insan cavab verməli və cavab verməkdə davam etməlidir.

Bu heç vaxt "ya bu, ya o" məsələsi deyildir, həmişə "həm bu, həm o" münasibətidir. Bax: Həv. 2:47, Xüsusi mövzu: "Əhd". "Tövbə" üçün bax: Həv. 2:38-dəki Xüsusi mövzu.

Maykl Meqil, "Əhdi-Cədid Sətiraltı"nda (Michael Magill, *NT TransLine*; s. 435, #24) Yerusəlimdəki erkən imanlı yəhudilərin nə olacağına dair fikirlərini çox yaxşı yekunlaşdırır.

"Yəhudi imanlılar Müjdənin bütün dünya üçün olduğunu bildirdi. Lakin başqa millətlərin yəhudilikdən kənar xilas olması fikri, bunun nəticələri ilə birlikdə, onlar üçün yeni bir fikir idi. Onların qənaətinə, xilas, həqiqi ruhani yəhudiliyin bir hissəsi kimi dünyaya elan ediləcək, yəhudilik hökmranlıq edəcək, Məsihdə əbədi həyata nail olan hər kəs yəhudi olacaq, İsrailin mədəniyyəti başqalarına izzətlə üstün gələrək bütün dünya mədəniyyəti olacaq idi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 11:19-26

¹⁹Stefanın öldürülməsi ilə başlanan təqib nəticəsində pərən-pərən düşən imanlılar Finikiya, Kipr və Antakyaya qədər getdilər. Allahın kəlamını yalnız Yəhudilərə dedilər. ²⁰Amma onların arasından bəzi Kiprli və Kirenalılar Antakyaya gedib yunanca danışanlarla da söhbətə başladılar. Onlara Rəbb İsa ilə bağlı Müjdəni yayırdılar. ²¹Rəbbin əli onların üzərində idi və bunun nəticəsində xeyli insan iman gətirib Rəbbə tərəf döndü. ²²Bunların xəbəri Yerusəlimdəki cəmiyyətə çatdı və Barnabanı Antakyaya göndərdilər. ²³O oraya çatanda Allahın lütfünün bəhrəsini görüb sevindi. O hamını həvəsləndirirdi ki, cəndildən Rəbbə bağlı qalsınlar. ²⁴Çünki özü Müqəddəs Ruhla və imanla dolu, xeyirxah bir kişi idi. Bunun nəticəsində də böyük bir kütlə Rəbbə iman gətirdi. ²⁵Sonra Barnaba Tarsusa gedib Şaulu axtardı. ²⁶Onu tapan kimi Antakyaya gətirdi. Bir il ərzində oradakı imanlılar cəmiyyətinə qoşulub bir yerdə yığılaraq böyük bir kütləyə təlim öyrədirdi. Şagirdlər ilk dəfə olaraq Antakyada məsihçi adlandırıldı.

11:19-30 Bu ayələr həm keçmiş tarixə baxmağımıza imkan verir, həm də bunun teoloji xülasəsini verir. Onlar 8:4 ilə əlaqəlidir.

11:19 "təqib nəticəsində pərən-pərən düşən imanlılar" Həvarilərin İşlərində bu təqibə dair erkən dövrdən bir neçə nümunə vardır (müq. et. Həv. 5:17 və sonrakı ayələr; 6:8-15; 8:1-3; 9:1-2). Müjdənin radikal mənası haqqında Stefanın anlayışı Fələstindəki bütün yəhudi imanlıların öz inanclarını və Müjdənin məqsədini yenidən düşünməyinə səbəb olmuşdur.

▣ **"Antakya"** Antakya Roma imperiyasının Roma və İsgəndəriyyədən sonra üçüncü böyük şəhəri idi. Suriyanın paytaxtı olan bu şəhərdə böyük yəhudi əhalisi yaşayırdı. Öz universiteti və cinsi əxlaqsızlığı ilə ad çıxarmış Antakya, həmçinin at arabası yarışları ilə dünyada şöhrət qazanmışdır. Sonra o, məsihçiliyin böyük mərkəzi olmuşdur!

▣ **"Allahın kəlamını yalnız Yəhudilərə dedilər"** Bu onu göstərir ki, erkən imanlılar cəmiyyəti başqa millətlərə Müjdəni yaymanın düzgün olub-olmadığına əmin deyil idi. Mühafizəkar imanlılar İsanın Mat. 10:5-də dediyi sözləri, "geniş" baxışlı şəxslərsə Mat. 28:18-20-ni və ya Həv. 1:8-i sitat gətirirdi. Bu etiqadi məsələ Həv. 15-də təkrar üzə çıxacaqdır.

11:20 "Kiprli və Kirenalılar" Bunlar, Həv. 6-8-ci fəsillədə gördüyümüz yunanca danışan yəhudi imanlılardır ki, Müjdənin bütün dünya üçün olduğunu Yerusəlimdə yaymağa başlamışdılar. Barnaba da bu bölgədən idi.

▣ **"yunanca danışanlarla"** Bu söz (*Hellēn*) adətən qeyri-yəhudiləri bildirir (müq. et. Həv. 14:1; 16:1,3; 18:4; 19:10,17; 20:21; 21:28). Ancaq Həv. 17:4-də o, sinaqoqlarla əlaqədə olan qeyri-yəhudiləri (Allahdan qorxanlar) bildirir, sinaqoq üzvlərini deyil (prozelitlər).

Sual budur ki, "Luka, Müjdənin kimlərə yayıldığını deyir?"

1. Həv. 6:1-də və 9:29-da olduğu kimi, yunanca danışan yəhudilərəmi (*Hellēnists*)
2. Sinaqoqla əlaqəli olan qeyri-yəhudilərəmi (*Hellēn*)
3. yoxsa tamamilən qeyri-yəhudilərəmi (müq. et. TEV, NJB)?

Bunun yaratdığı həyəcanı nəzərə alsaq, bu söz, güman ki, yunanca danışanları bildirirdi; bəzisi diaspora yəhudiləri, bəzisi tamamilən qeyri-yəhudilər ola bilər.

▣ **"Rəbb İsa ilə bağlı Müjdəni yayırdılar"** Bu, "yevangelik", "yevangelizm" sözünün mənşəyi olan feil formasının indiki zaman qayıdış növü feli sifətidir. Yaydıqları xəbər Əhdi-Ətiqin qanun və qaydaları haqqında deyil, Məsih olan Nazaretli İsa haqqında idi (Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzuya bax)!

11:21 "Rəbbin əli onların üzərində idi və bunun nəticəsində xeyli insan iman gətirib Rəbbə tərəf döndü"
Bu, Müjdənin yayılması ilə həyata keçən Allahın böyük hərəkəti haqqında daha bir yekun bəyanatdır. Həv. 1:8 nəhayət yerinə yetməyə başlamışdı (müq. et. Həv. 11:24b).

Bu Əhdi-Ətiq idiomu, YAHVE-nin Öz hüzüru və qüdrəti ilə insanların fəaliyyətində Öz məqsədini həyata keçirməsini bildirir (müq. et. 2Şam. 3:12).

Qeyd edək ki, "Rəbb" (*Kurios*) sözü bu ayənin başlanğıcında YAHVE-yə dair işlənmişdir (müq. et. LXX Çıx. 3:14; 2Şam. 3:12; Yeş. 59:1, bax: Həv. 1:6-dəki Xüsusi mövzu). Lakin ayənin son hissəsində bu söz İsa Məsihə dair işlənmişdir. Əhdi-Cədid müəllifləri bu yolla çox vaxt İsanın ilahiliyini təsdiq etmişlər. Paulun Əhdi-Ətiqdən YAHVE-nin adı çəkilən mətnləri sitat gətirib İsayə tətbiq etdiyi yerlərə diqqət yetirin (Rom. 10:13; 1Kor. 2:16; Fil. 2:10-11).

"Rəbbin əli" Əhdi-Ətiqdə rast gəlinən antropomorfik idiomdur (Həv. 2:33-dəki Xüsusi mövzuya bax). YAHVE, bütün zamanlarda və yaradılışda var olan əzəli və əbədi Ruhdur. Onun fiziki bədənə yoxdur. Lakin insanların dilində ümumiyyətlə fiziki, bəşəri sözlərdən başqa sözlər yoxdur. Günahlı, fani yer üzünə bağlı bəşəri dilin məhdudluqlarını nəzərə almalıyıq. Bəşəri dildə ruhani aləmdən danışarkən məcburən məcazlardan, analogiyalardan və inkar formasından istifadə olunur. Dil həqiqəti ifadə etsə də, tam şəkildə ifadə edə bilməz. Allah bizim bilmə və ifadə etmə qabiliyyətimizdən qat-qat üstündür. Allahın bizimlə ünsiyyəti həqiqidir, lakin kamil deyildir. Biz Müqəddəs Kitaba Allahın Özünü tanıtdığı Yazı kimi etibar edə bilərik, bununla belə, Allahın daha böyük olduğunu da dərk etməliyik! Bəşəri dil bir yandan tanıtməyə qadirdir, digər yandan məhdudlaşdırır!

XÜSUSİ MÖVZU: "ƏL (YEZEKELDƏ TƏSVİR OLUNAN)" (SPECIAL TOPIC: HAND (ILLUSTRATED FROM EZEKIEL))

"Əl" sözünün (BDB 388, KB 386) bir sıra mənə çarları və işlənmə yolları vardır.

1. həqiqi mənəsi (bir insanın əli)
 - a. bütöv şəxsin rəmzi, Yez. 3:18; 18:8,17; 33:6,8
 - b. insanın gücsüzlüyünün rəmzi, Yez. 7:17,27; 21:7; 22:14
 - c. yadelli düşmənlərin rəmzi, Ye. 7:21; 11:9; 16:39; 21:31; 23:9,28; 28:10; 30:12; 34:27; 38:12; 39:23
 - d. həqiqi mənada əl, Yez. 8:11; 12:7; 16:11; 37:17,19,20
 - e. yalançı rəhbərlərin qüdrətinin rəmzi, Yez. 13:21,22,23; 34:10
 - f. bir xalqın rəmzi, Yez. 23:31,37,42,45; 25:14; 27:15; 28:9; 30:10,22,24,25; 31:11; 39:3
2. Allahı bildirən antropomorfik ifadə
 - a. YAHVE-nin vəhyini verməsi, Yez. 1:3; 3:14,22; 8:1; 33:22; 37:1; 40:1 (2:9-də vəhyin başqa bir rəmzini – bir əldəki tumarı görürük)
 - b. YAHVE-nin mühakimə etmə qüdrəti, Yez. 6:14; 13:9; 14:9,13; 16:27; 20:33; 25:7,13,16; 35:3; 39:21
 - c. YAHVE-nin Özünü (şəxsən Onun hüzüru), Yez. 20:22
 - d. YAHVE-nin xilas etmə qüdrəti, 20:34 (ehtimal ki, Çıxış Kitabından qaynaqlanır, müq. et. 3:20; 4:17; 6:1; 7:19; 13:3)
3. Xeruvlara dair antropomorfik ifadə, Yez. 1:8; 8:3; 10:7,8,12,21
4. məhv edən mələklərə dair antropomorfik ifadə, Yez. 9:1-2; 21:11
5. vəd və ya andın rəmzi, Yez. 17:18; 20:5 (iki dəfə), 6,15,23,28; 36:7; 44:12; 47:14
6. sevincin rəmzi, Yez. 25:6
7. mələyə dair antropomorfik ifadə, Yez. 40:3,5; 47:3

11:22 "Barnaba" Barnaba Həvarilərin İşlərində mühüm bir personajdır (müq. et. Həv. 4:36-37; 9:27). Onun adı "həvəsləndirən" deməkdir və Həv. 11:23-də onun bu adının mənası açıq-aşkar göstərilir. Yerusəlimdəki cəmiyyət başqa millətlərin cəmiyyətə qoşulması barədə hələ narahat idi! Həv. 4:36-dəki Xüsusi mövzuya bax.

11:23 Qeyd edək ki, Barnaba Allahın lütfünün Ruh vasitəsilə fəal olduğunu görəndə, hamını həvəsləndirirdi ki, imana bağlı qalsınlar (müq. et. Həv. 14:22). Bu, Allahın xalqının imanda davam etmək üçün məqsədli surətdə cəhd etməsinin vacibliyini göstərir (Həv. 14:22-dəki Xüsusi mövzuya bax). Yəhudilər və imanlılar cəmiyyəti başqa millətlərin mədəniyyətində hakim olan bütərəstliyə və əxlaqsızlığa görə çox narahat idi. Müjdə təkcə əvəzsiz olaraq bəxş edilən xilas deyil, möminliyə dəvət idi (bax: Mat. 5:48; Rom. 8:28-29; 2Kor. 3:18; Qal. 4:19; Ef. 4:1; 1Sal. 3:13; 4:3; 1Pet. 1:15). Allah istəyir ki, xalqı həlak olan dünyaya Onun xasiyyətini göstərsin. Məsihciliyin məqsədi öləndən sonra cənnətə getməklə kifayətlənməz, başqaları da Məsihə iman gətirsinlər deyər indidən Məsihə bənzəməkdir!

11:24 "özü Müqəddəs Ruhla və imanla dolu, xeyirxah bir kişi idi" Bu adam, Həv. 6:3, 5-də yunanca danışan yəhudi imanlıların (yeddi xidmətçi) təsvir olunduğu kimi təsvir olunmuşdur. Erkən imanlılar cəmiyyətində buna bənzər çox adam var idi! Bu gün bizim aramızda, imanlılar cəmiyyətimizdə də belə olsa, nə yaxşı olar!

11:25 "Sonra Barnaba Tarsusa gedib Şaulu axtardı" Bu söz Misirdəki koyne papiruslarında Paulun asanlıqla tapılmadığını bildirir (lakin Septuaqintada bu söz belə mənanı vermir). Bu sözü Əhdi-Cədidə yalnız Luka işlədir (müq. et. Luka 2:44,45; Həv. 11:25). Paulun səsinin çıxmadığı o illərdən, yəqin ki, Qal. 1:21-də bəhs olunur. O vaxtın müddəti dəqiq bilinmir, amma haradasa on il olduğu təxmin olunur.

11:26 "imanlılar cəmiyyəti" Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Onu tapan kimi Antakyaya gətirdi... Şagirdlər ilk dəfə olaraq Antakyada məsihçi adlandırıldı"**

"Məsihçi" olaraq tərcümə olunmuş söz yunanca "xristianos"dur. Bu sözü qeyri-yəhudilər yaradıblar və əvvəllər bu "xristian" sözü məsihçiləri alçaltmaq üçün işləndirdi. Təəccüblüdür ki, bu söz Əhdi-Cədidə nadirən işlənilir. Sözüün forması (-anos sonluğu), birinə dəstək verən, yolunu tutan şəxsi bildirir; Hiroda (və ailəsinə) dəstək verən, onların yolunu tutan şəxslərə "Hirodianos" ("hirodçu") deyilirdi (müq. et. Mark 3:6; 12:13; Mat. 22:16). "Xristianos" sözünün ellinist mühitdə işlənməsi, ibrancə Məsih adının yunancaya "Xristos" olaraq tərcümə olunaraq İsanın ardıcılığının adına necə çevrildiyini göstərir.

Bu ellinist kontekstdə həmin adın yəhudiləri imanlılardan fərqləndirmək üçün dövlət adamları tərəfindən qoyulduğu da istisna olunmur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 11:27-30

²⁷Elə həmin günlərdə Yerusəlimdən Antakyaya bəzi peyğəmbərlər gəldi. ²⁸Bunlardan Aqab adlı biri qalxıb Ruhun təsiri ilə bütün dünyada böyük bir aclıq olacağını bildirdi. Bu aclıq Klavdinin hakimiyyəti dövrünə təsadüf olundu. ²⁹Şagirdlər qərara aldılar ki, hər biri gücü çatdığı qədər Yəhudəyada yaşayan imanlı bacı-qardaşlarına yardım göndərsin. ³⁰Bu qərara əməl edərək yardımları Barnaba və Şaulun əli ilə cəmiyyət aqsaqqallarına göndərdilər.

11:27 "peyğəmbərlər" Əhdi-Cədidə peyğəmbərlərdən bir neçə dəfə bəhs olunur (müq. et. Həv. 13:1; 15:32; 21:10; 1Kor. 12:28; 14:1-5, 29-33; Ef. 2:20; 4:10). Onların başlıca vəzifəsinin burada olduğu kimi əvvəlcədən xəbər verməkdən, yoxsa 1Kor. 14-də və Həv. 2:17-də olduğu kimi elan etməkdən (müq. et. Həv. 13:6; 15:32; 1Kor. 12:28; 14:1-5, 29-33; Ef. 2:20; 4:10) ibarət olduğu hər zaman bəlli olmur.

Əhdi-Ətiqdə peyğəmbərlər Allahın vəhyini izah edən sözcüləri kimi çıxış edirlər; lakin Əhdi-Cədid peyğəmbərləri, Allahın vəhyinin vasitəçiləri deyildir. Vəhyin vasitəçiliyi Əhdi-Cədid müəlliflərinə verilmişdir; onların çoxu həvarilər və ya həvari ilə əlaqədə olan şəxslər (Mark, Luka) idi. Əhdi-Cədidəki peyğəmbərlik ənəmi məhduddur. Allahdan ilham almış vəhy sona çatmışdır (müq. et. Yəhd. 3 və 20).

XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-CƏDİD PEYĞƏMBƏRLİYİ" (SPECIAL TOPIC: NEW TESTAMENT PROPHECY)

- I. Bu, Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyi ilə eyni deyildir (BDB 611, KB 661; bax: Xüsusi mövzu: "Peyğəmbərlik [Əhdi-Ətiq]"); Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyinin rabbinik mənə çaları, Allahdan ilham almış vəhyi YAHVEdən qəbul edib yazmaqdır (müq. et. Həv. 3:18,21; Rom. 16:26). Yalnız peyğəmbərlər Müqəddəs Yazını yazmağa qadir idi.
- A. Musa peyğəmbər adlandırılmışdır (müq. et. Qan. 18:15-21).
 - B. Tarixi kitablar (Yeşuadan Padşahlara qədər [Rut istisna olmaqla]) "erkən dövr peyğəmbərləri" olaraq adlandırılır (müq. et. Həv. 3:24).
 - C. Peyğəmbərlər, Allahdan məlumat almaqda Baş kahinin yerini tuturlar (müq. et. Yeşayadan Malakiyə qədər)
 - D. Yəhudi kanonunun ikinci bölməsi "Peyğəmbərlər"dir (müq. et. Mat. 5:17; 22:40; Luka 16:16; 24:25,27; Rom. 3:21).
- II. Əhdi-Cədidə bu anlayış bir neçə fərqli yolla işlənir.
- A. Əhdi-Ətiq peyğəmbərlərinə və Allahdan ilham almış yazılarına dair (müq. et. Mat. 2:23; 5:12; 11:13; 13:14; Rom. 1:2)
 - B. bir qrupa deyil, fərdə ünvanlanan xəbərə dair (Əhdi-Ətiq peyğəmbərlərinin yazıları başlıca olaraq İsrailə ünvanlanmışdır)
 - C. Allahın Padşahlığının carçıları olaraq həm Vəftizçi Yəhyaya (müq. et. Mat. 11:9; 14:5; 21:26; Luka 1:76), həm də İsayə dair (müq. et. Mat. 13:57; 21:11,46; Luka 4:24; 7:16; 13:33; 24:19). İsa həmçinin peyğəmbərlərdən üstün olduğunu iddia etmişdir (müq. et. Mat. 11:9; 12:41; Luka 7:26).
 - D. Əhdi-Cədidə başqa peyğəmbərlər
 1. İsanın həyatının Luka Müjdəsində qeyd olunmuş erkən dövrü (Məryəmin xatirələri)
 - a. Elizavet (müq. et. Luka 1:41-42)
 - b. Zəkəriyyə (müq. et. Luka 1:67-79)
 - c. Şimeon (müq. et. Luka 2:25-35)
 - d. Xanna (müq. et. Luka 2:36)
 2. ironik "peyğəmbərlikər" (müq. et. Qayafa, Yəh. 11:51)
 - E. Müjdəni elan edənlərə dair (1Kor. 12:28-29 və Ef. 4:11-də Müjdəni elan etmə ənamları arasında adı çəkilir)
 - F. imanlılar cəmiyyətində davam edən bir ənama dair (müq. et. Mat. 23:34; Həv. 13:1; 15:32; Rom. 12:6; 1Kor. 12:10,28-29; 13:2; Ef. 4:11). Bəzən qadınlara dair ola bilər (müq. et. Luka 2:36; Həv. 2:17; 21:9; 1Kor. 11:4-5).
 - G. apokaliptik Vəhy Kitabının bəzi hissələrinə dair (müq. et. Vəhy 1:3; 22:7,10,18,19)
- III. Əhdi-Cədid peyğəmbərləri
- A. Əhdi-Ətiq peyğəmbərlərindən fərqli olaraq, Allahdan ilham almış vəhyi (Yazını) vermirlər. "İman" (tamamlanmış Müjdə mənasında) ifadəsinin Həv. 6:7; 13:8; 14:22; Qal. 1:23; 3:23; 6:10; Fil. 1:27; Yəhd. 3,20-də işlənməsi səbəbindən bunu söyləmək mümkündür.
- Yəhd. 3-də "müqəddəslərə ilk və son dəfə əmanət edilən iman" ifadəsindən bu anlayış aydın olur. "İlk və son dəfə əmanət edilən" iman, məsihçiliyin öyrətdiyi həqiqətlər, doktrinlər, anlayışlar və dünyagörüşü mənasına gəlir. Müqəddəs Kitabda ilk və son dəfə verilən imandan bəhs olunması, ilahi ilhamın Əhdi-Cədid yazıları ilə məhdudlaşdırılması və ondan sonra meydana gələn və ya ondan kənar qalan digər yazıların vəhy olaraq qəbul olunmamasına əsas verir (bax: Xüsusi mövzu: "İlahi ilham"). Əhdi-Cədidə aydın olmayan, "qaranlıq" yer çoxdur (bax: Xüsusi mövzu: "Şərqi ədəbiyyat [Müqəddəs Kitabdakı paradokslar]"), lakin imanlılar imanla iqrar edirlər ki, iman və əməl üçün "lazım" olan hər şey Əhdi-Cədidə vardır və kifayət qədər aydındır. Bu anlayış "vəhy üçbucağı" deyilən bir şəkildə izah olunmuşdur.

1. Allah zaman-məkan tarixində Özünü tanıtmışdır (VƏHY).
 2. Özünün işlərini yazıya almaq və izah etmək üçün insanlar arasında müəlliflər seçmişdir (İLƏHİ İLHAM).
 3. Bu yazıları, tam olmasa da, xilas və səmərəli məsihçi həyatı üçün kifayət qədər anlaşılan deyə insanların ağıllarını və ürəklərini açmaq üçün Öz Ruhunu vermişdir (NURLANDIRMA, bax: Xüsusi mövzu: "Nurlandırma"). Əsas odur ki, ilahi ilham Yazının müəllifləri ilə məhdud olsun. Müqəddəs Yazıdan sonra başqa səlahiyyətli yazılar, görüntülər və ya vəhyələr olmamışdır. Kanon bağlanmışdır. Allaha müvafiq şəkildə cavab vermək üçün lazım olan bütün həqiqətə maliklik. Bu həqiqət, Müqəddəs Kitabın müəlliflərinin fikir birliyi və səmimi imanlıların fikir ayrılığında əla görünür. Heç bir müasir müəllif və ya vaiz, Müqəddəs Yazının müəllifləri qədər Allahdan ilham ala bilməz.
- B. Əhdi-Cədid peyğəmbərləri bəzi cəhətlərdən Əhdi-Ətiq peyğəmbərlərinə bənzəyirlər.
1. gələcək hadisələri əvvəlcədən bildirmə (müq. et. Paul, Həv. 27:22; Aqab, Həv. 11:27-28; 21:10-11; adı çəkilməmiş başqa peyğəmbərlər, Həv. 20:23)
 2. mühakiməni elan etmə (müq. et. Paul, Həv. 13:11; 28:25-28)
 3. hadisəni canlı şəkildə təsvir edən rəmzi hərəkətlər (müq. et. Aqab, Həv. 21:11)
- C. Onlar Müjdənin həqiqətlərini elan edirlər, bəzən gələcəkdən xəbər verirlər (müq. et. Həv. 11:27-28; 20:23; 21:10-11), lakin bu cəhət ön plana çıxmır. Korinfilərə 1-ci Məktubda peyğəmbərlik başlıca olaraq Müjdəni yaymaqdan ibarətdir (müq. et. 1Kor. 14:24,39).
- D. Peyğəmbərlər, Ruhun hər yeni vəziyyətdə, mədəniyyətdə və ya dövrdə Allahın həqiqətinin müasir və praktik tətbiqini açması üçün vasitəçi rolu oynayır (müq. et. 1Kor. 14:3).
- E. Onlar Paulun erkən cəmiyyətlərində fəal idilər (müq. et. 1Kor.11:4-5;12:28,29;13:2,8,9; 14:1,3,4,5,6,22,24,29,31,32,37,39; Ef. 2:20; 3:5; 4:11; 1Sal. 5:20) və "Didaxe"də (I əsrin sonları və ya II əsrdə yazılmış, dəqiq tarixi məlum deyildir), habelə Şimali Afrikadakı II və III əsr montanizmində onlardan bəhs olunur.

IV. Əhdi-Cədid ənamları sona çatmışdır mı?

- A. Bu, çətin sualdır. Ənamların məqsədini müəyyən etmək, məsələni aydınlaşdırmağa kömək edir. Bu ənamlar ilk dəfə yayılan Müjdəni təsdiq etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur, yoxsa imanlılar cəmiyyətinin özünə və həlak olan dünyaya xidməti üçün davamlı vasitələrdir?
- B. Bu sualın cavabını tapmaq üçün imanlılar cəmiyyətinin tarixinə, yoxsa Əhdi-Cədidin özünə müraciət etmək lazımdır? Əhdi-Cədidə ruhani ənamların müvəqqəti olmasına dair heç bir işarə yoxdur. Bu sualın cavabını vermək üçün 1Kor. 13:8-13-dən istifadə etməyə çalışın, məhəbbətdən başqa hər şeyin keçib gedəcəyini söyləyən müəllifin fikrini təhrif edirlər.
- C. Məncə, səlahiyyət imanlılar cəmiyyətinin tarixinə deyil, Əhdi-Cədidə məxsus olduğundan, imanlılar ənamların davam etdiyini təsdiqləməlidirlər. Lakin, mənim qənaətimcə, mədəniyyətlər Yazının şərh edilməsinə təsir edir. Yazıda açıq yazılmış bəzi şeylər bəzi mədəniyyətlərdə artıq tətbiq oluna bilməz (müqəddəs öpüş, qadınların başlarını örtməsi, cəmiyyətlərin evlərdə toplanması və s.). Əgər mədəniyyət müqəddəs mətnlərə təsir edərsə, onda niyə imanlılar cəmiyyətinin tarixinə əsaslanmayaq?
- D. Bu suala bir mənalı cavab verilə bilməz. Bəzi imanlılar ənamların qurtarmış olduğuna, başqaları qurtarmadığına inanırlar. Bu mövzuda, şərhə bağlı çoxlu məsələlərdə olduğu kimi, əsas imanlının ürəyi önəmlidir. Əhdi-Cədidə aydın olmayan və mədəniyyətə bağlı olan çox yer vardır. Çətinlik, hansı mətnlərin mədəniyyətə/tarixə bağlı olduğunu və hansıların bütün zamanlar və mədəniyyətlər üçün nəzərdə tutulduğunu müəyyən edə bilməkdir (bax: Fi və Styuart, "Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır" [Fee and Stuart, *How To Read the Bible For All Its Worth*], ss. 14-19 və 69-77). Rom. 14:1-15:13 və 1Kor. 8-10-cu fəsillərdə azadlıq və məsuliyyət haqqındakı söhbətlər bu baxımdan çox önəmlidir. Bu suala necə cavab verəcəyimiz, iki cəhətdən mühümdür.
1. Hər imanlı nail olduğu nürdə gəzməlidir. Allah ürəyimizə və niyyətlərimizə baxır.

2. Hər imanlı başqa imanlıların dərrakəsinə görə imanla yaşamalarına imkan verməlidir. Müqəddəs Kitabın hüduqları içində dözümlü olmaq lazımdır. Allah bizi sevdiyi kimi bir-birimizi sevməyimizi istəyir.
- E. Bu mövzunu belə yekunlaşdırmaq: məsihçilik iman və məhəbbət həyatıdır, kamil teologiya deyildir. Başqaları ilə münasibətlərimizə təsir edən Allahla münasibət, dəqiq məlumatdan yaxud kamil əqidədən daha önəmlidir.

11:28 "bütün dünyada böyük bir achiq... Klavdi" Bu coğrafi ifadə Roma imperiyasına aiddir (müq. et. Həv. 17:6, 31; 19:27; 24:5). Klavdi b.e. 41-54-cü illərdə hökmranlıq etmişdir. Kaliquladan sonra və Nerondan əvvəl idi. Onun hakimiyyəti zamanı bir neçə dəfə böyük qıtlıq olmuşdur (müq. et. Svetoni, "Klavdinin həyatı" 18:2). Fələstində ən dəhşətli qıtlıq təqr. b.e. 44-48-ci illərdə olub, (İosif Flaviyin, "Qədim yəhudi tarixi" 20.5.2-yə əsasən).

11:29 "Şagirdlər qərara aldılar ki, hər biri gücü çatan qədər Yəhudəyada yaşayan imanlı bacı-qardaşlarına yardım göndərsin" Qeyri-yəhudi imanlılar cəmiyyətlərinin əsas strategiyalarından biri, Yerusəlimdəki "bacı" cəmiyyəti ilə ünsiyyəti gücləndirmək idi. Paulun cəmiyyətləri də bu strategiyayı qəbul etmişdilər (müq. et. Həv. 24:17; Rom. 15:2-28; 1Kor. 16:1-4; 2Kor. 8-9; Qal. 2:10).

11:30 "yardımları... cəmiyyət ağsaqqallarına göndərdilər" Burada cəmiyyət "ağsaqqal"larından ilk dəfə bəhs olunur (müq. et. Həv. 14:23; 15:2,4, 6, 22,23; 16:4; 20:17; 21:18). "Yepiskop", "gözətçi" və "pastor" ilə sinonim olan (müq. et. Həv. 20:17,28; Tit. 1:5,7) "ağsaqqal" sözü (*presbuteros*) Əhdi-Ətiqdə qəbilə başçısından, "gözətçi" (*episkopos*) isə yunan şəhər dövlətinin hakimiyyətindən qaynaqlanır. Yəqin ki burada Yerusəlimdəki cəmiyyətin konkret rəhbərlər qrupundan bəhs olunur (müq. et. Həv. 15:2,6,22,23). Əhdi-Cədidin Yaquubun Məktubu və ya İbraniyə Məktub kimi daha çox yəhudi xarakter daşıyan mətnlərində bu söz hələ o köhnə mənada yaşca böyük olan yerli rəhbərlər barədə işlənir və heç də həmişə pastor mənasına gəlmir.

▣ **"Barnaba və Şaul"** Qal. 2:2,10-da bu ziyarətdənmi, yoxsa Həv. 15-ci fəsildəki ziyarətdənmi bəhs olunduğu barədə mübahisələr gedir. Paulun həyat və xidmətinin erkən dövrü haqqında məlumatımız xeyli məhduddur.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Qeyri-yəhudilərin Məsihi qəbul etməsi nə üçün bu qədər ciddi teoloji problemi təşkil edirdi?
2. Tövbə Allahın ənamıdır (Həv. 11:18), yoxsa əhdin tələbidir (Mark 1:15; Həv. 3:16,19; 20:21)?
3. Niyə Barnaba Şaulu (Paulu) axtarmağa getmişdir?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 12

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Yaqubun öldürülməsi və Peterin həbs olunması	Hirodun imanlılar cəmiyyətinə qarşı törətdiyi zülm	Hirod Aqrippanın təqibi	Daha çox təqiblər	Peterin həbs edilməsi və möcüzə ilə qurtulması
12:1-5	12:1-5	12:1-5	12:1-5	12:1-5
Peter həbsdən qurtulur	Peterin zindandan azad edilməsi		Peter zindandan azad edilir	
12:6-17	12:6-19	12:6-11	12:6-10	12:6-11
		12:12-17	12:11	
			12:12-15	12:12-17
			12:16-17	
12:18-19		12:18-19	12:18-19a	12:18-19
			12:19b	
Hirodun ölümü	Hirodun qorxunc ölümü	Hirod Aqrippanın ölümü	Hirodun ölümü	Təqib edənin ölümü
12:20-23	12:20-24	12:20-23	12:20	12:20-23
	Barnaba və Şaulun təyin olunması	Barnaba və Şaul Kiprdə (12:24-13:12)	12:21-23	Barnaba və Şaul Antakyaya qayıdırlar
12:24-25	12:25-13:3	12:24-25	12:24	12:24
			12:25	12:25

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

Böyük Hirodun soyu (daha çox məlumat üçün İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi"nə bax).

- I. Böyük Hirod
 - A. Yəhudeya padşahı (b.e.ə. 37-4-cü illər)
 - B. Mat. 2:1-19; Luka 1:5
- II. Oğulları
 - A. Hirod Filip (Şimon qızı Mariammedən)
 1. Hirodiyanın əri
 2. İtureya tetraxı (b.e.ə. 4 – b.e. 34-cü illər)
 3. Mat. 14:3; Mark 6:17

- B. Hirod Filip (Kleopatradan)
1. Qalileya dənizinin şimalındakı və qərbindəki bölgələrin tetraxı (b.e.ə. 4 – b.e. 34-cü illər)
2. Luk. 3:1
- C. Hirod Antipa
1. Qalileya və Pereyanın tetraxı (b.e.ə. 4 – b.e. 39-cu illər)
2. Vəftizçi Yəhyanı edam etdirmişdir
3. Mat. 14:1-12; Mark 6:14,29; Luka 3:19; 9:7-9; 13:31; 23:6-12,15; Həv. 4:27; 13:1
- D. Arxelay, Hirod Etnarx
1. Yəhudəya, Samariya və İduməya hökmdarı (b.e.ə. 4 – b.e. 6-cı illər)
2. Mat. 2:22
- E. Aristobul (Mariammedən)
1. yeganə oğlu Hirod II Aqrippa idi
2. Bütün Fələstinin hökmdarı (b.e. 41-44-cü illər)
3. Yaqubu öldürmüş, Peteri həbs etdirmişdir
4. Həv. 12:1-24; 23:35
(a) oğlu Hirod II Aqrippa, Şimali ərazinin tetraxı idi (b.e. 50-70-ci illər)
(b) qızı Berniki idi
(1) qardaşının arvadı idi
(2) Həv. 25:13-26:32
(c) qızı Drusilla idi
(1) Feliksin arvadı idi
(2) Həv. 24:24

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 12:1-5

¹O vaxtlar padşah Hirod cəmiyyətin bəzi üzvlərinə zülm etməyə əl atdı. ²Yəhyanın qardaşı Yaqubu qılıncdan keçirib edam etdirdi. ³Bundan Yəhudilərin razı qaldığını görüb üstəlik Peteri də tutdurdu. Bunu Mayasız Çörək bayramı vaxtında etdi. ⁴O, Peteri yaxalatdırıb zindana saldırdı; onu hər birində dörd nəfər olmaqla dörd əsgəri dəstəyə nəzarət altında saxlanmaq üçün təslim etdi. Niyətində tutmuşdu ki, Pasxa bayramından sonra xalq qarşısında onun məhkəməsini keçirsin. ⁵Peter buna görə zindanda saxlanılırdı. Lakin imanlılar cəmiyyəti ciddi-cəhdlə onun üçün Allaha dua edirdi.

12:1 "Hirod" Hirod I Aqrippa nəzərdə tutulur. B.e. 37-44-cü illərdə Fələstinin müxtəlif bölgələrində hökmranlıq etmişdir. Romada böyümüş, imperator Tiveridən sonra gələn və daha sonra imperator Kaligula olan Qay ilə dostlaşmışdır. Yəhudilər Hirodu başçı olaraq sevinclə qəbul etmişlər, çünki onun nənəsi (Mariamne) Haşmoney/Makkavey (yəni yəhudi vətənpərvər) bir şahzadə idi. Hirod, yəhudiliyə ciddi riayət edən adam idi (lakin bunu siyasi səbəblərə görə etməsi ehtimalı vardır). Bu Hirod haqqında daha ətraflı məlumat üçün bax: İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 19.7.3; 19.8.2.

▣ **"cəmiyyət"** Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"zülm etməyə"** Hirod yəhudi başçıların razı salıb öz tərəfinə çəkmək üçün bunu etmişdir (müq. et. Həv. 12:3,11). Romalı başçılar da eyni şeyi etmişlər (müq. et. Həv. 24:27; 25:9)

Luka bu sözü dəfələrlə işlədir (müq. et. Həv. 7:6,19; 12:1; 14:2; 18:10). Septuaqintada bu söz adətən pis rəftar mənasında işlənirdi. Lukanın leksikasında Septuaqintanın güclü təsiri hiss olunur.

12:2 "Yəhyanın qardaşı Yaqubu qılıncdan keçirib edam etdirdi" Yəhyanın qardaşı Həvari Yaqubdan söhbət gedir (müq. et. Luka 5:10; 6:14; 8:51; 9:28,54). O, şagirdlərin daxili qrupunun bir üzvü idi (müq. et. Mat. 17:1; 26:37; Mark 5:37; 9:2; 14:33; Luka 9:28). Yaqubun niyə öldürüldüyü və Peterin niyə qurtulduğu, Allahın sirridir. Roma vətəndaşları üçün adi edam üsulu olan başın qılıncla kəsilməsi, yəhudilərin gözlərində iyrənc idi.

Maraqlıdır ki, əvvəlcə Yəhuda yerinə başqa bir həvari seçmiş (müq. et. Həv. 1:15-20) erkən imanlılar cəmiyyəti Yaqubu əvəz etməyə lüzum görməmişdir. Bunun səbəbi tam aydın deyil, amma çox güman ki, Yəhudanın əvəz edilməsi ölümünə görə deyil, xəyanətinə görə lazım olmuşdu (müq. et. Həv. 1:15-26).

Bəziləri iddia edirlər ki, İsanın ögey qardaşı Yaqubun Paul tərəfindən həvari adlandırılması (müq. et. Qal. 1:19) əvəzolmanın baş verdiyinə işarə edir. Bu məsələ, On İki həvarinin rəsmi vəzifəsi və davam edən həvari ənami arasında əlaqə ilə bağlıdır (müq. et. Ef. 4:11).

Ceymz D.Q. Dannın "Əhdi-Cədidə birlik və müxtəliflik" (James D. G. Dunn, *Unity and Diversity in the New Testament*) kitabını oxuyarkən, I əsr imanlılar cəmiyyətinin mümkün fərqli idarə strukturunu düşünürəm.

1. Yerusəlimdəki həvarilər
2. həvarilərin daxili qrupu (Peter, Yaqub, Yəhya)
3. Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin rəhbəri olan Rəbbin ögey qardaşı Yaqub
4. yunanca danışan yəhudilərin rəhbərləri olan yeddi xidmətçi (Həv. 6)
5. daha sonra Paul və Barnaba və onların Suriya Antakyasındakı imanlılar cəmiyyətinə göndərilməsi

Bunlardan əlavə, məsihçiliyə bağlı olan "yəhudiləşdirənlər", qnostiklər, "ebionitlər" təriqətlərinin adlarını çəkmək olar. Bunların hər birinin öz rəhbərliyi var idi. Lukanın tez-tez bəhs etdiyi məsihçilərin vəhdətini saxlamaq çətin idi. İsanın təlimində və Yazılarda aydın olmayan və müxtəlif cür şərh edilə bilən çox məqam var idi. Bu səbəbdən ilk əsrlərdə "iman qaydası" meydana gəlmişdir. Bir qrupun teologiyasını qiymətləndirmək üçün bir standart olmalı idi. Əhdi-Cədidə önə çıxan dinamik "Ruhun yönəltməsi", Şərq və Qərb mərkəzli kilsə təşkilatı strukturu ilə əvəz olunmuşdur. İncanın Banisindən və Onu şəxsən görənlərən şahidlərdən uzaqda olan nəsillər üçün ortodoksiya çox mühüm məsələ olmuşdur.

12:3 "Peteri də tutdurdu" Peter üçüncü dəfə idi ki, həbs olunmuşdu (müq. et. Həv. 4:3; 5:18). Məsihçilərin təqibdən qorunmasına zəmanət verilmir.

▣ **"Mayasız Çörək bayramı vaxtında"** Səkkiz gün davam edən Pasxa bayramı (müq. et. Həv. 12:4) ilə Mayasız Çörək bayramından (müq. et. Çıx. 12:18; 23:15; Luka 22:1) söhbət gedir. İsrailin Misir əsarətindən qurtulmasının qeyd olunduğu bu iki bayram 14-21 Nisanda keçirilir və yəhudi ay təqvimindən asılı olaraq ya mart, ya aprel atna düşür.

12:4 "dörd əsgəri dəstə" Yəni gündə dörd dəfə dörd əsgəri dəstə, cəmi on altı nəfər. Bu rəqəm Hirodun Peterin qaça biləcəyinə narahat olduğunu göstərir (müq. et. Həv. 5:19).

12:5 "imanlılar cəmiyyəti ciddi-cəhdlə onun üçün Allaha dua edirdi" İmanlılar cəmiyyəti dua edir (müq. et. Həv. 12:12), lakin Allahın cavab verməyinə təəccüblənir! "Ciddi-cəhdlə" çox qüvvətli bir zərfdır (müq. et. Luka 22:44). Əhdi-Cədidə yalnız üç dəfə işlənmişdir (müq. et. 1Pet. 1:22).

XÜSUSİ MÖVZU: "VƏSATƏT DUASI" (SPECIAL TOPIC: INTERCESSORY PRAYER)

I. Giriş

- A. Dua, İsanın nümunəsinə görə mühüm əhəmiyyətə malikdir.
 1. şəxsi dua, Mark 1:35; Luka 3:21; 6:12; 9:29; 22:31-46
 2. məbədin təmizlənməsi, Mat. 21:13; Mark 11:17; Luka 19:46
 3. Nümunəvi dua, Mat. 6:5-13; Luka 11:2-4
- B. Dua, qayğımıza qalan Allahın var olduğu və dualarımız vasitəsilə bizim və başqaları üçün hərəkət etməyə hazır və qadir olduğu haqqındakı inancımızı hərəkətə çevirmək deməkdir.
- C. Allah bir çox sahələrdə yalnız Öz övladlarının dualarına cavabən hərəkət edəcəyini qərarlaşdıraraq Öz-Özünü məhdudlaşdırmışdır (müq. et. Yaq. 4:2)
- D. Duanın əsas məqsədi, Üçlükdə vahid olan Allahla şəriklik və ünsiyyətdə vaxt keçirməkdir.
- E. Dua, imanlılarla əlaqəli olan hər şeyi və hər kəsi əhatə edir. İmanla bir dəfə dua edə bilirik, yaxud fikir və ya qayğı gələndə təkrar-təkrar dua edə bilirik.

- F. Duaya bir neçə element daxil ola bilər
1. Üçlükdə vahid olan Allaha həmd və sənə
 2. hüzzuru, ünsiyyəti və təminatı üçün Allaha şükür etmə
 3. keçmişdə və bu gün günahlarımızı etiraf etmə
 4. ehtiyac və ya arzularımız üçün xahişlər
 5. başqalarının ehtiyaclarını Ataya gətirdiyimiz vəsatət duası
- G. Vəsatət duası bir sirdir. Allah dua etdiyimiz şəxsləri bizdən də çox sevir, lakin məhz bizim dualarımız təkcə bizdə deyil, dua etdiyimiz şəxslərdə də çox vaxt dəyişikliyə, cavaba, yaxud ehtiyacın ödənməsinə səbəb olur.

II. Müqəddəs Kitab mətnləri

A. Əhdi-Ətiq

1. Vəsatət duasının bəzi nümunələri
 - a. İbrahim Sodom üçün yalvarır, Yar. 18:22 və sonrakı ayələr
 - b. Musanın İsrail üçün duaları
 - (1) Çıx. 5:22-23
 - (2) Çıx. 32:9-14,31-35
 - (3) Çıx. 33:12-16
 - (4) Çıx. 34:9
 - (5) Qan. 9:18,25-29
 - c. Şamuel İsrail üçün dua edir
 - (1) 1Şam. 7:5-6,8-9
 - (2) 1Şam. 12:16-23
 - (3) 1Şam. 15:11
 - d. Davud körpəsi üçün dua edir, 2Şam. 12:16-18
2. Allah vəsatətçilər axtarır, Yeş. 59:16
3. Bildiyimiz, amma etiraf etmədiyimiz günah yaxud tövbə etmək istəmədiyimiz dualarımıza təsir edir
 - a. Zəb. 66:18
 - b. Sül. 28:9
 - c. Yeş. 59:1-2; 64:7

B. Əhdi-Cədid

1. Oğulun və Ruhun vəsatət xidməti
 - a. İsa
 - (1) Rom. 8:34
 - (2) İbr. 7:25
 - (3) 1Yəh. 2:1
 - b. Müqəddəs Ruh, Rom. 8:26-27
2. Paulun vəsatətçi xidməti
 - a. Yəhudilər üçün dua edir
 - (1) Rom. 9:1 və sonrakı ayələr
 - (2) Rom. 10:1
 - b. İmanlılar cəmiyyətləri üçün dua edir
 - (1) Rom. 1:9
 - (2) Ef. 1:16
 - (3) Fil. 1:3-4,9
 - (4) Kol. 1:3,9
 - (5) 1Sal. 1:2-3
 - (6) 2Sal. 1:11
 - (7) 2Tim. 1:3
 - (8) Flm., a. 4

c. Paul imanlılar cəmiyyətlərindən ona görə dua etməsini xahiş edir

- (1) Rom. 15:30
- (2) 2Kor. 1:11
- (3) Ef. 6:19
- (4) Kol. 4:3
- (5) 1Sal. 5:25
- (6) 2Sal. 3:1

3. İmanlılar cəmiyyətinin vəsatət xidməti

a. Bir-birinizə görə dua edin

- (1) Ef. 6:18
- (2) 1Tim. 2:1
- (3) Yaq. 5:16

b. Konkret qruplar üçün dua etmək

- (1) düşmənlərimiz, Mat. 5:44
- (2) məsihçi işçilər, İbr. 13:18
- (3) hakimiyyət sahibləri, 1Tim. 2:2
- (4) xəstələr, Yaq. 5:13-16
- (5) imandan dönənlər, 1Yəh. 5:16

III. Duanın cavablanması üçün şərtlər

A. İsa və Ruh ilə münasibətimiz

1. Onda qalmaq, Yəh. 15:7
2. Onun adı ilə, Yəh. 14:13,14; 15:16; 16:23-24
3. Ruhda, Ef. 6:18; Yəhd. 20
4. Allahın iradəsinə uyğun, Mat. 6:10; 1Yəh. 3:22; 5:14-15

B. Niyətlər

1. Şübhə və tərəddüd etmədən, Mat. 21:22; Yaq. 1:6-7
2. Həlimlik və tövbə, Luka 18:9-14
3. Yalnız yaxşılıq üçün istəmək, Yaq. 4:3
4. Öz kefi üçün deyil, Yaq. 4:2-3

C. Digər cəhətlər

1. İsrarla
 - a. Luk. 18:1-8
 - b. Kol. 4:2
2. Diləməkdə davam etmək
 - a. Mat. 7:7-8
 - b. Luka 11:5-13
 - c. Yaq. 1:5
3. Evdə ailə münasibətləri, 1Pet. 3:7
4. Bilə-bilə günah işlədərək dua etməmək
 - a. Zəb. 66:18
 - b. Sül. 28:9
 - c. Yeş. 59:1-2
 - d. Yeş. 64:7

IV. Teoloji yekun

A. Dua, müstəsna hüququmuzdur! İnanılmaz fürsətdir! Borcumuz, məsuliyyətimizdir.

B. İsa bizim üçün nümunədir. Ruh bizə yol Göstərəndir. Ata bizi səbirsizliklə gözləyəndir.

C. Dua sizi, ailənizi, dostlarınızı, bütün dünyanızı dəyişdirə bilər.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 12:6-17

⁶Peter Hirodun ona məhkəmə quracağı günün əvvəlki gecəsi iki əsgər arasında bir cüt zəncirə bağlanmış halda yatırdı. Qarovulçular da qapıda dayanıb zindanın təhlükəsizliyini qoruyurdu. ⁷Qəflətən Rəbbin bir mələyi göründü. Zindanın otağı işıqlandı. Mələk Peterin böyrünə vurub onu oyatdı və dedi: «Tez ol, qalx». O andaca Peterin biləklərindəki zəncirlər düşdü. ⁸Mələk ona dedi: «Qurşağını bağla, çarığınızı geyin». Peter belə də etdi. Mələk yenə dedi: «Üst paltarınızı geyin, ardımca gəl». ⁹Peter onun ardınca düşərək bayıra çıxdı. Amma mələyin etdiyinin həqiqi olduğunu başa düşmürdü, elə bilirdi ki, bir görüntü görür. ¹⁰Birinci, ikinci qarovulçunun yanından keçərək şəhərə açılan dəmir darvazaya çatdılar. Onların qarşısında darvaza öz-özünə açıldı. Onlar çıxıb küçə uzununu getdilər. Birdən mələk Peterdən ayrıldı. ¹¹O andaca özünə gələn Peter dedi: «İndi əminliklə başa düşdüm ki, Rəbb Öz mələyini göndərüb mənə Hirodun əlindən və Yəhudi xalqının gözlədiyi bütün bəlalardan qurtardı». ¹²Peter bunları dərk edəndə Mark adlanan Yəhyanın anası Məryəmin evinə getdi. Orada xeyli adam yığılıb dua edirdi. ¹³Peter həyat qapısını döyməyə başladı və Roda adlı bir qarabaş eşidib qapıya getdi. ¹⁴Qız Peteri səmindən tanıdı və sevincindən qapını belə, açmadan yenə evə qaçdı. Oradakılara xəbər verdi ki, Peter qapıda dayanıb. ¹⁵Onlar isə belə dedilər: «Dəli olmusan?» Amma qız dediyinin üstündə durdu. Belə olanda dedilər: «Yəqin onu qoruyan mələkdir». ¹⁶Peter isə dayanmadan qapını döyürdü. Qapını açıb onu görəndə mat qaldılar. ¹⁷Peter əli ilə susmaq işarəsi verərək Rəbbin onu necə zindandan çıxardığını nəql etdi. Sonra «bu xəbəri Yaquba və o biri qardaşlara da çatdırın» deyərək onlardan ayrılıb başqa yerə getdi.

12:6 "günün əvvəlki gecəsi" Dəqiq vaxtların bildirilməsi, Lukanın yazıları üçün səciyyəvidir (müq. et. Həv. 12:3,4,5,6,7,8,10,18). Ancaq bunu qərbi zehniyyətlə, ardıcıl xronoloji tarix kimi şərh etməkdən özünüzü gözləyin. Lukanın məqsədi teoloji və müjdəçidir.

▣ **"iki əsgər arasında"** Bu ayədə Peterin qaçmasının mümkünsüzlüyü göstərilir. Elə bil ki, onlar Peteri azad etmə cəhdini gözləyirdi (müq. et. Həv. 5:19).

12:7 "Qəflətən Rəbbin bir mələyi göründü" Həvarilərin İşlərində qeyri-adi bir şəkildə Rəbbin mələyinin (müq. et. Həv. 5:19; 7:30,35,38,53; 8:26; 10:3,7,22) və Müqəddəs Ruhun (müq. et. Həv. 8:29,39; 10:19) fəvqəltəbii müdaxilələri bir-birini əvəz edir. Yəqin ki, Ruh daxilən danışır, mələk isə zahirən fiziki şəkildə işləyir. Bu əhvalatda təbii və fəvqəltəbii olanların bircə təsvir olunduğunu görmək çox maraqlıdır (bu, Çıxış Kitabında "On bəla" əhvalatına oxşayır).

▣ **"Tez ol, qalx"** Bu, təcillik ifadə edən aorist məlum növ əmr şəklidir. Mələk niyə tələsir? Məgər o, hadisələrə nəzarət etmirmidi?

12:8 "Qurşağını bağla, çarığınızı geyin" Bu feillərin hər ikisi aorist qayıdış növ əmr şəklindədir.

▣ **"Üst paltarınızı geyin, ardımca gəl"** Bu cümlədə, aorist qayıdış növ əmr şəkli və ondan sonra indiki zaman məlum növ əmr şəkli işlənir. Mələk bu işi başa çatdırmaq üçün çox tələsirdi! Burada həyəcanlı bir mələyi görürük!

12:9 Peter bunun bir görüntü, rəya, yoxsa gerçəklik olduğunu dəqiq anlaya bilmirdi (müq. et. Həv. 12:11-12; 10:17,19; 11:5).

12:11 "O andaca özünə gələn Peter" Luka itmiş oğlu təsvir edərkən oxşar ifadəni işlədir (müq. et. Luka 15:17). Birdən bunu gerçəkdən yaşadığını dərk edən Peter bunun nə mənə verdiyini anlamışdır (müq. et. Həv. 12:12).

12:12 "Məryəmin evinə" Məryəm adı geniş yayılmışdı. Müjdələrdə bir neçə Məryəmdən bəhs olunur.

1. İsanın anası (müq. et. Luka 1:27)
2. Məcdəlli Məryəm, qalileyalı bir şagird (müq. et. Luka 8:2; 24:10)

3. Yaqubla Yusifin anası (müq. et. Luka 24:10)
4. Martayla Lazarın bacısı (müq. et. Luka 10:39,42)
5. Klopanın arvadı (müq. et. Yəh. 19:25)
6. Yəhya Markın anası (burada)

▣ **"Yəhyanın anası"** Yəni Yəhya Markın anası. Erkən imanlılar cəmiyyəti bu ailənin Yerusəlimdəki evində yığılırdı (müq. et. Həv. 12:12). Rəbbin dirilməsindən sonra üç dəfə zübur etdiyi yer və Əllinci Gün bayramında Ruhun gəldiyi yer də ora idi.

Yəhya Mark, Paulla və öz əmisi oğlu Barnaba (müq. et. Kol. 4:10) ilə birlikdə birinci müjdəçi səyahətində (müq. et. Həv. 12:25-13:13) iştirak etmiş, lakin bəzi səbəblərə görə səyahət əsnasında onlardan ayrılıb evə qayıtmışdır (müq. et. Həv. 15:38). Barnaba ikinci müjdəçi səyahətində yenə Yəhya Markı götürmək istəmişdi, lakin Paul bunu rədd etmişdir (müq. et. Həv. 15:36-41). Buna görə Paul və Barnaba ayrılmışlar. Barnaba Yəhya Markı Kiprə aparmışdır (müq. et. Həv. 15:39). İllər sonra Paul zidanda ikən Yəhya Markı müsbət olaraq yada salır (müq. et. Kol. 4:10) və daha sonra, Paul ikinci dəfə Roma zindanında olanda, ölməzdən qısa müddət əvvəl bir daha Yəhya Markın adını çəkir (müq. et. 2Tim. 4:11).

Yəqin ki, Yəhya Mark Peterin müjdəçi komandasına qoşulmuşdu (müq. et. 1Pet. 5:13). Yevseyiy "İmanlılar cəmiyyətinin tarixi" 3.39.12-də Yəhya Markın Peterlə əlaqəsi barədə maraqlı bir əhvalat yazmışdır.

"Papiy Aristiondan aldığı və ya birbaşa ağsaqqal Yəhyadan öyrəndiyi Rəbbin kəlamlarını öz kitabında verir. Bunları alimlərin diqqətinə çatdıraraq, onun dediklərinə Mark Müjdəsinin müəllifi haqqında verdiyi məlumatı əlavə etməliyəm.

Ağsaqqal belə deyirmiş: 'Peterin tərçüməçisi olan Mark, Rəbbin söylədiyi və etdiyi hər şeydən yadında qalanları, ardıcıl olmasa da, dəqiq yazmışdır. Çünki Mark Rəbbi eşitməmişdi, Onun ardıcıllarından biri deyil idi, amma, dediyim kimi, sonradan Peterin ardıcılı olmuşdu. Peter təlim öyrədərkən Rəbbin kəlamlarını sisteməlik şəkildə demirdi, vəziyyətə görə deyirdi, buna görə də Markın bəzi şeyləri yadında qaldığı kimi yazmasında təqsiri yoxdur. Çünki onun bircə məqsədi, eşitdiyi şeylərdən heç birini buraxmamaq və onu yanlış çatdırmamaq idi'" (s. 152).

Papiy sitatlarında "ağsaqqal Yəhya" demişdir. İriney deyir ki, "Yəhyanı dinləyən və Polikarpın yoldaşı olan Papiy də öz əsərlərində buna şəhadət edir". Bu deməkdir ki, Papiy bunları Həvari Yəhyadan eşitmişdi.

▣ **"xeyli adam yığılıb dua edirdi"** Bu sözlərin qrammatik formaları onu göstərir ki, imanlılar cəmiyyəti dua etmək üçün yığılıb duanı davam etdirmək niyyətində idi (bitmiş zaman məchul növ feli sifəti, sonra indiki zaman qayıdış növ [deponent] feli sifəti).

12:13 "həyət qapısı" Bu, bayıra açılan kiçik qapı idi. Üst mərtəbədə daha böyük qapı var idi.

▣ **"Roda"** Bu adın mənası "qızılgül"dür. Rodanın ev sahiblərinin xidmətçisi yoxsa dua yığıncağının iştirakçısı olduğu bəlli deyildir.

12:15 "Dəli olmusan" İmanlılar Allahın hərəkət etməsi üçün dua edirdilər, lakin Allah hərəkət etdikdə buna mat qalıblar (müq. et. Həv. 12:16).

▣ **"dedilər"** Bu kontekstdə bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasında iki feil vardır; bu deməkdir ki, Roda yuxarı otaqda dua edənlərə bir dəfədən çox bu xəbəri deyirdi, onlar da hər dəfə o cavabı verirdilər.

▣ **"Yəqin onu qoruyan mələkdir"** Lukanın yazılarında mələklərin mühüm rolu vardır. Yəqin ki, yəhudilər insanı qoruyan mələyin o insanın fiziki şəklini ala bildiyinə inanırdı (Yəhudilərin qoruyan mələklər haqqındakı əsərləri və inancını barədə bax: "İudaika ensiklopediyası" [*Encyclopaedia Judaica*], Cild 2, s. 963). Müqəddəs Yazıda bu inancın əsası yoxdur. Güman ki, bu təlim zərdüştiliyin *fravaşi* anlayışından qaynaqlanır. Rəbbilərin mələklər haqqındakı təlimlərinin çoxunda Persiya təsirini görmək mümkündür. Yeni imanlıları qoruyan mələklərə dair inanc üçün Müqəddəs Yazıda əsas tapmaq mümkündür (müq. et. Mat. 18:10). Mələklər xilas olanların xidmətçiləridir (müq. et. İbr. 1:14).

12:17 "əli ilə susmaq işarəsi verərək" Bunun hadisəni görmüş bir şahidin söylədiyi açıq-aşkardır (müq. et. Həv. 13:16). Luka bu jesti bir neçə dəfə qeyd etmişdir (müq. et. Həv. 13:16; 19:33; 21:40)

▣ **"bu xəbəri Yaquba və o biri qardaşlara da çatdırın"** Bu, İsanın ögey qardaşı Yaqubun artıq Yerusəlimdəki cəmiyyətin rəhbəri olduğunu göstərir (müq. et. Həv. 15:13-21).

XÜSUSİ MÖVZU: "İSANIN ÖGEY QARDAŞI YAQUB" (SPECIAL TOPIC: JAMES, THE HALF-BROTHER OF JESUS)

- A. Ona "Adil Yaqub" adı, sonra "dəvə dizləri" ləqəbi verilmişdir, çünki o daima dizləri üstündə dua edirdi (Hegesippusun dediyinə görə, Yevseviyin "İmanlılar cəmiyyətinin tarixi" 2.23-24; 4-18-dən sitat gətirilir).
- B. Yaqub İsa dirilməzdən əvvəl imanlı deyil idi (müq. et. Mark 3:21; Yəh. 7:5). İsa dirildəndən sonra şəxsən ona görünmüşdür (müq. et. 1Kor. 15:7).
- C. O, yuxarı otaqda (müq. et. Həv. 1:14) və bəlkə də Ruhun Əllinci Gün bayramında gəlişi əsnasında şagirdlərlə birlikdə idi.
- D. Yaqub evli idi (müq. et. 1Kor. 9:5)
- E. Paul ondan Yerusəlimdəki cəmiyyətin bir sütunu kimi bəhs edirdi (bəlkə həvari, müq. et. Qal. 1:19; bax: Xüsusi mövzu: "Göndərmək [*Apostellō*]), lakin bu Yaqub, On İki həvaridən biri deyil idi (müq. et. Qal. 2:9; Həv. 12:17; 15:13 və s.; 21:18).
- F. İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 20.9.1-də deyir ki, Yaqub Sinedriondakı sadukeylərin əmri ilə b.e. 62-ci ildə daşqalaq edilmişdi, lakin başqa bir rəvayət (II əsr əsərlərinin müəllifləri, İsgəndəriyyəli Klement və ya Hegesippus) onun məbədin divarından aşağı atıldığını bildirir.
- G. İsanın ölümündən sonra neçə-neçə nəsillər boyu Yerusəlimdəki cəmiyyətin rəhbərliyinə Yaqubun qohumları təyin olunmuşlar.
- H. O, Əhdi-Cədidəki "Yaqubun Məktubu"nun müəllifi və "Yəhudanın Məktubu"nun müəllifinin qardaşı idi (müq. et. Yəhd. a. 1).

▣ **"başqa yerə getdi"** Peterin haraya getdiyini heç kəs bilmir, ancaq bəzilərinin güman etdiyi kimi Romaya getmədiyi bəllidir, çünki o, Həv. 15-də Yerusəlimdəki məşvərətdə iştirak edir.

Allah Peteri fəvqəltəbii surətdə qurtardısı da, bu demək deyildi ki, Peter ehtiyatla davranmaya bilər, yaxud hər dəfə bu cür möcüzə ilə qurtulacağını uma bilərdi. Unutmayaq ki, Yaqub öldürülmüşdü! Peter həmçinin imanlılar cəmiyyətinə xəbər göndərir ki, o zindandan qurtulduğuna görə təqiblərin daha da şiddətlənəcəyini gözləmək olar.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 12:18-19

¹⁸Səhər açılarda əsgərləri böyük bir vahimə bürüdü. Bir-birlərindən soruşdular: «Bəs Peter necə oldu?» ¹⁹Hirod onu axtartdı. Tapa bilməyəndə isə qarovulçuları sorğu-suala çəkdirəndən sonra edam edilmələrinə əmr verdi. Bundan sonra Hirod Yəhudəyadan Qeysəriyyəyə yollandı və orada qaldı.

12:18 "böyük bir vahimə bürüdü" Hərfi tərcümədə "heç də kiçik olmayan bir təşviş". Maraqlıdır ki, Luka inkar formasından istifadə edir və çox vaxt olayı olduğundan az olaraq göstərir (müq. et. Həv. 12:18; 15:2; 19:11,23,24; 20:12; 26:19,26; 27:30; 28:2, bax: C.B. Kerd, "Müqəddəs Kitabın dili və simvolikası" [G. B. Caird, *The Language and Imagery of the Bible*], səhifəaltı qeyd №8, s. 134). Bu ədəbi üsul ibrani ədəbiyyatında işlənir, lakin yunan ədəbiyyatında tez-tez işlənir. Luka ali təhsilli yunan adam idi!

12:19 " qarovulçuları sorğu-suala çəkdirəndən sonra edam edilmələrinə əmr verdi" "Edam" sözü mətndə nəzərdə tutulur (müq. et. NKJV, NRSV, TEV), amma açıq şəkildə deyilmir (müq. et. NJB). Bəzi tərcümələrdə

yunanca mətnində olmayan, əlavə olunmuş sözlər kursivlə verilir. Bir mühafizəçi məhbusunu itirdikdə o məhbusun cəzasını çəkməli idi (müq. et. Həv. 16:27; 27:42, Yustinianın Məcəlləsi 9.4.4).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 12:20-23

²⁰Hirod Sur və Sidon əhalisinə qarşı hiddətindən alışıb-yanırdı. Onlar birlikdə onun yanına gəlib sarayın məişət işləri üzrə müdiri Blastı öz tərəflərinə çəkərək sülh istədiklərini bildirdilər. Çünki onların ölkəsi padşahın ölkəsindən gələn ərzaqdan asılı idi. ²¹Təyin olunan gündə şahlıq libasını geyən Hirod hökm kürsüsünə oturaraq Sur və Sidonlulara müraciət etdi. ²²Camaat qışqırmağa başladı: «Bu bir insanın səsi deyil, bir allahın səsidir!» ²³O anda Rəbbin bir mələyi Hirodu vurdu. Çünki izzəti Allaha vermədi. Onu daxildən qurdlar yedi və canı çıxdı.

12:20 "Hirod Sur və Sidon əhalisinə qarşı hiddətindən alışıb-yanırdı" Hirod çox hiddətlənmişdi və hiddətində davam edirdi (perifrastik bitməmiş zaman). Bu tarixi hadisə və bu şəxs tarixdə məlum deyildir, amma Sur və Sidonun kənd təsərrüfatı malları üçün Qalileya bölgəsindən asılı olduğu məlumdur (müq. et. 1Pad. 5:11; Ezra 3:7; və bəlkə Yez. 27:17).

12:21 "Təyin olunan gündə şahlıq libasını geyən Hirod" Bu, b.e. 44-cü ildə baş vermişdir. Bu hadisə daha ətraflı surətdə İosif Flaviiyin "Qədim yəhudi tarixi"ndə (19.8.2) təsvir olunmuşdur (Kregal nəşriyyatı, Uilyam Uistonun [William Whiston, Kregal] tərcüməsinə əsasən verilir).

"O bayramda başçılardan, onun vilayətində böyük mövqə sahiblərindən çox adam yığılmışdı. Bayramın ikinci günündə o, büsbütün gümüşdən olan bir qiyafət qeyinmişdi, naxışları da həqiqətən valehedici idi; sübh tezdən o, teatra girdi və qiyafətindəki gümüş doğan günəşin şüalarında parıldadı; parıltısı o qədər fəvqəladə idi ki, ona baxanlar vahiməyə düşdülər; o zaman ona yaltaqlananlar öz yerlərindən onun tanrı olduğunu ucadan elan etməyə başladılar (ancaq bu, onun xeyrinə deyil idi); onlar belə dedilər: 'Bizə rəhm eylə, indiyə kimi sənə yalnız insan kimi ehtiram etmişik, bundan sonra sənin fani varlıqdan uca olduğunu qəbul edirik!' Bunu eşidən padşah onları məzəmmətləmədi və allahsız yaltaqlıqlarını rədd etmədi. Lakin bir az sonra başını qaldırıb yuxarıya baxanda başının üstündəki bir ipə qonmuş bayquşu görüb anladı ki, bu quş ona mənhus xəbər gətirir, necə ki daha əvvəl ona müjdə gətirmişdi. O, qəmə batdı. Birdən qarnında kəskin ağrı hiss etdi. Ağrı getdikcə artır, dözülməz olurdu. O, dostlarına baxıb dedi: 'Mənə tanrı dediyiniz halda, mən indi bu həyatı tərک etməyə məcburam; beləcə, Tale mənə dediyiniz o yalana görə sizi məzəmmətləyir və mən, ölümsüz dediyiniz adam, bu saat ölürəm'" (s. 412).

Hirodun xasiyyəti və bununla bağlı olan fiziki durumu həmçinin "Qədim yəhudi tarixi" 17:6:5-də dəhşətli təfsilatlarla təsvir olunmuşdur.

"İyeronimin Müqəddəs Kitab şərhli" (*Jerome Biblical Commentary*, Cild 2, s. 191) bildirir ki, bu dəhşətli təfsilatları təsvir etməklə qədim müəllif Allaha küfr edənlərin aqibətini göstərmişdir.

1. Antiox IV Epifan – 2Mak. 9:5-18
2. Böyük Hirod – İosif Flavii, "Qədim yəhudi tarixi" 17.6.5

12:23 "Rəbbin bir mələyi" Ölüm mələyi nəzərdə tutulur (müq. et. Çıx. 12:23; 2Şam. 24:16; 2Pad. 19:35). Ölüm Şeytanın əlində deyil, Allahın əlindədir. Bu, ani mühakimənin bir misəlidir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 12:24

²⁴Allahın kəlamı isə yayılırdı və təsiri artırdı.

12:24 Bu, Lukaya xas bir yekun bəyanatdır (müq. et. Həv. 6:7; 9:31; 12:24; 16:5; 19:20; 28:31).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 12:25

²⁵Barnaba və Şaul Yerusəlimdəki xidmətlərini yerinə yetirəndən sonra Mark adlanan Yəhyamı özləri ilə götürüb geri qayıtdılar.

12:25 Bundan sonra Luka, Paulun müjdəçi səyahətini nəql etməyə başlayır. Bu ayənin iki mətn variantı vardır: onlar "Yerusəlimə" qayıtdılar (müq. et. *eis*, κ və B əlyazmaları) və ya "Yerusəlimdən" qayıtdılar (müq. et. *apo*, D əlyazması, yaxud *ek*, P⁷⁴, A əlyazmaları). Həv. 13 Barnabəylə Şaulun Antakyada olması ilə başlayır ("Yerusəlimdən Antakyaya", müq. et. E əlyazması, qədim latın, süryani və qıbtı versiyaları).

▣ "**Mark**" Həv. 16-cı fəsilədəki "Giriş"in "Bəhs olunan şəxslər" bölməsindəki qeydə bax.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Allah niyə Peteri qurtarmış, Yaqubu isə qurtarmamışdır?
2. Yığılıb dua edən imanlılar öz dualarının cavabı qarşısında mat qalıbmı? Bundan nə cür nəticə çıxardığımızı izah edin.
3. İmanlıların daxilində Müqəddəs Ruh yaşayırsa, mələklərə ehtiyacları varmı?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 13

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Barnaba və Şaul göndərilirlər 13:1-3	Barnaba və Şaul təyin olunurlar (12:25-13:3)	Barnaba və Şaul Kiprdə (12:23-13:12) 13:1-3	Barnaba və Şaul seçilib təyin olunurlar 13:1-2 13:3 Kiprdə	Missiyaya göndərilmə 13:13
Həvarilər Kiprdə təbliğ edirlər 13:4-12	Kiprdə təbliğ 13:4-12	13:4-12	13:4-5 13:6-11a 13:11b-12	Kipr: Cadugər Elima 13:4-5 13:6-12
Paul və Barnaba Pisidiyada olan Antakyada 13:13-16a 13:16b-25 13:26-41	Pisidiyada olan Antakyada 13:13-41	Pisidiyada olan Antakyaya və Konyaya səyahət 13:13-16a 14:16b-25 13:26-41	Pisidiyada olan Antakyada 13:13-16a 13:16b-20a 13:20b-25 13:26-41	Pisidiyada olan Antakyaya gəlib çatma 13:13-16a 13:16b-25 13:26-31 13:32-37 13:38-39 13:40-41
13:42-43	Antakyadakı xeyir-dua və münəqışə 13:42-52	13:42-43	13:42-43	13:42-43 Paul və Barnaba başqa millətlərə təbliğ edirlər
13:44-52		13:44-47 13:48-52	13:44-47 13:48 13:49-52	13:44-47 13:48-49 13:50-52

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Bu, Paul və Barnabanın birinci müjdəçi səyahətinin hekayəsidir. Həvarilərin İşlərinin qalan hissəsi Paulun xidmətinə həsr olunub.

- B. 13-cü və 14-cü fəsilləri oxuyarkən Müqəddəs Kitabın arxasındakı xəritəyə baxıb adı çəkilən yerlərin harada olduğunu görmək çox faydalı olacaq.
- C. 13-cü və 14-cü fəsillərdə rəhbərliyin Barnabadan Paula keçdiyi açıqca görünür.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 13:1-3

¹Antakyaadakı cəmiyyətdə peyğəmbərlər və müəllimlər var idi: Barnaba, Niger adlanan Şimeon, Kirenalı Luki, hökmdar Hirodun süd qardaşı Menaxem və Şaul. ²Bu adamlar Rəbbə xidmət edib oruc tutarkən Müqəddəs Ruh onlara dedi: «Barnaba ilə Şaulu Mənim tapşırıdığım iş üçün ayırın». ³Beləliklə, oruc tutub dua etdikdən sonra Barnaba ilə Şaulun üzərinə əllərini qoydular və onları yola saldılar.

13:1 "Antakya" Həv. 11:19-dakı qeydə bax.

▣ **"cəmiyyət"** Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"peyğəmbərlər və müəllimlər"** Ruhun bu iki ənamından 1Kor. 12:28-də və Ef. 4:11-də bəhs olunur. Burada sadalanmış beş xidmətçinin hamısının eyni zamanda peyğəmbər və müəllim olduğu, yoxsa ilk üçünün peyğəmbər, son ikisinin isə müəllim olduğu qrammatik quruluşuna görə tam aydın deyildir.

Belə sual doğur: "Əhdi-Cədidəki peyğəmbərlik ənamının Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri ilə nə əlaqəsi vardır?" Əhdi-Ətiqdə peyğəmbərlər Müqəddəs Yazının müəllifləri idi. Əhdi-Cədidə bu iş On İki həvariyə və köməkçilərinə tapşırılır. Necə ki "həvari" ənamı davamlı olaraq qalır (müq. et. Ef. 4:11), ancaq On İki həvarinin vəfatından sonra həvarilərin vəzifələri bir qədər dəyişir, peyğəmbərlərin xidməti də sonradan dəyişmişdir. İlahi ilham sona çatmışdır, Allahdan ilham almış Müqəddəs Yazının yeni hissələri artıq yazılmayacaq idi. Əhdi-Cədid peyğəmbərlərinin başlıca vəzifəsi Müjdəni bəyan etməkdir; lakin eyni zamanda, ehtimal ki, Əhdi-Cədid həqiqətlərini indiki durumlara və ehtiyaclarla tətbiq etmək vəzifələri də vardır. Həv. 11:27-dəki Xüsusi mövzuya bax.

Müəllim ənamından Həv. 13:1-də peyğəmbərliklə bağlı olaraq bəhs olunur, amma Ef. 4:11-də müəllim pastor (ruhani "çoban") ilə əlaqələndirilir. 2Tim. 1:11-də Paul özünün vaiz, həvari və müəllim olduğunu deyir. Burada isə, Rom. 12:7-də olduğu kimi, deyəsən, iki ayrı xidmətdən söhbət gedir. Yaq. 3:1-2-də də müəllimdən ayrıca bəhs olunur. Bu onu göstərir ki, bu rəhbərlik ənamları konkret bir dövrün və ya bölgənin imanlılar cəmiyyətinin konkret ehtiyaclarına görə müxtəlif imanlılarda müxtəlif cür birləşə bilər. Ənamlara malik olan bu rəhbərlərdən hər biri (müq. et. Ef. 4:11) Müjdəni bəyan edirdi, ancaq müxtəlif yollarla (əmr, vəz, təlim).

Bax: Həv. 1:16, XÜSUSİ MÖVZU: "İLƏHİ İLHAM".

XÜSUSİ MÖVZU: "NURLANDIRMA" (SPECIAL TOPIC: ILLUMINATION)

Allah keçmişdə insanlara Özünü tanımaq üçün fəal olmuşdur (yaradılış, daşqın, əcdadların çağırılması, Misirdən çıxış, Kənanın fəthi və s.). Teologiyada buna "vəhy" deyilir. Allah Özünü tanıtmasını yazıya almaq və izah etmək üçün bəzi şəxsləri seçmişdir (məs., Yəh. 14:26; 16:12-15). Teologiyada buna "ilahi ilham" deyilir. Allah Öz Ruhunu göndərmişdir ki, oxucular Onun Özünü, vədlərini, planlarını, ələlxusus Məsihin gəlişini dərk edə bilsinlər. Teologiyada buna "nurlandırma" deyilir. Belə bir sual meydana gəlir: Ruh insanlara Allahı dərk etməkdə kömək edirsə, bəs niyə Allah, iradəsi və yolları haqqında o qədər çox şərh vardır?

Məsələ qismən ondan ibarətdir ki, oxucu Yazını oxumazdan əvvəl öz şəxsi təcrübəsinə görə müəyyən qənaətlər qəbul etmiş olur. O qənaətləri sübut etmək üçün çox vaxt Müqəddəs Kitabdan istifadə edir. Müqəddəs Kitab çox vaxt müəyyən teoloji çərçivəyə salınır, yalnız məhdud yerlərə və müəyyən yollarla tətbiq edilməsinə imkan verilir. Müqəddəs Ruh hər ikisində çalışsa da, nurlandırma ilahi ilhamla eyni tutula

bilməz. İlahi ilham (Bax: Xüsusi mövzu: "İlahi ilham") Əhdi-Cədidlə başa çatır (Yəhd. 3,20). Nurlandırmaya dair Əhdi-Cədid mətnlərinin çoxu Müjdə və Məsihə bənzər həyat haqqındakı bilikdən bəhs edir (Rom. 8:12-17; 1Kor. 2:10-13; Ef. 1:17-19; Fil. 1:9-11; Kol. 1:9-13; 1Yəh. 2:20-27). Bu əslində "yeni əhd"in vədlərindən biridir (müq. et. Yer. 31:31-34, xüs. a. 34).

Ruhun imanlılara vəhyi anlamaqda kömək etməsinə imkan vermək üçün ən yaxşı yanaşma, mətnin hər təfərruatını şərh etmək deyil, paraqrafın mərkəzi ideyasını müəyyən etməyə çalışmaqdır. Məhz bu "mərkəzi ideya", müəllifin öyrətmək istədiyi əsas həqiqətdir. Allahdan ilham almış orijinal müəllifin məqsədini anlamaq üçün bütöv kitabının və ya ədəbi vahid olan bir hissəsinin sxematik təsvirini vermək faydalıdır. Heç bir şərhçi Allahdan ilham almış deyildir. Biz Müqəddəs Kitab müəllifinin şərh üsulunu (ilahi ilhamını) təkrarlama bilmərik. Onun öz dövründə nə dediyini anlamağa çalışmalıyıq və sonra o həqiqəti öz dövrümüzdə tətbiq etməliyik. Müqəddəs Kitabın bəzi hissələri aydın deyildir və ya gizlidir (müəyyən vaxta qədər). Bəzi mətnlər və mövzular barədə həmişə fikir ayrılığı olacaq, lakin biz əsas həqiqətləri açıqca elan etməliyik, digər mövzuların isə müəllifin məqsədi çərçivəsində fərdi olaraq şərh olunmasına yol verməliyik. Şərhçilər nail olduqları nurda gəzməli, həmişə Ruhdan və Müqəddəs Kitabdən daha çox nur qəbul etməyə hazır olmalıdırlar. Allah bizi anlama səviyyəmizə və buna görə necə yaşamağımıza əsasən mühakimə edəcək.

▣ **"Niger adlanan Şimeon"** *Niger* sözü latın dilində qara deməkdir. Bəzi şərhçilər bu Şimeonu Mark 15:21-dəki Şimonla eyniləşdirirlər.

▣ **"Kirenalı Luki"** Ehtimal ki, bu, Antakyada başqa millətlərə Müjdəni yayan yunanca danışan yəhudilərdən biridir (müq. et. Həv. 11:20). Yəqin ki, bu adam, Rom. 16:21-də adı çəkilən Luki deyil idi.

▣ **"hökmdar Hirodun süd qardaşı Menaxem"** İbranicə *Menaxem* adı "təsəlliverici" deməkdir. Bu adam ya Hirod Antipanın süd qardaşı idi (yunan ədəbiyyatı; bax: Həvarilərin İşləri 12-ci fəslə giriş), ya da onunla birlikdə böyüyüb (koyne papirusları). Çox güman ki, Luka məhz bu adamla söhbətində Hirod Antipa (tetrax) haqqındakı məlumatlar əldə etmişdir.

13:2

NASB	"xidmət edirdi"
NKJV	"xidmət etdi"
NRSV	"ibadət edirdi"
TEV	"qulluq edirdi"
NJB	"ibadət təqdim edirdi"

Burada yunanca *leitourgia* ("ictimai" və "iş" sözlərindən ibarət olan mürəkkəb söz) sözü işlənir; bizim "liturgiya" sözü müəhz bundan törəyib. İlk olaraq ictimai xidməti öz hesabına yerinə yetirən şəxsə dair işlənən bu söz, bu kontekstdə ibadət toplantısında Allahın iradəsini axtarma vaxtını bildirir. Həmin söz bütün cəmiyyətə yaxud təkə o beş nəfərə aid ola bilər.

▣ **"oruc tutub"** Əhdi-Ətiqdə ildə bir oruc günü var idi – Kəffarə günü, Lev. 16. Lakin I əsr rabbinik yəhudiliyində həftədə iki dəfə oruc tutmaq qanunu var idi. Oruc tutmaq imanlılar üçün zəruri olmasa da, çox vaxt Allahın iradəsini anlamaqda kömək edir (müq. et. Həv. 14:23).

XÜSUSİ MÖVZU: "ORUC" (SPECIAL TOPIC: FASTING)

Oruc Əhdi-Cədidə heç əmr olunmasa da, İsanın şagirdlərinin müvafiq zamanlarda oruc tutmaları gözləndirdi (müq. et. Mat. 6:16,17; 9:15; Mark 2:19; Luka 5:35). Düzgün oruc Yeşaya 58-ci fəsildə təsvir olunur. İsanın Özü oruc tutmaqda nümunə göstərmişdir (müq. et. Mat. 4:2). Erkən imanlılar cəmiyyəti oruc

tuturdu (müq. et. Həv. 13:2-3; 14:23; 2Kor. 6:5; 11:27). Orucda niyyət və orucun qaydası önəmlidir; orucun vaxtı, müddəti və tezliyi ikinci dərəcəli məsələlərdir. Əhdi-Ətiqdəki oruc, Əhdi-Cədid imanlıları üçün zəruri deyildir (müq. et. Həv. 15:19-29). Oruc, adamın öz ruhaniliyini göstərməsi üçün deyil (müq. et. Yeş. 58; Mat. 6:16-18), Allaha yaxınlaşması və məsləhətini axtarması üçün (İsa kimi, Mat. 4:2) nəzərdə tutulub. İnsanın ruhən böyüməsi üçün də faydalı ola bilər.

Erkən imanlılar cəmiyyətinin asketizmə meyl etməsi üzündən Müqəddəs Yazını köçürən şəxslər bəzi ayələrə "oruc" sözünü əlavə ediblər (Mat. 17:21; Mark 9:29; Həv. 10:30; 1Kor. 7:5). Bu şübhəli əlavələr barədə ətraflı məlumat üçün bax: Bryus M. Metsqer, "Yunanca Əhdi-Cədidin mətnşünaslıq baxımından şərh", Birləşmiş Müqəddəs Kitab Cəmiyyətlərinin nəşri (Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, United Bible Societies).

▣ **"Müqəddəs Ruh onlara dedi"** Bu, Müqəddəs Ruhun şəxs olduğunu bildiren ayələrdən biridir (Həv. 1:2-dəki Xüsusi mövzuya bax). Bunun qulaqla eşidilən yoxsa daxili səs olduğu bəlli deyildir (müq. et. Həv. 8:29; 10:19; 11:12; 20:23; 21:11). Aydınır ki, bu sözlər konkret şəkildə deyilib (müq. et. Həv. 16:6-7) – yəqin ki, peyğəmbərlərdən biri vasitəsilə.

▣ **"ayırım"** Aoristin məlum növ əmr şəklində olan bu söz *aphorizō*, "müqəddəs" (*hagiazō*) ilə eyni mənə çalarına malikdir. Bu söz Allahın verdiyi müəyyən tapşırıq üçün ayrılmış və hazırlanmış deməkdir (müq. et. Rom. 1:1; Qal. 1:15).

▣ Yunan mətnində "ayırmaq" sözündən sonra intensivlik ifadə edən *dē* ədatı işlənir (müq. et. Luka 2:15; 1Kor. 6:20). Həmin ədat Ruhun çağırışının ciddiliyini artırır. Həv. 15:36-da Paulun dediyi söz, bunun paralelidir.

▣ **"Mənim tapşıracağım iş"** Bu bitmiş zaman qayıdış növ (deponent) xəbər formasıdır. Xidmətə çağıran, tapşırıqlara hazırlaşdırın Müqəddəs Ruhdur (müq. et. 1Kor. 12:7,11).

13:3 Bu ayədə üç aorist feli sifəti işlənir; bunlar Antakyadakı imanlılar cəmiyyətindən ilk müjdəçilərin göndərilməsi üçün ruhani hazırlıqları təsvir edir.

1. oruc tutdular
2. dua etdilər
3. onların üzərinə əllərini qoydular

Görünür ki, bunu təkcə peyğəmbərlərlə müəllimlər deyil, bütün cəmiyyət birgə etmişdir. Məsihin böyük tapşırığı ilə bağlı fəaliyyətlərdə bütün imanlılar cəmiyyəti iştirak etməlidir!

▣ **"üzərinə əllərini qoydular"** Bu ayə, müasir "xidmətə təyin etmə" adətimizin əsaslandırıldığı ikimənəli mətnlərdən biridir. Lakin hal-hazırda məzhəblərimizdə tətbiq olunan adətləri bu mətnə əsaslandırmaq qeyri-münasibdir. Müqəddəs Kitabda insanların "üzərinə əl qoyma"nın çox misalları vardır.

1. Əhdi-Ətiqdə belə məqsədlər ilə:
 - a. özünü qurbanla eyniləşdirmə (müq. et. Lev. 1:4; 3:2; 4:4; 16:21)
 - b. xeyir-dua vermə (müq. et. Yar. 48:13 və sonrakı ayələr; Mat. 19:13,15)
 - c. xələfini təyin etmə (müq. et. Say. 27:23; Qan. 34:9)
2. Əhdi-Cədidə də eynilə çox məqsədlə:
 - a. şəfa üçün (müq. et. Luka 4:40; 13:13; Həv. 9:17; 28:8)
 - b. təyin etmə və ya bir tapşırıqla göndərmə (müq. et. Həv. 6:6; 13:3)
 - c. Müqəddəs Ruh və ya ruhani ənamları qəbul etməklə bağlı (müq. et. Həv. 8:17; 19:6; 1Tim. 4:14; 2Tim. 1:6)
 - d. yəhudiliyin və ya imanlılar cəmiyyətinin əsas təlimlərinə aid (müq. et. İbr. 6:2)

Bu adamlar, üzərinə əl qoyulmaqla xidmətə başlamayıblar. Onlar artıq çağırılmış, ənamlara malik olan, fəaliyyət göstərən rəhbərlər idi. Onlar yeni xidmətə çağırılmayıb, artıq fəal olduqları xidmətdə irəliləmələrinə təkan verilirdi.

Rəsmi xidmətə təyin olunma adətən imanlılar arasında ayrılığa şərait yaradır. Ruhani-dünyəvi bölünməsinə əsas verir. "Ruhanilər" (*cleros*, püsk ilə miras almaq) və "dünyəvilər" (*laos*, xalq) olaraq tərcümə olunan yunan sözləri Əhdi-Cədidə işlədildikdə həmişə bütün imanlı qrupunu bildirir. Bütün imanlılar çağırılırlar, ənamlar alırlar və tam vaxtlı Müjdə xidmətçisi olurlar (müq. et. Ef. 4:11-12). İmanlıları qruplara ayıran iyerarxiya üçün Müqəddəs Kitabda heç bir əsas yoxdur. Bütün imanlılar Məsihin Bədəninə xidmət etmək üçün ənamlar alırlar (müq. et. 1Kor. 12:7, 11).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 13:4-12

⁴Müqəddəs Ruhun əmri ilə yola çıxan Barnaba və Şaul Selevkiyaya getdilər və oradan da gəmi ilə Kiprə getdilər. ⁵Salamisə çatanda Yəhudilərin sinaqoqlarında Allahın kəlamını bəyan etməyə başladılar. Yəhya isə onların köməkçisi idi. ⁶Adanı başdan-başa gəzərək Pafosa çatdılar. Orada Baryeşu adlı bir Yəhudi cadugər və yalançı peyğəmbərə rast gəldilər. ⁷Baryeşu vali Sergi Paula yaxın adam idi. Ağıllı kişi olan vali Barnaba ilə Şaulu çağırtdırıb Allahın kəlamına qulaq asmaq istədi. ⁸Lakin adı cadugər mənasını verən Elima, yəni Baryeşu buna qarşı çıxaraq valini imandan azdırmağa çalışırdı. ⁹Amma Müqəddəs Ruhla dolan Şaul, yəni Paul gözlərini Elimaya dikib ¹⁰dedi: «Ey iblis oğlu, ürəyin hər cür hiylə və fırıldaqla doludur. Ey salehliyə tamamilə düşmən kəsilən, Rəbbin haqq yolunu əyri qələmə verməkdən əl çəkməyəcəksənmi? ¹¹İndi isə bax, sənün üstünə Rəbbin əli gəlir. Kor olacaqsan, bir müddət gün işığı görməyəcəksən». O anda həmin adamın üzərinə bir duman, bir qaranlıq çökdü. Ora-bura gəzərək kimisə axtarırdı ki, onun əlindən tutub yol göstərsin. ¹²Olanları görəni vali Rəbbin təliminə təəccübləndi və iman etdi.

13:4 "Müqəddəs Ruhun əmri ilə yola çıxan" Bu kontekstdə yerli imanlılar cəmiyyətinin səlahiyyəti deyil, Ruhun səlahiyyəti təsdiq olunur. Həvarilərin İşlərində Müqəddəs Üçlükdən (Həv. 2:32-dəki Xüsusi mövzuya bax) məhz Müqəddəs Ruh ön plana çıxır. "Yeni məsihi dövr", "Ruhun dövrü" olaraq bilinirdi. Müqəddəs Ruh çağırır, ənamlar verir, yönəldir, inandırır və qüvvətləndirir (müq. et. Yəh. 14:16-17,26; 15:26; 16:7-15). Onun hüsuru və xeyir-duası olmadan davamlı və ya təsirli olan heç bir xidmət mümkün deyildir.

▣ **"Selevkiya"** Bura, Suriya Antakyanının liman şəhəri idi. Təqribən 25 km cənubqərbində yerləşirdi. Makedoniyalı İsgəndərin ölümündən sonra o bölgədə hökmranlıq edən generalının adı (Selevkid) şərafinə belə adlandırılıb.

▣ **"Kipr"** Bura, Barnabanın vətəni idi (müq. et. Həv. 4:36) və burada böyük yəhudi icması yaşayırdı. Əhdi-Ətiqdə Kipr *Kittim* adlanır. Barnaba və Şaul, bu adada ilk məsihçi şahidləri deyil idi (müq. et. Həv. 11:19-20).

13:5 "Salamis" Bura, Kipr adasının şərq sahilində yerləşən bir liman şəhəri, adanın kommersiya mərkəzi idi.

▣ **"Yəhudilərin sinaqoqlarında Allahın kəlamını bəyan etməyə başladılar"** Bunun səbəbi aydındır.

1. o yəhudilər Əhdi-Ətiqə bələd idilər
2. yəhudilər seçilmiş xalq idi (müq. et. Yar. 12:1-3) və Müjdəni qəbul etmək fürsəti ilk əvvəl onlara verilib (müq. et. Həv. 3:26; 13:46; 17:2; 18:4,19; 19:8; Rom. 1:16)
3. sinaqoq ibadətlərində başqa millətlərdən olan [a] yeganə həqiqi Allaha cəlb olunmuş və [b] Əhdi-Ətiqi bilən şəxslər var idi

Bu, sinaqoq olan hər yerdə Paulun müjdəçi üsulu olmuşdu.

▣ **"Yəhya"** Şagirdlərin evində toplandığı Yəhya Mark nəzərdə tutulur (müq. et. Həv. 12:12). Rəvayətə görə, Markın Müjdəsinin müəllifi də o idi, Həvari Peterin şəhadətini qələmə almış Mark idi. O həmçinin müjdəçi komandasının bölünməsi ilə nəticələnən Paul və Barnaba arasındakı fikir ayrılığının səbəbkarı idi (müq. et. Həv. 15:36-41). Ancaq bir müddət sonra Paul Yəhya Markdan müsbət danışmış (müq. et. Kol. 4:10; 2Tim. 4:11 və Flm. 24). Həvarilərin İşləri 16-cı fəslə girişdə daha dolğun qeydə baxın.

13:6 "Adanı başdan-başa gəzərək" Yəqin ki, onların adadakı hər sinaqoqa girib Müjdəni yaydıqları nəzərdə tutulur.

▣ **"Pafos"** Oradan uzaqda yerləşən finikiyalıların qədim Pafos şəhərindən deyil, yeni Pafosdan söhbət gedir. Hər iki şəhər, *Pafian* adındakı Finikiya tanrıçası şərəfinə belə adlandırılmışdı. O, eləcə də *Afrodita*, *Astarta*, *Venera* və s. adları ilə bilinən tanrıça idi. Bu şəhər Kiprin rəsmi siyasi paytaxtı idi.

▣ **"Baryeşu"** Bu adam yəhudi yalançı peyğəmbər idi. Onun adının mənası "Yeşuanın oğlu"dur. Həv. 13:8-də öyrəndiyimiz kimi, bu adam, cadugər Elima adı ilə tanınırdı. Bu ad aramicə "cadugər" kökündən gəlir (müq. et. Həv. 13:10). Həv. 8:9-dakı Xüsusi mövzuya bax.

13:7 "vali Sergi Paul" Lukanın yazılarının tarixi dəqiqliyi haqqında çoxlu mübahisələr gedir. Bu, Lukanın tarixçi olaraq dəqiq məlumat verdiyinə dair yaxşı bir misaldır. O bu adama "prokonsul" ("vali" olaraq tərcümə olunub) deyir və bu onu göstərir ki, Kipr Romanın senatorial vilayəti idi. Məlum olduğu kimi, b.e. 22-ci ildə Avqustun əmri ilə Kipr həqiqətən senatorial vilayət olmuşdur. Bundan əlavə, Solidə tapılmış latın kitabəsindən Sergi Paulun b.e. 53-cü ildə valiliyə (prokonsulluğa) təyin olunduğunu öyrənirik. I əsr Aralıq dənizi ölkələrinə dair arxeoloji tapıntılar Lukanın tarixi dəqiqliyini getdikcə təsdiqləyir.

▣ **"Ağıllı kişi"** Bu sözün çoxlu məna çalarları vardır. Bu kontekstdə effektiv idarə etməyə qabil olduğuna işarə edir. Onu bu şəkildə təsvir etməklə müəllif həmçinin göstərir ki, Müjdə təkcə yoxsul və təhsilsiz adamlara deyil, dövlətli və təhsilli şəxslərə də təsir etmişdir (müq. et. *Menaxem* 13:1). Həmçinin ehtimal var ki, Həvarilərin İşlərini yazmaqda Lukanın məqsədlərindən biri Müjdənin Roma hakimiyyəti üçün təhlükəli olmadığını göstərmək idi.

13:8 "Elima" Göründüyü kimi, bu yunan adı

1. ərəbcə "alim" (müdrək, kahin, gözə görünməyən aləmin qüvvələrini idarə edərək gələcəyi görməyə və ona nəzarət etməyə qadir olan adam, AB, Cild 2, s. 487) sözündən
2. aramicə "yuxu yozan" mənasına gələn kəlmədən törəmişdir

▣ **"cadugər"** Bu söz, Daniel kimi xaldeyli-midiyalı müdrək adamları bildiren "maqlar" sözü ilə əlaqəlidir (müq. et. Dan. 2:2; 4:9; Mat. 2:1). Lakin Paulun dövründə bu söz, Yunun-Roma dünyasında səyahət edən cadugər və şarlatanları bildirirdi. Həv. 8:9-dakı Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"imandan"** "İman" sözü Əhdi-Cədidə üç xüsusi mənada işlənir:

1. İsa Məsihə Xilaskar olaraq şəxsən ümid bağlamaq
2. sadıq, mömin həyatımız
3. Müjdənin teoloji məzmunu (yəni doktrinlər, müq. et. Yəhd. 3, 20)

Həv. 6:7-də də eyni ikimənalılıq vardır. Burada bu söz, artikl və kontekst səbəbindən, 3-cü mənada işlənmiş kimi görünür. Həv. 3:16 və 6:5-dəki Xüsusi mövzulara bax.

13:9 "Paul" Həvarilərin İşlərində Şaulun Roma adı ilk dəfə burada işlənir. Paul, "kiçik" mənasına gələn yunan sözüdür. Kimisi bunu Paulun qısa boyuna, kimisi imanlılar cəmiyyətini təqib etdiyinə görə özünə "həvarilərin ən kiçiyi" olaraq qiymət verməsinə bağlayır. Yəqin ki, bu, valideynlərinin ona qoyduğu ikinci ad idi.

▣ **"Müqəddəs Ruhla dolan"** Erkən imanlılar cəmiyyətini idarə edən Ruhun qüvvəsi "dolmaq" feli ilə təsvir olunur (müq. et. Həv. 2:4; 4:8,31; 6:3; 7:55; 9:17; 13:9,52). Hər gün davamlı olaraq Ruhla dolmaq, bütün imanlıların normal halıdır (müq. et. Ef. 5:18). Həvarilərin İşlərində bu adətən Müjdəni elan etmək cəsarəti ilə əlaqəli olur.

▣ **"gözlərini... dikib"** Bundan Həv. 1:10-dakı qeyddə daha ətraflı bəhs olunur.

13:10 Paul bu yəhudi yalançı peyğəmbərinin bir neçə xüsusiyyətini qeyd edir.

1. "hiylə ilə doludur" – yem ilə tələyə salmaq mənasında (Luka bu termini təkcə burada işlədir)
2. "hər cür fırıl-daqla doludur" – bir işi axmaq və mənasız şəkildə etmək mənasına gələn bu yunan sözü zamanla mənfi mənə çaları qazanmışdır (müq. et. Həv. 18:14). Bu sözə təkcə Həvarilərin İşlərində rast gəlinir (müq. et. Həv. 13:10; 18:14).
3. "iblis oğlu" – sami idiomudur (müq. et. Həv. 3:25; 4:36), iblisin əməlləri ilə yaşayan adamı bildirir (müq. et. Mat. 13:38; Yəh. 8:38,41,44, Bax: Həv. 5:3-dəki Xüsusi mövzular)
4. "salehliyə tamamilə düşmən kəsilən". Bu ifadə Lukanın yazılarında bir neçə dəfə işlənib, – Əhdi-Ətiq sitatları ilə bağlı olaraq (müq. et. Luka 1:71,74; 20:43; Həv. 2:35). Bu adam, Allaha bənzəyən hər şeyin əleyhinə idi. Bax: Həv. 3:14, XÜSUSİ MÖVZU: "SALEHLİK".
5. Paul hamıya şamil olan "bütün" sözünü üç dəfə işlədərək (Hərfi tərcümədə "bütün hiylə ilə", "bütün fırıl-daqlıqla", "bütün salehliyin düşməni") bu adamın başdan-ayağa şər olduğunu göstərir.

▣ **"Rəbbin haqq yolunu əyri qələmə verməkdən"** Bu suala "bəli" cavabının veriləcəyi gözlənilir. Əhdi-Cədidə "haqq" və ya "düz" sözü, Əhdi-Ətiqin standart və ya ölçü qamışı mənasına gələn salehlik anlayışını əks etdirir. Əhdi-Cədidəki "əyri" sözü, Əhdi-Ətiqin günah mənasına gələn terminlərini (standart olan Allahın Özünə uyğun gəlməmə) əks etdirir. Bu adam hər şeyi əyri edib (salehliyin əksi). Həv. 3:14-dəki Xüsusi mövzuya bax.

13:11 "Rəbbin əli" Bu, YAHVE-nin qüdrətini və hüzzurunu bildirən sami antropomorfik ifadəsidir (müq. et. Luka 1:66; Həv. 11:21). Əhdi-Ətiqdə çox vaxt Allahın mühakiməsinə işarə edən bu ifadə (müq. et. Çıx. 9:3; 1Şam. 5:6; Əyy. 19:21; 23:2; Zəb. 32:4; 38:2; 39:10) burada da eynən buna işarə edir.

▣ **"Kor olacaqsan"** Paulun bu adamın şərini, itaətsizliyini və məruz qalacağı ani cəzasını təsvir etdiyi ciddi ifadələrdə onun öz keçmiş həyatı əks olunmuş ola bilər. Paul geriye baxıb bu yəhudi yalançı müəllimində və manipulyasiyalarında özünü görür (müq. et. Həv. 9:8).

Korluq çox vaxt ruhani dərrakənin əskikliyi rəmzi olur (müq. et. Yəh. 9; Həv. 9; həmçinin bax: Qan. 28:28-29).

13:12 "Olanları görənlər... iman etdi" Bu söz (*pisteuō*, isim forması iman, inam və ya etibar olaraq tərcümə oluna bilər), Əhdi-Cədidə həqiqi iman mənasında işlənən yunan sözüdür. Vali Müjdəni qəbul edib. Bir adamın gözləri bağlanıb (həqiqi mənada), başqa birinin gözləri açılıb (məcazi mənada). Bu, iman və imansızlıq ilə bağlı sirdir (müq. et. Yəh. 9). Həv. 3:16-da "İman" (isim, feil və sifət) və Həv. 6:5-də "Əhdi-Ətiqdə iman" xüsusi mövzularına bax.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 13:13-16a

¹³Paula yanındakılar Pafosdan yelkən açıb Pamfiliya bölgəsindəki Perge şəhərinə çatdı. Yəhya isə onlardan ayrılıb Yerusəlimə qayıtdı. ¹⁴Onlar yollarına davam edib Pergedən Pisidiyada olan Antakyaya çatdılar. Şənbə günü sinaqoqa girib oturdular. ¹⁵Qanunun və Peyğəmbərlərin yazılarının oxunmasından sonra sinaqoq rəisləri onları çağırtdıraraq dedilər: «Qardaşlar, xalqa ürəkləndirici müraciətiniz varsa, buyurub deyiniz». ¹⁶Paul ayağa qalxıb diqqəti cəlb etmək üçün əlini qaldıraraq dedi:

13:13 "Paula yanındakılar" Rəhbərliyin dəyişdiyi bəllidir. Ondan sonra Həvarilərin İşlərində Paulun adı birinci gəlir.

▣ **"Pamfiliya bölgəsindəki Perge"** Perge, Romanın dəniz sahilindəki kiçik Pamfiliya vilayətinin (Türkiyənin orta cənub bölgəsi) ən böyük şəhəri idi. Dəniz basqınçılarından qorunmaq üçün dənizdən bir neçə kilometr uzaqlıqda yerləşirdi.

Görünür ki, Paul bu dəfə orada təbliğ etməyib, amma sonra təbliğ edib (müq. et. Həv. 14:25). Bu regionda ilk əsrlərdə məsihiçi yığınağı olduğuna dair heç bir tarixi sübut yoxdur. Paul sadəcə olaraq o dəniz sahilindəki bölgədən keçib.

▣ **"Yəhya isə onlardan ayrılıb Yerusəlimə qayıtdı"** Luka bu hadisəni qeyd edir, lakin səbəbini bildirmir (Əhdi-Cədid müəlliflərindən heç biri bunu bildirmir). Həvarilərin İşləri 16-cı fəslə girişə bax, o Rəbbin xidmətinə qayıdıb!

13:14 "Pisidiyada olan Antakya" Hərfi tərcümədə "Pisidiyaya tərəf olan Antakya", çünki o şəhər etnik Frigiya bölgəsində, Romanın Qalatiya vilayətində yerləşirdi. Bu, ayrı bir xalq idi, böyük ehtimalla, Avropadan gəlmiş bir xalq idi.

▣ **"Şənbə günü"** Yəni cümə günü günəş batdığı vaxtdan şənbə günü günəş batdığı vaxtadək. Yəhudilər Yaradılış Kitabının 1-ci fəslinə əsasən günləri axşamdan axşama sayardılar.

▣ **"oturdular"** Ehtimal ki, bu, sinaqoqda danışacaq adamı bildirən idiomdur. Rəbbilər həmişə oturmuş vəziyyətdə təlim öyrədərdi (müq. et. Mat. 5:1; Luka 4:20). Səyahət edən ziyarətçilərin, arzu etdikləri təqdirdə, sinaqoqlarda danışmaqlarına icazə verilərdi (müq. et. Həv. 13:15).

13:15 "Qanunun və Peyğəmbərlərin yazılarının oxunmasından" Bu, İsanın dövründə sinaqoqlardakı ibadətə bir hissəsi idi. Əvvələn yalnız Musanın Qanunu (Tövrat) oxunardı, lakin b.e.ə. 163-cü ildə Antiox IV Epifan Tövratin oxunmasını qadağan etdiyi zaman yəhudilər bunun əvəzinə Peyğəmbərlərin yazılarının oxumağa başlayıblar. Makkavey üsyanı zamanında yəhudilik bərpa olunub və sinaqoqlarda ibadətə bir hissəsi kimi həm Qanun, həm də Peyğəmbərlərin yazıları oxunmağa başlayıb (müq. et. Həv. 13:27). Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "İBRANİ KANONU" (SPECIAL TOPIC: THE HEBREW CANON)

İbrani Müqəddəs Kitabı üç hissədən ibarətdir (ingilis, rus və Azərbaycan dillərinə tərcümədə Septuaqintadakı ardıcılığa riayət olunur).

1. Tövrat (Musanın 5 kitabı), Yaradılış – Qanunun Təkrarı
2. Peyğəmbərlər (*Nevi'im*)
 - a. erkən dövr peyğəmbərləri, Yeşua – Padşahlar (Rut istisna olmaqla)
 - b. gec dövr peyğəmbərləri, Yeşaya – Malaki (Mərsiyələr və Daniel istisna olmaqla)
3. Yazılar (*Ketubim*)
 - a. Hikmət ədəbiyyatı, Əyyub – Süleymanın Məsəlləri
 - b. Sürgündən sonrakı dövr ədəbiyyatı, Ezra – Ester
 - c. Meqillot (beş tumar, bayramlarda oxunur)
 - (1) Rut (Əllinci Gün bayramında oxunur)
 - (2) Vaiz (Çardaqlar bayramında oxunur)
 - (3) Nəğmələr Nəğməsi (Pasxa bayramında oxunur)
 - (4) Mərsiyələr (b.e.ə. 586-cı ildə Yerusəlimin süqutunu yad etmək üçün oxunur)
 - (5) Ester (Purim bayramında oxunur)
 - d. 1-ci və 2-ci Salnamələr
 - e. Daniel

Kanonda son kitab 2-ci Salnamələr. Yazılma tarixi dəqiq məlum deyil, çünki redaktorlar bəzi nəsil şəcərələrinə əlavələr ediblər.

▣ **"sinaqoq rəisləri"** Binaanın təmir işləri və ibadətə nizamı üçün məsuliyyət daşıyan bu şəxslər (müq. et. Luka 8:41,49) çox vaxt qonaqları danışmağa dəvət edərdi.

▣ **"xalqa ürəkləndirici müraciətiniz varsa"** Bu, birinci sinif şərt cümləsidir, yəni deyilənin müəllifin nöqtəyi-nəzərindən doğru olduğunu güman edən, yaxud sırf bədii məqsədlərinə xidmət edən bir ifadədir. Bu, sinaqoq ibadətənin adı cəhəti idi. Paul bu fürsətdən əla istifadə etmişdir.

13:16 "Paul ayağa qalxıb" Yəhudi müəllimləri adətən oturaraq təlim öyrədərdi; ayağa qalxıb təlim öyrətmək Yunan-Roma adəti idi. Paul öz dinləyicilərinə uyğun şəkildə davranırdı.

▣ **"əlini qaldıraraq"** Bu jest ilə Paul onların sükut etmələrini istəyib. Luka şahidlərin nəql etdiyi bu cür detalları tez-tez bildirir (Həv. 12:17; 13:16; 19:33; 21:40).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 13:16b-25

¹⁶«Ey İsraililər və Allahdan qorxanlar, qulaq asın. ¹⁷Bu xalqın, yəni İsraililərin səcdə etdiyi Allah bizim ata-babalarımızı seçdi və Misirdə – qürbət eldə yaşadıkları müddət ərzində onları böyük bir millət etdi. Sonra əlini uzadıb onları Misirdən çıxartdı. ¹⁸Qırx ilə yaxın səhrada qaldıkları müddət ərzində onlara dözdü. ¹⁹Kənan torpağında yaşayan yeddi milləti qırandan sonra bu millətlərin torpaqlarını irs olaraq İsrail xalqına verdi. Bütün bunlar təqribən dörd yüz əlli ili əhatə etdi. ²⁰Sonra Allah onlar üçün hakimlər yetirdi. Bu, peyğəmbər Şamuelin dövrünə qədər davam etdi. ²¹Xalq padşah istəyəndə isə Allah Binyamin qəbiləsindən olan Qiş oğlu Şaulu onlar üçün padşah təyin etdi. O, qırx il padşahlıq etdi. ²²Onu aradan götürəndən sonra Allah Davudu ucaldıb onların üzərində padşah etdi və onun barəsində şəhadət etdi: “ÖZ ÜRƏYİMƏ YATAN ADAM olaraq Yessey oğlu DAVUDU TAPDIM və o Mənim bütün istədiklərimi yerinə yetirəcək”. ²³Allah Öz vədinə sadıq qalıb bu adamın soyundan olan Xilaskar İsanı İsrailə göndərdi. ²⁴İsanın gəlişindən əvvəl Yəhya bütün İsrail xalqına vəz etmişdi ki, tövbə edib vəftiz olunsunlar. ²⁵Yəhya işini qurtararkən dedi: “Məni kim sayırsınız? O Şəxs mən deyiləm. Məndən sonra O gəlir. Mən Onun ayağındakı çarığı açmağa belə, layiq deyiləm”.

13:16b "Ey İsraililər və Allahdan qorxanlar, qulaq asın" Orada iki növdən insanlar var idi: yəhudilər və başqa millətlərdən "Allahdan qorxanlar" (müq. et. Həv. 13:26; 10:2,22,35). Bu vəz, Stefanın Həv. 7-dəki vəzinə çox bənzəyir. Stefanın Əhdi-Ətiqə və Müjdəyə dair anlayışı Paula dərin təsir göstərmişdir.

13:17 Paul Əhdi-Ətiqə tarixinə nəzər yetirməyə başlayarkən əcdadların (Yaradılış Kitabındakı İbrahim, İshaq və Yaqub) çağırılmasından, Misir əsarətindən və Misirdən xilas edilməsindən (Çıxış-Qanunun Təkrarı) danışır.

▣ **"əlini uzadıb onları Misirdən çıxartdı"** Bu, Əhdi-Ətiqə xas olan (müq. et. LXX, Çıx. 6;1,6) YAHVE-nin fiziki şəkildə təsvir olunmasıdır. "Rəbbin sağ əli" antropomorfik ifadəsinə bənzərdir. Allah əzəli və əbədi, qeyri-maddi, hər şeydə var olan Ruh olduğu halda, Müqəddəs Kitabda bəşəri sözlərlə təsvir olunur (antropomorfizm). Müqəddəs Kitabın bu analogiyaları, məcazi ifadələrin həqiqi mənada şərh olunması üzündən çoxlu səhv anlayışlara səbəb olur. Müqəddəs Kitabda Allahdan bəhs edildikdə analogiya, məcaz və inkar formasından istifadə olunur. Allah zamanla məhdud, yer üzünə bağlı olan günahkar insanların dərk və ya ifadə edə biləcəklərindən qat-qat ucadır! Həv. 2:33-dəki Xüsusi mövzuya bax.

13:18 "Qırx ilə yaxın səhrada qaldıkları müddət ərzində onlara dözdü" Qan. 1:31-i əks etdirən bu sözlər "əmizdirən qadın kimi bəslədi" (müq. et. A, C əlyazmaları) olaraq tərcümə oluna bilər. Bu, Əhdi-Ətiqin Çıxış və Saylar Kitablarını əks etdirir.

"Qırx" yuvarlaq rəqəmdir. Həqiqi mənada Xorevdən Sittimə qədər otuz səkkiz il keçib və xalq Xorevdə (Sinada) iki il qalıb. Həv. 1:3-dəki Xüsusi mövzuya bax.

13:19 "yeddi milləti qırandan" Fələstinin bu millətlərini belə anlamaq olar.

1. kollektiv mənada, kənanlılar (düzənlikdə yaşayanlar, müq. et. Yar. 10:18-29; Hak. 1:1) və ya emorlular (dağlıq yerdə yaşayanlar, müq. et. Yar. 15:16)
2. iki millət (kənanlılar, perizlilər, müq. et. Yar. 13:7; 34:30; Hak. 1:4-5)
3. üç millət (xivlilər, kənanlılar, xetlilər, müq. et. Çıx. 23:28)
4. altı millət (kənanlılar, xetlilər, emorlular, perizlilər, xivlilər, yevuslular, müq. et. Çıx. 3:8,17; 33:2; 34:11; Qan. 20:17; Yeşua 9:1; 12:8)
5. yeddi millət (kənanlılar, qırqaşlılar, emorlular, kənanlılar, perizlilər, xivlilər, yevuslular, müq. et. Qan. 7:1; Yeşua 3:10; 24:11)

6. on millət (qenlilər, qenizlilər, qadmonlular, xetlilər, perizlilər, rafalılar, emorlular, kənanlılar, qırqaşlılar, yevuslular, müq. et. Yar. 15:19-21)

XÜSUSİ MÖVZU: "FƏLƏSTİNİN İSRAİLDƏN ƏVVƏLKİ SAKİNLƏRİ" (SPECIAL TOPIC: PRE-ISRAELITE INHABITANTS OF PALESTINE)

A. Xalqların bir neçə siyahısı vardır.

1. Yaradılış 15:19-21 (10)

a. Qenlilər	d. Xetlilər	g. Emorlular	j. Yevuslular
b. Qenizlilər	e. Perizlilər	h. Kənanlılar	
c. Qadmonlular	f. Rafalılar	i. Qırqaşlılar	

2. Çıxış 3:17 (6)

a. Kənanlılar	d. Perizlilər
b. Xetlilər	e. Xivlilər
c. Emorlular	f. Yevuslular

3. Çıxış 23:28 (3)

- a. Xivlilər
b. Kənanlılar
c. Xetlilər

4. Qanunun Təkrarı 7:1 (7)

a. Xetlilər	d. Kənanlılar	g. Yevuslular
b. Qırqaşlılar	e. Perizlilər	
c. Emorlular	f. Xivlilər	

5. Yeşua 24:11 (7)

a. Emorlular	d. Xetlilər	g. Yevuslular
b. Perizlilər	e. Qırqaşlılar	
c. Kənanlılar	f. Xivlilər	

B. Tarixi mənbələrin əskikliyi üzündən adların törəməsi aydın deyildir. Yar. 10:15-19-da bunlardan bəzisinin Xam oğlu Kənanın nəsiləri olduğu bildirilir.

C. Adı çəkilən xalqların qısa təsvirləri

1. Qenlilər — BDB 884, KB 1098
— İsraili deyillər
— bu isim "dəmirçi" sözü ilə əlaqəli olduğuna görə metal işləri və ya musiqi ilə məşğul olmaları ehtimalı vardır (müq. et. Yar. 4:19-22)
2. Qenizlilər — Sinanın Xevrondan şimalda olan bölgəsi ilə bağlı
— Musanın qayınatası Yetro ilə əlaqəli isim (müq. et. Hak. 1:16; 4:11)
— BDB 889, KB 1114
— yəhudilərlə qohum
— Edomun bir klanı (müq. et. Yar. 15:19)
— Negevdə yaşayıblar
— ehtimal ki, Yəhuda tərəfindən assimilyasiya ediləblər (müq. et. Say. 32:12; Yeşua 14:6,14)
3. Qadmonlular — BDB 870 II, KB 1071 II
— İsraili deyillər, ehtimal ki, İsmailin nəslidir (müq. et. Yar. 25:15)
— bu isim "şərqli" sözü ilə əlaqəlidir
— Negevdə yaşayıblar
— ehtimal ki, "şərqdə yaşayanlar" ilə əlaqəlidir (müq. et. Əyy. 1:3)

4. Xetlilər — BDB 366, KB 363
— İsraili deyillər
— Xetin nəsl
— Anadolu padşahlığından (Kiçik Asiya, Türkiyə)
— Kənanda erkən dövrdən yaşayıblar (müq. et. Yar. 23; Yeşua 11:3)
5. Perizlilər — BDB 827, KB 965
— İsraili deyillər, ehtimal ki, xurridirlər
— Yəhudanın meşəli bölgəsində yaşayıblar (müq. et. Yar. 34:30; Hak. 1:4; 16:10)
6. Rafalılar — BDB 952, KB 1274
— İsraili deyillər, ehtimal ki, azman olublar (müq. et. Yar. 14:5; Say. 33:33; Qan. 2:10-11,20)
— İordan çayının şərqi sahilində (müq. et. Yar. 15:20; Yeşua 12:4; 13:12; Qan. 2:8-11,20; 3:13) və ya qərbi sahilində (müq. et. Yeşua 15:8; 17:15; 2Şam. 5:18,22; 23:13; 1Saln. 20:4) yaşayıblar
— döyüşçülər/qəhrəmanlar nəsl
7. Emorlular — BDB 57, KB 67
— Xamdan gələn şimalqərbi sami xalq (müq. et. Yar. 10:16)
— Kənanda yaşayanların ümumi adı olub (müq. et. Yar. 15:16; Qan. 1:7; Yeşua 10:5; 24:15; 2Şam. 21:2)
— bu isim "qərb" mənasını verə bilər
— "ISBE", Cild 1, s. 119-da bu sözün aşağıdakı mənalari bildirilir
a. ümumiyyətlə Fələstinin sakinləri
b. dəniz sahilində olan düzlüyün əksinə dağlıq bölgədə yaşayan əhali
c. öz padşahları olan ayrı bir xalq
8. Kənanlılar — BDB 489, KB 485
— Xamdan törəyiblər (müq. et. Yar. 10:15)
— Kənanın İordan çayının qərbindəki bölgəsində yaşayan qəbilələrin ümumi adı
— Kənan sözünün mənası dəqiq bilinmir, ola bilsin, "tacir" və ya "tünd qırmızı boya" olsun
— dəniz sahilindəki düzlükdə yaşayan xalq (müq. et. Say. 13:29)
9. Qırqaşlılar — BDB 173, KB 202
— Xamdan törəyiblər (müq. et. Yar. 10:16), yaxud ən azından "Kənanın [yəni Kənan ölkəsinin] bir oğlundan", "ISBE", Cild 2, s. 1232)
10. Yevuslular — BDB 101, KB 382
— Xamdan törəyiblər (müq. et. Yar. 10:16)
— Yevus/Salem/Yerusalem şəhərindən (müq. et. Yeşua 15:63; Hak. 19:10)
— Yez. 16:3,45-da bunların emorlularla xetlilərin qarışdığı bir xalq olduğu bildirilir
11. Xivlilər — BDB 295, KB 297
— Xamdan törəyiblər (müq. et. Yar. 10:17)
— Septuaqintada Xorlular olaraq tərcümə olunub (müq. et. Yar. 34:2; 36:20-30; Yeşua 9:7)
— ola bilsin, ibranicə "mağara" sözündən törəyib, buna görə mağarada yaşadıkları ehtimal olunur
— Livanın dağlarında yaşayıblar (müq. et. Yeşua 11:3; Hak. 3:3).
2Şam. 24:6-7-də onların Sur və Sidonun yanında yaşadıkları deyilir

▣ **"irs olaraq"** *Kata + klēros + nemō* üç hissəsindən ibarət olan bu mürəkkəb söz Septuaqintada geniş işlənib, lakin Əhdi-Cədidə ona yalnız burada rast gəlinir (digər mətnlərdə *kata + klēros + didōmi* mürəkkəb sözünə rast gəlinir). Vəd olunmuş torpağın püşklə qəbilələr arasında bölüşdürülməsi nəzərdə tutulur (müq. et. Yeşua 13-19). *Klēros* sözündən ingiliscə "clergy" (klerik, klerikalizm - yəni, ruhanilər) sözü törəmişdir, ancaq Əhdi-Cədidə bu söz həmişə elit bir qrup deyil, ümumiyyətlə imanlılar mənasına gəlir!

▣ **"dörd yüz əlli il"** Bu rəqəm, yəqin ki, belə alınmışdır:

1. 400 illik Misir əsarəti (müq. et. Yar. 15:13)
2. 40 il səhrada gəzib-dolaşma (müq. et. Çıx. 16:35; Say. 14:33-34; 32:13)
3. 7-10 illik fəth (müq. et. Yeşua 14:7,10)

"Tekstus Reseptus" da (KJV) bu rəqəm Həv. 13:20-yə aid edilir və Hakimlər dövrü də buna daxil olunur (İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 8.3.1-də bunu eyni şəkildə verir); ancaq bu, 1Pad. 6:1-dəki tarixə daha çox uyğun gələn daha qədim və yaxşı unsial yunanca əlyazmalardan (müq. et. A, B, C) fərqlidir. NASB-də bu ifadənin tire ilə işarələnməsi məhz bu rəqəmin müvafiq yerini göstərməyə xidmət edir.

13:20 Hakimlər kitabından tutmuş 1-ci Şamuel 7-ci fəslə qədərki müddətdən bəhs olunur.

13:21 1Şam. 8-10-dan bəhs olunur.

▣ **"qırx il"** Əhdi-Ətiqin bəzi əlyazmalarında, 1Şam. 13:1-də "qırx" (NIV) yazılması istisna edilməklə bu ifadəyə Əhdi-Ətiqdə rast gəlinməməkdədir. İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 6.14.9-da həmçinin Şaulun "qırx" il hökmranlıq etdiyini bildirir. Septuaqintada bu cümlə tamamilə buraxılır və fəsil 1Şam. 3:2-dən başlayır. "Qırx il", yəqin ki, rəbbilərin rəvayəti olub.

13:22 "Öz ürəyimə yatan adam olaraq Yessey oğlu Davudu tapdım" Bu, Əhdi-Ətiqdən birbaşa sitat deyildir, ancaq burada, göründüyü kimi, Zəb. 89:20 və 1Şam. 13:14 birgə sitat gətirilir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, Paulun bu vəzi Həv. 7-ci fəsildə Stefanın tarixi hekayəsinə uyğun gəlir. Davudun çox ciddi günah işləməyinə baxmayaraq (müq. et. Zəb. 32,51; 2Şam. 11) Allahın ürəyinə yatan adam olaraq adlandırılması bütün imanlıları çox ruhlandırır.

İki ayənin birləşməsiylə əmələ gələn bu sitatdan bir neçə nəticə çıxarmaq olar.

1. Belə sitatlar gətirmək, rəbbilərin adəti idi; Əhdi-Ətiq mətnlərinin Əhdi-Cədidə çox vaxt qeyri-adi şəkildə sitat gətirilməsini bununla izah etmək mümkündür.
2. Bu artıq məsihçi katexizisinin (inancın əsaslarının öyrədilməsinin) bir hissəsi idi. Paul erkən məsihçi nəğmələri və bəlkə də digər ədəbiyyatından tez-tez sitat gətirir.
3. Bu, Paulun unikal sitatıdır və Lukanın Paulun Həvarilərin İşlərində qeyd olunan ilk vəzinin xülasəsinə Paulun özündən götürdüyünü göstərir.

NASB, NKJV "kim ki Mənim bütün iradəmi edəcək"

NRSV "kim ki Mənim bütün istəklərimi yerinə yetirəcək"

TEV "kim ki Mənim bütün istədiklərimi edəcək"

NJB "kim ki Mənim bütün iradəmi icra edəcək"

Bu ayə, Əhdi-Ətiqə qismən istinaddır. Cümlənin bu hissəsi Əhdi-Ətiqin bu ayələrində yoxdur. Əhdi-Ətiqdəki kontekstdə Şaul itaətsiz idi və rədd edilib. Lakin itaətsizlik Davudun həyatında da var idi. Allah Öz xilas planını həyata keçirməkdən ötrə qeyri-kamil insanlarla işləyir.

13:23 Bu, Həv. 7:52 ilə paraleldir. Əhdi-Ətiqdəki bütün vədlərə işarə edir.

1. qadının "toxumu" (nəsl) vasitəsilə xilas, Yar. 3:15
2. Yəhuda qəbiləsindən gələcək olan hökmdar, Yar. 49:10
3. Musa kimi gələcək olan rəhbər, Peyğəmbər, Qan. 18:15,18
4. Davudun nəslindən gələcək olan rəhbər, 2Şam. 7; Zəb. 132:11; Yeş. 11:1,10; Mat. 1:1
5. izzət qəbul, Yeş. 52:13-53:12

6. xilaskar, Luka 2:11; Mat. 1:21; Yəh. 1:29; 4:42; Həv. 5:31
Luka üçün №4 önəmlidir (müq. et. Luka 1:32,69; 2:4; 3:31; Həv. 2:29-31; 13:22-23). Məsih Yesseyin nəslindən gələcək (müq. et. Yeş. 9:7; 11:1,10; 16:5).

13:24 Vəftizçi Yəhyanın xidməti və təlimi Mark 1:1-8; Mat. 3:1-11; Luka 3:2-17; Yəh. 1:6-8,19-28-də təsvir olunub. Yəhya Mat. 3:1; 4:5-6-dəki peyğəmbərlikləri həyata keçirib. Onun tövbə çağırışı həmçinin İsanın erkən vəzləri üçün nümunə olub (müq. et. Mat. 4:17; Mark 1:14-15).

Yəhya özündən böyük olan Şəxsin gələcəyini elan edib (müq. et. Mat. 3:11; Mark 1:7; Luka 3:16; Yəh. 1:27,30; Həv. 13:25).

13:25 "Yəhya işini qurtararkən" Allah Yəhyaya xüsusi iş tapşırılmışdı. Yəhyanın ictimai xidməti cəmi on səkkiz ay çəkib, lakin o aylar ərzində Yəhya Müqəddəs Ruhun qüdrəti ilə dolaraq Məsihin yolunu hazırlayıb.

Cavanlığında sinaqoq məktəbində oxuduğuna və sonra Yerusəlimdə Qamlieldən rəbbinik təhsil aldığına görə Əhdi-Ətiqi əla bilən Paul Müjdəni bu qaynaqlardan eşidib:

1. Stefan
2. təqib etdiyi imanlılar
3. İsanın ona verdiyi xüsusi görünüşü
4. Dəməşqdə ruhani rütbəsi olmayan bir imanlı yəhudi adam
5. Ərəbistanda İsanın Özünü
6. Başqa həvarilərlə söhbətləri

Hər mövzuda imkan dairəsində İsanın sözlərini sitat gətirməyə çalışan Paul burada İsanın həyatını nəql edən Müjdələrdən sitat gətirir

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 13:26-41

²⁶Qardaşlar, ey İbrahimin nəslinin övladları və aranızda olan Allahdan qorxanlar, bu xilas sözü bizə göndərilib. ²⁷Çünki Yerusəlim əhalisi və onların rəhbərləri İsanı tanımadı. Beləliklə, Onu mühakimə etməklə hər Şənbə günü oxunan peyğəmbərlərin sözünü yerinə yetirdilər. ²⁸Onda ölümə layiq heç bir təqsir tapmasalar da, Pilatdan Onun edam olunmasını tələb etdilər. ²⁹Onun barəsində yazılanların hamısını tam yerinə yetirəndən sonra Onu çarxıxdan düşürüb qəbirə qoydular. ³⁰Lakin Allah Onu ölümlər arasından dirilti. ³¹İsa xeyli günlər ərzində daha əvvəl Qalileyadan Onunla Yerusəlimə gələnlərə göründü. Bu adamlar indi Onun barəsində xalq üçün şahiddir. ³²Biz indi sizə bu Müjdəni bəyan edirik: atababalarımıza verilən vəd həyata keçib, ³³Allah İsanı diriltməklə bu vədi onların övladları olan bizlər üçün yerinə yetirib. İkinci məzmurda belə yazılıb:

“SƏN MƏNİM OĞLUMSAN, MƏN BU GÜN SƏNƏ ATA OLDUM”.

³⁴Allah Onu ölümlər arasından dirildərək heç vaxt çürüməyə qoymayacaq. Ona görə demişdi:

“DAVUDA VƏD ETDİYİM SADIQ MƏHƏBBƏTİ SİZƏ GÖSTƏRƏCƏYƏM”.

³⁵Buna görə də başqa yerdə belə deyir:

“MÖMİN İNSANINI ÇÜRÜMƏYƏ QOYMAZSAN”.

³⁶Davud öz müasirlərinə Allahın iradəsinə müvafiq xidmət edəndən sonra vəfat etdi. O da ataları ilə uyudu və cəsədi çürüyüb-getdi. ³⁷Amma Allahın diriltiyi İsanın cismi çürümədi. ³⁸Bununla da, ey qardaşlar, bilin ki, bu İnsan vasitəsilə günahların bağışlanması sizə elan edilir. ³⁹Belə ki Musanın Qanununa görə saleh sayılmamanızın səbəblərinin heç birinə baxmayaraq, iman edən hər kəs bu İnsanda saleh sayılacaq. ⁴⁰Ehtiyatlı olun ki, Peyğəmbərlərin dedikləri baş verməsin:

⁴¹“BAXIN, SİZ EY XOR BAXANLAR, MAT QALIN VƏ YOX OLUN.

SİZİN VAXTINIZDA ELƏ İŞLƏR GÖRƏCƏYƏM Kİ,
SİZƏ DANIŞAYDILAR, İNANMAZDINIZ”».

13:26 "ey İbrahimin nəslinin övladları və aranızda olan Allahdan qorxanlar" Həm yəhudi dinləyicilər (və ya prozelitlər), həm də başqa millətlərdən (Allahdan qorxanlar) yəhudi təkallahlılığına və mənəviyyatına bağlı olanlar nəzərdə tutulur.

▣ **"bu xilas"** Günaha batmış bəşəriyyəti Məsih vasitəsilə xilas edəcəyinə dair Allahın vədi nəzərdə tutulur (müq. et. Yar. 3:15). Bu vəd başqa millətlərə də şamil olunur (müq. et. Yar. 12:5; Çıx. 19:5-6; habelə Həv. 28:28 və 13:46).

13:27 Bu çox faciəli ayədir. Yerusəlimdəki yəhudilərin Müqəddəs Yazıları davamlı olaraq oxumalarına baxmayaraq kor olduqları xülasə edilir. Peyğəmbərlik əlamətlərini (müq. et. Zəb. 22; Yeş. 53; Zəkəriyyə; Malaki) və peyğəmbərlərin sözlərini (Yeşaya, Yunus) dərk edə bilmədiklərinə görə özləri bir peyğəmbərlik əlaməti olublar! İsa Öz diyarına gəlib, amma soydaşları Onu qəbul etməyiblər (müq. et. Yəh. 1:11-12).

13:28 Yerusəlimdəki yəhudilərin ruhani məsuliyyətləri Həvarilərin İşlərində təkrar- təkrar qeyd olunur (müq. et. Həv. 2:23,36; 3:13-15; 4:10; 5:30; 7:52; 10:39; 13:27-28).

13:29 "yerinə yetirəndən sonra... qəbirə qoydular" Bu feillər, yəqin ki, iki ayrı qrupa aiddir. Birincilər İsanı öldürmək istəyənlər (yəhudi başçıları, Pilatın önündəki izdiham), ikincilər isə İsanı layiqincə dəfn etmək istəyənlərdir. İkincilər ya ədalətsizliyi görən yəhudilərdən ibarət idi (Həv. 8:2-dəki Stefanı dəfn edənlər kimi), ya da Arimateyalı Yusif və Nikodim kimi gizli imanlılar idi (müq. et. Yəh. 19:38-42).

▣ **"Onun barəsində yazılanların hamısını"** İsanın həyatı başdan-başa peyğəmbərliyin yerinə yetirilməsi idi. Müqəddəs Kitabın ilahi ilhamla yazılmasına və Nazaretli İsanın Məsih olmasına dair güclü bir sübut, əvvəlcədən bildirilən peyğəmbərliklərdir (müq. et. Luka 22:22; Həv. 2:23; 3:18; 4:28; 10:43; 13:29; 24:14; 26:22).

Düzdür, bu gün imanlılar cəmiyyətində peyğəmbərlik dediyimiz İsanın həyatının bir çox təfərrüatları tipologiyanın bir növüdür. İsrailin həyatında baş vermiş bir çox hadisə sonra İsanın həyatında baş verən hadisələrə oxşayırdı (bir misal üçün, Huşə 11:1). Çox vaxt öz kontekstində peyğəmbərlik kimi başa düşülməyən dolaylı yolla peyğəmbərlik edən ikimənalı mətnlər, İsanın həyatı ilə bağlı olaraq oxunduqda sanki canlanırlar (məs. Zəb. 22; Yeş. 53). Əhdi-Ətiqin İsayə dair peyğəmbərliklərini tam və dəqiq qiymətləndirmək üçün ilhamlanmaq və xilas tarixinin gedişini hiss etmək vacibdir. Onu da qeyd edək ki, Allahdan ilham almış Əhdi-Cədid müəllifləri tipologiyadan, hətta alleqoriyadan istifadə etdikləri halda, müasir müəllimlər və vaizlər bu şərhlərdən istifadə etməməlidir! Bax: Bob Atlinin Müqəddəs Kitab Şərhi haqqındakı seminarı, www.freebiblecommentary.org)

▣ **"çarmıx"** Həv. 5:30 və 10:29-dəki qeydlərə baxın.

13:30,33,34,37 "Lakin Allah Onu ölümlər arasından dirilti" Əhdi-Cədidə əsasən, Müqəddəs Üçlüyün hər üç Şəxsi İsanın dirilməsində fəal iştirak edib:

1. Ruh (müq. et. Rom. 8:11)
2. Oğul (müq. et. Yəh. 2:19-22; 10:17-18)
3. Ata (müq. et. Həv. 2:24,32; 3:15,26; 4:10; 5:30; 10:40; 13:30,33,34,37; 17:31; Rom. 6:4,9; 10:9; 1Kor. 6:14; 2Kor. 4:14; Qal. 1:1; Ef. 1:20; Kol. 2:12; 1Sal. 1:10).

İsanı diriltməklə Ata Onun həyatının və öyrətdiyi təlimin həqiqət olduğunu təsdiq etmişdir. Bu, *Keriqma*-nın (yəni Həvarilərin İşlərindəki vəzlərin məzmunu) mühüm aspektidir. Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzuya bax.

13:31 "xeyli günlər ərzində" Həv. 1:3-də "qırx gün" deyilir. Lakin "qırx" Əhdi-Ətiqdə tez-tez yuvarlaq rəqəm olaraq işlənir. Həv. 1:3-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"He appeared"** Bax: Həv. 1:3, Xüsusi mövzu: "İsanın dirilməsindən sonrakı görünmələri"

13:32 "ata-babalarımıza verilən vəd" YAHVE-nin qədimdən torpaq və nəsil haqqında İbrahimə verdiyi vəd nəzərdə tutulur (müq. et. Yar. 12:1-3; Rom. 4). Allahın hüuru və xeyir-duası barədəki eyni vəd, əcdadlara və övladlarına təkrar olunmuşdur (müq. et. Yeş. 44:3; 54:13; Yoel 2:32). Əhdi-Ətiqdə torpaq barədəki vəd, Əhdi-Cədidə isə "toxum" (nəsil) barədəki vəd önə çıxır. Paul Rom. 1:2-3-də də eyni vəddən bəhs edir.

13:33 Bu, Zəb. 2:7-dən sitatdır; məsihi hökmranlıq mövzusunda olan bu məzmurda Allahın vəd etdiyi Məsihin mübarizəsi və qələbəsindən bəhs olunur. İsa şər qüvvələr tərəfindən qətlə yetirilib (şər adamlar və cinlər), lakin Allah Onu zəfərlə ucaldıb (müq. et. Rom. 1:4).

Erkən dövrün bidətçiləri (adopsionistlər) bu ayəyə və eləcə də Rom. 1:4-ə əsaslanaraq İsanın dirildikdən sonra Məsih olduğunu iddia ediblər. Əhdi-Cədidə, şübhəsiz ki, İsanın itaətkarlığına görə qəbul olunduğu və izzətləndirildiyi vurğulanır, lakin bu həqiqəti İsanın əzəli izzətindən və ilahiliyindən təcrid etmək olmaz (müq. et. Yəh. 1:1-5,9-18; Fil. 2:6-11; Kol. 1:13-18; İbr. 1:2-3).

Eyni feil, "diriltmək" (*anistēmi*), Həv. 3:26-da "Allah... Öz Qulunu dirildərək" və Həv. 3:22-də "Allah... bir peyğəmbər yetirəcək" ifadələrində də işlənmişdir (müq. et. Həv. 7:37; Qan. 18:19). Görünür ki, burada həmin söz "öldümdən diriltmək"dən fərqli bir mənada işlənir (müq. et. Həv. 13:30,34,37). İsa hələ ölməmişdən əvvəl "ucaldılmışdı"!

13:34 "heç vaxt çürüməyə qoymayacaq" Bu ifadə İsanın ölümünə və dirilməsinə aiddir. İsa fani olmayan yeni bədəndə dirilən ilk adamdır (vəfat edənlərin ilki, müq. et. 1Kor. 15:20). Müqəddəs Kitabda öldümdən dirilən çox adam var, lakin onların hamısı axırda yenə vəfat etmişdir. Xanok və İlyas ölmədən birbaşa göyə götürüldülər, lakin öldümdən dirilməyiblər.

▣ **"Davuda vəd etdiyim sadıq məhəbbəti sizə göstərəcəyəm"** Bu, Yeş. 55:3-ün Septuaqinta versiyasından sitatdır. Bu sitatda cəm formada "xeyir-dualar"dan bəhs olunur, lakin bunların mənası açıqlanmır. Allahdan Davuda, İsayə, sonra İsanın ardıcılılarına ("sizə") verilən bir şeydir. Əhdi-Ətiqdəki kontekstdə "siz" formasının əhəmiyyəti aşkar olur (müq. et. Yeş. 55:4-5 LXX, "Budur, onu ümmətlərə şahid, xalqlara başçı və hökmdar etdim. Tanımadığınız millətləri çağıracağsınız. Sizi tanımayan millətlər qaça-qaça yanınıza gələcək. Allahınız Rəbbə görə, İsrailin Müqəddəsindən ötrü onlar gələcək, çünki Rəbb sizi ucaldı". Bu tərcümə Septuaqintaya uyğun gəlir).

Davuda (yəhudilərə) verilmiş xeyir-dualar və vədlər, indi ümmətlərin, millətlərin (yəni bütün bəşəriyyətin) xeyir-duaları və vədləri olur.

13:35-37 Peter Əllinci Gün bayramındakı vəzində eynilə 16-cı məzurdan götürülmüş buna bənzər fikri elan edib (müq. et. Həv. 2:24-32). Həvarilərin İşlərinin ilk hissəsindəki bu vəzlərdə erkən dövr məsihçi katexizisi əks olunur. Bəzi Əhdi-Ətiq ayələri birləşdirilir. Buna görə də əvəzliliklər və digər təfərrüat, Əhdi-Cədid müəlliflərinin İsanın bədəndə dirilməsini və Davudun faniliyini təsdiq etmək məqsədi üçün böyük əhəmiyyət daşıyır.

13:38 Paul sinaqoqdakı insanların ürəklərinə Müjdəni çatdırmaqdan ötrü Əhdi-Ətiqdən istifadə edir; Peter (Həv. 2) və Stefan (Həv. 7) də eynilə Əhdi-Ətiqdən istifadə ediblər.

Paul İsanı (yəni "bu İnsanı", Həv. 13:38,39) Məsih olaraq qəbul edənlərə, yəhudiliyin gücü çatmayan işi (müq. et. Həv. 13:39) – günahların tam bağışlanmasını vəd edir.

13:39 "hər kəs bu İnsanda" Ümumbəşəri elementə diqqət yetirin. Allah hər insanı sevir və Ona imanla cavab vermə fürsəti hər kəsə verilib (müq. et. Həv. 10:43; Yeş. 42:1,4,6,10-12; 55; Yez. 18:23,32; Yoel 2:28,32; Yəh. 3:16; 4:42; Rom. 3:22,29,30; 10:9-13; 1Tim. 2:4; 4:10; Tit. 2:11; 2Pet. 3:9; 1Yəh. 2:1; 4:14).

▣ **"iman edən"** Həv. 3:16 və 6:5-dəki Xüsusi mövzulara bax.

NASB, NKJV "bütün şeylərdən azad edilir" (Həv. 13:39)

NRSV "bütün bu günahlardan azad edilir" (Həv. 13:39)

TEV "bütün günahlardan azad edilir" (Həv. 13:39)

NJB "bütün günahlardan saleh sayılır" (Həv. 13:38)

Hərfi mənada "saleh sayılır" (indiki zaman məchul növ xəbər forması). Bu, İsa Məsihin salehliyi vasitəsilə Allahın önündəki mövqeyimizi təsvir edən hüquqi termindir (müq. et. 2Kor. 5:21). İbrani dilində başlanğıcda "çay qamışı" mənasına gəlirdi (Həv. 3:14-dəki Xüsusi mövzuya bax). Əhdi-Ətiqdə mühakimə etmək üçün istifadə olunan bir standart və ya xətkəş olaraq məcazi mənada Allaha dair işlənən bir inşaat terminini əks etdirir.

▣ **"Musanın Qanununa görə saleh sayılmamanız"** Bu, Paulun başlıca teoloji fikirlərindən biridir (müq. et. Rom. 3:21-30). Musanın Qanunu bir mürəbbimiz idi, öz günahımızı dərk etməyimizə və Məsihi arzulamağımıza yardım edir (müq. et. Qal. 3:23-29). Əhdi-Ətiqdəki Qanun xilas üçün bir vasitə deyildir, çünki hamı günah işlədib (müq. et. Rom. 3:9-18,23; Qal. 3:22). O bir ölüm hökmü, bir lənət olub (müq. et. Qal. 3:13; Kol 2:14).

XÜSUSİ MÖVZU: "MUSANIN QANUNUNA DAİR PAULUN GÖRÜŞLƏRİ" (SPECIAL TOPIC: PAUL'S VIEWS OF THE MOSAIC LAW)

Qanun yaxşıdır və Allahdandır (müq. et. Rom. 7:12,16).

- A. Salehliyə nail olmaq və Allah tərəfindən qəbul olunmaq üçün bir vasitə deyildir (hətta lənət ola bilər, müq. et. Qal. 3). Bax: Xüsusi mövzu: "Musanın Qanunu və məsihçi".
- B. Buna baxmayaraq, Qanun imanlılar üçün Allahın iradəsidir, çünki Qanunda Allah Özünü tanıtmışdır (Paul imanlıları inandırmaq və/və ya ruhlandırmaq üçün tez-tez Əhdi-Ətiqdən sitat gətirir).
- C. İmanlılar Əhdi-Ətiqdən bilik öyrənirlər (müq. et. Rom. 4:23-24; 15:4; 1Kor. 10:6,11), lakin Əhdi-Ətiq vasitəsilə xilas olmurlar (müq. et. Həv. 15; Rom. 4; Qal. 3; İbraniyə məktub). Qanun saleh sayılmaq üçün deyil, təqdis edilmək üçün faydalıdır.
- D. Yeni əhddə Qanun:
 1. günahkarlığı göstərir (müq. et. Qal. 3:15-29)
 2. xilas olmuş insanlara cəmiyyətdə necə yaşamağı öyrədir
 3. məsihçi əxlaqını öyrədir

Qanunun teoloji baxımdan lənətli (müq. et. Qal. 3:10-13) və ötüb-keçmiş, eyni zamanda xeyir-dualı və daimi olaraq təsvir olunması, Musanın Qanununa dair Paulun görüşlərini anlamağa çalışanlar üçün problem təşkil edir. Ceymz Styuart, "Məsihdə olan insan" (James Stewart, *A Man in Christ*) kitabında Paulun paradoksal düşüncə və yazılarını göstərir:

"Bir düşüncə və doktrin sistemini qurmağı qarşısına məqsəd qoyan adamın işlətdiyi terminlərin mənalarını mümkün qədər dəqiq ifadə etməsi təbii olaraq gözlənilir. Aparıcı ideyalarının ifadə olunmasında dəqiqliyi hədəfləyəcəyi gözlənilir. Müəllifin konkret bir mənada işlətdiyi bir sözün mətn boyunca eyni mənani daşması tələb olunur. Amma Pauldan bunu gözləyiriksə, o ümidlərimizi doğrultmayacaq. Paulun ifadələrinin çoxu dəqiq deyil, dəyişkəndir... O yazır ki, 'Qanun müqəddəsdir', 'daxili varlığını Allahın qanunundan zövq alır' (müq. et. Rom. 7:12-13), amma başqa bir yerdə *nomos* sözünü tamamilə başqa bir mənada işlədir: 'Məsih... bizi Qanunun lənətindən satın aldı (müq. et. Qal. 3:13)'" (s. 26).

13:40-41 Paul öz dinləyicilərinə üz tutub (indiki zaman məlum növ əmr şəkli) onları bağışlanmağın yeganə yolu kimi İsayə iman etməyə çağırır (müq. et. Yəh. 14:6; Həv. 4:12; 1Tim. 2:5).

Bir xəbərdarlıq kimi Septuagintadan Hab. 1:5-i sitat gətirir. Paul öz yazılarının digər yerlərində imanla cavab vermənin vacibliyini öyrədkən Hab. 2:4-ü sitat gətirir (müq. et. Rom. 1:17; Qal. 3:11). Paul dinləyicilərini qərar verməyə vadar etmək üçün vəz edir. Əqlən razılaşmaq yetərli deyildir; tək ümid olaraq özünü büsbütün İsayə həsr etmək vacibdir. İlk iman və tövbə ilə cavab verəndən sonra buna müvafiq olaraq Məsihə bənzər həyat sürmək vacibdir.

41-ci ayədə Məsihdə olan yeni əhdin inanılmaz yeni xilas yolu təsvir olunur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 13:42-43

⁴²Paula Barnaba sinaqoqdan çıxarkən camaat onlardan xahiş etdi ki, gələn Şənbə günü yenə də bu mövzudan danışsınlar. ⁴³Sinaqoqda olan camaat çıxıb gedəndən sonra xeyli Yəhudi və Yəhudi dinini qəbul edən möminlər Paul və Barnabanın ardınca getdilər. Onlar da bu adamlarla söhbətlər edir və Allahın lütfündə dönməz olsunlar deyərək onlara öyüd-nəsihət verirdilər.

13:42 Bu, (1) Paulun vəzindən və (2) Allahın surətində yaranmış insanların ürəklərində bağışlanmaq və bərpa olunmaq arzusundan istifadə edən Müqəddəs Ruhun qüdrətini göstərir.

13:43	
NASB	"Allahdan qorxan prozelitlər"
NKJV	"mömin prozelitlər"
NRSV	"yəhudiliyi qəbul etmiş mömin adamlar"
TEV	"Başqa millətlərdən yəhudiliyi qəbul etmiş adamlar"
NJB	"dini qəbul etmiş mömin adamlar"

Bu ifadənin hərfi tərcüməsi "ibadət edən prozelitlər". Bu, Həv. 13:16,26-dakı (müq. et. Həv. 10:2,22,35) "Allahdan qorxanlar"dan fərqli bir qrupdur.

43-cü ayədə, başqa millətlərdən rəsmi şəkildə yəhudi olmuş adamlardan söhbət gedir. Bunun tələbləri belə idi:

1. şahidlərin qarşısında özünü vəftiz etmək
2. kişilər üçün sünnət olunmaq
3. mümkün oldquda Yerusəlimdəki məbəddə qurban gətirmək

Əhdi-Cədidə yəhudi prozelitlərdən bir neçə dəfə bəhs olunur (müq. et. Mat. 23:15; Həv. 2:11; 6:5; 13:43).

▣ **"Allahın lütfündə dönməz olsunlar deyə onlara öyüd-nəsihət verirdilər"** Kontekstdən bu ifadənin mənasını müəyyən etmək çətindir.

1. ehtimal ki, bu dinləyicilərdən bəzisi artıq öz ürəyində Müjdəyə cavab vermişdi
2. Əhdi-Ətiqədə Allahın lütfü haqqında oxuduqlarına sadıq olan adamlara nəsihət verilir ki, Allahı axtarmağı və Paula qulaq asmağı davam etdirsinlər (müq. et. Həv. 13:44)

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 13:44-47

⁴⁴Növbəti Şənbə Rəbbin kəlamına qulaq asmaq üçün demək olar ki bütün şəhər əhalisi toplaşmışdı. ⁴⁵İzdihamı görən Yəhudiləri qısqançlıq bürüdü və Paulun nitqinin əleyhinə qalxıb ona böhtan atdılar. ⁴⁶Paulla Barnaba isə cəsarətlə dedilər: «Allahın kəlamı əvvəlcə sizə bəyan olunmalı idi. Sizin ondan imtina etdiyiniz və özünüzü əbədi həyata layiq görmədiyiniz üçün biz indi başqa millətlərə üz tuturuq. ⁴⁷Çünki Rəbbin bizə əmri belə idi: "SƏNİ MİLLƏTLƏRƏ NUR ETMİŞƏM Kİ, XİLASI DÜNYANIN ƏN UZAQ YERLƏRİNƏ YAYASAN"».

13:44 Paulun təliminin açıq-aşkar təsiri var idi. Bu da mübaliğədir. Şəhərin bütün əhalisi toplanmamışdı.

NASB, NRSV,
TEV "Rəbbin kəlamı"
NKJV, REB,
REB "Allahın kəlamı"

Bu nöqtədə yunanca əlyazmaların fərqli variantları mövcuddur.

1. Rəbb - P⁷⁴, 8, A, B2 əlyazmalarında
2. Allah - B, C, E əlyazmalarında

UBS⁴-də "Rəbb" variantı mətnə salınır, lakin mətn "C" dərəcəsi ilə qiymətləndirilir (qərar vermək çətindir). Mətn variantlarının çoxunda olduğu kimi, burada da mətnin mənası dəyişmir. Müjdə, İsa Məsih haqqında ilahi vəhydir.

13:45 "İzdihamı görən Yəhudiləri qısqançlıq bürüdü" Qısqançlığın yığışan insanların çoxluğundan, yoxsa izdihamda başqa xalqlardan olan insanların çoxluğundan qaynaqlandığı burada aydın deyildir. Həm Yerusəlimdə, həm də diasporada olan yəhudi başçıların qısqanc olduğu bildirilir. (müq. et. Mat. 27:18; Mark 15:10; Həv. 17:5).

Daha sonra Paul Romalıları Məktubunda yəhudilərin imansızlığının teoloji probleminə toxunur (müq. et. Rom. 9-11). O deyir ki, Allah başqa millətlərin xilas olması üçün müvəqqəti olaraq İsrailin gözlərini kor etmişdir. Lakin Allah başqa millətlərin xilas olması vasitəsilə (qısqançlıq) İsraili Məsihi qəbul etməyə vadar edəcək və beləcə bütün imanlılar Müjdə vasitəsilə birləşəcək (müq. et. Ef. 2:11-3:13).

Məsələ budur ki, bu nə vaxt baş verəcək? Eyni sual Zək. 12:10-a da verilə bilər. Bu peyğəmbərlik imanlı yəhudilərdən ibarət olan erkən imanlılar cəmiyyətinə, yoxsa gələcək dövrə aiddir? Qısqançlıq xilas üçün lazımdır (cf. Rom. 10:19; 11:11,14), lakin bu mətnə qısqançlıq imansızlığa səbəb olur!

▣ **"Yəhudiləri qısqançlıq bürüdü"** Həv. 3:10-dakı qeydə bax.

▣ **"böhtan atdılar"** Öz ənənələrini müdafiə edib Paulun vəzinə qarşı çıxan bu yəhudilər özləri böhtan atmaqdan təqsirkar idi. Burada orta yer yoxdur. Ya yəhudilik, ya da məsihçilik Allahın iradəsini düzgün əks etdirir. Bunlar bir-birini istisna edir!

13:46 "cəsərlə dedilər" Bu, Həvarilərin İşlərində Müqəddəs Ruhla dolu olmağın bir əlamətidir.

▣ **"Allahın kəlamı əvvəlcə sizə bəyan olunmalı idi"** Bu, erkən müjdəçi vəzlərinin bir modeli idi. Yəhudilərin üstünlüyü var idi (müq. et. Rom. 9-11), lakin Allah başqa millətləri də qəbul etmişdi. Sinaqoqdakılar Əhdi-Ətiqə bələd idi və peyğəmbərlikləri yoxlaya bilərdi. Həvarilərin İşlərində bu anlayış və model barəsində xeyli mətnlər var idi (müq. et. Həv. 3:26; 9:20; 13:5,14; 16:13; 17:2,10,17).

▣ **"Sizin ondan imtina etdiyiniz"** Bu, Septuaqintada dəfələrlə işlədilmiş güclü bir feil idi (indiki zaman qayıdış növ xəbər forması). Onun təməl mənası "itələmək"dir. Stefanın vəzində bu söz İsraililərə dair işlədilmişdir (müq. et. Həv. 7:39). Paul Rom. 11:1-2-də bu sözü işlədərək Allahın Öz xalqını rədd etmədiyini deyir; onlar Özünü tam şəkildə tanıtmaması, yeganə xilas yolu olan Oğlunu rədd ediblər.

▣ **"özünü əbədi həyata layiq görmədiyiniz"** Həvarilərin İşlərində tez-tez vurğulanan əvvəlcədən təyin olunma anlayışını insandan tələb olunan fərdi cavabla uzlaşdırmaq çətin ola bilər. Müqəddəs Ruhun cəlb etmədiyi heç kəs imana gələ bilməz (müq. et. Yəh. 6:44,65), lakin biz Ona cavab verib-verməməyimizə əsasən mühakimə olunuruq. Paulun vəz etdiyi Müjdəni rədd etmələri ilə onların həqiqi simaları aşkara çıxmışdır (müq. et. Yəh. 3:17-21). İnsanın cavab verməməyinə görə Allah cavabdeh deyildir. Allah yolunu açıb; yeganə yol, Allahın Oğludur! Bu, "imansızlıq" sirridir!

▣ **"biz indi başqa millətlərə üz tuturuq"** Artıq Müjdə müntəzəm olaraq bu şəkildə yayılırdı (müq. et. Həv. 18:6; 22:21; 26:20; 28:28; Rom. 1:16).

13:47 Bu, Yeş. 49:6-nın (müq. et. Həv. 42:6) Septuaqinta versiyasından sitatdır. Şimeon Luka 2:32-də İsayə xeyir-dua verərkən bu ayəni sitat gətirir və bütün dünyanı xilas etmək məsihi vəzifəsini təsdiqləyir (Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzuya bax). Hətta ehtimal var ki, "nur" bu kontekstdə Paul və Barnabanın başqa millətlərdən olan bu insanlara Müjdəni yaymasına işarə edir (müq. et. "Müqəddəs Kitab şərhinin əsasları" [*Foundations for Biblical Interpretation*, Broadman & Holman Publishers, 1994] nəşrindəki Darrell Box, "Əhdi-Cədidə Əhdi-Ətiqdən istifadə" [Darrell Boch, "Use of the Old Testament in the New"], s. 97). Paul ümumbəşəri Müjdənin bütün dünyaya elan edilməsini təsvir etmək üçün "nur" sözünü işlədir!

Son fraza, "dünyanın ən uzaq yerlərinə" 1:8-ə istinad ola və Müjdənin ümumbəşəri xarakterini vurğulaya bilər.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 13:48-52

⁴⁸Başqa millətlərdən olanlar bunu eşidərkən sevinirdilər və Rəbbin kəlamını izzətləndirirdilər. Əbədi həyat üçün təyin olunanların hamısı iman gətirdi. ⁴⁹Beləliklə, Rəbbin kəlamı bütün bölgəyə yayıldı. ⁵⁰Amma Yəhudilər hörmətli, mömin qadınları və şəhərin nüfuzlu adamlarını təşvişə saldılar. Onlar da Paulla Barnabanı təqib edib o bölgədən qovdular. ⁵¹Buna görə də Paulla Barnaba ayaqlarının tozunu onların üstünə çırpıb Konyaya getdilər. ⁵²Şagirdlər isə sevinc və Müqəddəs Ruhla doldular.

13:48 "Başqa millətlərdən olanlar bunu eşidərkən sevinirdilər və Rəbbin kəlamını izzətləndirirdilər"

Onlardan çoxu illərlə sinaqoqda olmuşdu, amma Allahın məhəbbəti və Məsihə iman edən hər insanı qəbul etməsi

haqqındakı xəbəri heç vaxt eşitməmişdi. Onlar bunu eşidəndə həvəslə qəbul edib (müq. et. Həv. 28:28), başqalarına çatdırıblar (müq. et. Həv. 13:49).

▣ **"Əbədi həyat üçün təyin olunanların hamısı iman gətirdi"** Əvvəlcədən təyin olunmanı açıq şəkildə öyrədən (rəbbilərin əsərləri və yəhudi əhdlərarası apokaliptik ədəbiyyatı kimi) bu ayə, Allahın seçməsi və insanın azad iradəsi paradoksu ilə bağlı bütün Əhdi-Cədid mətnləri kimi ikimənalıdır (müq. et. Fil. 2:12, 13). "Təyin etmək" mənasına gələn hərbi terminin (*tassō*) keçmiş bitmiş məchul növ perifrastik formasıdır.

Bu "təyin etmə" anlayışı Allahın saxladığı iki məcazi kitabla bağlıdır (müq. et. Dan. 7:10; Vəhy 20:12). Biri, insanların əməllərinin kitabıdır (müq. et. Zəb. 56:8; 139:16; Yeş. 65:6; Mal. 3:16). O biri, Həyat kitabıdır (müq. et. Çıx. 32:32; Zəb. 69:28; Yeş. 4:3; Dan. 12:1; Luka 10:20; Fil. 4:3; İbr. 12:23; Vəhy 3:5; 13:8; 17:8; 20:12-15; 21:27). Bax: Həv. 2:47, Xüsusi mövzu: "Seçilmə/əvvəlcədən təyin edilmə və teoloji balansın vacibliyi".

13:50 "Amma Yəhudilər hörmətli, mömin qadınları... təşvişə saldılar" Bu mətnə I əsr Kiçik Asiyasının tarixi və mədəni həyatında qadınların yüksək yeri təsvir olunur (müq. et. Həv. 16:14; 17:4).

Bu kontekstdə yəhudiliyi qəbul etmiş prozelitlərdən bəhs olunur; həmin prozelitlər cəmiyyətdə rəhbərlik edən və ya şəhər rəhbərləri ilə evli olan qadınlar idi. A.T. Robertson "Əhdi-Cədid söz təsvirləri"ndə (A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, Cild 3, s. 201) deyir ki, yəhudi olmayan qadınlar yəhudiliyə yüksək mənəviyyatı sayəsində cəlb olunurdu (müq. et. Strabon 7:2 və Yuvenal 6:542).

▣ **"Paulla Barnabamı təqib edib"** Paul 2Tim. 3:11-də bundan danışır.

13:51 "Paulla Barnaba ayaqlarının tozunu onların üstünə çırpıb" Yəhudilərdə bu hərəkət, rədd etməni göstərir (müq. et. Mat. 10:14; Mark 6:11; Luka 9:5; 10:11). Hansı tozdan bəhs olunduğu bəlli deyildir: ya (1) yolda yeriməkdən ayaqlarında və çarıqlarında əmələ gələn tozdan, ya da (2) işləyərkən yuxarı qalxıb paltarlarına yapışan tozdan.

▣ **"Konya"** Romanın Qalatiya vilayətində yerləşən bu böyük şəhər, Pisidiyada olan Antakyadan təqribən 125 km cənub-şərqdə və Listradan tam şimalda yerləşirdi.

13:52 "sevinc və Müqəddəs Ruhla doldular" Bu feil, bitməmiş zaman məchul növ xəbər formasındadır və bir hərəkətin başlanğıcını yaxud (2) keçmişdəki bir hərəkətin təkrarını bildirə bilər. NASB versiyasının 1995-ci ilin yenilənmiş nəşrində ikinci məna əsas götürülür. Yalnız Müqəddəs Ruh təqib olunan insana sevinc verə bilər (müq. et. Rom. 5:3; Yaq. 1:2 və s.; 1Pet. 4:12 və s.).

"Şagirdlər" sözünün mənası tam aydın deyildir. Kimlər nəzərdə tutulur: yeni imanlılar, müjdəçi komandası, yoxsa hər ikisi?

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Seçilmiş bir qrup tərəfindən rəsmi xidmətə təyin olunmanı əsaslandırmaq üçün 13:2-3-dən niyə istifadə etmək olmaz?
2. Niyə Paul əvvəlcə sinaqoqda vəz edirdi?
3. Yəhya Mark müjdəçi komandasını niyə tərk edib? (müq. et. Həv. 13:13)
4. Həv. 13:39 Qal. 3 ilə necə əlaqəlidir?
5. Həv. 13:48b-ni əvvəlcədən təyin olunma və insanın azad iradəsi ilə bağlı olaraq izah edin.

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 14

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul və Barnaba Konyada 14:1-7	Konyada 14:1-7	Konya bölgəsindəki xidmət və qayıdış 14:1-7	Konyada 14:1-4	Konyadakı müjdəçilik 14:1 14:2 14:3 14:4-7
Paul və Barnaba Listrada 14:8-18	Listradakı bütperəstlik 14:8-18	14:8-18	14:5-7 Listra və Derbedə 14:8-13 14:14-18	Şikəst adamın şəfa tapması 14:8-10 14:11-18 Missiyanın sonu
14:19-20 Suriyadakı Antakyaya qayıdış 14:21-28	Paulun daşqalaq edilməsi və Derbeyə qaçması 14:19-20 İmana gələnlərin qüvvətləndirilməsi 14:21-28	14:19-20 14:21-23 14:24-28	14:19-20 Suriyadakı Antakyaya qayıdış 14:21-23 14:24-26 14:27-28	14:19-20 14:21-23 14:24-26 14:27-28

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

Paulun missiyasının Qalatiyalılara Məktubu ilə nə əlaqəsi vardır?

- a. Bu suala cavab vermək üçün mənbələtin iki cəhətini birgə nəzərdən keçirmək lazımdır, çünki Məktubun qəbul edənləri haqqında bir-birinə zidd olan iki fərziyyə Məktubun yazılma tarixinə təsir edir. Hər iki fərziyyənin öz məntiqi əsasları olduğu kimi, hər ikisi Müqəddəs Kitaba kifayət qədər əsaslanmır.
- b. İki fərziyyə
 - i. XVIII əsrə qədər hamının qəbul etdiyi ənənəvi fərziyyə.
 1. Buna "Şimali Qalatiya fərziyyəsi" deyilir.
 2. Bu fərziyyəyə görə "Qalatiya" deyildikdə, Türkiyə yaylasının orta-şimalında məskunlaşmış etnik qalatiyalılar nəzərdə tutulur (müq. et. 1Pet. 1:1). Həmin etnik qalatiyalılar, o bölgəni b.e.ə. III əsrdə işğal etmiş keltlər idi (yunanca *Keltoi* və ya latınca *Gall*). Onları qərbi

avropalı qardaşlarından fərqləndirmək üçün "qallo-yunanlar" adlandırılıblar. B.e.ə. 230-cu ildə Berqama padşahı I Attalus onları məğlub edib. Onların təsiri Kiçik Asiyanın və ya müasir Türkiyənin orta-şimal bölgəsi ilə məhdud idi.

3. Əgər nəzərdə tutulan etnik qrup budursa, onda bəhs edilən tarix, 50-ci illərin ortaları, Paulun ikinci və ya üçüncü müjdəçi səyahətinə uyğun gəlir və Paulun yol yoldaşları Sila və Timotey olur.
 4. Bəziləri Paulun Qal. 4:13-də bəhs etdiyi xəstəliyin malyariya olduğunu fərz edir. Onların düşündüyünə görə, Paul malyariyadan sağalmaq üçün dəniz sahilindəki bölgədən şimaldakı dağlara getmişdir.
- ii. İkinci fərziyyəni Ser Uilyam Remzey "Həvari Paul: səyahətçi və Roma vətəndaşı" kitabında açıqlamışdır (Sir Wm. M. Ramsay, *St. Paul the Traveler and Roman Citizen*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1896).

1. Ənənəvi versiyaya görə etnik olaraq müəyyən olunan "Qalatiya", bu fərziyyəyə görə inzibati olaraq müəyyən olunur. Görünür ki, Paul Romanın vilayət adlarından tez-tez istifadə etmişdir (müq. et. 1Kor. 16:19; 2Kor. 1:1; 8:1, və s.) Romanın "Qalatiya" vilayəti, etnik "Qalatiya"dan daha geniş bölgəni əhatə edirdi. Etnik keltlər Romaya çox tez dəstək verdikləri üçün daha böyük muxtariyyətlə mükafatlandırılıb, daha geniş ərazi üzərində səlahiyyət əldə ediblər. Bu geniş bölgə "Qalatiya" olaraq bilinirdisə, ola bilər, bu imanlılar cəmiyyətlərinin yerləri, Həv. 13-14-cü fəsillərdə nəql olunan Paulun birinci müjdəçi səyahəti zamanı ziyarət etdiyi cənubi şəhərlər: Pisidiyada olan Antakya, Listra, Debre və Konya idi.
2. Bu "cənubi fərziyyə"ni qəbul etsək, onda Qalatiyalılara Məktubun yazılma tarixi daha çox erkən illərə, Həv. 15-ci fəsildə bəhs olunan və Qalatiyalılara Məktubda toxunulan mövzuların həll edildiyi "Yerusəlimdəki məşvərət"dən əvvəl, amma buna çox yaxın bir tarixə təsadüf edir. Məşvərət b.e. 48-49-cu illərdə baş verib və Qalatiyalılara Məktub da elə o illərdə yazılıb. Bu doğrudursa, Qalatiyalılara Məktub Paulun Əhdi-Cədidə daxil olan məktublarından ən birincisidir.
3. Cənubi Qalatiya fərziyyəsini əsaslandırın bəzi müddəalar
 - (1) Paulun yol yoldaşlarının adları çəkilməyib, lakin Barnabanın adı üç dəfə çəkilib (müq. et. Qal. 2:1,9,13). Bu, Paulun birinci müjdəçi səyahətinə uyğun gəlir.
 - (2) Titin sünnətli olmadığı bildirilir (müq. et. Qal. 2:1-5). Bu, Həvarilərin İşləri 15-ci fəsildəki Yerusəlimdəki məşvərətdən əvvəlki tarixə ən uyğun gəlir.
 - (3) Peterin adının çəkilməsi (müq. et. Həv. 2:11-14) və başqa millətlərlə münasibətlər məsələsinə toxunulması Yerusəlimdəki məşvərətdən əvvəlki tarixə daha uyğun gəlir.
 - (4) Yerusəlimə pul aparılarkən Paulun müxtəlif bölgələrdən (müq. et. Həv. 20:4) olan bəzi yol yoldaşlarının adları sadalanıb, lakin şimali Qalatiya şəhərlərindəki cəmiyyətlərdən heç birinin adı çəkilməyib; bununla belə, biz bu etnik Qalatiya cəmiyyətlərinin də yardımında iştirak etdiyini bilirik (müq. et. 1Kor. 16:1).

Bu fərziyələrə dair fərqli arqumentlərin daha ətraflı təqdimi üçün xüsusi şərh kitablarına müraciət etməlisiniz. Hər arqumentin qüvvətli əsasları vardır. Hal-hazırda hələ tam fikir birliyi olmasa da, "cənubi fərziyyə" bütün faktlara daha çox uyğun gəlir.

c. Qalatiyalılara Məktubun Həvarilərin İşləri ilə əlaqəsi

- i. Həvarilərin İşlərində Luka Paulun beş dəfə Yerusəlimi ziyarət etdiyini qeyd edir
 1. 9:26-30, imana gəlməsindən sonra
 2. 11:30; 12:25, başqa millətlərdən olan imanlılar cəmiyyətlərindən yardım gətirmək üçün
 3. 15:1-30, Yerusəlimdəki məşvərət
 4. 18:22, qısa ziyarət
 5. 21:15 və sonrakı ayələr, başqa millətlərə xidməti bir daha izah etmək üçün
- ii. Qalatiyalılara Məktubda Paulun iki Yerusəlim ziyarəti qeyd edilmişdir:
 1. 1:18, üç ildən sonra
 2. 2:1, on dörd ildən sonra
- iii. Həv. 9:26-nın Qal. 1:18-lə əlaqəli olması ehtimalı daha böyükdür. Həv. 11:30-da və 15:1 və sonrakı ayələrdə yazılanlar, Qal. 2:1-də bəhs olunan qeyd alınmamış görüşlərlə bağlı ola bilər.

- iv. Həv. 15 və Qal. 2 arasında bir az fərq var, amma bunun belə səbəbləri ola bilər:
1. Lukanın və Paulun fərqli bucaqlardan baxmaları
 2. fərqli məqsədləri
 3. Qal. 2-dəki hadisənin Həv. 15-də təsvir olunan məşvərətdən bir az əvvəl, amma onunla əlaqədar olaraq baş verməsi.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 14:1-7

¹Konyada Paulla Barnaba Yəhudilərin sinaqoquna birlikdə daxil olub elə danışdılar ki, həm Yəhudilərdən, həm də Yunanlardan ibarət böyük kütləni imana gətirdilər. ²Amma inanmayan Yəhudilər başqa millətlərdən olanları qızıdıraraq onları imanlıların əleyhinə qaldırdılar. ³Xeyli vaxt orada qalan Paulla Barnaba cəsarətlə Rəbb haqqında danışdı. Rəbb isə onlara əlamət və xariqə göstərmək gücünü verməklə Öz lütfü barədə kəlamı təsdiqlədi. ⁴Amma şəhər əhalisi iki hissəyə bölündü. Bəziləri Yəhudilərin, bəziləri isə həvarilərin tərəfini saxladı. ⁵Yəhudilərlə başqa millətlərdən olanlar və onların rəhbərləri həvariləri təhqir edərək daşqalaq etmək üçün bir sui-qəsd hazırladı. ⁶Bundan xəbər tutan bu həvarilər Likaoniyanın Listra ilə Derbe şəhərlərinə və oranın ətraf yerlərinə qaçdılar. ⁷Orada da Müjdəni yaydılar.

14:1 "Konyada" II əsrdə yazılmış "Paul və Teklanın İşləri" adındakı qeyri-kanonik kitabda Paulun Konyadakı fəaliyyətləri təsvir olunur. Paulun fiziki görünüşü yalnız bu kitabda təsvir edilmişdir: qısa boy, keçəl, əyri qıçlı, qalın qaşlı, kəskin baxışlı. Bu kitab Allahdan ilham almış olmasa da, Həvari Paulun Kiçik Asiya bölgəsinə göstərdiyi təsiri təsvir edir. Bu bölgənin böyük hissəsi Romanın Qalatiya vilayətinə daxil idi.

☐ **"Yəhudilərin sinaqoquna birlikdə daxil olub"** Paul və Barnabanın qaydası elə idi. Bu dinləyicilər, həm yəhudilər, həm də yunanlar, Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərliklərə və vədlərə bələd idi.

☐ **"həm Yəhudilərdən, həm də Yunanlardan ibarət böyük kütləni imana gətirdilər"** Bu fraza Həvarilərin İşlərinin məqsədini göstərir. Müjdə müxtəlif xalqlar arasında sürətlə yayılırdı. Əhdi-Ətiqdəki vədlərin bütün dünyaya aid olan hissəsi (müq. et. Yar. 3:15; 12:3) artıq həyata keçməyə başlayırdı.

İmanlılar cəmiyyətinin sürətlə böyüməsinə dair bu cür yekun bəyanatlar Lukanın yazıları üçün səciyyəvidir.

14:2 "inanmayan Yəhudilər" Xilas üçün "iman" (müq. et. Həv. 14:1), ruhani korluq və inadkarlıq üçün "itaətsizlik" və ya "inanmamaq" xasdır. Müjdəni rədd edən insan korluğa və həlak olmağa məhkumdur!

Luka yəhudilərin imansızlığını və imanlıları fəal şəkildə təqib etdiklərini qeyd etmişdir. Məhz yəhudilərin imansızlığı başqa millətlər üçün iman qapısını açır (müq. et. Rom. 9-11).

☐ **"qızıdıraraq"** Septuaqintada üsyan etmək mənasında tez-tez işlədilən bu feil (müq. et. 1Şam. 3:12; 22:8; 2Şam. 18:31; 22:49; 1Saln. 5:26), Əhdi-Cədidə təkcə Həv. 13:50-də və burada işlədilib.

☐ **"əleyhinə qaldırdılar"** Septuaqintada bu söz adətən pis adamları, başqaları ilə pis rəftar edən zalımları təsvir edir. Luka Həvarilərin İşlərində bu sözü tez-tez işlədir (müq. et. Həv. 7:6,19; 12:1; 14:2; 18:10).

14:3 Allah Özünün lütf dolu xasiyyətini və İsa Məsihin Müjdəsinin həqiqiliyini bu bölgədə təsdiqləmək üçün möcüzələrdən istifadə edirdi (müq. et. Həv. 4:29-30; İbr. 2:4).

14:4 "Amma şəhər əhalisi iki hissəyə bölündü" Həqiqət sözü həmişə insanları iki hissəyə bölür (müq. et. Həv. 17:4-5; 19:9; 28:24; Mat. 10:34-36). Sinaqoqdakı yəhudilərdən bəzisi imana gəlib, digərləri isə Müjdəyə qarşı mübarizə aparıblar.

▣ **"həvarilərin tərəfini saxladı"** Həvarilər deyildikdə Paul və Barnaba nəzərdə tutulur. Bu fəsildə (14:4 və 14) Luka yalnız burada bu sözü On iki həvaridən başqalarına dair işlədir. Barnaba həvari adlandırılmışdır (müq. et. Həv. 14:14) 1Kor. 9:5-6-da da buna eyham edilir. Burada "həvari" sözü aydın şəkildə daha geniş mənada işlənir. Adil Yaqub (İsanın ögey qardaşı) Qal. 1:19-da həvari adlandırılıb; 1Sal. 1:1 və 2:6-7 birgə oxunduqda Sila və Timoteyin həvari olduqlarını görürük; Andronikos və Yuniya Rom. 16:6-7-də həvari adlandırılıb; və 1Kor. 4:6-9-da Apollos həvari adlandırılıb.

On İki həvari unikal idi. Onlar öldükdən sonra heç kəs onları əvəz etməyib (Mattiyanın Yəhudanı əvəz etməsi istisna olmaqla, müq. et. Həv. 1). Lakin 1Kor. 12:28 və Ef. 4:11-də davam edən həvari ənamından bəhs olunur. Əhdi-Cədidə bu ənamın vəzifələri haqqında kifayət qədər məlumat verilməyib. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu: "Göndərmək (*Apostellō*)".

XÜSUSİ MÖVZU: "GÖNDƏRMƏK (APOSTELLŌ)" (SPECIAL TOPIC: SEND [*APOSTELLŌ*])

Yunan dilində adətən "göndərmək" mənasında işlədilən bu söz (*apostellō*) bir neçə teoloji mənaya malikdir:

1. Klassik yunan ədəbiyyatında və rəbbilərin əsərlərində bu söz rəsmi nümayəndəsi olaraq çağırmaq və göndərmək mənasında işlənir, "səfir" kimi (müq. et. 2Kor. 5:20).
2. Müjdələrdə bu FƏİL çox vaxt İsanın Ata tərəfindən göndərilməsini ifadə edir. Yəhyanın Müjdəsində bu söz məsihi mənə çaları daşıyır (müq. et. Mat. 10:40; 15:24; Mark 9:37; Luka 9:48 və xüsusilə Yəh. 5:36,38; 6:29,57; 7:29; 8:42; 10:36; 11:42; 17:3,8,18,21,23,25; 20:21 [a. 21-də həm "*apostellō*", həm də SİNONİMİ "*pempō*" işlənir]). İsanın imanlıları göndərməsini ifadə etmək üçün də bu söz işlənir (müq. et. Yəh. 17:18; 20:21 [Yəh. 20:21-də həm "*apostellō*", həm də SİNONİMİ "*pempō*" işlənir]).
3. Əhdi-Cədidə "apostol" ismi ("həvari") şagirdlərə dair işlənir
 - a. İsanın ilk on iki şagirdi, ən yaxınları (məs., Mark 6:30; Luka 6:13; Həv. 1:2,26)
 - b. xüsusi həvari köməkçiləri və əməkdaşları qrupu
 - (1) Barnaba (müq. et. Həv. 14:4,14)
 - (2) Andronikos və Yunias (KJV-də Yuniya, müq. et. Rom. 16:7)
 - (3) Apollos (müq. et. 1Kor. 4:6-9)
 - (4) Rəbbin qardaşı Yaqub (müq. et. Qal. 1:19)
 - (5) Sila və Timotey (müq. et. 1Sal. 2:6)
 - (6) bəlkə Tit (müq. et. 2Kor. 8:23)
 - (7) bəlkə Epafrodit (müq. et. Fil. 2:25)
 - c. imanlılar cəmiyyətində davam edən bir ənam (müq. et. 1Kor. 12:28-29; Ef. 4:11)
4. Paul, Məsihin nümayəndəsi kimi Allahdan ona verilmiş səlahiyyəti təsdiq etmək üçün məktublarının çoxunda özünü "həvari" adlandırır (müq. et. Rom. 1:1; 1Kor. 1:1; 2Kor. 1:1; Qal. 1:1; Ef. 1:1; Kol. 1:1; 1Tim. 1:1; 2Tim. 1:1; Tit. 1:1).
5. Biz müasir imanlıların problemi odur ki, Əhdi-Cədid bu davam edən ənamın nədən ibarət olduğuna və imanlılarda necə təsbit edildiyinə dair heç bir məlumat vermir. Aydınır ki, ilk On iki həvari (№3a) və sonrakı həvarilər (№3b) arasında ayırd etmək lazımdır. Bax: Xüsusi mövzu: "İlahi ilham" və Xüsusi mövzu: "Nurlandırma". Müasir "həvarilər" daha çox Müqəddəs Yazılar yazmaq üçün Allahdan ilham almırsa (kanon bağlanmışdır, müq. et. Yəhd. a. 3; bax: Xüsusi mövzu: "Kanon"), onda onların xidməti Əhdi-Cədid peyğəmbərləri və ya müjdəçilərininkindən necə fərqlənir (müq. et. Ef. 4:11)? Məncə, belə variantlar mümkündür:
 - a. Müjdənin hələ yayılmadığı yerlərdə müjdəçi cəmiyyətləri yaradanlar ("Didaxe"də məhz bu mənada işlənib)
 - b. hansısa bölgədə və ya məzhəbdə pastorların rəhbərləri
 - c. ?

1-cü variant mənə daha ağılabatan gəlir.

14:5 "və onların rəhbərləri" Şəhər rəhbərləri yaxud sinaqoq rəhbərləri nəzərdə tutula bilər. Erkən dövrün bəzi ilahiyyatçıları və bəzi müasir şərhçilər iki təqibin baş verdiyini düşünürlər - (1) Həv. 14:2 və (2) Həv. 14:5. Ancaq kontekstdə yalnız bir təqibdən bəhs olunduğunu görürük.

NASB, NRSV,
TEV "pis rəftar etmək"
NKJV "təhqir etmək"
NJB "hücum etmək"

Hubrizō yunan sözünün mənası "pis rəftar etmək"dən daha şiddətlidir; ehtimal ki, "qiyam qaldırmaq" və ya "zorakılıq etmək"dir. Septuagintada bu söz tez-tez işlənmişdir. Luka bu sözü çox vaxt üç mənada işlədir.

1. təhqir, Luka 11:45
2. zorakılıq, Luka 18:32; Həv. 14:5
3. maddi mülkün itirilməsi, Həv. 27:10,21

▣ **"daşqalaq etmək"** Bu ikinci feil əleyhdarların imanlılara necə qəddarlıqla hücum etməyi planlaşdırdıqlarını göstərir. Ola bilsin, yəhudilər Əhdi-Ətiqədə küfr edənlər üçün əmr olunan cəza ilə bağlı olaraq məhz bunu seçiblər (Lev. 24:16; Yəh. 8:59; 10:31-33).

14:6 "Likaoniyanın Lистра ilə Derbe şəhərlərinə" Konya Frigiyada idi. Başqa bir millətin sərhədinə yaxın idi. Bu detal, Həvarilərin İşləri kitabının tarixi etibarlılığını təsdiqləyir.

14:7 Bu feil perifrastik bitmiş zamanın qayıdış növündədir, yəni onların Müjdəni təkrar-təkrar yaydığını göstərir. Bu, Paulun müjdəçi səyahətlərinin mövzudur (müq. et. Həv. 14:21; 16:10). Onun vəzləri vasitəsilə Məsihə iman gətirənlər həmçinin Müjdəni başqalarına yaymağın vacibliyini və təciliyini hiss ediblər. Bu, prioritetdir (müq. et. Mat. 28:19-20; Luka 24:47; Həv. 1:8)!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 14:8-18

⁸Listrada ayaqlarından şikəst olan bir kişi var idi. Bu adam anadangəlmə əlil idi, heç vaxt yeriməmişdi. ⁹O, Paulun dediklərinə qulaq asırdı. Ona göz qoyan Paul gördü ki, sağalacağına imanı var. ¹⁰Ona görə bərkdən dedi: «Qalx, ayaq üstə dur!» Bu adam yerindən atılıb yeriməyə başladı. ¹¹Camaat Paulun etdiyini görəndə haray salıb Likaoniya dilində dedi: «Tanrılar insan şəklində yanımıza gəlib!» ¹²Barnabaya Zevs, Paula isə aparıcı natiq olduğuna görə Hermes dedilər. ¹³Şəhərin qarşısında yerləşən Zevs məbədinin kahini şəhər darvazalarına buğalar və çələnglər gətirdi. O, camaatla birgə qurban kəsmək istədi. ¹⁴Amma həvarilər – Barnaba ilə Paul bunu eşidən kimi paltarlarını cırdılar və izdihamın içinə girib haray çəkdilər: ¹⁵«Ay ağalar, niyə belə edirsiniz? Biz də sizin kimi insanıq, eyni varlıyıq. Sizə Müjdə gətirmişik. Əl çəkin bu boş şeylərdən. Yeri, göyü, dənizi və bunların içindəki hər şeyi yaradan, var olan Allaha tərəf dönün. ¹⁶O, əvvəlki nəsillərin dövründə yaşayan bütün millətlərə öz yolları ilə getməyə izin verdi. ¹⁷Lakin yenə də Özünü şahidsiz qoymadı. Sizə yaxşılıq edərək göydən yağışlar yağdırır, cürbəcür məhsullar yetişdirən fəsilələr bəxş edir, sizi yeməklə doydurur və ürəyinizi sevincə qərq edir». ¹⁸Bu sözlərlə camaatın onlara qurban kəsməsinin qarşısını bir çətinliklə aldılar.

14:8 "Listrada" B.e. 6-cı ildə Avqust tərəfindən Roma müstəmləkəsi olaraq qurulmuş olan bu şəhər Timoteyin vətəni idi (müq. et. Həv. 16:1). Çox güman ki, orada sinaqoq yox idi və Paulla Barnaba küçələrdə təbliğ ediblər.

▣ Bu hadisənin bir yalan və ya hiylə olması qeyri-mümkündür (müq. et. Həv. 3:2). O adamın sağlamlıq vəziyyəti üç konkret ifadə ilə təsvir olunub.

1. ayaqlarından şikəst
2. anadangəlmə əlil
3. heç vaxt yeriməmiş

▣ **"ayaqlarından şikəst"** Bu söz, *adunatos*, adətən "imkansız", hərfi-hərfinə "acı" mənasını verir (müq. et. Luka 18:27; İbr. 6:4,18; 10:4; 11:6), lakin burada Luka həmin sözü həkimlər kimi impotent və ya gücsüz mənasında işlədir (müq. et. Rom. 8:3; 15:1).

Maraqlıdır ki, Luka Peterin və Paulun xidmətlərini çox cəhətdən paralel olaraq göstərir. Peterlə Yəhya Həv. 3:1-10-da şikəst adama şəfa verdikləri kimi, Paulla Barnaba da burada şikəst adama şəfa verirlər.

14:9 "Ona göz qoyan" Luka bu ifadədən tez-tez istifadə edir (müq. et. Həv. 3:4; 10:4). Həv. 1:10-dakı qeydə bax. Paul bu adamın diqqətlə qulaq asdığını görüb, buna görə qalxıb ayaq üstə durmasını əmr edib (müq. et. ayə 10) və o adam həqiqətən qalxıb ayaq üstə durub!

▣ **"sağalacağına imanı var"** Əhdi-Ətiqədə bu söz fiziki olaraq "xilas olmaq" mənasında işlənir. Qeyd edək ki, Paulun şəfa vermə qüdrəti insanın imanından asılı idi. Əhdi-Cədidə həmişə olmasa da, çox vaxt belə olur (müq. et. Luka 5:20; Yəh. 5:5-9). Möcüzələrin bir neçə məqsədi var idi:

1. Allahın məhəbbətini göstərmək
2. Müjdənin qüdrətini və həqiqətini göstərmək
3. möcüzəni görən başqa imanlıları ruhlandırmaq

14:11 "Likaoniya dilində" Yəqin ki, Paul və Barnaba camaatın nə dediyini başa düşmürdü. Bu dil, o bölgədə yaşayan aborigen xalqın dili idi.

14:12 "Barnabaya Zevs, Paula isə aparıcı natiq olduğuna görə Hermes dedilər" Yerli ənənəyə görə, yunan tanrıları çox vaxt insan şəklində görünərdi (müq. et. Ovidi, "Metamorfozlar", 8:626 və s.). Yerli kitabələrdən o bölgədəki xalqların Zevsə və Hermesə sitayiş etdiklərini öyrənirik (müq. et. Həv. 14:13).

Barnabanın adının birinci çəkildiyinə diqqət yetirin. Yəqin ki, bu büt-pərəstlər daha çox danışan Paulu Hermes (Merkuri), az danışan Barnabanı isə Zevs (Yupiter) sayıblar.

14:13 "darvazalarına" Ya şəhər darvazaları, ya da Yupiter (Zevs) məbədinin darvazaları nəzərdə tutulur; şəhərdən kənarda, şəhər darvazaları ilə üzübüz yerləşən məbədin darvazalarından bəhs edilmə ehtimalı daha çoxdur. O vaxt böyük qarışıqlıq və səhv anlama baş verib.

14:14 "həvarilər" Həv. 14:4-dəki qeydə bax.

▣ **"paltarlarını cırdılar"** Yəhudilər bu hərəkətlə, yas tutduqlarını göstərir və ya bir adamın küfr etməyinə reaksiya verirlər (müq. et. Mat. 26:65; Mark 14:63). Şübhəsiz ki, hətta büt-pərəstlər belə onların bu hərəkətlərindən bir problem olduğunu başa düşərdi.

▣ **"içinə girib"** Əhdi-Cədidə yalnız burada işlənmiş olan bu söz Septuaqintada adətən "bayıra tullanmaq" və ya "yüyürüb çıxmaq" mənasında işlənib. Paul və Barnaba izdihamın içinə yüyürüb çıxıblar.

14:15-17 Bu, Paulun büt-pərəstlərə ilk vəzinin xülasəsidir. Bu vəz, Mars təpəsindəki vəzinə xeyli bənzəyir (müq. et. Həv. 17:22-33).

14:15

NASB, NKJV "sizin kimi eyni təbiətə malik insanlar"

NRSV "biz sizin kimi faniyik"

TEV "biz özümüz sizin kimi adi insanlarıq"

NJB "biz adi insanlarıq, özünüz kimi faniyik"

Bu söz, *homoiopathēs*, "eyni" və "ehtiraslar" olmaqla iki hissədən ibarət mürəkkəb sözdür. Əhdi-Cədidə bu söz yalnız burada və Yaq. 5:17-də işlədilib. Yerli camaat Paul və Barnabanı "insana bənzər" surətdə görünən tanrılar sayıb (*homoiōthentes*, müq. et. Həv. 14:11). Paul onların adi insanlar olduqlarını bildirmək üçün eyni

kökdən istifadə edir. Luka, Paul və Barnabanın Həv. 12:20-23-də təsvir olunan Hirod Antipadan fərqli olaraq həlim olduqlarını göstərir.

▣ **"Əl çəkin bu boş şeylərdən"** "Boş" mənasız, mövcud olmayan mənasına gəlir. Paul onların mövhumatçı bütprəstliyinin birbaşa əleyhinə çıxır.

▣ **"var olan Allah"** Burada ibrancə "olmaq" feilinin bir forması olan "YAHVE" adı üzərində kəlmə oyunu vardır (müq. et. Çıx. 3:14). YAHVE, əbədiyyən var olan, yeganə həyat mənbəyi olan Allahdır. Bax: Həv. 1:6-da XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN ADLARI".

▣ **"yaradan"** Bu Çıx. 20:11-dən və ya Zəb. 146:6-dan bir sitatdır. İbrancə *Elohim* (müq. et. Yar. 1:1) sözü Allahı yaradan və təmin edən (müq. et. "Şərhinin Müqəddəs Kitab Təfsiri" [*The Expositor's Bible Commentary*], Cild 1, ss. 468-469) kimi təsvir edir, YAHVE isə Onu Satınalan, Xilaskar (müq. et. "Şərhinin Müqəddəs Kitab Təfsiri" [*The Expositor's Bible Commentary*], Cild 1, ss. 471-472) və əhd bağlayan Allah olaraq təsvir edir. Həv. 1:6-dakı Xüsusi mövzuya bax.

14:16 "O, əvvəlki nəsillərin dövründə yaşayan bütün millətlərə öz yolları ilə getməyə izin verdi" Bu fraza Qan. 32:7-8-ə istinad ola bilər; o ayələrdə Musa YAHVE-nin xalqlara sərhəd qoyduğunu söyləyir. Etiqadi cəhətdən bu, Allahın xalqların (yəhudi olmayan millətlərin) qayğısına qaldığını bildirir (Bax: Qirdelstoun, "Əhdi-Ətiq sinonimləri" [Girdlestone, *Synonyms of the Old Testament*], ss. 258-259). Allah istəyirdi ki, insanlar Onu tanınsınlar, lakin bəşəriyyətin günaha batmış vəziyyəti mövhumatçılığınə və bütprəstliyinə səbəb olurdu (müq. et. Rom. 1:18-2:29). Bununla belə, Allah onları çağırmağı davam etdirirdi (müq. et. Həv. 14:17).

Başqa millətlərin Allahı tanımaması yəhudilərin Allahı tanınması ilə qarşılaşdırılır. İroniya ondan ibarətdir ki, başqa millətlər kütləvi şəkildə Müjdəyə iman gətirirlər, yəhudilər isə kütləvi olaraq Müjdəni rədd edir, ona iman edənləri təqib edirlər (müq. et. Rom. 9-11).

14:17 "Özünü şahidsiz qoymadı" Təbii vəhydən söhbət gedir (müq. et. Zəb. 19:1-6; Rom. 1:19-20; 2:14-15). Hər insan yaradılışdan və öz daxilində olan mənəvi şahadətdən Allah haqqında nəyisə bilir.

▣ **"yağışlar... yemək"** Oranın bütprəst ənənəsinə görə, Zevs yağışlar yağdırar, Hermes isə yemək verərdi. Paul, Qanunun Təkrarı 27-29-cu fəsillərdə yazılanlara görə, Allahın təbiəti idarə etməsini təsdiqləyir.

O bütprəstlər Allahı tanımırdı, buna görə də Allah Qanunun Təkrarındakı əhd lənətləri əvəzinə onlara səbir edib (müq. et. Həv. 17:30; Rom. 3:25; 4:15; 5:13). Paul, başqa millətlərə Müjdənin yayılması üçün Allahın seçdiyi unikal şəxs (başqa millətlərə həvari) idi! Yəhudi olmayan millətlərlə dil tapmaq üçün Paul onlara Allahın kainatı yaratmasından və təbiət vasitəsilə onları yaşatmasından danışır (müq. et. Zəb. 145:15-16; 147:8; Yer. 5:24; Yun. 1:9).

Maraqlıdır ki, bu vəzin xülasəsində Məsihin Müjdəsi konkret olaraq elan edilmir. Güman etmək olar ki, Paulun bu vəzi, Afinadakı vəzinə (Həv. 17:16-34) bənzər şəkildə qurulub. Başqa bir maraqlı sual budur ki, Luka bu xülasəni birbaşa Pauldan, yoxsa Timoteydən (ora onun vətəni idi) götürüb?

14:18 Bu, olayı öz gözləri ilə görmüş bir şahidin detalıdır.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 14:19-23

¹⁹Antakya və Konyadan bəzi Yəhudilər gəlib xalqı öz tərəfinə çəkərək Paulu daşqalaq etdilər. Elə bildilər ki, Paul ölüb, onu şəhərdən kənara sürüdürlər. ²⁰Şagirdlər ətrafına yığılanda isə Paul ayağa qalxıb şəhərə qayıtdı. Ertəsi gün isə Barnaba ilə birlikdə Derbeyə getdi. ²¹O şəhərdə də Müjdə yayıb xeyli şagird hazırladılar. Paulla Barnaba daha sonra Listraya, Konyaya və Pisidiyada olan Antakyaya qayıtdı. ²²Şagirdləri ruhən möhkəmləndirdilər və imanda dönməz olsunlar deyə onları həvəsləndirərək dedilər: «Allahın Padşahlığına çox əziyyətlərdən keçərək girməliyik». ²³İmanlılar üçün hər cəmiyyətdə ağsaqqallar seçərək dua və orucla onları inandıqları Rəbbə əmanət etdilər.

14:19 Paulun vəz etdiyi şəhərlərdə ona qarşı duran yəhudilər birləşərək təkrar-təkrar ona hücum ediblər (müq. et. 2Kor. 4:7-15; 6:3-10; 11:23-30). Fikir verin, bu hücumların hədəfi Barnaba deyil, Paul idi. Bütpərəstlərin izdihamının dönüklüyünə də diqqət yetirin. Bir neçə dəqiqə əvvəl Paul və Barnabanı tanrılar kimi şərfəfləndirən o adamlar dönüb Paulu daşqalaq edirlər!

▣ **"Paulu daşqalaq etdilər"** Bu, dirilmə möcüzəsi deyil idi, ancaq Paulun fiziki qüvvəsi və cəsarətinin aşkar olduğu əhvalat idi (müq. et. Həv. 14:20-21). 2Kor. 11:25-də və Qal. 6:17-də həmçinin bu olaydan bəhs edilir. Həv. 14:5-də Paulu daşqalaq etmək üçün hazırlanan sui-qəsd burada həyata keçirilib!

14:20 "Şagirdlər ətrafına yığılanda" Burada konkret deyilmirsə də, mənəcə, şagirdlər orada dua toplantısı keçiriblər və Allah onların dualarına möcüzə ilə cavab verib. Təqiblərin Müjdənin (yeni şəhərlərə) yayılmasına necə bir vasitə olduğuna / təkan verdiyinə diqqət yetirin.

14:21 "O şəhərdə də Müjdə yayıb" Derbe şəhəri nəzərdə tutulur (müq. et. Həv. 14:20). Həmçinin Romanın Qalatiya vilayətinin Likaoniya bölgəsində yerləşən bu şəhər, Paul və Barnabanın bu müjdəçi səyahətində getdikləri ən ucqar şərq nöqtəsi idi.

Şəhərin sakinləri Müjdəyə əla reaksiya verib, çoxları xilas olublar.

▣ **"Listraya, Konyaya və Pisidiyada olan Antakyaya qayıtdı"** Yəqin ki, onlar qayıtdıqları vaxt xalqa açıq şəkildə vəz etməyib, ancaq fərdi şəkildə imanlılarla görüşüb onları ruhlandırılıblar (müq. et. Həv. 14:22-23).

14:22 Bu ayədə Paulun şagirdlərə öyrətdiyi təlim xülasə edilir. Bu təlimin əsasən (1) imanda dönməz olmaq və (2) əziyyətlərdən keçmək barəsində olduğuna diqqət yetirin. İmanlılar əziyyətlərlə möhkəmlənirlər (müq. et. Rom. 5:3-4; 8:17-18; 1Sal. 3:3; 2Tim. 3:12; Yaq. 1:2-4; 1Pet. 4:12-16).

▣ **"möhkəmləndirildilər"** Bu söz Septuaqintada "dincəlməyinə səbəb olmaq" və ya "bərqərar edilmək" mənasında bir neçə dəfə işlədilib. Luka Paulun şagird yetişdirmə xidmətindən bəhs edərkən bu sözü dəfələrlə işlədib (müq. et. Həv. 14:22; 15:32,41; 18:23).

▣ **"Şagirdləri ruhən"** Hərfi tərcümə "şagirdlərin ruhlarını". Burada "ruh" olaraq tərcümə olunan *psuchē* sözü şəxsiyyət və ya zehni fəaliyyəti mənasında işlənib. Bu, yunanların "ölümsüz ruh" anlayışı deyil, ibrənilərin "can/ruh" (*nəfəs*, BDB 659, KB 711-713, müq. et. Yar. 2:7) anlayışıdır ki, həmin anlayış insana aid olaraq işlənir (müq. et. Həv. 2:41; 3:23; 7:14; 14:2,22; 15:24; 27:37).

▣ **"imanda dönməz olsunlar deyə onları həvəsləndirərək"** Bax: Həv. 8:13, XÜSUSİ MÖVZU: "İMANDA DAVAM ETMƏ".

▣ **"Allahın Padşahlığı"** Bu ifadəni izah etmək çətindir. İsa Öz xidməti ilə əlaqədar olaraq bundan tez-tez istifadə edib. Ancaq həvarilər, yəqin ki, bunun mənasını səhv başa düşürdü (müq. et. Həv. 1:3,6). Həvarilərin işlərində bu ifadə demək olar ki, Müjdənin sinonimi olaraq işlənir (müq. et. Həv. 8:12; 19:8; 20:25; 28:23,31). Lakin Həv. 14:22-də "Allahın Padşahlığı" esxatoloji mənə çaları qazanır. Padşahlığın "artıq gəlmiş" (müq. et. Mat. 12:28; Luka 16:16), lakin eyni zamanda "hələ gəlməmiş" (müq. et. Mat. 24:14,30,36-37; 25:30,31; 2Pet. 1:11) olması bu dövr üçün səciyyəvidir. Həv. 2:17-dəki Xüsusi mövzuya bax. Padşahlıq İsa Məsihdə gəlmişdir (birinci gəlişində), lakin gələcəkdə tamamlanacaqdır (ikinci gəlişində).

14:23 "ağsaqqallar seçərək" "Ağsaqqallar" (*presbuteros*), Əhdi-Cədidə "nəzarətçi" (*episkopos* – yepiskop) və "çoban" (*poimenos* – pastor) sözləri ilə sinonimdir (müq. et. Həv. 20:17,28 və Tit. 1:5,7). "Ağsaqqal" sözü yəhudi cəmiyyətindən (müq. et. Qirdelstoun, "Əhdi-Ətiq sinonimləri" [Girdlestone, *Synonyms of the Old Testament*], ss. 244-246 və Frenk Steq, "Əhdi-Cədid teologiyası" [Frank Stagg, *New Testament Theology*], ss. 262-264), "nəzarətçi" və ya "gözetçi" isə yunan şəhər dövlətindən irəli gəlir. Əhdi-Cədidə ancaq iki növ məsihçi cəmiyyət xidmətçilərindən bəhs olunur: nəzarətçi (pastor, çoban) və xidmətçi (dyakon) (müq. et. Fil. 1:1).

"Seçmək" olaraq tərcümə olunmuş söz "əl qaldıraraq seçmək" mənasını verə bilər (müq. et. 2Kor. 8:19 və Louv və Nayda, "Yunanca-ingiliscə lüğət" [Louv and Nida, *Greek-English Lexicon*], ss. 363, 484). Daha sonra erkən imanlılar cəmiyyətinin ataları bu sözü "xidmətə təyin etmək" mənasında işlədiblər. Əsas sual budur ki, "səs verməklə seçmək", bu kontekstə necə uyğun gəlir? Bu yeni cəmiyyətlərin səs verməsi qeyri-münasib görünür (bununla belə, Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti Həv. 6-da yeddi xidmətçi üçün səs verib və Həv. 15-də Paulun başqa millətlərə xidmətini təsdiqləmək üçün səs verib).

F.F. Bryus, "Suallara cavab" (F. F. Bruce, *Answers to Questions*, s. 79) kitabında deyir ki, bu söz "əvvəlcə əl qaldırmaqla təyin etmə və ya seçmə mənasını daşıyıb, lakin Əhdi-Cədid dövründə bu xüsusi qüvvəsini itirib və sadəcə 'təyin etmə' mənasını verməyə başlayıb (hər hansı yolla)". Bu sözün Əhdi-Cədidə işlədilməsinə əsasən cəmiyyətin bir idarə formasını müdafiə və ya rədd etmək olmaz.

Qeyd edək ki, Paul Titə Kritdə "ağsaqqallar" təyin etməyi tapşırır, lakin Efesdə olan Timoteyə deyir ki, müəyyən xüsusiyyətlərə malik olan şəxsləri imanlılar cəmiyyəti özü seçsin (müq. et. 1Tim. 3). Yeni bölgələrdə rəhbərlər təyin olunurdu, lakin cəmiyyətlərin fəaliyyət göstərdiyi bölgələrdə cəmiyyət ruhani rəhbərlik xüsusiyyətlərini nümayiş etdirən şəxsləri özü seçib təyin etməli idi.

Fikir verin ki, Paulun müjdəçilik strategiyası, öz bölgəsində Müjdəni yaymağa və Məsihin yolunda şagird yetişdirməyə davam edə biləcək yerli cəmiyyətləri qurmaq idi (müq. et. Mat. 28:19-20). Allahın bütün dünyanı imana gətirməsinin üsulu budur (yəni yerli cəmiyyətlər)!

▣ **"cəmiyyət"** Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"dua və oruc"** Bu ifadə qəsdən 13:2-3 ilə paralel ola bilər. Antakyada Ruhun qüdrətlə fəal olması və onu istiqamətləndirməsi ilə bağlı təcrübəsi olan Paul, bu ruhani təcrübəsinə görə hərəkət etməkdə davam edirdi. Onlar Allahın Öz iradəsini onlara bildirməsinə hazır olmalı idilər. Bax: Həv. 13:2, XÜSUSİ MÖVZU: "ORUC".

▣ **"inandıqları"** Bu feil keçmiş bitmiş zaman məlum növ xəbər formasındadır və keçmiş zamanda tamamlanmış hərəkəti bildirir. Bu yeni ağsaqqallar rəhbərlik xüsusiyyətlərini nümayiş etdirən mömin və sadıq şəxslər olduqlarını müəyyən müddət ərzində sübut etmişdilər.

Eis sözününün *pisteuō* sözünə bitişdirildiyi bu ifadə (müq. et. Həv. 10:43) Yəhyanın yazıları üçün səciyyəvidir, lakin Paulun (müq. et. Rom. 10:14; Qal. 2:16; Fil. 1:29) və Peterin (müq. et. 1Pet. 1:8) yazılarında da buna rast gəlinir. Həv. 3:16 və 6:5-dəki önəmli Xüsusi mövzulara bax.

▣ **"Rəbbə əmanət etdilər"** Burada rəsmi xidmətə təyin edilmə nəzərdə tutulmur. Eyni feil Həv. 14:26-da Paul və Barnabaya və Həv. 20:32-də artıq ağsaqqal olan şəxslərə dair işlədilib. Rəsmi xidmətə təyin edilmə, Allahın insanları rəhbərliyə çağırması barədəki həqiqəti vurğulayırsa faydalıdır; lakin imanlıları bir-birindən ayırırsa zərərli və Müqəddəs Kitaba ziddir. Bütün imanlılar çağırılır və xidmət üçün ənamlar alırlar (müq. et. Ef. 4:11-12). Əhdi-Cədidə imanlıların "ruhani" və "dünyəvi" olmaq üzrə iki qrupa bölünməsi yoxdur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 14:24-28

²⁴Pisidiya bölgəsindən keçərək Pamfiliyaya gəldilər. ²⁵Pergədə kəlamı yayandan sonra Antalyaya getdilər. ²⁶Oradan gəmi ilə Suriyadakı Antakyaya qayıtdılar. Onların indi yerinə yetirdikləri xidmət üçün burada Allahın lütfünə əmanət edilmişdilər. ²⁷Oraya çatanda cəmiyyəti bir yerə yığıb Allahın onlar vasitəsilə nə etdiyini, başqa millətlərə iman qapısını necə açdığını söylədilər ²⁸və şagirdlərin yanında uzun müddət qaldılar.

14:24 Dağlıq Pisidiya bölgəsi, dəniz sahilindəki Pamfiliya vilayətinin şimalında yerləşir. Perge, o bölgənin baş şəhəri idi. Paul daha öncə bu şəhərdən keçmişdi (müq. et. Həv. 13:13), lakin indi ona qayıdıb və Müjdəni yayıb (müq. et. Həv. 14:25).

14:25 "Antalya" Bura, Perganın limanı idi.

14:26 "Antakyaya qayıtdılar" Onlar Kiprə qayıtmayıblar. Yəhya Mark barədə Paulla fikir ayrılığından sonra Barnaba oraya təkrar qayıdacaq (müq. et. Həv. 15:36-39).

▣ **"Allahın lütfünə əmanət edilmişdilər"** Bu feil, perifrastik keçmiş bitmiş zamanın məchul növündədir. Ruhun başladığı və davam etdirdiyi bu birinci müjdəçi səyahəti inanılmaz dərəcədə uğurlu idi.

14:27 "cəmiyyəti bir yerə yığb Allahın onlar vasitəsilə nə etdiyini... söylədilər" Onların imanlılar cəmiyyətinə cavabdeh olduqlarına diqqət yetirin. Hətta "başqa millətlərə həvari" belə yerli bir cəmiyyətə hesabat verib (Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax). Bir də onlar bu böyük işin YAHVE/Ruh tərəfindən edildiyini elan ediblər.

Onlar təkcə cəmiyyətin rəhbərlərinə deyil (müq. et. Həv. 13:1), bütün cəmiyyətə hesabat veriblər və sonra müjdəçi fəaliyyətləri barədə həmçinin Yerusəlimdəki cəmiyyətə (müq. et. Həv. 15:4) və yolda ziyarət etdikləri bütün cəmiyyətlərə hesabat veriblər (müq. et. Həv. 15:3). Məncə, bütün cəmiyyət onların üzərinə əl qoyaraq onları bu səyahətə göndərmişdir.

▣ **"başqa millətlərə iman qapısını necə açdığını"** Paul "iman qapısı" ifadəsindən tez-tez istifadə edib (müq. et. 1Kor. 16:9; 2Kor. 2:12; Kol. 4:3; həmçinin bax: Vəhy 3:8). Allah bu Müjdə ilə bütün bəşəriyyətə qapı açıb və o qapını heç kəs bağlaya bilməz. Həv. 1:8-də İsanın dediyi sözlər indi tam mənası ilə həyata keçirdi.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Paulun birinci müjdəçi səyahətini coğrafi yerlərlə qısaca təsvir edin.
2. Paulun yəhudilərə və başqa millətlərə necə vəz etdiyini qısaca təsvir edin.
3. Oruc müasir məsihçilərə necə aiddir?
4. Yəhya Mark müjdəçi komandasını niyə tərək edib?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 15

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Yerusalimdəki məşvərət	Sünnət üstündə münəqişə	Başqa millətlərin qəbul edilməsi üstündə mübahisə	Yerusalimdəki toplantı	Antakyadakı mübahisə
15:1-5	15:1-5	15:1-5	15:1-2 15:3-5	15:1-2 15:3-4 Yerusalimdəki mübahisə 15:5-7a
15:6-11	Yerusalimdəki məşvərət 15:6-21	15:6-21	15:6-11	Peterin nitqi 15:7b-11
15:12-21			15:12-18	15:12 Yaqubun nitqi 15:13-18
(16-18)	(16-18)	(16-18)		
Şuraya verilən cavab	Yerusalimdə verilən qərar		15:19-21 Başqa millətlərdən olan imanlılara məktub	15:19-21 Həvarilərin məktubu
15:22-29	15:22-29 Suriyada xidmətin davam etməsi	15:22-29	15:22-29	15:22-29 Nümayəndələr
15:30-35	15:30-35	15:30-35	15:30-34 15:35	Antakyada 15:30-35
Paul və Barnaba ayrılırlar 15:36-41	Yəhya Mark üstündə yaranmış fikir ayrılığı 15:36-41	İkincisi müjdəçi səyahətinə çıxma 15:36-41	Paul və Barnaba ayrılırlar 15:36-41	Paul Barnabadan ayrılır və Silanı götürür 15:36-38 15:39-40

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Bu fəslə çox vaxt "Yerusalimdəki məşvərət" deyirlər.
- B. Yerusalimdəki məşvərət, erkən imanlılar cəmiyyətinin üsullarında və məqsədlərində mühüm dönüş nöqtəsi idi. Bu məşvərdə bir anlamda məsihçiliyin iki mühüm mərkəzi olan Yerusalim və Antakyanın birləşməsi baş vermişdir.

- C. Həv. 8-11-ci fəsillərdə başqa millətlərin imana dönməsinə istisna olaraq yol verilirdi (onlar tam bütperəst deyil idilər), lakin bütperəstlərin imana gətirilməsi yeni bir hədəf olaraq qəbul olunmayıb (müq. et. 11:19).
- D. Bu fəslin Qal. 2-ci fəsilə əlaqəsi barədə mübahisələr gedir. Ehtimal ki, Həv. 15 və ya Həv. 11:27-30, Qal. 2-nin tarixi fonunu təşkil edir. Bax: Həvarilərin İşləri 14-cü fəslə giriş, C.
- E. Maraqlıdır ki, Əllinci Gün bayramının dillərdə danışma əlamətindən (Həv. 2, 8 və 10; bəlkə də Həv. 15:8) başqa millətlərin (yəni bütperəstlərin) xilasına dair əminliyin sübutu olaraq heç bəhs olunmur.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 15:1-5

¹Yəhudəyadan gələn bəzi adamlar Antakyadakı imanlı bacı-qardaşlara belə təlim öyrədirdi: «Əgər siz Musanın qoyduğu adətə görə sünnət olmasanız, xilas ola bilməzsiniz». ²Paul və Barnaba bu adamlarla çox çəkişib mübahisə etdi. Nəhayət qərara alındı ki, Paulla Barnaba digər qardaşlardan bir neçəsini götürərək Yerusəlimə gedib bu sualın müzakirəsi üçün həvarilər və ağsaqqallarla görüşsünlər. ³Beləliklə, cəmiyyət tərəfindən göndərilənlər Finikiya və Samariya bölgələrindən keçdilər. Başqa millətlərin Allaha tərəf necə dönmələrini xəbər verə-verə oradakı bütün imanlı bacı-qardaşları çox sevindirdilər. ⁴Yerusəlimə çatanda oradakı imanlılar cəmiyyəti və həvarilərlə ağsaqqallar onları yaxşı qarşıladılar. Allahın onlar vasitəsilə etdiyi hər şeyi danışdılar. ⁵Amma farisey təriqətindən olmuş bəzi imanlılar qalxıb belə dedilər: «Başqa millətlərdən olanları sünnət etmək və onlara Musanın Qanununa riayət etmələrini əmr etmək lazımdır».

15:1 "Yəhudəyadan gələn bəzi adamlar" Bu paraqrafda Antakyadakı hadisələrdən bəhs olunur. "Bəzi adamlar", həm yəhudiliyə, həm də İsayə sadıq olan imanlı yəhudilərin qrupu idi. Onlar İsanı Əhdi-Ətiq imanının yerinə yetirilməsi olaraq gördü (müq. et. Mat. 5:17-19), Əhdi-Ətiqin əleyhinə olan və ya onu əvəz edən şəxs kimi deyil (müq. et. Həv. 11:2; 15:5; Qal. 2:12).

Bu şəxslərin əqidəsi, Qalatiyalılara Məktubda bəhs edilən yalançı yəhudi müəllimləri (yəhudiləşdirənlər) ilə əlaqəli idi. Bu adamların Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti ilə əlaqələri var idi (müq. et. Həv. 15:24), lakin onlar rəsmi nümayəndələri deyil idilər.

"Gələn" olaraq tərcümə olunmuş söz orijinal mətnə "enən"dir. Xəritəyə baxanda bura Yerusəlimdən daha yüksək yerləşir, lakin teoloji baxımdan yəhudilər üçün Yerusəlim hər yerdən yüksək idi (müq. et. Həv. 15:2).

▣ **"belə təlim öyrədirdi"** Bu feil bitməmiş tərzdədir və (1) təlim öyrətməyə başladı və ya (2) təkrar-təkrar təlim öyrədirdi mənasına gələ bilər.

▣ **"sünnət olmasanız"** Bu, potensial hərəkəti bildirən üçüncü sinif şərt cümləsidir. Sünnət, İbrahimə və nəslinə verilən əhd əlaməti idi (müq. et. Yar. 17:10-11). Yəhudilikdə sünnət əhəmiyyətsiz bir məsələ deyil idi, birbaşa xilasla bağlı məsələ idi. Bu insanlar düşünürdü ki, YAHVƏ-yə aparan yeganə yol yəhudilikdən keçir (müq. et. Həv. 15:5). Bu növ insanlar "imanlıları yəhudiləşdirməyə çalışanlar" olaraq tanınırdı (müq. et. Qal. 1:7; 2:4). Onlar Məsihə iman edir və eyni zamanda Musa ilə bağlanmış əhdə riayət edilməsini tələb edirdi (müq. et. Həv. 15:5). Salehlik onların əməllərindən asılı idi, Allahın əvəzsiz ənamı deyil idi. İnsan öz əməlləri üzərində Allahla münasibət qururdu (müq. et. Rom. 3:21-30; Qal. 5:2-9). Sual bu idi ki, "Allahın xalqı" kimlərdir və necə səciyyələndirilir?

15:2 "Paul və Barnaba bu adamlarla çox çəkişib mübahisə etdi" Luka "çox çəkişib" deməklə şiddətli hisslər ifadə edir (müq. et. Luka 23:19,25; Həv. 15:2; 19:40; 23:7,10; 24:5). Bu mübahisə həyatı önəm daşıyırdı, Müjdənin ən mühüm sualı ilə bağlı idi:

1. İnsan Allahın qarşısında necə saleh olur?
2. Yeni əhd Musa ilə bağlanmış əhdə bağlıdır mı?

"Çox çəkişib mübahisə etdi" olaraq tərcümə olunmuş ifadə hərfi-hərfinə belədir: "heç də az olmayan ixtilaf və sorğu-sual". "Müqəddəs Kitabın Yanq hərfi tərcüməsi"ndə (*Young's Literal Translation of the Bible* [s. 95]) bu

fraza "heç də az olmayan çəkişmə və mübahisə" olaraq tərcümə olunub. Olayın olduğundan daha az olaraq göstərilməsi və inkar forması ilə ifadə edilməsindən ibarət olan bu ədəbi üsul Lukanın əsərləri üçün səciyyəvidir. Həv. 12:18-dəki ətraflı qeydə bax.

▣ **"qərara alındı ki"** Yəni cəmiyyət qərara aldı (müq. et. Həv. 15:3). Həv. 15-də müxtəlif rəhbərlik və ya idarə forması ilə əlaqədar bir neçə qrupdan bəhs olunur.

1. Ayə 2,3,12 və 22-də konqreqatsionalist idarə forması təsvir olunur.
2. Ayə 6 və 22-də, həvariliyə və ya yepiskopal səlahiyyətə (Yaqub) əsaslanan, Roma katolik kilsəsinin və ya Anqlikan kilsəsinin idarə forması təsvir olunur.
3. Ayə 6 və 22-də ağsaqqalların səlahiyyətindən də bəhs olunur. Bu, presviterian idarə formasına uyğun gəlir.

Əhdi-Cədidə bu idarə formalarının hamısı təsvir olunur. Həvarilərin (onlar bir gün öləcək idi) səlahiyyətindən cəmiyyətin səlahiyyətinə (konqreqatsionalist) keçid qeyd olunur və pastorlar rəhbərliyin katalizatoru olaraq çıxış edirlər (müq. et. Həv. 15:19).

Mənim fikrimcə, idarə forması o qədər mühüm deyildir; əsas olan, rəhbərlərin ruhani olmasıdır. Məsihin böyük tapşırığı, Ruhla dolu rəhbərlər Müjdə üçün həyati önəm daşıyır. İmanlılar cəmiyyətində bir qayda olaraq mədəni və siyasi şəraitə əsasən bu və ya digər idarə formalarına üstünlük verilir.

▣ **"digər qardaşlardan bir neçəsini götürərək"** A.T. Robertsonun "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri"ndə (A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, s. 224) bu ayəyə dair maraqlı bir şərh verilir: "Şübhəsiz ki, yunan bir adam olan və böyük ehtimalla Lukanın Həvarilərin İşlərində adı çəkilməyən qardaşı Tit də onların arasında idi (Qal. 2:1,3)". Bu, şübhəsiz, mümkündür, amma bir neçə gümana əsaslanır. Biz ehtiyatlı olmalıyıq, çünki bir mətn (bizim əvvəlcədən mənimsənilməmiş qənaətlərimizlə) bir mənanı verə bilirsə, bu demək deyil ki, onun mənası məhz budur! Biz müəllifin yazdıqları ilə kifayətlənməliyik və öz gümanlarımızı, bunlar əsaslı olsalar belə, mətnə əlavə etməməliyik.

▣ **"həvarilər"** Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin rəhbərlik strukturu hələ tam formalaşmamışdı. Bir neçə mətndən elə görünə bilər ki, İsanın ögey qardaşı Yaqub cəmiyyətin rəhbəri idi. Bu fəsildə də belə görünür. Lakin orada rəhbərlik edən digər qruplar da var idi (müq. et. Həv. 15:4,22):

1. On iki həvari
2. yerli ağsaqqallar
3. bütöv cəmiyyət

Yaqubun bu qruplarla əlaqəsi aydın deyildir. Qal. 1:19-da o, həvari adlandırılıb. Həmçinin Yaqubun ağsaqqallar qrupunun tanınmış rəhbəri olması ehtimalı vardır (müq. et. 1Pet. 5:1-də Peter özünü ağsaqqal adlandırır; 2Yəh. 1-də və 3Yəh. 1-də Yəhya özünü ağsaqqal adlandırır).

▣ **"ağsaqqallar"** Bu kontekstdə "ağsaqqallar", sinaqoqun nümunəsinə görə yaşlı kişilərdən ibarət olan bir rəhbərlik qrupunu bildirir. Həv. 11:30-dakı və ya 14:23-dəki qeydə bax.

15:3 "cəmiyyət" Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Finikiya və Samariya bölgələrindən keçidilər"** Bu, bitməmiş zaman qayıdış növ xəbər formasıdır. Finikiyanın sakinlərinin əksəriyyəti başqa millətlərdən ibarət idi, lakin Samariyanın əhalisi yəhudilərlə başqa millətlərin qarışığı idi. Bu bölgələrdə Müjdə yayılmışdı (müq. et. Həv. 8:5 və sonrakı ayələr; 11:19).

▣ **"Başqa millətlərin Allaha tərəf necə dönmələrini xəbər verə-verə"** Görünür ki, Paul və Barnaba Allahın "millətlər" arasında etdiyi ecazkar işlər barədə getdikləri hər cəmiyyətə hesabat verirdi. Əhdi-Ətiqə bələd olanlar üçün "millətlərin" Allaha tərəf dönməsi, peyğəmbərliyin yerinə yetirilməsi idi (Yeş. 2:2-4; 42:6; 49:6)!

Bundan əlavə, Müjdənin millətlərdə yayılmasının uğurlarının hər yerdə elan edilməsi nəticəsində Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti bu məsələni artıq gizli saxlaya və bu barədə susa bilməyəcəkdə (müq. et. Həv. 21:18-20).

▣ **"oradakı bütün imanlı bacı-qardaşları çox sevindirdilər"** Oralar, başqa millətlərin yaşadığı bölgələr idi. Oradakı cəmiyyətlər, yəqin ki, qarışıq idi. Onların imana gəlməsi, Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinə peyğəmbərlikləri xatırlatmalı idi. Ellinistlər (yunanca danışan yəhudilər) tərəfindən başladılmış dünya missiyası, ellinist cəmiyyətlər ilə təsdiqlənib.

15:4 "imanlılar cəmiyyəti və həvarilərlə ağsaqqallar" Burada, 22-ci ayədəki kimi, onların bütün idarə formaları ilə bağlı olan qruplarının adları çəkilir.

▣ **"Allahın onlar vasitəsilə etdiyi hər şeyi danışdılar"** Bu bir modelə çevrilmişdi!

15:5 "Amma farisey təriqətindən olmuş bəzi imanlılar" İsanın vəd olunmuş Məsih olduğuna dair inanc (bitmiş zaman məlum növ feili sifəti), imanlılar cəmiyyətinin təməli idi. Lakin Məsihə dair bu inancın İsrailə bağlanmış əhdlər və İsrailə verilmiş vədlər ilə necə əlaqədar olması barədə imanlılar cəmiyyətinin içində fikir ayrılığı var idi. Xilas olmuş fariseylərin nüfuzlu bir qrupu ("qalxıb" feili yunanca mətndə vurğu məqsədilə cümlənin başına çəkilmişdir) inanırdı ki, Əhdi-Ətiq Allahdan ilham almış və əbədi olduğuna görə ona riayət etmək vacibdir (müq. et. Mat. 5:17-19)! Həm İsayə inanmaq, həm də Musaya itaət etmək lazımdır (*dei*, vacibdir - [1] sünnet etmək; [2] əmr etmək; və [3] riayət etmək; hər üç feil indiki zaman infinitividir). Məhz bu məsələ Rom. 1-8-ci fəsillərin və Qalatiyalılara Məktubun teoloji məzmunu təşkil edir! Bax: Həv. 5:34, XÜSUSİ MÖVZU: "FARİSEYLƏR".

▣ **"etmək lazımdır"** *Dei* haqqında ətraflı qeyd, Həv. 1:16-da verilmişdir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 15:6-11

6Həvarilərlə ağsaqqallar bu mövzunun müzakirəsi üçün topladılar. **7**Uzun-uzadı mübahisələrdən sonra Peter ayağa qalxıb dedi: «Qardaşlar, bildiyiniz kimi Allah aranızdan çoxdan bəri mənə seçib ki, başqa millətlərdən olanlar Müjdəni mənim dilimdən eşidib iman etsinlər. **8**İnsanın ürəyindən xəbərdar olan Allah bizə verdiyi kimi Müqəddəs Ruhu onlara da verməklə təsdiq etdi ki, onları qəbul edir. **9**Onlarla bizim aramızda heç bir ayrı-seçkilik yaratmadı, imanları ilə onların da ürəklərini təmizlədi. **10**Elə isə nə bizim, nə də ata-babalarımızın gözdürə bilmədiyi boyunduruğu niyə bu şagirdlərin boynuna yükləyərək Allahı sınağa çəkirsiniz? **11**Əksinə, inanırıq ki, biz də Rəbb İsanın lütfü ilə xilas oluruq, onlar da».

15:6 "Həvarilərlə ağsaqqallar... topladılar" Rəhbərlər əvvəlcə özləri toplaşblar. Bu, presviterian idarə formasına işarə edir.

15:7 "Uzun-uzadı mübahisələrdən sonra" Rəhbərlər yekdil deyil idi. Bəziləri Həv. 15:5-də deyilən sözlərlə razılışırdı. Onların hamısı səmimi imanlılar idi. Lakin bəzisi Müjdənin radikal təbiətini dərk etməyərək öyrəşdiyi şeylərdən yapışırdı. Hətta həvarilər belə bu həqiqəti (müq. et. Həv. 8:1) tam olaraq dərk etməkdə çətinlik çəkirdi. Prosesə fikir verin: (1) rəhbərlərin arasında müzakirə; (2) açıq müzakirə; (3) cəmiyyətin səs verməsi.

▣ **"Peter ayağa qalxıb"** Yəqin ki, toplaşmış qrupa müraciət etmənin qaydası belə idi (müq. et. Həv. 15:5). Burada Peterin adı Həvarilərin İşlərində axırıncı dəfə çəkilir. Peter Korneli əhvalatını danışır (müq. et. Həv. 10-11).

▣ **"başqa millətlərdən olanlar Müjdəni mənim dilimdən eşidib iman etsinlər"** Allah Öz məhəbbəti və başqa millətləri qəbul etməsi barədə Peterin vasitəsilə şəhadət etmişdir! Allahın izni ilə bu yeni radikal həqiqət mərhələlərlə yayılmışdır.

1. Birinci samariyalılar, Həv. 8
2. Həbəşli hərəmağası, Həv. 8
3. Korneli, Həv. 10-11

Onlar tam büt-pərəst deyil idi, yəhudiliyə bağlı idi. Lakin №1 və №3 Əllinci Gün bayramındakı dillər əlaməti ilə təsdiqlənib və beləcə erkən imanlılar cəmiyyəti Allahın başqa xalqları da qəbul etdiyinə inandırılıb.

15:8 "İnsanın ürəyindən xəbərdar olan Allah" bu yolla Allaha tərəf dönmən o büt-pərəstlərin imanından Allahın tamamilə xəbərdar olduğu təsdiqlənmişdir (müq. et. 1Şam. 1:24; 16:7; Zəb. 26:2; 139:1; Sül. 21:2; 24:12; Yer. 11:20; 17:10; Luka 16:15; Rom. 8:27; Vəhy 2:23).

▣ **"Müqəddəs Ruhunu onlara da verməklə"** Burada, şübhəsiz, Əllinci Gün bayramındakına bənzər bir ruhani təcrübədən bəhs olunur ("bizə verdiyi kimi"). Ruhun eyni təzahürü Yerusəlimdə, Samariyada və Qeysəriyyədə baş vermişdir. Bu, Allahın başqa xalqları qəbul etməsi haqqında yəhudi imanlılara verilən əlamət idi (müq. et. Həv. 15:9; 11:17).

15:9 "Onlarla bizim aramızda heç bir ayrı-seçkilik yaratmadı" Peter Həv. 10:28,34; 11:12-də məhz belə teoloji nəticəyə gəlmişdir. Allah insanların arasında tərəfkeşlik etməz (müq. et. Qal. 3:28; Ef. 3:11-4:13; Kol. 3:11). Bütün insanlar Allahın surətində yaranıblar (müq. et. Yar. 1:26-27). Allah hər insanın xilas olmasını istəyir (müq. et. Yar. 12:3; Çıx. 19:5-6; 1Tim. 2:4; 4:10; Tit. 2:11; 2Pet. 3:9)! O bütün dünyanı sevir (müq. et. Yəh. 3:16-17).

▣ **"imanları ilə onların da ürəklərini təmizlədi"** Septuaqintada levililərin təmizlənməsi mənasında işlənmiş olan bu söz bizi Allahdan ayıran şeylərin aradan götürülməsini bildirir.

Eyni feil Həv. 10:15 və 11:9-da Peterin təmiz və murdar heyvanlarla bağlı əhvalatında işlədilir (Yar. 7:2,8; 8:20-nin Septuaqinta tərcüməsinə uyğun olaraq).

Luka Müjdəsində bu feil cüzdandan təmizlənmə mənasında işlədilir (müq. et. Həv. 4:27; 5:12,13; 7:22; 17:14,17). Məcəzi mənada o, günahdan təmizlənmək deməkdir (müq. et. İbr. 9:22,23; 1Yəh. 1:7).

"Ürək" Əhdi-Ətiqdə bütün şəxsə işarə edir. Həv. 1:24-dəki Xüsusi mövzuya bax. Bu büt-pərəstlər tamamilə təmizlənilər və Allah onları Məsih vasitəsilə qəbul edib. Onlar Müjdəyə iman etməklə təmizlənilər. Onlar İsanın şəxsiyyətinə və işinə iman gətirib, Onu qəbul edib və Ona tamamilə bel bağlayıblar (müq. et. Rom. 3:21-5:11; Qal. 2:15-21).

15:10 "niyə... Allahı sınağa çəkirsiniz" Bu ifadənin Əhdi-Ətiqdəki zəmini Çıx. 17:2,7 və Qan. 6:16-dır. Yunanca "sınağa çəkmək" (*peirazō*) sözünün "məhv etmək məqsədilə yoxlamaq" mənə çalarlığı vardır. Bu, ciddi bir müzakirə olub! Bax: Həv. 5:9, Xüsusi mövzu: "Sınamaq üçün yunan sözləri və mənə çalarlıqları".

▣ **"boyunduruğu"** Rabbilər bu sözü dedikdə *Şema*-nın (Qan. 6:4-5) oxunmasını nəzərdə tuturdular; beləcə, burada yazılı və şifahi Qanundan bəhs olunur (müq. et. Mat. 23:4; Luka 11:46; Qal. 5:1). Mat. 11:29-da İsa yeni əhdin tələblərini "boyunduruq" adlandırır.

▣ **"nə bizim, nə də ata-babalarımızın gözdürə bilmədiyi"** Bu, İsanın təlimlərini əks etdirir (müq. et. Luka 11:46). Qal. 3-də Paul bu mövzuya toxunur. Lakin bu sözləri deyən, Yaqub kimi yəhudiliyin ağır yükünü hiss edən Peterdir (müq. et. Qal. 2:11-21).

Bu frazada günaha batmış bəşəriyyətin müqəddəs Qanuna riayət edə bilmədiyinə görə Qanunun xilas gətirə bilməməsi barədəki həqiqət (müq. et. Rom. 7) təsdiqlənir! Xilas insanların əməllərinə əsaslanma bilməz. Lakin xilas olmuş, ənamlar almış, Müqəddəs Ruhun daxilində yaşadığı bir imanlı mömin həyat sürməlidir (müq. et. Mat. 11:30; Ef. 1:4; 2:10). Möminlik (Məsihə bənzərlik, Rom. 8:29; Qal. 4:19; Ef. 4:13) həmişə məsihçiliyin məqsədi olub; imanlılar qürurlanmaq və ya qanunpərəstliklə başqalarını mühakimə etmək üçün deyil, Müjdəni yaya bilmək üçün mömin həyat sürməlidir.

15:11 Burada ("xilas oluruq", aoristin məchul növ infinitivi) iman vasitəsilə lütfə xilasın xülasəsi verilir (Peter üçün müq. et. Həv. 2-3; Paul üçün müq. et. Həv. 13:38-39; Rom. 3-8; Qal. 3; Ef. 1-2). Fikir verin ki, yəhudilər və başqa millətlər üçün xilas yolu eynidir (müq. et. Rom. 3:21-31; 4; Ef. 2:1-10).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 15:12-21

¹²Onda bütün toplantı sakitləşdi və Barnaba ilə Paula qulaq asmağa başladılar. Barnaba ilə Paul Allahın onlar vasitəsilə başqa millətlər arasında göstərdiyi əlamət və xariqələrin hamısını danışdı. ¹³Onlar sözlərini yekunlaşdırandan sonra Yaqub söz alıb dedi: «Qardaşlar, mənə qulaq asın! ¹⁴Allah başqa millətlərdən Öz adı üçün bir xalq yaratmaq məqsədi ilə onlara ilk dəfə necə nəzər salması barədə Şimon izahat verdi. ¹⁵Peyğəmbərlərin sözləri bunu təsdiqləyir. Orada yazıldığı kimi: ¹⁶«Bundan sonra qayıdacağam, Davudun yıxılan çadırını bərpa edəcəyəm. Onun dağılan yerlərini yenidən tikəcəyəm, onu əvvəlki halına salacağam,¹⁷⁻¹⁸Ona görə ki qalan insanlar – Mənim adımla çağırılan bütün millətlər Rəbbi axtarsınlar. Bunları qədimdən bəri məlum edən Rəbb belə deyir». ¹⁹Beləliklə, bu qərara gəlmişəm ki, başqa millətlərdən Allaha tərəf dönənlərə maneçilik törətməməliyik. ²⁰Lakin onlara yazmalıyıq ki, bütələrə təqdim olunub murdarlanan qurbanların ətini, boğularaq öldürülən heyvanların ətini və qan yeməsinlər; əxlaqsızlıqdan da özlərini uzaq saxlasınlar. ²¹Çünki qədim nəsillərin dövründən bəri hər şəhərdə Musanın sözlərini vəz edənlər var və bu sözlər hər Şənbə günü sinaqoqlarda oxunmaqdadır».

15:12 "Onda bütün toplantı sakitləşdi və Barnaba ilə Paula qulaq asmağa başladılar" Peterin sözləri rəhbərlər qrupunu sakitləşdirib. Kontekstdən görüldüyü kimi, o anda Paul və Barnaba öz müjdəçi səyahəti barədəki hesabatı təkrarlayıblar. Bu dəfə rəhbərlər onlara qulaq asıblar! "İyeronimin Müqəddəs Kitab şərhini" (Jerome Biblical Commentary, Cild 2, s. 195) görə, bu toplantı Həv. 15:6-11-dəki məsihçi məclisindən fərqli idi. Məncə, bu, eyni toplantı idi.

▣ **"Barnaba ilə Paula"** Barnabanın adının Pauldan əvvəl çəkildiyinə diqqət yetirin; çünki bu, Barnabanın cəmiyyəti idi.

▣ **"əlamət və xariqələrin hamısını danışdı"** Həvarilərin İşlərində Əllinci Gün bayramındakı dillərin teoloji məqsədi, Allah tərəfindən qəbul olunmanın əlamətidir. Məhz buna görə bəziləri dillərin bundan sonra təsdiqləyici əlamət olaraq nə üçün təkrar olunmadığını soruşurlar.

Əlamətlər İsa (müq. et. Həv. 2:22), həvarilər (müq. et. Həv. 2:43; 3:7; 4:16,30; 5:12), yeddi xidmətçi (müq. et. Həv. 6:8; 8:6,13) və eləcə də Paul və Barnaba (müq. et. Həv. 14:3; 15:12) tərəfindən göstərilmişdir. Bu əlamətlər və xariqələr vasitəsilə Allah Müjdədəki mövcudiyətini və qüdrətini təsdiq edirdi. Bunlar başqa millətlərdən imana gələnləri yəhudiləşdirmək istəyənlərə bunu sübut edirdi ki, Allah başqa millətləri yalnız lütf əsasında, iman vasitəsilə qəbul etmişdir.

15:13 "Yaqub" Bu, Həvari Yaqub deyildir, çünki Həvari Yaqub Həv. 12:1-2-də qətlə yetirilmişdi. Burada bəhs olunan şəxs, Əhdi-Cədidəki Yaqubun Məktubunun müəllifi, İsanın ögey qardaşı Yaqubdur; o, Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin rəhbəri olmuşdu. "Adil Yaqub" olaraq tanınmışdı. Tez-tez dizləri üstündə dua etdiyinə görə ona bəzən "dəvə dizləri" deyilirdi. Yerusəlimdəki cəmiyyətin əsas iki rəhbəri bu barədə öz fikirlərini bildiriblər (Peter və Yaqub). Həv. 12:17-dəki Xüsusi mövzuya bax.

15:14 "Şimon" Bu, Peterin ibrani adıdır (müq. et. 2Pet. 1:1).

▣ **"başqa millətlərdən Öz adı üçün bir xalq yaratmaq məqsədi ilə"** Bu, Əhdi-Ətiq peyğəmbərlərinin ümumbəşəri bəyanatlarına uyğun gəlir (məs. Yeş. 2:2-4; 42:6; 45:20-23; 49:6; 52:10). Allahın xalqı həmişə yəhudilər və başqa millətlərdən ibarət olmalı idi (müq. et. Yar. 3:15; 12:3; Çıx. 9:16; Ef. 2:11-3:13).

"Öz adı üçün" ifadəsi Yer. 13:11-ə və 32:20-yə və ya Yeş. 63:12,14-ə istinad ola bilər.

15:15-18 "yazıldığı kimi" Bu, Amos 9:11-12-nin Septuaqinta variantından sərbəst sitatdır. 17-ci ayədəki "insanlar" masoret mətnində *Edom* (millətin adı), Septuaqintada idə *anthropos*-dur (insanlar). Yaqub Septuaqintadan sitat gətirir, çünki bu halda məhz Septuaqintadakı mətn Allahın xilas vədinin ümumbəşəri xarakterini ifadə etməyə xidmət edir.

YAHVE-nin şəxsən Özünün nə edəcəyini vəd etdiyinə diqqət yetirin. Bu, Yez. 36:22-38-ə bənzəyir.

Bu ayənin masoret mətnindəki variantından açıq-aşkar fərqlənən bu Septuaqinta variantı onu göstərir ki, iman üçün kamil mətn deyil, kamil Allah və bəşəriyyət üçün planı əsas rol oynayır. Əhdi-Ətiqdə və ya Əhdi-Cədidə olan mətn variantları xoşumuza gəlmir, lakin bunlar imanlının Müqəddəs Yazının etibarlılığı haqqındakı qənaətinə əsla təsir etməz. Allah fəal və sadiq şəkildə günahkar insanlara Özünü tanıtmışdır! Qədim mətnlərin əllə köçürülmüş surətləri, insanın vəhyin rədd edilməsi üçün bəhanə ola bilməz. Bax: Manfred Braş, "Kələmdən sui-istifadə" (Manfred Brauch, *Abusing Scripture*), 1-ci Fəsil, "Kələmin təbiəti" ss. 23-32.

15:16 Kontekstdən aydın olur ki, Yaqub Septuaqintadan sitat gətirdiyi bu mətni başqa millətlərin qəbul edilməsini təsdiq etmək üçün seçib bu məqsədə görə uyğunlaşdırmışdır. Bu mətni həmçinin Əhdi-Ətiqdəki Musa dininin məhv edilməsini təsdiqlədiyinə görə seçmişdir? Yeni əhd bundan köklü şəkildə fərqlənir.

1. əməllərə deyil, lütfə əsaslanır (xeyirli işlərin əvəzi deyil, hədiyyə, ənam)
2. məbəd mərkəzli deyil, Məsih mərkəzli (yeni Məbəd İsadır)
3. yəhudi xalqı ilə məhdud deyil, dünya miqyaslı

Bu dəyişikliklər imanlı "sünnət tərəfdarları" üçün dəhşətli idi. Baş həvari (Peter), iman gətirmiş rabbi (Paul) və Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin rəhbəri (Yaqub) – onların hamısı bu barədə razılığa gəlirlər, eləcə də ana cəmiyyət və missiyada qurulmuş cəmiyyətlər yekdilliklə (səs vermə yolu ilə) razılığa gəlirlər!

15:17 Necə də heyramiz ümumbəşəri bəyanatdır! Həmçinin "seçim" ilə bağlı olan frazaya diqqət yetirin: "Mənim adımla çağırılan bütün millətlər" (müq. et. Dan. 9:19). Burada bir növ ibadət hadisəsindən bəhs olunur (müq. et. Qan. 28:10-un Septuaqinta variantı; eləcə də Yeş. 63:19; Yer. 14:9).

15:18 Başqa millətlərin qəbul edilməsi həmişə Allahın planı olmuşdur (müq. et. Qal. 3:26-29; Ef. 3:3-6, Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzuya bax). Xilas edən Vasitəçi Padşah Davudun soyundan gələcək (müq. et. Həv. 15:16; 2Saln. 6:33).

15:19 Bu, Yaqubun gəldiyi nəticədir.

15:20 Bu qaydalar (1) qarışıq cəmiyyətlərdə hamının süfrədə iştirak etməsini və (2) yerli yəhudilərə Müjdəni yaymaq imkanlarını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu qaydalar başqa millətlərin xilas olması üçün əsla nəzərdə tutulmamışdır. Bunlar həm yəhudilərin həssaslığına, həm də bütərəstlərin ibadətdə ifratçılıqlarına qarşı tədbir olaraq verilmişdir (müq. et. Həv. 15:29; 21:25).

Levili qayda-qanunları yəhudilərlə kənanlılar arasındakı (ictimai və dini) fərqləri vurğulamak üçün verilmişdi. Onların məqsədi, ünsiyyətin qurulmasının qarşısını almaq idi. Bu yeni qaydaların məqsədi isə, əksinə, iki fərqli mədəniyyətə aid olan imanlıların ünsiyyətdə olmalarına şərait yaratmaq idi!

Həvarilərin bu fərmanı ilə bağlı olaraq çoxlu yunanca əlyazma variantları mövcuddur. Bəzilərinə iki qayda, üç qayda, yaxud dörd qayda vardır. Bunlar haqqında ətraflı məlumat üçün bax: Bryus M. Metsqer, "Yunanca Əhdi-Cədidin mətnşünaslıq baxımından şərh" (Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*), ss. 429-434. İngiliscə tərcümələrin əksəriyyətində dörd qayda sadalanmışdır.

NASB, NRSV,

REB "zinadan"

NKJV, REB,

NET "cinsi əxlaqsızlıqdan"

NJB "qeyri-qanuni nikahlardan"

Bu qadağanın nələrə aid olduğunu dəqiq demək çətindir:

1. bütərəstlərin əxlaqsız ibadət rituallarına (cinsi əxlaqsızlıq)
2. yoxsa yəhudilərin yaxın qohumlar arasında cinsi əlaqəyə qarşı həssaslığına (müq. et. Lev. 18; bax: F.F. Bryus "Suallara Cavab" [F. F. Bruce, *Answers to Questions*], s. 43; NJB).

▣ **"boğularaq öldürülən heyvanların ətinə və qan yeməsinlər"** Bəzi şərhçilər bunların hər ikisini Musanın Qanunundakı yemək qayda-qanunlarına aid edirlər (müq. et. Lev. 17:8-16). Ancaq yunan orijinalında

"yeməsinlər" sözü yoxdur, ancaq "qandan (imtina etsinlər)" deyə yazılmışdır. Ola bilsin, "qandan" deyildikdə Musanın yazılarında digər önəmli mövzu olan qətdən imtina etmək nəzərdə tutulub.

15:21 Bu ayənin məqsədi

1. Tövratin hər yerdə başqa millətlərə öyrədildiyi barədə qanunpərəstləri arxayın etməkdir; yaxud
2. yəhudilər hər yerdə olduqlarına görə onların əqidələrinə hörmət göstərmək vacibdir, belə ki onlara effektiv şəkildə Müjdə yayıla bilsin (müq. et. 2Kor. 3:14-15)

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 15:22-29

²²Buna görə bütün imanlılar cəmiyyəti ilə həvarilər və ağsaqqallar razılığa gəldilər ki, öz aralarından adamlar seçib Paul və Barnaba ilə birlikdə Antakyaya göndərsinlər. İmanlı bacı-qardaşlar arasında rəhbərlik edən Barsabba adlanan Yəhuda ilə Silanı seçdilər. ²³Onların əlinə bu məktubu verib göndərdilər: «İmanlı qardaşlarınız olan biz həvarilərlə ağsaqqallardan Antakya, Suriya və Kilikiyada yaşayan, başqa millətlərdən olan bacı-qardaşlara salam! ²⁴Eşitdik ki, bizlərdən bəzi adamlar yanınıza gəlib sözləri ilə sizi lərzəyə salaraq düşüncələrinizi qarışdırıblar. Lakin bunu onlara biz tapşırمامışdıq. ²⁵Ona görə də aramızdan bəzi adamları seçib sevimli dostlarımız Barnaba və Paulla bərabər sizin yanınıza göndərməyi yekdilliklə qərara aldığımız. ²⁶Hər ikisi Rəbbimiz İsa Məsihin adı uğrunda canını təhlükəyə atıb. ²⁷Qərarımıza müvafiq sizin yanınıza Yəhuda ilə Silanı göndəririk ki, eyni şeyləri sizə şifahi olaraq şərh etsinlər. ²⁸Müqəddəs Ruh və biz vacib olan bu qaydalardan başqa sizin üstünüzə heç nəyi yükləməməyi lazım bildik: ²⁹Bütlərə təqdim olunan qurbanların ətinə, boğularaq öldürülən heyvanların ətinə və qan yeməyin; əxlaqsızlıqdan da özünü uzaq saxlayın. Bunlardan qaçsanız, düz edərsiniz. Salamət qalın».

15:22 Bu nümayəndə həyəti tabeliyi təmin etməyə deyil, birlik yaratmağa xidmət edirdi (müq. et. Həv. 15:23).

▣ **"Barsabba adlanan Yəhuda"** Əhdi-Cədidəki sadıq rəhbərlərin çoxu kimi, bu rəhbər haqqında da heç nə bilmirik. Əhdi-Cədidə onun haqqında daha heç nə yazılmayıb. Ancaq Allah onu çox yaxşı tanıyır!

Onun Həv. 1:23-də Yəhuda İskaryotu əvəz edən namizədlərdən biri Yusif Barsabbanın qardaşı olduğu istisna edilmir. Bu halda onların hər ikisi Barsabba adlı bir adamın oğulları idi.

▣ **"Sila"** O da Barnaba kimi Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin rəhbərlərindən biri idi. İkinci müjdəçi səyahətində Barnabanın əvəzinə Sila Paulun yoldaşı olub. Ehtimal ki, Paul Silanı ona görə seçmişdi ki, kimsə onu (1) On iki həvarinin Müjdəsindən fərqli bir müjdə yaymaqda və ya (2) ana cəmiyyətlə ünsiyyətdə olmamaqda ittiham etsə, Sila bu ittihamlara cavab verə bilsin.

XÜSUSİ MÖVZU: "SİLA" (SPECIAL TOPIC: SILAS/SILVANUS)

Sila, Barnaba və Yəhya Mark Kiprə qayıdıandan sonra (Mark üstündə fikir ayrılığı, müq. et. Həv. 15:36-39) Paulun ikinci müjdəçi səyahətində yoldaşı olaraq seçdiyi adam idi (Həv. 15:40-18:5).

- A. Müqəddəs Kitabda Silanın adı ilk dəfə Həv. 15:22-də çəkilir; bu ayədə Sila Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin bacı-qardaşları arasında rəhbərlik edən olaraq adlandırılır.
- B. O həmçinin bir peyğəmbər idi (müq. et. Həv. 15:32).
- C. Paul kimi Roma vətəndaşı idi (müq. et. Həv. 16:37).
- D. Barsabba adlanan Yəhuda ilə Sila Antakyadakı vəziyyəti yoxlamaq üçün Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti tərəfindən Antakyaya göndəriliblər (müq. et. Həv. 15:22,30-35).
- E. 2Kor. 1:19-da Paul Siladan özü ilə birlikdə Müjdəni yayan vaiz kimi bəhs edir.
- F. Daha sonra Peterin Birinci Məktubunun Sila vasitəsilə yazıldığı bildirilir (müq. et. 1Pet. 5:12; Peterin üslubu, yəqin ki, məhz bu səbəbdən Paulun üslubuna bənzəyir).
- G. Paul və Peter onu "Silvanus" adlandırırlar, Luka isə ona "Silas" deyir (Şaul adının aramicə variantı). Ehtimal ki, "Silas" onun ibrani adı, "Silvanus" isə latın adı idi (müq. et. F.F. Bryus, "Paul: ürəyi azad edilmiş olan həvari" [F. F. Bruce, *Paul: Apostle of the Heart Set Free*], s. 213).

15:23 Yerusəlimdəki məşvərdə yazılmış məktub yalnız bəzi cəmiyyətlərə ünvanlanıb və çox güman ki, bu cəmiyyətlərin böyük hissəsi yəhudilərdən ibarət idi. Yaqub ayrı-ayrı bölgələrin adlarını sadalamaqla göstərir ki, bu qayda-qanun başqa millətlərdən olan bütün cəmiyyətlər üçün nəzərdə tutulmamışdı. O məktub əxlaq və ya xilas üçün deyil, yalnız ünsiyyət və müjdəçilik üçün nəzərdə tutulmuşdu!

Siz müasir bir imanlı olaraq koşer olmayan yeməklərdən tamamilə imtina edirsinizmi? Bu məqalələri oxuyun:

1. Manfred Braş, "Kələmdən sui-istifadə", 7-ci Fəsil, "Kontekstdən sui-istifadə: tarixi şərait və mədəni gerçəklik" (Manfred Brauch, *Abusing Scripture*, chapter 7, "The Abuse of Context: Historical Situation and Cultural Reality"), ss. 202-249
2. Qordon Fi, "Müjdə və Ruh" (Gordon Fee, *Gospel and Spirit*)
3. "Müqəddəs Kitabın çətin yerləri" (*Hard Sayings of the Bible*); ss. 527-530, "Məsihiçilərin həyatı nə qədər koşer olmalıdır?" ("How Kosher Should Christians Live?") və ss. 576-578, "Yemək yoxsa yeməmək" ("To Eat or Not to Eat")

Bu məqalələrin hamısı faydalıdır. Müqəddəs Kitaba inanan başqa səmimi məsihiçilərin bu mövzular barədə araşdırmalarını görmək çox ruhlandırıcıdır. Onların yazıları imanlıları azad edəcək, onlara nail olduqları nura görə düşünmək və yaşamaq imkanı verəcəkdir. Məsihin böyük tapşırığını yerinə yetirən sağlam və böyüyən cəmiyyətlər üçün əsas olan, eyni olmaları eyil, bir olmalarıdır.

▣ **"Kilikiya"** Bura Paulun vətəni idi (müq. et. Həv. 22:3).

15:24 Bu ayədə bildirildiyinə görə, Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti öyrənmişdi ki, onların üzvlərindən bəzisi heç bir səlahiyyətə və ya rəsmi mövqeyə malik olmadan (müq. et. Həv. 15:1) (1) missiyada qurulmuş cəmiyyətləri ziyarət edir və (2) Musanın Qanununa riayət etmələrini tələb edir (müq. et. Həv. 15:1). Burada işlədilmiş feil (*anaskeuazō*), yalnız burada rast gəlinən və şəhəri qarət etmək mənasına gələn güclü hərbi termindir.

15:25

NASB	"eyni fikirdə olub"
NKJV	"birlikdə toplaşib"
NRSV, NJB	"yekdilliklə qərara aldıq"
TEV	"hamımız toplanıb razılaşdıq"

İmanlıların birliyi, Ruhun hüsurunun bir xüsusiyyəti idi (müq. et. Həv. 15:28). Fikir verin ki, bu birlik müzakirələrin və ya mübahisələrin olmaması ilə deyil, lakin bütün məsələlərin açıqca müzakirə olunmasından sonra imanlıların birgə qərara gəlməsi ilə yaranmışdır.

Bu teoloji razılıq, Yerusəlimin kənarında yayılmalı idi, belə ki, eyni münaqişə və mübahisələr təkrarlanmasın. Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti Müjdənin məzmununu və başqa millətlər üçün mənası haqqında rəsmi münasibətini bildirmişdir!

15:26 Paul və Barnaba təkcə qələbələrdə deyil, müjdəçi fəaliyyətindəki əziyyətlərdə də şərik olublar. Bu həssaslıq ötüb keçən bir hissə deyil idi, lakin daimi həsr olma idi (bitmiş zaman məlum növ feli sifəti).

15:28 "Müqəddəs Ruh və biz" O mühüm toplantıda Allah iştirak edir və müzakirələr vasitəsilə Öz iradəsini ifadə edirdi! Birliyi yaradan Müqəddəs Ruh idi. Burada Müqəddəs Kitaba əsaslanan əhdin hər iki cəhəti önə çıxır: Allahın fəaliyyəti və insanın cavabı. Bu bir kompromis idi; hər tərəf bir şey almışdır. Yalnız lütfə və imana əsaslanan Müjdə təsdiqlənib, lakin eyni zamanda yəhudilərin həssaslığına da hörmət göstərilib. Bax: Həv. 1:2, XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS RUHUN BİR ŞƏXS OLMASI".

▣ **"bu qaydalardan"** Bunlar şəxsi xilasa aid qaydalar deyil, yerli cəmiyyətlərdə yəhudilərdən və başqa millətlərdən olan imanlıların ünsiyyətinə aid qaydalardır.

15:29 Bu, başqa millətlərdən imana gələnlərin bütpərəst keçmişləri ilə tamamilə əlaqə kəsməsi demək idi. Məsihiçi azadlığını və məsuliyyətini balanslaşdırmaq çətindir, amma vacibdir (müq. et. Rom. 14:1-5:13; 1Kor. 8:1-13; 10:23-28). Bütpərəstlərin ibadətində bu qadağan olunan şeylərin hər üçü var idi!

Bu "qaydalar" müxtəlif yunanca əlyazmalarda fərqli ardıcılıqla verilir. Əsas sual budur ki, bunlar nəyə işarə edir?

1. bütələrə təqdim olunanlar, ət idi (müq. et. 1Kor. 8; 10:23-33)
2. qan deyildikdə ya
 - a. koşer olmayan ət, ya da
 - b. qəsdən adam öldürmə nəzərdə tutulurdu
3. boğularaq öldürülənlər heyvanların əti deyildikdə, heyvanların koşer olmayan şəkildə kəsilməsi nəzərdə tutulurdu, buna görə yuxarıda bəhs etdiyimiz iki qadağa da yəqin ki yəhudilərin yeməklə bağlı qayda-qanunlarına aiddir (Lev. 11)
4. əxlaqsızlıq deyildikdə ya
 - a. bütperəstlərin ibadət rituallarında (və yeməklərində) iştirak, ya da
 - b. Əhdi-Ətiqədə yaxın qohumlar arasında cinsi əlaqəni qadağan edən qanunlar (müq. et. Lev. 17:10-14; bax: F.F. Bryus, "Suallara Cavab" [F. F. Bruce, *Answers to Questions*], s. 43) nəzərdə tutulur.

Bütün bu "qaydalar" xilasla əlaqəli deyildir, lakin qarışıq cəmiyyətlərin daxilindəki ünsiyyət və yəhudilərə Müjdənin yayılması üçün daha geniş imkanlar ilə əlaqəlidir. Bax: F.F. Bryus, "Suallara Cavab" (F. F. Bruce, *Answers to Questions*) ss. 80-81.

XÜSUSİ MÖVZU: "MƏSİHÇİ AZADLIĞI VƏ MƏSİHÇİ MƏSULİYYƏTİ" (SPECIAL TOPIC: CHRISTIAN FREEDOM VS. CHRISTIAN RESPONSIBILITY)

- A. Rom. 14:1-15:13-də Həvari Paul məsihçi azadlığı və məsuliyyəti ilə bağlı paradoksu balanslaşdırmağa çalışır.
- B. Bu fəslin zəminini təşkil edən problem yəqin ki Romadakı imanlılar cəmiyyətində qeyri-yəhudi və yəhudi imanlılar arasındakı münaqişədən ibarətdir. İmana gəlməzdən əvvəl yəhudilər qayda olaraq qanunpərəst, qeyri-yəhudilər isə əxlaqsız olurdu. Yadda saxlayın ki, bu mətn cismani imanlılara deyil, İsanın səmimi ardıcılıqlarına ünvanlanmışdır. Hər iki qrupdakı imanlıların ülvə niyyətləri vardır. Hər iki tərəfdə ifratçılıq təhlükəsi də vardır. "Ağcaqanadı süzən" qanunpərəstlik və ya meydanoxuyucu liberallıq üçün icazədən söhbət getmir.
- C. İmanlılar öz teologiyasını və ya etikasını bütün başqa imanlılara qəbul etdirməkdən özlərini gözləməlidirlər (müq. et. 2Kor. 10:12). İmanlılar nail olduqları nurda gəzməlidirlər, amma onların teologiyaları avtomatik Allahın teologiyası olmur. İmanlılar hələ də günahın təsiri altında qalırlar. Biz Müqəddəs Yazılara, məntiqə və təcrübəmizə əsasən bir-birimizi ruhlandırmalı, bir-birimizə öyüd-nəsihət verməli və təlim öyrətməliyik, amma bunu məhəbbətlə etməliyik. İnsan biliyini artırdıqca heç nə bilmədiyini anlayır (müq. et. 1Kor. 13:12)!
- D. Allahın önündə münasibətlərimiz və niyyətlərimiz məsihçi bir qardaşın yaxud bacının hərəkətlərini qiymətləndirmənin əsl açarıdır. Məsihçilər bir-biri ilə necə rəftar etdikləri barədə Məsihin önündə hesab verəcəklər (müq. et. Rom. 14:10,12 və 2Kor. 5:10).
- E. Martin Lüter demişdir: "Bir məsihçi adam, hamıdan azaddır, hər şey üzərində Rəbdir və heç kəsə tabe deyildir; və eyni məsihçi adam hamıdan mütidir, hamının qulu və hamıya tabedir". Müqəddəs Kitabdakı həqiqətlər çox vaxt təzadlı paradoks şəkildə təqdim olunur (bax: Xüsusi mövzu: "Müqəddəs Yazıda paradoks").
- F. Bu çətin, amma həyati mövzuya Rom. 14:1-15:13-də və eləcə də 1Kor. 8-10-da və Kol. 2:8-23-də toxunulur.
- G. Qeyd edək ki, səmimi imanlılar arasındakı plüralizm pis bir şey deyildir. Hər imanlının güclü və zəif cəhətləri vardır. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməli, həmişə Ruhdan və Müqəddəs Kitabdən daha çox nur qəbul etməyə hazır olmalıdır. Hər şeyi tutqun gördüyümüz bu həyatda (1Kor. 13:8-13) bir-birimizi inkişaf etdirmək üçün məhəbbət (Rom. 14:15) və sülh (Rom. 14:17,19) ilə davranmaq vacibdir.

Bizim imanlılar olaraq fərqlərimiz vasitəsilə Allah müxtəlif imansızların Məsihdə bağışlanmasına, bərpa olunmasına yol açır. Müqəddəs Kitabın hüdudları içində olan məsihçi plüralizmi müjdəçilik üçün çox yaxşı şeydir!

- H. Paul bu qrupları "güclü" və "gücsüz" olaraq adlandırır və biz bunu bir qrupun digərindən üstün olduğu şəkildə anlayırıq. Lakin Paul bunu heç nəzərdə tutmayıb. Hər iki qrup səmimi məsihçilər idi. Biz başqa məsihçiləri özümüzlə bənzətməyə çalışmamalıyıq! Məsihdə bir-birimizi qəbul etməliyik!
- İ. Bu söhbəti belə təsvir etmək olar:
1. Allah bizi Məsihdə qəbul etdiyinə görə siz də bir-birinizi qəbul edin (Rom. 14:1,3; 15:7)
 2. Məsih yeganə Sahibimiz və Hakimimiz olduğuna görə siz də bir-birinizi mühakimə etməyin (müq. et. Rom. 14:3-12)
 3. məhəbbət şəxsi azadlıqdan daha önəmlidir (müq. et. Rom. 14:13-23)
 4. Məsihdən nümunə götürərək başqalarının inkişafı və xeyri üçün öz hüquqlarınızdan imtina edin (müq. et. Rom. 15:1-13).

▣ **"qaçsanız"** Qrammatik baxımdan bu, şərt cümləsi deyildir. NJB tərcüməsində bu fraza belə verilib: "bunlardan qaçın və düzgün hərəkət edəcəksiniz".

▣ **"Salamat qalın"** Bu, bitmiş zaman məchul növ əmr şəklidir; bu ifadə, sağlıq və salamatlıq arzu edən vidalaşma kimi geniş işlənirdi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 15:30-35

³⁰Beləliklə, adamlar yola düşüb Antakyaya getdilər və camaatı bir yerə yığıb məktubu onlara verdilər. ³¹İmanlılar ucadan oxunan məktubun ürəkləndirici sözlərindən sevindilər. ³²İkisi də peyğəmbər olan Yəhuda və Sila bir çox danışqlar apararaq imanlı bacı-qardaşları ürəkləndirib ruhən möhkəmləndirdilər. ³³Bir müddət orada qalandan sonra onları göndərənlərin yanına qayıtmaq üçün bacı-qardaşlar tərəfindən əmin-arxayın yola salındılar. ³⁴Amma Sila orada qalmaq istədi. ³⁵Paulla Barnaba Antakyada qalıb xeyli başqa adamlarla birlikdə Rəbbin kəlamını öyrədərək Müjdəni yaydılar.

15:30 Bu, başqa bir toplantı idi. Beləcə, yerli cəmiyyətin yığıncaqlarının əhəmiyyəti göstərilir.

15:31 Bu ikinci toplantıda (Antakyadakı başqa millətlərdən ibarət olan imanlılar cəmiyyəti) bu qaydalar mənfə qarşılanmayıb.

15:32 Bu ayə, Əhdi-Cədid peyğəmbərliyinin mahiyyətini göstərir. Əhdi-Cədid peyğəmbərliyi başlıca olaraq Müjdənin vəz və tətbiq edilməsindən ibarətdir. Kim bilir, bəlkə uzun-uzadı vəz edən vaizlər Əhdi-Cədidin bu yerində öz uzun vəzlərinə əsas tapa bilirlər! Bax: Həv. 11:27, Xüsusi mövzu: "Əhdi-Cədid peyğəmbərliyi".

15:33 "əmin-arxayın" NASB-də bu ifadə "in peace" (sülhlə) olaraq tərcümə olunub. Belə tərcümə bir az yəndəmsizdir. NKJV və ya NRSV-də bu ayənin tərcüməsi daha aydındır. Ehtimal ki, burada ibrancə "sağol", *Şalom* (hərfi tərcüməsi "sülh"dür, BDB 1022) əks olunur. Bu bir daha Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin və rəhbərliyinin tam dəstəyini göstərir.

15:34 Yunanca P⁷⁴, x, A, B, E əlyazmalarında və latınca Vulqata tərcüməsində bu ayə yoxdur. NRSV, TEV, NJB, NIV və Müqəddəs Kitabın Azərbaycan dilinə tərcüməsində də o həmçinin buraxılmışdır. Digər unsial yunanca əlyazmalarda (C və D) bu ayə dəyişdirilmiş formadadır. Yəqin ki, Həvarilərin İşlərinin orijinal əlyazmasında bu ayə yox idi. UBS⁴ bu sözün buraxılmasını "A" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (tam əminlik).

15:35 Bu ayədə biz müasir insanların I əsr vaiz və müəllimlərinin çoxu haqqında heç nə bilmədiyimiz göstərilir. Əhdi-Cədidə digər həvarilərin və eləcə də digər müjdəçi və vaizlərin həyatları barədə çox az məlumat verir. Allah onları bilir! Həvarilərin İşlərinin müəllifi bioqrafiyalarla maraqlanırdı.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 15:36-41

³⁶Bundan bir qədər sonra Paul Barnabaya dedi: «Rəbbin kəlamını elan etdiyimiz bütün şəhərlərə qayıdıb imanlı bacı-qardaşlara baş çəkək, hal-əhval tutaq». ³⁷Barnaba istədi ki, Mark adlanan Yəhyanı da aparsınlar. ³⁸Amma Paul Pamfilyada onları atıb gedən, onlarla birlikdə işini başa çatdırmayan adamı özləri ilə götürməyi məsləhət bilmədi. ³⁹Onların arasında elə kəskin fikir ayrılığı oldu ki, bir-birlərindən ayrıldılar. Barnaba Markı götürüb Kiprə doğru yelkən açdı. ⁴⁰Paul isə Silanı seçdi və imanlı bacı-qardaşlar tərəfindən Rəbbin lütfünə əmanət ediləndən sonra yola çıxdı. ⁴¹Onlar Suriya və Kilikiyanı gəzib-dolaşdılar və cəmiyyətləri möhkəmləndirdilər.

15:36 "baş çəkək" Hərfi tərcüməsi: "qayıdıb baş çəkək". Paul və Barnabanın məqsədi, birinci səyahətlərində qurduqları yeni cəmiyyətlərə qayıdıb onları qüvvələndirmək idi. Qeyd edək ki, bu missiya, birincisindən fərqli olaraq, xüsusi ilahi təzahür ilə başlanmayıb (müq. et. Həv. 13:2).

15:38 "Paul... məsləhət bilmədi" Bu, bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasıdır. Məndən başa düşülür ki, Paul onu özləri ilə götürməməkdə israr edirdi.

▣ **"onları atıb gedən"** Yəhya Markın birinci missiyadan nə üçün ayrıldığı dəqiq məlum deyildir (müq. et. Həv. 13:13).

15:39 "Onların arasında elə kəskin fikir ayrılığı oldu ki, bir-birlərindən ayrıldılar" "Kəskin" sözünün kök mənası "iti", yaxud "itiləmək"dir. İbr. 10:24-də o, müsbət mənada işlənmişdir. Həmin feil həmçinin Həv. 17:6 və 1Kor. 13:5-də işlənib. Onların arasında həqiqətən ciddi mübahisə yaranıb!

▣ **"Barnaba Markı götürüb Kiprə doğru yelkən açdı"** Nəticədə iki müjdəçi komandası yaranıb.

15:40 "Paul isə Silanı seçdi" Paul Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətindən başqa bir rəhbəri seçib.

▣ **"imanlı bacı-qardaşlar tərəfindən Rəbbin lütfünə əmanət ediləndən"** Onlara görə, yəqin ki, bir yığıncaqda dua edilib (müq. et. Həv. 6:6; 13:3 14:26; 20:32). Ayrı bir qrup deyil, bütün cəmiyyət nəzərdə tutulur.

15:41 "Kilikiya" Bu cəmiyyətlərin niyə və necə qurulduğu aydın deyildir. Ola bilsin, Paulun Tarsusda keçirdiyi və haqqında məlumat verilmədiyi illər ərzində Paulun özü onları qurmuşdu. Kilikiya Paulun doğma vilayəti idi.

▣ **"cəmiyyətləri"** Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Bu fəsil niyə bu qədər mühümdür?
2. İmanlıları yəhudiləşdirməyə çalışan məsihçilər kimlər idi?
3. Yaqubun rəyinə niyə bu qədər əhəmiyyət verildirdi?
4. Ağsaqqallar kimlər idi?
5. 28-29-cu ayələrdəki məhdudiyətlər xilasla, yoxsa ünsiyyətlə bağlı idi?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 16

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Timotey Paul və Silanı müşayiət edir 16:1-5	Timotey Paul və Silaya qoşulur 16:1-5	Timotey Paula qoşulur 16:1-5	Timotey Paul və Sila ilə səyahət edir 16:1-5	Likaoniya: Paul Timoteyi işə qoşur 15:41-16:3 16:4 16:5
Paulun Makedoniyalı adam barədə görüntüsü 16:6-10	Makedoniyaya çağırış 16:6-10	Kiçik Asiyadan Troasa 16:6-10	Troasda: Paulun görüntüsü 16:6-10	Kiçik Asiyaya keçmə 16:6-8 16:9-10
Lidiyanın imana gəlməsi 16:11-15	Lidiyanın Filipidə vəftiz olması 16:11-15	Paul və Sila Filipidə 16:11-15	Filipidə: Lidiyanın imana gəlməsi 16:11-15	Filipiyə gəlmə 16:11-15
Filipidəki həbs 16:16-24	Paul və Sila həbs olunurlar 16:16-24	16:16-18 16:19-24	Filipidəki zindanda 16:16-22a 16:22b-24	Paul və Silanın həbs olunması 16:16-18 16:19-24
16:25-34	Filipidəki zindanın baş mühafizəçisi xilas olur 16:25-34	16:25-34	16:25-28 16:29-30 16:31-34	Paul və Silanın möcüzə ilə qurtulması 16:25-28 16:29-34
16:35-40	Paul gizlicə getməkdən imtina edir 16:35-40	16:35-40	16:35 16:36 16:37 16:38-40	16:35-37 16:38-40

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

HƏV. 15:36-16:40-UN KONTEKSTİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

I. İKİNCİSİ MÜJDƏÇİ SƏYAHƏTİ (Həv. 15:36-18:23)

- A. Bu missiya birinci səyahətdən daha uzun olub, güman ki, 3-4 il çəkib.
- B. Başlıca olaraq Makedoniya və Axayya (indiki Yunanıstan) bölgələrində həyata keçib.
- C. Qısa təsvir
 1. Barnaba və Paul bir-birindən ayrılırlar, Həv. 15:36-40 (Yəhya Mark üstündə fikir ayrılığı)
 2. Suriya və Kilikiya, Həv. 15:41 (bu cəmiyyətlərin nə vaxt və necə meydana gəldiyi aydın deyildir).
 3. Listra və Derbe, Həv. 16:1-5 (Timotey komandaya qoşulur)
 4. Troas (Troya), Həv. 16:6-10 (Paul qərbə doğru getməsi barədə görüntü görür)
 5. Filipi, Həv. 16:11-40
 6. Salonik, Həv. 17:1-9
 7. Veriya, Həv. 17:10-14
 8. Afina, Həv. 17:15-34
 9. Korinf, Həv. 18:1-17
 10. Suriya Antakyasına qayıdıq, Həv. 18:18-22

PAULUN ƏMƏKDAŞLARI

- a. Yəhya Mark (Yəhudi adı Yəhyadır, Roma adı Markdır, Həv. 12:25).
 1. Yerusəlimdə böyümüşdü. Anasının evi, Həv. 12:12-ə görə, Yerusəlimdəki erkən imanlılar cəmiyyətinin dua üçün topladığı yer idi.
 2. Çoxları güman edirlər ki, Rəbbin Süfrəsi (sonuncu şam yeməyi) məhz onun evində keçirilib və Mark 14:51-52 bəhs olunan çılpaq kişi Yəhya Mark olub. Bunlar mümkündür, lakin sadəcə gümandır.
 3. Yəhya Mark, Barnabanın əmisi oğlu idi (müq. et. Kol. 4:10).
 4. Barnaba və Paulun yol yoldaşı idi (müq. et. Həv. 13:5).
 5. Onlardan tez ayrılıb Yerusəlimə qayıdıb (müq. et. Həv. 13:13).
 6. Barnaba onu ikinci müjdəçi səyahətində götürmək istəmişdi, lakin Paul bunu rədd edib (müq. et. Həv. 15:36-41).
 7. Sonradan Paul və Yəhya Mark, yəqin ki, barışıqlar (müq. et. 2Tim. 4:11; Flm. 24).
 8. Görünür ki, Yəhya Mark Peterin yaxın dostu olub (müq. et. 1Pet. 5:13).
 9. Rəvayətə görə, Markın Müjdəsini o yazıb və həmin Müjdə, Peterin Romada verdiyi vəzlərə əsasən yazılıb. Əhdi-Cədidə daxil olan bütün başqa kitablardan daha çox latın sözləri olan Markın Müjdəsi, yəqin ki, romalılar üçün yazılıb. Bu rəvayət, Hierapolisli Papiydən gəlir və Yevseyiyn "İmanlılar cəmiyyətinin tarixi" 3.39.15-də qeyd alınıb.
 10. Rəvayətə görə, İsgəndəriyyədəki imanlılar cəmiyyətinin qurulması Yəhya Markın adı ilə bağlıdır.
- B. Sila
 1. Həvarilərin İşlərində onun adı yunanca "Silas", Məktublarda isə "Silvanus" şəklində yazılmışdır.
 2. O, Barnaba kimi, Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətində bir rəhbər idi (müq. et. Həv. 15:22-23).
 3. Paulla yaxın əlaqəsi var idi (müq. et. Həv. 15:40; 16:19-dan sonrakı ayələr; 17:1-15; 1Sal. 1:1).
 4. Barnaba və Paul kimi, o da bir peyğəmbər idi (müq. et. Həv. 15:32).
 5. O həmçinin həvari adlandırılıb (müq. et. 1Sal. 2:6).
 6. Paul kimi, o da Roma vətəndaşı idi (müq. et. Həv. 16:37-38).
 7. Yəhya Mark kimi, onun da Peterlə əlaqəsi var idi, hətta ehtimal var ki, o, Peterin mirzəsi olub (müq. et. 1Pet. 5:12).
- C. Timotey
 1. Adı "Allahı şərəfləndirən" mənasına gəlir.
 2. Anası yəhudi, atası yunan idi; onlar Listrada yaşayırdılar. Origenin Rom. 16:21-ə dair şərhinin latınca tərcüməsində Timoteyin Derbe şəhərinin sakini olduğu bildirilir. Ola bilsin, bu məlumat

- Höv. 20:4-dən götürülüb. Anası və nənəsi onu yəhudi inancında böyütmüşdü (müq. et. 2Tim. 1:5; 3:14-15).
3. Paulun ikinci müjdəçi səyahətində Paul və Sila Timoteyin onlara qoşulmasını istəyiblər (müq. et. Höv. 16:1-5). Timoteyin çağırışı peyğəmbərliklə təsdiqlənib (müq. et. 1Tim. 1:18; 4:14).
 4. Həm yəhudilər, həm də yunanlar arasında xidmət edə bilməsi məqsədlə Paul onu sünnət etdirib.
 5. Timotey, Paulun sadıq yoldaşı və əməkdaşı idi. Onun adı Paulun digər köməkçilərindən daha çox çəkilib (10 məktubda 17 dəfə, müq. et. 1Kor. 4:17; 16:10; Fil. 1:1; 2:19; Kol. 1:5; 1Sal. 1:1; 2:6; 3:2; 1Tim. 1:2,18; 4:14; 2Tim. 1:2; 3:14-15).
 6. O həmçinin "həvari" adlandırılıb (müq. et. 1Sal. 2:6).
 7. Üç Pastoral Məktubdan ikisi ona ünvanlanıb.
 8. Axıncı dəfə İbr. 13:23-də adı çəkilib.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 16:1-5

¹Paul Derbe və Listraya gəldi. Listrada Timotey adlı bir İsa şagirdi var idi. Onun anası imanlı bir Yəhudi, atası isə Yunan idi. ²Listra və Konyadakı imanlı bacı-qardaşlar onun barəsində xoş sözlər deyirdi. ³Timoteyi özü ilə aparmaq istəyən Paul bu şəhərlərdəki Yəhudilərə görə onu sünnət etdi. Çünki hamı onun atasının Yunan olduğunu bilirdi. ⁴Onlar şəhərbəşəhər gəzib-dolaşır, Yerusəlimdəki həvarilərlə ağsaqqalların qərara aldığı qaydaları imanlılara deyir və göstərirdi ki, bunlara riayət etsinlər. ⁵Beləliklə, cəmiyyətlər imanda güclənir və sayı günbəgün artırdı.

16:1 "Derbe və Listraya" Bu şəhərlər Romanın Qalatiya vilayətinin (indiki Türkiyə) cənubunda yerləşirdi. Paul birinci müjdəçi səyahətində oralara gəlmişdi (müq. et. Höv. 16:14).

▣ **"bir İsa şagirdi var idi"** Luka bu frazada *idou* sözünü işlədir. Bu, bir vurğulama üsulu idi və Timoteyin Paulun xidmətində mühüm bir rol oynayacağına işarə edirdi.

▣ **"Onun anası imanlı bir Yəhudi, atası isə Yunan idi"** 2Tim. 1:5-dən nənəsinin də imanlı bir yəhudi olduğunu öyrənirik. Nənəsinin adı Lois, anasının adı Evniki idi. Anası və bəlkə nənəsi də Paulun birinci missiyasında İsayə iman gətirmişdi.

16:2 "onun barəsində xoş sözlər deyirdi" Hərfi tərcümə "onun barəsində yaxşı danışılırdı". Bu, bitməmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır. İnsanlar Timotey barəsində təkrar-təkrar xoş sözlər deyirdilər. İmanlılar cəmiyyətinin rəhbərindən tələb olunan xüsusiyyətlərdən biri, "nöqsansız" olması, həm imanlılar, həm də imansızlar tərəfindən yaxşı bir insan kimi tanınması idi (müq. et. 1Tim. 3:2, 7, 10).

▣ **"Listra"** Timoteyin doğma şəhəri Listra idi. Ancaq bəzi yunanca əlyazmalardakı Höv. 20:4-ə (və Origenin yazılarında) onun doğma şəhərinin Derbe olduğu bildirilir.

16:3 "Timoteyi özü ilə aparmaq istəyən Paul" Paulun Timoteyi çağırdığına diqqət yetirin. Bu, təkcə Timoteyin seçimi deyil idi (müq. et. 1Tim. 3:1). Timotey bir anlamda Paulun həvari nümayəndəsi olub.

▣ **"onu sünnət etdi"** Paul onun yəhudilərlə işləyə bilməsini istəyirdi (müq. et. 1Kor. 9:20; Höv. 15:27-29). Bu, imanlıları yəhudiləşdirməyə çalışanlara bir güzəşt deyil idi, çünki

1. Yerusəlimdəki məşvərin qərarı artıq verilmişdi (müq. et. Höv. 16:15)
2. Paul Titi sünnət etdirməyib (müq. et. Qal. 2:3)

Lakin Paulun hərəkətləri üzündən məsələ, şübhəsiz ki, daha qarışıq olub! Paulun bəzilərini xilas etmək naminə hər kəs üçün hər şey olmaq üsulu (müq. et. 1Kor. 9:19-23) insanları və xilas olmalarını üstün tutur!

▣ **"atası isə Yunan idi"** Bitməmiş zaman atasının mərhum olduğuna işarə edir.

16:4 Paul və Sila Yerusəlimdəki məşvərətin nəticələri (müq. et. Həv. 15:22-29) barədə hesabat veriblər (bitməmiş zaman məlum növ xəbər forması). Bu "qaydaların" iki məqsədini yadda saxlayın:

1. imanlılar cəmiyyətləri daxilindəki ünsiyyət
2. yəhudilər arasında Müjdənin yayılması (Timoteyin sünnət edilməsinin məqsədi də bu idi)

16:5 Bu, Lukanın yekun bəyanatlarından biridir (müq. et. Həv. 6:7; 9:31; 12:24; 16:5; 19:20; 28:31). Paulun imana gələnləri İsa şagirdi olaraq yetişdirmək arzusu var idi (müq. et. Həv. 14:22; 15:36; 15:5). Müjdənin yayılmasından sonra imana gələnlərin İsa şagirdi olaraq yetişdirilməməsi Məsihin böyük tapşırığına (müq. et. Mat. 28:18-20) ziddir və "ruhani abortlar" ilə nəticələnir!

▣ **"cəmiyyətlər"** Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 16:6-10

6Müqəddəs Ruh onlara imkan vermədi ki, Asiya vilayətində kəlamı yaysınlar. Ona görə də onlar Frigiya və Qalatiya ərazisini keçib getdilər. **7**Misiya sərhədinə gələrkən Bitinyaya getməyə çalışdılar. Amma İsanın Ruhu onlara izin vermədi. **8**Ona görə Misiyadan keçib Troasa getdilər. **9**O gecə Paul bir görüntü gördü. Makedoniyalı bir nəfər onun qarşısında durub yalvarırdı: «Makedoniyaya gəl və bizə kömək et!» **10**Paul bu görüntünü görəndən sonra Makedoniyaya getmək üçün dərhal bir yol axtardıq. Bundan nəticə çıxartdıq ki, Allah bizi orada Müjdə yaymaq üçün çağırır.

16:6 "Frigiya və Qalatiya ərazisini keçib getdilər" Bu mətndə Luka Romanın siyasi vilayətlərindən deyil, etnik-linqvistik qruplardan danışır. Bu ifadə, bəhs olunan etnik qrupların arasındakı qeyri-rəsmi sərhədləri bildirir.

▣ **"onlara imkan vermədi"** Hərfi tərcümə "qadağan edilmiş olaraq". Bu, aorist məchul növ feli sifətdir. Bu, Septuaqintada və Əhdi-Cədidə geniş işlənən sözdür. Allahın Ruhu, erkən imanlılar cəmiyyətinin hərəkətlərində və qərarlarında fəal iştirak edirdi (müq. et. Həv. 2:4; 8:29,39; 10:19; 11:12,28; 15:28; 16:6,7; 21:4; Rom. 1:13). Müasir imanlılar cəmiyyəti, erkən imanlılar cəmiyyətinin bu dinamikliyini itirmişdir.

▣ **"Asiya vilayətində"** Romanın Kiçik Asiya vilayəti nəzərdə tutulur; bu vilayət, indiki Türkiyənin ən ucqar qərbində yerləşir.

16:6,7 "Müqəddəs Ruh... İsanın Ruhu" Ruhun şəxsiyyəti haqqında Həv. 1:2-dəki Xüsusi mövzuya bax. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "İSA VƏ RUH" (SPECIAL TOPIC: JESUS AND THE SPIRIT)

Ruhun işi və Oğulun işi arasında müəyyən dəyişkənlik vardır. Q. Kempbel Morqanın (G. Campbell Morgan) dediyinə görə, Ruhun ən yaxşı adı, "başqa İsa"dır. Aşağıda Oğulun və Ruhun vəzifələri və adlarının müqayisəsi təqdim olunur.

1. Ruh "İsanın Ruhu" və ya buna bənzər şəkildə adlandırılır (müq. et. Rom. 8:9; 2Kor. 3:17; Qal. 4:6; 1Pet. 1:11).
2. İki eyni şəkildə adlandırılır
 - a. "həqiqət"
 - 1) İsa (Yəh. 14:6)
 - 2) Ruh (Yəh. 14:17; 16:13)
 - b. "Vəsətətçi"
 - 1) İsa (1Yəh. 2:1)
 - 2) Ruh (Yəh. 14:16,26; 15:26; 16:7)

c. "Müqəddəs"

1) İsa (Mark 1:24; Luka 1:35; Həv. 3:14; 4:27,30)

2) Ruh (Luka 1:35)

3. Hər ikisi imanlıların daxilində yaşayır.

a. İsa (Mat. 28:20; Yəh. 14:20,23; 15:4-5; Rom. 8:10; 2Kor. 13:5; Qal. 2:20; Ef. 3:17; Kol. 1:27)

b. Ruh (Yəh. 14:16-17; Rom. 8:9,11; 1Kor. 3:16; 6:19; 2Tim. 1:14)

c. Ata (Yəh. 14:23; 2Kor. 6:16)

4. Ruhun vəzifəsi, İsayə şəhadət etməkdir (müq. et. Yəh. 15:29; 16:13-15)

16:7 "Misiya" Bura, Romanın Kiçik Asiya vilayətinin şimalqərbində etnik bir ərazi idi. Əsasən dağlıq olan bu ərazidən Romanın bir neçə mühüm yolu keçirdi. Buranın böyük şəhərləri Troas, Assos və Berqama idi.

▣ **"Bitinya"** Bu bölgə də Kiçik Asiyanın şimalqərbində, Misiyanın şimalşərqində yerləşirdi. Lukanın dövründə bura Romanın ayrı bir vilayəti deyil idi, siyasi ərazi vahidi olaraq Pontusla birləşmiş idi. Sonradan Peter burada Müjdəni yayıb (müq. et. 1Pet. 1:1). Filondan öyrənirik ki, bu ərazidə çoxlu yəhudi koloniyaları var idi.

16:8 "Misiyadan keçib" Bu kontekstdə "keçmək" deyildikdə, "içindən keçmək" və ya "yanından keçmək" nəzərdə tutulur (müq. et. BAGD 625). Yadda saxlayın ki, mənanı müəyyən edən lüğətlər deyil, kontekstdir.

▣ **"Troas"** Bu şəhər, qədim Troyadan təqribən 6 km uzaqlıqda yerləşirdi. Təxminən 400 il ondan əvvəl qurulmuş bu şəhər, Roma müstəmləkəsi olana qədər azad yunan şəhəri olaraq qalmışdı. Misiyadan Makedoniyaya gedənlər adətən buradan yola düşürdülər.

16:9 "Paul bir görüntü gördü" Allah Paulu dəfələrlə fəvqəltəbii şəkildə istiqamətləndirib.

1. güclü işıq və İsanın səsi, Həv. 9:3-4

2. görüntü, Həv. 9:10

3. görüntü, Həv. 16:9,10

4. görüntü, Həv. 18:9

5. vəcd, Həv. 22:17

6. Allahın mələyi, Həv. 27:23

▣ **"Makedoniyalı bir nəfər"** Paulun o adamın makedoniyalı olduğunu necə bilməsi aydın deyildir. Ehtimal ki, adamın şivəsi, geyimi, naxışları buna işarə edib, yaxud bu ona görüntüdə birbaşa deyilib. Bəzi şərhçilər bu adamın Luka olduğunu düşünürlər (müq. et. Həv. 16:10).

Bu, çox mühüm qərar idi. Müjdə Avropada yayılmağa başlamışdır!

▣ **"gəl... bizə kömək et"** Birinci feil, əmr olaraq işlənən aorist məlum növ feli sifətidir, ikincisi isə aorist məlum növ əmr şəklidir. Bu görüntü konkret və güclü idi.

16:10 "bizi" Burada biz ilk dəfə Həvarilərin İşlərində "biz" əvəzliyinə rast gəlirik. Bu, Paul, Sila və Timoteydən ibarət olan müjdəçi qrupuna Lukanın da qoşulduğu göstərir (müq. et. Həv. 16:10-17; 20:5-15; 21:1-18; 27:1-28:16). Bəzi şərhçilər fərz ediblər ki, Paulun Həv. 16:9-da gördüyü şəxs, yunan həkim, bir Müjdənin və Həvarilərin İşlərinin müəllifi olan Luka idi.

▣ **"Makedoniya"** İndiki Yunanıstan Romanın iki vilayətinə bölünmüşdü.

1. Cənubda Axayya (Afina, Korinf, Sparta)

2. Şimalda Makedoniya (Filipi, Salonik, Veriya)

▣ **"nəticə çıxartdıq"** Bu sözün (*sumbibazō*) hərfi mənası birləşdirməkdir. Burada bütün baş verənlərin Allahın onlara Makedoniyaya getməyi tapşırıldığını göstərdiyi nəzərdə tutulur.

1. Ruhun onların Asiya vilayətində kəlamı yaymasına imkan verməməsi, müq. et. Həv. 16:6
2. Bitinyaya getmələrinə izin verməməsi, müq. et. a. 7
3. bir də Həv. 16:9-dakı görüntü

☐ **"Allah bizi orada Müjdə yaymaq üçün çağırır"** Bu, bitmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır. Ruh onları daha təhlükəsiz yerə deyil, Müjdənin yayılmasına yönəldirdi. Bu həmişə Allahın iradəsi olur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 16:11-15

¹¹Troasdan yelkən açıb birbaşa Samotraki adasına və ertəsi gün isə Neapolisə gəldik. ¹²Oradan Filipiye keçdik. Bura Makedoniya bölgəsində əhəmiyyətli bir şəhərdir, əhalisi əsasən Romalılardır. Bu şəhərdə bir neçə gün qaldıq. ¹³Şənbə günü şəhər darvazasından çıxıb çay kənarına getdik. Elə bildik ki, Yəhudilər adətən oraya dua etmək üçün yığılır. Oturduq, oraya yığılan qadınlarla söhbət etməyə başladıq. ¹⁴Bizə qulaq asanlar arasında Tiatira şəhərindən tünd qırmızı parça satan, Allaha mömin olan Lidiya adlı bir qadın var idi. Paulun sözlərinə qulaq asmaq üçün Rəbb ona açıq ürək vermişdi. ¹⁵Lidiya ev əhli ilə bərabər vəftiz olunduqdan sonra bizi evinə dəvət edib dedi: «Əgər siz mənə Rəbbə sadıq bir insan kimi qəbul edirsinizsə, gəlin, mənim evimdə qalın». O bizi buna razı etdi.

16:11 "birbaşa... gəldik" Bu, Lukanın işlətdiyi çoxlu dənizçilik terminlərindən biridir (müq. et. 27-ci fəsil). Onlar sahilə yaxın üzən gəmiyə deyil, birbaşa dənizi keçən gəmiyə miniblər. Luka dənizçilik terminlərini yaxşı bilirdi, yaxud dənizçilərdən öyrənmişdi.

☐ **"Samotraki"** Bu, Egey dənizində kiçik qayalıq adadır; yüksəkliyi təqribən 1600 metrdir. Troas-Filipi yolunun təxminən ortasındadır.

☐ **"Neapolis"** Bu ismin mənası "yeni şəhər"dir. Aralıq dənizi sahilində bu adda bir neçə şəhər var idi. Bu Neapolis, Filipinin limanı, Filipdən təqribən 16 km uzaqlıqda idi. İqnatiy yolu olaraq bilinən, şərqdən qərbə uzanan böyük Roma yolunun şərqdəki son nöqtəsi bu limanda yerləşirdi.

16:12 "Filipi" Bu yunan adı cəm formadadır; bu onu göstərir ki, bir neçə yaşayış məntəqəsi birləşdirilib bir şəhər olmuşdu. İqnatiy yolu adındakı məşhur Roma yolu üzərində yerləşən bu şəhər başlanğıcda Kreinides (quyular) olaraq adlanırdı. Makedoniyalı II Filip bu şəhəri qızıl yataqlarına görə tutub öz adı ilə adlandırmışdı.

NASB, NRSV "Makedoniya bölgəsində əhəmiyyətli bir şəhər"
NKJV "Makedoniyanın o hissəsinin ən mühüm şəhəri"
TEV "Makedoniyanın birinci bölgəsinin bir şəhəri"
NJB "o bölgənin baş şəhəri"

Bu ifadənin mənası aydın deyildir. Amfipolis, "Makedoniyanın əhəmiyyətli bir şəhəri" idi. Lukanın bunu dedikdə nə nəzərdə tutduğu barədə çoxlu mübahisələr gedir. Ola bilsin, bu, əhəmiyyətli şəhərin şərəf titulu olub.

☐ **"əhalisi əsasən Romalıdır"** Hərfi tərcümə: "bir koloniyadır". B.e.ə. 42-ci ildə Oktavian və Mark Antoni bu şəhərin yaxınlığında Brut və Kassini məğlub ediblər. Bu qələbənin xatirəsinə Oktavian Filipini bir Roma koloniyasına döndərərək qoşunlarını orada saxlayıb. B.e.ə. 31-ci ildə Antoniylə Kleopatranı məğlub edən Oktavian oraya daha çox qoşun yerləşdirib. Əhdi-Cədidə adları çəkilən digər Roma koloniyaları Pisidiyada olan Antakya, Listra, Troas, Korinf və Ptolemaadır. Onlara İtaliyadakı şəhərlərin bütün imtiyazları verilmişdi:

1. özünüidarə
2. vergidən azad olma
3. xüsusi qanuni imtiyazlar

Paul bu Roma koloniyalarında tez-tez vəz edib cəmiyyətlər qururdu.

16:13 "Şənbə günü" Görünür ki, Filipidə sinaqoq yox idi. Roma koloniyası olan bu şəhərdə yəqin ki on yəhudi kişi belə yox idi; bir sinaqoq açmaq üçün ən az on kişinin olması tələb olunurdu. Görünür ki, Allahdan qorxan və ya prozelit olan bəzi adamlar var idi (müq. et. Həv. 16:14; 13:43; 17:4,17; 18:7). Yəhudiliyin mənəvi-əxlaqi üstünlüyü bir çox qadınları cəlb edirdi.

▣ **"çay kənarına"** Göründüyü kimi, ibadət üçün adətən istifadə olunan yer ora idi (müq. et. İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi" 14.10.23).

▣ **"Oturduq"** Rabbilər adətən oturan vəziyyətdə təlim öyrədərdi, lakin ora Roma şəhəri olduğuna görə bunun yəqin ki elə mənası yox idi. Bu, Lukanın kitabında olayı öz gözləri ilə görmüş şahidin verdiyi detallardan biridir.

16:14 "Tiatira şəhərindən... Lidiya adlı bir qadın" I əsr Romasının Makedoniya vilayətində qadınlar üçün daha çox imkanlar var idi. Lidiya Kiçik Asiyadakı bir şəhərdən idi (müq. et. Vəhy 2:17-dən sonrakı ayələr). Həmin şəhər, romalılar arasında çox populyar olan, balıqçulağından düzələn tünd qırmızı boyası ilə şöhrət qazanmışdı. Lidiyanın doğma şəhərində sinaqoq var idi. Bu qadının adı, doğma şəhərinin aid olduğu Lidiya adındakı qədim vilayətdən törəmişdi. Paulun sonrakı məktublarında Lidiyanın adı çəkilmədiyinə görə onun vəfat etmiş olduğunu güman etmək olar.

▣ **"Allaha mömin olan"** "Allahdan qorxanlar", yəni yəhudiliyə cəlb olunmuş, lakin tam prozelit olmamış şəxslər nəzərdə tutulur.

▣ **"Rəbb ona açıq ürək vermişdi"** Müqəddəs Kitabda Allahla insanlar arasındakı münasibətlər əhd kimi təsvir olunur. Allah münasibətin qurulmasına və əhdin şərtlərinin müəyyənləşdirilməsinə həmişə təşəbbüs göstərir (Həv. 2:47-dəki Xüsusi mövzuya bax). Xilas, əhd münasibətidir. Allah təşəbbüs göstərməyə, heç kəs xilas ola bilməz (müq. et. Yəh. 6:44,65). Lakin Allah hər insanın xilas olmasını arzulayır (müq. et. Yəh. 3:16; 4:42; Tit. 2:11; 1Tim. 2:4; 4:10; 2Pet. 3:9; 1Yəh. 2:1; 4:14); buna görə belə çıxır ki, Allah bir səviyyədə (təbii vəhy, müq. et. Zəb. 19:1-6 və ya xüsusi vəhy, müq. et. Zəb. 19:7-14) hər insanın günahını ifşa edir (müq. et. Rom. 1-3) və hər kəsə Öz xasiyyətini göstərir.

Bəzilərinin Allahın səsində cavab verməsi, digərlərinin isə cavab verməməsinin səbəbi sirr olaraq qalır! Allah bəzilərinə seçir, digərlərinə isə seçmir cavabı şəxsən mənim üçün qəbul edilməzdir. Bütün insanlar Allahın surətində yaranıblar (müq. et. Yar. 1:26-27) və Yar. 3:15-də Allah onların hamısını xilas edəcəyini vəd edir.

Bunun səbəbini anlamaq bizim üçün, bəlkə də, o qədər vacib deyildir, ancaq biz hamıya sədaqətlə Müjdəni yaymalı və Müjdənin insanların ürəyində və düşüncəsində işləməyinə yol verməliyik (müq. et. Mat. 13:1-23). Paul Lidiyaya Müjdəni yayıb və Lidiya ev əhli ilə birlikdə buna müsbət cavab verib.

16:15 "ev əhli ilə bərabər vəftiz olunduqdan" Ev əhli deyildikdə yəqin ki ailəsi, xidmətçiləri və işçiləri nəzərdə tutulur (müq. et. Korneli, Həv. 10:2; 11:14; və Filipidəki zindanın baş mühafizəçisi, Həv. 16:33). Onu da qeyd edək ki, Lidiya, Əhdi-Cədidə başqaları kimi, dərhal vəftiz olunub. Vəftiz, seçim məsələsi deyildir! Bax: Həv. 2:38, Xüsusi mövzu: "Vəftiz".

Bu ayədən belə teoloji sual doğur: "Həvarilərin İşlərində bütün ev əhlinin imana gəlməsi əhvalatlarında uşaqlar da imana gəlirmi?" Əgər gəlibsə, onda "ev əhlinin xilas olması" əhvalatlarında körpələrin vəftiz olunması üçün Müqəddəs Kitabda bir presedent vardır. Bu mətnlərə əsasən körpə vəftizini müdafiə edənlər həmçinin Əhdi-Ətiqdə insanların körpə ikən İsrail xalqına daxil edilməsinə əsaslanırlar (səkkiz günlük körpələrin sünnət edilməsi, bax: Ceymz D.Q. Dann [James D. G. Dunn], s. 175-176).

Bir ailə üzvünün Məsihə iman etməsi ilə imanının tezliklə bütün ailəsinə təsir etməsi, şübhəsiz, mümkündür (müq. et. Qan. 5:9 və 7:9), lakin bu halda belə sual yaranır: "Bu, hər mədəniyyətdə tətbiq edilməli olan ümumbəşəri həqiqətdirmi?" Mənim qənaətimcə, Əhdi-Cədid, insanın təqsirkarlıq hissəsinin oyanması ilə bağlı olaraq iradəsindən gələn şəxsi qərarına dair vəhydir. İnsan xilaskara ehtiyacı olduğunu dərk etməlidir. Bu başqa bir sual doğurur: "İnsanlar Adəmdə günahkar doğulur, yoxsa Allaha qarşı itaətsizlik etməyi seçdikdə günahkar olurlar?" Yəhudilikdə uşaq Qanunu öyrənib özünü ona riayət etməyə həsr edəndə qədər məsum sayılır; oğlanlar üçün məsumluq dövrü 13 yaşadək, qızlar üçüncü 12 yaşadək davam edir. Rabbilər Yar. 3-ə məsihçilər qədər çox əhəmiyyət vermirlər.

Əhdi-Cədid, böyükələr üçün yazılmışdır və Allahın uşaqlara olan məhəbbətini təsdiqləsə də, sözü böyükələrə ünvanlanmışdır! Ancaq biz qərblilər, Yaxın Şərqdəki qəbilə, klan, ailə cəmiyyətindən fərqli olaraq, fərdiyyətçilik üzərində qurulmuş demokratik cəmiyyətdə yaşayırıq!

▣ **"Əgər"** Bu, birinci sinif şərt cümləsidir, yəni müəllif o qadının sadıq imanlı olduğunu güman edir, yaxud özünün bədii məqsədləri üçün belə ifadəni işlədir.

▣ **"siz mənə Rəbbə sadıq bir insan kimi qəbul edirsinizsə"** Bu feil, bitmiş zaman məlum növ xəbər formasındadır. Lidiya özünün artıq imanlı olduğunu deyərək bu müjdəçiləri özünün evindən Müjdə üçün istifadə etməyə dəvət edirdi. Bu, İsanın yetmiş şagirdini missiyaya göndərəkən onlara dediklərinə uyğun gəlir (müq. et. Luka 10:5-7).

▣ **"gəlin, mənim evimdə qalın"** Lidiya qətiyyətli şəxs idi, əsl sahibkar qadın idi! Birinci feil, əmr olaraq işlənən aorist məlum növ feli sifətidir, ikincisi isə indiki zaman məlum növ əmr şəklidir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 16:16-18

¹⁶Bir gün biz dua yerinə gedərkən falçılıq ruhuna tutulan bir qarabaş qarşımıza çıxdı. Bu qız baxıcılıq edərək öz ağalarına nə qədər qazanc gətirmişdi. ¹⁷O, Paulun və bizim ardımızca düşərək qışqıra-qışqıra deyirdi: «Bu adamlar Allah-Taalanın qullarıdır. Sizə xilas yolunu bildirirlər». ¹⁸Bunu günbəgün təkrar etdi. Bu, Paulu çox bezdirdi. Nəhayət, o çevrilib ruha dedi: «İsa Məsihin adı ilə sənə əmr edirəm, bu qızdan çıx!» Ruh dərhal qızdan çıxdı.

16:16 "Bir gün" Yəqin ki, bu əhvalat başqa bir gün, bəlkə də sonrakı şənbə günü baş verib. Bu əhvalat bir təsadüf idi, amma Allah bunda fəal idi, necə ki O hər gün, hər qarşılaşmada Öz məqsədləri üçün fəaldır!

▣ **"falçılıq ruhu"** Bu cümlədə qarabaşı təsvir etmək üçün iki söz işlədilir. Birincisi, "falçılıq" (Əhdi-Cədidə ona yalnız burada rast gəlinir) Əhdi-Ətiqdən qaynaqlanır, lakin Septuaqintada müxtəlif yunan sözləri ilə tərcümə olunub (müq. et. Lev. 19:31; 20:6,27; Qan. 18:11; 1Şam. 28:3,7; 2Pad. 21:6; 1Saln. 10:13). Falçı, cinə tutulmuş adamdır; cürbəcür tilsimlərlə və ya təbii hadisələri (quşların uçuşları, buludlar, fincanda qalan qəhvə tozu, heyvan qaraciyəri və s.) izah etməklə gələcəyi əvvəlcədən bildirir və bir dərəcədə ona təsir edə bilirdi.

Yunan mədəniyyətində bunun qarşılığı, *puthōn* sözüdür; həmin söz yunan mifologiyasından gəlir və Apollonun nəhəng ilanı öldürməsi ilə bağlıdır. Həmin o mif, insanların tanrılardan məsləhət almaşına imkan verən orakl ritualına (Delfidəki orakl) çevrilmişdi. Ora məbəd ilanları (pitonlar) ilə şöhrət qazanıb; ilanlar məbəddə uzanmış insanların üzərində sürünürdü və bu yolla gələcəyi bildirir və gələcəyə təsir edirdi.

▣ **"baxıcılıq edərək"** Bu söz (indiki zamanın məlum növ feli sifəti, qadın cinsi, tək), Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində işlənmişdir. Bu sözün kökünə Septuaqintada tez-tez rast gəlinir; adətən mənfi kontekstdə "falçı, görücü, peyğəmbər" mənasına gəlir. Sərsəmləyən adamı bildirir, beləcə o adamın olayları əvvəlcədən bildirməsi emosional vəcdilə müşayiət olunur. Burada maddi qazanc üçün gələcəyi bildiren şəxs nəzərdə tutulur. Həm kontekstdən, həm də sözün leksik mənasından o qızın içində murdar ruhun yaşadığı aydın olur.

16:17 "Paulun və bizim ardımızca düşərək... qışqıra-qışqıra deyirdi" Burada birinci feil, indiki zaman məlum növ feli sifətidir, ikincisi isə bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasındadır. Qız onların ardınca düşməyi davam etdirir və qışqırmaqdan əl çəkmirdi (müq. et. Həv. 16:18).

▣ **"Bu adamlar Allah-Taalanın qullarıdır"** İsa cinlərin şəhadətini qəbul etməzdi (müq. et. Luka 8:28; Mark 1:24; 3:11; Mat. 8:29), Paul da etməzdi, çünki bu, cinlərin dəstəyindən istifadə etmək demək idi.

"Allah-Taala" ifadəsi (müq. et. Mark 5:7; Luka 8:28), Yar. 14:18-19; 2Şam. 22:14-də YAHVE (*El, Elyon*) üçün işlənmişdi (Həv. 1:6-dəki Xüsusi mövzuya bax), lakin o mədəniyyətdə bu ifadə həmçinin Zevsə dair işlənirdi. Murdar ruh Allahı izzətləndirmək üçün bunu demirdi, Müjdəni cinlərlə əlaqələndirmək üçün deyirdi.

▣ **"Sizə xilas yolunu bildirlər"** "Yol" sözü ilə yanaşı artıqlaşmış (müq. et. NRSV). Ehtimal ki, o falçı qız onların Allah-Taalaya aparan bir neçə yoldan birini elan etdiklərini deyirdi. Cinlər Paulun xidmətinə kömək etməyə çalışırdı. Bu sözlərin məqsədi

1. Paulu falçılıqla əlaqələndirmək

2. **yeganə** xilas yolunu (Məsihə iman etmək) deyil, alternativ bir yolu təqdim etmək
NET Müqəddəs Kitabında (The NET Bible, s. 2022, #16) "the way" (müəyyən "yol") və "a way" (qeyri-müəyyən "yol") tərcümə variantları ilə bağlı qrammatik məsələlər yaxşı tədqiq olunur. "The way" (müəyyənlik artıqlı konkret "yol") variantına üstünlük verilir.

Əsas sual budur ki, I əsrdə Filipidəki insanlar bu sözləri necə başa düşürdülər. O mədəni kontekstdə "Allah-Taala" olaraq tərcümə olunmuş ifadə əslində *Zeus* olaraq başa düşülürdü, buna görə də "yol" sözü ilə yanaşı müəyyənlik artıqlının işlənilməsi ekzegetik baxımdan əhəmiyyətli deyildir.

16:18 "Bu, Paulu çox bezdirdi" Burada Paul məhəbbətlə deyil, hirs ilə hərəkət edir. O da bir insan idi! Həmin bu feil Septuagintada Vaiz 10:9-da ağır iş mənasında işlədilir. Əhdi-Cədidə bu söz yalnız burada və Həv. 4:2-də rast gəlinir. Tamamilə təqəddən düşmüş bir adamı bildirir.

▣ **"ruha"** Paulun qarabaşa deyil, içində yaşayıb onu idarə edən cinə müraciət etdiyinə fikir verin. Paulun ekzorsizmi digər Əhdi-Cədid ekzorsizmləri ilə eyni surətdə həyata keçirilib (İsanın adı ilə). Bax: Həv. 5:16-dəki Xüsusi mövzular: "Cinlər" və "Ekzorsizm".

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 16:19-24

¹⁹Qızın ağaları görəndə ki bu qazanandan ümidləri kəsildi, Paulla Silanı tutub bazar meydanına – rəhbərlərin qarşısına gətirdilər. ²⁰Onları hakimlərin qarşısına çıxararaq dedilər: «Bu adamlar Yəhudidir. Şəhərimizə qarışıqlıq salıblar. ²¹Biz Romalılara qəbulu və icrası qadağan olunan adətləri yayırlar». ²²Xalq da Paulla Silanın əleyhinə çıxdı. Hakimlər əmr verdilər ki, onların əyinlərindəki paltarları soyundurub dəyənəklə dövsünlər. ²³Onlara çox zərbə vurdular və sonra zindana atdılar. Zindanın baş mühafizəçisinə əmr etdilər ki, onları möhkəm nəzarət altında saxlasınlar. ²⁴Bu əmri alan baş mühafizəçi onları zindanın xüsusi otağına aparıb ayaqlarını kündəyə saldı.

16:19 "görəndə ki bu qazanandan ümidləri kəsildi" Bir insanın şərin əsarətindən azad edilməsi bu "ağalar"ı heç maraqlandırmırdı. Onlar, Luka 8:26-39-dəki insanlar kimi, yalnız maddi itkilərinə görə narahat olurdu (müq. et. Həv. 16:16).

▣ **"Paulla Silanı tutub"** Lukayla Timoteyi niyə tutmadıqları aydın deyildir.

16:20 "hakimlər" Bu söz *praetors*-dur. Rəsmi titulları *duumvirs* idi, lakin Siserondan öyrənirik ki, çoxlarının *Praetors* olaraq adlanmaqdan xoşu gəlirdi. Luka Roma hökumətinin rəsmi titullarını dəqiqliklə işlədir. Bu, onun dürüst tarixçi olduğunu bir daha sübut edir.

16: 20, 21 "Yəhudidir... Romalılara" Bu onların irqçi qürrurlarını və qərəzli fikirlərini aşkara çıxarır. Ehtimal ki, Paulun Filipidə olması zamanı, Klavdinin yəhudiləri Romadan qovan fərmanına yaxın idi (b.e. 49-50-ci illər; əslində Klavdi hər növdən yəhudi ibadəti qadağan etmişdir). Romalıların antisemitizmi Siseronun əsərlərində üzə çıxır (*Pro Fiasco* 28 və *Javenal* 14.96-106).

▣ **"Biz Romalılara qəbulu və icrası qadağan olunan adətləri yayırlar"** Bu ittihamın qarabaşın cindən azad edilməsi ilə heç əlaqəsi olmadığına diqqət yetirin. İttihamın onların İsa Məsihin Müjdəsini təbliğ etmələri ilə bağlı olduğu açıq-aşkardır. Yəhudilik Roma imperiyasında qanuni bir din idi, lakin məsihçiliyin yəhudilikdən ayrı olan bir din olması və nəticə etibarilə qeyri-qanuni sayılması labüd idi. Yəhudilərin romalıları öz dinini təbliğ etməsi qadağan idi, Paulun onlara Müjdəni təbliğ etməsi də qadağan idi.

16:22 "əmr verdilər ki, onların əyinlərindəki paltarları soyundurub" Buradakı feillərin mənası belədir ki, o iki hakim (*Praetors*) izdihamın həyəcanına görə Paul və Silanın əyinlərindəki paltarlarını özləri soyundurub (aorist məlum növ feli sifəti, cəm). Onların məhkəmədə bu qədər fəal iştirak etməsi son dərəcə qeyri-adi idi.

1. soyundurdular (aorist məlum növ feli sifəti)
2. əmr verdilər ki, dəyənəklə döysünlər (bitməmiş zaman məlum növ xəbər forması, sonra indiki zaman məlum növ infinitivi)

▣ **"dəyənəklə döysünlər"** Bu növ cəza (yəni *verberatio*, şəhər məhkəməsinin icra etdiyi cəza) romalıların qamçılantması qədər ağır deyil idi. Zərbələrin sayı müəyyən deyil idi. Paul üç dəfə bu cür döyülüb (müq. et. 2Kor. 11:25) Yazıda bircə bu dəfə qeyd olunmuşdur (müq. et. 1Sal. 2:2).

16:24 "zindanın xüsusi otağına" Yəni ən güclü nəzarət altında olan yer. Onlar qorxu içində idilər (müq. et. Həv. 16:29). Paulun ekzorsizmi onların diqqətini cəlb etmişdi.

▣ **"ayaqlarını kündəyə saldı"** O dövrdə zindanların əksəriyyətində məhbusun ayaqlarını divara zəncirlə bağlanmış kündəyə salırdılar. Buna görə qapı qıfıllanmazdı, ancaq bağlanardı. Kündəkdə məhbusun ayaqları geniş aralanmış olardı; belə vəziyyətdə məhbus özünü narahat hiss edərdi və qaçması daha çətin olardı.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 16:25-34

²⁵Gecə yarısına yaxın Paulla Sila dua edir və Allaha ilahilər oxuyurdu. Digər məhbuslar da onlara qulaq asırdılar. ²⁶Birdən elə güclü zəlzələ oldu ki, zindanın təmali belə, yerindən oynadı. Bir andaca bütün qapılar açıldı, hamının zəncirləri töküldü. ²⁷Baş mühafizəçi oyanıb zindanın qapılarını açıq görəndə qılıncını çəkib canına qəsd etmək istədi. Elə bildi ki, məhbuslar qaçıb. ²⁸Amma Paul bərkədən qışqırıb dedi: «Canına qıyma, hamımız buradayıq!» ²⁹Baş mühafizəçi işıq gətirib içəri qaçdı. Titrəyə-titrəyə Paul və Silanın qarşısında yerə düşəndi. ³⁰Onları bayıra çıxararaq soruşdu: «Ağalar, xilas olmaq üçün nə etməliyəm?» ³¹Onlar dedilər: «Rəbb İsayə iman et, sən də, ev əhlin də xilas olarsınız». ³²Sonra həm ona, həm də onun ev əhlinə Rəbbin kəlamını bildirdilər. ³³Gecənin bu vədəsində baş mühafizəçi onları götürüb yaralarını yudu. Sonra həm özü, həm də ev əhli dərhal vəftiz oldu. ³⁴Paulla Silanı evinə aparıb onlar üçün süfrə açdı. Allaha iman etdiklərinə görə o və bütün ev əhli şad oldular.

16:25 "Gecə yarısına yaxın" Onlar, yəqin ki, döyüldükləri və ayaqları kündəyə salındığı üçün yata bilmirdi.

▣ **"dua edir və Allaha ilahilər oxuyurdu"** Ola bilsin, o duaların və ilahilərin sözləri məhbusların Məsihə iman gətirməsinə səbəb olub ("Digər məhbuslar da onlara qulaq asırdılar"), çünki qapılar zəlzələ ilə açıldıqdan sonra məhbuslardan heç biri qaçmayıb (müq. et. Həv. 16:26,28, "hamımız buradayıq").

▣ **"Digər məhbuslar da onlara qulaq asırdılar"** Bu, bitməmiş zaman qayıdış növ (deponent) xəbər formasıdır; bu forma onların Paul və Silaya diqqətlə qulaq asdığını bildirir. *Epakroaomai* feili Əhdi-Cədidə və Septuagintada nadir işlənir. 1Şam. 15:22-də bu söz, sevinə-sevinə diqqətlə qulaq asmaq mənasına gəlir. Pərişan olmuş o məhbuslar Allahın məhəbbəti, qayğısı və qəbulu barəsindəki təlimə diqqətlə qulaq asırdılar!

16:26 "zəlzələ" Bu təbii bir hadisə idi, lakin məqsədi, zamanı və təsiri fəvqəltəbii idi (müq. et. Mat. 27:51,54; 28:2). Peteri Allah bir mələk vasitəsilə zindandan azad etmişdi (müq. et. Həv. 4:31), lakin burada elə hadisə baş verib ki, Paul həm məhbuslara, həm də mühafizəçilərə Müjdənin yayılması üçün fürsət əldə edib.

16:27 "qılıncını" Bu, dil şəklində olan, kəmərdə daşınan, ikiəgzəl kiçik qılınc idi. Roma vətəndaşlarının edam edilməsi üçün belə qılıncdan istifadə olunurdu. Bir mühafizəçi məhbuslarının qaçmasına yol verdiyi təqdirdə onların cəzasını özü çəkməli idi (müq. et. Həv. 12:19).

16:28 Paul və Silanın imanı, dualarının və ilahilərinin məzmunu digər məhbuslara da dərinlən təsir etmişdi (Məncə, onlar da xilas olmuşdular)!

16:29 "ışıq gətirdib" Burada cəm forma işlədilib. Orada digər mühafizəçilər də var idi.

16:30 "Ağalar, xilas olmaq üçün nə etməliyəm?" Bu cümlədə insanların (1) fəvqəltəbii hadisələr qarşısındakı qorxusu və (2) Allahla barışmaq üçün yol axtarmaları əks olunur! O adam, Paul və Silanın uğradıqları ədalətsizliyə və əzablarına baxmayaraq nümayiş etdirdiyi sevinci və sülhü arzulayırdı. Qeyd edək ki, bu adam, çoxları kimi, insanın nəyisə etməsinin vacib olduğunu anlayırdı (müq. et. Luka 3:10,12,14; Həv. 2:37; 22:10).

16:31 "Rəbb İsayə iman et" Bu feil (aorist məlum növ əmr şəkli) *pisteuō* "inanmaq", "iman etmək" və ya "güvənmək" olaraq tərcümə oluna bilər. Həv. 2:40, 3:16 və 6:5-dəki Xüsusi mövzulara bax. Bu, başlıca olaraq, insanın öz iradəsindən gələn iman cavabdır (müq. et. Həv. 10:43). Onu da qeyd edək ki, bu iman, bir doktrinə və ya teoloji sistemə deyil, şəxsə güvənmək deməkdir. Bu adamın yəhudiliklə heç əlaqəsi yox idi (Yunus Kitabındakı ninevalılar kimi). Ancaq xilasın tələbləri çox sadə və hamı üçün eynidir! Bu cümlə, Əhdi-Cədidə Müjdənin ən qısa ifadəsidir (müq. et. Həv. 10:43). Onun tövbəsi (müq. et. Mark 1:15; Həv. 3:16,19; 20:21) əməllərində görüldü.

▣ **"sən də, ev əhlin də xilas olarsınız"** Qədim dünyada ailə başçısının dini, bütün ailə üzvlərinin dini idi (müq. et. Həv. 10:2; 11:14; 16:15; 18:8). Bu halda hər fərdin necə xilas olduğu aydın deyildir, ancaq hər fərdin bir qədər şəxsi imanı olması labüd idi. Sonra Paul bu mühafizəçiyə və ev əhlinə Müjdəni elan etmişdir (müq. et. Həv. 16:32).

Burada Paul nəinki o adamın ailəsinə, həm də bütün zindana Müjdəni yayıb!

16:32 "Rəbbin kəlamını" Burada mətn variantları mövcuddur.

1. "Rəbbin kəlamı", P^{45,74}, 8², A, C, D, E əlyazmalarında yer alır. UBS⁴ bunu "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (yüksək əminlik).
2. "Allahın kəlamı", 8*, B əlyazmalarında yer alır.

Bu kontekstdə məsələ budur: "Rəbb" deyildikdə kim nəzərdə tutulur?

1. İsa, Həv. 16:31
2. YAHVE (müq. et. Həv. 16:25,34; 13:44,48; bu, Əhdi-Ətiqdən bir ifadədir; müq. et. Yar. 15:14; 1Şam. 15:10; Yeş. 1:10; Yunus 1:1)

16:33 "Sonra həm özü, həm də ev əhli dərhal vəftiz oldu" Bu, vəftizin əhəmiyyətini göstərir. Həvarilərin İşlərində bu ifadə təkrar-təkrar işlədilir. Bax: Həv. 2:38, XÜSUSİ MÖVZU: "VƏFTİZ". İsa vəftiz olub (müq. et. Luka 3:21), vəftizi əmr edib (müq. et. Mat. 28:19) və bu kifayətdir (müq. et. Həv. 2:38). Bu həmçinin Həvarilərin İşlərindəki digər əhvalatları ilə düz gəlir; insan imanını iqrar edəndən dərhal sonra vəftiz olurdu (müq. et. Həv. 10:47-48). Bu, bir anlamda, insanın Məsihə iman etdiyini açıqca elan etməsi idi (Rom. 10:9-13).

16:34 "Allaha iman etdiklərinə görə o və bütün ev əhli şad oldular" Hər iki feil tək formada və zindanın baş mühafizəçisinə aiddir. Lakin "və bütün ev əhli" frazası bu adamın qohum-əqrəbasının və qullarının da iman edib şad olduqlarına işarə edir.

"İman etmək" feili burada bitmiş zaman məlum növ feili sifətidir və sabit halı bildirir. Həv. 16:31-dən sonra qrammatik zamanın dəyişdiyinə fikir verin.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 16:35-40

³⁵Səhər açılarda hakimlər yasavullar göndərib dedilər: «Bu adamları azad et». ³⁶Baş mühafizəçi bu sözləri Paula çatdırdı: «Hakimlər xəbər göndərdi ki, siz azad ediləsiniz. İndi çıxın, arxayın gedin». ³⁷Amma Paul yasavullara belə dedi: «Roma vətəndaşı ola-ola bizi məhkəməsiz hamının qarşısında döyüb zindana atdılar. İndi bizi gizli-gizli qovmaq istəyirlərmi? Belə şey ola bilməz! Özləri gəlsin, bizi buradan çıxarsın!» ³⁸Yasavullar bu sözləri hakimlərə çatdırdılar. Hakimlər Paulla Silanın Roma vətəndaşı olduğunu eşidəndə qorxdular ³⁹və gəlib onlardan üzr istədilər. Sonra onları bayıra çıxarıb xahiş etdilər ki, şəhərdən çıxıb getsinlər. ⁴⁰Paulla Sila zindandan çıxandan sonra Lidiyanın evinə getdilər. İmanlı bacı-qardaşlarla görüşüb onları ruhlandırandan sonra yola düşüb getdilər.

16:35 "Yasavullar" Hərfi tərcüməsi "dəyənək daşıyanlar" (*hrabdouchosta lictor*). Rəsmi cəzaları icra edənlər nəzərdə tutulur (müq. et. Həv. 16:20). İtaliyanın "faşist" partiyasının adı bu sözdən götürülmüşdü. Bu dəyənəklərin (latınca *fascēs*) dəstəsi, siyasi hakimiyyətin rəmzi idi.

16:37 "Roma vətəndaşı ola-ola" Romanın koloniyası olan Filipi şəhərinin çoxlu hüquqi imtiyazları var idi və Roma vətəndaşlarının orada bu cür ədalətsiz rəftar gördüyü bildirilsə, şəhər bu imtiyazları itirə bilərdi. Roma vətəndaşlarının döyülməsi hüquqi kolonial statusunun kobud şəkildə pozulması sayılırdı (müq. et. Həv. 16:39; bax: Livi, "Tarix" 10.9.4 və ya Siseron, "Pro Rabirio" 4.12-13).

16:39 Paulun etirazının məqsədi, yəqin ki, Filipidə yeni yaranmış cəmiyyəti qorumaq və yeni imanlılar üçün hakimiyyət tərəfindən tanınmış bir status qazanmaq idi. O rəhbərlər öz hərəkətləri ilə Müjdənin yayılmasının qeyri-qanuni olmadığını bildiriblər! Filipidə gələcək müjdəçi fəaliyyətləri üçün qapı taybatay açılıb.

16:40 "getdilər" Görünür ki, Luka orada qalıb. Həv. 20:5-6-da onun hələ də orada olduğunu görürük.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nürda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Müqəddəs Ruh niyə İsanın Ruhunu adlandırılır?
2. Allah müjdəçilərin o qədər çox qarşıdurma və məhkəməyə düşməsinə niyə yol verib?
3. Paul qarabaşın şəhadətini niyə qəbul etməyib?
4. Filipidə xilas olmuş şəxsləri sadalayın.
5. Paul və Sila niyə həbs olunublar?
6. Digər məhbuslar niyə qaçmayıblar?
7. Bu fəsildə xilasın elementlərini sadalayın. Bunlar, Həvarilərin İşlərinin başqa fəsillərindəkindən fərqlənirmi?
8. Mühafizəçinin yəhudilik və ya məsihçilik ilə heç əlaqə olmuşdumu?
9. "Onun ev əhli xilas olmuşdur" nə deməkdir?
10. Nə üçün Paul şəhər hakimlərinin şəxsən ondan üzr istəməklərini tələb edib?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 17

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Salonikdəki qarışıqlıq 17:1-9	Salonikdə Məsihin təbliğ edilməsi 17:1-4 Yasonun evinə hücum 17:5-9	Salonikdən Afinaya 17:1-9	Salonikdə 17:1-4 17:5-9	Salonik: yəhudilərlə çətinliklər 17:1-4 17:5-9
Həvarilər Veriyada 17:10-15	Veriyada xidmət 17:10-15	17:10-15	Veriyada 17:10-15	Veriyada yeni çətinliklər 17:10-12 17:13-15
Paul Afinada 17:16-21	Afinadakı filosoflar 17:16-21 Areopaqa müraciət	Paul Afinada 17:16-21	Afinada 17:16-21	Paul Afinada 17:16-18 17:19-21
17:22-28a	17:22-34	17:22-31	17:22-31	17:22a Paulun Areopaq məşvərəti qarşısındakı nitqi 17:22b-23 17:24-28
17:28b-31				17:29 17:30-31
17:32-34		17:32-34	17:32-34	17:32-34

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdcisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

Paulun Afinadakı ziyalı yunanlara söylədiyi nitqin qısa məzmunu (17:15-34). Bu nitq, Həv. 14:15-18-ə oxşayır.

- A. Bir Allah var, göyləri (ruhani aləmi) və yeri (maddi kainatı) yaradan
 1. onlar bu Allahu tanıyırlar
 2. Allah, insanların məbədlərində və ya bütələrində yaşamır
 3. insanların heç nəyinə Allahın ehtiyacı yoxdur
 4. O, həqiqi həyatın yeganə mənbəyidir
- B. bəşəriyyətin bütün tarixini iradə edir

1. bütün xalqları bir adamdan yaradıb
 2. millətlərin sərhədlərini müəyyən edir
- C. Allah insanlara Özünü tanımaq həvəsini verir; Allahı tapmaq çətin deyildir
- D. Günah bizi Allahdan ayırır
1. Allah cəhalət zamanlarında buna göz yumub
 2. biz tövbə etməliyik
- E. Allah dünyanı mühakimə edəcək
1. mühakimə üçün bir gün təyin edilib
 2. mühakimə Məsih vasitəsilə həyata keçəcək
 3. Məsih, şəxsini və işini sübut etmək üçün ölümdən dirilib

Salonik şəhəri

- A. Salonikin qısa tarixi
1. Salonik Term körfəzi sahilində yerləşən, Romanın böyük yolu olan Via İqnatiya (millətlərin yolu) üzərindəki sahiləni şəhər idi. Romadan gələn yol Salonikdə şərqə doğru dönürdü. Liman şəhəri olan Salonik yaxşı sulanan münbit düzlüyün yaxınlığında yerləşirdi. Bu üç üstünlüyünə görə Salonik, Makedoniyanın ən böyük və mühüm kommertiya və siyasi mərkəzi olmuşdur.
 2. Salonikdə isti sular olduğuna görə şəhərin ilk adı Terma idi. Qədim Roma tarixçisi Böyük Plini Terma və Salonikin birgə mövcud olduğunu bildirir. Bu məlumat doğrudursa, Salonik sadəcə olaraq Termanı mühasirə edib ilhaq etmişdir (Leon Morriz, "Saloniklilərə Birinci və İkinci Məktublar" [Leon Morris, *The First and Second Epistles to the Thessalonians*, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1991], s. 11). Lakin tarixçilərin çoxu düşünür ki, Makedoniyalı İsgəndərin generallarından biri olan Kassandr, b.e.ə. 315-ci ildə Termanın adını dəyişdirib Makedoniyalı Filipin qızı və İsgəndərin ögey bacısı və arvadı Fessalonikanın şərəfinə "Fessalonika" (yəni Salonik) qoymuşdu (Strabon VII, Fraqment 21). Məsihçiliyin yayıldığı ilk əsrlərdə Salonik şəhəri məsihçi xüsusiyyətlərinə görə "ortodoks şəhər" adı ilə tanınmışdır (Din Farrar, "Müqəddəs Paulun həyatı və işləri" [Dean Farrar, *The Life and Work of St. Paul*, New York: Cassell and Company, Limited, 1904], s. 364). Bu gün "Saloniki" olaraq adlanan Salonik hələ də Yunanıstanın mühüm şəhərlərindən biridir.
 3. Salonik, Korinf kimi kosmopolit şəhər idi və orada o dövrdə bilinən dünyanın hər yerindən gəlmiş insanlar yaşayırdı.
 - a. Şimaldan gəlmiş barbar germanın xalqları oraya öz büt-pərəst din və mədəniyyətlərini gətirmişdilər.
 - b. Cənubdakı Axayyadan və Egey dənizindəki adalardan gəlmiş yunanlar oraya öz incəliklərini və fəlsəfələrini gətirmişdilər.
 - c. Qərbdən gələn romalılar da orada yaşayırdı. Onların əksəriyyəti istifadə olan əsgərlər – güclü iradəli və dövlətli siyasi hakimiyyət sahibləri idi.
 - d. Nəhayət, şərqdən çoxlu yəhudilər gəlmişdi. Onlar əhalinin üçdə bir hissəsini təşkil edirdi. Yəhudilər tək Allaha olan inancını, əxlaqını və milli qərəzli fikirlərini gətirmişdilər.
 4. Təqribən 200 min nəfər əhalisi olan Salonik həqiqi kosmopolitan şəhər idi. İsti sular sayəsində kurort və sağlamlıq mərkəzi idi. Dəniz limanı, münbit düzlükləri və İqnatiy yoluna yaxınlığı sayəsində kommertiya mərkəzi idi.
 5. Makedoniyanın paytaxtı və böyük şəhəri olan Salonik həmçinin siyasi mərkəzi idi. Romanın bir vilayətinin paytaxtı və bir çox Roma vətəndaşlarının (əksərən istifadə olan əsgərlərin) yaşayış yeri olduğuna görə azad şəhər olmuşdu. Saloniklilərin əksəriyyəti Roma vətəndaşı olduqlarına görə bu şəhər xərac vermirdi və Roma qanunu ilə idarə olunurdu. Belə ki, Salonikdəki idarəçilərə "politax" deyilirdi. Buradan başqa ədəbiyyatda heç rast gəlinməyən bu titul, Salonikin Vardar Darvazası olaraq bilinən zəfər tağı üzərindəki kitabədə saxlanmışdır (Farrar, s. 371n.).
- B. Paulun Salonikə gəlməyinə səbəb olan hadisələr

1. Paulun Salonikə gəlməyinə çoxlu hadisələr səbəb olmuşdu, lakin bütün zahiri şəraitlərin arxasında Allahın çağırışı açıqca görünür. İkinci müjdəçi səyahətinə çıxan Paul əvvəlcə Avropa qitəsinə getməyi heç planlaşdırmırdı. O birinci müjdəçi səyahətində Kiçik Asiyada yaratdığı cəmiyyətləri ziyarət edib şərqə doğru gedəcək idi. Lakin o şimal-şərqə doğru hərəkət etməyə hazırlaşdığı vaxt Allah onun yolunu bağlayıb. Bunun kulminasiya nöqtəsi, Paulun makedoniyalı adamı gördüyü görüntüsü idi (müq. et. Həv. 16:6-10). Bunun nəticəsində iki hadisə baş verib: birincisi, Avropa qitəsində Müjdə yayılıb; ikincisi, Paul Makedoniyadakı vəziyyətlə əlaqədar olaraq Məktublarını yazmağa başlayıb (Tomas Karter, "Paulun həyatı və Məktubları" [Thomas Carter, *Life and Letters of Paul*, Nashville: Cokesbury Press, 1921], s. 112).
2. Paulu Salonikə gətirən fiziki şərait
 - a. Paul sinaqoq olmayan kiçik şəhər olan Filipiyə gedib. Orada cinə tutulmuş "peyğəmbərlik edən" qarabaşın ağaları və şəhər hakimləri Paulun fəaliyyətinə maneçilik törədiblər. Paulu döyüblər, alçaldılar, lakin axırda bir imanlılar cəmiyyəti yaranıb. Müqavimətlə üzləşən və bədən cəzası çəkən Paul oradan, bəlkə də, istədiyindən daha tez ayrılmağa məcbur olub.
 - b. Oradan haraya getmək niyyətində idi? Amfipolis və Apolloniya şəhərlərindən keçib; oralarda da bir sinaqoq yox idi.
 - c. Sonra o bölgənin ən böyük şəhəri olan Salonikə gəlib; orada sinaqoq var idi. Paul hər şeydən əvvəl yerli yəhudilərin yanına getməyi adət etmişdi. Çünki
 - (1) onlar Əhdi-Ətiqə bələd idi;
 - (2) sinaqoqda təlim öyrətmək və vəz etmək imkanları var idi;
 - (3) yəhudilər seçilmiş xalq, Allahın əhd bağladığı xalq idi (müq. et. Mat. 10:6; 15:24; Rom. 1:16-17; 9-11);
 - (4) İsa da Özünü əvvəl onlara, sonra dünyaya tanıtmışdı; Paul Məsihdən nümunə götürürdü.

Paulun yoldaşları

- A. Paul Salonikdə Sila və Timotey ilə birlikdə idi. Filipidə Paulun yanında olan Luka orada qalmışdı. Bunu Həv. 16 və 17-ci fəsillərdəki hekayətdə işlənən "biz" və "onlar" əvəzliliklərindən öyrənirik. Filipidəki hekayətdə "biz" əvəzliyini işlədən Luka Salonikdəki əhvalatlarda "onlar" deyir.
- B. Barnaba və Yəhya Mark Kiprə qayıdandan sonra Paulun ikinci müjdəçi səyahətində yoldaşı olaraq seçdiyi adam Sila idi.
 1. Müqəddəs Kitabda Silanın adı ilk dəfə Həv. 15:22-də çəkilir; bu ayədə Sila Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətinin bacı-qardaşları arasında rəhbərlik edən olaraq adlandırılır.
 2. O həmçinin bir peyğəmbər idi (müq. et. Həv. 15:32).
 3. Paul kimi Roma vətəndaşı idi (müq. et. Həv. 16:37).
 4. Barsabba adlanan Yəhuda ilə Sila Antakyadakı vəziyyəti yoxlamaq üçün Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti tərəfindən Antakyaya göndəriliblər (müq. et. Həv. 15:22,30-35).
 5. 2Kor. 1:19-da Paul Silanı tərifləyir və bir neçə Məktubunda ondan bəhs edir.
 6. Daha sonra Peterin Birinci Məktubunun Sila vasitəsilə yazıldığı bildirilir (müq. et. 1Pet. 5:12).
 7. Paul və Peter onu "Silvanus" adlandırırlar, Luka isə ona "Silas" deyir.
- C. Timotey də Paulun yoldaşı və həmkarı idi.
 1. Paul onunla Listra şəhərində tanış olub və birinci müjdəçi səyahətində o imana gəlib.
 2. Timotey yarı yunan (atası), yarı yəhudi (anası) idi. Paul başqa millətlərdə Müjdənin yayılmasında Timoteyin xidmət etməyini istəyirdi.
 3. Yəhudi xalqına da xidmət edə bilməsi üçün onu sünnət edib.
 4. 2-ci Korinfilərə, Kolosselilərə, 1-ci və 2-ci Salonikilərə və Filimona Məktubların salamlama hissələrində Timoteyin adı çəkilir.
 5. Paul onu "imanda mənə əsl oğul" olaraq adlandırırdı (müq. et. 1Tim. 1:2; 2Tim. 1:2; Tit. 1:4).
 6. Paulun Məktublarındakı ümumi ton, Timoteyin gənc və qorxaq olduğuna işarə edir. Bununla belə, Paulun bu gəncə qarşı etimadı böyük idi (müq. et. Həv. 19:27; 1Kor. 4:17; Fil. 2:19).

- D. Paulun yoldaşlarından bəhs edərkən, Salonikə gələn və sonrakı missiyalarında Paulla birgə səyahət edən adamların adını çəkmək münasibdir. Bunlar Aristarx (Həv. 19:29; 20:4; 27:2) və Sekunddur (Həv. 20:4). Həmçinin, ehtimal ki, Dima da Salonikdən idi (Flm. 24; 2Tim. 4:10).

Paulun bu şəhərdəki xidməti

- A. Salonikdə Paul adəti üzrə əvvəlcə yəhudilərin yanına gedib, sonra başqa millətlərə dönüb. Paul üç Şənbə dalbadal sinaqoqda vəz edib. Vəzinin məzmunu bu idi: "İsa Məsihdir". Məsihin dünyəvi siyasi rəhbər deyil, əzab çəkən Məsih (müq. et. Yar. 3:15; Yeş. 53) olduğunu göstərmək üçün Əhdi-Ətiqdən istifadə edirdi. Paul həmçinin dirilməni elan edir və hamını xilas olmağa çağırırdı. İsanın bütün xalqları xilas edən vəd olunmuş Məsih olduğunu açıqca elan edirdi.
- B. Onun vəzinin nəticəsində bəzi yəhudilər, mömin yunanların böyük bir hissəsi və bir çox nüfuzlu qadınlar İsanı Xilaskar və Rəbb olaraq qəbul ediblər. İmana gələnlərin bu qruplarının təhlili, Paulun sonradan o cəmiyyətə yazdığı məktubların başa düşülməsi baxımından çox mühümdür.
- C. Yunanlar (yaxud başqa millətlər) cəmiyyətin üzvlərinin əksəriyyətini təşkil edirdi; Saloniklilərə Məktubların hər ikisində Əhdi-Ətiqə istinadlar olmaması buna işarə edir. Başqa millətlər bir neçə səbəbdən İsanı Xilaskar və Rəbb olaraq həvəslə qəbul edirdi.
1. Ənənəvi dinləri mövhumat idi, heç qüdrəti yox idi. Salonik Olimpüs dağının altında idi və Olimpusun zirvələrinin boş olduğunu hamı bilirdi.
 2. Müjdə hamı üçün idi.
 3. Məsihçilikdə yəhudi millətçi müstəsnalıq yox idi. Yəhudi dini, təkallahlılıq və yüksək əxlaqı ilə çoxlarını cəlb etsə də, bəzi xoşagəlməz adətləri (sünnət kimi) və eləcə də irqçi və milli qərəzli fikirləri ilə çoxlarını özündən uzaqlaşdırırdı.
- E. Bir çox "nüfuzlu qadınlar", öz istədikləri dini seçməkdə azad olduqlarına görə məsihçiliyi qəbul ediblər. Makedoniyada və Kiçik Asiyada qadınlar Yunan-Roma dünyasının digər bölgələrinə nisbətən daha azad idilər (Ser Uilyam M. Remzey, "Həvari Paul: səyahətçi və Roma vətəndaşı" [Sir Wm. M. Ramsay, *St. Paul the Traveler and Roman Citizen*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1896], s. 227). Lakin daha yoxsul sinfin qadınları azad olduqları halda hələ də mövhumat və çoxallahlılığın təsiri altında qalırdı (Remzey [Ramsay], s. 229).
- F. Çoxları Paulun Salonikdə qaldığı müddətdə bir problem görüblər:
1. Həv. 17:2-də yazılıb ki, Paul Salonikdə olduğu müddətdə üç Şənbə dalbadal sinaqoqda mübahisə edib.
 2. 1Sal. 2:7-11, Paulun öz sənəti ilə məşğul olduğunu bildirir. Sənəti, çadırçılıq, yaxud, bəzilərinin fikrincə, dəriçilik idi.
 3. Fil. 4:16, Paulun uzun müddət qalmasını təsdiqləyir, çünki Paul Salonikdə qaldığı müddətdə Filipidəki cəmiyyətdən ən az iki dəfə pul alıb. Bu iki şəhərin arasındakı məsafə təq. 160 km-dir. Bəziləri deyir ki, Paul orada iki-üç ay qalıb və üç Şənbə deyildikdə yalnız yəhudilərə xidmət etdiyi müddət nəzərdə tutulur (Şepard [Shepard], s. 165).
 4. Həv. 17:4-də və 1Sal. 1:9 və 2:4-də imana gələnlər haqqında verilən fərqli məlumatlar bu fərziyyəni əsaslandırır; bu iki hekayə arasındakı əsas fərq, başqa millətlərdən imana gələnlərin bütllərini rədd etməsidir. Həvarilərin İşlərindəki yunanlar, artıq bütllərindən dönmüş olan yəhudi prozelitləri idi. Kontekstdən aydın olur ki, Paulun orada başqa millətlər arasındakı xidməti, böyük ehtimalla, yəhudilər arasındakı xidmətdən daha böyük idi.
 5. Bu daha böyük xidmətin nə vaxt başlaması aydın deyildir, çünki Paul həmişə əvvəlcə yəhudilərin yanına gedirdi. Yəhudilər onun təlimini rədd edəndən sonra başqa millətlərə dönürdü. Yunanlar Müjdəni kütləvi olaraq qəbul edəndən sonra yəhudilər qısqaneçliqlə dolub izdihamı Paula qarşı qızırdırıblar.
- G. Bu qarışıqlıq üzündən Paul Yasonun evini tərk edərək Timotey və Sila ilə gizləniş, yaxud onları axtaran izdiham Yasonun evinə hücum edəndə orada deyil idi. Politarxlar sülh və əmin-amanlığı bərpa etmək üçün Yasondan təminat alıblar. Bu səbəbdən Paul gecə şəhəri tərk edib Veriyaya gedib. Lakin cəmiyyət bu qarşıdurmaya baxmayaraq Məsihə şəhadət etməyi davam etdirib.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 17:1-9

¹Onlar Amfipolis və Apolloniyadan keçərək Salonikə gəldilər. Burada bir Yəhudi sinaqoqu var idi. ²Paul adətində görə Yəhudilərin yanına gedib üç Şənbə dalbadal onlarla Müqəddəs Yazılar üstündə mübahisə etdi, ³şərh və sübut göstərdi ki, Məsihin əzab çəkərək ölüb ölümlər arasından dirilməsi lazım idi və dedi: «Sizə elan etməkdə olduğum bu İsa Məsihdir!» ⁴Yəhudilərdən bəziləri, mömin Yunanların böyük bir hissəsi, bir çox nüfuzlu qadınlar buna əmin oldu və Paulla Silaya qoşuldu. ⁵Yəhudilərin buna paxıllığı tutdu. Meydana yığılan camaatın içərisində olan bəzi şər adamlardan bir izdiham toplayıb şəhərdə qarışıqlıq saldılar. Paulla Silanı xalqın önünə çıxarmaq məqsədi ilə Yasonun evinə hücum etdilər. ⁶Onları tapmayanda Yasonla bəzi imanlı qardaşları sürüyə-sürüyə şəhər başçıların qarşısına gətirib hay-küy saldılar: «Dünyaya çaxnaşma salan bu adamlar gəlib buraya da çıxdı. ⁷Yason onları öz evinə qəbul edib. Bunların hamısı qeysərin fərmanlarının əksinə gedib deyir ki, İsa adlı başqa bir padşah var». ⁸Bu sözləri eşidən izdiham və şəhər başçıları lərzəyə düşdülər. ⁹Nəhayət, başçılar təminat alaraq Yason və digərlərini azad etdilər.

17:1 "Amfipolis və Apolloniyadan keçərək" Bu iki şəhər İqnatiy yolu (yəni Millətlər yolu) adlanan Roma yolunda yerləşirdi; şərqdən qərbə uzanan, uzunluğu 800-dən artıq km olan və imperiyanın şərq və qərb hissələrini birləşdirən bu yol Salonikin baş küçəsindən keçirdi.

▣ **"Salonik"** Bu fəslə Girişə bax.

▣ **"bir Yəhudi sinaqoqu var idi"** Paul adətən əvvəlcə yəhudilərə Müjdəni yayırdı (müq. et. Həv. 17:2; 3:26; 13:46; Rom. 1:16; 2:9,10; Həv. 9:20; 13:5,14; 14:1; 17:2,10,17; 18:4,19; 19:8), bəlkə ona görə ki, Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyinə görə Müjdənin ilk əvvəl yəhudilər üçün nəzərdə tutulduğunu hiss edirdi (müq. et. Rom. 1:16). Sinaqoqlara gələn Allahdan qorxanların çoxu həmçinin Əhdi-Ətiqə bələd idi və hörmət edirdi.

17:2 "üç Şənbə dalbadal" Yəni Paul yalnız üç Şənbə günü sinaqoqda vəz edib. Onun o şəhərdə qalması yəqin ki üç həftədən uzun idi (müq. et. Fil. 4:16), lakin çox uzun deyil idi.

▣ **"onlarla Müqəddəs Yazılar üstündə mübahisə etdi"** Paul Məsihə dair peyğəmbərlikləri İsanın həyatı, təlimi, ölümü və dirilməsinə tətbiq edirdi. Bunu Stefanın vəzlərinə (Həv. 7) və öz rəbbinik təhsilinə əsasən edirdi

17:3

NASB "izah edərək və sübut göstərərək"
NKJV "izah edərək və göstərərək"
NRSV, NJB "izah və sübut edərək"
TEV "Müqəddəs Yazıları izah edərək və onlardan sübut göstərərək"

Birinci söz *dianoigō*-dur; bu söz İsanın Xamma yolunda iki şagirdə Müqəddəs Yazıları "açması" üçün işlənib (müq. et. Luka 24:32,45). Bu söz həmçinin onların İsanı tanımaları üçün gözlərinin açılması üçün işlənib (müq. et. Luka 24:31). Eyni söz Həv. 16:14-də Allahın Müjdəni anlasın deyərək Lidianın ürəyini "açması" barədə işlənib.

İkinci söz, *paratithēmi*, Lukanın yazılarında bir adamın önünə yemək qoymaq mənasında tez-tez işlənir, amma burada "həqiqəti birinin önünə qoymaq" və ya "məsləhət görmək" (müq. et. Həv. 14:23; 20:32) mənasında işlənir. Lukanın Müjdəsində bu söz nəyinsə kiməsə əmanət edilməsi mənasında iki dəfə işlənir (müq. et. Luka 12:48; 23:46). Paul Müjdəni dinləyicilərinə çox diqqətlə verirdi (əmanət, *parathēkē*, 1Tim. 6:20; 2Tim. 1:12,14). Onlardan bəzisi bunu qəbul edib (bəzi yəhudilər, Allahdan qorxanlar və bir neçə nüfuzlu qadın).

▣ **"Məsihin əzab çəkərək... lazım idi"** "Lazım idi" olaraq tərcümə olunmuş feil (*dei*), bitməmiş zamanın məlum növ xəbər formasındadır və zərurəti bildirir (Həv. 1:16-dakı ətraflı qeydə bax). Əzab çəkən Məsih Əhdi-Ətiqdə təsvir olunmuşdu (müq. et. Yar. 3:15; Zəb. 22; Yeş. 52:13-53:12; Zək. 12:10), lakin rəbbilər bunu heç vaxt

görməyiblər. Həvarilər bunu təkidlə elan ediblər (müq. et. Luka 24:46; Həv. 3:18; 26:23; 1Pet. 1:10-12). Bu həqiqət yəhudilər üçün ən böyük büdrəmə daşı idi (müq. et. 1Kor. 1:22-23). Həv. 3:18-dəki qeydə bax.

▣ **"ölülər arasından dirilməsi"** Bu, Peterin, Stefanın və Paulun Həvarilərin İşlərindəki bütün vəzlərinin ümumi elementidir (*keriqma*-nın bir hissəsi, Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzuya bax). Müjdənin rüknüdür (müq. et. 1Kor. 15-ci fəsil).

▣ **"Sizə elan etməkdə olduğum bu İsa Məsihtir"** Bu cümlənin son sözlərinin yunanca əlyazmalarda çoxlu variantları vardır.

1. "Məsihtir, İsadır" – B əlyazması
2. "Məsih İsadır" – bəzi Vulqata və qıbtı tərcümələri
3. "məsih İsa" – P⁷⁴, A, D əlyazmaları
4. "İsa məsih" – 8 əlyazması
5. "İsa Məsih" – E əlyazması və Bohairik qıbtı versiyası
6. "Məsih" – Gürcü versiyası

Bir çox alimlər 1-ci variantı (Vatikanus) seçirlər, çünki bu variantdakı konstruksiya qeyri-adidir (UBS⁴ bunu "C" dərəcəsi ilə qiymətləndirir).

Bu sinaqoq kontekstində "Məsih", Əhdi-Ətiqdə vəd olunmuş "məsh olunmuş Şəxs", Messiya deməkdir (Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzuya bax). Əhdi-Ətiqdə üç növ rəhbərlər məsh olunmuş idi: padşahlar, peyğəmbərlər, kahinlər. İsa bu məsh olunmuş rəhbərliklərin hər üçünü yerinə yetirmişdir (müq. et. İbr. 1:1-3). Bu məsh, Allahın rəhbəri bir xidmətə seçib hazırladığını bildiren simvol idi. Bax: Həv. 4:27, XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS KİTABDA MƏSH (BDB 603)".

Erkən imanlılar cəmiyyəti, İsanın Özünün dəfələrlə təsdiq etdiyi kimi, Nazaretli İsanın vəd olunmuş Məsih olduğunu təkrar-təkrar təsdiqləyib (müq. et. Həv. 2:31-32; 3:18; 5:42; 8:5; 9:22; 17:3; 18:5,28).

17:4 "qoşuldu" Bu yunan feili (aoristin məchul növ xəbər forması) Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində rast gəlinir. Hərfi mənası "püşk ilə müəyyən etmək" olan bu söz, bu kontekstdə "ardınca getmək" və ya "qoşulmaq" mənasına gəlir. Əhdi-Ətiqdə "püşk" Allahın iradəsini bilmənin yolu idi. Bu sözün

1. sözünü (*pros*)
2. kökü (*klēpoō*)
3. məchul növü
ilahi işi bildirir.

Allah Lidiyaya açıq ürək verdiyi kimi (müq. et. Həv. 16:24; həmçinin 1 Pet. 5:3-də buna bənzər fikrə diqqət yetirin), onlara da açıq ürək verib.

▣ **"mömin Yunanlar"** Bunlar, yəhudiliyin hələ tam dönməmiş ardıcılıqları idi; dönüb tam yəhudi olmaq üçün

1. sünnət olmaq
2. özünü vəftiz etmək
3. mümkün olduqda Yerusəlimdəki məbəddə qurban gətirmək lazım idi.

▣ **"bir çox"** Burada Luka yenə *litota* (qəsdən olayın olduğundan daha az olaraq göstərilməsi, müq. et. Həv. 12:18; 15:2; 19:11,23,24; 20:12; 26:19,26; 27:20; 28:2) üsulundan istifadə edir. Hərfi tərcüməsi "heç də az deyil". Bu inkar forması vurğu məqsədilə cümlənin sonuna çəkilir.

▣ **"nüfuzlu qadınlar"** Makedoniyada qadınlar (Lidiya), Aralıq dənizi hövzəsindəki digər ölkələrə nisbətən daha böyük azadlığa malik idilər. Pisidiyada olan Antakyadakı model təkrar olunurdu (müq. et. Həv. 13:43,45,50). Yunanca əlyazmaların qərbi ailəsində Həv. 17:4-ə əlavə olunmuş frazada bu qadınların nüfuzlu kişilərin arvadları olduqları deyilir.

17:5 "Yəhudilərin buna paxıllığı tutdu" Yəhudilərin imansızlığı məni kədərləndirir (müq. et. Həv. 14:2), lakin paxıllıqları (müq. et. Həv. 5:17) əsl faciədir! Onlar Şaul kimi dini canfəşanlıqla hərəkət etmədi, amma paxıllıqla hərəkət edirdi! Onları narahat edən, təlimin özü deyil, onu qəbul edən insanların sayı (müq. et. Həv. 13:45) idi.

Luka "yəhudilər" sözünü çox vaxt mənfi mənada işlədir (müq. et. Həv. 12:3; 13:45; 14:2; 17:13); Paul da eynilə belə edir (müq. et. 1Sal. 2:15-16). Bu söz Müjdəyə qarşı duranların sinonimi olur.

NASB "bazar meydanından bəzi şər adamlar"

NKJV "bazar meydanından bəzi pis adamlar"

NRSV "bazar meydanındakı bəzi xuliqanlar"

TEV "küçələrdən səfil avaralar"

NJB "bazar meydanından bir güruh"

Bu söz bazar meydanında avara-avara veyllənən, tənbel, bekara, vecsiz adamı bildirir.

▣ **"izdiham"** Bu söz Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində işlənir və yunan ədəbiyyatında ona çox nadirən rast gəlinir. Septuagintada ona heç rast gəlinmir. Burada "izdiham" nəzərdə tutulduğu kontekstdən aydın olur. Luka təhsilli adam idi və geniş söz bazası var idi (tibbi terminlər, dənizçilik terminləri və s.).

17:6 "Yasonla bəzi imanlı qardaşları sürüyə-sürüyə" Bəziləri bu Yasonun Rom. 16:21-də adı çəkilmiş şəxs olduğunu güman edirlər, lakin bu məlum deyildir.

▣ **"bəzi imanlı qardaşları"** Bu qrammatik konstruksiyaya əsasən Yasonun hələ imanlı olmadığı aydın olur. Yasonun müjdəçiləri necə qəbul etdiyinə dair dəqiq məlumat yoxdur. Ehtimal var ki,

1. Paul və ya Sila onun üçün çalışıblar
2. ondan yaşayış yeri kiralayıblar
3. onun evində qalıblar

Həv. 17:7-dəki "qəbul edib" feili "qonaq kimi qəbul etmək" mənasına gəlir (müq. et. Luka 10:38; 19:6; Yaq. 2:25).

▣ **"şəhər başçıları"** Bu söz "politax" şəhər rəhbəri mənasına gəlir. Bu ad xüsusilə Makedoniyanın yerli hökumət başçılarına aid idi. Əhdi-Cədidə yalnız burada və Həv. 17:8-də işlənən, yunan ədəbiyyatında da xeyli nadir olan bu sözün Luka tərəfindən işlədilməsi, Lukanın o bölgəni çox yaxşı tanıdığını göstərir və Həvarilərin İşlərinin tarixi etibarlılığını təsdiqləyir ("Dərs üçün NASB Müqəddəs Kitabı" [NASB Study Bible], s. 1607; bu söz Salonikdə, İqnatiy yolunda olan tağın üzərindəki yunanca kitabədə tapılmışdır). Luka, dəqiq tarixçilərin nadir olduğu bir dövrdə dəqiq bir tarixçi idi. Lakin onun məqsədi imanla bağlı idi və imanlılar bunu ilahi ilham olaraq görürlər.

NASB "dünyanı pərişan edən"

NKJV, NRSV,

NJB "dünyanı alt-üst edən"

TEV "hər yerdə fəsad törədən"

Bu, qiyama çağırışda ittihamdır (müq. et. Həv. 21:38; həmçinin bax: 16:20; 24:5). Bu, çox qüvvətli bir sözdür. Paulun Qal. 5:12-də onu necə işlətdiyinə diqqət yetirin. 1Sal. 2:14-16-dan bu cəmiyyətin böyük təqibə məruz qaldığını bilirik.

Maraqlıdır, bu mübaliğədir, yoxsa yəhudiliyin bu yeni təriqətinin yayıldığından xəbərləri var idi?

17:7 "qeyserin fərmanları" Bəziləri elə düşünür ki, burada Klavdinin (b.e. 41-54-cü illər) Romadakı yəhudiləri qeyri-qanuni elan etdiyi b.e. 49-50-ci il fərmanından bəhs olunur. Bu fərman, romalı yəhudilərin Romanı tərks etməsinə səbəb olmuşdur. Lakin burada bəhs olunan fərmanın, onların Müjdəni təbliğ etmələri ilə bağlı olduğu, məncə, kontekstdən aşkardır. Romalıları yəhudiliyə dəvət etmək qeyri-qanuni idi.

▣ **"deyir ki, İsa adlı başqa bir padşah var"** Bu ittiham,

1. Paulun Salonikdəki vəzlərində esxatologiyayı xüsusilə vurğulaması

2. yaxud məsihçilərin İsayə verdiyi titulların (padşah, Rəbb, xilaskar) romalılar tərəfindən qeysərə verilməsi səbəbindən ola bilər

17:8

NASB, TEV "şəhər hakimiyyətləri"
NKJV "şəhərin hakimləri"
NRSV "şəhər məmurları"
NJB "şəhər idarəçiləri"

Bu yunan sözü, *politax*, Makedoniyanın şəhərlərində hər il təyin olunan idarəçiləri bildirirdi. Onlar romalı deyil, yerli başçılar idi (AB, Cild 5, ss. 384-389).

17:9 "təminat" Ehtimal ki, bu, Paulun şəhərdə təbliğ etməyi davam etdirməməsini təmin etmək məqsədilə yeni imanlılardan götürülən böyük miqdarda pul idi (müq. et. Həv. 17:4,6,10). Bəziləri bunu 1Sal. 2:18 ilə əlaqələndirirlər.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 17:10-15

¹⁰İmanlı bacı-qardaşlar isə gecə olan kimi Paulla Silanı dərhal Veriya şəhərinə göndərdilər. Onlar oraya çatarkən Yəhudilərin sinaqoquna getdilər. ¹¹Veriyadakı Yəhudilərsə Salonikdə olanlardan daha açıq fikirli idi. Kəlamı böyük həvəslə qarşılayaraq hər gün Müqəddəs Yazıları araşdırır, «Bu düzgün təlimdirmi?» deyə yoxlayırdılar. ¹²Beləliklə, onların arasından xeyli adam, həmçinin çoxlu hörmətli Yunan qadınları və kişiləri iman etdilər. ¹³Lakin Salonikdəki Yəhudilər Paulun Veriyada da Allahın kəlamını elan etdiyini biləndə oraya getdilər və xalqı qızıqdırıb lərzəyə saldılar. ¹⁴Bundan sonra imanlı bacı-qardaşlar Paulu dərhal dəniz sahilinə gedən yolla göndərdilər. Sila ilə Timotey isə Veriyada qaldı. ¹⁵Paulu yola salanlar onu Afinaya qədər ötürdülər. Sonra Paul onlara əmr verdi ki, geri qayıdıb Sila ilə Timoteyi təcili surətdə onun yanına göndərsinlər.

17:10 "Veriya" Paulun dövründə Veriya təqribən 100 km qərbdə, İqnatiy yoluna çox yaxın yerdə yerləşən şəhər idi. Bu şəhərdə həmçinin yəhudi icması var idi; oradakı yəhudilər daha açıq fikirli idi, Paula qulaq asıb Əhdi-Ətiqdən sitat gətirdiyi mətnlərə görə teologiyasını yoxlayırdı.

▣ "Yəhudilərin sinaqoquna getdilər" Bu mətnə əsasən, onlar bütün gecə səyahət edəndən sonra Veriyaya çatan kimi dərhal sinaqoqa gediblər. Ola bilsin, o gün şənbə idi, yaxud onlar bilirdilər ki, qarışıq salan düşmənləri onların ardınca gəlir və vaxtları azdır. Bu gün qərbdəki məsihçilər Müjdənin yayılmasının təcililiyini və üstünlüyünü hiss etmirlər!

17:11 "daha açıq fikirli idi" Bu ifadə dövlətli və təhsilli zadəganlar, üst təbəqənin insanları üçün işlədilirdi (müq. et. LXX Əyy. 1:3; Luka 19:12). Veriyadakı yəhudilər zadəgan olmadıqları üçün bu ifadənin məcazi mənada işləndiyi və "yeni fikirlərə qulaq asmağa hazır", "açıq fikirli" mənasına gəldiyi aydındır. Bu açıq fikirlilik həmçinin şəhərin sinaqoqda ibadət edən nüfuzlu şəxslərinə də xas idi (müq. et. Həv. 17:12).

▣ "hər gün Müqəddəs Yazıları araşdırır, «Bu düzgün təlimdirmi?» deyə yoxlayırdılar" Bu, həqiqəti müəyyən etmənin doğru yoludur. Paulun vəz etmə üsulu, Əhdi-Ətiqdən sitat gətirib İsayə tətbiq etməkdən ibarət idi.

Bu fraza ("Bu düzgün təlimdirmi") dördüncü sinif şərt cümləsidir ("bu təlim düzgündürsə", *ei* və arzu şəkli, müq. et. Həv. 17:27; 20:16; 24:19; 27:12) və gerçəklikdən ən uzaq olanı (ehtimalı ən az olanı) bildirir. Kimisi qəbul edib, kimisi qəbul etməyib (Müjdənin sirri).

17:12 "onların arasından xeyli adam... iman etdilər" Bu deməkdir ki, sinaqoqdakı yəhudilərdən və "Allahdan qorxanlardan" çoxları Müjdəni qəbul ediblər. Həv. 3:16 və 2:40-dakı Xüsusi mövzulara bax.

▣ **"hürmətli"** Bu söz, "yaxşı" və "forma" yaxud "zahiri görünüş"dən ibarətdir. Namuslu, etibarlı və nüfuzlu insanlar belə adlandırılıblar (müq. et. Həv. 13:50 və Arimateyalı Yusif, Mark 15:43).

17:13 Bu, Paulun yəhudi əleyhdarlarının məqsədli qarşudurmasını göstərir. Onların çoxu, dini canfəşanlıqla hərəkət edən (Şaul kimi) səmimi yəhudilər idi. Lakin onların metodları, ruhani vəziyyətlərini ifşa edir.

17:14 "dəniz sahilinə gedən yolla göndərdilər" Bunun belə mənalara ola bilər:

1. Paul sahilə yaxın üzən gəmiylə Afinaya gedib
2. Paul sahildəki yoldan Afinaya səyahət edib

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 17:16-21

16Onları Afinada gözləyən Paul gördü ki, şəhər bütünlə doludur. Bundan ötrü onun ürəyi çox narahat oldu. **17**Buna görə sinaqoqda Yəhudilərlə və mömin Yunanlarla, hər gün bazar meydanında rastlaşdığı insanlarla mübahisə edirdi. **18**Epikürçü və Stoist fəlsəfi cərəyanından olanların bəziləri onunla mübahisəyə girişdi. Kimisi deyir: «Bu boşboğaz nə demək istəyir?» Kimisi də deyir: «Deyəsən bu yad allahların təbliğatçısıdır». Çünki Paul İsa və dirilmə ilə bağlı Müjdəni yaymaqda idi. **19**Onlar Paulu götürüb Areopaq məşvərətinə gətirdilər. Ondan soruşdular: «Sənin yaydığın bu yeni təlimin nə olduğunu bilmək olarmı? **20**Çünki qulağımız öyrəşmədiyi şeyləri bizə eşitdirirsən. İndi bunların mənasını bilmək istəyirik». **21**Bütün Afinalılar və şəhərdəki yadellilər vaxtlarını yalnız yeni fikirləri söyləyərək və qulaq asaraq keçirirdilər.

17:16 "Afina" Yunanıstanın keçmiş mədəni irsinin ən böyük şəhəri olan və hələ də Roma dünyasının intellektual mərkəzi olaraq qalan bu şəhərdə ənənə, mövhumat və əxlaqsızlıq hökm sürürdü.

▣ **"ürəyi"** Hərfi tərcümədə "ruhu" Əhdi-Cədidin yunan unsial əlyazmalarında

1. sözlər arasında boşluqlar
2. durğu işarələri
3. kiçik və böyük hərflər (yalnız baş hərflər var idi)
4. fəsilərə və ayələrə bölünmə yox idi.

Buna görə də baş hərflər yalnız kontekstlə müəyyən oluna bilər. Baş hərflər qayda olaraq

1. tanrıların adlarında
2. yer adlarında
3. şəxsi adlarda işlədilir.

"Ruh" sözü bunları bildirə bilər:

1. Müqəddəs Ruh (müq. et. Mark 1:5)
2. insanın şüurlu, şəxsi cəhəti (müq. et. Mark 8:12; 14:38)
3. ruhani aləmdəki bir varlıq (məs., murdar ruhlar, müq. et. Mark 1:23)

Bu kontekstdə Paulun şəxsiyyətdən söhbət gəlir.

Paulun yazılarında Müqəddəs Ruhun imanlı bir adamda törətdiyi işləri təsvir etmək üçün bu qrammatik quruluşdan istifadə olunan bir neçə yer vardır

1. "köləlik ruhu deyil", "övladlıq Ruh", Rom. 8:15
2. "həlimlik ruhu", 1Kor. 4:21
3. "iman (sədaqət) ruhu", 2Kor. 4:13
4. "hikmət və vəhy ruhu", Ef. 1:17

Paulun burada "ruh" dedikdə özündən və digər insanlardan bəhs etdiyi kontekstdən aydındır (1Kor. 2:11; 5:4; 2Kor. 2:13; 7:13; Rom. 1:9; 8:16; Fil. 4:23).

NASB "içindən acıqlanırdı"
NKJV "içindən acıqlandı"
NRSV "dərin stressə düşdü"
TEV "çox narahat"
NJB "həyəcanlandı"

Burada əsas mənası "itiləmək", məcazi mənası isə "həyəcanlanmaq" olan *paroxunō* sözünün bitməmiş zaman məchul növ xəbər forması işlənmişdir. Eyni sözün isim formasından Həv. 15:39-da Paul və Barnabanın Yəhya Mark üstündəki mübahisəsinin təsvir olunması üçün istifadə olunub. İbr. 10:24-də bu söz müsbət mənada işlənib.

17:17 Paul həm yəhudilərin ("sinaqoqda... mübahisə edirdi"), həm başqa millətlərdən olanların, həm yəhudiliyə cəlb olunmuş şəxslərin (Allahdan qorxanların), həm də bütprəstlərin ("bazar meydanında rastlaşdığı insanlar") qayğısına qalırdı. Paul bu fərqli qruplara fərqli şəkildə yanaşırdı: yəhudilər və Allahdan qorxanlar üçün o, Əhdi-Ətiqdən istifadə edirdi, bütprəstlərlə söhbət edərkən isə o, ortaq zəmin yaratmaq üçün yollar axtarırdı (müq. et. Həv. 17:22-31).

17:18 "Epikürçü" Bu fəlsəfi cərəyanın qənaətinə, həzzalma və xoşbəxtlik ən üstün xeyir və həyatın mənasıdır. Epikürçülər şüurlu, şəxsi, fiziki axirətə inanmırdılar. Onların şüarı, "həyatdan indi həzz al!" idi (bir növ hedonizm). Onlar tanrıların insanlarla maraqlanmadıqlarını deyirdilər. Bu cərəyanın banisi, afinalı filosof Epikür (b.e.ə. 341-270-ci illər) idi, lakin onlar Epikürün əsas fikirlərini götürüb ifrata varıblar. Epikür həzzalmanı fiziki ehtiraslardan daha geniş mənada anlayırdı (sağlam bədən və sakit zehin). "Bildirilənə görə, Epikür belə deyirmiş: 'Bir adamı xoşbəxt etmək istəyirsənsə, onun var-dövlətinin artması üçün deyil, arzularının azalması üçün səy göstər'" ("Dini biliklərin yeni Şaff-Hersoq ensiklopediyası" [*The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*], Cild IV, s. 153).

▣ **"Stoist"** Bu cərəyanın qənaətinə, tanrı (1) dünya ruhu idi və ya (2) bütün yaradılışın içində var idi (panteizm). Stoistlər və ya stoaçılar, insanların təbiət (yəni tanrı) ilə ahəng içində yaşamalarının vacibliyini təbliğ ediblər. Onlara görə, ən uca yaxşılıq düşüncə (məntiq) idi. Onların məqsədi, hər vəziyyətdə nəfsə hakim və özünə arxayın olmaq, emosional sabitliyi saxlamaq idi. Onlar axirətə inanmırdı. Bu cərəyanın banisi, b.e.ə. 300-cü ildə Afinaya köçmüş kiprli filosof Zenon idi. Stoaçı adı, Zenonun Afinadakı *stoa* adlanan boyalı eyvanlarda təlim öyrətməsi ilə bağlıdır.

▣ **"boşboğaz"** Tarlada toxum yeyən sərçələrə dair işlənən bu söz, zamanla məcazi mənada oradan-buradan bilik toplayıb xalqa satmağa çalışan müəllimlərə dair işlənməyə başlayıb. Alfred Marşallın "RSV Sətiraltı" versiyasında [Alfred Marshall, *R.S.V. Interlinear*] bu söz "cahil plaqiator", NJB-də isə "tutuquşu" olaraq tərcümə olunub.

▣ **"yad allahların təbliğatçısıdır"** Hərfi tərcüməsi "yad *daimōn*"dur. Burada "*daimon*" ruhani qüvvələr və ya tanrılar mənasını verir (müq. et. 1Kor. 10:20-21). Bu afinalı filosoflar çoxlu tanrılara inanan politeistlər idi (Olimpiya panteonu).

1. Bu afinalı yunan filosofların Paulun dediyini iki tanrı təlimi olaraq anladıkları da istisna olunmur ("İyeronimin Müqəddəs Kitab şərhli" [*Jerome Biblical Commentary*], Cild 2, s. 199).
 - a. sağlamlıq ilahəsi
 - b. dirilmə ilahəsi (Anastasis)
2. Hətta bəlkə də onlar bunları
 - a. kişi (İsa)
 - b. və qadın (dirilmə ismi qadın cinsindədir) olaraq anlayıblar.
3. Ola bilsin ki, Paulun Müjdəni yayarkən istifadə etdiyi terminlər (müq. et. NET Bible) üç şəxsədə var olan tək Allahla bağlı qarışıqlığa səbəb olsun (Müqəddəs Üçlük, Həv. 2:32-dəki Xüsusi mövzuya bax).
 - a. Ata
 - b. Oğul
 - c. Ruh

▣ **"Çünkü Paul İsa və dirilmə ilə bağlı Müjdəni yaymaqda idi"** Yəhudilər üçün Müjdənin büdrəmə daşı "əzab çəkən Məsih", yunanlar üçün "dirilmə" idi (müq. et. 1Kor. 1:18-25). İnsanın bədəndə yaşayacağı fiziki dirilmə, yunanların tanrılar və ya bəşəriyyət barədəki anlayışlarına uyğun gəlmirdi. Onlar bütün insanların içində ilahi bir qığılcım olduğunu və bu qığılcımın fiziki bədəndə həbs edildiyini düşünürdü. Onların fikrincə, insanın xilas, fiziki bədəndən qurtulub tam və ya yarı şəxssiz ilahi varlığa dönməsi idi.

17:19 "Paulu götürüb Areopaq məşvərinə gətirdilər" *Areopages* sözünün mənası, Aresin təpəsidir (Ares, müharibə tanrısıdır). Roma panteonunda müharibə tanrısının adı Mars idi. Afinanın qızıl dövründə Areopaq, bu şöhrətli intellektual şəhərinin fəlsəfi forumu idi. Bu, məhkəmə deyil idi, lakin şəhər rəhbərlərinin hüsurunda keçirilən açıq forum və ya məşvərət idi.

Paulun bu vəzi, bütperəstlərə verdiyi vəzlərin bir nümunəsi idi (13:16-dan sonrakı ayələrdəki, Paulun başqa millətlərin Allahdan qorxanlarına verdiyi vəzin bir nümunəsi olduğu kimi). Paulun vəzlərinin bu nümunələri üçün Allaha şükür edirik!

▣ **"Sənin yaydığı bu yeni təlimin nə olduğunu bilmək olarmı?"** Burada biliyə maraq (müq. et. Həv. 17:20-21) və vəhy arasındakı fərqi görürük. Allah bizi maraq dolu yaratmışdır (müq. et. Vaiz 1:8-9,18; 3:10-11), lakin bəşəri biliklər insana sülh və sevinc verməyə qadir deyildir. Buna yalnız Müjdə qadirdir! Paul bəşəri müdriklik ilə ilahi vəhy arasındakı fərqdən 1Kor. 1-4-də bəhs edir.

17:19-20 Bu sözlər nəzakətlə deyilib. Oradakı mühit, bir anlamda, universitetə oxşayırdı.

17:21 Bu ayə deyəsən müəllifin qeydi idi. O bildirir ki, Həv. 17:19-20-dəki nəzakət həqiqi biliyə maraqdan deyil, o dövrün mədəni adətindən irəli gəlirdi. Onlar başqalarına qulaq asıb mübahisə etməkdən xoşlanırdılar. Afinanın keçmiş şöhrətini yenidən bərpa etməyə çalışırdılar. *Facio* odur ki, onlar bəşəri müdrikliklə ilahi vəhyi ayırd edə bilmirdilər (bu gün universitetlərimizdə də vəziyyət elədir)!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 17:22-31

²²Paul Areopaqın qarşısına çıxıb belə söylədi: «Ey Afinalılar, sizin hər cəhətdən çox pərəstişkar olduğunuzu görürəm. ²³Belə ki mən ətrafda gəzəndə səcdəgahlarınıza diqqətlə nəzər salarkən bir qurbangaha da rast gəldim ki, onun üstündə yazılmışdı: «NAMƏLUM ALLAHA MƏXSUS». Tanımadan ibadət etdiyiniz bu Allahu sizə tanımaq istəyirəm. ²⁴Dünyanı və onda mövcud olan hər şeyi yaradan, yerin-göyün Sahibi olan Allah əllə tikilən məbədlərdə yaşamaz. ²⁵İnsan əli ilə edilən xidmətə Onun ehtiyacı yoxdur, çünki hər kəsə həyat, nəfəs və hər şeyi verən Odur! ²⁶Allah bütün bəşəriyyətin millətlərini bir insandan yaratdı ki, bütün yer üzərində yaşasınlar. Yaşamaq üçün onlara zaman və məkan təyin etdi ki, ²⁷Onu axtarsınlar, yəni kor əllərini sürmə-sürmə yol axtardığı kimi axtarıb Onu tapa bilsinlər. Əslində Allah heç birimizdən uzaq deyil. ²⁸«Axı biz Onda yaşayırıq, hərəkət edirik, mövcudluq». Bəzi şairlərinizin dediyi kimi: «Biz də Onun nəslindənik». ²⁹Demək biz Allahın nəslindən olduğumuza görə belə düşünmək olmaz ki, İlahi Varlıq insan layihəsi və istedadı ilə yaranan qızıl, gümüş yaxud daşdan düzəldilən bir şeyə bənzəyir. ³⁰Allah cəhalət zamanlarında buna göz yumdu, amma indi hər yerdə hamının tövbə etməsini insanlara əmr edir. ³¹Çünkü Allah Öz seçdiyi Şəxs vasitəsilə dünyanı ədalətlə mühakimə edəcəyi günü təyin edib. Onu ölümlər arasından diriltməklə hamının qarşısında bunu təsdiq edib».

17:22 "çox pərəstişkar olduğunuzu" Hərfi tərcümədə "tanrılardan (*daimōn*) qorxdığınızı". Bunu belə anlamaq olar: (1) mənfi mənada "mövhumatçı", Kral Yakovun ingiliscə tərcüməsində məhz bu variant seçilib; (2) müsbət mənada "dini qayda-qanunlara əməl etməkdə son dərəcə diqqətli" (NKJV, NJB, müq. et. Həv. 25:19). Bu adamlar dini məsələlərə maraq və hörmət göstərirdi, ancaq müəyyən hüdudlar (öz adət-ənənələri) içində bunu edirdi.

▣ **"hər"** Paulun bu vəzdə hamıya şamil olan "hər" sözündən (və ya paralel "bütün", "hamı" sözlərindən) neçə dəfə istifadə etdiyinə diqqət yetirin.

1. "hər cəhətdən", Həv. 17:22
2. "hər şeyi", Həv. 17:24

3. "hər kəsə həyat, nəfəs...", Həv. 17:25
4. "hər şeyi", Həv. 17:25
5. "bütün bəşəriyyətin millətlərini", Həv. 17:26
6. "bütün yer üzərində", Həv. 17:26
7. "heç birimizdən", Həv. 17:27
8. "Biz" (iki dəfə), Həv. 17:28
9. "hər yerdə hamının", Həv. 17:30
10. "dünyanı" (hərf. məskunlaşmış yer üzünü), Həv. 17:31
11. "hamının", Həv. 17:31

Paulun xoş xəbəri bu idi: Allah bütün insanları sevdi (onlar Allahın surətində yaranıblar, müq. et. Yar. 1:26-27) və Özünü tanıyıb (yaradılışın ilkin məqsədi Allahla ünsiyyət idi, müq. et. Yar. 3:8) bağışlansınlar (günaha batmanın nəticələrindən xilas, müq. et. Yar. 3) deyə onlara yol açıb.

17:23 "üstündə yazılmışdı: "Naməlum Allaha məxsus" Unutduqları, pərəstiş etmədikləri bir tanrının özünə qarşı etinasız olduqlarına görə onlara açıqlanmasından narahat olan yunanlar bu cür heykəlləri tez-tez ucaldardılar (müq. et. Pausanias, "Yunanistanın təsviri" [Pausanias, *Description of Greece*] 1:1:4 və Filostrat, "Appoloninin həyatı" [Philostratus, *Life of Apollonius*], 6:3:5). Bu, onların ruhani aləmdən qorxduqlarını və çoxallahlıqlarını göstərir.

☐ **"Tanımadan ibadət etdiyiniz"** Hərfi tərcümədə "Cəhalətdə ibadət etdiyiniz". "Naməlum" (*agnōetō*) və "cəhalət" (*agnoountes*) sözləri üzərində bir kəlmə oyunu vardır. "Aqnostik" sözü bu yunan sözündən törəmişdir. Paul şəxssiz dünya ruhuna iman edən bütperəstlərə Müjdəni bu cür təqdim etmişdir.

☐ **"sizə tanımaq istəyirəm"** Paul özünün "boşboğaz" (Həv. 17:18) olmadığını, əksinə, onların tanımadıqları Allahı tanıdığını bəyan edir.

17:24 "Dünyanı və onda mövcud olan hər şeyi yaradan... Allah" Paulun birinci teoloji müddəası, Allahın hər şeyi yaradan olmasıdır (müq. et. Yar. 1-2; Zəb. 104; 146:6; Yeş. 42:5). Yunanlar ruhun (Allah) və maddənin (atomlar) hər ikisinin əzəldən mövcud olduğuna inanırdılar. Paul Yar. 1-də təsvir olunmuş, şəxsiyyəti və məqsədi olan Allahın göyü və yeri (bu planeti və bütün kainatı) yaratdığını elan edir.

☐ **"əllə tikilən məbədlərdə yaşamaz"** Bu ifadə, (1) Əhdi-Ətiqdən (müq. et. 1Pad. 8:27; Yeş. 66:1-2) yaxud (2) yunan filosofu Evripiddən (Fraqment 968) sitat gətirilib. Bu kontekstdə yunan müəlliflərindən bir neçə dəfə sitat gətirilib (müq. et. Həv. 17:25, 28). Paul yunan sxolastikası üzrə də təhsil almışdı.

17:25 "Onun ehtiyacı yoxdur" Eyni düşüncə (1) Evripiddə ("Herakl", 1345f); (2) Platonda ("Evtifron", 14c); (3) Aristobulda (Fraqment 4); yaxud (4) Zəb. 50:9-12-də vardır. Yunanlar çox vaxt məbədləri tanrılarına yemək verə və qayğı göstərə biləcəkləri yerlər sayırdılar.

☐ **"çünkü hər kəsə həyat, nəfəs və hər şeyi verən Odur"** Ehtimal ki, burada Paul Yeş. 42:5-ə istinad edir. Beləcə Paul (1) Allahın insanlara olan məhəbbətini (mərhəmətini, lütfünü) və (2) Allahın insanlara olan kərəmini (təminatını) elan edir. Stoik məktəbinin banisi Zenonun bənzər həqiqəti öyrətdiyi, İsgəndəriyyəli Klement tərəfindən qeyd olunmuşdur ("Stromateis" 5:76:1). "Odur" olaraq tərcümə olunmuş "*autos*" sözü "Onun Özü" deməkdir. Bütperəstlərin eşidib qəbul edə biləcəkləri bu həqiqət necə gözəldir!

17:26 "bir insandan yaratdı" Qərbi ailəsinə aid olan yunanca əlyazmalarda "bir qandan" deyə yazılıb. Lakin yunanca əlyazmalar P⁷⁴, κ , A və B-də "qan" sözü işlənməmişdir (UBS⁴ bu sözün daxil edilməməsini "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir [yüksək əminlik]). Orijinalda Adəm nəzərdə tutulur. Yunan fəlsəfəsinə istinad edilirsə, bütün insanların tək mənbəyi əks olunur. Bu və bundan sonrakı frazalar bütün bəşəriyyətin birliyini açıqca bildirir (ola bilir, Mal. 2:10-a və ya hətta Qan. 32:8-in Septuaqinta versiyasına istinad edilir) və etiqadi cəhətdən insanların Allahın surətində yaranmış olduqlarını təsdiq edir (müq. et. Yar. 1:26-27).

Bu ayənin qalan hissəsi həmçinin Yaradılışdakı hekayəyə istinad ola bilər. İnsanlara törəyib çoxalmaq və yer üzünü bürüyüb ona sahib olmaq əmr olunub (müq. et. Həv. 1:28; 9:1,7). Lakin insanlar bir-birindən ayrılıb yer üzünü bürümək istəməyiblər. Babil qülləsi (müq. et. Yar. 10-11) Allahın buna necə nail olduğunu bildirir.

▣ **"Yaşamaq üçün onlara zaman və məkan təyin etdi"** Paul deyir ki, Allah nəinki hər şeyi yaradıb, həm də hər şeyi idarə edir. Burada Qan. 32:8-ə (Septuaqinta versiyası) istinad ola bilər. Lakin bu həqiqət həmçinin Əhdi-Ətiqin digər yerlərində elan edilir (müq. et. Əyy. 12:23; Zəb. 47:7-9; 66:7).

17:27 Birinci fraza yunan şairi Aratdan başqa bir sitat ola bilər.

▣ **"axtarıb Onu tapa bilsinlər"** Hərfi tərcümədə "axtarıb Onu tapa bilsələr". Bu, gerçəklikdən ən uzaq olanı bildiren dördüncü sinif şərt cümləsidir. İnsanlar öz ehtiyaclarını dərk etməlidirlər. Hər iki feil aoristin məlum növ arzu şəklindədir.

NASB, NKJV,

NRSV "Onu kor-koranə axtarsınlar"

TEV "əllərini sürtə-sürtə Onu axtarsınlar"

NJB "əllərini sürtə-sürtə Ona doğru getsinlər"

Bu söz "toxunmaq" və ya "hiss etmək" deməkdir (müq. et. Luka 24:39). Kontekstdə qaranlıq və ya qarışıqlıq üzündən əllərini sürtə-sürtə axtarmaq nəzərdə tutulur. Onlar Allahı tapmağa çalışırlar, lakin bu asan iş deyildir. Bütprəstlik və mövhumat, günaha batmış insanın kor vəziyyətindən irəli gəlir (müq. et. Rom. 1-2), lakin Allah vardır!

▣ **"Allah heç birimizdən uzaq deyil"** Nə gözəl həqiqət! Allah bizi yaratmışdır, Allah bizim tərəfimizdədir, Allah bizimlədir (müq. et. Zəb. 139)! Paul Allahın məhəbbətini, qayğısını və bütün insanlarla birlikdə mövcud olduğunu təkidlə elan edir. Bu, Müjdənin həqiqətidir (müq. et. Ef. 2:11-3:13).

Ehtimal ki, Paul Qan. 4:7 və ya Yer. 23:23-24-ə istinad edir, lakin bu mətlərləri bütün insanlara aid olaraq şərh edir. Bu, yeni əhdin gizli qalmış sirridir!

17:28 "Bəzi şairlərinizin dediyi kimi" Əvvəlki fraza, "Axı biz Onda yaşayırıq, hərəkət edirik, mövcudluq"

1. Kleantesin "Zevsin şərəfinə mədhiyyə"sindən sitat gətirilib. Kleantes, b.e.ə. 263-232-ci illərdə stoacı məktəbinin başçısı idi; yaxud
2. Aratın (Tarsusa yaxın Soli şəhərindən) "Fenomena"sı, 5-ci sətrindən sitat gətirilib. Arat Kilikiyadan idi və b.e.ə. 315-240-cı illərdə yaşamışdır. Bu sitatda ya
 - a. Allahın hər şeydə olması (müq. et. Həv. 17:27), ya da
 - b. Allahın bütün insanları yaratması (müq. et. Həv. 17:26) vurğulanır.

Paul həmçinin 1Kor. 15:32-də epikürçülərdən və 1Kor. 15:33-də Menandrdan sitat gətirmişdir. Paul, yəqin ki, böyük universiteti olan Tarsus şəhərində yunan ədəbiyyatı və ritorikası üzrə təhsil almışdı.

▣ **"Biz də Onun nəslindənik"** Bu da sitatdır. Güman ki, Leartlı Diogenin "Filosofların həyatı" əsərində (1:112) Epimeniddən gətirdiyi sitatdır.

17:29 Burada Paul öz fikrini yekunlaşdıraraq bütprəstliyi rədd edir (müq. et. Zəb. 115:1-18; Yeş. 40:18-20; 44:9-20; 46:1-7; Yer. 10:6-11; Hab. 2:18-19). Günaha batmış insanların faciəsi, ruhani həqiqəti və ünsiyyəti insanın yaratdığı eşidə, cavab verə, kömək edə bilməyən şeylərdə axtarmasıdır.

17:30 "cəhalət zamanlarında buna göz yumdu" Bu, Allahın mərhəmətinin heyranedicə cəhətidir (müq. et. Rom. 3:20,25; 4:15; 5:13,20; 7:5,7-8; 1Kor. 15:56). Lakin onlar Müjdəni eşitdikləri üçün artıq ruhani məsuliyyət daşıyırlar!

▣ **"Allah... indi hər yerdə hamının tövbə etməsini insanlara əmr edir"** Bu cümlə təsdiqləyir ki,

1. yalnız bir Allah vardır
2. Allah hər yerdə hər insanın tövbə etməsini istəyir

Bu sözlər, Allahın mərhəməti və məhəbbətinin ümumbəşəriliyini göstərir (müq. et. Yəh. 3:16; 4:42; 1Tim. 2:4; Tit. 2:11; 2Pet. 3:9; 1Yəh. 2:1; 4:14). Hamının xilas olacağına inananların "universalizm"indən fərqli olaraq (müq. et. Həv. 17:32-33), burada deyilir ki, Allah hər insanın tövbə edib İsayə iman edərək xilas olmasını istəyir. İsa hamı üçün öldü! Hamı xilas ola bilər! Şərin sirri ondan ibarətdir ki, hamı xilas olmayacaq.

▣ **"tövbə"** İbrani dilində bu söz "hərəkətin dəyişməsi", yunan dilində isə "düşüncənin dəyişməsi" deməkdir. Hər ikisi son dərəcə mühümdür. Həv. 17:18-də adı çəkilən iki fəlsəfi məktəb bunu fərqli səbəblərdən rədd edir. Bax: Həv. 2:38, XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-ƏTİQDƏ TÖVBƏ".

17:31 "Çünki Allah Öz seçdiyi Şəxs vasitəsilə dünyanı ədalətlə mühakimə edəcəyi günü təyin edib" Paul dəfələrlə açıq şəkildə Allahın mərhəmətini və qayğısını öyrətmişdir. Ancaq bu, həqiqətin yarısıdır. Məhəbbət və mərhəmət dolu Allah həmçinin salehlik tələb edən ədalətli Allahdır. Onun surətində yaranmış insanlar özlərinə bəxş edilmiş həyata görə Allaha hesab verəcəklər (Zəb. 96:13; 98:9). Allahın dünyanı mühakimə edəcəyi, Əhdi-Cədidə təkrar olunan mövzudur (məs. Mat. 10:15; 11:22,24; 16:27; 22:36; 25:31-46; Vəhy 20:11-15).

▣ **"Öz seçdiyi Şəxs vasitəsilə"** Mühakimə gününün dirilmiş olan Nazaretli İsa ilə (YAHVE-nin məhkəməsinin vasitəçisi) münasibət üzərində qurulması fikri, bu yunan intellektuallar üçün inanılmaz və qəbul edilməz idi (müq. et. 1Kor. 1:23), lakin Müjdənin şəhadətinin mərkəzində idi (müq. et. Həv. 10:42; Mat. 25:31-33).

▣ **"Onu ölümlər arasından diriltməklə"** Həvarilərin İşlərində tez-tez təkrar olunan bu mövzu (müq. et. Həv. 2:24,32; 3:15,26; 4:10; 5:30; 10:40; 13:30,33, 34,37; 17:31), Müjdənin əsasını təşkil edir: Ata Allah İsanın həyatını, təlimini və əvəz edici ölümünü qəbul etmişdir. (1) İsanın dirilməsi və (2) imanlıların dirilməsi barədəki ən geniş mətn, 1-ci Korinfililər 15-ci fəsildir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 17:32-34

³²Ölümlərin dirilməsi ilə bağlı sözləri eşidən kimi bəziləri onu ələ saldı, kimisi də belə dedi: «Bu barədə səndən bir daha eşitmək istəyirik». ³³Beləliklə, Paul onların arasından çıxıb getdi. ³⁴Bir neçə insan isə ona qoşulub iman gətirdi. Bunların arasında Areopaq üzvü Dionis, Damaris adlı bir qadın və başqaları da var idi.

17:32 "Ölümlərin dirilməsi ilə bağlı sözləri eşidən kimi" Epikürçülər istisna olmaqla, yunanlar ruhun ölməzliyinə inanırdılar, lakin bədənin ölməzliyinə inanmırdılar. Dirilmə yunanlar üçün böyük bir büdrəmə daşı idi (müq. et. Həv. 17:18; 1Kor. 1:23).

▣ **"ələ saldı"** Bu söz Əhdi-Cədidə yalnız burada işlənib, amma onun güclü formasına Həv. 5:30 və 26:21-də rast gəlinir. Bu sözün kökü (*chleusma* və ya *chleusmos*) Septuaqintada "ələ salma" və ya "istehza" mənasında bir neçə dəfə işlənib (müq. et. Əyy. 12:4; Zəb. 79:4; Yer. 20:8).

▣ **"kimisi də belə dedi: «Bu barədə səndən bir daha eşitmək istəyirik»"** Allahın bütün insanlara olan məhəbbəti və qayğıkeşliyi barədə Paulun dedikləri dinləyicilər üçün o qədər yeni bir şey idi ki, onlar inanmasalar da, buna maraqlı göstəriblər.

17:34 "Bir neçə insan isə ona qoşulub iman gətirdi. Bunların arasında Areopaq üzvü Dionis" Müjdəyə üç cür cavab verilə bilər:

1. rədd etmə, "bəziləri onu ələ saldı" (Həv. 17:32)
2. qərarı təxirə salma, "Bu barədə səndən bir daha eşitmək istəyirik" (Həv. 17:32)
3. iman etmə, "Bir neçə insan isə ona qoşulub iman gətirdi" (Həv. 17:34; 1Sal. 1:9-10)

Bu, əkinçi məsəli ilə paraleldir (müq. et. Mat. 13).

▣ "Areopaq üzvü Dionis" O yaqın ki Mars təpəsində keçirilən bu fəlsəfi söhbətlərə mütəmadi olaraq qatılırdı.  n azından bir nəfər imana gəlib.

Yevseyiy, "İmanlılar cəmiyyətinin tarixi" 3:4:6-7 və 4:23:6-da deyir ki, Dionis Afinanın və ya Korinfin ilk yepiskopu olub. Bu dođrudursa, n  böyük dəyişmə bař verib! Müjdə insanları d yişdir r!

MÜZAKİRƏ U C N SUALLAR

Bu ř rh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı ř rh etmək u c n özünüz məsuliyyət dařıyırınsız. Hər kəs nail olduđu nurda gəzməlidir. Kəlamı ř rh edərkən  z n z , Müqəddəs Kitaba v  Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu iři bir ř rhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə u c n suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları d ř nm yiniz  kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək u c n deyil, d ř nd rm k u c n nəzərdə tutulmuřdur.

1. Paul Amfipolis v  Apolloniya kimi böyük ř h rl rd n niyə yan keçib?
2. Məsihin  zabları yəhudiləri niyə bu qədər narahat edirdi?
3. Veriyalıların Müjdəyə verdiyi cavab niyə bu qədər diqqətəlayiq v  ruhlandırıcı idi?
4. Afinanın ruhani vəziyyəti Paulu niyə bu qədər həyəcanlandırır?
5. Paulun Mars t pəsindəki vəzi niyə o qədər əhəmiyyətli idi? (a. 22-24)

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 18

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul Korinfədə	Korinfədə xidmət	Korinfədəki cəmiyyətin əsasının qoyulması	Korinfədə	Korinfədəki cəmiyyətin əsasının qoyulması
18:1-4 18:5-11	18:1-17	18:1-4 18:5-11	18:1-4 18:5-8 18:9-11	18:1-4 18:5-11 Yəhudilər Paulu məhkəməyə aparırlar
18:12-17		18:12-17	18:12-13 18:14-17	18:12-17
Paulun Antakyaya qayıdışı	Paul Antakyaya qayıdır	İkinci müjdəçi səyahətinin sonu və üçüncü səyahətin başlanğıcı	Antakyaya qayıdış	Antakyaya qayıdış və üçüncü səyahətə çıxma
18:18-23	18:18-23	18:18-21	18:18-21	18:18 18:19-21
Apollos Efesdə vəz edir	Apollosun xidməti	18:22-23 Apollos Efesdə	18:22-23 Apollos Efesdə və Korinfədə	18:22-23 Apollos
18:24-28	18:24-28	18:24-28	18:24-28	18:24-26 18:27-28

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüza, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 18:1-4

¹Bundan sonra Paul Afinadan çıxıb Korinfə getdi. ²Orada Pontda doğulan Akila adlı bir Yəhudiyə rast gəldi. O, arvadı Priskila ilə birlikdə İtaliyadan yenidən gəlmişdi. Çünki Klavdi əmr vermişdi ki, Romada olan bütün Yəhudilər oradan çıxsınlar. Paul onların yanına getdi. ³Onların peşəsi çadırçılıq idi və eyni peşə sahibi olan Paul buna görə onların yanında qalıb çalışdı. ⁴Paul hər Şənbə günü sinaqoqda mübahisə edib həm Yəhudiləri, həm də Yunanları inandırirdi.

18:1 "Paul Afinadan çıxıb Korinfə getdi" Korinf Afinadan 80 km qərbdə, dar torpaq zolağında (bərzəxdə) yerləşirdi. Paul Afinada və hətta qısa bir müddət Korinfdə belə təkbaşına idi (müq. et. Həv. 18:5). Paulun gözlərində problem var idi ("cismindəki tikan", müq. et. 2Kor. 12). Onun təkbaşına qalması çox çətin idi.

XÜSUSİ MÖVZU: "KORİNF ŞƏHƏRİ" (SPECIAL TOPIC: THE CITY OF CORINTH)

- A. Yunanıstanın ən cənubundakı yerin (Malea burnu) ətrafında keçən gəmi yolları qışda çox təhlükəli idi. Buna görə də ən qısa quru yolu çox əhəmiyyətli idi. Korinf Körfəzi (Adriatik dənizi) və Saron Körfəzi (Egey dənizi) arasındakı 6 km-lik bərzəxdə yerləşməsi sayəsində Korinf mühüm ticarət mərkəzi (saxsı şeylər və xüsusi növ mis ticarəti üçün mərkəz) və hərbi mərkəz idi. Paulun dövründə bu şəhər, sözün əsl mənasında, şərq və qərb mədəniyyətlərinin qarşılaşdığı yer idi.
- B. Bundan əlavə, Korinf Yunan-Roma dünyasının böyük mədəniyyət mərkəzi idi, çünki b.e.ə. 581-ci ildən başlamış İstm oyunları (Poseydon məbədinə) ildə iki dəfə məhz Korinfdə keçirilirdi. Bu oyunların böyüklüyü və əhəmiyyəti yalnız dörd ildə bir Afinada keçirilən Olimpiya oyunları ilə müqayisə oluna bilər (Fukidid, "Tarix" 1.13.5).
- C. B.e.ə. 146-cı ildə Korinf Romaya qarşı qiyam qaldırdığına görə (Axayya Birliyi) Roma sərkərdəsi Lusiy Mummii tərəfindən darmadağın edilib, əhalisi başqa yerlərə yayılıb. İqtisadi və hərbi əhəmiyyəti səbəbilə Korinf b.e.ə. 46-cı və ya 48-ci ildə Yuli Sezar tərəfindən bərpa olunub, Roma müstəmləkəsi olub və istifadə olan romalı əsgərlər orada məskunlaşılıb. Memarlıq və mədəniyyət baxımından Romanın surəti olan bu şəhər b.e.ə. 27-ci ildə Romanın (senatorial) Axayya vilayətinin inzibati mərkəzi olub. B.e. 15-ci ildə imperial vilayət olub.
- D. Köhnə Korinfin düzənlikdən 570 metrə yuxarıda yerləşən akropolisində Afrodita məbədi yerləşirdi. O məbəddə 1000 fahişə xidmət edirdi (Strabon, "Coğrafiya" 8.6.20-22). "Korinflı" sözü (*Korinthiazesthai*, bu adı Aristofan [b.e.ə. 450-385-ci illər] yaradıb) pozğun, üsyankar olaraq başa düşülürdü. Bu məbəd, şəhərin böyük hissəsi ilə birgə, Paulun oraya gəlməsindən təqribən 150 il əvvəl zəlzələdə dağılmışdı; b.e. 77-ci ildə buna bənzər hadisə təkrar baş verib. Məhsuldarlıq kultunun Paulun dövründə davam edib-ətmədiyini məlum deyildir. B.e.ə. 146-cı ildə romalılar Korinfi darmadağın edəndən, bütün sakinlərini öldürəndən yaxud kölələşdirəndən sonra şəhərin yunan ab-havasını Roma müstəmləkəsi statusu ilə əvəz olunub (Pavsani, II.3.7).

18:2 "Akila adlı bir Yəhudi... Priskila" Akilanın arvadı Priskilanın adı adətən birinci çəkilib (müq. et. Həv. 18:18,26; 1Kor. 16:19; 2Tim. 4:19). Bu, onların patriarxal mədəniyyətində son dərəcə qeyri-adi hadisə idi (Bax: Həv. 2:17, XÜSUSİ MÖVZU: "MÜQƏDDƏS KİTABDA QADINLAR"). Bu qadının adı, dövlətli Roma soyadına (gens Prisca) uyğun gəlir. Priskilanın yəhudi olduğu heç deyilmir. Əgər o, yəhudi bir çadırçı və ya dəriçiyə aşiq olub ərə gedən dövlətli romalı xanım olubsa, onların eşq hekayəsi çox əla olub! Bu ər-arvad Paulla dostlaşıb birlikdə bu sənətlə məşğul olublar. Apollonu Məsihin yolunda şagird etməkdə yardım ediblər.

▣ **"yenicə"** Nyumen və Nayda, "Paulun Romalılara Məktubuna dair tərcüməçinin sorğu kitabçası"nda (Newman and Nida, *A Translator's Handbook on the Acts of the Apostles*, s. 347) bu zərf *prosphatōs* haqqında maraqlı bir mülahizə yürüdürlər. Başlanğıcda "təzəcə öldürülmüş" mənasına gələn bu söz sonradan məcazi olaraq "yenicə" mənasında işlənməyə başlamışdır. Bu, etimologiyanın heç də həmişə mənalara aşkarlamaqda faydalı olmadığına dair yaxşı bir nümunədir. Sözlər öz dövründə və kontekstində başa düşülməlidir. Müqəddəs Kitabın səhv şərhələrinin çoxu, müasir şərhçilərin qədim məcaz və ya idiomları anlamamasından qaynaqlanır.

▣ **"O, arvadı Priskila ilə birlikdə İtaliyadan yenicə gəlmişdi. Çünki Klavdi əmr vermişdi ki, Romada olan bütün Yəhudilər oradan çıxsınlar"** Orosius, "Büt-pərəstlərə qarşı tarix" 7.6.15-də bu əmrin b.e. 49-cu ildə verildiyini bildirir. Svetoniy, "Klavdinin həyatı" 25.4-də bu əmrin yəhudilərin "Xrestus"un təhriki ilə törətdikləri

qiyam səbəbindən verildiyini deyir. Romalılar "Xristus"u (Məsihi) "Xrestus"la qarışıq salıblar (müq. et. Tasit, "Annallar" 25:44:3). Dion Kassiy, "Tarixlər" 60.6-da yəhudilərin qovulmadığını, yalnız öz əcdadlarının adətlərini yerinə yetirmələrinin qadağan olunduğunu bildirir.

"Gəlmişdi" olaraq tərcümə olunan söz əslində "gəlmiş olan" feli sifətidir, bitmiş zamanın məlum növ feli sifətidir, yəni həmişəlik və ya uzun müddətə köçdüklərini düşünmələrinə işarə edir. Klavdinin əmri, bitmiş zamanın məchul növ infinitividir.

18:3 "eyni peşə sahibi olan" Adətən onların peşəsinin çadırçılıq olduğu güman edilir, lakin bu söz həmçinin dəriçilik mənasını verə bilər. Paulun keçmişdə rabbi olduğuna görə dünyəvi bir işi və ya sənəti olması zəruri idi. Heç bir rabbi təlim öyrətməklə pul qazana bilməzdi. Paulun vətəni Kilikiya keçmiş tükü və dəriləri ilə şöhrət qazanmışdı.

18:4 "Paul hər Şənbə günü sinaqoqda mübahisə edib" Paul hər şənbə günü həm "mübahisə etmək", həm də "inandırmaq" ilə məşğul idi (bunların hər ikisi bitməmiş zamandır). Paul birinci yəhudilərin yanına gedirdi, çünki

1. İsa belə nümunə göstərmişdi (müq. et. Mat. 10:5-6)
2. yəhudilər Əhdi-Ətiqə bələd idilər
3. yəhudilərin arasında Allahdan qorxan yunanlar da onun təlimini yaxşı qəbul edərdi (müq. et. Rom. 1:16)

Sinaqoq Babil sürgünü zamanında ibadət, təhsil və dua yeri olaraq yaranıb geniş yayılmışdı. Sinaqoq yəhudi mədəniyyətini inkişaf etdirmək və qoruyub saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuşdu.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 18:5-11

⁵Sila ilə Timotey Makedoniyadan gələn kimi Paul özünü tamamilə kəlama həsr etdi və Yəhudilərə İsanın Məsih olmasına dair şəhadət edirdi. ⁶Amma Yəhudilər onun əleyhinə çıxaraq böhtan atmağa başlayan kimi Paul yaxasını çırpıb onlara dedi: «Qanınız öz başınıza dönsün, mən bu işdə təmizəm. Bundan sonra başqa millətlərdən olanların yanına gedəcəyəm». ⁷Paul oradan çıxdı, Allaha mömin olan Titi Yust adlı bir nəfərin evinə getdi. Onun evi sinaqoqa bitişik idi. ⁸Sinaqoq rəisi Krisp bütün ev əhli ilə birgə Rəbbə iman etdi. Korinfilərin bir çoxu Paulu dinləyəndə iman gətirərək vəftiz oldu. ⁹Bir gecə Rəbb görüntüdə Paula dedi: «Qorxma, danış, susma. ¹⁰Bax Mən sənə pisliyi dəyməyəcək, çünki bu şəhərdə xalqım çoxdur». ¹¹Paul orada il yarım qaldı və dayanmadan xalqa Allahın kəlamını öyrətdi.

18:5 "Sila ilə Timotey Makedoniyadan gələn kimi" Yəqin ki onlar Filipidəki imanlılardan məhəbbət hədiyyəsi gətirmişdi, buna görə Paul orada uzun müddət vəz etmək imkanı tapıb (müq. et. 2Kor. 11:9; Fil. 4:15). Timotey həmçinin Salonikdəki imanlılar cəmiyyəti haqqında xəbər gətirmişdi, buna cavabən Paul 2-ci Saloniklilərə Məktubu yazıb (müq. et. Həv. 17:14). Görünür ki, Luka Filipidə qaldığı kimi, Timotey Salonikdə və Sila Veriyada qalmışdı. Paul yeni məsihçilərə təlim öyrətməyə çox əhəmiyyət verirdi (yəni Məsihin böyük tapşırığı təkcə insanların qərar verməyinə nail olmaqdan deyil, onlara təlim öyrətmək və Məsihin yolunda şagird etməkdən ibarətdir). Paul ziyarət etdiyi hər şəhərdə fəal, böyüyən, çoxalan cəmiyyət yaratmaq istəyirdi.

NASB "Paul özünü tamamilə kəlama həsr etməyə başladı"

NKJV "Paul Ruh tərəfindən vadar edildi"

NRSV "Paul kəlamı elan etməklə məşğul idi"

TEV "Paul bütün vaxtını xəbəri yaymaqla keçirirdi"

NJB "Paul bütün vaxtını vəz etməyə həsr etdi"

Bu frazanın yunanca əlyazmalarda fərqli variantları mövcuddur. Ən qədim və yaxşı mətnlərdə *Logos* yönlük haldadır (müq. et. P⁷⁴, 8, A, B, D, E əlyazmaları və eləcə də Vulqata, Peşitta və qibtə tərcümələri). UBS⁴ bu variantı "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (yüksək əminlik). Tekstus Reseptusda "Ruh" (*pneumati*) sözü işlənir; bu variant yalnız daha gec dövrə aid olan minuskul yunanca əlyazmalarda tapılır (ən qədim üç əlyazma X əsrə aiddir).

▣ **"Yəhudilərə İsanın Məsih olmasına dair şəhadət edirdi"** Paulun inandırma üsulu (sıxmaq və ya basmaq mənasına gələn *sunechō* felinin bitməmiş zaman məchul növ xəbər forması) ilə bağlı olaraq 9:22 ilə 17:3-ü müqayisə edin; bu, Stefanın üsuluna və həvəsinə bənzəyirdi (müq. et. Həv. 7). Həv. 2:40-dakı qeydə bax. Tez-tez təkrar olunan bu teoloji müddəa (yəni İsanın Məsih olması, Həv. 17:3-dəki qeydə bax) başqalarının açarındır!

18:6 "onun əleyhinə çıxaraq böhtan atmağa" Hər iki feil indiki zamanın qayıdış növ feli sifətidir; bu onların davamlı olaraq fəal olduqlarını bildirir. Təəssüflər olsun ki, diasporadakı yəhudilər adətən məhz belə cavab verərdi.

▣ **"yaxasını çırpıb"** Yəhudilərdə bu, rədd etmə işarəsi idi (müq. et. Neh. 5:13; Həv. 13:51; Luka 9:5; 10:11). Həv. 13:51-dəki ətraflı qeydə bax.

▣ **"Qanınız öz başınıza dönsün"** Bu Əhdi-Ətiq idiomunun bir sıra məna çalarları vardır.

1. gözetçininin həm fərdi, həm də kollektiv məsuliyyəti, Yez. 3:16-dan sonrakı ayələr; 33:1-6
2. şəxsi məsuliyyət, Yeşua 2:19; 2Şam. 1:16; Yez. 18:13; Həv. 18:6; 20:26
3. əcdadların və ya millətlərin kollektiv məsuliyyəti, 2Şam. 3:28-29; 2Pad. 2:33
4. Əhdi-Cədidə №2 və №3-ün birləşməsi, Mat. 27:25

Həyat qanda idi (müq. et. Lev. 17:11,14). Qan tökən şəxs qətdən cavabdeh olurdu (müq. et. Yar. 4:10; 9:4-6).

▣ **"mən bu işdə təmizəm"** Bu, Əhdi-Ətiqdə qurban vermə idiomu idi və şəxsi cavabdehliyi bildirirdi. Ondan sonra Paul bu şəhərdəki yəhudilərin Müjdəni eşitməsindən ruhən cavabdeh deyil idi (müq. et. Yez. 33). O, xəbəri yaymış, onlar isə qəbul etməmişdilər. Bəs biz təmizikmi?

▣ **"Bundan sonra başqa millətlərdən olanların yanına gedəcəyəm"** Bu müjdəçilik prosesi Paul üçün normativ olub (müq. et. Həv. 13:46; 18:6; 26:20; 28:28). Paul İsadən nümunə götürərək əvvəlcə İsrail xalqına vəz edirdi (müq. et. Mat. 10:6; 15:24; Mark 7:27). O bunu Rom. 1:3,5,9-11-də etiqadi cəhətdən, Həv. 9:15; 22:21; 26:17-də isə emosional cəhətdən izah edir (müq. et. Rom. 11:13; 15:16; Qal. 1:16; 2:7-9; Ef. 3:2,8; 1Tim. 2:7; 2Tim. 4:17).

18:7 "Titi Yust" Korinfdəki sinaqoqun yanında yaşayan "Allaha mömin" olan bu adamın kimliyi ilə bağlı olaraq bir neçə mümkün variant vardır.

1. Onun tam adı Qay Titi Yust idi və Korinfdəki cəmiyyət onun evində toplaşır (müq. et. Rom. 16:23)
2. Paulun vəftiz etdiyi, 1Kor. 1:14-də adı çəkilən şəxs o ola bilər
3. Bu adla bağlı olaraq yunanca əlyazmalarda fərqli variantlar mövcuddur.
 - a. *Titiou Ioustou*, B, D² əlyazmaları (UBS⁴ bunu "C" dərəcəsi ilə qiymətləndirir)
 - b. *Titou Ioustou*, Ɑ, E, P əlyazmaları
 - c. *Ioustou*, A, B², D* əlyazmaları
 - d. *Titou*, Peşitta və qibti tərcümələr

▣ **"Allaha mömin"** Afrodisiyasdan bir kitabədə (III əsr) "Allaha mömin" ifadəsi, başqa millətlərdən sinaqoqa qoşulmuş və müntəzəm olaraq gələn adamları bildirir. Beləliklə, "Allahdan qorxanlar" (10:1-2,22; 13:16,26) ifadəsi, "Allaha mömin" (müq. et. Həv. 13:50; 16:14; 18:6-7) ilə sinonimdir.

Bu ifadəyə dəqiq tərif vermək çətindir. Eyni ifadə Həv. 16:14-də Lidiyaya və eləcə də Həv. 17:4-də Salonikdə və Həv. 17:17-də Veriyada olan bəzi yunanlara dair işlənir. Görünür ki, onlar yəhudiliyə qoşulan, imkan dairəsində sinaqoqa gələn, amma tam prozelit olmayan yunanlar idi. Lakin Həv. 13:43-də Pamfiliyanın Pergesində tam prozelit olanlar "Yəhudi dinini qəbul edən möminlər" (hərfi tərcümədə "Allahdan qorxan prozelitlər") olaraq adlandırılırlar.

18:8 "Krisp" Bu adam, yerli sinaqoqun təşkilatçısı və superintendenti idi (müq. et. 1Kor. 1:14).

▣ **"bütün ev əhli ilə birgə Rəbbə iman etdi"** Həvarilərin İşlərində ailə başçısının imana gəlməsi ilə bütün ev əhlinin vəftiz olmasının bir neçə əhvalatı nəql edilmişdir (müq. et. Həv. 11:14; 16:15,31-34; 18:8; Bax: Həv. 2:38, XÜSUSİ MÖVZU: "VƏFTİZ"). Qərblilər Aralıq dənizi hövzəsinin qədim xalqlarında böyük ailənin (ev əhlinin)

yerini unudurlar. Ailə hər şeydən üstün idi. Fərdiyyətçiliyə əhəmiyyət verilmirdi. Bu, müjdəçilik haqqında fərdiyyətçiliyə əsaslanan anlayışımızdan fərqlənsə də, bizim anlayışımızın yanlış olduğu mənasına gəlmir.

Bunu da qeyd edək ki, bu cür "xilas olmuş" ailələrin heç də bütün üzvləri xilas olmurdu. Onisim, imanlılar cəmiyyətinin toplaşdığı Filimonun qulu idi, ev əhlinə daxil idi, lakin zindənda Paulla tanış olmamışdan qabaq xilas olmamışdı.

"İman etdi" ifadəsi ilə əlaqədar olaraq Həv. 2:40 və 3:16-dakı Xüsusi mövzulara bax.

▣ **"Korinflilərin bir çoxu Paulu dinləyəndə iman gətirərək vəftiz oldu"** Korinfdə çox insan Paulun xəbərini sevinclə qəbul edirdi, lakin Paul ruhdan düşmüşdü və xüsusi ilahi görüntü ilə ruhlandırılmalı idi (müq. et. Həv. 18:10b). Korinfdəki cəmiyyətlər (ev cəmiyyətləri) Paulun ən çətin cəmiyyətləri idi. Paul onları sevirdi, lakin onlardan çox əziyyət çəkirdi (müq. et. 1-ci və 2-ci Korinflilər).

1Kor. 1:14-17-də bu kontekstə uyğun olan paralellər vardır. Paulun Korinflilərə birinci Məktubuna dair şərhimdən bəzi qeydlərimi burada diqqətinizə təqdim edirəm. Bunu www.freebiblecommentary.org saytında pulsuz olaraq oxuya bilərsiniz.

"1Kor. 1:17 "Axı Məsih məni vəftiz etməyə deyil, Müjdəni yaymağa göndərdi" Bu ayə vəftizi qiymətdən salmır, ancaq Korinfdəki cəmiyyətdə bəzi rəhbərləri ucaldan təfriqəçi ruha cavab verir. Ancaq bu ayə onu da göstərir ki, vəftiz, lütfün vasitəçisi olan bir "sakrament" sayılmırdı. Bəzilərinin Paulun yazılarını "sakramental" mənada şərh etmələri təəccüblüdür, çünki Paul Rəbbin Süfrəsindən bircə dəfə 1Kor. 11-də, vəftizdən isə ikicə dəfə, Rom. 6:1-11-də və Kol. 2:12-də bəhs edir. Bununla belə, vəftiz hər imanlı üçün Allahın iradəsidir.

1. İsanın nümunəsidir
2. İsanın əmridir
3. bütün imanlılardan gözlənen aktdır

Mən vəftizin Allahın lütfünün və ya Ruhunun qəbul edilməsi üçün bir kanal olduğuna inanmıram. Vəftiz yeni imanlıların öz inanclarını qərarlı bir şəkildə hamının qarşısında ifadə etmələri üçün fürsət idi. Əhdi-Cədidə "Xilas olmaq üçün vəftiz olmalıyamı?" sualını heç bir imanlı verə bilməz. İsa vəftiz olmuşdur! İmanlılar cəmiyyətinə vəftizi əmr etmişdir! Vəftiz ol!" Vəftiz hələ də insanın şəxsi inancının ən böyük rəsmi bəyanatıdır, ələlxüsus xristian olmayan xalqlarda.

18:9 "Qorxma" Bu, inkar ədati ilə indiki zaman qayıdış növ əmr şəklidir; adətən artıq gedən prosesin dayandırılmasını bildirir. Ehtimal ki, burada İshaqın qorxdığı Yar. 26:24 və ya Qan. 1:29-33; 20:1-a istinad edilir. Paul qorxurdu və Məsihin ruhlandırmasına ehtiyacı var idi. Həv. 22:17-18; 23:11; 27:23-24-də Luka belə xüsusi ruhlandırıcı görüntüləri təsvir edir. Paul kimi bir adam yaxşılıq edərkən ruhdan düşürdüsə, siz də arada ruhdan düşdüyünüzə təəccüblənməlisinizmi? Həm də İsa bizimlədir (müq. et. Həv. 18:10; Mat. 28:20)! Böyük tapşırığı hələ də əsas məqsədimizdir (Mat. 28:18-20; Luka 24:47; Həv. 1:8).

▣ **"danış, susma"** Hər iki feil əmr şəklindədir (indiki zaman məlum növ və aorist məlum növ). Müjdəni elan edən adamı qorxu susdurmasın! Hisslərimiz dəyişir, amma Həv. 1:8 hələ də bizə yol göstərən işıq olaraq qalır (müq. et. 2Tim. 4:2-5).

18:10 "Mən sənənləyəm" Bundan böyük vəd yoxdur (müq. et. Yar. 26:24; Çıx. 3:12; 33:4; Zəb. 23:4; Mat. 28:20; İbr. 13:5). Qeyd edək ki, O bizim öz rahatlığımız və ya təhlükəsizliyimiz üçün deyil, Müjdəni cəsarətlə yaymağımız üçün bizimlədir (Həvarilərin İşlərində Ruhla dolmanın məqsədi də belədir). Ruhun hüzu, insanın öz əmin-amanlığı üçün deyil, Müjdəni elan etməsi üçündür.

▣ **"çünki bu şəhərdə xalqım çoxdur"** "Xalqım çoxdur" ifadəsi Əhdi-Ətiqdə İsrail xalqına dair işlənən (Allahın xalqı) sözə istinad edir, lakin indi Əhdi-Cədidə bu söz Müjdəni qəbul edən korinfliləri (yəhudilərdən və başqa millətlərdən olanları) bildirir. Artıq nə yəhudi, nə də yunan vardır (müq. et. Rom. 3:22; 1Kor. 12:13; Qal. 3:28; Kol. 3:11). Əhdi-Ətiqdə Allahın xalqının adları artıq imanlılar cəmiyyətinə dair işlənir (müq. et. Qal. 6:16; 1Pet. 2:5,9; Vəhy 1:6).

Allahın əvvəlcədən təyin etməsi və əvvəlcədən bilməsi önə çıxır (müq. et. Rom. 9; Ef. 1). Kaş həyat kitabını indi görə biləydik! İmanlılar cəmiyyətinin şəhadəti təsirlidir (müq. et. Vəhy 13:8). İnsanın xilas olduğuna dair əminliyi Müjdəni cəsarətlə elan etməsi üçündür, öləndən sonra "cənnətə bilet" in təsdiqlənməsi deyildir!

18:11 Bu ayə Paulun müjdəçi səyahətlərinin mümkün xronologiyasını müəyyən etməkdə kömək edir. Bu fraza aydın olmasa da, Paulun Korinfdə vaizlik missiyasının on səkkiz ay sürdüyünə işarə edir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 18:12-17

¹²Axayya valisi Qalliyə olan zaman Yəhudilər birləşərək Paula hücum etdilər və onu valinin hökm kürsüsü qarşısına çıxartdılar. ¹³Belə dedilər: «Bu adam Allaha qeyri-qanuni şəkildə ibadət etmək üçün insanları tovlayır». ¹⁴Paul danışmaq istəyirdi ki, Qalliyə Yəhudilərə dedi: «Ey Yəhudilər, əgər ittihamınız bir haqsızlıq və yaxud ağır cinayət işinə görə olsaydı, sizi səbirlə dinləməyi məsləhət bilərdim. ¹⁵Amma məsələlər bir təlimlə, bəzi adlarla və sizin qanununuzla bağlı olduğu üçün bu işi özünüz həll edin. Mən belə şeylərə hakimlik etmək istəmirəm». ¹⁶Beləliklə, onları hökm kürsüsündən qovdu. ¹⁷Hamı sinaqoq rəisi Sosteni tutub hökm kürsüsünün qarşısında döyüdü. Qalliyə isə bu hadisələrə əhəmiyyət vermədi.

18:12 "Qalliyə" Müqəddəs Kitabdən və digər mənbələrdən bu adamın ədalətli və mötəbər siyasi rəhbər olduğunu öyrənirik. Qardaşı Seneka onun haqqında belə demişdir: "Qardaşım Qalliyonu var gücləri ilə sevənlər belə onu layiqincə sevə bilməzlər" və "Qalliyonun hamıya göstərdiyi xeyirxahlığı heç kim bir nəfərə belə göstərməyib". Bu siyasətçi bizə Paulun səyahətlərinin tarixlərini müəyyən etməkdə kömək edir. O, b.e. 51-ci ildən başlayaraq iki il yarım müddətində vali olmuşdur.

▣ **"Axayya valisi Qalliyə olan zaman"** Luka dəqiq tarixçidir. O bölgədəki Roma məmurlarının adları b.e. 44-cü ildə dəyişmişdir; "vali" ("prokonsul", müq. et. Həv. 13:7; 19:38) düzgün ad idi, çünki imperator Klavdi bu vilayəti senata vermişdi.

▣ **"Yəhudilər birləşərək"** Eyni ifadəni Luka imanlıların birliyini təsvir etmək üçün dəfələrlə işlədir (müq. et. Həv. 1:14; 2:1,46; 4:24; 5:12; 8:6; 15:25), ancaq burada həmin ifadə Korinfdəki yəhudilərin qısqanclıqda və Müjdəyə qarşı üsyanda birləşdiyini bildirir (müq. et. Həv. 18:6). Bu ifadənin mənfə mənada işlədilməsinin digər nümunələri 7:57; 12:20 və 19:29-dur. Lukanın yazılarında "yəhudilər" çox vaxt mənfə mənada işlədilir.

▣ **"onu valinin hökm kürsüsü qarşısına çıxartdılar"** Burada işlənən *bēma* sözünün hərfi mənası "pilla" dir. Həmin "pilla", Roma ədalətinin kürsüsü və ya platforması idi (müq. et. Mat. 27:19; Yəh. 19:13; Həv. 25:6,10,17; 2Kor. 5:10).

18:13 "Allaha qeyri-qanuni şəkildə ibadət etmək" Məsihciliyin yəhudi qanununu pozan və nəticə etibarilə yəhudiliyə aid olmayan bir inanc olması barədə yəhudilərin bu iddiası hüquqi baxımdan çox mühüm məsələ idi. Qalliyə bu ittihama əsasən məsihciliyi qeyri-qanuni bir din olaraq elan edə bilərdi. Lakin o vaxt məsihcilik Roma qanununa görə siyasi qoruma altında idi (qanuni bir din olan yəhudiliyin bir təriqəti kimi qəbul olunurdu). Ancaq 10-12 il sonra Neronun təqibi zamanında vəziyyət dəyişmişdir.

Hətta ola bilər ki, Həvarilərin İşlərinin yazılmasında Lukanın məqsədlərindən biri, məsihciliyin Roma hakimiyyəti üçün təhdid olmadığını sübut etmək idi. Roma hakimiyyətində olan hər kəsin bu həqiqəti təsdiqlədiyi qeyd olunur.

18:14 "Əgər... olsaydı" Bu, ikinci sinif şərt cümləsidir. Bu, bir fikir yürütmək və ya söhbəti davam etdirmək üçün həqiqətin əksindən istifadə olunan nadir bir konstruksiyadır. Buna çox vaxt "faktın əksinə olaraq" deyilir. Bunu belə tərcümə etmək lazımdır: «Əgər ittihamınız bir haqsızlıq və yaxud ağır cinayət işinə görə olsaydı, - amma belə deyildir, - onda sizi səbirlə dinləməyi məsləhət bilərdim, - amma mən bunu məsləhət bilmirəm».

18:15 "olduğu üçün" Hərfi tərcümədə "isə". Bu, birinci sinif şərt cümləsidir. Hüquqi məsələ, əslində, dini məsələ idi. Müdrik Qalliyə yəhudilərin həqiqi motivlərini anlamışdı. Bu cür məsələlərdə hakim ola bilirdi və olmaq istəmirdi.

18:16 "onları... qovdu" Bu feil Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində işlədilir, lakin Septuaqintada bir neçə dəfə işlədilmişdir (müq. et. 1Şam. 6:8; Yez. 34:12). Bu, "zorla bayıra çıxarmaq" mənasına gələn *elaunō* feilinin intensiv formasıdır.

18:17 "Hamı sinaqoq rəisi Sosteni tutub" "Hamı" deyildikdə, Həv. 18:12-dəki yəhudilər və bəlkə də yunanlar nəzərdə tutulur; beləcə, o yunan şəhərlərində yəhudilərə qarşı olan düşmənçilik üzə çıxır. 1Kor. 1:1-də bir Sostenin adı çəkilir; onun eyni adam olub-olmaması məlum deyil, amma bu ad olduqca nadir idi. Bu Sostən sinaqoqun rəhbəri olaraq Krispi əvəz etmişdi. Yəhudilərin onu nə üçün döydükləri aydın deyildir. Bəlkə Paulun sinaqoqda vəz etməyinə imkan verdiyi üçün.

▣ **"Qalliyə isə bu hadisələrə əhəmiyyət vermədi"** Bu romalı siyasətçi, Pilatdan fərqli olaraq, izdihamın təzyiqinə təslim olmurdu.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 18:18-21

¹⁸Paul Korinfdə olan imanlı bacı-qardaşların yanında xeyli gün qaldı və sonra onlarla vidalaşdı Priskila və Akila ilə birgə Suriyaya getmək üçün yelkən açdı. O, Kenxreya limanında saçını qırxdırmışdı, çünki bir əhd etmişdi. ¹⁹Onlar Efesə çatanda Priskila ilə Akiladan ayrı olaraq sinaqoqa girdi və Yəhudilərlə mübahisə etməyə başladı. ²⁰Ondan xahiş edəndə ki burada daha bir müddət qalsın, buna razı olmadı. ²¹Amma onlarla vidalaşanda belə dedi: «Allah qoysa, yenə yanınıza gələcəyəm». Sonra Efesdən yelkən açıb getdi.

18:18 "Kenxreya" Bu, Korinfin iki limanından biri idi. Egey dənizində, Korinfin yerləşdiyi dar bərxəzin şərq tərəfində yerləşirdi. Rom. 16:1-də orada bir cəmiyyət olduğu bildirilir.

▣ **"bir əhd etmişdi"** Say. 6:1-21-də təsvir olunan qısa müddətli Nəziri andından bəhs olunur (müq. et. F.F. Bryus, "Suallara cavab" [F. F. Bruce, *Answers to Questions*], s. 52). Həv. 21:24-də Paul yenə əhd edir (oradakı qeydə bax). Başının qırılması əhdin başa çatması demək idi.

Həm A.T. Robertson [A. T. Robertson], həm də M.R. Vinsent [M. R. Vincent] bunun Nəziri andı olmadığını düşünürlər, çünki yəhudi ənənəsinə görə Nəziri andı mütləq Yerusəlimdə başa çatdırılmalı idi. Düzü, Paul bəzilərinə xilas etmək naminə hər kəs üçün hər şey olduğunu deyirdi (müq. et. 1Kor. 9:19-23). Bu əhdin qanunpərəstlik üçün deyil, müjdəçilik üçün olduğuna əmin ola bilərik! Və əlbəttə, Akilanın başını qırılması da bir ehtimal olaraq qalır.

18:19 "Efes" Kiçik Asiyanın qərbində böyük kommertiya şəhəri idi. Meandr çayının lili Milet limanını məhv edəndən sonra başqa bir liman şəhəri olan Efes kommertiya mərkəzi olmuşdur. Əhdi-Cədid dövründə Efesin ən yaxşı günləri artıq keçmişdə qalmışdı. Efes hələ də böyük və nüfuzlu şəhər idi, amma keçmiş izzəti qalmamışdı.

1. Bura Romanın Kiçik Asiya vilayətinin ən böyük şəhəri idi. Roma valisi burada yaşasa da, bura paytaxt deyil idi. Əla təbii limanı sayəsində Efes, kommertiya mərkəzi idi.
2. Öz yerli hökuməti ilə azad bir şəhər idi, azadlığı çox böyük idi; hətta burada Roma əsgərlərinin qarnizonları belə yox idi.
3. İldə iki dəfə Asiya oyunlarını keçirməsinə icazə verilən yeganə şəhər idi.
4. O dövrün dünyanın yeddi möcüzəsindən biri olan, Artemidanın (latınca Diana) məbədi burada idi. Uzunluğu 105 metr, eni 51 metr olan bu məbədin 18 metr hündürlüyündə 127 sütunu var idi; onlardan 86-sı qızilla qaplanmış idi (bax: Plininin "Təbiət tarixi" 36:95 və s.). Artemidanın çox döşlü qadına bənzəyən surətinin bir meteor olduğu düşünülürdü. Buna görə şəhərdə çoxlu məbəd fahişələri yaşayırdı (müq. et. Həv. 19). Bura çoxlu mədəniyyətlərə mənsub insanların birgə yaşadığı son dərəcə əxlaqsız bir şəhər idi.
5. Paul orada üç ildən çox qalıb (müq. et. Həv. 18:18-dən sonrakı ayələr; 20:13).
6. Rəvayətə görə, Məryəm Fələstində vəfat edəndən sonra Yəhya Efesdə yaşayıb.

▣ "sinaqoqa girdi və Yəhudilərlə mübahisə etməyə başladı" Paul öz xalqını sevirdi (müq. et. Rom. 9:1-5) və həmişə onlara Müjdəni yaymağa çalışırdı.

18:20 Bu yəhudilər o veriyalılar kimi qulaq asmağa hazır idi. Paulun orada niyə qalmaq istəmədiyi mətnə bildirilmir, lakin Həv. 18:21-də Allahın iradəsi ilə sonra təkrar oraya qayıtmaq istədiyi bildirilir.

18:21 "Allah qoysa, yenə yanınıza gələcəyəm" Paul həyatının öz nəzarətində deyil, Allahın əlində olduğuna inanırdı (müq. et. Rom. 1:10; 15:32; 1Kor. 4:19; 16:7). Müqəddəs Kitaba əsaslanan dünyagörüşü budur (müq. et. İbr. 6:3; Yaq. 4:15; 1Pet. 3:17). Paul Efesə qayıdacaq və Efes üçüncü müjdəçi səyahətinin əsas nöqtəsi olacaq idi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 18:22-23

²²Qeysəriyyəyə çatandan sonra Yerusəlimə gedərək imanlılar cəmiyyətinə baş çəkdi və sonra oradan Antakyağa keçdi. ²³Bir müddət orada qalandan sonra yola çıxdı. Qalatiya və Frigiya bölgələrini gəzib dolaşaraq oradakı şagirdləri ruhən möhkəmləndirdi.

18:22 21-ci ayə Paulun Efesdən yelkən açıb getməsi ilə başa çatır. 22-ci ildə o Fələstinə (Qeysəriyyəyə) çatır, Yerusəlimdəki cəmiyyəti ziyarət edir (teoloji dillə desək, "qalxır"), sonra Suriya Antakyaşına gedir ("enir"). Yadda saxlamaq lazımdır ki, Luka bu səyahət haqqında gündəlik tutmur, yalnız mühüm teoloji hadisələri nəql edir. Həvarilərin İşləri müasir tarixə bənzəmir, amma çox yaxşı və dəqiq tarixdir! 22-ci ayədə ikinci müjdəçi səyahəti başa çatır və 23-cü ayədə üçüncü müjdəçi səyahəti başlayır.

▣ "cəmiyyət" Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ "Qalatiya və Frigiya bölgələri" Hərfi tərcümədə "Qalatiya bölgəsi və Frigiya". "Qalatiya bölgəsi" barədə alimlər arasında hələ də mübahisələr gedir; İndiki Türkiyənin mərkəzində yerləşən o bölgəni bəziləri milli mənada, başqaları isə siyasi mənada anlaşırlar.

Frigiya bölgəsinin adı ilk dəfə Həv. 2:10-da çəkilir. Əllinci Gün bayramındakı olaylarda iştirak edənlərdən bəziləri bu bölgədən idi. Həv. 16:6-da Paulun orada Müjdəni yayması qadağan edilib.

Belə sual doğur ki, Həv. 18:23-də "oradakı şagirdləri ruhən möhkəmləndirdi" ifadəsi Əllinci Gün bayramında imana gəlmiş frigiyalı məsihçilərə, yoxsa Paulun Derbe, Listra və Konyada imana gətirdiyi, Romanın Qalatiya vilayətinin cənubundakı Pisidiya bölgəsindən olanlara aid idi?

Bu, Paulun üçüncü müjdəçi səyahətinin başlanğıcıdır (müq. et. Həv. 18:23-21:16).

▣ "oradakı şagirdləri ruhən möhkəmləndirdi" Paul Mat. 28:19-20-dəki Məsihin böyük tapşırığına ciddi yanaşırdı. Onun xidmətinə həm müjdəçilik (müq. et. Mat. 28:19), həm şagirdlik (müq. et. Həv. 15:36; Mat. 28:20) daxil idi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 18:24-28

²⁴Bu ərəfədə İsgəndəriyyədə doğulmuş Apollo adlı bir Yəhudi Efesə gəldi. Onun yaxşı natiqliyi var idi və Müqəddəs Yazıları çox yaxşı bilirdi, ²⁵Rəbb yolunda da təhsil almışdı. O, ruhda alışıb-yanaraq danışır və yalnız Yəhyanın vəftizindən xəbəri olduğu halda İsa ilə bağlı həqiqətləri doğru öyrədirdi. ²⁶O, sinaqoqda cəsarətlə danışmağa başladı. Ona qulaq asan Priskila ilə Akila onu yanlarına çəkib Allah yolu barədə daha dəqiq izahat verdilər. ²⁷Apollo Axayyaya getmək istəyəndə bacı-qardaşlar onu həvəsləndirdilər və oradakı şagirdlərə məktub yazdılar ki, onu yaxşı qarşilasınlar. Apollo oraya çatanda Allahın lütfü ilə iman edənlərə çox kömək etdi. ²⁸Belə ki Müqəddəs Yazılarla İsanın Məsih olduğunu sübuta yetirərək Yəhudilərin iddialarını açıq şəkildə və güclü surətdə inkar edirdi.

18:24-28 Görünür ki, bu hissə

1. Priskila və Akila ilə əlaqəlidir
2. Vəftizçi Yəhyanın davamçıları ilə əlaqəlidir (burada xronoloji ardıcılıq yoxdur)

3. yaxud Paulun Apollo üçün yazdığı tövsiyə məktubudur

18:24 "Apollo adlı bir Yəhudi" Bir yəhudinin yunan tanrısının adını daşması son dərəcə qeyri-adidir. Apollo təhsilli vaiz və gözəl natiq idi (müq. et. Həv. 18:24-19:1). Onun Korinfdəki xidməti faydalı idi, lakin üç qruplardan biri (Paulun, Peterin və Apollonun tərəfdarları, müq. et. 1Kor. 1-4) onu öz qəhrəmanı kimi qəbul etdikdə problem yaranıb. Apollo Korinfə qayıtmaq istəməyib (müq. et. 1Kor. 16:12).

▣ **"İsgəndəriyyədə doğulmuş"** Roma imperiyasının ikinci böyük şəhəri İsgəndəriyyə böyük kitabxanası və akademik mühiti ilə şöhrət qazanmışdır. Bu şəhərdə çoxlu yəhudilər yaşayırdı (məhz onlar üçün Müqəddəs Kitab ibrancədən yunancaya tərcümə olunmuşdu – Septuaqinta), məşhur yəhudi neoplatonist alleqorist alim Filon da bu şəhərdən idi.

▣ **"Efesə çatanda"** Həvarilərin İşləri təfsilatlı xronoloji tarix kitabı deyildir. Paul təzəcə getmişdi (müq. et. Həv. 18:23).

▣ **"Onun yaxşı natiqliyi var idi"** Koynə yunancasında bu söz ya gözəl natiq, ya da təhsilli deməkdir. Septuaqintada *logios* Allahın kəlamlarını bildirir. Natiqlik məharəti (yunan ritorikası) baxımından Apollo Pauldan açıq-aşkar üstün idi (1Kor. 1:17; 2:1; 2Kor. 10:10; və 11:6 müqayisə edin). O, güclü vaiz idi!

▣ **"və Müqəddəs Yazıları çox yaxşı bilirdi"** "Yazılar" deyildikdə Əhdi-Ətiq nəzərdə tutulur (müq. et. 1Sal. 2:13; 2Tim. 3:16; 1Pet. 1:23-25; 2Pet. 1:20-21); bircə istisna 2Pet. 3:15-16-dır, orada Paulun yazılarına (analogiya ilə) Allahdan ilham almış statusu verilir. Apollon Əhdi-Ətiqi əla bilirdi.

"Çox yaxşı" olaraq tərcümə olunmuş söz *dunatos* (hərfi tərcümədə "qüdrətli") Luka 24:19-da İsanın və Həv. 7:22-də Musanın əməldə və sözdə qüdrətli olduğu deyildikdə məhz bu söz işlədilir.

18:25 "təhsil almışdı" Bu feil perifrastik keçmiş bitmiş zamanın məchul növündədir (müq. et. Luka 1:4). O, İsanın təlimlərində təhsil almışdı, ancaq müəyyən səviyyəyə və ya vaxta qədər. Kurtis Voqan "Həvarilərin İşləri"ndə (Curtis Vaughan, *Acts*, s. 118, səhifəaltı qeyd №2), Apollonun böyük ehtimalla bildiyi və ya vəz etdiyi şeyləri sadalayır.

1. Yəhya, Məsihin sələfi idi.
2. Yəhya Məsihin dünyanın günahını aradan götürən Allah Quzusu olduğunu elan edirdi.
3. Nazaretli İsa, Məsihdir.

Mənim fikrimcə, o yəqin ki vəzlərində tövbəni vurğulayırdı, çünki həm Yəhyanın, həm də İsanın vəzlərində tövbəyə çağırış var idi.

▣ **"Rəbb yolunda"** Həvarilərin İşlərində İsanın ardıcılılarına əvvəlcə "Yol" deyirdilər (müq. et. Həv. 9:2; 19:9,23; 22:4; 24:14,22; Yəh. 14:6). Əhdi-Ətiqdə (müq. et. Qan. 5:32-33; 31:29; Zəb. 27:11; Yeş. 35:8) bu ifadə çox vaxt həyat tərzi olaraq imanı bildirirdi. Mətdə bu mənənin nəzərdə tutulub-tutulmadığı aydın deyildir (müq. et. Həv. 18:26).

Apollonun İsa haqqında müəyyən bilikləri var idi, amma çox güman ki, o, İsanın yer üzündəki xidmətini bilirdi, çarmıxdan və dirilmədən sonrakı Müjdəni isə bilmirdi.

▣ **"ruhda alışıb-yanaraq"** Bu ifadə Apollonun İsanın həyatı və təlimləri barədəki məhdud biliyinə görə həvəsli olduğunu bildirir.

▣ **"yalnız Yəhyanın vəftizindən xəbəri olduğu halda"** Apollo haqqında deyilən bu sözlər, güman ki, Həv. 19:1-7-də Yəhyanın ardıcılılarının təqdim edilməsi üçün Lukanın istifadə etdiyi bir ədəbi üsul idi. I əsr Fələstinində Vəftizçi Yəhyanın təlimi və vəzləri ilə bağlı olaraq bir neçə bidət meydana gəlmişdir.

Yəhya, Məsihin gəlişini hazırlayan son Əhdi-Ətiq peyğəmbəri idi (müq. et. Yeş. 40:3; Mat. 3:3), lakin birinci Müjdə vaizi deyil idi. Əgər Apollo öz təlimində Yəhya üzərində çox fokuslaşdırsa, demək o hələ İsanın tam əhəmiyyətini dərk etməmişdi. Həm Yəhya, həm də İsa "tövbə", "iman" və "mömin həyat"a əhəmiyyət verib. Hər ikisi başlanğıcda yəhudiləri təzədən özlərini imana və əmələ həsr etməyə səsləyib (əhdə sədaqət və YAHVE-yə

şəxsi iman). Lakin daha sonra İsa Özünün mərkəzi yeri haqqında öyrədir (məs., Yəh. 10 və 14) və bəlkə də Apollonun təlimində bu həqiqətlər əskik idi.

18:26 "O, sinaqoqda cəsərlə danışmağa başladı" Eyni feil Həv. 13:46; 14:3; 19:8-də Paulun yəhudilərə və Həv. 26:26-da Paulun Fəstə müraciətlə danışmasına dair işlənmişdir. Apollo qüdrətli və təsirli bir vaiz idi.

▣ **"sinaqoqda"** Priskila və Akilanın yenə orada olmasına fikir verin. Paulun adəti də eynən belə idi.

▣ **"Priskila ilə Akila"** Qadının adı bir neçə dəfə ərinin adından əvvəl çəkilir, Həv. 18:18,26; Rom. 16:3; 2Tim. 4:19. Bu, son dərəcə qeyri-adidir. Ehtimal ki, Priskila daha güclü xarakterə malik və ya romalı alicənablardan idi. Həv. 18:2-də Akilanın yəhudi olduğu deyilir, lakin Priskila bərdə bu heç vaxt deyilmir. İmperator Klavdinin b.e. 49-cu ildə verdiyi əmr üzündən Romanı tərək etməyə məcbur olmuş bu ər-arvad Paulla tanış olub, dostlaşıblar və onunla birlikdə Efesə gəliblər. Onların üçü də çadırçılıqla məşğul idi.

▣ **"onu yanlarına çəkib"** Bu ifadə dost olaraq qəbul edilən bir insana dair işlənir. Priskila və Akilanın Apollonu necə yanlarına çəkdiyi aydın deyildir. Ola bilsin, onunla ayrı danışblar və ya öz evlərinə aparıblar. Fikir verin, onlar Apollonu utandırmayıblar və ya camaatın qarşısında onun dediyinin əleyhinə çıxmayıblar!

▣ **"Allah yolu bərdə daha dəqiq izahat verdilər"** Apollo öyrənməyə hazır idi. İstedadlı, təhsilli adamlar üçün bu, nadir bir xüsusiyyətdir! O, yəqin ki, İsa haqqında verdikləri daha ətraflı məlumatı qəbul edib.

18:27 "Apollo Axayyaya getmək istəyəndə" Yunanca "D" əlyazmasında "korinfl məsihçilərin təkidli xahişləri üzrə" frazası əlavə olunub. Apollo onlara tam uyğun gələn bir müəllim idi (yunan ritorik üslubu).

▣ **"bacı-qardaşlar... yazdılar"** Bir cəmiyyətin başqasına yazılan tövsiyə məktublarından Rom. 16:1, 2Kor. 3:1 və 2-ci Yəhyada bəhs olunur. Bu, erkən imanlılar cəmiyyətində səyahət edən vaizlərin içində yalançılara qarşı bir tədbir idi.

▣ **"Allahın lütfü ilə iman edənlərə çox kömək etdi"** Bu ifadəni iki cür anlamaq olar.

1. artıq lütf ilə xilas olmuş imanlılar (NASB, NKJV, NRSV, TEV)
2. Allahın Apollonu lütfü ilə güvvətləndirməsi (NJB)

Əsas feil "kömək etdi", aoristin qayıdış növ xəbər formasındadır. Apollo bir xeyir-dua idi!

"İman edən" feli sifəti bitmiş zamanın məlum növündədir, yəni onların artıq imanlı olduqlarına işarə edir.

Apollo Korinfdə müjdəçi kimi deyil, şagirdlər yetişdirən müəllim kimi fəaliyyət göstərirdi.

18:28 Apollo Əhdi-Ətiqdən eynilə Peter, Stefan və Paul kimi istifadə edirdi. İsanın Məsih olduğunu Əhdi-Ətiqdən göstərmək, Həvarilərin işlərindəki vəzlərin bir qaydası idi (Həv. 17:3-dəki qeydə bax).

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nürdə gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə Əhdi-Cədidə Priskilanın adı çox vaxt ərinin adından əvvəl çəkilir?
2. Paul Priskila və Akila ilə necə tanış olub? Niyə?
3. Priskila və Akila heç Romaya qayıdıblarmı? Bunu haradan bilirik?
4. Paulun və Apollonun vaizlik üslublarını müqayisə edin.
5. Apollo Akila və Priskila ilə tanış olmazdan əvvəl məsihçi olmuşdumu?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 19

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul Efesdə	Paul Efesdə	Paulun Efesdəki uzun xidməti	Paul Efesdə	Yəhyanın şagirdləri Efesdə
19:1-7	19:1-10	19:1-7	19:1-2a 19:2b 19:3a 19:3b 19:4	19:1-7 Efesdə imanlılar cəmiyyətinin əsasının qoyulması
19:8-10 Skevanın oğulları	Möcüzələr Məsihi izzətləndirir	19:8-10	19:5-7 19:8-10 Skevanın oğulları	19:8-10 Yəhudi ekzorsistlər
19:11-20	19:11-20	19:11-20	19:11-14 19:15 19:16-20	19:11-12 19:13-17 19:18-19 19:20
Efesdəki qarışıqlıq 19:21-27	Efesdəki qarışıqlıq 19:21-41	19:21-22	Efesdəki qarışıqlıq 19:21-22	Paulun planları 19:21-22 Efes: zərgərlərin yaratdığı qarışıqlıq 19:23-31
19:28-41		19:23-27 19:28-41	19:23-27 19:28-34 19:35-41	19:32-41

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtədir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 19:1-7

¹Apollo Korinfdə olarkən Paul daxili bölgələrdən keçərək Efesə gəldi və orada bir neçə şagirdlə rastlaşdı. ²Onlara dedi: «İman etdiyiniz zaman Müqəddəs Ruh aldınız mı?» Onlar dedilər: «Müqəddəs Ruhun mövcudluğundan belə, xəbərimiz yoxdur». ³Paul onlardan soruşdu: «Elə isə nəyə əsasən vəftiz oldunuz?» Onlar cavab verdilər: «Yəhyanın vəftizinə əsasən». ⁴Paul dedi: «Yəhyanın etdiyi vəftiz tövbə ilə bağlı bir vəftiz idi. Xalq özündən sonra Gələnə, yəni İsayə iman etməyə çağırıldı». ⁵Onlar bunu eşidən kimi Rəbb İsanın adı ilə vəftiz oldular. ⁶Paul əllərini onların üzərinə qoyanda Müqəddəs Ruh onların üzərinə endi və onlar başqa dillərdə danışmağa və peyğəmbərlik etməyə başladılar. ⁷Onlar təxminən on iki kişi idi.

19:1 "daxili bölgələrdən" Hər fi tərçümədə "yuxarı bölgələrdən". Daha yüksək (dəniz səviyyəsinə nisbətən) olan bölgələrdən keçən yol nəzərdə tutulur; bu yoldan keçərək Paulun əvvəlki müjdəçi fəaliyyəti nəticəsində yaranmış cəmiyyətlərə çatıblar.

▣ **"Efes"** Maykl Meqil, "Əhdi-Cədid Sətiraltı"ndakı (Michael Magill, *NT TransLine*; s. 413, №25) bir qeyddə maraqlı məlumat verilir.

"Bu, Asiyanın paytaxtı idi və Həv. 16:6-da Paulun oraya getməsinə icazə verilməmişdi. Həv. 18:19-21-də orada qısa müddət qalan Paul oraya qayıtmaq niyyətində idi. İndi, 19:10-da, Paul burada iki ildən çox qalır".

▣ **"şagird"** Bu söz onların Vəftizçi Yəhyanın təlimi və bəlkə də Apollonun vəzləri vasitəsilə İsanı Məsihi kimi qəbul etmiş imanlılar olduqlarını bildirir (müq. et. Həv. 19:2, "İman etdiyiniz zaman"; Həv. 3:16 və 6:5-dəki Xüsusi mövzulara bax).

Görünür ki, Ruh bu "şagird"lərin Müjdə həqiqətini tamamilə bilməsi, dərk etməsi və yaşaması üçün Paulu qəsdən bu yuxarı yolla göndərmiş.

19:2 "İman etdiyiniz zaman Müqəddəs Ruh aldınız mı?" Onların "şagird" (Həv. 19:1) olaraq adlandırılması və "iman etdiyiniz zaman" sualı imanlı olduqlarına işarə edir. Bu sual (1) insanın iman etdiyi zaman Ruh qəbul etməsini (aorist məlum növ feli sifəti və aorist məlum növ xəbər forması) (2) insanın iman etməsi üçün zəruri olan Ruhun hazırlanması ilə əlaqələndirir (müq. et. Yəh. 6:44,65; Rom. 8:9). Ruhun fəaliyyətinin müxtəlif səviyyələri, mərhələləri vardır (müq. et. Həv. 8:11, 15-17). Müasir şərhçilər, xilasın "zəruri" elementləri və ardıcılığı məsələsinə doqmatik yanaşmamağı Həvarilərin İşləri kitabının özündən öyrənməlidirlər. Həvarilərin İşlərində baş verən hadisələr sadəcə təsvir olunur və müəyyən hadisələrin hər dəfə baş verməli olduğunu söyləmək olmaz. Xilas şəxsi münasibətdir, ancaq bu münasibət çox vaxt tədricən dərinləşir və Müqəddəs Yazıdakı kəlamlar getdikcə daha yaxşı dərk edilir. Həv. 2:40-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Müqəddəs Ruhun mövcudluğundan belə, xəbərimiz yoxdur"** Müqəddəs Ruh olmadan Yəhyanın vəzi insanlara ruhən təsir edə bilməzdi (müq. et. Rom. 8:6-11; 1Kor. 12:3; 1Yəh. 4:2). Yəhya vəzlərində Ruhdan bəhs etmişdi (cf. Mat. 3:11; Mark 1:8; Luka 3:16; Yəh. 1:32-33), lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, o, yalnız yol hazırlayan idi (müq. et. Yeş. 40:3; Mat. 3:3). Yəhya son Əhdi-Ətiq peyğəmbəri, keçid dövrünün vaizi, Məsihin gəlişini hazırlayan şəxs idi. O insanlara İsanı göstərmişdir (müq. et. Yəh. 1:19-42).

19:3 "Elə isə nəyə əsasən vəftiz oldunuz?" Onlar Vəftizçi Yəhyanın ardıcılıqları idi. Yəqin ki onlar nail olduqları nura sadıq idilər, amma Apollo kimi (müq. et. Həv. 18:24-28) onlar da İsanın həyatı, ölümü, dirilməsi və göyə qaldırılması (yəni Müjdə) haqqında daha dəqiq öyrənməli idilər.

19:3-4 "Yəhyanın vəftizi" Yəhyanın vəftizi tövbə etmək və Rəbbi gözləmək üçün idi (müq. et. Mat. 3:11; Mark 1:15). Lakin bu vəftiz İsayə imanla tamamlanmalı idi. Tarixdən bilirik ki, I əsrdə Vəftizçi Yəhyanın davamçısı olduğunu söyləyən bir neçə bidətçi qrup var idi ("Klementin xatirələri", Fəsil 60). Bu əhvalatı qeyd

etməklə Luka bəlkə də o bidətçiləri təsirsiz etməyə çalışıb. Yəhyanın xidməti özünə deyil, İsayə işarə etmişdir (müq. et. Yəh. 1:19-42).

19:4 "İsayə iman etməyə" Həv. 3:16 və 6:5-dəki Xüsusi mövzulara bax.

19:5 "vəftiz oldular" Həv. 2:38-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Rəbb İsanın adı ilə"** Luka vəftizin "İsanın adı ilə" həyata keçirildiyini deyir (müq. et. Həv. 2:38; 8:12,16; 10:48). Bax: Həv. 2:21, XÜSUSİ MÖVZU: "RƏBBİN ADI". Matta isə vəftizin "Ata, Oğul və Müqəddəs Ruh adına" (müq. et. Mat. 28:19) həyata keçirilməsini buyurur. Vəftizdə deyilən sözlər xilas üçün əsas deyildir; əsas olan, vəftiz olan adamın ürəyidir. Deyilən sözləri əsas saymaq yanlışdır. Xilas sakramentin (müqəddəs mərasimin) düzgün yerinə yetirilməsi ilə olmur, tövbə edərək İsa ilə iman əsasında münasibət qurmaqla olur. Həv. 2:38-dəki qeydə bax.

Bildiyimiz kimi, yalnız Yəhyanın vəftizini bilən Apollo da təkrar vəftiz olmayıb! Onun qüdrətli vəzlərində Ruhun fəal olduğu aşkar idi.

19:6 "Paul əllərini onların üzərinə qoyanda Müqəddəs Ruh onların üzərinə endi" İnsanların üzərinə əllərin qoyulması çox vaxt Ruh ilə əlaqəlidir (müq. et. Həv. 8:16-17; 9:17), amma həmişə Onunla əlaqəli deyildir (müq. et. Həv. 10:44; Həv. 6:6-dəki Xüsusi mövzuya bax). Müqəddəs Kitab, Ruhun üç məqamda imanlı ilə əlaqələndiyini bildirir:

1. iman etdiyi zaman
2. vəftiz olduğu zaman
3. üzərinə əl qoyulduğu zaman

Belə müxtəliflik, bu məsələyə doqmatik yanaşmayaq deyər bizə xəbərdarlıq verməlidir. Həvarilərin İşləri müəyyən modelə öyrətmək üçün nəzərdə tutulmayıb, Ruhun dinamik hərəkətini təsvir etmək üçün yazılıb.

Yəhyanın bu on iki şagirdinin dillərdə danışmasının məni təəccübləndirdiyini etiraf etməliyəm. Həvarilərin İşlərində dillər adətən imanlı yəhudi cərgələrə Allahın

1. yeni bir qrupu qəbul etdiyini
2. coğrafi bir əngəli aradan qaldırdığını (Həv. 2:4b-dəki ətraflı qeydə bax) təsdiqləməyə xidmət edir.

Bəs bu adamlar hansı yeni qrupu təmsil edirdi? Onlar onsuz da şagirdlər idi (müq. et. Həv. 19:1). Luka bu əhvalatı nə üçün qeyd edib? Məncə, o bu əhvalatın Həv. 18-də Apollonun əhvalatı ilə birgə olmasını istəyirdi. Bu heç bir modelə uyğun gəlmir. Müasir şərhçilər bunu öz məqsədlərinə uyğun olaraq şərh etməyə çalışırlar, lakin onların şərhləri ümumiyyətlə Lukanın yazılarına uyğun gəlmir! Bəlkə bu dillərdə danışma əhvalatı daha çox Korində danışılan dillərə bənzəyirdi!

Əhdi-Cədidə Müqəddəs Ruhun ayrı insanlara gəlməsinin təsvir olunmasında maraqlı müxtəliflik vardır.

1. üzərinə qonmaq (*erchomai* və *epi*), müq. et. Mat. 3:16; Luka 19:6 [yalnız *epi*, 2:25]
2. ilə vəftiz olmaq, müq. et. Mat. 3:11; Mark 1:8; Luka 3:16; 11:16; Yəh. 1:33; Həv. 1:5
3. üzərinə enmək, müq. et. Mat. 3:16; Mark 1:10; Luka 3:22
4. üzərinə gəlmək (*eperchomai* və *epi*), müq. et. Luka 1:35; Həv. 1:8
5. ilə dolmaq, müq. et. Luka 1:15,41,67; Həv. 2:4; 4:8,31; 9:17; 13:9,52
6. tökmək (*ekcheō*), müq. et. Həv. 2:17-18,33; 10:45; Tit. 3:6
7. qəbul etmək, müq. et. Həv. 2:33,38; 8:15,17,19; 10:47; 19:2
8. verilmək, Həv. 5:32; 10:45; 15:8
9. üzərinə düşmək (*epiptō*), müq. et. Həv. 8:16; 10:44; 11:15

▣ **"və peyğəmbərlik etməyə"** Bu sözün Əhdi-Ətiqlə bağlı olan "vəddəki hərəkət" mənə çaları vardır (müq. et. 1Şam. 10:10-12; 19:23-24). Bu kontekstdə də belə şərh üçün əsas vardır. Lakin 1-ci və 2-ci Korinfilərdə (müq. et. 1Kor. 11:4,5,9; 14:1,3,4,5,24,31,39) peyğəmbərlik Müjdənin cəsərlə elan edilməsi mənasına gəlir. Əhdi-Cədidə peyğəmbərliyə dəqiq tərif vermək çətinidir. Ruhla dolmaq Müjdənin cəsərlə elan edilməsi ilə tez-tez əlaqələndirildiyinə görə bu kontekstdə də bu sözün məhz bu mənası nəzərdə tutula bilər. Bax: Həv. 11:27, XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-CƏDİD PEYĞƏMBƏRLİYİ".

19:7 "Onlar təxminən on iki kişi idi" On iki rəqəmi Müqəddəs Kitabda çox vaxt rəmzi mənə daşıyır, ancaq burada deyəsən tarixi mənada işlənmişdir. Bax: Həv. 1:22, Xüsusi mövzu: "On iki" və Həv. 1:3, Xüsusi mövzu: "Müqəddəs Yazıda rəmzi rəqəmlər".

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 19:8-10

⁸Sinaqqa daxil olan Paul cəsarətlə danışmağa başladı. Üç ay ərzində onlarla mübahisələr aparır və Allahın Padşahlığı barədə onları inandırır. ⁹Bəziləri inadkar olub inanmaq istəmir və xalqın qarşısında İsa yolunu pisləməyə başlayırdı. Buna görə Paul onlardan ayrılıb şagirdlərini də götürüb apardı. O, Tiranın mühazirə otağında hər gün mübahisələr edirdi. ¹⁰Bu vəziyyət iki il davam etdi. Nəhayət, istər Yəhudi, istərsə də Yunan – bütün Asiya vilayəti əhalisi Rəbbin kəlamını eşitdi.

19:8 "Sinaqqa daxil olan" Bu onun adəti idi (müq. et. Həv. 9:20; 13:5,14; 14:1; 17:2, 10; 18:4,19,26).

▣ **"cəsarətlə danışmağa"** Bu, bitmiş zamanın qayıdış növ xəbər formasıdır. "Ruhla dolu" olmanın nəticələrindən biridir (müq. et. Həv. 4:13,29,31; 9:28,29; 14:3; 18:26). Ef. 6:19-da Paul bunun üçün dua edir.

▣ **"Üç ay"** Efesdə olan bu sinaqoq, Paulun uzun müddət şənbə günlərində vəz etməsi, təlim öyrətməsi və onlarla mübahisələr aparmasına icazə verib. Bu, oradakı yəhudilərin Müjdəyə nə qədər açıq olduqlarını və Paula Allahdan verilmiş qabiliyyəti göstərir.

▣ **"Allahın Padşahlığı"** Bu, İsanın vəzlərinin əsas mövzudur. Allahın padşahlığı deyildikdə, insanların ürəklərində indi hökmranlıq etməsi və bu hökmranlığın göydə olduğu kimi bir gün bütün yer üzündə tamamlanacağı nəzərdə tutulur (müq. et. Mat. 6:10). Həv. 1:3-dəki Xüsusi mövzuya bax.

19:9 "Bəziləri inadkar olub inanmaq istəmir" Müjdəni eşidən hər kəs seçim qarşısında durur (müq. et. Həv. 17:32, 34). Bu, əkinçi məsəlini əks etdirir (müq. et. Mat. 13; Mark 4). Bu, şərin sirdir (cf. 2Kor. 4:4).

"İnadkar olub" feili (*sklērunō*) bitməmiş zaman məchul növ xəbər formasındadır (inanmaq istəmir feili bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasındadır) və keçmiş zamanda bir hərəkətin və ya təkrar olunan hərəkətin başlanğıcını bildirir. Eyni feil Rom. 9:18-də Allahın İsrailin ürəyini kütləşdirməsini və eləcə də İbr. 3 və 4-də (müq. et. Həv. 3:8,13,15; 4:7) İsrailin səhrada gəzib-dolaşdığı illərdə inadkarlığını təsvir etmək üçün işlədilmişdir. Allah Öz surətində yaratdığı insanları sevər və fəal olaraq kütləşdirmir, lakin insanların itaətsizliyinin üzə çıxmasına (müq. et. Rom. 1:24,26,28) və şərin Onun yaratdığı məxluqlara təsir etməsinə (müq. et. Ef. 2:1-3; 4:14; 6:10-18) yol verir.

▣ **"xalqın qarşısında İsa yolunu pisləməyə"** Müjdə özünü müstəsna xalq sayan yəhudilərin inancından, öz əməllərinə əsaslanan yəhudi düşüncəsindən o qədər köklü şəkildə fərqlənirdi ki, Müjdənin əsasları rədd edildikdə heç bir "ortaq zəmin" yaratmaq mümkün deyil idi.

Luka yəhudilərin Müjdəyə qarşı aqressiv müqavimətini təsvir etməyi davam etdirir (müq. et. Həv. 13:46-48; 18:5-7; 19:8-10; 28:23-28).

▣ **"İsa yolunu"** Həv. 18:25 və 19:23-dəki qeydlərə baxın.

▣ **"Tiranın mühazirə otağında"** V əsrə aid olan Kodeks Beza, "D"-də əlavə olunur ki, Paul bütün şəhər istirahət edən və mühazirə otağı azad olan səhər 11:00-dan gündüz 4:00-a qədər öyrədirdi. Bu bir rəvayət (şifahi ənənə) ola bilər. Paul iş saatlarında öz sənəti ilə məşğul olur, istirahət vaxtında isə təlim öyrədirdi (müq. et. Həv. 20:34).

Tiranın kimliyi barədə bir neçə fərziyyə vardır.

1. Svidas onun adını çəkib sofist olduğunu bildirmişdir. Svidasın özü X əsrdə yazıb-yaradırdı, lakin istifadə etdiyi mənbələr klassik dövrlərə aid idi. Svidasın əsəri, siyasi, ədəbi və ruhani şəxslərin bir növ ensiklopediyasıdır.
2. O yəhudi bir rabbi idi (Meyer) və Musanın qanununun öyrədilməsi üçün özəl məktəbi idarə edirdi, lakin buna dair heç bir məndə sübut yoxdur.

3. Ora başlanğıcda gimnaziya olmuşdu, sonra isə Tiranın mülkü olan və ya onun adına bir mühazirə otağı olmuşdur.

Sinaqodan ayrılmğa məcbur olan Paul, yəqin ki, çox şagirdi olduğu üçün mühazirə otağı kiralamışdır. Beləcə Paulun Efesin əhalisi ilə əlaqələri sıxlaşmışdır.

19:10 "iki il" Həv. 20:31-də Paul o vilayətdə cəmi üç il qaldığını bildirir.

▣ **"bütün Asiya vilayəti əhalisi"** Bu açıq-aşkar mübaliğədir. İsa mübaliğədən tez-tez istifadə etmişdir. Sadəcə olaraq şərq ədəbiyyatının idiomatik xarakteri belədir.

XÜSUSİ MÖVZU: "ŞƏRQİ ƏDƏBİYYAT" (Müqəddəs Kitabdakı paradokslar) (SPECIAL TOPIC: EASTERN LITERATURE [biblical paradoxes])

1. Bu bilik (yəni Müqəddəs Kitabın qərbi deyil, şərq bir kitab olduğu), Müqəddəs Kitabı sevən, ona Allahın kəlamı olaraq güvənən bir adam kimi şəxsən mənə çox faydalı olmuşdur. Müqəddəs Kitaba ciddi yanaşmağa çalışsan hər kəsə bu Kitabın müxtəlif yerlərindəki mətnlərin həqiqəti sistematik şəkildə deyil, ayrı cəhətlərdən təqdim etdiyi bəlli olur. Allahdan ilham almış bir cümlə, eynilə Allahdan ilham almış başqa bir cümləni ləğv edə və ya qiymətdən sala bilməz! Müqəddəs Yazının bir yerinin sitat gətirilməsi (məndən sübut üçün istifadə) həqiqəti aşkar etməz; həqiqət bütün Müqəddəs Yazını bilməklə dərk edilir (Allahdan ilham almış olan, bütün Müqəddəs Yazıdır, təkcə bir qismi deyildir, müq. et. 2Tim. 3:16-17)! Müqəddəs Kitabda (şərq ədəbiyyat) həqiqətlər əksərən dialektik və ya paradoksal cümlələrlə təqdim olunur (yadda saxlayın ki, Əhdi-Cədidin müəllifləri, Luka istisna olmaqla, sadə yunan dilində yazan ibrani mütəfəkkirlər olublar. Hikmət ədəbiyyatında və şeirlərdə həqiqət paralel xətlər üzrə təqdim olunur. Antitezisə əsaslanan paralelizm paradoks olaraq işləyir. Sintezə əsaslanan paralelizm paralel yerlər olaraq işləyir). Bu və ya digər tərzdə, ikisi də bərabər dərəcədə doğrudur! Bu paradokslar, bizim məzhəblərimizdə əziz tutulan sadə ənənələrimiz üçün çox çətin gəlir!
- bir yandan əvvəlcədən təyin olunma, digər yandan insanın azad iradəsi
 - bir yandan imanlının xilasdan əminliyi, digər yandan imanda davam etmənin vacibliyi (bax: Xüsusi mövzu: "İmanda davam etmə")
 - bir yandan ilk günah, digər yandan iradədən irəli gələn günah
 - Bir yandan İsanın Allah olması, digər yandan İsanın insan olması
 - Bir yandan İsanın Ataya bərabər olması, digər yandan Ataya tabe olması
 - Bir yandan Müqəddəs Kitab Allahın kəlamıdır, digər yandan bəşəri müəlliflər tərəfindən yazılmışdır
 - bir yandan günahsız həyat (kamillik, bax: Rom. 6), digər yandan günahı azaltmaq
 - bir yandan ilkin saleh sayılma və təqdis edilmə, digər yandan tədrici təqdis edilmə (bax: Xüsusi mövzu: "Təqdis edilmə")
 - bir yandan imanla saleh sayılma (Rom. 4), digər yandan əməllərlə təsdiqlənən salehlik (müq. et. Yaq. 2:14-26)
 - Bir yandan məsihçinin azadlığı (bax: Rom. 14:1-23; 1Kor. 8:1-13; 10:23-33), digər yandan məsihçinin məsuliyyəti (bax: Qal. 5:16-21; Ef. 4:1)
 - Bir yandan Allah hər şeydən üstündür, digər yandan O, hər şeyin daxilində var olandır
 - Bir yandan Allahı tanımaq qeyri-mümkündür, digər yandan Onu Müqəddəs Yazı və Məsih vasitəsilə tanımaq mümkündür.
- Paulun xilas üçün işlətdiyi çoxlu metaforalar
- övladlığa götürmə
 - təqdis edilmə
 - saleh sayılma
 - satın alınma
 - izzətlənmə

(6) əvvəlcədən təyin olunma

(7) barışma

- m. Allahın Padşahlığı bir yandan hazırda vardır, digər yandan isə hələ gələcəkdə tamamlanacaqdır
- n. tövbə bir yandan Allahın ənamıdır (müq. et. Həv. 11:18; Rom. 2:4; 2Tim. 2:25), digər yandan xilas üçün insandan tələb olunan cavabdır (bax: Mark 1:15; Həv. 20:21)
- o. Əhdi-Ətiq bir yandan əbədidir, digər yandan ləğv olunub və qüvvəsini itirib (bax: Mat. 5:17-19, digər yandan Mat. 5:21-48; Rom. 7, digər yandan Qal. 3)
- p. imanlılar bir yandan qullar/könlələr, digər yandan isə övladlar/varislərdir

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 19:11-20

¹¹Allah Paul vasitəsilə fəvqəladə möcüzələr yaradırdı. ¹²Belə ki Paulun bədəninə toxunan dəsmallar və belinə bağladığı önlüklər belə, götürülüb xəstələrin üstünə qoyulanda insanların xəstəlikləri yox olur, şər ruhlar çıxırdı. ¹³Bəzi ətrafı gəzib-dolaşan Yəhudi cindarlar da şər ruhlara əsir olanlara Rəbb İsanın adını çəkərək deyirdilər: «Paulun vəz etdiyi İsanın adı ilə sizə əmr edirəm!» ¹⁴Yəhudilərin Skeva adlı başçı kahinin yeddi oğlu bu işlə məşğul idi. ¹⁵Bir dəfə şər ruh onlara cavab verdi: «İsanı tanıyıram, Paul haqqında da hər şey bilirəm. Bəs siz kimsiniz?» ¹⁶Daxilində şər ruh olan adam onların üstünə hücum çəkdi, hamısını təpiyinin altına salaraq məğlub etdi. Belə ki onlar o evdən lüt-üryan və yaralı halda qaçdılar. ¹⁷Bu xəbər Efesdə yaşayan bütün Yəhudilərə və Yunanlara çatdı. Hamısını bir vahimə bürüdü və Rəbb İsanın adının nüfuzu böyüdü. ¹⁸İman edənlərin çoxu gəlib öz əməllərini açıq etiraf edirdi. ¹⁹Cadugərliklə məşğul olan bir dəstə insan da öz kitablarını yığıb hamının qarşısında yandırdı. Kitablarının qiyməti hesablananda məlum oldu ki, əlli min gümüş pula bərabər idi. ²⁰Beləliklə, Rəbbin kəlamı qüdrətlə böyüyüb təsirini artırırdı.

19:11 Bu birinci dəfə deyil ki, Allah Öz həqiqətini və vaizini təsdiq etmək üçün möcüzələrdən istifadə edir (müq. et. Həv. 3:1-10; 5:15; 8:6,13; 9:40-42; 13:11-12; 14:8-11). Mövhumat və okultizm Efesdə geniş yayılmışdı. Mərhəmət dolu Allah, şeytanın əsir tutduğu bu adamlara Paulun vasitəsilə Məsihdə olan fəvqəltəbii qüvvət və qüdrətini göstərmişdir. Rəbbin mərhəməti nə ucadır!

19:12 "dəsmallar" Ehtimal ki, iş zamanı başa bağlanan dəsmallar nəzərdə tutulur.

▣ **"önlüklər"** Dülğər önlüyü kimi iş önlükləri nəzərdə tutulur. Bu şəfalar Allahın mərhəmətini və qüdrətini göstərir, Müjdəni və Paulun xidmətini təsdiqləyirdi.

▣ **"şər ruhlar çıxırdı"** Burada cinlər (müq. et. Luka 10:17) "şər ruhlar" adlandırılır (müq. et. Mat. 12:45; Luka 7:21; 8:2; 11:26; Həv. 19:12,13,15,16). Lakin Luka onlara həmçinin "murdar ruhlar" deyir (müq. et. Həv. 5:16; 8:7; bax: Həv. 5:3 və 5:16-dakı Xüsusi mövzular). Həv. 16:16-da cin "piton (falçılıq) ruhu" olaraq adlandırılır. Bu ifadələrin hamısı sinonimdir.

Paul cinlərdən danışarkən çox vaxt "hər başçı, hakim, qüvvə və ağa" (Ef. 1:21), "səmadakı başçılar və hakimlər" (Ef. 3:10), yaxud "şər başçıları və hakim olanlar, bu qaranlıq dünyanın hökmranları, səmadakı ruhani şər qüvvələr" (Ef. 6:12) kimi ifadələrdən də istifadə edir. Bu mətnlərdə şeytani ruhların təşkil olunmuş səviyyələrindən bəhs olunur. Lakin bunlara dair konkret sualların cavabları (necə, niyə, harada və kim) gümandan başqa bir şey deyildir, çünki Müqəddəs Kitabda ruhani aləm barəsində təfsilatlar bildirilməmişdir. Ancaq Məsihin şeytan üzərində və eləcə də şeytanın qaranlıq və ölüm hökmranlığı üzərində qüdrət və səlahiyyəti açıqca bildirilmişdir. İsanın "adı" hər addan üstündür! Onu tanımaqla xilas, sülh, sağlamlıq və bərpa reallaşır.

XÜSUSİ MÖVZU: "PAULUN YAZILARINDA MƏLƏKLƏR" (SPECIAL TOPIC: ANGELS IN PAUL'S WRITINGS)

Rəbbilər düşünürdülər ki, mələklər Allahın günahkar insanlara olan məhəbbətini və qayğısını (yəni Sina dağında Öz Qanununu onlara verməsini) qısqanır və buna görə onlara ədavət bəsləyir. Qnostik yalançı müəllimlər iddia edirdi ki, yeganə xilas yolu, insanlara düşmənçsinə münasibət bəsləyən mələk sferlərindən (müq. et. Kolosselilərə və Efeslilərə Məktubar) gizli parollarla keçərək uca xeyirxah tanrıya çatmaqdır.

Corc Eldon Lədd "Əhdi-Cədid teologiyası" (George Eldon Ladd, *A Theology of the New Testament*) kitabında Paulun mələklər üçün işlətdiyi terminləri sadalayır:

"Paul tək-cə yaxşı və pis mələklərdən, şeytandan və cinlərdən danışmır; o həmçinin mələk ruhlarının müxtəlif rütbələri üçün başqa sözləri də işlədir. Terminologiyası belədir:

'Başçı' [*archē*], 1Kor. 15:24; Ef. 1:21; Kol. 2:10

'Başçılar' [*archai*; RSV, "rəislər"], Ef. 3:10; 6:12; Kol. 1:16; 2:15; Rom. 8:38

'Hakim' [*exousia*], 1Kor. 15:24; Ef. 1:21; Kol. 2:10

'Hakimlər' [*exousiai*; RSV, "hakimlər"], Ef. 3:10; 6:12; Kol. 1:16; 1:21

'Qüvvə' [*dynamis*], 1Kor. 15:24; Ef. 1:21

'Qüvvələr' [*dynameis*], Rom. 8:38

'Taxtlar' [*thronoi*], Kol. 1:16

'Ağa' [*kyriotes*; RSV, "hakimiyyət"], Ef. 1:21

'Ağalar' [*kyriotētes*], Kol. 1:16

'bu qaranlıq dünyanın hökmranları', Ef. 6:12

'səmadakı ruhani şər qüvvələr', Ef. 6:12

'zülmət hakimiyyəti', Kol. 1:13

'çəkiləcək hər ad', Ef. 1:21

'göydə, yerdə və yerin altında olanlar', Fil. 2:10" (s. 401).

19:13-16 "Yəhudi cindarlar" Yəhudilərdə ekzorsist (cindar) çox idi (müq. et. Luka 11:19). Bu ayələrdə ekzorsizmin sehrli formulalar (cadu) ilə deyil, İsayla şəxsi münasibətlə baş verdiyi açıqca göstərilir. Bu əhvalat o qədər faciəvi olmasaydı, məzəli olardı! İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 8.2.5-də Süleymanın tilsimlərindən istifadə edən Eleazar adlı bir adamın ekzorsizm ritualını təsvir edir.

19:13 "şər ruhlar" Cinlər nəzərdə tutulur. Əhdi-Cədid bu ruhani gerçəklikdən tez-tez bəhs edir, lakin bunun necə meydana gəldiyini, necə təşkil olunduğunu və ya necə fəaliyyət göstərdiyini bildirmir. Biliyə maraq, qorxu və əməli xidmət çoxlu gümanlara səbəb olmuşdur. Əhdi-Cədidə ekzorsizm ənamı haqqında heç nə yazılmayıb, lakin buna açıq-aşkar böyük ehtiyac vardır. Bəzi faydalı kitablar:

1. Kurt Kox, "Məsihi məsləhətçiliyi və okultizm" (*Christian Counseling and the Occult*, Kurt E. Koch)
2. Merrill F. Unqer, "Müqəddəs Kitab demonologiyası", "Bu günkü dünyada cinlər" (*Biblical Demonology, Demons in the World Today*, Merrill F. Unger)
3. Con Uorvik Montqomeri, "Başçılar və qüvvələr" (*Principalities and Powers*, John Warwick Montgomery)
4. Hendrikus Berkoff, "Məsih və hakimiyyətlər" (*Christ and the Powers*, Hendrik Berkhof)
5. Klinton E. Arnold, "Ruhani müharibə haqqında üç həyati sual" (*Three Crucial Questions About Spiritual Warfare*, Clinton E. Anton)

Bax: Həv. 5:16, Xüsusi mövzu: "Cinlər".

19:14 "Yəhudilərin Skeva adlı başçı kahin" Müasir alimlər bu adı başqa əsərlərdə tapmağa müvəffəq olmamışlar. Yəhudi baş kahininin (*archiereus*) Efesdə olması bir problemdir. Efesdə yerli sinaqoq var idi, lakin yeganə yəhudi məbədi Yerusəlimdə idi. Luka Müjdəsində və Həvarilərin İşlərində bu sözü Yerusəlimdə olan baş kahin və ailəsi barəsində bir neçə dəfə işlətməmişdir.

Bəziləri fərz edirlər ki, bu adam baş kahinin ailəsindən ola bilər yaxud Davudun təyin etdiyi iyirmi dörd kahin növbəsindən birinin başçısı ola bilər (müq. et. 1Saln. 24:7-19).

Bu adam və oğulları kahin olublarsa, cadugərlik və ya okultizmdə qüdrətli adlar istifadə olunduğu kimi YAHVE-nin adından istifadə etməmələri təəccüblüdür.

19:15 "İsanı tanıyıram, Paul haqqında da hər şey bilirəm" Birinci feil *ginōskō*; ikincisi *epistamai*. Bunlar bir anlamda sinonimdir. Hər ikisi Həvarilərin İşlərində tez-tez işlədilir, lakin bu kontekstdə cinin İsanı Məsih kimi tanınması, Paulu isə Onun sözcüsü kimi bilməsi ayırd edilir.

19:17 Luka Ruhun İsanı nə qədər ucaldığını (bitməmiş zaman məchul növ xəbər forması) göstərmək üçün bu əhvalatı qeyd etmişdir (müq. et. Yəh. 14:25; 16:13-14).

19:18 "İman edənlər" Bu, bitmiş zamanın məchul növ feli sifətidir. Belə sual doğur ki, burada okultizmə iman edənlərdən bəhs olunur, yoxsa Müjdəyə yenidən iman etdikləri nəzərdə tutulur? Həmçinin ehtimal var ki, Müjdəyə yenidən iman etmiş adamlar hələ də keçmiş mövhumatlarının təsiri altında idi. Bax: Həv. 2:40-dakı Xüsusi mövzu: "Xilas üçün işləyən yunanca feil zamanları".

Həv. 19:13-16-da yəhudi ekzorsistlərinin başına gələnlər keçmiş okultistlər üçün inandırıcı ola bilər. İsanın şəxsinin/adının qüdrətini nümayiş etdirən bu əhvalatın xəbəri tez yayılıb (müq. et. Həv. 19:17). O insanlar "bu adın" qüdrətini dərk ediblər.

▣ **"gəlib"** Bu, bitməmiş zamanın qayıdış növ xəbər formasıdır.

▣ **"öz əməllərini açıq etiraf edirdi"** Aralıq dənizi hövzəsinin qədim xalqları okultizmə qərq olmuşdu. Bir adamın sehrlili formulasının açılması ilə təsirsiz hala gəldiyinə inanılırdı. Bu insanlar keçmiş okult əməllərini bu şəkildə rədd edirdi. Qədim dünyanın məşhur cadugərlik mətnlərinin bir növü "Efes yazıları" adını daşıyır. Bu hadisə Müjdənin okultizm üzərindəki qələbəsini göstərir (müq. et. Həv. 19:20).

XÜSUSİ MÖVZU: "İQRAR/ETİRAF" (SPECIAL TOPIC: CONFESSION)

Yunan dilində "iqrar" və "etiraf" üçün eyni yunan kökü işlənir – *homologeō/exomologō*. Bu mürəkkəb söz "eyni" mənasına gələn *homo* və "söyləmək" mənasına gələn *legō*, yaxud "-dan/-dən" mənasına gələn *ex* sözlərindən ibarət idi. Əsas mənası "eyni şeyi söyləmək", "razılaşımaq"dır. Yunan SÖZÖNÜ, *ex*, bu söz artırıldıqda "xalqın qarşısında bəyan etmək" mənasını verir.

B. Bu sözlər belə tərcümə oluna bilər:

1. tərifləmək
2. razılaşımaq
3. elan etmək (müq. et. Mat. 7:23)
4. iqrar etmək (müq. et. İbr. 4:14; 10:23)

C. Bu sözlər bir-birinə zidd görünən iki mənada işlənir

1. həmd etmək (Allaha)
2. günahı öz boynuna almaq

Ola bilsin, bunlarda insanın Allahın müqəddəsliyi və özünün günahkarlığı barədəki hissələri əks olunur. Bu həqiqətlərdən birini qəbul edən, hər ikisini mütləq qəbul edəcəkdir.

D. Bu sözün Əhdi-Cədidəki mənaları:

1. vəd etmək (müq. et. Mat. 14:7; Həv. 7:17)
2. bir şeyə razı olmaq (müq. et. Yəh. 1:20; Luka 22:6; Həv. 24:14; İbr. 11:13)
3. həmd etmək (müq. et. Mat. 11:25; Luka 10:21; Rom. 14:11; 15:9; İbr. 13:15).

4. razılaşmaq
 - a. bir şəxs ilə (müq. et. Mat. 10:32; Luka 12:8; Yəh. 9:22; 12:42; Rom. 10:9; Fil. 2:11; 1Yəh. 2:23; Vəhy 3:5)
 - b. bir həqiqət ilə (müq. et. Həv. 23:8; 1Yəh. 4:2)
5. xalqın qarşısında bəyan etmək (hüquqi məna zamanla dini iqrara çevrilib, müq. et. Həv. 24:14; 1Tim. 6:13)
 - a. təqsiri boynuna almayaraq (cf. 1Tim. 6:12; İbr. 10:23)
 - b. təqsiri boynuna alaraq (müq. et. Mat. 3:6; Həv. 19:18; İbr. 4:14; Yaq. 5:16; 1Yəh. 1:9)

19:19 "Cadugərliklə" Həv. 8:9-dakı Xüsusi mövzuya bax.

"Kitablar" (*biblous*) deyildikdə, and və ya lənətlərin yazıldığı böyük kitablar və ya kiçik papirus tumarları nəzərdə tutula bilər. Bunları tilsim kimi daşıyırdılar. Kitabların baha qiyməti onu göstərir ki, (1) bu insanlar nə dərəcədə mövhumatçı idi və (2) Müjdə onları necə azad etmişdi!

☐ **"hamının qarşısında yandırdı"** Bunlar ən bahalı və tələb olunan kitablar və perqamentlər idi. Onları yandırmaqla bu yeni imanlılar hamının qarşısında tövbə edir və "qüvvələrə" deyil, Məsihə iman etdiklərini açıqca elan edirdi!

19:20 Müjdənin xəbəri şəxsləndirilir (Rəbbin kəlamı) və xülasə edilir. Lukanın xülasələri Həvarilərin İşlərini altı hissəyə bölməyimizə imkan verir (müq. et. Həv. 6:7; 9:31; 12:24; 16:5; 19:20; 28:31).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 19:21-22

²¹Bunlar baş verəndən sonra Paul qərara gəldi ki, Makedoniya və Axayyadan keçərək Yerusəlimə getsin. O dedi: «Oraya gedəndən sonra gərək Romanı da görəm». ²²Xidmətçilərindən ikisini – Timoteylə Erastı Makedoniyaya göndərərək özü bir müddət Asiya vilayətində qaldı.

19:21

NASB

"Paul ruhda niyyət etdi"

NKJV

"Paul Ruhda niyyət etdi"

NRSV

"Paul Ruhda qərara aldı"

TEV, NJB

"Paul qərara gəldi"

TEV (səhifəaltı qeyd) "Paul, Ruhla yönləndirilərək, qərara gəldi"

Burada Allahın külli-ixtiyarı və insanların azad iradəsi birləşib. Burada "ruh" sözünün

1. Müqəddəs Ruh yoxsa
2. insan ruhunu (müq. et. Həv. 7:59; 17:16; 18:25; Rom. 1:9; 8:16; 1Kor. 2:11; 5:4; 16:18; 2Kor. 2:11; 7:13; 12:18; Qal. 6:18; Fil. 4:23) bildirdiyi aydın deyildir.

Əgər Müqəddəs Ruhdan bəhs olunursa, bu, ilahi rəhbərliyin və insanın düzgün cavabının daha bir misalıdır.

Luka çox vaxt daha sonra təsvir edəcəyi hadisələri təqdim etmək üçün qısa qeydlər verir. Çox güman ki, Luka göstərir ki, Paul Allahın yönləndirməsi nəticəsində Yerusəlimə getmək qərarına gəlib (*die*, Həv. 19:21; bax: Həv. 1:16-dakı ətraflı qeyd), Dimitrinin və efesli zərgərlərin törətdiyi qarışıqlığın nəticəsində deyil (müq. et. Həv. 19:23-41).

☐ **"gərək Romanı da görəm"** Paul gərək (*dei*) Romadakı imanlılar cəmiyyətini (müq. et. Həv. 9:15; Rom. 1:10) İspaniyaya gedərkən yol üstü (müq. et. Rom. 15:24, 28) ziyarət edə idi. Paul istəyirdi ki, onlar onu tanışılar və missiyasında ona dəstək olsunlar. O həmçinin onların vəziyyətlərinə görə öz xeyir-duasını (hədiyyəsini) göndərmək istəyirdi.

19:22 "Erast" Rom. 16:23-də bu adda şəxsdən bəhs olunur. Həmin şəxs şəhərin xəzinədarı idi. Eyni ada 2Tim. 4:20-də də rast gəlirik. Yenə eyni adamdan bəhs oluna bilər, lakin bu aydın deyildir.

▣ "özünü bir müddət Asiya vilayətində qaldı" Müjdə vilayətə sürətlə yayılır, insanlara təsir göstərirdi (müq. et. 1Kor. 16:9).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 19:23-27

²³O ərəfədə İsa yolu ilə bağlı böyük bir qarışıqlıq yarandı. ²⁴Dimitri adlı bir zərgər gümüşdən ilahə Artemidanın ev səcdəgahlarını düzəldirdi və sənətkarlara çoxlu gəlir gətirirdi. ²⁵O, sənətkarları və bu cür işlə məşğul olanları bir yerə toplayıb belə dedi: «Ay kişilər, bilirsiniz ki, gəlirimiz bu işdən asılıdır. ²⁶Amma bu Paul deyir ki, əl işi olan allahlar həqiqi allahlar deyil. Yalnız Efesdə deyil, demək olar ki, bütün Asiya vilayətində nə qədər insanı tovlayıb azdırdığımı görmüsünüz və eşitmişiniz. ²⁷Onda böyük bir təhlükə ilə üzləşirik. Bu həm bizim sənətimizin nüfuzunu itirə bilər, həm də ulu ilahə Artemidanın məbədini gözdən sala bilər. Bununla da bütün Asiya vilayətinin və bütün dünyanın ibadət etdiyi Artemidanın ululuğu heç çıxar».

19:23 "yol" Məsihciliyin ən birinci adı olan "yol", Əhdi-Ətiqdə (məs. Zəb. 1:1,6; 5:8; 25:4,8,9,12; 27:11; 37:5,7,23,34; 119:101, 105) imanın həyat təzi olaraq dərk edilməsi ilə bağlı idi (müq. et. Həv. 9:2; 19:9,23; 22:4; 24:14,22; və bəlkə həmçinin 18:25-26).

19:24 "gümüşdən ilahə Artemidanın ev səcdəgahlarını düzəldirdi" Burada (1) Artemidanın məbədinin və ya (2) çox döşlü qadına bənzəyən meteoritin kiçik gümüş heykəllərindən söhbət gedir. Arexoloqlar bu ilahənin çoxlu gümüş heykəllərini tapmışlar, səcdəgahının (məbədinin) heykəllərini isə heç tapmamışlar. O, dünyanın yeddi möcüzəsindən biri idi. Həv. 18:19, №4-dəki qeydə bax.

▣ "**Artemida**" Efesdə sitayiş edilən Artemida, Roma panteonundakı ilahə Diana deyil idi. Bu ilahə, ana ilahə Kibeleyə daha yaxın idi. Bu dini adətin Kənanın məhsuldarlıq kultu ilə oxşarlıqları çoxdur (bax: M.R. Vinsent, "Sözlərin tədqiqi" [M. R. Vincent, *Word Studies*], Cild 1, s. 271).

▣ "**çoxlu gəlir gətirirdi**" Bu təqibin əsası iqtisadi idi (müq. et. Həv. 19:25,27). Lukanın olayı qəsdən olduğundan daha az göstərməsi (*litota*) haqqında Həv. 12:18-də ətraflı qeydə bax.

▣ "**sənətkar**" Bizim "texnik" sözü bu yunan sözündən törəmişdir. Aralıq dənizi hövzəsinin qədim xalqlarında sənətkarlar ittifaqları çox populyar və güclü idilər. Paulun özü yəqin ki çadırçılar ittifaqına daxil idi.

19:26-27 Bu, Paulun Asiya vilayətinə girib orada uğur qazanmasının səbəblərini anlamağımıza imkan verir.

▣ "**əl işi olan allahlar həqiqi allahlar deyil**" Bu, bütperəstliyin əsassızlığına dair Əhdi-Ətiq anlayışını əks etdirir (müq. et. Qan. 4:28; Zəb. 115:4-8; 135:15-18; Yeş. 44:9-17; Yer. 10:3-11).

19:27 I əsr yunan ədəbiyyatında Efesli Artemidanın adı sayısız-hesabsız çəkilir. Görünür ki, Aralıq dənizi ölkələrində məhsuldarlıq üçün bu ana ilahəyə sitayiş edən otuz doqquz şəhər var idi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 19:28-41

²⁸Oradakılar bunu eşidəndə bərk hiddətləndilər və qışqıra-qışqıra dedilər: «Efes ilahəsi Artemida uludur!» ²⁹Şəhər bir-birinə qarışdı. Xalq Paulun yol yoldaşları olan Makedoniyalı Qayla Aristarxi tutub sürüyərək birlikdə teatra doluşdu. ³⁰Paul istədi ki, xalqın arasına girsin, amma şagirdlər onu buraxmadılar. ³¹Hətta Paulun dostları olan Asiya vilayətinin sədrlərinin bəziləri də ona xəbər göndərüb yalvardı ki, teatra ayaq basmasın. ³²Teatrdakı yığınaqda aləm qarışmışdı, hər ağızdan bir avaz gəlirdi. Onların çoxu isə bilmirdi ki, buraya nə üçün gəlib. ³³Yəhudilər İsgəndəri qarşıya çıxaranda izdihamın içərisindən bəziləri hadisəni onunla əlaqələndirdi. O isə xalqın diqqətini cəmləşdirmək üçün əlini qaldırdı və onların qarşısında özünü müdafiə etmək istədi. ³⁴Amma xalq onun Yəhudi olduğunu biləndə bir səsli iki saata yaxın «Efes ilahəsi Artemida uludur!» deyərək qışqırırdı. ³⁵İzdihamı sakitləşdirən şəhərin icra məmuru dedi: «Ey Efeslilər, kim bilmir ki, Efes şəhəri ulu Artemida məbədinin və göydən gələn heykəlinin

keşikçisidir? ³⁶Bunları heç kim inkar edə bilməz. Buna görə sakit olmanız və fikirləşmədən bir iş görməməyiniz lazımdır. ³⁷Buraya gətirdiyiniz adamlar nə məbədimizi soydu, nə də ilahəmizi söydü. ³⁸Əgər Dimitrinin və onun sənətkar dostlarının kimdən şikayəti varsa, məhkəmələr açıqdır, valilər də var. Qoy bir-birlərini orada ittiham etsinlər. ³⁹Sizin araşdıracağınız başqa hallar varsa, bunun da qanuni bir yığıncaqda həll olması lazımdır. ⁴⁰Bugünkü hadisələrə görə üsyan qaldırdığımız üçün ittiham olunmaq təhlükəsi qarşılandı. Biz bu səbəbsiz iğtişasa bəraət qazandıra bilmərik». ⁴¹O bu sözləri deyərək yığıncağı dağıtdı.

19:28 Bu ayə, qədim dünyada dinlə yerli adət-ənənələri arasındakı əlaqənin nə qədər sıx olduğu göstərilir. Çoxlarının güzəranı yerli büt-pərəst səcdəgahlardan asılı idi.

▣ **"Efes ilahəsi Artemida uludur"** Bu məhsuldarlıq ilahəsinə çox vaxt "ulu" deyərtilər. Ola bilsin, bu sözlər səcdəgahın ibadət şüarı idi.

19:29 "teatra doluşdu" Bu nəhəng Roma amfiteatrının xarabaları bu günədək qalmışdır. Ora təqribən 25-56 min nəfər sığa bilirdi (ayrı-ayrı hesablamaların nəticələri fərqlidir).

▣ **"birlikdə"** Luka bu ifadəni imanlıların birliyini və ünsiyyətini təsvir etmək üçün dəfələrlə işlədir (müq. et. Həv. 1:14; 2:1,46; 4:24; 5:12; 8:6; 15:25), lakin şərin insanları birləşdirməsindən bəhs edərkən də eyni ifadəni işlədir (müq. et. Həv. 7:57; 12:20; 18:12). Birlik öz-özlüyündə məqsəd deyildir. Birliyin məqsədi önəmlidir!

▣ **"Qay"** O, Derbedən idi (müq. et. Həv. 20:4). Bu, geniş yayılmış bir ad olduğundan ona dəqiq tərif vermək çətinidir (müq. et. 1Kor. 1:14; 3Yəh. 3).

▣ **"Aristarx"** O, Salonikdən idi (müq. et. Həv. 20:4; 27:2; Kol. 4:10-11; Fil. 2:4).

19:30 "şagirdlər onu buraxmadılar" Paul güclü iradəli adam idi! Lakin o başqa imanlıların özünün qərarlarına təsir etməyinə yol verirdi (müq. et. Həv. 19:31).

19:31 "Asiya vilayətinin sədrlərinin bəziləri" "Seçilən yerli məmurlar" mənasına gələn bu söz bir sıra mənalarda işlənmişdir. Luka yenə yerli siyasi məmurların adını düzgün və dəqiq yazmışdır. Yəqin ki, bu "sədrələr" də imanlı və ya ən azından Paulun dostları olublar. Luka məsihçiliyin Roma hökuməti üçün təhdid təşkil etmədiyini bir daha göstərir. Bu kimi ayələrə əsasən bəzi şərhçilər güman edirlər ki, Həvarilərin İşləri Romada Paulun məhkəməsində oxunmaq üçün yazılmışdır. İmanlılar cəmiyyəti təkrar-təkrar yəhudilərlə münaqişə edir, lakin hökumətlə heç toqquşmur!

19:32 "yığıncaq" Eyni yunan sözü (*ekklesia*) imanlılar cəmiyyəti üçün işlənir. Həv. 19:32,39 və 41-də şəhər sakinlərinin yığıncağı mənasına gəlir.

Erkən imanlılar cəmiyyəti, Septuaqintada "İsrail icması" mənasında işləndiyinə görə bu sözü seçmişdir. Bax: Həv. 5:11, Xüsusi mövzu: "İmanlılar cəmiyyəti" (*ekklesia*).

▣ **"Onların çoxu isə bilmirdi ki, buraya nə üçün gəlib"** Bu, sözün əsl mənasında izdiham idi.

19:33 "İsgəndər" Yerli yəhudilər bu məsihçi müjdəçilərdən ayrı olduqlarını bildirmək istəyirdi, lakin nəticəsi onların gözlədiyindən fərqli idi. Bu adamın 2Tim. 4:14-də adı çəkilən şəxs olub-olmadığı şübhə doğurur; xüsusilə 1Tim. 1:20 bundan şübhələnməyə əsas verir.

▣ **"əlini qaldırdı"** O mədəniyyətdə danışmaq üçün hamının susmasını istəyən adam əlini qaldırardı (müq. et. Həv. 12:17; 13:16; 19:33; 21:40).

▣ **"müdafə"** İngiliscə "apology" (üzrxahlıq), hüquqi müdafəni bildirən bu yunan sözündən törəmişdir. Luka bu sözün feil formasından istifadə etdiyi kimi (müq. et. Luka 12:11; 21:14; Həv. 19:32; 24:10; 25:8; 26:1,2,24), Həv. 22:1-də və 25:16-da isim formasından da istifadə edir.

19:34 Bu, ya (1) Yunan-Roma dünyasının antisemitizmini, ya da (2) bu izdihamın Paulun xidmətinə qəzəblənməyini göstərir.

19:35 "şəhərin icra məmuru" Bu adam, məşhur məbədlər olan bu şəhərlərdə əhali ilə Roma hökuməti arasındakı vasitəçi rolunu oynayan baş məmur idi. Burada *grammateus* sözü işlədilib. Həvarilərin İşlərində bu söz əksər hallarda yəhudi ilahiyyatçıları bildirir (müq. et. Həv. 4:5; 6:12; 23:9). Septuaqintada o, daha yüksək hakimlərə (müq. et. Çıx. 5:6) və yəhudi başçılara (müq. et. Qan. 20:5) yazılarını təslim edən misirli rəhbərləri bildirirdi.

▣ **"Efes şəhəri ulu Artemida məbədinin... keşikçisidir"** "Kəşikçi" olaraq tərcümə olunmuş sözün həqiqi mənası "məbəd süpürəni" (*neōkos*, məbəd gözetçisi). Başlanğıcda məbəd xidmətçilərinə verilən bu ad, zamanla hörmətli titul olmuşdu.

▣ **"göydən gələn heykəli"** Yəqin ki, bu, çox döşlü qadın şəklində olan bir meteor idi. Məhsuldarlıq kultuna tam uyğun gələn bir büt idi. "Göydən" ifadəsi hərfi tərcümədə "Zevsdən (*dios*) düşən"dir.

19:37 Qarışıqlığa səbəb olmuş iddialar əsassız idi və Roma hüququna görə cəza tələb edirdi (müq. et. Həv. 19:40).

19:38-39 "Qoy bir-birlərini orada ittiham etsinlər" Şikayətlər üçün nəzərdə tutulan müvafiq proseduradan keçsinlər. Bu iki ayədəki iki cümlə də birinci sinif şərt cümlələridir.

19:38 "valilər" Roma vilayətlərinin iki növü var idi: imperatorun nəzarəti altında olanlar və senatın nəzarəti altında olanlar (Avqust, "Taxtın keçməsi haqqındakı aktlar", b.e.ə. 27-ci il). Roma vilayətləri

1. valilər və ya propretorlar tərəfindən idarə olunan senatorial vilayətlərin
2. pretorların leqatları tərəfindən idarə olunan imperial vilayətlərin
3. prefektlər tərəfindən idarə olunan digər kiçik və ya sabitsiz vilayətlərin
4. Roma qayda-qanunları ilə yerli rəhbərlər tərəfindən idarə olunan azad şəhərlərin
5. müəyyən məhdudiyətlərlə yerli rəhbərlər tərəfindən idarə olunan Fələstin kimi asılı dövlətlərin idarəsi altında idi.

Efes senatorial vilayətində yerləşdiyi üçün orada "vali" var idi. Valilərdən üç dəfə bəhs edilir:

1. Sergi Paul, Kiprdə, Həv. 13:7-8,12
2. Anneus Qalliyə, Axayyada, Həv. 18:12
3. xüsusi adı deyilmir, ancaq vəzifənin adı çəkilir, Efesdə, Həv. 19:38

19:39-41 "yığıncaq" Bu söz, *ekklesia*, yunan şəhər dövlətlərində şəhər məclisini bildirirdi. Septuaqintada "icma" (*Qahal*) mənasında işlənən bu yunan sözü toplaşmış cəmiyyəti bildirirdi.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Biz Həv. 19:2-6-dan
 - a. bəzi imanlıların yenidən vəftiz olmasını
 - b. xeyir-dua və ya dillərdə danışma ənamını almaq üçün əl qoyulmasını sübut etmək üçün istifadə edə bilərikmi?
2. Peyğəmbərliyə tərif verin (Həv. 19:6).
3. Luka Paulun Apollosla və Vəftizçi Yəhyanın on iki şagirdi ilə qarşılaşması barədə nə üçün yazıb?
4. Həv. 19:11-12 bütün vaxtlar və mədəniyyətlər üçün normativdirmi? Niyə?
5. Ekzorsizm ruhani ənamların siyahısına niyə daxil deyildir?
6. Müqəddəs Kitab imanlılara niyə bu barədə daha ətraflı məlumat vermir?
7. Bu möcüzələrin məqsədi nədir? (müq. et. Həv. 19:17)

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 20

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paulun Makedoniyaya səfəri 20:1-6	Yunanıstanda səyahətlər 20:1-6	Yunanıstana son ziyarət 20:1-6	Makedoniyaya və Axayyaya 20:1-6	Paul Efesi tərk edir 20:1-6
Paulun Troasa son ziyarəti 20:7-12	Troasda xidmət 20:7-12	Paulun Fələstinə qayıdışı (20:7-21:14) 20:7-12	Paulun Troasa son ziyarəti 20:7-12	Troasda: Paul ölünü dirildir 20:7-12
Troasdan Miletə səfər 20:13-16	Troasdan Miletə 20:13-16	20:13-16	Troasdan Miletə 20:13-16	Troasdan Miletə 20:13-16
Paul efesli ağsaqqallarla danışır 20:17-24	Efesli ağsaqqallara verilən nəsihətlər 20:17-38	20:17-18a 20:18b-24	Efesdəki ağsaqqallara Paulun son nitqi 20:17-24	Efesdəki ağsaqqallarla vidalaşma 20:17-18a 20:18b-21 20:22-24 20:25-27 20:28 20:29-32
20:25-35		20:25-35	20:25-31 20:32-35	20:25-27 20:28 20:29-32
20:36-38		20:36-38	20:36-38	20:33-35 20:36-38

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

1-6-CI AYƏLƏRİN KONTEKSTİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- a. Bu, Paulun üçüncü müjdəçi səyahətində Makedoniyadakı və Yunanıstandakı xidmətinin qısa və bir az qarışıq xülasəsidir.
- b. Paulun bu bölgədəki xidmətini nizama salmanın ən yaxşı yolu, 1-ci və 2-ci Korinfilərə Məktublarının tədqiq edilməsidir.
- c. Luka Paulun hərəkətlərini təsvir edərkən zamanlardan və yer adlarından istifadə edir, lakin onun təsvirinin qısalığı qarışıqlığa səbəb olur.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 20:1-6

¹Hay-küy sakitləşəndən sonra Paul şagirdləri çağıraraq ruhlandırdı. Sonra onlarla vidalaşaraq Makedoniyaya getmək üçün yola çıxdı. ²O tərəfləri gəzib-dolaşaraq imanlılarla çoxlu söhbətlər aparıb onları ruhlandırandan sonra Yunanıstana getdi. ³Orada üç ay qaldı və dəniz yolu ilə Suriyaya getmək istəyirdi ki, ona qarşı Yəhudilərin hazırladığı sui-qəsdə görə Makedoniya yolu ilə qayıtmaq qərarına gəldi. ⁴Pir oğlu Veriyalı Sopater, Salonikilərdən Aristarx və Sekund, Derbeli Qay, Timotey, Asiyalılardan Tixik və Trofim onu müşayiət edirdi. ⁵Bunlar bizdən əvvəl gedib bizi Troasda gözlədilər. ⁶Biz də Mayasız Çörək bayramından sonra Filipidən dəniz yolu ilə beş günə Troasa gələrək onlarla görüşdük. Orada yeddi gün qaldıq.

20:1 "Hay-küy sakitləşəndən sonra" Bu cümlə ikimənalıdır. Bu demək deyil ki, Paul Dimitrinin törətdiyi qarışıqlıq üzündən Efesi dərhal tərk edib. Paul qarışıqlıq üzündən oranı tərk etməyib, ancaq onun müjdəçi fəaliyyəti başa çatdığı üçün oranı tərk edib. Bu, Dimitrinin dediyindən də aydın olur (müq. et. Həv. 19:26).

▣ **"Paul şagirdləri çağıraraq ruhlandırdı"** Paulu həm müjdəçilik, həm də şagirdlik maraqlandırır (müq. et. Həv. 20:2; Mat. 28:18-20). Müjdə fərdi olaraq qəbul edilirsə də, onu qəbul edənlər bir ailə olurlar və ailəyə xidmət etmək gərəkdir (müq. et. 1Kor. 12:7). Yerli imanlıların məqsədi imanlılar cəmiyyəti idi!

20:2 "O tərəfləri gəzib-dolaşaraq" Bunun mümkün mənalari belədir: (1) İllirikuma (müq. et. Rom. 15:19) yaxud (2) Makedoniyanın Filipi, Salonik və Veriya şəhərlərinə.

▣ **"Yunanıstana getdi"** Yunanıstan (*Hellas*) deyildikdə, Romanın Axayya vilayəti nəzərdə tutulur (müq. et. Həv. 19:21). Burada başlıca olaraq Korinf şəhərindən bəhs olunur. Paul bu bölgədə uzun müddət xidməti edib. Romalıları Məktubunu da o vaxtlarda yazıb. 1Kor. 16:5-9 və 2Kor. 2:12-13-də açıqca göstərdiyi kimi, o, Korinfdəki cəmiyyətə görə narahat idi.

20:3 Bu ayə Paulun səyahət planları ilə bağlıdır. Paul öz səyahət planlarını şəraitə görə tez-tez dəyişdirməyə məcbur idi. Burada Paul (yəhudilərin hazırladığı sui-qəsdə görə) Yerusəlimə üz tutan ziyarətçilərin gəmisinə minməyi ağıllı fikir olmadığını düşünüb, qurudan səyahət edib.

▣ **"getmək istəyirdi ki, ona qarşı Yəhudilərin hazırladığı sui-qəsdə görə"** Ehtimal ki, Paul, bayrama gedən yəhudi ziyarətçilərini Yerusəlimə aparan, bütün limanlara girən gəmiyə minmək fikrində idi.

▣ **"Sopater... Aristarx... Sekund... Qay... Timotey... Tixik... Trofim"** Bunlar yəqin ki müxtəlif cəmiyyətlərin yığdıqları pul vəsaitini Yerusəlimdəki cəmiyyətə hədiyyə olaraq aparan Paulu müşayiət etmək üçün göndərilmiş adamlar idi (müq. et. 1Kor. 16:1-3; 2Kor. 8-9).

1. Ola bilsin, bu Sopater, Rom. 16:21-də adı çəkilmiş Sosipater olsun.
2. Aristarxın adı Həv. 19:29; 27:2-də və Kol. 4:10-da çəkilib.
3. Tixikin adı Ef. 6:21-22; Kol. 4:7-8; 2Tim. 4:12 və Tit. 3:12-də çəkilib.
4. Qayın adı Həv. 19:29-da çəkilib.
5. Trofimin adı Həv. 21:29-da və 2Tim. 4:20-də çəkilib.

Aşağıda 1-ci Korinflilərə Məktuba dair şərhimdən qeydlər verilir (bax: www.freebiblecommentary.org).

"ianələr" *Logia* – bu söz Misirdə tapılmış yunanca papiruslarda müntəzəm ödənen vergi ilə bağlı deyil, dini məqsəd üçün hədiyyə edilən pulu bildirir (müq. et. Moulton, Milliyan, "Yunanca Əhdi-Cədid lüğəti" [Moulton, Milligan, *The Vocabulary of the Greek Testament*], s. 377). Bu kontekstdə bu sözün müntəzəm verilən hədiyyəni yoxsa cəmiyyətə verilən əlavə bir hədiyyəni bildirdiyi aydın deyildir. Paulun Yəhudədəki yoxsullar üçün bu yardım təşəbbüsü, Qal. 2:10; 6:10-da Yaqub, Peter, Yəhya və Barnaba

ilə söhbətindən başlamışdır. Bu konkret yardım, Paul və Barnabanın xidmət etdiyi Antakyadakı imanlılar cəmiyyətindən başlamışdı, Həv. 11:27-30. Əhdi-Cədidin bir sıra kitablarında (müq. et. Rom. 15:26; 2Kor. 8-9; 1Kor. 16:1) haqqında danışılan bu yardım, ibrani ana cəmiyyəti və başqa millətlərin cəmiyyətləri arasındakı əlaqənin möhkəmləndirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Paul bu bir dəfəlik yardıma bir neçə ad verir.

1. hədiyyələr, Həv. 24:17
2. şəriklik, Rom. 15:26,27; 2Kor. 8:4; 9:13
3. borc, Rom. 15:27
4. xidmət, Rom. 15:27; 2Kor. 9:12"

2Kor. 8:6,16-dan görünür ki, Tit həmçinin imanlılar cəmiyyətinin bir nümayəndəsi olub. Lukanın Həvarilərin İşlərində Titin adını heç çəkmədiyi çox qəribədir. Fərz edilir ki, Tit Lukanın qardaşı idi və Luka təvazökarlığına görə onun adını çəkməyib. Bu fərziyyə həmçinin 2Kor. 8:18-də adı çəkilməmiş qardaşın Luka olduğunu təsdiq edir (Yevseyiyin "İmanlılar cəmiyyətinin tarixi" 6.25.6;-də Origenin belə düşündüyü qeyd olunur; bax: A.T. Robertson "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri" [A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*], s. 245).

F.F. Bryus, "Paul: ürəyi azad edilmiş olan həvari" (F. F. Bruce, *Paul: Apostle of the Heart Set Free*) kitabında Titin Lukanın qardaşı olduğunu qeyd edir.

"Bir versiyaya görə, Tit Lukanın qardaşı olduğuna görə Luka Paulun çox güvəndiyi bu adam haqqında heç nə deməyib; bax: U.M. Remzey, "Həvari Paul: səyahətçi və Roma vətəndaşı" (W. M. Ramsay, *St. Paul the Traveler and the Roman Citizen*, London, 1895, s. 390); "Həkim Luka və digər tədqiqatlar" (*Luke the Physician and Other Studies*, London, 1908, ss. 17 və s.); A. Suter, "Tit ilə Luka arasında güman edilən əlaqə" (A. Souter, 'A Suggested Relationship between Titus and Luke', *Expository Times* 18, 1906-1907, s. 285) və "Tit ilə Luka arasındakı əlaqə" (The Relationship between Titus and Luke, *ibid.*, ss. 335 və s.). Ancaq belə əlaqə həqiqətən olubsa, Lukanın 2Kor. 8:18-dəki "qardaş" olması ehtimalı (bax s. 320) istisna edilir: Paul bu "qardaş" yardım üçün yığılan vəsaitin müstəqil zəmanətçisi olaraq Titlə birlikdə göndərmişdi və onların arasında qohumluq əlaqəsi olsaydı, bu, əleyhdarlarının onları tənqid etməsi üçün bir səbəb olardı və artıq mövcud olan şübhələri daha da artırardı" (s. 339, səhifəaltı qeyd №5).

20:5 "bizi" Luka, Filipidəki ayrılıqdan sonra (müq. et. Həv. 16) təzədən şahid olaraq gördüyünü nəql edir. "Biz" ilə yazılan hissələr 16:10-17; 20:5-15; 21:1-18; və 27:1-28:1b-dir.

20:6 "Mayasız Çörək bayramı" Apreldə qeyd edilən bu yeddi günlük bayram bir günlük Pasxa bayramı ilə birlikdə keçirilirdi (müq. et. Çıx. 13). Paulun yəhudi keçmişi, təqvimə baxışına təsir etmişdir. Filipidəki yəhudilər və ya sinaqoq haqqında məlumatımız yoxdur, buna görə Paul bu bayramdan şəhadət etmək üçün istifadə etməyib (müq. et. 1Kor. 9:19-23). Bəlkə də bunun qeyd olunmasının bircə səbəbi bu idi ki, Paul Əllinci Gün bayramında Yerusəlimdə olacağını planlaşdırırdı (müq. et. Həv. 20:16).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 20:7-12

⁷Həftənin ilk günündə çörək bölmək üçün bir yerə yığıldığımız zaman Paul camaatla söhbət apardı. Ertəsi gün onlardan ayrılacaqdı, ona görə söhbəti gecə yarısına qədər davam etdirdi. ⁸Toplandığımız yuxarı mərtəbədəki otaqda çoxlu çıraqlar yanırdı. ⁹Eftik adlı bir yeniyetmə pəncərədə oturmuşdu. Paul söhbəti uzadanda Eftiki dərin yuxu apardı. Yuxuya gedən kimi o, üçüncü mərtəbədən aşağı düşdü və yerdən onu qaldıranda o, ölü vəziyyətində idi. ¹⁰Paul aşağı enib yeniyetmənin üstünə əyildi və onu qucaqlayaraq dedi: «Narahat olmayın, indi canı sağdır». ¹¹Təkrar yuxarı qalxıb çörək böldü və yemək yedi. Gün doğana qədər onlarla uzun-uzadı söhbət aparandan sonra oradan ayrıldı. ¹²Oğlanı sağ-salamat apardılar və bu hadisədən çox ruhlandılar.

20:7 "Həftənin ilk günündə çörək bölmək üçün bir yerə yığıldığımız zaman" Erkən imanlılar cəmiyyəti bazar günləri (həftənin ilk iş günü) süfrəni bölüşmək (Həv. 20:11) və İsanı yada salmaq məqsədilə şam yeməyi yemək ("çörək bölmək" Əhdi-Cədidə Rəbbin Süfrəsi mənasına gələn bir idiomdur) üçün yığışırdılar. İsanın Özü dirilməsindən sonra üç dəfə bazar günündə zühur etməsi ilə bazar günü ibadətinin əsasını qoymuşdu (müq. et. Yəh. 20:19,26; 21:1; Luka 24:36; 1Kor. 16:2).

Tərcüməçilərə yardım üçün nəzərdə tutulmuş "Helps for Translator" seriyalı kitablarda (Nyumen və Nayda, "Həvarilərin İşləri" [Newman and Nida, *The Acts of the Apostles*, s. 384]) qeyd olunur ki, Luka yəhudi zamanından bəhs etdiyinə görə şənbə günü axşamını nəzərdə tutur (müq. et. TEV), lakin əksər tərcümələrdə daha hərfi şəkildə yazılıb: "həftənin ilk günündə". Bu ifadə Həvarilərin İşlərində yalnız bir dəfə burada işlənir. Paul yalnız 1Kor. 16:2-də "həftənin ilk günü" ifadəsini işlədir və bu ayədə bazar günündən bəhs edir.

▣ **"söhbəti... davam etdirdi"** Paul mümkün qədər çox təlim öyrətmək və ruhlandırmaq istəyirdi (müq. et. Həv. 20:2,31).

▣ **"gecə yarısına qədər"** Yəhudilərin günü, Yar. 1-ci fəslə əsasən, toranlıqdan və ya axşamdan başlayır, romalıların günü isə gecə yarısından başlayırdı.

20:8 "çoxlu çıraqlar yanırdı" Havada isti, bürkü, hətta tüstü var idi. Görünür ki, Luka Eftikin niyə yuxuya getdiyini izah etməyə çalışır.

20:9 "yeniyyətə" Bu söz burada ömrünün ən yaxşı çağında olan bir kişini bildirir. Həv. 20:12-də gənc uşaq mənasını verən fərqli bir söz işlənmişdir. Eftik cavan oğlan idi.

▣ **"Paul söhbəti uzadanda Eftiki dərin yuxu apardı"** Bu, indiki zamanın məchul növ felii sifətidir. Demə, həm uzun vəzlər, həm də yuxuya gedən dinləyicilər Müqəddəs Kitabda əsaslanmış!

▣ **"yerdən onu qaldıranda o, ölü vəziyyətində idi"** Görünür ki, Eftik ölmüşdü! 12-ci ayəyə bax.

20:10 "yeniyyətin üstünə əyildi və onu qucaqlayaraq" Paul Əhdi-Ətiqdə ölümləri eyni şəkildə dirildən İlyas və Elişa kimi hərəkət edib (cf. müq. et. 1Pad. 17:21; 2Pad. 4:34). Hamıya narahat olmayın deyən Paul əslində, yəqin ki, özü bu hadisəyə görə xeyli narahat olmuşdu!

▣ **"Narahat olmayın"** Bu, inkar ədatı ilə indiki zamanın əmr şəklidir; adətən artıq gedən prosesin dayandırılmasını bildirir.

20:12

NASB, TEV "və çox təsəlli tapdılar"

NKJV, NRSV "heç də az təsəlli tapmadılar"

NJB "və çox ruhlandılar"

NKJV və NRSV hərfi tərcümələrdir və Lukanın inkar ədatı ilə mübaligənin əksi olan ifadələrdən istifadə etmə meylini göstərir (müq. et. Həv. 12:18; 15:2; 19:11,23,24; 20:12; 26:19,26; 27:20; 28:2).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 20:13-16

¹³Biz irəli gedərək gəmiyə mindik və Assosa tərəf üzüdük. Çünki Paulu oradan götürməli idik. O, quru ilə getmək istədiyi üçün bunu belə nizamlaşdı. ¹⁴O bizi Assosda qarşılayanda onu gəmiyə mindirdik və Mitiliniyə gəldik. ¹⁵Oradan da dənizdən üzərək səhəri gün Xios adasının qarşısına və bir gündən sonra isə Samosa çatdıq. Ertəsi gün Miletə gəldik. ¹⁶Çünki Paul Asiya vilayətində vaxt itirməmək üçün Efesi ötüb keçmək qərarına gəlmişdi. O tələsirdi ki, imkan tapıb Əllinci Gün bayramında Yerusəlimdə olsun.

20:13 "gəmi" Paul özünə qarşı dənizdə hazırlanan sui-qəsd üzündən səyahət planlarını dəyişməyə məcbur olub (müq. et. Həv. 20:3). Ehtimal ki, Paul gəmiyə minməzdən əvvəl kimlərin orada olduğunu görmək istəyirdi. Troasdan Assosa quru ilə gedən Paul sonra Assosda Troasdan gələn gəmiyə minəcək idi. Həv. 20:4-də adı çəkilən hər kəs artıq bu gəmiyə minmişdi.

20:14 "Mitiliniyə gəldik" Mitilini, Lesbos adasının baş şəhəri idi. Kiçik Asiyanın (Türkiyənin qərbi bölgəsi) ən böyük adası Lesbosdur.

20:15-16 Lukanın gəmiçilik haqqında nə qədər çox məlumatlı olması heyranedicidir. Həvarilərin İşlərində ("biz" ilə yazılan hissələrində) çoxlu texniki dənizçilik terminləri işlədilir. "Biz" ilə yazılan hissələrin bir neçəsində dəniz səyahətləri təsvir olunur. Lukanın çox səyahət edən ali təhsilli bir adam olması açıq-aşkardır.

20:15 "Xios" Egey dənizində bir adadır. Uzun və dar şəkildə olan bu ada sahilə çox yaxın idi.

▣ **"Samos"** Bu da Kiçik Asiyanın qərb sahilinə, Efesə yaxın yerləşən bir adadır.

▣ **"Milet"** Efesin cənub sahilində, Meandr çayının mənsəbində yerləşən Milet, bir zamanlar böyük və mühüm şəhər idi. Paul Miletə gəmidən enib Efesdəki rəhbərləri çağırırdı. O təxminən 55 km yol qət etmişdi.

20:16 "Paul... Efesi ötüb keçmək qərarına gəlmişdi" Bundan elə nəticə çıxarmaq olar ki, Paulun gəmidə sözü keçirdi. Əgər bu düzdürsə, onda (1) onlar o gəmini kiralamışdılar yaxud (2) Efesdə dayanmayan gəmiyə minmişdilər.

▣ **"imkan tapıb"** Hərfi tərcümədə "imkan tapsa". Bu, arzu ifadə edən (*ei* və arzu şəkli) dördüncü sinif şərt cümləsidir.

▣ **"Əllinci Gün bayramında"** Bu, Pasxadan əlli gün sonra keçirilən yəhudi bayramı idi. 3-cü ayədə təsvir olunanlara görə Paul Pasxa bayramına gəlib-çatmayıb.

HƏV. 20:17-21:16-NİN KONTEKSTİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. Bu mətndə özünü müdafiənin bəzi elementlərinə rast gəlirik, elə bil ki, bəziləri şəxsən Paula qarşı çıxmaqda davam edirdi (müq. et. Həv. 20:33).
- B. Bu, Həvarilərin İşlərində Paulun imanlılara oxuduğu vəzin yeganə nümunəsidir. Paul Həv. 13:16-dan başlayan mətndə yəhudilərə, Həv. 14:15-dən və 17:22-dən başlayan mətnlərdə isə bütürəst yunanlara xitab edir.
- C. Paulun bu vəzində, gözləndiyi kimi, Məktubları ilə çoxlu paralellər vardır. Paulun üslubu və lüğəti bu vidalaşma nitqində unikal şəkildə əksini tapmışdır. Bu, Lukanın başqalarının şəhadətliklərini dəqiq qələmə aldığı göstərir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 20:17-18a

¹⁷Paul Miletədən Efesə xəbər göndərərək cəmiyyət ağsaqqallarını yanına çağırırdı. ¹⁸Yanına gələndə onlara belə dedi:

20:17 "Milet" Bu liman Efesdən təqribən 50 km uzaqlıqda idi.

▣ **"ağsaqqallar"** Bizim "presviter" və "presviterian" sözləri məhz bu sözdən (*presbuteros*) törəyib. Həv. 20:17,28 və Tit. 1:5,7-yə əsasən, "ağsaqqallar" (*presbuteroi*) və "nəzarətçilər" (yepiskoplar, *episcopoi*) terminləri "çoban" (pastor, *poimenos*, müq. et. Ef. 4:11) ilə sinonimdir. "Ağsaqqal" sözü yəhudi mədəniyyətindən qaynaqlanır (yəhudi qəbilə başçıları), "nəzarətçi" (yepiskop) və ya "gözətçi" sözləri isə yunan şəhər dövlətinin siyasi/inzibati nizamından qaynaqlanır.

Əhdi-Cədidə yerli cəmiyyət rəhbərlərinin yalnız iki qrupundan bəhs olunur: pastorlar və dyakonlar (müq. et. Fil. 1:1). Dulların dyakonisa xidmətindən də bəhs edən 1Tim. 3-də üç qrupun təsvir olunması ehtimalı vardır (cf. Rom. 16:1).

Bu sözün cəm formada olduğuna diqqət yetirin. Burada, yəqin ki, ev cəmiyyətlərinin rəhbərlərindən söhbət gedir (müq. et. Həv. 11:30; 14:23; 15:2,4,6,22-23; 16:4; 21:18; 1Tim. 5:17, 19; Tit. 1:5; Yaq. 5:14; 1Pet. 5:1).

▣ **"cəmiyyət"** Bu yunan sözü (*ekklesia*) şəhər məclisini bildiren söz idi (müq. et. 19:39). Lakin Septuaqintada ibrancə "İsrail icması (*qahal*)" məhz bu sözlə tərcümə olunmuşdu. Erkən imanlılar cəmiyyəti özünü Əhdi-Ətiqdəki Allahın xalqı ilə əlaqələndirdiyinə görə imanlıların yeni icması üçün məhz bu sözü seçib. Nazaretlı İsanın həqiqi Məsih olduğuna iman edən Əhdi-Cədid cəmiyyəti özünü Əhdi-Ətiqdəki vədin həqiqi tamamlanması olaraq görürdü. Həv. 5:11-dəki Xüsusi mövzuya bax.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 20:18b-24

¹⁸«Asiya vilayətinə qədəm basdığım birinci gündən bəri sizinlə olduğum dövrdən bu vaxta qədər özümü necə apardığım sizə məlumdur. ¹⁹Yəhudilərin qəsd-qərəzi vasitəsilə sınaqlardan keçərkən Rəbbə tam itaətkarlıqla, göz yaşı içində qulluq edirdim. ²⁰Xeyirli olan hər şeyi sizə bəyan edərək istər açıq, istərsə də evdən-evə gəzib-dolaşaraq təlim verməkdən çəkinmədim. ²¹Həm Yəhudiləri, həm də Yunanları tövbə edib Allaha tərəf dönməyə və Rəbbimiz İsayə iman gətirməyə çağırıdım. ²²İndi də Ruhun təkidi ilə Yerusəlimə gedirəm və orada başıma nə gələcəyini bilmirəm. ²³Lakin Müqəddəs Ruh hər şəhərdə xəbərdarlıq edirdi ki, mənə zəncirlər və əziyyətlər gözləyir. ²⁴Öz canıma heç əhəmiyyət vermirəm, onu qiymətləndirmirəm. Mənə kifayətdir ki, yolumu – Rəbb İsanın mənə tapşırdığı kimi Allahın lütfünü göstərən Müjdəni şahadət etmə xidmətini başa çatdırım.

20:18 "bu vaxta qədər özümü necə apardığım sizə məlumdur" Paulun sözləri və əməlləri, Məsihlə münasibətini təsdiqləyirdi. Həv. 20:18-19-da bunun vurğulanması, kimilərinin Paulu tənqid etdiklərinə işarə edir.

20:19 "Rəbbə tam itaətkarlıqla... qulluq edirdim" Vəhdəti meydana gətirən məsihçi fəzilətlərinin başında duran (müq. et. Ef. 4:2-3) "itaətkarlıq", yunan moralistlərin (Stoiklər) fəzilətlərinə daxil olmayan sırf məsihçi fəzilətidir. Həm Musa (müq. et. Say. 12:3), həm də İsa (müq. et. Mat. 11:29) itaətkar olaraq təsvir olunub. Paul itaətkarlıqdan bir neçə dəfə bəhs edib (müq. et. Ef. 4:2; Fil. 2:3; Kol. 2:18,23; 3:12).

XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-CƏDİDDƏ ŞƏR VƏ FƏZİLƏTLƏR" (SPECIAL TOPIC: VICES AND VIRTUES IN THE NT)

Əhdi-Cədidə şərlərin və fəzilətlərin sadalandığı çox yer vardır. Bunlarda çox vaxt rabbilərin və stoiklərin siyahıları əks olunur. Əhdi-Cədidə bir-birinə zidd xüsusiyyətlər aşağıdakı yerlərdə sadalanır:

	Şərlər	Fəzilətlər
1. Paul	Rom. 1:28-32	---
	Rom. 13:13	Rom. 12:9-21
	1Kor. 5:9-11	---
	1Kor. 6:10	1Kor. 6:6-9
	2Kor. 12:20	2Kor. 6:4-10
	Qal. 5:19-21	Qal. 5:22-23
	Ef. 4:25-32	---
	Ef. 5:3-5	---
	---	Fil. 4:8-9
	Kol. 3:5,8	Kol. 3:12-14
	1Tim. 1:9-10	---
	1Tim. 6:4-5	---
	2Tim. 2:22a, 23	2Tim. 2:22b,24
	Tit. 1:7, 3:3	Tit. 1:8-9; 3:1-2
2. Yaqub	Yaq. 3:15-16	Yaq. 3:17-18
	3. Peter	1Pet. 4:3
2Pet. 1:9		2Pet. 1:5-8
4. Yəhya	Vəhy 21:8; 22:15	---

▣ **"sınaqlardan keçərkən... göz yaşı içində"** Paulun "başqa millətlərə həvari" olaraq üzləşdiyi fiziki və emosional durumları 2Kor. 4:7-12; 6:3-10; 11:24-28-də sadalanıb. Xidmət baha başa gəlir!

▣ **"Yəhudilərin qəsd-qərəzi vasitəsilə"** "Qəsd-qərəz" deyilən bu olayların bir neçəsi Həvarilərin İşlərində təsvir olunub (müq. et. Həv. 9:24; 13:45,50; 14:2,4,5,19; 17:5,13; 18:12; 20:3; 21:27; 23:12,27,30; 24:5-9,18-19).

20:20 "çəkinmədim" Bu, körpüyə yanan gəminin yelkəninin endirilməsini bildirən dənizçilik terminidir (müq. et. Həv. 20:27, aorist qayıdış növ xəbər forması).

▣ **"Xeyirli olan hər şeyi"** Paul müjdə ilə bağlı olan hər şeyi: Müjdəni necə qəbul etməyi, necə yaşamağı, necə müdafiə etməyi və necə yaymağı onlara öyrədib.

▣ **"İstər açıq, istərsə də evdən-evə gəzib-dolaşaraq təlim verməkdən"** Çox güman ki, Paul nəinki açıq (gizli olmayan) toplantılarda, habelə şəxsi evlərdə (və bəlkə də ev cəmiyyətlərində) təlim öyrədirdi. Burada əsas fikir budur ki, onlar Paulun onların arasında necə davrandığını və nə dediyini çox yaxşı bilirdi.

Yəqin ki, bəzi yerli qruplar Paula qarşı çıxırdı və Paul ona qarşı yönələn tənqiddə bu şəkildə cavab verirdi.

20:21 "Həm Yəhudiləri, həm də Yunanları... çağırdım" Hər iki qrupa xəbər elan edilir. Xəbərin təqdim edilmə üsulu çox vaxt fərqli olur, lakin məzmunu eynidir; Həvarilərin İşlərindəki vəzlər (*keriqma*, Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzuya bax) bunu sübut edir. Paul Müjdəni ilk öncə yəhudilərə elan etməyi adət etmişdir (müq. et. Rom. 1:16; 1Kor. 1:18,24).

▣ **"tövbə edib Allaha tərəf dönməyə və Rəbbimiz İsayə iman gətirməyə"** Tövbə etmək, əvvəl düşüncəsini dəyişmək (yunan sözünün mənası), sonra hərəkətini dəyişmək (İbrani sözünün mənası) deməkdir. Xilasın ən azı iki şərti vardır və bu şərtlərdən biri tövbə etməkdir. İkincisi, Rəbbimiz İsayə iman gətirməkdir (müq. et. Mark 1:15; Həv. 3:16,19; Həv. 3:16-dəki Xüsusi mövzuya bax). Birincisi mənfidir (öz nəfsindən, günahından üz döndərmək). İkincisi müsbətdir (İsayə tərəf dönmək, Onun bizim yolumuzda etdiyi kəffarəni qəbul etmək). Hər ikisi vacibdir. Əhdi-Cədidə xilas üçün bir neçə şərt olduğuna inanıram: əlbəttə, başlanğıca tövbə və iman etmək və sonra tövbəni və imanı davam etdirmək və həmçinin kəlamə riayət etmək və imanda davam etmək.

Qədim yunanca mətnlərdə "Rəbbimiz İsa Məsih" ifadəsinin fərqli variantları vardır. "Məsih" adı "B" əlyazmasında (Vatikanus) buraxılmışdır, lakin P⁷⁴, Ɑ, A və C əlyazmalarında vardır. Variantların mütləq əksəriyyətində olduğu kimi, bu mətnə də fərqlər mətnin mənasına heç təsir etmir. UBS⁴ yunan mətnində daha qısa variant "yüksək əminlik" olaraq qiymətləndirilir, çünki mətni köçürən adamın bu sözü buraxması ehtimalı çox azdır, lakin onun əlavə etməsi ehtimalı daha yüksəkdir (bax: Əlavə 2: Mətn tənqidçiliyi).

20:22

NASB "ruhda bağlanmış"

NKJV "ruhda bağlanmış"

NRSV "Ruhun əsiri olaraq"

TEV "Müqəddəs Ruha itaət edərək"

NJB "Ruhun əsarətində"

Bitmiş zamanın məchul növündə olan bu feli sifət Paulun Allah tərəfindən idarə edildiyini hiss etməsinə işarə edir (müq. et. Həv. 18:21; 19:21; 20:23; 1Kor. 4:19; 7:40; 16:7). Bax: Həv. 2:2, XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-CƏDİDDƏ RUH (*PNEUMA*)" və Həv. 19:21-dəki qeyd. Müqəddəs Ruhun adı Həv. 20:23-də çəkilib.

20:23 "Müqəddəs Ruh hər şəhərdə xəbərdarlıq edirdi ki, məni zəncirlər və əziyyətlər gözləyir" Yəqin ki, Müqəddəs Ruh xəbərdarlıq etmək üçün Paula müxtəlif peyğəmbərlər vasitəsilə bunu bildirmişdi (müq. et. Həv. 9:16; 21:4, 10-12). Allah çox vaxt mənfəi görünən şeyləri məqsədlə göndərir və müsbət şəkildə istifadə edir (müq. et. Yeş. 55:8-11). Paul bir çətinliyin Allahın məqsədlərinə xidmət etdiyinə inanırdısa, o çətinliyə görə əsla tutduğu yoldan geri dönməzdi.

20:24 "Öz canıma heç əhəmiyyət vermirəm, onu qiymətləndirmirəm" Bu cür düşüncə, günaha batmış xudbin insanın düşüncəsinin tam əksidir. Məsihiçilərin fərqli bir dünyagörüşü vardır. Onlar özlərinə və günaha münasibətdə ölüblər və Allah üçün yaşayırlar (müq. et. Rom. 6; 2Kor. 5:14-15; Qal. 2:20; 1Yəh. 3:16). Nəfsin hökranlığına münasibətdə ölənlər insan, fədakar xidmət üçün azad olur.

▣ **"yolumu... başa çatdırım"** Bu, qaçış üzrə yarışda istifadə olunan termindir. Paul idman metaforalarından istifadə etməyi sevdi. Öz həyatını çox vaxt yarışa bənzədir (müq. et. 1Kor. 9:24-27; Qal. 2:2; 5:7; Fil. 2:16; 3:14; 2Tim. 2:5; 4:7). Paul Allahın onun həyatı üçün xüsusi bir iradəsi, planı, məqsədi olduğuna inanırdı.

▣ **"Rəbb İsanın mənə tapşıracağı kimi Allahın lütfünü göstərən Müjdəni şəhadət etmə xidmətini"** Paul Dəməşq yolunda çağırılmışdır (müq. et. Həv. 9). Bütün imanlılar çağırılmış, ənamlar almış xidmətçilərdir (müq. et. Ef. 4:11-12). Bunun dərk edilməsi, bu dünyagörüşü bizim həyat tərzimizi dəyişdirir (müq. et. 2Kor. 5:18-20). Biz missiyada olan kişilər və qadınlarıq! Xidmət etmək üçün xilas olmuşuq. Bu Müjdə və bu ənam hamımıza əmanət edilmişdir!

▣ **"Allahın lütfünü göstərən Müjdə"** Günaha batmış bəşəriyyətin yeganə ümidi, Allahın əsla dəyişməyən lütfü və mərhəmətidir. Üçlükdə vahid olan Allah bizi bəzən həyat üçün lazım olan hər şeylə təmin etmişdir. Onun şəxsiyyətinə və etdiyi işlərə ümid bağlayırıq.

Lukanın "Müjdə" ismini nə qədər az işlətməsi təəccüblüdür (Müjdəsində heç işlətmir, Həvarilərin İşlərində isə ikicə dəfə, 15:7 və 20:24-də işlədir), lakin bu sözün feil formasından hər iki kitabında dəfələrlə istifadə edir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 20:25-35

²⁵İndi aranızda dolaşaraq Padşahlıq barədə vəz etdiyim sizlərdən heç biriniz mənə üzümlü bir də görməyəcək. ²⁶Ona görə bu gün bunu sizə bəyan etmək istəyirəm ki, mən təmizəm, heç kimin qanına bəis olmamışam. ²⁷Çünki mən çəkinmədən Allahın bütün iradəsini sizə çatdırmışam. ²⁸Həm özünü, həm də Müqəddəs Ruhun sizi nəzarətçilər təyin etdiyi bütün sürüyə diqqətlə baxın. Allahın Öz Oğlunun qanı bahasına əldə etdiyi bu cəmiyyətini bəsləyin. ²⁹Bilirəm ki, mən gedəndən sonra sürüyə rəhm etməyən yırtıcı canavarlar aranızda soxulacaq. ³⁰Aranızdan təhrif edilmiş sözlər deyən, şagirdləri özlərinin ardınca çəkmək istəyən adamlar çıxacaq. ³¹Buna görə oyaq olun. Üç il boyu, fasiləsiz, gecə-gündüz göz yaş tökərək hər birinizə necə nəsihət verdiyimi yada salın. ³²İndi isə mən sizi Allaha və Onun lütfü barədəki kəlamına əmanət edirəm. Bu kəlam sizi inkişaf etdirib təqdis olunmuş bütün insanlar arasında irsə qovuşdurmağa qadirdir. ³³Mən heç kimin nə qızılına, nə gümüşünə, nə də pal-paltarına göz dikmişəm. ³⁴Siz də bilirsiniz ki, bu əllər həm mənə, həm də mənəmlə olanların ehtiyaclarını təmin etdi. ³⁵Gördüyüm hər işdə Rəbb İsanın "vermək almaqdan daha çox bəxtiyarlıq gətirər" sözünü yaddan çıxarmayıb belə əmək sərf edərək zəiflərə kömək etməyin vacibliyini sizə göstərdim».

20:25 "sizlərdən heç biriniz mənə üzümlü bir də görməyəcək" Paul İspaniyaya getməyi planlaşdırırdı (müq. et. Rom. 15:24,28), amma kontekstdə bu bəlkə də onun əvvəlcədən bildirilmiş Yerusəlimdə həbs ediləcəyi və hətta öləcəyi ehtimalına aiddir. Əgər Pastoral Məktublarda Paulun dördüncü səyahəti təsvir olunubsa, onda Paul yenə oralara qayıdıb.

1. Efes, 1Tim. 1:3; 3:14; 4:13
2. Milet, 2Tim. 4:20
3. Hətta bəlkə də Troas, 2Tim. 4:13.

Paul Allahın onu idarə etdiyinə inanırdı. Öz gələcəyini konkret bilmirdi.

▣ **"Padşahlıq barədə vəz etdiyim"** Həv. 2:34-dəki qeydə bax.

20:26 "mən təmizəm, heç kimin qanına bəis olmamışam" Bu bir ibrani idiomudur; Həv. 18:6-dəki idiom bənzəyir (bax: Yez. 3:16-dən başlayan mətn; Yez. 33:1-dən başlayan mətn). Paul Müjdəni sədaqətlə bəyan etmişdir (müq. et. 2Kor. 2:17). Bundan sonra qəbul edənlər və rədd edənlər öz qərarlarına görə özləri cavabdeh olacaq. Qəbul edənlər xidmətçi olacaq, rədd edənlərsə həlak olacaq (müq. et. 2Kor. 2:15-16).

20:27 "mən çəkinmədən" Həv. 20:20-dəki qeydə bax.

▣ **"Allahın bütün iradəsini"** Biz həmişə Allahın bütün təlimini bəyan etməliyik və yalnız xoşumuza gələn hissəsi ilə kifayətlənməməliyik! Ehtimal ki, burada Paulun təlimin bir hissəsini öyrətmədiyini iddia edən "imanlıları yəhudiləşdirməyə çalışanlara" (guya Paul Musanın Qanununu, yəhudiliyi öyrətmirdi), yaxud Paulun ruhani təcrübələrdən məhrum olduğunu düşünən 2Kor. 12-dəki xarizmatlara eyham edilir. Allahın məqsədi, yaradılışın məqsədi olan, insanın Allahla yaxın ünsiyyətinin bərpa olunmasıdır (müq. et. Yar. 1:26,27; 3:8; 12:3).

20:28 "özünüzə... diqqətlə baxın" Bu, məlum növ indiki zaman əmr şəklidir. Eyni nəsihət həmçinin 1Kor. 16:13; Kol. 4:2; 1Sal. 5:6,10-da verilir. Məsihiçi həyatının həm ilahi, həm də bəşəri tərəfi vardır. Allah həmişə başladıcı və aparıcı olur, lakin imanlılar cavab verməli və cavab verməkdə davam etməlidirlər. Bir anlamda biz öz ruhani həyatımıza görə cavabdehik (müq. et. Fil. 2:12-13). Ayrı-ayrı imanlılara aid olan həqiqət cəmiyyət rəhbərlərinə də aiddir (müq. et. 1Kor. 3).

▣ **"həm də... bütün sürüyə"** "Sürü", Allahın xalqının metaforasıdır (müq. et. Zəb. 23; Luka 12:32; Yəh. 21:15-17). "Pastor" (çoban) sözü də bu metaforadan törəyib. Həv. 20:17-dəki qeydə bax. Cəmiyyət rəhbərləri həm özlərinə, həm də öz cəmiyyətlərinə görə Allaha cavabdehirlər (müq. et. 1Kor. 3).

▣ **"Müqəddəs Ruhun sizi nəzarətçilər təyin etdiyi"** Bu, cəmiyyət rəhbərlərinin seçilməsinin ilahi çağırışla həyata keçməsinə göstərir.

▣ **"nəzarətçilər"** Həv. 20:17-dəki qeydə bax.

▣ **"Allahın... bu cəmiyyətini"** Qədim yunanca əlyazmaları P⁷⁴, A, C, D və E-də "Allahın", x və B əlyazmalarında isə "Rəbbin" variantı yer alır. Paul "Allahın cəmiyyəti" ifadəsini tez-tez işlədir, "Rəbbin cəmiyyəti" ifadəsini isə heç işlətmir. Lakin "Öz qanı bahasına" frazası, şübhəsiz, Məsihdən bəhs etdiyinə görə, kontekstə əsasən "Rəbbin cəmiyyəti" variantı üstün sayılır. Hər halda burada mətni köçürənlərin mətni "düzəltməsi" gözlənilən hadisədir (bax: Bryus M. Metsqer, "Yunanca Əhdi-Cədidin mətnşünaslıq baxımından şərhli" [Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary*], ss. 480-482). Buna görə UBS⁴ yunanca mətnində "Allah" variantı verilir, lakin "C" dərəcəsi ilə qiymətləndirilir. Burada "Rəbb" son dərəcə qeyri-adi və çətin oxunar (bax: Əlavə 2: Mətn tənqidçiliyi).

Bu, mətni köçürən şəxslərin mətni teoloji səbəblərə görə dəyişdirməsinə dair yaxşı bir nümunədir. Bu mövzu barədə yaxşı tədqiqat, Bart D. Ermanın "Müqəddəs Yazıların ortodokslar tərəfindən təhrif edilməsi" (Bart D. Ehrman, *The Orthodox Corruption of Scripture*, ss. 87-89) kitabında təqdim olunub. Mətni köçürən şəxslər öz dövrünün xristoloji biddətlərinə qarşı müdafiə etmək məqsədilə mətnə cüzi dəyişikliklər ediblər. Həv. 20:28-də, yəqin ki, daxili tarixi və teoloji münaqişələrə görə bir sıra dəyişikliklər edilmişdir.

Bununla belə, Əhdi-Cədidin dəyişdirildiyini iddia edənlər bizi ruhdan salmamalıdır. Əhdi-Cədidin mətn tənqidçiliyi qarşısında başqa qədim əsərlərin hamısından daha üstün mövqe tutduğunu unutmamalıyıq. Orijinal avtoqraflar bərpa oluna bilməsə də, əlimizdə etibarlı və dəqiq mətnlər vardır! Orijinal sözlər variantlardadır. Fərqli variantlar əsas doktrinlərə heç təsir etmir!! Bax: "Əhdi-Cədid mətn tənqidçiliyin təkrar nəzərdən keçirilməsi", red. Devid Alan Blek (*Rethinking New Testament Textual Criticism*, ed. David Alan Black).

▣ **"Öz Oğlunun qanı bahasına əldə etdiyi"** Burada Əhdi-Ətiqdəki əvəzedici qurban anlayışı əksini tapanmışdır (müq. et. Lev. 1-7; Yeş. 53). Bu anlayışın Həvarilərin İşlərindəki *keriqma*-da vurğulanmaması olduqca təəccüblüdür (bax: Ceymz D.Q. Dännin "Əhdi-Cədidə birlik və müxtəliflik" [James D. G. Dunn, *Unity and Diversity in the NT*], ss. 17-18). Bu həmçinin İsanın ilahiliyinə bir işarə ola bilər ("Allahın cəmiyyəti"). Paul bu həqiqətə işarə edən ifadələri tez-tez işlədir (müq. et. Rom. 9:5; Kol. 2:9; Tit. 2:13).

Bu yunan frazasını həmçinin "Özününkü vasitəsilə" (yəni yaxın qohumu, Oğlu İsa) olaraq tərcümə etmək mümkündür. F.F. Bryus, "Həvarilərin İşlərinin şərhində" (F. F. Bruce, *Commentary on the book of the Acts*, s. 416, №59) bu frazanın "Öz qohumunun (Oğlunun) qanı bahasına" olaraq tərcümə olunmasını tələb edir və belə tərcümənin Misirin koyne papiruslarındakı əsərlər tərəfindən təsdiqləndiyini deyir.

20:29 "yırtıcı canavarlar aranızda soxulacaq" Əvvəl istifadə olunmuş "sürü" və "çoban" metaforalarına əsaslanan bu metafora istər cəmiyyətdən kənar (Həv. 20:29), istərsə içində (Həv. 20:30) olan yalançı müəllimlər problemini vurğulayır. Bunların ikisi də quzu cildində gəlir (müq. et. Mat. 7:15-23; Luka 10:3; Yəh. 10:12; habelə Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid arasındakı dövr apokaliptik ədəbiyyatında, I Xanok 89:10-27; IV Ezra 5:18). İmanlılar Allahın adından danışanları sınımalıdırlar (bax: 1Yəh. 4:1) Onlar, sözdə və əməldə Müjdəyə nə qədər sadıq olduqlarına görə sınımlıdır (müq. et. Həv. 20:18-24; Mat. 7; Rom. 16:17-18).

20:30 "təhrif edilmiş sözlər deyən" "Deyən" indiki zamanın məlum növ feli sifətidir, "təhrif edilmiş sözlər" isə substantiv (vasitəsiz tamamlıq) olaraq istifadə olunan bitmiş zaman məchul növ feli sifətidir. Bu sözün təməl mənası "əymək"dir. Bu söz insan cəmiyyətini təsvir edir (müq. et. Luka 9:41; Fil. 2:15). Bu hərəkət 2Pet. 3:15-16-da da (başqa sözlə) təsvir olunub.

▣ **"şagirdləri özlərinin ardınca çəkmək"** Teoloji sual budur: "Bu yola düşən adamların ruhani vəziyyəti həlakdır, yoxsa çaşqınlıqdır?" (müq. et. Mat. 24:24). Doqmatik olmaq olmaz, ancaq həqiqi iman davam edir! (müq. et. 1Yəh. 2:18).

XÜSUSİ MÖVZU: "İMANDAN DÖNMƏ (APHISTĒMI)" (SPECIAL TOPIC: APOSTASY [APHISTĒMI])

Yunanca *aphistēmi* sözünün geniş məna spektri vardır. Bundan törəmiş ingiliscə "apostacy" ("imandan dönmə") sözü müasir ingilis dilli oxucular tərəfindən bir qədər fərqli dərk olunur. Həmişəki kimi, sözün mənası lüğətdəki tərifilə deyil, kontekstlə müəyyən olunur.

Bu mürəkkəb sözdür, "-dan/-dən" mənasına gələn *apo* SÖZÖNÜ və "oturmaq", "dayanmaq", yaxud "bərqərar etmək" mənasına gələn *histēmi* sözündən ibarətdir. Bu söz (teoloji olmayan) aşağıdakı mənalarda işlədilir:

1. fiziki olaraq kənarlaşdırmaq
 - a. məbəddən, Luka 2:37
 - b. evdən, Mark 13:34
 - c. insandan, Mark 12:12; 14:50; Həv. 5:38
 - d. hər şeydən, Mat. 19:27,29
2. siyasətdən uzaqlaşdırmaq, Həv. 5:37
3. münasibətdən uzaqlaşdırmaq, Həv. 5:38; 15:38; 19:9; 22:29
4. qanuni olaraq uzaqlaşdırmaq (boşamaq), Qan. 24:1,3 (LXX) və Əhdi-Cədidə Mat. 5:31; 19:7; Mark 10:4; 1Kor. 7:11
5. borcu ləğv etmək, Mat. 18:7
6. laqeyd olduğu üçün tərək etmək, Mat. 4:20; Yəh. 4:28; 16:32
7. qayğı göstərdiyi üçün tərək etməmək, Yəh. 8:29; 14:18
8. icazə və ya izin vermək, Mat. 13:30; 19:14; Mark 14:6; Luka 13:8

Teoloji baxımdan həmçinin bu FEİLİN geniş məna spektri vardır:

1. ləğv etmək, əfv etmək, günah və təqsirindən keçmək, Çıx. 32:32 (Septuaqinta); Say. 14:19; Əyy. 42:10 və Əhdi-Cədidə Mat. 6:12,14-15; Mark 11:25-26
2. günah etməkdən çəkinmək, 2Tim. 2:19
3. laqeydlik göstərərək
 - a. Qanundan dönmək, Mat. 23:23; Həv. 21:21
 - b. imandan dönmək, Yez. 20:8 (LXX); Luka 8:13; 2Sal. 2:3; 1 Tim. 4:1; İbr. 3:12

İndiki imanlıların verdiyi çoxlu teoloji suallar, Əhdi-Cədidin müəlliflərinin ağına belə gəlməzdi. Bunlardan biri, imanı (saleh sayılma) sədaqətdən (təqdis edilmə) ayırmaq meylidir.

Müqəddəs Kitabda Allahın xalqına daxil olan və hansısa hadisələrə görə xalqı tərək edən şəxslər vardır.

I. Əhdi-Ətiq

- A. On iki (daha doğrusu on) casusun verdiyi xəbərə qulaq asanlar, Say. 14 (müq. et. İbr. 3:16-19)
- B. Qorah, Say. 16
- C. Elinin oğulları, 1Şam. 2, 4
- D. Şaul, 1Şam. 11-31
- E. Yalançı peyğəmbər kişilər (misallar)
 - 1. Qan. 13:1-5; 18:19-22 (yalançı peyğəmbəri müəyyən etmə yolları)
 - 2. Yer. 28
 - 3. Yez. 13:1-7
- F. Yalançı peyğəmbər qadımlar
 - 1. Yez. 13:17
 - 2. Neh. 6:14
- G. İsrailin şər rəhbərləri (misallar)
 - 1. Yer. 5:30-31; 8:1-2; 23:1-4
 - 2. Yez. 22:23-31
 - 3. Mik. 3:5-12

II. Əhdi-Cədid

- A. Bu yunan sözünün hərfi mənası "imandan dönmək"dir. Həm Əhdi-Ətiqdə, həm də Əhdi-Cədidə Məsihin ikinci gəlişindən əvvəl şərin və yalançı təlimlərin şiddətlənəcəyi bildirilir (müq. et. Mat. 24:24; Mark 13:22; Həv. 20:29,30; 2Sal. 2:9-12; 2 Tim. 4:4). Bu yunan sözü, Mat. 13-də, Mark 4-də və Luka 8-də təsvir olunan İsanın toxum məsəlini əks etdirə bilər. Bu yalançı müəllimlərin məsihçi olmadıqları aşkardır, lakin onlar məsihçilərin arasından gəlirlər (müq. et. Həv. 20:29-30; 1Yəh. 2:19); bununla belə, onlar yetkin olmayan imanlıları yoldan çıxarıb əsir tutmağı bacarırlar (müq. et. İbr. 3:12).

Teoloji sual budur ki, bu yalançı müəllimlər ümumiyyətlə nə vaxtsa imanlı olublarmı? Bu suala cavab vermək çətinidir, çünki yerli imanlılar cəmiyyətlərində yalançı müəllimlər var idi (müq. et. 1Yəh. 2:18-19). Biz çox vaxt Müqəddəs Kitabın konkret mətnlərinə əsaslanmayaraq öz teoloji və ya konfessional ənənələrimizə əsasən cavab veririk (yaxud öz qərəzli fikrimizi sübut etmək üçün kontekstindən çıxardığımız bir ayədən istifadə edirik).

- B. Zahirî iman
 - 1. Yəhuda, Yəh. 17:12
 - 2. Cadugər Şimon, Həv. 8
 - 3. Mat. 7:13-23-də bəhs olunan şəxslər
 - 4. Mat. 13-də, Mark 4-də və Luka 8-də bəhs olunan şəxslər
 - 5. Yəh. 8:31-59-dakı yəhudilər
 - 6. İsgəndər və Himeney, 1Tim. 1:19-20
 - 7. 1Tim. 6:21-də bəhs olunan şəxslər
 - 8. Himeney və Filit, 2Tim. 2:16-18
 - 9. Dima, 2Tim. 4:10
 - 10. Yalançı müəllimlər, 2Pet. 2:19-22; Yəhd. 1:12-19
 - 11. Məsih əleyhdarları, 1Yəh. 2:18-19
- C. Səmərəsiz iman
 - 1. 1Kor. 3:10-15
 - 2. 2Pet. 1:8-11

Biz bu mətnləri çox vaxt nəzərdən qaçıırıq, çünki sistematik teologiyamız (kalvinist, arminian və s.) cavabımızı əvvəlcədən vermişdir. Ümid edirəm, bu mövzuya toxunduğuma görə mənə pis baxmazsınız. Mən sadəcə olaraq düzgün hermenevtikanı tətbiq etməyə çalışıram. Biz Müqəddəs Kitabı əvvəlcədən təşkil olunmuş bir teologiyaya uyğunlaşdırmaq əvəzinə onun həqiqətən nə dediyini anlamalıyıq. Bu çox vaxt əzablı və sarsıntılı olur, çünki teologiyamızın böyük hissəsi Müqəddəs Kitaba deyil, bizim öz məzhəbimizə,

mədəniyyətimizə və ya yaxınlarımızın (valideyn, dost, pastor) rəylərinə əsaslanır (bax: Xüsusi mövzu: "Qəbul etmək", "iman etmək", "iqrar/etiraf etmək" və "çağırmaq" nə deməkdir?") Allahın xalqına daxil olan bəzi şəxslər həqiqətdə Allahın xalqının bir hissəsi deyillər (məs., Rom. 9:6).

20:31 "oyaq olun" Bu, indiki zaman məlum növ əmr şəklidir (müq. et. Mark 13:35); Həv. 20:28 ilə paraleldir – "özünü... diqqətlə baxın" (indiki zaman məlum növ əmr şəkli). Allahın rəhbərləri və Allahın cəmiyyəti yalançı müəllimlərə görə hər zaman oyaq olmalıdır. Yalançı müəllimlər dedikdə öz şəxsi fikirlərimizin əksini öyrədənləri deyil, Müjdənin əksini öyrədən və Müjdənin öyrətdiyi kimi yaşamayanları nəzərdə tuturam.

▣ **"Üç il boyu"** Paulun Efesdə qaldığı müddətdən bəhs olunur. Bu müddət Paulun o bölgədəki bütün fəaliyyətini əhatə edir. Paul başqa bir şəhərdə, cəmiyyətdə və ya bölgədə olan imanlılarla qaldığı müddətlərə nisbətən oradakı imanlılarla daha uzun müddət qalıb. Onlar Müjdəni yaxşı bilirdi və Müjdəni müdafiə edib yaymalı idilər!

20:32 "sizi Allaha... əmanət edirəm" Yaxud "həvalə edirəm". Bu söz həmçinin Həv. 14:23-də işlənmişdir. Biz, bizə həvalə edilmiş Müjdəyə görə Allaha cavabdehik (müq. et. 1Tim. 1:18). Onu başqalarına da öyrətməyə qadir olan adamlara həvalə etmək, bizim məsuliyyətimizdir (müq. et. 2Tim. 2:2).

P⁷⁴, ⚭, A, C, D və E əlyazmalarında "Allah" sözü işlənmişdir. "B" əlyazmasında "Rəbb" sözü işlənmişdir. UBS⁴ *Theos* variantını "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (yüksək əminlik).

▣ **"və Onun lütfü barədəki kəlamına"** Bu ifadə "Müjdə" ilə sinonimdir. Həv. 20:24-dəki qeydə bax.

▣ **"Bu kəlam sizi inkişaf etdirib... qovuşdurmağa qadirdir"** Qeyd edək ki, məhz Allahın şəxsiyyəti və həqiqəti (Müjdə) insanı inkişaf etdirib yetkinləşdirir (müq. et. Həv. 9:31). Paul bu metaforadan tez-tez istifadə edir. Bu yunan feili həm "bina etmək" həm də "inkişaf etdirmək" olaraq tərcümə oluna bilər (müq. et. 1-ci Korinfilərə 14). Müjdənin məqsədi elə budur: tək-cə ayrı-ayrı imanlıların deyil, bütün cəmiyyətin yetkinliyidir.

XÜSUSİ MÖVZU: "İNKİŞAF ETDİRMƏK" (SPECIAL TOPIC: EDIFY)

Paul bu sözdən (*oikodomeō*) və onun müxtəlif formalarından tez-tez istifadə edir. Hərfi mənada "ev tikmək" (müq. et. Mat. 7:24) mənasına gələn bu söz sonradan məcazi olaraq aşağıdakı mənalarda işlənməyə başlayıb:

1. Məsihin bədəni, imanlılar cəmiyyəti, 1Kor. 3:9; Ef. 2:21; 4:16
2. inkişaf etdirmək
 - a. gücsüz bacı-qardaşları, Rom. 15:1
 - b. qonşuları, Rom. 15:2
 - c. bir-birimizi, Ef. 4:29; 1Sal. 5:11
 - d. xidmət üçün müqəddəsləri, Ef. 4:11
3. biz bir-birimizi belə inkişaf etdiririk:
 - a. məhəbbətlə, 1Kor. 8:1; Ef. 4:16
 - b. öz azadlığımızı məhdudlaşdırmaqla, 1Kor. 10:23-24
 - c. boş söhbətlərdən uzaqlaşmaqla, 1Tim. 1:4
 - d. ibadət toplantılarında danışanların (ilahi oxuyan, müəllim, peyğəmbər, dillərdə danışan və izah edən şəxslərin) sayını məhdudlaşdırmaqla, 1Kor. 14:3-4,12
4. hər şey inkişaf etdirməlidir
 - a. Paulun səlahiyyəti, 2Kor. 10:8; 12:19; 13:10
 - b. Rom. 3:25 və 1Kor. 14:26-dəki yekun bəyanatlar

▣ **"irsə qovuşdurmağa"** Əhdi-Ətiqdə Allah levililərin və kahinlərin irsi idi. Əhdi-Cədidə Allah bütün imanlıların irsidir, çünki imanlılar Məsihin şəxsiyyəti və işi vasitəsilə Allahın övladlarıdır (müq. et. Rom. 8:15,17; Qal. 4:1-7; Kol. 1:12).

Əhdi-Cədid imanlıları, Əhdi-Ətiqdəki israililə kimi kahindirilər (müq. et. 1Pet. 2:5,9; Vəhy 1:6). Biz həlak olan dünyaya xidmət etməyə çağırılmışıq.

▣ **"təqdis olunmuş bütün insanlar arasında"** Bu, bitmiş zamanın məchul növ feli sifətidir. Bax: Həv. 9:32, XÜSUSİ MÖVZU: "ƏHDİ-CƏDİDDƏ MÜQƏDDƏSLİK/TƏQDİS EDİLMƏ".

20:33 "heç kimin nə qızılına, nə gümüşünə, nə də pal-paltarına" Bunlar var-dövlətin əlamətləri idi. Paul öz hərəkətlərini və niyyətlərini müdafiə edir. Əhdi-Cədidə tamahkarlıq və cinsi əxlaqsızlığın yalançı müəllimlərin əlamətləri olduğu tez-tez deyilir (müq. et. 1Kor. 3:10-17).

20:34 "bu əllər həm mənim, həm də mənimlə olanların ehtiyaclarını təmin etdi" Paul xidmət etməkdə olduğu cəmiyyətlərdən maddi yardım almaqdan imtina edirdi, çünki yalançı müəllimlər daim onu pis niyyətlə xidmət etməkdə günahlandırır. Paul öz ehtiyaclarını özü təmin edirdi (müq. et. 1Kor. 4:12; 9:3-7; 2Kor. 11:7-12; 12:13; 1Sal. 2:9; 2Sal. 3:6-13). Bundan əlavə, təhsil almış bir rabbi kimi o, təlim öyrətməsinin müqabilində pul almaq istəmirdi. Bununla belə, Paul Müjdəni bəyan edən xidmətkarların maaş almalı olduğunu təsdiq edir (müq. et. 1Kor. 9:3-18; 1Tim. 5:17-18).

Ceymz S. Cefferz, "Əhdi-Cədid dövrünün Yunan-Roma dünyası" (James S. Jeffers, *The Greco-Roman World of the New Testament Era*) kitabında I əsr Aralıq dənizi ölkələrinin əla bir qısa tarixi verilir və qeyd edilir ki, Paul müjdəçi səyahətlərinin hər üçündə maddi ehtiyaclarını təmin etmək üçün öz əlləri ilə çalışdığından danışır (s. 28).

1. Birinci müjdəçi səyahəti, 1Kor. 4:12; 9:6; 1Sal. 2:9
2. İkinci müjdəçi səyahəti, Həv. 18:3
3. Üçüncü müjdəçi səyahəti, Həv. 19:11-12; 20:34; 2Kor. 12:14

20:35 Qeyd edək ki, imanlı zəhməti ilə qazandığı pulu öz şəxsi mənfəətinə, kefinə, cah-calal içində yaşamasına sərf etməməli, lakin ehtiyac içində olan başqalarına yardım üçün Məsihin adı ilə sərf etməlidir (müq. et. 2Kor. 9:8-11). Paulun sitat gətirdiyi İsanın bu sözünə heç bir Müjdədə rast gəlinmir. Buna görə, bu söz yəqin ki şifahi ənənədən gəlmişdir.

Burada "zəiflər" deyildikdə öz vicdanında həddindən artıq tərəddüd edən məsihçilər nəzərdə tutulmur (müq. et. Rom. 14:1; 15:1; 1Kor. 8:9-13; 9:22), lakin maddi cəhətdən möhtac olanlar nəzərdə tutulur. Paul öz ehtiyaclarını və digər imanlıların ehtiyaclarını təmin etmək üçün işləyirdi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 20:36-38

³⁶Paul bu sözləri söyləyəndən sonra diz çöküb onlarla birlikdə dua etdi. ³⁷Sonra hamısı ağlayaraq Paulun boynuna sarıldı və onu öpdü. ³⁸Onlar ən çox «mənim üzümü bir də görməyəcəksiniz» sözündən kövrəldilər. Sonra onu gəmiyə qədər yola saldılar.

20:36 "diz çöküb" Paul yəhudi keçmişində bu vəziyyətdə dua etməyi adət etməmişdi. Yəqin ki bu, Paulu Allaha əmanət etmək üçün yerinə yetirilən xüsusi dini mərasim idi (müq. et. Həv. 20:32; 21:5).

20:37 "Paulun boynuna sarıldı" Köməyimizə yetişən cəmiyyət rəhbərlərinə görə Allaha şükürlər olsun!

20:38 "ən çox «mənim üzümü bir də görməyəcəksiniz» sözündən kövrəldilər" Paul bu sözü Həv. 20:25-də demişdi.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Həv. 20:4-də Paul niyə müxtəlif şəhərlərdən olan çoxlu adamlarla birlikdə səyahət edib?
2. Həv. 20:7-10-un teoloji məqsədi nədir?
3. Həv. 20:13 niyə bu qədər qarışıqdır?
4. Paul efesli ağsaqqalların qarşısında niyə özünü müdafiə edir?
5. Peyğəmbərlər Paulun Yerusəlimə getməyinin ciddi nəticələri barədə xəbərdarlıq etdikləri halda Paul oraya nə üçün gedirdi? (Həv. 20:22-23)
6. Yalançı peyğəmbərlər niyə hər dövrdə və hər yerdə vardır? Onlar xilas olurlarmı? Bəs onların ardıcılları xilas olurlarmı? Yalançı peyğəmbər nə deməkdir?
7. Niyə Həv. 20:36-38 bizi yerli rəhbərlərimizi sevməyə və onlar üçün dua etməyə vadar etməlidir?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 21

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paulun Yerusəlimə səfəri	Yerusəlimə səfər əsnasındakı xəbərdarlıqlar	Paul Fələstinə qayıdır	Paul Yerusəlimə gedir	Yerusəlimə səfər
21:1-6 21:7-14	21:1-14	(20:7-21:14) 21:1-6 21:7-14	21:1-6 21:7-11 21:12-13	21:1-6 21:7-14 Paulun Yerusəlimə gəlməsi
21:15-16 Paul Yaqubu ziyarət edir	21:15-25	21:15-16	21:14 21:15-16 Paul Yaqubu ziyarət edir	21:15-16
21:17-26	Məbəddə həbs olunmuş 21:26-36	21:17-26	21:17-25 21:26	21:17-25 21:26
Paul məbəddə həbs olunur		Paulun həbs olunması və müdafiəsi (21:27-22:29) 21:27-36	Paul məbəddə həbs olunur 21:27-29	Paulun həbs olunması
21:27-36			21:30-36 Paul özünü müdafiə edir	21:30-36
Paul özünü müdafiə edir	Yerusəlimdəki izdihama müraciət (21:37-22:21)	21:37-40	(21:37-22:5) 21:37a 21:37b-38 21:39 21:40-22:2	21:37-40
21:37-22:5				

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

Bu fəsildə bəzi şeylərdən bəhs olunmaması təəccüblüdür! Paulun başqa millətlərdən olan cəmiyyətlərdən Yerusəlimdəki cəmiyyətə gətirilmiş yardımdan heç bəhs olunmayıb.

Ceymz D.Q. Dann, "Əhdi-Cədidə birlik və müxtəliflik" (James D. G. Dunn, *Unity and Diversity in the NT*, ss. 272-278) kitabında maraqlı bir fikir irəli sürür. O deyir ki, Yaqup (yəhudi ənənələrinə sadıqlığı ilə bilinən) ilə Paul arasında məsihçi yəhudinin həyatında şifahi ənənənin yeri barədə ciddi fikir ayrılığı var idi.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 21:1-6

¹Onlardan ayrılıb dənizə çıxanda birbaşa Kosa getdik, səhəri gün isə Rodosa, oradan da Pataraya keçdik. ²Finikiyaya gedən bir gəmi tapdıq və ona minib dənizlə getdik. ³Kipri gördük və onun cənubundan keçdik. Suriya istiqamətinə getdik və Sur şəhərində sahilə çıxdıq. Gəmi yükünü orada boşaltmalı idi. ⁴Orada şagirdləri axtarıb tapdıq və yanlarında bir həftə qaldıq. Şagirdlər Ruhun təsiri ilə Paula xəbərdarlıq etdilər ki, Yerusəlimə getməsin. ⁵Amma oradakı günlərimiz başa çatanda bu şəhərdən çıxıb yolumuza davam etdik. İmanlıların hamısı öz arvad-uşaqları ilə bərabər bizi şəhərin kənarına qədər ötürdü və sahilə diz çökərək dua etdik. ⁶Bir-birimizlə vidalaşandan sonra biz gəmiyə mindik, onlar da evlərinə qayıtdılar.

21:1 "birbaşa Kosa getdik" Bu bir dənizçilik terminidir (müq. et. Həv. 16:11). Luka dənizçilik terminlərini çox yaxşı bilirdi (müq. et. Həv. 21:3). Həvarilərin İşlərinin "biz" ilə yazılan hissələrinin çoxunda dəniz səyahətləri təsvir olunur.

▣ **"Kos"** Bu ad "zirvə" mənasına gəlir. Bu, həm bir adanın, həm də ən böyük şəhərinin adıdır. Bu ada Hippokratın (b.e.ə. V əsr) vətəni idi və ən böyük tibb məktəbi orada idi. Romanın Kiçik Asiya vilayətinə daxil azad bir dövlət olan Kos, Miletədən təqribən 65 km cənubda yerləşirdi.

▣ **"Rodos"** Bu da bir adanın və baş şəhərinin adı idi. Bu kommersiya adası, (1) qızılgülləri və (2) ritorika və gözəl natiqliq üzrə ixtisaslaşan universiteti ilə şöhrət qazanmışdı. Keçmişdə (b.e.ə. 29-cu ildə) limanda dikilmiş təxminən 32 metr hündürlüyündə olan nəhəng bürünc adam heykəli ilə də şöhrət qazanmışdı. Bu heykəl mayak olaraq xidmət edirdi.

▣ **"Patara"** Yunanca əlyazmaların qərbi ailəsində (müq. et. P⁴¹, D) və qədim latın versiyalarının bəzində "və Mira" sözləri də əlavə olunub (çox güman ki, 27:5-dən götürülüb); Mira, Suriyaya gedən gəmilərin baş limanı idi. UBS⁴ daha qısa mətni "A" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (tam əminlik).

Patara, Likianın sahil şəhəri idi. Bir zamanlar Delfi şəhərindəki Orakl ilə rəqabət aparan Apollonun Oraklı ilə şöhrət qazanmışdı.

21:2 "Finikiyaya gedən bir gəmi tapdıq" Yəqin ki, o çox böyük bir gəmi idi. Kiçik gəmilər adətən sahilə yaxın üzərdi. Bu gəmi birbaşa dənizi keçdiyinə görə onlar çox vaxt qazana biliblər.

21:3 "Kipri gördük" Oranı görəndə Paul, yəqin ki, Barnabanı və birinci müjdəçi səyahətini xatırlayıb.

▣ **"Sur"** Bura, Finikiyanın sahilindəki paytaxtı idi.

21:4 "şagirdlər" Bu şəhərdə bir cəmiyyət var idi; həmin cəmiyyət böyük ehtimalla Stefanın təqibindən sonra yaranmışdı (müq. et. Həv. 8:4; 11:19). Bu dövrdə imanlılar bir yerdə qalmaq üçün oradakı imanlıları axtarırdı (müq. et. Həv. 21:7,16).

▣ **"Ruhun təsiri ilə Paula xəbərdarlıq etdilər ki, Yerusəlimə getməsin"** Bu göstərir ki, o yerli cəmiyyətdə peyğəmbərlər var idi (müq. et. Həv. 20:23; 21:10-12). Onların təqib barəsindəki xəbəri doğru idi, lakin Paulun oraya getməsində də, şübhəsiz, Allahın iradəsi var idi (müq. et. Həv. 21:14). İsa Paula həyat missiyasını Xananyanın dili ilə bildirmişdi (müq. et. Həv. 9:15-16). Paul əzab-əziyyət çəkəcək idi, lakin həmçinin hökmdarlara şəhadət edəcək idi.

21:5 "və sahilə diz çökərək dua etdik" Məsihçi sevgisi və qayğısı burada çox gözəl təsvir olunub. Ehtimal ki, Həv. 20:32,36-dəki kimi, burada da xüsusi bir toplantı keçirilib.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 21:7-14

⁷Surdan dəniz səyahətimizə davam edərək Ptolemisə gəldik və orada imanlı bacı-qardaşlara baş çəkib bir gün yanlarında qaldıq. ⁸Ertəsi gün onlardan ayrılıb Qeysəriyyəyə gəldik. Yeddi köməkçidən biri olan müjdəçi Filipin evinə gedib orada qaldıq. ⁹Bu kişinin peyğəmbərlik edən dörd subay qızı var idi. ¹⁰Oraya çatandan bir neçə gün sonra Yəhudeyadan Aqab adlı bir peyğəmbər gəldi. ¹¹O bizə yaxınlaşıb Paulun kəmərinə götürüb öz əllərini və ayaqlarını bağlayaraq dedi: «Müqəddəs Ruh belə deyir: “Yəhudilər bu kəmərin sahibini Yerusəlimdə belə bağlayıb başqa millətlərə təslim edəcəklər”». ¹²Bu sözləri eşidəndə həm biz, həm də oranın sakinləri Paula yalvardıq ki, Yerusəlimə getməsin. ¹³Buna cavab olaraq Paul belə dedi: «Nə olub? Niyə ağlayıb ürəyimi sızladırırsınız? Mən Rəbb İsanın adı uğrunda Yerusəlimdə təkcə əl-ayağımın bağlanmasına deyil, ölümə də hazırım». ¹⁴Paulu razı sala bilmədikdə «Qoy Rəbbin iradəsi olsun!» deyərək susduq.

21:7 "Ptolemis" Bu şəhər, Makedoniyalı İsgəndərin Misirdə hökmranlıq edən və b.e.ə. 26-cı ildə bu şəhəri inşa etdirmiş II Ptolemeyin əcdadı olan generalın adını daşıyırdı. Fələstinin sahilində yeganə təbii liman ora idi. Əhdi-Ətiqdə buna Akko deyilib (müq. et. Say. 1:31). Hal-hazırda bu şəhər Əkka və ya Akra adını daşıyır.

▣ **"bacı-qardaşlar"** Həvarilərin İşlərində bu ifadə "şagirdlər" in sinonimidir (müq. et. Həv. 21:4,16), İsa Məsihə iman edənləri bildirir.

▣ **"yanlarında qaldıq"** Həv. 21:4-dəki qeydə bax.

21:8 "onlardan ayrılıb" Qara yoxsa dəniz yolu ilə getdikləri məlum deyildir.

▣ **"Qeysəriyyə"** Bura, Romanın Fələstindəki qərargahı idi. İnsanların yaratdığı kiçik limana malik olan bir sahil şəhəri idi. Müjdəçi Filip burada yaşayırdı (müq. et. Həv. 8:40).

▣ **"müjdəçi"** Bu söz, qəribə olsa da, Əhdi-Cədidə yalnız üç dəfə işlənmişdir (müq. et. Ef. 4:11 və 2Tim. 4:5). Bu xidmət ənamının konkret olaraq hansı fəaliyyətlərdən ibarət olduğu dəqiq məlum deyildir. Bu sözün mənası "Müjdəni elan edən şəxs"dir.

▣ **"Yeddi köməkçidən biri olan"** Yerusəlimdəki cəmiyyətdə yunanca danışan dul qadınlar ərzaq yardımının ədalətsiz şəkildə paylandığından şikayət edəndə, cəmiyyət bu məsələnin həlli üçün yeddi kişi seçmişdi. Bütün bu kişilərin yunan adları var idi. Onlar həmçinin qüdrətli vaizlər idi. Müjdənin ümumdünya miqyasda yayılacağını birinci onlar dərk ediblər (müq. et. Həv. 6).

21:9 "peyğəmbərlik edən dörd subay qızı var idi" Lukanın qadınlara xüsusi qayğı ilə yanaşdığını yadda saxlayın. İmanlılar cəmiyyətində rəhbərlik edən qadınlara dair mövqeyimizi bütün Əhdi-Cədidə əsasən təkrar nəzərdən keçirməliyik (müq. et. Yoel 2:28-32; Həv. 2:16-21). Bax: Həv. 2:17-dəki Xüsusi mövzu: "Müqəddəs Kitabda qadınlar". Mənə bu mövzuda Qordon Finin "Müjdə və Ruh" (Gordon Fee, *Gospel and Spirit*) kitabı yardım etmişdir.

İmanlılar cəmiyyətinin rəvayətinə görə, onlar Kiçik Asiyaya (Frigiya) köçüblər və o adamın qızları uzun yaşayıb, qocalanadək Allaha xidmət ediblər. Bu rəvayəti Yevseyiyin Polikratdan və Papiydən gətirdiyi sitatlardan öyrənirik (müq. et. "İmanlılar cəmiyyətinin tarixi" 3:31:2-5).

21:10 "Aqab adlı bir peyğəmbər" Bu sözü ən azından iki cür anlamaq olar:

1. Korinfilərə Məktublarda peyğəmbərlik deyildikdə Müjdənin bəyan edilməsi nəzərdə tutulur (müq. et. 1Kor. 14:1)
2. Həvarilərin İşləri kitabında peyğəmbərlərdən bəhs olunur (müq. et. Həv. 11:27-28; 13:1; 15:32; 21:10; hətta qadın peyğəmbərlərdən, 21:9)

Buradan belə sual doğur ki, Əhdi-Cədidəki peyğəmbərlik ənamının Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri ilə nə əlaqəsi vardır? Əhdi-Ətiqdə peyğəmbərlər Müqəddəs Yazının müəllifləri idi. Əhdi-Cədidə bu iş On iki həvariyyə və

köməkçilərinə tapşırırlar. "Həvəri" davamlı ənam olaraq qaldığı (müq. et. Ef. 4:11), lakin On iki həvərinin vəfatından sonra vəzifələri bir qədər dəyişdiyi kimi, peyğəmbərin xidməti də dəyişmişdir. İlahi ilham (Həv. 13:1-dəki Xüsusi mövzuya bax) sona çatmışdır, Allahdan ilham almış Müqəddəs Yazı artıq olmayacaq (müq. et. Yəhuda; Həv. 21:20). Əhdi-Cədid peyğəmbərlərinin başlıca vəzifəsi Müjdəni bəyan etməkdir; lakin eyni zamanda başqa bir vəzifəsi, Əhdi-Cədid həqiqətlərinin indiki durumlara və ehtiyaclara necə tətbiq edilməsini göstərməkdir. Bax: Həv. 11:27-dəki Xüsusi mövzu: "Əhdi-Cədidə peyğəmbərlik".

21:11 Aqab, Əhdi-Ətiq peyğəmbərləri Yeremya və Yezekel kimi öz vəhyini hərəkətlərlə göstərir.

21:12 "Paula yalvardıq" Bu, bitməmiş zaman məlum növ xəbər formasıdır. Bu forma ya (1) bir hərəkətin başlanğıcını, ya da (2) keçmiş zamanda təkrarlanan hərəkəti bildirə bilər.

21:13 Bu peyğəmbərliyi Paulun Allahın iradəsi ilə Yerusəlimə getdiyini hiss etməsi ilə balanslaşdırmaq çətindir (müq. et. a. 4).

▣ **"Rəbb İsanın adı"** Bax: Həv. 2:21, XÜSUSİ MÖVZU: "RƏBBİN ADI".

21:14 "Qoy Rəbbin iradəsi olsun" Bu, dua anlamında işlənən indiki zamanın qayıdış növ əmr şəklidir. Allahın həqiqətən Paulun həyatı üçün bir planı və məqsədi var idi. Gələcəkdə onu gözləyən problemlərə dair konkret olan və təkrar olunan peyğəmbərliklərə baxmayaraq, Paul Allahın iradəsini bildiyini hiss edirdi. Paul bu peyğəmbərliklərin onun oraya getməyinə mane olmaq üçün deyil, ruhən və əqlən hazırlanmaq üçün verildiyini hiss edirdi.

XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN İRADƏSİ (THELĒMA)" (SPECIAL TOPIC: THE WILL [THELĒMA] OF GOD)

Allahın "iradəsi" bir neçə kateqoriyada aşkarlanır.

YƏHYANIN MÜJDƏSİ

- İsa Atanın iradəsini yerinə yetirmək üçün gəlib (müq. et. Yəh. 4:34; 5:30; 6:38)
- Atanın Oğula verdiyi hər kəsi son gündə diriltmək (müq. et. Yəh. 6:39)
- hamı Oğula iman etsin (müq. et. Yəh. 6:29,40)
- Allahın iradəsini yerinə yetirdiyinə görə duasına cavab verilir (müq. et. Yəh. 9:31 və 1Yəh. 5:14)

SİNOPTİK MÜJDƏLƏR

- Allahın iradəsini yerinə yetirmək son dərəcə önəmlidir (müq. et. Mat. 7:21)
- Allahın iradəsini yerinə yetirməklə insan İsanın qardaşı yaxud bacısı olur (müq. et. Mat. 12:50; Mark 3:35)
- bir kəsin həlak olması Allahın iradəsi deyildir (müq. et. Mat. 18:14; 1Tim. 2:4; 2Pet. 3:9)
- Qolqota, İsa üçün Atanın iradəsi idi (müq. et. Mat. 26:42; Luka 22:42)

PAULUN MƏKTUBLARI

- bütün imanlıların yetkinliyi və xidməti (müq. et. Rom. 12:1-2)
- imanlıların bu şəx dövündən xilas olması (müq. et. Qal. 1:4)
- Allahın iradəsi, Onun xilas planı idi (müq. et. Ef. 1:5,9,11)
- imanlıların Ruhla dolu yaşamaları (müq. et. Ef. 5:17-18)
- imanlıların Allahı bütünlüklə qavramaları (müq. et. Kol. 1:9)

- imanlıların kamil və tam olmaları (müq. et. Kol. 4:12)
- imanlıların müqəddəs olmaları (müq. et. 1Sal. 4:3)
- imanlıların hər vəziyyətdə şükür etmələri (müq. et. 1Sal. 5:18)

PETERİN MƏKTUBLARI

- imanlıların doğru olanı etmələri (yəni hakimiyyətlərə tabe olmaları) və beləcə axmaqları susduraraq Müjdəni yaymaq üçün fürsət tapmaları (müq. et. 1Pet. 2:15)
- imanlıların əzab çəkmələri (müq. et. 1Pet. 3:17; 4:19)
- imanlıların öz ehtiraslarına görə yaşamamaları (müq. et. 1Pet. 4:2)

YƏHYANIN MƏKTUBLARI

- imanlıların əbədi qalmaları (müq. et. 1Yəh. 2:17)
- imanlıların dualarına cavab verilməsinin açarı (müq. et. 1Yəh. 5:14)

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 21:15-16

¹⁵Bir müddət keçəndən sonra biz hazırlıq işlərini görüb Yerusəlimə tərəf getdik. ¹⁶Qeysəriyyədə yaşayan şagirdlərin bəzisi də bizimlə birgə gəldi. Onlar bizi ilk şagirdlərdən biri olan Kiprli Minasonun evinə apardı, çünki biz onların evində qalacaqdıq.

21:15 "biz hazırlıq işlərini görüb" Bu fraza Kral Yakovun ingiliscə tərcüməsində (King James Version) "arabalarımızı hazırladıq" (NKJV-də "əşyamızı yığdıq") olaraq tərcümə olunub. Yola hazırlanmaq mənasında işlənən bu sözə Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində rast gəlinir.

▣ **"Yerusəlim"** Yerusəlim oradan təqribən 100 km uzaqlıqda idi.

21:16 "Minason" O, kiprli yəhudi bir məsihiçi idi (Barnaba kimi). Həv. 6-dakı yeddi köməkçi kimi, ibrancə danışan yəhudilərdən biri olan Minason, yəqin ki, cəmiyyətin ilk günlərindən bəri imanlı idi; ehtimal ki, Paul Qeysəriyyədə həbsdə ikən Luka Fələstində Minasonla söhbət edərək öz Müjdə kitabı üçün məlumat alırdı.

HƏV. 21:17-23:30-UN KONTEKSTİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- A. HƏV. 21:17-26:32-NİN MƏZMUNUNUN QISA TƏSVİRİ (Paulun Yerusəlimdə və Qeysəriyyədə həbs olunması və özünü müdafiə etməsi)
1. Qarışıqlıq və Paulun məbəddə həbs olunması, Həv. 21:17-40
 2. Paulun camaatın qarşısında özünü müdafiə etməsi, Həv. 22:1-22
 3. Romalıların tərəfindən sorğu-suala çəkilməsi, Həv. 22:23-30
 4. Sinedrion tərəfindən sorğu-suala çəkilməsi, Həv. 23:1-10
 5. Paulu öldürmək üçün hazırlanan sui-qəsd, Həv. 23:11-35
 6. Paul Feliksin önündə, Həv. 24:1-23
 7. Paul Feliks və Drusilla ilə üz-üzə, Həv. 24:24-27
 8. Paul Festin önündə, Həv. 25:1-12
 9. Paul II Aqrippa və Bernikinin önündə, Həv. 25:13-26:32

B. PAULUN ÖZÜNÜ MÜDAFİƏSİNİN ÜMUMİ MƏQAMLARI

Ümumi məqamlar	Paul camaatın önündə	Paul Sinedrionun önündə	Paul Feliksin önündə	Paul Festin önündə	Paul II Aqrippanın önündə
1. Onun yəhudi keçmişi	22:3		24:14,17-18		26:4
2. Onun farisey təhsili və canfəşanlıığı	22:3	23:6-9	24:15,21		26:5-8
3. "Yol"u təqib etməsi	22:4-5				26:9-11
4. Paulun imana gəlməsi barədəki şəhadətliyi	22:6-16				26:12-16
5. Allah tərəfindən konkret xidmətə çağırılması	22:17-22				26:17-23

C. SADUKEYLƏR İLƏ FARİSEYLƏR ARASINDAKI MÜQAYİSƏ

	<u>SADUKEYLƏR</u>	<u>FARİSEYLƏR</u>
Mənbəyi	Makkavey dövrü	Makkavey dövrü
Adının mənası	"Sadoki"lər?	"Ayrılmış olanlar"?
Sosial statusu	Kahinlik aristokratiyası	Orta sinif dünyəviləri
Müqəddəs Yazı ilə bağlı məsələlər	Yalnız yazılı Qanun (ələlxüsus Yaradılış-Qanunun Təkrarı)	Bütün şifahi və yazılı Qanun və eləcə də Əhdi-Ətiq kanonunun "Peyğəmbərlər" və "Yazılar" hissələri
Teologiya	Mühafizəkar – zərdüştiliyyətin təsirinə məruz qalmaqda ittiham edilən fariseylərin tam əksi (müq. et. 23:8)	Mütərəqqi – son dərəcə mürəkkəb angelologiya – ölümdən sonrakı həyata (axirətə) və ölümlərin dirilməsinə dair inanc – gündəlik həyata dair ciddi qayda-qanunlar

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 21:17-26

¹⁷Yerusalimə çatanda imanlı bacı-qardaşlar bizi sevinclə qarşıladılar. ¹⁸Ertəsi gün Paulu birlikdə Yaqubu görməyə getdik. Cəmiyyət ağsaqqallarının hamısı oraya yığılmışdı. ¹⁹Paul onlardan hal-əhval tutandan sonra öz xidməti ilə əlaqədar olaraq Allahın başqa millətlər arasında gördüyü işlərdən ətraflı məlumat verdi. ²⁰Bunları eşidəndə Allahı izzətləndirdilər. Paula dedilər: «Görürsənmi, qardaş, Yəhudilər arasında on minlərlə imanlı var və hamısı Qanunun qeyrətini çəkir. ²¹Onlar sənə barəndə xəbər tutublar ki, başqa millətlər arasında yaşayan bütün Yəhudilərə oğullarını sünnət etməyib adət-ənənələrimizə görə yaşamamağı və Musadan dönməyi öyrədirsən. ²²İndi nə edək? Mütləq sənə bura gəldiyini eşidəcəklər. ²³Ona görə sənə dediklərimizə əməl et. Bizim aramızda əhd edən dörd kişi var. ²⁴Bunları yanına al və onlarla birgə paklanma mərasiminə qoşul. Başlarını qırxdırmaq üçün qurban xərclərini sən çək. Bununla da hamı biləcək ki, sənə haqqında eşitdikləri əsassızdır, sən də Qanuna riayət edirsən. ²⁵Başqa millətlərdən olan imanlılara gəlicə, biz qərara alıb onlara məktub vasitəsilə yazmışıq ki, bütvlərə təqdim olunan qurbanların ətini, boğularaq öldürülən heyvanların ətini və qan yeməsinlər, həmçinin özlərini əxlaqsızlıqdan saxlasınlar». ²⁶Bundan sonra Paul bu dörd kişini yanına alıb ertəsi gün onlarla bərabər özünü pak etdi. Sonra məbədə girərək paklanma dövrünün nə vaxt qurtaracağını, hər birinin adına nə vaxt qurban təqdim ediləcəyini elan etdi.

21:17 Yerusəlimdəki imanlıların Paulu və başqa millətlərdən olan bu bacı-qardaşları xoş qəbul etməsi yaxşı əlamət idi (müq. et. Luka 8:40; 9:11; Həv. 2:41; 18:27; 21:17; 24:3; 28:30), lakin Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyətində həmçinin qərəzli fikirlər də var idi (müq. et. Həv. 21:20-21).

21:18-19 "Paulla birlikdə Yaqubu görməyə getdik" Başqa millətlərdən olan imanlılar cəmiyyətlərinin maddi yardımından burada bəhs edilmir (müq. et. Həv. 24:17). Paul Həv. 15:12-də Yaquba buna bənzər hesabat vermişdi. Yaqub, İsanın ögey qardaşı və Yerusəlimdəki cəmiyyətin hörmətli rəhbəri idi (müq. et. Həv. 12:17; 15:13).

21:18 "Cəmiyyət ağsaqqallarının hamısı oraya yığılmışdı" Qeyd edək ki, həvarilərin adı çəkilmir. Yəqin ki, onlar missiya səyahətlərində idilər, yaxud artıq vəfat etmişdilər. Burada "ağsaqqallar" sözü yəhudi mənasında işlənilib (müq. et. Həv. 4:5,8,23; 6:12; 11:30; 15:2,4,6,22,23; 16:4; 23:14; 24:1,25; 25:15; İbr. 11:2; Yaq. 5:14); həmin söz sonradan imanlılar cəmiyyətində "presviterlər, pastorlar" mənasında işlənilirdi (müq. et. Həv. 14:23; 20:17,18,23; 1Tim. 5:17,19; Tit. 1:5; 1Pet. 5:1; 2Yəh. 1; 3Yəh. 1).

21:19 Bəzi şərhçilər Paulun Yerusəlimdə yaxşı qəbul edilmədiyini və Yerusəlimdəki məsihçilərin başqa millətlərin imanlılar cəmiyyətlərinin pul yardımını qiymətləndirmədiyini düşünürlər. Onların məntiqi belədir.

1. Paul Yerusəlimdə cəmiyyətin bir rəhbərinin evində qalmayıb, lakin yunanca danışan bir yəhudinin evində qalıb.
2. Yerusəlimli məsihçilər yardıma görə təşəkkürlərini bildirməyib, hətta yardımın özündən belə bəhs edilməyib.
3. Yerusəlimdəki cəmiyyətin rəhbərləri Paula dərhal bildiriblər ki, burada on minlərlə imanlı onun haqqında pis düşünür.
4. Bu cəmiyyətin zindanda yaxud məhkəmələrdə Paula dəstək olduğu heç vaxt deyilməyib.

Qeyd edək ki, Paulun təlimi və missiyası ilə bağlı münaqişə və fikir ayrılığı var idi. Lakin Həv. 21:19 mənə müsbət gəlir.

21:20 "Yəhudilər arasında on minlərlə imanlı var" Müjdənin qüdrəti və Allahın Yerusəlimdəki yəhudi xalqına qarşı məhəbbəti barədə necə gözəl şəhadətdir! Yəhudilər arasında məsihçi imanlılar var idi. Bəlkə Zək. 12:10 yerinə yetmişdir!

▣ **"imanlı"** Hərfi tərcümədə "iman etmiş". Bu, bitmiş zaman məlum növ feili sifətidir (Həv. 3:16 və 6:5-dəki Xüsusi mövzulara bax). Onların imanı, həqiqi xilas gətirən iman idi. İnsan bütün teoloji məsələləri tam anlamadığı halda, hətta səhv anlamasına baxmayaraq xilas ola bilər (müq. et. Həv. 1:6; Luka 19:11).

Paul belə insanlara "zəif" məsihçi deyirdi (müq. et. Rom. 14:1-15:13; 1Kor. 8; 10:23-33) və onların "zəifliyi" Müjdənin dəyişilməsinə gətirib çıxarmadığı təqdirdə (Qalatiyalılara Məktubda bəhs olunan "imanlıları yəhudiləşdirməyə çalışanlar"), onları ruhlandırmağa çalışırdı.

▣ **"hamısı Qanunun qeyrətini çəkir"** Bu, imana gəlmiş fariseylərin, zelotların və yesseylərin sayının böyük olduğunu göstərir. Onlar imana gəlsələr də, dini qərəzli fikirləri qalırdı. Qalatiyalılara Məktubda bəhs olunan "imanlıları yəhudiləşdirməyə çalışanlar" kimi idilər. Maraqlıdır, Paul "zəif" imanlıları nə qədər çox sevirdi, ancaq "yalançı müəllimlərə" və ya Müjdəni səhv yayanlara dözə bilmirdi.

21:21 "Onlar sənə barəndə xəbər tutublar ki, başqa millətlər arasında yaşayan bütün Yəhudilərə...

Musadan dönməyi öyrədirsən" "Xəbər tutublar" ifadəsi, şifahi təlimi bildirən bir ibrani idiomunu əks etdirir. Bu idiom indiki zamanda "öyrədir" feili ilə birlikdə işləndikdə onu göstərir ki, Yerusəlimdəki yəhudilərə Paulun fəaliyyətləri barədə dəfələrlə qərəzli məlumatlar verilmişdi. Onlar Paulu başqa millətlərdən olanlara Müjdəni yaymaqdan daha ciddi günahlarda ittiham ediblər (müq. et. Həv. 15).

"Dönmək" feili, "imandan dönmək" (müq. et. 2Sal. 2:3) qədər ciddidir. İmanlı yəhudilərin Əhdi-Ətiqə qarşı necə münasibət göstərməsi ilə bağlı teoloji məsələ hələ həll olunmamışdı! Bu bir anlamda "məsihi sinaqoqları" məsələsini əks etdirir!

21:23 "Bizim aramızda əhd edən dörd kişi var" Bunlar, yəqin ki, imanlılar cəmiyyətinin üzvləri idi. Məhdud bir Nəziri andı nəzərdə tutulur (müq. et. Say. 6:1-8). Paul buna bənzər andı vermişdi (müq. et. Həv. 18:18). Bizim bu məhdud andı (əhdi) haqqında dəqiq məlumatımız yoxdur (müq. et. "Nəzir" 1:3).

21:23-25 Bu ayələr, Paulun yəhudi məsihçilərin Musanın Qanununa qarşı münasibəti haqqında nə düşündüyünü göstərir. Ehtimal ki, Paul yəhudi ənənələrinə riayət etməkdə davam edib (müq. et. Həv. 18:18; 20:6), ən azından yəhudilərə Müjdəni yaymağa çalışdığı zaman (müq. et. 1Kor. 9:19-23). Bu, hal-hazırda fəaliyyət göstərən məsihi yəhudi icmalarının təsdiqlənməsi ola bilər.

21:24 "qurban xərclərini sən çək" Ola bilsin, Paul burada özü Nəziri andı verməyib, lakin başqalarının qurbanlarının pulunu verib. Rabbilər deyiblər ki, başqa bir adamın Nəziri andının xərcini çəkmək böyük şərəf sayılır ("Ned." 10a).

XÜSUSİ MÖVZU: "NƏZİRİ AND" (SPECIAL TOPIC: NAZIRITE VOW)

- A. Bu yolla Levi qəbiləsindən olmayan bir şəxs, kişi yaxud qadın (müq. et. Say. 6:1), özünü Allahın xidmətinə həsr edərdi ("Rəbbə təqdis"). Nəziri "ayrılan" (BDB 634, KB 684) deməkdir, bu da ibrancə "müqəddəs" sözünün kökünün mənasıdır (bax: Xüsusi mövzu: "Müqəddəs").
- B. Əhdi-Ətiqədə bu and ömür boyu qüvvədə idi
 - 1. Şimşon (Hak. 13:7)
 - 2. Şamuel (1Şam. 1:21)
 - 3. Vəftizçi Yəhya
- C. Zamanla yəhudilikdə qısa müddətli Nəziri andı meydana gəlmişdir (bəlkə də Say. 6:5-dəki sözə əsasən). Ən qısa müddət otuz gün idi. Qısa müddətli and, adamın başındakı saçlarını qırılması və məbəddə qurbanla birgə yandırması ilə həyata keçirilirdi.
- D. Konkret tələblər (müq. et. Say. 6:1-8)
 - 1. Şərabdan və başqa kefləndirici içkidən çəkinmək, meynədən istehsal edilmiş heç bir şey yeməmək (müq. et. Say. 6:3-4).
 - 2. Saçını qırılmamaq.
 - 3. Meyitə yaxınlaşmamaq. Bu səbəbdən Nəziri adam yəhudi dəfn mərasimlərində iştirak edə bilməzdi.
 - 4. Qəflətən murdar olan Nəzirinin təmizlənməsi üçün qanun Say. 6:9-da verilir. Yəqin ki, Həv. 21:23-25-də Paul bu vəziyyətə düşmüşdü. Təmizlənmək üçün müəyyən müddət və qurban tələb olunurdu (müq. et. Say. 6:9-12).

▣ **"Başlarını qırxdırmaq"** Nəziri andından Saylar kitabının 6-cı fəslində bəhs olunur. Ömürlük and verənlərin başlarını qırxdırması qadağan idi. Ancaq müvəqqəti and verənlər andın müddəti bitdikdə başlarını qırxdırdı. Bu ayə Paulun Müjdəni yaydığı insanların mədəniyyətinə necə uyğunlaşmağa çalışdığını göstərir (müq. et. 1Kor. 9:19-23; 10:23-33).

21:25 "yazmışıq" Burada Yerusəlimdəki məşvərin rəsmi bəyanatı nəzərdə tutulur (müq. et. Həv. 15:19-20, 28-29). Bu sənəd, diasporada (Fələstindən kənardə) olan qarışıq (yəhudi və qeyri-yəhudi) imanlılar cəmiyyətlərində yəhudilərdən və başqa millətlərdən olan imanlılar arasındakı mərasim və pəhriz əngəllərini aradan qaldırır. Lakin imanlı yəhudilərin Musanın Qanununa qarşı münasibətinə toxunmayıb.

21:26 "məbədə girərək" Paulun bu hərəkəti problemi həll etməyib, əksinə, daha çox problem yaradıb!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 21:27-36

²⁷Yeddi günlük müddət qurtarmaq üzrə Asiya vilayətindən olan Yəhudilər Paulu məbəddə görəndə bütün izdihamı təşvişə salaraq onu yaxaladılar ²⁸və qışqırdılar: «Ey İsraililər, kömək edin! Hər yerdə hər kəsə,

xalqımıza, Qanuna və bu Müqəddəs məkana qarşı təlim öyrədən adam budur. Həmçinin məbədə bəzi Yunanları gətirərək bu Müqəddəs məkanı murdarladı». ²⁹Bu Yəhudilər Efesli Trofimi əvvəllər şəhərdə Paulun yanında gördükləri üçün elə bilirdilər ki, onu Paul məbədə gətirib. ³⁰Bütün şəhər oyandı. Camaat hər tərəfdən qaçıb-gələrək Paulu tutub məbəddən bayıra sürüdü. Dərhal məbəd qapıları bağlandı. ³¹Onlar Paulu öldürməyə çalışırdılar ki, bütün Yerusəlimin təşvişə düşməsi xəbəri Roma alayının minbaşısına çatdırıldı. ³²Minbaşı dərhal yüzbaşılarla əsgərləri özü ilə götürərək izdiham olan yerə qaçdı. Minbaşı ilə əsgərləri görəndə camaat Paulu döyməyi dayandırdı. ³³O zaman minbaşı yaxına gəlib Paulu tutdu və əmr etdi ki, onu qoşa zəncirlə bağlasınlar. Sonra soruşdu: «Bu adam kimdir? Nə edib?» ³⁴İzdiham içində hər ağızdan bir avaz gəlir, qışqırırdılar. Hay-küydən minbaşı heç nə müəyyənləşdirə bilmədi, ona görə Paulun qalaya aparılmasını əmr etdi. ³⁵Paul pilləkəndə olanda xalq elə qızıxmışdı ki, əsgərlər onu əlləri üstündə aparmalı oldular. ³⁶Çünki izdiham onun ardınca düşüb qışqırırdı: «Öldürün onu!»

21:27 "Asiya vilayətindən olan Yəhudilər" Paulun köhnə düşmənləri də bayram üçün Yerusəlimə gəlmişdilər. İndi Paul yəhudiliyin hakim olduğu sahədə idi.

21:28 "təlim öyrədən adam budur" Asiya vilayətindən gələn bu yəhudilər Paulun təlimini Əhdi-Ətiqin vədlərinin həyata keçməsi olaraq deyil, yəhudiliyin əleyhinə təlim olaraq səciyyələndiriblər. Bu ittihamlar, Stefana qarşı irəli sürülən ittihamlara bənzəyir (müq. et. Həv. 6:13). Ola bilsin, Paulun özü keçmişdə başqalarına qarşı eyni ittihamlar irəli sürmüşdü; Dəməşq yolunda Məsihlə qarşılaşmazdan əvvəl o da, yəqin ki, bu yəhudi teoloji mövqeyi ilə razılaşmışdı (müq. et. Həv. 22:20). Məsihin təlimi, I əsr yəhudiliyinin qanunpərəstliyi və ənənəpərəstliyi üçün təhdid təşkil edirdi! Bu təkcə Paulun universalizmindən – yəni, xilasın "bütün insanlara" verilməsinə dair əqidəsindən – deyil, həmçinin xilasın yalnız Məsihdə və Məsihə iman vasitəsilə verilməsinə dair təlimindən də açıq-aşkar görünür.

▣ **"Həmçinin məbədə bəzi Yunanları gətirərək"** Bu hadisə, İsrail həyatında, Nəziri andlarının yerinə yetirildiyi yerdə, məbədin cənubşərqi guşəsində baş verdiyi iddia edilib. Yəhudi olmayanların məbədin yalnız kənar həyətinə daxil olması caiz idi. Paula qarşı irəli sürülən bu ittiham saxta idi (müq. et. Həv. 21:29).

21:29 "Efesli Trofim" Asiyadan (Efesdən) gələn bu yəhudilər həm Paulu, həm də Trofimi tanıyırdı və əvvəlcə Paulun öldürülməsini planlaşdırmışdı (müq. et. Həv. 20:3). İndi onlar yəhudi millətçi hissləri ilə oynayıb Paulu öldürmək üçün fürsət görüblər (müq. et. Həv. 21:31,36).

21:30 "məbəd qapıları bağlandı" Yəqin ki, İsrail həyəti ilə Qadınlar həyəti arasındakı qapılardan söhbət gedir. Məbəddə nizamı təmin edən levili polis qüvvələri var idi. Bu tədbirin məqsədi

1. Məbədin murdarlanmasının qarşısını almaq
2. Paulun canını qurtarmaq üçün Məbədə sığınmasının qarşısını almaq idi

Bu yəhudilər eynilə Efesdəki izdihamın etdiyi kimi hərəkət edirdi (müq. et. Həv. 19).

21:31 "Roma alayının minbaşısı" Minbaşı, Roma ordusunun ən yüksək rütbəsi idi. Minbaşının vəzifəsi, ildə üç dəfə bayram günlərində Yerusəlimdə olmaq və nizamı təmin etmək idi. O günlərdə Yerusəlimdəki insanların sayı üç qat artardı.

▣ **"alay"** Əsgərlər Məbəd həyətinə baxan Antoni qalasında qalırdı. Böyük Hirodun bir saray olaraq tikdirdiyi o qaladan romalılar hərbi qərargah kimi istifadə edərdi (müq. et. İosif Flaviy, "Yəhudi Mühəribələri" 5.5.8).

21:32 "yüzbaşılarla əsgərləri" Yüzbaşı, yüz əsgərin komandiri idi. Antoni qalasından Məbədə nəzarət etmək mümkün idi. Bayram günlərində qalada xüsusən çox əsgər qalırdı.

21:33 "onu qoşa zəncirlə bağlasınlar" Bunun mənası belə ola bilər: (1) əllərini və ayaqlarını bağlasınlar; yaxud (2) iki Roma əsgəri arasında saxlansın. Əsgərlər onu, yəqin ki, bir qiyamçı sayıblar (müq. et. Həv. 21:38).

21:34-35 Burada izdihamın amansızlığını və azğınlığını görürük (müq. et. Həv. 21:30).

21:35 "pilləkəndə" Antoni qalasından məbədə aparan bu pilləkəndən Həv. 21:32-də də söhbət gedir ("izdiham olan yerə qaçdı"). Hərəsi məbədin başqa yerinə aparan iki pilləkən var idi. Romalılar hər qiyamı mümkün qədər tez basdırmağa çalışırdı. Bayram günlərində çox vaxt millətçi qarışıqlıq və iğtişaş baş verərdi.

21:36 "Öldürün onu!" Eyni sözləri xalq İsayə da qışqırmışdı (müq. et. Həv. 22:22; Luka 23:18; Yəh. 19:15). Yəhudilərlə romalıların Paula qarşı rəftarı çox cəhətdən İsayə qarşı rəftarlarına bənzəyir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 21:37-40

³⁷Paul qalaya gətirilməkdə ikən o, minbaşından soruşdu: «Səndən bir söz soruşmaq olar?» Minbaşı dedi: «Sən Yunan dilini bilirsən? ³⁸Sən bu yaxınlarda iğtişaş yaratmağa başlayan dörd min qatili səhraya aparan Misirli deyilsənmi?» ³⁹Paul dedi: «Mən Yəhudiyəm, Kilikiyanın Tarsus şəhərindənəm, məşhur bir şəhərin vətəndaşıyam. Rica edirəm, bu xalqa bir neçə söz deməyə izin ver». ⁴⁰Minbaşı icazə verəndən sonra Paul pilləkənlərin üstünə çıxıb diqqəti cəlb etmək üçün xalqa əli ilə işarə etdi. Dərin sükut çökəndə İbrani dilində danışmağa başlayaraq dedi:

21:37 "Sən Yunan dilini bilirsən?" Minbaşı Paulun yunanca danışmasına təəccüblənib, çünki elə bilmişdi ki, Paul onların axtardığı misirli qiyamçı idi (müq. et. Həv. 21:38 və İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 2.13.5; 20.8.6). Misir qiyamı b.e. 52-57 illərdə baş verib.

21:38 "qatil" Bu, latınca "xəncər işlədən" mənasını verən *Sikari* sözüdür. Əhdi-Cədidə bu "qatil"lər tez-tez "zelot" olaraq adlandırılır (müq. et. Luka 6:15; Həv. 1:13). Onlar, romalıların zor gücü ilə devrilməsinə özlərini həsr etmiş yəhudilər idi.

A.T. Robertson "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri" (A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, Cild 3, s. 382) kitabında qeyd edir ki, İosif Flaviy bu misirli qiyamçının ardıcıllarını eyni sözlə təsvir edir (müq. et. İosif Flaviy, "Yəhudi Mühəribələri" 2.13.5; "Qədim yəhudi tarixi" 20.8.6,10).

21:39 "məşhur bir şəhərin vətəndaşıyam" Bu bir idiomdur. Paul dünya səviyyəsində bir universitet şəhərində vətəndaş olduğunu deyir. Bu sözün romalı minbaşına təsir edib-etmədiyini bildirilmir.

21:40 "Minbaşı icazə verəndən sonra" Bu minbaşı hələ nə baş verdiyini anlamaq istəyirdi!

▣ **"xalqa əli ilə işarə etdi"** Bu yəqin ki danışmaq üçün hamının susmasını tələb edən bir işarə idi (müq. et. Həv. 12:17; 13:16; 19:33; 21:40; 26:1). Ehtimal ki, Paul bu jesti Tarsusdakı ritorika dərslərində öyrənmişdi.

▣ **"İbrani dilində danışmağa başlayaraq dedi"** Paul xalqa aramicə danışmış (yəhudilər farsların hakimiyyəti illərində aramicə danışmağa başlayıblar). Beləcə izdiham bir müddət səssiz olub (müq. et. Həv. 22:2).

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Əgər hər şəhərdə peyğəmbərlər Paula Yerusəlimə getməsin deyər elan edirdisə, Paul niyə oraya gedib?
2. İmanlı yəhudilər Musanın Qanununa qarşı necə münasibət göstərməli idilər?
3. Asiyadan gəlmiş yəhudilərin Həv. 21:28-də Paula qarşı irəli sürdükləri ittihamlar doğru idimi?
4. Bu minbaşının sözündən (Həv. 21:38) çox az yəhudinin yunanca bildiyi, yoxsa onun Paulu misirli saydığı başa düşülür?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 22

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul özünü müdafiə edir 21:37-22:5	Yerusəlimdəki izdihama müraciət 21:37-22:21	Paulun həbs olunması və müdafiəsi (21:27-22:29) 21:37-22:1	Paul özünü müdafiə edir (21:37-22:5)	Paulun Yerusəlimdəki yəhudilərə müraciəti 22:1-5
Paul necə imana gəldiyindən danışır 22:6-11 22:12-16 Paul başqa millətlərə göndərilir 22:17-21 Paul və Roma məhkəməsi 22:22-29	Paulun Roma vətəndaşlığı 22:22-29	22:6-11 22:12-16 22:17-21 22:22-29	22:3-5 Paul necə imana gəldiyindən danışır 22:6-11 22:12-16 Paulun başqa millətlərə təbliğ etməyə çağırılması 22:17-21 22:22-25 22:26 22:27a 22:27b 22:28a 22:28b 22:29	22:6-11 22:12-16 22:17-21 Roma vətəndaşı Paul 22:22-29
Paul Şuranın qarşısında (22:30-23:11) 22:30-23:5	Sinedrionun bölünməsi 22:30-23:10	22:30	Paul Şuranın qarşısında (22:30-23:11) 22:30	Sinedrionun qarşısına çıxarılması (22:30-23:11) 22:30

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtdir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 22:1

«Qardaşlar və atalar, indi mənim özümü müdafiəmə qulaq asın!»

22:1

NASB "Qardaşlar və atalar"

NKJV "Kişilər, qardaşlar və atalar"

NRSV "Qardaşlar və atalar"

TEV "Yəhudi soydaşlarım"

NJB "Qardaşlarım, atalarım"

Nyumen və Naydanın "Paulun Romalılarına Məktubuna dair tərcüməçinin sorğu kitabçası"nda (Newman and Nida, *A Translator's Handbook on the Acts of the Apostles*) deyilir ki, bu ifadə Paulla yaşid və ondan yaşca böyük olan kişiləri bildirir (müq. et. s. 419). Lakin mən bunun bir idiom olduğunu düşünürəm (Stefan Həv. 7:2-də nitqinə eyni ifadədən başlayır), çünki Paulun o vaxt yaşı altmışı keçmişdi və bu, izdihamın yaşı ilə uyğun gəlir.

Çox güman ki, o izdihamda imanlılar da var idi. Ola bilsin, "qardaşlar" sözü onlara aiddir. Lakin Paul öz millətinə mənsub olduğunu həmişə hiss etmişdir (müq. et. Rom 9:1-5; Fil. 3:5).

▣ **"müdafiə"** İngiliscə "apology" (üzr, üzrxahlıq) sözü bu yunan sözündən (*apologia*) törəmişdir. Şifahi hüquqi müdafiə mənasını verən bu söz Həvarilərin İşlərində Paulun məhkəmələri ilə əlaqədar olaraq bir neçə dəfə işlədilmişdir (müq. et. Həv. 25:16; 2Tim. 4:16).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 22:2

²Paulun onlarla ibranicə danışdığını eşidəndə daha dərin sükut yarandı. Paul sözünə davam etdi:

22:2 **"ibranicə"** Aramicə nərzədə tutulur. Müjdələrdə İsanın danışdığı sözlərin hamısı arami dilindədir. Bu dil, qədim ibranicə ilə əlaqəli idi. Fars imperatorluğunun rəsmi dili aramicə idi. Yəhudilər farsların idarəsi altında qaldıqları müddətdə bunu öyrənmişdilər. Məsələn, Neh. 8-də Ezra Musanın Qanununu ibranicə oxuyanda levililər xalqa aramicə izah etməli idi (müq. et. Neh. 8:7).

▣ **"daha dərin sükut yarandı"** Paulun nəzakətli təqdimi, sərbəst aramicə danışması və izdihamda çoxlarının onu tanıması və ya onun haqqında eşitməsi – bütün bunlar inanılmaz sükuta səbəb olub. Xalq onun nə deyəcəyini eşitmək istəyirdi və beləcə Paulun yəhudi başçılarına Müjdəni bəyan etməsi üçün əla fürsət düşüb.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 22:3-5

³«Mən bir Yəhudiyəm, Kilikiyanın Tarsus şəhərində doğuldum. Bu Yerusəlim şəhərində isə böyüyüb Qamlielin yanında ata-babalarımızın Qanununa bağlı ciddi bir təlim almışam. Hamınızın bu gün etdiyi kimi mən də Allah naminə qeyrət çəkirdim. ⁴İsa yolunda olanları ölüncəyə qədər təqib edərdim və qadın-kəşi bilmədən onların əl-qolunu bağlayıb zindana salardım. ⁵Mənim dediklərim barədə baş kahin və bütün ağsaqqallar məclisi də şəhadət edə bilər. Hətta mən onlardan Dəməşqdəki soydaşlarımıza yazılmış bir məktub olaraq oradakı İsa yolunda olanların əl-qolunu bağlayıb cəzalandırmaq üçün Yerusəlimə gətirməyə gedirdim.

22:3 **"Mən bir Yəhudiyəm, Kilikiyanın Tarsus şəhərində doğuldum"** Paul bu yəhudilərə onlardan biri olduğunu hiss etdirməyə çalışır. Yəhudi olduğundan danışır (müq. et. 2Kor. 12:22; Fil. 3:5-6). O da diasporanın yunanca danışan yəhudilərindən biri sayılmalı idi.

"Bu Yerusəlim şəhərində isə böyüyüb" frazası orijinalda sadəcə "Bu şəhərdə böyüyüb"dür, "Yerusəlim" sözü tərcüməçilər tərəfindən əlavə edilib. Qrammatikaya görə bu şəhər ya (1) Tarsus, ya da (2) Yerusəlim ola bilər.

Ancaq kontekstdən Yerusəlimdən bəhs edildiyi bəllidir. Bu halda Paul yunan ritorikasını Tarsusdan kənar da öyrənmişdi.

▣ **"Qamlielin yanında... təlim almışam"** Qamliel çox hörmətli bir rabbi idi (müq. et. Həv. 5:34-40). Mişnada Qamlielin sözlərindən bir neçə sitat vardır. Paul Hillelin liberal rəbbinik məktəbinin şagirdi idi. Bu məlumat, yəqin ki, izdihamda yaxşı təəssürat yaradıb. Bax: Həv. 5:34, XÜSUSİ MÖVZU: "QAMLIEL".

▣ **"ata-babalarımızın Qanununa bağlı ciddi bir təlim almışam"** Bu onu göstərir ki, Paul farisey (müq. et. Həv. 23:6; 26:5), hətta alovlu farisey idi (müq. et. Həv. 22:4; Qal. 1:14; Fil. 3:6). Fariseylər, Əhdi-Ətiqi şərh edən şifahi ənənəyə (yəni Talmuda) çox ciddi əməl edirdi.

▣ **"Hamınızın bu gün etdiyi kimi"** Paul onların canfəşanlıqını və sadiqliyini təsdiqləyir. Bir zamanlar o da belə idi!

22:4 "təqib edərdim" Paul ömrünün sonunadək o günləri böyük peşmançılıqla yada salırdı. O bundan tez-tez danışır (müq. et. Həv. 9:1,13,21; 22:4,19; 26:10-11; Qal. 1:13,23; Fil. 3:6; 1Tim. 1:13). Bu hərəkətlərinə görə Paul tez-tez özünü müqəddəslərin ən kiçiyi adlandırır (müq. et. 1Kor. 15:9; 2Kor. 12:11; Ef. 3:8; 1Tim. 1:15).

▣ **"İsa yolunda"** Hərfi tərcümədə "Yolda". Məsihiçi cəmiyyətinin ən qədim adı "Yol" idi (müq. et. Həv. 9:2; 19:9,23; 22:4; 28:14,22). Bu adın mənası belədir:

1. İsa "Yol"dur (müq. et. Yəh. 14:6)
2. Müqəddəs Kitaba əsaslanan iman bir həyat tərzidir (müq. et. Qan. 5:32-33; 31:29; Zəb. 27:11; Yeş. 35:8)

▣ **"ölməyə qədər"** Paul bəzi məsihiçilərin ölməyinə səbəb olmuşdu (müq. et. Həv. 8:1,3; 26:10)! Şübhəsiz, o, Stefanın öldürülməsində iştirak edib (müq. et. Həv. 7:58; 8:1).

▣ **"qadın-kishi bilmədən onların əl-qolunu bağlayıb zindana salardım"** Paulun qadınlarla da bu cür rəftar etməsi, təqibinin şiddətini göstərir.

22:5 Paul, Dəməşq yolunda İsayə iman gətirməsinə səbəb olan olaylardan danışır (müq. et. Həv. 9).

▣ **"ağsaqqallar məclisi"** Bu əslində "bütün ağsaqqallar" mənasına gəlir. Luka 22:66-da eyni söz Sinedrion mənasında işlənmişdir. Lakin Yerusəlimdə yəhudi başçıların rəsmi məclisi (Sinedrion) üçün adətən başqa termin işlənərdi. Bu söz daha kiçik bir məclisi bildirə bilərdi.

▣ **"Hətta mən onlardan Dəməşqdəki soydaşlarımıza yazılmış bir məktub alaraq"** F.F. Bryusun "Paul: ürəyi azad edilmiş olan həvari" (F. F. Bruce, *Paul: Apostle of the Heart Set Free*) kitabında Sinedrionun qonşu ölkələrdən ekstradisiya etmə hüququ barədə maraqlı məlumat verilir (s. 72). Daha çox tarixi məlumat üçün bax: 1Mak. 15:21 və İosif Flaviyin əsərləri.

▣ **"oradakı İsa yolunda olanların"** Yerusəlimdəki təqibdən qaçmış imanlı yəhudilərdən bəhs olunur.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 22:6-11

⁶Mən günortaya yaxın yolda, Dəməşqə yaxınlaşmaqda ikən birdən-birə göydən böyük bir işıq ətrafımda parladi. ⁷Mən yerə yığıldım və eşitdim ki, bir səs mənə belə deyir: "Şaul, Şaul, niyə Məni təqib edirsən?" ⁸Mən soruşdum: "Ey Ağam, Sən kimsən?" Səs mənə dedi: "Mən sənə təqib etdiyən Nazaretli İsayam". ⁹Yanımdakılar işığı görsələr də, mənimlə danışanın səsini eşitmədilər. ¹⁰Mən dedim: "Ya Rəbb, mən nə edim?" Rəbb mənə dedi: "Qalx, Dəməşqə get, icra etməyin üçün təyin edilən hər şey orada sənə deyiləcək". ¹¹O işığın parlaqlığından gözlərim tutuldu. Yanımda olanlar əllərimdən tutub məni Dəməşqə apardılar.

22:6 "günortaya yaxın" Həv. 9:3-də bildirilməmiş olan bu məlumat burada verilir.

22:7 Bu, Həv. 9:4-ün təkrarıdır.

22:8

NASB, NJB "Nəziri İsa"

NKJV, NRSV,

TEV "Nazaretli İsa"

Paul öz şəhadətliyini Həvarilərin İşlərində üç dəfə, 9:1-31-də, 26:4-18-də və burada paylaşır, lakin yalnız burada və 26:9-da İsanı belə adlandırır. Hərfi tərcüməsi "Nəziri İsa"dır. Həv. 24:5-də istehza ilə deyilən bu ad, Mat. 2:23-də peyğəmbərlik olaraq deyilir. Ola bilsin, bu, coğrafi yeri bildirən "nazaretli" sözü deyil, Məsihə aid olan, "fidan, budaq" mənasına gələn (müq. et. Yeş. 11:1; 53:2) ibrancə *nətsər* sözü idi (müq. et. Yer. 23:5; 33:15; Zək. 3:8; 6:12). Həv. 2:22-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"sənin təqib etdiyin"** Həv. 9:4-dəki ətraflı qeydə bax.

22:9 "səsini eşitmədilər" Həv. 9:7-də və 22:9-da Paulun imana gəlməsi barədəki hekayətlərin arasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Yunan mətninin qrammatikasına görə, Paulun yoldaşları səsi eşidiblər, ancaq deyilən sözləri anlamayıblar. Daha ətraflı məlumat üçün 9:7-dəki qeydə bax.

22:10 "icra etməyin üçün təyin edilən hər şey" Bu, bitmiş zaman məchul növ xəbər formasıdır. Bu, İsanın Həv. 9:15-16-da Xananyaya dediyi sözlərə uyğun gəlir. Paula çox konkret və ağır bir missiya verilmişdi. Paulun görüntüsü və missiyaya təyin edilməsi bir neçə cəhətdən Əhdi-Ətiq peyğəmbərlərinə bənzəyir (müq. et. Yeş. 6; Yer. 1; Yez. 2-3).

22:11 Məncə, Paulun "cismim üçün bir tikan" dediyi şeyin səbəbi məhz bu idi. Paulun "cismindəki tikan" barədə bir sıra fərziyyələr vardır:

1. erkən imanlılar cəmiyyətinin atalarına və eləcə də Lütərə və Kalvinə görə, bu "tikan", Paulun günahlı təbiəti ilə bağlı ruhani problemləri idi ("cismi üçün")
2. İoann Zlatoust deyir ki, bu problem insanlarla bağlı idi (müq. et. Say. 33:55; Hak. 2:3)
3. bəzilərinin fikrincə, bu, sara xəstəliyi idi
4. Ser Uilyam Remzey (Sir William Ramsay) bunun malyariya olduğunu deyir
5. Məncə, bu, dövründə geniş yayılmış oftalmiya xəstəliyi idi (müq. et. Qal. 4:13-15 və 6:11); Paul Dəməşq yolunda kor olandan sonra bu xəstəlik onda ya təzə əmələ gəlib, ya da əvvəldən var idi və daha pisləşib (müq. et. Həv. 9, bəlkə Əhdi-Ətiqdəki Yeşua kitabının 23:13 ayəsinə istinad edilir)

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 22:12-16

¹²Orada Xananya adlı bir mömin kişi var idi. Bu adam Qanuna əməl edir və o şəhərdə yaşayan Yəhudilər arasında hörmət sahibi idi. ¹³O mənim yanıma gəlib dedi: "Qardaşım Şaul, qoy gözlərin açılsın". Dərhal gözlərim açıldı və onu gördüm. ¹⁴O mənə dedi: "Ata-babalarımızın Allahı səni seçdi ki, Onun iradəsini biləsən və Saleh Olanı görüb ağzından bir səs eşidəsən. ¹⁵Çünki görüb-eşitdiklərini bütün insanlara yayaraq Onun üçün şəhadət edəcəksən. ¹⁶İndi nə gözləyirsən? Qalx, vəftiz ol və Onun adını çağıraraq günahlarını yu".

22:12 Xananya burada 9:10-a nisbətən daha geniş təsvir olunur. O, rəsmi xidmətdə deyil idi və yəqin ki, Paul kimi, Musanın Qanununa görə mömin kişi idi. Bu söz həmçinin Xananyanın farisey olduğuna işarə edə bilər.

1. Luka körpə İsanı məbəddə görmüş Şimeonu da buna bənzər təsvir edir (müq. et. Luka 2:25).
2. Bundan əlavə, Luka Əllinci Gün bayramında Müqəddəs Ruh qüdrətlə gəldiyi zaman Yerusəlimdə olan diaspora yəhudilərini də bu cür təsvir edir (müq. et. Həv. 2:5).

3. Luka həmçinin bu ifadəni üçüncü dəfə işlədir – daşqalaq edilmiş Stefanı dəfn edən kişiləri bu cür təsvir edir (müq. et. Həv. 8:2).

Beləliklə, bu söz həm Məsihə iman edən adama, həm də yəhudiliyə mənsub səmimi imanlıya aid ola bilər. Həv. 9:10-da Xananya "şagird" olaraq adlandırıldığına görə, o artıq imana gəlmişdi. Bununla belə, imanlı olmasına baxmayaraq, Dəməşqdəki yəhudi icması Xananyaya hələ hörmət edirdi.

22:13 Xananyanın Paula xidmət etməsi bizə göstərir ki, Əhdi-Cədidə imanlıların "ruhanilər" (xüsusilə təyin olunmuş xidmətçilər) və "dünyəvilər" olmaq üzrə iki qrupa bölünməsi yoxdur. İsanın sözlərinin səlahiyyəti ilə Xananya:

1. Paulun üzərinə əl qoyub (müq. et. Həv. 9:12,17) və şəfa tapmasını əmr edib (aoristin məlum növ əmr şəkli, Həv. 22:13; bax: Həv. 6:6-dakı Xüsusi mövzu)
2. Paulun xidməti üçün Allahın iradəsini elan edib (Həv. 22:15)
3. Paulun vəftiz olmasını buyurub (ehtimal ki, Paul yəhudilərin prozelitlərdən tələb etdiyi kimi, öz-özünü vəftiz edib; aoristin qayıdış növ əmr şəkli, Həv. 22:16)
4. Paulun Müqəddəs Ruhla dolmasında vasitəçi kimi çıxış edib (müq. et. Həv. 9:17)

Bu qəddar təqibçiyə və qatilə (müq. et. Həv. 9:13-14) "Qardaşım Şaul" olaraq müraciət edən Xananyanın ürəyinin nə qədər gözəl olduğunu görə bilərsiniz.

22:14 "Ata-babalarımızın Allahı" Bu ifadə, yəhudilərin pərəstiş etdikləri Şəxsi bildirir. Paul açıqca demək istəyir ki, Onu çağıran, Öz Oğlu İsa vasitəsilə missiyaya göndərən YAHEV-nin Özü idi (Həv. 1:68-dəki Xüsusi mövzuya bax). Paulu çağıran Şəxs, yəhudilərin Allahından başqası deyil idi!

▣ **"Onun iradəsini biləsən"** YAHEV-nin insanlar üçün əsas iradəsi odur ki, İsanı tanınsınlar (müq. et. Yəh. 6:29,40). Allahın Paul üçün iradəsi həmçinin başqa millətlərə həvari olaraq göndərilməsi idi (müq. et. Həv. 9:15; 22:15; 26:16).

▣ **"Saleh Olanı görüb"** Bu, Məsihin bir adıdır (müq. et. Zəb. 45; 72; Həv. 3:14; 7:52; 1Yəh. 2:1). Paul izzətlənmiş İsanı şəxsən tanımaq şərəfinə nail olub (Stefan olduğu kimi, müq. et. Həv. 7:55-56). Bax: Həv. 3:14, XÜSUSİ MÖVZU: "SALEHLİK".

▣ **"ağzından bir səs eşidəsən"** Göründüyü kimi, Həv. 22:7-8-də göydən gələn səsdən bəhs olunur (yəni, *Bat Kol*, müq. et. Qan. 4:12; 1Pad. 19:12-13; Əyy. 4:16; Yer. 25:30; Yez. 1:25,28; Yoel 3:16; Amos 1:2; Luka 3:22; 9:35; Həv. 10:13,15), lakin bu həmçinin Həv. 22:17-21-ə də aid ola bilər. Bundan əlavə, ehtimal var ki, burada Paulun xidmətində olan bir neçə xüsusi görüntüdən bəhs olunur. Həv. 22:17-21-dəki siyahıya bax.

22:15 "bütün insanlara... şəhadət" Bu, heyranedicə həqiqətdir – İsa Məsihin Müjdəsi **bütün** insanlar üçündür (müq. et. Yəh. 3:16; 4:42; Tim. 2:4; 4:10; Tit. 2:11; 2Pet. 3:9; 1Yəh. 2:1; 4:14). Hər kəs qəbul etməyəcək və bəlkə də hər kəs aydın görməyəcək, lakin Allahın məhəbbəti, İsanın qurbanı və Paulun vəzi hər kəs üçündür! Məhz bu həqiqəti bu izdiham rədd etmişdir (müq. et. Həv. 22:22).

Xananyanın Paula İsadən çatdırdığı sözlərdən "başqa millətlər" ifadəsini Paul qəsdən dilinə gətirməyib (müq. et. Həv. 9:15). Paul bu sözün (*qoyim*, "millətlər", yəni yəhudi olmayan başqa millətlər) ifrat mühafizəkar yəhudilər üçün nə qədər aşağılayıcı olduğunu yaxşı bilirdi. Onlar öz qərəzli fikirləri və millətçi qururu ilə Əhdi-Ətiq peyğəmbərlərinin başqa millətlərə dair sözlərini belə görə bilmirdi!

▣ **"görüb-eşitdiklərini"** Birinci feil bitmiş zamanın məlum növ xəbər formasında, ikincisi isə aoristin məlum növ xəbər formasındadır. Bunların niyə fərqli zamanlarda olduğu aydın deyildir. Bunlar paralel feillərə bənzəyir. Paul dirilmiş Məsihlə qarşılaşmasına dair xatirələrini ömrünün sonunadək yaddaşında saxlayıb. Həvarilərin işlərində o əhvalatdan üç dəfə danışır. Yəqin ki, o, hər sinaqoqda öz şəhadətliyini danışır.

22:16 "vəftiz ol və... günahlarını yu" Hər iki feil aorist qayıdış növ əmr şəklindədir. Əhdi-Ətiqdəki yuyunma mərasimlərinə istinad (müq. et. Lev. 11:25,28,40; 13:6,34,56; 14:8-9; 15:5-13,21-22,27; 16:26,28; 17:15-16; Say. 8:7,21; 19:19; Qan. 23:11) olan bu ifadələr burada Məsihdə ruhən təmizlənməyimizin rəmzi olaraq işlənir

(müq. et. 1Kor. 6:11; Ef. 5:26; Tit. 3:5; İbr. 10:22). Vəftiz, erkən imanlılar cəmiyyətində imanlının öz imanını açıq şəkildə elan etməsi idi. Daha ətraflı teoloji izahat üçün Həv. 2:38-dəki qeydə və Xüsusi mövzuya bax.

Qayıdış növün həm vəftizə (aorist qayıdış növ əmr şəkli), həm də yuyunmaya (aorist qayıdış növ əmr şəkli) aid olduğuna fikir verin. Paul öz günahlarını yuya bilməzdi, lakin öz-özünü vəftiz edə bilirdi (prozelitlər kimi). Əhdi-Cədidə yalnız suya salınmaqla vəftizdən bəhs edildiyini tez-tez eşitmək olan (müq. et. Rom. 6 və Kol. 2), lakin burada vəftiz yuyunma metaforasına bağlıdır (müq. et. Həv. 2:38; 1Kor. 6:11; Ef. 5:26; Tit. 3:5; İbr. 10:22). 1Pet. 3:21-də vəftizin etiqadi cəhətdən bir sakrament (müqəddəs ayin) deyil, bir rəmz olduğu bildirilir!

Müasir şərhçilər qayıdış növə yaxud məchul növə həddən artıq çox əhəmiyyət verməkdən özlərini gözləməlidirlər, çünki bu növün hər ikisi koyne yunancasında passiv (məchul) forması olaraq çıxış edirdi. Həv. 9:18-in orijinalında Paulun vəftiz edildiyi (məchul növ) deyilir. Əsas məsələ Paulun necə vəftiz olması ilə deyil, vəftizin özü ilə bağlıdır!

▣ **"Onun adını çağıraraq"** "Ad" sehri bir formula deyil, İsayə mənsubluğun, Onunla şəxsi münasibətin başlanğıcının (əmr şəkli olaraq işlənən aorist qayıdış növ feli sifəti) açıqca elan edilməsi idi; bu mənsubluqdan və münasibətdən Məsihin fikrinə bənzər fikirlər və həyat tərzi qaynaqlanır. Erkən imanlılar cəmiyyətində vəftiz olmağa namizədlərin iqrar etdiyi əqidə, "İsa Rəbdir" idi (müq. et. Rom. 10:9-13; 1Kor. 1:2; 2Tim. 2:22). Əsas mühüm olan, dəqiq sözlərin deyilməsi (sakramentalizm) deyildir, lakin vəftiz olan adamın ürəyidir (iman və qəbul etməsi)! Həv. 2:38-dəki qeydə və Həv. 2:21-dəki Xüsusi mövzuya bax.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 22:17-21

¹⁷Mən Yerusəlimə qayıdıb məbəddə dua etməkdə idim ki, fikrimi bir görüntü apardı ¹⁸və Rəbbi gördüm. O mənə dedi: "Tez ol, dərhal Yerusəlimi tərək et, çünki Mənim barəmdə etdiyin şəhadəti qəbul etməyəcəklər". ¹⁹Mən dedim: "Ya Rəbb, bilirlər ki, mən sinaqoqdan-sinaqoqa gedərək Sənə iman edənləri həbs edir və döyürdüm. ²⁰Hətta Sənin uğrunda şəhid olan Stefanın qanı töküləndə mən də orada idim. Edilənlərə razı olub onu öldürənlərin üst geyimlərini qoruyurdum". ²¹Rəbb də mənə dedi: "Get, Mən səni uzaqlara, başqa millətlərin yanına göndərəcəyəm"».

22:17-21 Bu, Paulun xüsusi görüntülərinin daha bir nümunəsidir (müq. et. Həv. 18:9-10; 23:11; 27:23-24). Bu kontekstdə həmin görüntü Həv. 22:14-dəki peyğəmbərliyə uyğun gəlir.

22:17 "Mən Yerusəlimə qayıdıb" Paulun həm Həv. 9-dakı, həm də buradakı şəhadətliyindən elə çıxır ki, o, imana gəldikdən sonra tezliklə Yerusəlimə qayıdıb, lakin Qal. 1:11-24-ə görə, Paulun qayıtmasından əvvəl xeyli uzun müddət (təxminən üç il) keçmişdi.

▣ **"fikrimi bir görüntü apardı"** Həv. 10:10-dakı qeydə bax.

22:18 İsa Paula aoristin məlum növ əmr şəklində iki əmr verir: "tez ol" və "tərək et". İsanın bu xəbərdarlığı, Həv. 9:29-da ellinist yəhudilərin Paulu öldürmək üçün hazırladığı sui-qəsdə aid idi.

22:19 "Rəbb" Bu söz qrammatik olaraq ya "Ata-babalarımızın Allahı" (Həv. 22:14), ya da "Saleh Olan" (Həv. 22:14) ifadələrinə aid ola bilər. Yəhudi izdiham bunu YAHVE olaraq başa düşüb, lakin oradakı imanlılar İsa olaraq başa düşüblər. Əhdi-Cədidə İsa haqqında işlənən Əhdi-Ətiq sitatlarında "Rəbb" sözünü bu kimi iki cür başa düşülməsi tez-tez rast gəlinən hadisədir. Bu, "trinitar təkallahlılığın" (Üçlükdə vahid olan Allah əqidəsi) ikimənahlılığıdır (Həv. 2:32 və 2:39-dakı Xüsusi mövzulara bax)!

▣ **"həbs edir və döyürdüm"** Bunlar perifrastik bitməmiş zamanın məlum növündədir; bu forma keçmişdə davam edən hərəkəti bildirir. Həv. 22:4-dəki ətraflı qeydə bax.

▣ **"Sənə iman edənləri"** Həv. 2:40, 3:16 və 6:5-dəki əlaqəli Xüsusi mövzulara bax.

22:20 Həv. 7:58-59 və 8:1-dəki qeydə bax. Paul özünün dəhşətli keçmiş hərəkətlərini təsvir edərkən üç perifrastik bitməmiş zamanın feli sifətindən istifadə edir.

1. O da orada, izdihamla birlikdə dayanmışdı.
2. Stefanın daşqalaq edilməsinə razılıq verirdi.
3. Onu öldürənlərin üst geyimlərini qoruyurdu.

Stefanın vəzi və ölümü Paula dərindən təsir etmişdi.

22:21 "Mən səni uzaqlara, başqa millətlərin yanına göndərəcəyəm" Burada açıq-aşkar Paulun müjdəçi səyahətlərindən və sonra Fələstindəki Roma hökumət nümayəndələrinə və Romada qeysərin önündə verəcəyi şahadətdən bəhs olunur (müq. et. Həv. 23:11). Paul bilirdi ki, bu söz izdihamı qəzəbləndirəcək!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 22:22-29

²²Paula buraya qədər qulaq asanlar bu sözdən sonra haray salıb dedilər: «Beləsinə yer üzündən silib-atmaq lazımdır! O yaşamağa layiq deyil!» ²³Onlar belə hay-küy qopararaq paltarlarını yelləyib havaya toz qaldıranda ²⁴minbaşı əmr etdi ki, Paulu qalaya salsınlar. Onların niyə belə hay-küy qoparmalarının səbəbini bilmək üçün onu qamçılamaqla sorğuya çəkmək istədi. ²⁵Onu qamçılamaq üçün bağlayanda Paul orada dayanan yüzbaşıya dedi: «Məhkum olmamış Roma vətəndaşını qamçılamağa icazəniz varmı?» ²⁶Yüzbaşı bunu eşidən kimi minbaşının yanına gəlib xəbər verərək dedi: «Nə edəcəksən? Bu adam Roma vətəndaşıdır». ²⁷Minbaşı Paulun yanına gəlib soruşdu: «De görək, sən Roma vətəndaşısan?» Paul dedi: «Bəli». ²⁸Minbaşı cavabında «mən nə qədər pula bu vətəndaşlığı əldə etmişəm» dedi. Paul isə «amma mən doğulandan Roma vətəndaşıyam» dedi. ²⁹Onu sorğuya çəkmək istəyənlər dərhal onun yanından geri çəkildilər. Minbaşı qollarını bağladığı Paulun Roma vətəndaşı olduğunu öyrənərkən qorxdı.

22:22 Bu fraza idiomatikdir və iki hissədən ibarətdir.

1. "Beləsinə yer üzündən silib-atmaq lazımdır (indiki zaman məlum növ əmr şəkli)" (müq. et. Luka 23:18; Həv. 21:36)
2. "O yaşamağa layiq deyil (bitməmiş zaman məlum növ xəbər forması)" (müq. et. Həv. 25:24)

Onların milli və dini qərəzli fikirləri üzə çıxmışdır. Bütün insanlar müəyyən tarixi və mədəni şəraitdə formalaşır.

22:23

NASB "paltarlarını çıxararaq"

NKJV "öz paltarlarını çıxardılar"

NRSV "üst paltarlarını çıxararaq"

TEV "paltarlarını yelləyərək"

NJB "üst paltarlarını yelləyərək"

Paltarlarını çıxarıb yelləmək yaxud havaya atmaq, Əhdi-Ətiqdə küfrə görə yas tutmağın əlamətləri idi (Louw və Nayda, "Yunanca-İngiliscə lüğət" [*Greek-English Lexicon*, Louw and Nida], Cild 1, s. 213, müq. et. Həv. 14:14).

▣ "**havaya toz qaldıranda**" Paulun bəxti gətirmişdi ki, orada daş yox idi. Başına toz qoymaq yas tutmağın əlaməti idi (müq. et. Yeş. 7:6; 1Şam. 4:12; 2Şam. 1:2; Əyy. 2:12); burada küfrə görə yas tuturdular (müq. et. Yeş. 47; Mərs. 2; Mik. 1:10).

XÜSUSİ MÖVZU: "YAS MƏRASİMLƏRİ" (SPECIAL TOPIC: GRIEVING RITES)

İsraillilər əziz bir adamın ölməsi səbəbilə, öz günahlarına və eləcə də kollektiv cinayətlərinə görə tövbə etmək məqsədilə yas tutardı. Yaslarını aşağıdakı yollarla ifadə edərdi:

1. üst paltarlarının cırmaq, Yar. 37:29,34; 44:13; Hak. 11:35; 2Şam. 1:11; 3:31; 1Pad. 21:27; Əyy. 1:20

2. çula bürünmək, Yar. 37:34; 2Şam. 3:31; 1Pad. 21:27; Yer. 48:37
3. ayaqqabılarını çıxarmaq, 2Şam. 15:30; Yeş. 20:3
4. əlləri ilə başını tutmaq, 2Şam. 13:19; Yer. 2:37
5. başına torpaq tökmək, Yeşua 7:6; 1Şam. 4:12; Neh. 9:1
6. toz-torpaq içində əyləşmək, Mərs. 2:10; Yez. 26:16 (quru yerdə uzanmaq, 2Şam. 12:16); Yeş. 47:1
7. sinəsinə vurmaq, 1Şam. 25:1; 2Şam. 11:26; Nah. 2:7
8. yas tutmaq, 1Şam. 25:1; 2Şam. 11:26
9. bədənini kəsmək, Qan. 14:1; Yer. 16:6; 48:37
10. oruc tutmaq, 2Şam. 1:12; 12:16,21; 1Pad. 21:27; 1Saln. 10:12; Neh. 1:4
11. mərsiyə oxumaq, 2Şam. 1:17; 3:31; 2Saln. 35:25
12. keçəl baş (saçlarını dartmaq və ya qırmaq), Yer. 48:37
13. saqqalını qısa kəsmək, Yer. 48:37
14. başını və ya üzünü örtmək, 2Şam. 15:30; 19:4

Bunlar, insanın daxilindəki hisslərini ifadə edərdi.

22:24 "minbaşı" Bu söz, *chiliarch* (müq. et. Həv. 22:27-29), 100 əsgərin komandiri deməkdir, necə ki *centurion* sözü (müq. et. Həv. 22:25,26) 100 əsgərin komandiridir. Lakin bu saylar nisbidir. Bu minbaşı, Yerusəlimdəki Roma qarnizonlarının komandiri idi.

▣ **"qala"** Məbəd ərazisinə baxan Antoni qalası nəzərdə tutulur. Bu qala Fars dövründə, Nehemyanın günlərində inşa edilmişdi (müq. et. Neh. 2:8; 7:2). Böyük Hirod onu Mark Antoni şərəfinə Antoni qalası adlandırmışdı. Bayram günlərində Yerusəlimin əhalisi üç qat artırdı və romalılar təhlükəsizlik məqsədilə çox sayda qoşunlarını Qeysəriyyədən Antoni qalasına gətirirdi.

▣ **"qamçılamaqla sorğuya çəkmək istədi"** Yəni "onu döyə-döyə məlumat verməyə məcbur etmək". Qamçılama, rəhmsiz bir işgəncə növü idi. Qamçılanan çox adam ölürdü. Bu işgəncə, yəhudilərin qamçılamasından və romalıların dəyənəklərlə döyməsindən daha ciddi idi. Dəri qamçının ucuna metal, daş və ya sümük hissələri bağlanırdı.

22:25 "Onu qamçılamaq üçün bağlayanda" Qamçılanacaq məhbusu adətən alçaq bir dirəyə bağlayardılar.

▣ **"icazəniz varmı"** Bu əsgərlər öz qanunlarını bir necə cəhətdən pozacaq idilər:

1. bir Roma vətəndaşının bağlanması qadağan idi (müq. et. Həv. 21:33 və 22:29)
2. bir Roma vətəndaşının qamçılanması qadağan idi (müq. et. Livi, "Tarix" 10:9:4; Siseron, "Pro Rabirio" 4:12-13)
3. Paul hələ yoxlanılıb təqsirkar tapılmamışdı (müq. et. Həv. 16:37)

22:27 "sən Roma vətəndaşın?" Burada "sən" sözü vurğulanır. Romalı minbaşı Paulun Roma vətəndaşı olduğuna inana bilmirdi.

22:28 "mən nə qədər pula bu vətəndaşlığı əldə etmişəm" Roma vətəndaşı olmanın üç yolu var idi:

1. doğulandan
2. dövlətə xüsusi xidmətə görə mükafat olaraq
3. pulla satın almaq (Dio Kassius, "Romanın tarixi" 60:17:5-6)

Bu əsgərin adından məlum olur ki, o, Klavdinin hakimiyyəti dövründə vətəndaşlığını satın almış bir yunan idi (Klavdi Lisiya, müq. et. Həv. 23:26). Klavdinin həyat yoldaşı Messalina Roma vətəndaşlığını böyük miqdarda pula tez-tez satardı.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 22:30

³⁰Minbaşı ertəsi gün Yəhudilərin Paulu nədə ittiham etdiklərini dəqiq öyrənmək istədi. Ona görə Paulu azad etdi. Minbaşı əmr verdi ki, başçı kahinlərlə bütün Ali Şura toplaşsın. Sonra Paulu aşağı endirib onların qarşısına gətirdi.

22:30 "Minbaşı əmr verdi ki, başçı kahinlərlə bütün Ali Şura toplaşsın" Bu, Romanın qüdrətini göstərir. Sinedrion, yəqin ki, Antoni qalasında toplaşmağa məcbur olub. Görünür ki, bu, qeyri-rəsmi, qeyri-formal bir toplantı idi.

Paul yerli xalqın ittihamlarına görə məhkəməyə girəcək, lakin Romanın qanunları ilə mühakimə ediləcək idi.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Niyə Paul bu izdihamın önündə özünü müdafiə etmək istəyirdi?
2. Luka Paulun Dəməşq yolunda imana gəlməsi barədəki şəhadətliyini niyə üç dəfə qeyd edib?
3. Müqəddəs Ruhun Xananyadan istifadə etməsi həvari xələfliyini necə təkzib edir?
4. Paulun xüsusi görüntülərini sadalayın. Onun bu qədər çox fəvqəltəbii olaylara niyə ehtiyacı var idi?
5. Paulun məbəddəki izdihamın önündə özünü müdafiə etməsinin nəticəsi Allahın planına necə uyğun gəlir?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 23

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul Şuranın qarşısında 22:30-23:5	Sinedrionun bölünməsi 22:30-23:10	Paul Sinedrionun qarşısında (22:30-23:10) 22:30-23:5	Paul Şuranın qarşısında (22:30-23:11) 23:1-3 23:4 23:5 23:6 23:7-9 23:10	Sinedrionun qarşısına çıxarılması (22:30-23:11) 23:1-5 23:6-10
23:6-10	Paula qarşı sui-qəsd 23:11-22	Paul Qeysəriyyəyə göndərilir 23:11	23:11 Paula qarşı sui-qəsd	23:11 Yəhudilərin Paula qarşı sui-qəsd 23:12-15 23:16-22
23:12-22		23:12-15 23:16-22	23:12-15 23:16-18 23:19 23:20-21 23:22	23:12-15 23:16-22
Paul vali Feliksin yanına göndərilir 23:23-30	Feliksin yanına göndərilməsi 23:23-35 (26-30)	23:23-25 23:26-30	Paul vali Feliksin yanına göndərilir 23:23-25 23:26-30 (26-30)	Paul Qeysəriyyəyə köçürülür 23:23-25 23:26-30 (26-30)
23:31-35		23:31-35	23:31-35	23:31-35

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 23:1-5

¹Ali Şuranı diqqətlə nəzərdən keçirən Paul dedi: «Qardaşlar, mən bu günəcən Allahın qarşısında təmiz vicdanla yaşamışam». ²Baş kahin Xananya Paulun yanında duranlara əmr etdi ki, onun ağzından vursunlar. ³Bundan sonra Paul ona dedi: «Ey üzü ağardılan divar, səni Allah vuracaq! Həm oturub

Qanuna əsasən məni mühakimə edirsiniz, həm də Qanunu pozaraq məni döymək üçün əmr verirsiniz». ⁴Yanında duranlar ona dedilər: «Sən Allahın baş kahinini söyləyirsən?» ⁵Paul dedi: «Qardaşlar, onun baş kahin olduğunu bilmirdim. Əlbəttə, “xalqın başçısı barədə pis söz demə” deyə yazılıb».

23:1

NASB, NRSV "diqqətlə baxan"

NKJV "ciddi-ciddi baxan"

TEV "düz baxdı"

NJB "ciddi-ciddi baxdı"

Həv. 1:10-dakı ətraflı qeydə bax. Luka bu sözü tez-tez işlədir. Burada onu Paula dair işlədir. Paul bunu yalnız 2Kor. 3:7,13-də işlədir.

▣ **"Ali Şurani"** Bax: Həv. 4:5, Xüsusi mövzu: "Sinedrion".

▣ **"Qardaşlar"** Paul yəhudilərə dəfələrlə "qardaşlar" deyə müraciət edir (Həv. 13:26,38; 22:1,5; 23:1,5,6). Yəhudilər də Həv. 13:15-də Paula "qardaş" deyirlər. Xananya Həv. 9:17-də ona qardaş deyib, necə ki Həv. 21:20-də Yerusəlimdəki imanlılar cəmiyyəti ona qardaş deyib.

Lakin yəhudi imanlılar da belə adlandırılır (məs., Həv. 9:30; 10:23; 11:1,12; 12:17; 15:3,7,13,22). Bu söz Həv. 11:29 və 18:27-dəki "şagird" ilə əlaqəlidir. Həv. 16:2,40-da bu söz həmçinin yunan imanlılara dair işlənib. Beləliklə, o, ikimənalı bir söz olaraq konkret mətnə nəzərdən keçirilməlidir.

▣ **"Allahın qarşısında təmiz vicdanla yaşamışam"** Bu feil, "politika" sözünün törədiyi *politeuō*-nun bitmiş zaman qayıdış növ (deponent) xəbər formasıdır. Bu söz vətəndaş mənası ilə əlaqədar olaraq işlənir (müq. et. Fil. 1:27). Paul, yəhudi dininə mənsub bir adam olaraq öhdəliklərini Allahın qarşısında sədaqətlə yerinə yetirdiyini söyləyir.

NASB "kamilən yaxşı vicdanla"

NKJV "tam yaxşı vicdanla"

NRSV "təmiz vicdanla"

TEV "vicdanım kamilən təmizdir"

NJB "kamilən təmiz vicdanla"

Paul Korinfilərə Məktublarında "vicdan" sözündən tez-tez istifadə edir (müq. et. Həv. 4:4; 8:7,10,12; 10:25,27,28,29; 2Kor. 1:12; 4:2; 5:11). Bu söz, insanın məqbul və qeyri-məqbul şeylərə dair mənəvi hissini bildirir (müq. et. Həv. 23:1). Keçmiş həyatımız və pis seçimlərimiz vicdanımıza təsir edər kimi, Müqəddəs Ruh da ona təsir edə bilər. Vicdan mükəmməl yol göstərənimiz olmasa da, insanın şəxsi imanının hüdudlarını müəyyən edir. Buna görə də – səhvən və ya zəiflikdən olsa belə – vicdanımıza qarşı hərəkət etdikdə ciddi bir iman problemi ilə üzləşirik.

İmanlının vicdanı getdikcə Allahın kəlamı və Allahın Ruhu ilə formalaşmalıdır (müq. et. 1Tim. 3:9). Allah imanlıları (zəif olanları və güclü olanları, müq. et. Rom. 14:1-15:13) nail olduqları nura əsasən mühakimə edəcək, lakin hamımız daha çox nurlanmaq və Rəbb İsa Məsihi tanımaqda böyümək üçün Müqəddəs Kitaba və Ruha açıq olmalıyıq.

▣ **"bu günəcən Allahın qarşısında"** 2Kor. 1:12-də və 2Tim. 1:3-də Paul eyni şey deyir. O, tamah saldığını etiraf edir (müq. et. Rom. 7:23, xüs. a. 7). Rom. 1-8-ci fəsillərdəki teoloji arqument hər kəsin Qanunu pozması və vicdanına qarşı hərəkət etməsinə əsaslanır (müq. et. Həv. 3:9-23; 4:15; 5:20).

23:2 "Baş kahin Xananya" Bu adam, Luka 3:2-də, Yəh. 18:13-də və ya Həv. 4:6-da bəhs olunan Xananya deyildir, lakin daha sonra baş kahin olmuş (Nedebeus oğlu Xananya), b.e. 48-59-cu illərdə hökmranlıq edən Hirod Xalkis tərəfindən təyin olunmuş adam idi (İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 20.9.2).

İosif Flaviyin əsərlərində bu baş kahin haqqında ətraflı məlumat verilir.

1. onun nə vaxt baş kahin olması, "Qədim yəhudi tarixi" 20.5.2; "Yəhudi Mühəribələri" 2.12.6.
2. özünün və oğlunun (Ananus) zəncirə vurulmuş vəziyyətdə Romaya göndərilməsi, "Qədim yəhudi tarixi" 20.6.2
3. özünün və qardaşının qiyamçılar tərəfindən öldürülməsi, "Yəhudi Mühəribələri" 2.17.9

İosif Flaviyin əsərləri çox vaxt Fələstindəki yəhudilərlə bağlı hadisələr və şəxsiyyətləri haqqında yeganə mənbəyimiz olur.

▣ **"onun ağzından vursunlar"** Bu, küfrün əlaməti idi (müq. et. Yəh. 18:22).

23:3 "səni Allah vuracaq" Bu əhvalat İosif Flaviyin "Yəhudi Mühəribələri"ndə (2.17.9) təfərrüatla qeyd edilmişdir.

▣ **"Ey üzü ağardılan divar"** Paulun nə dediyi dəqiq aydın deyildir.

1. yəhudilər ikiüzlülük haqqında bu metaforadan istifadə edərdi (müq. et. Mat. 23:27)
2. bu həmçinin Yez. 13:10-15-ə istinad ola bilər.

▣ **"Qanunu pozaraq"** Bu. Lev. 19:15-ə istinad ola bilər. Həmçinin bax: Yəh. 7:51.

23:5 "Qardaşlar, onun baş kahin olduğunu bilmirdim" Paulun bunu bilmədiyinə dair fərziyyələr:

1. zəif görməsi
2. Yerusəlimdən ayrılmasından bir neçə il keçdiyinə görə yeni baş kahini tanımaması
3. baş kahin rəsmi paltarını geyinmədiyinə görə onu tanıya bilməməsi
4. kimin danışdığından xəbərsiz olması
5. öz hərəkətinin (sarkazm) yersiz olduğunu dərk etməsi

▣ **"deyə yazılıb"** Paul Çıx. 22:28-i sitat gətirərək Qanunu bildiyini və ona hörmət etdiyini bildirir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 23:6-10

⁶Onların bir hissəsinin sadukey, digər hissəsinin isə farisey olduğunu bilən Paul Ali Şuraya nida etdi: «Ey qardaşlar, mən farisey oğlu fariseyəm. Ölülərin dirilməsinə ümid bəslədiyim üçün burada mühakimə olunuram». ⁷Paulun bu sözündən sonra fariseylərlə sadukeylər arasında çəkişmə başladı və toplantı iki hissəyə ayrıldı. ⁸Çünki sadukeylər iddia edirlər ki, ölümdən dirilmə, mələk və ruh yoxdur. Əksinə, fariseylər bunların hamısına inanırlar. ⁹Toplantıda böyük bir hay-küy yarandı. Farisey tərəfini tutan bəzi ilahiyatçılar qalxıb dava yaradaraq belə deyirdilər: «Bu adamda heç bir günah görmürük. Nə olsun ki, onunla bir ruh və yaxud mələk danışsın». ¹⁰Çəkişmə o qədər qızıxdı ki, minbaşı onların Paulu parçalayacağından qorxdu. O, əsgərlərə əmr etdi ki, aşağı enib Paulu zorla onların arasından çıxararaq qalaya aparsınlar.

23:6 "bilən" Çox güman ki, Paul sadukey olan bu baş kahinin onun işinə ədalətlə baxmayacağını başa düşmüşdü.

▣ **"sadukey"** Həv. 1:5-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"farisey"** Paul farisey ailəsində anadan gəlmiş və farisey olmuşdu (müq. et. Həv. 26:5; Fil. 3:5-6). Həv. 5:34-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Ölülərin dirilməsinə ümid bəslədiyim üçün burada mühakimə olunuram"** Paul, sadukeylərlə fariseylərin arasında fikir ayrılığına səbəb olan bir teoloji məsələni ortaya atıb. Sadukeylər axirəti rədd edir, fariseylər isə təsdiq edirdi (müq. et. Əyy. 14:14; 19:23-27; Yeş. 25:8; 26:19; Dan. 12:2). Bu, Ali Şuranın iki qrupu arasında mübahisənin yaranmasına səbəb olub (müq. et. Həv. 23:7-10).

23:7 "toplantı iki hissəyə ayrıldı" Bu sözün əsas mənası "cırılmaq"dır (müq. et. Luka 5:36; 23:45). Zamanla bu söz məcazi olaraq qruplar arasındakı fikir ayrılığına dair işlənməyə başlayıb (müq. et. Həv. 14:4; 23:7). Bu iki yəhudi qrupun arasındakı ziddiyyətlər həmişə ört-basdır edilirdi, lakin asanlıqla üzə çıxarıla bilirdi. Paul odun üstünə yağ töküüb.

23:8 "mələk və ruh yoxdur" 8-ci ayə, Lukanın və ya onun mənbəyinin qeydidir. Bu frazada mələklərin və ruhların bir-birindən fərqli olan iki ruhani varlıqlar qrupu, yoxsa bir qrup olduğu deyilir? Bunların hər ikisinin yaranmasına dair Müqəddəs Kitabda dəqiq məlumat yoxdur, ancaq İbr. 1:5,13 və 14-dən onların eyni olduğu anlaşılır.

Sadukeylər əslində yaxşı və pis ruhani varlıqlar dualizmini (zərdüştlik dualizmi) inkar edirdi. Farisylər Əhdi-Ətiqdəki bu anlayışı Fars dualizminin dar çərçivəsinə salmışdı və hətta mələklərin və cinlərin iyerarxiyası barədəki təlimi yaradıblar (hərəsinin yeddi rəhbəri ilə). I əsr yəhudi angelologiyası (mələklər haqqında təlim) barədə tapdığım ən yaxşı mənbə, Alfred Ederşeymin "İsa Məsihin həyatı və dövrü" (Alfred Edersheim, *The Life and Times of Jesus the Messiah*) kitabı, Əlavə XIII-dir.

23:9

NASB "böyük bir çığır-bağır yarandı"

NKJV "orada dəhşətli bağırtı qopdu"

NRSV "onda böyük bir hay-küy yarandı"

NJB "qışqırtı artdı"

Eyni ifadəyə Çıx. 12:30-un Septuaqinta tərcüməsində rast gəlinir (həmçinin bax: Çıx. 3:7; 11:6; Ester 4:3; Yeş. 58:4; 65:19). "Qışqırmaq" sözü (*kraugē*) həmçinin Mat. 25:6; Luka 1:42; Ef. 4:31; İbr. 5:7; Vəhy 21:4-də işlənmişdir. Uca səslə qışqırmağın müsbət yoxsa mənfi olduğu yalnız kontekstlə müəyyən oluna bilər.

"Dava yaradaraq söyləmək" olaraq tərcümə olunmuş söz (*diamachomai*) həmçinin Dan. 10:20-nin Septuaqinta tərcüməsində işlənmişdir. Paulun dediyi söz uzun emosional dava ilə nəticələnib. Paulun istədiyi də bu idi!

▣ **"ilahiyatçılar"** Bunlar həm şifahi qanunda (Talmud), həm də yazılı qanunda (Əhdi-Ətiq) mütəxəssis olan hüquqşünaslar idi. Onların əksəriyyəti farisey idi.

XÜSUSİ MÖVZU: "İLAHIYYATÇILAR" (SPECIAL TOPIC: SCRIBES)

Bu sözün törədiyi ibrancə İSİM (BDB 706, KB 767) "şifahi xəbər", "yazılı sənəd/fərman" (KB 766) mənasına gəlir. Yunanca tərcüməsi *grammateus* (Septuaqinta) adətən yazılı xəbəri bildirir. Bunlara işarə edə bilər:

1. müəllim (Neh. 8)
2. hökumət məmuru (2Pad. 22:3-13)
3. mirzə/katib (1Saln. 24:6; 2Saln. 34:13; Yer. 36:22)
4. hərbi əmir (müq. et. Hak. 5:14)
5. dini rəhbər (Ezra, Ezra 7:6; Neh. 12:12-13)

Əhdi-Cədidə onların çox vaxt farisylərlə birgə adları çəkilir (Bax: Xüsusi mövzu: "Farisylər"). Onlar bir anlamda Əhdi-Ətiqdə və şifahi ənənədə (Talmud) təlim almış şəxslər idi. Yəhudi ənənələrini şərh edib gündəlik həyatına tətbiq etməyə kömək edirdilər (müq. et. Sirax 39:6). Göründüyü kimi, ilahiyatçılara həmçinin "qanunşünas" deyilirdi (müq. et. Mark 12:28; Luka 7:30; 10:25; 11:45; 14:3). Hər necə olsa, onların salehliyi (yəni yəhudi qanunpərəstliyi və dini mərasimləri) Allahla sülh yarada bilməzdi (müq. et. Mat. 5:20; Rom. 3:19-20; 9:1-5,30-32; 10:1-6; Kol. 2:20-22).

Onlar Sinoptik Müjdələrdə (Yəhya onlardan heç danışmayıb, Yəh. 8:3 orijinal deyildir) çox vaxt İsanın əleyhinə olanlar və Yerusəlimdən gələn rəsmi adamlar kimi təsvir olunur (müq. et. Mark 3:22; 7:1). Bununla belə, İsağa imanla cavab verən ilahiyatçılar da olub (müq. et. Mat. 8:19).

1. günahkarlar və vergiyiğanlar ilə birlikdə çörək yemək üstündə münaqişə, Mark 2:16; Mat. 9:9-13

2. İsanın cin qovmaq səlahiyyətinin mənbəyi üstündəki münaqişə, Mark 3:22
3. İsanın günahları bağışlaması üstündəki münaqişə, Mat. 9:3; Luka 5:21
4. möhtəşəm bir əlamət tələbi, Mat. 12:38
5. əllərini yumaq (dini mərasim olaraq) üstündəki münaqişə, Mat. 15:1-2; Mark 7:1-5
6. İsanın Yerusəlimə təntənəli girməsi zamanı xalqın alqışını qəbul etməsi üstündəki münaqişə, Mat. 21:15
7. İsanın onların niyyətlərini pisləməsi (özlərinə hörmət və üstünlük axtarırlar), Mark 12:38-40
8. İsanın onları Musanın kürsüsündə oturan ikiüzlülər və kor rəhbərlər kimi pisləməsi, Mat. 23:1-36

Müqəddəs Yazını yaxşı bildiklərinə görə onlar hamıdan əvvəl İsanı tanımalı və qəbul etməli idilər, lakin onların ənənələri (müq. et. Yeş. 29:13; 6:9-10) gözlərini kor etmişdi! Nur qaranlıq olanda, zülmət nə qədər böyük olar!

▣ **"Bu adamda"** Bu kontekstdə işlədilən bu ifadə mənfi mənə daşımır.

▣ **"Nə olsun ki"** Bu, qismi və ya natamam birinci sinif şərt cümləsidir. İlahiyyətçilər Paulun ruhani aləmdə bir şeylər görmüş ola bildiyini təsdiqləyirdi, ancaq dəqiq nə gördüyündən əmin deyil idilər. Onların dərhal Paulu müdafiə etməyə başlaması, öz qruplarına nə qədər bağlı olduqlarını göstərir. Onlar sadukeylərə o qədər kin bəsləyirdilər ki, dönük bir fariseyə belə üstünlük verirdilər.

Bu qrammatik struktur natamam olduğuna görə, unsial yunanca əlyazmalar H, L və P-yə əsaslanan Tekstus Reseptusda Həv. 5:39-dan götürülmüş "Allaha qarşı çıxmayaq" frazası əlavə olunub.

23:10 "O, əsgərlərə əmr etdi ki, aşağı enib Paulu zorla onların arasından çıxararaq qalaya aparsınlar"

Roma hökuməti artıq ikinci dəfə idi ki, Yerusəlimdə Paulun canını qurtarmışdı. Təəccüblü deyil ki, Paul hökuməti Allahın xidmətçisi sayıb (müq. et. Rom. 13). Bu həmçinin 2Sal. 2:6-7-dəki "mane olan şəxsə" də aid ola bilər.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 23:11

¹¹O gecə Rəbb Paulun yanında dayanıb dedi: «Cəsarətli ol, Yerusəlimdə Mənim haqqımda etdiyən şəhadəti Romada da etməyin lazımdır».

23:11 "Rəbb Paulun yanında dayanıb" Bu, Paulu ruhlandırmaq üçün verilən başqa bir görüntüdür (müq. et. Həv. 18:9-10; 22:17-19; 27:23-24). Paul da arada ruhdan düşür və şübhələnirdi.

▣ **"Cəsarətli ol"** Bu, indiki zamanın məlum növ əmr şəklidir. Luka bu sözü təkcə burada işlədir. Yəqin ki, Paul bunu Luka ilə bölüşmüşdü. İsa da bu sözü bir neçə dəfə işlədir (müq. et. Mat. 9:2,22; 14:27; Yəh. 16:33).

▣ **"Mənim haqqımda etdiyən şəhadəti Romada da etməyin lazımdır"** Paulun həbs edilməsi Allahın iradəsi idi; bu yolla Paul qeysərin hüzuruna çıxmalı idi. Müjdənin Romada yayılması lazım idi (müq. et. Həv. 19:21; 22:21)!

"Lazım" sözü haqqında Həv. 1:16-dəki ətraflı qeydə bax.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 23:12-15

¹²Səhər açılarda Yəhudilər öz aralarında Paula sui-qəsd hazırlayaraq and içdilər: «Əgər Paulu öldürməmiş bir şey yeyib-içəriksə, lənətə gələk!» ¹³Bu sui-qəsdə qoşulanların sayı qırxıdan artıq idi. ¹⁴Bu adamlar başçı kahinlərlə ağsaqqalların yanına gəlib belə dedilər: «Biz qəti and içmişik: «Əgər Paulu öldürməmiş bir şey yeyib-içəriksə, lənətə gələk!» ¹⁵İndi siz Ali Şura ilə birgə guya Paulun işinə daha dəqiq baxmaq istəyərək minbaşıdan xahiş edin ki, onu yanınıza gətirsin. Paul buraya gəlməmiş biz onu öldürməyə hazır olacağıq».

23:12-15 Bu mətn hissəsi bəzi yəhudilərin Paula qarşı sui-qəsd hazırlayacaqlarına and içmələrindən bəhs edir. Bu, yəhudilərin İsayə qarşı hazırladıqları sui-qəsdə bənzəyən qəsdən adam öldürmə planıdır (müq. et. Həv. 23:21).

23:13 "sayı qırxıdan artıq idi" Qırx, qeyri-müəyyən uzun vaxt müddətini bildirən yəhudi idiomudur, lakin burada bu say insanlara dair işləndiyinə görə, yəqin ki, həqiqi mənadadır. Bax: Həv. 1:3-dəki Xüsusi mövzu: "Müqəddəs Yazıda rəqəmlər".

23:14 "başçı kahinlərlə ağsaqqallar" Bu ifadə Sinedriona dair işlənirdi. Həv. 4:5-dəki Xüsusi mövzuya bax.

NASB "biz qəti and içərək üzərimizə öhdəlik götürmüşük"

NKJV "biz müqəddəs andın içilməsi ilə üzərimizə öhdəlik götürmüşük"

NRSV "biz and içərək üzərimizə ciddi öhdəlik götürmüşük"

TEV "biz qəti and içmişik"

NJB "biz qəti and içmişik"

Bu ingiliscə versiyaların tərcüməçiləri, hərfi-hərfinə "bir lənət ilə özümüzə lənətləyirik" ibrani idiomunu tərcümə etməyə cəhd ediblər. Paulu öldürəcəklərinə and içən bu adamlar onu öldürə bilməyiblər. Maraqlıdır, onlar həqiqətən acından ölüblərmi? Şifahi ənənə, çox güman ki, belə andların pozulması üçün bir çıxış yolu verirdi. Bax: aşağıdakı Xüsusi mövzu.

XÜSUSİ MÖVZU: "LƏNƏT (ANATHEMA)" (SPECIAL TOPIC: CURSE [ANATHEMA])

I. Əhdi-Ətiq

İbrani dilində "lənət" mənasına gələn bir neçə söz vardır. *Xerem* (BDB 356, KB 353) Allaha verilən bir şeyi bildirirdi (müq. et. Septuaqintada bu sözün yunanca qarşılığı *anathema*-dır, BAGD 54, Lev. 27:28). Adətən insanların istifadə edə bilməyəcəkləri qədər müqəddəs olan bir şeyin məhv edilməsi nəzərdə tutulurdu (müq. et. Qan. 7:26; Yeşua 6:17-18; 17:12). "Müqəddəs müharibə" kontekstində istifadə olunan bir söz idi. Allah Yeşuaya kənanlıları məhv etməyi əmr edib. Yerixon bu müqəddəs məhv etmənin/təmizləmənin ilk fürsəti, "nübarı" idi.

II. Əhdi-Cədid

Əhdi-Cədidə *anathema* sözü və onun əlaqəli formaları bir neçə fərqli mənada işlənir:

- A. Allaha verilən bəxşiş və ya qurban (müq. et. Luka 21:5)
- B. ölüm andı (müq. et. Həv. 23:14)
- C. lənətləmək və and içmək (müq. et. Mark 14:71)
- D. İsanı lənətləmək üçün istifadə olunan ifadə (müq. et. 1Kor. 12:3).
- E. bir şəxsi və ya bir şeyi Allah tərəfindən məhkum yaxud məhv edilməyə təslim etmək (müq. et. Rom. 9:3; 1Kor. 16:22; Qal. 1:8-9)

Yuxarıdakı №4 çox ziddiyyətlidir. 1Kor. 12:3-ə dair şərhlərimi diqqətinizə təqdim edirəm:

"İsayə lənət olsun", dəhşətli sözdür. Allahın adından danışan bir adam (ənənəvi yəhudilər istisna olmaqla) niyə bunu desin? Bu sözün (*anathema*) Əhdi-Ətiqdəki qarşılığı (ibranicə *xerem*) müqəddəs müharibə anlayışı ilə bağlı idi və Allaha həsr olunan şəhərin müqəddəs olduğunu bildirirdi. Müqəddəs olduğuna görə o şəhərdə insan olsun, heyvan olsun, nəfəs alan hər şey ölməli idi (müq. et. Yeşua 6:17; 7:12). Bu sözün Korinfdə necə işləndiyinə dair fərziyyələr:

1. yəhudi zəminində, sinaqoq andları ilə əlaqədar olaraq (müq. et. Həv. 26:11; daha sonra rabbinik lənətləmələr məsihçiləri sinaqoqlardan kənarlaşdırmağa xidmət edib). Sinaqoqun üzvü qalmaq üçün Nazareti İsanı rədd etmək və ya lənətləmək lazım idi.
2. Roma zəminində, yalnız qeyserin "Rəbb" olaraq adlandırıldığı imperatora sitayiş ilə əlaqədar olaraq

3. bütperəstlik zəminində, insanları lənətlədikdə bir tanrının adından istifadə etmə adəti. Bunu belə də tərcümə etmək olar: "İsa lənətləsin _____" (müq. et. 1Kor. 16:22).
4. bəziləri bu sözləri İsanın Əhdi-Ətiq lənətini bizim uğrumuzda Öz üzərinə götürməsi ilə əlaqədar olan teoloji anlayışa bağlayıb (müq. et. Qan. 21:23; Qal. 3:13).
5. Korinfdə aparılan son araşdırmalar zamanı (müq. et. Bryus Uinter, "Paul Korinfi tərək edəndən sonra" [Bruce Winter, *After Paul Left Corinth*], səhifəaltı qeyd №1, s. 164), Korinfin qədim akropolisində lənət lövhələri aşkar edilib. Müqəddəs Kitab alimləri bu cümləni "İsa lənətlidir" olaraq şərh ediblər, ancaq bu arxeoloji kəşflər onu göstərir ki, bəhs olunan I əsr lənətləmələrində (və Qan. 22:15-20-nin Septuaqinta variantındakı lənətləmələr), 1Kor. 12:3-dəki kimi, "-dir" ("lənətlidir") xəbər forması işlədilməyib. I əsrdə Romanın Korinf şəhərində məsihçilərin dəfn mərasimlərində lənətləmə sözlərindən istifadə etdiklərinə dair daha çox arxeoloji sübutlar vardır (məs., Bizans dövrü məsihçilərin qəbirlərində tapılmış yazılar; C.H. Kent, "Kitabələr" [J. H. Kent, *The Inscriptions, 1926-1950*. Princeton: American School of Classical Studies, 1966, Cild 8:3, №644]).

Korinfdəki imanlılar cəmiyyətinin bəzi qisimləri cəmiyyətin başqa üzvlərinə qarşı bütperəst lənətlərdən istifadə edirdi. Məsələ təkcə bunun üsulunda deyil, həmçinin kinli niyyətindədir. Bu, Korinfdəki imanlılar cəmiyyətinin içindəki münaqişələrin başqa bir misalıdır. Paul cəmiyyəti inkişaf etdirmək, bina etmək istəyir, onlarsa cəmiyyətin bir qismini lənətləmək istəyirlər!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 23:16-25

¹⁶Lakin Paulun bacısı oğlu onların pusqu qurduqlarını eşidib qalaya girdi və Paula xəbər verdi. ¹⁷Paul yüzbaşılardan birini yanına çağırır dedi: «Bu cavanı minbaşının yanına apar, ona çatdırılası bir xəbəri var». ¹⁸Yüzbaşı cavanı götürüb minbaşının yanına apardı və dedi: «Məhbüs Paul məni çağırır xahiş etdi ki, bu oğlanı sənənin yanına aparım. Sənə bir sözü var». ¹⁹Minbaşı cavanın əlindən tutub bir tərəfə çəkdi və soruşdu: «Mənə nə demək istəyirsən?» ²⁰Cavan dedi: «Yəhudilər belə razılığa gəlib ki, guya Paulun işinə daha dəqiq baxmaq istəyirlər, ona görə sabah səndən onun Ali Şuraya gətirilməsini xahiş edəcəklər. ²¹Amma sən onların sözünə qulaq asma, çünki qırx nəfərdən artıq kişi "Əgər Paulu öldürməmiş bir şey yeyib-içəriksə, lənətə gələk!" deyə and içib pusquda gözləyir. Onlar hazır dayanıb sənənin razılığını gözləyirlər». ²²Minbaşı ona belə tapşırırdı: «Bunları mənə xəbər verdiyini heç kimə demə». Sonra oğlanı evə göndərdi. ²³Minbaşı yüzbaşılardan ikisini yanına çağırır belə dedi: «Gecənin üçüncü saati Qeysəriyyəyə getmək üçün iki yüz piyada, yetmiş atlı və iki yüz nizəçi hazırlayın. ²⁴Həmçinin minmək üçün heyvanlar gətirin və Paulu sağ-salamat vali Feliksə çatdırın». ²⁵Sonra bu cür məktub yazdı:

23:16 "Paulun bacısı oğlu" Paulun ailəsi haqqında çoxlu suallarımız var, lakin bu mövzu sirr olaraq qalır. Bacısının oğlunun bu planı haradan öyrəndiyi də məlum deyildir. Güman ki, o da farisey idi.

23:21 Bu hücumda yəqin ki romalı mühafizəçilər də öldürüləcək idi!

23:23 Paulu müşayiət edən qoşun ya (1) 200 piyada, 70 atlı və 200 nizəçidən, ya da (2) 200 nizəçi və 70 atlıdan ibarət idi. Yunanca əlyazmaların qərbi ailəsində uzun bir təsvir əlavə olunur (müq. et. NKJV).

▣ **"üçüncü saati"** Əlbəttə, Roma vaxtı ilə. Romalılar saati axşam saat 6-dan hesablayırdı; beləliklə, üçüncü saat axşam saat 9 idi.

▣ **"Qeysəriyyə"** Bura, işğalçı Roma qoşunlarının Fələstindəki qərargahı idi.

NASB, NKJV,
NRSV, TEV "nizəçilər"
NJB "köməkçi əsgərlər"
REB "yüngül silahlanmış qoşunlar"
NASB
(səhifəaltı qeyd) "ələvə heyvanlar" və ya "yük heyvanları"
NEB "oxatanlar"

Dexiobalos sözünün mənası aydın deyildir. Hərfi tərcüməsi "sağ tərəfdən qoyulmuş və ya silahlanmış"dır (*dexios*). Bu sözün mənası belədir:

1. bir növ yüngül silahlanmış əsgər (ox və ya nizə)
2. məhbusların sağ tərəfinə bağlanan əsgər
3. ikinci atı tutan əsgər
4. cinahda olan əsgər

Variantların çoxluğu onu göstərir ki, müasir insanlar bu sözün mənasını dəqiq bilmirlər.

23:24 "Felix" Roma tarixçisi Tasit ("Tarixlər" 5:9, "Salnamələr" 12:54) Antoni Feliksi qəddar və şəhətli bir adam adlandırır. Felix, imperator Klavdinin yaxın dostu olan qardaşı Pallas vasitəsilə vəzifəyə təyin edilib (həm özü, həm qardaşı azad edilmiş kölələr idi). Felix b.e. 52-59-cu illərdə Fələstinin on birinci valisi vəzifəsini tutmuşdur.

23:25 "bu cür" Bax: Həv. 7:43-dəki Xüsusi mövzu: "Forma (*tupos*)".

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 23:26-30

²⁶«Möhtərəm vali Feliksə Klavdi Lisiyadan salamlar! ²⁷Bu kişini Yəhudilər tutub öldürmək istəyirdi. Mən biləndə ki bu adam Roma vətəndaşdır, özümü yetirib əsgərlərlə onu xilas etdim. ²⁸Onu nədə təqsirləndirmələrini bilmək üçün Yəhudilərin Ali Şurasının qarşısına çıxartdım. ²⁹Öyrəndim ki, onu özlərinin Qanunu ilə bağlı məsələlərdə ittiham edirlər, amma ona ölüm yaxud həbsə layiq cəza vermək üçün heç bir əsas yoxdur. ³⁰Mənə çatdırılanda ki bu kişiyə qarşı bir sui-qəsd qurulub, dərhal onu sənin yanına göndərdim. Onu ittiham edənlərin də şikayətlərini sənə bildirmələrini əmr etdim».

23:26-30 Bu, Paulun məhkəmə işi haqqında məsul zabitdən tələb olunan izahat məktubudur (müq. et. Həv. 25:12-dən başlayan mətn). Bu məktubda hadisələrin gedişi təsvir olunur, ancaq bu, Lisiyanı yaxşı göstərəcək bir şəkildə edilir.

23:26 Bu ayədə xiliarxın adı bildirilir.

23:29 Bu ayə, Lukanın ümumi üslubuna uyğun olaraq, məsihçiliyin və rəhbərlərinin hökumətin qarşısında ittiham edildikdə həmişə bəraət qazandıqlarını və təqsirsiz elan edildiklərini göstərir. Romalıların bu "Yol"dan qorxması üçün heç bir səbəb yox idi!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 23:31-35

³¹Əsgərlər onlara verilən əmrə əməl edərək gecə ikən Paulu götürüb Antipatrisə apardılar. ³²Ertəsi gün atlıları Paulla birlikdə yollarına davam etmək üçün ötürəndən sonra qalaya qayıtdılar. ³³Atlılar Qeysəriyyəyə çatan kimi məktubu valiyə verəndə Paulu da ona təslim etdilər. ³⁴Vali məktubu oxuyandan sonra Paulun hansı vilayətdən olduğunu soruşdu. Öyrənəndə ki Kilikiyadandır, ³⁵belə dedi: «Səni ittiham edənlər gələndə sənin işinə baxacağam». Bundan sonra əmr verdi ki, Paulu Hirod sarayında nəzarət altında saxlasınlar.

23:31 "gəcə ikən Paulu götürüb Antipatrisə apardılar" Bu şəhər Böyük Hirod tərəfindən inşa edilmiş, atası II Antipaterin şərəfinə adlandırılmışdır. Yol çox uzun idi, haradasa 50-70 km idi. O şəhərin yeri dəqiq məlum deyildir. Piyada əsgərlərinin buradan geri qayıtmasının (müq. et. Həv. 23:32) mümkün səbəbləri:

1. orada əsasən yəhudi olmayanlar yaşayırdı
2. ora düzlük yer idi və qəfil hücumun təhlükəsi az idi

23:33 "vali" Hərfi tərcümədə "prokurator". Luka yerli və romalı vəzifəli şəxslərin titullarını çox dəqiq yazır.

23:34 "Paulun hansı vilayətdən olduğunu soruşdu" Bunu yurisdiksiya sahəsini dəqiqləşdirmək üçün edib. Paul da imperial vilayətdən olduğuna görə, Feliksin onun işinə baxmağa səlahiyyəti var idi. Roma imperiyasında üç yurisdiksiya sahəsi var idi:

1. imperial (qeysər)
2. senatorial
3. yerli (Hirodlar kimi)

23:35 "Səni ittiham edənlər gələndə" Bunlar, məbəddə Paulu yəhudi olmayan bir adamı yəhudilərin müqəddəs məkanına gətirməkdə ittiham edən Kiçik Asiyadan gəlmiş yəhudilər idi. Onların gəlməməsi, ittihamların qaldırılması ilə nəticələnməli idi. Lakin, çox vaxt olduğu kimi, yerli siyasət ədalətə təsir etmişdir!

▣ **"Paulu Hirod sarayında nəzarət altında saxlasınlar"** Paul romalıların nəzarəti altında qalarkən, romalılar onunla xoş rəftar ediblər (müq. et. Həv. 24:23). Paul Böyük Hirodun inşa etdirdiyi sarayda qalıb. Əvvəllər Hirodun şəxsi iqamətgahı olan bu saray Romanın qərargahı olmuşdu.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nürda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Paulun müdafiə nitqlərini müqayisə edin və ortaq elementlərini sadalayın.
2. Paul özünü sadıq bir yəhudi sayırdımı?
3. Biz Həvarilərin İşlərindən Paulun ailəsi, qohum-əqrəbaları haqqında bir şey bilirikmi?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 24

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paula qarşı məhkəmə işi	İğtişaş salmaqda ittiham	Paul Feliksin önündə	Paula qarşı məhkəmə işi	Feliksin qarşısında baxılan məhkəmə işi
24:1-9	24:1-9	24:1-2a 24:2b-8 24:9	24:1-2a 24:2b-9	24:1-9
Paul Feliksin qarşısında özünü müdafiə edir	Feliksin qarşısında müdafiə		Paulun Feliksin qarşısında özünü müdafiə etməsi	
24:10-21	24:10-21	24:10a 24:10b-21	24:10a 24:10b-16 24:17-21	24:10a Paulun Roma valisi qarşısındakı nitqi 24:10b-13 24:14-16 24:17-21 Paulun Qeysəriyyədəki həbsi
24:22-23 Paulun həbsdə qalması	24:22-27	24:22-23	24:22-23 Paul Feliks və Drusillanın qarşısında	24:22-23
24:24-26 24:27		24:24-26 24:27	24:24-26 24:27	24:24-26 24:27

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 24:1-2a

¹Bundan beş gün sonra baş kahin Xananya, bəzi ağsaqqallar və Tertul adlı bir vəkil Qeysəriyyəyə gəlib Pauldan edilən şikayətləri valiyə çatdırdı. ²Paul çağırılarda Tertul onu ittiham etməyə başladı:

24:1 "baş kahin Xananya" Həv. 23:2-dəki ətraflı qeydə bax. İnanılmaz! Baş kahinin özü Yerusəlimdən Qeysəriyyəyə gəlmişdi. Paul həqiqətən onların "cismi üçün tikan" idi!

▣ **"gəlib"** Hərfi tərcümədə "enib". Yəhudilər üçün Yerusəlim həmişə "yuxarıda", qalan coğrafi yerlər isə "aşağıda" idi.

▣ **"ağsaqqallar"** Əhdi-Ətiqdə bu söz yaşlı qəbilə başçıları mənasını verirdi. Sürgündən sonrakı dövrdə bu söz Yerusəlimin dövlətli, nüfuzlu əhalisinə dair işlənməyə başlayıb. Əhdi-Cədidə Sinedrion çox vaxt "Başçı kahinlər, ilahiyyatçılar və ağsaqqallar" olaraq təsvir olunur. Bunlar, yəqin ki, Sinedrionun sadukeylərin tərəfini saxlayan üzvləri idi. Məbədin rəhbərləri fariseylərin iştirakında potensial problemlər görürdü (müq. et. Həv. 23:6-10).

▣ **"Tertul"** Bu adam, xüsusilə tutulmuş hüquqçu (vəkil) və ya gözəl natiq idi (müq. et. NKJV). Bu, "söylənən söz" mənasına gələn yunanca *rēma*-nın bir formasıdır. Görünür ki, o, Sinedrionun ittihamlarını Romada məqbul olan hüquqi üslubda və bəlkə də latın dilində təqdim edib.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 24:2b-9

^{2b}«Möhtərəm Feliks, sənin sayəndə uzun müddətdir ki, əmin-amanlıq içində yaşamaqdayıq. Sənin uzaqgörənliyinlə bu millət üçün keçirdiyin islahatları ³hər yerdə, hər zaman dərin minnətdarlıqla qəbul edirik. ⁴Vaxtınızı çox almaq istəmirəm. Rica edirəm, lütfkarlığınla bizi bir qədər dinlə. ⁵Bizim gəldiyimiz nəticəyə görə bu kişi dünyanın hər yerində olan Yəhudilər arasında iğtişələr salan bir ara qarışıdırandır. O, Nəsrani təriqətinin başçılarındanır. ⁶Bu insan hətta məbədi murdarlamağa çalışdı, amma biz onu yaxaladıq [və bizim Qanunumuza münasib şəkildə mühakimə etmək istədik. ⁷⁻⁸Lakin minbaşı Lisiya gəlib böyük güc tətbiq edərək onu bizim əlimizdən alıb sənin yanına göndərdi.] Onu ittihamlandırana əmr etdi ki, sənin yanına gəlsinlər. ⁹Oradakı Yəhudilər də deyilənlərin doğru olduğunu təsdiqləyərək bu işə qoşuldu.

24:2b-4 Nitqin bu giriş hissəsi nəinki yaltaqlanmaq cəhdi idi (bunu yəqin ki gözləmək olardı), lakin faktiki olaraq tamamilən əsassız idi. Feliks qəddar adam idi (müq. et. Tasit, "Tarixlər" 5.9 və "Salnamələr" 12.2). Feliks yalnız qardaşı Pallasa görə bu vəfizədə idi; Pallas və Feliks, imperator Klavdinin anası (Mark Antoninin qızı) Antonianın azad etdiyi kölələr idi. Sonra Neron xalqın xahişinə görə onu vəzifəsindən azad edib (müq. et. İosif Flaviy, "Yəhudi Mühəribələri" 2.12.8-13.7 və "Qədim yəhudi tarixi" 20.7.7-8.9).

24:2b "uzun müddətdir ki, əmin-amanlıq içində yaşamaqdayıq" Bəzilərinin fikrincə, burada *sikari* ("xəncər işlədən") olaraq adlandırılan yəhudi ekstermistlərin fəaliyyətinin dayandırılması cəhdlərindən söhbət gedir. Bax: İosif Flaviy, "Yəhudi Mühəribələri" 2.13.2.

24:5 "Bizim gəldiyimiz nəticəyə görə bu kişi" Lukanın Həvarilərin İşlərini yazmaqda məqsədi, məsihçiliyə qarşı ittihamların yalan olduğunu Roma dünyasına göstərməkdir. Buna görə Luka məsihçilərin Roma məhkəmələri və hakimləri qarşısında mühakimə olunduğunu bu qədər tez-tez təsvir edir. Paula qarşı üç ittiham irəli sürülmüşdü:

1. o, ara qarışıdırandır
2. yeni bir təriqətin başçılarındanır
3. məbədi murdarlamağa cəhd etmişdir

NASB "əsl başbəlasıdır"

NKJV "fəlakətdir"

NRSV "zəhlətökən adamdır"

TEV "təhlükəli qənbərquludur"

NJB "büsbütün başbəlasıdır"

Bu söz "vəba" kökündən törəyib (müq. et. Luka 21:11). Əhdi-Ətiqdə (Septuaqinta) o həmçinin vəba mənasını verir, lakin insana dair işləmə bilirdi (müq. et. Sül. 19:25 - "rişxəndçi" sözü Septuaqintada "vəbalı adam" olaraq tərcümə olunub).

▣ **"dünyanın hər yerində"** Bu, əlbəttə, bir mübaliğədir, lakin həmin mübaliğə Paulun diasporadakı xidməti üçün bir iltifatdır.

▣ **"başçılıqlarıdır"** Bu söz yunan dilində "birinci" və "dayanmaq" sözlərindən ibarət olan mürəkkəb sözdür. Əyy. 15:24-ün Septuaginta tərcüməsində "birinci rütbəli komandır" olaraq işlənmişdir. Həmin sözə Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində rast gəlinir və Misirdə tapılmış koynə papiruslarında heç rast gəlinmir.

▣ **"təriqət"** Bu söz, *hairesis*, başlanğıcda "bölmə" və ya "dəstə" mənasına gəlirdi (hərfi tərcüməsi "seçim etmək"dir), sonra isə "bidət" (ingiliscə "heresy" və rusca "yeres" sözləri bundan törəyib) olaraq mənfi mənada işlənməyə başlayıb. Həv. 5:17-də sadukeylər, Həv. 15:5-də də fariseylər bu sözlə adlandırılır. Həvarilərin İşlərinin bu kontekstində Paul məsihçiliyi tarixi yəhudi iman və ümidinin bir hissəsi sayır (müq. et. Həv. 24:14).

▣ **"Nəsrani"** Bu söz, Nazaretli İsanın ardıcılığını bildirir. Bəzilərinin fikrincə, bu söz Nazaret şəhərinin adı ilə bağlıdır, başqaları isə onu *netser* (BDB 666) sözü ilə əlaqələndirirlər ("fidan, budaq" mənasına gələn bu söz, Məsihin bir adıdır [müq. et. Yeş. 11:1; 53:2]). Həv. 2:22-dəki Xüsusi mövzuya bax.

24:6 Qeyd edək ki, Həv. 21:28-də Paula qarşı irəli sürülən "məbədi murdarladı" ittihamı, burada "məbədi murdarlamağa çalışdı" olaraq dəyişdirilib. Onların ittihamları həqiqətən əsassız idi. Əsl problem, Paulun təsirli təlimləri idi.

24:7-8 NASB versiyasındakı mötərizələr, E unsial əlyazmasında (VIII əsr) və IX əsrdən başlayan bir sıra minuskul əlyazmalarda əlavə olunmuş mətni ehtiva edir. Bu ayələrin uzun variantı NKJV versiyasında yer alır. Daha uzun variantdan elə çıxır ki, Paula əziyyət vermək istəyən yəhudi başçıları deyil, Lisiya idi.

UBS⁴ bu əlavə hissəni buraxır və qısa variantı (P⁷⁴, א, A, D, bəzi qədim latın versiyalar, Vulqata, qibtı və gürcü versiyalar) "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (yüksək əminlik). UBS³ uzun variantı verir, lakin onu "D" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (olduqca şübhəli).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 24:10-21

¹⁰Vali Paula işarə verəndə o cavab verdi: «Bilirəm ki, sən neçə illərdir bu millətin hakimisən. Buna görə sənə qarşısında özümü müdafiə etməyimə sevinirəm. ¹¹Sən özün də öyrənə bilərsən ki, ibadət etmək məqsədi ilə Yerusəlimə gedişimdən bu yana sadəcə on iki gün keçib. ¹²Bu adamlardan heç biri görməyib ki, mən məbəddə, sinaqoqlarda yaxud şəhərin hansısa bir yerində kiminləsə mübahisə edim və yaxud camaatı təşvişə salım. ¹³Bu anda mənə qarşı etdikləri ittihamları sənə hüzurunda sübut edə bilmirlər. ¹⁴Lakin atababalarımızın Allahına onların təriqət adlandırdığı İsa yolunun ardıcılı olaraq ibadət etdiyimi sənə qarşısında iqrar edirəm. Qanunda olan və Peyğəmbərlərin kitablarında yazılan hər şeyə inanıram. ¹⁵Eyni ilə bu adamların qəbul etdikləri kimi həm saleh, həm də saleh olmayan insanların diriləcəyinə dair Allaha ümid bəsləyirəm. ¹⁶Bu məqsədlə mən istər Allah, istərsə də insanların qarşısında hər zaman vicdanımın təmiz olması üçün çalışıram. ¹⁷Uzun illərdən sonra millətimə yardım və hədiyyələr vermək üçün Yerusəlimə gəldim. ¹⁸Bununla məşğul olarkən məni məbəddə paklanmış olaraq tapdılar. Ətrafımda nə izdiham, nə də hay-küy var idi. ¹⁹Lakin Asiya vilayətindən bəzi Yəhudilər orada idi. Onlar buraya – sənə hüzuruna gəlməli və məndən şikayətləri varsa, ittihamlarını göstərməlidirlər. ²⁰Yaxud özləri desinlər ki, Ali Şuranın qarşısında dayandığım vaxt hansı haqsızlığı üzə çıxartdılar. ²¹Onların qarşısında dayananda nida edərək belə demişdim və yalnız bunda mənim haqsız olduğumu hesab edə bilirlər: “Bu gün mən ölülərin dirilməsi məsələsinə görə önünüzdə mühakimə olunuram”».

24:10 Sinedrionun vəkilinin etdiyi kimi (yəqin ki, adət belə idi), Paul da nitqini uzun formal giriş sözündən başlayır.

▣ **"müdafiə"** İngiliscə "apology" (üzr, üzrxahlıq) və "apologetics" (apologetika, imanın müdafiə edilməsi) sözlərinin törədiyi bu yunan sözünün orijinal mənası, məhkəmədə şifahi müdafiədir.

24:11-12 Paul Yerusəlimdəki ictimai fəaliyyətinin heç anormal olmadığını və münaqişə yaratmadığını deyir. Paul məbədi murdarlamaqda ittiham edilsə də, həqiqətdə məqbul olan bir mərasimi yerinə yetirmişdi.

24:14 "İsa yolunun" Hərfi tərcümədə "Yolun". Erkən məsihçilərin bu adı, İsanın Allaha aparın yol olduğunu bildirirdi (Yəh. 14:6) və imanlıların birgə yaşamalarını əks etdirirdi (müq. et. Həv. 9:2; 19:9,23; 22:4; 24:22 və bəlkə də 18:25-26).

▣ **"ata-babalarımızın Allahına... ibadət etdiyim..."** Paul bu ayədə açıq deyir ki, İsa haqqındakı təlimi Əhdi-Ətiqə heç zidd deyildir. İsrailin ümidləri və vədləri İsa ilə yerinə yetirilir. Paul məsihçiliyi yeni və fərqli bir şey saymır, ancaq qədim vəhyin tamamlanması sayır (Mat. 5:17-19-da İsanın dedikləri ilə müqayisə et).

▣ **"Qanunda... Peyğəmbərlərin kitablarında"** Bunlar, Əhdi-Ətiqə kanonunun üç hissəsindən ikisidir:

1. Tövrat (Qanun) — Yaradılış - Qanunun Təkrarı
2. Peyğəmbərlər
 - a. erkən dövr peyğəmbərləri — Yeşua - Padşahlar (Rut istisna olmaqla)
 - b. gec dövr peyğəmbərləri — Yeşaya - Malaki (Mərsiyələr və Daniel istisna olmaqla)
3. Yazılar
 - a. meqilot — Rut, Ester, Vaiz, Nəğmələr Nəğməsi və Mərsiyələr
 - b. hikmət ədəbiyyatı — Əyyub, Zəbur, Süleymanın Məsəlləri
 - c. sürgündən sonrakı dövrün tarixi — 1-ci və 2-ci Salnamələr, Ezra və Nehemya

24:15 "bu adamların qəbul etdikləri kimi... Allaha ümid bəsləyirəm" Paul özünün dini yönümünün, dirilmə barəsindəki görüşləri istisna olmaqla ittihamçıların dini yönümü ilə eyni olduğunu deyir (müq. et. Həv. 24:16). Paul bu ittihamların yəhudiliyin daxilindəki etiqadi məsələlərlə bağlı olduğunu göstərərək özünü müdafiə etməyə çalışır. Roma hökuməti yəhudilərin daxili etiqadi mübahisələrinə qarşımaq istəmirdi.

Ümid haqqında bax: Həv. 2:25, XÜSUSİ MÖVZU: "ÜMİD".

▣ **"həm saleh, həm də saleh olmayan insanların diriləcəyinə dair"** Burada məbədin rəhbərliyində olan sadukeylərin deyil, fariseylərin teologiyasından söhbət gedir. İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 18.1.3-də hətta deyir ki, bəzi fariseylər saleh olmayanların diriləcəyini inkar edirdi (pislərin tamamilə yox ediləcəyinə dair müasir görüş üçün bax: Eduard Fadj, "Yandırılıb-yaxan od" [Edward Fudge, *The Fire That Consumes*]). Müqəddəs Kitabda hər kəsin diriləcəyinə dair mətnlər çoxdur (müq. et. Yeş. 25:8; Dan. 12:2; Mat. 25:46; Yəh. 5:29; Rom. 2:6-11; Vəhy 20:11-15). Paul məsihçiliyi Əhdi-Ətiqənin təbii tamamlanması olaraq görürdü (müq. et. Mat. 5:17-19). Məsihçilik yeni bir şey deyil idi!

24:16 "Bu məqsədlə mən... hər zaman vicdanımın təmiz olması üçün çalışıram" Həv. 23:1-2-də baş kahin bu sözə açıqlanmışdı. Burada Paul eyni sözü onun hüsurunda bir daha təkrar edir. Bu, Paulun 1Kor. 9:24-27-də insanın öz cəhdləri barədəki düşüncələrinə bənzəyir. Paulun Feliksə öyrətdiyi nəfsə hakim olma (müq. et. Həv. 24:25) heç də asan iş deyil idi. Nəfsə hakim olma, Qal. 5:22-də Ruhun meyvələrindən biri və bəlkə də sadalanmış meyvələrin ən axırıncısı olaraq ən təməl olanıdır!

24:17 "millətimə yardım... vermək üçün Yerusəlimə gəldim" Yardım haqqında bax: Həv. 3:2, Xüsusi mövzuya: "Nəzir". Burada yəqin ki başqa millətlərin imanlılar cəmiyyətlərinin Yerusəlimdəki cəmiyyətə göndərdiyi yardımdan bəhs olunur (müq. et. Rom. 15:25-27; 1Kor. 16:1-4; 2Kor. 8-9). Həv. 21:15-dən başlayan mətn hissəsində bunlardan bəhs olunmaması təəccüblüdür. Ehtimal ki, Yerusəlimdəki cəmiyyətdə bu yardım heç də hamı tərəfindən müsbət qəbul olunmayıb (bax: Ceymz Dann, "Əhdi-Cədidə birlik və müxtəliflik" [James D. G. Dunn, *Unity and Diversity in the New Testament*]). Qatı millətçiliyin öhdəsindən gəlmək imanlılara belə çətin olur.

▣ **"və hədiyyələr vermək"** Hədiyyələr deyildikdə

1. Paulun müvəqqəti Nəziri andının tamamlanması (müq. et. Həv. 21:24)
2. başqalarının müvəqqəti Nəziri andlarının xərcini çəkməsi (cf. Acts 21:24) nəzərdə tutulur.

Bu fraza qrammatik olaraq "yardım vermək" ilə əlaqəli olduğundan, bunların hər ikisinin cəmiyyətlərdən gətirilən nəzirlərə deyil, yəhudi mərasimlərə aid olması ehtimalı vardır.

24:18 "Bununla məşğul olarkən məni məbəddə paklanmış olaraq tapdılar" Paul bu yəhudi dini mərasimi Yaqubla cəmiyyətin rəhbərlərinin məsləhəti ilə etmişdir (müq. et. Həv. 21:17-26). Paulun cəmiyyətdəki qanunpərust yəhudi imanlıların sakitləşdirilməsi məqsədilə etdiyi bu iş, əksinə, Kiçik Asiyadan gəlmiş yunanca danışan yəhudiləri daha da qəzəbləndirib.

24:19 "Asiya vilayətindən bəzi Yəhudilər orada idi. Onlar buraya – sənin hüzuruna gəlməli" Bu, Paulun müdafiəsinin önəmli nöqtəsi idi (müq. et. Həv. 24:19). Bu hadisələrin şahidi olan ittihamçılar oraya gəlməmişdilər! Paulu dünyanı qarışdırmaqda ittiham edən adamlar heç o hadisələrin şahidləri belə deyil idi (müq. et. Həv. 24:20)!

24:19b "varsa" Bu, mümkünlükdən ən uzaq olanı bildirən dördüncü sinif şərt cümləsidir. A.T. Robertson "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri" (A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, s. 420) kitabında buna ikinci sinfin nəticəsi ilə qarışıq şərt cümləsi deyir (lakin onlar gəlməyiblər, Həv. 24:19a). "Qrammatika" (*Grammar*, s. 1022) hissəsində Lukanın əsərlərində qarışıq şərt cümləsinin digər nümunələrinin siyahısı verilir (müq. et. Luka 17:6 və Həv. 8:31).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 24:22-23

²²İsa yolu barədə dəqiq məlumatı olan Feliks bu işi təxirə salıb dedi: «İşiniz barədə minbaşı Lisiya gələndən sonra qərarımı verəcəyəm». ²³Oradakı yüzbaşıya əmr verdi ki, Paulu nəzarət altında saxlasın, lakin sərbəstlik versin və ona xidmət edən dostlarına maneçilik yaratmasın.

24:22 Görünür ki, Feliks İsa və məsihçilik haqqında eşitmişdi. Yəqin ki, bu bölgəyə təyin edilmiş Roma valisi kimi ona yerli vəziyyət barədə məlumat verilmişdi.

Feliksın həyat yoldaşı yəhudi idi (müq. et. Həv. 24:24), beləcə yəhudiliyin təlimlərini yaxından tanımaq fürsəti var idi. "Yol" (İsa yolu) yəhudiliyin bir təriqəti olaraq Roma imperiyasında "qanuni" bir din sayılırdı.

24:23 Bu onu göstərir ki, Feliks Paulu təhdid olaraq görmür və ona bir qədər azadlıq verirdi. Burada bir daha məsihçiliyi siyasi bir problem kimi görməyən romalı bir dövlət adamı görürük. Bu, şübhəsiz, Lukanın Müjdəsini yazmasının arxasında olan məqsədlərdən biri idi!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 24:24-27

²⁴Bir neçə gün keçəndən sonra vali Feliks Yəhudi arvadı Drusilla ilə birlikdə gəlib Paulu çağırırdı və onun Məsih İsaya olan imanından danışdıqlarına qulaq asdı. ²⁵Paul salehlik, nəfsə hakim olma və gələcək mühakimədən söhbət edəndə Feliks qorxuya düşdü və dedi: «Bəsdir, indi get, imkan olanda yenə səni çağırırdıracağam». ²⁶Digər tərəfdən də Pauldan rüşvət umurdu. Ona görə tez-tez Paulu yanına çağırırdı və onunla söhbət edirdi. ²⁷İki il keçəndən sonra Feliks öz vəzifəsini Porki Festə təhvil verdi. Feliks Yəhudilərin rəğbətini qazanmaq üçün Paulu həbsdə qoyub getdi.

24:24 "Drusilla" I Hirod Aqrippanın ən kiçik qızı və yəqin ki çox gözəl qadın olan Drusilla Berniki ilə II Aqrippanın bacısı idi. O Feliksın üçüncü arvadı idi; Feliks onu Emesa padşahı Azizusdan almışdı (müq. et. İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 20.7.2).

NASB, NRSV,
TEV, NJB "Məsih İsa"
NKJV "Məsih"

1-ci variant P⁷⁴, ^{8*}, B, E əlyazmalarında və qədim latın, Vulqata versiyalarında yer alır. Qısa variant ^{8c}, A, C əlyazmalarında və eləcə də Peşitta və qibtı versiyalarda yer alır. UBS⁴ uzun variantı "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (yüksək əminlik).

▣ **"iman"** Bu, teoloji baxımdan həyati önəm daşıyan sözdür. Həv. 2:40, 3:16 və 6:5-dəki Xüsusi mövzulara bax. Yadda saxlayın ki, koynə yunancasında bu teoloji terminlər yunan dilindəki deyil, Septuaqintadakı mənalarına uyğun gəlir. İmanlılar cəmiyyətinin istifadə etdiyi Müqəddəs Kitab (Əhdi-Ətiq) Septuaqinta olduğuna görə, Luka Septuaqintanı əla bilirdi.

24:24-25 Paul Feliks və Drusillaya tez-tez Müjdəni danışdı (müq. et. Həv. 24:26b). İsanın ondan istədiyi elə bu idi (müq. et. Həv. 9:15). Feliks Paulun dediyinə inanırdı, amma eyni zamanda acgöz idi (Paulun ona rüşvət verməsini istəyirdi) və qərarını təxirə salırdı (müq. et. Həv. 24:26).

24:26 Yəqin ki, Paulun həbsdə qaldığı müddətdə pulu var idi. Həmin pul ya (1) ona miras qalmışdı, ya da (2) imanlılar cəmiyyətlərindən (Filipidəki və ya Salonikdəki) ona göndərilən yardım idi. Feliks Paulun sözünə qulaq asmaq üçün deyil, rüşvət almaq ümidi ilə Paulu tez-tez çağırırdı.

24:27 "İki il keçəndən sonra" Çoxları inanır ki, məhz o zaman Luka yazdığı Müjdə Kitabı üçün lazım olan məlumatı Fələstindəki şahidlərdən toplamışdır (müq. et. Luka 1:1-4). Bu qədər uzun müddət həbsdə qalmaq Paul kimi fəal bir adamı, yəqin ki, ruhdan salardı! Bununla belə, Paul azadlığa çıxmaq üçün rüşvət verməzdi. O, hər şeyin Allahın iradəsinə görə olacağını bilirdi.

▣ **"Porki Fest"** Bu valinin öz vəzifəsinə başlamasının tarixi barədə romalı tarixçilər Svetoniy və Tasit arasında fikir ayrılığı vardır. Feliks b.e. 55-ci ildə mühakimə olunub, lakin eyni ildə, yoxsa b.e. 59-cu ildə məhkum olunaraq vəzifəsindən azad edildiyi məlum deyildir. Fest b.e. 62-ci ildə vəzifəsini yerinə yetirərkən vəfat edib (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 20.9.1). Onun haqqında az məlumat vardır (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 20.8.9-10; "Yəhudi Mühəribələri" 2.14.1).

▣ **"Feliks... Paulu həbsdə qoyub getdi"** Başçı dəyişəndə adətən bütün məhbuslar azadlığa buraxılırdı. Bu ayə, Fələstindəki siyasi vəziyyəti və romalı başçıların zəifliyini və eləcə də Sinedrionun gücünü göstərir.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. "Nəsrani" sözünün mənası nədir?
2. Həvarilərin İşlərində imanlılar cəmiyyətinin başlanğıcda "Yol" adlanması nə mənə verir?
3. Həv. 24:15-in mənasını izah edin.

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 25

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul qeysərin məhkəməsinə müraciət edir 25:1-5 25:6-12	Paul qeysərin məhkəməsinə müraciət edir 25:1-12	İmperatorun məhkəməsinə müraciət 25:1-5 25:6-12	Paul imperatorun məhkəməsinə müraciət edir 25:1-5 25:6-8 25:9 25:10-11 25:12	Paul qeysərin məhkəməsinə müraciət edir 25:1-5 25:6-12
Paul Aqrippa və Bernikinin hüzuruna gətirilir 25:13-22 25:23-27	Paul Aqrippanın qarşısında 25:13-27	Paulun Aqrippanın qarşısında özünü müdafiə etməsi (25:13-26:32) 25:13-22 25:23-27	Paul Aqrippa və Bernikinin qarşısında 25:13-21 25:22a 25:22b 25:23-27	Paul Padşah Aqrippanın hüzuruna gəlir 25:13-22 25:23-26:1

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 25:1-5

¹Vilayətə çatandan üç gün sonra Fest Qeysəriyyədən Yerusəlimə getdi. ²Başçı kahinlərlə Yəhudilərin nüfuzlu adamları Paulla bağlı şikayətlərini ona açıqladılar. ³Onlara bir yaxşılıq etsin deyə Festə yalvararaq Paulun Yerusəlimə gətirilməsini xahiş etdilər, çünki onu öldürmək üçün yolda pusqu qururdular. ⁴Fest cavab verdi: «Paul Qeysəriyyədə həbsdədir və tezliklə özüm də oraya gedəcəyəm. ⁵Aranızda səlahiyyəti olanlar mənimlə getsin və əgər bu kişi haqsızlıq edibsə, onu ittiham etsin».

25:1 "Fest" Feliksi əvəz edən vali Fest daha alicənab idi, lakin eyni siyasi təzyiq və eyni düşüncə ilə yaşayırdı. Fest iki il vali olmuş və b.e. 62-ci ildə vəzifəsini yerinə yetirərkən vəfat etmişdir (müq. et. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 20.8.9).

▣ **"üç gün sonra"** Bu, yəhudi başçılarının Paulun işinə görə nə qədər narazı və inadkar olduqlarını göstərir. Fest həmçinin yaxşı ilk təəssüratı bağışlamaq istəyirdi.

25:2 "Başçı kahinlərlə Yəhudilərin nüfuzlu adamları" Yerusəlimdən 70 yəhudi başçısından ibarət olan Sinedrion nəzərdə tutula bilər. Onlar yəhudilərin ən yüksək siyasi və dini qurumunu təşkil edirdi. Həv. 4:5-dəki Xüsusi mövzuya bax. Lakin burada həmçinin Yerusəlimin digər dövlətli və əsilzadə sakinlərindən söhbət gedə bilər; onlar yeni Roma valisi ilə görüşüb yaxşı münasibət qurmaq istəyirdi.

Əlbəttə, hər iki qrupdan söhbət getməsi ehtimalı da vardır. İki ildən sonra gələn İsmail ben Fabus (b.e. 56-62-cı illər) adında yeni baş kahin də öz mövqeyini möhkəmlətmək istəyirdi və bu məqsədlə dönük farisəy Paula hücum etməkdən yaxşı bir yol yox idi.

▣ **"şikayətlərini ona açıqladılar"** Bu, bitməmiş zamanın məlum növ xəbər formasıdır, yəni onlar təkrar-təkrar şikayət edirdi.

25:3 Bu dini rəhbərlərin Paula qarşı düşmənliyi burada göstərilir. Onlar Paulu öz aralarından çıxmış düşmən gözü ilə baxırdı!

▣ **"onu öldürmək üçün yolda pusqu qururdular"** Yəhudi başçılarının taktikası dəyişməmişdi (müq. et. Həv. 23:12-15).

25:5 "əgər... edibsə" Bu, birinci sinif şərt cümləsidir, yəni deyilənin müəllifin nöqtəyi-nəzərindən doğru olduğunu güman edən, yaxud məqsədlərinə xidmət edən bir ifadədir (bax: A.T. Robertson, "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri" [A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*], Cild 3, s. 429). Texasdakı "İst Teksas" Baptist universitetinin koynə yunancası üzrə mütəxəssisi d-r Bryus Tənkərsli (Dr. Bruce Tankersley) qeyd edir ki, protazisdə heç bir feil olmadığına görə bu, üçüncü sinif şərt cümləsi ola bilər. Fest Paulun təqsirkar olduğunu güman edirdi. Əks halda Yerusəlimdəki rəhbərlər o qədər inadlı olardı mı?

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 25:6-12

⁶Fest onların yanında səkkiz ya on gündən artıq qalmadı və Qeysəriyyəyə qayıtdı. Ertəsi gün hökm kürsüsünə çıxıb Paulun gətirilməsini əmr etdi. ⁷Paul içəri girəndə Yerusəlimdən gələn Yəhudilər onun ətrafını bürüdü və onun barəsində dəlil-sübutsuz bir çox ağır ittihamlar irəli sürdülər. ⁸Paul «nə Yəhudilərin Qanununa, nə məbədə, nə də qeysərə qarşı heç bir günah işlətməmişəm» deyərək özünü müdafiə etdi. ⁹Yəhudilərin rəğbətini qazanmaq üçün Fest Paula belə dedi: «Bu iş üzrə mənim qarşımda mühakimənin Yerusəlimdə olmasını istəyirsənmi?» ¹⁰Paul dedi: «Mən qeysərin hökm kürsüsünün qarşısında dayanmışam. Mənim məhkəməm burada olmalıdır. Sən özün də yaxşı bilirsən ki, Yəhudilərə qarşı heç bir haqsızlıq etməmişəm. ¹¹Əgər haqsızlıq etmişəmsə, ölüm cəzasına layiq bir iş tutmuşamsa, ölümdən qaçmıram. Yox, əgər bunların ittihamları əsassızdırsa, məni onların əlinə təslim etmək üçün heç kimin səlahiyyəti yoxdur. Mən qeysərin məhkəməsinə müraciət etmək istəyirəm». ¹²Fest öz məsləhət şurası ilə müşavirə keçirəndən sonra cavab verdi: «Sən qeysərin məhkəməsinə müraciət etmək istədiyini üçün qeysərin yanına gedəcəksən».

25:6-9 Bu hadisələri görəndə Paulun Festdən ədalətli hökm çıxaracağına ümidi qalmayıb. Paul Yerusəlimdə başına gələcək olaylardan xəbərdar idi (müq. et. Həv. 25:3), lakin İsanın onun Romaya getməsini istədiyini də anlayırdı (müq. et. Həv. 9:15).

25:6 "Fest onların yanında səkkiz ya on gündən artıq qalmadı" Yəhudi başçılarının Fest üçün necə ziyafətlər qurduqlarını təsəvvürümə gətirirəm. Onlar Romanın bütün başçılarını manipulyasiya etməyə çalışırdı.

25:8 Paul özünə qarşı irəli sürülən bütün ittihamlara cavabən,

1. Musanın Qanununa (müq. et. Həv. 21:21,28)
2. məbədə (müq. et. Həv. 21:28; 24:6)

3. qeysərə (müq. et. Həv. 16:21; 17:7)

qarşı təqsicqkar olmadığını deyirdi.

1-ci və 2-ci ittihamlar, Həv. 6:13-14-də Stefana qarşı irəli sürülən eyni ittihamlardır.

25:10-11 Paul deyir ki, o artıq müvafiq yerdə müvafiq hakimin qarşısına çıxmışdı. Həv. 25:11-də Luka Paulun qeysərin məhkəməsinə rəsmi müraciətini yazmışdır.

Qeysərin məhkəməsinə müraciət haqqı b.e.ə. 30-cu ildə Oktavian tərəfindən verilmişdir (müq. et. Dio Kassius, "Tarixlər" 51.19). Bu haqqın verilməsi ilə, qeysərin məhkəməsinə müraciət edən hər Roma vətəndaşının kor edilməsi, qamçılanması yaxud ona başqa növ işgəncə çəkdirilməsi qadağan edilmişdir.

Roma qanununa dair yaxşı tədqiqat, N. Şeruin-Uaytın "Əhdi-Cədidə Roma cəmiyyəti və Roma qanunu" (N. Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*) əsərinin dördüncü mühazirəsidir – "Paul Feliksin və Festin qarşısında" ("lecture four: Paul before Felix and Festus", ss. 48-70).

25:11 "Əgər haqsızlıq etmişəmsə... əgər bunların ittihamları əsassızdırsa" Bunlar, birinci sinif şərt cümlələridir, yəni deyilənin müəllifin nöqtəyi-nəzərindən doğru olduğunu güman edən, yaxud məqsədlərinə xidmət edən ifadələrdir. Bu qrammatik quruluş burada bir fikri çatdırır. Birinci cümlə həqiqətə uyğun gəlmir (Həv. 25:5-də Feliksin istifadə etdiyi eyni şərt növüdür); ikincisi isə həqiqətə uyğun gəlir.

▣ **"ölümdən qaçmıram"** Paul dövlətin səlahiyyətini tanıyır (müq. et. Rom. 13:4). Ölüm cəzasına dair Əhdi-Ətiq baxışını Yar. 9:6-da tapmaq olar. "Müqəddəs Kitabın çətin yerləri" (*Hard Sayings of the Bible*, ss. 114-116) kitabında ölüm cəzasının maraqlı müzakirəsi yer alır.

NASB, TEV "məni onlara heç kim təslim edə bilməz"

NKJV "məni onlara heç kim təslim edə bilməz"

NRSV "məni onlara heç kim təslim edə bilməz"

NJB "məni onların əlinə təslim etmək üçün heç kimin səlahiyyəti yoxdur"

Charizomai sözü əsasən "təmin etmək" və ya "xeyirxahlıq göstərərək vermək" mənasına gəlir. Paul anlayırdı ki, Fest onu yəhudi başçıların əlinə təslim etməklə onları razı salmağa çalışırdı!

Hətta ola bilər ki, Fest Yuli Sezarın Fələstindəki Roma valilərinin baş kahinin arzularını yerinə yetirməyə təşviq edən fərmanını yerinə yetirməyə çalışırdı (müq. et. İosif Flaviy "Qədim yəhudi tarixi" 14.10.2).

▣ **"Mən qeysərin məhkəməsinə müraciət etmək istəyirəm"** Ölüm cəzası verilən hər Roma vətəndaşının belə hüququ var idi (Kiçik Plini, "Məktublar" 10.96). O dövrdə qeysər Neron idi (b.e. 54-68-ci illər).

25:12 "məsləhət şurası" Yəhudi başçılarının deyil, romalı qanunşünasların şurası nəzərdə tutulur.

HƏV. 25:13-26:32-NİN KONTEKSTİNƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

TARİXİ ZƏMİN

A. Hirod II Aqrippa (Mark Yuli Aqrippa)

1. O, Yəhudəyanın siyasi idarəçisi, məbədə və kahinlərə nəzarət edən (b.e. 41-44-cü illər) Hirod I Aqrippanın oğlu idi (müq. et. Həv. 12); Böyük Hirodun nəvəsi idi.
2. Romada təhsil görmüşdü və Romanın tərəfdarı idi. B.e. 70-ci ilin yəhudi müharibəsindən sonra Romaya qayıdıb orada vəfat etmişdir.
3. Atası vəfat edəndə 17 yaşında olan Hirod II Aqrippa, padşahlıq etmək üçün hələ çox gənc idi.
4. B.e. 50-ci ildə II Aqrippanın əmisi Hirod Xalkis, Xalkiyanın padşahı (Xalkiya, şimali Fələstində kiçik padşahlıqdır), vəfat etmiş və imperator Klavdi II Aqrippaya padşahlıq vermişdir. Bundan əlavə, məbədə və baş kahinliyə nəzarət etmək səlahiyyətini ona vermişdir.

5. B.e. 53-cü ildə o özünün kiçik padşahlığını Tetrarx Filipin (İtureya və Traxonit) və Lisaninin (Abilen) ölkələrinə dəyişmişdir.
6. Sonra imperator Neron, Qalileya dənizinin ətrafındakı bəzi şəhər və kəndləri də onun nəzarəti altına vermişdir. Paytaxtı Filipi Qeysəriyyəsi idi; o oraya Neronias adını qoymuşdur.
7. Tarixi qaynaqlar:
 - a. İosif Flaviy, "Yəhudi Mühəribələri" 2.12.1,7-8; 15,1; 16,4; 7.5.1
 - b. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 19.9.2; 20.5.2; 6,5; 7,1; 8,4; 9,6.

B. Berniki

1. Hirod I Aqrippanın böyük qızıdır.
2. II Aqrippanın bacısıdır; ola bilsin, bir müddət ərzində onunla qeyri-qanuni münasibətdə yaşayan sevgilisi olmuşdu (bu, sübut olunmayıb, şayiə olması da istisna edilmir). Daha sonra imperator Tit general olduğu müddətdə onun xanımı olmuşdur. Tit, b.e. 70-ci ildə Yerusəlimi və məbədi darmadağın etmiş romalı general idi.
3. Drusillanın bacısı idi (müq. et. Həv. 24:24).
4. Hirod Xalkisin (Hirod I Aqrippanın qardaşı, özünün əmisi) arvadı idi, lakin Hirod Xalkis öləndən sonra öz qardaşı ilə onun evinə köçmüşdür.
5. Daha sonra Kilikiya padşahı Polemona ərə getmiş, lakin onu tərək edərək, yenidən "padşah" titulu almış öz qardaşının yanına qayıtmışdır.
6. İmperator Vespasianın xanımı olmuşdur.
7. Tarixi qaynaqlar:
 - a. İosif Flaviy, "Yəhudi Mühəribələri" 2.1.6; 15,1; 17,1.
 - b. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 19.9.1; 15,1; 20.1.3
 - c. Tasit, "Tarix" 2.2
 - d. Svetoni, "Titin həyatı" 7
 - e. Dio Kassius, "Tarixlər" 65.15; 66.18
 - f. Yuvenal, "Satira" 61.156-157

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 25:13-22

¹³Bir neçə gündən sonra padşah Aqrippa ilə Berniki Festi təbrik etmək üçün Qeysəriyyəyə gəldi. ¹⁴Bir müddət orada qaldılar. Fest bu ərəfədə Paulun işini padşaha danışdı. O dedi: «Bir kişi var, Feliks onu məhbus saxlayaraq gedib. ¹⁵Yerusəlimdə olduğum ərəfədə Yəhudilərin başçı kahinləri ilə ağsaqqalları onunla bağlı şikayətlərini açıqladı və onu cəzalandırmağımı istədi. ¹⁶Mən dedim ki, ittiham edilən şəxsi ittihamçılarla üzləşdirmədən, ona edilən ittihamlara müdafiə imkanı vermədən, onlara təslim etmək Romalıların adətinə xas deyil. ¹⁷Onlar mənimlə buraya toplananda heç bir vaxt itirmədən ertəsi gün hökm kürsüsünə çıxıb bu kişinin gətirilməsini əmr etdim. ¹⁸Amma ittihamçılar qalxıb danışanda mənim gözlədiyim cinayətlərin heç biri ilə onu təqsirləndirmədilər. ¹⁹Lakin onunla öz dinləri barədə bir neçə məsələ qaldırdılar. Bunlar ölmüş və Paulun iddiasına görə sağ olan İsa adlı bir şəxslə bağlı məsələlərdir. ²⁰Bunları necə tədqiq edəcəyimdən şübhələndiyim üçün ondan soruşdum ki, Yerusəlimə gedib bu iş üçün orada mühakimə olmağa razıdır ya yox. ²¹Amma Paul imperatorun məhkəməsinə müraciət etmək və bu olana qədər həbsdə qalmaq istədi. Mən də onu qeysərin yanına göndərəcəyim zamanacan həbsdə qalması barədə əmr verdim». ²²Aqrippa Festə dedi: «Bu adama mən də qulaq asmaq istəyirəm». Fest dedi: «Sabah qulaq asarsan».

25:13 "padşah Aqrippa" Drusilla və Bernikin qardaşı olan II Aqrippadan bəhs olunur. O, Romada təhsil görmüşdü və Romanın siyasətinə sadıq idi.

XÜSUSİ MÖVZU: "BERNİKİ" (SPECIAL TOPIC: BERNICE)

1. Berniki, Hirod I Aqrippanın böyük qızı idi (b.e. 28-ci ildə anadan olub).
2. II Aqrippanın bacısı, bir müddət ərzində onunla qeyri-qanuni münasibətdə yaşayan sevgilisi idi. Daha sonra Tit general olduğu müddətdə onun xanımı olub.
3. Həmçinin Feliksin üçüncü arvadı, Drusillanın bacısı idi.
4. Hirod Xalkisin (Hirod I Aqrippanın qardaşı, özünün əmisi) arvadı idi, lakin Hirod Xalkis öləndən sonra öz qardaşı ilə onun evinə köçüb.
5. Daha sonra Kilikiya padşahı Polemona ərə gedib, lakin onu tərk edərək, yenidən "padşah" titulu almış öz qardaşının yanına qayıdıb.
6. Həm Vespasianın, həm də Titin xanımı idi.
7. Tarixi qaynaqlar:
 - a. İosif Flaviy, "Yəhudi müharibələri" 2.11.6; 15,1; 17.1.
 - b. İosif Flaviy, "Qədim yəhudi tarixi" 19.9.1; 15.1; 20.1:3
 - c. Tasit, "Tarix" 2:2
 - d. Svetoni, "Titin həyatı" 7
 - e. Dio Kassius, "Tarixlər" 65.15; 66.18
 - f. Yuvenal, "Satira" 61.156-157

25:13-19 Burada Lukanın ədəbi və teoloji məqsədlərindən biri, məsihçiliyin Roma üçün siyasi bir təhdid təşkil etmədiyini göstərmək məqsədi bir daha aşkara çıxır. I əsrin ilk onilliklərində məsihçilik, Romada qanuni din sayılan yəhudiliyin bir tərifi olaraq qəbul olunurdu. Roma, yəhudilərin dini tərifləri arasındakı mübahisələrdə iştirak etmək istəmirdi!

25:18 "İttihamçılar... mənim gözlədiyim cinayətlərin heç biri ilə onu təqsirləndirmədilər" Bu cümlədə yəhudi qarşıdurmanın şiddəti və mahiyyəti üzə çıxır. İttihamlar siyasi deyil, dini xarakter daşıyırdı.

NASB, NRSV,
NJB, NIV "cinayətlər"
NKJV "belə şeylər"
TEV "şər cinayətlər"
REB "ittihamlar"
NET Müqəddəs Kitabı "pis əməllər"
ASV "pis şeylər"

Bir neçə variant vardır.

1. *ponērōn* – ziyəlik halın cəmi; \aleph^2 , B, E əlyazmalarında; mənası "şərə aid olan şeylər" (müq. et. Həv. 28:21)
2. *ponērau* – təsirlilik halın orta cinsinin təkisi; P⁷⁴, A, C* əlyazmalarında
3. *ponēra* – təsirlilik halın orta cinsinin cəmi; \aleph^* , C² əlyazmalarında
4. buraxılıb – L, P əlyazmalarında və leksionariy adındakı ibadət kitablarının bəzində (müq. et. NKJV)

UBS⁴ 1-ci variantı verir, lakin onu "C" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (qərar vermək çətinidir).

İttihamların ciddi olmaması və qanuna deyil, yəhudi dininə dair məsələlərə bağlı olması Feliksi təəccübləndirib.

25:19 "din" Orijinalda işlənmiş "qorxmaq" və "tanrılar" sözlərindən ibarət olan mürəkkəb söz eləcə də "məvhumat" olaraq tərcümə oluna bilər, çünki bu romalı başçılar yəhudi dinini sadəcə məvhumat sayırdı. Yəhudi rütbə sahiblərinin könlünə dəymək istəməyən Fest bu ikimənalı sözü işlədib (Paul da həmçinin, Həv. 17:22).

18-19-cu ayələr bir daha göstərir ki, Roma hüququna görə nə Paulun, nə də məsihçiliyin bir təqsiri tapılmayıb.

▣ "ölmüş və Paulun iddiasına görə sağ olan İsa adlı bir şəxslə bağlı" İsanın dirilməsi, Həvarilərin İşlərindəki vəzlərin (*keriqma*, Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzuya bax) əsas mövzularından biri idi (müq. et. Həv. 26:8). Məsihçilik bu əqidənin həqiqət olub-olmamasından asılı olaraq ya durur, ya da yıxılır (müq. et. 1Kor. 15).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 25:23-27

²³Ertəsi gün Aqrippa ilə Berniki təntənəli surətdə gəlib minbaşılar və şəhərin nüfuzlu şəxsləri ilə birlikdə iclas otağına daxil oldular. Festin əmrinə əsasən Paulu içəri gətirdilər. ²⁴Fest dedi: «Ey padşah Aqrippa və burada bizimlə olan bütün cənablar, istər Yerusəlimdə, istərsə də burada, bütün Yəhudi xalqının şikayət etdiyi bu insanı görürsünüzmü? “Bu adam daha yaşamamalıdır!” deyə Yəhudilər hay-küy salırdı. ²⁵Amma mən nəticəyə gəldim ki, bu adam ölümə layiq heç bir iş görməyib. Lakin imperatorun məhkəməsinə müraciət etmək istədiyinə görə onu göndərmək qərarına gəldim. ²⁶Amma onun barəsində qəti bir sözlüm yoxdur ki, cənabıma yazam. Ona görə də onu sizin qarşınıza, xüsusən, padşah Aqrippa, sənə qarşına çıxarıram ki, bu işin istintaqından sonra yazmağa sözlüm olsun. ²⁷Çünki bir məhbusu imperatorun qarşısına göndərəndə ona edilən ittihamları göstərmək mənə məntiqsiz göründü».

25:23 Müjdəni bəyan etmək üçün necə də əla fürsətdir!

▣ "minbaşılar" Bu söz, *chiliarch*, min əsgərin komandiri mənasına gəlir (yüzbaşı yüz əsgərin komandiri olduğu kimi). İosif Flaviyin "Qədim yəhudi tarixi" 19.19.2-dən öyrəndiyimiz kimi, o vaxt Qeysəriyyədə beş köməkçi alay var idi. Buna görə də burada böyük ehtimalla beş komandirdən bəhs olunur.

▣ "şəhərin nüfuzlu şəxsləri" Qeysəriyyə şəhər rəhbərləri nəzərdə tutulur.

Orada toplaşmış qruplara diqqət yetirin.

1. romalı vali
2. idumeyalı regional padşah
3. romalı hərbi komandirlər
4. Qeysəriyyənin nüfuzlu şəhər rəhbərləri

▣ 25:26 "imperator" Bu söz, *sebastos*, latın *augustus* sözünün yunanca qarşılığıdır. Bu söz əsasən "ehtiram", "pərəstiş" və ya "sitayış" kökündən törəyib. İlk dəfə Oktavian b.e.ə. 27-ci ildə senat tərəfindən belə adlandırılıb. Burada bu söz Nerona (b.e. 54-68-cı illər) dair işlənir. Görünür kimi, Neron imperator kultunu daha da genişləndirib.

25:26 "onun barəsində qəti bir sözlüm yoxdur ki, cənabıma yazam" Festin problemi, Yerusəlimdəki komandir Lisiyanın problemi ilə eyni idi. Roma qanunu onu Paula qarşı əsaslandırılmış və ya məhkəmə tərəfindən təsdiq olunmuş ittiham yazmağa vadar edirdi. Paul bu romalı rəhbərlər üçün bir sirr idi.

▣ "cənab" Bu, "sahib", "ağa", "hökmdar" mənasını verən yunanca *kurios* sözüdür. Burada *kurios* sözünün Neronun adı olaraq işlənməsinin ilk nümunəsidir. Oktavian/Avqust və Tiveri bu sözü rədd edib, çünki bu söz, Roma əhalisini və Senatı narahat edən latın *rex* (padşah) sözünə yaxın idi. Bununla belə, Neronun dövründə və ondan sonra bu söz tez-tez işlənilir. Vespasian və Tit özünü "xilaskar", Domisian isə "tanrı" adlandırır (müq. et. Ceyms S. Cefferz, "Yunan-Roma dünyası" [James S. Jeffers, *The Greco-Roman World*], s. 101). *Kurios* sözü məsihçilərə qarşı təqiblərdə mühüm yer tuturdu, çünki məsihçilər yalnız İsa Məsihi belə adlandıra bilirdi, bəxur təqdimi və Romaya and içmədə ondan istifadə edə bilməzdi.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nürda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Yəhudi başçıları Pauldan niyə qorxur və ona nifrət edirdi?
2. Bu fəsildə Lukanın Müjdəsini yazmasının və Həvarilərin İşlərini yazmasının arxasında olan məqsədlərdən biri necə əksini tapır?
3. Paulun Aqrippa və Bernikinin qarşısında özünü müdafiə etməsindəki məqsəd nə idi?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 26

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul Aqrippanın qarşısında özünü müdafiə edir	Paulun öncəki həyatı	Paulun Aqrippanın qarşısında özünü müdafiə etməsi (25:13-26:32)	Paul Aqrippanın qarşısında özünü müdafiə edir	Paul Padşah Aqrippanın hüzuruna gəlir 25:13-26:1
26:1-11	26:1-11	26:1	26:1	Paulun Padşah Aqrippanın önündəki nitqi
		26:2-3 26:4-8 26:9-11	26:2-3 26:4-8 26:9-11	26:2-3 26:4-8 26:9-11
Paul necə imana gəldiyindən danışır	Paul özünün imana gəlməsini nəql edir		Paul necə imana gəldiyindən danışır	
26:12-18	26:12-18	26:12-18	26:12-18	26:12-18
Paulun yəhudilərə və başqa millətlərə şəhadəti	Paulun imana gəlməsindən sonrakı həyatı		Paul öz fəaliyyətindən danışır	
26:19-23	26:19-23	26:19-23	26:19-23	26:19-23
Paul Aqrippanı imana dəvət edir				Onu dinləyənlərin reaksiyası
26:24-29	26:24-32	26:24-29	26:24 26:25-27 26:28 26:29	26:24-29
26:30-32		26:30-32	26:30-32	26:30-32

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 26:1

¹Aqrippa Paula dedi: «Özünü müdafiə edə bilərsən». Onda Paul əl hərəkəti ilə özünü müdafiəyə başladı:

26:1 "əl hərəkəti ilə" Bu əl hərəkəti, natiqin salamlaması və ya sözə başlamasının jesti idi (müq. et. Həv. 12:17; 13:16 və 21:40, - bu ayələrdə əl hərəkəti ilə diqqət və sakitlik tələb edilir).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 26:2-3

²«Padşah Aqrippa, Yəhudilərin məni ittihamlandığı hər şeyə görə bu gün sənin hüsurunda özümü müdafiə edəcəyim üçün özümü xoşbəxt sayıram. ³Çünki bütün Yəhudi adət-ənənələrinə və mübahisələrinə yaxşı bələdsən. Ona görə rica edirəm, mənə səbirlə qulaq as.

26:2-3 Paul, yəqin ki, o vaxt müdafiə edən hər şəxsdən gözləndiyi kimi, özünü müdafiə etməyə rəsmi surətdə və tərifdən başlayır. Feliksin qarşısında mühakimə olunduqda da belə etmişdi (müq. et. Həv. 24:10).

26:2 "Yəhudilərin məni ittihamlandığı hər şeyə görə" II Aqrippa məbədə və kahinliyə nəzarət etmək üçün Roma tərəfindən təyin edilmişdi. Romada təhsil almış və Romanın tərəfdarı olan bu padşah yəhudi inancı ilə bağlı çətin məsələləri anlayırdı (müq. et. Həv. 26:3).

▣ **"xoşbəxt"** Mat. 5:3-12 və Luka 6:20-22-dəki "bəxtiyarlıq vədləri"nin hər birində və eləcə də Zəb. 1:1-in Septuaginta tərcüməsində işlənən "nə bəxtiyardır" ifadəsində bu söz işlənmişdir.

26:3

NASB, NKJV "bütün adət-ənənələrinə və suallarına"

NRSV "bütün adət-ənənələrinə və ziddiyyətlərinə"

TEV "bütün yəhudi adət-ənənələrinə və mübahisələrinə"

NJB "adət-ənənələrinə və ziddiyyətlərinə"

Birinci söz *ethōn*-dur; bizim "etnik" sözü bundan törəyib. Bu söz, konkret bir xalqın yaxud etnik qrupun mədəniyyətini bildirir.

İkinci söz, *dzētēmātōn*, Həvarilərin İşlərində rabbinik yəhudiliyin müxtəlif cəhətləri barədəki mübahisələri bildirmək üçün tez-tez işlənir (müq. et. Həv. 15:2; 18:15; 23:19; 25:19; 26:3). I əsr yəhudiliyində sadukey, farisey (bir də Şammaın və Hillelin ilahiyyat qrupları) və zelotlar kimi bir neçə qrup (yaxud təriqət) olduğuna görə çoxlu mübahisələr aparılırdı.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 26:4-8

⁴Bütün Yəhudilər bilir ki, əzəldən, lap cavanlığımdan bəri həm öz elimdə, həm də Yerusəlimdə necə həyat sürmüşəm. ⁵Məni əvvəldən tanıyırlar, bilirlər ki, keçmişdə dinimizin ən ciddi təriqəti olan farisey təriqətinə necə bağlı yaşayırdım. İstəsələr, bu barədə şəhadət edə bilirlər. ⁶İndi isə Allahın ata-babalarımıza verdiyi vədin həyata keçməsinə ümid bağladığım üçün burada dayanıb mühakimə olunuram. ⁷Xalqımızın on iki qəbiləsi də gecə-gündüz Allaha sidq ürəkdən ibadət edə-edə həmin şeyə ümid bəsləyir. Ey padşah, Yəhudilər məni bu ümidə görə ittiham edirlər. ⁸Niyə Allahın ölüləri diriltməsi aranızda inanılmaz bir şey sayılır?

26:4 "Bütün Yəhudilər bilir ki... necə həyat sürmüşəm" Paul bunu dəfələrlə təkrar edib (müq. et. Həv. 22:3-5; 23:1; 24:16; 25:8). O, Yerusəlimdəki yəhudilər arasında nümunəvi həyat sürmüşdü (müq. et. Həv. 26:5).

▣ **"öz elimdə"** Paulun harada böyüdüüyü məlum deyildir. "Öz elim" dedikdə ya (1) Kilikiyadakı Tarsusu, ya da (2) Yerusəlimi nəzərdə tuta bilər.

26:5 "İstəsələr" Bu, potensial hərəkəti bildiren üçüncü sinif şərt cümləsidir. Bu kontekstdə Paul bilir ki, onlar onun keçmişinə dair şəhadət edə bilirlər, lakin etməyəcəklər.

▣ **"dinimizin ən ciddi təriqəti olan farisey təriqətinə necə bağlı yaşayırdım"** Yəhudiliyin Makkavey dövründə meydana gəlmiş bu təriqəti, şifahi və yazılı ənənəyə (rəvayətə) sadıqlığı ilə seçilirdi. Həv. 5:34-dəki Xüsusi mövzuya bax.

26:6 "Allahın ata-babalarımıza verdiyi vədin həyata keçməsinə ümid" Burada (1) Məsihin gəlişinə və ya (2) ölümlərin dirilməsinə (müq. et. Həv. 23:6; 24:15; Əyy. 14:14-15; 19:25-27; Dan. 12:2) dair Əhdi-Ətiq peyğəmbərliyindən söhbət gedir. Paul bu "Yol"u Əhdi-Ətiqin tamamlanması olaraq görürdü (müq. et. Mat. 5:17-19; Qal. 3).

"Ümid" haqqında bax: Həv. 2:25-dəki Xüsusi mövzu və eləcə də Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzu: "Keriqma".

26:7 "Xalqımızın on iki qəbiləsi" Yəhudilər öz qəbilələrinə (Yaqubun oğullarının soylarına) hələ də böyük əhəmiyyət verirdi. Şimaldakı on qəbilənin çoxu Aşşur əsarətindən (b.e.ə. 722-ci il) heç qayıtmamışdı. Əhdi-Cədidə qəbilələrə dair bəzi məlumatlar verilir.

1. Məryəm, Yusif və İsa Yəhuda qəbiləsindən idilər (müq. et. Mat. 1:2-16; Luka 3:23-33; Vəhy 5:5)
2. Xannanın Aşer qəbiləsindən olduğu bildirilir (müq. et. Luka 2:36)
3. Paulun Benyamin qəbiləsindən olduğu bildirilir (müq. et. Rom. 11:1; Fil. 3:5)

Böyük Hirod buna həsəd apararaq məbəddə nəsil şəcərələrinə dair yazıları yandırtmışdır.

"On iki" haqqında Həv. 1:22-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"ümid"** Paulun konkret nə ümiddən danışdığı aydın deyildir. Geniş kontekstə görə onun dirilmədən danışdığını təxmin etmək olar (müq. et. Həv. 26:8). Bax: Həv. 2:25, XÜSUSİ MÖVZU: "ÜMİD".

▣ **"gəcə-gündüz Allaha sidq ürəkdən ibadət edə-edə"** Öz etnik qrupu haqqında belə danışan Paulun onu sevdiyi aşkardır (müq. et. Rom. 9:1-3). Paul onların YAHVE-yə ibadət etməkdən ötəri nə qədər çalışdıqlarını yaxşı bilirdi və eyni zamanda qanunpərəstlik, doqmatizm və elitizm təhlükələrindən də xəbərsiz deyil idi.

"Gəcə-gündüz", səylə və müntəzəm olaraq mənasını verən bir idiom idi (müq. et. Həv. 20:31; Luka 2:37).

26:8 "Niyə... aranızda inanılmaz bir şey sayılır?" Paul iki qrupa müraciət edir:

1. Aqrippaya və orada olan digər yəhudilərə
2. orada başqa millətlərdən olan Fest kimi adamlara

▣ **"dirilməsi"** Bu, birinci sinif şərt cümləsidir, yəni deyilənin müəllifin nöqtəyi-nəzərindən doğru olduğunu güman edən, yaxud sırf bəddii məqsədlərinə xidmət edən bir ifadədir.

▣ **"Allahın ölümləri dirilməsi"** Bu fraza ümumiyyətlə yəhudilərin dirilmə ümidindən bəhs edir (bax: Əyy. 14:14-15; 19:25-27; Yeş. 25:8; 26:19; Dan. 12:2-3), lakin Paul bunu dedikdə konkret olaraq Məsihin dirilməsini nəzərdə tuturdu (müq. et. 1Kor. 15:1-28). Onu ittiham edən sadukeylər buna xüsusilə əsəbiləşirdi (müq. et. Həv. 23:1-10).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 26:9-11

⁹Doğrusu, mən buna əmin olmuşdum ki, Nazaretli İsanın adı əleyhinə əlimdən gələnə etməliyəm. ¹⁰Yerusəlimdə də bunu edirdim. Başçı kahinlərdən aldığım səlahiyyətə əsasən nə qədər müqəddəsi zindanlara saldırdım və edam olunanda onların əleyhinə səs verdim. ¹¹Bütün sinaqoqları gəzib-dolaşaraq onları tez-tez cəzalandırır və öz etiqadlarına küfr etməyə məcbur edirdim. Mən elə dəli olmuşdum ki, onları ölkə xaricində olan şəhərlərdə belə, təqib edirdim.

26:9 Paul (*egō*, "mən" və *emautō*, "özüm") din yolunda olan həvəskarlığının Allahın iradəsinə uyğun olmadığını dərk edib bu səhvini etiraf edir (müq. et. 1Tim. 1:13). O elə bilirdi ki, İsanın ardıcılığını təqib etməklə Allaha ibadət edir və Allahı razı salırdı. Paulun dünyası, dünyagörüşü Dəməşq yolundan sonra tamamilə dəyişmişdi (müq. et. Həv. 9).

▣ **"adı"** Bu sami idiomu "şəxs" mənasını verir (müq. et. Həv. 3:6,16). Bu, sehrli bir formula deyil, şəxsi münasibətdir!

▣ **"Nazaretli İsa"** Həv. 2:22-dəki Xüsusi mövzuya bax.

26:10 "nə qədər müqəddəsi" "Müqəddəs" deyildikdə "imanlı" nəzərdə tutulur. Paul artıq Allahın xalqını təqib etdiyini və öldürdüyünü dəqiq anlayırdı! Paulun Dəməşq yolundakı görüntüsü, yəqin ki, onun üçün böyük bir sarsıntı olmuş, ona əzab vermiş, onu nurlandırmış, həyat və düşüncəsini yenidən istiqamətləndirmişdi!

"Müqəddəslər" üçün Həv. 9:13-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"aldığım səlahiyyətə əsasən"** Paul Sinedrionun "rəsmi" təqibçisi idi.

▣ **"edam olunanda"** Bu, təqibin şiddətini göstərir. "Yol" əhəmiyyətsiz bir məsələ deyil idi, ölüm-diril məsələsi idi və hələ də belədir!

▣ **"onların əleyhinə səs verdim"** Bu, yunan dilində Sinedrionda və ya yerli sinaqoqda rəsmi səs verməni bildirən söz idi. Lakin heç bir yerli sinaqoq ölüm cəzası üçün səs verə bilmədiyinə görə burada, yəqin ki, sinaqoqdan bəhs olunur. Paul Sinedrionun üzvü idisə, evli olması vacib idi. Bu söz başlanğıcda "xırda daş" mənasını verirdi; biri qara, biri ağ – iki daşdan püşk olaraq istifadə olunurdu (müq. et. Vəhy 2:17)

26:11 "məcbur edirdim" "Məcbur etmək" mənasına gələn yunan sözü burada bitməmiş zamandadır (müq. et. Həv. 28:19), amma "məcbur etməyə çalışırdım" mənasında keçmiş zamanda təkrarlanan hərəkəti bildirə bilər.

▣ **"küfr etməyə"** Şaul onları İsanın Məsih olduğunu açıqca elan etməyə məcbur edib məhkum etməyə çalışırdı. Daha sonrakı təqiblərdə imanlılar Məsihə olan imanlarını rədd etməyə məcbur edilirdi, lakin bu kontekstdə mədəniyyət başqadır və vəziyyət fərqlidir.

NASB **"hiddətimdən partlaya-partlaya"**

NKJV **"son dərəcə hiddətlənirdim"**

NRSV **"mən o qədər hiddətlənmişdim ki"**

TEV **"mən o qədər hiddətli idim ki"**

NJB **"onlara qarşı hiddətim o qədər hədsiz idi"**

Buradakı zərflik ("nə qədər çox") və feli sifət (indiki zaman qayıdış növ [deponent]) çox şiddətlidir. Fest Paul haqqında eyni sözü işlədir (Həv. 26:24-də "dəlilik edirsən")

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 26:12-18

¹²Bu iş üçün başçı kahinlərdən aldığım səlahiyyət və tapşırıqla Dəməşqə tərəf yola çıxdım. ¹³Ey padşah, günorta vaxtı yol gedirdim ki, göydən məni və yoldaşlarımı hər tərəfdən nurlandıran günəşdən daha parlaq bir işıq gördüm. ¹⁴Hamımız yerə yıxıldıq. Bir səsin mənə İbrani dilində dediyini eşitdim: "Şaul, Şaul, niyə Məni təqib edirsən? Bizim ucuna təpik vurmaq sənə zərər verər". ¹⁵Mən dedim: "Ey Ağam, Sən kimsən?" Rəbb cavab verdi: "Mən sənəni təqib etdiyini İsayam. ¹⁶Qalx ayağa və dur. Mən ona görə sənə göründüm ki, səni xidmətçi və haqqımda gördüyün, sənə göstərəcəyim şeylərin şahidi olmağa təyin edim. ¹⁷Səni öz xalqından, həm də başqa millətlərin əlindən qurtaracağam. Səni o millətlərin yanına göndərirəm ki, ¹⁸onların gözlərini açıb qaranlıqdan işığa, Şeytanın hakimiyyətindən Allaha tərəf döndərəsən. Belə ki onlar günahlarının bağışlanmasına və Mənə iman etməklə təqdis olunanlar arasında irsə nail olsunlar".

26:12 Luka Paulun şəhadətliyinin üç dəfə verir – Həv. 9:1-31-də, 22:3-21-də və burada. Allahın Şaula qarşı olan mərhəməti və Şaulu seçməsi açıq-aşkardır. Allah bu adamı Məsihdə bağışlayıbsa və bu adamın xidmətlərini qəbul edibsə, hər kəsin xidmətlərini qəbul edə bilər!

26:13 Həv. 9:3-dəki ətraflı qeydə bax.

Paulun öz şəhadətliyini bölüşdüyü üç mətndə detalların bir qədər fərqli verilməsi Lukanın Həvarilərin İşlərində Paulun hüquqi müdafiələrini (və eləcə də vəzlərini) dəqiq yazdığına dair sübutdur!

26:14 Həv. 9:4-dəki ətraflı qeydə bax.

Frenk Steqin "Əhdi-Cədid teologiyası" (Frank Stagg, *New Testament Theology*) kitabında İsa ilə cəmiyyəti arasındakı həyatı əlaqədən bəhs olunur.

"Mühakimə barədəki ən mühüm fakt budur ki, biz Məsihlə münasibətdə mühakimə olunuruq. Beləliklə, biz həmçinin Onun xalqı ilə münasibətdə mühakimə olunuruq. Onunla həqiqi münasibətimiz Onun xalqı ilə münasibətimizdə əks olunur. İmanlılara xidmət etmək, Məsihə xidmət etmək deməkdir; onlara xor baxmaq, Məsihə xor baxmaq deməkdir (Mat. 25:31-46). Əhdi-Cədid Məsihlə münasibətimizi digər insanlarla münasibətimizdən ayırmağa yol vermir. İmanlıları təqib etmək, Məsihi təqib etmək deməkdir (Həv. 9:1-2,4-5; 22:4,7-8; 26:10-11,14-15). Bacı-qardaşlara qarşı günah etmək, Məsihə qarşı günah etmək deməkdir (1Kor. 8:12). Biz əməllərimizlə xilas olmuruzsa da, onlara görə mühakimə olunuruq; çünki onlar Məsihə və lütfünə qarşı həqiqi münasibətimizi əks etdirir. Mühakiməni qəbul edənlər mərhəmətlə mühakimə olunacaqlar; eləcə də mərhəmətli olanlar mərhəmətlə mühakimə olunacaqlar (Mat. 5:7)" (s. 333).

▣ **"İbrani dilində"** Paulun Həvarilərin İşlərindəki üç şəhadətliyi içində təkə burada İsanın ibranicə (daha doğrusu aramicə) danışdığı bildirilir. Həv. 22:2-dəki ətraflı qeydə bax.

▣ **"Şaul, Şaul"** Həv. 26:14-ün bu son yarısında, Həv. 26:15-in son hissəsində, habelə Həv. 26:16-18-də İsanın Paula Dəməşq yolunda dediyi söz sitat gətirilir.

▣ **"Bizim ucuna təpik vurmaq sənə zərər verər"** Bu fraza, bəlkə də, yəhudi deyil, yunan/latın zərbi-məsəl olduğuna görə, bu kontekstdə seçilir. Paul danışarkən xitab etdiyi adamları həmişə nəzərə alardı! Bu zərbi-məsəlin mənası:

1. arabaya qoşulan və ya kotan çəkən öküzləri dürtmələmək üçün istifadə olunan itiüclü dəyənək
2. heyvanların geriyə şillaq atmalarının qarşısını almaq üçün arabanın qabağındakı çıxıntılar

Bu zərbi-məsəl, insanların ilahi işlərə qarşı durmasının mənasızlığını təsvir edir.

26:15 Həv. 9:5-dəki ətraflı qeydə bax.

▣ **"sənin təqib etdiyən İsayam"** Bu, İsa ilə cəmiyyəti arasındakı sıx əlaqəni göstərir (müq. et. Mat. 10:40; 25:40,45). Onlara əziyyət verən, Məsihin Özünə əziyyət verir!

26:16 "Qalx ayağa və dur" Hər iki feil aoristin məlum növ əmr şəklindədir. Bu ifadə, Yeremyanın (Yer. 1:7-8) və Yezekelin (Yez. 2:1,3) peyğəmbərliyə çağırılmalarına çox bənzəyir.

▣ **"Mən ona görə sənə göründüm ki"** Allah Paulu xüsusi xidmətə təyin edir. Paulun imana gəlməsi və çağırılması tipik deyildir, qeydi-adidir! Allahın mərhəməti Paulun çağırılmasında, Padşahlıq yolunda xidmətə seçilməsində qüdrətlə nümayiş etdirilir.

▣ **"sənə göründüm... sənə göstərəcəyəm"** Hər iki feil *horaō*-dur, ancaq feilin ayrı formalarıdır. Birincisi aoristin məchul növ xəbər formasında, ikincisi isə gələcək zamanın məchul növ xəbər formasındadır. Bir anlamda, İsa gələcəkdə Paula təkrar görünəcəyini bildirir. Paul öz xidmətinin müddətində bir neçə ilahi görüntünü yaşayıb (müq. et. Həv. 18:9-10; 22:17-21; 23:11; 27:23-24). Paul həmçinin bir müddət Ərəbistanda İsadan təlim aldığından danışır (müq. et. Qal. 1:12,17,18).

▣ **"təyin edim"** Hərfi tərcümədə "əlimin içinə aldım". Bu, müqəddəratın idiomu idi (müq. et. Həv. 22:14; 26:16).

▣ **"xidmətçi... şahid"** Birinci sözün hərfi mənası əvvəllər bir gəmidə "avarçəkən" olmuşdu, zamanla məcazi olaraq xidmətçi mənasında işlənməyə başlayıb.

İkinci sözün (*martus*) iki mənası var:

1. şahid (müq. et. Luka 11:48; 24:48; Həv. 1:8,22; 5:32; 10:39,41; 22:15)
2. şəhid (müq. et. Həv. 22:20)

Hər iki mənası həvarilərə aid olduğu kimi, əsrlər boyunca saysız-hesabsız imanlılara aid olmuşdur!

26:17 "Səni... qurtaracağam" Bu, indiki zamanın qayıdış növ feli sifətidir. Qayıdış növdə işləndikdə adətən seçmək mənasına gələn bu söz bir qayda olaraq "qurtarmaq" şəklində tərcümə olunur (müq. et. Həv. 7:10,34; 12:11; 23:27). Rəbb Paulu ruhlandırmaq məqsədilə ona xidməti boyunca bir neçə dəfə bu cür görüntü vermişdir. Ehtimal ki, bu, Yeş. 48:10-un və ya bəlkə də Yer. 1:7-8,19-un Septuaqinta tərcüməsinə istinaddır.

▣ **"öz xalqından, həm də başqa millətlərin əlindən"** Paul hər iki qrupun müqaviməti ilə üzləşəcək idi (müq. et. 2Kor. 11:23-27).

▣ **"Səni o millətlərin yanına göndərirəm ki"** Burada, Həv. 26:15-də olduğu kimi, emfatik "mən" (*egō*) işlənir. Bu feil, "apostol" (həvari) sözünün törədiyi *apostellō* feilidir (indiki zaman məlum növ xəbər forması). Ata İsanı göndərdiyi kimi, İsa Öz şahidlərini, həvarilərini göndərir (müq. et. Yəh. 20:21).

26:18 "açıb... döndərəsən" Hər iki feil aoristin əmr şəklindədir. Burada Yeş. 42:7-yə istinad edilə bilər. Məsih ruhani gözlərin açılmasının rəmzi kimi kor gözləri açacaqdır (müq. et. Yəh. 9). Bir insan öz iradəsi ilə Rəbbə cavab verməzdən əvvəl (tövbə və iman) Müjdəni qavramalı və dərk etməlidir. Şeytan bizim zehinlərimizi və ürəklərimizi "bağlamağa" (müq. et. 2Kor. 4:4), Ruh isə, əksinə, açmağa çalışır (müq. et. Yəh. 6:44,65; 16:8-11).

▣ **"qaranlıqdan... Şeytanın hakimiyyətindən"** Paralelizmə diqqət yetirin. Burada "hakimiyyət" olaraq tərcümə olunmuş yunan sözü *exousia* adətən səlahiyyət, güc-qüdrət olaraq tərcümə olunur (müq. et. NKJV, NRSV, TEV). Bu dünya şər olan şəxsin təsiri altındadır (müq. et. Ef. 2:2; 4:14; 6:10-18; 2Kor. 4:4; Kol. 1:12-13, bax: Həv. 5:3-dəki Xüsusi mövzu).

Əhdi-Ətiqdə, ələlxüsus Yeşayanın peyğəmbərliklərində Məsihin (Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzuya bax) korların gözlərini açmağa gələcəyi bildirilib. Bunlar İsanın həm fiziki mənada korlara şəfa verməyinə, həm də məcazi mənada həqiqəti öyrətməyinə dair peyğəmbərliklər idi (müq. et. Yeş. 29:18; 32:3; 35:5; 42:7,16).

XÜSUSİ MÖVZU: "SƏLAHİYYƏT (EXOUSIA)" (SPECIAL TOPIC: AUTHORITY [EXOUSIA])

- I. Lukanın istifadəsi – Lukanın *exousia* (səlahiyyət, qüdrət, qanuni hüquq) sözündən necə istifadə etdiyini izləmək maraqlıdır.
 1. Luka 4:6-da şeytan İsayə səlahiyyət verməyə qadir olduğunu iddia edir.
 2. Luka 4:32,36-da yəhudi xalqı İsanın təliminə, necə səlahiyyətlə danışıdığına təəccüblənir.
 3. Luka 9:1-də İsa həvarilərinə qüdrət və səlahiyyət verir.
 4. Luka 10:19-da O, yetmiş müjdəçiyə səlahiyyət verir.
 5. Luka 20:2,8-də İsanın səlahiyyəti barədə sual verilir.
 6. Luka 22:53-də şər qüvvələrinə İsanı məhkum edib öldürmək səlahiyyəti verilir.Lukanın deyil, Mattanın Müjdəsində Məsihin böyük tapşırığı (Mat. 28:18, "Göydə və yer üzündə bütün səlahiyyət Mənə verilmişdir") İsanın səlahiyyətini ecazkar şəkildə elan edir.

İsa səlahiyyətə malik olduğunu deyirdi, çünki

 1. Allah Ona danışmışdı
 - a. vəftizi zamanı (Luka 3:21-22)
 - b. görünüşünün dəyişməsi zamanı (Luka 9:35)
 2. Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərliklər yerinə yetirilib
 - a. Yəhuda nəslə (müq. et. Yar. 49:10)
 - b. Yesseyin evi (müq. et. 2Şam. 7)
 - c. Bet-Lexemdə doğulub (müq. et. Mik. 5:2)

- d. Daniel 2-ci fəsildəki dördüncü imperiyası (Roma) zamanı doğulub
- e. yoxsul, kor, möhtac olanlara kömək edib (Yeşaya)
- 3. Ekzorsizm (cin qovma) vasitəsilə Şeytan və onun hökmranlığı üzərindəki qüdrət və səlahiyyətini nümayiş etdirib.
- 4. Ölüləri diriltməsi ilə fiziki həyat və ölüm üzərindəki qüdrətini göstərib.
- 5. Onun bütün möcüzələri zaman, məkan və fiziki aləm üzərindəki qüdrət və səlahiyyətini göstərir.
 - a. təbiət qüvvələrini idarə etməsi
 - b. xalqı doydurması
 - c. şəfaları
 - d. insanların fikirlərini oxuması
 - e. balıq tutması

II. Paulun "səlahiyyət" sözünü məsihçi qadınlara dair işlətməsi

1Kor. 11-də həmçinin qadınların baş örtmələri ilə bağlı olaraq səlahiyyət məsələsinə toxunulur. O fəslə dair şərhlərimdən bəzisini diqqətinizə təqdim edirik.

1Kor. 11:10 "Bu səbəbdən mələklərə görə qadının başı üzərində ixtiyarı olmalıdır" 1-ci Korinflilərdə "ixtiyar" sözü bir neçə mənada işlənmiş ola bilər. Əsas məsələ (bu kontekstdə) "ixtiyar" yaxud "səlahiyyət" (*exousia*) sözünün nə mənə verdiyini düzgün anlamaqdır. Əvvələn qeyd edək ki, *exousia* çox vaxt *dunamis* (güç, qüdrət) ilə əlaqəlidir. "Əhdi-Cədid teologiyası üzrə yeni beynəlxalq lüğət"də (*New International Dictionary of New Testament Theology*, Cild 2, ss. 606-611) Otto Betzin (Otto Betz) *exousia* haqqında maraqlı bir məqaləsi vardır. Beş dəfə misal yetirək.

"Həm *exousia*, həm də *dunamis* sözlərinin hər ikisinin Məsihin işi və bunun nəticəsində kosmik güclərin yeni nizamlanması və imanlıların qüdrətlə təmin olunması ilə bağlı olması Əhdi-Cədid üçün səciyyəvidir" (s. 609).

"İmanlıların *exousia*-sı. Məsihçinin səlahiyyəti, Məsihin hökmranlığına və bütün gücləri silahsızlaşdırmağına əsaslanır. Həm azadlığı, həm də xidməti bildirir" (s. 611).

"O istənilən şeyi etməkdə azaddır (1Kor. 6:12; 10:23 *exestin*); əvvəlcə Korinfdə bölünmələrə səbəb olan imanlıların dilə gətirdikləri bu iddianı Paul doğru olaraq qəbul edib" (s. 611).

"Ancaq nəzəri olaraq məhdudiyətsiz olan bu azadlıq, xilasın hələ tamamlanmamış olması ilə əlaqədar olaraq əməldə başqa məsihçi fərdlərə və bütün cəmiyyətə nəyin xeyir verməsi ilə idarə olunur (1Kor. 6:12; 10:23)" (s. 611).

"«Hər şeyə icazə var» [*exestin*] deyirsiniz, amma hər şey xeyir vermir. «Hər şeyə icazə var» [*exestin*], lakin hər şey ruhən inkişaf etdirmir. Hər kəs öz xeyrini yox, başqalarının xeyrini güdsün" (1Kor. 10:23-24). Bu sitatın içindəki sitat, yəqin ki, Korinfdəki qaydasız şəxslərin şüarları idi. Paul onları təkzib etmək üçün bu sözlərinin həqiqətini qəbul edir, ancaq tam həqiqət olmadığını göstərir" (s. 611).

Paul Korinfdəki imanlılar cəmiyyətinə yazdığı məktublarda bu iki termindən tez-tez istifadə edir:

1. *exousia*, 1Kor. 7:37; 9:4,5,6,12 (iki dəfə),18; 11:10; 2Kor. 13:10
2. *dunamis*, 1Kor. 1:18; 2:4,5; 4:19,20; 5:4; 15:24,43; 2Kor. 4:7; 6:7; 8:3 (iki dəfə); 12:9; 13:4 (iki dəfə)

Hüquq və səlahiyyət həm qanunpərəstlər, həm də qaydasızlar üçün çox mühüm məsələlər idi. Paul iki ifrat arasında düzgün mövqə tutmağa çalışır. Bu kontekstdə məsihçi qadınlara Səməvi Padşahlığın böyüməsi məqsədilə Allahın verdiyi yaradılış nizamını (yəni Məsih-kişi-qadın) qəbul etmək məsləhət

görülür. 1Kor. 11:11-12-də Paul başlanğıcdakı bərabərliyi təsdiq edir (müq. et. Yar. 1:26-27; 2:18). Bunlar, teoloji baxımdan təhlükəlidir:

1. bu kontekstdə bir ayəni təcrid etmək
2. I əsrdə kişi və qadın, ər və arvad arasındakı münasibətləri ciddi konfessional çərçivəyə salmaq, hər əsrə və hər mədəniyyətə tətbiq etmək
3. Paulun məsihçinin azadlığı və məsihçilərin əhddə müştərək məsuliyyəti arasındakı balansını nəzərdən qaçıрмаq

Məsihçi qadınlar ibadət toplantılarında (evlərdə) rəhbər kimi iştirak etmək azadlığını haradan götürüblər? Əlbəttə ki, sinaqoqdan götürməyiblər. I əsr Roma cəmiyyətində belə adət var idi? Ola bilər. Məncə, məhz bu ehtimal bu fəslin çox cəhətini izah etməkdə bizə kömək edir. Ancaq bir ehtimal daha vardır. Bəlkə də bu, Müjdənin qüdrətindən, günaha batmış insanın itirdiyi o əzəli "ilahi surət" in bərpa olunmasından qaynaqlanır. İnsan həyatının və cəmiyyətinin bütün sahələrində sarsıdıcı yeni bərabərlik vardır. Lakin bu bərabərlikdən sui-istifadə etmək olmaz! Paul burada məhz belə qeyri-münasib hallardan danışır.

F.F. Bryusun "Suallara cavab" (F. F. Bruce, *Answers to Questions*) kitabı, müasir qərbi məsihçiliyin cəmiyyət ənənələri ilə bağlı çoxlu ziddiyyətli məsələlərini düşünüb müəyyən nəticələrə gəlməkdə mənə kömək etmişdir. Mən bir ekzeget kimi həmişə düşünmüşdüm ki, qadınların baş örtməsi ərinin səlahiyyətini deyil, Allahdan aldığı ənamları (yaxud Yar. 1:26,27-dəki bərabərliyini) göstərmək üçün nəzərdə tutulub. Lakin istifadə etdiyim Müqəddəs Kitab köməkçi vəsaitlərində bu şərhə rast gəlməmişəm və bu səbəbdən bu fikri öz şərhlərimə daxil etmək və ya öyrətmək istəməmişəm. F.F. Bryusun (F. F. Bruce) da eyni cür düşündüyünü görəndə hiss etdiyim sevinc və azadlıq (bax: "Suallara cavab" *Answers to Questions*, s. 95) hələ yadımdadır. Mən düşünürəm ki, bütün imanlılar Məsihin çağırdığı, ənamlar verdiyi tam vaxtlı xidmətçiləridir (müq. et. Ef. 4:11-12)!

▣ **"İşığa... Allaha"** Paralelizmə diqqət yetirin. Qədim insanlar qaranlıqdan qorxurdu. Beləcə, qaranlıq (yaxud zülmət) şərin metaforası olmuşdur. Işıq (yaxud nur), əksinə, həqiqətin, şəfanın, paklığın metaforası olmuşdur. Müjdənin işığına dair yaxşı bir paralel yeri, Yəh. 3:17-21-dir.

▣ **"Belə ki onlar... nail olsunlar"** Bu frazadakı feil, aoristin infinitividir. Yunanca mətndə bu söz "olsunlar" deyil, "olmaq"dır (müq. et. TEV, NJB). Bu kontekstdə bircə şərt "Mənə iman etməklə" frazasıdır; həmin fraza vurğu məqsədilə yunanca cümlənin sonuna qoyulmuşdur. Allahın bütün xeyir-duaları insanın imanla verdiyi cavabdan (yəni "qəbul etmək", müq. et. Yəh. 1:12), yəni Allahın lütfünə verdiyi cavabdan (müq. et. Ef. 2:8-9) asılıdır. Bu, Əhdi-Ətiqin şərtli əhdlərinin Əhdi-Cədidəki qarşılığıdır.

▣ **"günahlarının bağışlanması"** Luka bu sözü (*aphesis*) tez-tez işlədir.

1. Luka 4:18-də bu söz Əhdi-Ətiqdən, Yeş. 61:1-dən sitat olaraq işlənilir; bu söz burada azadlığa buraxılmaq mənasını verir və beləcə Çıx. 18:2-nin və Lev. 16:26-nın Septuaqinta versiyasında işləndiyi mənanı əks etdirir.
2. Luka 1:77; 3:3; 24:47; Həv. 2:38; 5:31; 10:43; 13:38; 26:18-də bu söz "günahın verdiyi təqsirkarlığın aradan götürülməsi" mənasına gəlir və beləcə Qan. 15:3-ün Septuaqinta versiyasında "borcun ləğv edilməsi" mənasını əks etdirir.

Lukanın bu sözün işlətməsində Yer. 31:34-dəki yeni əhd vədi əks oluna bilər.

▣ **"irs"** Bu yunan sözü *klēros*, misal üçün, Yar. 48:6; Çıx. 6:8; Yeşua 13:7-8-də olduğu kimi, mirasın müəyyən olunması üçün atılan püşkləri bildirir (müq. et. Lev. 16:8; Yun. 1:7; Həv. 1:26). Əhdi-Ətiqdə levililərin torpaq irsi yox idi, yalnız 48 levili şəhəri var idi (müq. et. Qan. 10:9; 12:12); Rəbbin Özü onların irsi idi (müq. et. Say. 18:20). Əhdi-Cədidə bütün imanlılar kahindilər (müq. et. 1Pet. 2:5,9; Vəhy 1:6). Rəbb (YAHVE) bizim irsimizdir; biz Onun övladlarıyıq (müq. et. Rom. 8:15-17).

▣ **"təqdis olunanlar"** Bu, bitmiş zamanın məchul növ feli sifətidir. İmanlılar Məsihə iman etməklə təqdis olunublar və təqdis olunmağa davam edirlər (müq. et. Həv. 20:21). Həv. 9:32-dəki Xüsusi mövzuya bax. Nə Şeytan, nə də cinləri bizi bundan mərhum edə bilər (müq. et. Rom. 8:31-39).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 26:19-23

¹⁹Buna görə mən, ey padşah Aqrippa, bu səmavi görüntüyə itaətsizlik etmədim. ²⁰Əvvəlcə Dəməşqin, sonra Yerusəlimin və bütün Yəhudəyə bölgəsinin əhalisini, başqa millətləri də tövbə edib Allaha tərəf dönməyə və bu tövbəyə uyğun tərzdə iş görməyə çağırdım. ²¹Yəhudilər buna görə məni məbəddə tutub öldürməyə cəhd göstərirdilər. ²²Amma bu günə qədər Allah mənim dayağında durdu və bunun sayəsində burada durub böyükdən kiçiyə qədər hamıya şəhadət edirəm. Mənim dediklərim peyğəmbərlərin və Musanın əvvəlcədən xəbər verdiyi hadisələrdən başqa bir şey deyil. ²³Onlar bildirib ki, Məsih əzab çəkəcək və ölümdən dirilənlərin birincisi olacaq, həm Öz xalqına, həm də başqa millətlərə nur doğduğunu elan edəcək».

26:19 "Buna görə mən, ey padşah Aqrippa" Bax, Həv. 25:13-dəki qeyd. Paul bu adamın Müjdəni qəbul etməsi üçün əlindən gələni edib (müq. et. Həv. 26:26-29).

▣ **"itaətsizlik etmədim"** Yunanca *peithō* sözü (itaət) inandırma ilahəsinin adından gəlir. Bu kontekstdə alfa prefiksi (inkar forması) ilə işlənən bu söz "itaətsizlik" mənasını verir (müq. et. Luka 1:17; Rom. 1:30; 2Tim. 3:2; Tit. 1:16; 3:3). Beləcə köynə yunancasında bir şeyi şiddətlə inkar etmək üçün işlənən bu söz bu kontekstdə Paulun itaətini təsdiq etməyə xidmət etmişdir!

▣ **"səmavi görüntü"** Paulun dirilmiş, izzitlənmiş Məsihlə Dəməşq yolunda qarşılaşması nəzərdə tutulur.

26:20 "Dəməşq... Yerusəlim" Paulun Dəməşqdəki xidməti haqqında Həv. 9:19-25,27-yə; Yerusəlimdəki xidməti haqqında Həv. 9:26-30-a; və bəlkə də Yəhudəyadakı xidməti haqqında Həv. 9:31-ə bax.

▣ **"tövbə edib Allaha tərəf dönməyə"** Paulun təlimi (müq. et. Həv. 20:21)

1. Vəftizçi Yəhyanın təlimi (müq. et. Mat. 3:1-12; Mark 1:4-8)
2. İsanın ilk vaxtlardakı təlimi (müq. et. Markın Müjdəsi. 1:15)
3. Peterin təlimi (müq. et. Həv. 3:16,19) kimi idi.

Yunan dilində "tövbə", düşüncənin dəyişməsi deməkdir. İbrani dilində "tövbə", hərəkətin dəyişməsi deməkdir. Həqiqi tövbədə hər ikisi yer alır. Həv. 2:38-dəki Xüsusi mövzuya bax. Yeni əhdə xilas üçün iki şey tələb olunur (bunlar qədim əhdə də tələb olunur): tövbə (nəfsdən və günahdan üz döndərmək) və iman (Məsihdə Allaha tərəf dönmək).

▣ **"bu tövbəyə uyğun tərzdə iş görməyə"** İmanlının həyat tərzini (indiki zamanın məlum növ feli sifəti) ilk iman qərarını təsdiqləyir (müq. et. Mat. 3:8; Luka 3:8; Ef. 2:8-10; Yaqub and 1-ci Yəhya). Allah xalqının Onun xasiyyətini əks etdirməsini istəyir. İmanlılar Məsihə bənzəməyə çağırılırlar (müq. et. Rom. 8:28-29; Qal. 4:19; Ef. 1:4; 2:10). Müjdə

1. qəbul ediləcək olan şəxs
2. o şəxs haqqında iman ediləcək olan həqiqət
3. o şəxsin həyatına bənzər yaşanacaq olan həyatdır

26:21 Məbəddə baş vermiş qarışıqlığın səbəbi, Paulun teoloji görüşləri deyil idi, Müjdəni yayması və başqa millətlərdən iman edənləri də qəbul etməsi idi (müq. et. Həv. 26:20).

▣ **"öldürməyə cəhd göstərirdilər"** Burada bitməmiş zamanın qayıdış növ (deponent) xəbər forması (təkrar-təkrar cəhd edirdilər) aoristin qayıdış növ infinitivi (öldürmək) ilə işlənilir. Kiçik Asiyadan gəlmiş (müq. et. Həv. 20:3,19; 21:27,30) yəhudilər (müq. et. Həv. 9:24) Paulu öldürməyə bir neçə dəfə cəhd göstərmişdilər.

26:22 "böyükdən kiçiyə qədər hamıya şəhadət edirəm" Bu sami idiomu "hər kəs", "hamı" mənasını verir. Beləcə Paul (Peter kimi, müq. et. Həv. 10:38) bəyan edir ki, Allah insanların arasında tərəfkeşlik etmədiyi kimi, o da tərəfkeşlik etməyib (müq. et. Qan. 10:17; 2Saln. 19:7; Həv 10:34-dəki qeyddə bu mövzudan daha ətraflı bəhs olunur). Paul bütün insanlara təbliğ edirdi.

▣ **"Mənim dediklərim peyğəmbərlərin və Musanın əvvəlcədən xəbər verdiyi hadisələrdən başqa bir şey deyil"** Paul deyir ki, onun təlimi və dinləyiciləri (yəni başqa millətlər) yeni bir şey deyildir, Əhdi-Ətiqdə bunlar barəsində əvvəlcədən xəbər verilib. Paul sadəcə olaraq Əhdi-Ətiqdəki prinsiplərə (Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzuya bax), vədlərə və həqiqətlərə görə hərəkət edir.

26:23 Paulun təliminin bu üç hissədən ibarət olduğunu qeyd edək:

1. Məsih insanların bağışlanması üçün əzab çəkdi
2. Məsihin dirilməsi, bütün imanlıların dirilməsinin "nübarı" (ilk dirilən) oldu
3. bu xoş xəbər həm yəhudilər, həm də başqa millətlər üçün idi

Bu üç teoloji cəhət, Məsihi şəxsən necə qəbul etməyimizi göstərən 20-ci ayə ilə birləşdirilməlidir (tövbə, yəni nəfisdən və günahdan üz döndərmə; iman, yəni Məsihdə Allaha tərəf dönmə).

▣ **"Onlar bildirib ki, Məsih əzab çəkəcək"** Həvarilərin İşlərində həvari vəzlərinin əsas etiqadi nöqtələri haqqında bax: Həv. 2:14-dəki Xüsusi mövzu. Bu, yəhudilər üçün büdrəmə daşı (müq. et. 1Kor. 1:23) idi, lakin Əhdi-Ətiqdə əvvəlcədən bildirilmişdi (müq. et. Yar. 3:15; Zəb. 22; Yeş. 53). Eyni həqiqət Luka 24:7,26,44-47-də təsdiq olunur.

Paul çarmıxa çəkilmiş İsanın həqiqətən Məsih, məsh olunmuş Şəxs olduğunu bəyan edir (müq. et. Həv. 2:36; 3:6,18,20; 4:10,26; 13:33; 17:3; 26:23; Bax: Həv. 2:31, Xüsusi mövzu: "Məsih").

▣ **"və ölümdən dirilənlərin birincisi olacaq"** Həmçinin "ölümdən dirilməsi səbəbindən" olaraq tərcümə olunan bu frazaya və Rom. 1:4-ə görə məsihçiliyin erkən dövründə "adopsionizm" (bax: "Lüğət") bidəti meydana gəlib; həmin bidət İsanın dirilməsinin, insan olaraq kamil həyat sürdüyü üçün aldığı mükafat olduğunu öyrədirdi. Lakin bu yanlış xristologiya, İsanın əzəldən mövcud olması barədəki Yəh. 1:1; Fil. 2:6-11; Kol. 1:15-17; İbr. 1:2-3 kimi bütün mətnlərə ziddir. İsa həmişə var olmuşdur, əzəldən ilahidir, lakin zaman içində bədənə bürünmüşdür.

▣ **"nur"** Nur qədimdən həqiqət və paklığın metaforası idi (müq. et. Həv. 26:18; Yeş. 9:2; 42:6-7).

▣ **"həm Öz xalqına, həm də başqa millətlərə"** Hər iki qrup üçün bircə Müjdə vardır (müq. et. Ef. 2:11-3:13). Bu, əsrlər boyunca gizli qalmış, indi isə Məsihdə tamamilə açılmış olan həqiqətdir. Bütün insanlar yeganə Yaradan olan Allahın surətində yaranıblar (müq. et. Yar. 1:26-27). Yar. 3:15-də Allahın günaha batmış bəşəriyyəti xilas edəcəyi vəd olunur. Yeşaya Məsihin bütün dünya üçün gələcəyini təsdiqləyir (məs., Yeş. 2:2-4; 42:4,6,10-12; 45:20-25; 49:6; 51:4; 52:10; 60:1-3; habelə Mik. 5:4-5).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 26:24-29

²⁴Paul özünü bu cür müdafiə edəndə Fest bərkədən dedi: «Paul, dəlilik edirsən, çox oxumaqdan başın xarab olub». ²⁵Paul dedi: «Hörmətli Fest, mən dəlilik etmirəm, həqiqəti və ağıla batan sözləri danışırım. ²⁶Padşahın bu barədə məlumatı olduğu üçün onunla cəsarətlə danışırım. Əminəm ki, onların heç biri padşahın nəzərindən qaçmayıb. Çünki bu işlər künc-bucaqda görülən işlər deyil. ²⁷Padşah Aqrippa, sən peyğəmbərlərə inanırsanmı? Bilirəm ki, inanırsan». ²⁸Aqrippa Paula dedi: «Bu az müddətdə mənə də inandıraraq məsihçi edəcəksən?» ²⁹Paul dedi: «İstər az, istər çox müddət olsun, Allahdan istəyirəm ki, təkcə sən yox, bu gün mənə qulaq asan hər bir adam bu zəncirlərdən başqa mənim kimi olsun!»

26:24 "Fest bərkədən dedi" Paulun dedikləri ona inanılmaz gəlmişdi. Onun dünyagörüşü, mədəniyyəti, təhsili və vəzifəsi Paulun sözlərini dərk etmə qabiliyyətini çətinləşdirirdi.

▣ "çox oxumaqdan başın xarab olub" Paulun müdafiəsinin dərinliyi, açıqlığı və inandırıcılığı dolaylı yolla göstərilir.

26:25 "həqiqəti və ağla batan sözləri" Yunanca *sōphrosunē* sözü "sağlam" və "ağıl" olmaqla iki hissədən ibarətdir. Həyata və düşüncəyə balanslı yanaşmanı bildirən bu söz, "dəlilik" və "başı xarab" (müq. et. Həv. 26:24) ifadələrinin antonimidir.

▣ "**həqiqət**" Aşağıdakı Xüsusi mövzuya bax.

XÜSUSİ MÖVZU: "PAULUN YAZILARINDA HƏQİQƏT" (SPECIAL TOPIC: "TRUTH" IN PAUL'S WRITINGS)

Paul bu sözü və əlaqəli formalarını işlədərkən Əhdi-Ətiqdəki qarşılığı, "etibarlı" və ya "sadiq" mənasına gələn *emet* sözünü nəzərdə tutur (BDB 53; bax: Xüsusi mövzu: "Əhdi-ətiqdə inam, iman və sədaqət"). Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid arasındakı dövrün yəhudi əsərlərində bu yunan sözü çox vaxt yalanın əksi olaraq həqiqət mənasında işlənmişdir. Ölü dəniz tumarlarındakı "Şükran ilahilərində" bu söz vəhy olunan doktrinləri bildirir. Yessey cəmiyyətinin üzvləri "həqiqətin şahidləri" olublar.

Paul bu sözü İsa Məsihin Müjdəsinə dair işlədir.

1. Rom. 1:18,25; 2:8,20; 3:7; 15:8
2. 1Kor. 13:6
3. 2Kor. 4:2; 6:7; 11:10; 13:8
4. Qal. 2:5,14; 5:7
5. Ef. 1:13; 6:14
6. Kol. 1:5,6
7. 2Sal. 2:10,12,13
8. 1Tim. 2:4; 3:15; 4:3; 6:5
9. 2Tim. 2:15,18,25; 3:7,8; 4:4
10. Tit. 1:1,14

Paul bu sözü həmçinin özünün doğrusunu/həqiqəti dediyini ifadə etmək üçün işlədir.

1. Həv. 26:25
2. Rom. 9:1
3. 2Kor. 7:14; 12:6
4. Ef. 4:25
5. Fil. 1:18
6. 1Tim. 2:7

Həmçinin 1Kor. 5:8-də öz niyyətlərini və Ef. 4:24; 5:9; Fil. 4:8-də öz həyat tərzini (və eləcə də bütün məsihçilər üçün) təsvir etmək üçün bu sözdən istifadə edir. Bəzən onu insanlara dair işlədir.

1. Allah, Rom. 3:4 (müq. et. Yəh. 3:33; 17:17)
2. İsa, Ef. 4:21 (Yəh. 14:6-ya bənzər)
3. Həvarilərin şəhadəti, Tit. 1:13
4. Paul, 2Kor. 6:8

Paul bu sözün FEIL formasını (*alētheō*) yalnız Qal. 4:16 və Ef. 4:15-də Müjdəyə dair işlədir. Bu mövzunu daha dərindən öyrənmək üçün bax: Kolin Braun (red.), "Əhdi-Cədid teologiyası üzrə yeni beynəlxalq lüğət" (Colin Brown [ed.], *The New International Dictionary of New Testament Theology*), Cild 3, ss. 784-902.

26:26-28 "Padşahın bu barədə məlumatı olduğu üçün" Bu ayə haqqında çoxlu mübahisələr aparılıb. Görünür ki, Paul istəyirdi ki, II Aqrippa onun şəhadətliyini təsdiqləsin və mümkünsə həqiqəti qəbul etsin. 28-ci ayə belə tərcümə oluna bilər: "Sən istəyirsən, mən məsihçi bir şahid olum?"

26:26 "onunla cəsarətlə danışırım" Luka Həvarilərin İşlərində bu sözü tez-tez və həmişə Paulla əlaqədar olaraq işlədir (müq. et. Həv. 9:27,28; 13:46; 14:3; 18:26; 19:8). Bu söz adətən "cəsarətlə danışmaq" olaraq tərcümə olunur (müq. et. 1Sal. 2:2). Bu, Müqəddəs Ruhla dolu olmağın bir əlamətidir. Ef. 6:20-də Paul bunun üçün dua istəyir ("Müjdəni lazımınca cəsarətlə bəyan edə bilim"). Ruhun məqsədi, hər imanlının Müjdəni cəsarətlə bəyan etməsidir.

▣ **"Çünki bu işlər künc-bucaqda görülən işlər deyil"** Peter də Yerusəlimdəki ilk vəzində bunu təkrar-təkrar deyirdi (müq. et. Həv. 2:22,33). Müjdə, sübut oluna bilən tarixi hadisələrə əsaslanırdı.

26:27 Aqrippanın Əhdi-Ətiqə bələd olduğunu bilən Paul, yaydığı Müjdənin Əhdi-Ətiqə mətnlərində açıqca tapıldığını söyləyir. Müjdə "yeni" bir təlim deyil idi! Tamamlanmış peyğəmbərlik idi.

26:28

NASB "Qısa bir müddətdə məni məsihçi olmağa inandıracaqsan"

NKJV "Məni məsihçi olmağa az qala inandıracaqdın"

NKJV "Məni bu qədər tez məsihçi olmağa inandıracaqsan?"

TEV "Bu az müddətdə məni məsihçi edəcəyinizi düşünürsən?"

NJB "Bir az daha sənənin dediklərin məni məsihçi edəcək"

Oligō ("az") sözünün mənasını iki cür anlamaq olar: ya "qısa müddətdə" (NASB, NRSV, TEV), ya da "az say ilə" (NKJV, NJB). Eyni qarışıqlıq Həv. 26:29-da da vardır.

Bu frazanın həmçinin mətn variantları vardır: P⁷⁴, Ɑ, A əlyazmalarında "etmək" (*poieō*) (UBS⁴ bunu "A" dərəcəsi ilə qiymətləndirir); E əlyazmasında, Vulqata və Peşitta tərcümələrində "olmaq".

Geniş kontekstdə mənası aydındır. Paul Müjdəni elə təqdim etmək istəyirdi ki, Əhdi-Ətiqə bələd olanlar (Aqrippa) buna inansınlar, yaxud heç olmasa bu Əhdi-Ətiqə peyğəmbərliklərini təsdiqləsinlər.

▣ **"məsihçi"** "Yol"un xalqı (Məsihin ardıcılıları) Suriya Antakyasında ilk dəfə məsihçi adlandırılmışdılar (müq. et. Həv. 11:26). Həvarilərin İşlərində bu sözün təkrar işləndiyi bircə yer, II Aqrippanın Paulla bu söhbətidir.

26:29 "Allahdan istəyirəm" 29-cu ayə qismi dördüncü sinif şərt cümləsidir (*an* və *arzu* şəkli), Bəlkə nə vaxtsa həyata keçə biləcək arzunu ifadə edən bu forma adətən dualarda və ya arzularda işlənir. Paul istəyirdi ki, romalı və yəhudi olan bütün dinləyiciləri özü kimi Məsihə iman gətirsinlər.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 26:30-32

³⁰Sonra padşah, vali, Berniki və onlarla birlikdə oturanlar qalxdılar. ³¹Bayıra çıxanda aralarında belə danışdılar: «Bu adam ölümə yaxud həbsə layiq bir şey etmir». ³²Aqrippa da Festə dedi: «Bu adam qeysərin məhkəməsinə müraciət etmək istəməsəydi, azad edilə bilərdi».

26:30 Luka bu məlumatı haradan almışdı? Bu, hökumət başçıların (və ailələrinin) arasındakı söhbət idi.

1. Yoxsa bir xidmətçi bunu eşidib Lukaya çatdırmışdı?
2. Sonrakı ifadələrdə Luka onların aralarında nə dediklərini güman edir.
3. O, fürsətdən istifadə edərək, nə Paulun, nə də məsihçiliyin Roma üçün təhdid təşkil etdiyini göstərir.

26:31-32 "Bu adam qeysərin məhkəməsinə müraciət etmək istəməsəydi, azad edilə bilərdi" Bu, Lukanın Həvarilərin İşlərini yazmasının əsas məqsədlərindən birinə uyğun olaraq məsihçiliyin Romaya qarşı təhlükəli olmadığını göstərir. Bu, bir həqiqəti vurğulamaq üçün həqiqətin əksini söyləyən ikinci sinif şərt cümləsidir. Bu adam qeysərin məhkəməsinə müraciət etməsəydi (amma etdi), azad edilə bilərdi (amma edilmədi).

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Paulun bu müdafiəsi, Fest və Feliksin qarşısındakı müdafiəsindən necə fərqlənir?
2. Paulun öz şəxsi şəhadətliyi bu ümumi müdafiəsinə necə uyğun gəlir?
3. İztirab çəkən Məsih yəhudilərə niyə bu qədər yad idi?
4. 28-ci ayəni şərh etmək niyə bu qədər çətin idi?
5. Fest, Aqrippa və Berniki arasındakı söhbət (Həv. 26:30-31) Lukanın Həvarilərin İşlərini yazmasındakı ümumi məqsədə necə uyğun gəlir?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 27

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul Romaya doğru yola çıxır 27:1-8	Romaya dəniz səyahəti 27:1-8	Maltaya dəniz səyahəti 27:1-8	Paul Romaya doğru yola çıxır 27:1-6	Romaya doğru yola çıxma 27:1-3 27:4-6 27:7-8
	Paulun xəbərdarlığına xor baxılır 27:9-12		27:7-8	
27:9-12 Dənizdəki fırtına	Fırtınada 27:13-38	27:9-12	27:9-12 Dənizdəki fırtına	27:9-12 Fırtına və gəmi qəzası
27:13-20		27:13-20	27:13-20	27:13-20
27:21-26		27:21-26	27:21-26	27:21-26
27:27-32		27:27-32	27:27-32	27:27-32
27:33-38		27:33-38	27:33-38	27:33-38
Gəmi qəzası 27:39-44	Maltada gəmi qəzası 27:39-44	27:39-44	Gəmi qəzası 27:39-41 27:42-44	27:39-41 27:42-44

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVIYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

KONTEKSTƏ DAİR MÜLAHİZƏLƏR

- a. Lukanın dənizçilik haqqında (A.T. Robertson, "Əhdi-Cədidə söz təsvirləri"ndə [A. T. Robertson, *Word Pictures in the New Testament*, Cild 3, s. 456] deyir ki, Luka "üzmək" mənasına gələn *pleō* sözü ilə düzələn doqquz mürəkkəb sözü işlətməmişdir), habelə ədəbiyyat, tibb, tarix və teologiya haqqında geniş məlumatı var idi. Aşağıda dənizçilik terminləri və ifadələrinin siyahısı verilir
 1. üzmək, yelkən açmaq (müq. et. Həv. 13:4; 14:26; 20:15; 27:1)
 2. külək tutmayan tərəfdən (müq. et. Həv. 27:4,7)
 3. lövbər çıxartmaq (müq. et. Həv. 27:13)
 4. *euquilo* (müq. et. Həv. 27:14)
 5. küləyə müqavimət göstərmək (müq. et. Həv. 27:15)
 6. külək zəif tutan tərəfə düşmək (müq. et. Həv. 27:16)
 7. gəminin kəndirlərini onun altından dolayıb bağlamaq (müq. et. Həv. 27:17)
 8. ləngər (*skeuos*) (müq. et. Həv. 27:17)

9. gəminin təchizatı (müq. et. Həv. 27:19)
 10. suyun dərinliyini ölçmək (müq. et. Həv. 27:28 [iki dəfə])
 11. qolac (müq. et. Həv. 27:28 [iki dəfə])
 12. gəminin dal tərəfindən dörd lövbər (müq. et. Həv. 27:29,40)
 13. sükanları saxlayan kəndirlər (müq. et. Həv. 27:40)
 14. qabaq yelkəni qaldırmaq (müq. et. Həv. 27:40)
 15. takelaj (P⁷⁴, 8, A əlyazmaları; müq. et. Həv. 28:13)
- b. Şərhlilər üçün çox faydalı olmuş daha köhnə kitab, Ceymz Smitin "Müqəddəs Paulun dəniz səyahəti və gəmi qəzası"dır (James Smith, *The Voyage and Shipwreck of St. Paul*, 1848).
 - c. Paulun Romaya səyahəti, gəmi səyahətinin təhlükəli olduğu fəsilə baş vermişdir (müq. et. Həv. 27:1,4,7, 9,10,14). Adətən noyabr-fevral arası, dəniz səyahəti üçün ən təhlükəli zaman idi. Taxılın Romaya aparılması adətən on-on dörd gün çəkərdi, gəminin geri qayıtması isə küləyin istiqamətinə görə altmış gün çəkə bilərdi.
 - d. Bu mətndə üç yaxud dörd fərqli gəmi növündən bəhs olunur
 1. sahilə yaxın üzən və hər limanda dayanan gəmi
 2. Misirdən İtaliyaya taxıl apararı iki ədəd Misir taxıl gəmisi
 3. ola bilsin, Neapol ilə Romadan 68 km cənubda yerləşən son dayanacağı qədər barjada səyahət edilirdi

Lukanın təsvir etdiyi bu səyahəti Aralıq dənizi xəritəsində izləmək maraqlıdır.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 27:1-8

¹İtaliyaya doğru yelkən açmağa qərar verildə Paulu və bəzi başqa məhbusları İmperator alayından Yuli adlı bir yüzbaşıya təhvil verdilər. ²Asiya vilayətinin sahilindəki limanlara gedən bir Edremit gəmisinə minərək dənizlə getdik. Salonikdən Makedoniyalı Aristarx da yanımızda idi. ³Ertəsi gün Sidona çatdıq. Paulla dost kimi rəftar edən Yuli ona izin verdi ki, lazımi kömək almaq üçün dostlarının yanına getsin. ⁴Oradan yenə dənizlə getdik. Küləklər bizə əks istiqamətdə əsdiyi üçün Kipri külək tutmayan tərəfdən keçdik. ⁵Dəniz yolu ilə Kilikiya və Pamfiliyanı keçib Likianın Mira şəhərinə gəldik. ⁶Yüzbaşı orada İtaliyaya gedən bir İsgəndəriyyə gəmisi tapıb bizi o gəmiyə mindirdi. ⁷Xeyli gün aşağı sürətlə, çətinliklə üzərək Knid şəhərinin qarşısına çatdıq. Külək bizə yol vermədiyi üçün Salmoni burnundan dolanaraq Kritin külək tutmayan tərəfi ilə getdik. ⁸Sahil boyunca çətinliklə irəliləyərək Laseya şəhəri yaxınlığındakı Güzəl Limanlar adlanan körfəzə gəlib-çatdıq.

27:1 "İtaliyaya doğru yelkən açmağa qərar verildə" Fest onları təhlükəli zamanda gəmi səyahətinə göndərib. Burada orijinalda "biz" deyilir; Paul və Lukadan (və bəlkə də başqalarından) söhbət gedir. Həvarilərin İşlərinin "biz" ilə yazılan hissələrinin çoxunda dəniz səyahətləri təsvir olunur (müq. et. Həv. 16:10-17; 20:5-15; 21:1-18; 27:1-28:16).

▣ **"bəzi başqa məhbusları"** Onlara dair məlumatımız yoxdur, yalnız Romaya aparılan məhbuslar olduqları bilinir.

▣ **"yüzbaşı"** Bu adamlar Əhdi-Cədidə həmişə müsbət göstərilir (müq. et. Mat. 8; Luka 7; 23:47; Həv. 10; və Paulun məhkəmələri, Həv. 21-28).

▣ **"İmperator alayından"** Bu alay Roma ilə vilayətlər arasındakı rəsmi kuryer sayılırdı (müq. et. U.M. Remzey, "Həvari Paul: səyahətçi və Roma vətəndaşı" [W. M Ramsay, *St. Paul the Traveler and Roman Citizen*], ss. 315, 348), lakin bu, sübut olunmamış gümandır və İmperator Adrianın (b.e. 117-138-ci illər) dövrünə qədər davam etmişdir.

27:2 "Edremit gəmisi" Bu, sahilə yaxın üzən və hər limanda dayanan gəmi idi. Bu gəminin "doğma" limanı, Kiçik Asiyadakı Misiya limanı idi. Bu, Romaya uzun və təhlükəli səyahətin ilk mərhələsi idi.

▣ **"Aristarx"** Onun evi Salonikdə idi; ehtimal ki, o, evə qayıdırdı (müq. et. Həv. 19:29; 20:4; Kol. 4:10; Flm. 24). Ola bilsin, Sekund da yanında idi (müq. et. Həv. 20:4 və bu ayənin bəzi qərbi yunanca əlyazmalardakı versiyası).

27:3 "Sidon" Bu, Finikiyanın Qeysəriyyədən təqribən 107 km məsafədə yerləşən bir şəhəri idi. Qədimdən Finikiyanın paytaxtı idi, lakin çoxdan idi ki, Sur onu əvəz etmişdi.

NASB "hörmətlə"
NKJV, NRSV "xoş"
TEV "xoş idi"
NJB "sayğılı idi"

Bu, "məhəbbət" (*philos*) və "insan" (*anthrōpos*) hissələrindən ibarət olan mürəkkəb sözdür. Bu söz Həvarilərin İşlərində iki dəfə – Həv. 28:2-də isim olaraq (müq. et. Tit. 3:4) və burada, Həv. 27:3-də zərf olaraq – işlənir. Yuli mərhəmətli adam idi (işğalçı Romanın əsgəri üçün qeyri-adi bir xüsusiyyət). Ola bilsin, onun Paulun işi haqqında məlumatı olsun.

▣ **"dostları"** Burada, yəqin ki, məsihçilər nəzərdə tutulur. Yuli Paula güvənirdi, lakin çox güman ki, romalı bir mühafizəçi onu müşayiət edirdi.

▣ **"lazımı kömək almaq"** Hansı köməkdən (emosional, fiziki, maddi) bəhs olunduğu dəqiqləşdirilməyib.

27:4 "Kipri külək tutmayan tərəfdən keçdik" Oxucular çox vaxt bunu "Kiprin cənub tərəfindən" olaraq anlayırlar, həqiqətdə isə Kiprin şimal tərəfi nəzərdə tutulur. Adları çəkilən digər coğrafi yerlər müasir Türkiyənin cənub və qərb sahillərindədir.

27:6 "İtaliyaya gedən bir İsgəndəriyyə gəmisi" Bu, Misirdən Romaya gedən böyük gəmi idi (276 nəfəri və çoxlu taxılı daşıya bilən gəmi). Müasir insanlar bu nəhəng gəmiləri Pompey divarlarındakı rəsmlərdən və Lukianın əsərlərindən (təqr. b.e. 150-ci il) tanıyırlar. Mira, bu nəhəng taxıl gəmilərini qəbul edən əsas liman idi.

27:7 "Knid" Bu, Romanın Kiçik Asiya vilayətinin cənubqərbi sahilində yerləşən azad dəniz şəhəri idi. Romaya gedən gəmilərin çoxu bu portdan istifadə edərdi (müq. et. Fukidid, "Tarix" 8.35). Yarımada yerləşdiyinə görə iki limanı var idi.

▣ **"Salmoni"** Bu, Krit adasının şərq burnunda yerləşən bir şəhərin adıdır. Onlar ilin bu fəslinə görə adaya yaxın üzərək qərbə doğru hərəkət etməyə çalışıblar.

27:8 "Gözəl Limanlar" Bura, Kritin cənubundakı Laseya şəhərinə yaxın olan körfəz idi. Liman deyil, körfəz idi. Orada qışlamaq çətin olardı.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 27:9-12

⁹Xeyli vaxt itirmişdik, hətta oruc günü də keçib-getmişdi. Artıq bu mövsümdə dəniz yolu ilə getmək təhlükəli idi. Odur ki, Paul onlara xəbərdarlıq edərək ¹⁰dedi: «Ağalar, görürəm ki, bu səfər yalnız yük və gəmiyə deyil, canımıza da çox ziyan və bəla gətirəcək». ¹¹Lakin yüzbaşı Paulun dediklərini dinləməkdənsə gəmi sükançısının və sahibinin sözlərinə uydu. ¹²Liman qışlamaq üçün əlverişsiz idi. Buna görə gəmidəkilərin əksəriyyəti oradan dənizə çıxıb imkan olarsa, Finiksə çataraq qışı orada keçirmək qərarına gəlmişdi; Finiks Kritdə olan, cənub-qərbə və şimal-qərbə baxan bir liman idi.

27:9 İlin bəzi aylarında (qış aylarında) Aralıq dənizində qəfildən qopan fırtınalar və küləyin istiqamətinin sürətlə dəyişməsi üzündən gəmi ilə səyahət etmək təhlükəli olardı.

▣ **"oruc günü"** Kəffarə Günü (müq. et. Lev. 16) nəzərdə tutulur. Musanın yazılarında əmr olunmuş yeganə oruc günü budur. Buna əsasən, bu dəniz səyahəti haradasa sentyabr-oktyabr ayları arasında həyata keçib. Oktyabr ayından sonra dəniz səyahətlərinə ara verilərdi.

▣ **"Paul onlara xəbərdarlıq edərək"** Bu feil bitməmiş tərzdədir və (1) keçmiş zamanda davamlı hərəkəti yaxud (2) bir hərəkətin başlanğıcını bildirir. Kontekstdə 2-ci variant daha yaxşı görünür.

27:10 Paul qüvvətlə və konkret olaraq xəbərdarlıq edib. Ancaq gerçəklikdə bu baş verməyib. Paul öz şəxsi fikrini bildiribmi ("görürəm ki"), yoxsa Allah fikrini dəyişib gəmidəki insanların canlarını qurtarmaq qərarına gəlibmi (müq. et. Həv. 27:24)?

27:11

NASB "gəmi sükançısı və kapitanı"
NKJV "sükançısı və sahibi"
NRSV "gəmi sükançısı və sahibi"
TEV, NJB "kapitanı və sahibi"

Burada iki ayrı şəxsdən bəhs olunur.

1. Gəmi sükançısı (*kubernētēs*) şturvalı idarə edən dənizçini bildirir (müq. et. Vəhy 18:17)
2. gəmi sahibi (*nauklēros*, "gəmi" [*naus*] və "miras almaq" yaxud "irs" [*klēros*] hissələrindən ibarət olan mürəkkəb söz) həm gəminin kapitanı, həm də sahibi mənasına gələ bilər (müq. et. F.F. Bryus, "Həvarilərin İşləri Kitabı" [F. F. Bruce, *The Book of Acts*, s. 507] əsərində Remzeyin "Həvari Paul: səyahətçi və Roma vətəndaşı" [Ramsay, *St. Paul the Traveler*, s. 324] kitabından sitat gətirir və həmin sitatda "Inscriptiones Graecae" 14.918-dən sitat gətirilir). Koyne papiruslarında bu söz "kapitan" mənasında işlənir. Bu iki söz arasındakı fərq dəqiq bilinmir (müq. et. Louw və Nida, "Yunanca-İngiliscə lüğət" [Louw and Nida, *Greek-English Lexicon*], Cild 1, s. 548 və Harold Multon, "Reviziya edilmiş analitik yunanca lüğət" [Harold Moulton, *The Analytical Greek Lexicon Revised*], s. 275), ancaq bu qədər böyük gəmidə (İsgəndəriyyə taxıl gəmisi) bir neçə səviyyədə rəhbərlər və həmçinin adi dənizçilər var idi.

27:12 "imkan olarsa" Bu, dördüncü sinif şərt cümləsidir. Dəniz səyahətinə çıxmağı qərara almış şəxslər bunun təhlükəli olduğunu bilirdi, ancaq sağ-salamat gedəcəklərini düşünürdülər.

▣ **"Finiks"** Bura, Kritin cənub sahilində, Gözəl Limanlardan qərbdə yerləşən bir liman idi. Qədim mənbələr oranın dəqiq yeri barəsində şübhələrə səbəb olur (Strabon, "Coğrafiya" 10.4.3 və Ptolemey, "Misir coğrafiyası" 3.17.3). Onlar hələ də Kritin cənub sahili boyunca üzürdülər.

▣ **"cənub-qərbə və şimal-qərbə baxan"** Yəqin ki, Finiksdə dənizə uzanan torpaq zolağı ilə bir-birindən ayrılmış iki kiçik şəhər var idi. Birinin limanı bir istiqamətdən əsən küləklər, digərinin limanı da əks istiqamətdən əsən küləklər üçün yaxşı idi. İlin fəslinə görə bu və ya digər limandan istifadə olunardı.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 27:13-20

¹³Cənubdan zəif bir külək əsməyə başlayanda gözlədikləri anın gəldiyini zənn edərək lövbərləri çıxartdılar. Krit sahili boyu üzərək irəlilədilər. ¹⁴Amma çox keçmədi ki, qurudan Evrakilon fırtınası qopdu. ¹⁵Fırtınaya düşən gəmi küləyə müqavimət göstərə bilmirdi, ələcsiz qaldıq və külək bizi aparırdı. ¹⁶Qavda adlı kiçik bir adanın külək zəif tutan tərəfinə düşəndə gəminin qayığını güclə qurtara bildik. ¹⁷Qayıqı yuxarı çəkəndən sonra gəminin kəndirlərini onun altından dolayıb bağlayaraq tədbir gördülər. Sirt körfəzində saya oturmaqdan qorxub ləngəri aşağı saldılar və gəmi sürüklənməyə başladı. ¹⁸Fırtına bizi bir xeyli çalxaladı.

Ertəsi gün gəminin yükünü atmağa başladılar. ¹⁹Üçüncü gün isə öz əlləri ilə gəminin təchizatını atdılar. ²⁰Günlərlə nə günəş, nə də ulduzlar göründü. Fırtına da o qədər şiddətlə davam edirdi ki, artıq bundan xilas olmağa ümidimiz qalmamışdı.

27:14

NASB, NRSV "şiddətli külək"
NKJV "fırtına"
TEV "çox qüvvətli külək"
NJB "tufan"

Yunan sözü budur: *tuphōn* (tufan) + *ikos* (kimi). Bu, qəfildən qopan çox şiddətli külək idi. Ola bilsin, Kritin 2000 metrlik dağlar bu küləyi daha da gücləndirirdi.

NASB "Evrakilon"
NKJV "Evraklidon"
NRSV, TEV "şimalşərq küləyi"
NJB "şimal-şərq küləyi"

Bu, dənizçilərin ilin bu fəslində qopan bu cür küləyə verdikləri xüsusi ad idi. Həmin ad (1) yunanca "şərq küləyi" (*euros*) və (2) latınca "şimal küləyi" (*aquilo*) terminlərindən ibarət idi. Bu, qəfildən qopan şimal-şərq küləyi idi.

Bu söz (*eurakulōn*) dənizçilik termini olduğundan yazımın surətini çıxaran şəxslər onu bir az dəyişdiriblər.

27:15 "küləyə müqavimət göstərə bilmirdi" Hərfi tərcümədə "küləyin gözünə qarşı çıxma bilmirdi". Qədim gəmilərin başında hər iki yandan göz rəsmi çəkiliydi. Sonra gəminin başında insan və ya heyvan surətləri qoyulmağa başlayıb (müq. et. Həv. 28:11). İngilis dilində bu günədək gəmidən qadın cinsi ilə bəhs olunur ("she"). Onlar gəmini küləyə qarşı sürə bilmirdi.

27:16 "Qavda" Bu kiçik ada, Kritin cənub sahilindən təxminən 80 km məsafədə idi. Onlar artıq güclü şimal-şərq küləyinin qarşısında gücsüz vəziyyətdə idilər. Küləyin zəif tutan tərəfdə olmaqdan istifadə edərək gəmini ağır dəniz səyahətinə hazırlamaq üçün əllərindən gələni ediblər.

Bu adanın adının yunanca əlyazmalarda fərqli variantları vardır.

1. *Kauda*, P⁷⁴, Kⁱ², B əlyazmaları
2. *Klauda*, K*, A əlyazmaları
3. *Klaudēn*, H, L, P əlyazmaları və daha gec dövrə aid olan çoxlu minuskul əlyazmalar
4. *Gaudēn*, İyeronimin istifadə etdiyi yunanca mətn
5. *Klaudion*, bəzi minuskul əlyazmalar

UBS³ və UBS⁴ 1-ci variantı "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (yüksək əminlik). İlk iki seçim variantı, bu coğrafi adın yunan şəkli və latın şəkli ola bilər.

▣ **"gəminin qayığını güclə qurtara bildik"** Adətən gəmiyə kəndirlərlə bağlanmış, gəminin arxasından sürülən yedək gəmisindən söhbət gedir (müq. et. Həv. 27:30, 32). Fırtınada bu qayığın sürülməsi gəminin idarə edilməsinə maneçilik törədirdi.

27:17 "gəminin kəndirlərini onun altından dolayıb bağlayaraq tədbir gördülər" Fırtınada gəmini möhkəmlətmək üçün belə kəndirlərlə bağlayardılar (müq. et. Aristotel, "Ritorika" 2.5.18).

▣ **"Sirt körfəzində saya oturmaqdan"** Şimali Afrikanın sahilinə yaxın dayaz qumlu yerlərdən söhbət gedir. Bunlar "Syrtis Major" (Böyük Sirt) və "Syrtis Minor" (Kiçik Sirt) olaraq adlandırılmışdır (müq. et. Plini, "Təbiət tarixi" 5.4,27). Bir çox gəmi orada saya oturub məhv olmuşdu. Böyük Sirdən yan keçmək üçün dənizçilər gəmini bir az cənuba doğru yönəldərdi.

▣ **"ləngər"** Hərfi tərcümədə "dəniz ləngəri". Bu sözün bu kontekstdə düzgün şərh edilməsi üçün "aşağı saldılar" sözünə diqqət yetirilməlidir. Onların aşağı saldıqları nə idi? (1) dəniz ləngəri, yoxsa (2) yelkənin bir hissəsi? Məqsəd, gəminin sürətini azaltmaq və eyni zamanda ona nəzarəti təmin etmək idi.

"Dəniz ləngəri" deyilən şey, suya buraxılan metal ox deyil idi, paraşütə oxşar bez parçası idi ki, içindəki suyun ağırlığı ilə gəminin cənuba doğru aparılmasına imkan vermirdi (müq. et. qədim latın mətn və NASB, NRSV, NJB).

Bir sıra ingiliscə tərcümələrdə bu fraza "yelkəni aşağı saldılar" olaraq tərcümə olunub (müq. et. NKJV, TEV, NJB, və Peşittanın ingilis versiyası). Bu yunan sözünün hərfi mənası "şey"dir (müq. et. Louw və Nida, "Yunanca-İngiliscə lüğət" [Louw & Nida, *Greek-English Lexicon*], Cild 2, s. 223) və bu sözün mənası konkret kontekstə görə müəyyən edilməlidir. Bir neçə papirus məntlərində bu söz yelkən mənasında işlənmişdir (müq. et. Multon və Milliyan, "Yunanca Əhdi-Cədid lüğəti" [Moulton & Milligan, *The Vocabulary of the Greek Testament*], s. 577). Bu halda onlar yelkənin hamısını deyil, yalnız bir hissəsini aşağı salıblar. Onlar gəmiyə nəzarəti itirmədən, göyertəni sahilə tərəf tutaraq mümkün qədər yavaş üzməyə çalışmalı idilər.

27:18-19 Bu, fırtınanın hətta çox görmüş dənizçilərə belə nə qədər qorxunc və təhlükəli göründüyünü göstərir (müq. et. Həv. 20).

27:18 "yükünü atmağa" Dənizçilərin bu hərəkəti həqiqətən məhv olmaqdan çox qorxduqlarını göstərir.

27:19 "gəminin təchizatı" Bunun mənası dəqiq bilinmir. Təchizat deyildikdə, bəlkə, baş yelkən və takelajı nəzərdə tutulur. Bu söz aydın deyildir. Eyni söz Həv. 27:17-də "dəniz ləngəri", yaxud yelkənin bir hissəsi mənasında işlənir.

27:20 "Günlərlə nə günəş, nə də ulduzlar göründü" Bundan elə çıxır ki, onlar harada olduqlarından belə xəbərsiz idilər. Şimali Afrika sahilindən qorxurdular, amma ona nə qədər yaxın olduqlarını deyə bilmirdilər (müq. et. Həv. 27:29). Ulduzları və günəşi görmədən gəmini lazım olan istiqamətə yönəltmək və ya olduqları yeri müəyyən etmək qeyri-mümkün idi.

▣ **"artıq bundan xilas olmağa ümidimiz qalmamışdı"** Bu durum, Paulun əvvəlki görüntüsünə əsasən onlara ürək-dirək verməsi üçün zəmin yaratmışdı (müq. et. Həv. 27:21-26). Onların artıq heç bir çarəsi qalmamışdı!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 27:21-26

²¹Adamlar uzun müddət yemək yemədikdə Paul ortada durub dedi: «Ağalar, gərək siz mənə qulaq asıb Kritdən çıxmıydınız və bu ziyana, bu bəlaya düşməyəydiniz. ²²İndi sizə öyüd verərək deyirəm: ürəkli olun, çünki heç biriniz canını itirməyəcək, yalnız gəmi məhv olacaq. ²³Çünki mənsub olub ibadət etdiyim Allahın bir mələyi bu gecə yanıma gəlib dedi: ²⁴«Qorxma, Paul, sənın qeysərin qarşısına çıxmağın lazımdır. Səninlə birgə gəmidə olanların hamısını da Allah sənə bağışladı». ²⁵Ay ağalar, buna görə ürəkli olun! Allaha inandığıma görə bilirəm ki, hər şey mənə deyilən kimi olacaq. ²⁶Amma bizə bir adaya düşmək lazımdır».

27:21 "Adamlar uzun müddət yemək yemədikdə" Bunun Həv. 27:33 ilə bağlı olaraq ən azı üç mümkün mənası ola bilər:

1. uzun sürən şiddətli fırtınadan ürəkləri bulanmışdı
2. dini məqsədlə, canlarını qurtarmaqdan ötəri dua edib oruc tutmuşdular (bütperəst oruc mərasimi, müq. et. Həv. 27:29)
3. gəmini xilas etməklə o qədər məşğul olmuşdular ki, yeməyi düşünmürdülər

▣ **"gərək siz mənə qulaq asıb Kritdən çıxmıydınız"** Paul "Sizə demişdim ha!" deyir. Bunun sayəsində Paul Müqəddəs Ruhun sözcüsü olaraq çıxış etməyə haqq qazanıb.

27:22 "yalnız gəmi" Həv. 27:26-da *dei* sözünün işləndiyinə diqqət yetirin. *Dei* haqqında ətraflı qeyd, Həv. 1:16-da verilmişdir. Bu söz bu fəsildə üç dəfə işlənib (Həv. 27:21,24,26).

27:23 "Allahın bir mələyi" İsa və ya bir mələk Paulu ruhlandırmaq üçün bir neçə dəfə ona görünmüşdür (müq. et. Həv. 18:9-10; 22:17-19; 23:11; 27:23-24). Allahın Paulun həyatı üçün Müjdənin yayılması ilə bağlı bir planı və məqsədi var idi (müq. et. Həv. 27:26; 9:15) və heç bir fırtına bu plana mane ola bilməzdi.

27:24 "Qorxma, Paul" Bu ifadə inkar ədatı ilə indiki zamanın qayıdış növ (deponent) əmr şəklindədir ki, bu qrammatik forma adətən artıq gedən prosesi dayandırmaq üçün işlənirdi (müq. et. Həv. 23:11; Sül. 3:5-6).

▣ **"Səninlə birgə gəmidə olanların hamısını da Allah sənə bağışladı"** Sonuncu feil bitmiş zamanın qayıdış növ (deponent) xəbər formasındadır. Allahın Paulun xidməti üçün bir planı və məqsədi var idi (müq. et. 9:15; 19:21; 23:11). Paulun Romada hər hökumət və hərbi başçıların qarşısında şahadət etməsi vacib idi (*dei*).

Paulun həyatı və iman yoldaşlarının taleyinə də təsir edirdi. Lütfün eyni təsiri barədə həmçinin Qan. 5:10-da, 7:9-da və 1Kor. 7:14-də yazılmışdır. Bu, şəxsi cavabdehliyi aradan qaldırmaz, ancaq bir imanlının öz ailəsinə, dostlarına və iş yoldaşlarına mümkün təsirini vurğulayır.

27:25 Həv. 27:22-də Paulun "ürəkli olmaq" nəsihəti (indiki zamanın infinitivi) burada indiki zamanın məlum növ əmr şəklində "ürəkli olun" olaraq təkrar olunur.

▣ **"Allaha inandığıma görə"** Paul, yaşayan Məsihlə qarşılaşması nəticəsində Allahın kəlamına güvənməyi öyrənmişdi ("hər şey mənə deyilən kimi olacaq", bitmiş zaman məchul növ xəbər forması). İman, Allahın hədiyyə verdiyi hər şeyi – təkcə xilas deyil, təminatı da – qəbul edən əldir.

Robert B. Qirldelstounun "Əhdi-Ətiq sinonimləri" (Robert B. Girdlestone, *Synonyms of the Old Testament*) kitabında Uilyəm Romenin "İman həyatı" (William Romaine, *Life of Faith*) kitabından əla bir söz sitat gətirilir.

"İndi biz Əhdi-Cədidə yanaşmamızda bir yandan iman, digər yandan inam və ümidi açıq şəkildə bir-birindən ayırırıq. İman, Allahın hər dediyini həqiqət kimi qəbul etmək deməkdir; inam və ümid isə imanlının əminliyini müxtəlif formalarda ifadə edən inam meyvələridir. Mövcudluğumun Uca Səbəbkarı mənə bir söz deyir; bu söz bir xəbərdarlıq, vəd, yaxud əmr ola bilər. Əgər mən o sözü "Bəli, amin!" deyə qəbul edərsəm, bu, imandır; bundan nəticələnən hərəkət isə **"əmunə"** yaxud ilahi sədaqətin təzahürü olacaq. Müqəddəs Yazıya əsasən, gördüyü kimi, iman bir kəlama, sözə yaxud vəhyə işarə edir. Buna görə də çox oxumuş Romen "İman həyatı"nda deyir ki, "İman, Allahın kəlamının həqiqətinə inanmaq mənasına gəlir; Allahın söylədiyi bir söz, verdiyi bir vəd ilə bağlıdır; onu eşidən adamın onun doğru olduğuna dair qənaətini ifadə edir; belə adam onunla razılaşırsa, ona güvənir və ona əsasən hərəkət edir. İman budur". İmanın meyvələri qəbul olunmuş sözdən və qəbul edən adamın şəraitindən asılı olaraq fərqlənə bilər. İman Nuhu gəmi inşa etməyə, İbrahimi öz oğlunu qurban verməyə, Musanı firon qızının oğlu adlanmaqdan imtina etməyə, israilliləri Yerixonun divarları ətrafında gəzməyə vadar etmişdir. Mən hər şeyin Allahın mənə dediyi kimi olacağına inanıram və Müqəddəs Kitabda bu proses iman adlandırılır" (ss. 104-105).

"İman etmək" haqqında Həv. 2:40; 3:16 və 6:5-dəki Xüsusi mövzuya bax.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 27:27-32

²⁷On dördüncü gecə idi ki, biz İoniya dənizində sürüklənirdik. Gecə yarısına yaxın gəmiçilər hiss etdilər ki, quruya yaxınlaşırlar. ²⁸Suyun dərinliyini ölçəndə gördülər ki, iyirmi qolacdır. Bir az gedəndən sonra bir daha ölçdülər və gördülər ki, on beş qolacdır. ²⁹Qayalığa çıxmaqdan qorxaraq gəminin dal tərəfindən dörd lövbər atıb sabahın açılması üçün dua etdilər. ³⁰Belə olanda gəmiçilər qaçmağa çalışıb gəminin qabaq hissəsindən lövbərlər salmaq bəhanəsi ilə qayıqı dənizə endirdilər. ³¹Amma Paul yüzbaşıya və əsgərlərə dedi: «Bunlar gəmidə qalmasalar, siz xilas ola bilməzsiz». ³²Bundan sonra əsgərlər qayıqın iplərini kəsib onu dənizə saldılar.

27:27 "On dördüncü gecə" Bu müddət onların "dəniz ləngəri" ilə yavaş üzdükləri məsafəyə tam uyğun gəlir. Onlar 24 saatda təqribən 58 km qət edərək 766 km yol getmişdilər.

▣ **"İoniya dənizi"** Aralıq dənizinin orta-cənub bölgəsindən bəhs olunur.

▣ **"hiss etdilər ki, quruya yaxınlaşdılar"** Ehtimal ki, onlar sahilə çarpan dalğaların səsini eşidib, yaxud müəyyən quş və ya balıq cinslərini görüblər.

27:28 "ölçdülər" Hərfi tərcümədə "qurğuşun atdılar". Ucuna ağır qurğuşunun bağlandığı ölçülü iplə su ölçmək nəzərdə tutulur.

▣ **"qolac"** Bu, qolları hər iki tərəfə açıqda bir əlin barmaqları ucundan o biri əlin barmaqları ucuna qədər olan məsafədir. Dənizçilər suyun dərinliyini qolac ilə ölçürdülər.

27:29 Hava hələ qaranlıq idi və onlar harada olduqlarını belə dəqiq bilmirdilər. Gəminin haraya getdiyini görəndə qədər sürətini mümkün qədər azaltmaq və ya tamamilə dayandırmaq istəyirdilər.

27:30 Dənizçilər iman adamları deyil idi. Öz canlarını qurtarmaqdan ötrü hər şeyə hazır idilər.

27:31 Paulun yeni görüntüsü ilə və Allahın vədi ilə bağlı bəzi şərtlər var idi (üçüncü sinif şərt cümləsi).

▣ **"xilas"** Burada xilas Əhdi-Ətiqdəki kimi fiziki qurtuluş mənasında işlənir (müq. et. Yaq. 5:15). Paulun Müjdəni hamıyla bölüşdüyü bilindiyindən, o dənizçilər, əsgərlər və digər sərnəşinlər, yəqin ki, Müjdəni eşitmişdilər və beləcə burada xilas sözünün Əhdi-Cədidəki ruhani xilas mənasında işlənməsi də istisna edilmir. Fiziki ölümdən canını qurtarmağına baxmayaraq, əbədi ölümlə ölmək nə qədər faciəlidir!

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 27:33-38

³³Dan yeri söküləndə Paul hamıya yemək yeməyi təkid edərək dedi: «Bu gün on dörd gündür ki, nigarançılıq içindəsiniz və heç nə yemədiyinizə görə acsınız. ³⁴Bunun üçün sizdən xahiş edirəm ki, yemək yeyəsiniz. Bu, xilasınız üçün lazımdır. Heç birinizin başından bir tük belə, əskik olmayacaq». ³⁵Paul bunu deyəndən sonra çörək götürdü və hamının qarşısında Allaha şükür edərək çörəyi bölüb yeməyə başladı. ³⁶Bundan hamı ürəklənib yemək yedi. ³⁷Gəmidə cəmi iki yüz yetmiş altı nəfər idik. ³⁸Hamı doyandan sonra buğdanı dənizə boşaldaraq gəmini yüngülləşdirdilər.

27:34 "Heç birinizin başından bir tük belə, əskik olmayacaq" Paul İsanın sözlərinə bənzər sözlərdən istifadə edir (müq. et. Luka 12:7; 21:18). Bu ifadə, qorumaq mənasını verən ibrani idiomu idi (müq. et. 1Şam. 14:45; 2Şam. 14:11; 1Pad. 1:52).

27:35 Bu, Rəbbin Süfrəsi deyildir, lakin Paulun böhran vəziyyətindəki imanını göstərir. Paulun imanı başqalarına təsir edirdi (müq. et. Həv. 27:36).

27:37 "iki yüz yetmiş altı nəfər" Ekipaj və sərnəşinlər bu rəqəmə daxildir.

1. B əlyazmasında (IV əsr) "76" deyə yazılmışdır
2. K (IV əsr) və C (V əsr) əlyazmalarında "276" deyə yazılmışdır
3. A (V əsr) əlyazmasında "275"
4. Bütün müasir ingiliscə tərcümələrdə 276

UBS⁴ bunu "B" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (yüksək əminlik).

27:38 Bu, Misirdən gələn böyük taxıl gəmisi idi. Onlar bütün yükünü və takelajı çölə atmışdılar (müq. et. Həv. 27:18).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 27:39-44

³⁹Hava işıqlananda gördükləri qurunu tanıya bilmədilər. Amma qumsal sahili olan bir körfəz gördülər. Qərara aldılar ki, imkan olsa, gəmini orada oturtsunlar. ⁴⁰Lövbərləri kəsib dənizdə qoydular. Eyni zamanda sükanları saxlayan kəndirləri açıb qabaq yelkəni qaldıraraq qumsalığa tərəf yönəldilər. ⁴¹Gəmi isə dayazlıqda qum üstündə oturdu. Gəminin burnu quma batıb tərpnəməz oldu. Arxa tərəfi isə dalğaların zərbəsindən sınmağa başladı. ⁴²Əsgərlər məhbusları öldürmək istəyirdi ki, heç biri üzərək qaçmasın. ⁴³Amma Paulu xilas etmək istəyən yüzbaşı əsgərləri bu fikirdən daşındırdı. Əmr etdi ki, əvvəlcə üzməyi bacaranlar dənizə tullanıb üzsünlər, ⁴⁴sonra dalda qalanlar ya taxtalar ya da gəminin başqa parçaları üzərində sahilə çıxsınlar. Beləliklə, hamısı sağ-salamat quruya çıxdı.

27:39 Onlar hələ də gəmiyə bir qədər nəzarət edə bilirdi (müq. et. Həv. 27:40).

Yunanca əlyazmalarda fərqli variantlar vardır: "gəmini orada oturtsunlar" (müq. et. 8, A, B2 əlyazmaları) və "gəmini *sağ-salamat* quruya çıxartmaq" (müq. et. B* və C əlyazmaları). Bu iki söz bənzərdir (*exōsai* və *eksōsai*). Qədim yunanca əlyazmaların surəti köçürülərkən çox vaxt bir nəfər ucadan oxuyar və çox nəfər yazardı. Bir-birinə oxşar səslənən sözlər çox vaxt qarışıq salınardı.

27:40 Sahilə yaxın olan sualtı qumlar və daşlar çox gəmiləri qəzaya uğratmışdır.

NASB, NKJV,
NJV "sükanları"
NRSV, TEV "sükan avarlarını"

Böyük gəmilərdə tez-tez istifadə olunan ikili sükandan bəhs olunur. Yaq. 3:4-də "sükan" olaraq tərcümə olunmuş söz eynidir.

▣ "**qabaq yelkən**" Bu nadir termin, yəqin ki, gəminin başındakı kiçik yelkəni bildirir (müq. et. Yuvenal, "Satira" 12.69).

27:42 "**Əsgərlər məhbusları öldürmək istəyirdi**" Məhbuslar qaçdıqları təqdirdə əsgərlər onların cəzasını çəkməli idi!

27:43 Paulun sözləri, imanını və hərəkətləri Roma komandirini inandırır. O Paula inanaraq qoruyub.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Paulun Romaya dəniz səyahəti haqqındakı Lukanın hekayəsində çoxlu dənizçilik terminlərinə rast gəlinir. Bundan nə nəticə çıxarmaq olar?
2. Həv. 27:20 niyə etiqadi cəhətdən bu qədər mühümdür?

HƏVARİLƏRİN İŞLƏRİ 28

MÜASİR TƏRCÜMƏLƏRDƏ PARAQRAFLARA BÖLÜNMƏSİ

UBS ⁴	NKJV	NRSV	TEV	NJB
Paul Malta adasında	Paulun Maltadakı xidməti	Paul Maltada	Maltada	Maltada gözləmə
28:1-10	28:1-10	28:1-6 28:7-10	28:1-6 28:7-10	28:1-6 28:7-10
Paul Romaya gəlib çatır	Romaya gəlib çatma	Romaya səfər	Maltadan Romaya	Maltadan Romaya
28:11-15	28:11-16	28:11-15	28:11-15 Romada	28:11-14 28:15-16
28:16		28:16	28:16	
Paul Romada Müjdəni yayır	Paulun Romadakı xidməti	Paul və Romadakı yəhudilər		Paul romalı yəhudilərlə əlaqə qurur
28:17-22	28:17-31	28:17-22	28:17-20 28:21-22	28:17-20 28:21-22 Paulun romalılarına yəhudilərə bəyan etdiyi söz
28:23-29		28:23-29	28:23-27	28:23-27 (26-27)
			28:28	28:28
28:30-31		Yekun 28:30-31	28:29 28:30-31	Epiloq 28:30-31

ÜÇÜNCÜ OXUMA ("Müqəddəs Kitabı yaxşı oxuma bələdçisi"-ndən)

BİR PARAQRAF SƏVİYYƏSİNDƏ MÜƏLLİFİN MƏQSƏDİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünü, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Fəslə bir oturma oxuyun. Mövzuları müəyyən edin. Mətni mövzular üzrə böldüyünüz hissələri beş müasir tərcümə ilə müqayisə edin. Mətnin paraqraflara bölünməsi Allahdan ilham almış bir tərtib olmasa da, müəllifin məqsədini müəyyən etmək üçün əsasdır, müəllifin məqsədi isə mətni şərh etmək üçün lazımlı şərtidir. Hər paraqrafın yalnız bir mövzusu vardır.

1. Birinci paraqraf
2. İkinci paraqraf
3. Üçüncü paraqraf
4. Və s.

SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN TƏDQIQI

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 28:1-6

¹Xilas olandan sonra öyrəndik ki, adanın adı Maltadır. ²Oranın sakinləri bizə gözlənilməz bir mehribanlıq göstərdi. Hava yağışlı və soyuq olduğu üçün ocaq qalayıb hamımızı hərərətlə qarşılədılar. ³Paul bir dəstə çırpı götürüb ocağa atdı. O zaman istinin təsirindən bir gürzə çıxıb onun əlinə yapışdı. ⁴Oranın sakinləri Paulun əlinə ilanın yapışdığını görəndə bir-birlərinə dedilər: «Demək bu adam qatildir. Dənizdən xilas olsa da, ədalət ilahəsi onu yaşamağa qoymur». ⁵Amma Paul əlini silkələyib ilanı oda ataraq heç bir xətər görmədi. ⁶Camaat gözləyirdi ki, Paulun bədəni şişəcək yaxud birdən-birə yıxılıb öləcək. Amma çox gözlədilər, ona heç nə olmadığını görəndə fikirlərini dəyişib dedilər: «Bu bir allahdır».

28:1 "Xilas olandan" Bu, *dia* prefiksi artırılmış *sōzō* sözüdür (müq. et. Həv. 27:31). Bu söz salamatlığa qovuşan adam üçün müntəzəm olaraq işləndirdi (müq. et. Həv. 23:24; 27:44; 28:1,4). Luka 7:3-də bu söz hətta fiziki şəfaya dair işlənilib.

Aoristin məchul növ felii sifəti onu göstərir ki, Luka bu salamatlığın Allahın sözünə görə Allah tərəfindən təmin edildiyini (məchul növ) deyirdi (müq. et. Həv. 27:21-26).

▣ **"Malta"** Finikiyalı dənizçilər bu adanı həmçinin Melita adlandırır və Kənan dilində bu söz "sığınaq" mənasını verirdi. Başlanğıcda Finikiyanın müstəmləkəsi olan Malta, Siciliya və Şimali Afrika arasında yerləşir. Uzunluğu 29 km, eni 13 km olan bu kiçik ada, dənizin mühüm yerində yerləşdiyindən önəmli rol oynayırdı. Bir neçə yaxşı limanı var idi.

28:2 "Oranın sakinləri" Hərfi tərcümədə "barbarlar". Burada "barbar" aşağılayıcı söz deyildir, yunan və ya latın dilində danışmayan adam deməkdir.

NASB "fövqəladə mehribanlıq"
NKJV, NRSV,
NJB "qeyri-adi mehribanlıq"
TEV "çox mehriban idilər"

Burada işlənən *philanthrōpos* sözü "insanları sevən" deməkdir və Həv. 27:3-də "dost kimi rəftar edən" olaraq tərcümə olunub. Yerli sakinlərin xüsusi qayğısı və yardımı, sahilə Paulu çalan gürzənin Paula təsir etməməsi möcüzəsi ilə bağlı idi. Bu və digər möcüzələr (müq. et. Həv. 28:7-10) Müjdənin yayılmasına imkan vermişdir! Müjdənin yayılması həmişə Paulun fikrində idi (müq. et. 1Kor. 9:19-23).

28:3 "Paul bir dəstə çırpı götürüb" Paulun bu hərəkəti həqiqətən çox həlim olduğunu göstərir. O hamı ilə birlikdə işləyirdi. Dəməşq yolundakı hadisədən sonra o hər cür elitizmi rədd etmişdi!

▣ **"bir gürzə... onun əlinə yapışdı"** Bu feilin mənası ya "əlini çaldı", ya da "əlinə dolandı" ola bilər.

28:4 "ilan" Hərfi tərcümədə "məxluq". Bu söz tibdə zəhərli ilanı bildirən termin olmuşdur (müq. et. Həv. 10:12).

▣ **"ədalət ilahəsi onu yaşamağa qoymur"** Hərfi tərcümədə "ədalət onu yaşamağa qoymur". "Ədalət" və ya "Tale", onların ilahələrindən birinin adı idi. Onlar bu hadisəyə, Amos 5:19-da təsvir olunana bənzər bir ironiya ilə yanaşıblar. 6-cı ayə göstərir ki, o adanın sakinləri mövhumatçı bütperəstlər idi.

28:6 O adanın sakinlərinin ilanlarla çox təcrübələri var idi. Onların fikrinin birdən dəyişməsi, Həv. 14:11-13-də bütperəstlərin möcüzəyə verdikləri reaksiyaya bənzəyir.

16:11 "bədəni şişəcək" Bu, Lukanın işlətdiyi çoxlu tibbi terminlərdən biridir (müq. et. Həv. 28:8). Bu terminə Əhdi-Cədidin yalnız bu yerində rast gəlinir.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 28:7-10

⁷O yerin yaxınlığında malikanə var idi ki, ora adanın baş məmuru Publi adlı bir şəxsin idi. Bu adam bizi öz evində qəbul etdi və üç gün bizə mehribanlıqla qonaqpərvərlik göstərdi. ⁸O ərəfədə Publinin atası qızdırma və qanlı ishal üzündən xəstə yatırdı. Paul xəstənin yanına gəldi və dua edərək əllərini onun üzərinə qoyub sağaltdı. ⁹Bu hadisədən sonra adadakı qalan xəstələr də gəlib şefa tapdılar. ¹⁰Bizə çoxlu bəxşiş verərək şərəfləndirdilər. Biz dənizə çıxanda isə bizə lazım olan şeyləri gəmiyə yüklədilər.

28:7 "baş məmuru" Hərfi tərcüməsi "birincisi" olan bu söz bir növ dövlət məmurunu bildirir (müq. et. Həv. 13:50; Luka 19:47, "xalqın"; 16:12, "şəhərin"). Adada tapılmış biri yunan, biri latın dilində yazılmış iki

kitabədə bu söz vardır. Roma bu adanın özünü idarə etməyinə icazə vermişdi və bir dövəmdə hətta tam Roma vətəndaşlığını vermişdi.

28:8 "qızdırma və qanlı ishal üzündən xəstə yatırdı" Maltanın keçi südündəki mikroblardan qaynaqlanan qızdırması məşhur idi.

▣ **"əllərini onun üzərinə qoyub sağaltdı"** Bax: Həv. 6:6, Xüsusi mövzu: "Müqəddəs Kitabda insanların üzərinə əl qoyma".

28:9 Hər iki feil bitməmiş zamandadır; bu, keçmişdə təkrar olunan və ya davam edən hərəkəti bildirir (xəbər forması). Onlar gəlməkdə idilər. Allah onlara Paulun vasitəsilə şəfa verməkdə idi.

"Şəfa tapdılar" olaraq tərcümə olunan yunan sözü *therapeuo*-dan bizim "terapiya" və "terapevt" sözlərimiz törəmişdir. Bu söz həm "xidmət", həm də "şəfa" mənasını verə bilər. Nəzərdə tutulmuş məna yalnız konkret kontekstlə müəyyən oluna bilər.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 28:11-15

¹¹Üç aydan sonra qışı adada keçirmiş, başında Əkiz Tanrılar heykəlini gəzdirən bir İsgəndəriyyə gəmisini ilə dənizdən yelkən açdıq. ¹²Sirakuza şəhərinə çatıb üç gün orada qaldıq. ¹³Oradan yolumuza davam edərək Regiuma gəldik. Ertəsi gün əsməyə başlayan cənub küləyinin köməyi ilə iki günə Puteoliyə çatdıq. ¹⁴Orada rastlaşdığımız imanlı bacı-qardaşlar bizdən xahiş etdilər ki, onların yanında bir həftə qalaq. Sonra Romaya çatdıq. ¹⁵Bizdən xəbər tutan Romadakı imanlı bacı-qardaşlar bizi qarşılamaq üçün Appi Bazarına və Üç Mehmanxanaya qədər gəldilər. Paul onları görəndə Allaha şükür edib ürəkləndi.

28:11 "İsgəndəriyyə gəmisini" Bu, yəqin ki, Misirdən Neapol körfəzinə gedən böyük bir taxıl gəmisini idi (müq. et. Həv. 27:6,38).

▣ **"qışı adada keçirmiş... gəmi"** Aralıq dənizi qış aylarında səyahət üçün həddindən artıq fırtınalı idi. Dəniz daşmaları fevralın sonunda və ya martda bərpa olunardı.

▣ **"başında Əkiz Tanrılar heykəlini gəzdirən"** Zevsin iki oğlu Kaster və Polloksun heykəlləri. Bunlar Roma panteonunda dənizçiləri qoruyan tanrılar idi. Poseydon onlara küləklər, dalğalar və fırtınalar üzərində səlahiyyət vermişdi. Onların xüsusi bürcü Əkizlər idi. Yəqin ki, gəminin başında onların iki balaca elfə bənzər heykəli var idi.

28:12 "Sirakuza" Bura, Siciliyanın şərq sahilində yerləşən baş şəhəri idi. Bu liman Maltadan 130 km şimalda idi.

28:13 "yolumuza davam edərək" Qədim unsial əlyazmalar \aleph (Siniatikus) və B-də (Vatikanus) "ləngəri qaldırmaq" dənizçilik termini işlənilib (Luka üçün səciyyəvi), lakin digər qədim əlyazmalar P⁷⁴, \aleph^c və A-da "keçərək" sözü işlənilib (16:8-də olduğu kimi).

▣ **"Regium"** Bura, İtaliyanın cənub-qərb sərhədindəki şəhər idi.

▣ **"Puteoli"** Neapol körfəzində yerləşən bu liman, Romaya taxıl idxal etmə mərkəzi idi. Onlar iki gündə 300-ə yaxın km yol qət edəblər.

28:14 "Orada rastlaşdığımız imanlı bacı-qardaşlar" İtaliyada və Romada Paulu qəbul edən məsihi cəmiyyətləri var idi (müq. et. Həv. 28:15).

28:15 "Appi Bazarı" İtaliyanın cənubundan dəniz səyahəti burada başa çatırdı və Appi yolu adlanan böyük Roma yolu buradan başlayırdı. Oradan Romaya təqribən 70 km məsafə qalırdı.

▣ "Üç Mehmanxana" Bura, Romadan təqribən 50 km uzaqlıqda olan istirahət yeri idi.

▣ "Paul... ürəkləndi" Yəqin ki, Paul yenə ruhdan düşmüşdü. O deyəsən tez-tez ruhdan düşürdü. İsa onu ruhlandırmaq üçün bir neçə dəfə şəxsən Özü ona görünmüşdür.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 28:16

¹⁶Romaya gələndə Paula izin verildi ki, bir əsgərin nəzarəti altında tək yaşasın.

28:16 "Romaya gələndə" Paul Romaya bu yolla gələcəyini gözləmirdi. Lakin Allahın yolu bu idi. Allah Paulun Romanın dövlət, hərbi və dini başçılarına danışmasını bu yolla təşkil etmişdi.

▣ "Paula izin verildi ki, bir əsgərin nəzarəti altında tək yaşasın" Paul ev dustaqlığına buraxılıb. Onu gətirmiş olan komandirin şəhadəti bu qərarın çıxarılmasına səbəb olub.

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 28:17-22

¹⁷Üç gün sonra Paul Yəhudilərin orada olan başçılarını toplantıya dəvət etdi. Onlar bir yerə yığılandan sonra Paul onlara belə dedi: «Soydaşlar, xalqımıza və ata-babalarımızın adət-ənənəsinə zidd heç nə etmədiyim halda Yerusəlimdə həbs edilib Romalılara təslim edildim. ¹⁸Onlar məni sorğu-suala çəkəndən sonra azad etmək istədilər. Çünki ölüm cəzasına layiq bir təqsirim yox idi. ¹⁹Amma Yəhudilər buna qarşı çıxanda məcbur olub qeysərin məhkəməsinə müraciət etmək istədim, lakin öz millətimi heç nədə ittihamlandırmaq istəmədim. ²⁰Bu səbəbdən sizi buraya görüşüb söhbət etmək üçün çağırmışam. Axı mən İsrailin ümidi uğrunda belə zəncirlənmişəm». ²¹Onlar Paula dedilər: «Yəhudəyadan sənənin barəndə nə məktub almışq, nə də buraya gələn soydaşlardan kimsə sənənin barəndə bizə xəbər gətirərək pis bir söz deyib. ²²Biz sənənin fikirlərini sənənin özündən eşitmək istəyirik. Çünki hər yerdə bu təriqətə qarşı çıxdığımızı bilirik».

28:17 "Paul Yəhudilərin orada olan başçılarını toplantıya dəvət etdi" Bu, Paulun həmişəki yanaşması idi (müq. et. Rom. 1:16; 2:9). Paul özünün vəziyyətini başa salandan sonra Müjdənin yayılması üçün qapı açılır.

28:18-19 Burada Lukanın apologetik məqsədini yenə açıq-aşkar görmək olar! Məsihçilik Roma hökuməti üçün təhdid təşkil etmirdi.

28:19 "Yəhudilər buna qarşı çıxanda" Romadakı yəhudi başçıları haqqında belə deyilməsi qəribə gəlir. Luka *Ioudaios* (yəhudilər) sözünü iki mənada işlədir.

1. milliyyət – Həv. 2:5,11; 9:22; 10:22,28; 11:19; 13:56; 14:1; 16:1,3,20; 17:1; 17:10,17; 18:2,4,5,19; 19:10,17,34; 20:21; 21:21,39; 22:3,12; 24:5,9; 24:24,27; 25:8,9,24; 20:7; 28:17
2. İsanın həyatının son həftəsini öz gözləri ilə görmüş olan şahidlər – Həv. 2:15; 10:39

Bir də Paul bu sözü müxtəlif mənalarda işlədib.

1. mənfi mənada – Həv. 9:23; 12:3,11; 13:45,50; 14:2,4,5,19; 17:5,13; 18:12,14,28; 19:13,14,33; 20:3,19; 21:11,27; 22:30; 23:12,20,27; 24:19; 25:2,7,10,15; 26:2,21; 28:19
2. müsbət mənada – Həv. 13:43; 14:1; 18:2,24; 21:20

Ehtimal ki, bu sözün müxtəlif mənə çalarlarının göstərildiyi ən yaxşı mətn parçası, Həv. 14:1-2-dir.

28:20 "İsrailin ümidi uğrunda" Paul bu yəhudi başçıları ilə ünsiyyət qurmaq üçün Məsihi "İsrailin ümidi" adlandırıb ortaq zəmin yaratmağa çalışırdı. Paul üçün bu ifadə İsayə aid idi, onlar üçünsə gələcəyi vəd olunmuş Məsihə yaxud bəlkə də ölümlərin dirilməsinə aid idi!

28:21 Paulun üç müjdəçi səyahətindəki xidmətini və Yerusəlimdə yayılmış şayiələri nəzərə alsaq, onların Paul haqqında məlumatlarının olmaması təəccüblüdür.

28:22 İsa haqqındakı xəbərin yayıldığı və çoxlarının Müjdəni qəbul etdiyi aydındır. Yəhudilər arasında bu xəbər heç də müjdə sayılmırdı! Lakin bu yəhudi başçıları Paulun sözü qulaq asmağa hazır idi.

▣ **"bu təriqət"** Bax: Bax: Həv. 2:22, Xüsusi mövzu: "Nazaretli İsa".

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 28:23-29

²³Bir gün təyin edib, həmin gün daha böyük kütlə ilə Paulun qaldığı yerə gəldilər. Paul səhərdən axşamca Allahın Padşahlığından şəhadət edərək onlara açıqlama verdi, həm Musanın Qanunundan, həm də Peyğəmbərlərin yazdıqlarından onları İsayə inandırmağa çalışdı. ²⁴Bəziləri onun sözlərinə inandı, bəziləri isə inanmadı. ²⁵Bir-birləri ilə razılığa gəlməyəndə Paulun bu son sözlərinə qulaq asıb ayrıldılar: «Müqəddəs Ruh Yeşaya peyğəmbərin vasitəsilə ata-babalarınıza bu gözəl sözü dedi: ²⁶«Get bu xalqa bunu çatdır:

«EŞİTDİKCƏ EŞİDƏCƏKSİNİZ, AMMA ANLAMAYACAQSINIZ,
GÖRDÜKCƏ GÖRƏCƏKSİNİZ, AMMA QANMAYACAQSINIZ.

²⁷ÇÜNKİ BU XALQIN ÜRƏYİ KÜTLƏŞDİ,

QULAQLARI AĞIR EŞİTDİ,

GÖZLƏRİNİ YUMDULAR Kİ,

GÖZLƏRİ İLƏ GÖRMƏSİNLƏR,

QULAQLARI İLƏ EŞİTMƏSİNLƏR,

ÜRƏKLƏRİ İLƏ ANLAMASINLAR VƏ MƏNƏ SARI DÖNMƏSİNLƏR Kİ,

MƏN ONLARA ŞƏFA VERİM»".

²⁸İndi bilin ki, Allahın verdiyi bu xilas başqa millətlərə göndərilib və onlar buna qulaq asacaqlar». ²⁹[Paulun bu sözündən sonra Yəhudilər bir-biri ilə çox çəkişdi və getdi.]

28:23 "daha böyük kütlə ilə... gəldilər... səhərdən axşamca" Paul bu yəhudilərə səhərdən axşama kimi məsihçi inancını izah edirdi. Necə əla fürsət idi!

▣ **"Allahın Padşahlığı"** Bu, İsanın vəzlərinin və təliminin (məsələlərinin) əsas mövzusu idi. Bu Padşahlıq imanlıların həyatında indidən gerçəklikdir və günaha batmış yer üzünün üzərində Allahın hökmranlıq etməsi ilə gələcəkdə tamamlanacaqdır (müq. et. Mat. 6:10). Bu ifadənin təkə İsrailə aid olmadığı aydındır, lakin bu, İsrailin ümidinin önəmli bir hissəsini təşkil edirdi (müq. et. Həv. 28:20). Həv. 1:3-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"həm Musanın Qanunundan, həm də Peyğəmbərlərin yazdıqlarından"** Qanun və Peyğəmbərlər, ibrani kanonunun üç böyük hissəsi idi (Həv. 12:17-dəki Xüsusi mövzuya və Həv. 24:14-dəki qeydə bax) və bu ifadə çox vaxt bütün Əhdi-Ətiq mənasında işlənirdi (müq. et. Mat. 5:17; 7:12; 22:40; Luka 16:16; 24:44; Həv. 13:15; 28:23). Paulun metodu (xristoloji tipologiya və qədim peyğəmbərliklər), Əhdi-Ətiq mətnlərinin İsanın həyatına uyğun olaraq şərh edilməsi idi.

28:24 Müjdənin sirri bunda əks olunur. Bəzi adamların iman etməsi, bəzilərinin isə etməməsi, külli-ixtiyar Allahın və insanın azad iradəsinin sirridir.

Paulun Romadakı yəhudi başçılarına xidməti bir anlamda Paulun xidmətinin "miniatürü"dür. O əvvəlcə yəhudilərlə bölüşər, İsanın Əhdi-Ətiq yazılarını yerinə yetirdiyini onlara göstərərdi. Bəziləri iman edərdi, lakin əksəriyyəti etməzdi. Bu da Əhdi-Ətiqdə əvvəlcədən bildirilmişdir (müq. et. Yeş. 6:9-10).

28:25-27 "Müqəddəs Ruh Yeşaya peyğəmbərin vasitəsilə ata-babalarınıza bu gözəl sözü dedi" Burada Paulun İsrailin imansızlığı ilə bağlı sirrə dair qənaəti aşkarlanır.

26-27-ci ayələrdə Yeş. 6:9-10 sitat gətirilir. İsa insanların imansızlığından bəhs edərkən bu ayəni tez-tez dilinə gətirmişdir (müq. et. Mat. 13:14-15; Mark 4:12; Luka 8:10; Yəh. 12:39-40). Paul o vaxt artıq Rom. 9-11-i yazmışdı (İsrail öz Məsihinə niyə rədd etmişdir?). Əhdi-Ətiqdəki İsrail də əslində heç vaxt tam iman etməmişdir. Az hissəsi imanlı idi, çoxu isə imansız idi.

XÜSUSİ MÖVZU: "SAĞ QALANLAR, ÜÇ MƏNA" (SPECIAL TOPIC: THE REMNANT, THREE SENSES)

Əhdi-Ətiqdəki "sadiq olanlar/sağ qalanlar" anlayışı Peyğəmbərlərdə tez-tez təkrarlanan bir mövzudur (əksərən VIII əsr peyğəmbərlərində və Yeremyada). Bu ifadə üç mənada işlənir:

1. Babil əsarətindən sonra sağ qalanlar (məs., Ezra 9:8,14-15; Neh. 1:2-3; Yeş. 10:20-23; 17:4-6; 37:4,31-32; 46:3; Yer. 23:3; 31:7-8; 42:15,19; 44:12,14,28; Mik. 2:12; 5:7-8; 7:18; Haq. 1:12-14; 2:2; Zək. 8:6,11-12)
2. YAHVE-yə sadiq qalanlar (məs., Yeş. 4:1-5; 11:11,16; 28:5; Yoel 2:32; Amos 5:14-15)
3. esxatoloji yenilənmədə və yenidən yaradılmada iştirak edənlər (məs., Amos 9:11-15; Zək. 8:6)

Mark 4:1-20 və Mat. 13:1-23-də toxum məsəli, Yeş. 6:9-10-un sitat gətirilməsi ilə, Əhdi-Cədidə bu sözün necə başa düşüldüyünə dair yaxşı bir misaldır (həmçinin bax: Rom. 9:6-da, Paulun dövründəki İsrailə dair).

Əhdi-Cədidə "sağ qalanlar", yəhudilərdən (müq. et. Rom. 9:27-29) və başqa millətlərdən (müq. et. Rom. 9:24-26) Məsihə iman gətirənlərdir. Rom. 9:30-35; 11:11-24,25-32-də hər iki qrupdan bəhs olunur. İmanlı İsrail bir millət deyildir (Rom. 9:6; 2:18-19), Allahın İsada olan yeni, mükəmməl vəhyinə sadiq qalan imanlılardır. Beləcə, İsrail millətinin "sağ qalanlar" olduğunu elan edən Əhdi-Ətiq mətnləri sanki inkar edilir (Yer. 31:7-9; Mik. 5:7-8). "Niyə Əhdi-Ətiqdəki vədlər Əhdi-Cədidəki vədlərdən bu qədər fərqli görünür" xüsusi mövzusunun oxumağınızı xahiş edirəm. Müjdə hər şeyi dəyişdirir!

28:28 "Allahın verdiyi bu xilas başqa millətlərə göndərilib" Burada, yəqin ki, 67-ci Məzmura, ələlxusus 2-ci ayəsinə istinad edilir. Məhz məsihçiliyin bu ümumbəşəri cəhəti Yerusəlimdəki qarışıqlığa səbəb olmuşdu və bir çox yəhudilər üçün problem olmaqda davam edirdi. Ancaq məsihçiliyin bu cəhəti Yar. 1:26,27; 3:15; 12:3-dən təbii olaraq irəli gəlir. Yeşaya, Mikeya və Yunus peyğəmbərlər bunu əvvəlcədən bildirmişdilər. Paul Ef. 2:11-3:13-də bunu Allahın əzəli planı olaraq elan etmişdir! Həv. 1:8-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"və onlar buna qulaq asacaqlar"** Bu, Rom. 9-11-ci fəsillərdə açıqlanmış həqiqətdir. Məsih yəhudilərin gözlədiyi şəxsə bənzəmədiyinə və Müjdə bütün insanların üzünə iman qapısını açdığına görə yəhudilər Məsihi rədd ediblər.

Əhdi-Cədidə insanlar yəhudilər və başqa millətlər olaraq deyil, imanlılar və imansızlar olaraq bölünür. Önemli olan, sənin nəslin deyil, ürəyinin Allahın Ruhuna və Oğluna açıq olmasıdır!

28:29 P⁷⁴, א, B və E qədim yunanca əlyazmalarında bu ayə buraxılıb. B.e. VI əsrə aid olan "P" əlyazmasından əvvəlki əlyazmaların heç birində bu ayə yoxdur. UBS⁴ bu sözün buraxılmasını "A" dərəcəsi ilə qiymətləndirir (tam əminlik).

MÜQƏDDƏS KİTAB: HƏV. 28:30-31

³⁰Paul düz iki il kirayə tutduğu evdə qalıb yanına gələnlərin hamısını qəbul edirdi. ³¹Heç bir maneə olmadan tam bir cəsarətlə Allahın Padşahlığını vəz edir və Rəbb İsa Məsihlə bağlı həqiqətləri öyrədirdi.

28:30 "düz iki il" Ehtimal ki, bu

1. qeysərin qəbuluna düşmək üçün tələb olunan müddət idi
2. Fəstdən yeni sənədlər almaq üçün tələb olunan vaxt idi
3. Asiyadan və ya Yerusəlimdən gələn şahidlərin məcburi gözləmə müddəti idi
4. qanunla təyin olunmuş müddətin başa çatması idi

Paulun zindandan yazılan məktubları (Kolosselilərə, Efeslilərə, Filimona və Filipililərə Məktubları) məhz bu müddətdə yazılmışdır.

▣ **"kirayə tutduğu evdə"** Paulun bir gəlir mənbəyi var idi.

1. o, çadırçılıq və ya dəriçilik ilə məşğul idi

2. ona imanlılar cəmiyyətləri kömək edirdi (Salonikdəki and Filipidəki cəmiyyətlər)
3. o müəyyən miqdarda pul miras almışdı

▣ **"qəbul edirdi"** Luka bu sözü "ürəkdən qəbul etmək" mənasında tez-tez işlədir (müq. et. Həv. 18:27; 28:30; eləcə də Həv. 15:4-dəki *paradechōmai*). Luka 8:40 və 9:11-də İsanı xoş qarşılayan izdihama dair bu söz işlənmişdir. Həv. 2:41-də Peterin bəyan etdiyi Müjdənin yaxşı qəbul edilməsinə dair işlənmişdir.

▣ **"yanına gələnlərin hamısını"** Problem bu idi. Paulun bəyan etdiyi Müjdə ümumbəşəri idi, təkəcə yəhudilər üçün deyil, bütün insanlar üçün "xoş xəbər" idi!

28:31 "vəz edir... öyrədirdi" Həvarilərdən sonrakı dövrdə erkən imanlılar cəmiyyəti həqiqətin təqdim edilməsinin bu iki yolunu ayırd edirdi. Həvarilərin İşlərində yazılmış vəzləri (Peter, Stefan, Paul) *Keriqma* (bəyan etmə, müq. et. Həv. 20:25; 28:31; Rom. 10:8; Qal. 2:2; 1Kor. 9:27; 2Tim. 4:2), İsanın Əhdi-Cədid Məktublarında şərh olunan təlimləri isə *Didaxe* (təlim öyrətmə, müq. et. Həv. 2:42; 5:28; 13:12; Rom. 16:17; 1Kor. 14:20) adlandırılıb.

▣ **"Allahın Padşahlığı"** Bu, İsanın vəzlərinin əsas mövzusu idi. Allahın padşahlığı deyildikdə, Allahın insanların həyatında indi hökmranlıq etməsi və bu hökmranlığın göydə olduğu kimi bir gün yer üzündə tamamlanacağı nəzərdə tutulur. Bu mətn parçasında eləcə də bu Padşahlığın təkəcə yəhudilər üçün olmadığı göstərilir. Həv. 1:3-dəki Xüsusi mövzuya bax.

▣ **"Rəbb"** Bu, "sahib", "ər", "ağa" mənalarına gələn *adon* ibrani sözünün tərcüməsidir (Bax: Həv. 1:6-da XÜSUSİ MÖVZU: "ALLAHIN ADLARI"). Allahın adını boş yerə dilinə gətirməklə On Əmrədən birini pozmaqdan ehtiyatlanan yəhudilər bu adı dilinə gətirməkdən qorxurdular. Müqəddəs Yazıları oxuyarkən YAHVE adını *Adon* ilə əvəz edirdi. Buna görə Əhdi-Ətiqin ingiliscə tərcümələrində YAHVE-nin tərcüməsi olan "Rəbb" sözü baş hərflərlə yazılır "RƏBB". Bu adı (yunanca *kurios*) İsayaya dair işlədən Əhdi-Cədid müəllifləri bununla İsanın ilahiliyini və Ata ilə bərabərliyini təsdiq ediblər.

▣ **"İsa"** Bet-Lexemdə anadan olmuş körpəyə mələk tərəfindən verilmiş bu ad (müq. et. Mat. 1:21) iki ibrani adından ibarətdir: Allahın əhd adı "YAHVE" və "xilas" (həmçinin Huşə). İbrani dilində bu ad "Yeşua"dır. Ayrı işlədikdə Məryəmin oğlu Nazaretli İsayaya aid olur (məs., Mat. 1:16, 25; 2:1; 3:13,15,16).

▣ **"Məsih"** Yunanca "Xristos", ibrani dilində "Messiya" sözünün tərcüməsidir (bax: Həv. 2:31-dəki Xüsusi mövzu). İsanın YAHVE tərəfindən vəd olunmuş yeni salehlik dövrünü "açacaq" Şəxs olduğu nəzərdə tutulur.

NASB "tam açıq şəkildə, maneə olmadan"

NKJV "tam bir cəsarətlə, heç kəs ona qadağan etmirdi"

TEV "tam cəsarətlə və maneəsiz"

TEV "tam cəsarət və azadlıqla danışırdı"

NJB "tamamilə qorxusuzca və heç kəs tərəfindən əngəllənməyərək"

Bu ayə, Roma hakimiyyətinin məsihçiliyi təxribatçı və ya təhlükəli saymadığını göstərir. Yunanca mətn "maneəsiz" və ya "maneə olmadan" zərfi ilə başa çatır. Bu, Müjdənin yayılmasının və Ruhun qüvvəsinin davamlı xarakterini vurğulayır.

Çoxları Həv. 1:1-dəki "birinci" sözünün "ikidən çox" mənasını nəzərə alaraq Lukanın üçüncü kitabı da yazmaq niyyətində olduğunu düşünürlər. Hətta bəziləri üçüncü kitabın Pastoral Məktublardan (1-ci Timofeyə, 2-ci Timofeyə və Titə Məktublar) ibarət olduğunu düşünür.

"Cəsarət" olaraq tərcümə olunmuş yunan sözü (*parrhēsia*) haqqında Həv. 4:29-dəki Xüsusi mövzuya bax.

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

Bu şərh bir köməkçi vəsaitdir, yəni siz Müqəddəs Kitabı şərh etmək üçün özünüz məsuliyyət daşıyırsınız. Hər kəs nail olduğu nurda gəzməlidir. Kəlamı şərh edərkən özünüzə, Müqəddəs Kitaba və Müqəddəs Ruha üstünlük verməlisiniz. Bu işi bir şərhçinin üstünə atmaq olmaz.

Müzakirə üçün suallar kitabın bu hissəsindəki əsas mövzuları düşünməyinizə kömək etmək məqsədilə verilir. Bunlar dəqiq cavab vermək üçün deyil, düşündürmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1. Həvarilərin İşləri niyə Paulun hələ zindanda olması ilə başa çatır? Niyə kitab belə gözlənilmədən qurtarır?
2. Niyə Luka Paulun Roma səyahətini və Romada qalmasını təsvir etməyə bu qədər çox vaxt ayırır?
3. Niyə Paul həmişə əvvəlcə yəhudilərə şəhadət etməyə çalışırdı?
4. *Keriqma* və *Didaxe* arasındakı fərqi izah edin.

XÜSUSİ MÖVZU: YUNAN DİLİNİN QRAMMATİK QURULUŞUNA DAİR QISA TƏRİFLƏR

Ellinist yunancası olaraq da bilinən koyne yunancası Makedoniyalı İsgəndərin (b.e.ə. 336-323) fəthindən başlayaraq təqribən səkkiz yüz il boyunca (b.e.ə. 300 - b.e. 500) Aralıq dənizi ölkələrinin müştərək dili olub. Bu yalnız klassik yunan dilinin sadələşdirilmiş forması deyil, çox cəhətdən qədim Yaxın Şərqi və Aralıq dənizi ölkələrinin ikinci dili olaraq qəbul edilmiş yeni yunan dilidir.

Əhdi-Cədid yunancası bir anlamda unikaldır, çünki Əhdi-Cədidin müəlliflərinin (Luka və bəlkə İbraniyə Məktubun müəllifi istisna olmaqla) birinci dili aramicə olub. Buna görə də onların yazıları arami dilinin idiomları və strukturlarının təsiri altında qalıb. Bundan əlavə, onların oxuduqları və sitat gətirdikləri Septuaqinta (Əhdi-Ətiqin yunanca tərcüməsi) da koyne yunancasında yazılmışdı və əslində Septuaqintanın mətnini yaradan yəhudi alimlərin də ana dilləri yunanca olmayıb.

Bu səbəbdən Əhdi-Cədidə tədqiq edərkən onu yunan dilinin ciddi qrammatik strukturu içində nəzərdən keçirmənin mümkün olmadığını yadda saxlamalıyıq. Əhdi-Cədid yunancası unikaldır, lakin (1) Septuaqinta, (2) İosif Flaviy kimi yəhudilərin yazıları və (3) Misirdə tapılan papiruslardakı yazılar ilə çoxlu oxşar cəhətləri vardır. Bəs onda Əhdi-Cədidin qrammatik təhlilinə necə yanaşmaq lazımdır?

Ümumən koyne yunancası və Əhdi-Cədid koyne yunancasının qrammatik xüsusiyyətləri dəyişkəndir. Əhdi-Cədid, yunan dilinin qrammatikasının sadələşdirilməyə doğru yönəldiyi dövrdə yazılıb. Bizə əsas istiqamət verən, kontekstdir. Sözlər yalnız daha geniş kontekstdə məna kəsb edir və buna görə qrammatik struktur yalnız (1) konkret müəllifin üslubu və (2) konkret kontekst baxımından anlaşıla bilər. Yunanca forma və strukturların qəti tərifini vermək qeyri-mümkündür.

Koyne yunancası başlıca olaraq feil formalarına əsaslanırdı. Şərh etmə prosesində çox vaxt FEİL ZAMANLARININ növü və forması açar rol oynayır. Baş cümlələrin əksəriyyəti FEİLDƏN başlayır və beləcə FEİL üstün görünür. Yunanca FEİLİ təhlil edərkən üç məqama diqqət yetirmək vacibdir: (1) ZAMAN, NÖV və ŞƏKİL (morfologiya); (2) konkret FEİLİN başlıca mənası (leksikoqrafiya); (3) kontekstin təşkili (sintaksis).

I. ZAMAN

- A. Zaman FEİLLƏRİN tamamlanmış və ya tamamlanmamış bir hərəkətlə əlaqəsinə işarə edir. Buna çox vaxt “PERFEKT” və ya “İMPERFEKT” deyirlər.
1. PERFEKT ZAMANLAR hərəkətin baş verməsini vurğulayır. Başqa heç nə bildirilmir, sadəcə bir şey baş verdi! Hərəkətin başlanması, davam etməsi və ya kulminasiyası barədə məlumat verilmir
 2. İMPERFEKT ZAMANLAR hərəkətin davamlı prosesini vurğulayır. Xətti hərəkət, davamlı hərəkət, tədrici hərəkət və s. olaraq təsvir oluna bilər.
- B. Zamanlar, müəllifin hərəkətin prosesinə necə baxdığına görə kateqoriyalara ayrıla bilər:
1. Baş verdi = AORİST
 2. Baş vermişdir və nəticələri qalır = BİTMİŞ ZAMAN
 3. Keçmişdə baş verirdi və nəticələri qalırdı, amma indi yox = KEÇMİŞ BİTMİŞ ZAMAN
 4. Baş verməkdədir = İNDİKİ ZAMAN
 5. Baş verməkdə idi = BİTMƏMİŞ ZAMAN
 6. Baş verəcək = GƏLƏCƏK ZAMAN

Bu ZAMANLARIN şərh etmə prosesindəki faydasını göstərmək üçün əyani misal olaraq “xilas etmək” sözünü götürək. Bu söz müxtəlif yerlərdə həm xilas prosesini, həm də kulminasiyasını göstərəcək bir şəkildə işlənib:

1. AORİST – “xilas olduq” (müq. et. Rom. 8:24)
 2. BİTMİŞ ZAMAN – “xilas oldunuz və nəticəsi davam edir” (müq. et. Ef. 2:5,8)
 3. İNDİKİ ZAMAN – “xilas olmaqdasınız” (müq. et. 1Kor. 1:18; 15:2)
 4. GƏLƏCƏK ZAMAN – “xilas olacağıq” (müq. et. Rom. 5:9, 10; 10:9)
- C. Şərhlilər FEİL ZAMANLARINA diqqət yetirəndə müəllifin məhz bu ZAMANDAN istifadə etməsinin səbəbini axtarırlar. “Ən adi” zaman AORİSTDİR. “Qeyri-konkret”, “işarələnməmiş” olan bu FEİL forması, müxtəlif

yollarla işlənə bilər və mənası kontekstlə dəqiqləşdirilir. Bu forma sadəcə bir şeyin baş verdiyini bildirir. Keçmiş zaman aspekti yalnız XƏBƏR FORMASINDA mövcuddur. Başqa ZAMANLAR işləndikdə, daha konkret aspektlər önə çıxırdı. Bunları nəzərdən keçirək:

1. BİTMİŞ ZAMAN. Davamlı nəticələrə səbəb olan tamamlanmış bir hərəkətdən bəhs olunur. Bu bir anlamda AORİST və İNDİKİ ZAMANLARININ birləşməsidir. Adətən qalan nəticələr və ya hərəkətin tamamlanması önə çıxır (məs.: Ef. 2:5 və 8, “xilas oldunuz və olmağa davam edirsiniz”).
2. KEÇMİŞ BİTMİŞ ZAMAN. Bu zaman, BİTMİŞ ZAMAN kimidir, ancaq qalan nəticələr dayanıb. Məs.: Yəh. 18:16 “Peter isə bayırda qapının yanında durmuşdu”.
3. İNDİKİ ZAMAN. Tamamlanmamış və ya bitməmiş (imperfekt) hərəkəti bildirir. Adətən olayın davam etməsi önə çıxır. Məs.: 1 Yəh. 3:6 və 9: “Onda qalan hər kəs günahını davam etdirməz”; “Allahdan doğulan hər kəs günahını davam etdirməz”.
4. BİTMƏMİŞ ZAMAN. Bu zamanın İNDİKİ ZAMAN ilə əlaqəsi, BİTMİŞ və KEÇMİŞ BİTMİŞ ZAMANLAR arasındakı əlaqəyə bənzəyir. BİTMƏMİŞ ZAMAN, öncə baş verməkdə olan, amma indi dayanan natamam hərəkəti, yaxud keçmişdə bir hərəkətin başlanğıcını bildirir. Məs.: Mat. 3:5: “Yerusalim sakinləri... Yəhyanın yanına gəlməyə davam edirdi” və ya “Yerusalim sakinləri... Yəhyanın yanına gəlməyə başladılar”.
5. GƏLƏCƏK ZAMAN. Gələcəkdə baş verəcək olan bir hərəkəti bildirir. Gerçək deyil, potensial olaya işarə edir. Çox vaxt baş verəcəklərin qəti olduğunu bildirir. Məs.: Mat. 5:4-9: “Nə bəxtiyardır... Çünki onlar... tapacaq... alacaq... doyacaq... ediləcək... görəcək... adlanacaq...”

II. NÖV

- A. FEİLİN NÖVÜ FEİLİN hərəkəti və SUBYEKTI arasındakı əlaqəni göstərir.
- B. MƏLUM NÖV, subyektin FEİLİN hərəkətini yerinə yetirməsini adi, gözlənən, vurğusuz bir şəkildə göstərməyə xidmət edirdi.
- C. MƏCHUL NÖV, subyektin kənar şəxs tərəfindən yerinə yetirilən FEİLİN hərəkətinə məruz qalmasını göstərirdi. Hərəkəti yerinə yetirən kənar şəxs yunanca Əhdi-Cədidə aşağıdakı SÖZÖNLƏRİ və hallar ilə göstərilirdi:
 1. şəxsin vasitəsiz hərəkəti - *hupo* və ÇIXIŞLIQ HAL (müq. et. Mat.1:22; Həv. 22:30).
 2. şəxsin vasitəli hərəkəti - *dia* və ÇIXIŞLIQ HAL (müq. et. Mat.1:22).
 3. şəxssiz hərəkət - *en* və BİRGƏLİK HAL.
 4. bəzən ya şəxs, ya da şəxssiz hərəkət - yalnız BİRGƏLİK HAL.
- D. ORTA NÖV o deməkdir ki, suyekti feilin HƏRƏKƏTİNİ özü yerinə yetirir və həmçinin birbaşa onda iştirak edir. Buna çox vaxt yüksək şəxsi maraq növü deyirlər. İngilis dilində olmayan bu qrammatik quruluş yunan dilində baş və ya budaq cümləsinin mübtədasını (subyekti) müəyyən şəkildə vurğulayır və çoxlu mənalara imkan verirdi. Bu formanın mümkün mənalarından bəzisi:
 1. QAYIDIŞ – subyektin işi birbaşa öz üzərində görməsi. Məs.: Mat. 27:5 “özünü asdı”.
 2. ŞİDDƏTLƏNDİRİCİ – subyektin hərəkəti özü üçün yerinə yetirməsi. Məs.: 2Kor. 11:14 “Şeytanın özü işıq mələyi cildinə girir”.
 3. QARŞILIQ-BİRGƏLİK – iki subyektin qarşılıqlı hərəkəti. Məs.: Mat. 26:4 “bir-biri ilə məsləhətləşdilər”.

III. ŞƏKİL (və ya FORMA)

- A. Koynə yunancasında zamanın dörd ŞƏKLİ vardır. Bunlar, ən azından müəllifin öz düşüncəsində, FEİLİN gerçəkliklə əlaqəsinə işarə edir. ŞƏKİLLƏR iki böyük kateqoriyaya ayrılır: gerçəkliyi bildirən (XƏBƏR FORMASI) və potensiallığı bildirən (LAZIM ŞƏKLİ, ƏMR ŞƏKLİ və ARZU ŞƏKLİ).
- B. XƏBƏR FORMASI, ən azından müəllifin öz düşüncəsində baş vermiş və ya baş verməkdə olan bir hərəkəti bildirən ən adi feil şəklidir. Yunan dilində feilin müəyyən zamanı bildirən yeganə şəkli bu idi və hətta bunda zaman aspekti ikinci planda idi.
- C. LAZIM ŞƏKLİ ehtimalı gələcək hərəkəti ifadə edirdi. Hərəkət hələ baş verməyib, amma baş verəcəyinin ehtimalı çox idi. GƏLƏCƏK XƏBƏR FORMASI ilə çoxlu oxşar cəhətləri var idi. Fərq ondan ibarət idi ki, LAZIM ŞƏKLİ müəyyən qədər şübhə ifadə edir. İngilis dilində bu çox vaxt “could”, “would”, “may” və ya “might” (ola bilər, olar, bəlkə, ehtimal) kimi sözlərlə ifadə olunur.

- D. ARZU ŞƏKİLİ nəzəri olaraq mümkün bir arzunu ifadə edirdi. Bu şəkil LAZIM ŞƏKLİNƏ nibətən gerçəklikdən bir addım daha uzaqda idi. ARZU ŞƏKİLİ müəyyən şərtlər daxilində mümkünlüyü ifadə edirdi. Əhdi-Cədidə ARZU ŞƏKİLİ nadirdir, ən tez işləndiyi yer (15 dəfə), Paulun “Əsla!” (KJV, “Allah eləməsin!”) olaraq tərcümə olunmuş məşhur ifadəsidir (müq. et. Rom. 3:4, 6, 31; 6:2, 15; 7:7, 13; 9:14; 11:1, 11; 1Kor. 6:15; Qal. 2:17; 3:21; 6:14).
- E. ƏMR ŞƏKİLİ, yerinə yetirilməsi mümkün olan bir əmri ifadə edirdi, lakin ön plana çıxan, söyləyicinin niyyəti idi. Başqa tərəfin iradəli seçimindən asılı və bununla şərtləndirilmiş idi. ƏMR ŞƏKLİNDƏN xüsusilə dualarda və 3-cü şəxslərin xahişlərində istifadə olunurdu. Əhdi-Cədidə belə əmrlər yalnız İNDİKİ və AORİST ZAMANLARI ilə ifadə olunub.
- F. Bəzi qrammatikalarda FƏLİ SİFƏTLƏR də FEİLİN bir ŞƏKİLİ olaraq təqdim olunur. Yunanca Əhdi-Cədidə tez-tez işlənən FƏLİ SİFƏTLƏR, aid olduqları FEİL ilə bağlı olaraq tərcümə olunur. FƏLİ SİFƏTLƏRİN tərcümə edilməsi zamanı çoxlu variantlar mümkündür. Bir neçə ingiliscə tərcüməyə nəzər yetirmək yaxşı olar. Bunun üçün Baker nəşriyyatının nəşr etdiyi “İyirmi altı tərcümədə Müqəddəs Kitab” (*The Bible in Twenty Six Translations*) çox faydalı vəsait ola bilər.
- G. Bir hadisənin adı və ya “vurgusuz” şəkildə bildirilməsi üçün bir qayda olaraq AORİST MƏLUM NÖV XƏBƏR FORMASI işləndirirdi. Başqa istənilən ZAMAN, NÖV və ya ŞƏKİLDƏN istifadə olunduqda müəllifin xüsusi mənanı ifadə etmək istədiyi bildirilir və bu şərh etmə prosesində nəzərə alınmalıdır.
- IV. Yunan dilinə bələd olmayan adam üçün aşağıdakı köməkçi vəsaitlər (ingilis dilində) faydalı ola bilər:
- A. Friberg, Barbara və Timoti, “Analitik yunanca Əhdi-Cədid” (Friberg, Barbara and Timothy. *Analytical Greek New Testament*. Grand Rapids: Baker, 1988).
- B. Marşall, Alfred, “Sətiraltı yunanca-ingiliscə Əhdi-Cədid” (Marshall, Alfred. *Interlinear Greek-English New Testament*. Grand Rapids: Zondervan, 1976).
- C. Muns, Uilyam D., “Yunanca Əhdi-Cədid üçün analitik leksikon” (Mounce, William D. *The Analytical Lexicon to the Greek New Testament*. Grand Rapids: Zondervan, 1993).
- D. Sammerz, Rey, “Əhdi-Cədid yunancasının əsasları” (Summers, Ray. *Essentials of New Testament Greek*. Nashville: Broadman, 1950).
- E. Həmçinin, İllinoy ştatı, Çikaqo şəhərində yerləşən Mudi Bibliya İnstitutu (Moody Bible Institute) məktublaşma yolu ilə akademik səviyyədə koynə yunancası kurslarını təqdim edir.
- V. İSİMLƏR
- A. Sintaktik baxımdan İSİMLƏRİN təsnifatı HALLAR ilə həyata keçirilir. İSMİN HALI, İSMİN FEİLƏ və cümlənin başqa üzvlərinə münasibətini bildirən qrammatik kateqoriyadır. Koynə yunancasında HALIN bir çox funksiyasını SÖZÖNLƏRİ yerinə yetirirdi. Bir HAL bir sıra fərqli münasibəti bildirməyə qadir olduğundan, həmin mümkün funksiyaları daha açıq şəkildə ayırd etmək üçün SÖZÖNLƏRİ inkişaf etdirilib.
- B. Yunan dilində səkkiz HAL vardır:
1. ADLIQ HAL adlandırma məqsədi ilə işlənir və adətən cümlədə MÜBTƏDA rolunda çıxış edir. Həmçinin bu halda İSİMLƏR VƏ SİFƏTLƏR “olmaq” FEİLİ ilə birgə işlənərək XƏBƏR rolunda çıxış edirdi.
 2. YİYƏLİK HAL təsvir üçün işlənir və adətən aid olduğu sözün xüsusiyyətini və ya keyfiyyətini bildirirdi. “Necə? Nə cür?” suallarına cavab verirdi. İngilis dilinə çox vaxt “of” SÖZÖNÜ vasitəsilə tərcümə olunurdu.
 3. ÇIXIŞLIQ HAL, YİYƏLİK HAL ilə eyni formalarla qurulur, ancaq bir nöqtədən ayrılmanı təsvir etmək üçün işləndirirdi. Adətən zamanın, məkanın, mənbənin və ya dərəcənin bir nöqtəsindən ayrılmanı bildirirdi. İngilis dilində çox vaxt “from” SÖZÖNÜ vasitəsilə ifadə olunurdu.
 4. YÖNLÜK HAL şəxsi marağı, mənfəəti bildirmək üçün işləndirirdi. Müsbət və ya mənfəi aspekti bildirə bilirdi. Çox vaxt cümlədə VASİTƏLİ TAMAMLIQ rolunda çıxış edirdi. İngilis dilində çox vaxt “to” SÖZÖNÜ vasitəsilə ifadə olunurdu.
 5. YERLİK HALIN forması YÖNLÜK HALIN forması ilə eyni idi, lakin məkan və ya zamandakı yeri, mövqeni, yaxud məntiqi hüdudları bildirirdi. İngilis dilində çox vaxt “in, on, at, among, during, by, upon və beside” SÖZÖNLƏRİ vasitəsilə ifadə olunurdu.

6. BİRGƏLİK HALIN forması YÖNLÜK və YERLİK HALLARIN forması ilə eyni idi. Vasitəni və ya əlaqəni ifadə edirdi. İngilis dilində çox vaxt “by” və ya “with” SÖZÖNLƏRİ vasitəsilə ifadə olunurdu.
7. TƏSİRLİK HAL hərəkətin yekununu bildirmək üçün işlənirdi. Məhdudluğu ifadə edirdi. Cümlədə əsasən VASİTƏSİZ TAMAMLIQ rolunda çıxış edirdi. “Nə qədər? Nə dərəcəyə qədər?” suallarına cavab verirdi.
8. ÇAĞIRIŞ HALINDAN birbaşa müraciətlərdə istifadə olunurdu.

VI. BAĞLAYICILAR VƏ BAĞLAYICI SÖZLƏR

- A. Yunan dili çox dəqiq bir dildir, çünki yunan dilində çoxlu bağlayıcı sözlər vardır. Bu sözlər fikirləri bağlayır (CÜMLƏLƏR, BUDAQ CÜMLƏLƏRİ və ABSAZLAR). Bunlara o qədər tez-tez rast gəlinir ki, bunların yoxluğu (asindeton) çox vaxt ekzegetik baxımdan əhəmiyyətlidir. Faktiki olaraq bu BAĞLAYICILAR və BAĞLAYICI SÖZLƏR müəllifin düşüncəsinin istiqamətini aşkarlayır. Bunlar çox vaxt müəllifin dəqiq nə demək istədiyini müəyyən etməkdə həlledici rol oynayır.
- B. Aşağıda bəzi BAĞLAYICILAR və BAĞLAYICI SÖZLƏR mənaları ilə birlikdə verilir (bu məlumat əsasən H.E. Dana və Cuius K. Mentinin “Yunanca Əhdi-Cədidin qrammatikasına dair sorğu kitabçası”ndan (H.E. Dana and Julius K. Mantey, *A Manual Grammar of the Greek New Testament*) götürülmüşdür).
 1. Zaman bağlayıcı sözləri
 - a. *epei, epeidē, hopote, hōs, hote, hotan* (lazım ş.) – “nə zaman ki”
 - b. *heōs* – “ikən”
 - c. *hotan, epan* (LAZIM Ş..) – “(hər dəfə) nə zaman ki”
 - d. *heōs, achri, mechri* (lazım ş.) – “-ə qədər”
 - e. *priv* (İNFİN.) – “-dən əvvəl”
 - f. *hōs* – “-dən bəri”, “nə zaman ki”, “nə qədər ki”
 2. Məntiq BAĞLAYICI SÖZLƏRİ
 - a. Məqsəd
 - (1) *hina* (LAZIM Ş.), *hopōs* (LAZIM Ş.), *hōs* – “belə ki”, “ki”
 - (2) *hōste* (ARTİKUL İLƏ TƏSİRLİK HALDA İNFİNİTİV) – “ki”
 - (3) *pros* (ARTİKUL İLƏ TƏSİRLİK HALDA İNFİNİTİV) və ya *eis* (ARTİKUL İLƏ TƏSİRLİK HALDA İNFİNİTİV) – “ki”
 - b. Nəticə (məqsəd və nəticə qrammatik formaları arasında sıx əlaqə vardır)
 - (1) *hōste* (İNFİNİTİV, ən yaygın variant) – “belə ki”, “beləliklə”
 - (2) *hiva* (LAZIM Ş.) – “belə ki”
 - (3) *ara* – “beləcə”
 - c. Səbəb
 - (1) *gar* (səbəb/nəticə) – “ki”, “çünki”
 - (2) *dioti, hotiy* – “çünki”
 - (3) *epei, epeidē, hōs* – “ona görə ki”
 - (4) *dia* (təsirlik hal ilə) və (artikullu infim. ilə) – “çünki”
 - d. Nəticəyə gəlmə
 - (1) *ara, poinun, hōste* – “buna görə”
 - (2) *dio* (ən şiddətli nəticəyə gəlmə BAĞLAYICISI) – “ki, ondan ötrü”, “ki, bu səbəbdən”, “ki buna görə”
 - (3) *oun* – “buna görə”, “beləliklə”, “onda”, “nəticədə”
 - (4) *toinoun* – “müvafiq olaraq”
 - e. Qarşılaşdırma
 - (1) *alla* (şiddətli QARŞILAŞDIRMA BAĞLAYICISI) – “amma”, “-dən başqa”
 - (2) *de* – “amma”, “lakin”, “ancaq”, “digər yandan”
 - (3) *kai* – “amma”
 - (4) *mentoi, oun* – “lakin”
 - (5) *plēn* – “buna baxmayaraq” (əksərən Lukada)
 - (6) *oun* – “lakin”

f. Müqayisə

- (1) *hōs, kathōs* (MÜQAYİSƏ BUDAQ CÜMLƏLƏRİNDƏN əvvəl)
- (2) *kata* (mürəkkəb sözlərdə: *kathō, kathoti, kathōsper, kathaper*)
- (3) *hosos* (İbraniyə Məktubda)
- (4) *ē* – “nəinki”

g. Birləşdirmə

- (1) *de* – “və”, “indi ki”
- (2) *kai* – “və”
- (3) *tei* – “və”
- (4) *hina, oun* – “ki”
- (5) *oun* – “onda” (Yəhyada)

h. Emfatik (şiddətləndirmə)

- (1) *alla* – “əlbəttə”, “bəli”, “əslində”
- (2) *ara* – “doğrudan”, “əlbəttə”, “həqiqətən”
- (3) *gar* – “amma doğrudan”, “əlbəttə”, “həqiqətən”
- (4) *de* – “doğrudan”
- (5) *ean* – “həttə”
- (6) *kai* – “həttə”, “doğrudan”, “həqiqətən”
- (7) *mentoi* – “doğrudan”
- (8) *oun* – “həqiqətən”, “qətiyyə”

VII. ŞƏRT CÜMLƏLƏRİ

- A. ŞƏRT CÜMLƏSİ, bir və ya bir neçə şərt budaq cümləsini ehtiva edən cümləyə deyilir. Bu qrammatik struktur şərh etmə prosesində çox faydalıdır, çünki əsas FEİL ilə ifadə olunan hərəkətin baş verdiyi və ya baş vermədiyi şərtləri və ya səbəbləri bildirir. ŞƏRT CÜMLƏSİNİN dörd növü var idi. Bu növlər, müəllifin nöqtəyi-nəzərindən doğru olduğu güman edilən və ya məqsədinə xidmət edən ifadələrdən tutmuş yalnız arzu olunan ifadələrə qədər dəyişir.
- B. BİRİNCİ SİNİF ŞƏRT CÜMLƏSİ, “əgər” sözü ilə ifadə edilsə də, müəllifin nöqtəyi-nəzərindən doğru olduğu güman edilən və ya məqsədlərinə xidmət edən hərəkəti və ya halı ifadə edirdi. Bəzi kontekstlərdə “...olduğuna görə” olaraq tərcümə edilə bilər (müq. et. Mat. 4:3; Rom. 8:31). Lakin bu heç də demək deyil ki, BİRİNCİ SİNİF ŞƏRT CÜMLƏLƏRİNİN hamısı gerçəkliyi ifadə edir. Bu formadan çox vaxt mübahisədə arqument təqdim etmək və ya yalanı ifşa etmək üçün istifadə olunurdu (müq. et. Mat. 12:27).
- C. İKİNCİ SİNİF ŞƏRT CÜMLƏSİ çox vaxt “faktın əksinə olaraq” adlandırılır. Gerçəkliyə uyğun gəlməyən bir bəyanatla fikri ifadə edir. Misallar:
 1. “Əgər bu adam peyğəmbər olsaydı, amma deyildir, Ona toxunanın kim və nə cür qadın olduğunu bilərdi, amma O bilmir” (Luka 7:39)
 2. “Əgər siz Musaya inansaydınız, amma Ona inanmırsınız, onda Mənə də inanardınız, amma Mənə də inanmırsınız” (Yəh. 5:46)
 3. “Əgər mən hələ də insanları razı salmaq istəsəydim, hansı ki mən bunu etmirəm, Məsihin qulu olmazdım, lakin Onun quluyam” (Qal. 1:10)
- D. ÜÇÜNCÜ SİNİF ŞƏRT CÜMLƏSİ mümkün gələcək hərəkəti bildirir və çox vaxt o hərəkətin ehtimalını ifadə edir. Bu növ cümlə adətən şərti bildirir. Belə cümlədə əsas FEİL ilə ifadə olunan hərəkət, şərt budaq cümləsinin hərəkəti ilə şərtləndirilir. 1-ci Yəhyadan misallar: 1:6-10; 2:4,6,9,15,20,21,24,29; 3:21; 4:20; 5:14,16.
- E. DÖRDÜNCÜ SİNİF ŞƏRT CÜMLƏSİ, hərəkətin ediləcəyinin ehtimalından ən uzaqda duran şərt formasıdır. Buna Əhdi-Cədidə nadir rast gəlinir. Əslində, şərtin hər iki tərəfinin bu tərifi uyduğu tam anlamda DÖRDÜNCÜ SİNİF ŞƏRT CÜMLƏSİ yoxdur. Qismi DÖRDÜNCÜ SİNİF ŞƏRT CÜMLƏSİNİN bir nümunəsi, 1Pet. 3:14-ün ilk budaq cümləsidir. Qismi DÖRDÜNCÜ SİNİF ŞƏRT CÜMLƏSİNİN bir nümunəsi də Həv. 8:31-in son budaq cümləsidir.

VIII. QADAĞALAR

- A. MĒ ƏDATI ilə işlənən İNDİKİ ZAMAN ƏMR ŞƏKİLİ çox vaxt (amma həmişə deyil) artıq gedən prosesin dayandırılmasını vurğulayır. Bəzi misallar: “yer üzündə özünü xəzinələr yığmağı dayandırın...” (Mat. 6:19); “canınız üçün qayğı çəkməyi dayandırın...” (Mat. 6:25); “bədəninizin üzvlərini haqsızlıq aləti olaraq günaha təslim etməyi dayandırın...” (Rom. 6:13); “Allahın Müqəddəs Ruhunu kədərləndirməyi dayandırmalısınız...” (Ef. 4:30); “şərbdən sərxoş olmağı dayandırın...” (5:18).
- B. MĒ ƏDATI ilə işlənən AORİST LAZIM ŞƏKİLİ ilə vurğulanan münasibət belədir: “bunu etməyə başlamayın belə”. Bəzi misallar: “... sanmaya başlamayın belə” (Mat. 5:17); “... deyə qayğı çəkməyə heç başlamayın” (Mat. 6:31); “... heç vaxt utanmamalısın” (2Tim. 1:8).
- C. LAZIM ŞƏKİLİ ilə işlənən İKİLİ İNKAR çox emfatik inkarı ifadə edir. “Heç vaxt, xeyr, heç vaxt” və ya “heç vəchlə”. Bəzi misallar: “O heç vaxt, xeyr, heç vaxt ölümü dadmayacaq” (Yəh. 8:51); “Mən heç vaxt, xeyr, heç vaxt ət yeməyəcəyəm” (1Kor. 8:13).

IX. ARTIKL

- A. Koynə yunancasında MÜƏYYƏNLİK ARTIKLI ingilis dilindəki “the” artiklinə bənzər şəkildə işlənirdi. Onun başlıca funksiyası “işarə etmə” idi; o bir sözə, ada və ya frazaya diqqət çəkmək üçün işlənirdi. Əhdi-Cədidin müxtəlif müəllifləri ondan müxtəlif cür istifadə ediblər. Müəyyənlik artikli həmçinin bu funksiyaları yerinə yetirə bilirdi:
1. işarə ƏVƏZLİYİ kimi kontrastı göstərmək;
 2. daha öncə adı çəkilmiş bir MÜBTƏDAYA və ya şəxsə işarə etmək;
 3. bağlayıcı bir FEİLİN işləndiyi cümlədə MÜBTƏDANI müəyyən etmək (Azərbaycan dilində “-dır⁴” xəbərlilik şəkilçisi). Misallar: “Allah Ruhdur” (Yəh. 4:24); “Allah nurdur” (1Yəh. 1:5); “Allah məhəbbətdir” (4:8,16).
- B. Koynə yunancasında ingilis dilindəki “a/an” kimi QEYRİ-MÜƏYYƏNLİK ARTIKLI yox idi. Müəyyənlik artiklinin işlənməməsi bunları bildirir bilirdi:
1. bir şeyin xüsusiyyətləri və ya keyfiyyətlərinin ön plana çəkilməsi
 2. bir şeyin kateqoriyasının ön plana çəkilməsi
- C. Əhdi-Cədidin müəllifləri ARTIKLDƏN müxtəlif cür istifadə ediblər.

X. YUNANCA ƏHDİ-CƏDİDDƏ VURĞULAMA YOLLARI

- A. Əhdi-Cədidin müxtəlif müəllifləri müxtəlif vurğulama üsullarından istifadə ediblər. Onların içində ən ardıcıl və formal yazanlar, Luka və İbranilərə Məktubun müəllifi idi.
- B. Əvvəldən qeyd etdiyimiz kimi, AORİST MƏLUM NÖV XƏBƏR FORMASI sadə, standart, vurğusuz bir forma idi; feilin başqa istənilən ZAMANI, NÖVÜ və ŞƏKİLİ isə xüsusi mənanı ifadə edirdi və şərh etmə prosesində bunu nəzərə almaq vacibdir. Ancaq bu demək deyil ki, AORİST MƏLUM NÖV XƏBƏR FORMASI heç vaxt xüsusi mənanı ifadə etmək üçün işlənməyib. (Misal üçün bax: Rom. 6:10 [iki dəfə]).
- C. Koynə yunancasında sözlərin sırası
1. Koynə yunancası çevik bir dil idi və ingilis dilindən fərqli olaraq cümlədə sözlərin sırasından asılı deyil idi. Buna görə də müəllif adi gözlənən sıranı dəyişdirə bilirdi. Bundan
 - a. müəllifin oxucuya xüsusilə vurğulamaq istədiyi məqamları göstərməsi
 - b. müəllifin oxucuya təəccüblü gələ biləcək məqamları göstərməsi
 - c. müəllifə dərin təsir edən məqamları göstərməsi üçün istifadə olunurdu
 2. Yunan dilində cümlədə sözlərin adi sırası hələ tam aydın deyildir Lakin təxmin edilən norma budur:
 - a. bağlayıcı FEİLLƏR üçün
 - (1) FEİL
 - (2) MÜBTƏDA
 - (3) TAMAMLIQ
 - b. TƏSİRLİ FEİLLƏR üçün
 - (1) FEİL
 - (2) MÜBTƏDA

(3) VASİTƏSİZ TAMAMLIQ

(4) VASİTƏLİ TAMAMLIQ

(5) SÖZÖNÜLÜ İFADƏ

c. İSİM TƏRKİBİ

(1) İSİM

(2) TƏYİN

(3) SÖZÖNÜLÜ İFADƏ

3. Cümlədə sözlərin sırası ekzegetik baxımdan son dərəcə mühüm ola bilər. Misallar:

a. Hərf: “sağ əlini onlar verdilər mənə və Barnabaya ünsiyyətin”. “Ünsiyyətin sağ əli” ifadəsi, mənasını önə çəkmək məqsədilə bölünüb, bir hissəsi cümlənin başına çəkilib (Qal. 2:9).

b. “Məsihlə” ən birinci qoyulub. Onun ölümü ön planda idi (Qal. 2:20).

c. Hərf. “Bu hissə-hissə idi və çoxlu müxtəlif yollarla” (İbr. 1:1) frazası cümlənin başına çəkilib. Beləcə Vəhyin faktı deyil, Allahın Özünü necə tanıtması vurğulanıb.

D. Adətən bəzi məqamları vurğulamaq üçün bunlardan istifadə olunub:

1. FEİLİN formasında artıq mövcud olan ƏVƏZLİYİN təkrarlanması. Misal: “Mən, Özüm, əlbəttə sizinlə birlikdə olacağam...” (Mat. 28:20).

2. Gözlənən BAĞLAYICININ və ya sözləri, ifadələri, budaq cümlələrini və ya cümlələri bir-birinə bağlayan digər üsulların işlənməməsi. Buna asineton (“bağlanmayan”) deyilir. Bir bağlama üsulu gözləndiyinə görə bunun işlənməməsi diqqət çəkirdi. Misallar:

a. Bəxtiyarlıq vədləri, Mat. 5:3 və s. (sadalınmanı vurğulayır)

b. Yəh. 14:1 (yeni mövzu)

c. Rom. 9:1 (yeni bölmə)

d. 2Kor. 12:20 (sadalınmanı vurğulayır)

3. Verilən kontekstdə olan sözlərin və ya ifadələrin təkrarlanması. Məs.: “izzətinin mədhi” (Ef. 1:6, 12, 14). Bu ifadə Müqəddəs Üçlüyün hər Şəxsinin işini göstərməyə xidmət edir.

4. İdiom və ya kəlmə (səs) oyunundan istifadə

a. Evfemizm – tabu sayılan mövzular üçün əvəzedici sözlər, məs., ölüm əvəzinə “yuxu” (Yəh. 11:11-14) və ya kişi tənəsül üzvü əvəzinə “ayaq” (Rut 3:7-8; 1Şam. 24:3).

b. Allahın adını əvəz edən başqa sözlər, məs., “Göylərin Padşahlığı” (Mat. 3:2) və ya “göylərdən bir səda gəldi” (Mat. 3:17).

c. MƏCAZLAR

(1) inanılmaz mübaliğələr (Mat. 3:9; 5:29-30; 19:24)

(2) yüngül mübaliğələr (Mat. 3:5; Həv. 2:36)

(3) şəxsləşdirmələr (1Kor. 15:55)

(4) ironiya (Qal. 5:12)

(5) poeziya (Fil. 2:6-11)

(6) kəlmə (səs) oyunu

(a) “imanlılar cəmiyyəti”

(i) “imanlılar cəmiyyəti” (Ef. 3:21)

(ii) “çağırış” (Ef. 4:1,4)

(iii) “çağırılmaq” (Ef. 4:1,4)

(b) “azad”

(i) “azad qadın” (Qal. 4:31)

(ii) “azadlıq” (Qal. 5:1)

(iii) “azad” (Qal. 5:1)

d. idiomatik dil - müəyyən mədəniyyətə və dilə xas olan ifadələr

(1) “yemək” sözünün məcazi mənada işlənməsi (Yəh. 4:31-34)

(2) “Məbəd” sözünün məcazi mənada işlənməsi (Yəh. 2:19; Mat. 26:61)

(3) müqayisə üçün işlənən “nifrət” ibrani idiomu (Yar. 29:31; Qan. 21:15; Luka 14:26; Yəh. 12:25; Rom. 9:13)

- (4) “Hamı” və “çoxları” Yeş. 53:6 (“hamı”) və 53:11, 12 (“çoxları, çox adam”) müqayisə edin. Rom. 5:18 və 19-da gördüyümüz kimi, bu sözlər sinonimdir.
5. Tək söz əvəzinə tam linqvistik ifadənin işlənməsi. Misal: “Rəbb İsa Məsih”.
 6. *autos*-dan xüsusi istifadə
 - a. ARTİKL ilə işləndikdə (təyin rolunda) “eyni”
 - b. ARTİKLSİZ işləndikdə (xəbər rolunda) İNTENSİV QAYIDIŞ ƏVƏZLİYİ – “özünü” olaraq tərcümə olunur.
- E. Yunanca bilməyən adam Müqəddəs Kitabı öyrənəndə emfatik yerləri bir neçə yolla tapa bilər:
1. Analitik leksikondan və sətiraltı yunanca-ingiliscə mətndən istifadə etməklə.
 2. Xüsusilə fərqli tərcümə nəzəriyyələrinə əsaslanan ingiliscə tərcümələri müqayisə etməklə. Məsələn: bir “sözbəsöz” tərcüməsini (KJV, NKJV, ASV, NASB, RSV, NRSV) bir “dinamik ekvivalent” (Williams, NIV, NEB, REB, JB, NJB, TEV) tərcüməsi ilə müqayisə etmək. Bunun üçün Baker nəşriyyatının nəşr etdiyi “İyirmi altı tərcümədə Müqəddəs Kitab” (*The Bible in Twenty Six Translations*) çox faydalı vəsait ola bilər.
 3. Cozef Brayant Roterhemın “Vurğulu Müqəddəs Kitab”dan (*The Emphasized Bible* by Joseph Bryant Rotherham, Kregel, 1994) istifadə etmək.
 4. Son dərəcə hərfi tərcümədən istifadə etmək
 - a. “Amerikan standart versiya” (*The American Standard Version*, 1901)
 - b. Robert Yanqın “Müqəddəs Kitabın Yanq hərfi tərcüməsi” (*Young's Literal Translation of the Bible*, Robert Young, Guardian Press, 1976).

Qrammatikanı öyrənmək çətindir, amma düzgün şərh etmək üçün çox vacibdir. Bu qısa təriflər, qeydlər və misallar yunanca bilməyən adamları bu kitabdakı qrammatik qeydlərdən istifadə etməyə həvəsləndirmək üçün verilib. Sözsüz, bu təriflər xeyli sadələşdirilmişdir. Onlardan doqmatik və sərt şəkildə istifadə etmək olmaz, lakin Əhdi-Cədidin sintaksisini daha yaxşı anlamaq məqsədilə istifadə etmək lazımdır. Ümid edirik ki, bu təriflər oxucularımıza Əhdi-Cədidin xüsusi şərhlərini və digər köməkçi vəsaitləri anlamaqda da kömək edəcəkdir.

Yazını şərh edərkən öz şərhimizi Müqəddəs Kitabın mətnindən aldığımız məlumat ilə yoxlamağı bacarmalıyıq və qrammatika bu məlumatın mühüm hissəsini təşkil edir; digər mühüm hissələri tarixi şərait, ədəbi kontekst, sözün müasir istifadəsi və paralel yerlərdir.

XÜSUSİ MÖVZU: MƏTN TƏNQİDÇİLİYİ

Bu mövzu, şərhimizdəki qeydlərin izah edilməsi üçün aşağıdakı plan üzrə nəzərdən keçiriləcəkdir

I. Müqəddəs Kitabın ingiliscə tərcümələrinin əsaslandığı mətnlər

- A. Əhdi-Ətiq
- B. Əhdi-Cədid

II. “Mətn tənqidçiliyi” də adlandırılan “alt tənqidçiliyin” problem və nəzəriyyələrinin qısa izahı

III. Oxumaq üçün təklif olunan əlavə mənbələr

I. Müqəddəs Kitabın ingiliscə tərcümələrinin əsaslandığı mətnlər

A. Əhdi-Ətiq

1. Masoret mətn (MT) – B.e. 100-cü ildə Rabbi Akiba tərəfindən tərtib edilmiş ibrancə konsonant mətn. Səit nöqtələri, vurğular, haşiyə qeydləri, punktuasiya və s., b.e. VI-IX əsrlərdə əlavə olunmuşdur. Bunlar, masoretlər olaraq bilinən yəhudi ilahiyyatçılar tərəfindən edilmişdir. Onların istifadə etdikləri mətn forması, Mişna, Talmud, Tarqumlar, Peşitta və Vulqatanın forması kimi idi.
2. Septuaqinta (LXX) – Ənənəyə əsasən, Septuaqinta (Əhdi-Ətiqin yunanca tərcüməsi), paxşah II Ptolemeyin (b.e.ə. 285-246) vəsaiti hesabına İsgəndəriyyə kitabxanası üçün 70 yəhudi alimi tərəfindən 70 gün içərisində yaradılmışdır. Bu tərcümənin İsgəndəriyyədə yaşayan bir yəhudi rəhbərinin xahişi üzrə başlandığı güman edilir. Həmin ənənə “Aristeasin məktubu”ndan qaynaqlanır. Septuaqintanın çox hissəsi, Rabbi Akibanın mətnindən (MT) fərqlənən ibrancə mətnlərə əsaslanıb.
3. Ölü dəniz tumarları (DSS) – Ölü dəniz tumarları, Romanın bizim eramızdan əvvəlki dövründə (b.e.ə. 200 - b.e. 70) “yessəylər” adındakı yəhudi təriqətçiləri tərəfindən yazılmışdır. Ölü dənizin ətrafında tapılmış bu ibrancə əlyazmalar, həm masoret mətnindən, həm də Septuaqintadan bir az fərqlənən bir ibrancə mətn ailəsinə aiddir.
4. Bu mətnlərin müqayisəsinin şərhçilərə Əhdi-Ətiqi anlamaqda necə kömək etdiyini göstərən bir neçə əyani misal:
 - a. LXX, tərcüməçi və ilahiyyatçıların MT-ni anlamasına kömək edib
 - (1) LXX-də Yeş. 52:14: “Çoxları onun qarşısında mat qalacaq”.
 - (2) MT-də Yeş. 52:14: “Çoxları sənin qarşısında mat qaldı”.
 - (3) Yeş. 52:15-in LXX variantında seçilmiş əvəzlilik təsdiq olunub
 - (a) LXX-də: “çox millətlər ona heyran olacaq”
 - (b) MT-də: “o çox millətləri çiləyir”
 - b. DSS, tərcüməçi və ilahiyyatçıların MT-ni anlamasına kömək edib
 - (1) DSS-də Yeş. 21:8: “onda gözətçi bağırı, Gözətçi qülləsində duraram...”
 - (2) MT-də Yeş. 21:8: “və mən bağırı, şir! Ey Xudavənd, gözətçi qülləsində daim duraram...”
 - c. LXX və DSS (hər ikisi) Yeş. 53:11-i aydınlaşdırmağa kömək edib
 - (1) LXX və DSS-də: “O ruhunun iztirabından sonra nur görəcək, qane olacaq”
 - (2) MT-də: “O, ruhunun iztirabının... görəcək, qane olacaq”

B. Əhdi-Cədid

1. Əhdi-Cədidin bütün hissələrinin 5300-dən artıq əlyazması hal-hazırda mövcuddur. Təqribən 85-i papiruslarda yazılmışdır və 268-i baş hərflərlə yazılmış əlyazmalardır (unsial). Daha sonra, təqribən b.e. IX əsrdə, bitişik yazı (minuskul) inkişaf etdirilmişdir.

- Bu yunanca əlyazmaların sayı təqribən 2700-dür. Bundan əlavə, Müqəddəs Yazının parçalarından ibarət olan leksionariy adındakı ibadət kitabının təqribən 2100 nüsxəsi əlimizdə vardır.
2. Papyrusda yazılı Əhdi-Cədid parçalarından ibarət olan təqribən 85 yunanca əlyazma muzeylərdə saxlanır. Bəziləri b.e. II əsrə, lakin əksəriyyəti b.e. III və IV əsrlərə aiddir. Bu əlyazmalardan heç biri bütöv Əhdi-Cədidi ehtiva etmir. Bunlar Əhdi-Cədidin ən qədim nüsxələridirsə, bu demək deyildir ki, bunların arasındakı fərqlər daha azdır. Bunların çoxu yerli şəraitdə istifadə edilmək üçün tez-tələsik və bir az diqqətsizcə köçürülmüşdür, buna görə də çoxlu fərqləri vardır.
 3. Kodeks Sinaitikus, ibrancə *aleph* hərfi və ya (01) olaraq bilinir, Sina dağındakı Müqəddəs Katerina manastırında Tişendorf (Tischendorf) tərəfindən tapılmışdır. B.e. IV əsrə aiddir, Əhdi-Ətiqin Septuaqinta tərcüməsi və yunanca Əhdi-Cədidən ibarətdir. “İsgəndəriyyə mətni” tipinə aiddir.
 4. Kodeks Aleksandrinus, “A” və ya (02) olaraq bilinir, Misirin İsgəndəriyyə şəhərində tapılmış olan V əsr yunanca əlyazmasıdır.
 5. Kodeks Vatikanus, “B” və ya (03) olaraq bilinir, Romada, Vatikanın kitabxanasında tapılıb, b.e. IV əsrə aiddir. Əhdi-Ətiqin Septuaqinta tərcüməsi və yunanca Əhdi-Cədidən ibarətdir. “İsgəndəriyyə mətni” tipinə aiddir.
 6. Kodeks Efremiti, “C” və ya (04) olaraq bilinir, qismən dağılmış olan V əsr yunanca əlyazmasıdır.
 7. Kodeks Bezi, “D” və ya (05) olaraq bilinir, V və ya VI əsr yunanca əlyazmasıdır. “Qərb mətni” olaraq adlandırılan mətn başlıca olaraq bu əlyazma ilə təmsil olunur. Çoxlu əlavələri ehtiva edən bu əlyazma Kral Yakovun tərcüməsində istifadə olunan başlıca yunanca qaynaq idi.
 8. Əhdi-Cədid əlyazmalarını müəyyən ortaq xüsusiyyətlərə malik olan üç və ya dörd ailəyə ayırmaq olar.
 - a. Misirdən irəli gələn İsgəndəriyyə mətni
 - (1) P⁷⁵, P⁶⁶ (təqr. b.e. 200), Müjdələrdən ibarət
 - (2) P⁴⁶ (təqr. b.e. 225), Paulun Məktublarından ibarət
 - (3) P⁷² (təqr. b.e. 225-250), Peterin Məktubları və Yəhudanın Məktubundan ibarət
 - (4) Kodeks B, Vatikanus (təqr. b.e. 325), bütün Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədidən ibarət
 - (5) Origen bu tip mətndən sitat gətirib
 - (6) Bu mətn tipinə aid olan digər əlyazmalar, *א*, C, L, W və 33-dür
 - b. Şimali Afrikadan irəli gələn Qərb mətnləri
 - (1) Şimali Afrikalı məsihçi ataları, Tertullian, Kiprian və qədim latın tərcüməsindən sitatlar
 - (2) İrineydən sitatlar
 - (3) Tatian və qədim süryani tərcüməsindən sitatlar
 - (4) Kodeks D, "Bezi", bu mətn tipinə uyğundur
 - c. Konstantinopoldan irəli gələn Şərqi Bizans mətni
 - (1) bu mətn tipi 5300 əlyazmanın 80 faizindən çoxunda əks olunur
 - (2) Suriya Antakyasının məsihçi atalarının, kappadokiyalı ataların, İoann Zlatoustun və Teodoretin gətirdiyi sitatlar
 - (3) Kodeks A, yalnız Müjdələrdə
 - (4) Kodeks (VIII əsr), bütöv Əhdi-Cədid üçün
 - d. dördüncü mümkün tip Fələstindən irəli gələn “Qeysəriyyə mətni”dir
 - (1) başlıca olaraq Markın Müjdəsində görünür
 - (2) ona şəhadət edən bəzi əlyazmalar P⁴⁵ və W-dur

II. “Alt tənqidçilik” və ya “mətn tənqidçiliyi”nin problemləri və nəzəriyyələri

A. Fərqli variantlar necə meydana gəlib?

1. diqqətsizlik və ya təsadüf (böyük əksəriyyəti)

- a. əllə köçürülmə zamanı gözdən qaçan hissələr, iki bənzər sözün arasındakı sözlərin buraxılması (homoioteleuton)
 - (1) təkrarlanan hərfin, sözün və ya frazanın gözdən qaçması (haploqrafiya)
 - (2) yunanca mətndəki bir frazanın və ya sətrin təkrar yazılması (dittoqrafiya)
- b. diktə edilən mətni yazarkən səhv eşitmə səbəbilə buraxılan xəta (itasizm). Belə hallarda çox vaxt oxşar səslənən yunan sözü yazılmış olur.
- c. ən qədim yunanca mətnlər fəsillərə və ayələrə bölünməmişdi, durğu işarələri və sözlər arasındakı boşluqlar da yox idi. Hərflərin arasında boşluq qoyarkən səhv buraxmaq mümkündür.

2. qəsdən dəyişdirmə

- a. köçürülən mətnin qrammatikasını təkmilləşdirmək məqsədilə edilən dəyişikliklər
- b. Müqəddəs Kitabın digər yerləri ilə uyğunluq təmin etmək məqsədilə edilən dəyişikliklər (paralellərin ahəngləşdirilməsi)
- c. iki və ya daha çox fərqli variantların birləşdirilməsi yolu ilə edilən dəyişikliklər (birləşdirmə)
- d. mətni köçürən şəxsin qənaətinə problemlə olan yerləri düzəltmək məqsədilə edilən dəyişikliklər (müq. et. 1Kor. 11:27 və 1Yəh. 5:7-8)
- e. mətni köçürən şəxsin mətnin tarixi fonu və ya düzgün şərhə barədə haşiyədə verdiyi əlavə məlumat, daha sonra bu əlyazmanı köçürən şəxs tərəfindən mətnin içində salınması (müq. et. Yəh. 5:4)

B. Mətn tənqidçiliyinin əsasları (bir mətnin fərqli variantları mövcud olduğu zaman orijinal variantın müəyyən edilməsi üçün məntiqi qaydalar)

1. ən yəndəmsiz və ya qrammatik baxımdan qeyri-adi variant yəqin ki orijinaldır
2. ən qısa variant yəqin ki orijinaldır
3. daha qədim mətn zaman baxımından orijinala daha yaxın olduğundan daha etibarlı sayılır, ondan savayı heç bir üstünlüyü yoxdur
4. coğrafi cəhətdən fərqlənən əlyazmalar adətən orijinal variantı əks etdirir
5. doktrin baxımından daha zəif olan variantlara üstünlük verilməlidir; ələlxusus əlyazmaların dəyişdiyi dövrün mühüm teoloji mübahisələri ilə əlaqədar olan, məsələn, Üçlükdən bəhs edən 1Yəh. 5:7-8 kimi yerlərdə.
6. digər variantların səbəbini ən yaxşı izah edə bilən variant üstün sayılır
7. belə variantlardakı balansı aydınlaşdırmağa kömək edən iki sitat:

- a. C. Herold Qrinli, “Əhdi-Cədid mətn tənqidçiliyinə giriş” (J. Harold Greenlee, *Introduction to New Testament Textual Criticism*):

“Heç bir məsihçi doktrini mübahisəli ayələrə əsaslanmamalı; Əhdi-Cədidi tədqiq edən adam öz mətnini Allahdan ilham almış orijinaldan daha ortodoksal və ya doktrin baxımından daha qüvvətli etməkdən özünü saxlamalıdır” (s. 68).

- b. U.A. Krisuell (W. A. Criswell) *The Birmingham News*-u təmsil edən Qreq Qerrisona (Greg Garrison) dedi ki, o (yəni Krisuel) Müqəddəs Kitabdakı hər sözün Allahdan ilham almış olduğuna inanmır. “Ən azından əsrlər boyunca tərcümə olunduqdan sonra müasir oxucunun əlinə keçən mətnin hər sözünə güvənə bilmirəm”. Sonra Krisuel dedi: “Mən mətn tənqidçiliyinə çox inanıram. Buna görə Markın Müjdəsinin 16-cı fəslinin son qismini bidət, ilahi ilhamdan gəlməyən bir insan uydurması sayıram... Qədim əlyazmaları araşdıranda, Markın Müjdəsinin o son qismini əsla tapmırıq. Onu kimsə sonradan əlavə edib...”

Müqəddəs Kitabın səhvsizliyi inancına sadıq qalan Cənubi Baptistlərin bu ağsaqqalı həmçinin Yəh. 5-ci fəsildə, İsanın Bet-Xasda hovuzunun kənarındakı əhvalatında bir “əlavə”nin aşkar olduğunu elan edib. Yəhudanın intiharının iki fərqli versiyası (bax: Mat. 27 və Həv. 1) barədə Krisuel belə deyib: “Bu sadəcə olaraq intiharına fərqli

baxışdır. Müqəddəs Kitabda olan hər şeyin bir mənası olmalıdır və Yəhudanın intiharı Müqəddəs Kitabda vardır”. Krisuel həmçinin belə deyib: “Mətn tənqidçiliyi öz-özlüyündə heyranedicə bir elmdir. Efemer deyildir, iddialı da deyildir. Dinamik və həyatidir...”

- III. Əlyazma problemləri (mətn tənqidçiliyi). Oxumaq üçün təklif olunan əlavə mənbələr (ingilis dilində):
- A. R.H. Harrison, *Biblical Criticism: Historical, Literary and Textual* (R.H. Harrison, “Müqəddəs Kitab tənqidçiliyi: tarix, ədəbiyyat və mətnşünaslıq baxımından”)
 - B. Bruce M. Metzger, *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption and Restoration* (Bryus M. Metsqer, “Əhdi-Cədid mətni: yayılması, təhrif edilməsi və bərpa edilməsi”)
 - C. J. Harold Greenlee, *Introduction to New Testament Textual Criticism* (C. Herold Qrinli, “Əhdi-Cədid mətn tənqidçiliyinə giriş”)

© 2014 Bible Lessons International. Bütün hüquqlar qorunur.

ƏHDI-ƏTİQ HEKAYƏTİ

I. GİRİŞ MÜDDƏALARI

- A. Əhdi-Ətiq və digər qədim salnamə və tarix kitabları arasındakı əlaqə
1. Qədim Yaxın şərqin digər ədəbiyyatı mifologiyadan ibarətdir
 - a. çoxallahlılığa əsaslanır (adətən təbiət qüvvələrini əks etdirən və öz aralarında münaqişə edən insanabənzər tanrılar)
 - b. Təbiətin dövrlərinə əsaslanır (ölən və dirilən tanrılar)
 2. Yunan-Roma tarixi məlumatdan daha çox əyləncə və təsviq üçün yazılırdı (Homerin əsərlərində Mesopotamiyadan gələn çox motivlər vardır).
- B. Tarixin növləri və ya tərifləri arasındakı fərqləri üç alman termini ilə təsvir etmək olar
1. "Historie" - hadisələrin qeyd edilməsi (sırf faktlar)
 2. "Geschichte" - hadisələrin bəşəriyyət üçün əhəmiyyəti baxımından şərh olunması
 3. "Heilsgeschichte" - müstəsna olaraq Allahın xilas planını və tarix prosesindəki fəaliyyətini bildirir
- C. Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid "Geschichte" kateqoriyasına aiddir və "Heilsgeschichte"-nin dərk edilməsinə gətirir; bunlarda teoloji məqsədlə seçilmiş tarixi hadisələr nəql olunur
1. yalnız seçilmiş hadisələr
 2. teologiya, xronologiyadan daha önəmlidir
 3. hadisələr həqiqəti öyrətməyə xidmət edir
- D. Əhdi-Ətiqdə ən geniş istifadə olunmuş janr hekayətdir. Əhdi-Ətiqin 40%-nin hekayətdən ibarət olduğu təsbit olunub. Buna görə Allahın Ruhuna günah batmış bəşəriyyətə Allahın kəlamını çatdırmaq və xasiyyətini bildirmək üçün məhz bu janrdan istifadə edib. Ancaq hekayətdə bu məqsədə birbaşa təlim verməklə deyil (Əhdi-Cədidəki Məktublardakı kimi), işarələr, yekunlaşdırma və ya seçilmiş dialoq/monoloqlar vasitəsilə nail olunur. Oxuduqca niyə məhz bunun qeyd edildiyini soruşmaq lazımdır. Müəllif nəyi vurğulamağa çalışır? Teoloji məqsəd nədir?
- Bu, tarixin əhəmiyyətini heç də azaltmır. Ancaq bu, vəhyə xidmət edən, vəhyi bizə çatdıran tarixdir.

II. Müqəddəs Kitabdakı hekayətlər

- A. Allah Öz kəlamında fəaldır. Allahdan ilham almış müəlliflər Allahı tanımaq üçün müəyyən hadisələr seçmişlər. Allah, Əhdi-Ətiqin baş personajıdır.
- B. Hər hekayət bir neçə cəhətdən işləyir:
1. Allah kimdir və Öz dünyasında nə edir?
 2. Allahın ayrı-ayrı şəxslər və xalqlar ilə əlaqələri vasitəsilə bəşəriyyətə tanındılır
 3. konkret bir misal üçün Yeşuanın hərbi qələbəsinin əhdə əməl etməsi ilə əlaqələndirildiyinə diqqət yetirin (müq. et. Yeşua 1:7-8; 8:30-35)
- C. Hekayətlər tez-tez tək bir teoloji həqiqəti öyrətmək üçün daha böyük mətnə birgə verilir.

III. Əhdi-Ətiqdəki hekayətlərin şərh edilməsi prinsipləri

- A. Əhdi-Ətiqdəki hekayətlərin şərh edilməsi prinsipləri, Qordon Fi və Duqlas Styuartın, "Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır" (Gordon Fee and Douglas Stuart, How To Read the Bible For All Its Worth) kitabında əla izah olunub (ss. 83-84).
1. Əhdi-Ətiqdəki hekayətdə adətən bir doktrin birbaşa öyrədilməz.
 2. Başqa yerlərdə birbaşa öyrədilən doktrinlər Əhdi-Ətiqdəki hekayətlərdə adətən misallarla göstərilir.

3. Hekayətlərdə baş verməli olan hadisələr heç də həmişə təsvir olunmur, lakin baş verən hadisələr təsvir olunur. Buna görə də hər hekayənin mütləq bir ibrət dərsi olduğunu düşünmək yanlışdır.
 4. Hekayələrdə personajların hər etdiyi iş bizim üçün yaxşı nümunə olmaz. Hətta çox vaxt bunun tam əksi olar.
 5. Əhdi-Ətiqdəki personajların çoxu heç kamil deyillər və onların hərəkətlərindən nümunə götürmək olmaz.
 6. Hekayənin sonunda baş verənlərin yaxşı yoxsa pis olduğu həmişə bildirilmir. Müqəddəs Yazının digər yerlərində birbaşa öyrədilən təlim əsasən mühakimə edə biləcəyimiz gözlənilir.
 7. Bütün hekayətlər seçilmiş hadisələrdən ibarətdir və tam deyildir. Vacib olan bütün məlumatlar heç də hər zaman verilmir (müq. et. Yəh. 21:25). Allahdan ilham almış müəllifin bizə çatdırmağı vacib saydığı hər şey hekayədə verilir.
 8. Hekayətlər bütün teoloji suallarımızın cavabını vermək üçün yazılmayıb. Onlar konkret məhdud məqsədə xidmət edir, bəzi mövzulara toxunur, digərlərinə isə toxunmur.
 9. Hekayətlər ya açıq şəkildə (birbaşa deyərək), ya da gizli şəkildə (deməyərək, lakin nəzərdə tutaraq) təlim öyrədə bilər.
 10. Son nəticədə Müqəddəs Kitabdakı bütün hekayətlərin baş qəhrəmanı Allahdır.
- B. Hekayətin şərh edilməsinə həmçinin Uolter Kayzerin "Ekzegetik teologiyaya doğru" (Walter Kaiser, *Toward Exegetical Theology*) əsərində toxunulmuşdur.
- "Müqəddəs Yazının hekayətinin unikal cəhəti ondan ibarətdir ki, müəllif adətən əsas fikrini/təlimini çatdırmaq üçün hekayədəki insanların söz və əməllərindən istifadə edir. Beləliklə, Müqəddəs Yazının doktrin və ya təlim öyrədən hissələrində olan əmrlər, öyüd-nəsihətlər əvəzinə müəllif öyrədici yaxud dəyərləndirici ifadələri bir qədər arxa planda saxlamaq istəyir. Nəticədə hekayətin yer aldığı geniş konteksti anlamaq və müəllifin niyə məhz bu hadisələri seçib məhz bu ardıcılıqla verdiyini soruşmaq son dərəcə önəmli olur. Hekayətin mənasını dərk etmək üçün epizodların təşkilini və bütün mümkün nitqlərdən, şəxslərdən, epizodlardan niyə məhz bunların seçilməsini nəzərdən keçirmək vacib olur. Bundan əlavə, Allahın bu insanlara və hadisələrə necə reaksiya verdiyini, onları necə qiymətləndirdiyini müəyyən etmək üçün müəllifin bir şəxsin və ya qrupun seçilmiş hadisələr silsiləsinin zirvəsində necə cavab verdiyini təsvir etməsinə diqqət yetirmək lazım olur; əlbəttə, müəllif hekayətin içində baş verənlərə öz (bu halda Allahın) münasibətini bildirməyibsə" (s. 205).
- C. Hekayətlərdə həqiqət mətnin ayrı-ayrı detallarında deyil, bütöv mətnə verilir. Öz həyatınızda müəyyən davranışlarınızı əsaslandırmaq üçün Əhdi-Ətiqdəki hekayətlərdən istifadə etməkdən özünüzü gözləyin!

IV. Şərh etmənin iki səviyyəsi

- A. YAHVE-nin İbrahimin nəslini xilas etmək və Özünü onlara tanıtmək (vəhy) üçün etdiyi işlər
- B. YAHVE-nin hər imanlının həyatı üçün iradəsi (hər dövrdə)
- C. Birincisində Allahı tanımaq (xilas); ikincisində Allaha xidmət etmək (məsihçinin iman həyatı, müq. et. Rom. 15:4; 1Kor. 10:6,11) ön plana çıxır

LÜĞƏT

Adopsionizm. Bu, İsanın Allah ilə əlaqəsi barədə erkən təsəvvürlərdən biridir. Bu təsəvvürə əsasən, İsa hər cəhətdən adi bir insan idi və vəftizi zamanı (müq. et. Mat. 3:17; Mark 1:11) yaxud dirilməsi zamanı (müq. et. Rom. 1:4) Allah Onu xüsusi bir şəkildə övladlığa götürüb. İsa nümunəvi həyat sürüb və Allah Onu bir zamanda (vəftiz, dirilmə) Öz “Oğlu” olaraq qəbul edib (müq. et. Rom. 1:4; Fil. 2:9). Bu, erkən imanlılar cəmiyyətinin və sonra, VIII əsrdə, bir azlığın görüşü idi. Bu, Allahın bəşər olması əvəzinə (bədənə bürünmə) insanın Allaha dönməsi fikridir!

Oğul-Allahın, əzəldən mövcud olan ilahi İsanın, nümunəvi həyat sürdüünə görə necə mükafatlandırıldığı və ya ucaldıldığı sözlərlə ifadə etmək çətindir. İsa Allahdırsa, necə mükafatlandırıla bilər? İsa əzəldən ilahi izzətə malikdirsə, bundan artıq necə şərəfləndirilə bilər? Bizim üçün bunu dərk etmək çətin olsa da, İsa Atanın iradəsini kamil surətdə yerinə yetirdiyinə görə Ata Onu xüsusi bir şəkildə şərəfləndirib.

Aleksandrinos. Misirin İsgəndəriyyə şəhərindən olan bu V əsr yunanca əlyazma Əhdi-Ətiq, apokriflər və Əhdi-Cədidin böyük qismindən ibarətdir. Bu, bütöv Əhdi-Cədidə (Matta, Yəhya və 2-ci Korinfilərə Məktubdan bəzi hissələr istisna edilməklə) şəhadət edən ən böyük qədim əlyazmadır. “A” olaraq işarə olunan bu əlyazma və “B” olaraq bilinən Vatikanus bir mətn variantı barədə müvafiq olduqda, əksər alimlər məhz o variantı orijinal sayırlar.

Alleqoriya. İlk olaraq İsgəndəriyyə yəhudiliyində meydana gəlmiş bu Kəlam şərh üsulu İsgəndəriyyəli Filon tərəfindən təbliğ edilmişdir və Müqəddəs Kitabın tarixi fonunu və/və ya ədəbi kontekstini nəzərə almadan Yazını insanın mədəniyyəti və ya fəlsəfi görüşlərinə uyğun olaraq tətbiq etmək arzusuna əsaslanır. Bu üsul, Müqəddəs Yazıdakı hər cümlənin arxasında ruhani mənə axtarır. Qeyd edək ki, Mat. 13-də İsa və Qal. 4-də Paul həqiqəti öyrətmək üçün alleqoriyadan istifadə ediblər. Ancaq bu ciddi mənada alleqoriya deyil, bir növ tipologiya idi.

Alt tənqidçilik. Bax: “mətn tənqidçiliyi”.

Analitik leksikon. Bu, Əhdi-Cədidə hər yunan formasını müəyyən etməkdə kömək edən bir növ köməkçi vəsaitdir. Formalar və əsas təriflər yunanca əlifba sırası ilə verilir. Sətiraltı tərcümə ilə birgə işləndikdə bu leksikon yunanca bilməyən oxuculara Əhdi-Cədidin yunan qrammatik və sintaktik formalarını təhlil etməyə imkan verir.

Antakya məktəbi. Müqəddəs Kitabı şərh etmənin bu üsulu b.e. III əsrdə Misirin İsgəndəriyyə şəhərinin alleqorik üsuluna qarşı olaraq Suriyanın Antakya şəhərində meydana gəlmişdir. Müqəddəs Kitabın tarixi mənasına əsaslanan bu üsul, Müqəddəs Kitabı adi bəşəri ədəbiyyat kimi şərh edir. Məsihin iki təbiətə (Nestorianlıq) yoxsa bir təbiətə (tam Allah və tam insan) malik olması barədəki mübahisədə fəal iştirak edən bu məktəb, Roma katolik kilsəsi tərəfindən bidətçi adlandırılıb və Persiyaya köçürülüb. Ancaq onun əhəmiyyəti az idi. Daha sonra klassik protestant islahatçılar (Lüter və Kalvin) bu məktəbin təməl hermenevtik prinsipləri əsasında Yazını şərh ediblər.

Antitezis. İbrani şeirində misralar arasındakı əlaqəni təsvir edən üç termindən biri olan antitezis, şeirdə əks mənə daşıyan misraları bildirir (müq. et. Sül. 10:1, 15:1).

Antropomorfik. “İnsanlara aid xüsusiyyətlərə malik” mənasına gələn bu söz, Allaha dair işlədiyimiz dini ifadələrimizi bildirir. Bu termin yunanca “insan” sözündən törəmişdir və Allahdan insan imiş kimi danışmaq mənasına gəlir. Allah, insanlara aid olan fiziki, sosioloji və psixoloji terminlərlə təsvir olunur (müq. et. Yar. 3:8; 1Pad. 22:19-23). Bu, əlbəttə, sadəcə bir analogiyadır, çünki bəşəri olandan başqa kateqoriyalarımız və terminlərimiz yoxdur. Buna görə də Allah barədə biliyimiz düzgün olsa da, məhduddur.

Apokaliptik ədəbiyyat. Bu, yəhudilərin xüsusi və bəlkə də unikal janrı olub. Yəhudilərin qüvvətli dünya dövlətləri tərəfindən işğal edilməsi zamanı istifadə etdikləri üstüörtülü yazı növüdür. Xilaskar Allahın dünyanı yaratdığı və dünyadakı hadisələrə nəzarət etdiyi və İsrailə xüsusi maraq və qayğı göstərdiyi qənaətinə əsaslanan bu ədəbiyyat Allahın fəvqəladə işləri vasitəsilə axırda qələbəni vəd edir.

Son dərəcə simvolik dildə, çoxlu gizli söz və ifadələrlə yazılmış bu ədəbiyyatda həqiqət rənglər, saylar, görüntülər və rəylər, mələklərin müdaxilələri, gizli kod sözləri və kəskin bir xeyir və şər dualizmi ilə ifadə olunur.

Bu janrın bəzi misalları: (1) Əhdi-Ətiqədə Yezekel (36-48), Daniel (7-12) və Zəkəriyyə; (2) Əhdi-Cədidə Matta 24; Mark 13; 2-ci Saloniklər 2 və Vəhy Kitabı.

Apologet (Apologetika). Yunanca “hüquqi müdafiə” mənasına gələn kökdən törəmiş bu termin, teologiyada məsihçi inancına sübut və məntiqi dəlillər verməyə cəhd edən xüsusi fənni bildirir.

A priori. Bu termin “əvvəlcədən mənimsənilən qənaət” mənasına gəlir. Tədqiq və ya təhlil edilmədən həqiqi olaraq qəbul edilən təriflər, prinsiplər və ya mövqelər əsasında düşünmə buna daxildir.

Arianlıq. III əsr – IV əsrin əvvəllərində Misirin İsgəndəriyyə şəhərindəki cəmiyyətin ağsaqqalı olan Arius, güman ki, Sül. 8:22-31-ə əsaslanaraq, İsanın əzəldən mövcud olsa da ilahi olmadığını (Ata ilə eyni varlıqdan olmadığını) öyrədib. İsgəndəriyyə yepiskopunun b.e. 318-ci ildə Ariusa qarşı başladığı mübarizə uzun illər davam edib. Arianlıq şərqçi imanlılar cəmiyyətinin rəsmi əqidəsi olub. B.e. 325-ci ildə Nikeya Kilsə Məclisində Arius mühakimə olunub və Oğulun Ataya tam bərabər olması və ilahiliyi təsdiq edilib.

Aristotel. Qədim Yunanıstanın mütəfəkkirlərindən biri, Platonun şagirdi və Makedoniyalı İsgəndərin müəllimi olan Aristotelin fəlsəfəsi bu gün hələ də müasir elm sahələrinə təsir edir, çünki o, müşahidə və təsnifat yolu ilə bilik əldə etməyi öyrədib və elmi metodun əsaslarından biri budur.

Avtoqraflar. Müqəddəs Kitabın orijinal əlyazmalarının adı. Orijinal əlyazmalardan heç biri qorunub-saxlanmamışdır. Əlimizdə qalanlar surətlərin surətləridir. İbranicə və yunanca əlyazmaların və qədim versiyaların çoxlu mətn variantları bundan qaynaqlanır.

Bezi. B.e. VI əsrə aid olan yunanca və latınca əlyazmalar. Bunlar “D” olaraq göstərilir. Bunlara Müjdələr, Həvarilərin İşləri və bəzi Məktublar daxildir. Mətni köçürənlərin çoxlu əlavələri ilə səciyyələnir. Kral Yakovun ingiliscə tərcüməsinin əsaslandığı “Tekstus Reseptus” adındakı böyük yunanca əlyazma ənənəsinin təməlini təşkil edir.

Dardüşüncəlilik. Yerli teoloji/mədəni şəraitdə qapanmış qərəzli fikirlər. Müqəddəs Kitabdakı həqiqətin və onlara əməl etmənin fəvqəl-mədəni mahiyyətini dərk etməmə.

Deduktiv. Bu metod mühakimə prosesində ümumi müddəalardan xüsusi təbiiqlərə hərəkət edir. Müşahidə edilən xüsusi müddəalardan ümumi nəticələrə (nəzəriyyələrə) hərəkət edən induktiv düşüncənin əksidir.

Dialektik. Bu düşüncə metodu, bir-birinə zidd və ya paradoksal görünən müddəaların birlikdə qəbul edilməsi və paradoksun hər iki tərəfinə uyğun gələn bir cavabın axtarışıdır. Müqəddəs Kitaba əsaslanan doktrinlərin çoxu dialektik cütlərdən ibarətdir: əvvəlcədən təyin olunma – azad iradə; əminlik – davam etmənin vacibliyi; iman – əməllər; qərar – şagirdlik; məsihçi azadlığı – məsihçi məsuliyyəti.

Diaspora. Fələstinli yəhudilər Vəd olunmuş torpağın coğrafi sərhədlərinin xaricində yaşayan yəhudiləri adlandırmaq üçün bu texniki yunan termindən istifadə ediblər.

Dinamik ekvivalent. Bu, Müqəddəs Kitab tərcüməsinin nəzəriyyəsi ilə bağlı bir termindir. Müqəddəs Kitab tərcüməsi, hər ibrani və ya yunan sözünün ayrıca tərcümə olunduğu “sözbəsöz” tərcüməsindən tutmuş

orijinal sözlərə və ya cümlə quruluşlarına məhəl qoymadan yalnız fikri çatdıran “perifraz”a qədər geniş bir sahə olaraq düşünülə bilər. Bu iki nəzəriyyənin arasında yer alan “dinamik ekvivalent”, orijinal mətnə ciddi yanaşma və eyni zamanda mətni müasir qrammatik formalar və idiomlarla tərcümə etmə prinsipidir. Müqəddəs Kitab tərcüməsinin müxtəlif növləri barədə faydalı məlumat üçün bax: Fi və Styuart, “Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır” (Fee and Stuart, *How to Read the Bible For All Its Worth*, s. 35) və Robert Bratçerin TEV-yə girişi (Robert Bratcher's Introduction to the TEV).

Dünyagörüşü. Bu termin dünyanın yaradılışı ilə bağlıdır və şərh etmə prosesində Yaradılış 1-2-ci fəsillərdə başlıca olaraq dünyanın “necə” yaranmasına deyil, “Kim” tərəfindən yaradılmasına diqqət yönəltməyə uyğundur.

Eklektika. Bu söz mətn tənqidçiliyi ilə bağlı olaraq işlənir və orijinal avtoqraflara mümkün qədər yaxınlaşmaq məqsədilə müxtəlif yunanca əlyazmaların variantlarından istifadə etmək mənasına gəlir. Eklektika, yunanca əlyazmaların hər hansı bir ailəsinin orijinalları tam əks etdirdiyi görüşünü rədd edir.

Ekzegeza. Bu, konkret mətn parçasını şərh etmək üçün işlənən texniki termdir. (Məntdən) “kənara hərəkət etmək” mənasına gələn bu söz, müəllifin məqsədini müvafiq tarixi fonda, ədəbi kontekstdə, sintaksisə və sözün işləndiyi dövrdəki mənasına əsasən anlamağı hədəfləyir.

Etimologiya. Söz tədqiqinin sözün orijinal mənasını müəyyən etməyə xidmət edən bir hissəsidir. Sözün kök mənası, konkret kontekstlərdə daşdığı mənaların müəyyən etməsi üçün əsas təşkil edir. Şərh etmə prosesinin mərkəzində etimologiya deyil, sözün işləndiyi dövrdəki mənası durur.

Eyzegeza. Ekzegezanın əskidir. Ekzegeza müəllifin məqsədindən hərəkət etmək, eyzegeza isə başqa bir düşüncə və ya görüşə doğru hərəkət etmək deməkdir.

Ədəbi janr. Bu termin bəşəri ünsiyyətin şeir və ya tarixi hekayət kimi mümkün formalarını bildirir. Bütün yazılı ədəbiyyatın ümumi şərh prinsiplərindən əlavə olaraq, hər ədəbiyyat növünün özünəməxsus hermenevtik prosesləri vardır.

Əlyazma. Yunanca Əhdi-Cədidin müxtəlif surətləri. Bunlar adətən (1) üzərində yazıldığı materiala (pəpürs, dəri) və ya (2) yazılış şəklinə (böyük hərflər və ya bitişik yazı) görə müxtəlif növlərə ayrılabilir. Əlyazma termininin ixtisar forması “MS” (manuskript/əlyazma) və ya “MSS” (manuskriptlər/əlyazmalar).

Hermenevtika. Bu, ekzegezanı idarə edən prinsiplər üçün işlənən texniki termdir. Bu həm xüsusi qaydalar, həm də sənət/ənamdır. Müqəddəs Kitab hermenevtikası adətən ümumi prinsiplər və xüsusi prinsiplər olmaq üzrə iki kateqoriyaya bölünür. Bunlar, Müqəddəs Kitabda olan müxtəlif ədəbiyyat növlərinə bağlıdır. Hər növün (janrın) özünəməxsus prinsipləri olduğu kimi, hamısında eyni şərh prosesi tətbiq olunur.

Hərfi. Bu, hermenevtikanın Antakyadan irəli gələn mətnə əsaslanan tarixi metodunun başqa bir adıdır. Bu deməkdir ki, məcazların varlığı qəbul edilsə də, şərh etmə prosesində bəşəri dilin adı, açıq mənaları əsas götürülür.

Hikmət ədəbiyyatı. Qədim Yaxın Şərqdə (və müasir dünyada) xeyli yaygın olan bir ədəbi janrdır. Əsasən bu, şeir, məsəl və ya esse vasitəsilə yeni nəsllə uğurlu həyat prinsiplərini öyrətmək cəhdidir. Bu ədəbiyyat cəmiyyətdən daha çox fərdə ünvanlanmışdır. Tarixə müraciət etməyən bu ədəbiyyat həyat təcrübələrinə və müşahidələrə əsaslanır. Müqəddəs Yazıda Əyyubun Kitabından Nəğmələr Nəğməsi Kitabına qədərki hissədə YAHVE-nin varlığı və ibadət arxa planda vardır, ancaq bu dini dünyagörüşü insanın hər vaxt yaşadığı hər təcrübəsində açıq şəkildə büruzə vermir.

Bu janr ümumi həqiqətləri öyrədir və ümumiyyətlə doğrudur, amma hər konkret vəziyyətdə tətbiq edilməz.

Müdrük adamlar həyata dair çətin suallar verməyə cəsarət ediblər. Çox vaxt ənənəvi dini görüşlərə meydan oxuyublar (Əyyub və Vaiz). Bunlar, həyatdakı faciələrin asan cavablarına zidd olaraq gərginlik yaradır və görüşlərimizi balanslaşdırır.

Janr. Müxtəlif ədəbiyyat növlərini bildirən bu fransız sözü, ədəbi formaların bölündüyü tarixi hekayət, şeir, məsəl, apokaliptika və qanunvericilik kimi müştərək xüsusiyyətli kateqoriyaları bildirir.

İdiom. Müxtəlif mədəniyyətlərdə olan idiomlar, tərkibindəki ayrı sözlərin adi mənalarına bağlı olmayan bir mənayı daşıyan ifadələrdir. Müasir nitqdə, məsələn, “gülməkdən qırıldım”, “sevincindən göyə tullanır” kimi ifadələr işlənir. Müqəddəs Kitabda da buna bənzər ifadələr vardır.

İkimənallıq. Yazılı bir sənəddə iki və ya çox mənənin mümkün olduğu, yaxud eyni zamanda iki və ya çox şeyə işarə edildiyi hal ikimənallıq adlanır. Ehtimal ki, Yəhya ikimənallıqdan qəsdən istifadə edib.

İlahi ilham. Bu ifadə, Allahın Öz vəhyini dəqiq və açıq bir şəkildə yazmaları üçün Müqəddəs Kitabın müəlliflərinə istiqamət verməsini və bu yolla bəşəriyyətə xitab etməsini bildirir. Tam anlayış adətən üç terminlə ifadə olunur: (1) vəhy – Allah bəşəriyyətin tarixində fəal olub; (2) ilahi ilham – Allah seçdiyi insanlara Öz işlərini və mənalarını izah edib və bunları bəşəriyyət üçün yazmalarını əmr edib; (3) nurlandırma – insanlar Allahın Özünü tanıtmalarını anlasınlar deyərək Allah onlara Öz Ruhunu verib.

İnduktiv. Bu, xüsusi müddələrdən bütün olana hərəkət edən düşüncə metodudur. Müasir elmin empirik üsulu olan induktiv metodda Aristotelin yanaşması əks olunur.

İsgəndəriyyə məktəbi. Müqəddəs Kitabı şərh etmənin bu üsulu b.e. II əsrdə Misirin İsgəndəriyyə şəhərində meydana gəlmişdir. Bu üsul, Platonun davamçısı Filonun şərh etmə prinsiplərinə əsaslanır. Buna çox vaxt alleqorik şərh üsulu deyirlər. Reformasiya dövrünə qədər məhz bu üsul imanlılar cəmiyyətində hakim idi. Bu üsulün rüknü Origen və Avqustin idi. Bax: Moyzes Silva, “İmanlılar cəmiyyəti Müqəddəs Kitabı yanlış oxumuşdurmu?” (Moises Silva, *Has The Church Misread The Bible?*) (Academic, 1987)

Kanon. Bu termin, unikal şəkildə Allahdan ilham almış yazıları bildirir. Bu söz həm Əhdi-Ətiq, həm də Əhdi-Cədid yazılarına dair işlənir.

Qanunpərəstlik. Bu, qayda-qanunlara və ya mərasimlərə həddən artıq əhəmiyyət verməkdir. Allaha məqbul olmaq üçün insan, qaydalara əməl etməsinə ümid bağlayır. Bu halda münasibətlər qiymətdən salınır və əməllər ucaldılır, halbuki bunların İKİSİ DƏ müqəddəs Allah və günahkar insanlar arasındakı əhdin vacib cəhətləridir.

Qənaət. Burada qənaət dedikdə bir mövzu barəsində əvvəlcədən mənimsənilən qənaəti nəzərdə tuturuq. Biz çox vaxt Müqəddəs Yazını araşdırmamışdan bəzi mövzular barədə müəyyən görüşlərə malikik. Belə qənaət həmçinin qərəzli fikir, *a priori* mövqe və ya güman olaraq bilinir.

Qərəzlilik. Bir obyektə və ya nöqtəyi-nəzərə qarşı bu və ya digər münasibəti bildirir. Belə münasibətlə yanaşdıqda bitərəf, ədalətli olmaq qeyri-mümkündür.

Qnostisizm. Bu bidət barədə əksərən II əsr qnostik yazılarından məlumat alırıq. Lakin qnostik fikirləri hələ I əsrdə (və daha öncə) meydana gəlməyə başlamışdı.

II əsrdə yaşamış Valentiniyin və Kerinin bəzi təlimləri belə idi: (1) maddə və ruh əzəldən birgə mövcud olub (ontoloji dualizm). Maddə pisdır, ruh isə yaxşıdır. Allah ruh olduğundan şər maddəni düzəltməkdə birbaşa iştirak edə bilməz; (2) Allah və maddə arasında Allahdan şüalanan *eon*-lar (yaxud mələk səviyyələri) vardır. Bunların ən sonuncusu və ya ən altda olanı Əhdi-Ətiqdəki YAHVE idi, kainatı (*kosmos*) yaradan; (3) İsa da YAHVE kimi Allahdan şüalanan, lakin şkalada daha üst yeri tutan, həqiqi Allaha daha da yaxınlaşan şəxs idi. Bəziləri Onu ən uca sayırlar, lakin O hər halda Allahdan aşağıdır və

qətiyyən bəşər olmuş Allah deyildir (müq. et. Yəh. 1:14). Maddə şər olduğuna görə İsa insan bədənində malik ola-ola ilahi ola bilməzdi. Demək ki, İsa ruhani bir xəyalat idi (müq. et. 1Yəh. 1:1-3; 4:1-6); (4) xilas İsayə imanla və həmçinin yalnız xüsusi şəxslərə məlum olan xüsusi biliklə əldə olunur. Səməvi sferlərdən keçmək üçün bilik (gizli sözlər, parollar) lazım idi. Allaha qovuşmaq üçün həmçinin yəhudi qanunpərəstliyi də lazım idi.

Qnostik yalançı müəllimlər iki əks əxlaqi sistemi təbliğ edirdi: (1) bəziləri üçün həyat tərzi həyatla heç əlaqəli deyil idi. Belə adamların qənaətinə, xilas və ruhanilik mələk sferlərindən (*eon-lar*) keçirən gizli bilikdən (parollardan) ibarət idi; (2) başqalarının qənaətinə, xilas üçün həyat tərzi həlledici idi. Belə adamlar, asket həyat tərzinin həqiqi ruhaniliyi sübut etdiyini deyirdi.

Masoret mətn. B.e. IX əsrə aiddir. Bunlar, yəhudi ilahiyyatçıların sait nöqtələri və digər mətn qeydləri ilə nəsilən-nəslə çatdırdığı ibrancə Əhdi-Ətiq əlyazmalarıdır. Əhdi-Ətiqin İngiliscə tərcümələrinin əsaslandığı başlıca mətnidir. Tarixən Ölü dəniz tumarlarından bilinən ibrancə əlyazmalar, ələlxüsus Yeşaya Kitabı ilə təsdiqlənmişdir. İxtisar forması “MT”dir.

Metonimiya. Bu, bir əşyanın əvəzinə onunla əlaqədar olan başqa əşyanın adının çəkildiyi məcaz növüdür. Məsələn, “çaynıq qaynayır” dedikdə əslində “çaynıqın içindəki su qaynayır” nəzərdə tuturuq.

Məsih mərkəzli (xristosentrik). Məsihin mərkəzi yerini təsvir etmək üçün işlənən termin. Mən bunu İsanın bütün Müqəddəs Kitabın Rəbbi olduğu anlayışı ilə bağlı olaraq işlədirəm. Əhdi-Ətiq Məsihə işarə edir, Məsih onu yerinə yetirir və onun məqsədi olur (müq. et. Mat. 5:17-48).

Mətdən sübut üçün istifadə. Bu, Müqəddəs Yazıdan bir ayəni sitat gətirərək, yaxın kontekstini və ya daha geniş konteksti nəzərə almadan onu şərh etmək deməkdir. Beləcə ayələr müəllifin məqsədindən kənar edilir və sitat gətirən adam Müqəddəs Kitabın səlahiyyəti əsasında öz şəxsi fikrini sübut etməyə çalışır.

Mətn hissəsi. Müqəddəs Kitaba daxil olan bir kitabın böyük məntiqi hissələrini bildirir. Mətn hissəsi bir neçə ayədən, paraqrafdan və ya fəsildən ibarət ola bilər. O, vahid bir mövzuya aid hissədir.

Mətn tənqidçiliyi. Müqəddəs Kitabın əlyazmalarının tədqiqidir. Mətn tənqidçiliyi vacibdir, çünki Yazının orijinaları mövcud deyil və əldə olan surətlər bir-birindən fərqlənir. Mətn tənqidçiliyi fərqli variantları izah etməyə və Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədidin avtoqraflarındakı orijinal sözləri (imkan dairəsində) müəyyən etməyə çalışır. Buna çox vaxt “alt tənqidçilik” deyilir.

Muratorinin parçası. Bu, Əhdi-Cədidin kanonik kitablarının bir siyahısıdır. B.e. 200-cü ildən əvvəl Romada yazılmışdır. Protestantların istifadə etdiyi Əhdi-Cədidin 27 kitabının adları orada eynilə verilir. Bu əyani şəkildə göstərir ki, Roma imperiyasının müxtəlif yerlərindəki imanlılar cəmiyyətləri hələ IV əsrdəki böyük kilsə məclislərindən əvvəl Əhdi-Cədid kanonunu “praktiki olaraq” təsdiq etmişdilər.

Müqəddəs Kitabın səlahiyyəti. Bu ifadə xüsusi olaraq orijinal müəllifin öz dövrünə nə dediyini anlamaq və bu həqiqəti bizim dövrümüzə tətbiq etmək mənasında işlənir. Müqəddəs Kitabın səlahiyyəti deyildikdə adətən Müqəddəs Kitabı bizə yol göstərən yeganə səlahiyyətli mənbə olaraq qəbul etmək nəzərdə tutulur. Lakin hal-hazırda geniş yayılmış yanlış şərhlərə görə mən bu məfhumu Müqəddəs Kitabın tarixi-qrammatik üsul əsasında şərh edilməsi olaraq konkretləşdirmişəm.

Müqəddəs Yazı analoqiyası. Bu ifadə bütöv Müqəddəs Kitabın Allahdan ilham almış olduğu üçün ehtiva etdiyi mətnlərin bir-birinə zidd ola bilməməsi, əksinə, bir-birini tamamlamasını bildirir. Müqəddəs Kitabın bir yerini şərh etməkdə paralel yerlərdən istifadə, bu qənaətə əsaslanır.

Nestorianlıq. Nestorius V əsrdə Konstantinopol patriarxı idi. Suriyanın Antakya şəhərində təhsil alan Nestorius İsanın, tam bəşəri və tam ilahi olmaq üzrə iki təbiətə malik olduğunu təsdiq edib. Bu görüş, İsgəndəriyyənin ortodoksal “bir təbiət” görüşünə zidd idi. Nestoriusu ən çox narahat edən, Məryəmə “Tanrı anası” deyilməsi

idi. Nestorius İsgəndəriyyəli Kirilə və eləcə də Antakyada aldığı təhsilə qarşı çıxıb. Antakya Müqəddəs Kitab şərhinin tarixi-qrammatik-məntşünas yanaşmasının mərkəzi, İsgəndəriyyə isə alleqorik şərh məktəbinin mərkəzi idi. Axırda Nestorius vəzifəsindən azad edilib və sürgün edilib.

Nurlandırma. Bu ifadə, Allahın insanlara danışmasını bildirir. Tam anlayış adətən üç terminlə ifadə olunur: (1) vəhy – Allah bəşəriyyətin tarixində fəal olub; (2) ilahi ilham – Allah seçdiyi insanlara Öz işlərini və mənalərini izah edib və bunları bəşəriyyət üçün yazmalarını əmr edib; (3) nurlandırma – insanlar Allahın Özünü tanıtmalarını anlasınlar deyə Allah onlara Öz Ruhunu verib.

Orijinal müəllif. Müqəddəs Yazının həqiqi müəllifləri.

Ölü dəniz tumarları. 1947-ci ildə Ölü dənizin yaxınlığında tapılan bir sıra ibrancə və aramicə mətnlər. Bunlar, I əsrdə təriqətçi yəhudilərin dini kitabxanası idi. Roma işğalı və 60-cı illərin zelot müharibələri üzündən bu tumarlar saxsı qablar içində germetik bağlanıb və mağaralarda gizlədilib. Bu tumarlar I əsr Fələstinin tarixi fonunu anlamağımıza çox kömək edib və masoret mətnin ən azından b.e.ə. I əsrə aid olan son dərəcə dəqiq yazı olduğunu təsdiqləyib. Ölü dəniz tumarlarının ixtisar forması “DSS”-dir.

Papirus. Misirdən gələn bir növ yazı materialıdır. Çay qamışından düzəldilir. Əhdi-Cədidin ən qədim surətlərinin yazılmış olduğu materialdır.

Paradoks. Hər ikisi doğru olan, ancaq bir-birinin əksi olaraq göründüyünə görə gərginlik yaradan həqiqətlər. Paradoksdə həqiqət əks bucaqlardan təqdim edilir. Müqəddəs Kitabın çoxlu həqiqətləri paradoksal (yaxud dialektik) cütlərlə təqdim olunur. Müqəddəs Kitabın həqiqətləri təcrid olunmuş ulduzlar deyil, çoxlu ulduzlardan ibarət olan bürcldür.

Paraqraf. Nəsrədə bir mərkəzi fikri olan elementar mətn vahididir. Bu mərkəzi fikri izləsək, önəmsiz fikirləri ön plana çəkməyəcək və orijinal müəllifin məqsədindən ayrılmayacağıq.

Paralel yerlər. Bunlar bütün Müqəddəs Kitabın Allahdan verildiyi və öz-özünü şərh etməyə, paradoksal həqiqətləri balanslaşdırmağa qadir olduğu inancının bir hissəsidir. Bundan əlavə, paralel yerlər aydın olmayan və ya ikimənalı olan bir mətn parçasını şərh etməkdə kömək edə bilər və həmçinin müəyyən mövzu barədə ən aydın olan ayəni və ya bütün ayələri tapmaqda faydalı ola bilər.

Perifraz. Müqəddəs Kitab tərcüməsi ilə bağlı bir termdir. Müqəddəs Kitab tərcüməsi, hər ibrani və ya yunan sözünün ayrıca tərcümə olunduğu “sözbəsöz” tərcüməsindən tutmuş orijinal sözlərə və ya cümlə quruluşlarına məhəl qoymadan yalnız fikri çatdıran “perifraz”a qədər geniş bir sahə olaraq düşünülə bilər. Bu iki nəzəriyyənin arasında yer alan “dinamik ekvivalent” orijinal mətnə ciddi yanaşma və eyni zamanda mətni müasir qrammatik formalar və idiomlarla tərcümə etmə prinsipidir. Müqəddəs Kitab tərcüməsinin müxtəlif növləri barədə faydalı məlumat üçün bax: Fi və Styuart, “Müqəddəs Kitabı necə oxumaq lazımdır” (Fee and Stuart, *How to Read the Bible For All Its Worth*, s. 35).

Platon. Qədim Yunan mütəfəkkirlərindən biridir. Onun fəlsəfəsi isgəndəriyyəli, misirli ilahiyyətçilər və sonra Avqustin vasitəsilə erkən imanlılar cəmiyyətinə xeyli təsir edib. Platon öyrədirdi ki, yer üzündə hər şey xəyalidir və ruhani arxetiplərin surətindən başqa bir şey deyildir. İlahiyyətçilər daha sonra Platonun “formalar/ideyalar” fikrini ruhani aləmlə eyniləşdiriblər.

Rabbiniq yəhudiliyi. Yəhudi xalqının tarixində bu mərhələ Babil sürgünündən başlayıb (b.e.ə. 586-538). Kahinlərin və məbədin rolu azaldıqca yerli sinaqoqlar yəhudi həyatında ön plana çıxıblar. Yəhudi mədəniyyətinin, ünsiyyətinin, ibadətinin və Müqəddəs Kitabın tədqiq edilməsinin yerli mərkəzləri olan sinaqoqlar xalqın dini həyatında mühüm rol oynamağa başlayıb. İsanın dövründə bu “ilahiyyətçilərin dini” kahinlərin dini ilə paralel idi. B.e. 70-ci ildə Yerusəlimin süqutu ilə fariseylərin başçılıq etdiyi sinaqoqlar

yəhudilərin dini həyatına nəzarət etməyə başlayıb. Sinaqoq üçün Tövrətin şifahi ənənəyə (Talmuda) əsaslanan praktiki, qanunpərəst şərh səciiyyəvidir.

Ruhaniləşdirmə. Bu söz “alleqorik şəkildə şərh etmə”nin sinonimidir; mətni tarixi və ədəbi kontekstindən uzaqlaşdıraraq digər meyarlara əsasən şərh etmədir.

Semantik sahə. Bir söz ilə əlaqəli olan bütün mənalar. Bir sözün müxtəlif kontekstlərdə müxtəlif mənə çalarlıqları vardır.

Septuaqinta. İbrani Əhdi-Ətiqin yunan dilinə tərcüməsinin adıdır. Ənənəyə əsasən, bu tərcümə Misirin İsgəndəriyyə şəhərindəki kitabxana üçün yetmiş yəhudi alimi tərəfindən yetmiş gün içərisində həyata keçirilmişdir. Ənənəvi tarix təqribən b.e.ə. 250-ci ildir (həqiqətdə isə bu tərcümənin tamamlanması üçün güman ki yüz ildən çox vaxt lazım olub). Bu tərcümə çox əhəmiyyətlidir, çünki (1) ibrancə masoret mətni ilə müqayisə edilə biləcək qədim bir mətnidir; (2) b.e.ə. III-II əsrlərdə yəhudi şərhçiliyinin vəziyyətini göstərir; (3) yəhudilərin İsanı rədd etməzdən əvvəl Məsih barəsindəki təsəvvürlərini əks etdirir. İxtisar forması “LXX”-dir.

Sətiraltı. Bu, Müqəddəs Kitabı orijinal dillərdə oxuya bilməyən insanların onun mənasını və strukturunu təhlil etməsinə imkan verən köməkçi vəsaitdir. Orijinal dildəki mətnin hər sözünün altında həmin sözün hərfi tərcüməsi verilir. Bu vəsait “analitik leksikon”la birgə istifadə edildikdə ibrani və yunan dillərinin formaları və əsas təriflərini verəcəkdir.

Simfoniya. Bu, Müqəddəs Kitabı öyrənmək üçün nəzərdə tutulan bir növ köməkçi vəsaitdir. Hər sözün Əhdi-Ətiqdə və Əhdi-Cədidə işləndiyi hər yeri qeyd edən bu vəsait bir neçə cəhətdən faydalı olur: (1) tərcümədəki hər sözün ibrancə və yunanca orijinal qarşılığını müəyyən etməkdə; (2) eyni ibrani və ya yunan sözünün işləndiyi ayələri müqayisə etməkdə; (3) iki ayrı ibrani və ya yunan sözünün tərcümədə eyni sözlə verildiyi yerləri göstərməkdə; (4) istənilən sözün müəyyən kitablarda və ya müəyyən müəlliflər tərəfindən neçə dəfə işlənməsini göstərməkdə; (5) Müqəddəs Kitabda istənilən yeri tapmağa kömək etməkdə (bax: Uolter Klark, “Əhdi-Cədid yunanca köməkçi vəsaitlərindən necə istifadə edilməlidir” – Walter Clark, *How to Use New Testament Greek Study Aids*, ss. 54-55).

Sinaitikus. Bu, b.e. IV əsrə aid yunanca əlyazmadır. Sina dağının ənənəvi yeri Cebel-Musadakı Müqəddəs Katerina mənastrında alman alim Tişendorf (Tischendorf) tərəfindən tapılmış olan bu əlyazma ibrani əlifbasının ilk hərfi “alef” [א] olaraq göstərilir. Həm Əhdi-Ətiq, həm də tam Əhdi-Cədidən ibarətdir. Əlimizdə olan ən qədim unsial əlyazmalardan biridir.

Sinonim. Eyni mənanı və ya bənzər mənaları daşıyan sözlərdir (lakin həqiqətdə semantik sahələri tamamilə üst-üstə düşən iki söz yoxdur). Sinonimlər bir-birinə o qədər yaxındır ki, mənanı dəyişdirmədən cümlədə bir-birini əvəz edə bilər. Həmçinin ibrani poetik paralelizminin üç formasından birini bildirmək üçün istifadə olunur. Bu anlamda şeirdə eyni həqiqəti ifadə edən iki misra sinonim adlanır (müq. et. Zəb. 103:3).

Sintaksis. Bu yunan sözü cümlənin strukturunu bildirir. Sintaksis, cümlənin hissələrinin bir fikri ifadə etmək üçün təşkil edildiyi qaydalarla əlaqədardır.

Sintetik. Bu, ibrani şeir növlərini bildirən üç termindən biridir. Bu termin, bəzən “klimatik” olaraq adlandırılan bir-birinə yığılmaq yolu ilə qurulan şeir misralarına aiddir (müq. et. Zəb. 19:7-9).

Sistematik teologiya. Bu, Müqəddəs Kitabın həqiqətlərini birləşdirilmiş və məntiqli surətdə təşkil etmək məqsədi daşıyan şərh fəaliyyətidir. Məsihçi teologiyası sırf tarixi deyil, məntiqi şəkildə, kateqoriyalar üzrə (Allah, insan, günah, xilas və s.) təqdim etmə cəhdidir.

Şərh. Bu xüsusi növ köməkçi vəsaitdir. Müqəddəs Kitaba daxil olan bir yazı (kitab) barədə ümumi məlumat verilir. Sonra kitabın hər hissəsinin mənasını izah etməyə cəhd edilir. Bəzi şərhlərdə tətbiq ön plandadır, bəzilərinə mətn daha texniki şəkildə təhlil olunur. Bu kitablar faydalıdır, lakin onlardan istifadə etməzdən əvvəl oxucu gərək özü araşdırsın. Heç kəsin şərhlərini tənqidsiz qəbul etmək olmaz. Bir qayda olaraq, müxtəlif teoloji baxışlardan yazılmış şərhləri müqayisə etmək faydalı olur.

Talmud. Bu, yəhudi şifahi ənənəsinin yazılı formasıdır. Yəhudilər inanırlar ki, bu ənənə Musaya Sina dağında Allah tərəfindən verilib. Həqiqətdə isə bu, yəhudi müəllimlərinin əsrlər boyunca əldə etdikləri kollektiv hikmətinə bənzəyir. Talmudun iki fərqli yazılı versiyası vardır: Babil Talmudu və daha qısa və natamam olan Fələstin Talmudu.

Tekstus Reseptus. Bu, Elzevirin 1633-cü ildə nəşr etdiyi yunanca Əhdi-Cədidin adıdır. Əslində bu, gec dövrə aid bir neçə yunanca əlyazmaya və eləcə də Erazmın (1510-1535), Stefanusun (1546-1559) və Elzevirin (1624-1678) latınca versiyalarına əsasən tərtib edilmiş yunanca Əhdi-Cədidir. A.T. Robertson, “Əhdi-Cədid mətn tənqidçiliyinə giriş” (A. T. Robertson, *An Introduction to the Textual Criticism of the New Testament*, s. 27) kitabında deyir ki, “Bizans mətni praktiki olaraq *Tekstus Reseptus*-dur”. Bizans mətni erkən dövr yunanca əlyazmanın üç ailəsindən (Qərb, İsgəndəriyyə və Bizans) ən qiymətsiz olanıdır və əsrlər boyunca əllə köçürülən mətnlərin çoxlu səhvlərini ehtiva edir. Lakin, A.T. Robertson həmçinin deyir ki, “*Tekstus Reseptus* bizim üçün olduqca dəqiq mətni qoruyub saxlamışdır” (s. 21). Yunanca əlyazma ənənəsi (ələlxüsus Erazmın üçüncü nəşri, 1522-ci il) 1611-ci ilin Kral Yakovun ingiliscə tərcüməsinin əsasını təşkil edir.

Təbii vəhy. Allahın insanlara Özünü tanıtmasının bir kateqoriyasıdır. Təbiətin nizamı (Rom. 1:19-20) və insanın vicdanından (Rom. 2:14-15) ibarət olan təbii vəhy barədə Zəb. 19:1-6-da və Rom. 1-2-ci fəsillərdə bəhs olunur. Allahın Özünü xüsusi olaraq Müqəddəs Kitabda və ən çox Nazaretli İsada tanıtdığı xüsusi vəhydən fərqlənir.

Məsihiçi alimlərinin arasındakı “qədim yer üzünü” hərəkatı (məs., Hyu Rossun (Hugh Ross) yazıları) bu teoloji kateqoriyaya böyük əhəmiyyət verirlər. Onlar bu kateqoriyaya əsasən deyirlər ki, bütün həqiqət, Allahın həqiqətidir. Təbiət, Allah haqqındakı biliyə açılan qapıdır və xüsusi vəhydən (Müqəddəs Kitabdan) fərqlənir. Təbii vəhy, alimlərə təbiətin nizamını araşdırmaq imkanı verir. Məncə, bu, müasir elmi dünyaya şahadət etmək üçün əla yeni fürsət verir.

Təsvir dili. Əhdi-Ətiqin yazıldığı idiomlarla bağlı olaraq işlənən bu termin, dünyanı beş duyğumuzla qavradığımız kimi təsvir etməyə aiddir. Müqəddəs Yazı elmi dildə yazılmayıb və elmi təsvir olaraq nəzərdə tutulmayıb.

Tipoloji. Bu, şərh etmənin xüsusi növüdür. Adətən analoji simvol vasitəsilə Əhdi-Ətiqin bir yerində Əhdi-Cədidə aid bir həqiqətin kəşf edilməsini bildirir. Hermenevtikanın bu kateqoriyası İsgəndəriyyə metodunun mühüm bir ünsürü olub. Şərh etmənin bu növündən sui-istifadənin qarşısını almaq üçün onu Əhdi-Cədidə yazılmış konkret nümunələrlə məhdudlaşdırmaq lazımdır.

Tövrət. İbrani dilində “təlim” deməkdir. Musanın yazılarının (Yaradılışdan Qanunun Təkrarına qədər) rəsmi adı olub. Yəhudilər üçün ibrani kanonunun ən səlahiyyətli hissəsidir.

Vatikanus. Bu, b.e. IV əsrə aid yunanca əlyazmadır. Vatikanın kitabxanasında tapılıb. İlk olaraq bütün Əhdi-Ətiq, apokriflər və Əhdi-Cədidən ibarət idi. Lakin bəzi hissələri itmişdir (Yaradılış, Zəbur, İbranilərə Məktub, Pastoral Məktublar, Filimon və Vəhy Kitabı). Avtoqraflardakı orijinal sözləri müəyyən etmək üçün çox faydalı bir əlyazmadır. Baş “D” hərfi ilə göstərilir.

Vəhy. Bu ifadə, Allahın insanlara danışmasını bildirir. Tam anlayış adətən üç terminlə ifadə olunur: (1) vəhy – Allah bəşəriyyətin tarixində fəal olub; (2) ilahi ilham – Allah seçdiyi insanlara Öz işlərini və mənalarnı

izah edib və bunları bəşəriyyət üçün yazmalarını əmr edib; (3) nurlandırma – insanlar Allahın Özünü tanıtmalarını anlasınlar deyərək Allah onlara Öz Ruhunu verir.

Vulqata. Müqəddəs Kitabın İyeronim tərəfindən latın dilinə tərcüməsinin adıdır. Roma katolik kilsəsinin əsas və ya “standart” tərcüməsi olub. B.e. 380-ci illərdə tamamlanmışdır.

YAHVE. Əhdi-Ətiqdə Allahın əhd adıdır. Çıx. 3:14-də izah olunur. İbranicə “olmaq” feilinin **icbar növüdür.** Allahın adını boş yerə dilinə gətirməkdən qorxan yəhudilər bu adı ibranicə “Rəbb” mənasına gələn *Adonai* sözü ilə əvəz ediblər. Bu səbəbdən YAHVE adı Müqəddəs Kitabda “Rəbb” olaraq tərcümə olunur.

Yüksək tənqidçilik. Müqəddəs Kitab şərhinin bu hissəsi, Müqəddəs Kitaba daxil olan konkret kitabın tarixi fonu və ədəbi strukturu ilə məşğul olur.

© 2014 Bible Lessons International. Bütün hüquqlar qorunur.

BOB ATLINİN DOKTRİN BƏYANATI

Əslində mən iman bəyanatlarına və ya əqidələrə çox əhəmiyyət vermərəm, Müqəddəs Kitabın özünə üstünlük verirəm. Lakin mən anlayıram ki, iman bəyanatım məni tanımayanların doktrinal mövqeyimi qiymətləndirməyinə imkan verəcək. Neçə-neçə teoloji yanlışların, yalanların geniş yayıldığı bu dövrdə öz teologiyamın xülasəsini diqqətinizə çatdırıram.

1. Müqəddəs Kitab, həm Əhdi-Ətiq, həm də Əhdi-Cədid, Allahdan ilham almış, səhsiz, səlahiyyətli Allah kəlamıdır. Allah, fəvqəltəbii rəhbərliyi altında insanlar tərəfindən qələmə alınmış Müqəddəs Kitab vasitəsilə Özünü tanıdır (bax: XÜSUSİ MÖVZU: “İLƏHİ İLHAM”). Allaha, Onun məqsədlərinə dair həqiqətin yeganə mənbəyi Müqəddəs Kitabdır (Bax: Xüsusi mövzu: “YAHVE-nin əbədi xilas planı”). Bu Kitab həmçinin imanlılar cəmiyyətinin imanı və əməli üçün yeganə mənbədir.
2. Əzəli və əbədi, Yaradan və Xilaskar olan bir Allah vardır (bax: XÜSUSİ MÖVZU: “TƏKALLAHLILIQ”). O, görünən və görünməyən hər şeyi yaradır. O, sevən və qayğıkeş Allah kimi Özünü tanıdı, lakin O həmçinin saleh və ədalətlidir. Allah Özünü üç ayrı şəxsə tanıdı: Ata, Oğul, Müqəddəs Ruh. Onlar həqiqətən ayrıdır və eyni zamanda eyni varlığa malikdir (bax: XÜSUSİ MÖVZU: “ÜÇLÜK”).
3. Allah Öz dünyasına fəal nəzarət edir. Onun yaratdıqları üçün həm əzəli dəyişməz planı var, həm də insanın azad iradəsinə imkan verən fərdi planı vardır. Allahın bilmədiyi və icazə vermədiyi heç bir şey baş verməz, amma O mələklərin və insanların azad seçiminə imkan verir. İsa, Atanın seçdiyi Şəxsdir və İsada hamı potensial olaraq seçilmişdir. Allahın olacaq hadisələri əvvəldən bilməsi, insanların əzəldən təyin edilmiş və yazılmış bir həyat yolunu keçməyə məcbur olduqları mənasına gəlmir. Hər birimiz düşündüyümüz və etdiyimiz hər şey üçün məsuliyyət daşıyıyıq (bax: “Əvvəlcədən təyin olunma (kalvinizm) və insanın azad iradəsi (arminianizm)”).
4. İnsanlar Allahın surətində, günahdan azad olaraq yarandıqları halda, Allaha qarşı itaətsizliyi seçiblər. Adəm və Həvvə fəvqəltəbii bir şəxs tərəfindən sınağa çəkildikləri halda (bax: XÜSUSİ MÖVZU: “ŞƏXS OLARAQ ŞƏR”), öz iradələri ilə seçdikləri eqosentrizm üçün cavabdeh olublar. Onların asiliyi bütün bəşəriyyətə və yaradılışa təsir etmişdir. Biz hamımız həm Adəmdəki ümumi vəziyyətimiz, həm də fərdi olaraq öz iradəmizlə itaətsiz olduğumuz üçün Allahın mərhəmətinə və lütfünə möhtacıq.
5. Allah günaha batmış bəşəriyyət üçün bağışlanma və bərpa olunma yolunu hazırlayıb. Allahın vahid Oğlu İsa Məsih bəşər olmuş, günahsız həyat sürmüş və əvəzedici ölümü vasitəsilə bəşəriyyətin günahının cəzasını çəkmişdir. İsa, Allahla ünsiyyətin bərpa olunmasına, şərikliyə aparan yeganə yoldur. İsanın tamamlanmış işinə iman etməkdən başqa xilas yolu yoxdur.
6. Hər birimiz Allahın İsada bəxş etdiyi bağışlanmanı və bərpa olunmanı fərdi olaraq qəbul etməliyik. Bunun üçün Allahın İsa vasitəsilə verdiyi vədlərə inanmağı və bildiyimiz günahlardan əl çəkməyi öz iradəmizlə qərara almalıyıq. Bax: Xüsusi mövzu: ““Qəbul etmək”, “iman etmək”, “iqrar/etiraf etmək” və “çağırmaq” nə deməkdir?”
7. Məsihə güvəndiyimizə görə (bax: Xüsusi mövzu: “Əhdi-Cədidə “inanmaq””) hamımız tam bağışlanmış və bərpa olunmuşuq (bax: XÜSUSİ MÖVZU: “TÖVBƏ [ƏHDİ-CƏDİD]”). Bu yeni münasibətlərin əlaməti, dəyişmiş və dəyişməkdə olan həyatımızdır. Allahın bəşəriyyət üçün məqsədi bir gün cənnətə getmələri ilə kifayətlənməz, indidən Məsihə bənzəmələridir. Həqiqətən xilas olmuş insanlar bəzən günah etsələr də, ömürləri boyunca iman və tövbə etməyə davam edəcəklər.
8. Müqəddəs Ruh, “başqa İsa”dır (bax: Xüsusi mövzu: “İsa və Ruh”). O dünyada yaşayır, həlak olanları Məsihə yönəldir və xilas olanları dəyişdirərək Məsihə bənzədir. İnsan xilas olanda ona Ruhun ənamları verilir. Bunlar İsanın həyatının və xidmətinin, Bədəni olan imanlılar cəmiyyətinin üzvləri arasında paylanmasıdır. Əsas etibarilə İsanın niyyətlərindən və rəftarlarından ibarət olan bu ənamlar Ruhun səmərəsi əsasında istifadə edilməlidir. Ruh Müqəddəs Kitabın yazıldığı zamanlarda fəal olduğu kimi, bu gün də fəaldır.
9. Ata dirilmiş İsa Məsihi hər şeyin Hakimi etmişdir. İsa bütün insanları mühakimə etmək üçün yer üzünə təkrar gələcəkdir. İsayə iman edən, adları Quzunun həyat kitabında yazılmış olan adamlar İsanın gəlişində əbədi izzətlənmiş bədənlərə bürünəcək və əbədi olaraq Onunla olacaqlar. Lakin Allahın həqiqətinə cavab

verməyi rədd edənlər, Üçlükdə vahid olan Allahla ünsiyyətdən qaynaqlanan xoşbəxtlikdən əbədi olaraq uzaqlaşdırılacaqlar. Belə insanlar iblis və onun mələkləri ilə birlikdə məhkum ediləcəklər.

Bu əqidə, əlbəttə, tam və kamil deyildir, lakin mən ümidvaram ki, o, ürəyimin teologiyası barədə təsəvvür yaratmağınıza kömək edib. Mənim xoşuma gələn qayda budur:

“Əsaslarda birlik, periferiyada azadlıq, hər şeydə məhəbbət”.

© 2014 Bible Lessons International. Bütün hüquqlar qorunur.